

કર્મચોગી સ્વ. સાંકળચંદ પટેલ જીવનઘડતર ગ્રંથશ્રેણી - 5

ગુજરાતી રંગભૂમિ

શિલ્પ અને રોનક

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ ઇ-બુક શ્રેણી : 22

કર્મયોગી સ્વ. સાંકળચંદ પટેલ જીવનઘડતર ગ્રંથશ્રેણી : 5

ગુજરાતી રંગભૂમિ રિદ્ધિ અને રોનક

સંપાદકો

ડૉ. મહેશ ચોકસી • શ્રી ધીરેન્દ્ર સોમાણી

પ્રવેશક

ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના પ્રકાશનો ઓનલાઈન જોવા માટે લિંક

<https://gujarativishwakosh.org/ebooks>

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ

અમદાવાદ

GUJARATI RANGBHOO MI : RIDDHI ANE RONAK
(Compilation of Information regarding professional theatre of Gujarat)

Published by

Gujarat Vishvakosh Trust

Near Rameshpark, Opsite Bandhusamaj socity,
Usmanpura, Ahmedabad 380 0013. Phone : 2755 1703

© ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના આર્થિક સહાયથી પ્રકાશિત

પ્રકાશક

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ

રમેશપાર્કની બાજુમાં, બંધુસમાજ સોસાયટી સામે,
ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-380 013. ફોન : 2755 1703

Email : vishvakoshad1@gmail.com • website : www.vishwakosh.org

પ્રથમ આવૃત્તિ : 2004, કિંમત : રૂ. 450

આવરણચિત્ર : રમેશ હાલારી

મુદ્રક

કિશ્ના ગ્રાફિક્સ

નારણપુરા ગામ, અમદાવાદ 380013

ફોન : 7494393

મુખ્ય વિકેતા

1. ગુર્જર સાહિત્ય ભવન

રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ 380 001. ફોન : 2144663/2149660

2. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ

પ્રકાશકીય

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટે ગુજરાતી ભાષામાં વિશ્વકોશ તૈયાર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો તેના મૂર્ત પરિણામ રૂપે ગુજરાતી વિશ્વકોશના ભૂમિકાખંડ સહિત 18 ગ્રંથો 18 વર્ષમાં પ્રગટ કર્યા છે. સાથે સાથે વિશ્વકોશમાં સમાવેશ પામેલા કેટલાક મહત્વના વિષયોની માહિતીને સંવર્ધિત સ્વરૂપે ગ્રંથસ્થ કરીને ‘કેન્સર’, ‘ગાંધીચરિત’, ‘ગુજરાત’, ‘ગુજરાતના સ્વાતંત્ર્યસૈનિકો’, ‘ભૂકંપ’, ‘વિરલ વિભૂતિ વિક્રમ સારાભાઈ’, ‘વિશ્વકોશવિમર્શ’, ‘નાટક દેશવિદેશમાં’ અને ‘ભારત’ જેવાં પ્રકાશનો પણ થઈ શક્યાં છે, જેને જિજ્ઞાસુ વાચકવર્ગ અને અભ્યાસીઓ તરફથી સારો પ્રતિભાવ સાંપડ્યો છે.

તેમાં એક મહત્વના ઉમેરારૂપે ‘ગુજરાતી રંગભૂમિ : રિદ્ધિ અને રોનક’ એ પુસ્તક હવે પ્રગટ થાય છે. ગુજરાતી રંગભૂમિની સ્થાપનાને દોઢસો વર્ષ પૂરાં થાય છે તે નિમિત્તે ગુજરાતની વ્યવસાયી રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિની અધિકૃત સંકલિત માહિતી આપતો ગ્રંથ તૈયાર કરાવવાનું વિચાર્યું, તેના ફળ રૂપે અહીં નાટકો, નાટ્યસંસ્થાઓ, નાટ્યકારો, દિગ્દર્શકો, નટો, નટીઓ, સંગીતકારો, સન્નિવેશકારો અને પ્રેક્ષકો અંગે રસપ્રદ માહિતી સંપાદિત કરીને મૂકેલ છે. આ ગ્રંથમાં ગુજરાતી થિયેટરના ઇતિહાસની અનેક ખૂટતી કડીઓ ઉમેરીને ગુજરાતી રંગભૂમિની રિદ્ધિ અને રોનકને ઉઘાવ આપતી જૂની રંગભૂમિનો ચહેરોમહોરો ઉપસાવી આપવાનો પ્રયાસ છે. નાટ્યરસિકો અને અભ્યાસીઓને તે ગમશે તેવી આશા છે.

ત્રણેક વર્ષ પહેલાં મુંબઈના એક વર્તમાનપત્રમાં જૂની રંગભૂમિની માતબર માહિતી ધરાવતા શ્રી ધીરેન્દ્ર સોમાણીનો પરિચય પ્રગટ થયેલો; તે ઉપરથી અમે તેમને રૂબરૂ બોલાવ્યા અને વ્યવસાયી રંગભૂમિનાં નાટકો અને નાટ્યસંસ્થાઓ તથા લેખકો વિશે પૃચ્છા કરતાં તેમણે તે વિશે અનેક રસપ્રદ વાતો કરી અને કેટલીક કીમતી માહિતી આપી. તે ઉપરથી એ માહિતીને ચકાસી અને સંકલિત કરીને સંપાદિત કરીને વિશ્વકોશ તરફથી કોશના સ્વરૂપે મૂકવાનો વિચાર આવ્યો. શ્રી સોમાણીએ બે-અઢી વર્ષ સુધી કાર્યાલયમાં બેસીને સ્વ. ડૉ. મહેશ ચોકસીના માર્ગદર્શન નીચે આ કામ કર્યું. સમગ્ર સંપાદનનું પરામર્શન ડૉ. મહેશ ચોકસીએ કર્યું છે. ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત શેઠ અને ડૉ. પ્રીતિબહેન શાહે તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક રસ લઈને ઉપયોગી સૂચનો કર્યાં છે. તે સૌનો આ તકે અમે આભાર માનીએ છીએ. દુઃખની વાત છે કે પુસ્તકની હસ્તપ્રત તૈયાર થતી હતી તે ગાળામાં ડૉ. મહેશભાઈ ચોકસીનું અવસાન થયું.

એક રીતે જોઈએ તો બેએક વર્ષ પહેલાં આ સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થયેલ ‘નાટક દેશવિદેશમાં’ એ પુસ્તકની પૂર્તિ રૂપે આ પુસ્તકને ગણી શકાય. ગુજરાતી રંગભૂમિનાં છેલ્લાં 60 વર્ષની ગતિવિધિનો આલેખ વતેઓએ અંશે ‘નાટક દેશવિદેશમાં’ પુસ્તકમાં જોવા મળશે. તે પહેલાંનાં 90 વર્ષની ગુજરાતી રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિનો આલેખ અહીં મૂકેલી માહિતી પરથી મળે તેમ છે. અલબત્ત બે ગ્રંથોનું સંયુક્ત આયોજન કરેલું નથી; પરંતુ અભ્યાસની દૃષ્ટિએ પરસ્પર પૂરક નીવડે તે સ્વાભાવિક રીતે ગોઠવાઈ ગયું છે.

અહીં મોટાભાગની માહિતી સારણી રૂપે સંકલિત કરીને મૂકવામાં આવી છે. તેમાં નાટ્યસંસ્થાઓની ગોઠવણી સમયાનુક્રમે થઈ છે. તે સિવાયના - નાટ્યકારો, દિગ્દર્શકો, અભિનેતાઓ, અભિનેત્રીઓ વગેરે - વિષયોની માહિતી વર્ણાનુક્રમે ગોઠવવામાં આવી છે.

માહિતી ગોઠવવામાં એક અંગનો પરિચય આપવા માટે તેની સાથેનાં બીજાં અંગોનો નિર્દેશ (દા. ત. નાટક, નાટ્યસંસ્થા, નાટ્યકાર, ભજવણીનો સમય વગેરે વિગતો) કરવો આવશ્યક હોવાથી પ્રત્યેક વિષયનાં અધિકરણોમાં પુનરુક્તિ અનિવાર્ય બની છે.

વ્યવસાયી રંગભૂમિનો સળંગસૂત્રિત ઇતિહાસ અનેક કારણોસર આજે ઉપલબ્ધ નથી, પરંતુ તેને અંગે છૂટક વેરવિખેર માહિતી વિવિધ વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રગટ થયેલી છે. એ બધી માહિતીની પ્રમાણભૂતતા ચકાસીને વિસ્તૃત સળંગસૂત્રિત ઇતિહાસ લખવાનો બાકી છે. એને માટે જરૂરી સામગ્રી સંકલિત સ્વરૂપમાં અહીં ઉપલબ્ધ છે. તેમાં 78 નાટ્યસંસ્થાઓ, 230 નાટ્યકારો અને ગીતકારો, 123 દિગ્દર્શકો, 1072 અભિનેતાઓ, 322 અભિનેત્રીઓ, 290 સંગીતકારો, 57 સન્નિવેશકારો અને 4 પ્રકાશનિયોજકોની માહિતીનો સમાવેશ થાય છે. તે સંપૂર્ણ નથી, પણ સમગ્ર પ્રવૃત્તિને તે ઘણે અંશે આવરી લે છે એમ કહી શકાય.

આ કાર્યને અંગે શ્રી સોમાણી પાસેના કેટલાક દુર્લભ ફોટોગ્રાફો ઉપરાંત ડૉ. દિનકરભાઈ ભોજકે કેટલાક મહત્વના ફોટોગ્રાફ પૂરા પાડ્યા છે તે બદલ તેમનો તથા સંદર્ભ રૂપે ઉલ્લેખેલ પુસ્તકોના લેખકો-સંપાદકોનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ આ દળદાર ગ્રંથના પ્રકાશન-ખર્ચમાં સહાય આપી છે તે બદલ અકાદમીના કાર્યવાહકોના અમે ઋણી છીએ.

આ ગ્રંથ કર્મયોગી સ્વ. સાંકળચંદ પટેલ જીવનઘડતર ગ્રંથશ્રેણીના પાંચમા પુસ્તક તરીકે પ્રકાશિત થાય છે.

ધીરુભાઈ ઠાકર
કુમારપાળ દેસાઈ

સંપાદકનું નિવેદન

બાલ્યકાળથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યે ચાહના હતી, કારણ કે મારાં માતા નર્મદાબહેન એ સમયનાં જૂનાં નાટકોનાં ગીતો હાર્મોનિયમ પર ગાતાં. નજીકના સગા પ્રભુદાસ સોમાણી ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના મુખ્ય સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર કલાકાર. તેઓ અવાર-નવાર રાત્રે ઘરે આવે ત્યારે નાટકોના સંવાદો બોલે અને ગીતો રાગ-રાગણીથી ગાય ત્યારે એમની ગાયકી સાંભળી પાડોશીઓ પણ સાંભળવા માટે આવી જતા. આ વાતાવરણની મારા પર ઘેરી અસર થઈ. ભાવનગરની આલજ્ઞેડ હાઈસ્કૂલમાં છઠ્ઠી અંગ્રેજીમાં મારા વર્ગશિક્ષક શ્રી જશકરણ રામજીભાઈ પાયકે મારામાં વિશેષ કલાસંસ્કારોનું સિંચન કર્યું. વિદ્યાર્થીજીવનથી જ લાઇબ્રેરીમાં જઈને નાટકોની જાહેરાતો, કલાકારોની વિગતો નોટબુકમાં ઉતારી લેતો. અમદાવાદ રહેતા કવિ જેઠાલાલ મેઘજીભાઈ મચ્છર પાસેથી જૂનાં નામાંકિત નાટકોના સંવાદો-બેતબાજી ગીતો રાગ-રાગણી સાથે અનેક વખત સાંભળ્યાં હતાં. રંગભૂમિનાં કલાકસબીઓ, નાટકો વિશેની માહિતી, પુસ્તકો, ઓપેરાઓ વગેરે એકત્રિત કરવાનું કાર્ય ચાલુ જ હતું.

રંગભૂમિના કલાકસબીઓની મુલાકાતો લઈને એમની કલાયાત્રાની વિગતો લીધી, વિવિધ પ્રયાસો યોજીને અને પત્રવ્યવહાર દ્વારા માહિતી મેળવી. એ સમયની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓના માલિકો પાસેથી વિગતો મેળવી. રંગભૂમિના નામાંકિત નાટ્યકાર કવિ જી. એ. વૈરાટી, સાહિત્યકાર અને નાટ્યકાર નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી' અને મધુસૂદન આચાર્યના પરિચય દ્વારા નાટ્યકલાજગતની વિશેષ માહિતી મેળવી.

એમ પત્રો તથા રૂબરૂ મુલાકાતો દ્વારા મારી નાટ્યકલાયાત્રાનો વિકાસ થતો રહ્યો. ઐતિહાસિક વિગતો મેળવતો રહ્યો. 25 વર્ષ પહેલાં એ સમયના વિદ્યમાન નામાંકિત કલાકસબીઓની રંગમંચની કારકિર્દી વિશે વર્તમાનપત્ર 'જનસત્તા'માં હું લખતો. વિવિધ સામયિકોમાં પણ લખ્યું.

જીવનની અડધી સદીની સાધના પછી આ ગ્રંથ 'ગુજરાતી રંગભૂમિ : રિલ્લિ અને રોનક' પ્રકાશિત થાય છે. રંગભૂમિના કલાકસબીઓની ઐતિહાસિક વિગતો મેળવવા માટે મારાથી બનતા તમામ પ્રયત્નો કર્યા છે.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ અને મા. મુ. શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકર તથા શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ જે લાગણી દર્શાવી એ બદલ એમનો આભારી છું. મા. મુ. શ્રી મહેશભાઈ ચોકસી કે જેમણે મારા ગ્રંથનું પરામર્શન કર્યું છે તેમનો તેમજ ગ્રંથને વધુ સુંદર બનાવવા માટે શ્રી પ્રીતિબહેન શાહ તથા વિશ્વકોશ પરિવારનો અને પ્રત્યક્ષ કે અપ્રત્યક્ષ રીતે મારા આ કાર્યમાં સહકાર આપનાર સર્વનો આભાર.

રંગભૂમિનું દોઢસોમું વર્ષ ચાલુ છે ત્યારે શ્રીરંગદેવતાનાં ચરણોમાં આ પુસ્તકને અર્પણ કરું છું.

ધીરેન્દ્ર સોમાણી

7 ડિસેમ્બર, 2003

21, વસિષ્ઠનગર સોસાયટી, ભાડુઆતનગર

કાંસ પાસે, શ્રી યમુનાજીની હવેલી પાસે,

શ્રી તપેશ્વર મહાદેવ સામે, ઇસનપુર રોડ,

અમદાવાદ - 380 050

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનાં અન્ય પ્રકાશનો

ગાંધીચરિત (બીજી આવૃત્તિ)	રૂ.	050
કેન્સર (ત્રીજી આવૃત્તિ)	રૂ.	080 (અપ્રાપ્ય)
ગુજરાતના સ્વાતંત્ર્યસૈનિકો (માહિતીકોશ)	રૂ.	200
ગુજરાત (બીજી આવૃત્તિ)	રૂ.	300
ભૂકંપ : માહિતી અને ઘટના	રૂ.	060
વિરલ વિભૂતિ વિક્રમ સારાભાઈ	રૂ.	060
વિશ્વકોશવિમર્શ	રૂ.	120
નાટક દેશવિદેશમાં	રૂ.	130
મેઘાણીચરિત	રૂ.	080
ભારત : પ્રતિભા અને પરિદર્શન	રૂ.	500

અનુક્રમ

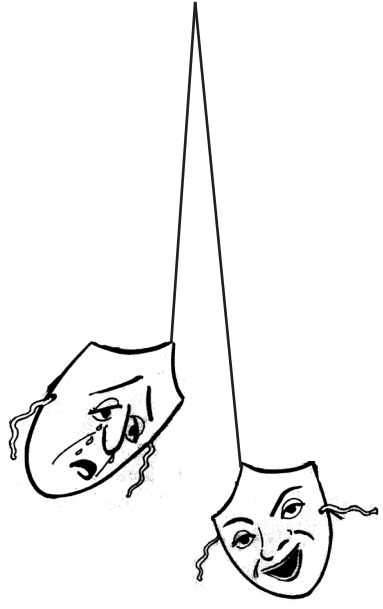
વ્યવસાયી રંગભૂમિ : પ્રવાહ અને પરંપરા	10
નાટ્યસંસ્થાઓ	57
નાટ્યકારો	167
દિગ્દર્શકો - 1	251
અભિનેતાઓ;	291
અભિનેતાઓ - 3	533
અભિનેતાઓ - 4	536
અભિનેત્રીઓ	574
અભિનેત્રીઓ - 2	601
અભિનેત્રીઓ - 3	606
અભિનેત્રીઓ - 4	618
સંગીતકારો - 1	627
સંગીતકારો - 2	669
હાર્મોનિયમ અને તબલાં-વાદકો	676
સન્નિવેશકારો - 1	684
સન્નિવેશકારો - 2	701
સન્નિવેશકારો - 3	705
પ્રકાશ-નિયોજકો	707
સંદર્ભગ્રંથો	719

Wednesday 26th November, 1975

Tense atmosphere at Hamlet rehearsal this morning. Poor Angela Lansbury (Gertrude) has to leave tomorrow for three days in Los Angeles as her mother has died in Hollywood. I tidied up a few things, and then we went into the run-through. It was not bad, slightly jumpy, slightly crude, things which had long been secure going awry, Angela obviously working under great strain. She came on for the Ophelia's death news and started the "One woe doth tread upon another's heels so fast they follow..." speech with the most amazing emotional complexity. Then she stopped; nearly went on; tried to control herself; tried to go on. The silence lasted for ever. Denis Quilley (Claudius) collected her into his arms. Her grief was too much. An extra-ordinary moment. Everyone in the cast felt the reality of death and the second half of Hamlet particularly is about death.

I have a feeling there is something wonderful in this production if only I can bring it home.

- Peter Hall's Diaries (1983)

વ્યવસાયી રંગભૂમિ : પ્રવાહ અને પરંપરા

રંગભૂમિ પ્રજાના સાંસ્કૃતિક જીવનનું એક અત્યંત મહત્વનું પાસું છે. પ્રજાની સંસ્કૃતિની તે પારાશીશી છે. પ્રજાનો મિજાજ, તેના રીતરિવાજ, તેની સામાજિક રૂઢિઓ અને રૂઢિભંગના પ્રસંગો, ધર્મભાવના અને ધાર્મિક પરંપરા, શાસકો અને શાસનવ્યવસ્થા બધું જ તેનાં નાટકોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. જૂની રંગભૂમિના સમર્થ ઘડવૈયા ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજીએ કહ્યું છે તેમ, ‘નાટક દુનિયાનું દર્પણ રૂડું, ગુણદોષ જોવાનું.’

સાહિત્યને મુકાબલે નાટક પ્રજાની વધારે સંનિકટ (intimate) હોય છે; કેમ કે, લખી-વાંચી નહીં જાણનારા પ્રેક્ષકો પણ નાટકનો રસ માણી શકે છે. તેની પ્રત્યક્ષ દૃશ્ય-શ્રાવ્ય અસર થતી હોવાથી નવલકથા કે કવિતાના કરતાં નાટકનો પ્રભાવ વધુ સઘન (intense) હોય છે. પ્રજાના જીવન પર તેની પ્રબળ અને ચિરંજીવ અસર રહે છે.

નાટક રુચિ ઘડે છે. તેની સાથે પ્રજાની રુચિ અને સંસ્કારિતાનું પ્રતિબિંબ પણ ઝીલે છે. એકંદરે રંગભૂમિનો ચહેરોમહોરો પ્રજાની રુચિ અને શાલીનતામાંથી ઘડાય છે. બીજી બાજુ, પ્રજાની સુરુચિપૂર્ણ સંસ્કારિતાનું સંવર્ધન તેનાં નાટકો દ્વારા થતું રહે છે. જ્યાં પ્રજા અને રંગભૂમિની આ પરસ્પરોપકારિતા સમતોલ હોય તે સમાજ આદર્શ કહેવાય.

નાટકનું વિષયવસ્તુ પરાયું હોય કે પરદેશી, તેની ભજવણી પ્રજાની પોતીકી જીવનછટા કે અસ્મિતાની વિશિષ્ટ છાપ દર્શાવે જ છે. કળાકારની અભિવ્યક્તિમાં તેનાં રંગરોનક કોઈ ને કોઈ રીતે પ્રગટ થયા વિના રહેતાં નથી. લોકનાટ્યમાં તે સ્થૂળ સ્વરૂપે દેખાય, તો શિષ્ટ નાટ્યમાં સૂક્ષ્મ કે નાજુક સ્વરૂપે. ગુજરાતની રંગભૂમિ તેમાં અપવાદ નથી, ગુજરાતી રંગભૂમિ વ્યવસાય સ્વરૂપે સ્થાપિત થઈ તે પહેલાંથી ગુજરાતની નિજ સંસ્કૃતિનો સ્પર્શ તે કોઈ ને કોઈ રીતે પામતી રહી છે.

(2)

બોમ્બે થિયેટર

અર્વાચીન યુગમાં ગુજરાતી સાહિત્યની માફક નાટક અને રંગભૂમિ પર પણ પ્રારંભથી જ પાશ્ચાત્ય કલા અને સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ પડેલો એ સુવિદિત છે. મુંબઈ તેનું જન્મસ્થળ હતું. યુરોપિયન સૈનિકો અને અધિકારીઓનાં, પારસીઓનાં અને પછી

પ્રવેશક

દક્ષિણી ગુજરાતી મંડળીઓનાં નાટકોમાં પાશ્ચાત્ય નાટક અને થિયેટરની પ્રવૃત્તિનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. તેનું પગેરું છેક 1750માં મુંબઈ બેટ ઉપર લશ્કરી છાવણીમાં રહેતા બ્રિટિશ સૈનિકોએ મનોરંજનના કામચલાઉ સ્થળ તરીકે બાંધેલા બોમ્બે થિયેટર સુધી જાય છે. 1770માં મુંબઈના યુરોપિયનોએ જાહેર ઉઘરાણું કરીને તે થિયેટરનું પાકું બાંધકામ કરેલું. ઘણુંબરું છૂટક દશ્યો, ફારસો, વેશો, મૂક અભિનય, ગાયન-નૃત્ય – એમ પચરંગી કાર્યક્રમો ત્યાં રજૂ થતા. કોઈ વાર ‘ડ્રમર ઓવ્ ધ હોન્ટેડ હાઉસ’ જેવું પ્રહસન (1797) પણ ત્યાં ભજવાતું. તેમાં સ્ત્રીઓની ભૂમિકા પુરુષો ભજવતા. ફક્ત યુરોપિયનોને જ તેમાં પ્રવેશ મળતો. ટિકિટના ભાવ 3 રૂ.થી 8 રૂ. સુધીના હતા. અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રોમાં નાટ્યપ્રયોગનો હેવાલ છપાતો. વ્યવસ્થા અને સલાહ-સૂચન માટે યુરોપિયન અધિકારીઓની સમિતિ હતી.

રોયલ થિયેટર

1810 સુધી થિયેટરની આ પ્રવૃત્તિ વ્યવસ્થિત ચાલી. પણ પછી આર્થિક સ્થિતિ કથળતાં ધીમે ધીમે મંદ પડીને તે બંધ પડી ગઈ. આ અરસામાં માટુંગામાં તોપખાનાના લશ્કરી લોકોએ આર્ટિલરી થિયેટર ઊભું કરેલું. તેના જેવાં બીજાં પણ કેટલાંક કામચલાઉ થિયેટરો ઊભાં થયેલાં. 1835 સુધીમાં આ થિયેટરોમાં 40 કોમેડીઓ અને બે ટ્રેજેડીઓના મળીને કુલ 92 નાટ્યપ્રયોગો થયાનું નોંધાયું છે. આ થિયેટરો મુખ્યત્વે યુરોપિયન લોકોના મનોરંજનનાં કેન્દ્રો બનેલાં. બોમ્બે થિયેટર ખોટમાં ચાલતું હતું. કરજ વધી જતાં તેને માટે જાહેર ફાળો થયો. તેમાં જગન્નાથ શંકરશેઠ અને જમશેદજી જીજીભાઈ જેવા દેશી ગૃહસ્થોએ મદદ કરેલી. તેને પરિણામે ગ્રાન્ટ રોડ પર લંડનના રંગમંચના નમૂના પર એક સુંદર સુસજ્જ થિયેટર બન્યું. તેને રોયલ થિયેટર નામ આપવામાં આવ્યું. બોમ્બે થિયેટરની માફક તેનું સંચાલન પણ વ્યવસ્થાપક સમિતિ દ્વારા થતું હતું. આ સમિતિમાં જગન્નાથ શંકરશેઠ અને જમશેદજી જીજીભાઈ જેવા દેશી ગૃહસ્થોનો પણ સમાવેશ થયેલો.

રોયલ થિયેટરનું ઉદઘાટન મંગળવાર, તા. 10 ફેબ્રુઆરી, 1846ની રાત્રિએ થયું હતું. તેમાં સ્થાનિક યુરોપિયન એમેટર કળાકારો મનોરંજક પ્રયોગો રજૂ કરતા. 1846થી 1852 સુધીમાં પરદેશી અને દેશી કળાકારો દ્વારા મનોરંજનના કાર્યક્રમો ઉપરાંત અંગ્રેજી નાટકો પણ રજૂ થયાં હતાં. સમય જતાં દેશી પ્રેક્ષકોને પણ તેમાં રસ પડવા લાગ્યો હતો. ટિકિટના ભાવ રૂ. 1થી 4 સુધી હતા. આ બધું છતાં રોયલ થિયેટરને માથે કરજ રહેતું. 1855માં લેણદારોએ દાવો માંડતાં સંચાલન-સમિતિને તે થિયેટર વેચી નાખવાની ફરજ પડી. જગન્નાથ શંકરશેઠે તે ઇમારત સાજસામગ્રી સાથે ખરીદી લીધી. તે પછી એ રોયલ થિયેટર શંકરશેઠની નાટકશાળા તરીકે ઓળખાયું. સંપૂર્ણ હિન્દી માલિકીનું એ પહેલું થિયેટર હતું. પ્રાદેશિક ભાષામાં પ્રયોગોની પ્રથમ રજૂઆત આ થિયેટરમાં થઈ.

(3)

પારસી નાટક મંડળીઓ

યુરોપિયન એમેટરોએ તેમજ પ્રવાસી વિદેશી મંડળીઓએ મુંબઈમાં કરેલા નાટ્યપ્રયોગોએ સ્થાનિક નાગરિકોને પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનાં નાટકો સહિત મનોરંજક કાર્યક્રમો રજૂ કરવાનો ચસકો લગાડ્યો. પરિણામે પારસી અને હિંદુ ઉત્સાહી જુવાનોએ એકત્ર થઈને કલબો અને નાટ્યમંડળીઓ રૂપે એ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. 1853થી મુંબઈમાં પારસી અને હિંદુ નાટ્યમંડળીઓની આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ લગભગ સમાંતર ચાલતી હતી. 1853માં ‘યંગ બોમ્બે’ નામનું પ્રગતિશીલ પારસી જુવાનોનું એક જૂથ ડૉ. દાદાભાઈ નવરોજીના નેતૃત્વ નીચે તૈયાર થયું હતું. તેમાં ફરામજી દલાલ, પેસ્તનજી માસ્તર, માણેકજી હોરમસજી વગેરે ઉત્સાહી યુવાનો હતા. તેમણે પારસી નાટક મંડળી શરૂ કરેલી. તેને માર્ગદર્શન આપવા પ્રો. દાદાભાઈ નવરોજી ઉપરાંત ડૉ. ભાઉ દાજી, ખરસેદજી કામા, જહાંગીર વાસ્ખા વગેરે ગૃહસ્થોની સલાહકાર-સમિતિ હતી. આ મંડળીએ 1853ના ઓક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે, ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં ‘શાહનામા’માંથી વસ્તુ લઈને ‘રૂસ્તમ, જાબુલી અને સોહરાબ’ નામનો નાટ્યપ્રયોગ રજૂ કર્યો. તેનાં વખાણ થયાં

એટલે 12મી નવેમ્બરે તેનો બીજો ખેલ કરેલો. પછી એ જૂથે ‘પદ્મણ સિફરેજ તથા દીવાન ગોલુ’ જેવાં ઈરાનના ઇતિહાસને લગતાં બીજાં નાટકો ભજવ્યાં.

1857ના ફેબ્રુઆરીથી આ જ મંડળીએ શેક્સપિયરનાં ‘ટેમિંગ ઓવ્ ધ શ્રૂ’, ‘કોમેડી ઓવ્ એરર્સ’, ‘મર્ચન્ટ ઓવ્ વેનિસ’ અને ‘ઓલ્ડ વેલ ધેટ એન્ડ્ઝ વેલ’ – એ નાટકોનાં ગુજરાતી ભાષાંતર રજૂ કર્યાં. તેમાં ભાષા ગુજરાતી અને પોષાકો ભૂમિકા અનુસાર સ્પેનિશ અને ઇટાલિયન પદ્ધતિના હતા. દરેક નાટકને અંતે એક ફારસ રજૂ કરવાની પ્રથા પણ અહીંથી શરૂ થઈ, જે પછીથી ગુજરાતી નાટકોમાં પણ ચાલુ રહેલી. આ પ્રકારનાં ફારસોમાં ‘ધનજી ગરક’ અને ‘તીરીરામ’ વિશેષ લોકપ્રિય થયાં હતાં.

પારસી નાટક મંડળીની બીજી ખાસિયત એ હતી કે તે દર અઠવાડિયે નહીં, પણ વરસાદ પહેલાં અને વરસાદ પછી એમ બે મોસમમાં નાટકો ભજવતી. ભજવણી લગભગ સાડાત્રણ કલાક જેટલી ચાલતી. પ્રેક્ષકોમાં શરૂઆતમાં વિવિધ વર્ગના પુરુષો જ આવતા, પણ પછી યોગ્ય વ્યવસ્થા થતાં સ્ત્રીવર્ગ પણ નાટક જોવા આવતો. પારસી નાટક મંડળીએ સ્ત્રીઓ માટે નાટકનો અલાયદો ખેલ રજૂ કરવાની પ્રથા પણ શરૂ કરી. 18 એપ્રિલ, 1858ની રાત્રે ‘ટેમિંગ ઓવ્ ધ શ્રૂ’ના ગુજરાતી ભાષાંતરની સાથે ધુતારાનું ફારસ મહિલા-પ્રેક્ષકો સમક્ષ ભજવેલું. તેની પ્રશંસાત્મક નોંધ ‘ધ ટાઈમ્સ ઓવ્ ઇન્ડિયા’ પત્રે લીધી હતી.

1861 સુધીમાં આ મંડળીએ 27 નાટકો ભજવ્યાંની નોંધ મળે છે. આ અને આવી બીજી પારસી નાટક મંડળીઓ કલાકારના લાભાર્થે તેમ દુકાળ જેવાં ફંડ માટે પણ નાટકોના પ્રયોગો કરતી.

1853થી 1867 સુધીના ગાળામાં શરૂ થયેલી પારસી ક્લબોમાંથી રૂપાંતર પામેલી પારસીઓની ત્રીસથી વધુ નાટક મંડળીઓ છેક 1876 સુધી કાર્યરત હતી. તેમાં પારસી એલ્ફિન્સ્ટન ક્લબ, વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી, પ્રિન્સ ઓવ્ વેલ્સ થિયેટ્રિકલ ક્લબ, ઇન્ડિયન થિયેટ્રિકલ ક્લબ, ઓરિજિનલ ઝોરાસ્ટ્રિયન થિયેટ્રિકલ ક્લબ, પારસી ક્લબ, બોમ્બે સ્ટેજ પ્લેઅર્સ, ઓરિજિનલ વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી, નાટક ઉત્તેજક મંડળી, શેક્સપિયર નાટક મંડળી – એટલી મુખ્ય હતી. તેમાંથી મોટાભાગની મંડળીઓ કાળક્રમે બંધ થતાં થતાં છેવટે વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી અને નાટક ઉત્તેજક મંડળી જેવી જૂજ મંડળીઓ 1870 પછી ટકી શકી હતી.

એલ્ફિન્સ્ટન ડ્રામેટિક ક્લબ : કુંવરજી નાઝર

આ મંડળીઓ પૈકી સ્ટુડન્ટ્સ એમેટર ક્લબે 11-9-1858ની રાત્રિએ રજૂ કરેલું શેક્સપિયરનું ‘રોમિયો એન્ડ જુલિયેટ’ નાટક ધ્યાનપાત્ર છે. શિષ્ટ અંગ્રેજી નાટકો ભજવતી મંડળીઓમાં પારસી એલ્ફિન્સ્ટન ડ્રામેટિક ક્લબ અગ્રસ્થાને હતી. તેના પ્રેરક કુંવરજી સોરાબજી નાઝર હતા. તેમણે લગભગ ચાર દાયકા સુધી રંગભૂમિ સાથે નટ, દિગ્દર્શક, લેખક અને મંડળીના માલિક તરીકે સંબંધ જાળવ્યો હતો. પોતાની ક્લબના મોટા ભાગના કાર્યક્રમોના પૂર્વરંગ (prologue) અને ઉપસંહાર (epilogue) કુંવરજી નાઝર પોતે જ લખતા. પ્રત્યેક ખેલની પહેલાં અને પછી ક્લબ કે મંડળી તરફથી વક્તવ્ય આપવાની પ્રથા હતી. કુંવરજી નાઝર સારા વક્તા હતા. તેઓ છટાપૂર્વક આ ભાષણો કરતા. તેમણે ‘કડક કન્યા ને ખીસેલો પરણ્યો’ નાટક પણ પોતાની મંડળી માટે લખ્યું હતું. તેમની મંડળીમાં ધનજીભાઈ સી. માસ્તર હાસ્યની અને ધનજીશાહ પારેખ સ્ત્રીની ભૂમિકા ભજવતા.

(4)

સાંગલીકર નાટક મંડળી

પારસી નાટ્યમંડળીઓ તથા ક્લબોએ મુંબઈમાં મનોરંજન-કાર્યક્રમો માટેનું વાતાવરણ ઊભું કર્યું હતું. અંગ્રેજી નાટકો અને હાસ્યરસિક ‘સ્કિટ’ જોવાનો શોખ ધરાવતો રસિક વર્ગ અલગ તરી આવતો હતો. આ સમયગાળામાં દેશી ભાષાઓના નાટ્યપ્રયોગો પણ થવા લાગ્યા હતા.

પારસી નાટક મંડળી શરૂ થઈ એ અરસામાં (1853ના નવેમ્બરમાં) પુણેથી સાંગલીકર નાટક મંડળી મુંબઈ આવી. તે મરાઠી ભાષામાં નાટકો ભજવતી હતી. તેના સંચાલક વિષ્ણુદાસ ભાવેએ ડૉ. ભાઉ દાજી લાડ અને જગન્નાથ શંકરશેઠ જેવા શુભેચ્છકોના સૂચનથી ‘રાજા ગોપીચંદ અને જાલંધર’ નાટક હિન્દુસ્તાની ભાષામાં 26 નવેમ્બર, 1853ની રાત્રિએ ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં રજૂ કર્યું હતું. મોટી સંખ્યામાં લોકો તેનો લાભ લઈ શકે તે માટે ટિકિટના દર ઓછામાં ઓછા બાર આના અને વધુમાં વધુ બે રૂપિયા રાખ્યા હતા. પારસી નાટક મંડળીને અનુસરીને નાટકને અંતે ફારસ ભજવાયેલું. આ પ્રયોગને સારો આવકાર મળતાં ત્રીજી ડિસેમ્બરે તેનો બીજો ખેલ રાખ્યો. પારસી હિન્દુ અને યુરોપિયન પ્રેક્ષકોએ તે પ્રયોગ વખાણ્યો. ‘બોમ્બે ટાઈમ્સે’ 7મી જાન્યુઆરી, 1854ના અંકમાં તેની નોંધ લેતાં લખ્યું કે ‘અભિનયની દૃષ્ટિએ આ નાટક ઉત્તમ કક્ષાનું અને લોકોના આવકારને પાત્ર છે. નાટકમાં ક્યાંય અશ્લીલતાની છાંટ જણાતી નથી.’

અન્ય મંડળીઓ

સાંગલીકર નાટક મંડળીને મળેલી સફળતાથી પ્રેરાઈને મુંબઈમાં નવી મહારાષ્ટ્રીય મંડળીઓ નીકળી, જે મરાઠી અને હિન્દુસ્તાની ભાષામાં નાટક અને ફારસ ભજવવા લાગી. મુંબઈકર નાટક મંડળીએ ‘હરિશ્ચંદ્ર’ (માર્ચ, 1855), અમરચંદ વાડીકર નાટક મંડળીએ ‘કૃષ્ણજન્મ’ (19 જાન્યુઆરી, 1856) અને ચેઉલવાડી હિન્દુ નાટક મંડળીએ ‘રુકિમણી સ્વયંવર’ (24 માર્ચ, 1860) ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં મરાઠી-હિન્દુસ્તાની ભાષામાં ફારસ સહિત ભજવ્યાનું નોંધાયું છે. સત્યસુબોધ હિન્દુ નાટક મંડળીએ 14 માર્ચ, 1864ની રાત્રિએ ‘અતિ લોભે સરવ જાય’ એ ગુજરાતી નાટક, ફારસ સાથે ભજવ્યાનો ‘રાસ્તગોફતાર’ પત્રમાં ઉલ્લેખ છે. આ નાટ્યપ્રયોગોની વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેમાં દશ્યોને વાસ્તવિક ઓપ આપવા સારુ રંગીન દશ્યસજાવટ પર વિશેષ ધ્યાન અપાતું. આ મંડળીઓમાં પરશુરામ રામચંદ્ર સાઠેની પુણેકર હિન્દુ સ્ત્રી નાટક મંડળી ખાસ ઉલ્લેખપાત્ર છે. તેમાં સ્ત્રીઓની ભૂમિકા સ્ત્રીઓ ભજવતી. શૃંગારરસિક અભિનયમાં મહાલસા અને કરુણરસિક ભજવણીમાં નીરા નામની નટી પ્રશંસાપાત્ર ઠરેલી.

કાલિદાસ એલ્ફિન્સ્ટન સોસાયટી

આ અરસામાં કેટલાક મહારાષ્ટ્રીય યુવાનોએ કાલિદાસ એલ્ફિન્સ્ટન સોસાયટી ડૉ. ભાઉ દાજી લાડની પ્રેરણાથી સ્થાપી હતી. તે મંડળી અંગ્રેજીમાં નાટકો ભજવતી. તેમણે 24 મે, 1867ના રોજ ‘જુલિયસ સીઝર’ ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં ભજવેલું. સાથે ‘બોમ્બે લોફર’ નામનું હાસ્યરસિક ગીત એક યુરોપિયન કલાકારે રજૂ કરેલું. હેમિલ્ટન જેકબે નાટકના કળાકારોને તાલીમ આપેલી. બીજી એક નોંધપાત્ર ઘટના એ કે જાણીતા પ્રાચ્યવિદ્યાવિદ મોનિયર વિલિયમ્સે કરેલા ‘અભિજ્ઞાન-શાકુન્તલમ્’ નાટકના અંગ્રેજી અનુવાદની રજૂઆત આ જ મંડળે કરેલી (19 ઓક્ટોબર, 1867). તેમાં શકુન્તલાને પહેરવાનાં વલ્કલો ચારસો રૂપિયા ખર્ચીને ચેન્નાઈ(મદ્રાસ)થી મંગાવેલાં અને તપોવનનું તાદૃશ વાતાવરણ ઊભું કરવા પુણેથી ફૂલ મંગાવ્યાં હતાં. વી. એમ. ત્રિલોકીકરે દેશી પોષાકમાં સજ્જ થઈને નાટકનો પૂર્વરંગ (prologue) રજૂ કરેલ. તેની સાથે ‘ધ હેપી મેન’ નામનું ફારસ જોડેલું. આ જ મંડળીએ કાલિદાસનું ‘વિક્રમોર્વશીયમ્’ પણ પછી રજૂ કર્યું હતું. પારસી અને દક્ષિણી મંડળીઓએ અંગ્રેજીની સાથે દેશી ભાષાઓમાં નાટકો ભજવવાની પ્રથા એ રીતે શરૂ કરેલી. દક્ષિણીઓ મરાઠી અને હિન્દુસ્તાનીમાં અને પારસીઓ અંગ્રેજી અને ઉર્દૂ ઉપરાંત પારસી ગુજરાતી ભાષામાં પણ નાટકો ભજવતા.

(5)

વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી : કેબુશરૂ કાબરાજી

વ્યવસાયી સ્વરૂપમાં ગુજરાતી નાટક મંડળીની સ્થાપના કેબુશરૂ કાબરાજીના આગમન પછી થઈ. કાબરાજી

બાહોશ પત્રકાર, સન્નિષ્ઠ સામાજિક કાર્યકર અને શિષ્ટતાના પુરસ્કર્તા સંસ્કારસેવક તરીકે મુંબઈના જાહેર જીવનમાં જાણીતા હતા. તેઓ સારા લેખક અને નાટ્યકાર પણ હતા. મુંબઈમાં કસરતશાળા સ્થાપક મંડળીને ઉપક્રમે પારસીઓની વ્યાયામશાળા ચાલતી હતી. 1867માં તેનું સંચાલન કરવાની જવાબદારી કાબરાજીને માથે આવી. એ વખતે સંસ્થા આર્થિક ભીંસમાં હતી. એટલે કાબરાજીએ કસરતશાળાના લાભાર્થે 21 ડિસેમ્બરની રાત્રે ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં શેક્સપિયરના ‘કોમેડી ઓફ એરર્સ’નું ગુજરાતી રૂપાંતર ‘ભૂલચૂકની હસાહસ’ ભજવવાની વ્યવસ્થા કરી. પેસ્તનજી માસ્તર, ફરામજી દલાલ, દાદાભાઈ ઠૂંઠી, કાવસજી કોહીદાર, હોરમસજી મોદી, મહેરવાનજી બાલીવાલા વગેરે અગ્રણી ગૃહસ્થોએ ઇટાલિયન લેબાસમાં રજૂ થઈને નાટક સફળ રીતે ભજવ્યું. બીજો ખેલ 11 જાન્યુઆરી, 1868ની રાત્રે સ્ત્રીઓ અને બાળકો સહિત કુટુંબો માટે રાખેલો. તેમાં લલ્લુ મહેતાની નિશાળનો ફારસ હતો. આ પ્રયોગથી થયેલી આવકથી કસરતશાળાની આર્થિક સ્થિતિ સુધરી ગઈ. તેમાં ડૉ. આત્મારામ પાંડુરંગ અને ડૉ. ધીરજરામ દલપતરામ જેવા હિન્દુ અગ્રણીઓનો પણ સહકાર મળ્યો હતો.

આ નાટ્યપ્રયોગમાં ભાગ લેનાર કળાકારોનું સન્માન કરતાં કેપુશરૂ કાબરાજીએ મુંબઈમાં એક કાયમી સધ્ધર નાટ્યકલબની જરૂરિયાત વિશે વાત કરી. તેને પરિણામે 1868માં વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી સ્થપાઈ. તેના ચાર ભાગીદારો હતા : દાદાભાઈ રતનજી ઠૂંઠી, ફરામજી ગુસ્તાદજી દલાલ, કાવસજી નસરવાનજી કોહીદાર અને હોરમસજી ધનજીભાઈ મોદી. તેના માર્ગદર્શન માટે શેઠ વિનાયક જગન્નાથ શંકરશેઠના પ્રમુખપદે સલાહકાર-સમિતિ નીમવામાં આવી. સેક્રેટરી કાબરાજી હતા. વ્યવસાયી ધોરણે આ નાટક મંડળી ચલાવવા માટે પગારદાર દિગ્દર્શક અને નટ-નટીઓની નિમણૂક જાહેરખબર દ્વારા અરજીઓ મંગાવીને સલાહકાર મંડળે કરી હતી. જૂના અનુભવી નટ પેસ્તનજી ધનજીભાઈને દિગ્દર્શક તરીકે નીમ્યા હતા. શેક્સપિયરના જાણીતા પ્રહસન ‘મય અ ડો અબાઉટ નર્થિંગ’ પર પસંદગી ઊતરી. તેનું ભાષાંતર ‘ખણવો ડુંગર અને કહાડવો ઉંદર’ એ નામથી કર્યું. વ્યવસ્થિત તાલીમ અને પૂરતી તૈયારી પછી ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં 16 મે, 1868ની રાત્રે ‘પ્રેક્ષકોની ચિત્કાર હાજરી વચ્ચે દબદબાભરી સિનેરી અને સુંદર દેખાવો’ સાથે તેની પ્રથમ રજૂઆત થઈ. સાથે ‘નવ નવલ નેઆધીશો’ નામનો ફારસ હતો. આ નાટ્યપ્રયોગના ત્રણ ખેલ થયેલા અને મંડળીને તેમાંથી સારી આવક થઈ હતી.

‘બેજન અને મનીજેહ’

કાબરાજીએ આ અરસામાં ‘શાહનામા’માંથી વસ્તુ લઈને ‘બેજન અને મનીજેહ’ નાટક રચ્યું. વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીએ તે 20-3-1879ની રાત્રે ગ્રાન્ટરોડ થિયેટરમાં ભજવ્યું, જે ચારે કોર સારી પ્રશંસા પામ્યું. તેના પચાસેક પ્રયોગો થયા, જેમાંથી માલિકોને સારો નફો થયો.

આ નાટકનું દિગ્દર્શન કાબરાજીએ પોતે કર્યું હતું. તેઓ સારા સંગીતજ્ઞ પણ હતા. ‘ગાયક ઉત્તેજક મંડળી’ના વડા ઇમદાદ અલીખાને નાટકમાં સંગીત-દિગ્દર્શન કરવા સાથે કળાકારોને સંગીતની વ્યવસ્થિત તાલીમ પણ આપેલી. અત્યાર સુધી નાટ્યપ્રયોગમાં સંગીત અલગ રજૂ થતું; પરંતુ આ નાટકમાં પ્રથમ વાર જ તેના અંગ તરીકે પાત્રપ્રસંગ સાથે સંગીતને સાંકળી લેવામાં આવ્યું હતું. વળી આખું નાટક સંવાદ, ગીત વગેરે સહિત છાપવામાં આવ્યું હતું. રંગમંચ પર ભજવાયેલાં નાટકોમાં આ પ્રથમ મુદ્રિત નાટક ગણાય છે.

વિક્ટોરિયા થિયેટર

વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીને મળેલી સફળતાથી તેના માલિકોને સ્વતંત્ર થિયેટર બાંધવાનું પ્રોત્સાહન મળ્યું. વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીએ ગ્રાન્ટરોડ અને ફૉકલેન્ડ રોડના સંગમ પર થિયેટર બાંધ્યું. મુંબઈને ગ્રાન્ટરોડ પછી ચોવીસ વર્ષ બાદ બીજું થિયેટર મળ્યું. તેને ‘વિક્ટોરિયા’ નામ આપ્યું. ગ્રાન્ટરોડ થિયેટર લંડનના થિયેટરોના નમૂના પરથી બંધાયેલું એટલે તેમાં પડદા, દશ્યરચના વગેરે આવશ્યક સામગ્રીની તૈયાર સજાવટ હતી. વિક્ટોરિયા થિયેટરની તો ઇમારત જ હતી એટલે નાટક ભજવનાર મંડળીએ પોતાની સાધનસામગ્રી લાવવી પડતી. પાછળથી

બીજાં થિયેટરો બંધાયાં. તે પણ વિક્ટોરિયાની જેમ ખાલી ઇમારતરૂપ હતાં.

વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી તરફથી સારા નાટ્યલેખ માટે રૂપિયા ત્રણસોનાં ઇનામોની જાહેરાત કરવામાં આવેલી. તેના જવાબ રૂપે સંખ્યાબંધ નાટ્યપ્રતો મળેલી. વ્યવસ્થાપક સમિતિએ તેમાંથી એલ્ફ્રિડ્સ્ટન કોલેજના વિદ્યાર્થી એદલજી જમશેદજી ખોરીએ સર વોલ્ટર સ્કોટના ‘આઇવાનહો’ પરથી ગુજરાતીમાં લખેલું ‘કરણી તેવી પાર ઊતરણી’ પસંદગી પામેલું અને તે 21-11-1868ના રોજ વોરાજના ફારસ સાથે ભજવાયેલું. 1870ની સ્પર્ધામાં પણ એદલજી ખોરીનું ‘રૂસ્તમ અને સોહરાબ’ ઇનામને પાત્ર ઠરેલું. પછી તો વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી અને પારસી નાટક મંડળી ખોરી પાસે જ નાટકો લખાવતી. તા. 12-2-1870ની રાત્રે ‘રૂસ્તમ અને સોહરાબ’ના પ્રથમ પ્રયોગથી વિક્ટોરિયા થિયેટરનું ઉદઘાટન કરવામાં આવેલું. આ નાટકની બીજી નોંધપાત્ર હકીકત એ છે કે એમાં આવતાં ગીતો કવિશ્રી દલપતરામ ડાહ્યાભાઈએ લખ્યાં હતાં, જેનો ઉમળકાભર્યો ઉલ્લેખ લેખકે નાટકના પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં કરેલો છે. ખોરીના પ્રહસન ‘હજમબાદ અને ઠગણનાજ’નાં ગીતો પણ કવીશ્વર દલપતરામે લખ્યાં હતાં.

આ અરસામાં વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીએ ટ્રાન્સફર થઈ શકે તેવી રૂ. 100ની સિઝન-ટિકટો કાઢી, જેમાં ટિકટ ખરીદનારને 20 પ્રયોગો જોવાની સગવડ આપવામાં આવી હતી. તે વખતે નાટકની મોસમ સપ્ટેમ્બરમાં શરૂ થઈને જૂન માસની આખરે બંધ થતી.

દાદાભાઈ રતનજી ઠૂંઠી

આ સમય દરમિયાન દાદાભાઈ રતનજી ઠૂંઠી શિક્ષકનો વ્યવસાય તજીને વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીમાં જોડાયા. તેઓ ઉત્તમ નટ, દિગ્દર્શક, સંગીતકાર અને વ્યવસ્થાપક તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા હતા. ‘બેજન મનીજેહ’ના પ્રયોગમાં તેમણે સંગીતને નાટકના અંગ તરીકે દાખલ કરાવ્યું હતું. રંગભૂમિના પ્રથમ ગાયક કલાકાર તરીકે તેમની ગણના થાય છે. શિસ્તના આગ્રહી આ દિગ્દર્શકે વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી છોડ્યા બાદ પોતે સ્વતંત્ર નાટક મંડળી – મુંબઈ નાટક મંડળી સ્થાપી. તે મંડળીએ ભાવનગર પ્રવાસ કરેલો. જયપુરના મહારાજાના નિમંત્રણથી તેમની મંડળી જયપુર પણ ગયેલી. તેમના પ્રયત્નો નાટકમાં સંગીતને ઉચ્ચ કક્ષાએ મૂકવાના હતા. વળી કોલકાતામાં પણ ‘નવી મુંબઈ નાટક મંડળી’ તેમણે શરૂ કરેલી, જે તેમના અવસાન બાદ તેમના પુત્ર અરદેશરે ચાલુ રાખી હતી.

વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીએ કેમ્બ્રિજ કાબરાજીનું ઐતિહાસિક નાટક ‘જમશેદ’ રજૂ કરવાનું નક્કી કર્યું. તા. 24-12-1870ની રાત્રિએ આ નાટક વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં ભજવાયું. કાબરાજીની અંગત દેખરેખ નીચે દાદાભાઈ ઠૂંઠી કડક શિસ્તપાલનથી કળાકારોને વાચિક અને આંગિક અભિનયની તાલીમ આપતા. રિહર્સલોમાં કોઈ અદાકાર શીખવ્યા છતાં બરાબર કામ ન આપે તો કાબરાજી ખૂબ ગુસ્સે થઈ જતા. દાદાભાઈ તો ફટકારતા પણ ખરા ! આ નાટકના એક અદાકાર પેસ્તનજી ખંભાતાએ પોતાના તાલીમના અનુભવો વિશે પુસ્તક લખ્યું છે. આ અરસામાં કેમ્બ્રિજ કાબરાજી મંડળીની વ્યવસ્થાપક સમિતિ સાથે મતભેદ થતાં સેક્રેટરી તરીકે રાજીનામું આપી છૂટા થયા. તેમની જગાએ દાદાભાઈ સોરાબજી પટેલ વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીના સેક્રેટરી થયા.

દાદાભાઈ પટેલ

દાદાભાઈ પટેલ મુંબઈ યુનિવર્સિટીની એમ.એ.ની ડિગ્રી ધરાવતા હતા. તેમણે ઇંગ્લેન્ડમાં નાટ્યકલાનો અભ્યાસ કરેલો. શ્રીમંત પિતાની ધમધોકાર ચાલતી વેપારી પેઢીમાંથી છૂટા થઈને તેમણે શોખને ખાતર નાટ્યક્ષેત્રમાં ઝંપલાવ્યું હતું. તેમણે ઈરાનીઓની નાટક મંડળીના નાટક ‘રૂસ્તમ અને બરજોર’નું દિગ્દર્શન કરેલું. સ્વમતાગ્રહી અને મહત્વાકાંક્ષી દાદાભાઈનો નાટક અને તખ્તાનો આદર્શ ઊંચો હતો. વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીના સેક્રેટરી થયા પછી તેમણે પોતાના વિચારો માર્ગદર્શક સમિતિના સભ્યો પર ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં સમિતિના સભ્યો છૂટા થયા. પછી દાદી પટેલ ઇચ્છા મુજબ નાટક મંડળીના માલિકોને દોરવણી આપતા. તેમણે મુસલમાન પ્રેક્ષકોને

આકર્ષવા માટે એદલજી ખોરીએ કામાવતીની વાર્તા પરથી લખેલ ગુજરાતી નાટક ‘સોનાની મુલની ખોરશેદ’નું હિન્દુસ્તાની ભાષામાં રૂપાન્તર કરાવીને 7-10-1871ના રોજ તે ભજવ્યું. મુસ્લિમ રાજ્યની જાહોજલાલી દર્શાવતું આ નાટક જોવા માટે ખોજા, મેમણ અને વોરાઓનો ‘દરોડો પડવો હતો’, ‘હિન્દી ભાષામાં, હિન્દી લેબાસમાં અને હિન્દી દેખાવ તથા ઢબછબ’ ધરાવતું આ પહેલું નાટક હતું.

દાદી પટેલે પછીના વર્ષે બીજું મહત્વનું પગલું ભર્યું. તેમણે વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી તેના માલિકો પાસેથી સાધનસરંજામ સહિત ખરીદી લીધી અને મંડળીના માલિકોને પગારદાર કલાકાર તરીકે ચાલુ રાખ્યા. નવી વ્યવસ્થા મુજબ એદલજી ખોરીના ગુજરાતી નાટક ‘ગુલબંકાવલી’નું હિન્દી રૂપાંતર 20-1-1871ની રાત્રે ભજવવામાં આવ્યું. આ નાટ્યપ્રયોગમાં પ્રથમ વાર ‘ટ્રેપ સીન’ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. એદલજી ખોરીનું ગુજરાતી નાટક ‘જહાંગીર’ 13-4-1872ના રોજ ભજવેલ, તેમાં દાદાભાઈ ઠૂંઠી અને પેસ્તનજી માદન મુખ્ય ભૂમિકામાં હતા. એ જ રીતે ખોરીએ લખેલ ‘આલમગીર’નું હિન્દી રૂપાન્તર 7-12-72ની રાત્રે ભજવાયેલ. તેમાં મુખ્ય ભૂમિકા દાદાભાઈ પટેલે ભજવી હતી.

દાદાભાઈ પટેલ સુરીલા કંઠે ગાતા અને હિન્દી જબાનમાં છટાદાર સંવાદ બોલતા. ખુરશેદજી બાલીવાલા અને પેસ્તનજી માદનના સહકારથી તેમણે નસરવાનજી ખાનસાહેબે લખેલું હિન્દી પદ્યનાટક ‘બેનઝીર અને બદરેમુનીર’ તા. 17-5-1873ની રાત્રે ભજવ્યું હતું. ગદ્ય લખાણ વગરના એ નાટકમાં વિવિધ રાગરાગિણીઓનાં 80થી 90 ગીતો મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. આ પહેલો સળંગ હિન્દી ઓપેરા જોવા માટે પ્રેક્ષકોનો સારો ધસારો રહ્યો હતો.

આ અરસામાં હૈદરાબાદના સર સાલારજંગના નિમંત્રણથી દાદાભાઈ મંડળી લઈને હૈદરાબાદ ગયેલા. ત્યાં નાટ્યપ્રયોગો કરીને સારું સન્માન પામ્યા. ત્યાંથી તેઓ કેટલીક સ્ત્રીકલાકારોને મુંબઈ લાવેલા. દાદાભાઈએ સ્ત્રીભૂમિકાઓ આ સ્ત્રીઓ પાસે ભજવાવી. તેના વિરોધમાં ફરામજી દલાલ, કાવસજી કોહીદાસ અને હોરમસજી મોદી કંપનીમાંથી છૂટા થયા.

ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટર

મંડળીએ વિક્ટોરિયા થિયેટરની બાજુમાં બીજું ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટર બાંધ્યું. તેનું ઉદઘાટન 4-10-1873ની રાત્રે મુનશી અમાનત અલીખાને લખેલ ઉર્દૂ નાટક ‘ઇન્દ્રસભા’ની રજૂઆતથી કર્યું.

1874ના નવેંબરમાં કંપની ગુજરાતને પ્રવાસે ગઈ. સૂરત, ભરૂચ, અમદાવાદ અને રાજકોટનો પ્રવાસ ખેડીને 1875ના ફેબ્રુઆરીમાં પાછી મુંબઈ આવી. 1875ના માર્ચમાં કંપની દિલ્હી ગઈ. ત્યાં તે વખતે કોઈ થિયેટર નહોતું. એટલે સરકારી ઉત્સવ નિમિત્તે બંધાયેલ મંડપમાં નાટ્યપ્રયોગો કરેલા. ‘રાજા ગોપીચંદ’ના પ્રયોગથી શરૂઆત કરેલી. ત્યાંથી કોલકાતા, વારાણસી, અલ્લાહાબાદ વગેરે સ્થળોએ ફરીને મુંબઈ આવીને પુણેની મુસાફરી કરેલી. આ સમય દરમિયાન કંપનીનો ઝોક ઉર્દૂ નાટકો તરફ વળ્યો. 1875માં કુંવરજી નાઝર કંપનીમાંથી છૂટા થયા.

એલ્ફિન્સ્ટન થિયેટર

કુંવરજી નાઝરે દાદાભાઈ ઠૂંઠીને વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી સોંપીને એલ્ફિન્સ્ટન નાટક મંડળીનો વહીવટ પોતે સંભાળ્યો. નવી બાંધણી અને સજાવટવાળું એલ્ફિન્સ્ટન થિયેટર તૈયાર કરાવ્યું. પછી તો મંડળી જમશેદજી ફરામજી માદનને હસ્તક જતાં છેવટે કોલકાતામાં સ્થિર થઈ.

‘બેનઝીર અને બદરેમુનીર’ના હિન્દુસ્તાની ઓપેરાના રિહર્સલ વખતે દાદાભાઈ ઠૂંઠી અને દાદાભાઈ પટેલ વચ્ચે મતભેદ ઊભો થયો હતો. તેને પરિણામે દાદાભાઈ ઠૂંઠીએ મંડળી છોડી. પછી તેમણે હિન્દી નાટક મંડળી અને હિન્દી થિયેટરની સ્થાપના કરી. વિવિધ કરામતોવાળી સીનસીનરી અને ટ્રિક-સીન દ્વારા પ્રેક્ષકોને અચંબામાં મૂકી દેવાની કુશળતા તેમનામાં હતી.

આ અરસામાં પારસીઓની બીજી પણ સંખ્યાબંધ કલબો અને મંડળીઓ ફૂટી નીકળી હતી. તે બધી મુંબઈમાં થોડાંક નાટકો ભજવીને અસ્ત પામી હતી.

(6)

નાટક ઉત્તેજક મંડળી

કેપુશરૂ કાબરાજીએ વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીમાંથી છૂટા થયા બાદ એક આદર્શ નાટક મંડળીનું સ્વપ્નું સેવેલું. તેમની ભાવના સાહિત્ય અને કળાની દષ્ટિએ ઊંચી કક્ષાનાં નાટકો શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં રજૂ કરવાની હતી. ફરામજી દલાલ, કાવસજી કોહીદારૂ અને હોરમસજી મોદી વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીમાંથી છૂટા થયેલા. તેમણે 1875ની શરૂઆતમાં કાબરાજીની નિગેહબાની નીચે નવી નાટક મંડળી સ્થાપી. તેનું નામ ‘નાટક ઉત્તેજક મંડળી’ રાખ્યું. આ મંડળીના કારોબારમાં માલિકોને સલાહ આપવા માટે સર મંગળદાસ નથુભાઈના અધ્યક્ષપદે મુંબઈના કેટલાક અગ્રણી ગૃહસ્થોની સમિતિ નીમી હતી. તેમાં સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ, ખરશેદજી નસરવાનજી કામા, લક્ષ્મીદાસ ખીમજી, ખરશેદજી રૂસ્તમજી કામા, રણછોડભાઈ ઉદયરામ, મન:સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી, ફીરોજશાહ મેરવાનજી મહેતા, ધીરજરામ દલપતરામ ડોક્ટર, હોરમસજી દાદાભાઈ પ્લીડર, જમશેદજી ખરશેદજી કામા, ગંગાદાસ કિશોરદાસ, ધનજીભાઈ ફરામજી પટેલ, મહેરવાનજી ફરદૂનજી મર્ઝબાન અને નસરવાનજી જહાંગીરજી વાડિયાનો સમાવેશ થયો હતો. કેપુશરૂ કાબરાજી સેક્રેટરી હતા. આ સમિતિ નાટકની પસંદગી કરતી અને તાલીમને સમયે તેમાંના અમુક સભ્યો હાજર રહેતા. નાટક તૈયાર થયા બાદ તેનું ગ્રાન્ડ રિહર્સલ કારોબારી સમિતિને બતાવવામાં આવતું. સમિતિનું પ્રમાણપત્ર મળ્યા પછી જ નાટકની રજૂઆત થાય એવી વ્યવસ્થા હતી. પ્રથમ નાટ્યપ્રયોગ ‘સૂડી વચ્ચે સોપારી’ અથવા ‘ઓરતના કોલની કસોટી’ અંગ્રેજી નાટકના એ નામના રૂપાંતરનો પ્રયોગ 27-3-1875ની રાત્રે ગ્રાન્ડરોડ થિયેટરમાં રજૂ થયો, પણ તેને સફળતા મળી નહીં.

રણછોડભાઈ ઉદયરામ : ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટક

આ અરસામાં જ આર્ય ગુર્જર નાટક મંડળીના હિન્દુ સંચાલકે રણછોડભાઈ ઉદયરામનું ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટક ભજવવાની પરવાનગી મેળવી હતી. દરમિયાનમાં ગુજરાતી હરિશ્ચંદ્ર નાટક મંડળીએ વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં એ નાટક, અમૃતલાલ નારણદાસ ‘લહેરી’એ લખેલ ‘ઓખાહરણ’ના સંગીત આપ્યાન સહિત, તા. 12-1-1874ની રાત્રે ગ્રાન્ડરોડ થિયેટરમાં ભજવ્યું. તેને પણ ધારી સફળતા ન મળી. પછી બે કંપનીઓએ એકત્ર થઈને ‘ગુર્જર હરિશ્ચંદ્ર નાટક મંડળી’ નામ ધારણ કરીને વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં તા. 13-9-1874ની રાત્રે ઉપર્યુક્ત બંને નાટકો ફરીથી ભજવ્યાં, જે સફળ થયાં. સ્ત્રીપ્રેક્ષકો માટે ત્યારે અલાયદી બેઠકવ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

કેપુશરૂ કાબરાજીએ રણછોડભાઈનું ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટક જોયેલું. નાટક ઉત્તેજક મંડળીને ઉપક્રમે તે ભજવવા માટેની પરવાનગી રણછોડભાઈ પાસેથી તેમણે મેળવી; એટલું જ નહિ, પારસી અદાકારોને તે માટે જરૂરી તાલીમ આપવામાં પણ રણછોડભાઈની મદદ લીધી. ધોબી તળાવ પર આવેલી ફરામજી કાવસજી ઈન્સ્ટિટ્યૂટનો હોલ એક વર્ષની લીઝ પર ભાડે રાખીને તેમાં તા. 30-10-1875ની રાત્રે ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટક કાબરાજીએ રજૂ કર્યું. નાટક ખૂબ પ્રશંસા પામ્યું. નાટક ઉત્તેજક મંડળીના એક ભાગીદાર ફરામજી દલાલના જણાવ્યા પ્રમાણે ‘નાટક ઉપર પારસી તથા હિંદુ આલમ એટલી બધી કુરબાન થવા લાગી કે હોલનો દરવાજો 8-30 વાગતામાં બંધ કરી તમાશગીરોને પાછા વાળવાની ફરજ પડતી હતી; નાટક દર શનિ અને બુધવારે તેમજ કેટલીક વાર સોમવારે લોકોની ભારે ઠઠ સન્મુખ ભજવાતું. પ્રેક્ષકોમાં તે એવું લોકપ્રિય થયું હતું કે અનેકને ટિકિટો ન મળતાં નિરાશ થઈ પાછા જવું પડતું હતું.’

એસ્પ્લેનેડ થિયેટર : ‘નળદમયંતી’ નાટક

તે નાટકને અનેક રજવાડાંનો આશ્રય મળ્યો હતો. મંડળીના માલિકોને તેનાથી સારો આર્થિક લાભ થયો. પછી હોલની લીઝ પૂરી થતાં કાબરાજીએ દૂરદેશી વાપરીને કાફડ માર્કેટની સામેની જગા સરકાર પાસેથી અમુક સમયને પટે ભાડે લઈને ત્યાં નવું થિયેટર બાંધ્યું. તેને એસ્પ્લેનેડ થિયેટર નામ આપ્યું. આ થિયેટરમાં રણછોડભાઈનું બીજું નાટક ‘નળદમયંતી’ આ જ મંડળીએ, કાબરાજીએ કરેલા કેટલાક ફેરફાર સાથે, તા. 16-12-1876ની રાત્રે ભજવ્યું. ‘હરિશ્ચંદ્ર’ની જેમ તેને પણ સારી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત થઈ. નાટક જોવા માટે હિન્દુ સ્ત્રીઓ આવતી, તેમનાં બાળકોને માટે નાટકશાળાના કંપાઉડમાં ઘોડિયાંની ખાસ વ્યવસ્થા મંડળી તરફથી કરવામાં આવી હતી.

(7)

નરોત્તમ મહેતાજીની મંડળી

આમ, બ્રિટિશ સોલ્જરોના મનોરંજનના પ્રયોગોથી કાબરાજીએ ભજવેલ રણછોડભાઈ ઉદયરામના ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટક સુધી આવતાં મુંબઈમાં અંગ્રેજી, ઉર્દૂ-હિન્દુસ્તાની અને મરાઠી-ગુજરાતી ભાષામાં નાટકો ભજવનારી મંડળીઓ કામ કરતી થઈ હતી. 1853થી ગુજરાતી ભાષામાં નાટકો ભજવવાના પ્રયત્નો થવા લાગ્યા હતા. અમદાવાદમાં રામભાઈની મંડળીએ નરસોપંતના વાડામાં ‘દ્રૌપદી વસ્રહરણ’ નાટક રજૂ કરેલ. તેના સંવાદો હિંદીમાં ને ગાયનો મરાઠીમાં હતાં. પારસીઓએ પારસી ગુજરાતી ભાષામાં અનેક પૌરાણિક નાટકો અને થોડાંક સામાજિક નાટકો ભજવ્યાં હતાં. કાબરાજી જેવા સુશિક્ષિત દિગ્દર્શકે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં નાટક મૂકવાનો આદર્શ રાખેલો; પરંતુ નાટક ભજવનાર પારસી અદાકારો હતા. તેમને અભિનય આદિની તાલીમ પણ અપાતી, પરંતુ કેટલીક વાર ભાષાના ઉચ્ચારણ ઉપરાંત લેખકના વક્તવ્યનો મર્મ સમજવાની પણ મુશ્કેલી રહેતી હતી. રણછોડભાઈ ઉદયરામે તેના દષ્ટાંત રૂપે ‘નળદમયંતી’ નાટકના રિહર્સલનો એક પ્રસંગ નોંધ્યો છે : “હેત ઉપરથી બતલાવે” એ વાક્યની બતાવણીમાં ઊંચે આંગળી કરીને ઉપરનું હેત એટલે આકાશમાં હેત ઊંચે ચડી ગયું હોય એમ અદા કરી બતાવી. હું ખડખડ હસી પડ્યો. કેખુશરૂનું મોં લેવાઈ ગયું, મેં કહ્યું કે ઉપરથી એટલે અંતઃકરણથી નહિ, ઉપરછલું, માત્ર દેખાડવાનું હેત, એવો મારો હેતુ છે, આવી જ્યાં ભૂલો થતી હતી તે મારે સુધારવી પડતી હતી.”¹ ગુજરાતી અદાકારો દ્વારા ભજવાતાં નાટકો જ ગુજરાતી રંગભૂમિનું કાઠું ઘડી શકે. એટલે એમ કહી શકાય કે તળ ગુજરાતની રંગભૂમિ હજી પૂરેપૂરી અસ્તિત્વમાં આવી નહોતી. તેના વિધિસર ઉદભવ માટેના સંજોગો આકાર લઈ રહ્યા હતા.

નાટક ઉત્તેજક મંડળીએ છેલ્લું ભજવેલું ‘નળદમયંતી’ નાટક મુંબઈની પ્રાથમિક શાળાઓના મહેતાજીઓને એટલું ગમી ગયું હતું કે કંપનીને અમુક રકમ આપીને એ નાટક પોતાના તરફથી ભજવાય એવો મનસૂબો તેમને થયો. નરોત્તમ મહેતાજી અને તેમના સહકાર્યકરો નાટક મંડળીના એક ભાગીદાર ફરામજી દલાલ પાસે ગયા અને નાટકના ખેલની માગણી રજૂ કરી. ફરામજીએ પાંચસો રૂપિયા માગ્યા. નરોત્તમે ત્રણસો રૂપિયા કહ્યા. રકઠકમાં બે વચ્ચે બોલાચાલી થઈ. ફરામજીએ નરોત્તમને હાથ પકડી ‘જા, જા, વાનિયા’ એમ કહીને બહાર ધકેલી દીધો. નરોત્તમે ગુસ્સે થઈને કહ્યું, ‘અલ્યા પારહા, તું આવડો ફાટ્યો છે તે જોઈ લેજે, તારા કેવા હાલ થાય છે. તમે જેના ઉપર આટલા નાર્યો છો તે ખેલ અમારા હિન્દુએ લખેલા છે. અમે બહાર પડશું તો તારા બાર વાગી જશે.’ ફરામજી આ સાંભળીને બોલ્યો, ‘અલ્યા વાનિયા, તું સ્ટેજ ઉપર એક ઉંદરડી સરખી પણ ચલાવી શકે નહિ’. કૃશ શરીરના દમિયલ નરોત્તમે ઊછળીને જવાબ આપ્યો, ‘કાલે સવારે અમે સ્ટેજ ઉપર બલિષ્ઠ સિંહ ચલાવીશું તે વેળાએ તને ઉંદરડીની જેમ તગડી મૂકીશું’. એમ કહીને હાંફતો હાંફતો તે ચાલ્યો ગયો.

1. ર. ર. ઉ. શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, પૃ. 5354

બીજે દિવસે રવિવાર હતો. 60 જેટલા મહેતાજીઓ એકઠા થઈને રણછોડભાઈને ત્યાં પહોંચ્યા. નરોત્તમે વાત ઉપાડી : “દક્ષિણીઓ નાટક મંડળી કરે, પારસીઓ નાટક મંડળીઓ કરે, આપણે ગુજરાતીઓની એકે નાટક મંડળી નથી. અમે આ સાઠ જણ ગુજરાતી નાટક મંડળી કરવા માગીએ છીએ.”

“તમારાથી એ બની શકશે નહીં. સવાર સાંજ ખાનગી ટ્યૂશનો કરો ને આખો દિવસ છોકરાંઓ જોડે માથાઝીક ચાલે.” રણછોડભાઈએ કહ્યું.

“અમે ખાનગી ટ્યૂશન છોડી દઈશું, ઉજાગરા કરવા પડશે તો કરીશું, પણ એક વાર ગુજરાતી નાટક મંડળી કાઢવી છે”, નરોત્તમ બોલ્યો. એટલે રણછોડભાઈ કહે ‘પ્રારંભમાં પડદા વગેરે માટે પાંચ હજાર રૂપિયા જોઈએ.”

પાંચ મહેતાજી ઊભા થઈ ગયા. તે દરેક એકેક હજાર આપવા કબૂલ થયા. વળી રણછોડભાઈએ ટાઢું પાણી રેડતાં કહ્યું, “નાટક ખોવાનો ધંધો છે”.

“તો ખોઈશું”, નરોત્તમ બોલ્યો.

“તમે અત્યારે ઉત્સાહથી બોલો છો પછી થાકી જશો.”

રણછોડભાઈના જવાબથી નરોત્તમ રડી પડ્યો. પછી ફરામજી સાથે બનેલી ઘટના કહી. રણછોડભાઈ પીગળ્યા. તેમણે તેમને ‘લલિતાદુઃખદર્શક’ નાટકની પાંચ નકલ આપી. નરોત્તમની ઈચ્છા ‘બાણાસુરમદમર્દન’ ભજવવાની હતી. પણ નાટક ઉત્તેજક મંડળી માટે તે નક્કી થયેલું હોવાથી રણછોડભાઈએ આપ્યું નહીં અને કહ્યું,

“ ‘લલિતાદુઃખદર્શક’ બરાબર ભજવશો તો બાણાસુર કરતાં ચડશે.”

નરોત્તમ કહે, “એ નાટક મેં 65 વાર વાંચ્યું છે.” બીજો કહે, “મેં 75 વાર વાંચ્યું છે.” ત્રીજો કહે, “મેં 46 વાર વાંચ્યું છે.” ચોથાએ 34 વાર વાંચ્યાનું અને પાંચમાએ 25 વાર વાંચ્યાનું કહ્યું.

રણછોડભાઈએ પૂછ્યું, “બારીકીથી મનન કરવું હોય તો બીજી વાર વાંચવાથી પતી જાય; પણ આટલી બધી વાર શા માટે ?” “ફરી ફરીને વાંચતા જઈએ એટલે વધુ ને વધુ રસ પડે.” નરોત્તમે કહ્યું. કદાવર બાંધાનો બીજો મહેતાજી બોલી ઊઠ્યો, “ગઈ કાલે સવારે મેં મારી પાસેની ચોપડીમાં 76મી વાર એમ સીસાપેનથી લખ્યું છે. હજી પણ હું ધરાયો નથી.” રણછોડભાઈએ કહ્યું, “મહુધે મારી મેડી પર બેસીને આ નાટક લખ્યું ત્યારે કરુણાના સ્થળે મારું હૃદય પીગળતું અને અશ્રુપાત કરાવતું. પ્રૂફ જોતાં પણ મારી આંખમાંથી આંસુ વહેતાં.” “અમે પહેલો ખેલ ‘લલિતાદુઃખદર્શક’નો કરીને લોકોને રડાવીશું”, નરોત્તમ બોલ્યો.

રણછોડભાઈએ નાટકમાં કાપકૂપ કરી આપી. પડદા ચીતરવા અંગે સૂચના આપી. પછી વિદેશમાં નાટ્યકલાનો અભ્યાસ કરીને આવેલા એક પારસી જુવાન પાસે મહેતાજીઓને નાટકના દિગ્દર્શન માટે રણછોડભાઈએ મોકલ્યા, પણ પેલાએ કહ્યું કે, “મેં મારા પિતાને નાટકની પ્રવૃત્તિ નહીં કરું એવું વચન આપ્યું છે એટલે દિલગીર છું.” પછી તો રણછોડભાઈએ પોતે જ તે જવાબદારી લીધી. દરરોજ સાંજના 7થી 9 વાગ્યા સુધી ‘નાટ્યવિદ્યાદાન’ કરીને તેમણે મહેતાજીઓને તૈયાર કર્યાં. રાત્રે શાળાના મકાનમાં રિહર્સલ ચાલતાં. દી. બ. મણિભાઈ જશભાઈ, મણિલાલ ગંગાદાસ, ગુલાબદાસ સોલિસિટર જેવા સંભાવિત ગુજરાતી ગૃહસ્થો રસ લઈને ગ્રાન્ડ રિહર્સલમાં ઉપસ્થિત રહેલા.

વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં લગભગ 1200 માણસોની વચ્ચે રવિવાર, તા. 6-1-1878ની રાત્રે ‘લલિતાદુઃખદર્શક’ નાટક ભજવાયું. તે પ્રેક્ષકો તથા વૃત્તપત્રોની ભરપૂર પ્રશંસા પામ્યું. ખેલ રાત્રે આઠ વાગ્યે શરૂ થયેલો. તે સાડાત્રણ વાગ્યા સુધી ચાલ્યો. ફરામજી પ્રેક્ષકોની પહેલી હરોળમાં બેઠેલા. તેની પાસે જઈને નરોત્તમે તેના કાનમાં કહ્યું, “અમારો વાઘ નેપથ્ય ઉપર કૂદતો જોયો ?” નીચું ડોકું કરીને ફરામજી બોલ્યો, “હા, ભાઈ, તમે હવે જે નહિ કરો તે ઓછું.” ચોરે ને ચોટે લલિતા અને નંદનકુમારના કજોડાની અને લલિતાને પડેલાં દુઃખની વાતો લોકો કરતા.

આ નાટકની અસર સમાજ પર એવી સજ્જડ પડી કે એક ડોશીએ પોતાની દીકરીના વિવાહ તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કરેલા તે તોડી નાખ્યા.

આ પ્રસંગ પછી રણછોડભાઈનો નાટક ઉત્તેજક મંડળી સાથેનો સંબંધ તૂટી ગયો. તેમનાં ‘બાણાસુરમદમર્દન’ અને ‘મદાલસા અને ઋતુધ્વજ’ એ નાટકો પણ મહેતાજીઓએ અનુક્રમે 14-4-78 અને 3-11-78ને દિવસે ભજવ્યાં.

શ્રી ગુજરાતી નાટક મંડળી

આ ઘટના પછી તા. 5 જૂન, 1878ના રોજ જયશંકર સર્વેશ્વર, નરોત્તમ ભાઈશંકર, શિવશંકર કરસનજી – એ ત્રણ ભાગીદારોએ શ્રી ગુજરાતી નાટક મંડળી સ્થાપી, જે મહેતાજીઓની નાટક મંડળી તરીકે જાણીતી થઈ. એ સ્થપાતાં શુદ્ધ ગુજરાતી સંસ્કારનો સ્પર્શ ધરાવતી ગુજરાતી રંગભૂમિનો પાયો નંખાયો.

આ જ અરસામાં પં. ગઢુલાલજીની દેખરેખ નીચે શરૂ થયેલી નીતિદર્શક નાટક મંડળીએ ઠક્કર દામોદર રતનશી સોમાણીરચિત ‘સીતાહરણ’ રવિવાર, તા. 30-10-1878ના રોજ એલ્ફિન્સ્ટન થિયેટરમાં ભજવ્યું. થોડો સમય બંધ રહ્યા બાદ એ મંડળી ખોરશેદજી બાલીવાલાએ ચલાવી અને સોમાણીનું જ બીજું નાટક એ મંડળીએ ‘કામસેન અને રસિકા’ તા. 9-5-1880ની રાત્રે ભજવેલું. તેમાં રસિકા તરીકે દયાશંકર વિસનજી ભટ્ટ અને કામસેન તરીકે ચત્રભુજ કરસનદાસ જોશી ઝળક્યા હતા. ‘વીરસેન-ચંદ્રિકા’માં પણ દયાશંકરે ચંદ્રિકાની ભૂમિકા ઉત્તમ રીતે ભજવી હતી.

મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

આ દયાશંકરના પ્રયત્નથી પાછળથી (1889) મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી અસ્તિત્વમાં આવી હતી. ખંભાતના છોટાલાલ મૂળચંદે બીજા બે ભાગીદારોને સાથે રાખીને મહેતાજીઓની શ્રી ગુજરાતી નાટક મંડળી ખરીદી અને તેને મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી નામ આપ્યું. આ મંડળીનું ઉદઘાટન, મુંબઈના શેરિફ અને નડિયાદના વતની ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર યાજ્ઞિકને હસ્તે તા. 19 જૂન, 1889ની રાત્રે મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીકૃત ‘કાન્તા’ નાટક ‘કુલીન કાન્તા’ અથવા ‘વનરાજવિજય’ એ નામથી ભજવીને કર્યું. દિગ્દર્શક દયાશંકર હતા. નાટકને સારી સફળતા સાંપડી. તેની જાહેરાત લેખક મણિલાલના જોવામાં આવતાં તેમણે રજા લીધા વિના નાટક ભજવવા બદલ એ મંડળીને કાયદેસર નોટિસ આપવા ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીને મુંબઈ લખ્યું. ગોવર્ધનરામે દયાશંકરને સમાધાન કરવાની સલાહ આપી. દયાશંકરે નડિયાદ જઈને મણિલાલને ચરણે પાઘડી મૂકીને માફી માગી. તેમને એ મુંબઈ તેડી ગયા. બહુમાન સાથે ખાનપાન આપ્યું અને એક હીરાની વીંટી આપવા માંડી; ઉપરાંત બીજું એક નાટક રૂ. 400-500 લઈ રચી આપવા વિનંતી કરી. મણિલાલે વીંટી ન લીધી અને બીજું નાટક ‘નૃસિંહાવતાર’ લખી આપેલું તે તા. 18-2-99ના રોજ એ મંડળીએ ભજવેલું. તેના દિગ્દર્શક પારસી હતા ને મુખ્ય ભૂમિકામાં પારસી નટ હતો. એટલે નાટક નિષ્ફળ ગયું હતું.²

(8)

2 પછી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ તે નાટક 1906-07માં ફરીથી ભજવ્યું. તે જોઈને રણછોડભાઈ ઉદયરામ, ચંદ્રશંકર પંડ્યા, છગનલાલ પંડ્યા, કાન્ત વગેરે સાક્ષરોએ પ્રશંસા કરેલી. તે વખતે હિરણ્યકશિપુની ભૂમિકા જટાશંકર ઓઝાએ, પ્રહલાદની ભૂમિકા ‘રમણી’ને નામે જાણીતા પ્રભાશંકર જગજીવને, વિષ્ણુની બાપુલાલ નાયકે, લક્ષ્મીની જયશંકરે, કશ્યપની દયાશંકરે, દિતિની જેઠલાલ દુ. નાયકે અને વિદૂષકની ભૂમિકા નન્નુ ગુલાબ પાનવાલાએ ઉત્તમ રીતે ભજવી બતાવી હતી. તેમાં રાણીનું પાત્ર કૈંક અંશે નબળું રહી ગયેલું. નાટકની કુલ્લે 25-30 ‘નાઈટ’ પડી હતી. તેમાં પહેલા સાત-આઠ ખેલ ભરચક પ્રેક્ષકો વચ્ચે ભજવાયા હોઈ તેની નાટક કંપનીને સારી આવક થઈ હતી. (શ્રી જયશંકર ‘સુંદરી’ની મુલાકાતને આધારે.)

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાનો ઓપ આપતાં નાટકો

નાટક ઉત્તેજક મંડળી દ્વારા શુદ્ધ ગુજરાતી નાટકો ભજવવાના કેબુશરૂ કાબરાજના આગ્રહને કારણે ગુજરાતી સાક્ષરો રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય રસ લેતા થયા હતા.

એદલજી ખોરીના કહેવાથી દલપતરામે પોતે લખેલ 'વેનચરિત્ર' આખ્યાન પરથી નાટક લખ્યું. આર્ય ગુર્જર નાટક મંડળીએ 'કમળાવૈધવ્ય' અને વેન આખ્યાનનો પ્રયોગ 31-7-1873ની રાત્રે વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં કરેલો. વિધવાવિવાહનો વિચાર સમાજને બહુ જયેલ નહીં એટલે તેના પાંચથી વધુ પ્રયોગો થયેલા નહીં. દલપતરામના 'લક્ષ્મી' નાટકનો અમદાવાદમાં પ્રયોગ થયેલો એમ નરસિંહરાવે નોંધ્યું છે. 1861માં સૂરતમાં 'ટેમિંગ ઓફ ધ શ્રૂ'નું ગુજરાતી ભાષાંતર 'નદારી ફિરંગણ ઠેકાણે આણી' ભજવાયું હતું. નંદશંકરની નવલકથા પરથી 'કરણઘેલો' નાટક એદલજી ખોરીએ રચેલું. અમૃતલાલ 'લહેરી' અને દામોદર રતનશી સોમાણી પણ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં નાટક લખતા હતા. આ ઉપરાંત નાટક ઉત્તેજક મંડળી માટે કાબરાજએ કવિ નર્મદ પાસે પણ નાટકો લખાવ્યાં હતાં. નર્મદાશંકરે 'કૃષ્ણાકુમારી' (1869), 'રામજાનકીદર્શન' (1876), 'દ્રૌપદીદર્શન' (1878), 'સારશાકુન્તલ' અને 'બાલકૃષ્ણવિજય' (1886) નાટકો આપ્યાં. છેલ્લું નાટક કવિના અવસાન પછી ભજવાયેલું. કવિએ 'દ્રૌપદીદર્શન'ને રંગભૂમિ પર રસ જમાવે તેવું બનાવવા સંસ્કૃત શ્લોકો, દેશીઓ અને ઉર્દૂ શેર-દોહા વગેરે મૂકેલાં. નાટક ઉત્તેજક મંડળીએ તેના 26 પ્રયોગો કરેલા. એ જ રીતે 'રામજાનકીદર્શન'ના 'સીતાહરણ' નામે 20 પ્રયોગો અને 'બાલકૃષ્ણવિજય'ના પ્રથમ ત્રણ અંકના 23 પ્રયોગો એ જ કંપનીએ કર્યાં હતા. નાટ્યકાર તરીકે નર્મદને ભલે ઊંચું પદ ન મળે, પણ રંગભૂમિને શુદ્ધ ગુજરાતી ઓપ આપવામાં નર્મદનાં નાટકોનો કાબરાજએ સારો ઉપયોગ કર્યો હતો.

મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળી : 'ભર્તૃહરિ' નાટક

પ્રસિદ્ધ નાટ્યકાર વાઘજીભાઈ આશારામ ઓઝા અને તેમના ભાઈ મૂળજીભાઈએ 1878ની આખરમાં 'શ્રી મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળી' સ્થાપી હતી. વાઘજીભાઈ નાટક લખતા અને મૂળજીભાઈ નાટકના નાયકની ભૂમિકા ભજવતા. વાઘજીભાઈએ વધારે નાટકો લખેલાં પરંતુ નવ ભજવાયેલાં. તેમાં 'ભર્તૃહરિ', 'ત્રિચારાજ', 'ચાંપરાજ હાડો', 'ચંદ્રહાસ', 'જગદેવ પરમાર', 'રાણકદેવી', 'મદાલસા' અને 'વીરમતી'નો સમાવેશ થાય છે. 'ભર્તૃહરિ' નાટકથી વાઘજીભાઈ-મૂળજીભાઈ અને તેમની કંપની ઇતિહાસમાં ચિરંજીવ સ્થાન પામ્યાં છે. આ નાટક 1883માં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ થયું હતું. તેમાં "પ્રસ્તુત નાટક આ પૂર્વે સો-સવાસો વાર ભજવાઈ ચૂક્યું છે." - એવી નોંધ છે. મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળીએ 1881થી 1883 દરમિયાન અમદાવાદ, ભુજ, રાજકોટ, વીસનગર, સૂરત અને વાંસદા જેવાં સ્થળોએ પ્રવાસ કર્યો હતો. નાટકમાં ભર્તૃહરિનું પાત્ર મૂળજીભાઈ આશારામ ઓઝા, પિંગળાની ભૂમિકા ગોવિંદજી પ્રાણજીવન ભટ્ટ અને વિદૂષકની ભૂમિકા હરિશંકર ભટ્ટે ભજવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળીએ આ નાટક મુંબઈમાં ગેઈટી થિયેટરમાં ભજવેલું. નાટકનો કરુણરસ પ્રેક્ષાગૃહમાં એટલો રેલાતો કે પ્રેક્ષકોનાં ડૂસકાં સંભળાતાં. ચાર-પાંચ ગૃહસ્થો નાટક જોઈને સાધુ બની ગયા હતા. ભરથરીનો પાઠ કરતા મૂળજીભાઈ સોનાનો તોડો પહેરીને રંગમંચ પર પ્રવેશતા. તેમના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ અને રણકદાર પહાડી અવાજનું અનેરું આકર્ષણ હતું. છેલ્લા દર્શ્યમાં 'ભિક્ષા દેને મૈયા પિંગલા' એ ગીતની પંક્તિઓ ગાતા ત્યારે કરુણની અવધિ આવતી. અમદાવાદમાં ભારત ભુવન થિયેટરના ઉદઘાટન વખતે આ નાટક ભજવાયેલું. એ પ્રસંગે કંપનીને રૂપિયા બે હજારની આવક થયેલી. આ નાટક મંડળીએ 'ત્રિ-વિક્રમ' (1893) અને 'ચંદ્રહાસ'(1894) ની રજૂઆતમાં ગરબા-રાસનો પ્રથમ પ્રયોગ કર્યો હતો; જે ગુજરાતી સંસ્કારપરંપરાને દૃઢ કરનારું પગલું હતું. કવિચિત્રકાર ફુલચંદભાઈ માસ્તરનું 'મહાસતી અનસૂયા' (1908) અને રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટનું 'બુદ્ધદેવ' પણ આ મંડળીએ ભજવ્યાં હતાં. ગુજરાતી રંગભૂમિને સાંસ્કારિક અસ્મિતા અર્પતી આ પહેલી નાટ્યમંડળી મૂળજીભાઈના

અવસાન પછી ગેઈટી થિયેટરના માલિકોએ ખરીદી લીધી હતી.

શ્રી વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક સમાજ

એ જ અરસામાં (1889) શ્રી વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક સમાજ ત્ર્યંબકલાલ દેવશંકર રાવળે (મોટા ત્ર્યંબક) વાંકાનેરના રાજવી અને બ્રાહ્મણોના સહકારથી સ્થાપી હતી. તેમણે શરૂઆતમાં પૌરાણિક નાટકો ભજવેલાં. પણ પછી ‘શૂરવીર શિવાજી’ અને ‘નરસિંહ મહેતો’ – એ નાટકોથી કંપનીને ખૂબ પ્રસિદ્ધિ મળી. નાના ત્ર્યંબકની શિવાજી અને નરસિંહ મહેતાની ભૂમિકા વખણાઈ. કનૈયાલાલ મુનશી, ધનસુખલાલ મહેતા અને એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજના પ્રિન્સિપાલ હેમિલે નરસિંહ મહેતાના પાત્રને સજીવ કરતા નાના ત્ર્યંબકના અભિનયની પ્રશંસા કરી હતી. નાટકના લેખક નથુરામ સુંદરજી શુક્લ હતા. નાના ત્ર્યંબકની સફળતાનું એક કારણ પોતે શુદ્ધ આચારવિચારવાળું સાત્ત્વિક જીવન ગુજારતા એ છે.

(9)

શ્રી દેશી નાટક સમાજ

ગુજરાતી રંગભૂમિના ઉત્કર્ષમાં મહત્વનું પ્રદાન કરનાર બીજી નાટક મંડળી તે દેશી નાટક સમાજ. તેનો કાર્યકાળ (1889–1980) સૌથી લાંબો રહ્યો છે. તેના સ્થાપક ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી તેમના કેટલાક પુરોગામીઓની માફક નાટકને સમાજના ઉત્કર્ષનું સાધન માનતા હતા. કાબરાજી અને વાઘજીભાઈની માફક ડાહ્યાભાઈ પણ નાટ્યકાર હોવા સાથે દિગ્દર્શક પણ હતા. ડાહ્યાભાઈએ 1884માં પ્રથમ પત્નીનું અવસાન થતાં તેને નિવાપાંજલિ રૂપે ‘ચંપાસ્મરણ’ કાવ્ય લખ્યું હતું. મૅટ્રિક પાસ થયા પછી એકાદ વર્ષ અભ્યાસ કરીને કૉલેજ છોડી હતી. પછી શ્રીમંત ઝવેરીના આ જુવાન પુત્રે મીઠાના એક ઇજારદારને ત્યાં નોકરી લીધેલી. શેઠે ‘ઑક્ટોબર’ લખ્યું તે સુધારીને તેમના આ વાણીતરે ‘ઑક્ટોબર’ લખ્યું તેથી ચિડાઈને શેઠે આ ‘ચોખલિયા’ને નોકરીમાંથી રૂખસદ આપી એમ જયન્તિ દલાલ નોંધે છે.³ ફાજલ સમયમાં આ ભાવનાશાળી જુવાન જૈન બાળકો અને સાધુઓને દેરાસરમાં જઈને સંસ્કૃત શીખવતો. 1884ના અંતભાગમાં તેમની અમદાવાદની મિશન હાઈસ્કૂલમાં સંસ્કૃતના શિક્ષક તરીકે નિમણૂક થઈ. નોકરી દરમિયાન કવિતા લખાતી. 1889માં યોજાયેલી એક કાવ્યસ્પર્ધામાં પોતે નેમિરાજુલની જૈનકથા પરથી લખેલું ‘પ્રેમીને પત્ર’ નામનું 900 લીટીનું કાવ્ય મોકલ્યું હતું.⁴

ડાહ્યાભાઈને નાટક જોવાનો શોખ. 1888માં વણિક વીરચંદ ગોકળદાસ ભગત અમદાવાદમાં નાગોરીશાળાની પડાળીમાં ભોજકોની પાસે કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપકે લખેલું ‘સંગીત લીલાવતી’ નાટક ભજવાવતા હતા. ડાહ્યાભાઈને તે નાટકનું એટલું બધું આકર્ષણ હતું કે એનો ખેલ તેમણે પંદરથી વીસ વાર જોયો હતો. તે દરમિયાન તેમને કેશવલાલ સાથે ઓળખાણ થઈ. એક વાર ડાહ્યાભાઈ નાટક જોતા હતા. પોતાના પ્રિય ગાયનનો ‘વન્સ મૉર’ માગ્યો. બેત્રણ વાર વન્સ મૉરની માગણી પૂરી થઈ તોપણ આ રસિક પ્રેક્ષકે માગણી ચાલુ રાખી ત્યારે રંગમંચ પરના કલાકારે કટાક્ષમાં કહ્યું, “એક વાર નાટક કંપની કાઢી જુઓ તો ખબર પડે કે વન્સ મૉર કેમ અપાય છે.” ડાહ્યાભાઈને આ પડકાર ઝીલી લેવાનું મન થયું. 1889ના અંતભાગમાં વીરચંદ ગોકળદાસ ભગતની કંપની ભાંગી. કેશવલાલે ‘દેશી નાટક સમાજ’ નામ આપીને કંપની ચાલુ રાખી. ડાહ્યાભાઈ તેના ભાગીદાર બન્યા. ‘દેશી નાટક સમાજ’નો ‘દેશી’ શબ્દ ‘ગુજરાતીતા’નો સૂચક હતો. મુંબઈમાં મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી સ્થપાઈ તે જ વર્ષમાં (1889) અમદાવાદમાં દેશી નાટક સમાજ સ્થપાય છે, તે હકીકત પણ સૂચક છે. કંપનીએ ‘સંગીત લીલાવતી’ના પદ્યને ગદ્યસંવાદોમાં ઢાળીને તૈયાર કરેલ ‘પવિત્ર લીલાવતી’ના નાટ્યપ્રયોગથી શરૂઆત કરી. 1891–

3. જુઓ ‘કાયા લાકડાની માયા લૂગડાની’, પૃ. 102, 103

4. જુઓ ‘કાયા લાકડાની માયા લૂગડાની’, પૃ. 102, 103

92માં ડાહ્યાભાઈ નાટક કંપનીના સંપૂર્ણ માલિક બન્યા. તે પછી શિક્ષકગીરીને તિલાંજલિ આપી. તેમને જીવનકાર્ય (mission) મળી ગયું હતું. મિશન હાઈસ્કૂલની નોકરી દરમિયાન તેમણે અંગ્રેજી નાટકો અને નાટ્યશૈલીઓનો અભ્યાસ કર્યો હતો. 1891-92માં ‘શાકુન્તલ’ના ચાર અંકનો અનુવાદ કર્યો હતો. પછી તો ‘વીર વિક્રમાદિત્ય’, ‘સુભદ્રાહરણ’, ‘કેસર કિશોર’, ‘ભગતરાજ’, ‘ભોજરાજ’ એમ નાટકો લખાતાં જતાં હતાં.

કસોટીનો કાળ

1892-95 વચ્ચેનો ગાળો ડાહ્યાભાઈ માટે કસોટીનો કાળ હતો. એ જમાનામાં નાટકો માંડવા બાંધીને ભજવાતાં. પાકાં થિયેટર નહોતાં. તાડણાં બાંધીને ઊભા કરેલા માંડવામાં નાટક કંપનીનો સરસામાન રહેતો. નટ, દિગ્દર્શક વગેરે પણ સાથે રહેતા. 1892માં આ રીતે બાંધેલા માંડવાને આગ લાગી. તેમાં શેઠશાહુકારને ત્યાંથી માગી લાવેલાં કીમતી વસ્ત્રાભૂષણો સહિત નાટક કંપનીનો સરસામાન બળી ગયો. સાથે એક નટ પણ બળી ગયો. ડાહ્યાભાઈએ હિંમત હાર્યા વિના પત્નીના દાગીના વેચીને કંપની ટકાવી રાખી. કમાવાને ઇરાદે ભાવનગર ગયા, પણ ફાવ્યા નહિ; ઊલટું હાર્મોનિયમ-તબલાં વેચવા વારો આવ્યો. એ જ અરસામાં પિતાએ દીકરાને ‘નાટકયાવેડા’ બંધ કરવાનું ફરમાન કર્યું. ડાહ્યાભાઈ તો મનોમન રંગદેવતાને સમર્પિત હતા. પિતાનો ગુસ્સો વહોર્યો. ગૃહત્યાગ કરીને શ્રીમંત પિતાનો વારસો સ્વેચ્છાએ જતો કર્યો. ‘ઝવેરી’ અટક તજીને ‘દલાલ’ અટક રાખી. ‘નવીન’ ઉપનામ રાખેલું તેની પાછળ સરસ્વતીચંદ્રના ગૃહત્યાગ જેવી ખુમારી દેખાય છે.

આનંદભુવન થિયેટર

નાટકનાં ગાયનોની ચોપડી ઉપર ડાહ્યાભાઈ પોતાનું નામ ણાપવા ઉપરાંત ‘મિશન હાઈસ્કૂલના માજી સંસ્કૃત શિક્ષક’ એમ ડોદ્ધો બાંધીને નાટકના વ્યવસાયને ગૌરવ આપે છે. નાટક અને નાટકશાળાનો ઉપયોગ સમાજના ઉત્કર્ષ માટેની ઉચ્ચ સંસ્કારપ્રવૃત્તિ તરીકે કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હતો. તે માટે તેઓ સમાજના શિક્ષિત વર્ગ અને અગ્રણી સાક્ષરોને તેમાં રસ લેતા કરી રહ્યા હતા. નાટક વ્યવસ્થિત રીતે ભજવી શકાય તે માટે પાકા થિયેટરની આવશ્યકતા હતી. અમદાવાદના અગ્રણી શ્રીમંત શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસની સહાયથી તેમણે 1893-94માં અમદાવાદમાં આનંદભુવન થિયેટર બંધાવ્યું, જે એ પ્રકારનું અમદાવાદનું પહેલું થિયેટર હતું.

‘અશ્રુમતી’ અને ‘મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન’

કવિ દલપતરામે ગુજરાતી ભાષાના ઉત્કર્ષ માટે વડોદરાના મહારાજા ખંડેરાવ સમક્ષ સહાયની માગણી કરેલી, તેમ ડાહ્યાભાઈએ 1894-95માં મહારાજા સયાજીરાવ સમક્ષ ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિને માટે રાજ્યાશ્રય માગ્યો, જે મળતાં તેમને આગળ વધવામાં પ્રોત્સાહન મળ્યું. એ અરસામાં તાજાં જ લખેલાં નાટકો ‘અશ્રુમતી’ અને ‘મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન’ લઈને તે કંપનીને વડોદરા લઈ ગયા. એ નાટકોમાં તેમની સ્વતંત્ર વિચારક અને મૌલિક સર્જક તરીકેની શક્તિ પ્રતીત થાય છે; પણ દુર્ભાગ્યે અમદાવાદ અને વડોદરામાં બેમાંથી એકે નાટકને સફળતા મળી નહિ. ‘અશ્રુમતી’માં રાણા પ્રતાપની પુત્રી અશ્રુમતીને અકબરના શાહજાદા સલીમના પ્રેમમાં પડતી બતાવી હતી તે સામે અમદાવાદ અને વડોદરામાં સખત વિરોધ થયો. ‘મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન’માં મ્યુનિસિપાલિટીની ચૂંટણીમાં ચાલતી ગેરરીતિ પર કટાક્ષ હતો; તેથી અમદાવાદ-વડોદરા-સૂરતના પ્રેક્ષકો નારાજ હતા.

એક મિત્રની સૂચના અને સહાયથી 1896ના મે માસમાં કંપનીને લઈને ડાહ્યાભાઈ મુંબઈ ગયા. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી પાસેથી ગેઈટી થિયેટર મંગળ, ગુરુ, શુક અને રવિવારની રાતે ખેલ ભજવવા માટે ભાડે લીધું. ‘અશ્રુમતી’ નાટક થોડા ફેરફાર કરીને રજૂ કર્યું. તેને મુંબઈમાં અસાધારણ સફળતા મળી. એ નાટકમાં

પ્રેક્ષકોને આકર્ષવા માટે બે હાથમાં તલવારથી ભાઈલાલ અને માણેકલાલ નામના બે ભાઈઓને પટાબાજી ખેલતા બતાવ્યા હતા અને નર્મદાશંકર નારાયણના અભિનય ઉપર મુંબઈ એટલું ગાંડું થયું કે ડાહ્યાભાઈને સતત એ જ નાટક મુંબઈમાં ભજવવું પડ્યું. થોડા વખતમાં જ ડાહ્યાભાઈ મુંબઈના નાટ્યક્ષેત્રમાં છવાઈ ગયા. બીજી નાટક મંડળીઓ માટે અદેખાઈનો વિષય બન્યા. તેમને પાનમાં ઝેર આપવામાં આવ્યું હતું, એમ વાત વહેતી થઈ. એ સત્ય હોય કે નહિ, પણ ડાહ્યાભાઈ જાનહાનિમાંથી ઊગરી ગયા.

એ અરસામાં તેમને ઘેલાભાઈ દલાલ(સ્વ. જયન્તિ દલાલના પિતા)નો મેળાપ થયો. ડાહ્યાભાઈને તેમના મોતીના દાણા જેવા અક્ષર ગમી ગયા. ઘેલાભાઈ તેમનાં નાટકોની નકલ કરતા. વખત જતાં તે તેમના વફાદાર મિત્ર બની ગયા. ડાહ્યાભાઈના જીવતાં અને મૃત્યુ પછી પણ દેશી નાટક સમાજનું વ્યવસ્થાપન ઘેલાભાઈના હાથમાં હતું.

ઝવેરી થિયેટર; શાંતિભુવન થિયેટર

મુંબઈમાં પોતાનાં નાટકો બરાબર ભજવી શકાય તે માટે ડાહ્યાભાઈએ હાલના એમ્પાયર થિયેટરની જગાએ ‘ઝવેરી થિયેટર’ બંધાવ્યું અને અમદાવાદમાં હાલ અશોક સિનેમા છે ત્યાં શાંતિભુવન થિયેટર બંધાવ્યું. તેનું ઉદઘાટન ‘ઉમાદેવડી’ના નાટ્યપ્રયોગથી કરેલું.

ડાહ્યાભાઈની કારકિર્દીનો મધ્યાહન

જિંદગીનાં છેલ્લાં છ વર્ષ (1896-1902) ડાહ્યાભાઈની કારકિર્દીનો મધ્યાહન હતો. આ છ વર્ષ દરમિયાન ‘રામવિયોગ’ (1897), ‘સરદારબા’ (1897), ‘ઉમાદેવડી’ (1898), ‘તરુણ ભોજ’ (1898), ‘ભોજકુમાર’ (1898), ‘વીણાવેલી’ (1899), ‘વિજયાવિજય’ (1900), ‘ઉદયભાણ’ (1901), ‘મોહિનીચંદ્ર’ (1903) અને ‘તારાસુંદરી’ (1903) નાટકો લખાયાં. છેલ્લાં બે તેમના અવસાન બાદ ભજવાયાં હતાં.

અહીં પાછું વળીને જોઈએ તો ગુજરાતી રંગભૂમિએ પહેલાં પચાસ વર્ષ (1853-1902) દરમિયાન હરણફાળ ભરી હતી એમ કહી શકાય. શ્રી ગુજરાતી નાટક મંડળીથી શરૂઆત કરીને મોરબી આર્ય સુબોધક મંડળી, મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી, દેશી નાટક સમાજ, આર્ય નૈતિક નાટક સમાજ અને બીજી સંખ્યાબંધ મંડળીઓએ ગુજરાતી તખ્તાને નાટકોથી ધમધમતો રાખ્યો હતો. લોકકથા, લોકબોલી અને ગરબા-રાસ જેવાં તળપદાં તત્ત્વોનો નાટ્યક્ષમ ઉપયોગ વાઘજીભાઈએ કરેલો જોવા મળે છે. શિષ્ટ ભાષામાં રસિક સંવાદો રજૂ કરવાની કળા પણ વાઘજીભાઈ સારી રીતે વિકસાવી શક્યા હતા. તેનાથી આગળ જઈને ડાહ્યાભાઈએ ગુજરાતી રંગભૂમિ પર તેનું સ્વત્વ પ્રગટે તે રીતે એ બધાં તત્ત્વોનો વિનિયોગ કરીને તેને સોળે કળાએ ખીલવી બતાવી. પુરોગામીઓ કરતાં તેમની વિશિષ્ટતા એ કે તેમણે સબળ વાક્યવાચના સંવાદો આપ્યા. નાટ્યવસ્તુમાં ગૂંથાયેલું હાસ્યપોષક ખલપાત્ર(comic villan)વાળું ફારસ આપ્યું અને સુંદર તરજોવાળાં શુદ્ધ ગુજરાતી ગીતો આપ્યાં. તેમનાં ગીતોની અનેક પંક્તિઓ⁵ લોકજીભે રમતી રહેલી છે. બીજી તેમની સિદ્ધિ એ કે ગુજરાતી નાટકને તેમણે નિવેદનાત્મક (narrative) રીતિમાંથી ક્રિયાપ્રધાન (dynamic) રીતિ તરફ સ્પષ્ટ રીતે વાળ્યું. આમ, નાટ્યલેખન અને ભજવણી – બંને દૃષ્ટિએ તેમણે મૌલિક ગુજરાતી ભાત ઉપસાવી આપીને રંગભૂમિને ગુજરાતી જીવન અને સંસ્કૃતિનો સુઘટ્ટ પુટ ચડાવ્યો.

ડાહ્યાભાઈ કલાના ચાહક હતા તેટલા જ નાટક દ્વારા લોકકલ્યાણના પણ હિમાયતી હતા. છપ્પનિયા દુકાળ (ઈ. સ. 1900) વખતે પોતાનાં લોકપ્રિય નાટકોના ખેલો ભજવીને તેમણે રૂપિયા એક લાખનું રાહત ફંડ એકઠું

5 દા.ત., ‘નાટક દુનિયાનું દર્પણ રૂડુ’, ‘પડી પટોળે ભાત, ફાટે પણ ફીટે નહીં’, ‘કાયા કાચો કુંભ છે, જીવ મુસાફર પાસ’, ‘પીપળ પાન ખરંત, હસતી કૂંપળિયાં’, ‘શું નટવર વસંત, થેઈ થેઈ નાચી રહ્યો’ વગેરે.

કરેલું. તેમનું ‘વીણાવેલી’ નાટક જોવા ગવર્નર આવેલા. ગવર્નરે તેમને ચાંદ આપેલો. ગાયકવાડ સરકારે તેમને પંદર હજાર રૂપિયા આપ્યા હતા. ગાયકવાડ સરકારે બે જ નાટકો બે વખત જોયેલાં : ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ અને ‘વીણાવેલી’.

ડાહ્યાભાઈનું પાંત્રીસ વર્ષની ભરજુવાન વયમાં અવસાન થયું (1902). તેમણે કરેલા વસિયતનામામાં પોતાના મરણ પછી દેશી નાટક સમાજ ઘેલાભાઈને મળે તેવી જોગવાઈ હતી; પણ તે વસિયતનામું તેમના મરણ પછી ચોરાઈ ગયું. ડાહ્યાભાઈના સાવકા ભત્રીજા ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરીએ ડાહ્યાભાઈનાં પત્ની મણિબહેન તથા ઘેલાભાઈ દલાલ ઉપર દાવો કર્યો. મુંબઈ હાઈકોર્ટે ઘેલાભાઈને મિલકતના રિસીવર નીમ્યા, પણ મણિબહેને સમાધાન કરીને નાટક કંપની ભત્રીજાને વેચી દીધી. ઘેલાભાઈ એક વર્ષ સુધી નાટક કંપની ચલાવીને છૂટા થયા.

ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરીએ 1903થી 1923 સુધી કંપની ચલાવી. પછી તે કંપનીએ ઘણી લીલીસૂકી જોઈ. 1924માં તે કંપનીને મુંબઈના એક સાહસિક વેપારી હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહે ખરીદી. પ્રભુલાલ દ્વિવેદીના ‘માલવપતિ મુંજ’ જેવાં નાટકો અને અશરફખાન જેવા કળાકારોથી પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખવાના પ્રયત્નો તેમણે કર્યા. તેમની પછી તેમનાં પત્ની ઉત્તમલક્ષ્મી અને દિગ્દર્શક કાસમભાઈએ છેક 1979 સુધી કંપનીને ટકાવી રાખી હતી. તે બંધ થતાં જૂની વ્યવસાયી રંગભૂમિનો સંપૂર્ણ અસ્ત થયો એમ કહી શકાય.

(10)

મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

1889ની સાલ ગુજરાતી રંગભૂમિને માટે શુકનવંતી ગણાવી જોઈએ. એ વર્ષમાં વ્યવસાયી તખ્તાને કલાત્મક નાટ્યપ્રયોગોથી ધમધમતો રાખનાર દેશી નાટક સમાજ અને મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના એક પ્રતિભાશાળી નટ જયશંકર ‘સુંદરી’ના જન્મનું પણ એ વર્ષ છે. બાપુલાલ

6. અમદાવાદમાં દેશી નાટક સમાજના દિગ્દર્શક મૂળચંદ મામા કવિ વૈરાટીનું ‘સત્તાનો મદ’ નાટકની તૈયારી કરાવતા હતા. નાટકમાંનું શામળના છપ્પા જેવું લખાણ રંગભૂમિ પર ઉતારવું ફાવતું નહોતું. એટલે કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીએ તેનું વસ્તુ કાયમ રાખીને નવેસરથી નાટક રચી આપ્યું. તેમાં સત્તાના મદમાં અંધ બનેલો રાજા બૃહદ્રથ ભગવાન પતંજલિના શરીર ઉપર લોખંડની બેડી જડીને ત્રાસ આપે છે. ત્યારે લોખંડની બેડી ફૂલ થઈ જાય છે અને પતંજલિ ઉપદેશ આપે છે કે ‘તું ચેત મુસાફર વહી જશે, છે સમય ઘડી કે બે ઘડી.’ પતંજલિનો પાઠ કરતા મા. ભગવાનદાસે મીઠી હલકથી ગીત ગાયું. સામે બૃહદ્રથની ભૂમિકા કરતો અશરફખાન તેના ઉપદેશને હસી કાઢતો. ગીત પૂરું થતાં બંને વિંગમાં જાય છે. એટલે વન્સ મોર માટે તાળીઓ પડી. પ્રભુલાલભાઈએ ગીતમાં ગરમી લાવવા તત્કાળ એક શેર બનાવીને અશરફખાનને સાંભળાવીને કહ્યું, ‘તમે જાઓ ને તમારી રીતે ગાઓ’ બંને સ્ટેજ ઉપર ગયા ત્યારે અશરફખાને પતંજલિની મશ્કરી કરતો હોય એમ ગાઈને કહ્યું,

“હોય ઘડી કે બે ઘડી તેની તમા અમને નથી,

ધરમનાં એ ટાહ્યાલાંની લેશ પણ પરવા નથી.”

આ સાંભળીને લોકોએ જોરથી વન્સ મોર આપ્યો. ભગવાનદાસ સામેની બીજી વિંગમાં ગયા. ત્યાં રઘુનાથ રસકવિ, મનસ્વી વગેરે કવિઓ હતા. તેમણે એક દુહો બનાવીને ભગવાનદાસને આપ્યો. ભગવાનદાસ પોતાના ગીતની એક કડી ગાઈને દુહો લલકારતા. સ્ટેજ પર શેર અને દુહાની રમઝટ જામી. એક બાજુ ભગવાનદાસને હિન્દુ પ્રેક્ષકો ને બીજી બાજુ મુસ્લિમ વોરા પ્રેક્ષકો અશરફખાનને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવતા. પંદર વન્સમોર અપાયા. પછી દિગ્દર્શકે સ્ટેજ પર આવીને પ્રેક્ષકોનો આભાર માની વધુ વન્સ મોરથી કળાકારોને નહીં થકાવવા વિનંતી કરી તે પછી જ નાટક આગળ ચાલી શક્યું. (ફલેશબેક, પૃ. 75-76, લે. રસિકલાલ વકીલ)

અને જયશંકરની જોડીએ વર્ષો સુધી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીનાં નાટકો દ્વારા ગુજરાતી પ્રેક્ષકો પર કામણ કર્યું હતું. ‘સૌભાગ્ય-સુંદરી’થી તેનો પ્રારંભ થયો. તા. 19-10-1901ના દિવસે તેનો પ્રથમ પ્રયોગ થયો. જયશંકર ‘સુંદરી’ના અભિનયે અનેક સંસ્કારી પ્રેક્ષકોને મુગ્ધ કર્યાં. કોલકાતાના બાબુ નરેન્દ્રનાથ ઘોષે તેમને માટે અંગ્રેજી ભાષાના શિક્ષણનો પ્રબંધ કરી આપ્યો, તેને પરિણામે જયશંકરે શેક્સપિયરનાં નાટકોનો પરિચય કર્યો. ફ્ઝેલહુસેન શેઠ જેવા અનેક પ્રશંસકોએ તેમને કીમતી ભેટસોગાદોથી નવાજ્યા. બાપુલાલની સલાહથી તેમણે ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના ચાર ભાગ વાંચ્યા. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’નાં સ્ત્રીપાત્રોમાં જયશંકરને આર્યનારીનો આદર્શ મળી ગયો. ‘જુગલજુગારી’ તા. 26-7-1902ની રાત્રિએ ભજવાયું. એ નાટકના કથાવસ્તુએ તેમ જયશંકરે કરેલ લલિતાના અભિનયે પ્રેક્ષકો પર એવી ઊંડી અસર કરી કે અનેક યુવાનોએ જુગારનું વ્યસન તજવાનો અને રેસકોર્સ પર નહિ જવાનો નિર્ધાર કરેલો. એ નાટક જોઈને વડોદરાના મહારાજા સયાજીરાવે જયશંકર, બાપુલાલ અને બીજા એકબે નટને રાજ્યના ખર્ચે વિલાયત નાટ્યશિક્ષણ માટે મોકલવાની તત્પરતા દર્શાવી હતી. 1905-06માં મંડળીએ કરાંચીમાં નાટકો ભજવ્યાં હતાં. ત્યાં મંડળીને ગુંડાઓનો સામનો કરવાનો આવેલ. જયશંકરના અપહરણની અફવા પણ ત્યાંથી ઊડી હતી.

મૂળશંકર મૂલાણી મંડળીના મુખ્ય લેખક હતા. મંડળીની ઉન્નતિમાં આ શિષ્ટમાન્ય નાટ્યકારનો મોટો ફાળો હતો. તેમણે લખેલ ‘વિક્રમચરિત્ર’ નાટકે કંપનીને દેવામાં ડૂબતી બચાવી હતી. રાજકવિ નથુરામ સુંદરજીએ લખેલ ‘સૌભાગ્ય-સુંદરી’ને તેમણે શેક્સપિયરના ‘ઓથેલો’ને નજરમાં રાખીને સુધારી આપેલું. ‘પ્રતાપલક્ષ્મી’, ‘કૃષ્ણચરિત્ર’, ‘જુગલજુગારી’, ‘નંદબત્રીસી’ વગેરે 24 જેટલાં નાટકો અને તેમાંનાં ગીતોએ નાટક મંડળીને ઉત્તમ કીર્તિ અને સમૃદ્ધિ અપાવી હતી. શરૂઆતમાં દયાશંકર દિગ્દર્શક હતા. દયાશંકરે પોતાના પ્રેમાળ અને સાલસ સ્વભાવથી સૌ કળાકારો અને મંડળીના માલિકોની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તેમના અવસાન પછી બાપુલાલ દિગ્દર્શન કરતા. પંડિત ભાતખંડેના શિષ્ય પંડિત વાડીલાલ સંગીત-વિભાગ સંભાળતા. જયશંકર તેમને પોતાના સંગીતગુરુ અને બાપુલાલને અભિનયગુરુ ગણતા. આ મંડળીની વિશેષતા એ હતી કે તે સતત સાહિત્યકારોના સંપર્કમાં રહી હતી. બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકરે ‘સ્નેહસરિતા’, ‘સુધાચંદ્ર’, ‘મધુબંસરી’, ‘મેઘમાલિની’ વગેરે નવા યુગના સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વરાજના આંદોલનને લગતાં નાટકો લખ્યાં હતાં. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ તે નાટકો ભજવીને સ્વરાજના આંદોલનને વેગ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આને કારણે મૂળશંકર મૂલાણીનું ‘ધર્મવીર’ નાટક પરદેશી સરકારના સેન્સરે ભજવવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો.

મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં ઉત્તમ કોટિના નાટ્યકાર, સમર્થ દિગ્દર્શક, નિષ્ણાત સંગીતકાર, સમજદાર નટો, કુશળ રંગકસબીઓ અને પરિવારની ભાવનાવાળા માલિકો હતા. તેની એક સાંસ્કારિક પરંપરા બંધાઈ હતી. તેનાં નાટકોમાં ધર્માચકડીનાં દશ્યો ઓછાં આવતાં. ઉત્તમ અભિનય અને સૌજવભરી કલા પ્રત્યે તેનો વિશેષ ઝોક હતો. તેનો પ્રેક્ષક-સમુદાય પણ સુરુચિ ધરાવતો સંસ્કારી વર્ગ હતો. રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક, રસિકલાલ છો. પરીખ અને ડૉ. મચ્છર જેવા રસિક સાહિત્યકાર અને વિદગ્ધ ભાવકો તેમના પ્રેક્ષકવર્ગમાં હતા. બાપુલાલ અને જયશંકર સાથે એ સાહિત્યકારોને નિકટનો સંબંધ હતો. જયશંકર અને બાપુલાલ તેમની સાથે નાટ્યકલા અને અભિનયની ચર્ચા કરતા. બાપુલાલે મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી ખરીદી લીધી તે પછી રસિકભાઈ અને રામનારાયણ પાઠકના આગ્રહથી 1926માં રમણભાઈ નીલકંઠનું ‘રાઈનો પર્વત’ નાટક ભજવ્યું. ‘ત્રણ-ચાર મહિના સુધી દર શનિ-રવિએ આ નાટક ભજવાતું અને હાઉસફુલ જતાં’ એમ જયશંકરે નોંધ્યું છે.^{7*}

7 જુઓ ‘થોડાં આંસુ, થોડાં ફૂલ’ 1976, પૃ. 289. ઉત્તર વયમાં જયશંકરે રસિકલાલ પરીખના પ્રેમભર્યા આગ્રહથી વતન છોડીને અમદાવાદમાં નાટ્યવિદ્યામંદિરની સ્થાપનામાં અને જુવાન પેઢીને નાટ્યશિક્ષણ આપવામાં સક્રિય સહકાર આપ્યો હતો. તેમણે ‘ઊરુબંગ’, ‘ભગવદ્જુકીયમ્’, ‘સાગરઘેલી’, ‘સાહેબ આવે છે’, ‘ઢીંગલીઘર’, ‘વિજયા’, ‘મિથ્યાભિમાન’, ‘મેનાં ગુર્જરી’, ‘વિરાજવહુ’ વગેરે ઉત્તમ નાટ્યકલા અને ઉચ્ચ સંસ્કારની પરંપરાને જીવંત કરતાં નાટકોનું નવી પેઢીના યુનંદા નટોની સહાયથી નિર્માણ કરી બતાવ્યું

આ નાટકમાં જયશંકરે લીલાવતી, બાપુલાલે રાઈ અને પ્રાણસુખ નાયકે વીણાવતીની ભૂમિકા કરી હતી. 1937ના આરંભમાં આ મંડળીએ મણિલાલ પાગલકૃત 'નેપોલિયન' નાટક વડોદરાના સયાજી થિયેટરમાં ભજવ્યું. તે વખતે સયાજીરાવની સાથે બે બ્રિટિશ અધિકારીઓ નાટક જોવા આવેલા. નેપોલિયનની વેશભૂષાથી માંડીને સમગ્ર ભૂમિકા એક અશિક્ષિત ગણાતા કલાકારે ઉત્કૃષ્ટ રીતે ભજવી તે જોઈને તે તાજુબ થઈ ગયેલા. તે માટે તેમણે કળાકાર પ્રાણસુખ 'એડીપોલો'નું અભિનંદન સહિત સો સો રૂપિયાની નોટો આપીને બહુમાન કરેલું.

ત્રણ દાયકા સુધી (1889થી 1922) મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ મુંબઈ અને ગુજરાતમાં ઉત્તમ નાટક મંડળી તરીકે પ્રતિષ્ઠા મેળવી; પરંતુ અંદર અંદરની ખટપટ અને ઈર્ષ્યાને કારણે તેનું વાતાવરણ કલુષિત થતું જતું હતું. મૂળશંકરનું લેખક તરીકે માન ન સચવાતાં તેમણે કંપની છોડી. દયાશંકરના અવસાન પછી સોરાબજી કાત્રકને દિગ્દર્શક તરીકે લાવતાં બાપુલાલે તેમની ખામીઓ ઉપસાવી આપી. તેથી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના માલિકોએ મુંબઈ ઉદ્દૂ નાટક મંડળી અલગ કરી. તે એકાદ વર્ષ ચાલી ને બંધ પડી અને કાત્રકને કંપની છોડવાની ફરજ પડી. મંડળીના માલિકો છોટાલાલ અને મગનલાલની નજર કેવળ કમાવા પર રહેતી. બાપુલાલ ચાણક્ય બુદ્ધિના અને અત્યંત મહત્વાકાંક્ષી હતા. સંપૂર્ણ સત્તાધારી દિગ્દર્શક ઉપરાંત લેખક થવાના પણ તેમને મનોરથ હતા. મંડળી તૂટે એવા સંજોગો ઊભા કરવામાં તેમનો મોટો હિસ્સો ગણાય છે. સરળ અને ઋજુ પ્રકૃતિના જયશંકર દુઃખ સાથે કંપની છોડીને 'લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ'માં દાખલ થયા. ત્યાં 'અબજોનાં બંધન', 'અરુણોદય' વગેરે નાટકો ભજવીને પાછા બાપુલાલની મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં દાખલ થયા; પણ પછી ત્યાંના ખટપટભર્યા વાતાવરણથી ત્રાસીને છેવટે તા. 29-4-1932ના રોજ નિવૃત્ત થયા.

1922માં મુંબઈ ગુજરાતી નાટક કંપની તૂટી. 1922થી 1939 સુધી તે બાપુલાલના હાથમાં ગઈ. પ્રસિદ્ધ કલાકારોના મોટા પગાર, ખર્ચાળ સીનસીનેરી અને જલદી પૈસા રળવા માટે કાચાં નાટકો રજૂ કરવાને કારણે મંડળીનાં નાટકો નિષ્ફળ જવા લાગ્યાં. કંપનીએ મોટી ખોટ ખાધી. તા. 30-11-1939ના રોજ તે બંધ પડી પછી 1944થી 1945 સુધી મેસર્સ શાન્તિલાલ એન્ડ કું.એ તે ખરીદી અને 1948માં ચંદ્રહાસ મણિલાલ ઝવેરીએ ચલાવી. પછી એ 'મુંબઈ સુબોધ નાટક મંડળી' નામ ધારણ કરીને થોડો વખત ચાલી ને છેવટે અસ્ત પામી. બાપુલાલ, જયશંકર, મોહનલાલાજી, મોહન મારવાડી, પ્રાણસુખ નાયક, છગન રોમિયો વગેરે ઉત્તમ કોટિના નટોને પેદા કરનાર એ નાટક મંડળીની પચાસ વર્ષની કારકિર્દીનો આમ કરુણ અંત આવ્યો.

(11)

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી અને દેશી નાટક સમાજની જેમ આર્યનૈતિક નાટક સમાજનો પણ વ્યવસાયી રંગભૂમિને જીવતી રાખવામાં મહત્વનો ફાળો હતો. તેના માલિક નકુભાઈ શેઠ કરાંચીમાં સરકારી નોકરી કરતા હતા. તે વખતે દેશી નાટક સમાજ કરાંચી આવેલ. નકુભાઈને નાટક જોવાનો શોખ. વારંવાર નાટક જોવા જવાને કારણે નાટક કંપનીના માલિક ચંદુલાલ ઝવેરીના સંપર્કમાં તે આવ્યા અને સંસ્થાના શુભેચ્છક બન્યા. કરાંચી છોડતી વખતે ચંદુલાલના આગ્રહથી નકુભાઈ દેશી નાટક સમાજમાં મેનેજર તરીકે જોડાયા. પછી મુંબઈમાં સૂરતના વહોરા ગૃહસ્થ અબ્દુલ કયુમ પિત્તલવાળા શેઠનો⁸ પરિચય થતાં તેમની સાથે ભાગીદારીમાં 1912માં 'આર્યનીતિદર્શક

8. શેઠ પિત્તલવાળા નાટકના એવા શોખીન કે નવા નાટકના પ્રથમ દિવસે નાટક જોયા વિના ન રહે. દેશી નાટક સમાજના 'સતી પદ્મિની'ના પ્રથમ પ્રયોગે ટિકિટ લેવા ગયા. હાઉસફુલ હતું. તેમણે એક બેઠક માટે ઘણી વિનંતી કરવા છતાં નાટકના મેનેજરે ટિકિટ આપી નહિ. શેઠનો પિત્તો ગયો. તેમણે દેશી નાટકના લેખક છોટાલાલ ઋખદેવ, દિગ્દર્શક નંદવાણા, મેનેજર નકુભાઈ અને બધા જ સારા નટોને મોટા પગાર આપીને રાખી લીધા. એડવાન્સમાં પગાર આપ્યો, તેથી બીજે દિવસે નાટક થયું નહિ. પિત્તલવાળાએ નકુભાઈ અને નંદવાણાની ભાગીદારીમાં નવી નાટક મંડળી 'આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ' સ્થાપી.

નાટક સમાજ' નામની સ્વતંત્ર સંસ્થા સ્થાપી. જાણીતા કળાકાર અને દિગ્દર્શક મોતીરામ બેચર નંદવાણા ત્રીજા ભાગીદાર હતા. થોડા વખત પછી (1915) નકુભાઈએ તેમાંથી છૂટા થઈને સ્વતંત્ર સંસ્થા સ્થાપી તે આર્યનૈતિક નાટક સમાજ. મોતીલાલ નંદવાણાએ પોતાની 'શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ' સ્થાપેલી તે એક-બે વર્ષ ચાલીને બંધ પડેલી; પણ તેણે ભજવેલાં હરિહર દીવાનારચિત 'બોલતો કાગળ' અને કવિ 'કાન્ત'લિખિત 'જાલિમ ટુલિયા' જેવાં નાટકો લોકાદર પામેલાં. આર્યનૈતિક નાટક સમાજે શરૂઆત વડોદરાથી કરેલી. ત્યાં 'સતી તોરલ', 'સૂર્યકુમારી', 'રા'માંડલિક', 'રાજા શંભાજી', 'છત્રસાલ', 'સરોજિની', 'પુંડલિક', 'સુરદાસ', 'એક અબળા', 'સર વસંતકુમાર' વગેરે નાટકો ભજવ્યાં. તેનાથી કંપનીને સારી પ્રતિષ્ઠા મળી. તેનું શ્રેય મોહનલાલાજી, મૂળચંદમામા, મા. શનિ, મૂળજી ખુશાલ અને ફકીરા જેવા ઉત્તમ કોટીના અદાકારો અને મણિલાલ 'પાગલ' તથા હરિહર દીવાના જેવા લેખકોને ફાળે જાય છે. મૂળચંદ મામા, મા. શનિ અને વિહ્વલદાસ ભોજક અદાકારી ઉપરાંત દિગ્દર્શનનું કામ પણ કરતા હતા. નટસમ્રાટનું બિરુદ પામેલા મોહનલાલાજીની મોટાભાગની કારકિર્દી આર્યનૈતિક કંપનીમાં પસાર થઈ હતી. રા'માંડલિક અને સુરદાસ તેમજ વસંતકુમારની તેમણે ભજવેલી યાદગાર ભૂમિકાઓ અભિનયક્ષેત્રમાં દંતકથારૂપ બની ગઈ છે. પ્રસિદ્ધ અભિનેત્રી મુન્નીબાઈએ તેમની સાથે શ્રીભૂમિકા ઉત્તમ રીતે નિભાવી હતી. આ કંપનીએ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું 'એક અબળા' અને જામનનું 'લગ્નબંધન' તથા પરમાનંદ ત્રાપજકરનાં 'રણગર્જના' તથા 'સમ્રાટ હર્ષ' વગેરે નાટકો પોતાના ઉપરાંત બીજી કંપનીમાંથી આવેલા ચુનંદા નટો દ્વારા ઉત્તમ રીતે ભજવ્યાં હતાં. નકુભાઈના અવસાન પછી તેમના દત્તકપુત્ર નંદલાલભાઈએ કંપનીનું સંચાલન કરેલું. તેમણે લખેલ નાટકો 'ભાવના બી.એ.' તથા 'સવા રૂપિયો'ને સારી સફળતા મળી હતી. 1950માં બંધ પડી ત્યાં સુધી આ નાટક કંપનીએ વિવિધ લેખકોનાં જૂનાં-નવાં નાટકો ભજવીને મુંબઈ, વડોદરા અને અમદાવાદના નાટ્યરસિકોનું મનોરંજન કર્યું હતું.

(12)

શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ

લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ વીસમી સદીના બીજા દાયકામાં સ્થપાઈને કાર્યરત થયેલી. અઢીથી ત્રણ દાયકા સુધી આ કંપનીએ રંગભૂમિની સેવા કરેલી છે. સૂરતના એક નાટ્યરસિક ગૃહસ્થ વાડીલાલે 1914માં 'શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ' નામની મંડળી શરૂ કરેલી. તેમણે ત્રણેક વર્ષ એ કંપની ચલાવીને 'અદલ ઇન્સાફ', 'સૌભાગ્યવતી', 'પારસમણિ', 'કિશોરસિંહ', 'જેસલતોરલ', 'કુસુમાવતી', 'ભક્ત બોડાણો' વગેરે નાટકો રજૂ કર્યાં. પછી 1917માં કંપનીનું નામ બદલીને 'લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ' રાખ્યું. એ અરસામાં જ રંગભૂમિ પર પ્રવેશ પામેલા કવિ શ્રી પ્રભુલાલ દ્વિવેદીના 'વીર ઘટોત્કચ'થી તેનો પ્રારંભ થયો. તેમાં રામલાલ નાયક, ચીમન બાદશાહ, હિંમતલાલ (કોમિક), મણિલાલ નાયક વગેરે કલાકારો હતા. પછી પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનાં 'શંકરાચાર્ય' અને 'વીર કુણાલ' સૂરત અને મુંબઈમાં રજૂ કર્યાં. તા. 5-12-1918ના રોજ મુંબઈમાં વિક્ટોરિયા થિયેટર મુસ્લિમ લત્તામાં આવેલું હોવાથી 'શંકરાચાર્ય' સફળતા પામ્યું નહિ; પણ 1919માં બે મોટા હાસ્યનટો મૂળચંદ મામા અને વલ્લભ નાયકને ખાપરા અને કોડિયાનાં પાત્રમાં સામસામા ગોઠવીને 'વીર કુણાલ' નાટક મૂક્યું તે સફળ થયું. પછી કેટલાક અદાકારો માલિક સાથે મતભેદ થવાને કારણે કંપની છોડી ગયા. વાડીલાલે મૂળચંદ મામાને મોટો પગાર આપીને દિગ્દર્શક તરીકે રોક્યા. 'સરસ્વતીચંદ્ર' નાટકમાં વખણાયેલ કેશવલાલ અને ગણપત બેચર જેવા અદાકારોને પણ રાખી લીધા અને પ્રભુલાલનું નાટક 'કુમારપાલ' રજૂ કર્યું. તેને અસાધારણ સફળતા મળી. પછી પ્રભુલાલ, હરિહર દીવાના, દેવદત્ત, ટી. તારકસ વગેરે છ લેખકોએ સંયુક્ત રીતે લખેલું 'પૃથ્વી-પુત્ર' રજૂ કર્યું. એનો હાસ્યવિભાગ નારણદાસ લહેરીએ લખેલો. રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ ગીતકાર હતા અને નારણદાસ તથા લલ્લુભાઈ સંગીતવિભાગમાં હતા. છતાં નાટકને ધારી સફળતા ન મળી. ત્યારબાદ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીરચિત 'અરુણોદય' નાટક ખૂબ લોકપ્રિય થયું. તેણે 'જ્યુબિલી' ઊજવી અને કંપનીના માલિકોએ કલાકારોને ભેટસોગાદો આપી.

બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકરકૃત ‘અબજોનાં બંધન’ નામનું સામાજિક નાટક લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજે 1922માં મુંબઈમાં રજૂ કરેલું. મુંબઈ ગુજરાતી મંડળીમાંથી તાજા જ લક્ષ્મીકાન્તમાં જોડાયેલા જયશંકર સુંદરી ઉત્તરશે એવી જાહેરાત થયેલી. લખલૂટ ખર્ચ કરીને ભારે ભપકા સાથે નવી હવા જમાવીને કંપનીએ નાટક રજૂ કર્યું. પ્રથમ રાત્રિએ પ્રેક્ષકોનો ભારે ધસારો હતો. ટિકિટ સો રૂપિયા આપતાં પણ મળતી નહોતી. પહેલો અંક પડ્યા પછી ઇન્ટરવલમાં વોરાજીઓ ‘અબજોનાં બંધન’ને ‘અજમાનાં બંડલ’ કહેવા લાગ્યા. વળી તેમાં શેરબજારના ઊછળતા પ્રવાહની વાત કરતા ‘હાકેમચંદ હજારી’નું પાત્ર ઇન્દોરના એક જાણીતા શાહસોદાગર સર હુકમચંદજીને બરાબર બંધબેસતું હતું, તેથી બહુ ઊંડાપોહ થયેલો અને નાટક બંધ કરવું પડ્યું હતું.

1924માં લક્ષ્મીકાન્ત નાટક કંપનીએ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીએ ‘પ્રબંધચિંતામણિ’ પરથી લખેલું ‘માલવપતિ મુંજ’ નાટક ભજવ્યું. તેનાં ગીતો રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટે રચેલાં. મુંજનું પાત્ર નવા જ શોધાયેલા નટ અશરફખાને અને સુરભિનું પાત્ર મા. ત્રિકમે ચારેક મહિનાની સઘન તાલીમ પછી ભજવેલું. પ્રથમ પ્રયોગે જ અશરફખાને મુંજના પાત્રનો પ્રબળ પ્રભાવ પાડ્યો. તેના મીઠા અવાજે પ્રેક્ષકોને ઘેલા કર્યા. પણ ત્રીજી નાઈટે કનૈયાલાલ મુનશીએ પોતાની નવલકથામાંથી વસ્તુ લઈને કોંપીરાઈટના ભંગ બદલ નાટક કંપનીને નોટિસ આપી. લાંબી વાટાઘાટ પછી મુનશીએ ઉદારતા દાખવીને એક હજાર રૂપિયા અને પાંચ પાસ મેળવીને પતાવટ કરી હતી. આ નાટકમાં આવતું ‘હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને નિગમનાં જ્ઞાન ઓછાં છે’ એ ગીત પ્રભુલાલે આર્યનૈતિક નાટકના ‘રાજા શંભાજી’માં ગવૈયા નિસારને માટે લખેલું તે નકુભાઈને નાટકના દૃશ્યમાં બંધબેસતું નહીં લાગવાથી નાપાસ કરેલું, તેનો ઉપયોગ પ્રભુલાલે ‘માલવપતિ’માં કરીને તેનો નવો સીન લખેલો; આ ગીતનો સ્વાદ વર્ષો સુધી નાટ્યરસિકોને રહી ગયેલો. આ નાટકે કંપનીના માલિક વાડીલાલને પુષ્કળ ધન અને કવિ પ્રભુલાલને ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા અપાવ્યાં.

લક્ષ્મીકાન્ત નાટક મંડળીએ 1930માં ‘અમર આશા’ નાટક વડોદરામાં ભજવેલું. તેમાં ગાંધીજીની ઢાંડીકૂચ અને સત્યાગ્રહને સૂચવતાં દૃશ્યો આવતાં. એ જોઈને વડોદરા પ્રાંતના સૂબા પેંડસેએ કંપનીનું લાઈસન્સ રદ કરવાનો હુકમ મોકલ્યો ત્યારે કંપનીના માલિક વાડીલાલે જવાબ આપ્યો કે ‘આપ થિયેટરને દરવાજે આપી પોલીસની ફોજ લાવીને ગોઠવશો. અમે અમારા ઘરમાં નાચીશું. લોકો જોવા ન આવે એવો હુકમ કરી શકો તો કરજો.’ બીજે દિવસે પ્રેક્ષકોની મોટી મેદની વચ્ચે નાટક ભજવાયું. એટલે પેંડસેસાહેબે મુંબઈ સરકારને લખી કંપનીનું લાઈસન્સ રદ કરાવ્યું. વાડીલાલે પછી કંપનીનું ‘લક્ષ્મીપ્રતાપ નાટક સમાજ’ નામ રાખીને નાટકો ભજવવા માંડ્યાં. એ અરસામાં મુંબઈ સરકારના મનોરંજન ખાતાના અંગ્રેજ વડા નાટક કંપનીની મુલાકાતે આવ્યા ત્યારે કંપનીના બધા કલાકારોએ એકત્ર થઈને સમૂહગાન ગાયું. ‘ગોરે કો લંડન ભગાના પડેગા ભગાના પડેગા’ અને લાલજી નંદા બુલંદ અવાજે ‘તકલી ચલા ચલા કે લેંગે સ્વરાજ લેંગે’ એમ ગાવા લાગ્યા. એટલે આ કંપનીનું લાઈસન્સ પણ રદ થયું. આ સંઘર્ષમાં કંપનીને રૂ. પોણો લાખ જેટલું નુકસાન થયું. છેવટે કંપનીના માલિકે માફીપત્ર લખી આપીને ‘અમર આશા’ કદી નહીં ભજવવાની ખાતરી આપી ત્યારે જ કંપનીનું લાઈસન્સ ચાલુ થયું.

લખલૂટ ખર્ચે તૈયાર થયેલાં બે નાટક ‘મોહપ્રતાપ’ અને ‘સાગરપતિ’ નિષ્ફળ જવાથી લક્ષ્મીકાન્ત કંપની આર્થિક ભીંસમાં આવી પડી. ત્રણ મહિના પગાર વગર ચલાવવાનું કંપનીના કળાકારોએ નક્કી કર્યું, દરમિયાન કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીએ ‘સજ્જન કોણ ?’ એ નાટક લખ્યું. તેમાં કિરીટકુમારની ભૂમિકા અશરફખાને કરેલી. દિગ્દર્શન મા. ત્રિકમે કરેલું. નાટક ઘણું જ સફળ ગયું. કંપનીની બધી ખોટ નીકળી ગઈ. ગુજરાતની મુસાફરી કરીને લક્ષ્મીકાન્ત નાટક કંપનીએ મુંબઈ આવીને તા. 29-1-1939ના રોજ પ્રભુલાલનું નવું નાટક ‘અક્ષયરાજ’

ભજવું. આ નાટકનાં દર્શ્યો તૈયાર કરવામાં પુષ્કળ ખર્ચ કરેલું. અક્ષયરાજને બેસવાનું ચાર હજાર તોલા ચાંદીનું સિંહાસન બનાવેલું. અશરફખાન વગેરે ચુનંદા કળાકારો હતા. પ્રથમ રાત્રિએ નાટક સફળ થયું; પરંતુ કોમી હુલ્લડો, સત્યાગ્રહની લડત, હડતાળો, નેતાઓની ધરપકડો વગેરે કારણોને લીધે મુંબઈમાં નાટક ઠંડું પડી ગયું. ત્યાંથી સૂરત-વડોદરા-નડિયાદની ખેપ કર્યા પછી કંપની નડિયાદમાં આવીને બંધ પડી. વીસ વર્ષમાં નેવું લાખ રૂપિયા ખર્ચાને એક કરોડની કમાણી કરનાર આ નાટક મંડળી 1938માં અસ્ત પામી.

(13)

રોયલ નાટક મંડળી

સોરાબજી કાત્રકે મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાંથી છૂટા થયા બાદ પારસી ઇમ્પીરિયલવાળા મહાશંકરની સાથે મળીને રોયલ નાટક મંડળી સ્થાપી હતી (1919). સોરાબજી કાત્રકે કસાયેલા નટ અને દિગ્દર્શક હતા. મંડળીની શરૂઆત મૂલાણીનું ‘ભાગ્યોદય’ નાટક કાલબાદેવીના એડ્વર્ડ થિયેટરમાં ભજવીને કરી. તેમાં જલિયાંવાલા બાગના હત્યાકાંડને સૂચવતો પ્રસંગ હતો. સોરાબજી કાત્રકે રાણા રાયમલની ભૂમિકામાં જુસ્સાદાર ગીત ગાયેલું. નાટક સારી સફળતા પામેલું. મુંબઈ ગુજરાતીમાં બાપુલાલ-જયશંકરની જોડી હતી, તેવી આ કંપનીમાં સોરાબજી કાત્રક અને પ્રભાશંકર(‘રમણી’)ની જોડી હતી. તેણે ભજવેલાં નાટકોમાં મૂળશંકર મૂલાણીનું ‘એક જ ભૂલ’ (1920) શ્રેષ્ઠ ગણાયેલું, તેમાં યુવાન બિહારીની ભૂમિકા વૃદ્ધ સોરાબજી કાત્રકે ઉત્તમ રીતે ભજવેલી. બુલંદ અવાજે એ ‘આ દુનિયા છે જાદુની માયા’ એ ગીત ગાતા. 1927માં આ કંપનીએ અબ્દુલ લતીફ શાહકૃત ‘શાહજહાં’ ભજવેલું. દિગ્દર્શક સોરાબજી હતા. મુખ્ય ભૂમિકા કરનાર અમૃત જાનીએ તેમાં પ્રશંસાપાત્ર કામગીરી બજાવેલી. કવિ જામને (જમનાદાસ મોરારજી) આ મંડળી માટે સમાજના સળગતા પ્રશ્નોને કેન્દ્રમાં રાખીને સામાજિક રૂઢિઓના પ્રતિકારનાં નાટકો લખેલાં. તેમની નાટ્યકૃતિઓ બે-અઢી કે ત્રણ કલાક ચાલે તેટલી હતી. એમનું ‘એમાં શું ?’ નાટક મંડળીએ ભજવેલું. તે સફળ થયું હતું, પણ એમના બંડખોર વિચાર અને ટૂંકાં નાટકોને તત્કાલીન પ્રેક્ષકો ઉમળકાભર્યો પ્રતિભાવ આપી શક્યા નહોતા. કંપનીની આર્થિક સ્થિતિ નબળી પડતી હતી. છેલ્લે પ્રો. ગજેન્દ્ર લાલશંકર પંડ્યાનું ‘કુલાંગાર કપૂત’ નાટક ભજવ્યું. પછી કરાંચી અને હૈદરાબાદની સફર બાદ 1929માં આ કંપની બંધ પડી.

કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી

મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાંથી મનદુઃખને કારણે છૂટા થયેલા લેખક મૂળશંકર મૂલાણીએ 1904માં પોતાના જમાઈને નામે મુંબઈ સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી ખરીદીને તેનું નામ ‘કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી’ રાખેલું. તેમાં તેમનાં જ લખેલાં ‘દેવકન્યા’, ‘ગુમાનતારા’, ‘નવલકુસુમ’ વગેરે નાટકો રજૂ થયાં હતાં. આ મંડળીએ હરિલાલ મૂલાણીએ ‘ટૅમિંગ ઓવ્ ધ શ્રૂ’ પરથી લખેલું ‘ચૈતન્યકુમાર’, ‘ભદ્રાભામિની’ તથા રામનારાયણ મો. પાઠકકૃત ‘કનકકિશોરી’ અને ‘સતીવિજય’ ભજવ્યાં; તેને પ્રેક્ષકોનો સારો પ્રતિભાવ મળેલો, પરંતુ તેમાં વ્યવસ્થાનો અભાવ હોવાથી મૂલાણીએ કંપની મુંબઈ ગુજરાતીના માલિક છોટાલાલને વેચી દીધી, તેથી તે કંપની 1909માં મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં ભળી ગઈ.

શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક મંડળી

સૌરાષ્ટ્રની બીજી મહત્વની નાટક મંડળી તે હળવદવાળા મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક મંડળી. તેને પાલિતાણાના ઠાકોરનો આશ્રય હતો. આ મંડળીની વિશિષ્ટતા એ હતી કે 1906થી 1916 દરમિયાન તેણે બ્રાહ્મણ, બાવા, મીર, વાઘરી, કોળી, વ્યાસ, રાવળ વગેરે જાતિના અભણ અને

અજ્ઞાન છોકરાઓને આશ્રય આપીને રંગમંચની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યાં. એ સંસ્થાના અમૃત અને મંગળ નામના બે છોકરા સ્ત્રીપાત્ર એવી આકર્ષક રીતે ભજવતા કે તેમને જૂનાગઢના નવાબે પોતાને ત્યાં કાયમને માટે પગારદાર તરીકે રોકી લીધા હતા. નારણ વાઘરી નામનો બીજો એક છોકરો એટલો સુંદર હતો કે સ્ત્રીની ભૂમિકામાં હતો ત્યારે ગુંડાઓ તેનું અપહરણ કરી ગયેલા; પછી તે છોકરી નથી એવું જાણ્યું એટલે તેને ખૂબ માર મારીને છોડી દીધો હતો. મણિશંકર ભટ્ટના પુત્ર હરિભાઈ ભટ્ટ કંપનીના દિગ્દર્શક હતા. પછીથી તે ફિલ્મ સંસ્થામાં જોડાયેલા. ત્યાંથી મિસ મણિ નામની અભિનેત્રી સાથે સંબંધ બંધાયેલો. પછી દક્ષિણ હૈદરાબાદના એક મારવાડી ગૃહસ્થના સહકારથી તેમણે નવી નાટ્યસંસ્થા સ્થાપી. નટનો કાફલો લઈને મુંબઈ આવીને એલ્ફિન્સ્ટન થિયેટરમાં ઉર્દૂ નાટક કર્યું, પણ તેમાં નિષ્ફળ ગયેલા. પછી તેમણે પ્રભાત કલામંડળ સ્થાપીને અનેક નાટકો ભજવ્યાં. તેમાં 'લવકુશ' નાટક એટલું લોકપ્રિય થયું કે ભાવનગરમાં તેની આશરે ત્રણસો નાઇટો એકધારી ચાલી. તેનાથી ધન અને પ્રતિષ્ઠાની સારી કમાણી થઈ, પરંતુ પછી સ્વભાવની ઉચ્છૃંખલતાને કારણે હરિભાઈ પાયમાલ થઈ ગયેલા.

મણિશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક મંડળીએ છેક 1938 સુધી નાટકો ભજવ્યાં હતાં. મણિશંકર પોપટલાલ 'હળવદકર'નાં 'મહાભારત', 'નળદમયંતી', 'રમણતારા', 'ઉર્વશી' વગેરે ઉપરાંત મણિલાલ 'પાગલ' કૃત, 'દેશદર્શન', ગિધુભાઈ ત્રિવેદીકૃત 'રાણીનું રાજ' યાને રાક્ષસી રમણી', દામુ સાંગાણીનું 'સ્નેહના શહીદ યાને ભરથરી' વગેરે નાટકો તેમણે ભજવ્યાં. છેલ્લે ભાયાવદરમાં વીસેક દિવસ સુધી ગુણપાટના માંડવામાં નાટકો ભજવ્યાં બાદ તેમાં આગ લાગતાં કંપનીનો તમામ સામાન બળીને ભસ્મ થયો અને કંપની બંધ થઈ.

(14)

આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની

ગુજરાતી નાટકોની સમાંતર ઉર્દૂ નાટકો ભજવવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી. એ અરસામાં અનેક ઉર્દૂ નાટક કંપનીઓ નીકળી હતી. એમાં વિશેષ ઉલ્લેખપાત્ર 1898માં શરૂ થયેલી આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની છે. તેના સ્થાપક ખરશેદજી બાલીવાળાએ ઉર્દૂ અને હિન્દી નાટકો ભજવવા માટે મુંબઈથી શરૂ કરીને છેક રંગૂન અને ઈંગ્લેન્ડ સુધી મુસાફરી કરી હતી. આલ્ફેડ નાટક કંપની ઉર્દૂ નાટકો ભજવતી. માણેકજી માસ્તર અને મહમદઅલી શેઠે સ્થાપેલી આ કંપનીમાં સોરાબજી ઓગરા મુખ્ય દિગ્દર્શક અને ચૌદ વર્ષનો અમૃત કેશવ નાયક સહદિગ્દર્શક હતો. 1898થી 1904 દરમિયાન આ કંપનીએ શેક્સપિયરનાં નાટકોને ઉર્દૂ જબાન અને મુસ્લિમ પોષાકમાં રજૂ કરેલાં. પછી એ પદ્ધતિ લોકપ્રિય બનેલી. અમૃત કેશવ નાયકે 'હૈમ્લેટ'ના ઉર્દૂ રૂપાંતર 'ખૂને નાહક'માં મલિકાની યાદગાર ભૂમિકા ભજવી હતી. એ જ રીતે બજમે ફાની ('રોમિયો જુલિયેટ') અને 'અસીરે હીસ' (શેરીડિનનો પિંજારો) નાટક ખૂબ વખણાયેલાં. ગુજરાતી રંગમંચના સૌથી નાના પણ મૌલિક સર્જક દષ્ટિ ધરાવતા દિગ્દર્શક હોવાનું માન અમૃતને ફાળે જાય છે. તેમણે પં. નારાયણપ્રસાદ બતાબ પાસે 'ઝહરી સાપ' નાટક લખાવ્યું. તેની લોકપ્રિયતાએ અમૃતને ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા અપાવી. આ હોનહાર કારકિર્દીનો જુવાન કલાકાર 1906માં માત્ર ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે સંસારમાંથી વિદાય થયો. તે જાણીતી નટી ગોહરનો પતિ હતો. અંગ્રેજી પત્રોએ શોકાંજલિ આપતાં તેની સરખામણી વિશ્વવિખ્યાત નટ હેત્રી ઇરવિંગ સાથે કરી હતી.

ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની

1922 સુધીમાં આ નાટક મંડળીના નામમાં અને તેના માલિકોમાં ફેરફાર થતો રહ્યો. ખટાઉ એન્ડ કંપની સંચાલિત ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપનીએ મુંબઈમાં બાલીવાલા થિયેટરમાં 'આંખ કા નશા' અને 'દિલ કી પ્યાસ' એ ઉર્દૂ નાટકો ભજવ્યાં. તે નાટકો કોલકાતા તથા દિલ્હીમાં પણ રજૂ કરેલાં. ત્યાં તેમની સારી પ્રશંસા

થયેલી. મુન્નીબાઈ અને દોરાબશાની દેખરેખ નીચે આ નાટકો ભજવાતાં. સંસ્થાના માલિક ફરેદૂન ઈરાની હતા.

આ નાટક મંડળીની એક વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેમાં સ્ત્રીની ભૂમિકા સ્ત્રી-કળાકારો જ ભજવતાં. રાણી પ્રેમલતા, સરસ્વતીબાઈ, સગુણા, પદ્મારાણી અને નવી રંગભૂમિની પ્રસિદ્ધ અભિનેત્રી સરિતા પણ પ્રથમ આ કંપનીમાં જોડાયેલ. તેમના અભિનયના આકર્ષણનો લાભ લઈને કંપનીએ ગુજરાતી નાટકો ભજવવાનો નિર્ધાર કર્યો. દેશી નાટક સમાજનાં મોતીબાઈની જેમ મુંબઈના રંગમંચ પર પ્રેમલતા છવાઈ ગયાં. તેમને ‘તખ્તાની રાણી’નું બિરુદ મળેલું. ઈરાની શેઠે ગુજરાતી નાટકોમાં મણિલાલ ‘પાગલ’ના ‘દિલનાં દાન’ નાટ્યપ્રયોગથી શરૂઆત કરી. તેને સારી સફળતા મળી. પછી એ જ લેખકનું ‘હૈયાનાં હેત’ અને પ્રફુલ્લ દેસાઈનાં ‘અનોખી પૂજા’, ‘નંદનવન’, ‘એક જ આશા’ વગેરે નાટકો ભજવ્યાં હતાં. ગુજરાતી ભાષાનાં નાટકો ભજવવામાં ઉર્દૂ ભાષાથી ટેવાયેલા કળાકારોને મુશ્કેલી પડતી. એટલે કેટલાક કળાકારો કંપની છોડીને ગયા; પણ મૂલચંદ-મુસ્તફાની જોડી, દિગ્દર્શક સોરાબજી કેરાવાલા અને ગુલાલ સાબીર જેવા કલાકારો ગુજરાતી રંગભૂમિ પર સફળ થયા હતા. રાણી પ્રેમલતાના અવસાન બાદ થોડે વખતે ઈરાની શેઠ પણ અવસાન પામતાં જૂની રંગભૂમિની આ એક પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા બંધ થઈ ગઈ.

(15)

સુવર્ણકાળ

ગુજરાતી રંગભૂમિની ચડતીપડતીના ઇતિહાસમાં 1880થી 1910 સુધીનો ગાળો તેનો સુવર્ણકાળ કહી શકાય તેવો છે. આ સમયગાળા દરમિયાન ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિની અસ્મિતા પ્રગટ થઈ અને નાટ્યરચના ને ભજવણીની પરંપરા બંધાઈ. લેખન, દિગ્દર્શન, અભિનયન, દ્રશ્યરચના અને ભાવનનું એક ચોક્કસ ધોરણ સ્થાપિત થઈ ગયું. રણછોડભાઈથી ડાહ્યાભાઈ સુધી આવતાં નાટ્યલેખમાં ઉત્તરોત્તર સુધારો થતો જતાં અભિનયક્ષમ રચનાનું ચરમબિંદુ દેખાયું. તખ્તાપ્રયોગ પરત્વે પણ સારી પ્રગતિ જોવા મળી. ગુજરાતી રંગમંચ પૌરાણિક, ઐતિહાસિક અને સામાજિક નાટકોથી ધમધમતો રહ્યો. તેમાં વીર, કરુણ, શૃંગાર અને હાસ્યરસની છોળો ઊડતી હતી. ગુજરાતી રંગભૂમિની આ સમૃદ્ધિ અને જાહોજલાલી સર્જવામાં મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળી, મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી, દેશી નાટક સમાજ, આર્યનૈતિક નાટક સમાજ અને લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ તથા મોટી અને નાની વાંકાનેર તેમજ પાલિતાણા ભક્તિ પ્રદર્શકનો મોટો હિસ્સો હતો.

આ મંડળીઓએ પાડેલી પ્રણાલીને અનુસરીને 1920 સુધીમાં બીજી બસો-ત્રણસો મંડળીઓ અસ્તિત્વમાં આવી હતી. તેમાંની ઘણીખરી બે-ચાર વર્ષ કે તેનાથીયે ઓછો સમય ચાલીને બંધ પડી ગઈ હતી.

(16)

આટલી બધી મંડળીઓ બિલાડીના ટોપની માફક ફૂટી નીકળી તેનું એક કારણ નાટક મંડળી કાઢવાનો વ્યવસાય લાભદાયક પ્રવૃત્તિ છે એવો ખ્યાલ રૂઢ થઈ ગયો હતો તે છે. મુંબઈમાં એ વખતે પંદરેક લાખની વસ્તી હશે. તેમાં બે લાખ જેટલા ગુજરાતીઓ હતા. તેમના મનોરંજન માટે વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓ સ્થપાતી હતી. લોકોની સ્થૂળ રુચિને પોષે તેવાં એક જ ધાટીનાં શૃંગારિક સંઘર્ષપ્રધાન કે હાસ્યરસિક નાટકો ભજવાતાં હતાં. ઊંચી રસવત્તાવાળાં કલાત્મક નાટકો દ્વારા લોકરુચિ ઘડવાને બદલે હલકી રસવૃત્તિને પોષે અને સંવર્ધે તેવાં નાટકો ભજવીને વિશાળ પ્રેક્ષકવર્ગ મેળવવા અને વધુ ને વધુ કમાણી કરવા પર મોટાભાગના નાટકનો વ્યવસાય ચલાવનારાઓનું ધ્યાન હતું. વીસમી સદીના બીજા દાયકાથી આ વલણ વધતું ગયું. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે નાટકની સાહિત્યિક તેમજ તખ્તાની દૃષ્ટિએ પ્રગતિ થતી અટકી ગઈ અને પ્રજાનો મોટો વર્ગ નાટક અને સાહિત્ય પરત્વે બદ્ધરુચિ બનીને એ

બંનેને સ્થૂળ મનોરંજનના સાધન તરીકે જોતો રહ્યો. નાટકનાં લખાણ અને તેની ભજવણીનું ધોરણ નીચું જતું ગયું. નાટક નટને લક્ષમાં રાખીને લખાવા માંડ્યાં. નટ નાટકનું માધ્યમ બનવાને બદલે નાટક નટનું વાહન બન્યું ! માલિકો સર્વેસર્વા હતા. તે કમાણી કરાવી આપે તેવાં નાટકો અને ગીતો પગારદાર લેખકો પાસે લખાવતા. ફરમાએશથી એક જ ઘરેડનાં નાટકો લખાતાં અને નિશ્ચિત ચોકઠામાં નાટકનું રંગવિતરણ થતું. આને લીધે નાટકનું વ્યક્તિત્વ હણાતું હોય અને નાટ્યસર્જકનો તેજોવધ થતો હોય તેવા અનેક પ્રસંગો બનતા. તેણે તખ્તાની સાથે સાહિત્યની પણ અવદશા કરી; કેમ કે, સેંકડો નાટકોની હસ્તપ્રતો કાયમને માટે અપ્રસિદ્ધિના અંધકારમાં ધકેલાઈ જતાં સારાં સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળાં નાટકો પછી કદી ઉપલબ્ધ થયાં નહીં. ગળાકાપ હરીફાઈ ચાલતી હોવાથી એક કંપનીનું નાટક બીજી કંપની ભજવી શકે નહીં તે માટે માલિકોની આ નીતિ હતી. જોકે તેમ છતાં એક જ નામ અને વિષય ધરાવતાં અનેક નાટકો એકથી વધુ કંપનીઓએ ભજવ્યાનાં સંખ્યાબંધ દષ્ટાન્તો છે.

જૂની નાટ્યમંડળીઓના માલિકો મુખ્યત્વે વેપારી વર્ગના હતા. મુંબઈ ગુજરાતીના છોટાલાલ મૂળચંદ, આર્યનૈતિકના નકુભાઈ, શેરદલાલ પિત્તળવાળા શેઠ વગેરે તેનાં દષ્ટાંતો છે. દયાશંકર, કાબરાજી, વાઘજીભાઈ, ડાહ્યાભાઈ જેવા કેટલાક શિક્ષકો અને કેટલાક કલાકારો પણ નાટક કંપનીના માલિકો બન્યા હતા. આ સંદર્ભમાં બાપુલાલ, મોતીરામ નંદવાણા, મૂળચંદમામા પ્રાણસુખ ‘એડીપોલો’ અને સોરાબજી કાત્રકનો ઉલ્લેખ કરી શકાય. તેમાં બાપુલાલ અને સોરાબજી જેવા કેટલાક સફળ પણ થયેલ. નકુભાઈ, પોપટલાલ અને ઘેલાભાઈ દલાલ જેવા વ્યવહારકુશળ મેનેજરોએ પણ સફળતાથી નાટક મંડળી ચલાવી હતી. આમ છતાં આ મંડળીઓ પર વર્ચસ્વ તો વેપારની આંટીઘૂંટી અને નાટક કંપનીઓની ખટપટના પાવરધા વણિકબુદ્ધિ ગૃહસ્થોનું જ રહ્યું હતું. નીવડેલા કળાકારને પ્રલોભન આપીને પોતાની કંપનીમાં ખેંચી લાવવો, ઊગતા તેજસ્વી નટને પૂરતો આશ્રય આપીને તૈયાર કરવો, પ્રેક્ષકોના ગમા-અણગમાને ધ્યાનમાં રાખીને ખેલમાં સમયસર ફેરફાર કરાવવા, કળાકારોને કંપનીમાં જ કુટુંબની માફક રાખવા, તેમના હિંતનું રક્ષણ કરવું, કટોકટીને વખતે હિંમતભેર ગુંડાતત્વોનો સામનો કરવો, આર્થિક ભીંસ વખતે પણ કંપનીની શાખ જાળવી રાખવી અને સૌથી વિશેષ કંપનીના તમામ વિભાગો પર નજર રાખીને તેમનું સુગ્રથન (co-ordination) કરવું એમ અનેકવિધ કામગીરી માલિકોએ બજાવવાની રહેતી. નાટકની હસ્તપ્રત વાંચીને વ્યવસાયની દૃષ્ટિએ ફેરફાર કરવાનું અને કુશળ ગવૈયા નટના કંઠનો લાભ લેવા અમુક પ્રકારનાં ગીતો રચવાનું સૂચન પણ તેઓ નાટ્યલેખક કે ગીતકારને કરતા. નાટકના રિહર્સલમાં માલિક અચૂક હાજરી આપતા અને નાનામોટા તમામ કળાકારોને નિયમિત શિસ્તબદ્ધ તાલીમ અપાય તેની ખાતરી કરી લેતા. નાટકનો ખેલ ચાલુ હોય ત્યારે પ્રેક્ષકોનો પ્રતિભાવ જોવા-જાણવા તેઓ પ્રેક્ષાગૃહમાં પણ ઉપસ્થિત રહેતા. આમ નાટકની અનોખી દુનિયાના રાહબર કે આગેવાનની સત્તા ભોગવવા સાથે તેને કુશળતાથી નિભાવવાની જવાબદારી પણ આ જૂની મંડળીઓના માલિકો અદા કરતા. અનેક આસમાની-સુલતાનીની વચ્ચે નાટક મંડળીનો માલિક કંપનીને ટકાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતો. નાટક લોકપ્રિય થાય અને ધૂમ કમાણી થાય તો કળાકારોને ભેટસોગાદો અપાતી. વિદ્યાવિનોદ જેવી કંપની કોઈ વાર સ્પેશ્યલ ટ્રેન જોડાવીને કરાંચીની સફર કરતી તો લક્ષ્મીકાન્ત જેવી કંપની આર્થિક ભીંસમાં આવતાં તેના કળાકારો ત્રણ મહિના સુધી સ્વેચ્છાએ પગાર ન લેવાનું સ્વીકારે અને સફળતા મળે તેવા નાટકની પ્રતીક્ષા કરે એવું પણ બન્યું છે. પ્રતિષ્ઠિત કળાકાર કંપનીમાં ટકી રહે તે માટે માલિક તેને ભાગીદાર બનાવતો. અમુક વખણાયેલ લેખક કે કળાકાર પોતાની સિદ્ધિ પર મુસ્તાક રહીને મોટી કિંમત માગતા અને ભવિષ્યનો લાભ વિચારીને માલિક તેની માગણી પૂરી પણ કરતા. નાટકનો વ્યવસાય આમ અનેક ચડઊતરનાં જોખમો ધરાવતો હોવા છતાં મંડળીના માલિકથી માંડીને પડદા ખેંચનાર અદના સેવક સુધીનાં સૌ નાટકના ખેલના આનંદરોમાંયથી આકર્ષાઈને તેમાં ટકી રહ્યા હતા.

(17)

ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધી ભવાઈ, રામલીલા અને કથા-આખ્યાનથી મનોરંજન મેળવતી ગુજરાતી પ્રજાને મુંબઈમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિના નાટકનો સ્વાદ પહેલવહેલો મળ્યો. નાટકનું વસ્તુ તેની સાંસ્કૃતિક પરંપરાને સુસંગત હતું. હરિશ્ચંદ્ર અને નળદમયંતી, દ્રૌપદીદર્શન અને રામજાનકીદર્શન, બાણાસુરમદમર્દન, સુરદાસ, પુંડલિક, નરસિંહ મહેતો, શિવાજી, પ્રતાપ, સિરાજુદૌલા, જેસલ-તોરલ, હોથલ-પદમણી – એમ પૌરાણિક, ઐતિહાસિક કે લોકસાહિત્ય યા દંતકથામાંથી લેખકો વસ્તુ પસંદ કરતા. આરંભમાં પારસી લેખકો અને નટો હિંદુ ધર્મનાં દેવદેવીઓ અને વિધિવિધાનની વાતો નાટકમાં ઉતારતા, પણ તે પારસી સ્પર્શવાળી હતી.

‘લક્ષ્મી’ અને ‘મિથ્યાભિમાન’

દલપતરામ અને નર્મદે ગુજરાતી અધ્યાસ ધરાવતી ભાષામાં પ્રથમ નાટકો લખ્યાં હતાં. 1850માં દલપતરામે ‘લક્ષ્મી’માં ગ્રીક નાટક ‘પ્લુટસ’ની વાર્તાને ગુજરાતીમાં નાટક રૂપે ઉતારી હતી અને સંવાદ ભવાઈની ઢબે લખેલા. તેનો ‘સ્વાંગ’ પણ ભવાઈના ‘વેશ’નું સ્મરણ કરાવે. તેમનું ‘મિથ્યાભિમાન’ નાટક રંગભૂમિને લક્ષમાં રાખીને લખાયેલું. 1870ના અરસામાં એદલજી ખોરીના ‘રુસ્તમ અને સોહરાબ’ નાટકના પ્રયોગથી વિક્ટોરિયા નાટક કંપની શરૂ થયેલી. એ નાટકનાં ગીતો દલપતરામે લખેલાં. તે પછી તરત ‘મિથ્યાભિમાન’ નાટક લખ્યું. તે વખતે મુંબઈમાં ત્રણ દીવાલવાળી રંગભૂમિ (picture frame theatre)નો તેમને પરિચય થઈ ગયો હતો. તેથી તે નાટકની પ્રસ્તાવનામાં ‘મુંબઈ જેવા શહેરમાં નાટકનો ખેલ કરવાની નાટકશાળા હોય’ એમ લખે છે. લેખકની દૃશ્યો અને રંગભૂમિની રચના વિશેની સમજ ‘મિથ્યાભિમાન’ની બાંધણીમાં દેખાય છે. જીવરામ ભટ્ટનું પાત્રચિત્રણ, રંગલો, પાત્રોનું ‘તાતાથેઈ તાતાથેઈ’ સાથે ‘આવણું’, મિયાંનું ફારસ, વસ્તુની સંકલ્પના, સંવાદોમાંથી ઊપસતી ચેષ્ટા, લોકોમાં પ્રચલિત ટુકડા, કહેવતો, સમસ્યાઓ વગેરેનો ઉપયોગ : આ બધું બતાવે છે કે દલપતરામે ‘મિથ્યાભિમાન’ નાટકની રચના ગુજરાતના લોકનાટ્ય-ભવાઈના નમૂના પરથી કરી હતી. નાટકમાં વાચિક અને આંગિક અભિનયને મુક્ત અવકાશ મળે તેવું ક્રિયાતત્ત્વ હોવા છતાં છેક 1953 સુધી એ નાટકનો તખ્તાપ્રયોગ થયો નથી એ નવાઈ જેવું છે. એમ થયું હોત અને નાટ્યાત્મક રજૂઆત, હાસ્યકટાક્ષ અને લોકરુચિને સમજનાર દલપતરામે વધુ નાટકો લખ્યાં હોત તેમજ ગુજરાતી રંગભૂમિ એ માર્ગે ગઈ હોત, તો ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિના પિતાનું પદ રણછોડભાઈને બદલે દલપતરામને મળ્યું હોત. એમ બન્યું હોત તો કદાચ ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિનો ઇતિહાસ જુદો જ હોત.

(18)

રણછોડભાઈનાં નાટકો

નાટ્યકાર રણછોડભાઈના ઉદય સાથે ગુજરાતી રંગભૂમિનો ઇતિહાસ સંકળાયેલો છે. ભવાઈના ‘વેશો’માં થતા નિર્લજ્જ ચેનચાળા જોઈને રણછોડભાઈને ભવાઈ પર અણગમો આવ્યો અને શિષ્ટ નાટકો રચવાની પ્રેરણા થઈ. નાટ્યરચના પાછળ સંસ્કારશિક્ષણની તેમની નેમ હતી. અમર્યાદ શૃંગારચેષ્ટામાં ઊતરી પડતાં ધંધાદારી નાટકોની વિરુદ્ધમાં તેમણે ‘નિન્દાશૃંગારનિષેધક’ નાટક લખ્યું હતું. તેની પ્રસ્તાવનામાં તેમણે નાટક દ્વારા લોકરુચિ અને લોકમાનસ કેળવવાની અને વિદ્વાનોનો સહકાર સાધીને નાટકનું ધોરણ ઊંચું લાવી, તે ટકાવી રાખવાની નાટક મંડળીઓને સલાહ આપી હતી. ભવાઈ પ્રત્યે સૂગ ધરાવનાર રણછોડભાઈના સૂચનથી ભવાઈ કરનાર તરગાળા કોમના કલાકારોને મુંબઈમાં ચાલતી નાટક મંડળીઓમાં અપનાવવામાં આવ્યા હતા.

રણછોડભાઈએ ચૌદ નાટકો લખ્યાં છે : ‘જયકુમારીવિજય’, ‘લલિતાદુઃખદર્શક’, ‘તારામતી સ્વયંવર’, ‘નળદમયંતી’, ‘પ્રેમરાય અને ચારુમતી’, ‘બાણાસુરમદમર્દન’, ‘મદાલસા અને ઋતુધ્વજ’, ‘વંઠેલ વિરહાનાં કૂડાં

કૃત્યો', 'વૈરનો વાંસે વસ્યો વારસો', 'નિન્દાશુંગારનિષેધક', 'હરિશ્ચંદ્ર', 'માલવિકાગ્નિમિત્ર', 'રત્નાવલિ' અને 'વિક્રમોર્વશીય'. 'હરિશ્ચંદ્ર' (તમિળના અંગ્રેજી અનુવાદનો અનુવાદ) અને છેલ્લાં ત્રણ (સંસ્કૃત ઉપરથી) સિવાયનાં દસ તેમનાં સ્વતંત્ર નાટકો છે. રણછોડભાઈ સંસ્કૃત નાટ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસી હતા. સાથે પારસી રંગભૂમિના સંપર્કને કારણે પાશ્ચાત્ય નાટ્યસ્વરૂપ પણ તેમની નજર સમક્ષ હતું. પહેલાં સંસ્કૃત શૈલીનાં અને પછીથી પાશ્ચાત્ય શૈલીનાં નાટકો તેમણે લખ્યાં હતાં. ગુજરાતી નાટકની બાંધણી આ બંને શૈલીઓના નમૂના પરથી થયેલી છે.

'લલિતાદુઃખદર્શક' રણછોડભાઈનું શ્રેષ્ઠ મૌલિક નાટક છે. 'હરિશ્ચંદ્ર'ના પ્રયોગથી તેમણે રંગભૂમિની જરૂરિયાત પારખી લીધી હતી. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ અનુસાર કાર્યને ઉત્તરોત્તર આગળ વધારતા જઈને, તેમણે સંવાદ, ગીતો અને સંઘર્ષની યોજનાનો નાટ્યરચનામાં વિનિયોગ કરેલો છે. લલિતા અને નંદન, પંથીરામ, માળી, પ્રિયંવદા, કર્કશા, કજિયાબાઈ, દંભરાજ વગેરે પાત્રોને વ્યક્તિગત વિશિષ્ટતા આપવામાં પણ તેમને ઠીક સફળતા મળી છે. સંવાદમાં પાત્રાનુસારી ભાષા અને નાટ્યોચિત સચોટતા આરંભનાં નાટકોને મુકાબલે પાછળનાં નાટકોમાં સારી સધાઈ છે. તેમાં શિષ્ટ ને સંસ્કારી ભાષાની સાથે ગ્રામીણ અને તળપદું તત્વ સારી પેઠે ભેળવ્યું છે. સ્વભાવની મૂર્ખતા અને દુષ્ટતા નંદનકુમારના પાત્રને ગુજરાતી નાટકસાહિત્યમાં ચિરંજીવ બનાવે છે. 'મૃચ્છકટિક'ના શકાર કે શેક્સપિયરના ફોલ્સ્ટાફના સંસ્કારથી રણછોડભાઈને આ પાત્રની સંકલ્પના થઈ હોય એ બનવાજોગ છે. નંદન 'મિથ્યાભિમાન'ના જીવરામ ભટ્ટ અને પછી આવનાર 'વીણાવેલી' નાટકના ધમલા માળીની નાતનો ગણાય.

'લલિતાદુઃખદર્શક'માં નાછૂટકે જ સંસ્કૃત છંદોનો ઉપયોગ થયો છે. અહીંથી નાટકમાં રાગરાગિણીઓમાં ગાઈ શકાય તેવાં ગીતોની પરંપરા શરૂ થાય છે. બધાં પદોને મથાળે 'રાગ કાળિંગડો', 'રાગ કલ્યાણનો જિલ્લો, કેરવાની ચાલ' એવી નોંધો મૂકેલી છે. નંદનના પિતા દંભરાજ અને તેના મિત્ર બુદ્ધિસાગર વચ્ચે 'રાગ મારુ કે ગોડી'માં સંવાદ ચાલે છે. દોહરા-ચોપાઈનો પણ યથાપ્રસંગ ઉપયોગ થયેલો છે. લલિત કે માલિની છંદનો પ્રયોગ કરુણ કે શોકનું વાતાવરણ જમાવવા માટે થયેલો છે. રંગભૂમિ પર એ રીતે ભાવ કે રસને ઉચિત વાતાવરણ જમાવવા માટે સંગીતનો વ્યવસ્થિત ને હેતુપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાનો પ્રારંભિક પ્રયત્ન 'લલિતાદુઃખદર્શક'માં દેખાય છે. પદોમાં કાવ્યતત્વ નબળું હોય છે. પ્રમાણભાન અને રસવિવેક પણ ઓછાં છે. લાંબાં પદો કંટાળાજનક લાગે છે. સંવાદોમાં પણ દીર્ઘસૂત્રિતા હોય છે. આમ છતાં ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિના વિકાસના સીમાસ્તંભરૂપ આ નાટકે, રણછોડભાઈની નાટ્યકાર તરીકેની શક્તિનો સર્વોચ્ચ ઉન્મેષ ઝીલીને, નાટક અને રંગભૂમિના પિતા તરીકેના તેમના બિરુદને ચરિતાર્થ કર્યું છે.

(19)

'કાન્તા'નો પ્રયોગ

લલિતાદુઃખદર્શક' પછી ગુજરાતી નાટકનો નવો ઉન્મેષ 'કાન્તા' દર્શાવે છે. ગંભીર નાટકને મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીનું આ નાટક એક કોટિ આગળ લઈ જાય છે. જયશિખરી અને ભુવડના ઐતિહાસિક વૃત્તાન્તને બીજ રૂપે લઈને, તેમાં કલ્પનાથી પ્રતીતિકર ફેરફાર કરીને અને પોતાને થયેલ મૈત્રીની બેવફાઈના અનુભવને લઈને આ નાટકની વસ્તુગૂંથણી કરી છે. મણિલાલે સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી નાટકનાં કેટલાંક ઉત્તમ તત્વોનો 'કાન્તા'ની રચનામાં રોચક સમન્વય કરી બતાવ્યો છે. આરંભમાં મૂકેલો ચિત્રદર્શનનો પ્રસંગ અને ત્રીજા અંકના ત્રીજા પ્રવેશમાં સુરસેને કાન્તાના વિરહમાં કાઢેલા ઉન્માદભર્યા ઉદગારો અનુક્રમે 'ઉત્તરરામચરિત' અને 'વિક્રમોર્વશીય'ના તેવા જ પ્રસંગોના કવિચિત્ત પર પડેલા સંસ્કાર બતાવે છે. વળી, સંસ્કૃત નાટકની માફક અહીં પાત્રના મનોગતને સ્ફુટ કરવા માટે, સંગ્રામભૂમિ અને વનશ્રી જેવાં સ્થળોનું વાસ્તવિક ચિત્ર ઉપસાવવા માટે કે 'આવ્યો પ્રિયે ! ધીરજ ધાર ચિત્તે' જેવી પંક્તિ દ્વારા પાત્રની ક્રિયાને નાટ્યાત્મક વળાંક આપવા માટે કવિતાનો વિપુલ ઉપયોગ થયેલો

છે. નાટકમાં કવિતારસ પીરસવાની પ્રણાલિકા ગુજરાતીમાં દલપતરામ અને રણછોડભાઈથી શરૂ થઈ હતી. નર્મદ અને નવલરામે તેને ચાલુ રાખી. મણિલાલે સંસ્કૃત વૃત્તોનો ઉપયોગ, પોતાના પુરોગામીઓના કરતાં વધુ નાટ્યોચિત રીતે કરેલો હતો. નાટકનો રસપ્રવાહ એ રીતે પદખંડો દ્વારા અખંડ વહેતો રહ્યો છે. આમ છતાં નાટકની આંતરસંઘટના પાશ્ચાત્ય ટ્રેજેડીના નમૂના ઉપરથી કરેલી છે. કશી પણ પ્રસ્તાવના વગર નાટકનો આરંભ થયો છે એ તો ઠીક, પણ ‘હૅમ્લેટ’ કે ‘મૅકબેથ’ જેવી ટ્રેજેડીને નજર આગળ રાખીને મણિલાલે ચિત્રદર્શનથી ચિતાપ્રવેશ સુધીના પ્રસંગોમાં પસાર થતાં પાત્ર અને ક્રિયાને ઉત્તરોત્તર વળ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કાન્તા અને સુરસેનના મુખમાં મૂકેલા કાવ્યોદગાર ઘણુંખરું તેમના આંતરિક સંઘર્ષને વેગ આપવામાં સહાયભૂત થાય છે, જે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું અનુસરણ દર્શાવે છે. સંવાદોની ભાષાને પાત્રાનુસારી સ્પર્શ આપવા જતાં ભીલ લોકોની ભાષામાં ચરોતરી, સોરઠી ને સુરતી બોલીનું મિશ્રણ થઈ ગયું છે. તે સિવાયનાં પાત્રો મણિલાલની જ શિષ્ટ, સંસ્કૃતમય અને ચરોતરી છાંટવાળી ભાષામાં બોલતાં હોય એમ લાગે છે. એટલે નાટક પંડિતશૈલીનું છે એવી છાપ પ્રથમ વાચને જ પડે. ‘કુલીન કાન્તા’ના તખ્તાપ્રયોગ માટે જરૂરી ફેરફારો કરવા પડ્યા હતા. આ નાટકમાં સાહિત્યિક સુગંધ પુરોગામીઓના કરતાં વિશેષ માત્રામાં અનુભવાય છે. આ નાટકના પ્રયોગે સાક્ષરોને રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કર્યાનો ઉલ્લેખ અગાઉ આવી ગયો છે.

(20)

ડાહ્યાભાઈનાં નાટકો

ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિના વિકાસનું બીજું સીમાચિહ્ન ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજીનાં નાટકો છે. તેમણે 24 જેટલાં નાટકો ટૂંકા જીવનકાળ દરમિયાન લખ્યાં હતાં. તેમાં પૌરાણિક (‘શાકુન્તલ’, ‘સતી પાર્વતી’, ‘ઉર્વશી-અપ્સરા’, ‘રામવિયોગ’ અને ‘લાક્ષાગૃહ’); ઐતિહાસિક (‘સતી સંયુક્તા’, ‘વીર વિક્રમાદિત્ય’, ‘અશ્રુમતી’, ‘ભોજરાજ’, ‘તરુણ ભોજ’, ‘ભોજકુમાર’ અને ‘સતી પદ્મિની’); સામાજિક (‘ભગતરાજ’, ‘કેસરકિશોર’, ‘મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન’ અને ‘મોહિનીચંદ્ર’) અને રજવાડી (‘સરદારબા’, ‘ઉમાદેવડી’, ‘વિજયકમળા’, ‘તારાસુંદરી’, ‘વિજયવિજય’, ‘વીણાવેલી’ અને ‘ઉદયભાણ’) – એમ ચાર વર્ગનાં નાટકોનો સમાવેશ થાય છે. નાટકની રચના અને રજૂઆત પરત્વે ડાહ્યાભાઈએ કેટલીક વિશિષ્ટ પ્રણાલિકાઓ દાખલ કરીને ગુજરાતી રંગભૂમિની નિજી પરંપરા દઢ કરી આપી છે.

ડાહ્યાભાઈને પુરોગામીઓ પાસેથી વાર્તાકથનની રીતિનું નિવેદનપ્રધાન નાટક મળ્યું હતું. નિવેદનમાંથી તે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા સુધી પહોંચે છે. વિદૂષકને વિદાય આપી હાસ્ય માટે ઉપકથાની યોજના કરવા જેટલી કુશળતા દર્શાવીને છેવટે આંતરિક સંઘર્ષવાળા અને બોધ તથા રંજનની સમતુલા જાળવતા, ટેબ્લો અને બિઝનેસને પુષ્કળ અવકાશ આપે તેવા – “દુનિયાના ગુણદોષનું યથાર્થ દર્શન કરાવે તેવા દર્પણ” જેવા કાર્યપ્રધાન નાટકનો વિકાસ ડાહ્યાભાઈ સાધી શક્યા છે એ તેમની સિદ્ધિ છે.

તેમનાં પાત્રો ગુણદોષનાં પ્રતીક સમાં છે. વિવિધ સ્તરનાં પાત્રોને એકસાથે રમતાં રાખવાની ફાવટ તેમનામાં હતી. પાત્રસર્જન પરત્વે તેમનામાં મૌલિકતા હતી. સામાન્યમાં સામાન્ય માણસને નાટકમાં પાત્ર તરીકે સ્થાન આપીને ગુજરાતી નાટકનું ક્લેવર તેમણે પલટી આપ્યું છે. પ્રેમાનંદની માફક જિવાતા જીવનનાં પાત્રો આપીને તેમણે એક નવી વૈવિધ્યપૂર્ણ સૃષ્ટિ ઊભી કરી છે. પ્રેમાનંદ પૌરાણિક પાત્રોને સ્થાનિક રંગ આપીને તેમના ગૌરવનો વિચાર કર્યા વગર તેમને પોતાના જમાનાનો રંગ આપતો. ડાહ્યાભાઈ પણ પૌરાણિક પાત્રોને સ્થાનિક રંગ આપતા. પ્રેમાનંદની માફક ડાહ્યાભાઈ પણ વસ્તુ પુરાણમાંથી લઈને તેનું નિરૂપણ સમકાલીન સમાજની ભૂમિકા પર કરે છે. ‘રામવિયોગ’માંની મંથરા રામાયણની દાસીના કરતાં ગુજરાતની પટલાણી જેવી વધુ લાગે છે. દશરથના પાત્રનું

ગૌરવ પણ જળવાતું નથી. તેને નારીવશ થઈને આજીજી કરતો બતાવ્યો છે ! રામસીતાને સામાન્ય પતિપત્નીની જેમ પરસ્પર ઘેલાં કાઢતાં બતાવ્યાં છે ! દક્ષ, નંદી અને શિવજીનો સંવાદ કોઈ નીચલા થરનાં માણસો લડતાં હોય તે રીતે ગોઠવ્યો છે.

કેટલીક વાર ડાહ્યાભાઈનાં પાત્રો ઉપર અન્ય ગ્રંથોમાં આવતાં પાત્રોની અસર વરતાય છે. ‘કેસરકિશોર’માં આરંભે કિશોરની સ્વગતોક્તિ છે તેમાં ઝીણવટથી જોતાં સરસ્વતીચંદ્રની અસર જોવા મળે. ‘ભગતરાજ’નું વસ્તુ મોલિયેરના નાટક પરથી લીધું છે. આ નાટકમાં પ્રહસન-નાયક અને ખલનાયક બંનેને ભગતરાજના એક જ પાત્રમાં સમાવી લેવાની એક અનોખી પાત્રચિત્રણકલા તથા નાટ્યરીતિનાં દર્શન થાય છે. ડાહ્યાભાઈનું એ મૌલિક અર્પણ છે.

ડાહ્યાભાઈનાં મુખ્ય પાત્રો કોઈ ભવ્ય આદર્શ અને ભાવનાઓના રંગે ઘણુંખરું રંગાયેલાં હોય છે. એમાં પુરુષ-પાત્રો વીરતાનાં અને સ્ત્રી-પાત્રો વીરાંગનાઓનાં ઘોતક છે. આ પાત્રો સત્ય, ધર્મ, સદાચાર, પરોપકાર, પ્રેમ વગેરે જીવનમૂલ્યોનો આગ્રહ રાખે છે. સિદ્ધાંતને ખાતર સાહસ ખેડવાની, બલિદાન દેવાની તેમની તૈયારી હોય છે. તેમનામાં અજબ તરવરાટ હોય છે. શામળનાં પાત્રોની જેમ ડાહ્યાભાઈનાં મુખ્ય પાત્રો સાહસશૂરાં હોય છે. પછી તે વીણા, ઉમા કે મોહિની જેવાં સ્ત્રી-પાત્રો હોય કે ગંભીરસિંહ, ચંદ્રરાય, કલાજી જેવાં પુરુષ-પાત્રો હોય. આ પાત્રો પોતાને શિરે જે કાંઈ કાર્ય-પરાક્રમની જવાબદારી આવે છે તેને પાર પાડીને જ જંપે છે.

તેમનાં ગૌણ પાત્રોમાં સારું વૈવિધ્ય જોવા મળે છે. ગણિકા, બાવા, ફકીર, ટહેલિયા, બ્રાહ્મણ, સિપાઈ, વાણિયા, માળી, દરજી, મોચી, ચારણ, પટેલ, ઠગ, ધુતારા, દારૂડિયા, અફીણિયા વગેરે વિવિધ થરનાં પાત્રોનો શંભુમેળો તેમનાં નાટકોમાં દેખાય છે. સમકાલીન સમાજના પ્રતિનિધિરૂપ આ પાત્રો, સારાં હોય કે ખરાબ, સ્વાભાવિક લાગે છે. ‘ઉમાદેવડી’ના મહંત અને બે શિષ્યો, ‘તારાસુંદરી’ના બે ઠગ, ‘ઉદયભાણ’નાં મોંઘી-જસાજી તથા દારૂડિયો રામદેવ અને તેનું મંડળ – આ બધાં ગૌણ પાત્રો છે, પણ પ્રેક્ષક તેની સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવે એવી જીવંતતા તેમનામાં છે. તેમાંયે સૌના શિરમોર-શો ‘વીણાવેલી’નો ધમલો માળી ડાહ્યાભાઈએ ગુજરાતી રંગભૂમિને આપેલું આ પ્રકારનું ચિરંજીવ પાત્ર છે.

ડાહ્યાભાઈ સંસ્કૃત નાટકોના અભ્યાસી હોવા છતાં તેમનાં નાટકોનાં પાત્રો પર મોટે ભાગે શેક્સપિયરનાં નાટકોનો પ્રભાવ વિશેષ જણાય છે. ‘વીણાવેલી’માં વીણા સોદાગરના વેશમાં ઓઘડશાનાં કરનૂત પ્રગટ કરે છે. તેમાં પોર્શિયાની અસર દેખાય. એ જ નાટકમાં વીણા-અમરના સંવાદમાં ડેસ્ડિમોના અને ઓથેલોનો પ્રભાવ જોવા મળે. ‘ઉમા-દેવડી’માં જેશળ-ઉમા ઉપર ‘ફેલ્ફ્ય નાઈટ’ની અને ‘ઉદય-ભાણ’ની ભાણીબા ઉપર ‘હેમ્લેટ’ની એફીલિયાની અસર વરતાય છે. શેક્સપિયરનાં નાટકોનાં પાત્રોના નમૂના પરથી ડાહ્યાભાઈ પોતાને અને પોતાના જમાનાને જયે એવાં પાત્રો સર્જે છે. તેથી એમાં પ્રભાવકતા ઉપરાંત સાહિત્યિક સુગંધ અનુભવાય છે.

ટૂંકા અને ધારદાર સંવાદો દ્વારા પાત્રના બાહ્ય અને આંતરિક સંઘર્ષને ડાહ્યાભાઈ સચોટ રીતે નિરૂપી શકે છે. તેઓ પાત્રની મનઃસ્થિતિને અનુરૂપ ગદ્યની છટા સંવાદમાં લાવે છે. શૃંગાર હોય તો લલિત છટા, વીર કે રૌદ્ર હોય તો ઓજસ ગુણવાળી અને કરુણ હોય તો કોમળ છટાની તેઓ સંવાદના ગદ્યમાં જમાવટ કરે છે. હાસ્યની જમાવટમાં તેમણે વિશિષ્ટ સફળતા હાંસલ કરી છે. સળંગ હાસ્યરસનું નાટક આપવાને બદલે તેમણે મુખ્ય નાટ્યમાં હાસ્યરસિક પાત્રો અને પ્રસંગોની ગૂંથણી કરીને પેટા નાટક હાસ્યનું દાખલ કર્યું. તે પ્રથા પછી ધંધાદારી રંગભૂમિમાં રૂઢ થઈ ગઈ.

પાત્રની આંતરિક મથામણ, માનસપલટો કે તેના ચારિત્રના નિદર્શનરૂપ ગુપ્ત નેમ બતાવતી એકોક્તિઓ ડાહ્યાભાઈએ નાટકમાં પ્રયોજી છે, જે લાંબી કે કંટાળાજનક બનવાને બદલે ક્રિયાસભર અને લય ને પ્રાસયુક્ત વાક્યરચનાવાળી હોવાથી પ્રેક્ષકને સાદાંત જકડી રાખે છે.

નાટકના ગદ્યનું પોત ડાહ્યાભાઈ સુધી આવતાં બરાબર બંધાય છે. નાટ્યોચિત સંઘર્ષને યથાર્થ વ્યક્ત કરતી પાત્રોચિત ભાષા ડાહ્યાભાઈનાં નાટકોમાં પ્રભાવક નીવડે છે. પ્રાસ, લય, સમતોલ વાક્યબંધ અને ઉચ્ચારસૌષ્ઠવ તથા ઉચ્ચારસૌકર્યના ગુણોવાળી ભાષા તેમને સહજસિદ્ધ છે. આલંકારિક ભાષાનો તેમણે વિપુલ ઉપયોગ કરેલો છે. આ આલંકારિક ભાષાનો પ્રભાવ મુગ્ધ પ્રેક્ષકો પર પડ્યા વિના રહેતો નથી. એક જ વાતને જુદી જુદી રીતે મલાવી મલાવીને કે આથો ચડાવીને કહેવાની નાટકી (theatrical) પદ્ધતિ ગુજરાતી તખ્તા પર તેમણે પ્રચલિત કરી. પછી એની પરંપરા બંધાઈ અને વ્યવસાયી રંગભૂમિએ પ્રેક્ષકોને આકર્ષવાના કીમિયા તરીકે એનો ઉપયોગ કર્યો. તેથી નાટકને અને રંગભૂમિને નુકસાન પણ થયું છે. એ દિશામાં પ્રથમ પ્રયાણ કરનાર ડાહ્યાભાઈની એ મર્યાદા હતી. ગદ્યને નાટ્યકક્ષાએ પહોંચાડવા જતાં અતિરંજિતતા (melodrama) અને અતિશયોક્તિના તેમાં દોષો પ્રવેશી ગયાનું વરતાય છે. ડાહ્યાભાઈના મૃત્યુ પછી વ્યવસાયી રંગભૂમિના જડ ચોકઠાના મુખ્ય અંગ રૂપે ભાષાની ઝડઝમક અને કૃત્રિમ વાગ્મિતા ગણાયાં તે ડાહ્યાભાઈના જીવતાં એટલાં આગળ આવ્યાં નહોતાં – જોકે એ ખામી રણજિતરામ જેવા વિચક્ષણ વિવેચકની નજર બહાર રહી નહોતી.

ઉદ્દ નાટકોની અસરથી બેતબાજીનો પ્રયોગ ગુજરાતી રંગભૂમિએ અપનાવ્યો હતો. પાત્રો સામસામા પડકારા કરે અને ગદ્યસંવાદ પરથી પદ્ય ઉપર આવીને ઢાલ-લાકડીના દાવ જેવી બેતબાજી ચલાવે એ રીતે નાટકના સંવાદ યોજવાની સૂચના નાટકના લેખકને કંપનીના માલિકો આપતા. ગુજરાતી રંગભૂમિ પર એની દઢ પ્રણાલિકા બંધાઈ ચૂકી હતી. ડાહ્યાભાઈ પછી એને સ્પષ્ટ આકાર મળ્યો અને તેની અતિશયતા લગભગ હાસ્યાસ્પદ કોટિ સુધી પહોંચી. ડાહ્યાભાઈનાં નાટકોમાં આ બેતબાજીની આછી શરૂઆત જોવા મળે છે. ડાહ્યાભાઈએ હાસ્ય અને શૃંગારના નિરૂપણ માટે જે યુગલ-ગીતો યોજ્યાં છે તે આ બેતબાજીના પૂર્વજ જેવાં લાગે છે.

ડાહ્યાભાઈનાં નાટકોના સંવાદોમાં સંસ્કૃતમય ભાષાને બદલે પરિચિત તળપદી ભાષાનો રણકો વિશેષ સંભળાય છે. તેથી પ્રેક્ષકના મનમાં નાટકની વાત સચોટ બેસી જાય છે. તેમણે તળપદા શબ્દો, રૂઢપ્રયોગો, કહેવતો લોકોક્તિઓનો બહોળો ઉપયોગ કરેલો છે. વાઘજીભાઈની માફક ડાહ્યાભાઈએ પણ ગરબા-રાસનો પ્રયોગ નાટકમાં કરેલો છે. લોકગીતો અને ભજનોનો ઉપયોગ પણ તેમાં વિપુલ પ્રમાણમાં છે. નરસિંહ, મીરાં અને દયારામનાં ભજનો આખાં ને આખાં પાત્રના મુખમાં મૂક્યાં છે. ‘વીણાવેલી’ અને ‘અશ્રુમતી’માં લોકકથા અને કવિત તથા સાખીનો ઉપયોગ કરીને નાટ્યકારે સચોટ અસર નિપજાવી હતી. નાટકોને તળપદી ભાત આપવામાં નીચલા મધ્યમવર્ગમાંથી આવતાં ઉપનાયક અને ઉપનાયિકા વચ્ચેના વાતચીતિયા ઢબના સંવાદો ધ્યાન ખેંચે છે. વાતચીતિયા ઢબની ભાષાને સંવાદમાં ઢળતી વખતે નાટકના ક્રિયાતત્વને ટકાવી રાખવા માટેની વિશિષ્ટ કલાસૂઝ ડાહ્યાભાઈમાં હતી. ‘ભગતરાજ’, ‘કેસરકિશોર’, ‘સરદારબા’, ‘મોહિનીચંદ્ર’ વગેરે નાટકોમાં તેનાં જોઈએ તેટલાં દષ્ટાંતો મળી શકે તેમ છે.

આ વિશિષ્ટતાનો ગેરલાભ ડાહ્યાભાઈનાં નાટકોને નથી મળ્યો એમ નહીં. તળપદી ભાતની ઉક્તિઓ અને રૂઢપ્રયોગો તેમના નાટકને અનેક વાર પ્રાકૃતતામાં ઉતારી દે છે. પછીથી ગુજરાતી રંગભૂમિ પર કૃત્રિમ, અલંકારપ્રચુર અને પોલી ભાષાનો પ્રયોગ વ્યવસાયી નાટ્યકારો વિશેષ કરતા રહ્યા તે, ડાહ્યાભાઈની નાટ્યશૈલીની સફળતા જોઈને, તેને જ વિવેક વગર વળગી રહીને, તેનો તેમણે અતિરેક કર્યો તેનું પરિણામ છે. આ ગંભીર ખામીને કારણે વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર ભજવાતું નાટક સાહિત્યક્ષેત્રથી દૂર હડસેલાયું. ડાહ્યાભાઈનો ઉદ્દેશ એટલી હદ સુધી નાટ્યભાષાને નાટકી બનાવવાનો નહોતો. પાછલાં વર્ષોમાં લખેલાં નાટકોમાં વાગ્મિતા છોડીને નાટ્યોચિત ગદ્યનો આશ્રય લેવાનું વલણ તેમનામાં પ્રગટ થયું હતું; પરંતુ એ વલણ રંગભૂમિ પરના પ્રયોગો રૂપે મૂર્તતા પામે તે પહેલાં તેમનું અવસાન થયું. પરિણામે, તેમનાં નાટકોએ ઊભી કરેલી ધાટી પછીનાઓને માટે પરંપરા બની ગઈ.

ડાહ્યાભાઈની વિદાય સાથે ગુજરાતી નાટક અને રંગભૂમિનો એક મહત્વનો તબક્કો પૂરો થાય છે. ઉદ્દ અને પારસી રંગભૂમિ પર જોશીલા સંવાદો, ધમકભર્યા હોકારા-પડકારા અને બેતબાજી જેવાં તત્વોનું પ્રાધાન્ય ગુજરાતી

રંગભૂમિ પર કામ કરતા લોકોએ જોયું હતું. પ્રેક્ષકોની રુચિને વશ થવાનું વલણ ધરાવતા આ વ્યવસાયીઓએ ધંધામાં ટકી રહેવા માટે ઉદ્દ અને પારસી તખ્તાના અનુકરણ રૂપે પણ કૃત્રિમ અને આડંબરી નાટ્યશૈલી અપનાવી હતી એ પણ સાથે નોંધવું ઘટે.

(21)

ડાહ્યાભાઈ તેમના પુરોગામી વાઘજીભાઈ અને રણછોડભાઈની માફક ઘણુંખરું પોતે લખેલાં નાટકો ભજવતા. સ્વપ્રતિભાથી તેઓ પ્રભાવક નાટ્યશૈલી – લેખન અને અભિનયનની – ઉપજાવી શક્યા હતા. તેમના જીવનકાળ દરમિયાન નાટક અને રંગભૂમિ વચ્ચે, નાટ્યમંડળી અને સાહિત્યકાર વચ્ચે સુમેળ ચાલી રહ્યો હતો. તેમના અવસાન પછી નાટક અને રંગભૂમિ વચ્ચે ધીમે ધીમે વધુ ને વધુ અંતર પડતું ગયું. નાટક મંડળીઓના માલિકોની નજર ટિકિટબારી પર વધુ હોવાથી તે સાહિત્યકારોનાં નાટકો ભજવવાની હિંમત કરી શક્યા નહિ. રણછોડભાઈનું ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટક જોઈને ખુલ્લે મોંએ રડનાર સંવેદનશીલ પ્રેક્ષક કવિ ન્હાનાલાલ પર ડાહ્યાભાઈનાં નાટકોનો પણ ઊંડો પ્રભાવ પડ્યો હતો. ડાહ્યાભાઈના અવસાનના અરસામાં જ કવિ શ્રી ન્હાનાલાલે ‘ઈન્દુકુમાર’માં અપદ્યાગદનો પ્રયોગ કર્યો હતો, તે ‘તારાસુંદરી’ કે ‘વીણાવેલી’ જેવાં નાટકો જોઈને થયો હોય તો નવાઈ નહીં. પ્રો. ત્રિભુવનદાસ ગજ્જરની પ્રેરણાથી કવિએ વ્યવસાયી રંગભૂમિ માટે ‘જયા અને જયંત’ નાટક લખેલું. એ જ વર્ષે (1914) ‘રાઈનો પર્વત’ નાટક પણ તખ્તા માટે લખાયું હતું; છતાં બેમાંથી એકેય નાટક ભજવવાની ઈચ્છા ધંધાદારી નાટક મંડળીઓએ એ વખતે દર્શાવી નહોતી.

આ પરિસ્થિતિની ફરિયાદ ગુજરાતી રંગભૂમિ પ્રત્યે ઉત્કટ ભક્તિ ધરાવનાર બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકરે અને ગુજરાતની અસ્મિતાના હિમાયતી રણજિતરામ વાવાભાઈએ કરી હતી. કનૈયાલાલ મુનશી અને ચંદ્રવદન મહેતાનું આગમન થયું ત્યારે પુનઃ તખ્તાને યોગ્ય સાહિત્યતત્ત્વ ધરાવતાં નાટકો સુલભ થયાં; પરંતુ બેમાંથી એકેય લેખકની કોઈ કૃતિ વ્યવસાયી નાટક મંડળીઓએ ભજવી નથી. મુનશી અને ચંદ્રવદનનાં નાટકોએ નાટ્યાત્મક (dramatic) અસર ઉત્પન્ન કરવા માટે વાસ્તવિક અને સ્વાભાવિક રંગત જમાવે તેવું ગદ્ય વિકસાવ્યું. એ ક્ષેત્રમાં નવો જ યુગ બેઠો હોય એવી છાપ મુનશી અને ચંદ્રવદનનાં નાટકોએ ઊભી કરી. ત્યારથી નવી રંગભૂમિનો આરંભ થયો ગણાય. પરંતુ ત્યાં વ્યવસાયી રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિનું પૂર્ણવિરામ આવ્યું નથી. 1920 સુધી અને તે પછી પણ ગુજરાતી નાટક મંડળીઓ દ્વારા જૂની પરંપરાને અનુસરીને એક જ ઢબની રચના અને રજૂઆતવાળાં સંખ્યાબંધ નાટકો ભજવાતાં રહ્યાં છે.

સાહિત્ય અને રંગભૂમિની પરસ્પર વિમુખતાએ નૃસિંહ વિભાકર જેવા નાટક અને સાહિત્યની સાચી પરખ કરનારા વિદગ્ધ વિદ્વાનને ક્ષુબ્ધ કરી દીધા. 1909માં રાજકોટ ખાતે ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ભરાઈ ત્યારે વિભાકરે ‘નૂતન ગુજરાતને કેવા સાહિત્યની અપેક્ષા છે ?’ એ વિષય પર બોલતાં તે વખતની ગુજરાતી ‘રંગભૂમિની અધોગતિ’ વિશે કડક ટીકા કરી હતી. પછી અમુક અમુક સમયને અંતરે આ પ્રશ્નની ચર્ચા થતી રહી અને સાહિત્યવિચારક મંડળો આપણા લેખકમાં અનુભવની ઓછપ છે, તખ્તાની સૂઝ નથી, સર્જનબળની અછત છે, તેનામાં નાટ્યલેખન માટે જરૂરી અભ્યાસ અને અવલોકનની ઊણપ છે, જીવનમાં નાટ્યાત્મક સંઘર્ષ જોવા મળતો નથી વગેરે વગેરે નિદાન કરીને છૂટાં પડે છે; પણ કશું નક્કર પરિણામ આવતું નથી. ધંધાદારી નાટક મંડળીઓના કર્ણધારો અને કળાકારો તો સમય સાથે તાલ મિલાવવા જેટલી પણ જાગૃતિ બતાવતા નથી.

(22)

નૃસિંહ વિભાકરનાં નાટકો

નૃસિંહ વિભાકરે નાટ્યપ્રવૃત્તિમાં આવેલી સ્થગિતતાને તોડવા નવા યુગના પ્રશ્નોને કેન્દ્રમાં રાખીને નાટકો લખ્યાં. તેમણે વ્યવસાયી નાટ્યકારોથી જુદા પડીને ‘સૃષ્ટિલીલાનું આબેહૂબ ચિત્ર’ ઉપસાવી આપવા માટે નવી

શૈલીનાં નાટકો રચી આપ્યાં. શરૂઆત 1914માં 'સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધ'થી કરી, જે આર્ય નાટક સમાજે ભજવ્યું હતું. પછી કોઈ ખ્યાત વસ્તુને લીધા વગર સ્વકલ્પિત કથાનકવાળાં નાટકો આપ્યાં. 1915માં લખેલ 'સ્નેહસરિતા'માં સ્વાતંત્ર્ય માટે લડત ચલાવતી સ્ત્રી કેન્દ્રમાં છે. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ બાપુલાલ-જયશંકરની જોડી દ્વારા તે નાટકને સચોટ ઉદાવ આપ્યો. પછી એ જ કંપનીએ સ્વરાજ્યની ભાવના વ્યક્ત કરતું 'સુધાયંદ્ર' (1915) અને હોમરૂલ લીગની ચળવળને અનુલક્ષીને રચાયેલું 'મધુબંસરી' (1917) નાટક રજૂ કર્યું. ઉત્તમ દિગ્દર્શન, મોહક અભિનય અને સંગીતને લીધે સફળ થયેલું 'મધુબંસરી' મુંબઈમાં બે વર્ષ એકધારું ચાલ્યું હતું; પછી લખાયેલું મજૂરોની જાગૃતિને વિષય બનાવતું 'મેઘમાલિની' (1918) અને લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ માટે લખેલું, ભારતમુક્તિની ભાવનાનો બોધ કરતું 'અબજોનાં બંધન' એ બંને નાટકો નિષ્ફળ ગયેલાં. વળી રંગભૂમિના ઉદ્ધાર માટે તેમણે 'રંગભૂમિ' ત્રૈમાસિક શરૂ કરેલું. પણ તે એક વર્ષથી વધુ ચાલ્યું નહીં. તેમણે નાટકોની પ્રસ્તાવનાઓમાં સમકાલીન વ્યવસાયી રંગભૂમિ વિશે સમીક્ષાત્મક લેખો લખીને વ્યવસાયીકરણ, નિરક્ષરતા, તેજોદ્વેષ, સનસનાટી અને અણઆવડતથી સબડતી તત્કાલીન રંગભૂમિ પ્રત્યે નારાજગી પ્રગટ કરી હતી. 37 વર્ષની વયે અકાળે થયેલા તેમના અવસાનથી, રંગભૂમિને નાટ્યશિક્ષણનું કેન્દ્ર બનાવવાનું તેમનું સ્વપ્ન સાકાર થયું નહિ. તેમ છતાં, 1913થી 1923ના ગાળાના સર્જક સાહિત્યકાર અને જાગૃત સંસ્કારપુરુષ તરીકે નૃસિંહ વિભાકરનું પ્રદાન આ ક્ષેત્રમાં મહત્વનું ગણાય તેમ છે.

વિભાકરે જૂની રંગભૂમિના લેખકો અને માલિકોને નવાં પરિબળો ઝીલીને પ્રગતિ સાધવા અનુરોધ કર્યો, પણ ટિકિટબારીની સફળતા માટે ગળાકાપ હરીફાઈમાં પડેલી નાટક મંડળીઓએ તેમની શીખ કાને ધરી નહિ. સૌમાં સાહિત્ય ને સંસ્કારની નજીક ગણાતી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી પણ તેમાં અપવાદરૂપ નહોતી. રંગભૂમિ અને સાહિત્ય એકબીજાથી વિમુખ થઈ ગયાં.

(23)

એમેટર પ્રવૃત્તિ

જૂની રંગભૂમિની રીતરસમો સામે વિરોધનો વંટોળ જગાડનાર 'એમેટર' નાટ્યપ્રવૃત્તિ 1920ના અરસામાં મુંબઈ અને અમદાવાદમાં શરૂ થઈ ચૂકી હતી. મુંબઈમાં ચંદ્રવદન મહેતાએ અને અમદાવાદમાં જયન્તિ દલાલે તેનું નેતૃત્વ લીધું હતું. બીજી બાજુ આ બધાથી અસ્પૃશ્ય રહીને વ્યવસાયી નાટક મંડળીઓનું કામ ધમધોકાર ચાલતું હતું. સંખ્યાબંધ નાટકો ભાડૂતી લેખકોની કલમમાંથી ટપકતાં હતાં; પરંતુ તેમાંથી ભાગ્યે જ કોઈ નાટક મુદ્રિત સ્વરૂપમાં પ્રગટ થતું હતું. કેવળ તપ્તા પર રજૂ કરવા માટે ફરમાઈશથી લખાયેલાં આ નાટકોની સાહિત્યિક ગુણવત્તા નહિવત્ હતી. સાહિત્યિક દષ્ટિએ નોંધપાત્ર હોય એવાં નાટકો પણ કદી પ્રકાશમાં આવ્યાં નહિ. તેથી રંગભૂમિ પર ભજવાયેલાં સારાં નાટકો સાહિત્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશી શક્યાં નહિ તે ગુજરાતી સાહિત્ય અને રંગભૂમિના ઇતિહાસની એક અત્યંત કમનસીબ ઘટના છે. એનાથી વધુ દુઃખદ ઘટના એ કે શક્તિશાળી લેખકો નાટક મંડળીઓના માલિકોના પગારદાર નોકર બનીને વેચાઈ ગયા હતા. મૂળશંકર મૂલાણી, મણિલાલ 'પાગલ', નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, કવિચિત્રકાર ફૂલચંદ શાહ, પરમાનંદ ત્રાપજકર, 'વૈરાટી', રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ અને જામન જેવા પ્રતિભાશાળી લેખકોએ નાટક મંડળીઓને સમૃદ્ધ કરીને જીવતી રાખે તેવાં ને તેટલાં નાટકો આપ્યાં; નાટક સફળ જાય તો યશ માલિકને અને નટ-દિગ્દર્શકને મળે અને નિષ્ફળ જાય તો અપયશ લેખકને મળે એવી દયાજનક સ્થિતિ જૂની રંગભૂમિના લેખકોની હતી.

(24)

વિવિધ રસ અને શૈલીનાં કલાત્મક રચના ધરાવતાં ઉચ્ચ કોટિનાં નાટકો રજૂ કરીને પ્રેક્ષકોની રુચિને

સંસ્કારવાને બદલે પચાસ-સાઠ વર્ષ પહેલાં બંધાયેલી સ્થૂળ રુચિને વશ થઈને એક જ પ્રકારનાં અણઘડ શૈલીનાં નાટકો રજૂ કરવાનો આગ્રહ મંડળીના માલિકોનો રહેતો. તેમની યોજના પ્રમાણે નાટકના મુખ્ય રસનો ભાગ એક લેખક લખે, ફારસનો ભાગ બીજો લખે અને ગીતો વળી ત્રીજો લખે એવી વ્યવસ્થા ઘણી વાર થતી. નાટક લખાયા પછી નટ અને પ્રેક્ષકને ધ્યાનમાં રાખીને તેની ચકાસણી માલિક કરે, તેની સૂચના પ્રમાણે લેખકે ફેરફાર કરવાના રહે; પછી તે ફેરફાર ઉચિત છે કે નહિ તે ભાગ્યે જ જોવાતું. એક લેખકે લખેલું નાટક બીજી કંપનીનો લેખક સુધારે એવું પણ બનતું; દા. ત., નથુરામ સુંદરજી શુક્લે લખેલું ‘સૌભાગ્યસુંદરી’ મૂળશંકર મૂલાણીએ સુધારેલું અને મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ ભજવેલું.

સાહિત્યગુણ ધરાવતા નાટકમાં સસ્તા મનોરંજન માટે ફેરફાર કરવાનું સૂચન કરનારને સ્વમાની નાટ્યસર્જકનો કેવો પ્રતિભાવ મળે તેનો ઘોતક દાખલો ‘કાન્ત’ના નાટક ‘જાલિમ ટુલિયા’નો છે. 1910ના અરસામાં કવિ ‘કાન્ત’નું ‘જાલિમ ટુલિયા’ નાટક દેશી નાટક સમાજે ભાવનગરના મહારાજાની ઇચ્છાથી ભજવેલું. દિગ્દર્શક નંદવાણા અને મેનેજર નકુભાઈ કવિને ત્યાં ગયા અને નાટકનો એક સીન સુધારી આપવા વિનંતી કરી. ‘કાન્તે’ બંનેને સાંભળ્યા પછી રૂમનાં બારણાં બંધ કર્યાં અને ધોકો લઈને ઊઠ્યા ને ધોકો ઉગામીને બોલ્યા, “તમારી માના નાટકિયાઓ, ઊભા રહો, આ ધોકાથી તમને બંનેને સુધારી દઉં છું. એક વિદ્વાન લેખકને તમે સીન સુધારવાની સલાહ આપો છો ?” આ સાંભળીને નંદવાણા અને નકુભાઈ બારણું ખોલીને જીવ લઈને ભાગ્યા. કહેવાય છે કે આ ઘટના પછી નાટક કંપનીઓ વિદ્વાન નાટ્યકારોનાં નાટકો ભજવવા લેતી નહિ.⁹

કળાકારોની જેમ વ્યવસાયી મંડળીઓના લેખકો પણ એક કંપનીમાંથી બીજી કંપનીમાં જતા; તેમ છતાં અમુક કંપનીઓ સાથે, અમુક લેખકો લાંબા સમય સુધી જોડાયેલા રહે એવું પણ બનતું; દા. ત., મૂળશંકર મૂલાણી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી સાથે, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ સાથે, ફલચંદ શાહ મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળી સાથે, ‘જામન’ રોયલ નાટક મંડળી સાથે ઘણુંખરું રહ્યા હતા. જોકે તેમનાં નાટકો એકથી અધિક કંપનીઓમાં ભજવાતાં હોય એવું પણ બનતું.

મણિલાલ ‘પાગલ’

મણિલાલ ‘પાગલ’નાં ત્રણ-ચાર નાટકો એકસાથે ચાર થિયેટરોમાં ચાલતાં. દેશી નાટક સમાજે છોટાલાલ રૂખદેવનું ‘સતી દમયંતી’ ભજવેલું. તેમાં મણિલાલે કરેલી ‘પાગલ રાજા’ની ભૂમિકા એવી પ્રભાવક નીવડી કે મણિલાલનું નામ ‘પાગલ’ પડી ગયું. તે પ્રહસન લખવામાં કુશળ હતા. ‘પાગલ’ની કલમમાં એવો જાદુ હતો કે કોઈ કંપની દેવામાં હોય ને ડૂબતી હોય તે તેમનું નાટક ભજવે તો કંપની તરી જાય ! મનમોજી મણિલાલનો કંપનીઓ સાથેનો વ્યવહાર એવો તરંગી અને અવ્યવસ્થિત રહેતો કે કંટાળીને એક વાર આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, લક્ષ્મીકાન્ત અને દેશી નાટક સમાજ – એ ત્રણેએ સિન્ડિકેટ કરીને એવું નક્કી કર્યું કે કવિ ‘પાગલ’નું નાટક લેવું નહીં. કવિ ‘પાગલે’ પારસી ઇમ્પીરિયલ થિયેટ્રિકલ કંપનીને ‘વીરગર્જના’ નાટક આપ્યું. બે પ્રયોગમાં જ કંપનીનો ખર્ચ નીકળી ગયો. ત્રીજે દિવસે કવિ વિક્ટોરિયા, બાલીવાલા અને ભાંગવાડી થિયેટરે ફરવા નીકળ્યા અને પરિણામે સિન્ડિકેટ તૂટી ! એ વખતે એવું કહેવાતું કે, ‘દુનિયા કેવી હોવી જોઈએ’ એ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનાં નાટકોમાં હોય, પણ ‘દુનિયા કેવી છે’ એ ‘પાગલ’નાં નાટકોમાં હોય ! ‘પાગલે’ સોથી અધિક નાટકો લખ્યાં છે. તેમના છેલ્લા નાટક ‘અભિલાષા’માં સિને અભિનેત્રી શાન્તા આપ્ટેએ અભિનય કર્યો હતો.¹⁰

પ્રભુલાલ દ્વિવેદી

પ્રભુલાલ દ્વિવેદી ‘નાટ્યમહર્ષિ’ તરીકે જાણીતા હતા. 1915ના અરસામાં કરાંચીમાં આર્યનૈતિક નાટક

9. ‘ફલેશબેક’, રસિકલાલ વકીલ, પૃ. 45

10. ‘ગુજરાતી થિયેટરનો ઇતિહાસ’, હસમુખ બારાડી, પૃ. 69

સમાજને 'દેવી વત્સલા' નાટક આપીને એ ક્ષેત્રમાં તેમણે પ્રથમ પ્રવેશ કરેલો. તેમણે લખેલા 'માલવપતિ મુંજ' નાટકથી લક્ષ્મીકાન્ત કંપની તરીકે ગઈ. 'હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને નિગમનાં જ્ઞાન ઓછાં છે' અને 'એકસરખા દિવસ સુખના કોઈના જાતા નથી' – એ ગીતો ઘેર ઘેર ગવાતાં થઈ ગયાં. તેમનાં 'વડીલોના વાંકે' અને 'સંપત્તિ માટે' – એ નાટકો ગુજરાતના ગામેગામ ભજવાયાં હતાં. 1941માં 'વડીલોના વાંકે'ના 270 પ્રયોગો એકધારા થયા હતા. ધંધાદારી નાટક મંડળીઓના લેખકોમાં શ્રેષ્ઠ પ્રભુલાલ છે. તેમનું 'વિદ્યાવારિધિ ભારતિ' વિશેષ સાહિત્યિક સત્વ ધરાવે છે. 1961માં તેમને ભારત સરકાર તરફથી શ્રેષ્ઠ નાટ્યકારનો એવોર્ડ મળ્યો હતો.

મૂળશંકર મૂલાણી

મૂળશંકર મૂલાણી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં નકલ ઉતારનાર તરીકે દાખલ થયેલા. તેમની કવિત્વશક્તિએ તેમને કંપનીના કવિ તરીકે બઢતી અપાવેલી. 'રાજબીજ' તેમનું પહેલું નાટક. તેમાં બાપુલાલે પ્રથમ ભૂમિકા ભજવી. 'કુંદબાલા'માં દેશી રાજ્ય અને બ્રિટિશ સરકારના સંબંધનું વસ્તુ ગૂંથાયેલું (1892). તે પછી સેન્સરશિપની પ્રથા દાખલ થઈ. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના માલિકે મૂળશંકર અને બાપુલાલને નાના ભાગીદાર બનાવીને સાચવ્યા હતા. 'સૌભાગ્યસુંદરી' નાટક ભજવાયા પછી કંપનીના માલિક સાથે મતભેદ ઊભો થતાં છૂટા થઈને મૂલાણીએ 1905માં 'કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી' શરૂ કરેલી પણ તે નિષ્ફળ જતાં, મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં લાચારીથી પાછા આવવું પડેલું. તેમણે પચાસેક નાટકો જુદી જુદી કંપનીઓ માટે લખ્યાં હતાં. તે પૈકી 'સૌભાગ્યસુંદરી' ઉપરાંત 'જુગલજુગારી', 'કૃષ્ણચરિત્ર', 'ભાગ્યોદય', 'એક જ ભૂલ' જેવાં નાટકો ચિરસ્મરણીય છાપ મૂકી ગયાં છે. ગંભીર અને વિચારપ્રેરક સાહિત્યિક સુગંધવાળા કરુણાન્ત નાટકની પ્રથા તેમણે તખ્તા પર દઢ કરી. 'કૃષ્ણચરિત્ર' અને 'જુગલજુગારી' તો પુસ્તકાકારે પ્રગટ પણ થયેલ છે. તે નાટકોએ લોકોના જેટલી જ સાહિત્યકારોની ચાહના મેળવી હતી.

કવિચિત્રકાર ફૂલચંદભાઈ શાહ

કવિચિત્રકાર ફૂલચંદભાઈ પણ શિષ્ટ રુચિનાં ગંભીર પ્રકારનાં નાટકોના લેખક હતા. તેમણે મોટેભાગે પૌરાણિક વિષયવસ્તુ પર નાટકો લખ્યાં છે. તેમાં 'મહાસતી અનસૂયા', 'અષ્ટાવક', 'સુકન્યા સાવિત્રી', 'મહાશ્વેતા કાદંબરી', 'માલતીમાધવ', 'શુકદેવજી' અને 'વિશ્વધર્મ' મુખ્ય છે. તેમણે 'મહાશ્વેતા કાદંબરી'ની રચનામાં પીઠઝબકાર (flash back)નો પ્રયોગ કરેલો છે. સંસ્કૃત નાટકોને રંગભૂમિ પર રજૂ કરી શકાય તે રીતે તેમણે ગુજરાતીમાં ઉતાર્યા છે. તેમનાં મોટાભાગનાં નાટકો તેમના અવસાન બાદ રમણીકલાલ જ. દલાલે સંપાદિત કરીને પ્રગટ કર્યાં છે. કહે છે કે મોરબી આર્ય સુબોધ મંડળી સાથે તેમને અણબનાવ થતાં તેમને પાનમાં ઝેર આપવાનો પ્રયત્ન થયેલો." તેથી ખિન્ન થઈને નડિયાદ આવીને 'માલતીમાધવ' નાટક અધૂરું હતું તે પૂરું કર્યું. વિદ્યાવિનોદ કંપનીએ તે ભજવ્યું. તેમાં મોહનલાલાએ માધવની ભૂમિકા ભજવેલી. 'શુકદેવજી'માં શુકદેવનું પાત્ર મોહનલાલા અપૂર્વ કૌશલથી ભજવતા. તેથી કવિ પ્રસન્ન થયા; પરંતુ મોહનલાલાને મદ્યપાન વિના ચાલતું નથી એ જાણ્યું ત્યારે કવિ દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા. પછી તેમણે ક્ષેત્રસંન્યાસ લીધો.

જામન

બીજા વિચક્ષણ લેખક જામને રોયલ નાટક મંડળી માટે 1921માં 'ભૂલનો ભોગ' લખ્યું હતું. બીજા નાટક 'સોનેરી જાળ'માં વૈષ્ણવ ધર્મગુરુના ઢોંગધતિંગનો વિષય લીધો હતો. તેની સામે વૈષ્ણવોમાં ભારે ઊંડાપોહ થયેલો, પણ સામાન્ય પ્રેક્ષકોને એ નાટક પ્રિય થઈ પડેલું. તેમણે લખેલાં 'એમાં શું ?' અને 'એ કોનો વાંક ?' અમદાવાદમાં રજૂ થયેલાં. તેનાથી તેઓ વિદ્રોહી લેખક તરીકે જાણીતા થયેલા, પણ નાટક કંપનીએ તેમને પ્રેક્ષકો કલમફેર માગે

11. 'ગુજરાતી થિયેટરનો ઇતિહાસ', હસમુખ બારાડી, પૃ. 45

છે એ બહાનું કાઢીને છૂટા કર્યાં. પછી તેમણે ભટ્ટી હિતવર્ધક નાટક સમાજ શરૂ કર્યો. વિભાકરની માફક તેમણે નવા યુગની ભાવનાઓ નાટકમાં નિરૂપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સિનેમાની હરીફાઈમાં ટકી રહેવા માટે બે અંકવાળી નાટિકાઓ તેમણે રચી છે. આનંદશંકર ધ્રુવ અને રમણલાલ વ. દેસાઈએ તેમનાં નાટકોની પ્રશંસા કરી છે.

પરમાનંદ ત્રાપજકર

કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર (જ. 1902) ગુજરાતી રંગભૂમિના બીજા સમર્થ નાટ્યકાર હતા. કાવ્યશાસ્ત્ર અને સંગીતના જ્ઞાતા ત્રાપજકરે 1925માં 'અનારકલી' નાટક લખેલું, જે રાજકોટના 'લક્ષ્મીભુવન' થિયેટરમાં ભજવાયેલું. તેમનું ખૂબ વખણાયેલું નાટક 'રણગર્જના' આર્યનૈતિક નાટક કંપનીએ મુંબઈમાં ભજવેલું તે જોવા ગાંધીજીએ મહાદેવ દેસાઈ અને કસ્તૂરબાને મોકલેલાં. આ નાટકના સો ઉપરાંત પ્રયોગો થયેલા. લક્ષ્મીકાન્ત કંપનીએ ભજવેલું તેમનું 'વીરપસલી' પણ ખૂબ લોકપ્રિય થયેલું. તે નાટક જોવા માટે સૂરત, મુંબઈ, અમદાવાદ અને વડોદરાથી પ્રેક્ષકો આવતા. એમ પણ કહેવાય છે કે દિલ્હી અને કોલકાતાથી પણ અગાઉથી રિઝર્વેશન કરાવીને નાટ્યરસિકો 'વીરપસલી' જોવા આવતા. ત્રાપજકરે લોકકથા પર આધારિત 'પરભવની પ્રીત' નાટક લખેલું. તેમાં દુહા-છંદનો ભરપૂર ઉપયોગ કર્યો હતો. તે નાટક નવી રંગભૂમિ પર પણ રજૂ કરેલું. 1971ની ભારત-પાકિસ્તાન લડાઈ દરમિયાન ભારતના વડાપ્રધાન લાલબહાદુર શાસ્ત્રીએ આપેલ મંત્રને અનુલક્ષીને 'જય જવાન' નાટક તેમણે આપેલું. તે દેશી નાટક સમાજે ભજવ્યું હતું.

કવિ જી. એ. વૈરાટી

એવા જ વીરરસના નાટ્યકાર 'વૈરાટી' (1889-1972) હતા. તેમનું મૂળ નામ ગૌરીશંકર રાવળ. ધોળકાના વતની એટલે 'વૈરાટી' ઉપનામ રાખેલું. તેમનું પહેલું નાટક 'કનકકેસરી' વિજય નૈતમ નાટક સમાજે 1916માં રજૂ કરેલું. તેમનું બીજું નાટક 'સ્વામીભક્ત સામંત' કરાંચીમાં ભજવાયું, ત્યારે તેમાં નિરૂપિત રાષ્ટ્રપ્રેમના પ્રસંગો જોઈને કરાંચીના મેજિસ્ટ્રેટે તેમની ધરપકડ માટે વોરંટ કાઢેલું, પણ તે છૂપા વેશે કરાંચીથી વડોદરા ભાગી આવેલા. તેમણે પચાસ ઉપરાંત નાટકો અને બે હજાર જેટલાં ગીતો લખેલાં. દેશી નાટક સમાજે તેમનાં 'વીરપૂજન' અને 'વલ્લભીપતિ' નાટકો ભજવ્યાં હતાં. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ તેમનું 'કર્તવ્યપંથે' રજૂ કરેલું. રણજિત ફિલ્મ કંપની માટે 'સોરઠી બહારવટિયા'ની કથા અને નવી રંગભૂમિ માટે 'નટશૂન્ય' અને 'નટીશૂન્ય' નાટકો પણ તેમણે લખ્યાં હતાં.

વ્યવસાયી નાટક મંડળીઓને નાટક લખી આપનાર નાનામોટા લેખકોની સંખ્યા બસો-અઢીસો જેટલી ગણાય છે અને નાટકોની સંખ્યા હજારોની થવા જાય છે. આ બધું સાહિત્ય જો ઉપલબ્ધ થયું હોત તો, નિઃસતત્વ રચનાઓને ગાળી નાખ્યા પછી પણ, ગુજરાતી સાહિત્યમાં મૌલિક નાટકની અછત અંગે કદાચ ફરિયાદ કરવાનું બહુ કારણ રહેત નહીં; કેમ કે આ લેખકોએ સમાજના પ્રશ્નોને કેન્દ્રમાં રાખીને વિપુલ સંખ્યામાં મૌલિક નાટકો લખેલાં છે. પછી તો ખુલ્લી વિવેચનાનો લાભ મળતાં એ નાટકોનું સ્તર પણ કદાચ ઊંચું આવ્યું હોત એમ લાગે છે.

(25)

નાટ્યકારે સર્જેલી સૃષ્ટિને સાકાર કરવાનું કામ કળાકારનું છે. શબ્દમાં કંડોરેલા પાત્રશિલ્પને અભિનેતા ચેતના અર્પે છે, તેનાથી નિષ્પન્ન થતો નાટ્યરસ સહૃદયોને આનંદવિભોર કરી દે છે. નટ-નટીરૂપ માનવ માધ્યમ રંગભૂમિનો આત્મા છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ ગુજરાતી રંગભૂમિનું પણ સૌથી મહત્વનું અને આકર્ષક અંગ તેના અદાકારો છે.

અભિનય સ્વયંસ્ફુર્ત કળા હોવા છતાં તેની વ્યવસ્થિત તાલીમ જ ઉત્તમ પરિણામ આપી શકે છે. નાટ્યનિર્માણ

સમૂહગત કળા છે. વિવિધ વાદ્યોના સુગ્રથન (orchestration) વગર સંગીતની ચીજ નીપજી શકતી નથી; તેવું જ, બલકે તેનાથી અધિક સુગ્રથન નાટકના નિર્માણમાં જરૂરી હોય છે. તેથી નાટકનાં નટ-નટીઓને સમગ્ર નાટ્યકૃતિના સંદર્ભમાં દિગ્દર્શક તેમણે ભજવવાના પાત્રની સમજ આપે છે અને તેનો રિયાઝ કરાવે છે, જેના પરિપાક રૂપે નાનામોટા તમામ કળાકારો પોતપોતાનું પાત્ર ઉત્તમ રીતે ભજવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. નટ્યમૂના સંયુક્ત પ્રયાસથી પ્રગટ થતી કલા એ નાટ્યકલા છે. એક નાનકડું પાત્ર પણ બરાબર કામ ન કરે તો ગમે તેવા મોટા પ્રતિભાશાળી કળાકારનું કામ તે બગાડી શકે. માટે જ શેક્સપિયરના હૅમ્લેટે નટને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે,

Act well thy part.

And there all honour lies – એ ઘણું સાચું છે.

ગુજરાતી રંગભૂમિનાં નાટકોનો ઇતિહાસ સફળતા-નિષ્ફળતાનાં ઇયા-પ્રકાશથી ખચિત છે. કળાની દૃષ્ટિએ ઊણું ઊતરતું નાટક પ્રેક્ષકો પાસેથી વાહવાહ ઉઘરાવી લે અને ઉત્તમ કળારૂપ પામેલું નાટક અમુક વર્ગના પ્રેક્ષકોને ના ગમે એવું પણ બને છે. તેથી નાટ્યકળાની સમજ ધરાવતા સંસ્કારી સહૃદયોની સાથે પૃથગ્ જનને પણ આનંદ આપે એવી જોગવાઈ નાટકમાં થતી હોય છે. કાલિદાસે કહ્યું છે તેમ, **નાટ્યં મિન્નરુવેર્જનસ્ય बहुधाप्येकं हि समाराधनम् ।** એટલે કરુણની સાથે હાસ્ય અને વીરની સાથે શૃંગાર અને રૌદ્રની સાથે ભયાનક કે બીભત્સ – એમ વિવિધ રસની રોચક મિલાવટ નાટકમાં થતી હોય છે. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિનાં આરંભનાં નાટકોમાં તેથી તો મુખ્ય નાટકની સાથે પ્રહસન જોડેલું હતું અને વિવિધ રસના – ખાસ કરીને વીર, શૃંગાર, હાસ્યના – ખાસ અદાકારોને તે તે રસના અભિનયની તાલીમ અપાતી હતી. ગુજરાતી તપ્તા પર વીર, કરુણ, શૃંગાર અને હાસ્યની ઉત્તમ ફાવટ ધરાવતા પોતપોતાના રસક્ષેત્રના નિષ્ણાત નટો તેમના જમાનામાં લોકપ્રિય થઈ ગયા છે અને કેટલાક તો કાયમને માટે યાદ રહી જાય તેવી સિદ્ધિ દાખવીને પ્રસિદ્ધિ પામી ગયા છે.

પારસી નાટક મંડળીને વ્યવસાયી સ્વરૂપ મળ્યું તે પહેલાં (1864 સુધી) જાદુઈ ખેલો, અંગ-કસરતના પ્રયોગો અને ગાયનોની સાથે મૂક અભિનયના દશ્ય રૂપે નાટક મનોરંજનના એક સાધન તરીકે આવતું. પારસી ગુજરાતી રંગભૂમિના પ્રથમ નાટક ‘સોરાબ અને રુસ્તમ’ના નટોની તલવારબાજી આકર્ષણ કરતી. નટો પોતાની સૂઝ મુજબ, કૈંક યુરોપિયનોની દેખાદેખીથી, ઉત્સાહ અને ઉમંગથી અતિરંજિત અને અતિશયોક્તિભર્યો અભિનય કરતા. કેવળ શોખને ખાતર અભિનય કરનાર નટોના આ પહેલા જૂથમાં પેસ્તનજી માસ્તર, નાનાભાઈ રાણીના, ભીખાજી મૂસ, ડૉ. બીલીમોરિયા વગેરે હતા. ધનજીભાઈ વીમાદલાલ સારા હાસ્યનટ હતા. ફરામજી કાવસજી અંગ્રેજ નાયના પહેલા પારસી નૃત્યકાર હતા. કુંવરજી નાઝર અને જમશેદજી માદન પણ ખરા. ડૉ. ધનજીશા ન. પારેખે ‘મર્ચન્ટ ઓફ વેનિસ’માં પોર્શિયાનો અને ‘ઓથેલો’માં ડેસ્ડમોનાનો પાઠ સફળ રીતે ભજવ્યો હતો. બીજી નોંધપાત્ર બીના એ કે ‘તીતીરામ’ નામના ફારસમાં તે સમયના જાણીતા સંગીતશાસ્ત્રી માણેકજી હોરમસજી બારભાયાએ તવાયફ તીતીરામની ભૂમિકા ગાનારીનો વિશિષ્ટ પોષાક પહેરીને ભજવી હતી. એ જમાનામાં તીતીરામ નામની તવાયફ ગાયન સંભળાવવાના નિમિત્તે ગાયનપ્રેમી યુવાનોને પોતાની જાળમાં ફસાવી, ફોસલાવીને લૂંટી લેતી હતી. બારભાયા તેનો હૂબહૂ અભિનય કરીને તીતીરામની વાસ્તવિક પ્રતિકૃતિ ઊભી કરતા.

કેખુશરૂ કાબરાજીએ વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી સ્થાપી (1868) ત્યારથી નટોને તાલીમ આપવાની વિધિસર વ્યવસ્થા થઈ. કાબરાજીએ નાટકના ખેલાડીઓને અને દિગ્દર્શકને પગાર આપીને રોકવાની પ્રથા શરૂ કરી. કાબરાજી પોતે નટોને તાલીમ આપતા. દરેક નટ પોતાની ભૂમિકા છટાપૂર્વક અસરકારક રીતે તાદૃશ ભાવથી નિષ્ઠાપૂર્વક ભજવતો. પારસી નટોને પ્રેક્ષકોની દાદ સારી મળતી હતી. પ્રારંભિક કલાકારોના જૂથમાં કાબરાજી

ઉપરાંત દાદાભાઈ પટેલ, દાદાભાઈ ઠૂંઠી, ખુરશેદજી બાલીવાલા, જહાંગીર ખંભાતા, કાવસજી ખટાઉ, કુંવરજી નાઝર, સોરાબજી ઓગરા અને સોરાબજી કાત્રક હતા. આ બધા મહાનુભાવો પછી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર એક યા બીજી હેસિયતથી છવાઈ ગયા હતા.

ગુજરાતી રંગભૂમિને સૌપ્રથમ સ્વકીય સંસ્કારનો સ્પર્શ કરાવ્યો રણછોડભાઈ ઉદયરામે. નાટ્યશાસ્ત્રના આ વિદ્વાન લેખકે પોતે નાટક લખીને તેનું દિગ્દર્શન કર્યું. ‘હરિચંદ્ર’ કાબરાજીએ ભજવ્યું (1875) ત્યારે અભિનય કરનાર પારસીઓ હતા. ‘નળદમયંતી’માંનો અભિનય પણ ઘણો લોકાદર પામ્યો હતો. ‘લલિતાદુઃખદર્શક’માં લલિતાની ભૂમિકા કરનાર નટે પ્રેક્ષકોને રડાવ્યા હતા. જોતજોતાંમાં મુંબઈમાં પારસી ગુજરાતી કળાકારોએ વિશિષ્ટ અભિનયશૈલી વિકસાવી હતી. તે કાળક્રમે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર સુધી વિસ્તરી હતી.

(26) નટો

મૂળજીભાઈ ઓઝા : 1880ના અરસામાં ‘ભર્તૃહરિ’ નાટક મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક મંડળીએ મુંબઈમાં ગેઈટી થિયેટરમાં ભજવ્યું. તેના મુખ્ય નટ મૂળજીભાઈ ભર્તૃહરિની ભૂમિકામાં હતા. તેમના અભિનયનો પ્રભાવ વર્ષો સુધી પ્રેક્ષકનાં દિલ ને દિમાગ પર રહેતો. કાળા રંગનો ઝભ્ભો, માથે મુગટ, કમરે વીંટાળેલું સોનેરી કિનારનું ધોતિયું, પગમાં સોનાનો તોડો અને ચાંખડી અને હાથમાં ચીપિયા સાથે એ પ્રવેશતા. તેમની આંખમાં અદભુત પ્રેમ અને વૈરાગ્યનો ભાવ જોઈ શકાતો. વેશભૂષા અને વિશિષ્ટ પ્રકારની ગતિસ્થિતિ તેમના વાચિક અને આંગિક અભિનયને પોષક હતાં. સર્જનાત્મક અભિનયનો પ્રથમ અનુભવ મૂળજીભાઈએ કરાવ્યો.

દયાશંકર ગિરનારા : દયાશંકર વિસનજી ગિરનારાએ આ અરસામાં ‘કામસેનરસિકા’ નાટકમાં રસિકાની ભૂમિકાથી પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. શૃંગારની નિષ્પત્તિ નારીસહજ હાવભાવથી કરીને લોકો પર જાદુઈ અસર કરવાની તેમને ફાવટ હતી. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ ‘વિક્રમચરિત્ર’ ભજવ્યું ત્યારે વિક્રમની રુઆબભરી પ્રભાવક ભૂમિકા પણ તે ભજવી શક્યા હતા, પછી તે દિગ્દર્શક બનેલા. તેમણે અનેક ઊગતા અદાકારોને આંગિક અને વાચિકની તાલીમ આપી હતી. તેમની અદાકારીની વિશિષ્ટતા એ હતી કે પાત્રના સૂક્ષ્મ મનોભાવનો અભ્યાસ કરીને તેનો ક્રમિક વિકાસ સમજ્યા પછી તે મનોભાવને એકાગ્ર ચિત્તથી રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા. મૂળજીભાઈની માફક અવાજ અને અંગ-ઉપાંગોની ચેષ્ટાઓ દ્વારા તેઓ ધારી અસર ઉપજાવી શકતા.

બાપુલાલ નાયક : બાપુલાલ નાયક (1879-1947) મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના સ્તંભરૂપ હતા. નટ, દિગ્દર્શક અને છેવટે માલિક તરીકે ચાર દાયકાથી અધિક સમય એ કંપનીમાં તેમણે ગાળ્યો હતો. દયાશંકર ગિરનારા પાસે તાલીમ લઈને છેવટે દિગ્દર્શક તરીકે પણ તેમનું સ્થાન તેમણે લીધું હતું. તે વિચક્ષણ બુદ્ધિના મહત્વાકાંક્ષી કળાકાર હતા. તેમણે નાટ્યલેખનનો પણ પ્રયોગ કરેલો. તેમના અભિનયમાં ઉચ્ચ કોટિની સર્જકતા પ્રગટ થતી. બાળનટ તરીકે દાખલ થઈને જયશંકરની સાથે ‘સૌભાગ્યસુંદરી’માં સૌભાગ્યસિંહની ભૂમિકા એવી સમર્થ રીતે ભજવી કે બાપુલાલ અને જયશંકરની જોડી રંગભૂમિની દંતકથારૂપ બની ગઈ. તેમનું વ્યક્તિત્વ પ્રભાવક હતું. નાટકનો મર્મ, પાત્રના મનોભાવનું ઊંડું વિશ્લેષણ અને તેને આકર્ષક રીતે પ્રગટ કરવાની સૂઝ બાપુલાલ-જયશંકરની જોડીમાં હતી. બાપુલાલે દિગ્દર્શક તરીકે પણ એ સૂઝનો ઉપયોગ કર્યો હતો. ‘કામલતા’, ‘સૌભાગ્યસુંદરી’, ‘જુગલજુગારી’ અને ‘નૂરજહાં’ જેવાં નાટકોમાં તેમનો નાયકનો અભિનય ખૂબ વખણાયો હતો. તેમની અભિનયશૈલીએ ઉચ્ચ કોટિની પરંપરા સર્જી હતી. વિભિન્ન કોટિના માનવોનાં હૃદય-સ્પંદનો અને તેમની વિભિન્ન ભાવસ્થિતિને અભિનય દ્વારા પ્રગટ કરીને પ્રેક્ષકોને તેઓ મુગ્ધ કરી દેતા. તેમનો અવાજ રણકતો હતો. “તપ્તા ઉપરની એમની સ્વસ્થતા, શુદ્ધ ઉચ્ચાર, વાક્યો બોલતાં બોલતાં અર્થ ઉપર ઉચિત ભાર મૂકવાની આવડત,

પછી આંખનો અભિનય અને ભરાવદાર ચહેરા પર પડતી અભિનયની વિવિધ ક્રિયાઓ તેમની સહજસિદ્ધિ હતી.”¹² નાટકના નાયક તરીકેનો તેમનો અભિનય રસિક ભાવકને માટે નિરામય રસાનંદ (aesthetic pleasure) ઉપજાવે તેવી લલિત-મધુર છાપ મૂકી જતો. 1917માં બાપુલાલની કારકિર્દીનો મધ્યાહન તપતો હતો ત્યારે મુંબઈના દૈનિક પત્ર ‘સાંજવર્તમાન’ના કટારલેખક પી.કે. નાયરે તેમની શક્તિઓની કદર કરતાં તેમને ‘One of the best actors of the world’ કહ્યું હતું તે યથાર્થ છે. 1944થી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક કંપનીનું સંચાલન તેમણે સંભાળ્યું. તે પછી બે વર્ષે તેમણે નિવૃત્તિ લીધી હતી.

જયશંકર ‘સુંદરી’ : બાપુલાલ કરતાં દસ વર્ષ નાના જયશંકર (1889-1975) બાપુલાલના નટજીવનનું અવિશ્લેષ્ય અંગ હતું. જયશંકર નવ વર્ષની ઉંમરે દાદાભાઈ રતનજી ઠૂંઠીની નાટક મંડળીમાં દાખલ થયેલા. કોલકાતામાં તેમને ગાવાની અને ભજવણીની પ્રથમ તાલીમ દાદાભાઈએ આપી હતી. ઉર્દૂ ભાષામાં નાટક ભજવતી આ કંપનીમાં તેમને સ્ત્રી-પાત્રની પ્રાથમિક તાલીમ મળી. પોતે સૌપ્રથમ ઝરીના અને નૂરઆલમની ભૂમિકામાં પાત્ર સાથે તાદાત્મ્ય સાધ્યાનો અનુભવ કર્યો એમ જયશંકરે આત્મકથામાં નોંધ્યું છે.

પછી 1901ના મે માસમાં મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના ગેઈટી થિયેટરમાં બાપુલાલ જયશંકરને લઈ ગયા. એ જ વર્ષના ઓક્ટોબરમાં ‘સૌભાગ્યસુંદરી’ ગેઈટી થિયેટરમાં રજૂ થયું. તેને મોટી સફળતા મળી. નાટકનાં ખૂબ વખાણ થયાં. પોતાને મળેલી સફળતાનો ઉલ્લેખ જયશંકર આત્મકથામાં વિનમ્રભાવે કરતાં કહે છે : ‘આ મને અપાયેલી તાલીમનો વિજય હતો. તેમ તેનો કેટલોક યશ ગીતોની તાલીમને ફાળે જતો હતો અને બાકીનો મારા સુરીલા કંઠ અને રૂપને ફાળે જતો હતો. આ યશમાં મારી સમજનો ફાળો ન હતો.’¹³

આ સમજ કેળવવા માટે તેમણે નિવૃત્ત થયા ત્યાં સુધી પ્રયત્ન કર્યા કર્યો અને ઉત્તરોત્તર એવો વિકાસ સાધ્યો કે ‘Jewel of the Indian theatres taken as a whole’ અને ‘હજારો નાટ્યરસિક પ્રેક્ષકોને મોહિત કરનાર સુંદર નાયિકા’ તરીકે તેમને બિરદાવવામાં આવ્યા.

સ્વકીય લાલિત્યભરી સર્જકશક્તિ ઉપરાંત પરિશ્રમ, વાચન, અવલોકન અને તાલીમમાં તેમની સફળતાનું રહસ્ય રહેલું હતું. સાક્ષરો અને કળાકારોનો સમાગમ, ઝીણવટભર્યું અવલોકન, ભૂમિકાના પ્રત્યેક અંશને કલ્પનાથી ચિત્તમાં તાદૃશ કરવાની કુશળતા અને સંસ્કારી સજ્જનની સંવેદનશીલતાએ કળાકાર જયશંકરના ઘડતરમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. તેમણે બાપુલાલને પોતાના અભિનયગુરુ ગણ્યા છે. પોતે સ્વપુરુષાર્થથી પણ ઘણુંબધું મેળવ્યું હતું. નૂરજહાંની ભૂમિકા યથાર્થ રીતે ભજવવા માટે તેમણે ગાંડાની હોસ્પિટલની મુલાકાત લઈને વાસ્તવિક ઉન્મત્તાવસ્થાનો પૂરો ખ્યાલ મેળવ્યો હતો. પાત્રની સાથે તાદાત્મ્ય સાધીને પોતાના દેહમાં એનું મોહક અવતરણ કરવાની કુશળતા તેમનામાં પહેલેથી હતી. મનોમંથન માટે તેઓ સાત્ત્વિક અભિનયની અવસ્થાનું ચિત્તમાં આરોપણ કરવાનો પ્રયોગ કરતા. ‘જુગલજુગારી’ની લલિતા, ‘મધુબંસરી’ની મધુબંસરી અને ‘સ્વામીભક્તિ’ની ગજરા કળાકાર જયશંકરનાં પ્રિય સર્જનો છે. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ની કુમુદ બનવાની તેમને હોંશ હતી, પણ તે પૂરી થઈ શકી નહોતી. તેમનું જીવન રંગભૂમિને સમર્પિત હતું તેની પ્રતીતિ ઉત્તરવયમાં ગુજરાત વિદ્યાસભાના ઉપક્રમે સ્થપાયેલ નાટ્યવિદ્યામંદિરના એક સૂત્રધાર તરીકે અને ‘મેનાં ગુજરી’, ‘વિજયા’, ‘ભગવદજ્ઞકીયમ્’ વગેરે નાટકોના દિગ્દર્શક તરીકે આપેલી સેવાથી થાય છે. ગુજરાતી રંગભૂમિના એક પ્રતિભાશાળી અભિનેતા તરીકે જયશંકર યાદ રહ્યા છે ને રહેશે.

મોહનલાલા : મોહનલાલા (1885-1938) એક રીતે અજોડ કહી શકાય એવા, નટ હતા. ‘સૌભાગ્યસુંદરી’માં માધવની ભૂમિકા ભજવીને આગળ આવ્યા. ‘માલતીમાધવ’માં પણ નાટકના નાયક માધવની ભૂમિકા અસરકારક

12. ‘જૂની ગુજરાતી રંગભૂમિ’, ડૉ. દિનકર ભોજક, પ્રથમ આવૃત્તિ, પૃ. 89

13. ‘થોડાં આંસુ, થોડાં ફૂલ’ : પ્ર. આ., પૃ. 66

રીતે ભજવેલી. વીર, શૃંગાર અને કરુણરસની જમાવટમાં તેમની નિપુણતા ઉચ્ચ કોટિના કલાકારને જેબ આપે તેવી હતી. ‘મુદ્રાપ્રતાપ’માં કઠોર પ્રેમી દુષ્યન્ત, “રા’માંડલિક”માં સ્વમાની માંડલિક, ‘એક અબળા’માં વ્યસનશૂરો શયતાન બિહારી, ‘સોરઠી સિંહ’માં મુસ્સદી રાવસાહેબ, ‘સુરદાસ’માં બિલ્વમંગળ, ‘સર વસન્તકુમાર’માં વસન્તકુમાર – એમ વિવિધ ભાતનાં નાટકોમાં તેમણે નાયકની યશસ્વિની ભૂમિકા ભજવી હતી. પોતાની ભૂમિકામાં આત્મસાત્ થઈને પાત્રને રંગભૂમિ પર પ્રભાવક સ્વરૂપે રજૂ કરવાની આવડત આ કળાકારની પોતાની હતી. વાણી, ચાલ અને મુખ પરના ભાવ તેમના વ્યક્તિત્વને ગરવી ભૂમિકા પર સ્થાપતાં. મુખ્ય પાત્ર ખલનાયકમાં પરિવર્તન પામે તેનો અભિનય આંખ, ભ્રમર અને કપાળ પરની કરચલીઓ દ્વારા વ્યક્ત કરીને કમશ: ચિત્તની સંવેદનાને ખલનાયક સુધી લઈ જવાની પ્રક્રિયા આ વિચક્ષણ નટ આંગિક અને સાત્ત્વિક અભિનયથી આબેહૂબ ઊભી કરતા. ‘એક અબળા’ નાટકમાં બિહારીની તેમણે ભજવેલી ભૂમિકા ચર્યાસ્પદ બનેલી. બિહારી એની પતિવ્રતા પત્નીને દારૂ પીવાનો હુકમ કરે છે. પણ તે દારૂ પીવાનો ઇનકાર કરે છે ત્યારે કરડાકીથી સંવાદ બોલતાં બોલતાં ચાબુક ફટકારવાનો અભિનય કરે છે, ત્યારે પત્નીની ભૂમિકા કરનાર મુન્નીબાઈએ રંગીન રિહર્સલ (grand rehearsal) વખતે કહેલું કે, ‘તમે આવી રીતે મારશો તો કોણ માનશે ? જોરથી સાચેસાચ ફટકારો. આપણે સત્યને સત્ય તરીકે અભિનયમાં ઉતારવું છે.’ પછી નાટક વડોદરામાં ભજવાયું ત્યારે સ્ટેજ પર બિહારી તેની પત્નીને સટાસટ સટાસટ ચાબુક મારે છે ને કહે છે, ‘નહીં પીએ તો ચામડી ઉતરડી નાખીશ.’ નિરુ નિ:સહાય થઈ ભગવાનને સંભારે છે. આ દશ્ય પ્રેક્ષકોથી જીરવાતું નથી. તેથી વારંવાર અવાજ આવે છે : ‘અબે બંધ કર.’ હંટર મારતા મોહનલાલાની આંખો સળગતી લાગે છે. નિરુ મરી જશે એમ લાગવાથી કેટલાક લોકો સ્ટેજ પર ધસી આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા, ‘આ તે નાટક છે કે જુલમ ?’ મોહનલાલા ઉપર પગરખાં ફેંકાયાં. કંપનીના માલિક નકુભાઈએ પડદો પાડ્યો અને પ્રેક્ષકોને પગે લાગીને કહ્યું, ‘આ તો બધું નાટક છે.’ મુન્નીબાઈ સ્ટેજ પર આવ્યાં ને જ્યારે એમ ખુલાસો કર્યો કે આ બધી અભિનયની કલા છે. મને વાગતું નથી. છતાંવે અંદર ચામડાનો કોટ પહેરું છું અને કોટ બતાવ્યો. ત્યાર પછી જ લોકો શાંત થયા. લોકોએ મોહનલાલાને સ્ટેજ પર બોલાવીને બિરદાવ્યા. આ પ્રસંગનું બયાન આપતાં રસિકલાલ વકીલ કહે છે કે આટલો ઉશ્કેરાટ તો જુલિયસ સીઝરના નાટકમાં માર્ક એન્ટોનીએ બ્રુટસ વિરુદ્ધ ભાષણ કરેલું ત્યારે થયેલો.¹⁴ ‘સુરદાસ’ નાટકમાં બિલ્વમંગળની ભૂમિકા કરતા હતા; પણ ખેલને આગલે દિવસે તે સખત દાઝી ગયેલા. આથી કંપનીએ તેમને બદલે બીજા નટને મૂક્યો. નાટક શરૂ થયા પછી લોકોએ એટલી હોહા મચાવીને લાલાજીને બોલાવવાની માગણી કરી કે નકુભાઈને હોસ્પિટલમાંથી તેમને સ્ટેજ પર એક આછું લૂગડું ઓઢાડીને ખુરશીમાં બેસાડીને લાવવાની ફરજ પડી હતી. પોતાના પ્રિય નટને રંગમંચ પર જોઈને લોકોએ તેમને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લીધેલા. તેનાથી ઉત્તેજિત થઈને લાલાજીએ ખુરશીમાં બેઠાં બેઠાં પોતાનો પાઠ કર્યો ને લોકોએ તેમને દુઆ દીધી. અભિનયનો આ જાદુગર તેના જમાનાના અભિનેતાઓમાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય હતો. તેનું અંગત જીવન કલેશમય હતું; તેથી દારૂની લતે ચડેલા. નશામાં ચકચૂર અવસ્થામાં હોય અને તેમને વિંગમાંથી તેમના કાનમાં પાત્રનું નામ આપીને રંગમંચ પર ધકેલે પછી આપોઆપ એ રંગમાં આવી જતા એવું તેમને વિશે કહેવાય છે. 1938માં ‘રાજા શાહજી’ નાટક આર્યનેતિક નાટક સમાજે ખાસ તેમને લક્ષમાં રાખીને લખાવેલું. બાજીરાવનો પાઠ તેમણે કરવાનો હતો. કંપનીના માલિક નકુભાઈએ મોહનને લાગણીપૂર્વક કહ્યું, “મોહન, નાટકનો આધાર તારા પર છે. તું બાજીરાવની ભૂમિકા ભજવે ત્યાં સુધી શરાબ નહીં પીવાની પ્રતિજ્ઞા લે.” મોહને પ્રતિજ્ઞા લીધી. તે પછી મહાલક્ષ્મી સ્ટેશન પર ગાડીમાં ચડતાં પડી ગયા. દારૂ એકદમ બંધ કરવાથી નબળાઈ આવવાથી લકવો થઈ ગયેલ. ડોક્ટરે દવા તરીકે દારૂ આપવાની સલાહ આપી; પણ તેમણે પ્રતિજ્ઞાભંગ કર્યો નહીં. પછી ત્રણ-ચાર દિવસે તેમનું મૃત્યુ થયું. પ્રભુલાલ દ્વિવેદીએ તેમને ‘કલાનો શહીદ’ કહીને અંજલિ આપી.

14. ‘ફલેશબેક’, રસિકલાલ વકીલ, પ્ર. આ., પૃ. 102

(27)

પ્રાણસુખ 'એડીપોલો' : નાયકની સામે પ્રતિનાયકની ભૂમિકા પણ એટલી જ મહત્વની ગણાય. વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર ખલનાયકની ભૂમિકા કરનારા અદાકારોમાં મુખ્ય મા. શનિ (1885-1962), પ્રાણસુખ 'એડીપોલો' (1886-1965), ચંપકલાલા, યુનીલાલ નાયક વગેરે હતા. તેમાં પ્રથમ બેએ પ્રતિનાયકના અભિનયની પરંપરા બાંધી આપી હતી. પ્રાણસુખ નાયકે મૂર્ગી ફિલ્મના અભિનેતા 'એડીપોલો'ની ભજવણી જોઈને તેના મુખભાવ, ગતિસ્થિતિ, આંખો ઊંચી કરી ભવાં ચઢાવવાની રીત, સિગારેટ પીવાની છટા, બોલવાની લઢણ, મિજાજ બધું બરાબર તેની માફક 'બોલતો કાગળ' નાટકમાં રણધીરની ભૂમિકામાં કરી બતાવેલું. તેથી પ્રાણસુખ 'એડીપોલો' કહેવાયા. પોતે નિરક્ષર હોવા છતાં નેપોલિયનની તસવીર ઉપરથી નેપોલિયનની મૂર્તિ રંગભૂષા, વેશભૂષા અને ઊભા રહેવાની છટાથી ઊભી કરેલી. 'સત્તાનો મદ' નાટકમાં ઝેરનો પ્યાલો પાઈને માણસને તરફડતાં તરફડતાં મૃત્યુ પામતો જોઈને અટ્ટહાસ્ય કરતા આ ખલનાયક પર ફિટકાર વરસાવતા પ્રેક્ષકો તેના અભિનય પર આફરીન થાય છે. મા. શનિ એવા બીજા પ્રતિનાયક હતા. 'સમ્રાટ હર્ષ', 'સળગતો સંસાર' વગેરે નાટકોમાં મોહનલાલાની સામે પડકાર ફેંકી વાગ્યુદ્ધ અને પછી તલવારયુદ્ધ કરતા. મા. શનિએ ઉચ્ચ કોટિના પ્રતિનાયકનો પ્રભાવ પડ્યો હતો. એવા જ સમર્થ પ્રતિનાયક યુનીલાલ નાયક હતા. તેમણે 'વડીલોના વાંકે'માં કીર્તિકુમારની યાદગાર ભૂમિકા ભજવીને સારા, શિસ્તબદ્ધ ખલનાયક તરીકે ખ્યાતિ મેળવી હતી.

મૂળચંદમામા : મૂળચંદમામા (1881-1934) અમૃત કેશવ નાયકના મામા હતા. અમૃત પાસેથી એ દિગ્દર્શનની કલા શીખેલા. શરૂઆતની તાલીમ તેમણે ભવાઈ મંડળીઓમાંથી લીધેલી. આર્યનીતિદર્શક, આર્યનૈતિક, વિદ્યાવિનોદ જેવી કંપનીઓમાં શરૂઆત કર્યા પછી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક કંપનીમાં સ્થિર થયેલા. તેમનો પગાર કદાચ બીજા દિગ્દર્શકો કરતાં મોટો - એક હજાર રૂપિયા - હતો. પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનાં 'અરુણોદય', 'માલતીમાધવ' અને 'માલવપતિ મુંજ'નું દિગ્દર્શન તેમણે કરેલું. માલવપતિ મુંજ તરીકે અશરફખાનની વરણી તેમણે કરેલી. જયશંકર 'સુંદરી'ને મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાંથી લક્ષ્મીકાન્તમાં તેઓ લઈ આવેલા. નાટક મંડળીઓની આંતરિક ખટપટોમાં તેમણે સક્રિય રસ લીધેલો. 1928 પછી તેઓ દેશી નાટક સમાજમાં દિગ્દર્શક તરીકે ગયેલા. તેઓ પ્રસંગોપાત્ત, સ્ત્રીપાત્ર પણ કરતા, પરંતુ હાસ્યરસના નટ તરીકે તે વિશેષ જાણીતા હતા.

મૂળજી ખુશાલ : મૂળજી ખુશાલ(1893-1955)ને પણ અમૃત કેશવ નાયકના હાથ નીચે તૈયાર થવાની તક મળી હતી. તેમણે શરૂઆત એક રૂપિયાના પગારથી અમદાવાદની ગુજરાત નાટક મંડળીથી કરેલી. દેશી નાટક સમાજમાં નાનીમોટી ભૂમિકાઓ ભજવીને છેવટે વીસેક વર્ષ આર્યનૈતિકમાં સ્થિર થયા હતા. તેમાં 'સતી સુલોચના'માં હનુમાન, 'સંન્યાસી'માં ધીરસિંહ, 'રા'માંડલિક'માં એભલવાળો, 'છત્રવિજય'માં 'સંભાકરણ', 'રાજા શંભાજી'માં શંભાજી, 'શાલિવાહન'માં શૂદ્રક, 'રાજા શાહજી'માં શાહજી અને 'સગાંવહાલાં'માં ઈશ્વરલાલની ભૂમિકા કરી હતી.

'રાજા શાહજી'માં શાહજી ઘોડા પર બેસી રંગમંચ પર પ્રવેશ કરતા. 'રાજા શંભાજી'માં એમનો શિવાજીનો અભિનય જોવા માટે ખાસ મહારાષ્ટ્રીય પ્રેક્ષકો આવતા.

મા. કાસમ : માસ્ટર કાસમ (1906-1969) બીજા કસાયેલા નટ અને દિગ્દર્શક. નવ વર્ષની ઉંમરે આર્યનૈતિકમાં બાળાની ભૂમિકામાં જોડાયા. શાસ્ત્રીય સંગીતની તાલીમ લઈને અવાજ કેળવ્યો. કવિ-ચિત્રકાર ફૂલચંદ શાહના 'શુકદેવ' નાટકમાં નારદની ભૂમિકા તેમણે ભજવી. પછી 'દેશી નાટક સમાજ'માં નટ તરીકે જોડાઈને દિગ્દર્શકપદે પહોંચ્યા. તેમનાં દિગ્દર્શિત નાટકોમાં 'વલ્લભીપતિ' અને 'સોરઠી સિંહ' હતાં, પણ તેમને વધુ યશ અપાવ્યો 'વડીલોના વાંકે' નાટકે. તેમણે જાણીતી અભિનેત્રી મોતીબાઈને સખત મહેનત લઈને તાલીમ આપી. 1946માં કોમી હુલ્લડને કારણે કંપની છોડેલી; પણ 1952માં તેમાં ફરી જોડાયેલા. 'સર્વોદય', 'સેવાભાવી' વગેરે નાટકોનું

દિગ્દર્શન કર્યા પછી 'પૈસો બોલે છે' નાટક તૈયાર કરેલું. તેના 500થી વધુ ખેલ થયા હતા. દેશી નાટક સમાજને છેક 1990 સુધી ટકાવી રાખવામાં કંપનીના માલિકની સાથે તેમનો પુરુષાર્થ પણ દાદ માગી લે તેવો હતો.

અશરફખાન : બાપુલાલ, જયશંકર અને મોહનલાલાની માફક એક જ નાટકમાં પ્રદર્શિત અભિનયથી એકાએક પ્રસિદ્ધિ પામનાર નટ અશરફખાન (1893-1962) હતા. વાંકાનેર કંપનીના નાના ત્રંબકના આગ્રહથી ઇન્દોરથી તેઓ ગુજરાત આવેલ. સુરીલા કંઠે શાસ્ત્રીય સંગીત રજૂ કરવાની તાલીમ લીધા પછી તેમણે શરૂઆતમાં આલ્ફ્રેડ કંપનીમાં 'ઉદયભાણ' નાટકમાં ગુજરાતી ભાષામાં ભૂમિકા કરી; પણ તેમને ચિરંજીવ કીર્તિના અધિકારી બનાવ્યા પ્રભુલાલ દ્વિવેદીના 'માલવપતિ' નાટકે. લક્ષ્મીકાન્ત નાટક કંપનીમાં મૂળચંદ્રમામા અને પ્રભુલાલભાઈએ જહેમત લઈને મુંજની ભૂમિકા માટે તેમને તાલીમ આપી. મુંજના અપ્રતિમ ગૌરવશાળી રસિક મિજાજ ધરાવતા વ્યક્તિત્વને તેઓ રસદ્ર અભિનયથી આબેહૂબ પ્રગટ કરી શકતા. ગુજરાતી નાટકમાં પ્રથમ વાર ગઝલ ગાનાર કળાકાર અશરફખાન છે. વિદ્યાવિલાસી રસિક કવિ મુંજના હૃદયની પ્રણયવેદનાની તેઓ દર્દીલા ઘૂંટાયેલા અવાજમાં ગાઈને સચોટ રજૂઆત કરી શકતા. નાટકના પ્રત્યેક ખેલ વખતે સર્જનાત્મક અભિનયને ઉત્તરોત્તર ખીલવતા ગયા હતા. તેમણે 'સિરાજુદ્દૌલા'માં સિરાજની યાદગાર ભૂમિકા ભજવી હતી. તેમણે ગાયેલાં ગીતો આજે પણ જૂની પેઢીના નાટ્યરસિકો યાદ કરીને રોમાંચ અનુભવે છે. સિનેમાનું આક્રમણ થતાં ઘણી કંપનીઓ બંધ થઈ. તે પછી 1962માં તેમણે 'ગુજરાત કલા મંદિર' નામની કંપની અમદાવાદમાં સ્થાપેલી. 1962માં તેમનું મૃત્યુ થયું. તેમની ઇચ્છા મુજબ અમદાવાદમાં દાણી લીમડા પાસે તેમને દફનાવેલા. ત્યાં તેમની દરગાહ છે.

પ્રભાશંકર 'રમણી' : જયશંકરના લગભગ સમવયસ્ક અને તેમની માફક સ્ત્રીપાત્રની ભજવણીથી જાણીતા પ્રભાશંકર 'રમણી'(1890-1971)નો અહીં ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. 1920માં રોયલ નાટક કંપનીમાં મૂળશંકર મૂલાણીના 'એક જ ભૂલ' નાટકમાં 'રમણી'ની ભૂમિકા કરી ત્યારથી તેમના નામ સાથે 'રમણી' શબ્દ જોડાઈ ગયો. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં કિશોર-વયમાં ગાનાર તરીકે જોડાયા બાદ નાની ભૂમિકાઓ ભજવતાં ભજવતાં તેમણે 1909માં 'ચંદ્રભાગા'માં હીરાની અને 'નવલશા હીરજી'માં રાણીની ભૂમિકા કરી હતી. મોહનલાલાની સાથે નાયિકા તરીકે તેઓ એટલા શોભતા હતા કે બહાર નીકળે ત્યારે તેમને જોવા પ્રેક્ષકો ઊમટી પડતા. એક વાર તેમનું ગળું બેસી જવાથી તેમને બદલે બીજા કળાકારને ઉતારવાની જાહેરાત કરેલી, પણ પ્રેક્ષકોએ તેમની ઉપસ્થિતિનો આગ્રહ રાખીને તેમની પાસે એમની ભૂમિકાનો મૂક અભિનય કરાવીને આનંદ લીધો હતો. જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના પ્રભાશંકરે સંસારત્યાગ કરીને સંન્યસ્ત ગ્રહણ કર્યું હતું.

અમૃત જાની : બીજા સ્ત્રીપાઠના અભિનેતા તરીકે જાણીતા અમૃત જાની (1914-1999) હતા. તેમણે 'શાહેજહાં' નાટકમાં ગંગાનું અને 'એક જ ભૂલ'માં કાન્તિનું પાત્ર એવી મોહક રીતે કર્યું હતું કે રોયલ નાટક કંપનીના માલિક મહાશંકર અને દિગ્દર્શક કાત્રક પ્રસન્ન થયા; એટલું જ નહીં, કરાંચીના પ્રેક્ષકોએ પણ ખુશ થઈને તેમના પર ભેટોનો વરસાદ વરસાવ્યો. રોયલ કંપની બંધ થતાં, આર્ય નૈતિકમાં ગયા પછી તેમણે ત્રાપજકરના નાટક 'રણહાક'માં કમળાનું અને 'લગ્નબંધન'માં સુશીલાનું પાત્ર સુંદર રીતે ભજવ્યું. એ જ કંપનીએ 'સરસ્વતીચંદ્ર' ભજવ્યું. ત્યારે કુમુદની ભૂમિકા તેમણે કરી હતી. પછી અનેક લીલીસૂકી જોઈને છેવટે દેશી નાટક સમાજમાં છેલ્લાં દસ વર્ષે કામ કર્યું હતું. તેમાં 'વડીલોના વાંકે' અને 'સંપત્તિ માટે'માં નાયિકાની ભૂમિકા કરીને નિવૃત્ત થયા હતા. તેમણે 'અભિનયને પંથે' નામની આત્મકથા લખી છે. પાછલી જિંદગીમાં પાંચેક વર્ષ તેમણે 'આકાશવાણી' પર કલાકાર તરીકે કામ કર્યું હતું. ચાળીસ વર્ષની તેમની રંગભૂમિની સેવાની કદર રૂપે રાજ્ય સરકારે તેમને ગૌરવ પુરસ્કારથી સન્માનિત કર્યા હતા.

મા. વસન્ત : ગુજરાતી રંગભૂમિ પર મા. વસન્ત(1908-1976)નું પ્રદાન પણ નોંધપાત્ર છે. 'પૈસો બોલે છે' નાટકમાં તેમણે ભજવેલી શિવલાલ માસ્તરની ભૂમિકા ચિરસ્મરણીય છે. તેમણે વાંકાનેર હિતવર્ધક કંપનીથી શરૂઆત

કરી. પછી આર્યનૈતિકમાં મણિલાલ ‘પાગલ’ના ‘‘રા’માંડલિક’’માં કેતકીનું પાત્ર ભજવેલું. કવિ ત્રાપજકરકૃત ‘સમરહાક’માં લક્ષ્મીનું પાત્ર ભજવેલું, જે ખૂબ પ્રભાવક નીવડ્યું હતું. આ કંપનીમાં તેમણે સત્તર વર્ષ કામ કરેલું, જે દરમિયાન ‘વડીલોના વાંકે’, ‘સામે પાર’, ‘વિદ્યાવારિધિ ભારવિ’, ‘શંભુમેળો’, ‘સ્નેહવિભૂતિ’, ‘સ્નેહસરિતા’ વગેરે અનેક નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકાઓ ભજવી હતી. તેમને સાહિત્યસર્જનમાં પણ રસ હતો. તેમણે 52 ટૂંકી વાર્તાઓ, 5 નવલકથાઓ અને 8 નાટકો લખ્યાં છે. તે ઉપરાંત ગઝલો, ભજનો અને ગીતો પણ રચેલાં છે.

છગન રોમિયો અને પ્રાણસુખ નાયક : છગન રોમિયો (1902-1956) અને પ્રાણસુખ નાયક (1910-1989) જાણીતા હાસ્યનટો છે. બંને મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના બાપુલાલ-જયશંકરની નિગાહબાની નીચે તૈયાર થયા હતા. ગજેન્દ્રશંકર લા. પંડ્યાના ‘કોલેજની કન્યા’ નાટકમાં રોમિયોની ભૂમિકા ભજવ્યા પછી છગન નાયકને પ્રેક્ષકો ‘છગન રોમિયો’ના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. તે પહેલાં ‘કુમળી કળી’ નાટકમાં ભૈયાજી અને ભૈયાણીના ફારસમાં કેશવલાલ કપાતરને બદલે ભૈયાણીનો પાઠ કરતા પ્રાણસુખની સાથે ભૈયાજીના યાદગાર ભૂમિકા ભજવ્યા પછી પ્રાણસુખ અને છગનની જોડી હાસ્યરસ માટે જાણીતી બની હતી. ગ. લા. પંડ્યાના ‘કાશ્મીરનું પ્રભાત’માં પણ આ જોડીએ રંગત જમાવી હતી. ચાંપશી વિ. ઉદેશીના ‘જંજીરને ઝણકારે’ નાટકમાં છગન રોમિયો બે હાથમાં બે તલવાર ઊભાં ઊભાં, બેઠાં બેઠાં કે સૂતાં સૂતાં એટલી ઝડપથી ફેરવતા કે પ્રેક્ષકો તાજુબ થઈને તાળીઓ પાડતા અને ‘વન્સ મોર’ માગતા. ‘સર્વોદય નાટક’માં તેમનો ‘નટવર નોવેલ્ટી’નો પાઠ પણ બહુ વખણાયેલો. એ નાટકની નવ્વાણુમી નાઈટ પછી બીજે જ દિવસે છગનભાઈ અવસાન પામ્યા.

નૈસર્ગિક અભિનયશક્તિ ધરાવતા પ્રાણસુખ નાયકે મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં હાસ્યનટ તરીકે કામ કર્યું તે પહેલાં સૂરતની દેશી નાટક કંપની, વિદ્યાવિનોદ વગેરેમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવીને ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી; પણ પછી 1955માં તેમણે દલપતરામકૃત ‘મિથ્યાભિમાન’ નાટકના જીવરામ ભટ્ટને ગુજરાતી તખ્તા પર સજીવ કર્યાં. તેમાં તેમની અભિનયકલાની પરાકાષ્ટા હતી. જીવરામ ભટ્ટનું પાત્ર નાટ્યલેખમાં ચિરંજીવ બન્યું છે, રંગભૂમિ પર તેને પ્રાણસુખે અમર કર્યું છે. તેમણે ઉત્તર વયમાં જયશંકરની સાથે નવી રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિમાં અનેક નાટકોમાં ભાગ લઈને સક્રિય રસ લીધેલો. તેમણે કેટલોક સમય અમદાવાદની ‘દર્પણ એકેડેમી’માં સેવા આપી હતી. થોડો વખત ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા તરફથી પ્રચારનાટકો પણ ભજવેલાં. ગુજરાત નૃત્ય નાટ્ય સંગીત અકાદમી તરફથી તેમને 1963માં ગૌરવ પુરસ્કાર એનાયત થયો હતો.

અમૃત કેશવ નાયક : ગુજરાતી રંગભૂમિના નટ-કલાકારોની નક્ષત્રમાળામાં પ્રથમ આવે અમૃત કેશવ નાયક (1877-1907). આલ્ફ્રેડ નાટક કંપનીમાં અગિયાર વર્ષની વયે ચાલીસ રૂપિયાના પગારથી જોડાઈને ‘ગામરેની ગોરી’માં બહેરામ ઈરાનીની ભૂમિકા તેમણે સફળતાપૂર્વક ભજવી. એ પછી ઉર્દૂ નાટક ‘બીમારે બુલબુલ’માં પુંબાની ભૂમિકા ભજવીને પ્રેક્ષકોને ખુશ કરી દીધા. 1891માં તે નવી આલ્ફ્રેડ કંપનીમાં જોડાયા અને 14 વર્ષની વયે તેમને સોરાબજી ઓગરાની સાથે સહાયક દિગ્દર્શક તરીકેની જવાબદારી સોંપાઈ, જે રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં અસાધારણ ઘટના ગણાય. તેમાં ‘અલાઉદ્દીન’ નાટક ભજવ્યું અને પોતે લયલાની ભૂમિકા કરી. જૂની આલ્ફ્રેડ કંપની ફરી શરૂ થતાં તેમાં તેઓ દિગ્દર્શક તરીકે જોડાયા. ઉર્દૂ ભાષામાં શેક્સપિયરનું ‘હેમ્લેટ’ ‘ખૂને નાહક’ નામે અને ‘રોમિયો જુલિયટ’ ‘બજમે ફાની’ નામે ભજવ્યું. આગા હશ્ર કાશ્મીરીએ ‘વિન્ટર્સ ટેલ’નું રૂપાંતર કરેલું, તેમાં મોહનલાલા અને ગોહરબાનુને અમૃતે રજૂ કર્યાં. આગા હશ્રના બીજા નાટક ‘મુરિદે શક’ જોવા પ્રેક્ષકોનો ભારે ધસારો થતો. કહે છે કે પખાલીઓ પખાલ વેચીને પણ નાટક જોવા આવતા. આ જુવાન કલાકાર પ્રેક્ષકોનો એટલો લાડીલો હતો કે પડદો પડ્યા પછી પ્રેક્ષકોની શાબાશી ઝીલવા ત્રણ ત્રણ વખત પડદો ખોલીને કુર્નિશ કરવી પડતી. એમ કહેવાય છે કે ગુજરાતી થિયેટરમાં ‘કર્ટન કોલ’ની આ પ્રકારની પ્રથા અમૃત નાયકથી શરૂ થઈ.

આલ્ફ્રેડ નાટક મંડળીના માલિક સાથે મતભેદ થતાં અમૃત પારસી નાટક મંડળીમાં જોડાયા. ત્યાં 'સિમ્બેલાઈન' ઉપરથી 'મીઠા ઝહર' નાટક રજૂ કર્યું. તેમાં એમની અભિનયકલા અને દિગ્દર્શન સર્વોચ્ચ બિન્દુએ પહોંચ્યાં. નારાયણપ્રસાદ બેહતાબનું ઉર્દૂ નાટક 'ઝહરી સાપ'નું દિગ્દર્શન ચાલુ હતું ને તેમનું અતિશય શ્રમને કારણે ત્રીસ વર્ષની અપકવ વયે અવસાન થયું. અંગ્રેજી પત્રોએ ભારતભરમાં પ્રથમ પંક્તિના અભિનેતા અને દિગ્દર્શક તરીકે ખ્યાતિ પામેલ આ કલાકારની પ્રશંસા કરતાં તેમની સરખામણી હેત્રી ઈરવિંગ સાથે કરી હતી.

તેમની કૃતિઓમાં ગુજરાતી-ઉર્દૂ ગઝલો, 'ભારત દુર્દશા નાટક', 'કન્યાવિક્રમનો કહેર' નાટક, 'એમ. એ. બનાકે ક્યોં મેરી મિટ્ટી ખરાબ કી ?' નવલકથા 'શિવશંભુ શર્માના ચિહ્ના' (રાજકીય કટાક્ષ) મુખ્ય છે. મુંબઈના કોટ-વિસ્તારમાં એક માર્ગને અમૃત કેશવ નાયકનું નામ અપાયેલું છે.

(28)

સંસારની માફક નાટકમાં પણ પુરુષ અને સ્ત્રી સમાન ભાગે રસનું નિર્વહન કરે છે. રંગભૂમિ પર પુરુષના જેટલો સહેલો સ્ત્રીનો પ્રવેશ થતો નથી. એ કોઈ પણ દેશના સમાજ માટે સાચું છે. ભારતમાં પુરુષો જ સ્ત્રીનું પાત્ર ભજવે એવી પરંપરા બંધાઈ હતી. વ્યવસાયી ગુજરાતી રંગભૂમિ પર મુખ્યત્વે પુરુષોએ જ સ્ત્રીની ભૂમિકા ભજવી હતી અને તેમાં તેઓ સફળ થયા હતા; પરંતુ આ કંઈક અંશે કૃત્રિમ અને બેહુદી લાગે તેવી પરિસ્થિતિને નિવારવા વખત જતાં નાનીમોટી નાટક મંડળીઓ સ્ત્રીની ભૂમિકા સ્ત્રીને જ આપવાનો આગ્રહ રાખવા લાગી. પારસી રંગભૂમિ પર સૌપ્રથમ દાદાભાઈ પટેલે સબજપરી અને લાલપરી નામે બે નટીઓને 1873માં નાટકમાં ઉતારેલી. ખુરશેદજી બાલીવાલા બે પંજાબી બહેનો બુધાં અને બુરાંને રંગમંચ પર લાવ્યા હતા. ઉર્દૂ રંગભૂમિના નટ કાવસજી ખટાઉના અભિનય પર ફિદા થયેલી મિસ મેરી ફેન્ટને કાવસજી પારસી ગુજરાતી રંગભૂમિ પર લાવ્યા હતા. તે બાઈ ઉર્દૂ નાટકમાં ઊતરતી, પણ 1875માં તેણે એક ગુજરાતી નાટકમાં અલ્લડ પારસી યુવતીની ભૂમિકા ભજવી હતી. પારસી મહિલાનો પહેરવેશ ધારણ કરીને ગુજરાતી વાણિયણ તરીકે તખ્તા પર આવીને મુક્ત અભિનય સૂચવતો લહેકાભર્યો સંવાદ રજૂ કરેલો. આ પાત્રમાં એણે છાજિયાં લેતાં લેતાં

હાય રે પીટ્યા હાય... હાય...

આ શું કર્યું હાય... હાય...

એમ બોલતા જઈને ઊછળી ઊછળીને કૂટવા માંડ્યું ત્યારે પ્રેક્ષકો ઊભા થઈ ગયેલા. તે પારસી ગુજરાતી ભાષા બોલતી અને સપાટ શૈલીમાં ગીત રજૂ કરતી.

આલ્ફ્રેડ નાટક કંપનીએ શેક્સપિયરનાં નાટકોની ઉર્દૂ જબાનમાં રજૂઆત કરી ત્યારે અમૃત નાયકની સાથે પ્રેમસંબંધ ધરાવતી પ્રસિદ્ધ ગાયિકા ગોહરજાનની મધુર ગાયકીએ તથા તેના લલિતકોમલ અભિનયે સુંદર અસર પાડી હતી. પછી તે અમૃતની પત્ની બની. અમૃતના અવસાન પછી પણ તે ઉર્દૂ રંગભૂમિ અને હિન્દી ચલચિત્રોમાં અભિનય કરતી.

કાળક્રમે ગુજરાતી રંગભૂમિ પર સ્ત્રીપાત્ર ભજવવા માટે નટીઓની ભરતી થવા લાગી. દેશી નાટક સમાજમાં મુખ્ય નટી મોતીબાઈ, શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં કમળાબાઈ કણાટકી અને આર્યનૈતિક નાટક કંપનીમાં મુન્નીબાઈ હતી. પછી તો પંચારાણી, રાણી પ્રેમલતા, રાધિકારાણી, રામખ્યારી, રૂપકમલ, વિજયા, શ્યામાબાઈ, સુલોચના, સ્નેહલતા, શોભાદેવી, તારાબાઈ, લક્ષ્મી, કિશોરી, કલ્પના દીવાન, કમળાબાઈ (કૌમિક), મિસ મણિ, મોહિનીબાઈ, ચંદ્રિકા, સગુણા, મનોરમા, હીરાબાઈ, સુશીલા, શમીમબાનુ, અખતરીબાઈ (મજનુ), ગીરજાબાઈ, જોહરાબાઈ, કેસરબાઈ, રૂપમતી, શાલિની, સરિતા ખટાઉ એમ સંખ્યાબંધ નટીઓ બે-ત્રણ દાયકામાં ગુજરાતી

રંગમંચ પર ઊભરાઈ આવેલી. તેમાંની કલ્પના દીવાન અને સરિતા ખટાઉ જેવી કેટલીક નવી રંગભૂમિ પર ચાલુ રહી અને રાગિણી, અરુણા ઈરાની, પન્નારાણી, શાન્તા આપ્ટે, સુલોચના અને સ્નેહલતા જેવી અનેકે સિનેમાના પડદે અભિનય કર્યો. ઘણી નટીઓ કંપની બંધ થતાં બેકાર સ્થિતિમાં રહી હતી. લક્ષ્મીકાન્ત અને પાલિતાણા બંધ થઈ ત્યાં સુધી તેમાં એક પણ નટી નહોતી. એકંદરે જોતાં વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર નટનું જ વર્યસૂ રહ્યું જણાય છે.

(29)

ગીતો : નાટકમાં સંગીત : જૂની ગુજરાતી રંગભૂમિનું બીજું આકર્ષક અંગ ગીતો હતું. નાટ્યલેખકો ઉપરાંત મુખ્યત્વે ગીત લખતા ગીતકારો નાટક કંપનીઓ સાથે જોડાયેલા રહેતા. રસકવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટે નાટકો લખ્યાં છે, છતાં તેઓ મુખ્યત્વે ગીતકાર હતા. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, ત્રાપજકર અને મૂળશંકર મૂલાણી જેવા અનેક નાટ્યકારો નાટકમાં આવતાં ગીતો ખાસ નટોને ધ્યાનમાં રાખીને લખતા. કોઈ વાર નાટકના વસ્તુને સુસંગત ન હોય પણ પ્રેક્ષકોને ગમશે એમ ધારીને નાટકોમાં નાયમુજરાની જેમ વધારાનાં ગીતો ઉમેરવામાં આવતાં હતાં; કેમ કે, કેટલાક પ્રેક્ષકો માત્ર ગીત કે નાય જોવા માટે જ નાટક જોવા આવતા. મરાઠીમાં ‘સંગીતસૌભદ્ર’ની જેમ ગુજરાતીમાં ‘સંગીતલીલાવતી’ જેવાં સંગીતનાટકો આરંભકાળમાં ભજવાતાં અને તેના શોખીન જોનારા અનેક વાર વન્સ મોર આપતા. શાસ્ત્રીય સંગીતની તાલીમ નટ-નટીઓને અપાતી. નાટક કંપનીમાં સંગીત વિભાગ અલગ રહેતો અને અભિનયના જેટલું જ – ક્વચિત્ તેનાથીયે વિશેષ – મહત્વ સંગીતને અપાતું. જયશંકરના ગુરુ પં. વાડીલાલ અને અધ્યાપક કેશવલાલ જેવા સંગીતકારોએ નાટકમાં સંગીતનો મહિમા ટકાવવામાં અગ્રભાગ ભજવ્યો હતો. ભોજક જ્ઞાતિના કળાકારો નાટકના જેટલા જ સંગીતમાં પ્રવીણ હતા. નાટકના સંગીતનું સંચાલન મોટે ભાગે ભોજકો જ કરતા.

વડોદરામાં મોરબી કંપનીએ ‘ભર્તૃહરિ’ નાટક મૂક્યું હતું. તેમાં ભાવનગરના દલસુખરામ ભોજક ભર્તૃહરિનું પાત્ર ભજવશે એવી જાહેરાત કરી. તે વખતે શ્રીમંત સરકારે ભારતના પ્રથમ કક્ષાના ગણાતા સંગીતકાર ખાંસાહેબ મૌલાબક્ષને નીમેલા. તેમને નાટક જોવા માટે આમંત્રણ આપવા દલસુખરામનો શિષ્ય ગયો ત્યારે ખાંસાહેબે તેને તુચ્છકારીને કાઢી મૂક્યો; પણ પછી રાજ્યના મોટા અધિકારીઓના આગ્રહને કારણે ખાંસાહેબ નાટક જોવા ગયા. દલસુખરામે જ્યારે જાણ્યું કે ખાંસાહેબ પધારવાના છે એટલે સૂત્રધારનો વેષ અને પાઘડી પહેરીને પોતાનો તાનપૂરો લઈ લીધો. સાજિંદા તૈયાર થઈ ગયા. ખેલ શરૂ થયો. સૂત્રધારે રાત્રીના પ્રથમ સમયની રાગણી કાનરામાં સ્તુતિ શરૂ કરી. આસ્તાઈ, અંતરા, સંચારી વગેરે દ્રુપદનાં ચારેય ચરણ પૂરાં કર્યાં; પછી સૂત્રધારે લયકારીનો પ્રકાર શરૂ કર્યો ને આખા થિયેટરમાં સાગરના ઘુઘવાટ સમાન ધમકદારીના પ્રચંડ ઝંઝાવાત શરૂ થયા. ખાંસાહેબ હવે ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યા. સૂત્રધારનો અવાજ હાર્મોનિયમ, તબલાં અને સારંગીના અવાજને દબાવતો આગળ વધ્યો ને જોતજોતાંમાં મેઘગર્જનાયુક્ત ધમકની સાથે તારસપ્તકની પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો. પ્રેક્ષકો પણ સંગીતની પકડમાં આવી ગયા. દલસુખરામ સહજપણે તારસપ્તકના પંચમસ્વરથી આગળ નીકળીને ધૈવત અને નિષાદ સુધી પહોંચ્યા એટલે હવે ખાંસાહેબથી રહી શકાયું નહીં. ઊંચાનીચા થવા માંડ્યા. ગાયકે સ્વસ્થતાથી પંચમ સ્વર ઉપર જઈ રાગની ખૂબીઓ બતાવવા માંડી ત્યાં તો ખાંસાહેબના મોંમાંથી અચાનક ‘વાહવાહ’, ‘માશા અલ્લાહ’, ‘સુભાન અલ્લાહ’, ‘ક્યા પાક આવાઝ હૈ’ વગેરે ઉદગારો નીકળતા ગયા અને જ્યાં ચોથા સપ્તક પર આરોહ-અવરોહની પરાકાષ્ટા સર્જી ત્યાં તો ખાંસાહેબ પોકારી ઊઠ્યા, “અબે યહ થિયેટર ગિર પડેગા, ગિર પડેગા” એમ બોલતાં ખુરશીમાંથી ઊભા થઈ ગયા. ખાંસાહેબના શાગિર્દોએ તેમને ખુરશી પર બેસાડી દીધા. દલસુખરામની ગાયકી ચાલુ રહી. ધ્રુપદ પૂર્ણ થતાં સૂત્રધાર અંદર ગયા ત્યારે સંગીતની બાંધેલી હવાથી સ્તબ્ધ થયેલ પ્રેક્ષકોએ તાળીઓના ગડગડાટથી કળાકારને વધાવી લીધા. તે દિવસથી ખાંસાહેબને દલસુખરામ સાથે મિત્રતા બંધાઈ.

વડોદરા રાજ્યના કલાવંત ખાતા તરફથી દલસુખરામને ઊંચા પગારની નોકરીની ઓફર થઈ; પણ તેનો તેમણે અસ્વીકાર કર્યો. પછીથી ગાયકવાડ સરકારે તેમને બોલાવીને રાજ્યને ખર્ચે નવી કંપની કાઢવાની ઓફર કરી; તે પણ દલસુખરામે સ્વીકારી નહિ.¹⁵

આ બનાવથી દલસુખરામનું કંપનીમાં માન વધી ગયું. પણ મુખ્ય વાત એ કે વ્યવસાયી રંગભૂમિ સંગીતસાધનાનું એક મહત્વનું કેન્દ્ર હતી. નાટકનાં ગીતો તેની લોકપ્રિયતામાં વૃદ્ધિ કરનારું મોટું બળ હતું. તેનો ઉપયોગ નાટક કંપનીઓએ વિવેકપૂર્વક કરવાને બદલે નાટકને દબાવી દે તેટલી હદે કર્યો. નૃત્યનું પણ એમ જ બન્યું. ડાહ્યાભાઈએ નાટકમાં હાર્મોનિયમનો સૌપ્રથમ ઉપયોગ કર્યો હતો તેમ પરાકાષ્ટાના દર્શકમાં ટેલોની રચનાની તરકીબ પણ તેમણે દાખલ કરી હતી. પછી તો તેનું જડ અનુસરણ ચાલ્યું. રાજદરબારના દર્શકમાં નાયનારી જોઈએ જ એવું વલણ નાટ્યલેખક, દિગ્દર્શક અને નટવર્ગ તેમજ પ્રેક્ષકોનું લગભગ રૂઢ થઈ ગયું હતું. તેનું અનિષ્ટ પરિણામ એ આવ્યું કે નાટ્યકલાનું ધોરણ નીચું ગયું અને પ્રેક્ષકોની રુચિ સ્થગિત થઈ ગઈ.

(30)

ભાવક અને ભાવન

હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય રામચંદ્ર-ગુણચંદ્રે ‘નાટ્યદર્પણ’માં નાટકની વ્યાખ્યા કરી છે કે પ્રેક્ષકોના હૃદયને નચાવે તે નાટક. પ્રેક્ષક નાટ્યપ્રયોગમાં બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ચેતનાનો ઝબકાર ઝીલતો એ સામેનો છેડો (receiving end) છે. નટે સંક્રમિત કરેલો રસ પ્રેક્ષક ઝીલે છે. પ્રેક્ષકને માટે જ નાટક લખાય છે, ભજવાય છે ને નિર્માણ પામે છે. નાટક મંચનની કળા – performing art છે. નિયત કાર્યક્રમ મુજબ તેનો પ્રયોગ તૈયાર થાય છે અને નક્કી કરેલે દિવસે ને સમયે પ્રેક્ષાગૃહમાં પ્રેક્ષકો સમક્ષ તેની રજૂઆત થાય છે. કવિતા કે ચિત્ર જેવી કળા માટે આવો કોઈ સ્થળ-સમય કે ભાવકથી બંધાયેલો કાર્યક્રમ નિયત થયો હોતો નથી.

રાજશેખરે કહ્યું છે તેમ જેનામાં સર્જન કરવાની શક્તિ (creative genius) હોય તેની પ્રતિભા કારયિત્રી કહેવાય અને જેનામાં ભાવન કરવાની શક્તિ હોય તેની પ્રતિભા ભાવયિત્રી કહેવાય. ભાવન કરવું એટલે આસ્વાદ લેવો, આનંદ લેવો, રસ માણવો. કલાનો આનંદ માણવા માટે શક્તિ જોઈએ, અધિકાર જોઈએ, યોગ્યતા જોઈએ, રુચિતંત્ર કેળવાયેલું હોવું જોઈએ. નાટકનો રસ માણવાની સર્વસાધારણ યોગ્યતા એટલે સહૃદયતા, સમસંવેદનશીલતા. એને માટે ભણેલા હોવાની જરૂર નથી, પણ નાટકને સમજવાની સામાન્ય શક્તિ જોઈએ. ‘સૌભાગ્યસુંદરી’નો ખેલ ચાલતો હોય તો ‘સુંદરી’નું પાત્ર જોતી વખતે આ જયશંકર નહીં, પણ ‘સુંદરી’ જ છે એવી પ્રતીતિ સાથે નાટકના પ્રવાહમાં તણાવાની સહૃદયતા નાટકના પ્રેક્ષકમાં હોવી જોઈએ. રસ્કિને સાચું જ કહ્યું છે કે To advance art men’s lives must be given, And to receive it their hearts. કળાના ઉત્કર્ષ અર્થે જીવન ન્યોછાવર થાય; પણ કળાને ઝીલવા માટે હૃદય ધરી દેવાનાં હોય છે. કલાને ખાતર જિંદગીનું બલિદાન દેનારા શહીદોની જેમ કલા પ્રત્યે અભિમુખ થઈને તેને ચરણે હૃદય પાથરનાર સહૃદયો પણ જમાને જમાને પાકે છે. કલા જીવે છે આ શહીદો અને સહૃદયોની ન્યોછાવરી ઉપર.

વિકટર હ્યુગોએ ત્રણ પ્રકારના પ્રેક્ષકો ગણાવ્યા છે. પહેલો વર્ગ વિવેચક કે નાટ્યવિદોનો. બીજો નાટકમાં રજૂ થતી લાગણીઓની સાથે ખેંચાતો વર્ગ અને ત્રીજો નાટકમાં સ્થૂળ સંઘર્ષાત્મક ક્રિયા કે ઘટના બનતી હોય તે જોવાનો ઉત્સુક વર્ગ. આ ત્રીજો વર્ગ મોટો હોય છે. નાટકમાં કેવી મારફાડ કે લડાઈ જામે છે તે અથવા તો પ્રેમપરાક્રમો કેવાં થાય છે તે જોવા માટે મોટાભાગના લોકો આવે છે. બધા દેશોમાં સામાન્ય રીતે પ્રેક્ષકોના મોટા વર્ગને યુદ્ધ

અને પ્રેમના સંઘર્ષની કથા પ્રિય હોય છે. દેશે દેશે તેની રજૂઆત જુદી હોય તેમ જે તે દેશની સાંસ્કારિક પરંપરા અનુસાર પ્રેક્ષકની અપેક્ષા પણ જુદી જોવા મળે.

જૂની ગુજરાતી રંગભૂમિનો વિચાર કરીએ તો તેના પ્રેક્ષકો ઉપર દર્શાવેલ બીજા અને ત્રીજા વર્ગમાં આવે. નટ કે નટીના ભાવાવેશ સાથે તેમના પ્રેક્ષકોનાં હૃદય તાલ લેતાં. હરિશ્ચંદ્ર, ભર્તૃહરિ અને લલિતાનાં દુઃખ જોઈને પ્રેક્ષકો રડતા. શૃંગાર અને વીરરસનાં દર્શ્યોની પણ આ સહૃદયો પર ધારી અસર થતી. ત્રીજા વર્ગનો મોટો સમુદાય સંઘર્ષ અને લડાઈમાં રસ ધરાવતો. બાપુલાલ, જયશંકર, મોહનલાલા કે અશરફખાન જેવાને અપવાદ ગણીએ તો મોટાભાગના કળાકારોનો અભિનય સ્થૂળ હતો; છતાં બંને પ્રકારના કળાકારોના કામની આ પ્રેક્ષકવર્ગ કદર કરતો હતો.

નટ અને પ્રેક્ષક : નાટક, ચલચિત્ર અને સભામાં પ્રેક્ષક કે શ્રોતાનો પ્રતિભાવ વિવિધ રીતે પ્રવર્તે છે. ત્રણેયમાં ઘણુંખરું વ્યક્તિગત ચેતના લુપ્ત થઈને સમુદાયની ચેતના (સામૂહિક ચેતના) કામ કરતી દેખાય છે. સભાના શ્રોતાવર્ગનો પ્રતિભાવ ઘણી વાર વક્તા અને શ્રોતા વચ્ચેના સંવાદ કે વિવાદ-પ્રતિવાદ રૂપે પરિણમે છે. તેમાં કલાની સુઘડ રજૂઆત અને કલાકારની ચેતનાના સ્પર્શથી થતો આનંદ ભાગ્યે જ મળે. ચલચિત્ર અને નાટકમાં એવો આનંદ મળે છે; પણ બંનેનું પ્રવર્તન વિભિન્ન હોય છે. ચલચિત્રનો પ્રેક્ષક-સમુદાય સ્વપ્નમાં ચિત્ર જોતો હોય એવી સ્થિતિમાં હોય છે. તેની તાળીઓ કે હાકોટાછાકોટાની કશી અસર ચલચિત્રમાંનાં નટ-નટી ઉપર થતી નથી; કેમ કે ચલચિત્રનું યાંત્રિક પ્રક્ષેપણ થતું હોય છે. ચલચિત્રમાં અદાકારોનો પ્રેક્ષકો સાથે જીવંત સંબંધ બંધાતો નથી. નાટક રંગભૂમિ પર જીવંત (live) સ્વરૂપે પ્રગટ થતું હોવાથી અદાકાર અને પ્રેક્ષક વચ્ચે સતત આદાનપ્રદાન ચાલે છે; તેથી નાટકમાં પ્રેક્ષકના અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પ્રતિભાવની અસર નટ પર પડ્યા વિના રહેતી નથી. ધંધાદારી જૂની રંગભૂમિ પર ગવાતાં ગીતો તથા 'ટેબ્લો' જેવાં દર્શ્યોને 'વન્સ મોર' મળતો તે અદાકાર અને પ્રેક્ષકને સાંધતા જીવતા તારની સાહેદી પૂરી છે. આજે પ્રોસીનિયમ આર્ક વગર તખ્તા પર નાટક ભજવાતાં પ્રેક્ષક સાથેનો અદાકારનો સંબંધ વધુ ઘનિષ્ઠ, અનૌપચારિક અને અર્થપૂર્ણ બન્યો છે. સિનેમા અને ટેલિવિઝનની સ્પર્ધામાં આજે રંગભૂમિ ટકી રહી છે તેનું મુખ્ય કારણ નાટકની જીવંત રજૂઆત અને પ્રેક્ષક સાથે બંધાતો નાટ્યકલાનો જીવંત સંબંધ ગણાય.

નટ અને પ્રેક્ષકનો એ રીતે ભાવમય સંબંધ બંધાય છે. પ્રેક્ષક પર નાટકનો પ્રભાવ પડે તેમ નાટક પર પ્રેક્ષકની રુચિ અને માગની અસર થાય છે. જૂની રંગભૂમિના પ્રથમ તબક્કામાં રજૂ થયેલાં નાટકોએ મનોરંજનનાં સાધન બનવા ઉપરાંત પ્રેક્ષકનાં બુદ્ધિ અને હૃદયને સંસ્કારવાનું કામ કર્યું હતું. રણછોડભાઈનાં ઇતિહાસ અને ધર્મપુરાણના સુખ્યાત વિષયવસ્તુ ધરાવતાં નાટકોએ પ્રેક્ષકોની રુચિનું પ્રાથમિક ઘડતર કર્યું. 'લલિતાદુઃખદર્શક'માં બાળલગ્ન અને કજોડાના પ્રશ્નની ધારદાર રજૂઆત થઈ. તેણે સમાજસુધારાનું કામ કર્યું. ડાહ્યાભાઈએ તેને કલાત્મક ઓપ આપીને વધુ આસ્વાદ્ય બનાવ્યું. રજૂઆતમાં પણ ગીતોનું પ્રાયુર્ય અને ટ્રિકસીન તથા ટેબ્લો વગેરે પ્રયુક્તિઓને કારણે પ્રેક્ષકોનું નાટક વિશેનું આકર્ષણ વધતું રહ્યું; એટલું જ નહિ, પછી તો તેમની નાટક વિશેની અપેક્ષા કૈંક સ્થૂળ અને 'લાઉડ' કહી શકાય એવા નાટકની બંધાઈ ગઈ. નાટક કંપનીઓએ એ જ ધોરણ પર, ટિકટબારી પર નજર રાખીને, નાટકો ભજવવા માંડ્યાં. કળાકારો નવા પ્રવાહથી લગભગ અસ્પૃષ્ટ રહ્યા. નવી પેઢીને પણ તેમનો સંપર્ક નહોતો.

1920થી શરૂ થયેલું નવી રંગભૂમિનું આંદોલન મોટેભાગે 'એકેડેમિક' હતું. નાટક અને રંગભૂમિ અભ્યાસનો વિષય બન્યાં. તેનું વ્યવસ્થિત શિક્ષણ અપાતું થયું. યુનિવર્સિટી-કક્ષાએ ઉત્સવો યોજાતા થયા. ફિલ્મ અને ટી.વી. માટે જરૂરી કળાકારો તૈયાર થયા. શ્રેષ્ઠ કોટિનાં નટ-નટી, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીમાંથી નીકળી આવ્યાં. નાટ્યકલા વિશેની સમજ વધી.

જૂની રંગભૂમિના પ્રેક્ષકોને મન નાટક જોવું તે ઉત્સવ મનાતો. જૂની રંગભૂમિનાં નાટકોમાં એક રંગમંચની પ્રથા હતી. સૌપ્રથમ નાટકની ત્રણ ઘંટડીઓ વાગતી. પહેલી ઘંટડી વાગે એટલે કલાકારો તખ્તા પર આવે, પડદાની પૂજા થાય. બીજી ઘંટડીએ બધા જ કલાકારો તેમજ નેપથ્યના કલાકારોને પ્રયોગની શરૂઆત બાબતે સાવધ થવાનું સૂચન થાય, પછી ત્રીજી ઘંટડી વગાડાય તે પૂર્વે પ્રેક્ષકો પ્રેક્ષકગૃહમાં સ્થાપન થઈ ગયા હોય અને પડદો ઊંચકાય તે પહેલાં પોટાશનો એક ઘટાડો થાય એક લોખંડની નળીમાં પોટાશ ભરી તેને એક સળિયા દ્વારા દબાણ આપીને ઘડાકો કરવામાં આવતો. આ ઘડાકો રંગમંચ પર કોઈ પણ અનિચ્છનીય તત્વો હોય તેને દૂર કરવાનું પ્રતીક હતું. પછી પડદો ઊંચકાય. અમુક પ્રેક્ષકો તો ખાણીપીણી સાથે નાટક જોવાનો કાર્યક્રમ રાખતા. સમાજનો એક વર્ગ જાણીતી નાટક કંપનીઓનાં વખણાયેલાં નાટકો જોવાનો શોખીન હતો. નાટક કંપની અને નટ કે નટીનાં નામ વાંચીને નાટક જોવા જતા. કેટલાકનો દરેક નાટકનો પ્રથમ ખેલ જોવાનો નિયમ હતો. પોતાના પ્રિય કલાકારને ભેટસોગાદો આપતા અને તેની સાથે પ્રેમ અને સદભાવભર્યો સંબંધ રાખતા. પોતાને પસંદ પડેલ નાટક અનેક વખત જોવા જાય. નાટકનાં ગીતો અને સંવાદોનો કેટલાક શોખીનો આનંદથી મુખપાઠ કરતા. દિવસો સુધી નાટકની અસર કેટલાક સંવેદનશીલો પર રહેતી. સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર નટ નારીનાં સૌન્દર્ય-પ્રસાધનોનો આદર્શ બને એવું પણ જયશંકર અને અમૃત જાની જેવા કળાકારોની બાબતમાં બન્યું હતું. ટૂંકમાં, જૂની રંગભૂમિ ગુજરાતી સમાજના સંસ્કારજીવનનું અવિશ્લેષ્ય અંગ બની રહી હતી. જેવાં હતાં તેવાં એ નાટકો ગુજરાતી પ્રજાની જીવનરીતિ અને સંસ્કૃતિનો સંસ્પર્શ કરાવતાં હતાં.

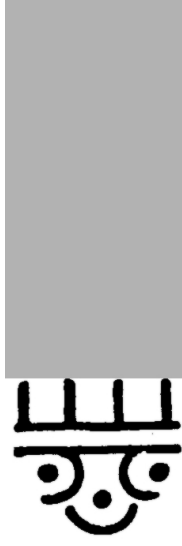
(31)

એક અનોખું સાંસ્કારિક આંદોલન : 1910 પછી કેવળ બોક્સ-ઓફિસ પર નજર રાખવાથી આ દુર્ભાગી રંગભૂમિની પ્રગતિ અટકી ગઈ. ઝાકઝમાળવાળી દૃશ્યયોજના અને કૃત્રિમ અતિરંજિત અભિનયને કારણે તેમાં વિકૃતિ પ્રવેશી. અનેક મર્યાદાઓ છતાં ગુજરાતની આ વ્યવસાયી રંગભૂમિ એક અનોખું સાંસ્કારિક આંદોલન હતું, જેની પાછળ પાંચસો જેટલી નાટ્યસંસ્થાઓ, એકસોથી વધુ દિગ્દર્શકો ને એટલા જ રંગકર્મીઓ તથા એક હજારથી વધુ અભિનેતાઓ, ચારસો જેટલી અભિનેત્રીઓ અને ત્રણસો જેટલા સંગીતકારોનો, દોઢસો જેટલા લેખકોએ લખેલાં આશરે બારસો જેટલાં નાટકો ભજવવાનો આશરે દોઢ સો વર્ષનો સહિયારો પુરુષાર્થ પડેલો છે. રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં તેનું ઉજ્જવળ પ્રકરણ હમેશાં આનંદ અને અભ્યાસનો વિષય રહેશે. છેલ્લી અર્ધી સદીથી નવી રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિ જોવા મળે છે. વ્યવસાયી ધોરણે મુંબઈ, અમદાવાદ, વડોદરા અને સૂરત જેવાં શહેરોમાં છૂટીછવાઈ સંસ્થાઓ દ્વારા નાટકો ભજવાય છે. તે સુરુચિનો ભંગ કરે તેવા અતિશૃંગારિક વિષયનાં નાટકો ભજવીને આ સંસ્થાઓ ધૂમ કમાણી કરે છે. પણ સુઘડ કલા અને શિષ્ટતાનો માપદંડ ઊભો કરે તેવાં ગંભીર નાટકો ભજવવાના પ્રયોગો બહુ ઓછા થાય છે. નવી રંગભૂમિનો પિંડ બાંધી આપે તેવા, ટી. વી. અને ફિલ્મના આક્રમણને ખાળી શકે તેવા, જૂના-નવાના સમન્વયરૂપ એવા જ બીજા આંદોલનની રાહ જોવાય છે.

ગુજરાતી રંગભૂમિ : રિલ્લિ અને રોનક

1

નાટ્યસંસ્થાઓ

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિને ‘જૂની રંગભૂમિ’ અથવા ‘પરદા નાટક’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જૂના વખતમાં નાટક રાત્રે શરૂ થતું અને વહેલી સવારે સંપૂર્ણ ભજવાઈ રહેતું. નાટકમાં ‘ટ્રેજિક’ અને ‘કોમિક’ એમ બે વિભાગો રહેતા. સામાન્ય રીતે આ નાટકો ત્રિઅંકી હતાં, એમાં લગભગ 18 પ્રવેશો આવતા. નાટકમાં સામાન્ય રીતે 50થી 80 અને કોઈક નાટકમાં તો તેથી પણ વિશેષ સંખ્યામાં ગીતો આવતાં. દેશી નાટક સમાજના ‘સંગીત લીલાવતી’ નાટકમાં ગીતો, ચોપાઈ, સોરઠા વગેરે મળી કુલ 528 પદો હતાં.

મોટી નાટ્યસંસ્થાઓમાં અંદાજે 200 જેટલા કલાકાર-કસબીઓનો નિભાવ થતો. આ સંસ્થાઓમાં સેટિંગ, સંગીત, પોશાક, હથિયાર, વિંગ, બૂટ અને જોડા, વીજળી-સાધનો, ભોજન એમ વિવિધ વિભાગો રહેતા હતા. સંસ્થામાં તમામ કલાકાર-કસબીઓ માટે રહેવા-જમવાની વ્યવસ્થા થતી હતી. દરેકને એની કાર્યદક્ષતા મુજબ માસિક પગાર પણ આપવામાં આવતો હતો.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, શ્રી દેશી નાટક સમાજ, શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ વગેરે નામાંકિત નાટ્યસંસ્થાઓ ખ્યાતનામ કવિ-નાટ્યકારો, કલાકારોને નિશ્ચિત સમયના કરારથી રોકી લેતી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ખ્યાતનામ કવિ-નાટ્યકાર મૂળશંકર મૂલાણી, નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, નામાંકિત અભિનેતા મોહનલાલાજી વગેરે સાથે આ રીતે કરાર કરવામાં આવ્યા હતા.

સાબરકાંઠા જિલ્લાના ભદ્રેસર, વીરપુર અને જાદરના નાયક-ભોજક ભાઈઓની શ્રી મુદ્રણા નાટક સમાજ તથા ઉદ્દ-હિંદી રંગમંચના નિષ્ણાત કલાકાર વિહ્વલદાસ પાંચોટિયાના પિતા હરજીવનદાસ પાંચોટિયાની નાટ્યસંસ્થા શ્રી હાટકમણિ વડનગર ગુજરાતી નાટક સમાજ – એ બે ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાઓ 1902માં પરદેશના પ્રવાસે ગઈ હતી. ગુજરાતી કલાકારોએ પરદેશમાં ઉદ્દ-હિંદી નાટકો સફળતાપૂર્વક ભજવી વિદેશમાં પણ ગુજરાતી રંગભૂમિને

યશ અપાવ્યો હતો.

રંગભૂમિના નામી અભિનેતા લવજી મયાશંકર ત્રવાડી ('સુરદાસ') અને દુર્લભજીની શ્રી સુરવિજય નાટક કંપની, શિવશંકર રામચંદ્ર રાવલની શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની, ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડીની શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ, અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ અને શ્રી વાંકાનેર આર્થહિતવર્ધક નાટક કંપની વગેરે ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાઓએ ગુજરાતી કલાકારો દ્વારા પરપ્રાંતોમાં પણ ઉર્દૂ-હિંદી નાટકો પ્રભાવક રીતે ભજવાવી ગુજરાત બહાર ગુજરાતી રંગભૂમિનું ગૌરવ વધાર્યું હતું.

ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ગુજરાતમાં સાહિત્યિક અને સામાજિક નવજાગૃતિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તેની સાથે રંગભૂમિનો પણ એ પ્રબોધકાળ હતો.

ગુજરાતી રંગભૂમિનો આરંભ પારસીઓએ કર્યો. પારસીઓએ પશ્ચિમી નાટકોના અનુકરણથી શરૂ કરેલું. 1876માં રણછોડભાઈ ઉદયરામ અને કાબરાજીએ નાટક ઉત્તેજક મંડળી સ્થાપી એ પહેલાં રણછોડભાઈના 'નળ-દમયંતી' નાટકના 300 અને 'હરિશ્ચંદ્ર' નાટકના 1,000થી વધુ પ્રયોગો થઈ ચૂક્યા હતા.

મુંબઈ, અમદાવાદ, વડોદરા, સૂરત, ભાવનગર, ભરૂચ, રાજકોટ, જૂનાગઢ, પોરબંદર, જામનગર, મોરબી, કરાંચી વગેરે સ્થળોએ અનેક નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટ્ય-ભજવણીનાં પ્રતિષ્ઠિત કેન્દ્રો હતાં. જોકે મુસાફરી અને માલ-સામાન હેરફેર માટે ત્યારે આજના જેવાં વાહનો વગેરેની સાધન-સગવડ ન હતી. માલ-સામાન સાથે રસ્તાનો પ્રવાસ કરવો એ કપરું કામ હતું અને છતાં આ નાટ્યસંસ્થાઓએ અનેક અગવડો વચ્ચે પણ પોતાનો નાટ્ય-ધર્મ યથાશક્તિ-મતિ બજાવ્યો હતો. વળી એ સમયે રંગમંચ પર માઈકની સગવડ પણ ન હતી. આથી છેલ્લી હરોળમાં બેઠેલા પ્રેક્ષકો પણ વ્યવસ્થિત રીતે સાંભળી શકે એ રીતે નાટકો મોટા અવાજે રજૂ કરવાં પડતાં. ક્યારેક એ રજૂઆત 'સિંહનાદી ગર્જના' તરીકે પણ ઓળખાતી ! ક્યારેક કલાકારો આવી રીતે મોટા અવાજે બોલવાના પરિણામે છાતીના દર્દથી યુવાન વયે જ અવસાન પામ્યાના કિસ્સા પણ બન્યા હતા.

એ સમયે પુરુષો જ સ્ત્રી-પાત્રો ભજવતાં અને સ્ત્રી-પાત્ર ભજવવા માટે તખ્તાની વિશિષ્ટ તાલીમ આપવામાં આવતી. દયાશંકર ગિરનારા ('રસિકા'), જયશંકર ('સુંદરી'), પ્રાણશંકર આચાર્ય ('ચિંતામણિ'), ત્રિકમ નાયક ('સુરભિ'), પરશોતમ નાયક ('કાન્તિ'), નાથાલાલ નાયક ('વીરા'), સુરજરામ નાયક ('સ્પેશ્યલ સુંદરી'), હિંમત મીર ('દ્રૌપદી'), ગોવિંદજી ભટ્ટ ('પિંગળા'), જેઠલાલ દુર્લભરામ નાયક, 'છોટુ નાયક' ('તોરલ'), ભોગીલાલ નાયક ('માલતી'), પ્રભાશંકર નાયક ('રમણી'), રતિલાલ પટેલ ('વિશાખા'), નાનજી નાયક ('મીનળ'), શિવલાલ ઉપાધ્યાય ('હોથલ'), હરિલાલ નાયક ('સીતા'), બેચર નાયક ('સરયૂ'), ઘેલાભાઈ માળી, ચંપાલાલ, નારણ વાઘરી, છગન ('સૂર્યકુમારી'), ઉમિયાશંકર ('મીરાં'), અલારખાં ('તારા'), અંબાલાલ પંડિત ('દમયંતી'), વગેરે અભિનેતાઓએ સ્ત્રી-પાત્રમાં યાદગાર અભિનય આપીને ચિરસ્મરણીય નામના મેળવેલી.

રંગમંચે પ્રતિષ્ઠા પામેલ થોડાક અભિનેતાઓમાં મૂળચંદ 'મામા', રામલાલ વલ્લભ નાયક, વિહ્વલદાસ ભોજક, મૂળજીભાઈ ('ભરથરી'), લવજી ('સુરદાસ'), પ્રાણસુખ નાયક ('એડીપોલો'), મોતીરામ બેચર નંદવાણા, અશરફખાન ('મુંજ'), માધવલાલ ('શાલિવાહન'), કાસમભાઈ મીર, સોરાબજી કાત્રક, ચૂનીલાલ ('દુર્ગાદાસ'), ચૂનીલાલ ('કીર્તિકુમાર'), ભીમજી ('સિકંદર'), લાલજી નંદા, મા. શનિ, દામોદર ભટ્ટ, મોહનલાલાજી, મણિશંકર હળવદકર, મૂળજી ખુશાલ, ચીમન મારવાડી, માસ્તર ભગવાનદાસ (સંગીતરત્ન), રામલાલ નાયક ('અધિકારી'), દાદુજી મીર, મગન દવે ('વીર હમીર'), ચીમન 'ચકુડો', દલસુખરામ ભોજક, નટવરલાલ 'ચાર્લી', બબલદાસ ભોજક, હીરાલાલ દુર્લભરામ, છગન ('રોમિયો'), હરિભાઈ ભટ્ટ, હેમુભાઈ ભટ્ટ, અંબાલાલ વીરચંદ નાયક ('સુભાષ'), ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયક, ખોડીદાસ ગિરધર નાયક, હરિહર 'દીવાના' જેવાનો નામોલ્લેખ થઈ શકે.

અમુક નાટ્યસંસ્થાઓએ કેટલીક સંસ્કાર-પરંપરા જાળવી રાખી હતી. મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી અને પાલિતાજી ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની પાંચ સાધુને દરરોજ જમાડતી; જ્યારે વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપનીમાં દર પૂનમે સત્યનારાયણની કથા કરવામાં આવતી. 1903માં વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપનીએ દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યાનું ‘અમર સત્ર’ નાટક ભજવ્યું હતું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર પૌરાણિક, ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, સામાજિક તથા લોકકથા પર આધારિત નાટકો ઉપરાંત અન્ય ભાષાની કૃતિઓ પર આધારિત નાટકો પણ ભજવાયાં હતાં.

1910થી 1940 સુધીમાં અંદાજે 100 નાટ્યલેખકોએ 300થી ઉપરાંત ઐતિહાસિક નાટકો લખ્યાં હતાં, જે 76 ઉપરાંત નાટ્યસંસ્થાઓના રંગમંચ પર જુદા જુદા સમયે ભજવાયાં હતાં.

નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર અને છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા માટે નાટ્યલેખન હરીફાઈ યોજાઈ હતી. એક જ વિષય પરનાં બંને લેખકોનાં નાટકો જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં ભજવાયાં હતાં. તે વખતે નાટ્યતખ્તા પર ભજવાતાં નાટકો છાપીને પ્રગટ કરવાની પ્રથા ન હતી; આ રીતે ભજવાયેલાં નાટકો પ્રકાશિત થયાં હોત તો કેટલાક નાટ્યલેખકોની વિદ્વતાનો ખ્યાલ આવી શકત. એમ બન્યું હોત તો એ થોકબંધ નાટ્યસાહિત્યનો વિગતે અભ્યાસ કરવાની સાનુકૂળતા રહેત. આ રંગભૂમિ પર ભજવાયેલાં નાટકોમાંથી માત્ર જૂજ નાટકો છપાયેલાં જોવા મળે છે. મોટેભાગે તો ટિકિટ-બારીની આવકની દૃષ્ટિએ જ નાટકો લખાતાં રહ્યાં હતાં; માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા લેખકોની કૃતિઓમાં ગુણવત્તા કે સાહિત્યતત્ત્વ જળવાતાં.

એટલું ખરું કે આ રંગભૂમિનાં નાટકોની લોકમાનસ પર જબરી પકડ હતી. પોતાપોતાનાં લોકપ્રિય નાટકો જોવા માટે રસિક અને ઉત્સુક પ્રેક્ષકો તાર અને મનીઓર્ડર મોકલીને આગોતરી ટિકિટ મેળવી લેતા. નવા નાટકની પ્રથમ રાત્રીએ જ નાટકો જોનારો એક પ્રેક્ષક વર્ગ હતો. પહેલો જ નાટ્યપ્રયોગ જોવા માટે ગમે તેટલું ખર્ચ કરતાં પણ તેઓ ખચકાતા નહિ. એ જ રીતે પોતાની મનપસંદ બેઠક મેળવીને જ નાટક જોનારા પણ કેટલાક રસિક પ્રેક્ષકો હતા. એવા પણ પ્રેક્ષકો હતા જે મનગમતું નાટક અનેક વાર જોઈ લેતા. લોકપ્રિય નીવડેલ નાટક જોવા શોખીન પ્રેક્ષકો ટ્રેનની મુસાફરી કરીને વેળાસર નાટ્યગૃહ પહોંચી જતા. ટૂંકમાં પ્રેક્ષકો પર જ આ રંગભૂમિ નિર્ભર હતી; પ્રેક્ષક તેમના સાચા પેટ્રન હતા.

આ રંગભૂમિ પર સ્ત્રી-પાત્રો પુરુષો જ ભજવતા હતા; પણ હિંમત મીર (દ્વૌપદી) અને દાદુજી મીરની શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજનાં અભિનેત્રી મિસ મણિએ 1920માં અગાઉના નાટક ‘પંજાબ કેસરી’માં ગુણવંતીની, 1921માં ‘બ્રહ્મતનૈયા’માં માલણની અને ‘દામાજી’માં સવિતાની ભૂમિકા કરી હતી. શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં 1926માં મુન્નીબાઈ ‘રતિ મડમ’માં પ્રથમ અભિનેત્રી હતાં.

25 જુલાઈ, 1940ના રોજ જનાના ખેલની શરૂઆત થઈ.

1896માં શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપનીના ટિકિટના દર રૂ. 111, 1, 12 આના, 8 આના અને 4 આના હતા.

‘અરુણોદય’ નાટક વખતે પ્રથમ રાત્રીએ ટિકિટનો ભાવ રૂ. 80 અને ‘વીરપૂજન’ વખતે રૂ. 100 બોલાયો હતો !

કેટલીક નાટ્યસંસ્થાઓ તેજોદ્વેષથી પણ પીડાતી અને સુસંચાલિત સંસ્થાનું નવું નાટક નિષ્ફળ બનાવવા માટે ક્યારેક હરીફ નાટ્યસંસ્થા દ્વારા ભાડૂતી પ્રેક્ષકો પણ મોકલવામાં આવતા.

મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીએ 5 નવેમ્બર, 1914ના રોજ લૉર્ડ અને લેડી વિલિંગડનની ઉપસ્થિતિમાં

‘વૉર એન્ડ રિલીફ ફંડ’ માટે ‘બુદ્ધદેવ’ નાટક ભજવ્યું હતું; શ્રી દેશી નાટક સમાજ, શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓએ પણ જળપ્રલય, દુષ્કાળ વગેરે જેવી કુદરતી આફતો વેળા પોતાનો ફાળો આપ્યો હતો. આમ કેટલીક સજાગ નાટ્યસંસ્થાઓ પ્રસંગોપાત્ત, સામાજિક ઋણ પણ અદા કરતી.

મહિશંકર જેશંકર ભટ્ટ

મહિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની 1938માં ભાયાવદર(સૌરાષ્ટ્ર)માં હતી ત્યારે સંસ્થામાં ભયંકર આગ લાગવાથી બધો જ સામાન તેમજ કલાકારો વગેરેનાં કપડાં પણ બળીને ખાખ થઈ ગયાં. એથી એ સંસ્થાને કપરા સંજોગોમાં બંધ કરવાની ફરજ પડી. માલિક જૂનાગઢમાં રહેતા હતા. જૂનાગઢના નવાબને આની ખબર પડવાથી મહિશંકર ભટ્ટને ‘પાલિતાણા’ નાટ્યસંસ્થા ફરીથી શરૂ કરવા માટે રૂ. 75,000ની રકમ આપી અને 1939માં આ સંસ્થાનો પુનઃપ્રારંભ થયો. આ રીતે આ નાટ્યપ્રવૃત્તિને પ્રસંગોપાત્ત, રાજ્યાશ્રય પણ મળતો રહેતો હતો.

શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીએ હેમુભાઈ ભટ્ટનું ‘મદ મુસ્લિમ યાને ગરીબનો પૂજારી’ નાટક જૂનાગઢના નવાબ સમક્ષ ભજવ્યું. ત્યારે નાટક જોઈ ખુશ થયેલા નવાબે તેની કદર રૂપે સંસ્થાના માલિક મહિશંકર ભટ્ટને રૂ. 1,000 રોકડા અને એક પ્લેમાઉથ મોટર ભેટ આપ્યાં હતાં અને નાટકના લેખકને બક્ષિસ રૂપે રૂ. 100 આપ્યા હતા. આ નાટ્યસંસ્થા બંધ થઈ ગયા પછી 1941માં નવાબે તેના માલિકને રૂ. 100નું પેન્શન પણ બાંધી આપ્યું હતું.

1920માં મહિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીની ખ્યાતિ સાંભળી જૂનાગઢના નવાબે જૂનાગઢના રાજમહેલમાં નાટકો ભજવવા માટે આમંત્રણ આપ્યું. ‘સીતાહરણ’, ‘ત્રિયારાજ’, ‘ચંદ્રહાસ’ વગેરે નાટકો નવાબની પસંદગી મુજબ ભજવાયાં. દરેક કલાકારને રોકડ રકમમાં ઇનામ આપવામાં આવ્યું. મહિલાલ અમથા ભોજક, મંગળ બ્રહ્મભટ્ટ, દામોદર ભટ્ટ, મહિશંકર પોપટલાલ હળવદકર – એ ચાર કલાકારોને નવાબે રાજધાનીમાં રાખી લીધા અને સંસ્થાના માલિકને તેના બદલામાં રૂ. 30,000ની રકમ આપી.

કેટલીક નાટ્યસંસ્થાના માલિકોને જીવનમાં ચિત્રવિચિત્ર ચઢવ-ઉતાર જોવા પડ્યા હોય એવા પણ ઘણા દાખલા છે. સંસ્થાને ચાલુ રાખવા કે ટકાવવા માટે જમીન, મકાન, દાગીના તથા બીજી કીમતી વસ્તુઓ વેચવી પડતી અથવા ઉછીનાં નાણાં લઈ મોટું વ્યાજ ભરવું પડતું અને છતાં પણ એ સંસ્થાઓ સમેટી લેવી પડે એવું ઘણી વાર બનતું. છેવટે સંસ્થાના માલિકોને કફોડી દશામાં મુકાવું પડતું; પણ વિચિત્રતા તો એ હતી કે આવું થતું હોવા છતાં પાછી નવી નવી સંસ્થાઓ શરૂ કરનારા તો નીકળી પડતા.

આર્યનૈતિક નાટક સમાજે ‘સંસારલીલા’ નાટક રજૂ થાય તે પહેલાં મોહનલાલાજીએ સંસ્થાના શેઠ નકુભાઈ શેઠ પાસેથી રૂ. 6,500 રકમનું કરજ લીધું હતું. નાટક રજૂ થયું તે પછી મોહનલાલાજીએ નકુભાઈને કહ્યું કે ‘હવે પછી મારા પર નવો નાટક લખાવતા નહિ.’ આ સાંભળીને નકુભાઈ શેઠે કરજનું ખાતું પાડેલું તે કાગળ મંગાવી તેમની સમક્ષ ફાડી નાખ્યો હતો.

સિનેમાની સાથોસાથ નાટક રજૂ થતાં હોય એવા પણ કિસ્સા બન્યા છે. 1931-32ના અરસામાં અમદાવાદના શાન્તિભુવન થિયેટરમાં (પાછળથી અશોક સિનેમા) વિશ્વામભાઈ અને તેમના ભાઈ અખરેજભાઈએ મૂંગાં ચિત્રો રજૂ કરવાની સાથે સાથે એકાંકી અને દ્વિઅંકી નાટકો ભજવવાનું શરૂ કરેલું. નાટ્યકાર નૌતમકાન્ત ‘સાહિત્યવિલાસી’ રચિત ‘વંઠેલ વિધવા’ અને ‘સમરશક્તિ’ પ્રથમ એકાંકી રૂપે ભજવાયેલું અને પાછળથી તે

લંબાવીને બેઅંકી કરવામાં આવેલું. દરરોજ રાત્રે 1 પ્રયોગ અને શનિ-રવિ રોજ બે અને ત્રણ વખત સિનેમા સાથે આ નાટિકા ભજવાતી. લગભગ પાંચેક સપ્તાહ સુધી ભરચક પ્રેક્ષકો સમક્ષ આ નાટિકા રજૂ કરવામાં આવી હતી. આ નાટિકામાં ફતુજી મીર, સુલેમાન મીર, સરદાર મીર, કેશવ મીર, લીલાધર કાટ અને અભિનેત્રીઓ ફાતમા, નજરા વગેરે પાત્રાભિનય કરતાં હતાં.

એફ. આર. ઈરાની

કરવામાં નાટ્યસંસ્થાઓનો ફાળો મહત્વનો હતો.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓના માલિકોમાં અતિ આગ્રહથી, પ્રેમપૂર્વક સાહિત્યકારો પાસે નાટકો લખાવીને અનેરા ઉત્સાહથી એ નાટકોને પૂરેપૂરી માવજત સાથે રજૂ કરવાનું સર્વપ્રથમ માન શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના માલિક બાપુલાલ બી. નાયકને ફાળે જાય છે. એમની સંસ્થાએ સાહિત્યકારોનાં નાટકો સૌથી વધુ સંખ્યામાં રજૂ કર્યા એ હકીકત ગૌરવપ્રદ છે.

કેટલાંક રજવાડાં નાટ્યકલાના રંગથી રંગાયાં હતાં. જૂનાગઢ, વાડાસિનોર તથા ધ્રાંગધ્રા રાજ્યની પોતપોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થાઓ હતી. મોરબી, વાંકાનેર, વડોદરા, ધ્રાંગધ્રા તથા જૂનાગઢના રાજવીઓ નાટ્યસંસ્થાઓને આશ્રય આપી આર્થિક મદદ પણ કરતા હતા.

રંગમંચનો લાંબા સમયનો અનુભવ મેળવ્યા પછી જે જે કલાકારોએ નાટ્યસંસ્થાઓ કરી લાંબા સમય સુધી નાટકો ભજવ્યાં હતાં, તે નીચે મુજબ : શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ, શ્રી વિજય નાટક કંપની, શ્રી બળવંત કલા મંદિર, શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ, શ્રી પ્રભાકર નાટક કંપની, જયહિંદ કલા મંદિર, શ્રી નરહરિપ્રસાદ નાટક કંપની, શ્રી સોહમ નાટક સમાજ, શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી, શ્રી ભારત નાટક કંપની, શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ, શ્રી મનહર નટકલા મંડળ, શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ, શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલા મંદિર, શ્રી ભૈરવ વિજય નાટક કંપની, શ્રી અંબિકા કલા મંડળ, શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ (જિ. સાબરકાંઠા), શ્રી કિષ્ના નાટક સમાજ (જિ. સાબરકાંઠા), શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર, શ્રી કમલ કલાકેન્દ્ર, શ્રી કમલ કલા કંપની, શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર અને શ્રી સૂરવિજય નાટક મંડળી, જયશ્રી નાટક કંપની, શ્રી ભારત નાટક કંપની (જિ. સાબરકાંઠા).

મોટી નાટ્યસંસ્થાઓ નવું નાટક ભજવતાં પહેલાં કોપીરાઈટ કરાવી લેતી; જેથી અન્ય હરીફ નાટ્યસંસ્થા તે ભજવી શકે નહિ. કોપીરાઈટને લીધે તે સમયનાં નાટકો પ્રકાશિત થવા પામ્યાં નહીં.

શરૂઆતમાં મહદ્અંશે નાટ્યસંસ્થાઓ નાટકની ‘ઓપેરા બુક’ પર નાટ્યલેખકનું નામ પ્રકાશિત કરતા ન

હતા. આવી ‘ઓપેરા બુક’માં નાટકનો કથાસાર તથા ગીતો આપવામાં આવતાં અને લોકપ્રિય નાટકોની ‘ઓપેરા બુકો’ની 10, 20, 22 અથવા ક્યારેક તેથીય વધુ આવૃત્તિઓ ભૂતકાળમાં છપાઈ હતી. આશરે 1916 પછી નાટ્યકારોનું નામ ‘ઓપેરા’ પર છાપવાની શરૂઆત થઈ. આ ઓપેરા પર નાટકના કોપીરાઈટની વિગત પણ છપાતી.

વીજળી વગર નાટકના તખ્તા પર નાટ્યસંસ્થાઓએ નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી તથા ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળની શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપનીનાં અમુક નાટકો પ્રકાશિત થયાં છે. કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહનાં તમામ નાટકો તેમના અવસાન પછી પ્રકાશિત થયાં છે. કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી અને મણિલાલ ‘પાગલ’નાં જૂજ નાટકો પ્રકાશિત થયાં હતાં; પણ બીજાં અનેક નાટકો સંસ્થાના માલિકના નિવાસસ્થાનમાં પેટી-પટારામાં પડ્યાં પડ્યાં સડી ગયાં હશે; તેમાંનાં કેટલાંક અત્યંત મહત્વનાં હોવાનો પૂરો સંભવ છે.

1948-49માં નંદલાલ નકુભાઈ શાહની સંસ્થા શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજનું વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. અઢી લાખ હતું.

ચંદુલાલ શાહની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજે 1939માં પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું ઐતિહાસિક નાટક ‘અક્ષયરાજ’ રજૂ કર્યું ત્યારે એમાં સિંહાસન બનાવવાનું ખર્ચ જ રૂ. 7 હજાર જેટલું થયું હતું.

1930 પછી રંગભૂમિના કલાકારોએ જુદા જુદા સમયે માલિકીની કે ભાગીદારીની નાટ્યસંસ્થાઓ કરી હતી; જેમની સંખ્યા અંદાજે 200 ઉપરાંત થવા જાય છે; તેમાંની મોટા ભાગની સંસ્થાઓ ખુલ્લી જમીનમાં ખાડો ખોદી પતરાંની વાડ કરી કાચું નાટ્યગૃહ ઊભું કરીને એમાં નાટકો ભજવતી; આથી એ ‘ખાડાવાળી રંગભૂમિ’ તરીકે પણ ઓળખાતી હતી.

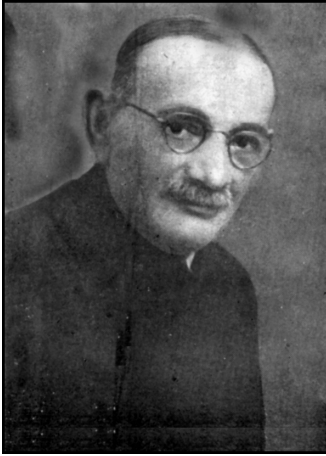
અંદાજે 1940થી 1960 દરમિયાન દરેક વરસે લગભગ 30 જેટલી નાની નાટ્યમંડળીઓ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં નાટકો ભજવી રહી હતી. એમાં સંસ્થાની ગુણવત્તા મુજબ કલાકાર-કસબીઓની સંખ્યા 40થી 60ની રહેતી. વરસમાં માત્ર 8 મહિના જ ધંધો કરી શકાય. ચોમાસાના 4 મહિના ધંધો બંધ રાખવો પડે. વળી અનેક પ્રકારના સરકારી પરવાના મેળવવા પડે. અજાણ્યાં ગામોમાં ગુંડા તત્વોનો સામનો પણ કરવો પડે તે વધારાનો ! આવી તો અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાની માલિક તેમજ વ્યવસ્થાપકને ફરજ બજાવવી પડતી હતી. વળી અનેક પ્રકારની પ્રકૃતિ ધરાવતા પ્રેક્ષકો નાટકો જોવા માટે આવતા. કોઈ વખત હરીફ નાટ્યસંસ્થાવાળા પણ ઓચિંતાં જ મુશ્કેલીઓ ઊભી કરતા. હરીફ સંસ્થા સફળ નાટ્યસંસ્થાના કોઈ મુખ્ય કલાકાર કે અભિનેત્રીને સારા પગારથી નોકરીમાં રાખી લેતા અને એ નાટ્યસંસ્થાને બંધ કરાવવાના કે કરજદાર બનાવવા માટે પ્રયત્નો કરી છૂટતા. આવી વિવિધ પ્રકારની તકલીફોનો અનુભવ અને સામનો કરવો પડતો. નાટ્યસંસ્થાના માલિક થવું એટલે 100 વીંછીઓના ડંખની વેદના સહેવા બરાબર હોવાનું ત્યારે અનુભવી માલિક બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયક કહેતા હતા.

ગુજરાતી રંગભૂમિ પર હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટની શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ નામની સંસ્થાએ એમનું લખેલું ‘લવકુશ’ નાટક 1942માં એકધારા 300 પ્રયોગ સુધી ભજવ્યું હતું. તુલસીદાસ પારેખની શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર સંસ્થાએ વીસનગર(ઉ. ગુ.)માં મધુસૂદન આચાર્યનું અગાઉનું નાટક ‘મંગલમૂર્તિ’ 1979માં કાચા થિયેટરમાં રજૂ કર્યું હતું. તેના સળંગ 225 પ્રયોગો થયા હતા.

કવિ જામનની નાટ્યસંસ્થા સૌરાષ્ટ્રના પોરબંદરમાં નાટકો ભજવી રહી હતી ત્યારે મુંબઈમાં એમના પુત્રના લગ્નની તારીખ નક્કી થઈ ગઈ હતી. ભારે કરજને કારણે સંસ્થા અતિ વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહી હતી. કલાકારોને નિયમિત મહેનતાણું આપી શકાય એવી સ્થિતિ જ ન હતી. પુત્રના લગ્નની તારીખ એકદમ નજીક

આવી, પરંતુ તેમણે લગ્નમાં જવાની સહેજ પણ તૈયારી કરી નહિ; સંસ્થાના કલાકાર-કસબીઓએ લગ્નમાં જઈ આવવા કહ્યું ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે ‘મારા કલાકારોને જ્યારે હું પગાર સમયસર આપી શકું તેમ નથી અને તેઓ મુશ્કેલીમાં દિવસો પસાર કરી રહ્યા હોય ત્યારે સંસ્થાના માલિક તરીકે મને લગ્નમાં જઈને આનંદ માણવાનો કોઈ જ હક નથી.’

1929ના જળપ્રલય વખતે હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહની માલિકીની શ્રી દેશી નાટક સમાજે કવિ જી. એ. વૈરાટીના ઐતિહાસિક નાટક ‘વલ્લભીપતિ’ની લાભરાત્રી યોજી હતી. મુખ્ય નાટક સંપૂર્ણ ભજવાઈ ગયા પછી કવિ વૈરાટીએ લખેલું જળપ્રલયનું કરુણારસથી ભરપૂર દૃશ્ય ભજવવામાં આવ્યું અને એ દૃશ્ય જોઈને પ્રેક્ષકો દ્રવી ઊઠ્યા હતા, પરિણામે રૂ. 72,000ની આવક ઉપરાંત સોનાના નાના દાગીના પણ રાહતફાળામાં મળ્યા હતા. આ પ્રસંગે હાજર રહેલા સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલને કવિ વૈરાટીએ કહ્યું કે ‘મને દેશસેવાના કાર્યમાં તમારી સાથે રાખો.’ ત્યારે સરદારશ્રીએ જવાબ આપ્યો કે “કવિ, તમે જે પ્રકારની દેશસેવા કરો છો તે કરતા રહેજો. તમારા સ્થાને તમે બરાબર છો.” શ્રી દેશી નાટક સમાજની જેમ અન્ય અનેક નાટ્યસંસ્થાઓએ કુદરતી આફત પ્રસંગે તથા સામાજિક કાર્યો માટે લાભરાત્રીઓ યોજીને યથાશક્તિ ફાળો આપીને પણ રાષ્ટ્રની સેવા કરી હતી.

નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ

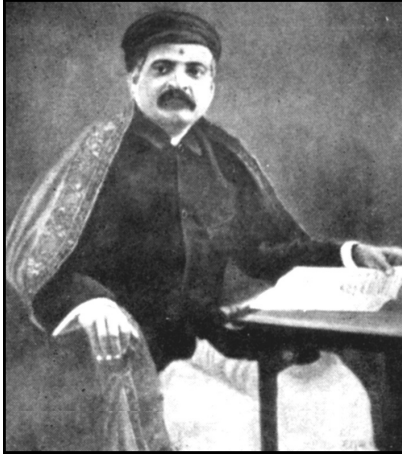
નંદલાલ નકુભાઈ શાહ

લોકમનોરંજન માટે ભવાઈ, રામલીલા તથા નાટકો ભજવાતાં હતાં. જ્યાં સુધી અવાક (silent) ચિત્રો હતાં ત્યાં સુધી નાટક મંડળીઓનો ધંધો સારો ચાલતો હતો. ગામમાં નાટક કંપની જાય એટલે ઉત્સવ જેવું વાતાવરણ થઈ જતું. ચલચિત્રો સવાકૂ થયાં અને ધીમે ધીમે એમની લોકપ્રિયતા વધતી જવાથી નાટ્યસંસ્થાઓના ધંધામાં મંદી આવવા લાગી. નાટક માટેનાં ગૃહોનું સિનેમાઘરો તરીકે પરિવર્તન થયું. ફિલ્મ કંપનીઓ ધીરે ધીરે નવી ટેકનિકથી ચિત્રોનું નિર્માણ કરવા લાગી. પરિણામે નાટકના ધંધા પર માઠી અસર થઈ અને ગંજાવર ખર્ચથી નભનારી મોટી નાટ્યસંસ્થાઓ એક પછી એક ધીમે ધીમે બંધ થવા લાગી. નવા કવિ-લેખકો તથા કલાકાર-કસબીઓ નાટકના ધંધાથી વિમુખ થવા લાગ્યા.

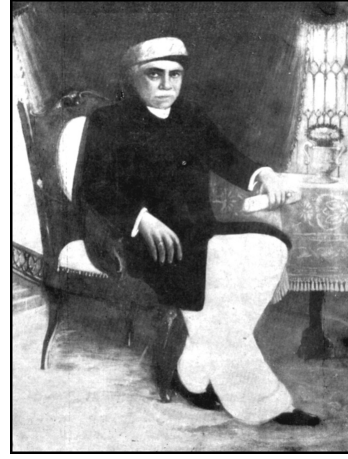
શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજે 1917માં ભજવેલ કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીરચિત ‘વીર કુણાલ’ નાટકની ખાસ્સી આવક રૂ. 25 હજાર જેટલી થઈ હતી; વળી આ લેખકનું બીજું નાટક ‘અરુણોદય’ 1920માં ભજવાયું ત્યારે એની આવક એટલી બધી થઈ કે તેમાંથી સંસ્થાએ સૂરતમાં પોતાની માલિકીનું શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત થિયેટર બાંધ્યું હતું. એ સમયે નાટ્યલેખકને માસિક પગાર રૂ. 175 મળતો હતો.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહે રાજા છત્રસાલની ઐતિહાસિક નવલકથા પરથી છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા, મણિલાલ 'પાગલ', કવિ મૂળશંકર મૂલાણી, નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર, કવિ રામનારાયણ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ જી.એ. વૈરાટી, મુનશી અબ્બાસઅલી, અનંતપ્રસાદ, વગેરે કુલ 11 લેખકોના સહકારથી 'છત્રસાલ' નાટક લખાવ્યું હતું. આ નાટક લખવાનું ખર્ચ રૂ. 17થી 18 હજાર આવ્યું હતું. નાટકમાં 'મોહે પનઘટ પે નંદલાલ છેડ ગયો રે' ગીતની રચના રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટે કરી હતી અને તેનો ઢાળ મોહનલાલાજીએ આપ્યો હતો. પછીના સમયમાં આ ગીત કે. આસિફના લોકપ્રિય ચિત્ર 'મોગલે આઝમ'માં પણ મૂકવામાં આવ્યું હતું.

બાપુલાલ બી. નાયકે 1922માં શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી રૂ. 45,000માં વેચાણ લઈ લીધી હતી. તે પહેલાં તેઓ આ સંસ્થાના મુખ્ય અભિનેતા તથા દિગ્દર્શક હતા. નાટ્યક્ષેત્રે જયશંકર 'સુંદરી' અને તેમની જોડી અભિનયકલામાં ખૂબ ઉત્કૃષ્ટ હતી.

ચંદુલાલ દ. ઝવેરી

હરગોવિંદદાસ જે. શાહ

વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીના 'નાટકનાં પૌરાણિક અને યુક્તિપૂર્વકનાં દર્શ્યોનું લોકોને બેહદ આકર્ષણ હતું. એવાં દર્શ્યોની અસરકારક રજૂઆતનો યશ આ સંસ્થાના નામી સન્નિવેશકાર રંગીલદાસને ફાળે જતો હતો. આ સંસ્થાને 'બુદ્ધદેવ' નાટકની શનિવાર રવિવારના પ્રયોગોની કુલ આવક રૂ. 7000 થતી હતી. આ સંસ્થાના મુખ્ય સંચાલક મૂળજીભાઈ આશારામ ઓઝા અને વ્યવસ્થાપકો ભાઈશંકર મણિશંકર ભટ્ટ તથા ઓધવજી મોરારજી ઓઝા હતા. આ સંસ્થામાં દિગ્દર્શક મૂળજીભાઈ ઓઝા હતા. સંસ્થાએ 40 વર્ષ પછી મૂળજી ખુશાલ નાયકને રૂ. 300ના માસિક પગારથી દિગ્દર્શક તરીકે નિયુક્ત કર્યા અને તેમણે કવિ જી. એ. વૈરાટીના નાટક 'બલિરાજા'નું દિગ્દર્શન કર્યું. એ નાટક રંગભૂમિ પર ખૂબ સફળતા પામ્યું.

શ્રી દેશી નાટક સમાજે 1925માં ભજવેલ કવિ જી. એ. વૈરાટીરચિત સમાજસેવા નાટકના માત્ર 5 પ્રયોગ જ થઈ શક્યા હતા.

મહેસાણા જિલ્લાના પાંચોટ ગામના દયાશંકર ઉસ્તાદના એક જ કુટુંબે 3 નાટ્યસંસ્થાઓ ઊભી કરી હતી : શ્રી અંબિકા કલા મંડળ (1901થી 1920), શ્રી ભૈરવવિજય નાટક કંપની (ભાગીદારો લીલાધર 'ભાથી' અને દયાશંકર ઉસ્તાદ) તથા શ્રી વિજય નાટક કંપની 1941થી 1989. (માલિકો : દયાશંકર ઉસ્તાદ અને એમના અવસાન પછી એમના પુત્રો વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયા, વાસુદેવભાઈ પાંચોટિયા).

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના 150 વર્ષના ઇતિહાસમાં નાની-મોટી મળીને આશરે 300 ઉપરાંત નાટ્યસંસ્થાઓ થઈ ગઈ અને સમેટાઈ પણ ગઈ. તેમાંથી શ્રી દેશી નાટક સમાજ 90 વર્ષ જેવા લાંબા સમય સુધી ગુજરાતી નાટ્યક્ષેત્રે પ્રગતિશીલ રહી. તેના આશ્રયે અનેક કલાકાર-કસબીઓએ કીર્તિ સંપાદિત કરી હતી. આ સંસ્થાના માલિકો બદલાતા રહ્યા, પરંતુ સંસ્થાનું નામ કાયમ રહ્યું હતું. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં શ્રી દેશી નાટક સમાજની આવી સુદીર્ઘ કામગીરી એક પ્રેરક અને યશોદાયી પ્રકરણ છે.

વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીનું નાટક જોવા લોકમાન્ય ટિળક આવ્યા હતા. 1915માં આ સંસ્થાએ વડોદરામાં રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટનું ‘શૃંગી ઋષિ’ નાટક રજૂ કર્યું અને તે ખૂબ લોકપ્રિય નીવડ્યું; આથી આ નાટક જોવા માટે અમદાવાદથી સાંજની ગાડીમાં નાટ્યરસિકો ખાસ વડોદરા જતા; આથી એ ટ્રેન જાણે ‘શૃંગી ઋષિ સ્પેશિયલ’ હોય એવું વાતાવરણ સર્જાતું હતું !

ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન

1944માં પી. જી. ગાંધીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ સંસ્થાએ કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરરચિત ‘વીરપસલી’ નાટક ભજવ્યું અને તેને પણ અપાર લોકપ્રિયતા સાંપડી; ત્યારે પણ નાટ્યપ્રેમીઓ અમદાવાદથી સાંજની ગાડીમાં વડોદરા નાટક જોવા ઊપડી જતા. અમદાવાદથી ગાડીમાં આવનાર પ્રેક્ષકો સંપૂર્ણ નાટક જોઈ શકે માટે નાટક 25 મિનિટ મોડું શરૂ કરવામાં આવતું હતું.

1936માં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજે પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું સામાજિક નાટક ‘સજ્જન કોણ ?’ મુંબઈમાં રજૂ કર્યું ત્યારે આ નાટકની માત્ર 3 પ્રયોગની આવક રૂ. 18,000 થઈ હતી.

‘સંભારણાં’ સંસ્થાની સ્થાપના 26 માર્ચ, 1981ના રોજ મુંબઈમાં થઈ. આ સંસ્થા દ્વારા રંગભૂમિના નામાંકિત 41 કલાકારો તથા કસબીઓનું સન્માન કરી તેમને ભેટ-સોગાદો આપવામાં આવી હતી. આ રીતે આ સંસ્થા દ્વારા રંગભૂમિના ભૂતકાળની સ્મૃતિઓ જળવાઈ રહે એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો.

શ્રી દેશી નાટક સમાજે 1937થી 1958 સુધીમાં કલાકારો તથા કસબીઓની કદર રૂપે વિવિધ નાટકોની 27 લાભરાત્રીઓના પ્રયોગ એમના લાભાર્થે યોજ્યા હતા.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહને આર્થિક મુશ્કેલીમાં મદદ કરનાર એમના સ્નેહી મિત્ર શેઠ અમૃતલાલ લક્ષ્મીચંદ ખોખાણી અને શેઠ અમૂલખભાઈ અમીચંદ હતા.

ગં. સ્વ. ઉત્તમલક્ષ્મીબહેનની નાટ્યસંસ્થા શ્રી દેશી નાટક સમાજે સંરક્ષણ નિધિ માટે 25 નવેમ્બર, 1961ના રોજ ‘વડીલોના વાંકે’ નાટક ભજવ્યું અને એ પ્રયોગના આવકની રકમ તથા પ્રાપ્ત થયેલા સુવર્ણ-અલંકારો ઉત્તમલક્ષ્મીબહેને મહારાષ્ટ્રના તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી કન્નમવરને અર્પણ કર્યા હતા.

આ રંગભૂમિ-જગતમાં નાટ્યસંસ્થાના માલિકો હરીફ સંસ્થાનું નવું નાટક નિષ્ફળ બનાવવા માટે પ્રયાસ પણ કરતા. શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજના કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીરચિત ઐતિહાસિક નાટક ‘પૃથ્વીરાજ’ને પ્રથમ રાત્રિએ જ નિષ્ફળ બનાવવા માટે હરીફ નાટ્યસંસ્થાએ ભારે પ્રયત્નો કરેલા. તેથી પ્રથમ રાત્રિએ જ સંસ્થાને મોટા પ્રમાણમાં

નુકસાન વેઠવું પડ્યું હતું. મા. અશરફખાન પૃથ્વીરાજના પાત્રમાં રંગમંચ પર ઘોડા પર બેસીને આવતા.

મુકુંદરાય ગોરડિયા

1932માં બાપુલાલ બી. નાયક શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીને વરાડમાં લઈ ગયા. ત્યાં નાટકો નિષ્ફળ ગયાં. આ સંસ્થા 1939માં બંધ થઈ તેની પાછળનું એક કારણ સંસ્થાની વરાડની નિષ્ફળ મુસાફરી હતું.

શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજે બે દસકા સુધીમાં અંદાજે રૂ. 90 લાખ જેવી માતબર રકમનું ખર્ચ કરીને અંદાજે રૂ. એક કરોડ ઉપરાંતની આવક મેળવી હતી; આ સંસ્થા 1938માં બંધ થઈ.

ઈંદોરનાં મહારાણીએ ભાનુશંકર ચત્રભુજને નાટ્યસંસ્થા કરવા માટે રૂપિયા એક લાખ આપ્યા. તેઓ મહાકાળી માતાના ભક્ત હતા એટલે અમરેલી(સૌરાષ્ટ્ર)માં હરિભાઈ શેઠના મંડેરા થિયેટરમાં શ્રી મહાકાળી નાટક સમાજ નામે સંસ્થાનો આરંભ કરી નાટકો ભજવ્યાં; પરંતુ આવકની દૃષ્ટિએ નાટકો નિષ્ફળ ગયાં. વિકટ પરિસ્થિતિને કારણે સંસ્થા કલાકસબીઓને પગાર આપી શકે તેમ

ન રહ્યું; જોકે કલાકારોને પૈસા વગર દુઃખી થતા તેઓ જોઈ શક્યા નહિ અને છેવટે ભાનુશંકરે ગળાફાંસો ખાઈ આત્મહત્યા કરી. આમ રંગભૂમિક્ષેત્રે ભાનુશંકર ચત્રભુજ જેવા સંવેદનશીલ સંસ્થા-માલિકો પણ હતા.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજે ભજવેલું, નાટ્યલેખક મણિલાલ 'પાગલ'નું ઐતિહાસિક નાટક 'રા'માંડલિક' રંગમંચ પર સફળતા પામ્યું ત્યારે 1919માં એની આવક રૂ. 40,000ની થઈ હતી. 1931માં આ સંસ્થાના ટિકિટના દર રૂ. 3-8-0, 2-12-0, 2-4-0, 1-12-0, 1-2-0, 0-9-0 આના હતા.

1906માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ લિમિટેડ તરફથી રજૂ થયેલા મોતીલાલ ભટ્ટના 'સત્યનારાયણ' નાટકમાં રંગમંચ પર પ્રથમ નટી મિસ મણિએ અભિનય આપ્યો હતો. તેની સાથે નામાંકિત નટ ચીમનલાલ બાદશાહે ભૂમિકા ભજવી હતી.

1904માં નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહને શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં વ્યવસ્થાપકની ફરજ બજાવવા માટે માસિક પગાર રૂ. 200 મળતો હતો.

1915માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક કંપની હરિહર('દીવાના')રચિત 'સતી તોરલ' નાટક મુંબઈમાં રજૂ કર્યું ત્યારે એમાં ઘોડી તોરલને રંગમંચ પર લાવવામાં આવી હતી.

હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટની સંસ્થા શ્રી પ્રભાત કળા મંડળે 1942માં એમનું લખેલું 'લવકુશ' નાટક રજૂ કર્યું. એમાં વાલ્મીકિ ઋષિના આશ્રમવાળા દશ્યમાં રંગમંચ પર સસલાં, હરણાં, સફેદ કબૂતરો, શાહમૃગ, વાંદરાં વગેરે રજૂ કરવામાં આવતાં હતાં.

ચલચિત્રો બોલપટ બન્યાં પછી નાટ્યસંસ્થાઓ માટેનાં થિયેટરો હતાં તે સિનેમાગૃહ બની ગયાં. નવા શક્તિશાળી કવિ, નાટ્યલેખકો, અન્ય કલાકાર-કસબીઓને ઘસાતી જતી રંગભૂમિનું આકર્ષણ રહ્યું નહિ. વળી

સંસ્થાઓએ મનોરંજન કર પણ ચૂકવવો પડતો. આ બધાંના પરિણામે નાની નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવણીનાં કેન્દ્રો બદલ્યાં અને તેઓ નાનાં શહેરો તરફ વળી અને મોંઝાગ્યું ભાડું આપીને ખુલ્લી જમીન મેળવીને ત્યાં ખાડો ખોદીને પતરાંનું કાચું થિયેટર ઊભું કરી નાટકો ભજવવા લાગી. આ ભજવણી અગાઉ અનેક પ્રકારનાં લાઇસન્સ લેવાં પડતાં. આવી બધી હાડમારીને કારણે નાટ્યસંસ્થાઓ ધીમે ધીમે બંધ થતી ગઈ.

સૂરતમાં ત્યાંના નાટ્યરસિક ઈશ્વરલાલ દાણવાળાએ આશરે 1936-37માં પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી અને કવિ જી. એ. વૈરાટી, નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી' અને કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ - એ ત્રણેય નાટ્યલેખકોને નવું નાટક લખવા માટે અગાઉથી રકમ પણ આપી રાખી. સાથોસાથ કલાકારો અને અન્ય કસબીઓની ભરતી પણ ચાલુ જ હતી. 3માંથી એક પણ નાટ્યલેખક નાટક સંપૂર્ણ લખીને આપે તે પહેલાં જ માલિકની સઘળી મૂડી ખર્ચાઈ ને વેડફાઈ ગઈ; તેથી નવું કોઈ નાટક ભજવ્યા વગર જ માલિકને સંસ્થા બંધ કરવાની ફરજ પડી. આ સંસ્થાના રસોડામાં દરરોજ વિવિધ મિષ્ટાન અને મોંઘી વાનગીઓ બનાવવામાં આવતી. કહેવાતું હતું કે ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર આવું રજવાડી ઢબનું મોંઘું જમણ કોઈ નાટ્યસંસ્થાએ અગાઉ આપ્યું ન હતું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની શરૂઆતથી 1940 સુધીમાં વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓ દ્વારા ભજવાયેલાં લોકપ્રિય નાટકોના અનેક પ્રયોગો થયા હતા. 1941થી જે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોના સળંગ 50થી વધુ પ્રયોગો ભજવાયા હોય તેની વિગતો :

નાટક	નાટ્યલેખક	ભજ- વાયેલા પ્રયોગ	સાલ	ગામ	ભજવનાર નાટ્યસંસ્થા
1	2	3	4	5	6
મુરલીધર	હરિભાઈ ભટ્ટ	130	1941	મોરબી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નાગરભક્ત સોરઠનો સંત	હરિભાઈ ભટ્ટ	74	1941	જામનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
ફરજ યાને ભાઈબીજ	હરિભાઈ ભટ્ટ	62	1942	ભાવનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
લવકુશ	હરિભાઈ ભટ્ટ	300	1942	ભાવનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
વીરપસલી	પરમાનંદ ત્રાપજકર	100	1944	વડોદરા	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (માલિક : પી. જી. ગાંધી)
વાલો નામેરી	ઉત્તમચંદ દોશી	100	1945	મોરબી	શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજ (માલિક : કેશવલાલ ભારદિયા)
લવકુશ	હરિભાઈ ભટ્ટ	115	1945	ભાવનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
અનોખી પૂજા	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	100	1946	મુંબઈ	ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટર્સ

રાણકદેવી	દામુ સાંગાણી	65	1947	જામનગર	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
શેણી વિજાણંદ	હેમુભાઈ ભટ્ટ	82	1947	ભાવનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
રાણકદેવી	હેમુભાઈ ભટ્ટ	70	1947	ભાવનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
રા'નવઘણ	હેમુભાઈ ભટ્ટ	65	1947	વીસનગર	પ્રભાત કલા મંડળ (ભાવનગર)
કુદરતના ખોળે	ચીમનલાલ માગનલાલ ભોજક	100	1949	વીસનગર	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
વહુરાણી	પરમાનંદ ત્રાપજકર	51	1956	ભાવનગર	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સર્વોદય	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	562	1956	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારલક્ષ્મી	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	351	1958	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર માંગડાવાળો	હરિભાઈ પટેલ	100	1960	દામનગર	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
વીર માંગડાવાળો	હરિભાઈ પટેલ	51	1960	સાવરકુંડલા	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શેણી વિજાણંદ	હેમુભાઈ ભટ્ટ	65	1960	કલોલ	વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)
ઠાકોર વાઘ	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	120	1960	મોરબી	શ્રી સોહમ્ નાટક સમાજ
જીવાજી ઠાકોર	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	85	1960	મોરબી	શ્રી સોહમ્ નાટક સમાજ
કુબેરનાથ	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	70	1960	મોરબી	શ્રી સોહમ્ નાટક સમાજ
રફાળેશ્વર	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	60	1960	મોરબી	શ્રી સોહમ્ નાટક સમાજ
મોટા ઘરની વહુ	દામુ સાંગાણી	100	1960	મુંબઈ	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)
જાનમાં આવજો	દામુ સાંગાણી	100	1962	મુંબઈ	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)
સો ટચનું સોનું	તેરસિંહ ઉદ્દેશી	1217	1962 -1967	મુંબઈ	મધર ઈડિયા થિયેટર્સ (મુંબઈ)
પાનેતર	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	100	1963	મુંબઈ	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)

સોનબેનની ચૂંદડી	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	51	1963	અમદાવાદ	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
પરભવની પ્રીત	પરમાનંદ ત્રાપજકર	100	1965	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	547	1969	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શેણી વિજાણંદ	હેમુભાઈ ભટ્ટ	100	1970	ભાવનગર	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર (અમદાવાદ)
સાગરનાં મોતી	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	100	1970	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જેસલ તોરલ	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	100	1971	ભાવનગર	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર (ભાવનગર)
વહુ માથાની મળી	પરમાનંદ ત્રાપજકર	120	1971	ભાવનગર	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર (ભાવનગર)
સાસુના વાંકે	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	204	1972	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શેણી વિજાણંદ	હેમુભાઈ ભટ્ટ	80	1972	પાલિતાણા	કલાપથિક (પાલિતાણા)
સૌભાગ્ય કંકણ	નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	100	1973	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માડીના જાયા	નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	200	1973	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અમર હો તારો ચાંદલો	કવિ કાંતિ મહેતા	100	1974	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પ્રીતનાં પારખાં	નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	100	1975	મુંબઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મંગલમૂર્તિ	મધુસૂદન આચાર્ય	225	1979	વીસનગર	શ્રીકીર્તિ કલાકેન્દ્ર (અમદાવાદ)
વહુએ વધારી આબરુ	પ્રકાશ દાણી	100	1982	વીસનગર	શ્રી દિગ્વિજય કલામંડળ (ઉમતા)
*છોકરી છેતરી ગઈ	મણિલાલ પાગલ	118	1985	સૂરત	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર (અમદાવાદ)
* નાટક 'ગરીબ કન્યા' નવસંસ્કરણ સંજય વર્મા 'અંગાર'					

ચંદુલાલ શાહ અને વાડીલાલ શાહે શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ શરૂ કરી ત્યારે એમની પાસે માત્ર રૂ. 22ની મૂડી હતી. નાટકો કે નાણાં ન હતાં; હતી માત્ર એક જ તમન્ના તે રંગમંચ પર ઉત્તમ સંસ્કારલક્ષી નાટકો રજૂ

કરીને પ્રજામાં સંસ્કાર-સિંચન કરવાની.

નાટ્યસંસ્થાઓમાં નવા નાટકનું નિયમિત રિહર્સલ કરવામાં આવતું; આ શિસ્તનું કડક અને ફરજિયાત પાલન કરવામાં આવતું. દરેક કલાકારને ભજવવા માટેનું પાત્ર અભિનય સાથે કંઠસ્થ કરવું પડતું. દિગ્દર્શકો કલાકારોને અભિનય કેમ કરવો એ કરી બતાવતા હતા.

1939માં ભાવનગરમાં વિજયરંગ થિયેટરના માલિક ભીમભાઈ શેઠે શ્રી નવજીવન નાટક સમાજ નામની સંસ્થા શરૂ કરી. સંસ્થામાં નટવર મસ્તાન, સોમનાથ ('કલ્યાણી'), નટવરલાલ (ચાર્લી), બાપાલાલ રાવળ, મોહન ઠક્કર, કાંતિલાલ મહેતા વગેરે કલાકારો જોડાયા હતા. શેઠે નિયમ કર્યો હતો કે દરેક શહેરમાં સંસ્થા 3 મહિના રહે અને દર મહિનાની 11 તારીખે જ કલાકારો-કસબીઓને પગાર આપવામાં આવશે. સંસ્થા ભાવનગરથી જામનગર ગઈ અને કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરનું 'સ્નેહનાં જાદુ' નાટક ભજવ્યું અને પછી સંસ્થા મોરબી આવી. દરમિયાનમાં શેઠે દીકરાનાં લગ્ન લીધાં હતાં અને લગ્નની તારીખ પણ 11 જ આવતી હતી. દીકરાની જાન સાંજે જવાની હતી, પરંતુ શેઠ સવારે ભાવનગરથી મોરબી આવ્યા અને નિયમ પ્રમાણે 11 તારીખે જ સૌને પગાર ચૂકવી પાછા ભાવનગર પહોંચી ગયા; એ રીતે તેમણે નિયમપાલન, વચનબદ્ધતા અને નિષ્ઠાનું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું. શેઠના દીકરાના આ લગ્ન-પ્રસંગે તમામ કલાકારો-કસબીઓએ 15 દિવસનો પગાર ચાંદલા રૂપે આપ્યો. શેઠે સામે એ સૌને એક મહિનાનો પગાર બોનસ રૂપે આપ્યો. આવા ઉદાર મનોવૃત્તિવાળા, ધૂની અને મક્કમ મનોબળ ધરાવતા સંસ્થાના શેઠ ભીમભાઈ હતા.

ભાઈશંકર પંડ્યાની નાટ્યસંસ્થા શ્રી નટરાજ નાટક કંપની પોરબંદરમાં નાટકો ભજવી રહી હતી; પરંતુ ધંધો સારો ચાલતો ન હોવાથી, સંસ્થા પર કરજ થઈ ગયું હતું. દરમિયાનમાં કવિ કાંતિલાલ મહેતાનાં 2 નાટકો 'સતી પિંગળા' અને 'કુંવરબાઈનું મામેરું' ભજવાયાં અને સારી આવક થવાથી સંસ્થા પોતાનું કરજ ચૂકવી શકી. શ્રીનાથજી થિયેટરની સામે ગુજરાતી ચલચિત્ર 'શેઠ સગાળશા'ની જાહેરાતનું બોર્ડ મૂકવામાં આવ્યું હતું અને ચિત્ર થોડા દિવસો પછી રજૂ થવાનું હતું. કવિ કાંતિલાલે રાત-દિવસ પરિશ્રમ કરીને 'શેઠ સગાળશા' નામનું નાટક ઝડપથી લખી દીધું અને આ નાટક ભજવાયું ત્યારે નાટકને ખાસ્સી સફળતા મળી. 8 દિવસ પછી ગુજરાતી ચિત્ર 'શેઠ સગાળશા' રજૂ થયું ત્યારે એ ચિત્રને આવકની દૃષ્ટિએ ખોટ સહન કરવી પડી હતી.

આશરે 1935 પછી ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં લગભગ 30 ઉપરાંત નાટ્યસંસ્થાઓ વિવિધ શહેરો અને ગામડાંમાં નાટકો ભજવતી હતી.

1912માં ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલની શ્રી દેશી નાટક સમાજ નવસારીમાં નાટકો ભજવી રહી હતી ત્યારે ખ્યાતનામ અભિનેત્રી મિસ મણિને નાટક ભજવાઈ રહ્યું હતું ત્યારે જ સચિનના નવાબ ઉપાડી ગયા હતા.

પ્યારેલાલ વિઠ્ઠલરાય મહેતાની નાટ્યસંસ્થા શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ તરફથી કરાંચીમાં 'માલતી-માધવ' અને 'પિતૃભક્ત પ્રભાકર' નાટકો ભજવાયાં. સંસ્થાને કરાંચીમાં ખર્ચ કાઢતાં અંદાજે રૂ. 30,000 ઉપરાંતની આવક થઈ હતી; એમાં 'માલતી-માધવ' નાટકે સારી આવક આપી હતી.

1972માં અમદાવાદમાં જ જૂની રંગભૂમિની 5 સંસ્થાઓ હતી : નવા વાડજમાં શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર, અમરાઈવાડીમાં શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર, નરોડામાં શ્રી જ્યોતિ નાટ્યમંદિર તથા સિવિલ હોસ્પિટલના વિસ્તારમાં વિજય નાટક કંપની અને શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ નાટકો ભજવતી હતી.

ચંદુલાલ શાહની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ સંસ્થાએ 1920માં પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું 'કુમારપાળ' નાટક

ભજવ્યું; પણ માત્ર પાંચ પ્રયોગો ભજવાયા પછી આ નાટક કદી ભજવાયું ન હતું. 1926માં કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટનું નાટક ‘શકુંતલા’ ભજવાયું, પણ તે રંગમંચ પર નિષ્ફળ નીવડ્યું હતું. 1935માં ‘મોહપ્રતાપ’ અને 1939માં ‘અક્ષયરાજ’ નામનાં નાટકો પણ નિષ્ફળ નીવડ્યાં હતાં.

1921માં અમદાવાદમાં મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીએ શેઠ અજિતસિંહ મણિલાલ પાસેથી ‘ભારતભુવન’ થિયેટર માસિક રૂ. 2200 ભાડેથી દોઢ વર્ષ માટે રાખ્યું હતું.

મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી મુંબઈમાં નાટકો ભજવી નાટ્યરસિકોમાં ચાહના મેળવી રહી હતી. ભાવનગરના મહારાજા સાથે નાટ્યસંસ્થાના માલિક અને નાટ્યલેખક વાઘજી આશારામ ઓઝા અને એમના બંધુ મૂળજીભાઈને પરિચય થયો. થોડા સમય પછી મહારાજાએ એક નાટક લખીને ભજવવા માટે આપ્યું. ઓઝા-બંધુઓએ નાટક વાંચી જોયું. એમની નાટ્યસંસ્થા માટે તે અનુરૂપ નહિ જણાવાથી મહારાજાને એમનું લખેલું નાટક પાછું આપવામાં આવ્યું.

ભાવનગરમાં મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી નાટકો ભજવી રહી હતી અને સંસ્થાના ‘ભર્તૃહરિ’ નાટકને ચારે તરફ બેહદ લોકપ્રિયતા સાંપડી રહી હતી. એક રાત્રે ભાવનગરના મહારાજા પોતે ખાસ ‘ભર્તૃહરિ’ નાટક જોવા આવ્યા. નાટકના દૃશ્યની ભજવણીમાં મૂળજી આશારામ ઓઝા પગમાં સોનાનો તોડો પહેરીને ભરથરીની ભૂમિકા ભજવી રહ્યા હતા ત્યારે મહારાજાએ મૂળજીભાઈને કહ્યું કે ‘અત્યારે તમે મને નમન કરો તો હું તમને જે માગશો તે આપીશ.’ મૂળજીભાઈએ પાત્રોચિત ગૌરવને છાજે એ રીતે જણાવ્યું કે ‘હું બાણું લાખ માનવનો ધણી મહારાજા ભર્તૃહરિ છું; જે મને નમન કરશે એને હું સુવર્ણ તોડો ભેટ આપીશ.’ આ સાંભળ્યા પછી ભાવનગરનરેશે આકોશમાં આવી ફરમાન છોડ્યું કે ચોવીસ કલાકમાં મારા રાજ્યની હદ છોડીને ચાલ્યા જાવ. રાજ્યના આ ફરમાનનો સંસ્થાએ તાકીદે અમલ કર્યો. એક તરફ નાટક ભજવાતું હતું ત્યારે બીજી તરફ સંસ્થાનો સામાન બહારગામની મુસાફરી માટે વ્યવસ્થિત ગોઠવાતો જતો હતો. સવાર પડતાં તો નાટ્યસંસ્થા ભાવનગરથી દૂર નીકળી ગઈ હતી. એ સમયના કલાકારોમાં આવાં પાત્રગૌરવ અને ટેક હતાં.

વાઘજી આશારામની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીના ગાયક-કલાકાર હીરાલાલ ‘અહો ! બ્રહ્મનાદ ગાજે, રૂડો રાસ રચ્યો આજે બ્રહ્માંડમાં’ રાસ પંચમ સૂરમાં ગવરાવતા હતા.

✱

આમ અનેક આઘાત-પ્રત્યાઘાતો અને કિસ્સા-કિવદન્તીઓનો વિષય બનેલી ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાઓની વ્યવસ્થિત માહિતી અહીં પ્રસ્તુત થાય છે.

1. મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી (1880થી 1923)

સ્થાપક :	વાઘજી આશારામ ઓઝા, 1878–1896; મૂળજી આશારામ ઓઝા, 1896–1919; મૂળજી આશારામ ઓઝાનાં ધર્મપત્ની જીવકોરબહેન, 1919–1923.
વ્યવસ્થાપક :	ભાઈશંકર એમ. ભટ્ટ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	વાઘજી આશારામ ઓઝા દ્વારા મોરબીના રાજવીના સહકારથી 1880માં રાજકોટ જિલ્લાના મોરબી શહેરમાં સ્થાપના.

નાટ્યલેખકો :	વાઘજી આશારામ ઓઝા, મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ જી. એ. વૈરાટી, મણિલાલ 'પાગલ', કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ.
ભજવેલાં નાટકો :	'રમા રણજિત', 'ત્રિવિક્રમ' (1882), 'ચાંપરાજ હાડો' (1884), 'રાણકદેવી' (1890), 'જગદેવ પરમાર', 'ત્રિયારાજ', 'રાજસિંહ વિમળદેવી' (1892), 'વીરબાળા' (1896), 'વિબુધવિજય' (1897), 'દેવયાની' (1899), 'રાજતરંગ' (1902), 'ચંદ્રહાસ' (1903), 'ભક્ત અંબરીષ' (1907), 'મહાસતી અનસૂયા' (1908), 'કંસવધ' (1909), 'સુકન્યા સાવિત્રી' (1910), 'બુદ્ધદેવ' (1914), 'શૃંગી ઋષિ' (1915), 'પુનર્જન્મ' (અંદાજે 1916), 'બલિરાજા' (અંદાજે 1922), 'સોરઠની સતી' (1922), 'સતી ઊજળી' (1923), 'સરસ્વતી', 'મદાલસા', 'ભીષ્મ પિતામહ', 'ભાવિપ્રાબલ્ય', 'સ્વદેશી રમણી'; કુલ 26 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મૂળજી આશારામ ઓઝા, અમૃતલાલ મહાદેવ ઓઝા, મૂળજી ખુશાલ નાયક.
સંગીતકારો :	દલસુખરામ વસ્તારામ ભોજક, નાથાલાલ ભાવસાર, કેશવલાલ ઓઝા, નર્મદાશંકર, હરિલાલ ત્રિવેદી.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : ત્રિભુવનદાસ બ્રાહ્મણ, પખવાજ : બળદેવદાસ.
અભિનેતાઓ :	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કલ્યાણજી કાશીરામ દવે, જમનાદાસ ઠક્કર, ધનેશ્વર રાવળ, હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ, અલારખા મલ્લુ મીર, કેશવલાલ નાયક, મણિલાલ સદાશિવ, જટાશંકર શિવશંકર, ખુશાલ દવે, સૂરજરામ નાયક, દલસુખરામ ભોજક, ચીમન ભુદર ભોજક, હાસમ મલ્લુ મીર, દોલતરામ દવે, વલ્લભરામ વાંકાનેરી, કલ્યાણજી રાવળ, મનસુખ નાયક, મહાશંકર વ્યાસ, રતિલાલ નાયક, રવિશંકર દવે, નાથાલાલ નાયક.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ :	ગોવિંદજી પ્રાણજીવન ભટ્ટ ('પિંગળા'), ધરમશી ઠાકર, ભોગીલાલ કાળિદાસ ભોજક, લાલજી નાયક, નારણદાસ, ભગવાનદાસ નાયક, મણિલાલ નાયક, જેઠલાલ નાયક, પ્રહલાદ કાળુભાઈ નાયક, છગન ભાવસાર (સાવિત્રી), ચાંદમિયાં (રાણકદેવી).
સન્નિવેશ :	પેન્ટર રંગીલદાસ,
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મોરબી, અમદાવાદ, મુંબઈ, વડોદરા, સૂરત, રાજકોટ, ભાવનગર.
વિશેષ વિગત :	દરરોજ 3 સાધુઓને જમાડ્યા પછી જ સંસ્થાના કલાકસબીઓને ભોજન આપવામાં આવતું.
	'ભર્તૃહરિ'ના અતિ લોકપ્રિય નાટકમાં મૂળજી આશારામની ભર્તૃહરિની ભાવવાહી ભૂમિકાનો પ્રેક્ષકો પર પ્રબળ પ્રભાવ પડતો અને ભાવુક પ્રેક્ષકો સંસારત્યાગ માટે પ્રેરાતા. તેઓ 'ભર્તૃહરિ'ના પાત્રમાં સોનાનો તોડો પહેરતા અને એ પાત્ર દીપી ઊઠતું.

	‘ભર્તૃહરિ’ નાટકમાં ‘પિંગળા’ની ભૂમિકા ભજવનાર ગોવિંદજી ભટ્ટ એમની ભાવસભર ભૂમિકાને પરિણામે ગોવિંદજી ‘પિંગળા’ તરીકે ઓળખાયા હતા.
	‘ત્રિયારાજ’ નાટકમાં ‘ગોરખ’ના પાત્રમાં દલસુખરામ ભોજકની ગાયકીથી પ્રસન્ન થયેલા વડોદરાના રાજ્યગાયક મૌલાબક્ષ ઘીસેખાને તેમને વડોદરામાં ગાયક તરીકે સ્થાન આપવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું, પરંતુ દલસુખરામે તેનો અસ્વીકાર કર્યો હતો. ‘વિબુધ-વિજય’માં બેરિસ્ટરની ભૂમિકા ભજવનાર ચીમન ભૂદરની કલાથી ભાવનગરના મહારાજા પ્રસન્ન થયા હતા. મહારાજાએ તેમને ભાવનગર રાજ્યના ખર્ચે બેરિસ્ટર તરીકેનો અભ્યાસ કરાવ્યો. આ રીતે રંગમંચ પર બેરિસ્ટર બનેલા કલાકાર અભિનયના પ્રતાપે વાસ્તવજીવનમાં પણ બેરિસ્ટર બની શક્યા.
સમાપ્તિ :	1923 મુંબઈમાં.
ઓઝા, વાઘજી આશારામ (જ. 1850; અ. 30 જાન્યુઆરી, 1893, વઢવાણ)	

પ્રાથમિક શિક્ષણ ધોરાજી અને માધ્યમિક શિક્ષણ ગોંડલમાં મેળવ્યું. રાજકોટની હાઈસ્કૂલમાંથી મેટ્રિક થયા. મોરબીમાં અંગ્રેજી શાળામાં શિક્ષક તરીકે રહ્યા પછી જામનગરમાં અંગ્રેજી સ્કૂલમાં શિક્ષક થયા. આરોગ્ય સારું નહિ રહેવાથી 10 વર્ષે નિવૃત્તિમાં ગાળ્યાં.

વતન મોરબી. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ રામભાઉની નાટક મંડળી મોરબી આવી હતી ત્યારે એની ભજવણી જોયા પછી આ કલાને સુવ્યવસ્થિત કરવાનો વિચાર આવ્યો. તેઓ મોરબીના રાજવી વાઘજીને ત્યાં હેમભાને ટ્યૂશન આપવા જતા હતા અને તેમની સમક્ષ નાટકમંડળી વિશે પ્રસ્તાવ મૂક્યો. રાજવી વાઘજીએ નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરવા માટે નાણાકીય સહાય કરી અને 1878માં ‘સુબોધ નાટક મંડળી’ મોરબીમાં શરૂ થઈ. 1882માં ‘મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી’ શરૂ કરી.

તેમણે ‘ભર્તૃહરિ’, ‘રાણકદેવી’, ‘ત્રિયારાજ’, ‘જગદેવ પરમાર’, ‘ત્રિવિક્રમ’, ‘ચંદ્રહાસ’ વગેરે નાટકો લખ્યાં તે લોકપ્રિય થયાં.

2. શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની (1882થી 1917)

સ્થાપક :	ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1882 અમદાવાદમાં.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં અગાઉ ભજવાયેલાં નાટકો ભજવ્યાં.
લેખકો :	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, મણિલાલ ‘પાગલ’, લવજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ ઠક્કર, પોપટલાલ માધવજી.

ભજવેલાં નાટકો :	‘ગોપીચંદ’ (હિંદી 1889), ‘શૂરવીર શિવાજી’, ‘પ્રેમચંદ્રિકા’ (1893), ‘શૈલબાળા’, ‘ચંદ્રકાંતા’, ‘જગતસિંહ’, ‘કુમુદકિશોરી’, ‘સીતાસ્વયંવર’ (1896); ‘સતી સુંદરબા’ (1899), ‘સંસારી સાવિત્રી’ (1902), ‘મીરાંબાઈ’ (1903), ‘ઈંદુમતી’ (1904), ‘નરસિંહ મહેતો’ (1906), ‘ડોલતી દુનિયા’, ‘ધ્રુવકુમાર’ (1909), ‘ભક્ત પીપાજી’ (1912), ‘રાધા પ્રેમભક્તિ’ (1913), ‘સુરશ્યામ’ (1913), ‘પ્રેમની પૂતળી’ (1914), ‘દારા ઔરંગઝેબ’ (ઉર્દૂ) (1915), ‘કળિયુગની સતી’, ‘વેરની વસૂલાત’ (1916), ‘સૂર્યકમળ’, ‘રમણસુંદરી’, ‘મહારાણા પ્રતાપસિંહ’, ‘કેદારસિંહ’, ‘બ્રહ્મકુમારી’. ‘રણજિતસિંહ’, ‘કામાંધનાં કાવતરાં’, ‘નર્મદા’, ‘જગતસિંહ’, ‘વિદ્યા-પ્રતાપ’, ‘પાપનો પશ્ચાત્તાપ’, ‘અભિજ્ઞાનશાકુંતલ’. કુલ 34 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળ (મોટા ત્રંબક), ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર રાવળ (નાના ત્રંબક), છોટાલાલ પીતાંબરદાસ, શંકરલાલ ત્રંબકલાલ રાવળ.
સંગીતકાર :	શંકરલાલ ત્રંબકલાલ રાવળ, ઇગનલાલ, લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજી, ઉસ્તાદ નંદલાલ કંસારા (શિહોર, જિ. ભાવનગર), કાદરબક્ષ, ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક (કડી ઉ.ગુ.)
અભિનેતાઓ :	ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળ, ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર રાવળ, શિવશંકર ઉમિયાશંકર, રામચંદ્ર રાવળ, કાનજી હીરજી રાવળ, શામજી જેઠાલાલ રાવળ, પ્રાણશંકર, પ્રાણજીવન જોષી, દયારામ અદા, કેશવલાલ ગોવિંદ, લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજી, છોટાલાલ પીતાંબર, કરુણાશંકર પ્રેમજી, શિવલાલ અમરશી, જેશંકર આચાર્ય, જોઈતારામ કિશોર, શંકરલાલ, અંબાશંકર, રેવાશંકર વેણીરામ, મગનલાલ શિવલાલ નાયક, બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયક, કેશવલાલ પ્રેમચંદ નાયક, ધનસુખ પ્રેમચંદ નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	મુંબઈ (1896, 1900 અને 1906), ભરૂચ (1905), અમદાવાદ, કરાંચી (1910), વલસાડ, સૂરત, અંકલેશ્વર (1909), ભાવનગર, જેતપુર.
સમાપ્તિ :	1917 ભરૂચમાં.

વિશેષ વિગત :

વાંકાનેર(જિ. રાજકોટ)ના રાજવીની સહાયથી આ નાટ્યસંસ્થા અમદાવાદમાં શરૂ થઈ. વડોદરાના મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડે મકરપુરા મહેલમાં નાટકો ભજવવા નિમંત્રણ આપી, કલાકારોને શાલદુશાલા ઓઢાડી સંસ્થાને મોટી રકમની ભેટ આપી.

1896માં સંસ્થાનું મુંબઈ ખાતેનું ઉદઘાટન 8 ફેબ્રુઆરી, 1896ના રોજ દીવાન બહાદુર મણિભાઈ જશભાઈએ કર્યું અને તે રાત્રે ‘પ્રેમચંદ્રિકા’ નાટક ભજવ્યું. મોટા ત્રંબકને શાલ ભેટ આપવામાં આવી.

મુંબઈમાં ‘સીતાસ્વયંવર’ (10 ફેબ્રુઆરી, 1896), ‘કુમુદકિશોરી’ (12 ફેબ્રુઆરી, 1896), ‘હરિશ્ચંદ્ર’ (24 ફેબ્રુઆરી, 1896), ‘શૂરવીર શિવાજી’ (14 માર્ચ, 1896), ‘ચાંપરાજ હાડો’ (17 માર્ચ, 1896) નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

મુંબઈમાં ગ્વાલિયરના મહારાજા સિંધિયાએ ‘સીતાસ્વયંવર’, ‘ચાંપરાજ હાડો’, ‘શૂરવીર શિવાજી’ એ 3 નાટકો જોયા પછી સંસ્થાને રૂ. 2,500ની રકમ બક્ષિસમાં આપી. આ સમયે ટિકિટના દર રૂ. 111, 1, બાર આના, આઠ આના અને 4 આના હતા.

પોરબંદરના સુદામાજી રૂઘનાથજીના લાભાર્થે 26 માર્ચ, 1896ના રોજ ‘મેવાડનો પ્રતાપસિંહ’ અને મુંબઈ ગૌરક્ષક મંડળીના લાભાર્થે 10 એપ્રિલ, 1896ના રોજ ‘સીતાસ્વયંવર’ નાટકો ભજવવામાં આવ્યાં હતાં. મુંબઈમાં આવાં સેવાકાર્યો માટે નાટકો ભજવ્યાં. સૂરતમાં કોંગ્રેસની પ્રોવિન્શિયલ કોન્ફરન્સ યોજવાની હતી. તેના ફળા માટે ‘નરસિંહ મહેતો’ 1 ઓક્ટોબર, 1906ના રોજ ભજવ્યું, જેના સમારંભના પ્રમુખપદે સર ફીરોજશાહ મહેતા હતા.

અમદાવાદ અને અન્ય શહેરોમાં નાટકો ભજવી સંસ્થા 1900માં મુંબઈના ટ્રિવોલી થિયેટરમાં આવી. સંસ્થા નાટકો ભજવવા જૂનાગઢ ગઈ ત્યારે રેવાશંકર વેણીરામ, શિવલાલ અમરશી, કેશવલાલ ગોવિંદ, પ્રાણશંકર, પ્રાણજીવન જેવા થોડાક કલાકારો જૂનાગઢના નવાબની નાટ્યસંસ્થામાં નોકરીમાં જોડાઈ ગયા.

1908માં નાના ત્રંબક અને મોટા ત્રંબકને મતભેદ થતાં બન્ને જુદા થયા. ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળે (મોટા ત્રંબક) સંસ્થાનું નામ અને નાટકો લીધાં જ્યારે ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડીએ (નાના ત્રંબક) વડોદરાનું વાંકાનેર થિયેટર રાખ્યું અને તેમની નાટ્યસંસ્થા શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજની સ્થાપના કરી.

શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપનીનું ‘નરસિંહ મહેતો’ લોકચાહના મેળવી ગયું. એમાં નાના ત્રંબકે નરસિંહ મહેતાની ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવી ગુજરાતની અભિનયકલાનું ગૌરવ વધાર્યું. કુંવરબાઈની ભૂમિકા કેશવલાલ ગોવિંદે અને કૃષ્ણની ભૂમિકા લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજીએ ભજવી હતી. આ સંસ્થાનું ‘નરસિંહ મહેતો’ નાટક રંગમંચ પર અત્યંત સફળ નીવડ્યું. સંસ્થાનાં અન્ય નાટકોમાં નાના ત્રંબકે ‘શૂરવીર શિવાજી’માં શિવાજી, ‘જગતસિંહ’માં જગતસિંહ ‘મહારાજા પ્રતાપસિંહ’માં પ્રતાપ તેમજ ‘ઈંદુમતી’માં રાહુની ભૂમિકાઓ ભજવી હતી.

સંસ્થાએ ભજવેલાં નાટકો પૈકી ‘ચંદ્રકાન્તા’માં 76, ‘ગોપીચંદ’માં 54, ‘પ્રેમચંદ્રિકા’માં 78 તથા ‘જગતસિંહ’માં 64 ગીતો હતાં.

‘નરસિંહ મહેતો’ નાટકમાં નરસિંહ મહેતા કેદારો રાગ ગાય છે. એ દશ્ય ખૂબ અસરકારક રીતે ભજવાય છે, કારણ કે નાના ત્રંબક શાસ્ત્રીય સંગીતના જ્ઞાતા હતા તેમજ સંગીતના સાજિંદાઓ પણ શાસ્ત્રીય સંગીતના જાણકારો હતા.

સંસ્થાએ ગુજરાતી ઉપરાંત ઉર્દૂ-હિંદી નાટકો પણ ભજવ્યાં હતાં.

કનૈયાલાલ મુનશીએ ‘નરસિંહ મહેતા’ નાટકની પ્રશંસા કરી હતી. ધનસુખલાલ મહેતાએ આ નાટક 13 વખત જોયું હતું.

સમય જતાં ત્રંબકલાલના પુત્ર શંકરલાલ રાવળે આ સંસ્થાનું સંચાલન કર્યું હતું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની આ એક નામાંકિત સંસ્થા 35 વર્ષની કારકિર્દી પછી બંધ થઈ.

3. શ્રી દેશી નાટક સમાજ – 1 (1889થી 1924)

સ્થાપક :	ભાગીદારો : ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1889ની આખરમાં અમદાવાદમાં ટૂંક સમયમાં જ કેશવલાલ અધ્યાપક સાથે ભાગીદારી છૂટી કરી, ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી સંસ્થાના માલિક થયા. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજીના અવસાન પછી તેમનાં વિધવા સાથે સમાધાન કરી ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરી માલિક થયા (1903–1923).

વ્યવસ્થાપક :	લલ્લુભાઈ મુનશી (1903), નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ (1905), બચુભાઈ શિવપ્રસાદ (1912), (સહવ્યવસ્થાપક) ગિરધરલાલ 'જિનતાન' (1914), નાથાલાલ (1917), (સહવ્યવસ્થાપક) ચીમનલાલ દાવડા (1919), પરસોત્તમ ઈશ્વર અમીન (1919), વિશ્વનાથ રણછોડજી જોશી (1919), પોપટલાલ કેસરીસિંગ શેઠ (1921), ચૂનીલાલ બાપુલાલ માસ્તર (1924), ચીમનલાલ ભુદરભાઈ મહેતા.
નાટ્યલેખકો :	ભોજક કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક, ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ, મુનશી મીરઝા, કવિ છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા, મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ 'કવિ કાન્ત', કવિ મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ, નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ, મણિલાલ 'પાગલ'.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ : 'સંગીત લીલાવતી'.	
ભજવેલાં નાટકો :	'સતી સંયુક્તા' (1891), 'સુભદ્રાહરણ', 'ભોજરાજ' (1892), 'વીર વિક્રમાદિત્ય', 'સુંદર માધવ', 'કેસર કિશોર', 'રામરાજ્ય વિયોગ', (1893), 'સતી પાર્વતી' (1894), 'મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન', 'અશ્રુમતી' (1895), 'સરદારબા' (2 ઓક્ટોબર, 1897), 'ઉમાદેવડી' (1898), 'વીણાવેલી' (31 ઓક્ટોબર, 1899), 'વિજયા વિજય' (1900), 'મદનમંજરી' (હિંદી) (29 જુલાઈ, 1901), 'ઉદયભાણ' (22 જાન્યુઆરી, 1902), 'મોહિનીચંદ્ર' (1903), 'વિજયકમળા' (1904), 'સતી સીતા' (26 ઓક્ટોબર, 1905), 'ભગવતગીતા' (6 સપ્ટેમ્બર, 1906), 'સતી દ્રૌપદી' (1908), 'શ્રી ભદ્રાયુ' (25 સપ્ટેમ્બર, 1905), 'જાલિમ ટુલિયા' (1910), 'કબીરસાબ' (8 ફેબ્રુઆરી 1912), 'સંન્યાસી' (6 જૂન, 1912), 'કુલીન નાયિકા' (12 ડિસેમ્બર, 1912), 'અજિતસિંહ' (12 એપ્રિલ, 1913), 'સતી સુલોચના' (1914), 'સતી દમયંતી' (1915), 'અશોક', 'દેવહૂતી' (1916), 'રુકિમણી-હરણ' (26 જુલાઈ, 1919), 'દેશભક્તિ' (15 ઓગસ્ટ 1921), 'મીનળ-મુંજાલ' (31 ઓગસ્ટ, 1922), 'દીવાન' (1923). સંસ્થાએ કુલ 36 નવાં નાટકો ભજવ્યાં.
દિગ્દર્શકો :	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ (સહદિગ્દર્શક : નર્મદાશંકર નારાયણ પાંચોટિયા), ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, મોતીરામ બેચર નંદવાણા, વિહ્વલદાસ ત્રિભુવનદાસ ભોજક, રામલાલ વલ્લભ નાયક, બબ્રુપ્રસાદ મોહનલાલ કંથારિયા, દોરાબજી એદલજી મેવાવાળા, ચૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક.
સંગીતકારો :	દુર્લભજી નાયક (હાર્મોનિયમ-વાદક), ઉસ્તાદ તુળજારામ નાયક (સારંગી), ઉસ્તાદ મણિલાલ નાયક (તબલાં), અમથાલાલ નાયક, નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ, નર્મદાશંકર નારાયણ પાંચોટિયા, પુરુષોત્તમ 'સુરદાસ', ઉસ્તાદ હમીરજી ગીગાભાઈ મીર, ડાહ્યાલાલ શિવરામ નાયક, રામલાલ વલ્લભ નાયક, અમૃતલાલ જેઠલાલ દવે, ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક.

ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : ગુલામઅલી કાસમજી વોરા, વનરાવનદાસ, ડુંગરદાસ છબીલદાસ નાયક, આશારામ લલ્લુભાઈ નાયક. તબલચીઓ : બચુમિયાં લંઘો, ઉસ્તાદ નારાયણ મનસુખ નાયક, ઉસ્તાદ કેશવલાલ ગંગારામ નાયક, ઉસ્તાદ બબલદાસ કાળિદાસ.
અભિનેતાઓ :	સૂરજરામ (ભાલકિયા), ધનસુખલાલ મગનલાલ ભોજક, શંભુલાલ દુર્લભરામ, ગુલુ મગનલાલ ભોજક, છોટાલાલ મગનલાલ નાયક, નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ, માણેકલાલ ત્રિભુવન, ભાઈલાલ ત્રિભુવન, હરગોવિંદ મોતી, ત્રિભુવન વસંત, નર્મદાશંકર નારાયણ પાંચોટિયા, શનિ માસ્તર, બળવંતરાય દાદા, મોતીરામ બેચર નંદવાણા, પ્રાણસુખ હરિચંદ નાયક, મહાશંકર (ભનાભાઈ), કલ્યાણજી, બબ્રુપ્રસાદ કંથારિયા, અંબાલાલ દોલજી મારવાડી, દાદુજી મીર, વેણીશંકર, લાલજી નંદા દેસાઈ, મૂળજી ખુશાલ નાયક, કાળિદાસ જીવરામ, વિહલ ખેમચંદ નાયક, મણિલાલ 'પાગલ', અસુજી કાનજી, ગગુજી મીર, ભગવાનદાસ નાયક, રેવાશંકર 'કચરો', નર્મદાશંકર નાયક (વસઈ), જાલેજર, દોરાબજી મેવાવાળા, ગરવાજી ગઢવી, રામલાલ વલ્લભ નાયક, ચૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ', શિવલાલ હરજીવન, હિંમતલાલ હરિશંકર 'કોમિક', વિહલદાસ ત્રિભુવનદાસ ભોજક, કેશવલાલ અંબારામ ('સરસ્વતીચંદ્ર').

સંસ્થાએ ભજવેલું 'સરદારબા' નાટકનું એક દશ્ય ઈ. સ. 1897

શ્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ : જેઠાલાલ દુર્લભરાય નાયક મલોસણિયા, મોહન (ડાંગરવા), ગણપત બેચર નાયક, પ્રાણસુખ માનચંદ નાયક, ચૂનીલાલ ભાવસાર, જુગલ પરસોત્તમ નાયક, કેશવલાલ શોભારામ નાયક, હિંમત મીર (દ્રૌપદી), કાળિદાસ (જોટાણા), જયશંકર દુર્લભરાય નાયક, પ્રભાશંકર અંબારામ નાયક, કાળુભાઈ, છબીલ રણછોડ નાયક, કુબેર ગુલાબ, ત્રિભુવન કાણિયા, ગોરધન કેવળરામ, કુબેર દલસુખ નાયક, મણિલાલ ચૂનીલાલ નાયક, ત્રિકમ કેશવ ભોજક, જગન્નાથ લાલા, નાથાલાલ ગોપાલ નાયક (વીરા), સૂરજરામ વનમાળી નાયક, અંબાલાલ પંડિત (દમચંતી), સરદાર મીર, નાનજી શંકર નાયક ('મીનળ'), પરસોત્તમ અંબારામ નાયક, મણિલાલ શિવલાલ નાયક, મંગળ ઈશ્વર, ભોગીલાલ ભોજક (માલતી).

સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર ધનસુખલાલ મગનલાલ ભોજક, પેન્ટર એકનાથ હાટે, બરજોર મિસ્ત્રી, પેન્ટર કાવસજી ગાર્ડ, જહાંગીરજી મિસ્ત્રી, ગણપત મરાઠે.
પ્રોમ્પ્ટર :	વિક્કલ ખેમચંદ.
બંધ થયા વર્ષ :	1924 ઓક્ટોબર.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	અમદાવાદ, મુંબઈ, વડોદરા, ભાવનગર, સૂરત, કરાચી.
વિશેષ હકીકત :	1893માં ડાહ્યાભાઈને વારસામાંથી ફારગતી આપવામાં આવી હતી. 1898માં અમદાવાદના મિલમાલિક લલ્લુભાઈ રાયજીભાઈના સહકારથી સંસ્થાએ અમદાવાદમાં 'શાંતિભુવન' નામે પાકું થિયેટર બંધાવ્યું.
	1898માં 'ઉમાદેવડી' નાટકમાં રંગમંચ પર પ્રથમ વાર વરસાદનું દૃશ્ય રજૂ કરવામાં આવ્યું.
	1899ના અરસામાં ગુજરાતમાંના દુષ્કાળ વખતે ડાહ્યાભાઈએ કોઈ પણ ખર્ચ લીધા વગર નાટકો ભજવીને અંદાજે રૂપિયા એક લાખ જેવી રકમ દુષ્કાળ રાહત ફાળામાં આપી હતી.
	1901માં રામદાસ સ્વામીના સજ્જનગઢના દુષ્કાળ રાહત ફાળા માટે બાળગંગાધર તિલકના પ્રમુખપદે 28 નવેમ્બર, 1901ના રોજ 'સરદારબા' નાટક ભજવ્યું, એમાં મરાઠી રંગભૂમિના ખ્યાતનામ કલાકાર ગોપાળરાવ દાતેએ 'ભાટ'નું પાત્ર ભજવ્યું હતું.
	'પવિત્ર લીલાવતી' નાટકમાં 89 ગીતો હતાં. 1901માં પતરાનું કાચું થિયેટર બંધાવી દેશી નાટકશાળા નામ આપ્યું.
	30 એપ્રિલ, 1902ની પાછલી રાત્રે મધુપ્રમેહના દર્દથી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીનું મુંબઈમાં અવસાન થયું, એ નિમિત્તે સંસ્થાએ એક સપ્તાહ સુધી નાટકો ભજવવાનું બંધ રાખ્યું.
	શહેનશાહ એડ્વર્ડ સાતમાના રાજ્યાભિષેકની ખુશાલી પ્રસંગે 9 ઓગસ્ટ, 1902ના રોજ 'ઉદયભાણ' નાટક ભજવ્યું. તેમાં શરૂઆતમાં સ્વ. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજીરચિત વિશિષ્ટ રાજગીત રજૂ કરવામાં આવ્યું. આ ગીત ઇલાકાની ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી નિશાળોમાં ગવડાવવાનો ત્યારના કેળવણી ખાતાએ ઠરાવ બહાર પાડ્યો હતો.
	1903માં ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલ વહીવટનો સઘળો હિસાબ ચંદુલાલ ઝવેરીને સોંપી દઈ છૂટા થયા.
	1909માં શરૂ કરેલી નવસારી શાખા ટૂંક સમયમાં બંધ થઈ.
	1915માં સુંદર વિલાસ નાટક કંપની ખરીદ કરી અને સૂરતમાં શાખા નં. 1 શરૂ કરી.

	1915માં સંસ્થા મુલતાનીના સહકારથી કરાંચી ગઈ. કવિ છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્માનું 'સતી દમયંતી' નાટક ભજવ્યું. આ નાટકમાં 'ગાંડા રાજા'નો અદભુત અભિનય મણિલાલે આપ્યો અને 'પાગલ'ના નામને સાર્થક કરી બતાવ્યું.
	1919માં સ્વદેશ નાટક સમાજ અને આર્ય નાટ્ય સમાજ ખરીદી લીધી.
	1919માં સૂરતમાં શાખા શરૂ કરી.
	1920માં ટિકિટના ભાવ રૂ. 7, 5, 3, 2, 1 અને 8 આના હતા.
	આ સંસ્થાને શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સયાજીરાવનો આશ્રય મળ્યો હતો.
	1921માં નાટકો નિષ્ફળ જવાથી સંસ્થાની અસ્કામતો ગીરો મૂકવામાં આવી. 27 ઓક્ટોબર, 1921 પછી લાલદાસ કરસનદાસે નાટ્યસંસ્થાનો કબજો લીધો.
	ધંધામાં મળેલી સફળતાને લીધે ડાહ્યાભાઈ પર 1896માં અંગત હુમલો થયો હતો. તેઓનું ઉપનામ 'નવીન' હતું. નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી તે પહેલાં 'મિશન હાઈસ્કૂલ'માં સંસ્કૃત શિક્ષક હતા.
	ડાહ્યાભાઈ ઝવેરીના જન્મજયંતી પ્રસંગે 7 ઓગસ્ટ, 1906ના રોજ 'વીણાવેલી' નાટક રજૂ થયું. સાક્ષર આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવે ડાહ્યાભાઈના જીવન વિષે અને નાટ્યશાસ્ત્ર પર પ્રવચન કર્યું હતું.
	'શું નટવર વસંત થૈ થૈ નાચી રહ્યો' ('અશ્રુમતી') તથા 'ઊગ્યો સખી સૃષ્ટિનો શૃંગાર' ('વીણાવેલી') જેવા ગરબાની એ લોકભોગ્ય નાટકોમાં રંગમંચ પર પ્રથમ વાર રજૂઆત કરી તેનું ગૌરવ વધાર્યું.
	સંસ્થાએ પોતાના કલાકસભીઓના લાભાર્થે 'ઉમાદેવડી', 'સતી સીતા', 'વીણાવેલી', 'ઉદયભાણ' જેવાં નાટકો ભજવી તેમને સહાય કરી.
	ખ્યાતનામ લેખક, દિગ્દર્શક અને અભિનેતા નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ નટોને સ્વર, અવાજ, અભિનય અને નૃત્યની તાલીમ આપતા.
	1892માં 'ભોજરાજ' નાટકમાં સંગીત વિભાગમાં હાર્મોનિયમને પ્રથમ વાર સ્થાન અપાયું અને આ નાટકથી રંગભૂમિ પર પેટીના સૂરો સાંભળવા મળ્યા.
	બાળનટ હરગોવિંદ મોતી 'સંગીત લીલાવતી'માં 'વીરવિલાસ'ની ભૂમિકામાં સાચાં કીમતી આભૂષણો પહેરતા. ગુજરાતી રંગભૂમિની આ એક વિલક્ષણ ઘટના હતી.
	1923માં ગીરો હસ્તક રાખનાર લાલદાસ કરસનદાસ અવસાન પામવાથી ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરીને સંસ્થા પાછી સોંપવામાં આવી.
	1923માં ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરીનું અવસાન થવાથી સંસ્થા હાઈકોર્ટ રિસીવરને સોંપવામાં આવી. રિસીવર નાનાભાઈ એમ. મૂસેએ ચીમનલાલ ભુદરદાસ મહેતાની મેનેજર તરીકે નિમણૂક કરી.

	1924ના જૂન માસની શરૂઆતમાં રિસીવર નાનાભાઈ મૂસે નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ(માલિક શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ)ને માસિક ભાડાથી નાટ્યસંસ્થા ચલાવવા આપી.
સમાપ્તિ :	1924ના ઓક્ટોબરમાં હાઈકોર્ટ રિસીવરે સંસ્થાનું લિલામ કરતાં હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહે આ સંસ્થા ખરીદી લીધી.

ઝવેરી, ચંદુલાલ દલસુખરામ (જ. ; અ. 1923)

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીના અવસાન પછી ડાહ્યાભાઈના વારસોએ નાટ્યસંસ્થા અને ઘરનો કબજો મેળવ્યો. ડાહ્યાભાઈનાં પત્ની મણિબાઈએ ઘર અને નાટ્યસંસ્થા પાછા મેળવવા માટે કોર્ટમાં કેસ કર્યો. પરિણામે ન્યાયાધીશ સ્ટરલિંગે આ દાવામાં ઘેલાભાઈ દલાલની રિસીવર તરીકે નિમણૂક કરી. ડાહ્યાભાઈના કાકાના પુત્ર ચંદુલાલ ઝવેરીએ મણિબાઈ સાથે સમાધાન કરવાથી સંસ્થાનો બધો જ હિસાબ ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરીને સોંપી દઈ ઘેલાભાઈ દલાલ છૂટા થયા.

ચંદુલાલ ઝવેરીએ 1905માં નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની વ્યવસ્થાપક તરીકે નિમણૂક કરી અને તેમણે ડાહ્યાભાઈની પ્રણાલિકા જાળવી રાખી. 1912માં નકુભાઈ છૂટા થવાથી તેમના સ્થાને બચુભાઈ શિવપ્રસાદ નિમાયા.

1921માં નાટકો ઉપરાઉપરી નિષ્ફળ જવાથી આર્થિક પરિસ્થિતિ કથળી ગઈ. સંસ્થાની અસ્કામત ગીરો મૂકવી પડી. રૂપિયા આપનાર ‘મોર્ટેજ-ઇન-પોઝેશન’ લાલદાસ કરસનદાસ હતા. તેમણે વ્યવસ્થાપક તરીકે પોપટલાલ કેસરીસિંગની નિમણૂક કરી.

1923માં ‘મોર્ટેજ-ઇન-પોઝેશન’ શેઠ લાલદાસ કરસનદાસનું અવસાન થવાથી સંસ્થા ચંદુલાલ ઝવેરીને પાછી આપવામાં આવી.

‘સતી દ્રૌપદી’, ‘જાલિમ ટુલિયા’, ‘સતી સુલોચના’, ‘સતી દમયંતી’, ‘મીનળ-મુંજાલ’ વગેરે નાટકો લોકપ્રિય નીવડ્યાં હતાં.

1923માં ચંદુલાલ ઝવેરીનું અવસાન થયું.

4. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી - 1 (29 જૂન, 1889થી એપ્રિલ, 1922)

સ્થાપકો :	છોટાલાલ મૂળચંદ પટેલ, મગનલાલ મૂળચંદ પટેલ, દયાશંકર વસનજી, કલ્યાણજી માવજી, કિરપારામભાઈ ભાગીદારો.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1889માં ગેઈટી થિયેટર મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી, ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ, વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય (બૅરિસ્ટર), રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે, મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી, વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ, (બૅરિસ્ટર) નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાકર, બાપુલાલ બી. નાયક.

પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘કુલીન કાન્તા અથવા વનરાજ વિજય’ (29 જૂન, 1889).
ભજવેલાં નાટકો :	‘શાકુંતલ’ (10 ઓગસ્ટ, 1889), ‘કનકતારા’ (4 જાન્યુઆરી, 1890), ‘રાજબીજ’ (21 ફેબ્રુઆરી, 1891), ‘કુંદબાળા’ (27 ફેબ્રુઆરી, 1892), ‘રસિકમણિ’ (15 ઓગસ્ટ, 1892), ‘નળદમયંતી’ (7 ડિસેમ્બર, 1892), ‘માનસિંહ અભયસિંહ’ (8 જુલાઈ, 1893), ‘સુંદર વેણી’ (2 ડિસેમ્બર, 1893), ‘ચંદા’ (30 જૂન 1894), ‘પ્રેમકલા’ (3 નવેમ્બર, 1894), ‘દુઃખી ભાઈબહેન’ (14 જાન્યુઆરી, 1895), ‘લલિતાદુઃખદર્શક’ (20 જુલાઈ, 1895), ‘મૂળરાજ સોલંકી’ (19 ઓક્ટોબર, 1895), ‘કરણધેલો’ (5 સપ્ટેમ્બર, 1896), ‘બેરિસ્ટર’ (4 ઓગસ્ટ, 1897), ‘રામચરિત્ર’ (8 જાન્યુઆરી, 1898), ‘લક્ષ્મીપતિનો રમણ’ (એકાંકી) (7 માર્ચ, 1898), ‘પુષ્પસેન પુષ્પાવતી’ (23 એપ્રિલ, 1898), ‘જયરાજ’ (27 ઓગસ્ટ, 1898), ‘નૃસિંહાવતાર’ (18 ફેબ્રુઆરી, 1899), ‘તિલકકુમાર’ (18 જુલાઈ, 1899), ‘અજબકુમારી’ (30 સપ્ટેમ્બર, 1899), ‘વીરમંડળ’ (16 ડિસેમ્બર, 1899), ‘મોહિની’ (7 ફેબ્રુઆરી, 1900), ‘વિક્રમચરિત્ર’ (7 જુલાઈ 1900), ‘સૌભાગ્યસુંદરી’ (19 ઓક્ટોબર, 1901), ‘જુગલ જુગારી’ (26 ઓગસ્ટ, 1902), ‘કામલતા’ (18 ઓક્ટોબર, 1904), ‘નંદબત્રીસી’ (1906), ‘સંગતનો રંગ’ (1908), ‘ચંદ્રભાગા’ (22 મે, 1909), ‘નવલશા હીરજી’ (3 નવેમ્બર, 1909), ‘વસંતપ્રભા’ (17 ડિસેમ્બર, 1910), ‘નવલકુસુમ’ (1910), ‘દેવકન્યા’ (1911), ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ (1912), ‘પ્રતાપલક્ષ્મી’ (31 જાન્યુઆરી, 1914), ‘સંગતનાં ફળ’ (28 ફેબ્રુઆરી, 1915), ‘સ્નેહસરિતા’ (15 સપ્ટેમ્બર, 1915), ‘સુધાયંદ્ર’ (5 ઓગસ્ટ, 1916), ‘મધુબંસરી’ (28 જુલાઈ, 1917), ‘મેઘ-માલિની’ (23 નવેમ્બર, 1918), ‘આનંદલહરી’ (23 ઓગસ્ટ, 1919), ‘વિશ્વલીલા’ (25 સપ્ટેમ્બર, 1920).
	કુલ 46 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	દયાશંકર વસનજી પુરોહિત, સોરાબજી મહેરવાન કાત્રક, કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી, બાપુલાલ બી. નાયક, જયશંકર ‘સુંદરી’.
સંગીતકારો :	દયાશંકર વસનજી પુરોહિત, બળવંતરાય દાદા, વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ, પંડિત વાડીલાલ શિવરામ નાયક.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : ગુલામઅલી વોરા, બાપુલાલ પુંજીરામ ભોજક; તબલચી : શિવલાલ કાનજી; સારંગી : શિવલાલ હેમચંદ નાયક.
અભિનેતાઓ :	દયાશંકર વસનજી, છોટાલાલ કાશીરામ, દામોદર ઘીવાળા, વિહ્વલદાસ ભોજક, સોરાબજી કાત્રક, દોરાબજી મેવાવાળા, ગોવિંદ તુકારામ, મોહન લાલાજી, બાપુલાલ બી. નાયક, દયાશંકર ઓઝા, જટાશંકર ઓઝા, બાલુભાઈ પટેલ, ગોપાળજી, ભોજરાજ ચત્રભુજ પ્રેમજી.
સ્ત્રી-પાત્રો ભજવનારા :	જેઠાલાલ દુર્લભરામ નાયક, મલોસણિયા, જયશંકર ‘સુંદરી’, ચૂનીલાલ ભોજક, લલ્લુભાઈ

અભિનેતાઓ :	અમરચંદ નાયક, જયશંકર શ્યામચંદ નાયક, ત્રિભુવન કોઠારી, પ્રભાશંકર જગજીવન નાયક ('રમણી').
સન્નિવેશકારો :	ડોસાભાઈ મિસ્ત્રી, બચુભાઈ રૂગનાથ મૂલાણી, પેન્ટર લૂઈસ, પેન્ટર દીનશા.
બંધ થયા વર્ષ :	1922
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	અમદાવાદ, સૂરત, વડોદરા, મુંબઈ, કરાંચી, વરાડ (મધ્યપ્રદેશ).
વિશેષ હકીકત :	1891માં મહિનાના છેલ્લા શનિવારે સ્ત્રીઓ માટે ખાસ નાટક રજૂ કરવામાં આવતું.
	27 ફેબ્રુઆરી, 1892થી સરકારની મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ નાટક રજૂ કરવાની લાઈસન્સ પ્રથા શરૂ થઈ.
	19 જાન્યુઆરી, 1893ના રોજ 'કુંદબાળા' નાટક ભજવ્યા પછી નાટ્યસંસ્થા તરફથી જૂનાગઢના નવાબ બાબી બહાદુર રસુલખાનજીને રૂપાની કાસ્કેટમાં માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યું. નવાબસાહેબે દયાશંકર વસનજી તથા મુખ્ય કલાકારોની કદર રૂપે સૌને રૂ. 500ના કીમતી પોશાક ભેટ આપ્યા.
	સંસ્થાએ 23 નવેમ્બર, 1894 પછી રવિવારે દિવસના નાટક ભજવવાની પ્રથા શરૂ કરી.
	1899માં છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાએ મુંબઈના ગ્રાન્ટરોડના એલ્ફિન્સ્ટન થિયેટરમાં શ્રી મુંબઈ ઉર્દૂ નાટક મંડળી શરૂ કરી. વ્યવસ્થાપક : સોરાબજી કાત્રક, દિગ્દર્શક : દોરાબજી મેવાવાળા; મુનશી નિઝામુદ્દીન રચિત 'દાગે હસરત', (5 જુલાઈ, 1899) અને 'નેક અંજામ' (1 નવેમ્બર, 1899ના રોજ) તથા 'તિલિસ્મે ઇશક' નાટકો ભજવ્યાં. ટૂંક સમય પછી આ સંસ્થા બંધ થઈ.
	1900માં બાપુલાલ બી. નાયકને રંગમંચ-વ્યવસ્થા સોંપવામાં આવી.
	સંસ્થાએ બૅરિસ્ટર નૃસિંહદાસ વિભાકરનાં સ્વદેશી ભાવના રજૂ કરતું 'સુધાચંદ્ર' (5 ઓગસ્ટ 1916), 'હોમરૂલ'ની ચળવળને લગતું 'મધુબંસરી' (8 જુલાઈ 1917) અને ભારતની મુક્તિને લગતું 'અબજોનાં બંધન' (2 ડિસેમ્બર, 1922) ગેઈટી થિયેટરમાં રજૂ થયાં.
	1900માં સંસ્થા અત્યંત આર્થિક સંકડામણમાં આવી, દાગીના-મકાન ગીરો મુકાયાં.
	કવિ મૂળશંકર મૂલાણીરચિત 'સૌભાગ્યસુંદરી' 19 ઓક્ટોબર 1901ના રોજ ભજવાયું. 'સુંદરી'ના અનુપમ અભિનયથી જયશંકર ભોજક 'સુંદરી' કહેવાયા.
	27 નવેમ્બર, 1909ના રોજ દયાશંકર વસનજીનું અવસાન થયું.
	1910માં શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી વેચાતી લીધી.
	1910માં કવિ મૂળશંકર મૂલાણી તથા જયશંકર 'સુંદરી'ને કમાણીમાંથી ભાગ આપવાની શરૂઆત કરી.

	બાપુલાલ બી. નાયકના લાભાર્થે 'દાગે હસરત' (17 સપ્ટેમ્બર, 1902), સોરાબજી કાત્રકના લાભાર્થે 'કરણઘેલો' (16 ડિસેમ્બર, 1997), દયાશંકર વસનજી અને સોરાબજી કાત્રકના લાભાર્થે 'જહાંગીરશા ગૌહર' (21 માર્ચ, 1899) ભજવવામાં આવ્યાં.
સમાપ્તિ :	છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાએ એપ્રિલ, 1922માં બાપુલાલ બી. નાયકને સંસ્થા વેચાણ આપી.

છોટાલાલ મૂ. કાપડિયા

	મુંબઈમાં મૂળજી જેઠા માર્કેટમાં કાપડનો વેપાર. નાટકો જોવાનો ખૂબ શોખ હતો અને તેનાથી પ્રેરાઈને મુંબઈના ગેઈટી થિયેટરમાં શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીની સ્થાપના કરી અને તેમાં મગનલાલ મૂળચંદ પટેલ, કલ્યાણજી માવજી, દયાશંકર વસનજી, કિરપારામભાઈ ભાગીદારો તરીકે અને વ્યવસ્થાપક તથા દિગ્દર્શક તરીકે દયાશંકર વસનજી હતા. સંસ્થાએ ભજવેલાં નાટકો ખૂબ વખણાયાં તેથી કાપડના વેપારમાંથી છૂટા થઈ સંપૂર્ણપણે કામગીરી સંભાળી લીધી. 'કુલીન કાન્તા', 'સૌભાગ્યસુંદરી', 'વિક્રમચરિત્ર', 'નંદબત્રીસી' વગેરે નાટકો ખૂબ જ લોકાદર પામ્યાં. 1922ના એપ્રિલમાં સંસ્થાના દિગ્દર્શક અને નામાંકિત અભિનેતા બાપુલાલ બી. નાયકને નાટ્ય મંડળી વેચી દીધી.
	1925માં આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી શરૂ કરી, પણ 1927માં સંસ્થા બંધ કરવી પડી.

5. શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી (અંદાજે 1890થી અંદાજે 1934)

સ્થાપક :	અનુપરામ કાનજી
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	અંદાજે 1890માં.
ભજવેલાં નાટકો :	અન્ય સંસ્થાનાં જૂનાં નાટકો ભજવ્યાં.
દિગ્દર્શક :	ખુશાલ કુંવરજી 'દિલેર'
સંગીતકાર :	હાર્મોનિયમ-વાદક : કરસનજી, મણિલાલ બાવાજી, ફઝલ માસ્તર, છગનલાલ રેવાશંકર મહેતા, રેવાશંકર ઉસ્તાદ, હેમતસિંહ દરબાર, રતિલાલ પટેલ.
અભિનેતાઓ :	મોહનલાલાજી, મૂળજી ખુશાલ નાયક, ગોરધન મારવાડી, ભગવાનજી, રેવાશંકર 'તોફાન', નટવર પંચોલી, શઈદભાઈ, શનિ માસ્તર, ખુશાલ કુંવરજી, મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા, શાવકશા, દુર્લભ, અંબાલાલ, નર્મદાશંકર, છગનલાલ રેવાશંકર મહેતા, કરણીદાન, શંભુદાન, ચંડીદાન, ગઢવી, પેન્ટર ખાન, હેમતસિંહ દરબાર, મહંમદહુસેન મીર, કાશીરામ મારવાડી.

<p>સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ : ચંપાલાલ મુખ્ય સ્ત્રી-પાત્રો ભજવતા. તે સ્વરૂપવાન હતા અને હાથમાં સોનાના કડા અને કેડે સોનાનો કંદોરો પહેરતા. ભાનુશંકર જગજીવન મહેતા, કાંતિલાલ જગજીવન મહેતા. મોહન મારવાડી.</p>	
અભિનેત્રીઓ :	મોતીબાઈ, મણિબાઈ (ડબગર), રંભાબાઈ સોની, ગિરજાબાઈ, મુશ્તરીબાઈ, અનવરીબાઈ, કમળાબાઈ કણ્ઠાટકી.
	દિગ્દર્શક ખુશાલ કુંવરજી 'દિલેર'ના પાત્રમાં પ્રેક્ષકોની પ્રશંસા પામ્યા હતા.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	સૌરાષ્ટ્રનાં ગામોમાં.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1934માં.
વિશેષ હકીકત :	આ સંસ્થામાં 20 કલાકારોને દૈનિક વેતન સવા રૂપિયો અને સન્નિવેશના તથા અન્ય કસબીઓને દૈનિક વેતન 12 આના આપવામાં આવતા. સંસ્થાની આર્થિક સંકડામણમાં ભજવણી કેન્દ્ર બદલવા માટે કલાકાર ચંપાલાલે સોનાનો કંદોરો વેચીને સહાય કરી.

6. શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની (ઓક્ટોબર, 1896થી એપ્રિલ, 1925)

સ્થાપક :	શિવશંકર રામચંદ્ર રાવળ
વ્યવસ્થાપક :	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : ઓક્ટોબર, 1896માં પેટલાદમાં.	
નાટ્યલેખકો :	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય, દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા, મુનશી અમીરબેગ મીરઝાં, કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ. બાવા નૂરમહંમદ, છગનલાલ શિવશંકર રાવળ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'બહાદુર કાલાજી' જાન્યુઆરી, 1897માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'ચંપક ચતુરિકા', 'સદેવંત સાવળીંગા' (1897), 'ટેકીલી સુંદરબા' (જૂન, 1898), 'વસંતમાલિની' (1900), 'કુસુમ-કમળા' (માર્ચ, 1902), 'અમરસત્ર' (સપ્તાંકી) (એપ્રિલ, 1903), 'રાધાકૃષ્ણ' (સપ્ટેમ્બર, 1905), 'સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર' (ઉર્ફે) (1907), 'તુકારામ' (નવેમ્બર, 1907), 'મીરઝાં શયદા' (1908), 'ભરતભદ્રા' (1909), 'નરસિંહ મહેતા' (હિન્દી) (1910), 'અલોપરત્ન' (1916), 'સૂર્યસરોજ' (1918).
	કુલ 15 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય, ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, છગનલાલ શિવશંકર રાવળ.
સંગીતકારો :	ગુલામરસુલ બન્નુમિયાં, છગનલાલ શિવશંકર રાવળ.

ઓરકેસ્ટ્રા :	તબલચી : ડોસુજી ખીમજી, વિષ્ણુરામ કૃપાશંકર, નંદલાલ કંસારા, રાજુ મીર, ઉસ્તાદ દેવરામ, બાપાલાલ ગાંધર્વ.
અભિનેતાઓ :	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, શિવશંકર રાવળ, પ્રાણશંકર રેવાશંકર પંડ્યા, ભુલાભાઈ બારોટ, જાફરખાન, મા. શનિ, હરિશંકર રાવળ, મોતીભાઈ મહેતા, નૂરમહંમદ ('નુકાદેવ'), ચૂનીલાલ (પૂ. મોટા).
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	શંકરલાલ રાઘવજી કોઢિયા, જગજીવન જોશી, પ્રભાશંકર ઓઘડ, મા. વૈકુંઠ, ભાઈશંકર જોશી, લાલજી જેશંકર, લક્ષ્મીશંકર રાવળ, દામોદર, ડાહ્યાલાલ, પોપટલાલ વલ્લભજી, લલ્લુ મૂળચંદ નાયક, નાનાલાલ ભોજક, મણિશંકર અંબારામ, શીતલ બારોટ.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર દુર્લભજી વ્રજલાલ
નૃત્યનિર્દેશક :	મા. શનિ
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વીસનગર, ગોધરા, લુણાવાડા, દાહોદ, ખંભાત, કપડવંજ, ડભોઈ, વડોદરા, સૂરત, ઈંદોર, ઉજ્જૈન.
વિશેષ હકીકત :	રંગદેવતાની નિયમિત પૂજા થતી. દર પૂર્ણિમાએ શ્રી સત્યનારાયણની પૂજા કરવામાં આવતી, કલાકારો એક જ પંગતમાં ભોજન લેતા.
	ખ્યાતનામ અભિનેતા અશરફખાનની બાળ-નટ તરીકે 1905માં આ સંસ્થાથી શરૂઆત થઈ હતી.
	અનેક નાનામોટા રાજવીઓ સમક્ષ નાટકો રજૂ કરી ખૂબ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી. એમના તરફથી ઇનામો, રોકડ રકમ, શાલદુશાલા અને પોશાકો વગેરે ભેટ મળ્યાં હતાં.
સમાપ્તિ :	એપ્રિલ, 1925માં સંસ્થા બંધ થઈ.

રાવળ શિવશંકર રામચંદ્ર

સને 1896માં પેટલાદમાં પોતાની માલિકીની શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની શરૂ કરી. આ સંસ્થાની મોટી વાંકાનેર કંપની ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળને વ્યવસ્થાપકની અને મયાશંકર જેશંકર આચાર્યને દિગ્દર્શકની જવાબદારી સોંપવામાં આવી.

સંસ્થાએ 1903માં દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યાનું 'અમરસત્ર' (સપ્તાંકી) નાટક ભજવ્યું. ગુજરાતી સિવાય ઉર્દૂ અને હિંદી નાટકો કર્યાં. લાંબા સમય સુધી સંસ્થાના સંગીતકાર છગનલાલ શિવશંકર રાવળે ફરજ બજાવી હતી. ઉમિયાશંકર જેશંકર રાવળ અને મયાશંકર જેશંકર આચાર્યના સંયુક્ત સહકારથી લખાયેલાં નાટકો વિશેષ સંખ્યામાં ભજવાયાં હતાં. પરપ્રાંતોમાં સંસ્થાએ નાટકો રજૂ કરી ગુજરાતની રંગભૂમિની પ્રતિષ્ઠા વધારી હતી.

7. શ્રી હાટકમણિ આશ્રય વડનગર આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી (વડનગરના 'હાટકમણિ' મહાદેવના નામ પરથી સંસ્થાનું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું.) (1902)

સ્થાપક :	હરજીવનદાસ પાંચોટિયા
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	વતન વડનગર, 1902માં શરૂ કરી.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1902માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'સંગીત લીલાવતી', 'ઇન્દ્રસભા'. 'અલીબાબા' વગેરે.
અભિનેતાઓ :	ઉગરચંદ, જેશંકર નાનસુખ નાયક, ચૂનીલાલ લક્ષ્મીચંદ નાયક, સૂરજરામ મૂળચંદ ભોજક, પ્રેમચંદ મીરાંતરામ, મોહનલાલ બળદેવ નાયક, અમથાલાલ રાયચંદ નાયક, રેવાશંકર દીપચંદ, હરજીવન જેઠાલાલ નાયક, મગન સેવકરામ, હરજીવન ચેલા નાયક, ભાઈચંદ મૂળચંદ, ખુશાલ લલ્લુભાઈ, ગીરધરલાલ ભોગીલાલ, હરગોવન, લાલજીભાઈ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	સમશેખર, રાજાપુર, વીગોલી, ગોપાની, મોરેગાંવ, કાલીકટ, બરધલાની, પંડોલી, તેમજ ઍડન, જંગબાર, મોરેશિયસ અને આફ્રિકા.
વિશેષ હકીકત :	સંસ્થાએ 1902માં પરદેશનો પ્રવાસ કર્યો, પરદેશમાં જ ઉર્દૂ-હિંદી-ગુજરાતી નાટકો ભજવ્યાં. પરદેશની બીજી સફરમાં નુકસાન થયું. હરજીવનદાસની નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે સંસ્થા બંધ કરવાની ફરજ પડી. 1914માં એમનું અવસાન થયું.
	હરજીવનદાસના પુત્ર વિહ્વલદાસ ઉર્દૂ-હિંદી રંગમંચના નામાંકિત દિગ્દર્શક, અભિનેતા, નિર્માતા હતા. એમણે કોલકાતામાં ન્યૂ બોમ્બે થિયેટ્રિકલ કંપની અને 1943માં ગુજરાત થિયેટ્રિકલ કંપની શરૂ કરી હતી.
સમાપ્તિ :	ભારત કે ગુજરાતમાં તેનો એક પણ ખેલ પડેલો નહીં. પરદેશથી શરૂ કરીને બીજી વખત પાછા આવ્યા બાદ મંડળી વિખેરાઈ ગઈ હતી.

8. શ્રી મુદ્રણા નાટક સમાજ (શ્રી મુદ્રણા મહાદેવ પરથી સંસ્થાનું નામ રાખવામાં આવ્યું.) (1903)

સ્થાપક :	નવલરામ જેલા (જયશંકર) નાયક.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	સાબરકાંઠા જિલ્લાના જાદર ગામમાં સ્થાપના 1902માં 'બાલીવાલા થિયેટર્સ'ના નામાંકિત કલાકાર નવલરામ નાયક 'બાલીવાલા'ની નોકરી છોડી વતન જાદરમાં આવ્યા અને સંસ્થા શરૂ કરી.
પ્રારંભરૂપ :	1903માં.
ભજવેલાં નાટકો :	રાજા ભર્તૃહરિ, ખૂને નાહક, ખૂબસૂરત બલા, ઇન્દ્રસભા, સૈયદે હવસ. સંગીત લીલાવતી.

દિગ્દર્શકો :	નવલરામ જેલા નાયક, બળદેવદાસ મોતીરામ નાયક.
સંગીતકારો :	નવલરામ જેલા નાયક, બળદેવદાસ મોતીરામ નાયક.
અભિનેતાઓ :	નવલરામ જેલા, દલસુખ જેલા, નાથાલાલ જેલા, મોતીલાલ જેલા, વિક્કલ બહેચર, જુગલ મીરાંત, ડુંગર રામચંદ્ર, ઉગરચંદ મૂળચંદ, ચીમન મૂળચંદ, દયાશંકર મૂળચંદ, મોતીરામ પુંજીરામ, જુગલ બેચર વગેરે કલાકારોની ભાગીદારીમાં આ સંસ્થા શરૂ કરી હતી.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	એડન, જંગબાર, મોરેશિયસ, મસ્કત, નૈરોબી.
વિશેષ હકીકત :	1903માં વિદેશ પ્રવાસ. પરદેશની બીજી સફર કરી. બન્ને સફરમાં સંસ્થાને કીર્તિ અને કલદાર પ્રાપ્ત થયાં. પરદેશની ત્રીજી સફર પછી સંસ્થા કફોડી હાલતમાં વતન પાછી ફરી. સંસ્થાના બધા જ કલાકારો જાદર, વીરપુર, ભદ્રેસર(જિ. સાબરકાંઠા)ના નાયક શક્તિના હતા.
સમાપ્તિ :	ભારત કે ગુજરાતમાં તેનો એક પણ ખેલ પાડેલો નહોતો. મંડળીએ પરદેશથી ત્રીજી વખત શરૂઆત કરી ને પરદેશથી પાછા આવ્યા બાદ મંડળી વિખેરાઈ.

9. શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ-1 (1903થી અંદાજે 1916)

સ્થાપક :	ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1903માં આનંદભુવન થિયેટર, અમદાવાદમાં.
નાટ્યલેખકો :	નારાયણ ભટ્ટ, ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, મોતીલાલ ભટ્ટ, નવીનકાન્ત નરસિંહરાવ દિવેટિયા, મુનશી મહેશર, જયંતિલાલ મણિલાલ મહેતા, રણછોડલાલ મહાસુખરામ, મનસુખરામ ત્રિવેદી.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘રમાદેવી’ 1903માં.
ભજવાયેલાં નાટકો :	‘ઉજ્જેની યાને સોમનાથનો ઘેરો’, ‘તારાસુંદરી’, ‘વસંતસેના’, ‘લવકુશ’, ‘સત્યનારાયણ’, ‘નૂરજહાં’, ‘ઝેરી છૂરી’ (ઉર્દૂ), ‘આતશી નાગ’ (ઉર્દૂ), ‘પ્રતિજ્ઞા’, ‘શકુંતલા’, ‘કમળાલક્ષ્મી’, ‘સતી શ્રીમતી’.
	કુલ 13 નાટકો રજૂ કર્યાં.
વિશેષ વિગત :	સંસ્થાએ ગુજરાતી અને ઉર્દૂ નાટકો ભજવ્યાં હતાં.
સમાપ્તિ :	ખોટ જવાથી અંદાજે 1916માં.

ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલ

દલાલ, ઘેલાભાઈ દોલતરામ

શ્રી દેશી નાટક સમાજના વ્યવસ્થાપક 1895થી 1902.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ક્ષેત્રે તેમણે 1903માં સર્વપ્રથમ લિમિટેડ નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી. આશરે 1916માં ખોટ જવાથી આ સંસ્થા બંધ કરવી પડી અને બીજી વખત 1918માં શરૂ કરી, પણ 1922માં તે ફરીથી બંધ કરવી પડી.

શ્રી દેશી નાટક સમાજના માલિક ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીના અવસાન પછી એમનાં પત્ની મણિબાઈએ ઘર અને નાટ્યસંસ્થા પાછાં મેળવવા માટે 1902માં હાઈકોર્ટમાં દાવો માંડ્યો ત્યારે ન્યાયાધીશ સ્ટરલિંગે દાવો ચલાવીને ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલની નાટ્યસંસ્થાના રિસીવર તરીકે નિમણૂક કરી, સંસ્થાને ચાલુ રાખવાની સૂચના આપી. 1903માં સંસ્થાનો તમામ હિસાબ ચંદુલાલ દલસુખરામ ઝવેરીને સોંપી દઈ તેઓ જવાબદારીમાંથી મુક્ત થયા.

10. શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી (મે, 1905થી 1909)

સ્થાપક :	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી દ્વારા એમના જમાઈ વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ
વ્યવસ્થાપક :	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	મે, 1905માં કોરોનેશન થિયેટર મુંબઈમાં.

નાટ્યલેખકો :	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી, રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક, જીવરામ મહીધર, વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ, હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી, કૃષ્ણપ્રસાદ માધવજી ભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘કૃષ્ણચરિત્ર’ 1906માં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘કનકકિશોરી’, ‘જેહરી અંગુશ્તરી’ (ઉદ્દૂ), ‘નાગમતી’ (1907), ‘ચૈતન્યકુમાર’, ‘વિમળા’, ‘દેવકન્યા’, ‘ભદ્રાભામિની’, ‘સતીવિજય’ (1908). કુલ 9 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ
સંગીતકાર :	બાપુલાલ પૂજારામ ભોજક
અભિનેતાઓ :	વિહ્વલદાસ ભોજક, ચૂનીલાલ ‘દુર્ગાદાસ’, ગોપાળજી ભોજરાજ, ચૂનીલાલ ‘મોટા’, ફતુજી મારવાડી, મહાસુખ, સોમાલાલ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ : સુલતાન, જેઠલાલ, નર્મદાશંકર, વિહ્વલ નાનો.	
સન્નિવેશકાર :	બચુભાઈ રૂઘનાથજી મૂલાણી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, અમદાવાદ, સૂરત, ભાવનગર.
વિશેષ હકીકત :	1906માં કવિ મૂળશંકર મૂલાણીના ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ નાટકમાં રંગમંચ પર કૃષ્ણ પ્રથમ વાર જોવા મળ્યા. રાધાની પ્રેમલક્ષણાભક્તિ અને રાસલીલાની પ્રથમ રજૂઆત થઈ. ગોપાલજી ભોજરાજે કૃષ્ણની અને વિહ્વલ નાનાએ ‘રાધા’ની ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવી, જેના પરિણામે વિહ્વલ નાનો રંગમંચ પર ‘રાધા’ તરીકે ઓળખાયો.
સમાપ્તિ :	1909માં મુંબઈના કૃષ્ણ થિયેટરમાં.

11. શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની, (1906થી 1938, 1939થી 1941)

સ્થાપક :	મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટ (પાલિતાણાના ઠાકોર માનસિંહજીના આશ્રયથી સંસ્થા શરૂ થઈ.)
સંચાલન :	છોટુભાઈ જેશંકર ભટ્ટ, અંબાશંકર જેશંકર ભટ્ટ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1906માં પાલિતાણામાં.	
નાટ્યલેખકો :	કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી, મણિશંકર પોપટલાલ હળવદકર, કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય, કવિ કહાનડ, કવિ પ્રાણલાલ જેઠલાલ, ઓલિયા જોશી, જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ, અમૃતલાલ પ્રેમજી, કવિ જી. એ. વૈરાટી, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, મણિલાલ ‘પાગલ’, કવિ જામન, મસ્ત વજીર, બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા, દામોદર સાંગાણી, હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ.

ગીતકાર :	કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ, જગજીવન કાળિદાસ પાઠક, બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા, ડૉ. જયંત શ્યામ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘ધર્મગુપ્ત’, 1906.
ભજવેલાં નાટકો :	<p>‘સતી એકાવળી’, ‘ઉત્તમકુમાર’, ‘સુદર્શન’, ‘વિશ્વમોહિની’, ‘નટીનટવર’ (1906થી 1908), ‘પ્રહલાદરક્ષા’ (ફેબ્રુઆરી 1909), ‘રતિચંદ્ર’, ‘બાજીરાવ-મસ્તાની’ (1910), ‘રતિરંભા’ (1911), ‘જાલિમ રૂભદ્ર’ (12 જૂન 1913), ‘શાંતિકર’, ‘ચંદ્રશેખર’ (1914), ‘ભક્તિપ્રતાપ’, ‘સતી અનસૂયા’, ‘સરલાદેવી’ (1915), ‘કુંજવિહારી’ (1917), ‘મહાભારત’, ‘નળદમયંતી’ (1918), ‘રમણતારા’, ‘પુષ્પવીણા’ (1919), ‘ઉર્વશી’ (1920), ‘નૂરજહાં’, ‘રાઠોડ દુર્ગાદાસ’, ‘સ્વયંવર’ (1922), ‘પોરસ સિકંદર’, ‘રામાયણ’ (1923), ‘આદર્શ અધિકારી’, ‘પુનરુદ્ધાર’ (1924), ‘સતી શોભના’, ‘અનારકલી’, ‘વીર અભિમન્યુ’ (1925), ‘સોરઠનો સિંહ’, ‘મહારાજા મુંજ’ (1926), ‘વીરહાક’, ‘વીર તાનાજી’ (1927), ‘મહાત્મા ભીષ્મ’, ‘મોજીલો મહારાજા’, ‘સંસારચિત્ર’, ‘વીર પ્રતિજ્ઞા’ (1928), ‘મુરારબાજી’, ‘રાવબહાદુર’, ‘સંઘજી બહારવટિયો’, ‘જાગીરદાર’, ‘આર્ય રમણી’ (1929), ‘દેહના દાન’, ‘દગાબાજ દોસ્ત’, ‘કૃષ્ણાકુમારી’ (1930), ‘ન્યાયાધીશ’, ‘વીરાંગના’, ‘સોનેરી ટોળી યાને ગોલડન ગૈંગ’, ‘પતિભક્તિ’ (1931), ‘બંગાળનો નવાબ’, ‘સ્ત્રીશક્તિ’, ‘ઘરજમાઈ’, ‘નેતાજી પાલકર’, ‘સ્નેહબંધન’ (1932), ‘સમાજના સડા’ (1933), ‘કાદુ બહારવટિયો’, ‘નારીનાં વેર’, જાલિમ જગત’ (1934), ‘રાજરમત યાને ઈશ્વરી ન્યાય’, ‘સત્તાની સમશેર યાને રા’રાયઘણ’, ‘રણકેસરી યાને હિપોબ્રુમાણ’, ‘સતીપ્રભાવ’, ‘શૂરાના સંગ્રામ’, ‘ગોહિલના ગૌરવ યાને શેત્રુંજયનો સિંહ’ (1935), ‘પરાધીન પંજાબ યાને દિલીપસિંહ’, ‘માથાનાં દાન યાને પ્રતાપી પરમાર’, ‘મદની મહત્તા યાને કુળગૌરવ’ (1936), ‘મદ મુસ્લિમ યાને ગરીબનો પૂજારી’, ‘સતી ઊજળી’, ‘દેવી દેવયાની’, ‘શયતાન શત્રુ યાને નિમકહરામ’ (1937), ‘સત્તાનો શોખ’, ‘રાણીનું રાજ યાને રાક્ષસી રમણી’, ‘દેશદર્શન’, ‘અખંડ જ્યોત યાને કીમતી કુરબાની’, ‘સ્નેહના શહીદ યાને કર્મયજ્ઞ’ (1938). (સંસ્થા બીજી વખત શરૂ કરી) ‘ધરતીનો ધણી યાને વિજયકૂચ’, ‘બલિદાન યાને અમર યાદગાર’, ‘વફાદાર વીર યાને સાચો સેવક’, ‘ભારતની ભવ્યતા યાને માતાની ઈજ્જત’, ‘ઊગતો સિતારો યાને રાજભક્તિ’, ‘ઈન્સાફ યાને ગરીબની હાય’, ‘ગુનેગાર યાને રૂપલાલસા’, ‘ગરીબનાં આંસુ યાને ભભકતી જ્વાળા’ (1939), ‘એક જ વખત’, ‘નાગર નરસિંહ યાને સોરઠનો સંત’, ‘મુરલીધર’ (1940), ‘ભાગ્યચક્ર યાને કોનું કલંક’ (1941).</p>

‘ઇન્સાફ યાને ગરીબની હાથ’ નાટકનું દશ્ય

દિગ્દર્શકો :	મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટ, દલપતરામ દેરાસરી, મણિશંકર પોપટલાલ હળવદકર, છોટુભાઈ જેશંકર ભટ્ટ, નાટ્યકાર મણિલાલ ‘પાગલ’, હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ, હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ.
સંગીતકારો :	મણિશંકર પોપટલાલ હળવદકર, ઉસ્તાદ અલારખા આદમ મીર, છોટુભાઈ જેશંકર ભટ્ટ, જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ, હેમુભાઈ ભટ્ટ, હરિભાઈ ભટ્ટ.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાજી મીર, કરીમ મીર.
અભિનેતાઓ :	મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટ, છોટુભાઈ જેશંકર ભટ્ટ, મણિશંકર પોપટલાલ હળવદકર, દલપતરામ દેરાશ્રી, કલ્યાણજી કાશીરામ દવે, જીવતરામ શુક્લ, શામજી ઈશ્વર, દામોદર ભટ્ટ, અમૃતલાલ ગોવિંદજી ભટ્ટ, વસનજી, નટવર મસ્તાન, નૂરમહંમદ, હરિભાઈ ભટ્ટ, મૂળશંકર રાજગોર, ભોગીલાલ છોટલાલ નાયક, ભગવાનજી, વિશ્વનાથ દવે, હરગોવિંદ ભૈયાજી, નટવરલાલ ચાલી, શંભુદાન, જીવાભાઈ સંધી, નારણ બટેટા, હેમુભાઈ ભટ્ટ, છગન ગઢવી, કવિ સોમેશ્વર, બાલાશંકર, રમણ પંડ્યા, અલારખા મીર, બાલુભાઈ પટેલ, બાપાલાલ, બાલુ જોશી, વલીમહંમદ.

સ્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ : નારણ વાઘરી, ઘેલાભાઈ માળી, દુર્લભજી કટ, પ્રાણશંકર આચાર્ય (જ્યોત્સ્ના), શિવલાલ (હોથલ), મા. કુબેર નાયક, હરિલાલ પંડ્યા, દોલત નાયક (કલા), બળદેવપ્રસાદ હીરીલાલ નાયક, ભીખુ મીર, હરિલાલ નાયક, કંચન નાયક.

‘રામાયણ’ નાટકનું એક દશ્ય

સન્નિવેશકારો :	હીરજી શામજી સોલંકી, કાનજી શામજી સોલંકી.
પ્રકાશ-નિયોજક :	બાબુરાવ દક્ષિણી.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	પાલિતાણા, મહુવા, ભાવનગર, જૂનાગઢ, જામનગર, રાજકોટ, વલસાડ, મુંબઈ, વડોદરા, અમદાવાદ, કરાંચી, પોરબંદર, વીરમગામ, માંડવી, ઉના, ગોંડલ, ભાયાવદર.
વિશેષ હકીકત :	દરરોજ 5 સાધુઓને જમાડ્યા પછી કંપનીના કલાકસભીઓને ભોજન આપવામાં આવતું. સંસ્થામાં શિસ્તનું પાલન અગત્યનું હતું. દર પૂનમે સંસ્થામાં સત્યનારાયણની પૂજા કરવામાં આવતી.
સમાપ્તિ :	સંસ્થામાં આગ લાગવાથી બધો સામાન બળી જવાથી ભાયાવદરમાં સંસ્થા બંધ થઈ.

ભટ્ટ, મણિશંકર જેશંકર (જ. 1884, પાલિતાણા; અ. 1969)

બાલ્યવયમાં જ ઘરના ધાર્મિક વાતાવરણમાં ઉછેર થવાથી તેમનામાં ભક્તિના સંસ્કારોનો પ્રબળ પ્રભાવ રહ્યો. અભ્યાસ પૂરો થયા પછી પાલિતાણાની સેશન્સ કોર્ટમાં નોકરી મળી ગઈ; તેઓ ખૂબ જ ચીવટ અને ચોકસાઈથી નોકરી કરતા. કોર્ટની ફરજ પૂરી થયેથી તેમનો કંઈ સુરીલો હતો એટલે મિત્રો સાથે નિયમિત ભજનો કરતા. તેમના આવા કર્ણપ્રિય અવાજની વાત પાલિતાણાના ઠાકોર માનસિંહજીના જાણવામાં આવી. તેઓ બીમાર રહેતા હોવાથી પોતાના આનંદપ્રમોદ માટે મણિશંકરને તેડાવીને તેમનાં ગીત-ભજન સાંભળીને એ સાત્ત્વિક આનંદમાં પોતાનું દુઃખ વીસરી જતા. વાતમાં ને વાતમાં મણિશંકરે નાટકો પ્રત્યેની પોતાની ચાહના અને તે ભજવવા માટેનો પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો. દરબારે આ અંગે સંમતિ આપવાથી નાટ્યમંડળીની સ્થાપના થઈ. દુકાળ અને અન્ય લોકહિતનાં કામો માટે નાટકો ભજવીને આવકની રકમ ફાળા રૂપે આપવામાં આવતી.

પાલિતાણાના દરબારના અવસાન પછી નાટ્યસંસ્થાનો બધો સામાન તેમણે ખરીદી લીધો. 1906માં પાલિતાણામાં માલિકીની નાટ્યસંસ્થા પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની શરૂ કરી. કલાકારોને અભિનયની તાલીમ તેઓ પોતે અને સંગીતની તાલીમ સંગીતકાર હીરાલાલ આપતા. સંસ્થામાં ધાર્મિક અને સંસ્કારી વાતાવરણ જળવાઈ રહેતું.

એમના 3 પુત્રો હરિભાઈ, હેમુભાઈ, બાબુભાઈએ પણ રંગભૂમિક્ષેત્રે મહત્ત્વની કામગીરી બજાવી છે. જૂનાગઢના નવાબે આ સંસ્થાનાં નાટકો જોઈ કદર કરી હતી.

સંસ્થાના સંચાલનમાં એમના બે ભાઈઓ પૈકી અંબાશંકર ભટ્ટે સંચાલનમાં અને છોટુભાઈ ભટ્ટે સંગીત તથા દિગ્દર્શન ક્ષેત્રે સહકાર આપ્યો હતો.

1906થી 1938 અને 1939થી 1941 સુધી આ સંસ્થાનું સફળતાપૂર્વક સંચાલન કર્યું અને ગુજરાતી રંગભૂમિ જગતમાં પ્રતિષ્ઠાભર્યું સ્થાન મેળવ્યું.

12. શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની (અંદાજે 1907થી અંદાજે 1930)

સ્થાપક :	ગોવિંદજી પ્રાણજીવન ભટ્ટ.
વ્યવસ્થાપક :	જમનાદાસ વસનજી ઠક્કર.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1907માં.	
નાટ્યલેખકો :	જમનાદાસ વસનજી ઠક્કર અને અન્ય
ભજવાયેલાં નાયકો :	‘રાજા સત્યવ્રત’, ‘પ્રેમમુગ્ધા’, ‘ધ્રુવચરિત્ર’, ‘ભક્તિપ્રભા’, ‘રતિ માલતી’, ‘ચિત્રસેન’, ‘સત્યવાન સાવિત્રી’, ‘અજબ અશ્રુ’, ‘ગયબી ઇન્સાફ’, ‘સતી વિભાવરી’, ‘ચંદ્ર પ્રભાવતી’, ‘સોનેરી ટોળી’, ‘રાજ્યરંગ’, ‘તુલસીદાસ’, ‘વિષ-વેલી’, ‘સલીમશાહ’, ‘પ્રદ્યુમ્નકુમાર’, ‘કાન્તાકુમારી’, ‘કુંજલતા’.
	કુલ 19 નાટકો રજૂ કર્યાં.
સમાપ્તિ :	1930માં.

13. શ્રી સનાતન નાટક સમાજ (1909થી 1910)

સ્થાપક :	ભાગીદારો વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા, માધવજી ગોપાળજી પારેખ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1909, ભાવનગરમાં.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘દ્રૌપદીદાસત્વ’
ભજવેલાં નાટકો :	2 નાટકો રજૂ કર્યા : ‘ગૌરી ગુપ્તી’ (1910)
નાટ્યલેખક :	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા.
ગીતકાર :	ભાઈશંકર કુબેરજી શુક્લ.
સંગીતકાર :	પુરોહિત રતિશંકર કાળિદાસ ત્રિવેદી.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : વનરાવનદાસ; તબલાં-ઉસ્તાદ : ઇશાકભાઈ; સારંગીવાદક : મીઠુભાઈ (બેંડવાલા)
અભિનેતાઓ :	દામોદર ભટ્ટ, ચૂનીલાલ ઓઘડ, નટવરલાલ નાગર, રતિશંકર ત્રિવેદી, રવિશંકર, અંબાલાલ બી. નાયક, શંકરલાલ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	કાળિદાસ ‘થોભલી’, જેઠાલાલ નાયક, કાનજી, ગોરધનદાસ.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર ધનસુખલાલ મગનલાલ ભોજક, રામજી મિસ્ત્રી, ગોપાલજી મિસ્ત્રી.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	ભાવનગર.
સમાપ્તિ :	ભાગીદારોમાં મતભેદ થવાથી 1910માં સંસ્થા ભાવનગરમાં બંધ થઈ.

14. શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ (1909થી 1915)

સ્થાપક :	ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડી
વ્યવસ્થાપક :	પ્યારેલાલ વિહ્લરાય મહેતા
સહવ્યવસ્થાપક :	ભાઈશંકર હીરજીભાઈ રાવળ, દીનુભાઈ ચંદુલાલ મહેતા.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1909માં એમની માલિકીના વાંકાનેર થિયેટર વડોદરામાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર, કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, મુનશી ગુલામઅલીખાં કામેલ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	શ્રી ભક્તિવિજય’ 1909માં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘સુરેખાહરણ’, ‘બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ’ (1909), ‘નાગરભક્ત’ (16 ઓક્ટોબર 1909),

‘નીલમ માણેક’ (25 નવેમ્બર 1909), ‘શહેનશાહ અકબર’ (1910), ‘યોગકન્યા’ (1911), ‘મનહર-મેના’ (1912), ‘મહાશ્વેતા કાદંબરી’ (17 જૂન 1912), ‘કલિપ્રભા’ (1913), ‘જોહરે-સમશીર (ઉર્દૂ) (1914). કુલ 11 નાટકો રજૂ કર્યાં.	
દિગ્દર્શકો :	ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડી, લવજી મયાશંકર ત્રવાડી ‘સુરદાસ’.
સંગીતકાર :	લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજી.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : મગનલાલ ત્રિભુવન નાયક; તબલચી : વસનજી લોહાણા, સૂરજરામ ઉગરચંદ નાયક.
અભિનેતાઓ :	લવજી મયાશંકર ત્રવાડી (‘સુરદાસ’), લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજી, દુર્લભરાય જટાશંકર રાવળ, જટાશંકર સુંદરજી જાની, કનુજી મીર, ગોવિંદરાય નાયક, બળવંતરાવ દાદા, પ્રભાશંકર ઠાકર, ખેમચંદ ઉગરચંદ નાયક, શિવલાલ કસ્તુર, ગોવિંદરાવ દાદા, શાસ્ત્રીજી.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ :	શિવલાલ વલ્લભ, સૂરજરામ વનમાળી નાયક, પ્રાણશંકર આચાર્ય (જ્યોત્સ્ના’), ઉમિયાશંકર (‘મીરાં’), મણિલાલ દેવજી દવે, લલ્લુ નરભેરામ નાયક, માણેકલાલ, છબીલ રણછોડ નાયક, મા. ધુળિયા, નાનજી.
સન્નિવેશકાર :	હીરજીભાઈ મિસ્ત્રી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, વડોદરા, ભરૂચ, સૂરત, ભાવનગર.
વિશેષ હકીકત :	1910માં ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડીનું અવસાન થયું. 1913માં સંસ્થાનું સંચાલન લવજી મયાશંકર ત્રવાડી અને દુર્લભરાય જટાશંકર રાવળે કર્યું.
	1914માં સંસ્થાનું સંચાલન ગોવિંદરામ જીવરામ ત્રવાડી અને જગન્નાથભાઈએ કર્યું.
સમાપ્તિ :	1915માં ભાવનગરના વિજયરંગ થિયેટરમાં.

15. શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ (1911થી 1914)

સ્થાપક :	અબ્દુલકૈયુમ અબ્દુલહુસેન પિત્તળવાળા, મોતીરામ બેચર નંદવાણા, નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ. સંસ્થાનો વહીવટ ‘એન. એમ. પિત્તળવાળા’ના નામથી કરવામાં આવતો.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1911માં, સૂરતમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા, મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, નારાયણ વિસનજી ઠક્કર, હરિહર (‘દીવાના’), કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ, રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક, વિશ્વનાથ રણછોડજી જોશી, મણિલાલ ‘પાગલ’.

પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘સરસ્વતીચંદ્ર’.
ભજવેલાં નાટકો :	‘જાલિમ ટુલિયા’, ‘બોલતો કાગળ’ (1912), ‘પરશુરામ’, ‘ઈંદ્રાવતી’ (1913), ‘વસુંધરા યાને બેધારી તલવાર’ (19 જૂન, 1913), ‘બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્ર’ (15 જાન્યુઆરી, 1914), ‘ચાલુ જમાનો’ (19 માર્ચ, 1914), ‘સરોજિની’ (1914). કુલ 9 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મોતીરામ બેચર નંદવાણા, લાલજી નંદા દેસાઈ.
સહદિગ્દર્શક :	હરિહર પરસોત્તમ સેવક (‘દીવાના’)
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	સૂરત, અમદાવાદ, કરાંચી.
અભિનેતાઓ :	મોતીરામ બેચર નંદવાણા, પ્રાણસુખ ‘એડીપોલો’, હરિહર દીવાના’, મૂળચંદ ‘મામા’, વલ્લભરામ ઓઝા, કેશવલાલ નાયક, ત્રિકમ કાટ, લાલજી નંદા, ગણપત બેચર, નારણ, નાથાલાલ, સૂરજરામ.
વિશેષ હકીકત :	‘સરસ્વતીચંદ્ર’નું નાટ્યરૂપાંતર : કવિ છોટાલાલ ઋખદેવ; ‘વસુંધરા યાને બેધારી તલવાર’ની કથા શેક્સપિયરના મેકબેથનું નારાયણ વિસનજી ઠક્કુરકૃત ગુજરાતી રૂપાંતર; 1913માં સંસ્થાએ એક શાખા મુંબઈમાં શરૂ કરી અને નાટકો ભજવીને તે વડોદરા ગઈ.
	1914માં સંસ્થાએ બીજી શાખા ભરૂચમાં શરૂ કરી નાટકો ભજવ્યાં.
	‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં કેશવલાલ નાયકના ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પાત્રના સફળ અભિનયના પરિણામે તેઓ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નામથી જાણીતા થયા.
	20 સપ્ટેમ્બર, 1914ના રોજ ત્રણ ભાગીદારો છૂટા થયા.
સમાપ્તિ :	ભરૂચની શાખા અબ્દુલકૈયુમ પિત્તળવાળાના ભાગે આવી અને થોડો સમય ભરૂચમાં નાટકો ભજવ્યાં પછી શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ બંધ થઈ.

16. શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ (ડિસેમ્બર 1912થી 1920)

સ્થાપક :	ધ્યારેલાલ વિહ્લરાય મહેતા, દિનુભાઈ ચંદુલાલ મહેતાના સહકારથી.
વ્યવસ્થાપકો :	ભાઈશંકર હીરજીભાઈ રાવળ, મણિશંકર ત્રિભુવન આચાર્ય.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1912માં શાંતિભુવન થિયેટર અમદાવાદમાં.

નાટ્યલેખકો :	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર, ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, ગોપાલજી કલ્યાણજી દેલવાડકર.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘માયામોહિની’, 10 એપ્રિલ, 1913માં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘માનવી-પ્રપંચ’ (10 મે, 1913), ‘માલતી-માધવ’ (10 જૂન, 1913), ‘પિતૃભક્ત પ્રભાકર’ (મે, 1914), ‘સાગરસરિતા’ (1914), ‘મુદ્રાપ્રતાપ’ (ઓક્ટોબર, 1914), ‘અનંગ પદ્મા’ (25 ડિસેમ્બર, 1915), ‘રાજ્યભક્તિ’ (10 ફેબ્રુઆરી, 1916), ‘સ્નેહસુધા’, ‘અમરકુમાર’ (1916), ‘શુકદેવજી’ (10 મે, 1917), ‘વીર વનિતા’ (1920).
	કુલ 12 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મૂળચંદ વલ્લભ નાયક ‘મામા’, મોહનલાલાજી, ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, જટાશંકર સુંદરજી જાની.
સંગીતકારો :	મૂળચંદ વલ્લભ નાયક ‘મામા’, ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, મણિલાલ દેવજી દવે.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : લલ્લુભાઈ આશારામ નાયક, શાન્તિલાલ, ભરતલાલ પૂનમચંદ; તબલચી : વશરામ કાળિદાસ ખવાસ, સુલતાન ઉસ્તાદ, કાંતિલાલ ગાંધર્વ.
અભિનેતાઓ :	મૂળચંદ ‘મામા’, મોહનલાલાજી, ગોવિંદરામ મોતીરામ નાયક, નારણ મગન, જટાશંકર સુંદરજી જાની, લક્ષ્મણ ભૈયાજી, પીતાંબરદાસ વાળંદ, મહંમદ ‘દાદુ’, ગોકુળ કુંભાર, ભાઈશંકર, મણિશંકર, ગગુજી મીર, વિશ્વનાથ દવે, કાસમ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	છોટ્ટુ, ચકુ ખવાસ, બાવા મંગળ મીર, કાળિદાસ ભોગીલાલ ભોજક, નથુ મીર, માણેકલાલ, દયાશંકર, પ્રાણશંકર આચાર્ય, સૂરજરામ વનમાળી નાયક, ઉમિયાશંકર, મોતીલાલ નાયક.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર યશવંતરાવ, એકનાથ હાટે.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	અમદાવાદ, હૈદરાબાદ, સૂરત, વલસાડ, વડોદરા, રાજકોટ, મુંબઈ, કરાંચી.
વિશેષ હકીકત :	1913ના ઓક્ટોબરમાં સંસ્થા અમદાવાદથી ખાસ ટ્રેનમાં કરાંચી ગઈ હતી.
	‘માલતી-માધવ’ નાટકમાં ભોગીલાલ ભોજકે ‘માલતી’ની ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવવાથી ભોગીલાલ ‘માલતી’ તરીકે પંકાયા.
	‘માલતી-માધવ’ અને ‘મુદ્રાપ્રતાપ’ નાટકનાં સંગીત અને ગીતો ખૂબ લોકપ્રિય થયાં.
સમાપ્તિ :	1920માં.

મહેતા, ખ્યારેલાલ વિક્કલરાય

અમદાવાદના ખ્યાતનામ નાગર કુટુંબના પુત્ર. નાટ્યકલા પ્રત્યે અનન્ય ચાહના ધરાવતા હતા. ત્રવાડી ત્રંબકલાલ રામચંદ્રની શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજમાં 1909થી 1912 સુધી વ્યવસ્થાપક તરીકે ફરજ બજાવી. 1912ના ડિસેમ્બરમાં અમદાવાદમાં પોતાની માલિકીની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ શરૂ કરી અને દિનુભાઈ ચંદુલાલ મહેતાની વ્યવસ્થાપક તરીકે નિમણૂક કરી. કરાંચીમાં 'માલતી-માધવ' નાટકને ખૂબ ખ્યાતિ મળી અને સંસ્થાને ખાસ્સી આવક થઈ. આશરે રૂ. 30,000 ઉપરાંતની આવક થઈ. કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહના લખેલા આ નાટક ઉપરાંત તેમનાં બીજાં 2 નાટક 'મુદ્રાપ્રતાપ' (1914) તથા 'શુકદેવજી' (1917) ખૂબ જ લોકપ્રિય બની રહ્યાં.

17. શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ (1914થી 1916)

સ્થાપક :	મોતીરામ બેચર નંદવાણા.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1914માં પારસી થિયેટર, કરાંચીમાં.
નાટ્યલેખકો :	બૅરિસ્ટર વિભાકર, નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ', 1914 કરાંચીમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	'દગાબાજ દુનિયા' (25 જુલાઈ, 1915), 'દેવી દમયંતી' (1915), 'દેવી વત્સલા' (1916), કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	મોતીરામ બેચર નંદવાણા
અભિનેતાઓ :	મોતીરામ બેચર નંદવાણા, પ્રાણસુખ 'એડીપોલો', વલ્લભરામ ઓઝા, કેશવલાલ નાયક, ગણપત નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	કરાંચી, મુંબઈ
વિશેષ વિગત :	સંસ્થાના માલિક મોતીરામ બેચર નંદવાણાનું 1915માં અવસાન થયું.
સમાપ્તિ :	1916માં સંસ્થા બંધ થઈ.

18. શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ (1914થી 1917)

સ્થાપક :	વાડીલાલ હરગોવનદાસ શાહ, વિક્કલદાસ ત્રિભુવનદાસ ભોજક, મૂળજી ખુશાલ નાયક (ભાગીદારો).
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1914માં જ્યોર્જ થિયેટર, સૂરતમાં.
નાટ્યલેખકો :	ફિદાહુસેન 'મનહર વરતેજવાળા', મણિલાલ 'પાગલ', પ્રભાશંકર અંબારામ નાયક, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર, ખત્રી કલ્યાણજી પ્રાગજી.

ગીતકારો :	વાડીલાલ વિહ્લદાસ, કવિ પરસોત્તમ રામચંદ્ર.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1914માં 'અદલ ઇન્સાફ' સૂરતમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	'લક્ષ્મીવિજય' (16 એપ્રિલ, 1914), 'કિશોરસિંહ', 'જેસલ-તોરલ', 'કુસુમાવતી' (1914), 'ભક્તરાજ બોડાણો', 'દાનવમોહિની' (1916), 'દેવી ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય' (22 જુલાઈ, 1917), કુલ 8 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	વિહ્લદાસ ભોજક, મૂળજી ખુશાલ નાયક, પ્રાણસુખ 'એડીપોલો'.
સંગીતકારો :	હાર્મોનિયમ-વાદક : જેશંકર; તબલચી : બચુમિયાં, ઈશ્વરલાલ.
અભિનેતાઓ :	વિહ્લદાસ ભોજક, ગિરધર મનસુખ નાયક, ગિરધર, નટવર નાગર, દામોદર ભટ્ટ, હિંમતલાલ 'કોમિક', મૂળજી ખુશાલ નાયક, ગગુજી મીર, લાલજી નંદા દેસાઈ, ચીમનલાલ બાદશાહ, કેશવલાલ 'સરસ્વતીચંદ્ર', પ્રાણસુખ 'એડીપોલો', કાસમ નથુ મીર, ચૂનીલાલ નાયક, ત્રિભુવન કાછિયા.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ :	નર્મદાશંકર, પરસોત્તમ નાયક, ત્રિકમ નાયક 'સુરભિ', ગણપત બેચર નાયક, મણિલાલ નાયક, સોમનાથ ('કલ્યાણી'), રેવાશંકર નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	ભરૂચ, સૂરત, વડોદરા.
સમાપ્તિ :	1917માં સંસ્થા અમદાવાદમાં બંધ થઈ.

19. શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ (1915થી જુલાઈ 1921)

સ્થાપક :	વિહ્લદાસ હેમજીભાઈ મનીપુરિયા
વ્યવસ્થાપક :	ગોવિંદરામ જીવરામ ત્રવાડી.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1915માં એમની માલિકીના વિજયરંગ થિયેટર, ભાવનગર ખાતે.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જી. એ. વૈરાટી, નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ,
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'જયમતી' 1916માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'પ્રવીણસાગર', 'ઉર્વશી-પુરુરવા', 'કનકકેસરી', 'મહારાજા શાન્તનુ ને યોજનગંધા' (1916), 'સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ' (1917), 'રાજલીલા' (1918), 'માલવિકા-અગ્નિમિત્ર', 'અમરલક્ષ્મી' (1919). કુલ 9 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	ચૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક.
સંગીતકારો :	ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક, નારાયણ મનસુખરામ નાયક.

ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : જયશંકર ભોજક, કેશવલાલ નરભેરામ નાયક, શંકરલાલ ત્રંબકલાલ ત્રવાડી;
તબલચી :	સૂરજરામ ઉગરચંદ નાયક.
અભિનેતાઓ :	યૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક, હરિસિંહ ભૈયાજી, કેશવલાલ, નારણજી શુક્લ, જીવાભાઈ સંઘી, શિવલાલ કસ્તુર, દલપતરામ દેરાશ્રી, મગન દવે, પ્રભાશંકર લલ્લુ નાયક, ચીમનલાલ બાદશાહ, વસનજી.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા કલાકારો :	સોમનાથ પ્રભુરામ ભોજક, સોમનાથ અમૃત વ્યાસ, વિહ્લ હરજીવન, ગોપાળજી આચાર્ય, સોમનાથ અંબારામ નાયક, પરસોત્તમ, મણિલાલ યૂનીલાલ નાયક, ગોરધન કેવલરામ, શિવલાલ 'હોથલ'.
સન્નિવેશકારો :	હીરજીભાઈ મિસ્ત્રી, પેન્ટર કાળુદાદા.
નૃત્ય-નિર્દેશક :	ગોવિંદ રાયચંદ નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	જૂનાગઢ, રાજકોટ, અમદાવાદ, કરાંચી, શિકારપુર, વડોદરા, સૂરત, મુંબઈ.
વિશેષ હકીકત :	1916માં ઓધવજી હીરજી, નેણશી ભીમજી તથા ભવાનભાઈ નથુભાઈ ભાગીદાર બન્યા અને 1919માં ભાગીદારીમાંથી છૂટા થયા.
	1917માં કવિ જી. એ. વૈરાટીનું 'સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ' ભજવાયું. એમાં યૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયકે 'દુર્ગાદાસ'નો અજોડ અભિનય આપ્યો. તેથી તે યૂનીલાલ નાયકને બદલે યૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ' તરીકે પંકાયા.
	'વીર દુર્ગાદાસ' નાટકમાં ભારતની જનતાને સ્વાતંત્ર્ય-પ્રાપ્તિ માટે જાગૃત કરવાનો પ્રધાન સૂર હોવાથી તેને લોકપ્રિયતા મળી; પરિણામે કરાંચીના ન્યાયાધીશ રિચર્ડસને કવિ જી. એ. વૈરાટી પર ધરપકડનું વોરંટ કાઢ્યું. કવિ વૈરાટી કરાંચી છોડીને વડોદરા આવ્યા. વડોદરાના દીવાન મનુભાઈ મહેતાની મુલાકાત થઈ અને કરાંચીની કોર્ટમાં તેમનો કેસ લડવાની મનુભાઈએ વ્યવસ્થા કરી આપી. કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો અને કવિ વૈરાટી નિર્દોષ છૂટ્યા.
સમાપ્તિ :	જુલાઈ 1921માં.

મનીપુરિયા, વિહ્લદાસ હેમજીભાઈ

ભાવનગરમાં લોખંડના ખ્યાતનામ વેપારી. ભાવનગરના 'વિજયરંગ થિયેટર'ના માલિક. વિહ્લદાસ હેમજીભાઈ મનીપુરિયાએ 1912માં ભાવનગરમાં શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ નામની સંસ્થા શરૂ કરી. અમદાવાદથી સ્પેશિયલ ટ્રેનમાં સંસ્થા કરાંચી ગઈ. 'ઉર્વશી-પુરુરવા' (1916) તથા 'માલવિકા-અગ્નિમિત્ર' (1919) જેવાં નાટકો ભજવ્યાં.

20. શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ (1915થી 1950)

સ્થાપક :	નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ
વ્યવસ્થાપક :	ચંદુલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1915માં વડોદરામાં.	
નાટ્યલેખકો :	મણિલાલ 'પાગલ', હરિહર 'દીવાના', 'રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ', મનહર વરતેજવાળા, મુનશી અબ્બાસઅલી, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ જામન, નંદલાલ નકુભાઈ શાહ.
ગીતકારો :	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'સરોજિની' 1915માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'પુંડલિક', 'સતી તોરલ' (1915), 'પદ્માવતી યાને જયદેવ', 'સૂર્યકુમારી' (1916), 'સ્વદેશસેવા' (18 એપ્રિલ, 1918), 'રા'માંડલિક' (7 ડિસેમ્બર, 1918), 'છત્રવિજય' (26 જૂન, 1920), 'સતી મંજરી' (1921), 'રાજા શંભાજી' (ડિસેમ્બર, 1922), 'સંસારલીલા', 'બાપના શ્રાપ', 'સેવક ધર્મ' (હિંદી) (1924), 'રતિ મડમ' (26 ઓગસ્ટ, 1926), 'શ્રીમંત બાજીરાવ' (1926), 'રા'કવાટ' (1927), 'એક અબળા' (11 જુલાઈ, 1927), 'હેન્ડસમ બ્લોગાર્ડ' (8 સપ્ટેમ્બર, 1927), 'સતી અંજના' (24 મે, 1928), 'ગર્વખંડન' (18 ઓક્ટોબર, 1928), 'લગ્નબંધન' (1929), 'રણગર્જના' (14 ઓક્ટોબર, 1929), 'સમ્રાટ હર્ષ' (17 જાન્યુઆરી, 1931), 'જય ચિત્તોડ' (30 જાન્યુઆરી, 1932), 'ન્યાયનાં વેર' (28 જૂન, 1933), 'સમરહાક' (1 ફેબ્રુઆરી 1934), 'અધૂરાં લગ્ન' (મે, 1935), 'સળગતો સંસાર' (18 સપ્ટેમ્બર, 1935), 'રાજ્યના રંગ' (1936), 'સુખી કે દુઃખી' (29 માર્ચ, 1937), 'પ્રવાસી' (19 ડિસેમ્બર, 1937), 'રાજા શાહજી', 'વિલાસપથે', 'સર્જનહાર' (1938), 'રૂઢિ બંધન' (2 ફેબ્રુઆરી 1939), 'વડીલશાહી' (1939), 'સ્નેહપૂજન' (10 એપ્રિલ 1940), 'હંસાકુમારી' (24 ઓક્ટોબર, 1940), 'ભાવના બી. એ.' (1940), 'નસીબદાર' (27 ડિસેમ્બર 1941), 'ગરીબ કન્યા', 'રણકેસરી', 'સૌભાગ્યવતી' (1942), 'સવા રૂપિયો' (14 ઓગસ્ટ, 1943), 'સંસાર શેતરંજ', 'અપરમાતા' (1944), 'સરમુખત્યાર' (13 ઓક્ટોબર, 1945), 'સગાંઘડાલાં' (જાન્યુઆરી, 1947), 'સાધ્વી મીરાં' (1948), 'સુખી સંસાર' (29 સપ્ટેમ્બર, 1948) અને 'વહુરાણી' (22 જાન્યુઆરી, 1949).
	કુલ 50 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મૂળચંદ 'મામા', વિહ્વલદાસ ભોજક, મંચેરશા પોચખાનવાલા, કેકી અડાજણિયા, મા. શાનિ, મૂળજી ખુશાલ નાયક.
સંગીતકારો :	મૂળચંદ 'મામા', લલ્લુભાઈ શામળદાસ નાયક, અમૃતલાલ જેઠાલાલ દવે, મોહન જુનિયર, ડાહ્યાલાલ હરજીવન ભોજક, એહમદ દરબાર.

ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : ચીમન; ફિડલ : હરિલાલ મોહનલાલ શર્મા.
અભિનેતાઓ :	મૂળચંદ ‘મામા’, મોહનલાલાજી, છોટુ, છન્ના, શિવલાલ ‘કોમિક’, કનુજી મીર, મૂળજી ખુશાલ નાયક, મા. શનિ, વિહ્લદાસ ભોજક, નિસાર, ગોપાળજી, ચીમન ‘ચકુડો’, કેકી અડાજણિયા, બાબુભાઈ પટેલ, માધવલાલ નાયક, અબ્દુલ રહેમાન કાબુલી, લાલજી નંદા, સુખલાલ, ચંપકલાલા, ભોગીલાલ, બબલદાસ, રાઘવજી જોશી, અમૃત મારવાડી.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા	અભિનેતાઓ : ફકીરા, કૃષ્ણા, કુબેર, પ્રભાશંકર (‘રમણી’), વસંત નાયક, પ્રહલાદ નાયક, દરબાર, અંબાલાલ (‘ચાંદબી’), ગોરધન મારવાડી, ચંદુ હીરાલાલ નાયક, અમૃત જાની, ભીખુ મીર. સોમનાથ અંબારામ નાયક (‘કલ્યાણી’)
અભિનેત્રીઓ :	મુન્નીબાઈ, હીરાબાઈ, મીનાક્ષી, દુલારી, સગુણા, જ્યોતિ, પ્રેમીલા, તારાબાઈ, મુમતાઝ, વત્સલા.
સન્નિવેશકારો :	મહંમદ આલમ, શંકરરાવ પ્રધાન, વીરચંદ, વાસુદેવ, કાનજી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	અમદાવાદ, વડોદરા, કરાંચી, રાજકોટ, ભાવનગર, જામનગર, સૂરત, નડિયાદ, કપડવંજ.
સમાપ્તિ :	1950માં.
વિશેષ વિગત :	આ સંસ્થાનાં ‘સતી તોરલ’, ‘રા’માંડલિક’, ‘સ્વદેશી સેવા’, ‘સતી મંજરી’, ‘રાજા શંભાજી’, ‘શ્રીમંત બાજીરાવ’, ‘એક અબળા’, ‘રણગર્જના’, ‘સમ્રાટ હર્ષ’, ‘સુખી કે દુઃખી’ તથા ‘હંસાકુમારી’ જેવાં નાટકો લોકભોગ્ય બન્યાં હતાં.
	10 મે, 1946ના રોજ નકુભાઈ શાહનું અવસાન થયા પછી એમના દત્તક-પુત્ર નંદલાલભાઈ સંસ્થાના માલિક થયા. ‘વહુરાણી’ નાટકને સારી ખ્યાતિ સાંપડી. નંદલાલભાઈનું લખેલું નાટક ‘ભાવના બી. એ.’ 1940માં સંસ્થામાં ભજવાયું હતું. સંસ્થાના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ 1904થી 1911 સુધી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં વ્યવસ્થાપક હતા. 1915માં ‘સતી તોરલ’ નાટક ભજવાયું. એમાં છોટાલાલ માણેકલાલ નાયકે ‘તોરલ’ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવવાથી તેઓ ‘તોરલ’ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા. ‘છત્રવિજય’ નાટક 11 નાટ્યલેખકોના સહકારથી લખાયું હતું.
	‘સતી મંજરી’ નાટક રહેમુજાનની સંસ્થા ભજવતી હતી તે જોયા પછી ગમી જવાથી પોતાની સંસ્થામાં ભજવવા માટે મુનશી અબ્બાસઅલી સાથે કરાર કરી લીધા. મા. ફકીરાએ ‘મંજરી’ની ભૂમિકા સુંદર અભિનયપૂર્વક રજૂ કરવાથી મા. ફકીરા ‘મંજરી’ તરીકે નામના પામ્યા.
	1922માં ‘રાજા શંભાજી’ નામના નાટકમાં શિવાજી મહારાજના પાત્રમાં મૂળજી ખુશાલ નાયક રંગમંચ પર જીવતા અશ્વ સાથે રજૂ થતા હતા. એ ઘોડાનું નામ ‘સુંદર’ હતું.

શાહ, નકુભાઈ કાળુભાઈ (જ. ; અ. 10 મે, 1946)

વતન સૌરાષ્ટ્રનું સાયલા ગામ. તેમના પિતા અભ્યાસના ખાસ આગ્રહી હતા તેથી તેમણે કોલેજમાં ઇન્ટર સુધી અભ્યાસ કર્યો. 1900માં કરાંચીમાં તાર-માસ્તરની નોકરી મળી ગઈ. 1904માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ કરાંચી ગઈ ત્યારે નાટ્યસંસ્થાનો તાર આવ્યો હતો. તે તાર મળ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવા તેઓ જાતે સંસ્થામાં ગયા અને એ રીતે પરિચય વિકસ્યો. એમની પ્રામાણિકતા અને ચોકસાઈપૂર્વકની કાર્યપદ્ધતિ જોઈ સંસ્થાએ તેમને વ્યવસ્થાપક તરીકે રાખી લીધા. 1911 સુધી એ સંસ્થામાં નિષ્ઠાપૂર્વક ફરજ બજાવી. સાથોસાથ રંગભૂમિ પર ભજવાતાં નાટકોનો ઝીણવટભર્યો અભ્યાસ પણ કરતા રહ્યા. જેથી ભવિષ્યમાં તે નાટકના વ્યવસાયમાં ઉપયોગી નીવડી શકે. સુંદરબાઈ સાથે લગ્નથી જોડાયા.

શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજ નામની સંસ્થા ભાગીદારીમાં શરૂ કરી અને 'સરસ્વતીચંદ્ર' ભજવ્યું. ટૂંક સમય પછી ભાગીદારીમાંથી છૂટા થયા. પછી પોતાની માલિકીની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ સંસ્થા શરૂ કરી.

લગ્નજીવનનાં 20 વર્ષ સુધી સંતાન ન થવાથી એમના ભાઈ દુર્લભજીના પુત્ર નંદલાલને દત્તક લીધા.

એમની સંસ્થાએ 'સતી તોરલ', 'સૂર્યકુમારી', 'રા'માંડલિક', 'એક અબળા', 'સ્વદેશસેવા', 'સતી મંજરી', 'સળગતો સંસાર', 'જય ચિત્તોડ', 'સમરહાક', 'સમ્રાટ હર્ષ' જેવાં અનેક યાદગાર નાટકો ભજવ્યાં અને લોકચાહના મેળવી.

આ સંસ્થાના 'સતી તોરલ' નાટકમાં રંગમંચ પર તોરી ઘોડી તરીકે 'સુંદર' નામનો ઘોડો રજૂ કરાયો હતો.

એમને આર્થિક સહાય આપનાર લક્ષ્મીચંદ ખોખાણી શેઠ હતા. કટોકટી વખતે પત્ની સુંદરબાઈનો દિલેર સહકાર સાંપડતો અને વિકટ સંજોગોમાં અમૃતલાલ દવે સંગીતકારનાં સલાહ-સૂચન ઉપયોગી થતાં. તેઓ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી એવી છટાથી બોલતા કે સામી વ્યક્તિ પ્રભાવિત થઈ જતી.

એમના વતન સાયલાના મદારસિંહજી દરબારે 1922માં જાહેરમાં દરબાર ભરી તેમનું સન્માન કરી તેમને સાયલા નગરશેઠનો ઇલકાબ આપ્યો હતો.

એમના અવસાન પછી તેમના દત્તકપુત્ર નંદલાલ શાહે સંસ્થાનું સંચાલન કર્યું. 'કુલીન કન્યા', 'ગરીબ કન્યા', 'વહુરાણી' વગેરે નાટકો ખૂબ લોકપ્રિય નીવડ્યાં. 1950માં આ સંસ્થા બંધ થઈ.

શાહ, નંદલાલ નકુભાઈ (જ. 18 જાન્યુઆરી, 1915)

તેમના સગા પિતાનું નામ મણિલાલ, પણ શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈને સંતાન ન હોવાથી તેમનાં પત્ની સુંદરબાઈના આગ્રહને વશ થઈને આ મણિલાલના પુત્ર નંદલાલને તેમણે દત્તક લીધા. નકુભાઈએ તેમને નાટ્યકલા તેમજ નાટ્યસંસ્થાના સંચાલનની પાકી તાલીમ આપી; નવા નાટકની રજૂઆત માટે નંદલાલનો અભિપ્રાય પણ પૂછવામાં આવતો. એમના નાટ્યજીવનનું સર્વાંગી ઘડતર થયું. સંસ્થામાં ભજવાતાં વિવિધ નાટ્યકારોનાં નાટકોનાં જુદાં જુદાં પાત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. તેમણે અન્ય નાટ્યકારોનાં નાટકોમાં છૂટા છૂટા પ્રવેશો લખવાથી શરૂઆત કરી. 1940માં પ્રથમ નાટક ‘ભાવના બી. એ.’ લખ્યું. 1943માં ‘સવા રૂપિયો’ અને 1945માં ‘સરમુખત્યાર’ ભજવાયું. આ રીતે સંસ્થાના સંચાલનની સાથોસાથ નાટ્યલેખનક્ષેત્રે પણ પોતાની શક્તિ વિકસાવી અને તેમાં પણ તેમને સફળતા સાંપડી.

10 મે, 1946ના રોજ એમના પાલક પિતા નકુભાઈ શાહનું અવસાન થયા પછી સંસ્થાનું સમગ્ર સંચાલન તેમણે સંભાળ્યું. ‘કુલીન કન્યા’ અને ‘વહુરાણી’ નાટકોની ભજવણીમાં ખૂબ ખ્યાતિ મળી. 1950માં સંસ્થા બંધ થયા પછી તેમણે મુંબઈમાં વસવાટ કર્યો. એમને રંગભૂમિનો બહોળો અનુભવ હોવાથી, શ્રી દેશી નાટક સમાજે તેમને નવું નાટક લખી આપવા માટે આગ્રહ કર્યો. પરિણામે 1963માં ‘માયા ને મમતા’ 1966માં ‘પૈસો બોલે છે’ અને 1970માં ‘સાસુના વાંકે’ નાટકો ભજવાયાં અને ખ્યાતિ પામ્યાં. ‘પૈસો બોલે છે’ નાટકના 547 પ્રયોગો અને ‘સાસુના વાંકે’ નાટકના 204 પ્રયોગો થયા હતા. ‘પૈસો બોલે છે’ નાટક પરથી ચલચિત્ર સર્જાયું હતું. ‘પૈસો બોલે છે’ના 547 પ્રયોગો ભજવાયા એ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિનાં છેલ્લાં 60 વર્ષના ઇતિહાસની ગૌરવરૂપ ઘટના છે.

21. શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ (1916થી 1919)

સ્થાપક :	શામજી ગંગારામ જેઠાભાઈ નરસીની સહાયથી.
વ્યવસ્થાપક :	કાનજી હીરજી ધરમસી.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1916માં ગ્રાંટ રોડ, વિક્ટોરિયા થિયેટર, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા, ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય, છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, મણિલાલ ‘પાગલ’.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘ન્યાયસિંધુ’ (29 એપ્રિલ, 1916), મુંબઈ.
ભજવેલાં નાટકો :	‘યોગમાયા’ (ઓગસ્ટ, 1916), ‘ચંદ્રગુપ્ત’ (31 ડિસેમ્બર, 1916), ‘અશોક’ (31 માર્ચ, 1917), ‘આત્મબળ’ (મે, 1917), ‘મહાત્મા તુલસીદાસ’, ‘સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર’, ‘રુકિમણી સ્વયંવર’, ‘અહલ્યાબાઈ’, ‘સતી સવિતા’ (1918). કુલ 11 નાટકો રજૂ કર્યાં.

દિગ્દર્શક :	નાથાલાલ શામળ બ્રહ્મભટ્ટ, મહાશંકર વિશ્વનાથ, 'ભનાભાઈ', જગન્નાથ ગણેશલાલ, લાલજી નંદા દેસાઈ.
સંગીતકાર :	ઉસ્તાદ ઝંડેખાં, ઉસ્તાદ હમીરજી ગીગાભાઈ મીર, હાર્મોનિયમ-વાદક શંકરરાવ.
અભિનેતાઓ :	જગન્નાથ ગણેશલાલ ('ખૂબસૂરત બલા'), ફતુજી, ઈબ્રાહીમ આગા, કચરાલાલ ભૂધર, દાદુજી મીર, લાલજી નંદા, મહાશંકર વિશ્વનાથ (ભનાભાઈ) દત્તાત્રેય, અસુજી કાનજી, નર્મદાશંકર, મૂળચંદ 'મામા', હરિહર 'દીવાના', મોહન માધુજી, ભગવાનજી, ભીમજી મકવાણા, મગન મામા, નાથાલાલ બ્રહ્મભટ્ટ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ :	જમનાદાસ રામજી, મંગળ સાંકળચંદ, અંબાલાલ, ગુલાબ મીર, નારણ સાંકળચંદ, હિંમત કાળુભાઈ મીર ('દ્રૌપદી'), કેશવ મીર, પ્રેમશંકર છગન, પ્રેમશંકર કામેશ્વર, કુબેર 'સુલોચના', રેવાશંકર મારવાડી.
સન્નિવેશકાર :	ખરશેદજી મિસ્ત્રી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, સૂરત, ભરૂચ.
સમાપ્તિ :	1917માં હંસરાજ જીવરાજે હિંમત કાળુભાઈ મીર ('દ્રૌપદી') અને દાદુભાઈ મીઠાભાઈ મીર('ભીમ')ને સંસ્થા વેચી દીધી.
	એપ્રિલ 1919માં સંસ્થા મુંબઈમાં બંધ પડી.

22. શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ - 1 (1917 થી 1938)

સ્થાપક :	ચંદુલાલ હરગોવિનદાસ શાહ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1917ની આખરમાં જ્યોર્જ થિયેટર સૂરતમાં.
વ્યવસ્થાપક :	ચંદુલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા
નાટ્યલેખકો :	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, મણિલાલ 'પાગલ', નૃસિંહ વિભાકર, કવિ જી. એ. વૈરાટી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.
ગીતકાર :	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'વીર ઘટોત્કચ' 1917માં.

ભજવેલાં નાટકો :	‘વીર કુણાલ’ (1918), ‘શંકરાચાર્ય’ (22 ઓગસ્ટ, 1918), ‘કુમારપાળ’ (1920), ‘પૃથ્વીપુત્ર’ (10 જુલાઈ, 1920), ‘અરુણોદય’ (4 જૂન, 1921), ‘મહતાબે જહાં’ (ઉર્દૂ) (29 એપ્રિલ, 1922), ‘અબજોનાં બંધન’ (2 ડિસેમ્બર, 1922), ‘સત્યપ્રકાશ’ (12 મે, 1923), ‘રાજા જશવંતસિંહ’ (1923), ‘માલતી-માધવ’ (11 જુલાઈ, 1923), ‘માલવપતિ’ (1924), ‘પૃથ્વીરાજ’ (29 એપ્રિલ, 1925), ‘દેવકુમારી’ (18 જુલાઈ, 1925), ‘સિરાજુદૌલા’, ‘દોલતે જંગ’, ‘શકુંતલા’ (1926), ‘શાલિવાહન’ (1 ઓગસ્ટ, 1927), ‘માયાના રંગ’ (15 માર્ચ, 1928), ‘મેરા ઇમાન’ (1928), ‘પ્રેમવિજય’ (6 સપ્ટેમ્બર, 1928), ‘વીરનાં વેર’ (2 જાન્યુઆરી, 1929), ‘મરદના ઘા’ (18 ડિસેમ્બર, 1929), ‘અમર આશા’ (1 મે, 1930), ‘વીર તાનાજી’ (હિંદી) (1930), ‘અજાતશત્રુ’ (7 ઓગસ્ટ, 1930), ‘નવીન યુગ’ (21 નવેમ્બર, 1930), ‘અમરકીર્તિ’ (5 માર્ચ, 1931), ‘માનવ ધર્મ’ (23 મે, 1931), ‘સમુદ્રગુપ્ત’ (4 ફેબ્રુઆરી 1932), ‘અરબ કા સિતારા’ (1932), ‘સમરકેસરી’ (12 જુલાઈ 1933), ‘યુગપ્રભાવ’ (4 ઓગસ્ટ, 1934), ‘મોહપ્રતાપ’ (25 જુલાઈ, 1935), ‘શહીદે વતન’ (1935), ‘સાગરપતિ’ (19 માર્ચ, 1936), ‘સજ્જન કોણ ?’ (17 જુલાઈ, 1936), ‘સ્નેહી કે શત્રુ’ (19 સપ્ટેમ્બર, 1937), ‘અક્ષયરાજ’ (29 જાન્યુઆરી, 1938). કુલ 39 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	રામલાલ વલ્લભ નાયક, મૂળચંદ વલ્લભ નાયક ‘મામા’, જયશંકર ‘સુંદરી’, ત્રિકમ ‘સુરભિ’, મૂળજી ખુશાલ નાયક, વિક્કલદાસ ત્રિભુવનદાસ ભોજક.
સંગીતકારો :	રામલાલ વલ્લભ નાયક, મૂળચંદ ‘મામા’, લલ્લુભાઈ શામળદાસ નાયક, નારણદાસ ઉસ્તાદ, વાડીલાલ ઉસ્તાદ.
અભિનેતાઓ :	રામલાલ વલ્લભ નાયક, ચીમનલાલ ‘બાદશાહ’, કેશવલાલ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’, ધનજીશા, ભવાનીશંકર ઠાકર, મૂળચંદ ‘મામા’, વલ્લભરામ ઓઝા, હરિહર ‘દીવાના’, માધવલાલ નાયક, ગણપત બેચર, કનુજી મીર, અસુજી, ગુલામમહંમદ, વેણીશંકર, ગોપાળજી, એલાઈઝર, શિવલાલ, અશરફખાન, અલીદાદન, લાલજી નંદા, મોહન લાલાજી, વિક્કલદાસ ભોજક, ચીમન ‘ચકુડો’, રતનશા સિનોર, ભુલાભાઈ, નારણ સાંકળચંદ, સોમાભાઈ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	રતિલાલ પટેલ ‘વિશાખા’, જયશંકર ‘સુંદરી’, નર્મદાશંકર, ત્રિકમ ‘સુરભિ’, બળદેવ, મણિલાલ નાયક, નાથાલાલ, પ્રેમશંકર.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર કચ્છવનાથ, પ્રભુભાઈ મિસ્ત્રી, બળદેવ, ખંડુભાઈ, યશવંત.
બંધ થયા વર્ષ :	1938
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	સૂરત, અમદાવાદ, વડોદરા, મુંબઈ, નડિયાદ.

વિશેષ હકીકત :	સંસ્થાએ ભજવેલા મણિલાલ 'પાગલ' રચિત 'અમર આશા'માં ધારાસણાની મીઠાની લૂંટનો પ્રસંગ સાંકળી લેવામાં આવ્યો હતો. સ્ત્રી-પાત્રના ખ્યાતનામ કલાકાર મા. ત્રિકમે પ્રચારાત્મક નૃત્ય રજૂ કર્યું હતું. આ દશ્ય જ્યારે રંગમંચ પર ભજવાતું ત્યારે નાટ્યરસિકો 'ઈન્કલાબ ઝિંદાબાદ'ના પોકારો કરતા. બ્રિટિશ સરકારે સંસ્થાનું લાઇસન્સ રદ કર્યું, પરિણામે સંસ્થાના શેઠ ચંદુલાલ શાહને એ સમયે અંદાજે પોણા લાખ જેવી રકમનું નુકસાન થયું હતું. છેવટે સંસ્થાનું ખર્ચ કાઢવા થોડા સમય માટે નામ બદલીને નાટકો ભજવવાની ફરજ પડી હતી. (નાટકના દિગ્દર્શકો મૂળજી ખુશાલ નાયક તથા મા. ત્રિકમ 'સુરભિ' હતા.)
	વ્યવસાયી રંગભૂમિ જગતમાં કોઈ પણ દિગ્દર્શક કે અભિનેતાને ન મળ્યો હોય તેટલો માસિક રૂ. 1,000નો પગાર સંસ્થા તરફથી આશરે 1920માં મૂળચંદ 'મામા'ને આપવામાં આવતો.
	1925માં 'પૃથ્વીરાજ' નાટકમાં સ્ટેજ પર જીવંત અશ્વ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો.
	1924માં 'માલવપતિ' નાટકમાં 'મુંજ'ના અદભુત અભિનયના પરિણામે અશરફખાન 'મુંજ' કહેવાયા અને 1927માં 'શાલિવાહન' નાટકમાં 'શાલિવાહન'ના અભિનયના પરિણામે માધવલાલ નાયક 'શાલિવાહન' કહેવાયા.
	1936માં પ્રભુલાલ દ્વિવેદીના 'સજ્જન કોણ ?' નાટકના 3 પ્રયોગની આવક રૂ. 18,000 આવી હતી. રંગભૂમિની આ વિરલ ઘટના કહેવાય.
	1938માં 'અક્ષયરાજ' નાટકમાં રૂ. 7,000નું સિંહાસન બનાવવામાં આવ્યું હતું.
સમાપ્તિ :	1938માં સંસ્થા બંધ થઈ.

શાહ, વાડીલાલ હરગોવિંદદાસ

વાડીલાલ પોતાના ભાઈ ચંદુભાઈ સાથે મુંબઈમાં ઝવેરાતનો વેપાર કરતા હતા. બંને ભાઈઓને નાટક પ્રત્યે અતિ ચાહના હોવાથી વિવિધ નાટકો જોતા. શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ મુંબઈમાં નાટકો ભજવતી હતી ત્યારે એના માલિક નકુભાઈ સાથે સંબંધ બંધાયો. નાટકના ધંધાનો ઝીણવટપૂર્વક અને તલસ્પર્શી અભ્યાસ કર્યો. સફળ નાટકથી સંસ્થાના માલિકને સારી કમાણી થાય છે એવી પ્રતીતિ થતાં બંને બંધુઓએ નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. વાડીલાલે શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ શરૂ કરી, પણ તે થોડા સમય પછી બંધ કરવી પડી.

1917માં બંને ભાઈઓએ શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ શરૂ કરી ત્યારે તેમની પાસે માત્ર રૂ. 22ની મૂડી હતી. સંસ્કારલક્ષી નાટકો ભજવી એ દ્વારા સમાજમાં નીતિનું ધોરણ ઊંચું લાવવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હતો.

સંસ્થાએ અબ્દુલકૈયુમ પિત્તળવાળાને સલાહકાર તરીકે રાખ્યા અને વ્યવસ્થાપક તરીકે ચંદુલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતાની નિમણૂક કરી. ચંદુલાલની વ્યવસ્થાકીય કુનેહ નાટ્યજગતમાં બહુ જાણીતી હતી.

‘પૃથ્વીરાજ’, ‘સિરાજુદૌલા’, ‘માલવપતિ’, ‘અરુણોદય’, ‘સજ્જન કોણ ?’ વગેરે નાટકો ભજવીને સંસ્થાએ નાટ્યજગતમાં પ્રતિષ્ઠાભર્યું સ્થાન જમાવ્યું.

સંસ્થામાં ઘણા ખ્યાતનામ કલાકારોએ અભિનય આપી રંગમંચને ગૌરવ આપ્યું હતું. વાડીલાલ અને ચંદુલાલ એ બન્ને સાહસિક ભાઈઓએ શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજને ગુજરાતી ધંધાદારી રંગભૂમિના ક્ષેત્રે એક પ્રથમ પંક્તિની સંસ્થા તરીકે કાયમી સ્થાન અપાવ્યું.

23. શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ – 2 (1918થી 1922)

સ્થાપક :	ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1918માં.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘સ્નેહલતા’ 1918માં સૂરતમાં.
ભજવાયેલાં નાટકો :	‘ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા’, ‘નૌતમચંદ્ર’, ‘મનુ-મણિ’.
નાટ્યલેખકો :	જયંતિલાલ માણેકલાલ મહેતા, ખંડેરાવ પવાર, શ્રીપતલાલ મગનલાલ માસ્તર.
વિશેષ હકીકત :	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વડોદરામાં યોજવામાં આવી ત્યારે કવિ પ્રેમાનંદનું ‘સત્યભામા’ નાટક રંગમંચ પર રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.
	1920માં ઘેલાભાઈએ પોતાના ખર્ચે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અમદાવાદના આનંદભુવન થિયેટરમાં બોલાવી હતી.
સમાપ્તિ :	1922માં.
	ઘેલાભાઈના જ્યેષ્ઠ પુત્ર કાંતિલાલે 1923માં જયંતિ નાટક મંડળી શરૂ કરી હતી. 1925માં કાંતિલાલનું અવસાન થયું અને આ સંસ્થા બંધ થઈ.

24. શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ (એપ્રિલ 1919થી મે 1920)

સ્થાપક :	ચીમનલાલ બકોરદાસ દલાલ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1919 જ્યોર્જ થિયેટર, સૂરત ખાતે
નાટ્યલેખક :	રાજકવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘વીર કેસરી’ (1919), ભરૂચ.
ભજવેલાં નાટકો :	‘રંગતરંગ’ (1919). 2 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	દાદુજી મીર, ભીમજી મકવાણા.

સંગીતકાર :	ઉસ્તાદ હમીરજી ગીગાભાઈ મીર
અભિનેતાઓ :	ભીમજી મકવાણા, દાદુજી મીર, બાલુ મીર, કાળુ મીર, લલ્લુ મૂળચંદ નાયક, હિંમતભાઈ મીર 'દ્રૌપદી', કેશવ મીર, જાદવજી મકવાણા, ત્રિકમલાલ ગીગાભાઈ, મોહન માધુજી, ભવાનીશંકર, ગીરજાશંકર.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	સૂરત, વડોદરા, મુંબઈ.
વિશેષ વિગત :	ભીમજી મકવાણાના 'વીર કેસરી' નાટકમાં 'સિકંદર'ના પાત્રમાં બેનમૂન અભિનયના પરિણામે તેઓ ભીમજી 'સિકંદર'ના નામથી ઓળખાયા.
સમાપ્તિ :	1920ના મે માસમાં વડોદરા મુકામે સંસ્થા બંધ થઈ.

25. રોયલ નાટક મંડળી (1919થી 1929)

સ્થાપક :	મહાશંકર વેણીશંકર
વ્યવસ્થાપક :	મહાશંકર વેણીશંકર
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1919, એડ્વર્ડ થિયેટર મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી, કવિ જામન, હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી, કવિ જી. એ. વૈરાટી, મુનશી અઝીઝ, મુનશી અબ્દુલ લતીફ 'શાદ', ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'ભાગ્યોદય' 1919માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'એક જ ભૂલ', 'સાચો સંન્યાસ' (1920), 'ભૂલનો ભોગ', (1921), 'સોનેરી જાળ' (1922), 'એમાં શું ?', 'રાજરમત' (1923), 'એ કોનો વાંક ?' (1924), 'કોકિલા', 'તસવીરે બલા' (હિંદી), 'વીર નૌઘણ,' (1926), 'શાહેજહાં' (ઉર્દૂ) (1927), 'વિજય કોનો ?' (1928), 'કુલાંગાર કપૂત' (1929). કુલ 14 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	સોરાબજી મહેરવાનજી કાત્રક
સંગીતકાર :	રતિલાલ નાયક (વડનગર), ઉગરચંદ માસ્તર; હાર્મોનિયમ-વાદક : કેશવલાલ, હાસમભાઈ મીર, તબલચી : નારણદાસ નાયક, રેવાશંકર નાયક, ગોવર્ધનદાસ, મણિલાલ.
નૃત્ય-શિક્ષક :	ભોગીલાલ નાયક, જગજીવન માળી.
અભિનેતાઓ :	સોરાબજી કાત્રક, દલપતરામ, રતિલાલ નાયક, વનમાળી નાયક, બાલુભાઈ પટેલ, નૂરમહંમદ, અમકાલાલ, જીવાભાઈ, કાવસજી માંકડા, સુખલાલ, રાઘવજી જોશી, અલીદાદન, ડુંગરદાસ, જીવણલાલ, ભોગીલાલ, અબ્દુલ શકુર, લાલજી નંદા.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર	અભિનેતાઓ : પરસોત્તમ નાયક, પ્રભાશંકર નાયક, પન્નાલાલ નાયક, અલારખા મીર ('તારા'), ત્રંબકલાલ, કાનજી બારોટ, આણંદજી પંડ્યા, રણછોડ નાયક, જેઠાલાલ નાયક, ચત્રભૂજ મારવાડી, અમૃત જાની.
સન્નિવેશ :	પેન્ટર બી. રેડાર્ટ, રઘુવીર દાદા, પેન્ટર અમૃતલાલ નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	મુંબઈ, અમદાવાદ, સૂરત, કરાંચી, હૈદરાબાદ, રાજકોટ, જામનગર, જૂનાગઢ, પોરબંદર, વડોદરા, કચ્છ.

વિશેષ હકીકત :	ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની અન્ય સંસ્થાઓ કરતાં આ સંસ્થાએ રજૂ કરેલાં નાટકોની નાટ્ય- માવજત વિલક્ષણ અને સુંદર હતી. ‘એક જ ભૂલ’, ‘ભૂલનો ભોગ’, ‘સોનેરી જાળ’, ‘એમાં શું ?’, ‘રાજરમત’, ‘વીર નૌઘણ’, ‘સાયો સંન્યાસ’ જેવાં નાટકો લોકપ્રિયતા પામ્યાં હતાં. 1920માં ‘એક જ ભૂલ’ નાટકમાં પ્રભાશંકર નાયકે ‘રમણી’ના પાત્રમાં ઉત્તમ અભિનય આપવાથી તેઓ ‘રમણી’ તરીકે ઓળખાયા.
સમાપ્તિ :	ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની એક અગ્રણી સંસ્થા 1929માં સિંધ હૈદરાબાદમાં બંધ થઈ.

મહાશંકર વેણીશંકર

	પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળીની ભાગીદારીમાંથી છૂટા થયા પછી 1919માં મુંબઈના કાલબાદેવીમાંના ‘એડ્વર્ડ થિયેટર’માં પોતાની માલિકીની ‘રોયલ નાટક મંડળી’ શરૂ કરી. કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણીરચિત નાટકો ‘ભાગ્યોદય’ અને ‘એક જ ભૂલ’ અને કવિ જામનનાં નાટકો ‘ભૂલનો ભોગ’, ‘સોનેરી જાળ’ અને ‘એમાં શું?’ ભજવ્યાં. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓમાં આ એક જ સંસ્થા એવી હતી કે જેણે ઉર્દૂ રંગભૂમિની પદ્ધતિનાં બેતબાજીવાળાં નાટકો ભજવ્યાં ન હતાં. સંસ્થાના દિગ્દર્શક સોરાબજી કાત્રક હતા.
--	---

26. શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ (એપ્રિલ 1920થી જુલાઈ 1922)

સ્થાપક :	દાદુભાઈ મીઠાભાઈ મીર, હિંમતભાઈ કાળુભાઈ મીર (દ્રૌપદી).
વ્યવસ્થાપકો :	1920 કાસમભાઈ મીર, 1921 માસ્તર ભવાનજી પરસોત્તમ ઠાકર, કિસનચંદ રેવાચંદ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1920માં પીરુદાદા થિયેટર, ભરૂચમાં.
નાટ્યલેખકો :	મુનશી સફરુદીન સૈયદ, રાજકવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય, કવિ જનક, ચત્રભુજ ભીમજીભાઈ ત્રિવેદી.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘સબાબે આલમ’ (ઉર્દૂ) 1920માં ભરૂચમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘સત્તાનાં સાહસ’, ‘બ્રહ્મતનૈયા’, ‘વીર બબ્રુવાહન’, ‘દામાજી’ (1921) કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	હિંમતભાઈ મીર, દાદુજી મીર, ભીમજી મકવાણા, જટાશંકર સુંદરજી જાની.
સંગીતકારો :	હિંમતભાઈ મીર (‘દ્રૌપદી’).
ઓરકેસ્ટ્રા :	તબલચી : હુસેન મીર, છોટાલાલ અમથાલાલ.
અભિનેતાઓ :	હિંમતભાઈ મીર, દાદુજી મીર, ભીમજી મકવાણા, જાદવજી મકવાણા, મોહન માધુજી, અશરફખાન, ઇબ્રાહીમ સંધી, બાલુ મીર, લાલજી નંદા દેસાઈ.
અભિનેત્રી :	મિસ મણિ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	ભરૂચ, કરાંચી, હૈદરાબાદ.

વિશેષ હકીકત :	1921માં ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદીલિખિત નાટક 'દામાજી' કરાંચીના પર્લ ઓપેરા હાઉસમાં ભજવાયું. રાષ્ટ્રીય ચેતનાના વિષયવસ્તુવાળા આ નાટક પરત્વે અંગ્રેજોની ખફા મરજી થવાથી નાટકના તમામ કલાકાર-કસબીઓની ધરપકડ કરવામાં આવી અને પર્લ ઓપેરા હાઉસ થિયેટરના માલિક મોતીલાલ ડી. સેજપાલ જામીન થયા પછી જ સૌને છોડવામાં આવ્યા હતા. ગુજરાતી રંગમંચે અશરફખાનની શરૂઆત આ સંસ્થાથી થઈ.
સમાપ્તિ :	1922ના જુલાઈ માસમાં કરાંચીમાં.

27. શ્રી ભૈરવવિજય નાટક કંપની (1921થી 1940)

સ્થાપક :	દયાશંકર છબીલદાસ પાંચોટિયા 'ઉસ્તાદ'. લીલાધર પુરુષોત્તમ નાયક 'ભાથી' તથા અન્ય કલાકારોના સહકારી ધોરણે.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1941માં.
ભજવેલાં નાટકો :	અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં જૂનાં નાટકો ભજવ્યાં. ઉર્દૂ નાટકો 'શીરી-ફરહાદ', 'લયલા-મજનૂ', 'શ્રીમતી મંજરી', 'શાને ઇસ્લામ'.
દિગ્દર્શક :	લીલાધર પુરુષોત્તમ નાયક 'ભાથી'.
સંગીતકારો :	દયાશંકર છબીલદાસ 'ઉસ્તાદ'.
અભિનેતાઓ :	લીલાધર 'ભાથી', દયાશંકર 'ઉસ્તાદ', જયશંકર છબીલદાસ નાયક, ભોગીલાલ છબીલદાસ નાયક, ઉમેદરામ દલસુખ નાયક, રામલાલ કાળિદાસ નાયક, વાડીલાલ માનચંદ નાયક, ત્રિકમલાલ માનચંદ નાયક, ત્રિકમલાલ વનમાળી નાયક, રેવાશંકર હરજીવન નાયક, મોહન હરજીવન, નાનાલાલ ગુલાબદાસ, પ્રભાશંકર ભગવાન, ઉમેદ બેચર નાયક, નાથાલાલ જેઠાલાલ, ગણપત વનમાળી, રેવાશંકર દયાશંકર, સેવકરામ, નારણ પ્રેમચંદ, બાબુલાલ વનમાળી, કાન્તિલાલ ગિરધર નાયક, ભાઈશંકર મૂળચંદ, પ્રભાશંકર મૂળચંદ નાયક 'ડાઘા', ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયક, અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, રામલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક, પોપટલાલ પ્રેમચંદ નાયક, ચૂનીલાલ હાથીરામ, ગણપત શોભારામ, ત્રિભુવન દુર્લભ, ચંદુલાલ દુર્લભ, છબીલ નરભેરામ.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	ગુજરાતમાં.
વિશેષ હકીકત :	ટિકિટના દર 4 આના, 8 આના અને 1 રૂપિયો.
	ગુજરાતી, ઉર્દૂ, હિંદી નાટકોની ખૂબ સુંદર રજૂઆત કરવામાં આવતી. 'ભાથી લૂંટેરો' નાટકમાં 'ભાથી'ના પાત્રમાં લીલાધર નાયકે રંગમંચ પર પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી. તેઓ લીલાધર 'ભાથી' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા.
સમાપ્તિ :	1940માં બંધ થઈ.

28. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી - 2 (એપ્રિલ, 1922થી નવેમ્બર, 1939)

સ્થાપક :	બાપુલાલ બી. નાયક
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	એપ્રિલ, 1922માં.
વ્યવસ્થાપક :	ભાઈશંકર એમ. ભટ્ટ, સહ-વ્યવસ્થાપક : છગનસિંહ ડી. ઠાકોર.
નાટ્યલેખકો :	બાપુલાલ બી. નાયક, જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ, શયદા, ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા, જોસેફ ડેવિડ, ચાંપશીભાઈ વી. ઉદેશી, ચીમનલાલ એમ. ત્રિવેદી, મણિલાલ 'પાગલ', બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા.
પ્રદર્શન-ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા; ગીતકારો : મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા, લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલ મીર.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'ભારત સંતાન' 1924માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'સૌભાગ્યનો સિંહ' (25 એપ્રિલ, 1925); 'મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં', 'કુમળી કળી', 'રાઈનો પર્વત' (1926); 'જમાનાનો રંગ' (1927); 'તરુણીના તરંગ', 'કાશ્મીરનું પ્રભાત' (1928); 'કુદરતનો ન્યાય' (21 ફેબ્રુઆરી, 1929); 'અપ-ટુ-ડેટ મવાલી' (29 માર્ચ, 1929); 'સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાન્ડે' (હિંદી) (1929); 'કુળદીપક' (9 જાન્યુઆરી, 1930); 'બાપના બોલ' (ઓક્ટોબર, 1930); 'કુટિલ રાજનીતિ' (જાન્યુઆરી, 1931); 'કર્મ-સંજોગ' (23 જાન્યુઆરી, 1932); 'કાર્યસિદ્ધિ' (હિંદી) (1932); 'જેન્ટલમેન ડાકુ', 'રણસમ્રાજી' (1933); 'કોણ સમ્રાટ ?' (9 સપ્ટેમ્બર, 1933); 'કંચનકુમારી' (20 ઓક્ટોબર, 1933); 'કોની મહત્તા?', 'કીર્તિવિજય' (1934); 'જંજીરને ઝણકારે' (13 સપ્ટેમ્બર, 1934); 'સચ્ચા હીરા' (ઉર્દૂ) (7 જાન્યુઆરી, 1935); મુંબઈની બદી' (20 જાન્યુઆરી, 1935); 'ઘેલી ગુણિયલ' (1 જૂન, 1935); 'કેવો બદમાશ ?' (3 ઓગસ્ટ, 1935); 'કિરીટકુમાર' (જાન્યુઆરી, 1936); 'નેપોલિયન' (ફેબ્રુઆરી, 1936); 'જોબનનાં જાદુ' (30 જુલાઈ, 1936); 'શેતરંજના દાવ' (15 મે, 1937); 'ગરીબનાં આંસુ' (7 ઓગસ્ટ, 1937); 'સિંહાસનના શોખ' (ડિસેમ્બર, 1937); 'શ્રીમંત કે શયતાન ?' (5 ફેબ્રુઆરી, 1938); 'સમરપ્રભા' (1938); 'કોમી નિશાન' (ઉર્દૂ) (4 ઓગસ્ટ, 1938); 'ન્યાયી નરેશ' (23 સપ્ટેમ્બર, 1938); 'સિનેમાની સુંદરી' (20 ઓક્ટોબર, 1938); 'સુખી સંસાર' (19 નવેમ્બર, 1938); 'રાજાધિરાજ' (7 ડિસેમ્બર, 1938); 'કલંકિત કોણ ?' (11 માર્ચ, 1939); 'કર્તવ્ય-પંથે' (20 જુલાઈ, 1939); 'ખાવિંદને ખાતર' (5 સપ્ટેમ્બર, 1939). કુલ 43 નાટકો ભજવ્યાં.
દિગ્દર્શકો :	બાપુલાલ બી. નાયક, જયાશંકર 'સુંદરી', પ્રાણસુખ હરિચંદ નાયક 'એડીપોલો'.
સંગીતકારો :	પંડિત વાડીલાલ શિવરામ નાયક, અમરચંદ નારાયણ નાયક, બળવંતરાય દાદા.
ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : મણિલાલ કસ્તુર, પ્રભાશંકર જીવરામ, જયાશંકર ભોજક, લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલ મીર, તબલચી : બળદેવદાસ પુંજીરામ, જુગલદાસ.

અભિનેતાઓ :	બાપુલાલ બી. નાયક, અંબાલાલ નાયક, દયાશંકર ઓઝા, જટાશંકર ઓઝા, વાઘજી બારોટ, અમીર ગ્રંધાપ, જગન્નાથ નાયક, ઓધવલાલ નાયક, ચત્રભુજ પ્રેમજી, પ્રાણસુખ 'એડીપોલો', છગન 'રોમિયો', ચીમનલાલ મારવાડી, કૃતુજી મીર, શિવલાલ 'હૂમાયું', સંગીતરત્ન ભગવાનદાસ, અશરફખાન, ભવાનીશંકર ઠાકર, ગિરધર વિહલ, મણિલાલ કસ્તુર, ધનસુખ નાયક, કેશવલાલ 'કપાતર', લલ્લુભાઈ ઈસ્માઈલ મીર, જાલ સરદાર, અબ્દુલ રહેમાન કાબુલી.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર :	'જયશંકર 'સુંદરી', સૂરજરામ વનમાળી, પ્રાણસુખ નાયક ('કોલેજગર્લ'), 'પ્રેમશંકર વ્યાસ, રતિલાલ મનસુખ નાયક, મૂળશંકર મહેતા, પરસોત્તમ નાયક 'કાન્તિ', ત્રિકમ 'સુરભિ', વાસુદેવ નાયક, કૃષ્ણલાલ મારવાડી, પરભુ, મણિલાલ, શંકર, માધવ મોહન, મણિલાલ ભોજક.
અભિનેત્રીઓ :	મુન્નીબાઈ, કમળાબાઈ કર્ણાટકી, સલામતબાઈ, મિસિસ યંગ.
સન્નિવેશકાર :	પેન્ટર રંગીલદાસ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	અમદાવાદ, સૂરત, ઈંદોર, વડોદરા, મુંબઈ, રાજકોટ, જામનગર, જૂનાગઢ, નવસારી, કરાંચી.
વિશેષ હકીકત :	ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પરથી 28 એપ્રિલ, 1932ના રોજ જયશંકર 'સુંદરી'એ નિવૃત્તિ લીધી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓના માલિકોમાં બાપુલાલ નાયકે સાહિત્યકારો પાસે ખાસ આગ્રહ કરીને નાટકો લખાવ્યાં અને સારી રીતે ભજવ્યાં. 1928માં રજૂ થયેલ ગજેન્દ્રશંકર લા. પંડ્યા રચિત 'તરુણીના તરંગ'માં કોલેજ-કેળવણી લેતી યુવતીઓના માનસ પર થતી માઠી અસરનો ચિતાર રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. આ નાટકથી સાહિત્યિક વર્તુળોમાં ઊંડાપોહ મચી ગયો અને નાટકને બંધ કરાવવાના પ્રયત્ન પણ થયા, પરંતુ નાટકને ભારે લોકપ્રિયતા સાંપડી. નાટકમાં 'રોમિયો'ના પાત્રમાં છગન નાયકે ઉત્તમ અભિનય આપવાથી તેઓ છગન 'રોમિયો' તરીકે ઓળખાયા.
સમાપ્તિ :	1939.

નાયક, બાપુલાલ ભલલદાસ (જ. 1979; અ. 4 ડિસેમ્બર, 1947)

મૂળ નામ નારાયણ. વતન ઉંઢાઈ, જિ. મહેસાણા. અભ્યાસ ગુજરાતી 3 ધોરણ સુધી. 11 વર્ષની વયે અભિનયનો આરંભ. છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં 1901થી શરૂઆત કરી. કવિ મૂળશંકર મૂલાણીના નાટક 'સૌભાગ્યસુંદરી'માંના જયશંકર 'સુંદરી'ના સાથી-અભિનેતા ('સૌભાગ્ય') તરીકે 3 દસકા સુધી અપાર લોકપ્રિયતા મેળવી, ગુજરાતી નાટ્યક્ષેત્રે ચિરસ્મરણીય નામના પામ્યા.

	1922ના એપ્રિલમાં છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયા પાસેથી એ નાટ્યસંસ્થા વેચાણ લીધી. તેમણે નાટકો લખ્યાં, અભિનય કર્યો, દિગ્દર્શન કર્યું અને સંસ્થાનું સુપેરે સંચાલન કર્યું અને એમ ચતુર્વિધ જવાબદારી અદા કરી.
	અનેક અભિનેતાઓને નાટ્યકલાની તાલીમ આપી તેમનું ઘડતર કર્યું. ટિકિટબારીની આવક પર નજર રાખવાને બદલે એમણે આગ્રહપૂર્વક અને પ્રેમપૂર્વક ગુજરાતી સાહિત્યકારો પાસે નાટકો લખાવ્યાં અને માવજતપૂર્વક દિગ્દર્શન કરી તે સફળતાથી ભજવ્યાં. ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં સાહિત્યકારો પાસે વિશેષ સંખ્યામાં નાટકો લખાવવાનું માન એમના ફાળે જાય છે.
	1922થી 1939 સુધી સંસ્થાનું ગૌરવપૂર્વક સંચાલન કર્યું. ઉત્તરાવસ્થામાં આધ્યાત્મિકતાના પ્રભાવ હેઠળ 240 ભજનોની રચના કરી. 68 વર્ષ સુધી રંગભૂમિની નિષ્ઠાપૂર્વક સેવા કરી જીવનની સાર્થકતા અનુભવી.

29. શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી (1923થી 1925)

સ્થાપક :	છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયા
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1923, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ, મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ, ઓધવજીભાઈ વકીલ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘છત્રપતિ શિવાજી’ (14 નવેમ્બર, 1923), મુંબઈમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘ભોજરત્ન કાળિદાસ’ (10 એપ્રિલ, 1924), ‘ચારુશીલા’ (2 ઓગસ્ટ, 1924), ‘સ્વપ્નદર્શન’ (10 ઓક્ટોબર, 1925). કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	જયશંકર ભોજક (‘સુંદરી’).
સંગીતકાર :	વાડીલાલ શિવરામ નાયક
અભિનેતાઓ :	ગોપાળજી ભોજરાજ, એલાઈઝર, પ્રહલાદ કાળિદાસ નાયક, આનંદ નાયક, ચૂનીલાલ મૂળચંદ, મહેરજી સર્વેચર, જગન્નાથ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર :	જયશંકર (‘સુંદરી’), જેઠાલાલ દુર્લભરામ નાયક, કૃષ્ણલાલ મારવાડી, જયંતિ કાળિદાસ નાયક, માણેકલાલ
અભિનેતાઓ	રેવાશંકર, મા. મહંમદ (‘વિષયા’).
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	મુંબઈ. 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
વિશેષ હકીકત :	15 ઓક્ટોબર, 1924 પછી જયશંકર ‘સુંદરી’ અને વાડીલાલ શિવરામ નાયક (સંગીતકાર) સંસ્થામાંથી છૂટા થયા.
સમાપ્તિ :	1925ની શરૂઆતમાં સંસ્થા બંધ થઈ.

30. શ્રી આર્ય નાટક મંડળી (1924થી 1925)

સ્થાપક :	હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહ; ચૂનીલાલ બાપુલાલ માસ્તરના સહકારથી.
વ્યવસ્થાપક :	પોપટલાલ કેસરીસિંગ શેઠ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1924માં દુબાઈ થિયેટર, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખક :	મણિલાલ 'પાગલ'
ગીતકારો :	પરભુભાઈ વ્હાલાભાઈ શર્મા, ગૌરીશંકર ભટ્ટ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1924માં 'મહાદેવ શિંદે' મુંબઈમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	'સૌરાષ્ટ્ર વીર' (1924), 'મનોરમા' (1 જાન્યુઆરી, 1925). કુલ 3 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મૂળજી ખુશાલ નાયક, પ્રાણસુખ 'એડીપોલો'.
સંગીતકારો :	હમીરજી ગીગાભાઈ મીર ઉસ્તાદ, હિંમતભાઈ કાળુભાઈ મીર ('દ્રૌપદી').
અભિનેતાઓ :	પ્રાણસુખ 'એડીપોલો', કેશવલાલ ('સરસ્વતીચંદ્ર'), મૂળજી ખુશાલ નાયક, જગન્નાથ લાલા ('ખૂબસૂરત બલા'), કેકી અડાજણિયા, લાલજી નંદા, હિંમતલાલ 'કોમિક', ચૂનીલાલ ('દુર્ગાદાસ'), બબરૂપ્રસાદ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ :	હિંમત મીર ('દ્રૌપદી'), નાનજી શંકર નાયક, વિહલ ('ઠગી'), કુબેરદાસ, મંગળદાસ,
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	મુંબઈ
વિશેષ હકીકત :	1924માં દુબાઈ થિયેટરના માલિક ભાગીદાર બન્યા.
સમાપ્તિ :	1925માં મુંબઈ.
	1926માં અમદાવાદના શાન્તિભુવન થિયેટરમાં શ્રી આર્ય નાટક મંડળી ચૂનીલાલ બાપુલાલ માસ્તરે ફરીથી શરૂ કરી.
	એક માત્ર 'આર્યતિલક' નાટક 1926માં ભજવ્યું.
દિગ્દર્શક :	પ્રાણસુખ હરિચંદ નાયક 'એડીપોલો'.

લેખક :	રાજકવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન
અભિનેતાઓ :	પ્રાણસુખ 'એડીપોલો', લાલજી નંદા, હિંમતભાઈ મીર (દ્રૌપદી).
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	અમદાવાદ, સૂરત, મુંબઈ. માત્ર 1 નાટક ભજવ્યું.
સમાપ્તિ :	1926માં.

31. શ્રી દેશી નાટક સમાજ - 2 (1924થી 27 ફેબ્રુઆરી, 1979)

સ્થાપક :	હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહ, હાઈકોર્ટ રિસીવરે લિલામ કરેલ શ્રી દેશી નાટક સમાજ ખરીદીને ચાલુ કરી.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1924, મુંબઈ.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જી. એ. વૈરાટી, અંબાશંકર હરિશંકર, વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, નંદલાલ નકુભાઈ શાહ, પ્રાગજી ડોસા, કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ કાન્તિલાલ મહેતા.
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, પરભુભાઈ વ્હાલાભાઈ શર્મા, કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'વીરપૂજન' (29 જાન્યુઆરી, 1925).

ભાંગવાડી થિયેટર(દેશી નાટક સમાજ)નું પ્રવેશદ્વાર

ભજવેલાં નાટકો :

‘સમાજસેવા’ (19 નવેમ્બર, 1925), ‘વીર રમણી’ (16 એપ્રિલ, 1926), ‘દેવી હોથલ’ (1926), ‘વીર રાઠોડ’ (1927), ‘વલ્લભીપતિ’ (16 મે, 1927), ‘વસંતવીણા’ (6 ઓક્ટોબર, 1927), ‘દેશદીપક’ (29 ડિસેમ્બર, 1927), ‘સત્તાનો મદ’ (6 સપ્ટેમ્બર, 1928), ‘કીર્તિસ્થંભ’ (ફેબ્રુઆરી, 1929), ‘માલવવિજય’ (12 નવેમ્બર, 1929), ‘ચેતનયુગ’ (25 જૂન 1930), ‘અંશાવતાર’ (12 ફેબ્રુઆરી 1931), ‘વીરભૂષણ’ (12 મે, 1931), ‘સાંભરરાજ’ (8 ઓક્ટોબર, 1932), ‘સોરઠી સિંહ’ (2 ફેબ્રુઆરી, 1933), ‘આર્ય અબળા’ (14 સપ્ટેમ્બર, 1933), ‘સતીપ્રભાવ’ (હિંદી) (5 જુલાઈ, 1934), ‘રણસંગ્રામ’ (7 નવેમ્બર, 1934), ‘વિધિના ખેલ’ (10 ઓક્ટોબર, 1935), ‘આત્મનિર્ણય’ (29 ઓગસ્ટ, 1936), ‘સાયો સજ્જન’ (26 જાન્યુઆરી, 1937), ‘ઊગતો ભાનુ’ (26 ઓગસ્ટ, 1937), ‘વડીલોના વાંકે’ (2 એપ્રિલ, 1938), ‘ઉદય પ્રભાત’ (30 માર્ચ, 1939), ‘વિજેતા’ (6 સપ્ટેમ્બર, 1939), ‘દેવી સંકેત’ (12 સપ્ટેમ્બર, 1940), ‘સંપત્તિ માટે’ (1 ફેબ્રુઆરી, 1941), ‘સુરમોહિની’ (21 જાન્યુઆરી, 1942), ‘સંસારના રંગ (બેઅંકી) (25 ફેબ્રુઆરી, 1943), ‘સંતાનોના વાંકે’ (10 ઓક્ટોબર, 1943), ‘સમય સાથે’ (19 એપ્રિલ, 1945), ‘બંધન-મુક્તિ’ (14 ફેબ્રુઆરી, 1946), ‘ગાડાનો બેલ’ (19 ઓક્ટોબર 1946), ‘શંભુમેળો’ (15 ફેબ્રુઆરી, 1947), ‘સામે પાર’ (12 જુલાઈ, 1947), ‘સાવિત્રી’ (10 એપ્રિલ, 1948), ‘સ્નેહવિભૂતિ’ (9 ઓક્ટોબર, 1948), ‘ગોપીનાથ’ (24 માર્ચ, 1949), ‘સૈનિક’ (21 મે, 1949), ‘ગર્ભશ્રીમંત’ (28 જુલાઈ, 1949), ‘સુરેખા’ (15 ઓક્ટોબર, 1949), ‘સોનાનો સૂરજ’ (19 જાન્યુઆરી, 1950), ‘વિમળજ્યોતિ’ (3 ઓગસ્ટ, 1950), ‘ગુરુદક્ષિણા’ (23 ઓગસ્ટ, 1950), ‘વૈભવના મોહ’ (5 જુલાઈ, 1951), ‘ગુરુદક્ષિણા’ (23 ઓગસ્ટ, 1951), ‘વિદ્યાવારિધિ’ (6 ડિસેમ્બર, 1951), ‘ઉઘાડી આંખે’ (30 જાન્યુઆરી, 1952), ‘શ્રીચરણે’ (30 ઓગસ્ટ, 1952), ‘સર્વોદય’ (10 ડિસેમ્બર, 1952), ‘વીર દાદા જશરાજ’ (26 માર્ચ, 1953), ‘વાદવિવાદ’ (6 ઓગસ્ટ, 1953), ‘સ્વાશ્રય’ (22 જુલાઈ, 1954), ‘સેવાભાવી’ (7 એપ્રિલ, 1955), ‘જીવનદીપ’ (28 સપ્ટેમ્બર, 1955), ‘સુવર્ણયુગ’ (27 ઓક્ટોબર, 1955), ‘સુખના સાથી’ (31 માર્ચ, 1956), ‘શ્રવણકુમાર’ (21 ફેબ્રુઆરી, 1957), ‘વિજયસિદ્ધિ’ (26 ડિસેમ્બર, 1957), ‘સંસ્કારલક્ષ્મી’ (27 માર્ચ, 1958), ‘સ્નેહમંદિર’ (21 જાન્યુઆરી, 1961), ‘વિદ્યાના વારસ’ (7 માર્ચ, 1962), ‘સ્વપ્નદ્રષ્ટા’ (27 ડિસેમ્બર, 1962), ‘માયા ને મમતા’ (27 જૂન, 1963), ‘વાવે તેવું લણે’ (20 નવેમ્બર, 1963), ‘સૂરજની સાખે’ (4 એપ્રિલ, 1964), ‘બંધ આંખનાં અજવાળાં’ (4 માર્ચ, 1965), ‘પરભવની પ્રીત’ (2 ઓક્ટોબર, 1965), ‘પૈસો બોલે છે’ (27 ઓગસ્ટ, 1966), ‘સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત’ (7 ઓગસ્ટ, 1969), ‘સાગરનાં મોતી’ (14 ફેબ્રુઆરી, 1970), ‘સાસુના વાંકે’ (3 એપ્રિલ, 1971), ‘જય જવાન’ (25 ડિસેમ્બર, 1972), ‘સૌભાગ્યકંકણ’ (5 ઓગસ્ટ, 1972), ‘માડીના જાયા’ (29 માર્ચ, 1973), ‘અમર હો તારો ચાંદલો’ (18 જુલાઈ, 1974), ‘સજોડે સંસાર’ (27 ફેબ્રુઆરી, 1975), ‘શિવપાર્વતી’ (20 ઓગસ્ટ, 1975), ‘પ્રીતનાં પારખાં’ (11 ડિસેમ્બર, 1975), ‘સોહાગ સિંદુર’ (14 જુલાઈ, 1977), ‘મા-બાપ’ (25 માર્ચ, 1978), ‘અમે પારેવાં પ્રીતનાં’ (2 ઓગસ્ટ, 1978).

	કુલ 84 નવાં નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	યૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક 'દુર્ગાદાસ', રામલાલ વલ્લભ નાયક, મૂળજી ખુશાલ નાયક, કવિ જી. એ. વૈરાટી, કાસમભાઈ મીર, મૂળચંદ વલ્લભ નાયક 'મામા', રાઘવજી શિવશંકર જોશી, મણિલાલ 'પાગલ', કચરાલાલ શિવરામ નાયક, નંદલાલ નકુભાઈ શાહ, જયંત ભટ્ટ, રમણ ખીમજી પંડ્યા.
સંગીતકારો :	કાસમભાઈ નથુભાઈ મીર, રામલાલ વલ્લભ નાયક, હિંમતભાઈ કાળુભાઈ મીર 'દ્રૌપદી', ઉસ્તાદ હમીરજી ગીગાભાઈ મીર, ભગવાનદાસ નાયક 'સંગીતરત્ન', અમૃતલાલ જેઠલાલ દવે, લલ્લુભાઈ શામળદાસ નાયક, ભરતલાલ પૂનમચંદ, મૂળચંદ વલ્લભ નાયક 'મામા', મોહન જૂનિયર.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : કેશવ જીવાભાઈ મીર, શંકરલાલ લીલાધર, શામળજી ભગવાન, હાજીભાઈ મીર, છગનલાલ રેવાશંકર મહેતા 'સાઘબો', ડુંગરદાસ છબીલદાસ, કનૈયાલાલ મગનલાલ નાયક, લાલજી શિવશંકર જોશી, કાસમભાઈ સુલેમાન મીર.
ઉસ્તાદો :	મેઘજીભાઈ ઉસ્તાદ, શંકરલાલ જેઠલાલ નાયક, ઉસ્તાદ નારાયણ મનસુખ નાયક, કેશવલાલ ગંગારામ નાયક, જેઠલાલ શંકરલાલ નાયક, નારણદાસ (વડનગર), મોહનલાલ જેચંદ નાયક, રસુલભાઈ ગગુજી મીર, રેવાશંકર ભાઈચંદ નાયક, ગોરધનદાસ રાજુજી મારવાડી.
સાજિંદા :	ફિડલ : ફરામજી માસ્તર; કલેરિયોનેટ : શેખ મહંમદ; વાયોલિન : શાંતિલાલ વજેશંકર જોશી.
નૃત્યનિર્દેશક :	ઈશ્વર લલ્લુભાઈ નાયક 'કાટ', નાનાલાલ નાયક, માધવલાલ ગિરધરલાલ નાયક, કુ. દિનાઝ.
વેશભૂષા :	મગનલાલ મૂળજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ.
પ્રકાશ-નિયોજક :	રમેશ જમીનદાર, સુરેશ વ્યાસ, પન્નાલાલ ઉપાધ્યાય, કિશોર.
પ્રોમ્પ્ટર :	પૂંજાલાલ નાથાલાલ મીર, રામલાલ કેશવલાલ નાયક.
અભિનેતાઓ :	યૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક 'દુર્ગાદાસ', ગગુજી મીર, એરચશા, જાલેજર, મૂળજી ખુશાલ નાયક, હિંમતલાલ હરિશંકર 'કોમિક', પ્રભાશંકર લલ્લુભાઈ નાયક, ભગવાનદાસ નાયક 'સંગીતરત્ન', પ્રાણસુખ નાયક 'એડિપોલો', રામલાલ વ્યાસ 'અધિકારી', વલીમહંમદ, કેશવલાલ નાયક 'કપાતર', મૂળચંદ 'મામા', કેકી અડાજણિયા, અશરફખાન 'મુંજ', મોહનલાલાજી, દાદુજી મીર, લાલજી નંદા દેસાઈ, રાઘવજી શિવશંકર જોશી, જાલ સરદાર, માધવલાલ નાયક 'શાલિવાહન', યૂનીલાલ જીવરામ નાયક 'કીર્તિકુમાર', કચરાલાલ શિવરામ નાયક, પ્રભાશંકર ભટ્ટ, રતનશા સિનોર (ફ્રેન્ડ હિંદ), ચીમનલાલ મારવાડી, છગન 'રોમિયો', વસંત હાથીરામ નાયક, જટાશંકર 'તોફાન', અનંત વીણ, ચીમન 'સંજય', 'સૂર્યકુમાર, ભોગીલાલ નાયક 'કોમિક', નટવર ચૌહાણ, નારાયણ રાજગોર, કુમાર, રમણ ખીમજી પંડ્યા, કેશવલાલ પ્રેમચંદ નાયક 'કોમિક', છન્નાલાલ, મોહન ઠક્કર, કનુજી મીર, ચંદ્રકાન્ત. જયંત ભટ્ટ. બાળ નટ ચિરંજીવ.

<p>સ્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ : નાનજી શંકર નાયક 'મીનળ', ફકીરા 'શ્રીમતી મંજરી', અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, રણછોડ જીણાભાઈ નાયક 'જમના ઝાપટે', સોમનાથ અંબારામ નાયક 'કલ્યાણી', બળદેવ હીરાલાલ નાયક, મોહન ત્રિભુવન નાયક, શિવલાલ હેમચંદ, આણંદજી 'કબૂતર', શિવલાલ હરિવલ્લભ ઉપાધ્યાય 'હોથલ', હિંમતભાઈ કાળુભાઈ મીર 'દ્રૌપદી', મોહન મારવાડી, નારણ સાકળચંદ નાયક, મહંમદ 'વિષયા', ભીખુ જીલ્લુ મીર, પ્રભાશંકર વ્યાસ, મોતીલાલ મૂગાલાલ, સૂરજરામ વનમાળી નાયક 'સ્પેશિયલ સુંદરી', રતિલાલ પટેલ 'વિશાખા', મૂળચંદ જેશંકર નાયક, હરિલાલ ખીમજી પંડ્યા, શંકર ગોવિંદ નાયક 'કોલેજ ગર્લ', અમૃત જાની, બલજી, દલપત, દયાશંકર, આનંદ નાયક.</p>	
<p>અભિનેત્રીઓ :</p>	<p>શ્યામાબાઈ, મોહિનીબાઈ, મોતીબાઈ, કમળાબાઈ કર્ણાટકી, શારદાબાઈ, શશિબાળા, ઈંદુબાળા, લતાબાઈ, સુશીલા લોટલીકર, વત્સલા, વિજયા, ધનેશ્વરી, નીલમ, સુલોચના, શીલા, કુસુમ ઠાકર, પ્રેમિલા, મનોરમા, રૂપકમલ, સરસ્વતી, રામધ્યારી, પ્રફુલ્લતા, માયાદેવી, વિમલાકુમારી, અનુરાધા, સુશીલા, ચંદ્રિકા, માલતી, સુભદ્રા, વિલાસિની, સુધા ઠાકર, ઉષા, બીના, શાલિની, હંસા, આશાલતા, મહેશ્વરી, રક્ષા દેસાઈ, સીમંતિની.</p>
<p>ભજવણીનાં કેન્દ્ર :</p>	<p>મુંબઈ, સૂરત, વડોદરા, ભરૂચ, અમદાવાદ, નડિયાદ, પેટલાદ, કપડવંજ.</p>
<p>વિશેષ હકીકત :</p>	<p>નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટરચિત 'મીનલ-મુંજલ' નાટક (1925)માં 'લીયો રાજગુલાબનાં ફૂલડાં' ગીતમાં 21 વન્સ મોર મળ્યા હતા. સંસ્થાના શેઠ હરગોવિંદદાસ શાહે 'પ્રસન્ન'નું પાત્ર ભજવનાર અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની કદર રૂપે 10 તોલા સોનાના દાગીના ભેટ આપ્યા હતા.</p>
<p>વિશેષ હકીકત :</p>	<p>1929માં જળપ્રલય પ્રસંગે સંસ્થાએ કવિ જી. એ. વૈરાટીનું ઐતિહાસિક નાટક 'વલ્લભીપતિ'ની લાભરાત્રિ ભજવીને રૂ. 72 હજારનો ફાળો કર્યો. નાટક ભજવાઈ ગયા પછી ખાસ ભજવાયેલા 'જળપ્રલય'નો એક પ્રવેશ જોઈને પ્રેક્ષકોએ સોનાના નાના દાગીનાઓ પણ રાહતફાળામાં આપી દીધા. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, ભુલાભાઈ બેરિસ્ટર વગેરેએ આ પ્રસંગે હાજર રહી શુભેચ્છાઓ પાઠવી હતી.</p>
<p>વિશેષ હકીકત :</p>	<p>ખ્યાતનામ દિગ્દર્શક અને હાસ્યરસના ઉચ્ચ કક્ષાના કલાકાર મૂળચંદ વલ્લભ નાયક 'મામા' સંસ્થામાં 1931માં ભાગીદાર તરીકે જોડાયા.</p>
<p>વિશેષ હકીકત :</p>	<p>1931માં એક આગેવાન કલાકારે પગારવધારાની માગણી કરતાં હરગોવિંદદાસ શેઠે તમાચો માર્યો. ત્યારે કલાકારોમાં તંગદિલી ફેલાઈ અને 28 જૂન, 1930ના રોજ 'વીર ભૂષણ' નાટક ભજવી થોડા સમય માટે સંસ્થા બંધ થઈ અને 1931ના માર્ચ માસમાં ફરીથી મુંબઈ કોરોનેશન થિયેટરમાં હરગોવિંદદાસ શેઠે નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી.</p>
<p>વિશેષ હકીકત :</p>	<p>1933માં નાટ્યકાર મણિલાલ 'પાગલ'ને આવકમાંથી અમુક હિસ્સો આપવાનું નક્કી થયું. 21 ફેબ્રુઆરી, 1935 પછી તેઓ સંસ્થામાંથી છૂટા થયા.</p>

	11 એપ્રિલ, 1938ના રોજ હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહનું અવસાન થવાથી તેમના માનમાં 13 એપ્રિલ, 1938ના રોજ નાટક બંધ રાખવામાં આવ્યું. એમનાં ધર્મપત્ની ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન સંસ્થાનાં માલિક થયાં.
	25 જુલાઈ, 1939ના રોજ પ્રથમ વખત દિવસે ‘જનાના ખેલ’ ભજવવાની ‘વીણાવેલી’ નાટકથી શરૂઆત થઈ.
	21 ડિસેમ્બર, 1942ના રોજ નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનો વનપ્રવેશ ઊજવવામાં આવ્યો.
	14 માર્ચ, 1943ના રોજ કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટનો વનપ્રવેશ ઊજવવામાં આવ્યો.
	સપ્ટેમ્બર, 1944માં અવેતન કલાકાર અનંત વીણને રાખવામાં આવ્યા. સંસ્થામાં આ પ્રથમ સુશિક્ષિત કલાકાર હતા.
	7 એપ્રિલ, 1946ના રોજ નાટક ‘સમય સાથે’ના હીરક મહોત્સવ પ્રાણલાલ દેવકરણ નાનજીના પ્રમુખપદે ઊજવવામાં આવ્યો, પ્રમુખશ્રીએ સ્મરણચિહ્ન તરીકે સંસ્થાને 100 તોલા ચાંદીની લગડી ભેટ આપી હતી. સંસ્થાએ નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદીને રૂ. 1501 અને સમગ્ર સ્ટાફને એક લાભરાત્રિ આપવાની જાહેરાત કરી.
	14 ડિસેમ્બર, 1948ના રોજ કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનો સન્માન સમારંભ ઊજવવામાં આવ્યો.
	1949માં પ્રચાર વિભાગ મુકુંદભાઈ ગોરડિયાને સોંપવામાં આવ્યો.
	6 નવેમ્બર, 1951ના રોજ નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનો ‘ષષ્ટિપ્રવેશ’ ભવ્ય રીતે ઊજવવામાં આવ્યો.
	નવેમ્બર, 1952માં સંસ્થાનાં અભિનેત્રી મોતીબાઈએ ક્ષેત્રસંન્યાસ લીધો.
	28 નવેમ્બર, 1952ના રોજ નાટ્યશતાબ્દી મહોત્સવ પ્રસંગે ‘ભારતીય વિદ્યા ભવન’માં સંસ્થાએ ‘શંભુમેળો’ ભજવ્યું.
	23 નવેમ્બર, 1953ના રોજ ‘સર્વોદય’ નાટકની શતાબ્દી મુંબઈ કોંગ્રેસ સમિતિના પ્રમુખ એસ. કે. પાટિલના પ્રમુખપદે ઊજવવામાં આવી. સંસ્થા તરફથી નાટ્યકાર પ્રફુલ્લ દેસાઈને સુવર્ણચંદ્રક તેમજ કલાકારોને પારિતોષિક આપવામાં આવ્યાં.
	‘સર્વોદય’ નાટકને નવેમ્બર, 1953માં મુંબઈ રાજ્ય તરફથી કરમુક્તિ આપવામાં આવી.
	12 ઓગસ્ટ, 1954ના રોજ અમેરિકન કલાકારો સમક્ષ ‘સિરાજુદ્દૌલા’ નાટક ભજવવામાં આવ્યું.
	30 ઓક્ટોબર, 1954ના રોજ ‘સર્વોદય’ નાટકનો 200મો પ્રયોગ મુંબઈ રાજ્યના શિક્ષણપ્રધાન દિનકરરાવ દેસાઈના પ્રમુખપદે ઊજવવામાં આવ્યો. આ પ્રસંગે શ્રી મંગળદાસ પકવાસા, ડૉ. ડી. જી. વ્યાસ, હરસિદ્ધભાઈ દિવેટિયા વગેરેએ અભિનંદન આપ્યાં.

	24 ડિસેમ્બર, 1954ના રોજ 'ગુજરાતી નાટ્ય મંડળ'ના દ્વિતીય નાટ્યોત્સવ પ્રસંગે 'સ્વાશ્રય' નાટક ભજવાયું.	
	1957માં 'શ્રવણકુમાર' નાટિકાને શરૂઆતથી જ કરમુક્તિ આપવામાં આવી હતી.	
	એપ્રિલ, 1958માં મુંબઈ રાજ્યે નાટકો પરનો મનોરંજન કર રદ કર્યો.	
	5 ફેબ્રુઆરી, 1960ના રોજ સંસ્થાના 'કલાકાર સંઘ' તરફથી વિજય ભટ્ટના પ્રમુખપદે માલિક ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન, નાટ્યકાર પ્રફુલ્લ દેસાઈ તથા દિગ્દર્શક કાસમભાઈ મીરનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.	
	કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીને નાટ્યલેખન તથા કાસમભાઈ મીરને દિગ્દર્શન માટે 1961ના વર્ષના રાષ્ટ્રપતિ ચંદ્રક આપવામાં આવ્યા હતા.	
	નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું અવસાન 31 જાન્યુઆરી, 1962.	
	સંસ્થાનો 'અમૃત મહોત્સવ' 16 ઓક્ટોબરથી 22 ઓક્ટોબર, 1964 સુધી ભવ્યતાથી ઊજવવામાં આવ્યો; 'પવિત્ર લીલાવતી', 'ઉદયભાણ', 'સતી દમયંતી', 'દીવાન', 'વીરપૂજન', 'વડીલોના વાંકે', 'સર્વોદય', એમ રોજ એક નાટક ભજવવામાં આવ્યું; જેમાં સંસ્થાના કલાકારો ઉપરાંત રામપ્યારી, મોતીબાઈ, સરસ્વતી, સરિતા ખટાઉ, શાલિની, લીલા જરીવાલા, કલ્પના દીવાન, મા. વસંત, સૂર્યકુમાર, નાનજી શંકર 'મીનળ', અલીદાદન, જાલેજર, જગદીશ શાહ, ચાંપશીભાઈ નાગડા, ચંપકલાલા, કિશોર ભટ્ટ, દીનુ ત્રિવેદી, ફીરોઝ કપૂર, વ્રજલાલ પારેખ, જિમી પોચા, કુંવરજી ભાટિયા, મધુકર રાંદેરિયા જેવા આમંત્રિત કલાકારોએ અભિનય આપ્યો.	
	આ પ્રસંગે સિઝન ટિકિટના ભાવ રૂ. 45, 25, 17, 10, 8 રખાયા હતા.	
	બંગાળ માટે રેલરાહતના ફાળામાં 9 સપ્ટેમ્બર, 1943ની રાત્રે 'વડીલોના વાંકે' નાટક ભજવીને રૂ. 10,001 આપ્યા. સૂરતના જળપ્રલય પ્રસંગે રાહત ફાળા માટે 'પૃથ્વીરાજ' નાટક 10 ડિસેમ્બર, 1959ના રોજ ભજવ્યું. સંરક્ષણ નિધિ માટે 25 નવેમ્બર, 1961ના રોજ 'વડીલોના વાંકે' ભજવ્યું.	
	સંસ્થાએ ભજવેલાં નાટકોનાં લોકપ્રિય ગીતોની ગ્રામોફોન કંપનીએ રેકર્ડ ઉતારી હતી. સંસ્થાનાં કેટલાંક નાટકો પરથી નીચે પ્રમાણે ચલચિત્રોનું નિર્માણ થયું હતું :	
નાટકનું નામ	ચિત્રનું નામ	પ્રથમ રજૂઆત અને સ્થળ
'વડીલોના વાંકે'	'વડીલોના વાંકે'	30 જુલાઈ, 1948, મુંબઈ સ્વસ્તિક સિનેમા
'ગાડાનો બેલ'	'ગાડાનો બેલ'	30 ડિસેમ્બર, 1950, મુંબઈ લિબર્ટી સિનેમા
'સર્વોદય'	'નયા રાસ્તા' (હિંદી)	2 ઓગસ્ટ 1953, મુંબઈ મિનર્વા સિનેમા
'સંસ્કારલક્ષ્મી'	'આરતી' (હિંદી)	10 જૂન 1962, મુંબઈ નાઝ સિનેમા

	1938 પછી 100થી વધુ નાટ્યપ્રયોગો કરનારાં નાટકોનાં નામ તથા પ્રયોગની સંખ્યા નીચે મુજબ છે : ‘વડીલોના વાંકે’ (448), ‘સર્વોદય’ (562), ‘સંપત્તિ માટે’ (401), ‘શંભુમેળો’ (100), ‘સ્નેહમંદિર’ (100), ‘સંસ્કારલક્ષ્મી’ (351), ‘પરભવની પ્રીત’ (100), ‘સાગરનાં મોતી’ (100), ‘સાસુના વાંકે’ (204), ‘સૌભાગ્યકંકણ’ (115), ‘માડીના જાયા’ (220), ‘અમર હો તારો ચાંદલો’ (110), ‘પ્રીતનાં પારખાં’ (110), ‘પૈસો બોલે છે’ (547).
	સંસ્થાએ કલાકસબીઓના લાભાર્થે આશરે પચીસેક નાટકો ભજવ્યાં હતાં.
	સંસ્થામાં અંદાજે 4 દાયકા જેટલા લાંબા સમય સુધી નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, દિગ્દર્શક, સંગીતકાર અને અભિનેતા કાસમભાઈ નથુભાઈ મીર, વ્યવસ્થાપક મણિભાઈ ભટ્ટે નિષ્ઠાપૂર્વક ફરજ બજાવી, તેના પરિણામે સંસ્થા લાંબા સમય સુધી કાર્યરત રહી શકી.
	ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં લાંબા સમય સુધી શ્રી દેશી નાટક સમાજ જેવી માતબર નાટ્યસંસ્થાનું સફળ સંચાલન કરનારાં સ્ત્રી-માલિક તરીકેનું બહુમાન ઉત્તમલક્ષ્મીબહેનના ફાળે જાય છે.
	રંગભૂમિની પડતી સ્થિતિમાં નામાંકિત કલાકસબીઓને આ સંસ્થામાં સ્થાન મળ્યું હતું. ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં આ સંસ્થાનું યશસ્વી સ્થાન છે અને તેની પ્રવૃત્તિ ઇતિહાસમાં અગત્યનો વિકાસ-ક્રમ દર્શાવે છે.
સમાપ્તિ :	1979ના ફેબ્રુઆરીમાં મજૂર મંડળના આદેશથી હડતાલ પાડી, અને તેના પરિણામે નાટક ભજવી શકાયું નહિ. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના 126 વર્ષના ઇતિહાસમાં 90 વર્ષ જૂની નાટ્યસંસ્થા શ્રી દેશી નાટક સમાજ 27 ફેબ્રુઆરી, 1979ના રોજ બંધ થઈ.

શાહ, હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ (જ. 1875; અ. 11 એપ્રિલ, 1938)

પિતાનો ખેતીનો વ્યવસાય. બાલ્યવયમાં જ માતા મૃત્યુ પામ્યાં. ફોઈબા મોતીબાઈએ એમનો ઉછેર કર્યો. 10 વર્ષના થયા ત્યારે પિતાનું મૃત્યુ થયું. અભ્યાસ 3 ધોરણ સુધી કર્યો. ફોઈબાએ જાફરાબાદ બંદરેથી મુંબઈ મોકલ્યા. ત્યાં મોહન સાથે કોકેનનો ધંધો કર્યો. 14 વર્ષની ઉંમરે કેસરબાઈ સાથે લગ્ન થયાં; 2 વર્ષ પછી પત્નીનું મૃત્યુ થયું. 20 વર્ષની ઉંમરે તેમને ધંધામાં સારી કમાણી થઈ. બીજાં લગ્ન રાજુલાવાળા પોપટલાલનાં પુત્રી હરકુંવર સાથે થયાં. 3 વર્ષના લગ્નજીવન પછી પત્નીનું અવસાન થયું. ત્રીજાં લગ્ન જાફરાબાદવાળા ગોપાળજી દયાળનાં પુત્રી ઉત્તમલક્ષ્મી સાથે થયું. નાટકના શોખીન લાલદાસ કરસનદાસ સાથે સંબંધ બંધાયો; તેમની સાથે તેઓ નાટકો જોવા જતા હતા અને આવડત હોય તો નાટકના ધંધામાં સારી કમાણી થાય એની માહિતી પણ મેળવી.

કોકેનનો વેપાર બંધ કરીને 1924માં ચૂનીલાલ બાપુલાલ માસ્તરના સહકારથી મુંબઈમાં શ્રી આર્ય નાટક મંડળી દ્વારા ધિયેટરમાં શરૂ કરી. આ સંસ્થા બંધ કરી 1924માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ ખરીદી લીધી. 1925માં કવિ જી. એ. વૈરાટીનું 'વીરપૂજન' નાટક ભજવ્યું. 9 મહિના સુધી આ નાટક ભજવાતું રહ્યું. સંસ્થાને આ નાટક દ્વારા યશ અને ધન મળી રહ્યાં. 'વીરપૂજન', 'વલ્લભીપતિ', 'સત્તાનો મદ', 'દેવી હોથલ', 'વડીલોના વાંકે' વગેરે નાટકો લાંબા સમય સુધી ભજવાયાં હતાં અને સારી ખ્યાતિ પામ્યાં હતાં.

11 એપ્રિલ, 1938ના રોજ હરગોવિંદદાસનું અવસાન થયું ત્યારે નાટ્યસંસ્થા પર મોટી રકમનું કરજ હતું. 'વડીલોના વાંકે' નાટકની આવકમાંથી આ દેવું ચૂકવી દેવામાં આવ્યું હતું. એમના અવસાન પછી એમનાં પત્ની ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન સંસ્થાના માલિક બન્યાં.

હરગોવિંદદાસ શેઠે એમનાં પત્નીને નાટ્યસંસ્થાના સંચાલનમાં સહભાગી બનાવીને તેમને તૈયાર કર્યાં હતાં.

શાહ, ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન હરગોવિંદદાસ (જ. 25 માર્ચ, 1898, જાફરાબાદ)

માત્ર 4 વર્ષની વયે માતાપિતા પ્લેગના રોગમાં અવસાન પામવાથી એમનો ઉછેર મોસાળમાં થયો. ઘેર શિક્ષક રાખીને 5 ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો. 14 વર્ષની વયે હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ સાથે લગ્ન થયાં. સાસરા પક્ષના ધાર્મિક વાતાવરણના તેમણે પણ સંસ્કાર ઝીલ્યા.

1923-24માં કોંગ્રેસમાં સ્વયંસેવિકા તરીકે કામગીરી બજાવી. ભગિની સમાજની સ્થાપના કરી. રૂ. 10,000 આપીને રેંટિયાના વર્ગો શરૂ કર્યા; જેનું ઉદઘાટન કસ્તુરબાના હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. 1924માં એમના પતિ હરગોવિંદદાસ શાહે શ્રી દેશી નાટક સમાજ વેચાણ લીધી હતી.

એમના પતિ સાથે નાટ્યસંસ્થાની વહીવટી કામગીરીમાં તેઓ સક્રિય ભાગ લેતાં હતાં. 11 એપ્રિલ, 1938ના રોજ એમના પતિનું અવસાન થયું, ત્યારે નાટ્યસંસ્થામાં પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું સામાજિક નાટક 'વડીલોના વાંકે'ને ભજવવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. આ સમયે સંસ્થા પર મોટી રકમનું કરજ હતું. સંસ્થામાં એ સમયે વ્યવસ્થાપક તરીકે મણિભાઈ ભટ્ટ હતા. તેમણે લેણદાર વેપારીઓને થોડો વખત રાહ જોવા સમજાવ્યા. 'વડીલોના વાંકે'ને ખૂબ સફળતા મળી અને રૂ. દોઢ લાખની લેણી રકમ ચૂકવી દેવામાં આવી; એ વખતે 1938-1939માં સંસ્થાનું માસિક ખર્ચ રૂ. 12,000 હતું અને માસિક આવક રૂ. 32,000ની હતી.

નવા નાટકની પૂર્વ-તૈયારી થતી હોય ત્યારે તેઓ હાજર રહેતાં. તેઓ વ્યવસ્થાપક મણિભાઈ ભટ્ટ સાથે નવું નાટક કયા વિષયને લગતું ભજવવું એની ચર્ચા-વિચારણા પણ કરતાં હતાં.

તેમણે જપ-તપ, વગેરેથી આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ મેળવી હોવાનું કહેવાય છે. એમના ભાઈ ધારશીભાઈ ગોરડિયા લાંબા સમય સુધી સંસ્થાનું વહીવટી કાર્ય સંભાળતા હતા. ઉત્તમલક્ષ્મીબહેનના અવસાન પછી, ધારશીભાઈના પુત્ર મુકુંદભાઈ ગોરડિયા સંસ્થાના માલિક થયા.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિક્ષેત્રે એકધારાં 40 ઉપરાંત વર્ષ સુધી નાટ્યસંસ્થાનું સફળતાપૂર્વક સંચાલન કરી પ્રતિષ્ઠા મેળવનાર ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન એકમાત્ર અને સૌપ્રથમ મહિલાસંસ્થામાલિક બની રહ્યાં. ગુજરાતી રંગભૂમિની આ ગૌરવ-ઘટના લેખાય.

ગોરડિયા, મુકુંદભાઈ ધારશીભાઈ (જ. 14 ડિસેમ્બર, 1927)

અંગ્રેજી 5 ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો. વિદ્યાર્થી હતા ત્યારથી જ વાચનનો શોખ. વૉલેસ ફ્લોર મિલમાં અને પ્રિમિયર લેધર કાફ્ટસમાં નોકરી કરી. પિતા ધારશીભાઈનાં બહેન એટલે કે ફોઈ ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન શ્રી દેશી નાટક સમાજનું સંચાલન કરતાં હતાં. એ નાટ્યસંસ્થામાં વિવિધ નાટકો જોયાં. 17 વર્ષના થયા ત્યાં સુધી ફોઈબાને ત્યાં જ રહ્યા.

શ્રી દેશી નાટક સમાજના વ્યવસ્થાપક પોપટલાલ કેસરીસિંગને તેઓ જાહેર ખબર તથા અન્ય કાર્યમાં મદદ કરવા લાગ્યા. કવિ પ્રભુલાલભાઈને આંખે ઓછું દેખાતું હોવાથી એમની પાસે બેસે, કવિ નાટક લખાવે તે પ્રમાણે લખે. પ્રભુલાલભાઈ પાસેથી નાટ્યલેખન અંગેની કુશળતા નાટ્યસંસ્થાના વ્યવસ્થાપક મણિભાઈ ભટ્ટ પાસેથી વહીવટી કાર્યની જાણકારી અને દિગ્દર્શક કાસમભાઈ મીર પાસેથી રંગમંચ વિષયક જ્ઞાન મેળવ્યું. આ રીતે નાટ્યસંસ્થામાં તેમનું સર્વાંગી ઘડતર થયું.

મણિભાઈ ભટ્ટ અને ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન અવસાન પામતાં સંસ્થાનું સંચાલન મુકુંદભાઈએ સંભાળ્યું. ‘માડીના જાયા’ 29 માર્ચ, 1973ના રોજ ભજવાયું અને તેના 200 પ્રયોગો થયા. ‘અમર હો તારો ચાંદલો’ (1974), અને ‘પ્રીતનાં પારખાં’ (1975) એ બંને નાટકોના 100 પ્રયોગો ભજવાયા હતા.

મજૂર મંડળના આદેશથી કલાકસબીઓએ હડતાલ પાડવાના પરિણામે 27 ફેબ્રુઆરી, 1979ના રોજ વર્ષો જૂની શ્રી દેશી નાટક સમાજ બંધ કરવાની ફરજ પડી.

ભટ્ટ, મણિલાલ ચીમનલાલ (જ. 18 ઓક્ટોબર, 1898; અ. 16 ડિસેમ્બર, 1972)

માત્ર 11 વર્ષની વયે શ્રી દેશી નાટક સમાજનું ‘સતી દ્રૌપદી’ નાટક જોવા મળ્યું અને એમના પર એની ઊંડી અને સ્થાયી અસર થઈ. ખટાઉ કંપનીનું ઉર્દૂ નાટક ‘નૂરે વતન’ અને મરાઠી નાટક ‘એકચ પ્યાલા’ પણ જોવા મળ્યાં.

મુંબઈમાં કાપડના વેપારી જીવરાજ માધવજી સાથે સંબંધ થયો. જીવરાજભાઈ નાટકના અજબ શોખીન હતા અને તેમણે પારસી એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપની શરૂ કરી. એમાં ટિકિટ-માસ્તરની નોકરી સ્વીકારી. ઉર્દૂ નાટકો ભજવનાર આ સંસ્થાને ગુજરાતી નાટકો ભજવવા માટે સલાહ આપી અને તે અનુસાર એ સંસ્થાએ કવિ મણિલાલ ‘પાગલ’નાં ૩ ગુજરાતી નાટકો ભજવ્યાં. ત્યારબાદ માદન કંપનીએ આ સંસ્થા વેચાણ લઈ લીધી. સંસ્થા સાથે કોલકાતા જવાને બદલે ૧૯૩૨માં તેમણે શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં ટિકિટ-માસ્તરની નોકરી સ્વીકારી.

પારસી એમ્પાયરમાં હતા ત્યારથી જ નાટકનાં લેખન, ભજવણી અને લોકપ્રિયતા માટેની ખૂબીઓ વિશે ઠીકઠીક જાણકારી મેળવી લીધી હતી; તે પછી દેશી નાટક સમાજમાં આ બધાં પાસાંની વિસ્તૃત અને સર્વાંગી માહિતી મેળવી. ટિકિટ-માસ્તર હોવા છતાં સંસ્થાનું અન્ય કાર્ય પણ નિષ્ઠાપૂર્વક ઉપાડી લેતા આથી અન્ય કાર્યોનો પણ એમને અનુભવ મળતો રહ્યો. સંસ્થા પ્રત્યેની એમની વફાદારી અને કર્તવ્યનિષ્ઠા જોઈને તેમને વ્યવસ્થાપકની જવાબદારી સોંપવામાં આવી. આ સંસ્થામાં અનેક મુશ્કેલીઓ આવતી રહેતી, પરંતુ કુશાગ્ર બુદ્ધિથી તેઓ એનો ઉકેલ લાવી આપતા. આ નાટ્યજગતમાં એક કુશળ વ્યવસ્થાપક તરીકે તેમની ખ્યાતિ બંધાઈ હતી. પ્રાણજીવન ગિરધરલાલ ગાંધીએ ૧૯૪૪માં વડોદરામાં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ શરૂ કરી ત્યારે એમને પગારમાં રૂ. ૫૦૦ વધારો કરી આપવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો હતો. પરંતુ તેમણે સદભાવપૂર્વક એનો અસ્વીકાર કર્યો હતો. એ સમયે નાટકો પર મનોરંજન વેરો લેવાતો હતો. એ વેરામાંથી મુક્તિ અપાવવામાં તેમણે સક્રિય આગેવાની લીધી હતી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની માતબર નાટ્યસંસ્થામાં આશરે ૪ દસકા જેટલા લાંબા સમય સુધી એકધારી દક્ષતાપૂર્વક જવાબદારી સંભાળવી અને પાર પાડવી એ એક ઉલ્લેખનીય પ્રકરણ લેખાય.

૩૨. શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી (૧૯૨૫થી ૧૯૨૭)

સ્થાપક :	છોટાલાલ મૂલચંદ કાપડિયા
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	૧૯૨૫ની શરૂઆતમાં, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી, હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી, નારાયણ વસનજી ઠક્કર, રામજીભાઈ નાગરદાસ પ્રણામી.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘રત્નાવલી’ (૨૮ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૫), મુંબઈમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘વિક્રમ અને શનિ’ (૨૮ મે, ૧૯૨૫), ‘વીરનારી આશા’ (૩ ઓક્ટોબર, ૧૯૨૫), ‘માધવી કંકણ’ (નવેમ્બર, ૧૯૨૬), ‘સોરઠપતિ’ (ડિસેમ્બર, ૧૯૨૬). કુલ ૫ નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	ગોપાળજી ભોજરાજ, પ્રાણસુખ હરિચંદ નાયક ‘એડીપોલો’.

સંગીતકારો :	વાડીલાલ શિવરામ નાયક
અભિનેતાઓ :	ગોપાળજી ભોજરાજ, ભોગીલાલ કાળિદાસ ભોજક (‘માલતી’), મૂળજી ખુશાલ નાયક, જટાશંકર ઓઝા, અંબાલાલ, પ્રાણસુખ ‘એડીપોલો’, નરોત્તમ, મહેરજી સર્વેયર, રામલાલ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	કૃષ્ણલાલ મારવાડી, મોહન મારવાડી, મહંમદ (‘વિષયા’), આણંદજી ‘કાઠિયાવાડી કબૂતર’, ચંપાલાલ, મૂળચંદ.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	મુંબઈ, અમદાવાદ.
સમાપ્તિ :	1927માં સંસ્થા અમદાવાદમાં બંધ થઈ.

33. શ્રી સરોજ નાટક સમાજ (1928-1929)

સ્થાપક :	શેઠ રમણલાલ લાલભાઈ
વ્યવસ્થાપક :	દિનુભાઈ ચંદુલાલ મહેતા, સહવ્યવસ્થાપક : મૂળચંદ બ્રિજવલ્લભદાસ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1928માં શાંતિભુવન થિયેટર, અમદાવાદમાં.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘બોલતા હંસ’ (હિંદી).
ભજવેલાં નાટકો :	‘સર વસંતકુમાર’ (11 મે, 1929) કુલ 2 નાટકો ભજવ્યાં.
નાટ્યલેખકો :	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં, મણિલાલ ‘પાગલ’.
દિગ્દર્શક :	મોહનલાલાજી
સંગીતકાર :	શાન્તિલાલ કુબેરદાસ રાવળ, બળદેવ નાયક.
અભિનેતાઓ :	મોહનલાલાજી, ગુલામ મહંમદ, લલ્લુભાઈ ‘કોમિક’.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	પ્રાણશંકર આચાર્ય, પ્રેમશંકર (‘કુમળી કળી’), ત્રિકમ (કુમુદ).
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	અમદાવાદ
વિશેષ હકીકત :	શેઠ રમણલાલ લાલભાઈનું 5 ઓક્ટોબર, 1929ના રોજ અવસાન થયું. ‘બોલતા હંસ’ નાટકના 90 પ્રયોગો થયા.
સમાપ્તિ :	1929ના ઓક્ટોબર માસમાં સંસ્થા બંધ થઈ.

34. શ્રી વિન્ધ નાટક સમાજ (1928થી જૂન, 1929), તેને લિમિટેડ કંપની તરીકે રજિસ્ટર કરવામાં આવી.

સ્થાપક :	જયંતિલાલ જીવણલાલ ઠક્કર એન્ડ કંપની.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1928માં અંબિકા વિજય થિયેટર ભાવનગરમાં.

નાટ્યલેખકો :	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ જી. એ. વૈરાટી, રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ.
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'જયસિંહ રાઠોડ' (15 ડિસેમ્બર, 1928).
ભજવેલાં નાટકો :	'બાપા રાવળ' (12 જાન્યુઆરી, 1929), 'શંકિત હૃદય' (1929). કુલ 3 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	વિહ્વલદાસ ત્રિભોવનદાસ ભોજક
સંગીતકારો :	મોહન મારવાડી. ઓરકેસ્ટ્રા : હાર્મોનિયમ-વાદક માધવલાલ જુગલદાસ નાયક; તબલચી : મહાસુખરામ ત્રિભોવનદાસ ભોજક.
અભિનેતાઓ :	વિહ્વલ ભોજક, ચીમન 'ચકુડો', ઝવેરચંદ કોઠારી, પ્રાણસુખ ભાઈચંદ નાયક, અમકાલાલ, મોહન સધા, ચીમન મગન.
સ્ત્રી-પાત્રો ભજવનારા	અભિનેતાઓ : મોહન મારવાડી, છોટુ 'તોરલ', અમૃત 'જોખમ', વિહ્વલ 'ઠગી', કુબેરદાસ ભોગીલાલ 'માલતી'
સમાપ્તિ :	મતભેદ ઊભા થવાથી 1929ના જૂન માસમાં વીરમગામમાં સંસ્થા બંધ થઈ.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ, અમદાવાદ, વીરમગામ.

35. શ્રી સોહમ નાટક સમાજ - 1 (અંદાજે 1928 - અંદાજે 1948)

સ્થાપકો :	મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા માસ્તર, રાઘવજી શિવશંકર જોશી, રંગીલદાસ પરીખ (સોની), ચલચિત્ર અભિનેતા નટવર ચૌહાણ, ભૂદરભાઈ શેઠ. ભાગીદારો બદલાતા રહ્યા.
વ્યવસ્થાપક :	મયાશંકર મહેતા માસ્તર.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1928માં બાવળા (ગુજરાત).
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	જૂનું નાટક 'હંસાકુમારી' (1928)
ભજવેલાં નાટકો :	'રામરાજ્ય' તથા અન્ય જૂનાં નાટકો 'માલવપતિ'.
અભિનેતાઓ :	મયાશંકર માસ્તર, રાઘવજી જોશી, નટવરલાલ 'ચાર્લી', લાલજીભાઈ, ત્રિભોવનદાસ, ટપુભાઈ, બાબુ 'બંડલ', વલીભાઈ 'સીંગદાણા', રંગીલદાસ, મીઠુમીયાં, ભાનુલાલા, મોહન બાવાજી, ગોવિંદસિંહ દરબાર, નટવર ચૌહાણ, જેઠલાલ (મોટા), નાથાલાલ વ્યાસ, ચંદુભાઈ નાયક, ચિન્તુ પટેલ, સોમનાથભાઈ કવિ, રણછોડ (નખરાળી), દુર્લભ રાડયો, શાવકશા, નરસિંહદાસ અને 12 બાળ-નટો.
દિગ્દર્શક :	નટવરલાલ 'ચાર્લી', રાઘવજી જોશી.
સંગીતકાર :	છગનલાલ રેવાશંકર મહેતા 'સાહ્યબો'; તબલાં : ભોલો ઉસ્તાદ.

સન્નિવેશ :	પેન્ટર પ્રેમજીભાઈ, તરકીબવાળાં દેશ્યો : શિવલાલ નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	બાવળા, ધંધુકા, બરવાળા, મુળી, બોટાદ, વીરમગામ,
વિશેષ વિગતો :	બાવળામાં 'માલવપતિ' નાટકમાં 'મુંજ' તરીકે મહેમાન કલાકાર અશરફખાન. સળંગ એક સપ્તાહ સુધી નાટક ભજવાયું. મયાશંકર માસ્તર 'કોમિક' પાત્રો ખૂબ જ સુંદર રીતે ભજવતા.
	1948માં સંસ્થા બંધ થઈ.

36. શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ (1929થી નવેમ્બર, 1931)

સ્થાપક :	પોપટલાલ કેસરીસિંગ શેઠ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1929માં વાંકાનેર થિયેટર, વડોદરામાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જી. એ. વૈરાટી, કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, વિજયશંકર ભટ્ટ (પાછળથી પ્રકાશ પિકચર્સના સૂત્રધાર), લાલશંકર હરજીવનદાસ મહેતા.
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, 'લાખો ફુલાણી'નાં કચ્છી ગીતો; પંડિત પરિમલ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'વીરનો વટ' (21 ઓગસ્ટ, 1930).
ભજવેલાં નાટકો :	'અટંકી વીર' (15 ઓક્ટોબર, 1930), 'રાજ્યલક્ષ્મી' (25 ડિસેમ્બર, 1930), 'લાખો ફુલાણી' (21 માર્ચ, 1931), 'તારણહાર' (9 જુલાઈ, 1931), 'વીર ધવલ' (21 ઓક્ટોબર, 1931). કુલ 6 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	કચરાલાલ શિવરામ નાયક.
સંગીતકારો :	હમીરજી ઉસ્તાદ, ઉગરચંદ માસ્તર.
અભિનેતાઓ :	કચરાલાલ નાયક, દાદુજી મીર, કેશવલાલ ('સરસ્વતીચંદ્ર'), બબલદાસ, સોમનાથ, જાલેજર, એરચ શાહ, હિંમતલાલ 'કોમિક', નર્મદાશંકર, સોમનાથ, ઉમેદ.
સ્ત્રીપાત્રો ભજવનારા અભિનેતાઓ :	સૂરજરામ ('સ્પેશિયલ સુંદરી'), પ્રેમશંકર, દોલત નાયક (કલા), હરિલાલ.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર મહંમદ આલમ, જહાંગીરજી મિસ્ત્રી, ખંડુભાઈ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વડોદરા, અમદાવાદ, મુંબઈ.
વિશેષ હકીકત :	'અટંકી વીર' નાટકમાં રાષ્ટ્રભક્તિની ભાવના ગૂંથી લેવામાં આવી હતી.
સમાપ્તિ :	નવેમ્બર, 1931માં મુંબઈમાં.

37. શ્રી કલોલ ગુજરાતી નાટક કંપની (1929-1938)

સ્થાપક :	છબીલદાસ દલસુખરામ નાયક, મગનલાલ શિવલાલ નાયક
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1929માં કલોલમાં.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1929
ભજવેલાં નાટકો :	ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, સામાજિક, જૂનાં નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	મગનલાલ શિવલાલ નાયક.
સંગીતકાર :	હાર્મોનિયમ-વાદક : ઉમેદરામ દલસુખ નાયક.
અભિનેતાઓ :	છબીલ દલસુખ નાયક, દયાશંકર દલસુખ નાયક, મગનલાલ શિવલાલ નાયક, જેઠાલાલ શિવલાલ નાયક, લીલાધર પરસોત્તમ નાયક, સોમનાથ પરસોત્તમ નાયક, શંકરલાલ પ્રભુદાસ રાણીંગા, લલ્લુભાઈ નાયક, રણછોડ શિવરામ નાયક, જોઈતારામ દલસુખ નાયક, દલસુખ મોહનરામ નાયક, સોમનાથ પરસોત્તમ નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	કલોલ, મહેસાણા, વીસનગર, વડનગર, કડી, ઊંઝા, સિદ્ધપુર, ગોઝારિયા.
સમાપ્તિ :	1938

38. શ્રી ભારત નાટક કંપની (અંદાજે 1930થી અંદાજે 1978)

સ્થાપક :	હીરાલાલ દુર્લભરામ નાયક તથા અન્ય ભાગીદારો
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	અંદાજે 1930માં હિંમતનગરમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘આબરૂદાર’, ‘કોની દુનિયા’, ‘શૂરીલી સિંહણ’, ‘કાદુ મકરાણી’, ‘સૌભાગ્યવતી’, ‘રામવાળો’, ‘સૌરાષ્ટ્રનો સિંહ’ તેમજ જૂનાં નાટકો ભજવ્યાં.
	કુલ 7 નાટકો રજૂ કર્યાં.
નાટ્યલેખકો :	નૌતમકાન્ત ‘સાહિત્યવિલાસી’, મંગળદાસ કે. રાજપુરા, લલ્લુભાઈ મીર.
દિગ્દર્શકો :	હીરાલાલ દુર્લભરામ નાયક
સંગીતકારો :	ઉસ્તાદ માધવલાલ નાયક, ગુલાબદાસ નાયક, દયાશંકર નાયક.
ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : જુગલ કિશોર, નટવર મોતીરામ નાયક, જોઈતારામ નાયક, બળદેવપ્રસાદ મોતીરામ નાયક.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	બેચર નાથ (‘સર્થૂ’).

અભિનેતાઓ :	હીરાલાલ નાયક, ગુલાબદાસ નાયક, દયાશંકર નાયક, જુગલદાસ મીરાંતરામ નાયક, ડુંગરદાસ રામચંદ્ર નાયક, ઉગરચંદ મૂળચંદ નાયક, વિક્કલદાસ બહેચરદાસ નાયક, જોઈતારામ નાયક, અમૃતલાલ નાયક, માધવલાલ નાયક, ચીમનલાલ મૂળચંદ નાયક, મોતીરામ પુંજીરામ નાયક, બાબુભાઈ નાયક, રામલાલ મોહનલાલ નાયક, ઠાકોરદાસ, ભોળાભાઈ નાયક, ધનેશ્વર નાયક.
અભિનેત્રીઓ :	રમાબાઈ, તારાદેવી, આશાદેવી, ગુણવંતી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, અમદાવાદ, સૂરત, વડોદરા, રાજકોટ, ભાવનગર, હિંમતનગર, ઈડર.
વિશેષ હકીકત :	‘નરસિંહ મહેતા’ નાટક પ્રસંશા પામ્યું હતું.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1978માં સંસ્થા બંધ થઈ.

39. શ્રી રણજિત નાટક સમાજ (ઓક્ટોબર, 1931થી 1935)

સ્થાપક :	ધી ઓલ ઇન્ડિયા થિયેટર્સ લિમિટેડના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર શંકરલાલ મણિશંકર, ગોવિંદજી.
વ્યવસ્થાપક :	શંભુપ્રસાદ દયાશંકર વસનજી વકીલ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	ઓક્ટોબર 1931, રાજકોટમાં.
નાટ્યલેખકો :	મણિલાલ ‘પાગલ’, કિશોરદાન, એસ. એમ. જોશી.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘વહેમનો ભોગ’ (21 નવેમ્બર, 1931) ભાવનગરમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘સિદ્ધ સમ્રાટ’ (ડિસેમ્બર, 1931), ‘શ્રી રણદેવી’ (હિંદી), (4 જૂન, 1932), ‘વીર યુવક’ (સપ્ટેમ્બર, 1932), ‘ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી’ (1933), ‘વિધિનો વાંક’ (17 ઓગસ્ટ, 1933), ‘વીર રામવાળો’ (4 નવેમ્બર, 1933), ‘હન્ટરવાળી’ (31 જાન્યુઆરી, 1934), દોષિત કોણ ?’ (18 ફેબ્રુઆરી, 1935), ‘તલવારની ધારે’ (1 જુલાઈ, 1935), ‘વીર મોખડાજી’ (1 નવેમ્બર, 1935).
	કુલ 11 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	રતિલાલ લલ્લુભાઈ નાયક, શંભુપ્રસાદ દયાશંકર વકીલ.
સંગીતકાર :	માસ્તર ઉગરચંદ નાયક.
ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : છગનલાલ રેવાશંકર મહેતા; તબલચી : રેવાશંકર ઉસ્તાદ.
અભિનેતાઓ :	રતિલાલ નાયક, વનમાળીદાસ, ભોગીલાલ (માલતી), ભોગીલાલ (‘ઓલફેડ’), જુસબભાઈ, નારણદાસ, જટાશંકર, ચૂનીલાલ નાયક, શાવકશા, અલીદાદન, નાથાલાલ ‘કોમિક’.

સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	પરસોત્તમ 'કાન્તિ', જમનાદાસ, શિવલાલ 'હોથલ', ગણપત નાયક, બાબુ નાયક.
અભિનેત્રીઓ :	મોતીબાઈ, નિર્મળા, સ્નેહલતા, દુલારી, સુલોચના, આશા.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર ચૂનીલાલ, પેન્ટર અમૃતલાલ.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	રાજકોટ, જામનગર, ભાવનગર, જૂનાગઢ, પોરબંદર, મુંબઈ, સૂરત, વડોદરા, વલસાડ.
વિશેષ હકીકત :	ખ્યાતનામ અભિનેત્રી મોતીબાઈની શરૂઆત પ્રથમ મયાશંકર રેવાશંકર માસ્તરની સોહમ નાટક સમાજથી અને પછી આ સંસ્થાથી થઈ.
સમાપ્તિ :	1935 ધોરાજી (સૌરાષ્ટ્ર) ખાતે.

40. શ્રી ગુજરાત કલામંદિર (ઓક્ટોબર, 1932થી જૂન, 1933)

સ્થાપક :	જમનાદાસ મોરારજી સંપટ ઉર્ફે કવિ જામન.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1932, સૂર્યપ્રકાશ થિયેટર, સૂરત.
નાટ્યલેખક :	કવિ જામન.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'નવું ને જૂનું' (27 ઓક્ટોબર, 1932).
ભજવેલાં નાટકો :	'સંવાદી સૂર' (16 નવેમ્બર, 1932), 'કોલેજિયન' (29 ડિસેમ્બર, 1932), 'વાસનાનાં વહેણ' (માર્ચ, 1933), 'વીસમી સદી' (ત્રિઅંકી) (એપ્રિલ, 1933).
	કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	કવિ જામન
સંગીતકાર :	મોહન જૂનિયર
ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : નરોત્તમ અને ભોગીલાલ.
અભિનેતાઓ :	બાલુભાઈ પટેલ, ચૂનીલાલ જીવરામ નાયક ('કીર્તિકુમાર'), લાલજી નંદા દેસાઈ, લાલજી.
સ્ત્રી-પાત્રો ભજવનારા અભિનેતાઓ :	અમૃત 'જોખમ', હીરાલાલ, નરોત્તમ, છગનલાલ (કડી), ચંપકલાલા.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	સૂરત, અમદાવાદ, ભાવનગર.
વિશેષ હકીકત :	ચલચિત્રોની સામે ટકી રહેવા માટે ચલચિત્રોની ટિકિટોના ભાવમાં જ માત્ર બે-અઢી કલાકમાં ભજવી શકાય એવી બે-અંકી 5-6 પાત્રોવાળી નાટિકાઓ લખી - ભજવવાની પ્રથા શરૂ કરી. આ નાટિકાઓ સાદા સન્નિવેશ સાથે રજૂ કરવામાં આવી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર બે-અંકી નાટિકા રજૂ કરવાનો યશ કવિ જામનના ફાળે જાય છે.
સમાપ્તિ :	જૂન 1933, રાજકોટમાં.

41. શ્રીકાન્ત નાટક સમાજ (1933થી જાન્યુઆરી, 1934)

સ્થાપક :	લાલભાઈ પોપટલાલ શેઠ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1933માં લક્ષ્મીપ્રતાપ થિયેટર, વડોદરામાં.
વ્યવસ્થાપક :	જમનાદાસ વલ્લભરામ ભટ્ટ
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'કન્યાદાન' (મે, 1933).
નાટ્યલેખકો :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, દેવદત્ત તારકસ, કવિ જી. એ. વૈરાટી.
ગીતકાર :	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ.
ભજવેલાં નાટકો :	'રાજકુમારી' ('કૃષ્ણા') (12 ઓક્ટોબર, 1933), 'પુષ્પહાર અને ડંકાનિશાન' (30 ડિસેમ્બર, 1933).
	કુલ 3 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	મૂળચંદ 'મામા', ચૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ'.
સંગીતકારો :	મૂળચંદ 'મામા', બાપુલાલ, ડુંગરભાઈ નાયક.
અભિનેતાઓ :	ચૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ', મૂળજી ખુશાલ નાયક, કચરાલાલ શિવરામ નાયક, બબલદાસ ભોજક, હિંમતલાલ હરિશંકર 'કોમિક', વસંત નાયક, વિઠ્ઠલ રણછોડ, સૂરજરામ 'સ્પેશિયલ સુંદરી', દોલત નાયક, છબીલદાસ નાયક, જાલ સરદાર, છોટુ નાયક 'તોરલ', બળદેવ નાયક, પ્રેમશંકર.
સન્નિવેશકાર :	પેન્ટર અમૃતલાલ નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વડોદરા, અમદાવાદ, સૂરત, મુંબઈ.
વિશેષ હકીકત :	'કન્યાદાન' નાટકમાં 'કલા'ના પાત્રમાં સુમધુર કંઠથી ગીતો ગાયાં તેથી દોલત નાયક રંગમંચ પર દોલત નાયક 'કલા' તરીકે ઓળખાયા.
સમાપ્તિ :	જાન્યુઆરી, 1934માં, મુંબઈમાં.

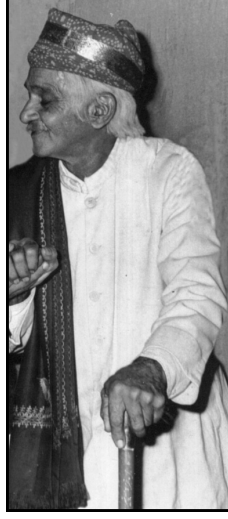
42. શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ (સપ્ટેમ્બર, 1933થી જાન્યુઆરી, 1935)

સ્થાપક :	ગણપતલાલ ડી. કોન્ટ્રાક્ટર
વ્યવસ્થાપક :	પરસોત્તમ ઈશ્વરભાઈ અમીન
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1933 લક્ષ્મીકાંત થિયેટર, સૂરતમાં.

નાટ્યલેખકો :	રામજીભાઈ નાગરદાસ પ્રણામી, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'મહારાષ્ટ્ર કેસરી' (16 ઓક્ટોબર, 1933).
ભજવેલાં નાટકો :	'વીર જયસિંહ' (9 ડિસેમ્બર, 1933), 'સત્તાનો લોભ' (17 જાન્યુઆરી, 1934), 'વિજયનાદ' (માર્ચ, 1934), 'પુણ્યપ્રભાવ' (1934). કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	ચીમનલાલ 'બાદશાહ', વિહ્વલદાસ ભોજક.
અભિનેતાઓ :	કેશવલાલ 'સરસ્વતીચંદ્ર', વિહ્વલદાસ ભોજક, ઝવેરચંદ કોઠારી, મૂળજી ખુશાલ નાયક, ફતુજી મારવાડી, ભગવાનદાસ 'સંગીતરત્ન', જાલ સરદાર.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	અંબાલાલ 'ચાંદબી', મૂળચંદ, ડાહ્યાલાલ, જયંતી, દલસુખ, બહેચર, મા. કુબેર 'સુલોચના', દોલત નાયક 'કલા'.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	સૂરત, વડોદરા, મુંબઈ.
વિશેષ હકીકત :	માત્ર 18 દિવસમાં ઘણા ઓછા સમયમાં નાટક તૈયાર કરવા બદલ સંસ્થાના માલિકે દિગ્દર્શક વિહ્વલદાસ ભોજકને સોનાનો ચંદ્રક આપ્યો હતો.
સમાપ્તિ :	1935ના જાન્યુઆરીની આખરમાં સૂરતમાં.

43. શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ (1933થી 1966)

સ્થાપકો :	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયક.
વ્યવસ્થાપક :	મુઘાલાલ નાયક
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1933માં.
લેખકો :	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, કવિ કાંતિલાલ મહેતા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'અશોક' 1935માં.
ભજવેલાં નાટકો :	અન્ય સંસ્થાઓનાં જૂનાં નાટકો ભજવ્યાં પછી 'ભક્ત પૂરણ' (1935), 'સમ્રાટ અશોક' (28 સપ્ટેમ્બર, 1935), 'પાવાગઢનો પ્રલય' (1937), 'વીર બાવાવાળો', 'જોગી ખુમાણ' (1938), 'સંત મીરાં' (1943), 'સુભાષ ભોજ' (1950), 'મહેંદી રંગ લાગ્યો' (1964), 'લયલા મજનૂ', 'શીરી-ફરહાદ' (ઉર્દૂ નાટકો) તથા 'શ્રીમતી મંજરી' (હિંદી), 'હરિશ્ચંદ્ર' (હિંદી). કુલ 8 નાટકો રજૂ કર્યાં.

અંબાલાલ વીરચંદ નાયક

દિગ્દર્શક :	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક
સંગીતકારો :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : હરગોવિંદદાસ નાયક, છબીલદાસ મગનલાલ નાયક, દલસુખ નાયક.
અભિનેતાઓ :	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયક, ડાહ્યાલાલ શિવરામ 'સંત', પોપટલાલ પ્રેમચંદ નાયક, ખોડીદાસ ગિરધર નાયક, ચીમનલાલ કેશવલાલ નાયક, ડાહ્યાલાલ મુગલાલ નાયક, ડાહ્યાલાલ ગંગારામ નાયક, જયસુખલાલ ગંગારામ નાયક, શાન્તિલાલ મૂળચંદ નાયક, નારણદાસ પ્રેમચંદ નાયક, અમૃતલાલ પ્રેમચંદ નાયક, સોમનાથ પ્રેમચંદ નાયક, બાપુલાલ ખેમચંદ નાયક, રામલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક, જોઈતારામ દલસુખ નાયક, કાન્તિલાલ નાયક, ચંદ્રમોહન ત્રિભુવનદાસ નાયક.
અભિનેત્રીઓ :	શ્યામાબાઈ, શમીમ રાણી, જોહરાબાઈ, રમાબાઈ, સગુણા, સરિતા, નિરુપમા હાડા, નિર્મળા ઘડિયાળી અરુણા, અખતરી મહેરવાન ('મજનૂ').
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર ખેમચંદ નાયક, બાપુલાલ ખેમચંદ નાયક, અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, ખોડીદાસ ગિરધર નાયક.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	નવસારી, ભરૂચ, અંકલેશ્વર, પાટણ, વીસનગર, વડનગર, ઊંઝા, મહેસાણા, સૂરત.
વિશેષ હકીકત :	ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓમાં જુદી તરી આવતી સંસ્થા. કલાકારો કનૈયાલાલ મુનશી, રમણલાલ વ. દેસાઈ, કવિ કલાપી, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર વગેરે સાહિત્યકારોનાં પુસ્તકોનું વાચન-મનન કરતા હતા. દરરોજ સાંજે બધા જ કલાકારો 1 કલાક સાથે બેસીને સાહિત્યની ચર્ચા કરતા. સંસ્થાના બધા જ કલાકારો ખાદી પહેરતા હતા અને નિયમિત રેંટિયો કાતતા હતા.

	અંબાલાલ નાયક તથા ત્રિભુવનદાસ નાયકને ઉત્તમ અભિનય બદલ ઘણું સન્માન સાંપડ્યું હતું.
સમાપ્તિ :	1966માં.

44. શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ (1934થી 1936)

સ્થાપક :	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીના સહકારથી કવિ જામન.
વ્યવસ્થાપક :	શંભુપ્રસાદ દયાશંકર વકીલ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1934 જૂનાગઢમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જામન, પ્રતાપ ટી. છાયા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘કાળી વાદળી’ (1934), જૂનાગઢમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	‘રસના રાસ’, ‘ગુનેગાર’ (1934), ‘ભિક્ષુકબાબા’ (ફેબ્રુઆરી, 1935), ‘તલવારની ધારે’, ‘મકરાણનો સિંહ’ (1935), ‘જુલ્મના સિંહાસન’ (1936). કુલ 7 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	કવિ જામન
સંગીતકાર :	રતિલાલ નાયક (વડનગર), કવિ જામન, અબ્દુલ કાળુ મીર ‘ભગત’.
અભિનેતાઓ :	લાલજી નંદા દેસાઈ, બાલુભાઈ પટેલ, બબલદાસ ‘ચાર્લી’, ચીમનલાલ પ્રભાશંકર નાયક, હરગોવિંદ ભૈયાજી, રતિલાલ નાયક, અલારખા મીર, મૂળશંકર નાયક, ડોક્ટર.
શ્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	અમૃત ‘જોખમ’, ચંપકલાલા, ભોગીલાલ નાયક, વાસુદેવ, શંકર, શિવલાલ ‘હોથલ’.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	જૂનાગઢ, ભાવનગર, અમદાવાદ, સૂરત, ખંભાત, નડિયાદ, રાજકોટ, કરાંચી, પોરબંદર, મુંબઈ.
વિશેષ હકીકત :	ચલચિત્રોનાં થિયેટરોની ટિકિટોના ભાવથી નાટકો રજૂ કર્યાં. અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓ કરતાં નવતર શૈલીથી નાટકો રજૂ કરવાથી શિક્ષિત વર્ગમાં તેનાં નાટકો લોકપ્રિય થયાં હતાં.
સમાપ્તિ :	આર્થિક સંકડામણના કારણે 25 મે, 1936ના રોજ મુંબઈમાં.

45. શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ (ઓક્ટોબર, 1935થી સપ્ટેમ્બર, 1937)

સ્થાપક :	આણંદજી ભગવાનજી પંડ્યા (‘કાઠિયાવાડી કબૂતર’), કેશવલાલ (‘કપાતર’), રાઘવજી શિવશંકર જોશી, છબીલદાસ અને શામળજી વગેરે કલાકારોના સહકારથી.
વ્યવસ્થાપક :	કવિ ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (‘કવિ મહાજન’).

સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1935માં બાલીવાલા ગ્રાન્ડ થિયેટર, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	ઉત્તમચંદ દોશી ('કવિ મહાજન'), નરભેરામ ભુરાભાઈ પાંધી, મંગળદાસ કે. રાજપુરા.
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા.
પ્રથમ પ્રયોગ :	'વાલો નામેરી' (31 ઓક્ટોબર, 1935), 'વિધિના લેખ' (30 જાન્યુઆરી, 1936), 'અમરજી દીવાન' (16 એપ્રિલ, 1936), 'જીવનસંગ્રામ' (નવેમ્બર, 1936). કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	રાઘવજી શિવશંકર જોશી.
સંગીતકારો :	આણંદજી પંડ્યા, ફતુજી મારવાડી.
અભિનેતાઓ :	રાઘવજી જોશી, આણંદજી ('કબૂતર'), કેશવલાલ ('કપાતર'), મોહન ઠક્કર, વલીમહંમદ, છબીલદાસ, જાલેજર, અબ્દુલ રહેમાન કાબુલી, રાણીદાન, ભોજુદાન, નર્મદાશંકર 'માદન સ્ટાર', ત્રિકમલાલ, રતિલાલ નાયક ('રોયલ ફેઈમ').
અભિનેત્રીઓ :	મિસ એરમેલીન (ચલચિત્રની તારિકા), હીરાસુંદરી (પ્રખ્યાત ગાયિકા), બાલાસુંદરી, (પ્રખ્યાત ગાયિકા) મિસ રંભા, મિસ સલામતબાઈ.
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર મહંમદ આલમ.
નૃત્ય :	રાણીદાન.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, નવસારી, વડોદરા, ખંભાત, નડિયાદ, અમદાવાદ, રાજકોટ, ભાવનગર, પાલિતાણા.
સમાપ્તિ :	1937ના સપ્ટેમ્બરની આખરમાં પાલિતાણામાં.

46. શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ (1937થી 1938)

સ્થાપકો :	સોમનાથ ('કલ્યાણી'), બબલદાસ ભોજક, મા. શનિ, ડાહ્યાલાલ હરજીવન ભોજક, વિહ્લદાસ ભોજક, અંબાલાલ પંડિત, અંબાલાલ ('ચાંદબી') ભાગીદારો.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1937માં ધોરાજી(સૌરાષ્ટ્ર)માં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જી. એ. વૈરાટી, કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, ઉત્તમચંદ દોશી (કવિ મહાજન), નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'સમાજના કંટક', 1937.

ભજવેલાં નાટકો :	‘બળવાખોર’, ‘સુખી કુટુંબ’, ‘શત્રુ કે મિત્ર ?’, ‘અંધારી દિશા’, ‘સમાજનો શત્રુ’, ‘ગાદીત્યાગ’, ‘હિન્દુ સમાજ’. કુલ 8 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	વિહ્વલદાસ ભોજક
સંગીતકાર :	ડાહ્યાલાલ હરજીવન ભોજક
અભિનેતાઓ :	વિહ્વલદાસ ભોજક, બબલદાસ ભોજક, શનિ માસ્તર, સોમનાથ (‘કલ્યાણી’), અંબાલાલ (‘ચાંદબી’).
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	ભાવનગર, રાજકોટ, પોરબંદર, સુરેન્દ્રનગર.
સમાપ્તિ :	1938માં સંસ્થા બંધ પડી.

47. શ્રી જ્યોતિ નાટ્યમંદિર (સપ્ટેમ્બર, 1938થી ઓક્ટોબર, 1938)

સ્થાપક :	કવિ જામન
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1938 વિજયરંગ થિયેટર ભાવનગરમાં.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘જન્મદાતા’ (સપ્ટેમ્બર, 1938), ભાવનગર.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જામન, મંગળદાસ કે. રાજપુરા.
ભજવેલાં નાટકો :	‘કુદરતનો કેદી’ (ઓક્ટોબર, 1938). કુલ 2 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	કવિ જામન
સંગીતકાર :	કવિ જામન
અભિનેતાઓ :	હિંમતલાલ ‘કોમિક’, વાસુદેવ નાયક, ચીમનલાલ પ્રભાશંકર નાયક, ડૉક્ટર.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	ભાવનગર.
સમાપ્તિ :	ઓક્ટોબર 1938, ભાવનગરમાં.

48. શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ – 2 (જુલાઈ, 1939થી 1940)

સ્થાપક :	ચંદુલાલ ભગવાનદાસ મપારા.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	જુલાઈ, 1939, વડોદરામાં.

નાટ્યલેખકો :	મણિલાલ 'પાગલ', બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા.
ગીતકાર :	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'વારસદાર' 1939માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'પુણ્યપ્રભાવ' (31 ઓગસ્ટ, 1939), 'વગર વાંકે' (25 જુલાઈ, 1940). કુલ 2 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	ત્રિકમ 'સુરભિ', અશરફખાન.
અભિનેતાઓ :	અશરફખાન, ત્રિકમ 'સુરભિ', અલી દાદન, ચીમન 'ચકુડો', ભવાનીશંકર ઠાકર, અબ્દુલ શકુર, ધનજીશા, શંકર.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ : ત્રિકમ 'સુરભિ', શંકર.	
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	વડોદરા, આણંદ, કપડવંજ.
સમાપ્તિ :	1940માં સંસ્થા નડિયાદમાં બંધ પડી.

49. શ્રી ઉદય નાટક સમાજ (ડિસેમ્બર, 1939થી 1940)

સ્થાપક :	હકમીચંદ જસાણી, વ્રજલાલ મહેતા, મૂળરાજ કાપડિયા, સી. એલ. સોની અને કવિ જામનના સહકારથી સંસ્થા શરૂ થઈ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1939માં વાંકાનેર થિયેટર વડોદરામાં.	
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'અધૂરાં અમૃત' 23 ડિસેમ્બર, 1939ના રોજ ભજવાયું. તેનું ઉદઘાટન રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈએ કર્યું હતું.
નાટ્યલેખક :	કવિ જામન
ભજવેલાં નાટકો :	'પ્રણય મંથન' (જાન્યુઆરી, 1940). કુલ 2 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	કવિ જામન
સંગીતકાર :	કવિ જામન
અભિનેતાઓ :	હિંમતલાલ 'કોમિક', કાશીનાથ, કમલેશ ઠાકર, ડોક્ટર, ભીમજીભાઈ, રમેશ વ્યાસ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ : ભોળાનાથ, વાસુદેવ નાયક.	
અભિનેત્રીઓ :	લતાદેવી, માલતી.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	વડોદરા.
સમાપ્તિ :	1940માં, વડોદરામાં.

50. શ્રી ચેતન નાટક સમાજ (1940થી નવેમ્બર, 1949)

સ્થાપક :	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક ('ચક્રુડો')
વ્યવસ્થાપક :	મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા 'માસ્તર'.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1940	
નાટ્યલેખકો :	દામોદર સાંગાણી, ચીમનલાલ એમ. ભોજક, કાન્તિલાલ જગજીવન મહેતા 'કાન્તિ કવિ'.
ગીતકારો :	રેવાશંકર છબીલદાસ નાયક, ભવાનીશંકર ઠાકર, કવિ કિશોર વેદ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'કોની લક્ષ્મી' 1940, અમરેલીમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	'કુટુંબ કાજે' (1940), 'ઘરસંસાર' (1 નવેમ્બર, 1942), 'કુળની લાજ' (9 નવેમ્બર, 1942), 'ભવના સોદા' (1 નવેમ્બર, 1943), 'રાજ સૌભાગ્ય' (19 જાન્યુઆરી, 1944), 'શિવ-પાર્વતી' (19 જાન્યુઆરી, 1944), 'ભક્તિ' (20 મે, 1944), 'કર્મવીર પ્રતાપ' (22 નવેમ્બર, 1944), 'સતી સુકન્યા' (11 જાન્યુઆરી, 1945), 'રાજા હરિશ્ચંદ્ર' (30 મે, 1945), 'કુમકુમ પગલે' (16 ઓક્ટોબર, 1945), 'રાણકદેવી' (1946), 'સૂરજની સામે' (4 જાન્યુઆરી, 1947), 'રામદુહાઈ' (3 મે, 1947), 'સોરઠપતિ', 'હીપો ખુમાણ' (1947), 'કુદરતને ખોળે' (જુલાઈ, 1948), 'સંત કસોટી યાને સુરદાસ' (1948), 'સુભાષ બોઝ' (1949). કુલ 20 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	સૂરજરામ નાયક ('સ્પેશિયલ સુંદરી'), શંકરલાલ નાયક ('કોલેજર્વાલ').
સંગીતકારો :	ડાહ્યાલાલ હરજીવન ભોજક, ચીમનલાલ એમ. ભોજક.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : લાલજી શિવશંકર જોશી; તબલાં : મહાસુખરામ ટી. ભોજક, નથુરામ ઉસ્તાદ; ફિડલ : મોરારી; ક્લેરિયોનેટ : નૂરમહંમદ.
અભિનેતાઓ :	ચીમનલાલ ભોજક, બાપાલાલ, મોહન ઠક્કર, ભવાનીશંકર ઠાકર, શિવલાલ, જગન્નાથ, મૂળશંકર મહેતા, દલસુખરામ ભોજક ગવૈયા, સૂરજરામ નાયક ('સ્પેશિયલ સુંદરી'), બિપિન મહેતા, ચીમનલાલ મારવાડી, કર્ણાદાન, હરિલાલ પંડ્યા, રમણ પંડ્યા, રેવાશંકર છબીલદાસ નાયક, અશરફખાન, ગોરધન મારવાડી, વિહલદાસ ભોજક, પ્રાણસુખ ('એડીપોલો').
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર	પ્રભાશંકર 'બુલબુલ', શિવલાલ 'હોથલ', શંકરલાલ નાયક 'કોલેજર્વાલ', ચીમન 'સંજય', સોમનાથ
અભિનેતાઓ :	'કલ્યાણી', બળદેવ નાયક.
અભિનેત્રીઓ :	પ્રેમિલા, કમળાબાઈ કર્ણાટકી, હીરાબાઈ, મુશ્તરી, કાન્તાકુમારી, ઇન્દુ, વત્સલા, વીણાકુમારી.
સન્નિવેશકારો :	દશરથલાલ નાયક, ચીમનલાલ પી. નાયક.

ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	અમરેલી, જામનગર, રાજકોટ, મોરબી, ગોંડલ, ધોરાજી, જૂનાગઢ, પોરબંદર, વેરાવળ, અમદાવાદ, વડોદરા, મુંબઈ.
સમાપ્તિ :	નવેમ્બર 1949માં મુંબઈમાં બંધ થઈ.

51. શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ (જૂન, 1940થી સપ્ટેમ્બર, 1940)

સ્થાપક :	કેટલાક જૂના કલાકારોના સહકારથી સંસ્થા શરૂ થઈ.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1940, મુંબઈ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘રખે ભૂલતા’ (21 જુલાઈ, 1940). 1 નાટક રજૂ કર્યું.
નાટ્યલેખક :	કવિ જામન
દિગ્દર્શક :	કવિ જામન
અભિનેતાઓ :	ચંપકલાલા, કાશીનાથ, ડૉક્ટર, હિંમતલાલ હરિશંકર ‘કૉમિક’, ભીમજીભાઈ, ચીમનલાલ, બાબુ રાજે, મનુ ભટ્ટ.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતાઓ :	અમૃત જાની, દોલત નાયક ‘કલા’.
અભિનેત્રીઓ :	લતાદેવી, માલતી, સરસ્વતીભાઈ.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	મુંબઈ.
સમાપ્તિ :	સપ્ટેમ્બર, 1940, મુંબઈમાં.

52. પ્રભાત કલામંડળ (1941થી 1948)

સ્થાપક :	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1941માં ગેઈટી થિયેટર, જામનગરમાં.
નાટ્યલેખકો :	હરિભાઈ ભટ્ટ, મંગળદાસ કે. રાજપુરા, હેમુભાઈ ભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘સુવર્ણ-પ્રભાત’ (16 જાન્યુઆરી, 1941).
ભજવેલાં નાટકો :	‘નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત’, ‘બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર’ (1941), ‘આશા થાને યુવાન’ (25 જુલાઈ, 1942), ‘સમ્રાટ અશોક યાને વિજય’ (18 ઓક્ટોબર, 1942), ‘લવકુશ’ (ઓગસ્ટ, 1942), ‘અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર’ (નવેમ્બર, 1944), ‘ફરજ યાને ભાઈબીજ’ (1945), ‘રાણકદેવી’ (15 ફેબ્રુઆરી, 1947), ‘શેણી વિજાણંદ’ (20 જૂન, 1947), ‘રા’નવઘણ’ (5 જુલાઈ, 1947), ‘રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર’ (24 નવેમ્બર, 1947), ‘સતી પાર્વતી’ (7 ડિસેમ્બર, 1947), ‘જુગારી’ (3 જાન્યુઆરી, 1948), ‘સંત સુરદાસ’ (10 ફેબ્રુઆરી, 1948), ‘અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ’ (13 એપ્રિલ, 1948). કુલ 16 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	હરિભાઈ ભટ્ટ, હેમુભાઈ ભટ્ટ.

પ્રભાત કલા મંડળ સંસ્થાનું કલામંડલ

સંગીતકાર :	હરિભાઈ ભટ્ટ, અલારખા આદમ મીર.
ઓરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : પરસોત્તમ નાયક, અલારખા આદમ મીર; તબલચીઓ : રેવાશંકર ભાઈચંદ નાયક, અમૃતલાલ ચેલારામ નાયક; ફિડલ : મૂળશંકર આચાર્ય.
અભિનેતાઓ :	હરિભાઈ ભટ્ટ, સૂરજરામ વનમાળી 'સ્પેશિયલ સુંદરી', ભાનુપ્રસાદ લાલા, વસનજી, નાથાલાલ, નૂરમહંમદ મામાદ અજાબ 'નુકાદેવ', ઇબ્રાહીમ, હેમુભાઈ ભટ્ટ, વલીમહંમદ, કાસમ (નાનો).
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા :	હરિલાલ નાયક 'સીતા', જમનાદાસ, પ્રાણસુખ નાયક ('કોમિક'), શિવલાલ 'હોથલ', જયસુખ,
અભિનેતાઓ	નર્મદાશંકર પ્રાણશંકર.
સન્નિવેશકારો :	કાનજીભાઈ એસ. સોલંકી, હીરજીભાઈ એસ. સોલંકી, બાબુ સોલંકી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	પોરબંદર, મોરબી, વાંકાનેર, વઢવાણ કેમ્પ, ભાવનગર, મહુવા.
વિશેષ હકીકત :	1942માં હરિભાઈ ભટ્ટના 'લવકુશ' નાટકના સળંગ 300 પ્રયોગ; સળંગ આટલા બધા પ્રયોગો થયા પછી બીજાં નાટકો રજૂ થયાં હતાં. 'લવકુશ' નાટક ફરીથી ભજવાયું ત્યારે 1945માં તેના સળંગ 115 પ્રયોગ થયા.

‘લવ-કુશ’ નાટકનું એક દશ્ય

	‘લવકુશ’ નાટકમાં હરિલાલ નાયકે ‘સીતા’ની ભૂમિકા સુંદર રીતે ભજવી એથી તેઓ હરિલાલ ‘સીતા’ તરીકે ઓળખાયા.
	1948માં સંસ્થાને લિમિટેડનું સ્વરૂપ અપાયું હતું.

હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ

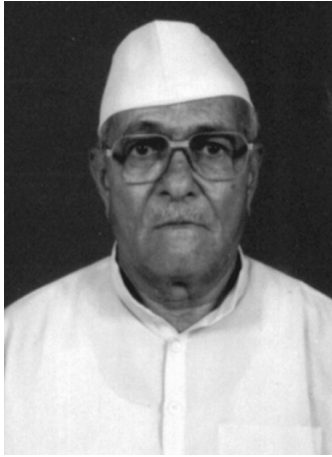
પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીના માલિક મણિશંકર જશંકર ભટ્ટના મોટા પુત્ર તરીકે એમનો ઉછેર રંગભૂમિના વાતાવરણમાં થયો અને નાટ્યકલાના સંસ્કારો પણ પિતા તરફથી વારસામાં જ મળી રહ્યા. પિતાની સંસ્થામાં નાટકો લખ્યાં, સંગીત આપ્યું, દિગ્દર્શન કર્યું તેમજ અભિનય કર્યો. આમ રંગભૂમિનાં વિવિધ પાસાંની જાણકારી મેળવ્યા પછી 1941ના જાન્યુઆરીમાં જામનગરના ગેઈટી થિયેટરમાં પોતાની માલિકીની ‘પ્રભાત કળા મંડળ’ની સ્થાપના કરી. ચિત્રજગતની અને ઉર્દૂ રંગમંચની પ્રખ્યાત અભિનેત્રી મણિ સાથે લગ્નથી જોડાયા. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થામાં નાટકો લખ્યાં, સંગીત આપ્યું, દિગ્દર્શન કર્યું અને અભિનય આપ્યો.

સમાપ્તિ : 1948માં ભાવનગરમાં.

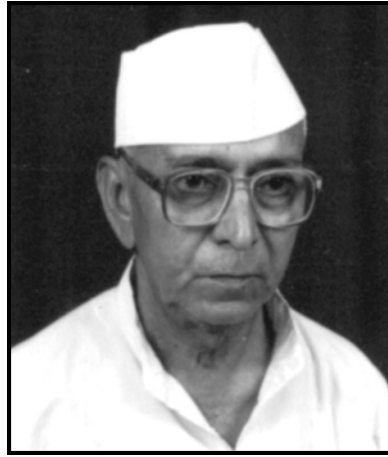
53. શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ) (1941થી 1988)

સ્થાપક :	દયાશંકર છબીલદાસ પાંચોટિયા (દયાશંકર ઉસ્તાદ).
વ્યવસ્થાપકો :	વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયા અને વાસુદેવ દયાશંકર પાંચોટિયા.

સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1941માં.	
નાટ્યલેખકો :	દામુ સાંગાણી, હેમુભાઈ ભટ્ટ.
ભજવેલાં નાટકો :	જૂનાં ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક નાટકો ભજવ્યાં. ‘ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું’ (2 નવેમ્બર, 1955), ‘શેણી વિજાણંદ’ (1960), ‘ભણેલો ખૂની’ (1973), ‘મૂડીનું વ્યાજ’. કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, ખોડીદાસ ગિરધર નાયક.
સહદિગ્દર્શક :	બાપુલાલ ખેમચંદ નાયક.
સંગીતકારો :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : ડાહ્યાલાલ હરજીવન ભોજક, કાસમ સુલેમાન મીર, હાજીભાઈ મીર, મહંમદહુસેન મીર, મુબારક મીર, ધુળાભાઈ મીર; તબલાં : દયાશંકર ઉસ્તાદ, નથુરામ ઉસ્તાદ, કવિ તેજાભાઈ મીર.
અભિનેતાઓ :	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક, ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયક, ખોડીદાસ ગિરધર નાયક, ચંદ્રમોહન ત્રિભુવનદાસ નાયક, જટાશંકર છબીલદાસ નાયક, ચિમનલાલ કેશવલાલ નાયક, બાપુલાલ ખેમચંદ નાયક, જગન્નાથ ભગવાન નાયક, હરિલાલ છબીલદાસ નાયક, રેવાશંકર છબીલદાસ નાયક, બાબુલાલ છબીલદાસ નાયક, કવિ તેજાભાઈ મીર, કવિ ધીરેન્દ્ર તેજાભાઈ મીર, પોપટલાલ પ્રેમચંદ નાયક, લલ્લુભાઈ અમુલખ નાયક, ભગવાનદાસ વીરચંદ નાયક, ગણપત બળદેવ નાયક, અરવિંદ પ્રભાશંકર, પ્રહલાદ મોહન નાયક, ડાહ્યાલાલ શિવરામ સંત, અંબાલાલ ‘ચાંદબી’, સૂરજરામ વનમાળી નાયક ‘સ્પેશિયલ સુંદરી’, ભીખુ જલ્લુ મીર ‘લક્ષ્મી’, કનુજી મોદુજી મીર, ગુલાબસિંહ રામસિંહ હાડા, મનસુખ ઉસ્તાદ ગોંડલિયા, ગુણવંત જોશી, બાલાભાઈ મીર ‘મજનૂ’, કનુ ગઢવી, શિવલાલ ગઢવી, રમેશકુમાર વ્રજલાલ પાંચોટિયા, મારવાડી મોતીલાલ બંસીલાલ, છન્નાલાલ પટેલ, મુનશીજી, અલારખા મીર, કનુભાઈ ખીમજી પંડ્યા, પ્રાણસુખ ‘એડીપોલો’. રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ.

વ્રજલાલ પાંચોટિયા

વાસુદેવ પાંચોટિયા

અભિનેત્રીઓ :	સવિતા અરવિંદ મહેતા, સુફિયા મુનશીજી, શયદા મુનશીજી, લીલાવતી નારણદાસ, સ્મિતા બલસારા, નિરુપમા ગુલાબસિંહ હાડા, ભાવના રાજુ પટેલ, ફૂલકુમારી ડાહ્યાલાલ, રાણી ઇન્દુમતી ભગવાનદાસ, કમળાબાઈ કર્ણાટકી, વાસંતીબાનુ, અખતરી મહેરવાન 'મજનૂ', સરોજ મેરામણ, પારૂ મનસુખ ગોંડલિયા, નાઝ ચૌધરી, સુલોચના મોતીલાલ, યાસ્મીનબાનુ, ઉષારાણી પાઠક, રમાબાઈ, સરિતા કે. દીવાન, પારૂ હસમુખ ભટ્ટ, ચંદ્રકાન્તા, બાલકિસન, પ્રેમલતા હીરેનકુમાર, કલમપ્રભા રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, કમળાબાઈ 'કોમિક', પ્રભારાણી, ભાનુમતી, નીલમ, ગાયત્રી, સાધના, જયશ્રી કાપડી.
સન્નિવેશકારો :	ખેમચંદ નાયક, બાપુલાલ ખેમચંદ નાયક, કિશોર નારણદાસ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	મહેસાણા, ઊંઝા, સિદ્ધપુર, પાટણ, વીસનગર, કલોલ, અમદાવાદ, સૂરત, પાલનપુર, ભરૂચ, પાલિતાણા, માંડવી (કચ્છ).
વિશેષ હકીકત :	રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં નાટકો દ્વારા ફાળો આપ્યો.
	ગુજરાત સંગીત-નાટક અકાદમી યોજિત ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ નાટ્ય હરીફાઈમાં 'રૂપકુમારી' નાટક વિજેતા નીવડ્યું.
	અમદાવાદમાં તત્કાલીન મુખ્ય મંત્રી શ્રી હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈએ 'અધિકારી' નાટક જોઈ અભિનંદન આપ્યાં હતાં.
	'શેણી વિજાણંદ' નાટકે 1960માં કલોલમાં સળંગ 65 પ્રયોગ કર્યા.
	દયાશંકર ઉસ્તાદના અવસાન (4 ઓગસ્ટ, 1957) પછી તેમના મોટા પુત્ર વ્રજલાલભાઈએ સંસ્થાનું સંચાલન કર્યું.
	સંસ્થાના વ્યવસ્થાપક વાસુદેવભાઈ પાંચોટિયાનું ગુજરાત રાજ્ય સંગીત અકાદમી તરફથી 'ગૌરવ પુરસ્કાર' વડે 8 જૂન, 1997ના રોજ અમદાવાદના જયશંકર 'સુંદરી' નાટ્યગૃહમાં સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમણે ગુજરાત રાજ્ય ભવાઈ રંગભૂમિ કલાકાર સંઘના મંત્રી તરીકે લાંબા સમય સુધી ફરજ બજાવી હતી.
	નાની નાટ્યસંસ્થાઓમાં એક આદર્શ નાટ્યસંસ્થા તરીકે ગણના થતી હતી.
	સમાપ્તિ : 1988માં સંસ્થા બંધ પડી.

54. શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ (1942થી અંદાજે 1958)

સ્થાપક :	કનુભાઈ જીજીજી ગઢવી.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1942
ભજવેલાં નાટકો :	જૂનાં ધાર્મિક, ઐતિહાસિક નાટકો ભજવ્યાં.

દિગ્દર્શકો :	રાઘવજી જોશી, નટવરલાલ ચાર્લી,
સંગીતકારો :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : મહંમદભાઈ બાબરાવાળા, ધુળજી ચતુર.
અભિનેતાઓ :	કનુભાઈ ગઢવી, નટવરલાલ ચાર્લી, રાઘવજી જોશી, હરીશ રાવળ, ગુણવંત જોશી, વીસાજી ગઢવી, શંભુદાન ગઢવી, રહેમાન બેલીમ, કવિ કાન્તિલાલ મહેતા, શાવકશા, દામોદર, ઈસ્માઈલ મીર, અબલ મીર, પોપટ ધામેચા, મેરામણ, પેન્ટરખાન, અલારખ મીર, હાસમ બાપુ 'કોમિક'.
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતા :	હેમુ ગઢવી, શિવલાલ ગઢવી.
અભિનેત્રીઓ :	ઉષા કનુભાઈ ગઢવી, સરોજબાળા મેરામણ.
વિશેષ વિગત :	સંસ્થાની ઉન્નતિ માટે 1945માં રાજપીપળા રાજ્યના રાજવીએ રૂ. એક લાખ આપ્યા હતા.
	હેમુ ગઢવીએ 'ભરથરી'માં 'પિંગળા', 'જેસલ-તોરલ'માં 'તોરલ', 'રાણકદેવી'માં 'રાણકદેવી'ની ભાવવાહી ભૂમિકાથી નામના મેળવી.
	'રાજા ભરથરી', 'શંકર-પાર્વતી', 'જેસલ-તોરલ', 'રાણકદેવી' નાટકો પ્રેક્ષકોમાં પ્રશંસા પામ્યાં.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતમાં.
સમાપ્તિ :	1958માં.

55. શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ (1942થી અંદાજે 1949)

સ્થાપક :	વજુભાઈ વડોદરિયા
વ્યવસ્થાપક :	રતિલાલ સુગરમિલવાળા
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1943, રાજકોટમાં.
નાટ્યલેખક :	દામુ સાંગાણી
ભજવેલાં નાટકો :	'પતિને વાંકે', 'મહારથી કર્ણ', 'સતી તોરલ' અને 'રાણકદેવી'. કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	બાપાલાલ નારણજી દેસાઈ
સંગીતકાર :	મહંમદ હાસમ મીર (ગોંડલ)
ઑરકેસ્ટ્રા :	ઑરગન : મહંમદ હાસમ મીર; વાયોલિન : અબુબકર મીર; સેક્સોફોન : ઇલિયાઝ શેખ; બંસી : મગનલાલ; મૃદંગ-પખાજ : ડી. સી. શર્મા, ક્લેરિયોનેટ : બચુ જામનગરી.

અભિનેતાઓ :	બાપાલાલ દેસાઈ, પોપટલાલ પ્રેમચંદ નાયક, કાકુભાઈ રાવળ, પૃથુદાન ગઢવી, પ્રાણલાલ, હુસેન મીર, ખોડીદાસ ગિરધર નાયક, દલસુખરામ, ભાઈશંકર.
અભિનેત્રીઓ :	ફૂલકુમારી, શારદા (મેવાડી).
સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા અભિનેતાઓ :	હેમુ ગઢવી, ગણપત નાયક, વ્રજલાલ નાયક, જેઠાલાલ (વીસનગર), બાબુ (લાખવડ), રતિલાલ (ઉમતા).
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	રાજકોટ, જામનગર.
વિશેષ વિગત :	સંસ્થાએ અંદાજે 1947માં જામનગરમાં દિગ્વિજય થિયેટરમાં ‘રાણકદેવી’ નાટક રજૂ કર્યું, જ્યારે તેની સામેના સંજય ટોકિઝમાં ‘રાણકદેવી’ ચિત્ર રજૂ થયું. નાટક અને ચલચિત્રની હરીફાઈમાં ચલચિત્ર નાટક સામે ટકી શક્યું નહિ અને નાટક સળંગ 65 નાઈટ સુધી ભજવાયું. નાટકની ખ્યાતિ સાંભળી ‘રાણકદેવી’ ચિત્રની મુખ્ય અભિનેત્રી ‘અંજલિદેવી’ નાટક જોવા આવ્યાં. નાટક જોઈને સંસ્થાના માલિક ને કલાકારોને અભિનંદન આપ્યાં. રાણકદેવી નાટકમાં રાણકદેવીનું પાત્ર હેમુ ગઢવીએ ભજવ્યું હતું જ્યારે બીજાં પાત્રોમાં સિદ્ધરાજ બાપાલાલ દેસાઈ, ખેંગાર – પોપટલાલ નાયક, દેશળ – નાનાલાલ (પાંચોટ), હડમતી-કુંભાર – દલસુખ નાયક, મોટેરો – પ્રવીણ, માણેરો – પ્રહલાદ નાયક હતા.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1949માં સંસ્થા બંધ થઈ.

56. શ્રી રંજન નાટક સમાજ (એપ્રિલ, 1943થી ઓક્ટોબર, 1943)

સ્થાપક :	ચિત્રજગતના જાણીતા ખલનાયક તથા રંગભૂમિના કલાકાર પ્રભાશંકર રાજારામ ભટ્ટ દ્વારા ઇચ્છાશંકર વી. પંડ્યાની ભાગીદારીમાં ઉર્દૂ રંગમંચના કુશળ વ્યવસ્થાપક ડેનિયલ ડેવિડના સહકારથી.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1943, વડોદરા.
નાટ્યલેખકો :	મણિલાલ ‘પાગલ’, ચાંપશીભાઈ વી. ઉદેશી, ચંદ્રસિંહ બારોટ.
ગીતકારો :	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, મૂળજીભાઈ પી. શાહ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘રૂપકુમારી’ (21 મે, 1943)
ભજવેલાં નાટકો :	‘લોહીની અસર’ (3 જુલાઈ, 1943), ‘અધૂરો સંસાર’ (8 સપ્ટેમ્બર, 1943), ‘નવી રોશની’ (30 સપ્ટેમ્બર, 1943), ‘જીવનજ્યોતિ’ (1943). કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	બબલદાસ ભોજક, પ્રભાશંકર રાજારામ ભટ્ટ.
સંગીતકાર :	પરસોત્તમ મારવાડી

નૃત્યસંયોજક :	ભોગીલાલ નાયક
અભિનેતાઓ :	પ્રભાશંકર ભટ્ટ, કેકી અડાજણિયા, કેશવલાલ, સુખલાલ (દેશપાંડે), ઓધવલાલ, અંબાલાલ ('ચાંદબી'), બબલદાસ ભોજક, કેશવલાલ, જોડાલાલ, અમૃત જાની, હરિલાલ ખીમજી પંડ્યા, રમણ ખીમજી પંડ્યા.
અભિનેત્રીઓ :	કમળાબાઈ 'કોમિક', પાર્વતી, રંજના, રતનબાઈ.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	વડોદરા.
સમાપ્તિ :	ઓક્ટોબર, 1943માં.

57. શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટ્ય સમાજ (1943થી 1944)

સ્થાપક :	ચંદ્રહાસ એમ. ઝવેરી
વ્યવસ્થાપક :	સોમેશ્વર પી. માસ્તર
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1943માં મોરબી થિયેટર, વડોદરામાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ જી. એ. વૈરાટી, નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી', કવિ જામન, અંબાલાલ પંડિત, પ્રફુલ્લ દેસાઈ.
ગીતકારો :	રઘુનાથ ભ્રમભટ્ટ, જીવણલાલ ભ્રમભટ્ટ,
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'નવજુવાન' (7 ઓક્ટોબર, 1943), વડોદરા.
ભજવેલાં નાટકો :	'નિશાનબાજ' (13 નવેમ્બર, 1943), 'અંધારી ગલી' (9 ડિસેમ્બર, 1943), 'નવી જિંદગી' (27 જાન્યુઆરી, 1944), 'કીર્તિકળશ' (22 માર્ચ, 1944), 'લાડકવાયો' (17 જૂન, 1944), 'લવકુશ યાને સીતાત્યાગ' (10 ઓગસ્ટ, 1944), 'સુખની શોધ' (1944). કુલ 8 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	બબલદાસ ભોજક, કવિ જામન, પ્રફુલ્લ દેસાઈ, બિપિન મહેતા.
સંગીતકારો :	મોહન જુનિયર, અવિનાશ વ્યાસ.
અભિનેતાઓ :	બબલદાસ ભોજક, બિપિન મહેતા, ગુલામમહંમદ, અબ્દુલ શકુર, અલી દાદન, ઓધવલાલ, રમણલાલ, વાસુદેવ, પરસોત્તમ 'કાન્તિ', ભવાનીશંકર ઠાકર.
અભિનેત્રીઓ :	હીરાબાઈ, જોડરાબાઈ, ગિરિજાબાઈ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વડોદરા, પેટલાદ, ખંભાત, મુંબઈ.
સમાપ્તિ :	1945માં ઉમરેઠમાં સંસ્થા બંધ.

58. શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ (સપ્ટેમ્બર, 1943થી ડિસેમ્બર, 1944)

સ્થાપક :	વૈદ એ. એન. ઉદાસી
વ્યવસ્થાપક :	સોમેશ્વર પી. માસ્તર
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1943, બાલીવાલા ગ્રાન્ડ થિયેટર, મુંબઈ.	
નાટ્યલેખકો :	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી', પરસોત્તમ વ્યાસ.
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા
પ્રહસન :	હરિભાઈ ઠાકર
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ : '1944'.	
ભજવેલાં નાટકો : 'શ્રી' (31 ઓગસ્ટ, 1944), 'અદલે જહાંગીર' (હિંદી) (16 નવેમ્બર, 1944), 'નઝરાના' (હિંદી) (9 ડિસેમ્બર, 1944). કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.	
દિગ્દર્શકો :	કેશવલાલ માનચંદ નાયક ('ખાકી પૂતલા'), બાબુરાવ રાજે, ભીમજી મકવાણા ('સિકંદર').
સંગીતકારો :	ડાહ્યાભાઈ હરજીવન ભોજક, લલ્લુભાઈ કે ભોજક, પી. મધુકર.
ઑરકેસ્ટ્રા :	હાર્મોનિયમ-વાદક : રામજીભાઈ ભાઈશંકર; તબલચી : કાસમભાઈ; સારંગી : આત્મારામ જગન્નાથ કુમટેકર; ફિડલ : જમાલભાઈ રહીમબક્ષ.
અભિનેતાઓ :	ભીમજી 'સિકંદર', બાબુરાવ રાજે, ધનજીશા, કાશીનાથ, પીરોજશા બાટલીવાલા, અબ્દુલ ડોક્ટર, ઉમિયાશંકર વ્યાસ, અમૃત જાની, હરિભાઈ ઠાકર.
અભિનેત્રીઓ :	મિસ શાન્તા, નઝીરા, ધનેશ્વરી, દમયંતી, સુશીલા લોટલીકર, રૂપાદેવી, મંજરીબાઈ, દુલારી, કેસરબાઈ, નિશાદેવી, કુસુમ ઠાકર.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ.
સમાપ્તિ :	ડિસેમ્બર, 1944, મુંબઈમાં.

59. શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ - 3 (1944થી 1946)

સ્થાપક :	પ્રાણજીવન ગિરધરલાલ ગાંધી
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1944ની શરૂઆતમાં વાંકાનેર થિયેટર, વડોદરામાં.	
નાટ્યલેખકો :	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ જી. એ. વૈરાટી, કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, મણિલાલ 'પાગલ'.

ગીતકારો :	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'વીરપસલી' (10 જૂન, 1944) વડોદરામાં.
ભજવેલાં નાટકો :	'વિવેકાનંદ' (18 ઓક્ટોબર, 1944), 'પતિને વાંકે' (30 ડિસેમ્બર, 1944), 'વિશ્વધર્મ' (1945), 'સંસારશોભા' (30 જૂન, 1945), 'વહુના વાંકે' (23 ઓગસ્ટ, 1945), 'હીરાનો હાર', 'સમયસર' (1945), 'વગર વાંકે' (10 જૂન, 1946). કુલ 9 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	વિહ્વલદાસ ભોજક, રામલાલ વ્યાસ, બબલદાસ ભોજક.
સંગીતકારો :	મોહન જુનિયર, પરસોત્તમ મારવાડી.
અભિનેતાઓ :	સોમનાથ 'કલ્યાણી', વસંત નાયક, ગોરધન મારવાડી, રામલાલ વ્યાસ, ભોગીલાલ 'કોમિક', વિહ્વલદાસ ભોજક, ચોનકર, ભોગીલાલ (માલતી), પરસોત્તમ 'કાન્તિ', વાસુદેવ નાયક.
અભિનેત્રીઓ :	વિજયા, વત્સલા, રામધ્યારી, કેસરબાઈ, મનોરમા, કુસુમ ઠાકર, નિશાબાઈ.
સન્નિવેશકાર :	શંકરરાવ પ્રધાન.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વડોદરા, નવસારી, સૂરત, ખંભાત, નડિયાદ, વીરમગામ.
વિશેષ હકીકત :	કવિ પરમાનંદ મણિશંકર 'ત્રાપજકર'ના સામાજિક નાટક 'વીરપસલી'ના સળંગ 100 પ્રયોગ થયા.
સમાપ્તિ :	1948માં સંસ્થા વીરમગામમાં બંધ થઈ.

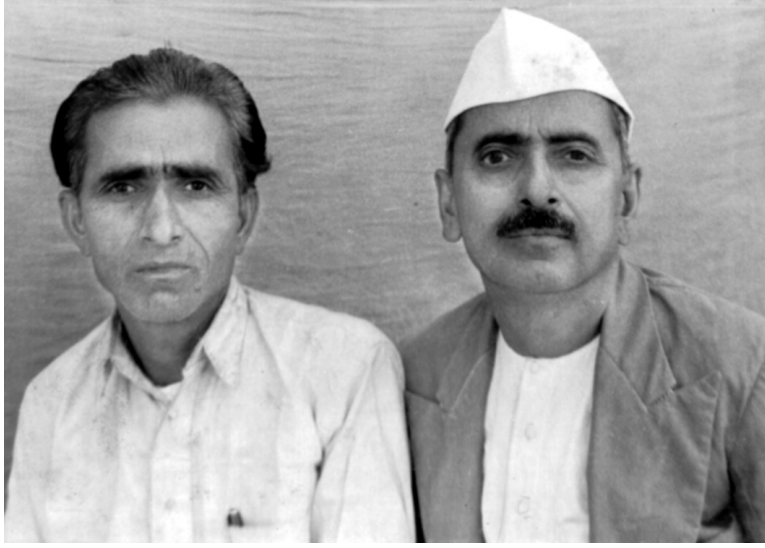
60. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી - 3 (એપ્રિલ, 1944થી મે, 1947)

સ્થાપક :	મોહનલાલ એમ. ઝવેરી
વ્યવસ્થાપક :	ભાઈશંકર એમ. ભટ્ટ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1944માં મોરબી થિયેટર, વડોદરામાં.
નાટ્યલેખકો :	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા, મણિલાલ 'પાગલ', શયદા, ચાંપશીભાઈ વી. ઉદેશી, વસંત હાથીરામ નાયક.
ગીતકારો :	મૂળજીભાઈ પી. શાહ, કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.

પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘ગર્ભસંસ્કાર’ (25 એપ્રિલ, 1944)
ભજવેલાં નાટકો :	‘પરમભક્ત પ્રહલાદ’ (26 ઓક્ટોબર, 1944), ‘લક્ષ્મીના લોભે’ (20 જાન્યુઆરી, 1945), ‘આજની દુનિયા’ (14 જૂન, 1945), ‘નારીહૃદય’ (6 ડિસેમ્બર, 1945), ‘આપણું ઘર’ (31 ઓગસ્ટ, 1946). કુલ 6 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	બાપુલાલ બી. નાયક, મા. શનિ.
સંગીતકારો :	અમરચંદ નારાયણ નાયક, પરસોત્તમ મારવાડી, છન્નાલાલ ઠાકુર, મોહન જુનિયર.
અભિનેતાઓ :	પ્રભાશંકર ભટ્ટ, અંબાલાલ નાયક, ચીમન ‘સંજય’, કેશવલાલ પ્રેમચંદ નાયક, મનુ ભટ્ટ, અલીદાદન, ચીમનલાલ મારવાડી, પરસોત્તમ વર્મા, મા. શનિ, જગન્નાથ, ભવાનીશંકર, હરિલાલ, ગુલામમહંમદ.
અભિનેત્રીઓ :	શોભાદેવી, શોભનાદેવી, જોહરાબાઈ, રતનબાઈ, મુસ્તરી, વત્સલા, કમળાબાઈ, રામપ્યારી.
સન્નિવેશકાર :	ચીમનલાલ પ્રભાશંકર નાયક
સમાપ્તિ :	1947. ભજવણીનાં કેન્દ્રો.

61. શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ (1944થી 1999)

સ્થાપક :	બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયક
વ્યવસ્થાપક :	ચંદુલાલ હીરાલાલ નાયક
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1944માં.
નાટ્યલેખકો :	વશરામ મેઘાણી, ચીમનલાલ મારવાડી, રવિશંકર બાપુજી નાયક, કવિ કાંતિલાલ મહેતા.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1944
ભજવેલાં નાટકો :	‘વણખેડી ધરા’, ‘વચન’, ‘રાધાકૃષ્ણ’, ‘ઓઢું કોની ચૂંદડી’, ‘કર્મકંકણ’, ‘વીર ભાથીજી’ તથા જૂનાં અનેક ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક તેમજ ઉર્દૂ નાટકો ‘લયલા-મજનૂ’, ‘શીરી-ફરહાદ’ અને હિંદી નાટક ‘શ્રીમતી મંજરી’. કુલ 6 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	ચૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક ‘દુર્ગાદાસ’, શિવલાલ નાયક, ચંદુલાલ હીરાલાલ નાયક.
સંગીતકારો :	હાર્મોનિયમ-વાદક : કેશવલાલ મીર, રવિશંકર બાપુજી નાયક, બાલાભાઈ મીર ‘મજનૂ’, ભીખાભાઈ મીર, ધૂળાભાઈ મીર, બચુભાઈ લલ્લુભાઈ મીર.

ચંદુલાલ નાયક

બળદેવપ્રસાદ નાયક

અભિનેતાઓ :	બળદેવપ્રસાદ નાયક, ચંદુલાલ નાયક, શાન્તિલાલ શિવલાલ નાયક, કેશવલાલ મીર, અમૃત મોહન નાયક, ભાનુલાલા, બબલદાસ 'કાદુ', ચૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ', શિવલાલ નાયક, રવિશંકર બાપુજી નાયક, ધૂળાભાઈ મીર, ભીખાભાઈ મીર, ચીમનલાલ મોતીરામ નાયક, બાબુલાલ અંબારામ નાયક, દશરથ નાયક (વિલન), જગન્નાથ નાયક, બાલાભાઈ મીર 'મજનૂ', મણિલાલ શામળ નાયક, ગણપત (વિલન), બચુ મીર, ભીખુ મીર, કાન્તિલાલ 'કોમિક', ચીમન બારોટ, રાજેન્દ્રકુમાર રતીલાલ ભટ્ટ.
અભિનેત્રીઓ :	કુ. લીલા, કુ. ઊર્મિલા, કુ. ઈંદુબાળા, કુ. રૂપા, કુ. લતા, કુ. પ્રભા, કુ. નલિની, કુ. આશા, શબનમ, માયા, હેલન, રાગિણી, ચંદ્રિકા, મોહિની, નાઝ, ડિમ્પલ, તારા, હેમા, શિલા, મિસ સવિતા (મોરબી).
સન્નિવેશકારો :	પેન્ટર નટવરલાલ ડી., પેન્ટર ખાન.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	અમદાવાદ, કડી, કલોલ, સિદ્ધપુર, ઊંઝા, ધંધુકા, ધોળકા, બોટાદ, ગોઝારિયા, વીસનગર, પાલિતાણા, ધોરાજી.
વિશેષ હકીકત :	'ઘર, ઘૂંઘટ ને ઘરચોળું' નાટકના કલોલમાં સળંગ 47 પ્રયોગ થયા. બળદેવપ્રસાદના અવસાન પછી તેમના પુત્ર રતિલાલ નાયકે સંસ્થાનું સંચાલન કર્યું.
	ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાની નાટક કંપનીઓમાં સાડા પાંચ દાયકા સુધી પ્રવૃત્તિ કરનાર આ સંસ્થા વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર ગણાય.
સમાપ્તિ :	1999.

62. શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ (એપ્રિલ, 1945થી ઓક્ટોબર, 1945)

સ્થાપક :	કાન્તિલાલ છોટાલાલ શાહ, મોહન જુનિયરના સહકારથી
વ્યવસ્થાપક :	ઝવેરચંદ લક્ષ્મીચંદ કોઠારી
સહ-વ્યવસ્થાપક :	નવાબ દુલા
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1945, કવીન થિયેટર, સૂરતમાં.
નાટ્યલેખક :	દામોદર સાંગાણી
ગીતકારો :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, અંબાલાલ માનચંદ પંડિત ('દમચંતી').
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'ભવના ફેરા' (19 મે, 1945).
ભજવેલાં નાટકો :	'અનીતિ કે નીતિ ?' (19 જુલાઈ, 1945), 'દુનિયા સામે' (24 સપ્ટેમ્બર, 1945).
દિગ્દર્શક :	મા. શનિ.
સંગીતકારો :	મોહન જુનિયર, છન્નાલાલ ઠાકુર. ઓરકેસ્ટ્રા : હાર્મોનિયમ-વાદક : ગણપત પાંચોટિયા.
અભિનેતાઓ :	અશરફખાન 'મુંજ', મા. શનિ, કૃષ્ણલાલ મારવાડી, ભોગીલાલ 'માલતી', નટવર ચૌહાણ, લલ્લુભાઈ 'કોમિક', અબ્દુલ શકુર, ચીમન 'સંજય', નારણ બટાટા, જીવણલાલ 'કોમિક', અનવર.
અભિનેત્રીઓ :	રામપ્યારી, ભાનુમતી, કમળાબાઈ 'કોમિક', જમીલા, દમચંતી, નિશાદેવી, સરસ્વતી, રુકિમણી, પ્રેમિલા, ચંદ્રકાન્તા, કુસુમ ઠાકર. કુલ 3 નાટકો રજૂ કર્યાં.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	સૂરત.
સમાપ્તિ :	ઓક્ટોબર 1945, સૂરતમાં.

63. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી - 4 (ઓગસ્ટ, 1948થી ઓક્ટોબર, 1949)

સ્થાપક :	ચંદ્રહાસ એમ. ઝવેરી
વ્યવસ્થાપક :	માધવલાલ અંબાલાલ નાયક
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1948માં વાંકાનેર થિયેટર, વડોદરામાં.
નાટ્યલેખકો :	અંબાલાલ માનચંદ નાયક 'પંડિત', કવિ જી. એ. વૈરાટી, હેમુભાઈ ભટ્ટ.
ગીતકાર :	કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'હસ્તમેળાપ' (9 સપ્ટેમ્બર, 1948)

ભજવેલાં નાટકો :	‘કરિયાવર’ (6 નવેમ્બર, 1948), ‘વરકન્યા’ (28 મે, 1949), ‘કુળલક્ષ્મી’ (1 ઓક્ટોબર, 1949). કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	અંબાલાલ ‘ચાંદબી’, શિવલાલ ગિરધર નાયક ‘કોમિક’.
સંગીતકારો :	પ્રભાશંકર કેશવલાલ નાયક ‘કીર્તિ’, અમરચંદ નારાયણ નાયક,
અભિનેતાઓ :	જગન્નાથ, અંબાલાલ ‘ચાંદબી’, ઓધવલાલ નાયક, શિવલાલ ‘કોમિક’, નાથાલાલ નાયક ‘વીરા’, બાલાભાઈ મીર ‘મજનૂ’, અબ્દુલ શકુર, ભીખુ મીર, કૃષ્ણલાલ મારવાડી, મૂળશંકર મહેતા, હેમુભાઈ ભટ્ટ, શિવલાલ ચૂનીલાલ.
અભિનેત્રીઓ :	વીણાકુમારી, મંજુલા, સુશીલા, સરસ્વતીબાઈ, મુશ્તરી, ફૂલકુમારી, ભાનુમતી.
સન્નિવેશકાર :	પેન્ટર ચંદુલાલ
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વડોદરા, ભરૂચ, વલસાડ, નડિયાદ.
સમાપ્તિ :	ઓક્ટોબર, 1949માં.

64. શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ - 4 (1948થી 1950)

સ્થાપક :	ફરેદુનજી આર. ઈરાની
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1948, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	મણિલાલ ‘પાગલ’, પ્રફુલ્લ દેસાઈ.
ગીતકાર :	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘અધિકારી’ (7 એપ્રિલ, 1949)
ભજવેલાં નાટકો :	‘આજની વાત’ (6 ઓક્ટોબર, 1949), ‘અમે પરણ્યાં’ (21 સપ્ટેમ્બર, 1950). કુલ 3 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	બબલદાસ કાળિદાસ ભોજક
સંગીતકાર :	મોહન જુનિયર
અભિનેતાઓ :	છન્નાલાલ, બબલદાસ, મોહન ઠક્કર, ભોગીલાલ, વાસુદેવ નાયક, મુસ્તફા.

અભિનેત્રીઓ :	રામધ્યારી, મુમતાઝ, સગુણા, ચંદ્રિકા, નીલમ, રંભા.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, અમદાવાદ.
સમાપ્તિ :	1950, મુંબઈમાં.

65. સોહમ્ નાટક સમાજ - 2 (અંદાજે 1949થી અંદાજે 1967)

સ્થાપક :	મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા ‘માસ્તર’, રંગીલદાસ સોની, ભાગીદારો બદલાતા રહ્યા.
વ્યવસ્થાપક :	મયાશંકર માસ્તર
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1949માં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ કાંતિ મહેતા
ભજવેલાં નાટકો :	‘ઠકોર વાઘ’, ‘માંગડાવાળો, તથા અન્ય જૂનાં નાટકો.
અભિનેતાઓ :	હરીશ રાવળ, ગજેન્દ્ર પુરોહિત, નટવરલાલ ચાર્લી, રહેમાન બેલીમ, રાઘવજી જોશી, રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, કાંતિ કવિ, શાવકશા.
અભિનેત્રીઓ :	માયા ગજેન્દ્ર પુરોહિત, કમલપ્રભા.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	વીરમગામ, મોરબી, બરવાળા, બોટાદ, વલ્લભીપુર, ચુડા, રાણપુર.
વિશેષ વિગતો :	મોરબીના ઠકોર વાઘજીના જીવન પરથી કવિ કાંતિલાલ મહેતાએ ‘ઠકોર વાઘ’ નાટક લખ્યું ને મોરબીમાં રજૂ થયું. તેમાં ઠકોર વાઘનું પાત્ર હરીશ રાવળે ભજવ્યું. મોરબીનાં મહારાણીએ નાટક જોયા પછી સંસ્થાને અભિનંદન આપ્યાં. બીજા દિવસે મોરબીના ઠકોરની એક જોડી કીમતી કપડાં સંસ્થાને ભેટ આપ્યાં. રંગમંચ પર ઘોડેસવારી કરીને ઠકોર વાઘ આવતા. મોરબીમાં ‘ઠકોર વાઘ’ નાટકના સળંગ 52 પ્રયોગ થયા, ‘વીર માંગડાવાળો’ નાટક પણ ખૂબ વખણાયું.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1967માં સંસ્થા બંધ થઈ.

66. શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ (10 ઓક્ટોબર, 1950થી અંદાજે 1968)

સ્થાપક :	ઈન્દુમતી ભગવાનદાસ
વ્યવસ્થાપક :	ભગવાનદાસ
સ્થાપના વર્ષ :	10 ઓક્ટોબર, 1950
નાટ્યલેખકો :	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા, ડૉ. હરિભાઈ ગોદાણી, કવિ લક્ષ્મીદાસ ઘેલાણી ‘વ્યથિત’, કવિ કિશોર વેદ, ચંપક ઘડયાળી.

ભજવેલાં નાટકો :	જૂનાં ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક નાટકો ભજવ્યાં. નવાં નાટકો : ‘વણઝારી વાવ’, ‘નેફાની નારી’ (9 ફેબ્રુઆરી, 1963), ‘ભાદર તારાં વહેતાં પાણી’, ‘સોનાનું પિંજર’, ‘અબળાનાં આંસુ’, ‘કાદુ મકરાણી’, ‘પંચશીલ’, ‘ફાની દુનિયા’, ‘વીર ચાંપરાજવાળો’, ‘સાધના’, ‘સોનબહેનની ચૂંદડી’. કુલ 11 નવાં નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	પ્રતાપ ‘પાગલ’, ચીમન નાયક (કોમિક).
સંગીતકાર :	બી. કે. માસ્તર
સન્નિવેશકાર :	પેન્ટર ખાન
અભિનેતાઓ :	ભગવાનદાસ, કનુજી મીર, બિપિન મહેતા, કવિ કાન્તિલાલ મહેતા, રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, પેન્ટર ખાન, ચીમન (‘કોમિક’), હરીશ રાવળ, રમેશ શાસ્ત્રી, સતીષકુમાર, જીવા બાપા, ભોગીલાલ, નથુભાઈ, ચીનુ પટેલ.
અભિનેત્રીઓ :	રાણી ઇન્દુમતી, બાલુબાઈ, ભાનુમતી, પ્રેમલતા શર્મા, કુસુમ પરીખ, શારદા, કમલપ્રભા, નિર્મળા પાઠક, ગૌતમી, શાલિની, લતાકુમારી, અરવિંદા, મધુ શાહ, અંજુ શાહ, શિલા શાહ. બાળ નટી દેવયાની.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	અમદાવાદ, બોટાદ, બરવાળા, વીરમગામ, ધંધુકા, ધોળકા.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1968માં.

67. શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ (1951થી 1953)

સ્થાપક :	ચીમનલાલ અંબાલાલ મારવાડી
વ્યવસ્થાપક :	અમૃતલાલ અંબાલાલ મારવાડી
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1951માં દેવધર હોલ, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	મણિલાલ ‘પાગલ’, કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા, કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ.
ગીતકાર :	કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘અનોખો સંસાર’ (1 માર્ચ, 1951), મુંબઈમાં.
ભજવાયેલાં નાટકો :	‘સ્નેહલતા’ (10 મે, 1951), ‘પૂજારી’ (1952), ‘લાયક કોણ ?’, ‘ચૂડી ચાંદલો’. કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	ચીમનલાલ મારવાડી
સંગીતકાર :	છન્નાલાલ ઠાકુર
અભિનેતાઓ :	ચીમનલાલ મારવાડી, અમૃતલાલ મારવાડી, જગન્નાથ, પરસોત્તમ મારવાડી, ચીમન ‘કોમિક’, ભવાનીશંકર ઠાકર, કાળુજી, દલપત, ઇકબાલ.

અભિનેત્રીઓ :	કમળાબાઈ કર્ણાટકી, નિર્મળા, કુસુમ, મોહિની, શબનમ, સુહાસિની.
સન્નિવેશકાર :	શંકરરાવ પ્રધાન.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, સૂરત જિલ્લામાં.
વિશેષ હકીકત :	મણિલાલ 'પાગલ'નું 'રનેહલતા' નાટક એ લેખકનું 101મું નાટ્યસર્જન હતું.
સમાપ્તિ :	1953માં સૂરત જિલ્લાના કિલાપારડી ગામમાં સંસ્થા બંધ થઈ.

68. શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ (1955થી અંદાજે 1958)

સ્થાપક :	રાણી પ્રેમલતા, ફરેદૂન આર. ઈરાનીના સહયોગથી.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1955માં બોમ્બે થિયેટર, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	મધુસૂદન આચાર્ય, દામુ સાંગાણી, પ્રફુલ્લ દેસાઈ.
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી પ્રાંતિજવાળા', રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'મંગલમૂર્તિ' (10 નવેમ્બર, 1955), 'આશાનું ઘર' (1956), 'યુગપ્રભાવ' (1957), 'આજની વાત', 'ખોટો રૂપિયો'. કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	બબલદાસ ભોજક
સંગીતકાર :	મોહન જુનિયર
અભિનેતાઓ :	છન્નાલાલ, ચંપકલાલા, શિવલાલ 'કોમિક', જાલેજર, ગુલામ સાબીર, કુમાર, મોહન ઠક્કર, આનંદ નાયક, ઝવેરચંદ કોઠારી, બિપિન મહેતા, બબલદાસ, અમૃત મારવાડી, રમણલાલ પંડ્યા, સૂર્યકુમાર, રહેમાન, ચીમન 'ચક્રુડો', મુસ્તફા પ્રભાકર, બાબુરાજે.
અભિનેત્રીઓ :	રેણુ મેકર, નલિની બોરકર, સગુણા, પદ્મારાણી, અનુરાધા, શોભા, મિસ લીલા, રાણી પ્રેમલતા, શારદા, ચંદ્રિકા, જોહરાબાઈ, શાન્તા આપ્ટે.
સન્નિવેશકાર :	શંકરરાવ પ્રધાન
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	મુંબઈ, અમદાવાદ, જામનગર, જૂનાગઢ, પોરબંદર.
વિશેષ હકીકત :	1956માં ભાવનગર 'ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું' નાટકના 50 પ્રયોગ કર્યાં.
સમાપ્તિ :	1958.

ઈરાની, ફરેદૂન (જ. 1897; અ. 7 જાન્યુઆરી, 1969)

બાલ્યકાળથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યે લગાવ. નાટકો જોવાનો અનહદ શોખ. કાવસજી પાલનજી ખટાઉના કુટુંબ સાથે ગાઢ સંબંધ. ઉર્દૂ રંગમંચનાં મશહૂર અભિનેત્રી કજ્જન સાથે પરિચય થયો અને તેમના સૂચનથી એમણે 1936માં કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની વેચાણ લીધી. થોડા વખત પછી 'કજ્જન' સંસ્થામાંથી છૂટાં થયાં અને રાણી પ્રેમલતા મુખ્ય અભિનેત્રી બન્યાં. આ સંસ્થામાં અખતરી, અનવરી હૈદરાબાદી, રામદુલારી, સુલતાના, અલ્કાબ વગેરે મળીને કુલ 9 અભિનેત્રીઓ હતી. સંસ્થાએ 'ઇન્દ્રસભા', 'તૂર્કી હૂર', 'દિલ કી પ્યાસ' વગેરે નાટકો ભજવ્યાં. ત્યારબાદ આ સંસ્થામાં સરસ્વતીબાઈ જોડાયાં. 'નઈ દુલહન' નાટક ભજવ્યું; એમાં નિર્મલાના પાત્રમાં રાણી પ્રેમલતાનો ભાવવાહી અભિનય નિહાળી ઉત્તરપ્રદેશના રાજ્યપાલે એમને સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કર્યો હતો. 'લયલા-મજનૂ' અને 'શીરી-ફરહાદ' જેવાં ઉર્દૂ નાટકો લખાઈ, કાનપુર, દિલ્હીમાં રજૂ કર્યાં. રાણી પ્રેમલતાની લાંબી માંદગીને લીધે સંસ્થા બંધ કરવી પડી.

રાણી પ્રેમલતા સાથે લગ્નબંધનથી જોડાયા. 1955માં ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, મુંબઈમાં શરૂ કરી. એનાં માલિક રાણી પ્રેમલતા હતાં, જ્યારે વ્યવસ્થાપકની જવાબદારી એમણે પોતે સ્વીકારી હતી. મધુસૂદન આચાર્યનું 'મંગલમૂર્તિ' રજૂ કર્યું. સંસ્થા આર્થિક રીતે સધર બની અને ખૂબ પ્રતિષ્ઠા પણ મળી. મુંબઈ, ભાવનગર, રાજકોટ, જામનગર, જૂનાગઢ, પોરબંદર, વીરમગામ, અમદાવાદ, વડોદરા, સૂરત વગેરે શહેરોમાં નાટકો ભજવ્યાં. 'રાણી થિયેટર્સ' સંસ્થા શરૂ કરી 'અભિનંદન' ભજવ્યું. અભિનેત્રી સગુણા સાથે લગ્નથી જોડાયા. શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર પ્રેમલક્ષ્મી નાટક સમાજ, સંસ્થા શરૂ કરી.

કલાકારો અને કસબીઓના દુઃખમાં ઉદારતાપૂર્વક મદદગાર થતા સરિતા અને પદમારાણીની કારકિર્દીની શરૂઆત એમની સંસ્થાથી થઈ હતી. પદમારાણી રંગમંચ અને ચિત્રજગતનાં નામાંકિત અભિનેત્રી છે. સરિતાએ પણ અભિનયક્ષેત્રે નામના જમાવી છે. સંસ્થાએ નવોદિત નાટ્યકારોનાં નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

ફરેદૂન ઈરાનીનાં સંતાનો પૈકીમાં ફીરોઝે ચિત્રજગતમાં અને અરુણાએ રંગમંચ અને ચલચિત્ર એમ બંને ક્ષેત્રે અભિનયમાં કુશળતા દાખવી છે. રાણી પ્રેમલતાનું 22 જૂન, 1959ના રોજ અવસાન થયું.

69. શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ) (1959થી અંદાજે 1964)

સ્થાપક :	એફ. આર. ઈરાની
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1959, તારાબાઈ હોલ, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	દામુ સાંગાણી, ચીમનલાલ ત્રિવેદી, મધુસૂદન આચાર્ય, અનંત આચાર્ય
ગીતકાર :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, રજની શાસ્ત્રી.

પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘મારે નથી પરણવું’ (1955), મુંબઈ.
ભજવેલાં નાટકો :	‘જેવા તેવા નથી હો’ (5 સપ્ટેમ્બર, 1959), ‘મોંઘા મિલન’ (1959), ‘મોટા ઘરની વહુ’ (1961), ‘જાગે તે જીવે’ (1961), ‘આવ્યા એવા ગયા’ (4 જૂન, 1961), ‘તોય અમે નાટકયા’ (10 જુલાઈ, 1961), ‘જાનમાં આવજો’ (1962), ‘પાનેતર’ (30 જૂન, 1963), ‘પટરાણી’ (જૂન, 1964). કુલ 10 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	બબલદાસ ભોજક, કુમાર, ચંદ્રકાંત સાંગાણી.
સંગીતકાર :	એહમદ દરબાર, રાજકુમાર રાજપ્રિય, છન્નાલાલ ભીખાભાઈ.
અભિનેતાઓ :	છન્નાલાલ, અમૃતલાલ મારવાડી, રમણલાલ પંડ્યા, ચીમન ‘સંજય’, નૌશીર ખટાઉ, બબલદાસ, કુમાર, કનુ ગઢવી, બિપિન મહેતા, સૂર્યકુમાર, ચંપકલાલા, ચંદ્રકાન્ત સાંગાણી, શેખર પુરોહિત, જયંત વ્યાસ, રાજેન્દ્ર ભટ્ટ, ઓધવલાલ, નામદેવ.
અભિનેત્રીઓ :	પદમારાણી, સરિતા, સગુણા, કમળાબાઈ, ચંદ્રિકા, અરુણા ઈરાની, લક્ષ્મી, પુષ્પા શાહ, રેહાના જરીવાલા.
સન્નિવેશકારો :	શંકરરાવ પ્રધાન, રાજકુમાર રાજપ્રિય.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, અમદાવાદ.
વિશેષ હકીકત :	‘પાનેતર’ના 150 અને ‘જાનમાં આવજો’ના 100 પ્રયોગ થયા.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1964માં સંસ્થા બંધ થઈ.

70. મનહર નટકલા મંડળ (27 જુલાઈ, 1959થી અંદાજે 1989)

સ્થાપક :	મનહરલાલ ટી. જોશી
વ્યવસ્થાપકો :	મયાશંકર માસ્તર, મનહરલાલ ટી. જોશી, સોમનાથ ડી. નાયક.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1959, સૌરાષ્ટ્ર
નાટ્યલેખકો :	હરિભાઈ પટેલ, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, રહેમાન બેલીમ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1959
ભજવેલાં નાટકો :	‘દેવરો આલણદે’, ‘કચ્છની વીરાંગના’, ‘અબડો જામ’, ‘સોળ વલ્લુ સોનું’, ‘માંગડાવાળો’, ‘નાગવાળો નાગમતી’, ‘રાણો કુંવર’, ‘પડી પટોળે ભાત’, ‘વીર જગડુશા’ તથા જૂનાં ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક નાટકો ભજવ્યાં. કુલ 9 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	નટવરલાલ ‘ચાલી’, મનહરલાલ ટી. જોશી, રાઘવજી જોશી.

સંગીતકાર :	હાર્મોનિયમ-વાદકો : છગનલાલ 'સાહ્યબો', કરીમ અબુ માસ્તર, મહંમદહુસેન મીર, રમણિક માસ્તર, વિનુભાઈ રાજપુરા, નાગરદાસ નાયક, બાબુભાઈ ભટ્ટ.
અભિનેતાઓ :	મનહરલાલ જોષી, નટવરલાલ 'ચાર્લી', રહેમાન બેલીમ, ઇસ્માઈલ મીર, અબલ મીર, રાઘવજી જોષી, નાગરદાસ નાયક, સતીશ શાહ, સુરેશ શાહ, મહંમદહુસેન મીર, દિનેશ રાવળ, અંબાલાલ, સોમનાથ ડી. નાયક, કાકુભાઈ રાવળ, અનિલ મોદી.
અભિનેત્રીઓ :	શારદા, પ્રેમિલા જોશી, કિશોરી, શાલિની (જુનિયર), શ્રીમતી સવિતા, અંજના, મધુમતી.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	વેરાવળ, ગોંડલ, ભાવનગર, જામનગર, અમદાવાદ, વીસનગર, સાવરકુંડલા, દામનગર.
વિશેષ હકીકત :	'મંગલડાવાળો' નાટકના સળંગ 100 પ્રયોગ દામનગર(સૌરાષ્ટ્ર)માં 1960માં ક્રિટસન લાઈટથી ભજવાયા. 'વહુ માથાની મળી'ના 101 પ્રયોગ જામનગરમાં અને 'મંગલમૂર્તિ'('વેશ્યા કે વહુ')ના 115 પ્રયોગ જામનગરમાં.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1989માં અમદાવાદમાં સંસ્થા બંધ થઈ.

71. શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ (13 ઓક્ટોબર, 1960થી 1990)

સ્થાપક :	ગણપતલાલ વીરચંદ નાયક, પ્રહલાદભાઈ મોહનલાલ નાયક, હરિલાલ છબીલદાસ નાયક, બાબુલાલ છબીલદાસ નાયક; 4 ભાગીદારો.
વ્યવસ્થાપકો :	ગણપતલાલ વીરચંદ નાયક, પ્રહલાદભાઈ મોહનલાલ નાયક.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	13 ઓક્ટોબર, 1960, ઉમતા (જિ. મહેસાણા).
નાટ્યલેખકો :	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા, પ્રકાશ દાણી, સંજય વર્મા 'અંગાર', કાસમભાઈ સુલેમાન મીર.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	જૂનું નાટક 'અધિકારી' 1960માં.
ભજવેલાં નાટકો :	'મહેંદી રંગ લાગ્યો' (1961), 'રામદે પીર' (1962), 'રઢિયાળી રાત' (1972), 'વહુએ વધારી આબરૂ' (1982), 'કંકુનો રંગ કાળો' (1986), 'બેલામારુ' (1986), 'પિયુ ગયો પરદેશ' (1987), 'મહિયરની ચૂંદડી' (1987), 'સોનામાં સુગંધ' (1987), 'સમય વર્તે સાવધાન' (1989). જૂનાં-ધાર્મિક-સામાજિક નાટકો - કુલ નવાં 10 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	હરિલાલ છબીલદાસ નાયક,
સંગીતકારો :	બાબુલાલ છબીલદાસ નાયક; હાર્મોનિયમ-વાદકો : કાસમભાઈ સુલેમાન મીર, મુબારકભાઈ મીર, માધવલાલ નાયક, ગણપતલાલ બાપુલાલ નાયક, ઉમિયાશંકર નાયક; તબલાં : બાબુલાલ હરગોવન નાયક, નથુરામ ઉસ્તાદ; ઢેલક : મોહનભાઈ ભાંડ.

અભિનેતાઓ :	પોપટલાલ પ્રેમચંદ નાયક, ડાહ્યાભાઈ શિવરામ નાયક 'સંત', શાન્તિભાઈ લલ્લુભાઈ નાયક, કાન્તિલાલ કાળિદાસ નાયક, કનુભાઈ પંડ્યા, ચીમન 'સંજય', રતિલાલ કેશવલાલ નાયક, કાન્તિલાલ છોટાલાલ નાયક, માધવલાલ નાયક, દયાશંકર લીલાધર નાયક, વસંતલાલ મોહનલાલ નાયક, નટવર નારાયણ નાયક, ગુલાબસિંહ ડાડા, પ્રહલાદ વિહલદાસ નાયક, બાબુભાઈ ભાંડ, કુમુદ ત્રિવેદી, મનોજ પઠાણ, સંજય વર્મા 'અંગાર'.
અભિનેત્રીઓ :	કુ. નુર, રાજકુમારી, જયશ્રી કાપડી, પ્રભારાણી, નિર્મળા ડાડા, સવિતા નવાબ, નજમા, ગાયત્રી, સ્મિતા ત્રિવેદી, શીલા રાજસ્થાની, કિષ્કા ગોંડલિયા, તારાદેવી, મંજુશ્રી.
સન્નિવેશકાર :	બાબુલાલ છબીલદાસ નાયક
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	વીસનગર, વડનગર, ઊંઝા, સિદ્ધપુર, ઉમતા, ગોઝારિયા.
વિશેષ હકીકત :	વીસનગરમાં 7 ફેબ્રુઆરી, 1982માં 'વહુએ વધારી આબરૂ' નાટકના સળંગ 100 પ્રયોગો થયા.
સમાપ્તિ :	1990.

72. મોરબી નાટક સમાજ (1961થી 1975)

સ્થાપક :	નર્મદા કાન્તિલાલ મહેતા.
વ્યવસ્થાપક :	ગોવિંદભાઈ મિસ્ત્રી, મયાશંકર માસ્તર, ચૂનીલાલ સોમપુરા.
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1961માં વાંકાનેરમાં સ્થાપના.
નાટ્યલેખક :	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા
ગીતકારો :	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા, રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, ભાસ્કર ભટ્ટ, બી. કે. માસ્તર, હેમુભાઈ ભટ્ટ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'સોનબહેનની ચૂંદડી' 1961માં વાંકાનેરમાં.
ભજવેલાં નાટકો :	'ઈશ્વર આરામમાં છે', 'પાનેતરનો રંગ', 'વાલો નામેરી', 'શ્રીમાન મુરલી', 'વીર ચાંપરાજવાળો', 'રાજતિલક', 'મલ્હાર રાળની મેલડી', 'ધરતીનો છેડો ક્યાં ?' તથા જૂનાં સામાજિક, ધાર્મિક નાટકો. કુલ નવાં 10 નાટકો ભજવ્યાં.
સંગીતકાર :	હાર્મોનિયમ-વાદક : છગનલાલ રેવાશંકર મહેતા 'સાહ્યબો'.
અભિનેતાઓ :	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા, મૂળશંકર મહેતા, મેરામણ, કનુ ગઢવી, પ્રાણજીવન રાવળ, હરિલાલ, મહંમદ, ઘનશ્યામ, કિરીટ, ચૂનીલાલ સોમપુરા.

સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર અભિનેતા :	પ્રાગજીભાઈ (મોરબી)
અભિનેત્રીઓ :	સરોજ મેરામણ, ઉષા કનુભાઈ ગઢવી, કમલા, મીનાક્ષી, કુસુમ, કૃષ્ણા, હર્ષિતા.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	વાંકાનેર, અમદાવાદ, મોરબી, ગોંડલ, પાલનપુર, જૂનાગઢ, મહેસાણા, જાફરાબાદ, કડી, વીસનગર.
વિશેષ હકીકત :	6,000 રૂપિયા દુષ્કાળ રાહતમાં 1966, મજેવડી(જિ. જૂનાગઢ)માં નિશાળનો ઓરડો બાંધવા માટે રૂ. દોઢ હજાર, જૂનાગઢમાં બંધાઈ રહેલા સ્મશાનગૃહ માટે રૂ. સવા ચાર હજાર, અમરાઈવાડી (અમદાવાદ) શંકરનું મંદિર બાંધવા માટે રૂ. 6,000 આપ્યા.
	ગુજરાત સંગીત-નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી દ્વારા મોરબીમાં યોજવામાં આવેલ હરીફાઈમાં 'ઈશ્વર આરામમાં છે' નાટકને પ્રથમ ઇનામ પ્રાપ્ત થયું. 1973માં તત્કાલીન મંત્રી શ્રી ગોરધનદાસ ચોખાવાલાના હસ્તે કવિ કાન્તિલાલ મહેતાનું સન્માન કરવામાં આવ્યું.
સમાપ્તિ :	1975, મેઘાણીનગર(અમદાવાદ)માં સંસ્થા બંધ થઈ.

73. ગુજરાત કલામંદિર (1962થી 1962)

સ્થાપક :	મા. અશરફખાન ('મુંજ').
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1962, અમદાવાદમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ કિશોર વેદ, મધુસૂદન આચાર્ય.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	માલવપતિ મુંજ (જૂનું નાટક), 1962.
ભજવેલાં નાટકો :	'સંસ્કારમૂર્તિ' (1962), 'ભવ્ય ભાવના' (22 માર્ચ, 1962). કુલ 2 નાટકો રજૂ કર્યાં.
સંગીતકાર :	સલામતખાન અશરફખાન
અભિનેતાઓ :	મા. અશરફખાન (મુંજ), બબલદાસ ભોજક, રમણલાલ ખીમજી પંડ્યા, બચુ ત્રિવેદી, સતીશકુમાર, પદ્મન મહેતા, મહેશ શાસ્ત્રી, છન્નાલાલ (સિને સ્ટાર).
અભિનેત્રીઓ :	શારદા, સરસ્વતીદેવી, કમળાબાઈ 'કોમિક', ઇન્દુ, લક્ષ્મી, ઇન્દિરા ટંકારિયા, આશા, ઉષા, શીલા, અંજના.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	અમદાવાદ, ધોરાજી, જૂનાગઢ.
વિશેષ હકીકત :	'માલવપતિ મુંજ' નાટક વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલ એમાં મા. અશરફખાને 2,700થી વધુ વખત 'મુંજ'ની ભૂમિકા કરી હતી.
	'ભવ્ય ભાવના' નાટકના અમદાવાદમાં 32 પ્રયોગ થયા હતા.

સમાપ્તિ :	મા. અશરફખાનના અવસાન પછી 1962માં આ સંસ્થા બંધ પડી.
-----------	---

74. મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ (1962થી 1967)

સ્થાપક :	તેરસિંહ ઉદેશી
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1962, મુંબઈ.
નાટ્યલેખકો :	તેરસિંહ ઉદેશી, સી. એમ. હુનર.
ગીતકારો :	તેરસિંહ ઉદેશી, કવિ સામંત, લલિતકુમાર પારેખ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘સો ટ્યનું સોનું’, 1962.
ભજવેલાં નાટકો :	‘હીરામાણેક’ (19 જૂન, 1966), ‘શરીકે હયાત’ (ઉર્દૂ, (મે, 1967).
દિગ્દર્શકો :	સોરાબજી કેરાવાલા, ચંપકલાલાજી.
સંગીતકાર :	અબ્દુલ પરમાર
અભિનેતાઓ :	સોહરાબ મોદી, સોરાબજી કેરાવાલા, તેરસિંહ ઉદેશી, ગોરધન, ભૂપેન્દ્ર દેસાઈ, રફિક હુસેન, ચંપકલાલાજી, શિવલાલ નાયક, મહેશ જોશી, અનિલકુમાર, હમીદ ‘મજનૂ’, મકબુલ હુસેન, એરચ તારાપોર, સી. જે. પાન્ડે, હિંમતલાલ ઠાકોર, રમેશ શાહ, રજનીકાન્ત જાની.
અભિનેત્રીઓ :	રાધિકારાણી, સરસ્વતીબાઈ, કુ. દિનાઝ, સુધા શ્રીનિવાસ, વાસંતીબાનુ, કુ. હંસા, શીલા નાયક, શબનમ, રંભારાણી, વઝીર બેગમ.
ભજવણીનાં કેન્દ્ર :	મુંબઈ, અમદાવાદ, વડોદરા, સૂરત,
વિશેષ હકીકત :	‘સો ટ્યનું સોનું’ નાટકના 1317 પ્રયોગ થયા. નાટકને ખૂબ સારો આવકાર મળ્યો. ‘હીરામાણેક’ નાટકની ટિકિટના દર (1966માં) રૂ. 100, 50, 25, 15, 10, 5 હતા.
સમાપ્તિ :	1967માં સંસ્થા બંધ થઈ.

75. અરુણા કલાકેન્દ્ર (અંદાજે 1965થી અંદાજે 1967)

સ્થાપક :	અરુણા ઈરાની
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	અંદાજે 1965, મુંબઈમાં.
નાટ્યલેખકો :	પ્રાગજી ડોસા, દામુ સાંગાણી.
ગીતકાર :	કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા, પ્રફુલ્લ દેસાઈ, મધુકર વૈદ્ય.

પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘મોટા ઘરની વહુ’ (12 જૂન, 1965).
ભજવેલાં નાટકો :	‘મીઠળ બાંધ્યા હાથ’ (12 ફેબ્રુઆરી, 1966), ‘પરણ્યા એટલે પ્યારા લાડી’ (1966), ‘સંસાર ચાલ્યો જાય છે’ (28 મે, 1967). કુલ 4 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	ચંદ્રકાન્ત સાંગાણી, જયંત ભટ્ટ.
સંગીતકાર :	એહમદ દરબાર
અભિનેતાઓ :	ફીરોઝ ઈરાની, જયંત ભટ્ટ, શેખર પુરોહિત, જયસિંહ માણેક, બકુલેશ પંડિત, ચંપકલાલા, સત્યેન કપૂર, દીનુ ત્રિવેદી, તરુણકુમાર, શ્યામકુમાર.
અભિનેત્રીઓ :	અરુણા ઈરાની, ઝંખના દેસાઈ, રક્ષા દેસાઈ, સગુણાદેવી, પુષ્પા શાહ, સુરેખા, જયશ્રી ટી.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	મુંબઈ
સમાપ્તિ :	1967માં સંસ્થા બંધ થઈ.

76. શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર (અંદાજે 1967થી અંદાજે 1997)

સ્થાપક :	તુલસીદાસ કે. પારેખ
સંચાલક :	ઉષાબહેન પારેખ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	જૂનાગઢમાં અંદાજે 1967માં સ્થાપના.
નાટ્યલેખકો :	ભીખુભાઈ જોશી, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, મધુસૂદન આચાર્ય, હેમુભાઈ ભટ્ટ.
ગીતકાર :	કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘લક્ષ્મણરેખા’ 1970.
ભજવેલાં નાટકો :	‘વઢકણી વહુ’ (1971). ‘બળાત્કાર’, ‘વરને ગમે તે વહુ’, ‘વેરના ડંખ’, ‘જમાનો બોલે છે’. કુલ 6 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શકો :	બબલદાસ ભોજક, અજિત મીર, અંબાલાલ વી, નાયક, જયંત ભટ્ટ.
સંગીતકારો :	બી. કે. માસ્તર, હાજીભાઈ મીર.
અભિનેતાઓ :	અંબાલાલ વી. નાયક, બબલદાસ ભોજક, ભીખુભાઈ જોશી (નાટ્યલેખક), ચંદ્રમોહન નાયક, બાપુલાલ નાયક, રહેમાન બેલીમ, ઓધવલાલ નાયક, રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, બલસારા, અજિત મીર, કટારિયા.

અભિનેત્રીઓ :	કમળાબાઈ કર્ણાટકી, કમળાબાઈ 'કોમિક', ઉષા રોય, ફરીદા, ઇન્દુ, અરુણા જરીવાલા, જયશ્રી કાપડી.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	ભાવનગર, રાજકોટ, જૂનાગઢ, સૂરત, અમદાવાદ, મહેસાણા, ઊંઝા, વીસનગર, માંડવી, ભુજ, આણંદ.
વિશેષ હકીકત :	9 માર્ચ, 1970ના રોજ 'શેણી વિજાણંદ'ના 100 પ્રયોગ ભાવનગરમાં; 1979માં 'મંગલમૂર્તિ' અને 'વેશ્યા કે વહુ'ના 225 પ્રયોગ વીસનગરમાં.
સમાપ્તિ :	અંદાજે 1997માં.

77. શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર, (1968થી 1989)

સ્થાપક :	રાજેન્દ્રકુમાર રતિલાલ ભટ્ટ
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ :	1968માં જૂનાગઢ જિલ્લાના શાહપુરમાં.
નાટ્યલેખકો :	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, ભીખુભાઈ જોશી, દામુ સાંગાણી, કવિ કાન્તિલાલ મહેતા, રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, ડૉ. અમુભાઈ કાટબામણા.
ગીતકાર :	વિનુભાઈ રાજપુરા
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	1968 જૂનું નાટક ભજવ્યું.
ભજવેલાં નાટકો :	'વહુ માયાની મળી' (1971), 'પિતૃદેવતા' (1973), 'ધર્મપિતા' (1973), 'જીવનસંગ્રામ' (1975), 'જેવી સાસુ તેવી વહુ' (1986), 'વસમા વેણ વહુના' (1987), 'વેર ને વાસના' (1983), 'પવિત્ર ગંગા' (21 માર્ચ 1989), 'વરદાન' 'રાણો કુંવર' કુલ 10 નાટકો રજૂ કર્યો.
દિગ્દર્શક :	રાજેન્દ્રકુમાર રતિલાલ ભટ્ટ
સંગીતકારો :	હાર્મોનિયમ-વાદક : મહંમદભાઈ બાબરાવાળા, ડી. સી. શર્મા, વિનુભાઈ રાજપુરા, કરીમ માસ્તર.
અભિનેતાઓ :	છન્નાલાલ પટેલ (ચલચિત્ર અભિનેતા), રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ, પેન્ટર ખાન, મહંમદહુસેન મીર, મનોજકુમાર, ભોગીકુમાર, ભીખુભાઈ જોશી (નાટ્યકાર), ડી. એમ. ઉપાધ્યાય, મહંમદ 'મામા'.
અભિનેત્રીઓ :	સાધના ('મીરાંબાઈ'), સવિતા મહેતા, હીરાબાઈ, કમલપ્રભા, લતાદેવી, ગિરજાબાઈ, અરુણા, પારુલ ભટ્ટ.
સન્નિવેશકાર :	પેન્ટર ખાન, પેન્ટર મોઢા.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	ભાવનગર, અમદાવાદ, ગોંડલ, રાજકોટ, જૂનાગઢ, પોરબંદર, વેરાવળ, અંજાર.

વિશેષ હકીકત :	ભાવનગરના મોતીબાગ ઓપન એર થિયેટરમાં 1971માં 'જેસલ-તોરલ'ના સળંગ 100 પ્રયોગ અને 'વહુ માથાની મળી'ના સળંગ 120 પ્રયોગ. 101 પ્રયોગ જૂનાગઢ, 75 પ્રયોગ પોરબંદર (1975), 101 પ્રયોગ રાજકોટ.
સમાપ્તિ :	1989.

78. કમલ કલાકેન્દ્ર, અમદાવાદ (અંદાજે 1969થી અંદાજે 1986)

સ્થાપક :	અંજુ શાહ તથા શીલા શાહ
વ્યવસ્થાપક :	મનોજકુમાર
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1969	
નાટ્યલેખકો :	દામુ સાંગાણી, પ્રફુલ્લ દેસાઈ.
પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	'છૂટાછેડા' (જૂનું નાટક), 'સંજોગનાં રમકડાં', 'કાચા પોચા નથી હોં', 'સૌભાગ્યવતી' (1970), 'સોહાગણનાં સપનાં' (1974), 'એક એકથી સવાયા'. કુલ 5 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	બિપિન મહેતા, શીલા શાહ.
સંગીતકારો :	મનોજકુમાર, અમરકુમાર મારવાડી, ઇશાક મોહંમદ જોધપુરી.
અભિનેતાઓ :	નગીન શાહ, પ્રકાશ, મનોજકુમાર, યશવંત જોશી, જગન્નાથ નાયક, મણિકાન્ત આચાર્ય, તુલસીદાસ, હરીશ પરમાર, બાળ-નટ બંટી, હેમુભાઈ ભટ્ટ.
અભિનેત્રીઓ :	શીલા શાહ, અંજુ શાહ, હીરાબાઈ, રક્ષા દેસાઈ, કમલપ્રભા શાહ, નિરૂપમા આશર, રંજનબાળા, બીના શાહ.
ભજવણીનાં કેન્દ્રો :	અમદાવાદ, આણંદ, રાજકોટ, સિદ્ધપુર, જૂનાગઢ.
વિશેષ હકીકત :	'છૂટાછેડા' નાટકનો 505મો પ્રયોગ (3 સપ્ટેમ્બર, 1970ના રોજ) અમદાવાદમાં, 'સંજોગનાં રમકડાં' નાટકનો 100મો પ્રયોગ (19 ડિસેમ્બર, 1970ના રોજ) અમદાવાદમાં.
સમાપ્તિ :	1986માં અંદાજે.

79. શ્રી કલા પથિક (1972થી 1972)

સ્થાપક :	કુમાર અલીદાદન
વ્યવસ્થાપક :	બી. એ. આચાર્ય
સ્થાપના વર્ષ અને સ્થળ : 1972, પાલિતાણા(સૌરાષ્ટ્ર)માં.	
નાટ્યલેખકો :	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ, કવિ કાન્તિલાલ મહેતા.

પ્રારંભરૂપ પ્રયોગ :	‘શેણી વિજાણંદ’ (14 મે, 1972)
ભજવેલાં નાટકો :	‘શેણી વિજાણંદ’, ‘સોનબહેનની ચૂંદડી’. કુલ 2 નાટકો રજૂ કર્યાં.
દિગ્દર્શક :	કુમાર
સંગીતકાર :	મીર અબ્દુલ ‘ભગત’
અભિનેતાઓ :	કુમાર, ઇસ્માઇલ (‘વિજાણંદ’), અબ્દુલ મીર ‘ભગત’, અલારખા મીર, ભીમજી દરબાર, અરવિંદકુમાર, જમનકુમાર, ભાઈલાલ, ભીખુ (રમકડું).
અભિનેત્રીઓ :	રાણી ઇન્દુમતી ભગવાનદાસ, બાલુબાઈ, (ધુલાગીર) કુ. શાન્તા, કુ. શીલા, શહેનાઝ, શોભારાણી, શાલિની.
સન્નિવેશકાર :	પેન્ટર ખાન.
વિશેષ વિગત :	‘શેણી વિજાણંદ’ નાટકના પાલિતાણામાં સળંગ 80 પ્રયોગો થયા.
ભજવણીનું કેન્દ્ર :	પાલિતાણા.
સમાપ્તિ :	1972માં પાલિતાણામાં.

2.

નાટ્યકારો

ગુ જરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર કેટલાક એવા પણ નાટ્યલેખકો થઈ ગયા; જેઓ નાટક, પ્રહસન અને ગીતો – એ ત્રણેય પાસાંની એકસરખી કુશળતાથી રચના કરી શકતા. એવા કેટલાક સફળ-સમર્થ લેખકોમાં ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, કવિ મૂળશંકર મૂલાણી, વાઘજી આશારામ ઓઝા, ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન, કવિ જામન, છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા, કવિ જી. એ. વૈરાટી, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી અને કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરનો નામોલ્લેખ કરી શકાય.

મણિલાલ ‘પાગલ’, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, પ્રફુલ્લ દેસાઈ, નંદલાલ નકુભાઈ શાહ, કવિ કાંતિલાલ મહેતા વગેરેનાં નાટકો પરથી ચલચિત્રોનું પણ નિર્માણ થયું હતું.

કવિ-નાટ્યલેખકો નાટ્યસંસ્થાઓમાં માસિક પગારથી રખાતા અને તે પ્રમાણે ગીત કે નાટક લખતા; કોઈ વખત ઉચ્ચક રકમ લઈને પણ નાટ્યલેખન કરતા.

થોડાક નાટ્યલેખકો નવા નાટકના સર્જનસમયે મુખ્ય કલાકારોની અભિનયશક્તિને નજર સમક્ષ રાખીને જ નાટકનું પાત્રલેખન કરતા હતા.

નાટ્યલેખકોની કેટલીક વિચિત્ર આદતો હતી. કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિકને કહેતા કે, “મારા ઓરડામાં દીવાલો અને છત પર અત્તર છંતાવો કે જેથી નાટક લખતી વખતે મારી વિચારધારા સારી રીતે ચાલે.”

નાટ્યલેખક મણિલાલ ‘પાગલ’ના પ્રથમ લગ્ન પ્રસંગે એ જમાનામાં નકુભાઈ શેઠે તેમને માટે રૂ. 5,000 જેવો મોટો ખર્ચ કર્યો હતો. નાટ્યલેખક મણિલાલે ઉર્દૂ નાટ્યલેખક ‘મહેશર’ના ઉર્દૂ નાટક ‘ઝેરી છૂરી’માં પાગલ રાજાની ભૂમિકા ભજવી હતી. વર્ષી 1915માં શ્રી દેશી નાટક સમાજે છોટાલાલ ઋષદેવ શર્માનું ‘સતી દમયંતી’

કરાંચીમાં ભજવ્યું. એમાં પણ એમણે ગાંડા રાજાનો અદભુત અભિનય કર્યો. એમની અટક તો ત્રિવેદી, હતી પરંતુ ગાંડા રાજાની ભૂમિકા ખૂબ સફળતાપૂર્વક ભજવવા બદલ એમને ‘પાગલ’નું ઉપનામ આપવામાં આવ્યું; જે તેમની અભિનય-કુશળતાનું કાયમી પ્રતીક બની રહ્યું.

તેમનું નામ નાટ્યતપ્તા પર ગૌરવવંતું હતું. એક સમય એવો હતો જ્યારે મુંબઈમાં એકીસાથે 4થી 5 નાટ્યસંસ્થાઓ શનિ-રવિએ એમનાં જ નાટકો ભજવતી હોય.

મણિલાલ ‘પાગલ’

મુંબઈમાં રૂપિયા એક હજાર માટે એક વખત તેમને ત્યાં જપ્તી આવી. જપ્તીવાળાને કહ્યું કે ‘તમો અહીં માત્ર અડધો કલાક બેસો, હું તમોને રૂપિયા આપું છું. જપ્તીવાળાને બેસાડીને તેઓ ટેકસી કરીને શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજના માલિક પાસે ગયા. તેમને ઓચિંતા જ આવેલા જોઈ શેઠ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા, આવવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે ‘મારે ત્યાં રૂ. એક હજાર માટે જપ્તી આવી છે. મને રૂપિયા જોઈએ.’ આ સાંભળ્યા પછી શેઠે કહ્યું કે ‘મણિલાલ, અમે તમોને હજારો રૂપિયા આપ્યા છે, પણ જો તમોએ એ સાચવી રાખ્યા હોત તો આજે આ હાલત ન હોત.’ આ સાંભળી ‘પાગલે’ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ‘શેઠ, અમે રૂપિયા સાચવી રાખ્યા હોત તો તમારા જેવા મારે ત્યાં દરવાન હોત’. શેઠે રૂપિયા આપ્યા અને તેમણે જપ્તીવાળાને ચૂકવી દીધા.

1948માં ખટાઉ ઓલફ્રેડ કંપની વડોદરાના વાંકાનેર થિયેટરમાં ફરીથી શરૂ થઈ ત્યારે તેમાં મણિલાલ ‘પાગલ’ ભાગીદાર હતા. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં પણ એક સમયે મણિલાલ ‘પાગલ’ ભાગીદારનું સ્થાન ધરાવતા હતા.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહે નાટ્યલેખક મણિલાલ (‘પાગલ’) પાસે નવું નાટક લખાવ્યું. નાટક સંપૂર્ણ લખાઈ ગયા પછી એના વાચન વખતે નકુભાઈને નાટકની સફળતા વિષે શંકા જાગવાથી એમણે કવિ મૂળશંકર મૂલાણીને ‘પાગલ’નું નાટક વાંચી જઈ જરૂર જણાય ત્યાં સુધારાવધારા કરવાનું કહ્યું. કવિએ નાટક વાંચી જઈ જણાવ્યું કે ‘નાટકની રચના બરાબર છે અને એમાં સુધારવા જેવું કંઈ જ નથી.’ કવિનો અભિપ્રાય જાણ્યા પછી શેઠની શંકા દૂર થઈ. આ બાબતની મણિલાલ(‘પાગલ’)ને ખબર પડી ત્યારે એમણે નકુભાઈ શેઠને કહ્યું કે ‘એક પલ્લામાં મારું લખેલું આખું નાટક મૂકો અને બીજા પલ્લામાં મુરબ્બી કવિ મૂલાણીની કવિતા મૂકો તો કવિતાવાળું પલ્લું નમી જાશે.’ મણિલાલ ‘પાગલ’ આવા ખેલદિલ હતા. કવિ મૂલાણીએ પણ ધાર્યું હોત તો નાટકમાં સુધારા કરીને ઠીક ઠીક રકમ મેળવી શક્યા હોત, પરંતુ એમણે નાટક વિશે પ્રામાણિક મત આપીને પોતાની સજ્જનતા અને બિરાદરી દર્શાવ્યાં.

મણિલાલ ‘પાગલ’ની એક જમાનામાં ભારે બોલબાલા હતી. અનેક નાટ્યસંસ્થાઓને નાટકો લખી આપીને બેંકમાં રૂ. 65,000ની રકમની બચત કરી હતી, પણ મહાલક્ષ્મીના રેસના મેદાનમાં એ બધી મૂડી જતી રહી અને 3 મહિનામાં જ રૂ. 19-9-9 જેવી મામૂલી રકમ જમા રહી; છતાં પણ એમની જીવવાની મસ્તી છેવટ સુધી જળવાઈ રહી. લખવામાં, બોલવામાં અને જીવવામાં પણ તેમણે ખુમારી જાળવી રાખી.

શ્રી દેશી નાટક સમાજ, શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ તથા શ્રી આર્યનૈતિક સમાજ જેવી 3 મોટી

નાટ્યસંસ્થાઓએ સંપ કરીને મણિલાલ ‘પાગલ’નાં નાટકો નહિ લેવાનું અને નહિ ભજવવાનું નક્કી કર્યું હતું, છતાં પણ ‘પાગલ’ની લોકપ્રિયતાનો એટલો પ્રભાવ હતો કે એમની પાસેથી નાટકો લેવાની તેમને ફરજ પડી હતી.

ઉર્દૂના મશહૂર નાટ્યલેખક આગા હશ્ર કાશ્મીરી પણ કવિ મૂળશંકર મૂલાણીને ગુરુના પૂજ્ય ભાવથી જોતા હતા. મૂલાણીનાં નાટકો નિહાળી એમની નાટ્યલેખનની પ્રેરણાને વધુ બળ મળ્યું હતું.

કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનું ‘અજબકુમારી’ નાટક તો ગુજરાતી ભાષા નહિ જાણનારને પણ આકર્ષિત કરે એવું હતું.

આ કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની દુનિયામાં ‘ઇન્ડિયન શેક્સપિયર’ તરીકે ઓળખાતા હતા. એમના નાટ્યલેખનની શક્તિનો મણિલાલ ‘પાગલ’ પર ઊંડો પ્રભાવ પડ્યો હતો. તેઓ જાહેરમાં કહેતા કે મને જો કવિ મૂળશંકર મૂલાણીની નકલ કરનાર નાટ્યકાર તરીકે ઓળખાવવામાં આવશે તોપણ હું મારી જાતને ભાગ્યશાળી માનીશ.

કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા પ્રથમ વાર શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં જોડાયા ત્યારે નવા રજૂ થનાર નાટક માટે ગીતો લખવાનાં બાકી હતાં. ખ્યાતનામ સંગીતકાર હમીરજી ઉસ્તાદનું સંગીત હતું. ઉસ્તાદની સાથે ગીતો રચવાનો તેમને માટે એ પ્રથમ પ્રસંગ હતો. ઉસ્તાદે ગીત માટેની તરજ માત્ર ૩ વખત વગાડી એટલામાં તો કવિએ ગીતની રચના કરી દીધી. આ હકીકતથી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયેલા ઉસ્તાદ ગીતની રચના કરેલ કાગળ લઈને સંસ્થાના માલિક બાપુલાલ નાયક પાસે ઉત્સાહભરે ગયા અને કહ્યું કે ‘તમે કોને ગીત લખવા મોકલ્યો છે.’ આ સાંભળી બાપુલાલભાઈએ વિસ્મયથી કહ્યું, ‘કેમ એ ગીત નહિ લખી શકે ?’; ત્યારે ઉસ્તાદે કહ્યું કે ‘મેં ગીતની તરજ માત્ર ૩ વખત વગાડી એટલામાં તો તેમણે ગીતની રચના કરી દીધી !’ પણ બાપુલાલભાઈએ જવાબ આપ્યો કે ‘એની તારીફના પુલ બાંધશો નહીં, હજી એની પાસેથી આપણે ઘણું કામ લેવાનું છે.’ ગીતરચનાની આવી સહજ શક્તિ કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળામાં હતી.

કવિ કાંતિલાલ મહેતાએ એમના અવસાનના ૮ દિવસ અગાઉ મે, ૧૮૯૧માં કહ્યું હતું કે ‘જો આ મોંઘવારીના જમાનામાં બધું જ મોંઘું થતું જશે, તો માણસને બાળવાનાં લાકડાં પણ નહીં મળે. મારા વખતે જો લાકડાં ના મળે તો મારાં લખેલાં નાટકોની આ બે પેટી ભરેલી પ્રતો છે એનાથી બાળજો.’

બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર તથા ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા સિવાય કોલેજની કોઈ પણ પ્રકારની ઉચ્ચ ડિગ્રી ન હોવા છતાં પણ ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, વાઘજી આશારામ ઓઝા, ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, કવિ મૂળશંકર મૂલાણી, છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા, કવિ નથુરામ, સુંદરજી શુક્લ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ જી. એ. વૈરાટી, ગૌરીશંકર ત્રિભોવન ઉપાધ્યાય, મણિશંકર પોપટલાલ હળવદકર, મણિલાલ (‘પાગલ’), કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ જામન, હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ, હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ, નંદલાલ નકુભાઈ, દામુ સાંગાણી, કવિ કાંતિલાલ મહેતા વગેરે નાટ્યકારોનાં સફળ નાટકો ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર લગભગ સવા સદી સુધી લોકરંજન અને સંસ્કારસિંચનનું હેતુલક્ષી કામ પાર પાડતાં રહ્યાં. આજે નાની નાટ્યસંસ્થાઓ સામાન્ય શહેર કે ગામડાંમાં એ નાટકો ભજવી રહી છે.

રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટલિખિત ‘બુદ્ધદેવ’ નાટકની ઓપેરાની ૨૬ આવૃત્તિઓ અને ‘સૂર્યકુમારી’ની ૫૮ આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ હતી. ૧૯૧૪માં ‘બુદ્ધદેવ’ લખવાના રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટને રૂ. ૫૦૦ મળ્યા હતા.

૧૯૧૮માં ‘સ્વદેશી સેવા’ નાટકના લેખક ફિદાહુસેન ‘મનહર’ વરતેજવાળાએ નાટક લખી દીધા પછી એક શબ્દ પણ સુધારવાની સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી હતી.

1916માં 'જયદેવ' નાટકના લેખક નથુરામ સુંદરજી શુક્લનો અંગત ખર્ચ રૂ. 10 હજાર જેટલો શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ શેઠે ઉપાડ્યો હતો.

નાટ્યલેખક પ્રફુલ્લ દેસાઈએ ઉર્દૂ નાટક 'લયલા મજનૂ'ના સંવાદો બોલતાં એવા રંગમાં આવી ગયા હતા કે મજનૂની જેમ પહેરેલાં વસ્ત્રો ફાડી નાખ્યાં હતાં.

કવિ જામન

શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ મણિલાલ ન. દ્વિવેદીનું ભજવેલું નાટક 'કુલીન કાન્તા' જોઈને ગોવર્ધનરામે કહ્યું હતું કે 'હું નાટક ન જોવાની પ્રતિજ્ઞાવાળો છું, પણ આ નાટકથી અતિ પ્રસન્ન થયો છું.'

કવિ નાટ્યલેખકો કે કલાકારોનાં નામ પરથી માર્ગનાં નામો આપવામાં આવ્યાં છે; જેમ કે કવિ ત્રાપજકર માર્ગ (ત્રાપજ, જિ. ભાવનગર), કવિ 'પાગલ' માર્ગ (રાજકોટ), વાઘજી આશારામ માર્ગ (મોરબી, જિ. રાજકોટ), કવિ 'મનસ્વી' ચોક (પ્રાંતિજ, જિ. સાબરકાંઠા), લાલજી નંદા ચોક (વડોદરા), કવિ પ્રભુલાલ વાડી (મુંબઈ), કવિ પ્રભુલાલ માર્ગ (વીરપુર); જ્યારે જયશંકર 'સુંદરી'ની સ્મૃતિમાં અમદાવાદ ખાતે જયશંકર 'સુંદરી' નાટ્યગૃહનું રાજ્ય સરકાર તરફથી નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ મૂળશંકર મૂલાણી, નારાયણ વિસનજી ઠક્કર, કવિ ફૂલચંદ ઝ. શાહ, પ્રાગજી ડોસા જેવા નાટ્યકારો વિશે વિવિધ વ્યક્તિઓએ શોધનિબંધ

લખી પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી પણ મેળવી છે. કવિ ફૂલચંદ ઝ. શાહનાં તમામ નાટકો પ્રકાશિત થયાં છે.

કવિ જામન, અભિનેતા, દિગ્દર્શક, નાટ્યલેખક અને સંગીતકાર હતા. વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર ઓછાં પાત્રોવાળી નાટિકાનો આરંભ કરવાનો યશ તેમને ફાળે જાય છે. તેમનાં નાટકોમાં નવીન વિચારધારા પણ જોવા મળતી હતી.

1920માં કવિ મૂળશંકર મૂલાણીએ સત્યાગ્રહની ચળવળને અનુલક્ષીને 'ધર્મવીર' નાટક લખ્યું હતું, તેને ભજવવા માટેની પરવાનગી સરકાર તરફથી મળી ન હતી. એ પછી 'કલ્યાણ રાહ' નાટક લખ્યું, પરંતુ એ ભજવાય તે પહેલાં જ સંસ્થાના માલિક છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાએ શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી 1922માં બાપુલાલ બી. નાયકને વેચાણ આપી દીધી હતી.

કવિ કાંતિલાલ જગજીવન મહેતાનાં નાટકોએ જૂની રંગભૂમિને અંદાજે છેલ્લાં 40 વર્ષ સુધી પ્રવૃત્તિમય રાખી હતી. શ્રી દેશી નાટક સમાજને બાદ કરતાં ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રની નવી નાટ્યસંસ્થાઓએ વધારેમાં વધારે એમનાં નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

'હરિશ્ચંદ્ર' નાટકનું ઉર્દૂ ભાષાંતર આગા હશ્રે કર્યું હતું અને તેના સંખ્યાબંધ પ્રયોગો થયા હતા અને આગા હશ્રેને ખૂબ ખ્યાતિ મળી હતી. ગુજરાતી નાટ્યકારોની રચનાઓના અનુવાદ ગુજરાતી સિવાયની રંગભૂમિ પર ભજવાતા અને ખ્યાતિ પામતા, કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહનું ગુજરાતી નાટક 'અનસૂયા'નું હિંદી ભાષાંતર પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબે' કર્યું હતું. કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનાં ગુજરાતી નાટકો 'શાલિવાહન' અને 'પૃથ્વીરાજ' હિંદી ભાષામાં ભજવાયાં હતાં અને બેહદ લોકપ્રિય નીવડ્યાં હતાં.

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીરચિત નાટકોનાં ગીતોમાંથી ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ અને રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટે પ્રેરણા મેળવી હતી.

નબળી રચનાવાળું નાટક કુશળ કલાકારોએ નાટ્યકલાની નિપુણતાથી રંગમંચ પર સફળ બનાવ્યું છે, જ્યારે સારી રચનાવાળું નાટક કુશળ કલાકારોના અભાવે નિષ્ફળ ગયું છે.

હરિહર ('દીવાના') કહેતા કે 'નાટ્યલેખકની મંજૂરી વગર, એના નાટકમાં સુધારાવધારા થઈ શકે નહિ.'

પ્રભુલાલ દ્વિવેદી 'કુણાલ' નાટક લખી રહ્યા હતા ત્યારે એમનાં પત્નીનું વતનમાં અવસાન થયું, પરંતુ સંસ્થાને નાટક સંપૂર્ણ લખીને સોંપી દેવાનું હોવાથી તેઓ આવા પ્રસંગે પણ જઈ શક્યા નહોતા.

પ્રભુલાલ દ્વિવેદી

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના વિકાસમાં ઉત્તર ગુજરાતની નાયક-ભોજક કોમની જેમ ગુજરાતસૌરાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણોનો અગત્યનો ફાળો છે. ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રે વિશેષ સંખ્યામાં નામાંકિત નાટ્યલેખકો આપ્યા છે. રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે (મહુધા), મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી (નાડયાદ), કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય (ધ્રાંગધ્રા), વાઘજી આશારામ ઓઝા (મોરબી), મૂળજી આશારામ ઓઝા (મોરબી), છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા (ડાકોર), કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ (વાંકાનેર), કવિ મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી (ભાવનગર), ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળ (વાંકાનેર), ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ (વાંકાનેર), મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય (વાંકાનેર), જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ (જામનગર), કવિ જી. એ. વૈરાટી (ધોળકા), પ્રભુલાલ દયારામ દ્વિવેદી (વીરપુર), મણિલાલ ત્રિભુવન ત્રિવેદી (ત્રાપજ) 'કવિ પાગલ', મણિશંકર પોપટલાલ રાજગોર હળવદકર (હળવદ), ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા (સૂરત), પરમાનંદ

મણિશંકર ભટ્ટ ત્રાપજકર (ત્રાપજ), ચીમનલાલ ભીખાલાલ જોશી - કવિ 'મનસ્વી' (પ્રાંતિજ), હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ (મોરબી), પ્રફુલ્લ દેસાઈ (અમદાવાદ), હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ (મોરબી), કવિ કાંતિલાલ જગજીવન મહેતા (મોરબી), આચાર્ય મધુસૂદન ગિરધરલાલ (અમદાવાદ) જેવા બ્રાહ્મણ નાટ્યકારોએ તેમના નાટ્યલેખનથી ગુજરાતી પ્રેક્ષકોનું મનોરંજન કરવા ઉપરાંત ગુજરાતી રંગભૂમિના વિકાસમાં યથાશક્તિ ફાળો આપ્યો હતો.

લેખકો અને તેમનાં નાટકોની વિગતો

લખેલાં નાટકો	પ્રથમ રજૂઆત	ભજવનાર નાટ્યસંસ્થા	મૌલિક કે સૂચિત
• અર્ધવર્ણુ રામચંદ્ર			
અલોપ રત્ન	1916	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	કથા : બડવાનીના મહારાજા લિખિત 'લોસ્ટ જ્વેલ' ઉપરથી
• 'અમરેલીકર' મોહનલાલ વિઠ્ઠલદાસ વર્મા			

અયોગ્ય દીક્ષા	1931	શ્રી સત્યપ્રકાશ નાટક સમાજ	મૌલિક
કાળાં બજાર	1934	શ્રી વિક્રમ નાટક સમાજ	મૌલિક
• આચાર્ય અનંત (જ. 17 જાન્યુઆરી 1921, ગોંડલ; અ. 10 સપ્ટેમ્બર 2003, અમદાવાદ)			
તોય અમે નાટકિયા	1961	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

10 નાટકોનો સંગ્રહ ‘અબીલગુલાલ’ (1957), ત્રિઅંકી નાટકો ‘મંગલમૂર્તિ’ (1960), ‘કરિયાવર’ (1977), ‘શ્રદ્ધા ફળી’ (1977), ‘બ્રહ્મચારી’ (1965), ‘નવલું પ્રભાત’ (1977); 8 એકાંકી-સંગ્રહ : ‘મદારીનો ખેલ’ (1956), ‘અમર સુહાગ’ (1977); ‘આતશ ઓલવાયો’, ‘પાસા ઊંધા પડ્યા’, ‘ગણતરી ખરી કે ખોટી’, ‘જય જગદંબા’ વગેરે.

‘જીવન ઔર કલા’, ‘દુશ્મન’, ‘શરણાર્થી’, ‘મનુષ્યધર્મ’ તેમનાં હિંદી નાટકો છે.

‘પાંજરાપોળ’, ‘મનુની માસી’, ‘વૈભવના વિષ’, ‘બ્રહ્મચારી’, ‘પ્રભુનું મંદિર’, ‘ભાભી’, ‘શ્રદ્ધા ફળી’, ‘દુશ્મન’, ‘શરણાર્થી’, ‘મનુષ્ય ધર્મ’, ‘બાલુકાકા’, ‘જીવન ઔર કલા’ વગેરે નાટકોનું તેમણે સફળ દિગ્દર્શન કર્યું છે.

‘સતી સુલોચના’ હિંદી ચલચિત્રની પટકથા લખી તથા હિંદી ચલચિત્ર ‘ગૌરવ’, ‘માનસરોવર’નું દિગ્દર્શન કર્યું હતું.

તેઓ ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીના પ્રથમ સચિવ નિયુક્ત થયા હતા.

અખિલ ભારત તથા રાજ્ય કક્ષાએ યોજાતી નાટ્યસ્પર્ધામાં નિર્ણાયક અને નાટ્યલેખનની શિબિરમાં નિષ્ણાત તરીકે પણ સેવા આપી.

• આચાર્ય મધુસૂદન ગિરધરલાલ (જ. 18 નવેમ્બર 1911; અ. 11 ડિસેમ્બર 1988, અમદાવાદ)

મંગલમૂર્તિ	1955	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
મોંઘાં મિલન	21 મે, 1959	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
અભિનંદન	જૂન, 1959	રાણી થિયેટર્સ	મૌલિક
એને કોઈએ ન ઓળખ્યો	1960	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
ભવ્ય ભાવના	22 માર્ચ, 1962	ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
અગ્નિપરીક્ષા	1964	શ્રી લક્ષ્મીકાંત કલામંદિર	મૌલિક
* પવિત્ર પાપ	1975	રંગરાગ	મૌલિક
* ઓ અમેરિકા	26 ઓક્ટોબર, 1985	ગુજરાત ઓરિજિનલ ડ્રામેટિક સોસાયટી	મૌલિક
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

વિશેષ વિગત :

સંગીતકાર અને ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના નાટ્યકાર. તેમનું લખેલું ‘મંગલમૂર્તિ’ નાટક શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રે 1979માં વિસનગર (ઉ. ગુ.) રજૂ કર્યું ત્યારે તેના સળંગ 225 પ્રયોગ થયા હતા.

• આચાર્ય મયાશંકર જશંકર

ટેકીલી સુંદરબા	જૂન 1890	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
* વસંતમાલિની	1900	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	કથા: પંડ્યા દોલતરામ
			કૃપાશંકર પંડ્યા કૃત
			'કુસુમાવલી'
રાધાકૃષ્ણ	1905	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
ભરત ભદ્રા	1909	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
* સહાયક લેખક : રાવળ ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર			

• આમલીવાળા રણછોડ ભાઈચંદ

પ્રતાપચંદ્ર	1894	શ્રી સૂરત ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
પવિત્ર લક્ષ્મી	1909 પહેલાં	શ્રી 'સૂરત' સુંદરવિલાસ નાટક કંપની	મૌલિક
રત્નમણિ	1909	શ્રી 'સૂરત' સુંદરવિલાસ નાટક કંપની	મૌલિક
ગુલબંકાવલી	1909	શ્રી 'સૂરત' સુંદરવિલાસ નાટક કંપની	મૌલિક

• ઉદેશી ચાંપશી વિહ્વલદાસ (જ. 24 એપ્રિલ, 1892, ટંકારા; અ. 26 ફેબ્રુઆરી, 1974, અમદાવાદ)

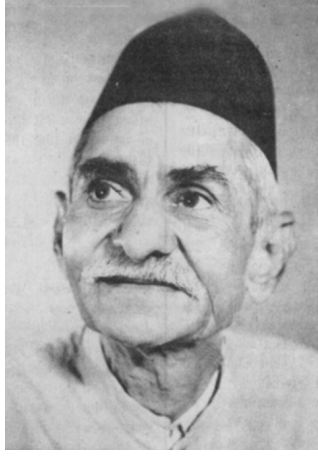
જંજીરને ઝણકારે	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
ઘેલી ગુણિયલ	16 જાન્યુઆરી, 1935	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
ગરીબનાં આંસુ	7 ઓગસ્ટ, 1937	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
નવી રોશની	30 સપ્ટેમ્બર, 1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ	મૌલિક
આજની દુનિયા	14 જૂન, 1945	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

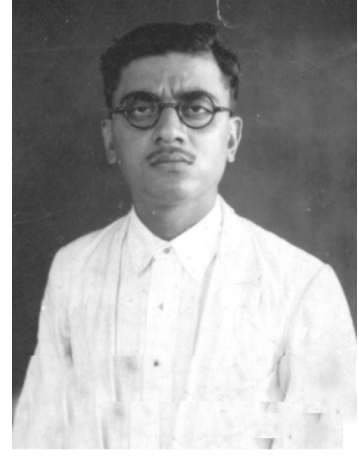
તેઓ 'નવચેતન' માસિકના સ્થાપક તંત્રી હતા. એમની નવલકથા 'તાતી તલવાર' પરથી 'ન્યાયનાં વેર' નાટક શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજે 28 જૂન, 1933ના રોજ ભજવ્યું હતું. 'જંજીરને ઝણકારે' 1933માં અને 'નવી રોશની' 1943માં પ્રગટ થયાં છે.

મધુસૂદન આચાર્ય

ચાંપશી ઉદેશી

બાબુભાઈ ઓઝા

• ઉદેશી તેરસિંહ (જ. 17 મે 1916)

મૃગજળ	1944	શ્રી નવયુગ નાટક સમાજ	મૌલિક
સો ટચનું સોનું	1963	મધર ઇંડિયા થિયેટર્સ	મૌલિક
હીરા માણેક	19 જૂન, 1966	મધર ઇંડિયા થિયેટર્સ	મૌલિક

• ઉપાધ્યાય અંબાશંકર ભાઈશંકર

વિશ્વલીલા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
-----------	--------------------	-------------------------------	-------

• ઉપાધ્યાય ગૌરીશંકર ત્રિભુવન રાજકવિ

ઔરંગઝેબ	1907	શ્રી ઝાલાવાડ બાદશાહી નાટક મંડળી	મૌલિક
રતિરંભા	1911	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
દારા ઔરંગઝેબ (ઉર્દૂ)	1915	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
કામાંધ કાવતરાં	1915	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
વીર કેસરી	1919	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ	મૌલિક
રંગતરંગ	1919	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ	મૌલિક
સત્તાનાં સાહસ	1921	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
આર્યતિલક	1926	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
શિયળવતી		શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
દાનેશ્વરી હરિશ્ચંદ્ર		શ્રી ભારતભૂષણ નાટક સમાજ	મૌલિક

• ઉપાધ્યાય ભાઈલાલ જમનાશંકર

ન્યાયસિંધુ	19 એપ્રિલ 1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
યોગમાયા	ઓગસ્ટ 1916	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
મહાત્મા તુલસીદાસ	1917	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક

• ઉપાધ્યાય મોહનલાલ ભાઈશંકર

સતી દેવહૂતી	1916	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
દેશભક્તિ	18 મે 1921	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

• ઓઝા બાબુભાઈ કલ્યાણજી (જ. 28 ઓગસ્ટ 1910; અ.)

ન્યાયાધીશ	1931	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
પતિભક્તિ	1931	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીરાંગના	1931	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ઘરજમાઈ	1931	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
શૂરાના સંગ્રામ	1935	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
પરાધીન પંજાબ યાને દિલીપસિંહ	1936	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સિંહાસનના શોખ	1937	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
શ્રીમંત કે શયતાન ?	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
સત્તાનો શોખ	1938	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
સિનેમાની સુંદરી	29 ઓક્ટો., 1938	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વગર વાંકે ?	25 જુલાઈ, 1940	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
નવી જિંદગી	27 જાન્યુ., 1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
ગર્ભસંસ્કાર	25 એપ્રિલ, 1944	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
પરમભક્ત પ્રહલાદ	26 ઓક્ટો., 1944	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વહુના વાંકે ?	1945	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રિન્સિપાલ	1948	ખટાઉ આલફેડ	મૌલિક

આ લેખકનાં નાટકો ‘ડૉ. દિલખુશ’, ‘લક્ષ્મીના લોભે’, ‘પ્રજા અને પોલીસ’ અર્વાચીન રંગભૂમિ પર પણ ભજવાયેલાં.

• ઓઝા મુગટલાલ પ્રાણજીવન

કર્મસંજોગ	23 જાન્યુઆરી, 1932	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : જોસેફ ડેવિડ
-----------	--------------------	-------------------------------	-------------------

• ઓઝા મૂળજીભાઈ આશારામ (જ. 1855; અ. 1919, વડોદરા)

રમા-રણજિત	1882	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
* દેવયાની	1899	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
રાજતરંગ	1902	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
સરસ્વતી		મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
ભીષ્મ પિતામહ		મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
* ભાવિપ્રાબલ્ય		મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
મદાલસા		મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
પુનર્જન્મ	1916 અંદાજે	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
* 'દેવયાની' સહકારી લેખક : કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ			
* 'ભાવિપ્રાબલ્ય' સહકારી લેખક : કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ			

• ઓઝા વાઘજી આશારામ (જ. 1850; અ. 30 જાન્યુઆરી, 1896, વઢવાણ)

ભર્તૃહરિ	1880	આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
ચાંપરાજ હાડો	1882 પછી	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
રાણકદેવી	1890	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
ત્રિયારાજ	1891	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
જગદેવ પરમાર	1892	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
ત્રિવિક્રમ	1893	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
ચંદ્રહાસ	1894	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
વીરબાળા	1896	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
વિબુધવિજય	1897	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઉત્તમ નાટ્યકાર. 1880માં રજૂ થયેલ પંચાંકી સંગીતપ્રધાન નાટક 'ભર્તૃહરિ' ગુજરાતી રંગભૂમિના વિકાસમાં સીમાસ્તંભ બની રહ્યું. મુંબઈમાં 7 મહિનામાં રૂ. 30,000ની કમાણી કરી. 'ભેખ રે

ઉત્તરો રાજા ભરથરી' અને 'ભિક્ષા દેને મૈયા પિંગળા' વગેરે ગીતો બેહદ લોકપ્રિય બની રહ્યાં. 7 અંકમાં લખાયેલ તેમના નાટક 'ચાંપરાજ હાડો'માં મુઘલ શહેનશાહ 'અકબર'ના દરબારના દશ્યમાં સંવાદો ઉદ્ભૂ ભાષામાં અને કવિ ગંગના છંદ મારવાડી ભાષામાં લખાયા હતા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર રાસ-ગરબાનો પ્રારંભ કરવાનો યશ વાઘજીભાઈના ફાળે જાય છે. 16 સપ્ટેમ્બર 1893માં 'ત્રિવિક્રમ' નાટક મુંબઈના ગેઈટી થિયેટરમાં ભજવાયું ત્યારે રંગમંચ પર 'પૂનમની ચાંદની ખીલી રે શોભે રજની સુંદર શી આજ' આ ગરબો પ્રથમ વાર રજૂ કરાયો. કાઠિયાવાડી રાસ પણ પ્રથમ વાર તેમણે રજૂ કર્યો.

મોરબીમાં એક માર્ગનું નામ એમની સ્મૃતિમાં વાઘજી આશારામ માર્ગ રાખવામાં આવ્યું છે.

• કવિ અંબાશંકર હરિશંકર

દેવી હોથલ	ઓગસ્ટ, 1926	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------	-------------	---------------------	-------

• કઠલાલવાળા રમણલાલ

સંસારશોભા	19 માર્ચ, 1946	શ્રી નવજીવન પ્રકાશ મંડળ	મૌલિક
વીરદાદા જશરાજ	26 માર્ચ, 1953	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ કવિ ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (ઉપનામ કવિ મહાજન) (જ. 1890; અ. 1950)

મૂળુ માણેક	1929	શ્રી દુર્ગાદાસ નાટક સમાજ	મૌલિક
જોગો ખુમાણ	1930	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી	મૌલિક
કાદુ બહારવટિયો	1934	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વાલો નામેરી	31 ઓક્ટોબર, 1935	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ	મૌલિક
બાલ સમ્રાટ વ ટીપુ	19 ડિસેમ્બર, 1935	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ	મૌલિક

સુલતાન

* અમરજી દીવાન	16 એપ્રિલ, 1936	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ	મૌલિક
સુખી કુટુંબ	1938	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ	મૌલિક
* સહાયક લેખક : અમૃતલાલ રતનજી ત્રિવેદી			

◆ કવિ કહાનડ

પ્રહલાદરક્ષા	ફેબ્રુઆરી, 1909	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
--------------	-----------------	--	-------

◆ કવિ કિશોરદાન

વીર મોખડાજી	1927	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી	મૌલિક
આત્મનિર્ણય	20 ઓગસ્ટ 1936	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

વિધિનો વાંક	18 જુલાઈ 1933	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
હન્ટરવાળી	31 માર્ચ 1934	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
તલવારની ધારે	1 જુલાઈ 1935	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર મોખડાજી	1 ઓક્ટોબર 1935	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી	મૌલિક

◆ કવિ જયંત શ્યામ

વીર યુવક	1932	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
----------	------	----------------------	-------

◆ કવિ પ્રાણલાલ જેઠાલાલ

બાજીરાવ મસ્તાની	1910	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
-----------------	------	--	-------

◆ કવિ બાલાશંકર

તુલસીશ્યામ	અંદાજે 1940	શ્રી નવજીવન નાટક સમાજ	મૌલિક
------------	-------------	-----------------------	-------

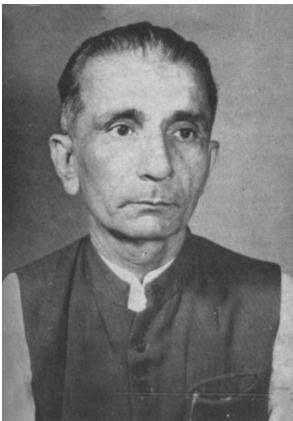
◆ કવિ 'મનસ્વી' : જોશી ચીમનલાલ ભીખાલાલ (જ. 1904, પ્રાંતિજ, જિ. સાબરકાંઠા; અ. 3 જુલાઈ 1969, એકાદરા, એહમદનગર, મહારાષ્ટ્ર)

મહારાષ્ટ્રનો મહારથી	1923	શ્રી નવયુગ નૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
* તોફાની તલવાર	1925	શ્રી સરસ્વતી વિજય સંગીત સમાજ	મૌલિક
અમર આશા	1927	શ્રી દેશી નાટક સમાજ (બ્રાંચ)	મૌલિક
કીમિયાગર	1930	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	રૂપાંતર
અટકી વીર	1930	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્વામીભક્તિ	1930	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	રૂપાંતર
કાર્યસિદ્ધિ	1931	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	રૂપાંતર
કીર્તિવિજય	1932	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કન્યાદાન	1933	શ્રીકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
બળવાખોર	1938	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ	મૌલિક
શ્રીમાન કોણ ?	1943	ગુજરાત નાટક સમાજ	મૌલિક
અનોખો સંસાર	1950	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ	મૌલિક
લાયક કોણ ?	1951	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ	મૌલિક
પૂજારી	1952	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ	મૌલિક
આવતી કાલ	1956	ભારત નાટ્ય સમાજ (મુંબઈ)	મૌલિક
સમર્પણ	1957	ભારત નાટ્ય મંદિર (મુંબઈ)	રૂપાંતર

* સંકલ્પસિદ્ધિ	1962	ભક્તિરસામૃત નાટ્ય મહોત્સવ	મૌલિક
* અમરકુમાર	1964	જૈન આદર્શ મંડળ,	મૌલિક
નાગમતી	કલાપથિક (મુંબઈ)	મૌલિક	
* રાણકદેવી	1965	ભારત કલાસંઘ (સાંતાક્રૂઝ)	મૌલિક
* દીકરી	1966	સંસ્કાર કેન્દ્ર (મુંબઈ)	મૌલિક
* ચૂંદડી	1966	એમ. જે. એમ. પ્રોડક્શન	મૌલિક
* મન પંખીનો માળો	1967	જય જવાન થિયેટર્સ	મૌલિક
* સમજણના સથવારે	1968	સરોજ નાટ્ય થિયેટર્સ	મૌલિક
* આ વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓ ન હતી.			

કવિ મનસ્વી ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ગીતકાર અને નાટ્યકાર હતા. બાલ્યકાળથી જ કવિતા પ્રત્યે અનોખો લગાવ. નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજથી શરૂઆત. કવિ જી. એ. વૈરાટી, બાપુલાલ બી. નાયક, જયશંકર 'સુંદરી' જેવા કસબીઓ પાસેથી નાટ્યકલાનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. શ્રી દેશી નાટક સમાજ, શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ, શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ અને શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીનાં નાટકોમાં વિશેષ સંખ્યામાં ગીતો રચ્યાં અને પ્રદર્શનો પણ લખ્યાં.

‘વિષ પણ અમૃત બની શકે છે શ્યામ હૃદયમાં હોય તો’, ‘પ્રેમ બાંધતાં વાર ન લાગે કો’ક જ નિભાવનારાં’, ‘સત્કર્મોની કરે સાધના મહાન એ જ મનાય’, ‘વિશ્વાસ જ્યાં નથી ત્યાં વિકાસ નથી હોતો’, ‘પૈસાથી માનવજીવનનાં કેં મૂલ નહીં અંકાય’, ‘અંતરને અજવાળે તો અજ્ઞાનતિમિર ટળે’, ‘જીતવું મુશ્કેલ છે માનવના મનને’, ‘કદી સાચને આંચ ન આવે જરા’, ‘ભાગ્યના લેખ ભૂંસાય નહિ’, ‘ફરતાં ચક્રો ઉદયઅસ્તનાં એને વશ સંસાર’, ‘ઝટ જાઓ ચંદનહાર લાવો’, ‘હૃદયનાં દાન દેવામાં મઝા છે કે સજા મળશે’, ‘સામે પૂરે તરનારાને ડૂબવાનો ડર હોય નહિ’, ‘ઘૂંઘટપટમાં છુપાયેલાં નવોઢાનાં નયન મધુરાં’, ‘લાખ લાખ દીવડાની આરતી ઉતારજો’ (ચલચિત્ર ‘રાણકદેવી’) વગેરે તેમનાં ગીતો કલારસિકોમાં ચાહના મેળવી ગયાં હતાં. એમનાં લોકપ્રિય ગીતોની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી.

કવિ મનસ્વી

1932માં ભાગીદારીમાં ભવ્ય કલાદર્શક સમાજ સંસ્થા હિંમતનગર (જિ. સાબરકાંઠા)માં શરૂ કરી જે થોડા સમય પછી બંધ થઈ. ‘માયા ને મમતા’ નાટકનું ગીત ‘અભિસાર અભિનય અંગ ધરી રસિકા રસ પંથ જરા નિસરી’ સાંભળી ઓમકારનાથ ઠાકુર ખુશ થયા હતા.

તેમણે ‘તોફાની તલવાર’ અને ‘ચૂંદડી’ નાટકમાં અભિનય આપ્યો હતો. ‘મનપંખીનો માળો’ (1967) અને ‘સમજણના સથવારે’ (1968) નાટકનું દિગ્દર્શન કર્યું હતું. 36 નાટ્યકારોનાં વિવિધ વિષયનાં 103 નાટકોમાં તેમણે સામાજિક અને ઐતિહાસિક વિષયનાં ગીતો રચ્યાં હતાં. 27 નાટકો લખ્યાં હતાં. એમની કલાયાત્રા વિશે ‘પાનેતર’ અને ‘રાષ્ટ્રવાણી’માં લખાણ પ્રગટ થયું હતું. તેઓ આજીવન કલમજીવી હતા. કાવ્ય એ જ કવિની મૂડી હતી. તેઓ હસમુખા ઝખ્મી હતા. 24 ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં કથાનક, સંવાદ અને ગીતો ઉપરાંત એક હિંદી ચિત્ર ‘ભક્ત કે ભગવાન’માં ગીતો લખ્યાં હતાં.

જીવનની અડધી સદી સુધી કવિ ‘મનસ્વી’એ વૈવિધ્યસભર અને ભાવવાહી

ગીતોની રચના કરી નાટ્યજગતને રસતરબોળ કર્યું હતું. ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં ગીતલેખનક્ષેત્રે કવિ ‘મનસ્વી’નું ચિરસ્મરણીય સ્થાન છે.

મુંબઈમાં કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળાનું 5 જાન્યુઆરી, 1967ના રોજ સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે ભજવાયેલા એમના ‘ચૂંદડી’ નાટકમાં દીકરીના બાપની ભૂમિકા કવિએ પોતે ભજવી હતી. ‘હૈયાની વાત’ એમનો કાવ્યસંગ્રહ પ્રકાશિત થયો છે.

◆ કવિ રમણકાન્ત

લક્ષ્મીપૂજન	29 મે 1966	લક્ષ્મી થિયેટર્સ	મૌલિક
-------------	------------	------------------	-------

◆ કોઠારી એમ. ડી.

શાન્તિકર	1914	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
----------	------	--	-------

◆ કોઠારી જગજીવન (ઓલિયા જોશી) (જ. 18 મે 1877, રાજકોટ; અ.)

ચંદ્રશેખર	1914	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
-----------	------	-----------------------------------	-------

◆ ખત્રી હીરજી લાલજી

નવી ચાંદબી અને ગુલખેરૂ ચોર	અંદાજે 1879	શ્રી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
----------------------------	-------------	---------------------------	-------

◆ ગંગાદાસ દ્વારકાદાસ

લલિતા અને નંદકુમાર	1882	શ્રી નવી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
દ્રૌપદી સ્વયંવર	આશરે 1882	શ્રી નવી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
છેલ સાહેલાણી	આશરે 1882	શ્રી નવી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક

◆ ગોકુલજી

સદેવંત સાવળીંગા	1897	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
-----------------	------	-----------------------------------	-------

◆ ગોદાણી હરિભાઈ ડોક્ટર (વ્યવસાયે ડોક્ટર અને પુરાતત્ત્વ વિષયના નિષ્ણાત)

નેફાની નારી	9 ફેબ્રુઆરી 1960	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ	મૌલિક
-------------	------------------	----------------------	-------

◆ ગોવાણી એચ. જી

વિનાશપંથે	18 ઓક્ટોબર 1960	શ્રી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------	-----------------	---------------------	-------

◆ ચિત્તલિયા હિંમત

રાતે વહેલા આવજો	1965	શ્રી વીરુ નાટક સમાજ (મુંબઈ)	મૌલિક
-----------------	------	-----------------------------	-------

◆ છાયા પ્રતાપ ટી.

વીર રામવાળો	4 નવેમ્બર 1933	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
જુલ્મનાં સિંહાસન	1936	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક
મકરાણાનો સિંહ	1936	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક

◆ જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)

બ્રહ્મતનૈયા	1921	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર બબ્રુવાહન	1922	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ જાની જટાશંકર સુંદરજી

(સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર જાણીતા કલાકાર અમૃત જાનીના પિતા)			
	1922	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર વનિતા	1920	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ જોશી ભીખુભાઈ (જ. 1 મે 1943; અ. 1990)

લક્ષ્મણ-રેખા	1970	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
પિતૃદેવતા	1973	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
રઢિયાળી રાત	1978	દિગ્વિજય કલામંડળ	મૌલિક
વિધાતા	1985	નૂતન નાટક કંપની	મૌલિક
સ્નેહસમાધિ	1986	નૂતન નાટક કંપની	મૌલિક
જેવી સાસુ તેવી વહુ	1986	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
વસમાં વેણ વહુનાં	1987	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નાટક અકાદમી યોજિત વ્યવસાયી રંગભૂમિ નાટ્યસ્પર્ધામાં ‘પિતૃદેવતા’, ‘સ્નેહસમાધિ’, ‘રઢિયાળી રાત’, ‘વિધાતા’ નાટકોને દ્વિતીય ઇનામ અને ‘જેવી સાસુ તેવી વહુ’, ‘વસમાં વેણ વહુનાં’ નાટકને પ્રથમ ઇનામ મળ્યું હતું.

◆ જોસેફ ડેવિડ

અપટ્ટુ-ડેટ મવાલી	29 માર્ચ 1929	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
જેન્ટલમેન ડાકુ	1933	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
રણસમ્રાજી	1933	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કંચનકુમારી	20 ઓક્ટોબર 1933	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મુંબઈની બદી	20 માર્ચ 1935	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

કેવો બદમાસ	3 ઓગસ્ટ 1935	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
------------	--------------	-------------------------------	-------

◆ ઝવેરી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી (જ. 19 માર્ચ 1867, અમદાવાદ; અ. 1 મે 1902, મુંબઈ)

સતી સંયુક્તા	1891	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સુભદ્રાહરણ	1892	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મહારાજા ભોજરાજ	1892	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ઉર્વશી અખસરા	1892	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ભગતરાજ	1892	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર વિક્રમાદિત્ય	1893	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી પાર્વતી	1893	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
રામરાજ્ય વિયોગ	1893	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
કેસર કિશોર	1894	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન	1895	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અશ્રુમતી	1895	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
રામવિયોગ	1897	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સરદારબા	1897	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ઉમાદેવડી	1898	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
તરુણ ભોજ	1898	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ભોજકુમાર	1898	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વીણાવેલી	1899	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વિજયાવિજય	1900	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ઉદયભાણ	1901	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મોહિનીચંદ્ર	1903	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
તારાસુંદરી	1903	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
* વિજય કમળા	1904	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી પદ્મિની	22 એપ્રિલ 1911	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

* નાટકના બીજા અને ત્રીજા અંકના લેખક કવિ છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા.

[ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીની લખેલી મદનમંજરી કથા ઉપરથી. નાટ્યલેખક : મુનશી મીરઝાં. રજૂઆત : શ્રી દેશી નાટક સમાજ, 29 જુલાઈ, 1901.]

વિશેષ વિગત :

ડાહ્યાભાઈ નાટ્યલેખક કવિ અને સંસ્થા-સંચાલક હતા. વિદ્યાર્થી તરીકે તેજસ્વી કારકિર્દી. સંસ્કૃત પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ. કૌલેજના સહાધ્યાયી સાક્ષર આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ સાથેની સાહિત્યવિષયક ચર્ચાથી દષ્ટિ વિકસી. માત્ર 17 વર્ષની વયે લખેલા 'પ્રેમીને પત્ર' (1889) નામના દીર્ઘ કાવ્યમાં અનેક પ્રકારના છંદોનો પ્રયોગ કર્યો.

મિશન સ્કૂલમાંની સંસ્કૃત શિક્ષક તરીકેની નોકરી છોડી નાટ્યક્ષેત્રે ઝંપલાવ્યું. કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક રચિત 'સંગીત લીલાવતી' નાટક વીરચંદ ગોકળ ભગતના નેતૃત્વ હેઠળ ભજવ્યા પછી પ્રોત્સાહન મળવાથી તે નાટકના વિશેષ પ્રયોગો કરવા તેમણે નાટકના લેખક સાથે કરાર કરી ભાવનગર જઈ 'સંગીત લીલાવતી' નાટક રજૂ કર્યું, પણ ભારે વરસાદને લીધે નાટ્યસંસ્થાનો બંધો જ સામાન પલળી જતાં લેખક કરારમાંથી છૂટા થયા અને વિષમ પરિસ્થિતિમાં તેમની સંસ્થા શ્રી દેશી નાટક સમાજની પ્રવૃત્તિ બંધ થઈ. એમના મિત્ર ઘેલાભાઈ દોલતરામ દલાલનો સહકાર મળવાથી ફરીથી નાટ્યસંસ્થા શ્રી દેશી નાટક સમાજ અમદાવાદમાં શરૂ થઈ. આ નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરવા પાછળ ડાહ્યાભાઈનો આશય સમાજમાં બોધદાયક નાટકો દ્વારા સદવિચાર, નીતિ અને સંસ્કારનો પ્રસાર કરવાનો હતો. નાટ્યપ્રવૃત્તિ ખાતર તેમણે કૌટુંબિક પ્રતિષ્ઠા તથા વારસાના લાભ અને સામાજિક નિંદાની પણ અવગણના કરી. ફરીથી તેમણે 'સંગીત લીલાવતી' નાટક ભજવ્યું અને કલાકારોનો સક્રિય સહકાર મેળવ્યો. ત્યારબાદ પોતાનાં લખેલાં નાટકો 'સુભદ્રાહરણ', 'મહારાજા ભોજ', 'ઉર્વશી અપ્સરા', 'ભગતરાજ' અને 'વીર વિક્રમાદિત્ય' ભજવ્યાં. ડાહ્યાભાઈની સમજાવટથી 1893-94માં શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસે અમદાવાદમાં ઘીકાંટા વિસ્તારમાં 'આનંદ ભુવન થિયેટર' બંધાવ્યું અને નાટક ભજવવા માટે શહેરનું તે સર્વપ્રથમ પાકું થિયેટર બની રહ્યું. 'અશ્રુમતી' નાટકમાં રંગમંચ પર પ્રથમ વાર ગરબાની રજૂઆત કરી.

નાટ્યસંસ્થાના મુંબઈ પ્રવાસ દરમિયાન પ્રેક્ષકો તરફથી સારો આવકાર મળ્યો; 'અશ્રુમતી' નાટકમાં ગરબા ઉપરાંત માણેકલાલ અને ભાઈલાલની બબ્બે તલવારની પટ્ટાબાજી નાટકનું આગવું આકર્ષણ બની ગયું અને સફળતાને પગલે આર્થિક સ્થિતિ સંગીન બનવા લાગી. નાટ્ય-રજૂઆતની નવીનતાના પગલે પગલે 1898માં 'ઉમાદેવડી' નાટકમાં 18 લીટીનો રાસ રજૂ કર્યો અને 1899માં 'વીણાવેલી'માં ગરબાની નાટકમાં કલાત્મક રજૂઆત કરવામાં આવી.

શેઠ લલ્લુ રાયજી જેવા મિલમાલિકનો સહકાર સાંપડવાથી ડાહ્યાભાઈએ 1898માં અમદાવાદમાં 'શાન્તિભુવન થિયેટર' બંધાવ્યું. 1898માં ગુજરાતના દુષ્કાળ દરમિયાન ડાહ્યાભાઈએ અંદાજે રૂપિયા એક લાખ જેવી મોટી રકમનો ફાળો આપ્યો. સજ્જનગઢના દુષ્કાળના લાભાર્થે 'કેસરી' પત્રના અધ્યક્ષ બાળગંગાધર ટિળકના પ્રમુખપદે 'સરદારબા' નાટક ભજવ્યું.

ડાહ્યાભાઈની આવી લગાતાર ખ્યાતિ તથા પ્રગતિ જોઈ, નાટ્યક્ષેત્રના તેમનાં તેજોદ્વેષી તત્વોએ એમને ખોરાકમાં ઝેર આપ્યું એમ કહેવાય છે. સદભાગ્યે તેઓ બચી ગયા, પરંતુ મધુપ્રમેહ લાગુ પડવાથી મુંબઈમાં એમનું અવસાન થયું.

વારસામાંથી પુત્રનો હક રદ કરનાર પિતાએ ડાહ્યાભાઈના અવસાન પછી તેમનાં ઘર, મિલકત અને નાટક કંપની પર પોતાનો કબજો જમાવી

ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી દીધો; પરિણામે ડાહ્યાભાઈનાં ધર્મપત્ની મણિબાઈએ કોર્ટમાં કેસ કરવાથી જસ્ટિસ સ્ટારલિંગે ઘેલાભાઈ દલાલની રિસીવર તરીકે નિમણૂક કરી નાટ્યસંસ્થા ચાલુ રાખવા હુકમ કર્યો.

'રે શું નટવર વસંત થૈ થૈ નાચી રહ્યો', 'હું મસ્તાન પ્રેમની મને કોઈ ના છેડો રે', 'મનની માયાના કરનારા

રે, જરા જોને તપાસી તારી કાયા', 'નાટક દુનિયાનું દર્પણ રૂડું ગુણદોષ જોવાનું', 'નથી કર્મની કથા કદાપિ વ્યર્થ જનારી', 'કરમ કરે તે કોઈ ન કરશે મૂરખ મથી મથી મરશે', 'સંત વિના કોણ પંથ બતાવે', 'ઊગ્યો સખી સૃષ્ટિનો શણગાર, ચાલ ચાલ જોવાને ચંદ્રમા' વગેરે જેવાં ખૂબ લોકપ્રિય બનેલાં ગીતો ગુજરાતમાં ઘેરઘેર ગુંજતાં થયાં હતાં.

તેમનાં 22 જેટલાં નાટકોમાં 'અશ્રુમતી', 'ઉમાદેવડી', 'વીણાવેલી' તથા 'ઉદયભાણ' સારી નામના પામ્યાં.

તેમણે સ્થાપેલી શ્રી દેશી નાટક સમાજ સંસ્થાએ વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ 9 દાયકા સુધી કાર્યરત રહીને, ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં સૌથી લાંબો સમય પ્રવૃત્ત રહેનારી નાટ્યસંસ્થા તરીકે અનોખું પ્રકરણ આલેખ્યું છે તેમજ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની ઉમદા સેવા કરી છે.

તેમનાં લખેલાં નાટકો જ્યંતિ દલાલે 'શ્રી નવીન ડાહ્યાભાઈનાં નાટકો' (મણકો 1-2-3) નામે ગ્રંથસ્થ કરી પ્રગટ કર્યાં છે. ભરતકુમાર ઠાકરે ડાહ્યાભાઈનાં નાટકો વિશે પીએચ.ડી. માટેનો નિબંધ લખેલ છે, જે 'ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી - એક અધ્યયન' નામે પ્રગટ થયેલ છે.

◆ ઝોટ ભીમરાવ માધવરાવ

સતી સંયુક્તા	1891	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
--------------	------	---------------------	-------

ક્લીપ્રભા 1913 શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ મૌલિક

◆ ઠક્કર જમનાદાસ વસનજી

ધ્રુવચરિત્ર	20 સપ્ટેમ્બર, 1907	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની	મૌલિક
રતી માલતી	1908	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની	મૌલિક
ગયબી ઇન્સાફ	1912 પહેલાં	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની	મૌલિક
મયૂરધ્વજ	1914 પહેલાં	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની	મૌલિક
દુઃખી સંસાર	1914 પહેલાં	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની	મૌલિક
વિષવેલી	1918	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક કંપની	મૌલિક

◆ ઠક્કર પોપટલાલ માધવજી

નરસિંહ મહેતો	1902	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
--------------	------	---------------------------------------	-------

◆ ઠક્કર ઓધવજી રણછોડ વકીલ

પુષ્પવીણા	1919	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
-----------	------	--	-------

◆ ઠક્કર નારાયણ વિસનજી (જ. 17 ફેબ્રુઆરી, 1860; અ. 17 ફેબ્રુઆરી, 1938)

માયામોહિની	10 એપ્રિલ, 1913	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
વસુંધરા યાને બેધારી તલવાર	19 જૂન, 1913	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	શેક્સપિયરના 'મેકબેથ' ઉપરથી

ચાલુ જમાનો	19 માર્ચ, 1914	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
દગ્ગાબાજ દુનિયા	25 જુલાઈ, 1915	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ	રમેશચંદ્ર દત્તકૃત 'માધવી કંકણ' ઉપરથી
દેવી દમયંતી	1915	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ	મૌલિક
અનંગપદ્મા	25 ડિસેમ્બર, 1917	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
દેવી ભદ્રકાળી	22 ફેબ્રુઆરી, 1917	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક
સાધુ કે શયતાન ?	30 એપ્રિલ, 1921	શ્રી દેશી નાટક સમાજ (બ્રાંચ)	મૌલિક
જીવતો શયતાન	1922	શ્રી મનોરંજક નાટક સમાજ	મૌલિક
માધવી કંકણ	નવેમ્બર, 1926	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
ગર્વખંડન	18 ઓક્ટોબર, 1928	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
વેર વૈરાગી		(વિગતો ઉપલબ્ધ નથી)	મૌલિક
વિશ્વામિત્ર		''	મૌલિક
માયાપ્રભાવ		''	મૌલિક
ભક્ત બોડાણો		''	મૌલિક
પરશુરામ		''	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

નાટ્યકાર અને નવલકથાકાર. વાંચનનો અનોખો નાદ. અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, મરાઠી, હિંદી, ઉર્દૂ અને બંગાળીની જાણકારી મેળવી. કારકિર્દીના આરંભે મુંબઈ ગયા, ઉર્દૂ નાટક કંપનીમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં, ત્યાં કુશળ કલાકાર-દિગ્દર્શક અમૃત કેશવ નાયકના ગાઢ પરિચયમાં આવ્યા. તે સમયના ખ્યાતનામ 'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકમાં લખવાની શરૂઆત કરી. 'ગુજરાતી'ની વાર્ષિક ભેટ રૂપે તેમણે લખેલી નવલકથાઓ લોકપ્રિય થઈ હતી. એમની યાદશક્તિ સતેજ હતી.

શ્રી દેશી નાટક સમાજ માટે છોટાલાલ રૂખદેવ શર્માએ 1915માં 'સતી દમયંતી' નાટક લખ્યું તો નારાયણ ઠક્કરે શ્રી આર્ય નાટક સમાજ માટે 1915માં 'દેવી દમયંતી' લખ્યું. આમ બંને વચ્ચે નાટ્યલેખનની હરીફાઈ થઈ હતી.

તેમની કૃતિઓની સંખ્યા 100 ઉપરાંત થાય છે અને તેમાં ઐતિહાસિક અને સામાજિક નવલકથાઓ, 16 નાટકો તથા ધર્મ એને તત્વજ્ઞાન વિષેનાં પુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે.

◆ ઠાકર ભવાનજી પરશોતમ માસ્તર

આર્ય અબળા	1920	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------	------	----------------------------	-------

◆ ડૉક્ટર કાટબામણા અમુભાઈ

આજકાલની દુનિયા	1946	શ્રી સંસ્કાર કલાવર્તુલ	મૌલિક
જીવન સંગ્રામ	1946	શ્રી સંસ્કાર કલાવર્તુલ	મૌલિક
મહાત્મા મૂળદાસ	1946	શ્રી સંસ્કાર કલાવર્તુલ	મૌલિક

◆ ડોસા પ્રાગજીભાઈ જમનાદાસ (જ. 7 ઓક્ટોબર 1907, મુંબઈ; અ. મુંબઈ)

જીવનદીપ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મીઢળ બાંધ્યા હાથ	17 ડિસેમ્બર, 1966	અરુણા કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
ઘરતીનો છેડો ઘર	30 ડિસેમ્બર, 1969	નવરત્ન	મૌલિક
બૈરું વીફરે ત્યારે	21 ઓગસ્ટ, 1970	પ્રાણ ચિયેટર્સ	મૌલિક
ફૂલ અને પથ્થર	26 સપ્ટેમ્બર, 1971	નવરત્ન	મૌલિક
સૌભાગ્યકંકણ	5 ઓગસ્ટ, 1972	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	પ્રભુલાલ દ્વિવેદીની વાર્તાનું નાટ્યરૂપ
માડીના જાયા	29 માર્ચ, 1973	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અમર હો તારો ચાંદલો	18 જુલાઈ, 1974	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	કવિ કાન્તિલાલ મહેતાના નાટકનું નવસંસ્કરણ
પ્રીતનાં પારખાં	11 ડિસેમ્બર, 1974	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	રામકુમાર 'ભ્રમર'ની કૃતિનું નાટ્યરૂપ
સોહાગ સિંદુર	14 જુલાઈ, 1977	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મા-બાપ	25 માર્ચ, 1978	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	વાર્તા : મણિલાલ 'પાગલ'
અમે તો પારેવાં પ્રીતનાં	31 જુલાઈ, 1978	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

‘સમયનાં વહેણ’ (1950), ‘ઘરનો દીવો’ (1952), ‘મંગલ મંદિર’ (1955), ‘છોરું કછોરું’ (1956), ‘સહકારના દીવા’ (1957), ‘મનની માયા’ (1962), ‘જેવી છું તેવી’ (1962), ‘એક અંધારી રાત’ (1964), ‘પૂનમની રાત’ (1966), વગેરે નાટકો; બાળનાટકોમાં ‘એકલવ્ય અને બાળનાટિકાઓ’ (1955), ‘છોટુંમોટું’ (1966), ‘ઇતિહાસ બોલે છે’ (1966), ‘સોનાની કુહાડી’ (1970), ‘ચાલો ચોર પકડીએ’ (1971), ‘ત્રણ વાંદરા’ (1974), ‘ઇતિહાસને પાને’ (1975), ‘પાંચ ટચુકડી’ (1975) મુખ્ય છે.

એકાંકીસંગ્રહ ‘ચરણરજ’ (1955); ગુજરાતી રંગભૂમિનો ઇતિહાસ; ‘તખ્તો બોલે છે’ ભાગ 1 - 2 (1978-82); ‘બાળ રંગભૂમિ’ (1975); લઘુનવલ; ‘જેની જોતાં વાટ’ (1979); અને સંતોનાં જીવનચરિત્રોના ગ્રંથો; ‘સંતજીવનદર્શન’ (1983).

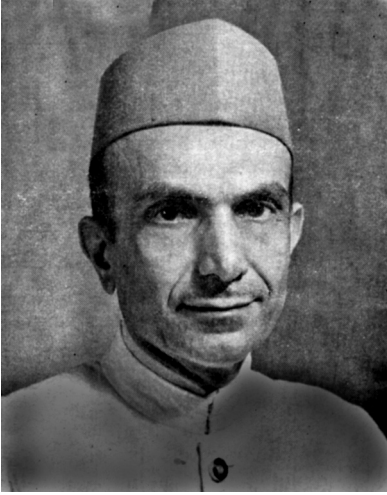
ક. મા. મુનશીની નવલકથા ‘પૃથિવીવલ્લભ’નું રૂપાંતર (1962), બર્ટોલ્ટ બ્રેખ્ટના નાટકનો અનુવાદ ‘ચાકવર્તુળ’ (1974). મૅક્સિમ ગોર્કીનો અનુવાદ ‘એક ઘરડો માણસ’ (1983). ગિજુભાઈની પંદરેક બાળવાર્તાઓનાં વનલતા મહેતા સાથે એમણે નાટ્યરૂપાંતરો આપ્યાં છે.

નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક 1976, સોવિયેટ લેન્ડ નહેરુ એવોર્ડ અને સુવર્ણચંદ્રક 1983, ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટક અકાદમી એવોર્ડ અને તામ્રપત્ર 1980, 1995ના વર્ષ માટે નાટ્યલેખનના ક્ષેત્રે સંગીત નાટક અકાદમી એવોર્ડ.

90 નાટકો, 85 નાટકાઓ, 160 બાળનાટકો, 5 નૃત્યનાટકાઓ, 21 ગુજરાતી ચલચિત્રોનાં પટકથા-સંવાદ, એક અંગ્રેજી ચલચિત્રનાં પટકથા-સંવાદ, 6 હિંદી ચલચિત્રોનાં પટકથા-સંવાદ, દૂરદર્શન ગુજરાતી શ્રેણી માટે ‘મમતા’, ‘મિયાં ફૂસકી’ તથા હિંદી શ્રેણીમાં ‘મા’ અને ‘સાવિત્રી’ની કથાઓ લખી.

ચલચિત્રો : ‘જેવી છું તેવી’ (1963), ‘બહુરૂપી’(1963)ને પ્રથમ વિજેતાપદ મળ્યું. ‘હીરા સલાટ’ (1961)ને શ્રેષ્ઠ કથાનું ઇનામ મળ્યું.

‘ઘરનો દીવો’ અંગ્રેજીમાં ભજવાયું; ‘છોરું કછોરું’ રશિયન ભાષામાં ભજવાયું, એના 300 પ્રયોગ થયા. ‘ઘરનો દીવો’, ‘સહકારના દીવા’, ‘ઘરતીનો છોડો ઘર’ હિંદી ભાષામાં; જ્યારે ‘મંગલ મંદિર’, ‘સહકારના દીવા’ મરાઠીમાં અને ‘સબસે બડા મંત્ર’ સિંધી ભાષામાં ભજવાયાં.

પ્રાગજીભાઈ ડોસા

‘પૌરાણિક કથાઓ’, ‘પારસી કોમના જ્યોતિર્ધરો’, ‘પરલોકની દુનિયા’, ‘નાયિકાભેદ’, ‘તીર્થધામ’, ‘બાળ રંગભૂમિ’, ‘બાળ રંગભૂમિ’ (હિંદીમાં), ‘આભ ઝરૂખો’ વગેરે તેમનાં ઇતર પુસ્તકો છે.

‘બોલતા પથ્થર’ આકાશવાણી મારફત 14 વિવિધ ભાષાઓમાં રજૂઆત પામ્યું. એમનાં નાટકો મુંબઈ, વડોદરા આકાશવાણી પરથી; સૂરત, અમદાવાદ, ભુજ પરથી તથા નાઈરોબી વગેરે સ્થળે રજૂ થયાં હતાં.

મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના મુખ્ય મંત્રીના હસ્તે 1986માં એમનું બહુમાન કરવામાં આવ્યું હતું. આ ઉપરાંત ઓલ ઇન્ડિયા મરાઠી નાટ્ય પરિષદ (1989), ‘સ્વર સાધના સમિતિ’ (1991), ‘કચ્છ શક્તિ’ (1991), ‘ઇન્ડિયન નેશનલ થિયેટર’ (1992) જેવી વિવિધ સંસ્થાઓ તરફથી એવોર્ડ આપીને તેમને સન્માનવામાં આવ્યા હતા.

પંડિત ઓમકારનાથ ઠાકુર મેમોરિયલ સમિતિમાં ટ્રસ્ટી તથા શ્રેષ્ઠ ચિત્રકથા માટેની ‘ફિલ્મ ફેર એવોર્ડ સમિતિ’ (1989)માં તેમણે નિર્ણાયક તરીકે સેવા આપી.

‘મંગલ મંદિર’ (1955), ‘છોરું કછોરું’ (1956), ‘ઘરનો દીવો’ (1959) જેવાં નાટકોને પ્રથમ પારિતોષિક મળ્યું હતું. તેમણે કેટલાંક નાટકોમાં અભિનય પણ કર્યો હતો. તેઓ સંગીતના અભ્યાસી હતા અને ગીતસર્જન પણ કર્યું હતું.

◆ તારકસ દેવદત્ત ઠાકોરદાસ

આત્મબળ	મે 1917	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	કથા : બ્રહ્મભટ્ટ નાથાલાલ શામળ
--------	---------	-------------------------------	-------------------------------

કર્મદેવી અથવા પ્રેમ કે દેશ	1931	ધીમંત નાટક મંડળી	મૌલિક
રાજકુમારી	12 ઓક્ટોબર, 1933	શ્રીકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ ત્રવાડી રેવાશંકર પ્રભુરામ

સુરેખાહરણ	1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------	------	-------------------------------------	-------

◆ ત્રવાડી શંકરલાલ

રાજલીલા	1918	શ્રી વિજયનૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
---------	------	-------------------------	-------

◆ ત્રાપજકર પરમાનંદ મણિશંકર ભટ્ટ; (જ. 24 ફેબ્રુઆરી, 1902; અ. 10 ઓક્ટોબર, 1992, ત્રાપજ, જિ. ભાવનગર)

અનારકલી	1925	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સતી શોભના	1925	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સોરઠનો સિંહ	1926	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીરહાક	1926	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મહારાજા મુંજ	1926	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ભક્ત પ્રહલાદ	1926	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મહાત્મા ભીષ્મ	1926	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીર અભિમન્યુ	1927	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મોજીલો મહારાજા	1928	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
બાજીરાવ પેશ્વા	1929	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સંઘજી કાવડિયો	1929	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
જયસિંહ રાઠોડ	1929	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ	મૌલિક
રણગર્જના	10 ઓક્ટોબર, 1929	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સમ્રાટ હર્ષ	17 જાન્યુઆરી, 1931	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
જય ચિત્તોડ	30 જાન્યુઆરી, 1932	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર જયસિંહ	9 ડિસેમ્બર, 1933	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
સમરહાક	1 ફેબ્રુઆરી, 1934	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
અધૂરાં લગ્ન	1935	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	કથા : વનમાળીદાસ 'કુંડલાકર' (પરિવર્તન) ઉપરથી

સુખી કે દુઃખી	29 માર્ચ, 1936	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
અપરાધી કોણ ?	10 મે, 1939	શ્રી વિજયરંગ થિયેટર્સ	મૌલિક
સ્નેહનાં જાદુ	1939	શ્રી વિજયરંગ થિયેટર્સ	મૌલિક
વડીલશાહી	1939	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહપૂજન	10 એપ્રિલ, 1940	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહનાં જાદુ	1940	શ્રી વિશ્વવિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
સંસાર શેતરંજ	25 મે, 1944	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
વીરપસલી	10 જૂન, 1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સોરઠપતિ	1947	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
સાયો સુકાની	26 ફેબ્રુઆરી, 1948	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
સુખી કૌન ? (હિંદી)	1950	મહાવીર થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
વહુરાણી	1950	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	કથા : નંદલાલ નકુભાઈ શાહ
ગરવી ગુજરાત	2 જાન્યુઆરી, 1958	શ્રી પ્રભાત નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર જગદુશાહ	1959	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ	મૌલિક
પડી પટોળે ભાત	1962	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ	મૌલિક
સોળ વલ્લું સોનું	1963	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ	મૌલિક
પરભવની પ્રીત	2 ઓક્ટોબર, 1965	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત	1969	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વઢકણી વહુ	1971	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
જય જવાન	1971	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વહુ માથાની મળી	1972	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
જમાનો બોલે છે	1974	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
*વહુ મળે તો આવી મળો	1976	શ્રી નીલા થિયેટર્સ	મૌલિક
'સંસાર શેતરંજ' અપૂર્ણ નાટક કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટે પૂર્ણ કર્યું.			
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

વિશેષ વિગત :

1944માં 'વીરપસલી' નાટકના સળંગ 100 પ્રયોગ ભજવાયા. આકાશવાણી પરથી પ્રસારિત તેમનાં નાટકોમાં 'શ્રી હર્ષ', 'જય ચિત્તોડ', 'સોન હલામણ' 'પડી પટોળે ભાત' મુખ્ય છે. 1970માં ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીએ તેમનું બહુમાન કર્યું હતું. તેમની સ્મૃતિમાં વતન ત્રાપજમાં 'કવિ શ્રી ત્રાપજકર માર્ગ' નામ

આપવામાં આવ્યું છે. કવિના અવસાન પછી 'કવિ શ્રી ત્રાપજકર સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ'ની રચના કરવામાં આવી અને તે કવિનાં પુસ્તકોનું પ્રકાશન-કાર્ય સંભાળે છે.

પરમાનંદ ત્રાપજકર

◆ ત્રિલોકેકર સોકર બાપુજી

સુભદ્રાહરણ	આશરે 1870	આલ્ફ્રેડ નાટક મંડળી	મૌલિક
કૃષ્ણવિજય	આશરે 1870	આલ્ફ્રેડ નાટક મંડળી	મૌલિક
શનિમાહાત્મ્ય	આશરે 1880	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
ચિત્રસેન ગાંધર્વ	આશરે 1880	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
માલિની	આશરે 1880	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
દમયંતી સ્વયંવર	આશરે 1880	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

તેઓ મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં દુભાષિયા તથા અનુવાદક તરીકે કામ કરતા હતા. અંગ્રેજી, મરાઠી, સંસ્કૃત તેમજ ગુજરાતી ભાષાના ઊંડા અભ્યાસી, સંગીતજ્ઞ અને સારા કવિ હતા. નાટક ઉત્તેજક મંડળીના કેપુશરૂ કાબરાજીના પ્રોત્સાહનથી નાટકો લખવા પ્રેરાયા હતા.

◆ ત્રિવેદી ગિરજાશંકર એન.

બહારવટિયો વીર જેસાજી	1934	શ્રીમહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ	મૌલિક
----------------------	------	--------------------------	-------

◆ ત્રિવેદી ચત્રભુજ ભીમજી

દામાજી	1921	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
--------	------	----------------------------	-------

◆ ત્રિવેદી ચીમનલાલ એમ.

બાપના બોલ	1930	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કુટિલ રાજનીતિ	1931	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
રાજાધિરાજ	7 ડિસેમ્બર, 1938	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કલંકિત કોણ ?	11 માર્ચ, 1939	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
પાનેતર	30 મે, 1963	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
*ન્યાયના પંથે	1963	અભિનય ભારતી (મુંબઈ)	મૌલિક
પટરાણી	1964	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
*મારી ઘરવાળી		નીલા થિયેટર્સ (મુંબઈ)	મૌલિક
*પુનિત ગંગા		અભિનય ભારતી (મુંબઈ)	મૌલિક
*મંગલફેરા	7 એપ્રિલ, 1966	અભિનય ભારતી (મુંબઈ)	મૌલિક
પડી પટોળે ભાત	4 જૂન, 1964	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
*સૌભાગ્યકંકણ	27 જુલાઈ, 1965	ઉદય થિયેટર્સ (મુંબઈ)	
*ઘરની લાજ	8 ડિસેમ્બર, 1965	રંગરંજન થિયેટર્સ (મુંબઈ)	
*પુત્રવધૂ	24 ઓક્ટોબર, 1965	ચંદ્રમૌલિ પ્રોડક્શન (મુંબઈ)	
0 'પાનેતર' નાટકના 150થી અધિક પ્રયોગો થયા હતા.			
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

◆ ત્રિવેદી પ્રાણશંકર છગનલાલ

રતિચંદ્ર	1910	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
----------	------	--	-------

◆ ત્રિવેદી મણિલાલ ત્રિભુવન 'પાગલ' (જ. 24 સપ્ટેમ્બર, 1889; અ. 16 ડિસેમ્બર, 1966, રાજકોટ)

ભક્ત બોડાણો	1911	શ્રી પાટણકર સંગીત મંડળી	મૌલિક
સત્યતા	1913	શ્રી મનહર આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
માનવી પ્રપંચ	10 મે, 1913	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
સાગર-સરિતા	1914	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
લક્ષ્મીવિજય	16 એપ્રિલ, 1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક
કિશોરસિંહ	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક

કુસુમાવતી	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક
સરોજિની	1914	શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રેમની પૂતળી	અંદાજે 1914	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
કળયુગની સતી	1916	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક સમાજ	મૌલિક
અમરકુમાર	1916	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહ-સુધા	1916	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
ઇન્દુમતી	1916	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
વેરની વસૂલાત	1916	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
પાપનો પશ્ચાત્તાપ	1917	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
સતી સવિતા	1918	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
રા'માંડલિક	7 ડિસેમ્બર, 1918	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી શિયળવતી	1919	શ્રી ભારત નાટક સમાજ	મૌલિક
છત્રવિજય	1921	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સોરઠની સતી	1922	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
રાજા શંભાજી	ડિસેમ્બર, 1922	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
દીવાન	મે, 1923	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી ઊજળી	1923	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
રાજા જશવંતસિંહ	1923	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સંસારલીલા	1923	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સૌરાષ્ટ્ર વીર	1924	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજસંસાર	14 મે, 1924	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મહાદજી શિંદે	1925	શ્રી ગજાનન નાટક સમાજ	મૌલિક
મનોરમા	1925	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી	મૌલિક
દેવકુમારી	18 જુલાઈ, 1925	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
પવિત્ર પ્યાર	1925	શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર રમણી	22 એપ્રિલ, 1926	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વીરગર્જના	1927 પહેલાં	ધી પારસી એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક

વીર અમરસિંહ	1927 પહેલાં	ધી પારસી એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
વિલાસી આત્મા	1927	ધી પારસી એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
વીર તાનાજી	1927	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સંસારચિત્ર	1928	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીર પ્રતિજ્ઞા	1928	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મુરાર બાજી	1929	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
રાવબહાદુર	1929	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
જાગીરદાર	1929	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
આર્ય રમણી	1929	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીરનાં વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સર વસંતકુમાર	1929	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ	મૌલિક
જાલિમ જમાનો	1930	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી	મૌલિક
સોનેરી જાળ	1930	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી	મૌલિક
રાજ્યલોભ	1930	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી	મૌલિક
દેહનાં દાન	1930	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
અમર આશા	1 જાન્યુઆરી, 1930	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
દગાબાજ દોસ્ત	1930	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
કૃષ્ણમુરારી	1930	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મતલબી સંસાર	1930 પછી	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી	મૌલિક
બંગાળનો નવાબ	1931	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વહેમનો ભોગ	22 જાન્યુઆરી, 1931	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
સિદ્ધ સમ્રાટ	ડિસેમ્બર 1931	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
સોરઠી સિંહ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
આર્ય અબળા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતીપ્રભાવ	5 જુલાઈ, 1934	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
રણસંગ્રામ	7 નવેમ્બર, 1934	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
કોની મહત્તા ?	1934	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

રણકેસરી યાને હિપો ખુમાણ	1935	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સળગતો સંસાર	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
કિરીટકુમાર	જાન્યુઆરી, 1936	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
નેપોલિયન	ફેબ્રુઆરી, 1936	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
જોબનનાં જાદુ	30 જુલાઈ, 1936	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
દેશ-દર્શન	1938	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
રાજા શાહજી	1938	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
ન્યાયી નરેશ	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
સુખી સંસાર	19 નવેમ્બર, 1938	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
રૂઢિબંધન	2 ફેબ્રુઆરી, 1939	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
વારસદાર	1939	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રેમ કે મોહ ?	1939	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સર્જનહાર	1940	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
હંસાકુમારી	14 ઓક્ટોબર, 1940	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સૌભાગ્યકંકણ	23 સપ્ટેમ્બર, 1941	શ્રી ભારત નાટક કંપની (જિ. સાબરકાંઠા)	મૌલિક
પરણ્યા પછી		શ્રી નવજીવન નાટક સમાજ	મૌલિક
ગરીબ કન્યા	1942	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
રૂપકુમારી	29 મે, 1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ	મૌલિક
લોહીની અસર	3 જુલાઈ, 1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ	મૌલિક
દિલનાં દાન	24 જુલાઈ, 1943	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
અધૂરો સંસાર	8 જુલાઈ, 1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ	મૌલિક
હૈયાનાં હેત	5 ફેબ્રુઆરી, 1944	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
સુખની શોધ	1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
પતિના વાંકે	1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
અપર માતા	1944	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
લક્ષ્મીના લોભે	1945	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
હીરાનો હાર	1945	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક

પૈસા માટે	1945	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
કોના સંસ્કાર ?	1945	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
કુલીન કન્યા	1947	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
શ્રીમંતલીલા	6 જુલાઈ, 1947	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
સૌભાગ્યદાન		શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
એક જ આશા	2 ઓક્ટોબર, 1947	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
હિંદ મહિલા	13 નવેમ્બર, 1947	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
અભિલાષા		ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
શ્રીમંત કોણ ?	1948	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
અધિકારી	7 એપ્રિલ, 1949	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહલતા	10 એપ્રિલ, 1951	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ	મૌલિક
માનવતાનાં મૂલ	1959	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
વાવે તેવું લણે	20 નવેમ્બર, 1963	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

હિંદી રૂપાન્તરો

સતી પ્રતાપ	–	શ્રી યશવંત સંગીત મંડળી	મૌલિક
અહલ્યોદ્ધાર	–	શ્રી યશવંત સંગીત મંડળી	મૌલિક
સંત સુધન્વા	–	શ્રી શિવરાજ સંગીત મંડળી	મૌલિક
સિદ્ધ સંસાર	–	શ્રી શિવરાજ સંગીત મંડળી	મૌલિક
વાલ્મીકિ	–	શ્રી દત્તાત્રેય સંગીત મંડળી	મૌલિક

છત્રવિજય : વિવિધ લેખકોનું સર્જન;

રાજા જશવંતસિંહ : સહાયક લેખકો, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ

‘દિવ્ય લક્ષ્મી’ નાટક કવિ જી. એ. વૈરાટીએ સુધારી ‘વીર રમણી’ નવા નામે ભજવ્યું.

‘સર વસંતકુમાર’ નાટકનો ત્રીજો અંક કવિ નારણદાસ મોતીરામે લખ્યો.

સુખી સંસાર : જૂના નાટક ‘જોબનનાં જાદુ’નું નવું નાટ્યરૂપ

સુખની શોધ : જૂના નાટક ‘રૂપકુમારી’નું નવું નાટ્યરૂપ

માનવતાનાં મૂલ : નવી રંગભૂમિની સંસ્થાએ ભજવ્યું.

વાવે તેવું લણે : કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળાએ સુધારીને બે-અંકી નાટિકા કરી.

અમે પારેવાં પ્રીતનાં : કથા-મણિલાલ પાગલ. નાટ્યરૂપ-પ્રાગજી ડોસા, જયંત ભટ્ટ (2 ઓગસ્ટ, 1978)

વિશેષ વિગત :

વતન ત્રાપજ (જિ. ભાવનગર). મણિલાલે આજીવિકા અર્થે મુંબઈ જઈ વાઘજી આશારામ ઓઝાની માલિકીની

શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીના રસોડા વિભાગમાં નોકરી મેળવી. ત્યાં ગુજરાતી, ઉર્દૂ, મરાઠી અને હિંદી એ ચાર ભાષાનાં નાટકો જોવાની તક મળી. સુંદર અક્ષરોને કારણે એમને ‘મોરબી’માં લખિયા તરીકેની કામગીરી મળી. શ્રી પાટણકર સંગીત મંડળીમાં 1911માં તેમનું પ્રથમ નાટક ‘ભક્ત બોડાણો’ ભજવાયું. ઉર્દૂ નાટ્યકાર મુનશી ‘મહેશર’ના ઉર્દૂ નાટક ‘ઝેરી છૂરી’માં ‘ગાંડા રાજા’ની ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવવા બદલ મણિલાલ ‘પાગલ’ તરીકે નામના પામ્યા.

ગુજરાતી અને હિંદી ભાષામાં ધાર્મિક, ઐતિહાસિક અને સામાજિક મળીને તેમણે અંદાજે 100 ઉપરાંત નાટકો લખ્યાં હતાં. એક સમય એવો હતો કે માત્ર મુંબઈ શહેરમાં જ 4થી 5 નાટ્યસંસ્થાઓમાં દર શનિ-રવિએ એમનાં જ નાટકો ભજવાતાં હોય. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની 30 જેટલી નાટ્યસંસ્થાઓએ એમનાં નાટકો ભજવ્યાં અને એમનાં લખેલાં 13 નાટકોનું તેમણે પોતે દિગ્દર્શન પણ કર્યું હતું. રાષ્ટ્રભાવનાથી રંગાયેલું તેમનું ‘અમર આશા’ નાટક ચંદુલાલ શાહની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ તરફથી ભજવાયું અને પરિણામે બ્રિટિશ વહીવટી તંત્રે ભજવણીનું લાઇસન્સ રદ કર્યું અને નાટ્યસંસ્થાના માલિકને અંદાજે પોણા લાખ જેવી રકમનું નુકસાન થયું. ‘પાગલ’નાં નાટકોમાં કાવ્યરચના કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, અંબાલાલ પંડિત, બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા, કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ વગેરેએ કરી હતી.

ગુજરાતી નાટકો ઉપરાંત તેમણે હિંદી ભાષામાં પણ નાટ્યસર્જન કર્યું હતું. તેમાંથી ‘સિદ્ધ સંસાર’ નાટક પરથી શાંતારામે પ્રભાત ફિલ્મ કંપની તરફથી નિર્માણ પામેલ ‘માયા મચ્છીન્દ્ર’ ચલચિત્રનું દિગ્દર્શન કર્યું હતું.

મણિલાલ ‘પાગલ’નાં નાટકોએ નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજને સાત વખત બંધ પડતાં ઉગારી લીધી હતી. તેમણે 98 ગુજરાતી નાટકો અને 6 હિંદી નાટકો મળીને કુલ 104 નાટકો લખ્યાં. એ ખૂબ જ ઝડપથી નાટ્યસર્જન કરી શકતા. મણિલાલ ‘પાગલ’ને નાટ્યજગતના નેપોલિયન તરીકે ઓળખવામાં આવતા.

તેમનાં અમુક નાટકો મળતાં નથી; એ મળીને આશરે 112 જેટલાં તેમનાં નાટકો પૈકી ‘રા’માંડલિક’, ‘સોરઠી સિંહ’, ‘સળગતો સંસાર’, ‘હંસાકુમારી’, ‘ગરીબ કન્યા’, ‘કુલીન કન્યા’ અને ‘અધિકારી’ વિશેષ ખ્યાતિ પામ્યાં.

રાજકોટમાં એમના નિવાસસ્થાનની પાસે ‘કેવડાવાડી’ વિસ્તારમાં ‘કવિ મણિલાલ પાગલ માર્ગ’ નામ આપીને તેમની સ્મૃતિ જીવંત રાખવામાં આવી છે.

◆ ત્રિવેદી માધવલાલ અંબાલાલ

કપટનો કહેર	1919	શ્રી આર્ય ઉપદેશક નાટક સમાજ	મૌલિક
------------	------	----------------------------	-------

◆ ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ

શાકુંતલ	1915	શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ	મૌલિક
કમળાલક્ષ્મી	1921	શ્રી નવીન દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ	મૌલિક

◆ દવે નર્મદાશંકર લાલશંકર (કવિ નર્મદ) (જ. 24 ઓગસ્ટ, 1833, સૂરત; અ. 25 ફેબ્રુઆરી, 1886)

* સીતાહરણ	25 મે, 1978	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
-----------	-------------	--------------------	-------

દ્રૌપદીદર્શન	અંદાજે 1978	શ્રી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
બાલકૃષ્ણ વિજય	અંદાજે 1978	શ્રી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
સારશાકુંતલ	અંદાજે 1978	શ્રી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

નર્મદે ખાસ ભજવવા માટે નાટકો લખ્યાં હતાં એટલે તત્કાલીન ભાવજગતની કેટલીક કૃત્રિમતા તેમાં જોવા મળે છે. તેમનાં નાટકો મુખ્યત્વે સંવાદપ્રધાન રહ્યાં છે.

◆ દવે પ્રભાશંકર ગૌરીશંકર

પ્રેમકુંવર	1904	શ્રી ઉમરેઠ આર્ય હિતવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
------------	------	-------------------------------------	-------

◆ દવે બી. કે.

મદનનો માર	1909	શ્રી કચ્છ સત્ય ઉદય નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------	------	------------------------------	-------

◆ દવે રણછોડભાઈ ઉદયરામ (જ. 9 ઓગસ્ટ, 1837; અ. 9 એપ્રિલ, 1923)

હરિશ્ચંદ્ર	13 સપ્ટેમ્બર, 1874	શ્રી આર્ય ગુર્જર હરિશ્ચંદ્ર નાટક મંડળી	મૌલિક
નળદમયંતી	1878	શ્રી નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
લલિતાદુઃખદર્શક	20 જુલાઈ, 1895	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

‘નળદમયંતી’ 1878માં મુંબઈમાં નાટક ઉત્તેજક મંડળીએ કાફર્ડ માર્કેટ સામે એસ્લેન્ડ થિયેટરમાં ભજવાયું હતું.

‘લલિતાદુઃખદર્શક’ 1878માં નરોત્તમ મહેતાજીની ગુજરાતી નાટક મંડળીએ મુંબઈમાં જૂની વિક્ટોરિયા નાટકશાળામાં ભજવ્યું હતું.

નર્મદાશંકર લાલશંકર દવે (કવિ નર્મદ)

રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે

ગુજરાતી રંગભૂમિ અને નાટકના પ્રણેતા લેખાયેલા રણછોડભાઈ માટે ભરતમુનિના અનુયાયીની સભાનતા, ભવાઈનો અભાવ તથા પારસી રંગભૂમિ પર ગુજરાતીની અવહેલના જેવાં પરિબળો મુખ્ય પ્રેરક નીવડ્યાં. તેમનાં નાટકોથી નાટક ઉત્તેજક મંડળી તથા ગુજરાતી નાટક મંડળીની રંગભૂમિ-પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થયો. તળપદી નાટ્યપરંપરા ઉપરાંત સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી નાટકોનો ઊંડો અભ્યાસ હતો. આથી તેમણે નાટકને કેવળ સસ્તા મનોરંજનને બદલે લોકશિક્ષણનું માધ્યમ બનાવ્યું.

તેમણે સામાજિક અને પૌરાણિક વિષયનાં નાટકો લખ્યાં તેમાં ‘જયકુમારીવિજય’ (1864), ‘લલિતાદુઃખદર્શક નાટક’ (1866), ‘તારામતી સ્વયંવર’ (1871), ‘હરિશ્ચંદ્ર’ (1871), ‘પ્રેમરાય અને ચારુમતી’ (1876), ‘બાણાસુરમદમર્દન’ (1878), ‘મદાલસા અને ઋતુધ્વજ’ (1878), ‘નળદમયંતી નાટક’ (1893), ‘નિંદાશુંગારનિષેધક રૂપક’ (1920), ‘વેરનો વાંસે વસ્યો વારસો’ (1922) તથા ‘વંઠેલ વિરહાનાં કૂડાં કૃત્યો’નો સમાવેશ થાય છે. આમાંનાં કેટલાંક નાટકોએ તત્કાલીન રંગભૂમિને ગતિશીલ રાખી. ‘હરિશ્ચંદ્ર’ નાટકનું આગા હથે ઉર્દૂમાં કરેલું ભાષાન્તર ખૂબ વખણાયું, તેના અનેક પ્રયોગ થયા અને આગા હથને ખૂબ નામના મળી. ‘લલિતાદુઃખદર્શક નાટક’ પણ ખૂબ લોકપ્રિય થયું અને પછી તો ‘દુઃખદર્શક’ નાટકોની પરંપરા ઊભી થઈ.

◆ દાણી પ્રકાશ

વહુએ વધારી આબરૂ	1982	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ	મૌલિક
વહુને વોટ આપો	1983	શ્રી નવરંગ કલા મંદિર	મૌલિક
ઢોલા મારુ	1986	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ	મૌલિક
સોનામાં સુગંધ	1987	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ	મૌલિક
મહિયરની ચૂંદડી	1987	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ	મૌલિક

◆ દેલવાડાકર ગોપાલજી કલ્યાણજી (જ. 1 જૂન, 1869, દેલવાડા, જૂનાગઢ; અ. 17 ફેબ્રુઆરી, 1935, મુંબઈ)

મદન વસંત	1896	વિક્ટોરિયા નાટક મંડળી	મૌલિક
નીલમ માણેક	25 નવેમ્બર, 1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજભક્તિ	10 ફેબ્રુઆરી, 1916	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

સર મંગળદાસના કુટુંબ સાથે પરિચય થતાં તેમની દ્વારા આલ્ફ્રેડ કંપનીના માલિક રાણીનાના પરિચયમાં આવ્યા અને નાટ્યપ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયા.

‘રાજા શ્રીમાન’, ‘વસંતમાધવ’, ‘રમણસુંદરી’, ‘મનોહારી રંભા’, ‘તારાસુંદરી’, ‘મધુરબાલા’, ‘ચન્દ્રકળા’, ‘મનહર મેના’, ‘પુંડલિક’ તથા ‘યોગમાયા’ જેવાં નાટકો પણ તેમણે લખ્યાં છે.

◆ દેવીદાસ ઝીણાભાઈ ઇજનેર

કળાવતી	1896	વિક્ટોરિયા ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
--------	------	-------------------------------	-------

◆ દેસાઈ ત્રિલોક

અણમોલ આંસુ	1931	શ્રી શારદા કલા સમાજ	મૌલિક
------------	------	---------------------	-------

◆ દેસાઈ પ્રફુલ્લ કાન્તિલાલ (જ. 19 ડિસેમ્બર, 1911; અ. 28 જુલાઈ, 1970, મુંબઈ)

પ્રખર વેર	1936	નવી પારસી નાટક મંડળી	મૌલિક
* સંસારના રંગ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
લાડકવાયો	17 જૂન, 1944	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટ્ય સમાજ	મૌલિક
સંસાર શોભા	30 જૂન, 1945	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
અનોખી પૂજા	10 ફેબ્રુઆરી, 1945	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
નંદનવન	4 મે, 1946	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
આજની વાત	6 ઓક્ટોબર, 1949	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
અમે પરણ્યાં	21 સપ્ટેમ્બર, 1950	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
સર્વોદય	18 ડિસેમ્બર, 1952	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અબોલ હૈયાં	1952	શ્રી પ્રેમલક્ષ્મી નાટક સમાજ	મૌલિક
આશાનું ઘર	1952	શ્રી પ્રેમલક્ષ્મી નાટક સમાજ	મૌલિક
વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સુવર્ણયુગ	27 ઓક્ટોબર, 1955	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
બંધ આંખનાં અજવાળાં	20 સપ્ટેમ્બર, 1955	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
આરતીના દીવા	20 સપ્ટેમ્બર, 1956	શ્રી ભારત નાટક સમાજ	મૌલિક
સંસ્કારલક્ષ્મી	27 માર્ચ, 1958	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહમંદિર	21 જાન્યુઆરી, 1961	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્વપ્નદ્રષ્ટા	27 ડિસેમ્બર, 1962	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સાગરનાં મોતી	1970	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
આપણે ક્યાં ?		શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
ખોળાનો ખૂંદનાર	દીપક થિયેટર્સ	મૌલિક	
* સહાયક : રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ			

વિશેષ વિગત :

નાટ્યકાર. પિતા નામાંકિત નાટ્યસંસ્થાઓના નવા નાટકની રજૂઆતનું મુહૂર્ત જોઈ આપતા, તેથી વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકો જોવાની તક મળેલ. છોટે સરદાર ચંદુલાલ દેસાઈ અને ડૉ. હરિલાલ દેસાઈ તેમના મામા. મોસાળમાં કળા-સાહિત્યના વાતાવરણમાં જ જીવનની શરૂઆત થઈ. પ્રોપ્રાયટરી હાઈસ્કૂલમાં 1920માં

કવિ નાનાલાલનું ‘જહાંગીર-નૂરજહાં’ ભજવાયું, એમાં પ્રફુલ્લભાઈએ ધોબણની ભૂમિકા ભજવી. મોટ્રિકમાં નાપાસ થયા અને મુંબઈ ગયા. સાગર ફિલ્મ કંપનીમાં રહ્યા, પરંતુ લેખન પ્રત્યેનો લગાવ વધતો રહ્યો. 1928માં ‘બળતો દવ’ નાટક લખ્યું. દારૂબંધી, ખાદીપ્રચાર, સત્યાગ્રહ વગેરે જેવા દેશકાળને લગતા પ્રસંગો હતા. પરિણામે નાટકની ભજવણી માટે મંજૂરી મેળવવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડતી અને તેમાં સુધારાવધારા કરવા પડતા. અમદાવાદના માસ્તર થિયેટરમાં આ નાટક પોલીસ બંદોબસ્ત હેઠળ ભજવાયું અને પ્રેક્ષકોમાં પ્રશંસા પામ્યું. આ રીતે પ્રથમ નાટકથી પ્રફુલ્લ દેસાઈ બંડખોર નાટ્યકાર તરીકે ઓળખાતા થયા અને તેમને નાટકો લખવાનું પ્રોત્સાહન મળ્યું.

ફરેદુન ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થા ધી ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં તેમનું નાટક ‘અનોખી પૂજા’ 10 ફેબ્રુઆરી, 1945ના રોજ ભજવાયું અને લોકપ્રિયતા પામ્યું. 10 જાન્યુઆરી, 1946ના રોજ એના સળંગ સોમા પ્રયોગની મુંબઈમાં ભવ્ય રીતે ઉજવણી કરવામાં આવી. આ જ સંસ્થામાં ‘નંદનવન’ નાટક 4 મે, 1946ના રોજ ભજવાયું અને તે પણ લોકાદર પામ્યું. સમય જતાં આ નાટક ‘નારી તું નારાયણી’ નામથી અને હિંદીમાં ‘હવેલી મેં હોલી’ નામથી ભજવાયું.

પ્રફુલ્લ દેસાઈ

મધ્યમવર્ગની મનોવેદનાનો તાદૃશ ચિતાર રજૂ કરતું નાટક ‘સર્વોદય’ શ્રી દેશી નાટક સમાજે 1952માં રજૂ કર્યું અને તેના એકધારા 247 પ્રયોગો થયા. 1956માં ‘સર્વોદય’ નાટકના વડોદરામાં સળંગ 100 પ્રયોગો થયા. ‘સર્વોદય’ નાટકે રંગમંચ પર ભજવાતાં નાટકોને મનોરંજન વેરામાંથી મુક્તિ અપાવી હતી. ગુજરાત સરકાર તરફથી અમદાવાદમાં નાટ્યકાર પ્રફુલ્લ દેસાઈનું (30 માર્ચ, 1970) સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

નાટકો ઉપરાંત તેમણે ચલચિત્રો માટે પટકથાઓ અને સંવાદો પણ લખ્યાં હતાં. તેમણે ‘ચિત્રયુગ’ સાપ્તાહિકનું ઘણાં વર્ષો સુધી સંચાલન કર્યું હતું. શેખર પુરોહિત માટે તેઓ ચિત્રની કથા લખતા હતા ત્યારે હૃદયરોગથી અવસાન થયું.

◆ દેસાઈ રમણલાલ વસંતલાલ (જ. 12 મે 1892, શિનોર, વડોદરા; અ. 20 સપ્ટેમ્બર 1954)

* શંકિત હૃદય	1929	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ	મૌલિક
* ‘શંકિત હૃદય’ નાટકને સુધારાવધારા સાથે ‘કુંજવિલાસ’ના નામે શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજે 11 મે, 1929ના રોજ ભજવ્યું હતું.			

વિશેષ વિગત :

નવા ઉત્સાહ અને અભિગમથી આરંભાયેલી નૂતન ગુજરાતી નાટ્યપ્રવૃત્તિને સુશિક્ષિત સર્જક રમણલાલનાં દીર્ઘ નાટકોએ વેગ આપવામાં ફાળો આપ્યો. ‘શંકિત હૃદય’ (1925) ઉપરાંત તેમણે ‘સંયુક્તા’, ‘અંજની’ (1938) અને ‘ગ્રામસેવા’ (1941) નાટકો લખ્યાં છે.

◆ દ્વિવેદી પ્રભુલાલ દયારામ (જ. 15 નવેમ્બર 1892, વીરપુર, સૌરાષ્ટ્ર; અ. 31 જાન્યુઆરી 1962, મુંબઈ)

વત્સલા	1916	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ	મૌલિક
--------	------	----------------------	-------

વીર કુણાલ	1917	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
અહલ્યાબાઈ	1917	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ	મૌલિક
શંકરાચાર્ય	1918	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
કુમારપાળ	1919	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
અરુણોદય	1920	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સત્યપ્રકાશ	1923	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
માલવપતિ	1924	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
પૃથ્વીરાજ	1925	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સિરાજુદૌલા	1925	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સંસારસાગર	1926	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
શાલિવાહન	1927	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
એક અબળા	1927	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
માયાના રંગ	1928	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
* સત્તાનો મદ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
કીર્તિસ્તંભ	ફેબ્રુઆરી, 1929	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
માલવ-વિજય	12 નવેમ્બર, 1929	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અજયધારા	16 જાન્યુઆરી, 1930	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ચેતનયુગ	25 જૂન, 1930	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અંશાવતાર	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર ભૂષણ	13 મે, 1931	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમુદ્રગુપ્ત	1931	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સાંભરરાજ	8 ઓક્ટોબર, 1932	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમરકેસરી	1933	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
યુગપ્રભાવ	1934	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજમુગટ	1935	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સાગરપતિ	1935	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સજ્જન કોણ ?	1936	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક

અક્ષયરાજ	1938	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
વડીલોના વાંકે	2 એપ્રિલ, 1938	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વિજેતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
દૈવી સંકેત	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ગંગાકિનારે	9 નવેમ્બર, 1940	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સંપત્તિ માટે	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સૂરમોહિની	21 જાન્યુઆરી, 1942	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સંતાનોના વાંકે ?	9 ઓક્ટોબર, 1943	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમય સાથે	19 એપ્રિલ, 1945	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ગાડાનો બેલ	10 જૂન, 1946	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
શંભુમેળો	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સામે પાર	12 જુલાઈ, 1947	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સાવિત્રી	10 એપ્રિલ, 1948	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહવિભૂતિ	9 ઓક્ટોબર, 1948	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ગોપીનાથ	22 એપ્રિલ, 1949	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સૈનિક	21 મે, 1949	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ગર્ભશ્રીમંત	28 જુલાઈ, 1949	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સુરેખા	15 ઓક્ટોબર, 1949	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સોનાનો સૂરજ	19 જાન્યુઆરી, 1950	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમરકેસરી	22 ફેબ્રુઆરી, 1951	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વૈભવના મોહ	5 જુલાઈ, 1951	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ગુરુદક્ષિણા	23 ઓગસ્ટ, 1951	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વિદ્યાવારિધિ (ભારવિ)	6 ડિસેમ્બર, 1951	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ઉઘાડી આંખે	30 જાન્યુઆરી, 1952	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
શ્રીચરણે	30 ઓગસ્ટ, 1952	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્વાશ્રય	22 જુલાઈ, 1954	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સેવાભાવી	7 એપ્રિલ, 1955	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

શ્રવણકુમાર	21 ફેબ્રુઆરી, 1957	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વિજયસિદ્ધિ	26 ડિસેમ્બર, 1957	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
મોટા ઘરની મોહિની	4 ઓગસ્ટ, 1959	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સુખના સાથી	31 માર્ચ, 1960	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વિદ્યાના વારસ	7 માર્ચ, 1962	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
* કથા : કવિ જી. એ. વૈરાટી			

વિશેષ વિગત :

પ્રસિદ્ધ નાટકકાર. પિતા દયારામે તત્ત્વજ્ઞાનસભર ‘બ્રહ્મસૂત્રોપદેશક’ અને ‘કાવ્યસાહિત્ય અનુરુચિ’ જેવા ગ્રંથો લખ્યા હતા. દાદા રાત્રે ‘મહાભારત’, ‘શ્રીમદ્ ભાગવત’, ઉપનિષદ વગેરેમાંથી કથાઓ તથા શૌર્ય અને વીરતાની વાતો સંભળાવે, આમ પિતા-દાદાના સાહિત્ય-સંસ્કાર સાંપડ્યા. ભણવા માટે વીરપુરથી જેતપુર ચાલતાં જઈને ગુજરાતી શાળામાં 4 ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો. કરાંચીમાં ડોક વર્કશોપમાં રૂ. 12ના પગારથી ઈજનેરીકામ શીખવાની નોકરી સ્વીકારી. એ દરમિયાન ગુજરાતી, હિંદી, સંસ્કૃત, અંગ્રેજી ભાષાનાં ઉચ્ચ કોલેજનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં અને સાથોસાથ ‘મેઘદૂત’ કાવ્ય કંઠસ્થ કર્યું. પ્રથમ નાટક ‘સંગીત લીલાવતી’ જોયું. નોકરીમાં મન સ્થિર થયું નહિ તેથી કરાંચી છોડી અમદાવાદ આવ્યા અને ખ્યાતનામ દિગ્દર્શક અને સંસ્થાના માલિક મોતીરામ બેચર નંદવાણાની શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજમાં રૂ. 35ના પગારથી જોડાયા. સંસ્થા ખાસ ટ્રેન દ્વારા અમદાવાદથી કરાંચી ગઈ અને ત્યાં તેમણે ‘દેવી વત્સલા’ લખ્યું.

કરાંચીથી તેઓ મુંબઈ આવ્યા. એમ્પાયર થિયેટરમાં મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીના કલાકાર મૂળજીભાઈ ઓઝા (ભરથરી) સાથે મુલાકાત થઈ, પરંતુ ત્યાં અનુકૂળ ન લાગવાથી ફરીથી કરાંચી ગયા અને 1916માં ‘દેવી વત્સલા’ ભજવાયું તેના રૂ. 300 મળ્યા તેમાંથી પિતાજીને યાત્રા કરાવી. વૈરાગ્ય ભાવથી પ્રેરાઈને તેઓ સંન્યાસી થવા કાશી ગયા, પરંતુ પિતાની સમજાવટ પછી પાછા આવ્યા અને બીજી વાર લગ્ન કર્યું.

ચંદુલાલ શેઠની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં ‘માલવપતિ’ 1924માં રજૂ થયું. મા. અશરફખાન, મા. ત્રિકમ, રતિલાલ પટેલના સબળ અભિનયનો સાથ મળવાથી નાટક ખૂબ સફળ નીવડ્યું અને સંસ્થાને સારી આવક થઈ. નાટકનાં ગીતો પણ ખૂબ જ વખણાયાં, ત્યાર પછી ‘પૃથ્વીરાજ’ 1925માં, ‘સિરાજુદ્દૌલા’ 1925માં અને ‘શાલિવાહન’ તેમજ ‘એક અબળા’ 1927માં રજૂઆત પામ્યાં. 1938માં ‘વડીલોના વાંકે’ રજૂ થયું ત્યારે સંસ્થા કરજના બોજામાં હતી, પણ આ નાટકના શનિ-રવિવારે એકધારા 110 પ્રયોગો થવાથી સંસ્થાનું કરજ ચુકવાઈ ગયું. 1941માં ‘સંપત્તિ માટે’ ભજવાયું અને એના પણ શનિ-રવિવારે સળંગ 268 પ્રયોગો થયા. 22 જાન્યુઆરી, 1942ની રાત્રે ‘વડીલોના વાંકે’નો 251મો પ્રયોગ ભજવાયો. ‘એક અબળા’, ‘અરુણોદય’, ‘સંપત્તિ માટે’, ‘સંતાનોના વાંકે’, ‘સમય સાથે’ જેવાં તેમનાં નાટકોના શનિ-રવિવારે સળંગ 100થી વધુ પ્રયોગો થયા હતા.

શ્રી દેશી નાટક સમાજના રંગમંચ પર 12 ડિસેમ્બર, 1942ના રોજ કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનો વનપ્રવેશ ભવ્ય રીતે ઊજવવામાં આવ્યો. ‘વડીલોના વાંકે’, ‘સંપત્તિ માટે’, ‘માલવપતિ’, ‘પૃથ્વીરાજ’, ‘એક અબળા’ જેવાં એમનાં સફળ નાટકોમાંથી ચૂંટેલા પ્રવેશો ભજવવામાં આવ્યા. શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજના માલિક ચંદુલાલ શાહે કવિને

‘શંકરાચાર્ય’ નાટકના હકો સહર્ષ પાછા આપ્યા. બીજે દિવસે ચંદ્રવદન મહેતાના પ્રમુખપદે નાટ્યકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું માનપત્ર વડે સન્માન કરવામાં આવ્યું.

કોમી હુલ્લડોના પરિણામે સર્જાયેલી અશાંતિનાં પગલે સુદીર્ઘ નાટકોને બદલે માત્ર ૩ કલાકમાં જ ભજવી શકાય તેવાં નાટકો લખવાનું તેમણે શરૂ કર્યું. આમ ૧૯૪૬માં ‘ગાડાનો બેલ’, ૧૯૪૭માં ‘સામે પાર’, ‘શંભુમેળો’ જેવાં નાનાં નાટકો ભજવાયાં. ‘શંભુમેળો’ના શનિ-રવિવારે સળંગ ૧૦૦ પ્રયોગો ભજવાયા.

‘હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને નિગમનાં જ્ઞાન ઓછાં છે’, ‘એકસરખા દિવસ સુખના કોઈના જાતા નથી’, ‘જેવી કરે છે કરણી તેવી તુરત ફળે છે’, ‘સંપૂર્ણ જગતમાં ઈશ્વર એક જ માનવ માત્ર અધૂરાં’, ‘પારેવડા જાજે વીરાના દેશમાં આટલું કહેજે સંદેશમાં’, ‘મીઠા લાગ્યા છે મને આજના ઊજારાં’, ‘તું ચેત મુસાફર વહી જશે છે સમય ઘડી કે બે ઘડી’, ‘પ્રેમતત્ત્વ અજબ સનાતન, વિરલ પ્રેમીજનો જાણે રે’ અને ‘સંપ વિનાની સંપતના વ્યર્થ અરે અભિમાન કુસુંપે ખોયું હિંદુસ્તાન’ જેવાં તેમનાં ગીતો ખૂબ લોકપ્રિય નીવડ્યાં હતાં; કેટલાંક ગીતોની તૈયાર થયેલી રેકર્ડનું સારું વેચાણ પણ થયું હતું.

સફળ નાટ્યલેખક તથા ગીતલેખક તરીકે પ્રભુલાલભાઈ ચિરસ્થાયી નામના કમાયા અને તેમની કારકિર્દી દ્વારા તેમણે વ્યવસાયી રંગભૂમિને ગૌરવ અપાવ્યું.

મુંબઈમાં ૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૧ના રોજ મા. ન્યાયમૂર્તિ ભગવતીના અધ્યક્ષપદે યોજાયેલો કવિનો ષષ્ટિપ્રવેશનો સન્માન સમારોહ ઐતિહાસિક સંભારણું બની રહ્યું; તેમાં કવિ પ્રત્યેના સન્માન-સદભાવ રૂપે સાહિત્ય, સિને અને રંગભૂમિ જગતના નામી અગ્રણીઓએ ઉમળકાપૂર્વક હાજરી આપી પ્રસંગનું ગૌરવ વધાર્યું. કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદી-રચિત મહાકવિ ભારવિના જીવનપ્રસંગો પર આધારિત ‘વિદ્યાવારિધિ’ નાટિકા આ પ્રસંગે ભજવવામાં આવી. તેમના સ્નેહીઓ-પ્રશંસકો તરફથી આ પ્રસંગે રૂ. ૩૧ હજારની થેલી તેમને અર્પણ કરવામાં આવી.

ઉંમરની અસર થવાથી કમશ: તેમની બંને આંખોનું તેજ ઓછું થઈ ગયું છતાં કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, કવિ ‘મનસ્વી’ અથવા મુકુંદભાઈ ગોરડિયાને પાસે બેસાડી તે નાટકો લખાવતા.

કવિનાં સફળ નાટકો જેવાં કે ‘વડીલોના વાંકે’ પરથી ‘વડીલોના વાંકે’ (૧૯૪૮) અને ‘ગાડાનો બેલ’ પરથી ‘ગાડાનો બેલ’ (૧૯૫૦) ગુજરાતી ચલચિત્રો સર્જ્યાં હતાં. તેમણે ‘તુલસીદાસ’, ‘મીરાંબાઈ’, ‘ગૃહસ્થી’, ‘દેવર’, ‘ગુમાસ્તા’, ‘અહલ્યાબાઈ’, ‘વિક્રમાદિત્ય’, ‘અજામિલ’, ‘શરબતી આંખે’, ‘બહુરાની’, ‘મા-બાપ કી લાજ’ વગેરે ચિત્રોની કથાઓ પણ લખી હતી.

રંગભૂમિ જગતનાં તેમનાં સંસ્મરણો ‘શ્રી રંગદેવતાને ચરણે’ પુસ્તકમાં આલેખાયાં છે.

♦ દ્વિવેદી મણિલાલ નભુભાઈ (જ. ૨૬ ઓગસ્ટ ૧૮૫૮; અ. ૧ સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૮)

કુલીન કાન્તા	૨૯ જૂન, ૧૮૮૯	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
નૃસિંહાવતાર	૧૮ ફેબ્રુઆરી, ૧૮૯૯	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

આ ગુજરાતી સર્જકે માત્ર બે જ નાટકો લખ્યાં છે, પણ ગુજરાતી રંગભૂમિ વિશે તેમની એક આગવી મુદ્રા ઊભી થઈ. 'કાન્તા' (1882) નાટક 'કુલીન કાન્તા' નામે ભજવાયું અને તેમાંથી જ મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થયો. સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી પરિપાટીનાં નાટ્યતત્ત્વો તેમના આ નાટ્યલેખનમાં વણાયેલાં છે, પણ દયાશંકર વિસનજીને તેમાં તખ્તાનુકૂળ ફેરફારો કરવા જરૂરી લાગ્યા હતા. આ નાટક સંસ્થાની માગણીથી પ્રેરાઈ તેમણે 'નૃસિંહાવતાર' (1895) લખ્યું, કર્તવ્યભાવનાનું નાટ્યવસ્તુ, ચમત્કારોની ગૂંથણી તથા ગીતોના આકર્ષણને કારણે આ નાટક રંગભૂમિ પર સફળ નીવડ્યું.

મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી

◆ દિવેદી વિનયકાન્ત પ્રભુલાલ

* સજોડે સંસાર	1975	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
* પ્રભુલાલ દિવેદીના 'શ્રીચરણે' નાટકનું નવસંસ્કરણ			

◆ નંદવાણા મોતીરામ બેચર (જ. અ. 1915)

બ્રહ્મર્ષિ	15 જુલાઈ	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
વિશ્વામિત્ર	1915		

વિશેષ વિગત :

શ્રી આર્ય નાટક સમાજ 1914માં શરૂ કરી. એમના અવસાન પછી સંસ્થા બંધ પડી.

◆ નાયક અંબાલાલ વીરચંદ (જ. 20 ઓક્ટોબર 1911, લાખવડ, જિ. મહેસાણા; અ. , લાખવડ, જિ. મહેસાણા)

ભક્ત પુરણ	1935	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
સમ્રાટ અશોક	28 સપ્ટેમ્બર, 1935	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
પાવાગઢનો પ્રલય	1937	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર બાવાવાળો	1938	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
જોગો ખુમાણ	1938	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
સંત મીરાં	1943	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
સુભાષ બોઝ	1950	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
મહેદી રંગ લાગ્યો	1964	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

તેમણે હિંદી નાટકો 'ભક્ત સુરદાસ' અને 'કૃષ્ણ-સુદામા'નું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કર્યું છે.
'મહેંદી રંગ લાગ્યો' ગુજરાતી ચલચિત્ર પરથી નાટ્યસર્જન કર્યું છે.

◆ નાયક ચીમન અમૃતલાલ ('કોમિક')

રૂપિયો અને રૂપ	13 ફેબ્રુઆરી, 1970	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ (પેન્ટર ધીરજલાલ નાયક)	મૌલિક
----------------	--------------------	---	-------

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના હાસ્યકલાકાર. તેમને 'વણઝારી વાવ' નાટકના દિગ્દર્શન માટે પારિતોષિક મળેલું. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાટ્યહરીફાઈમાં શ્રેષ્ઠ નાટકનો પ્રથમ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હતો.

◆ નાયક પ્રભાશંકર અંબારામ (કવિ પ્રમોદ) (જ. 1880; અ. 1950)

કુમુદસુંદરી	1904	શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી તોરલ	1907	શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
જેસલ-તોરલ	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ નાયક બાપુલાલ બી. (જ. 1897, ગેરિતા, જિ. મહેસાણા; અ. 4 ડિસેમ્બર, 1947)

ચંદ્રભાગા	25 મે, 1909	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
આનંદલહરી	23 ઓગસ્ટ, 1919	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
* સૌભાગ્યનો સિંહ	25 એપ્રિલ, 1925	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
* 'સૌભાગ્યનો સિંહ' નાટકના કેટલાક પ્રવેશો ઉપાધ્યાય વકીલે લખ્યા હતા.			

◆ નાયક મહાસુખરામ કેશવલાલ ('કવિ પથિક')

ભરતમિલાપ	–	શ્રી કૃષ્ણકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
વિનાશની વેદી	–	ચંદ્રકાન્ત ટુરિંગ પાર્ટી	મૌલિક
સુભાષચંદ્ર બોઝ	1948	શ્રી ધર્મોદય નાટક સમાજ	મૌલિક
સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર	1948	શ્રી ધર્મોદય નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ નાયક મોતીબાબુ

* સાચી જનેતા	24 જાન્યુઆરી, 1965	સમાજસેવા કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)	મૌલિક
* સંગીત-નિર્દેશન પણ સંભાળતા હતા.			

◆ નાયક રેવાશંકર છબીલદાસ

મમતા	1966	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક
મીરાંબાઈ	1966	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક
ભક્ત બોડાણો	1966	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક
વટસાવિત્રી	1967	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક

મધુરા મિલન	1967	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક
કૃષ્ણ-સુદામા	1967	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક
માનું હૈયું ને હેત	1971	શ્રી મોહન કલા મંડળ	મૌલિક
પ્રભુલાલ દ્વિવેદીના 'અરુણોદય' નાટકનું નવું નાટ્યરૂપ 'વર ગમતો નથી'.			

◆ નાયક વસંત હાથીરામ (જ. 1908; અ. 10 એપ્રિલ 1976)

આપણું ઘર પૃથ્વી	31-8-1946	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મારી વેણીમાં ચાર ચાર ફૂલ	22-4-1965	પ્રકાશ થિયેટર્સ (મુંબઈ)	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં નંદલાલ નકુભાઈ શાહ રચિત 'પૈસો બોલે છે' નાટકમાં 'શિવપ્રસાદ' માસ્તરની ભૂમિકા સફળતાપૂર્વક ભજવી હતી. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં 1936-1976 એમ ચાર દસકા વિતાવ્યા, વિવિધ નાટ્યકારોનાં નાટકોમાં જુદા જુદા રસની ભૂમિકા ભજવી હતી.

નવલકથા, નવલિકા, ગઝલ, ભજન અને ગીતોનું સર્જન કર્યું છે. ગ્રામોફોન કંપનીમાં પણ એમનું પ્રદાન છે. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 30 સપ્ટેમ્બર, 1976ના રોજ એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ નીલકંઠ રમણભાઈ મહીપતરામ (જ. 13 માર્ચ, 1968, અમદાવાદ; અ. 6 માર્ચ, 1928)

રાઈનો પર્વત	1926	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
-------------	------	-------------------------------	-------

'કાન્તા' પછી ગુજરાતને મળેલું બીજું શિષ્ટ નાટક તે 'રાઈનો પર્વત'. આ એક જ નાટકથી તેઓ શિષ્ટ નાટ્યકાર તરીકેની પ્રતિષ્ઠા પામ્યા. નાટકમાં સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી શૈલીનો સમન્વય સાધીને પ્રશસ્ત કલાસ્વરૂપ ઉપસાવાયું છે. શિષ્ટ અને સંસ્કારી રુચિને ગમી જાય તેવું આ નાટક તખ્તાને લક્ષમાં રાખીને લખાયું છે; પણ સંખ્યાબંધ પ્રવેશો, લાંબી ઉક્તિઓ અને પાંડિત્યપૂર્ણ ચર્ચાઓને કારણે તેના બહુ પ્રયોગો થયા નથી.

◆ નેને ભીકાજીરાવ અનંત (મોટા રાવ)

પ્રેમ બંધન યાને બાજીરાવ	1905 પહેલાં	શ્રી અમદાવાદ ગુજરાત આર્ય	મૌલિક
પેશ્વા	નાટક સમાજ		

◆ પટેલ મગનલાલ ધનજીભાઈ

ભોજરત્ન કાળીદાસ	10 મે, 1924	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
-----------------	-------------	-----------------------------------	-------

◆ પટેલ વલ્લભભાઈ વાઘજીભાઈ

બ્રહ્મકુમારી	1919 પહેલાં	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
સમુદ્રગુપ્ત	1923	શ્રી નવયુગ નૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક

બાપા રાવળ	1924	શ્રી નવયુગ નૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
ભારત વીર	1924	શ્રી નવયુગ નૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
વિજયધ્વજ	23 ડિસેમ્બર, 1926	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ પટેલ હરિભાઈ

વીર માંગડાવાળો	1960	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ	મૌલિક
----------------	------	----------------------	-------

◆ પવાર ખંડેરાવ માનજી

ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા	1910 અંદાજે	શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ	મૌલિક
----------------	-------------	------------------------------	-------

◆ પંડિત અંબાલાલ માનચંદ નાયક

ઝેરી જીવન	1929	શ્રી લક્ષ્મીપ્રતાપ નાટક સમાજ	મૌલિક
* લવકુશ યાને સીતાત્યાગ	1944	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ (મુંબઈ બ્રાંચ)	મૌલિક
અનીતિ કે નીતિ ?	10 જુલાઈ, 1945	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
સાધ્વી મીરાં	13 ફેબ્રુઆરી, 1948	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
વરકન્યા	28 મે, 1948	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
હસ્તમેળાપ	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
@ દેવી સીતા	22 જાન્યુઆરી, 1949	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
લગ્નમંડપ યાને સંસારસાથી	1950	શ્રી વિજય નાટક સમાજ (કાસમભાઈ મીર)	મૌલિક
0 પરણી કે કુંવારી	1972	શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલામંદિર	મૌલિક
0 ટોચ-મર્યાદા	1973	શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલામંદિર	મૌલિક
0 પારસની પરીક્ષા	1974	શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલામંદિર	મૌલિક
0 ગરીબી હટાવો	1975	શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલામંદિર	મૌલિક
0 નાણાંકોથળી	1981	જયહિંદ કલામંદિર	મૌલિક
સાવધાન			

* 'લવકુશ યાને સીતાત્યાગ' નાટકના માત્ર પાંચ પ્રવેશો લખ્યા હતા. બાકીના પ્રવેશો નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'એ લખ્યા હતા.

@ 'લવકુશ યાને સીતાત્યાગ'નું નવું નાટ્યરૂપ

0 ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી યોજિત નાટ્યસ્પર્ધામાં પ્રથમ ક્રમે આવ્યા હતા.

◆ પંડિત ભાઈશંકર વિદ્યારામ (જ. 1879, કાવિઠા, તા. બોરસદ, ગુજરાત; અ. -)

આસુરી માયા	25 એપ્રિલ, 1918	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
------------	-----------------	---------------------	-------

◆ પંડિત મધુરમ્

સમર્પણ	જૂન 1960	ભારત નાટ્યમંદિર (મુંબઈ)	મૌલિક
--------	----------	-------------------------	-------

◆ પંડ્યા ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર (જ. 1895, નડિયાદ; અ. -)

તરુણીના તરંગ યાને કોલેજકન્યા	1927	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
જમાનાનો રંગ	1927	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કાશ્મીરનું પ્રભાત	1928	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
વિજય કોનો ?	1928	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
કુલાંગાર કપૂત	1929	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
કુદરતનો ન્યાય	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કુટિલ રાજનીતિ	જાન્યુઆરી, 1931	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
સમરપ્રભા	M	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસ સૂરતમાં કર્યો. કોલેજમાં વિદ્યાર્થી હતા ત્યારથી રંગભૂમિ પ્રત્યે રસ જાગ્રત થયો. ગુજરાત કોલેજમાં 1926-1928 ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક.

કોલેજની સહકેળવણી અંગેના વિષયનું 1928માં રજૂ થયેલ 'તરુણીના તરંગ યાને કોલેજકન્યા' નાટકે સાહિત્યિક અને નાટ્યવર્તુળોમાં ઊંડાપોહ જગાવ્યો હતો. ક્યાંક તેને બંધ કરાવવાના પ્રયાસ થવાથી નાટકને વિશેષ પ્રસિદ્ધિ મળી. આ નાટકમાં 'રોમિયો'ના પાત્રમાં છગન નાયકે આબેહૂબ અભિનય કરવાથી તેઓ છગન 'રોમિયો' તરીકે પંકાયો.

નવી રંગભૂમિએ ભજવેલાં એમનાં નાટકોમાં 'મધુનાં લગ્ન', 'વકીલાત', 'મથુરિયો', 'છેલ્લો પાવાપતિ' (ત્રિઅંકી), 'કેળવણીકાર', 'દિક્કપાલ'નો સમાવેશ થાય છે. 'છેવટ સુધી' ભજવાયું નહિ પરંતુ મુંબઈ રાજ્ય તરફથી તેને દ્વિતીય પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું હતું. નૃત્યનાટિકા 'ઉર્વશી' (ત્રિઅંકી) પ્રકાશિત થયું છે. 'શાકુંતલ' (ત્રિઅંકી), 'જનકદુલારી' ભજવેલાં નાટકો.

◆ પંડ્યા દોલતરામ કૃપાશંકર (જ. 8 માર્ચ 1856; અ. 8 નવેમ્બર 1916, નડિયાદ)

અમર સત્ર (સપ્તાંકી)	એપ્રિલ, 1903	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
'દેવોનો યજ્ઞ', 'વસંતમાલિની' શ્રી વાંકાનેર હિતેચ્છુ નાટક મંડળીમાં ભજવાયાં.			

વિશેષ વિગત :

‘અમર સત્ર’ એ સંસ્કૃત શૈલીનું 7 અંકોનું નાટક છે; નાટ્યવસ્તુનું સંયોજન શિથિલ અને તેમાં અસત્ય પર સત્યના વિજયનું નાટ્યવસ્તુ પ્રચલિત શૈલીનું છે.

દોલતરામ પંડ્યા

રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ

◆ પાઠક રામનારાયણ મોહનલાલ (ભોલાદ)

કનક કિશોરી	1907	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી	મૌલિક
સાગરસરિતા	1914	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

પ્યારેલાલ વિક્કલરાય મહેતાની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ માટે 1913માં મણિલાલ ‘પાગલે’ ‘માનવી પ્રપંચ’ નાટકના 2 અંકો લખ્યા હતા. 3જો અંક રામનારાયણ મો. પાઠકે લખ્યો હતો. આ નાટકમાં ફેરફાર કર્યા પછી તે ‘સાગરસરિતા’ નામથી ભજવાયું હતું.

◆ પાંચોટિયા વિક્કલદાસ હરજીવનદાસ (જ. 1905; અ. -)

નાદાન	1943	ગુજરાત થિયેટ્રિકલ કંપની	મૌલિક
-------	------	-------------------------	-------

◆ પાંધી નરભેરામ ભૂરાભાઈ

વિધિના લેખ	30 ઓક્ટોબર, 1936	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ	મૌલિક
------------	------------------	---------------------	-------

◆ બારોટ માધવસિંહ મૂળજીભાઈ

જીવનજ્યોતિ	1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ	મૌલિક
------------	------	---------------------	-------

◆ બોટાદકર અમૃતલાલ પ્રેમજી

જાલિમ રૂબદ્ર	12 જૂન, 1913	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
--------------	--------------	--	-------

◆ બ્રહ્મભટ્ટ જીવણલાલ કાનજીભાઈ કવિ

સત્તાનો લોભ	17 જાન્યુઆરી, 1934	શ્રી ભક્તિ વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
પુણ્યપ્રભાવ	15 એપ્રિલ, 1934	શ્રી ભક્તિ વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજ્યના રંગ	1936	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્નેહી કે શત્રુ	19 સપ્ટેમ્બર, 1937	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
બંધનમુક્તિ	3 ઓગસ્ટ, 1946	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
દેશદ્રોહી	1949	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વિમળજ્યોતિ	3 ઓગસ્ટ, 1950	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
પારસમણિ	ડિસેમ્બર, 1963	પંકજ મુંબઈ	મૌલિક
સૂરજની શાખે	4 જૂન, 1964	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
પીળું એટલું સોનું નથી	1964	શ્રી સરસ્વતી કલા મંદિર (મુંબઈ)	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

વતન : કલોલ (ઉ. ગુ.). રંગભૂમિ પ્રત્યે લગાવ હતો; જેથી વિવિધ નાટ્યલેખકોના જુદા જુદા રસના રંગમંચ પર ભજવાતાં નાટકો નિહાળ્યાં, એનો અભ્યાસ કર્યો. વિવિધ નાટ્યલેખકોનો પરિચય થયો એમાં કવિ જી. એ. વૈરાટી સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ બંધાયો. કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા સાથે સંબંધ બંધાયો જે જીવનભર અતૂટ રહ્યો. આમ નાટ્યલેખનનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યા પછી નાટકો લખવાનું શરૂ કર્યું અને વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલાં નાટકોમાં ગીતો લખ્યાં.

શ્રી દેશી નાટક સમાજના લેખક પ્રભુલાલ દ્વિવેદીની આંખોનું તેજ જતું રહ્યા પછી એમની પાસે લહિયાની ફરજ બજાવી. આ રીતે પણ એમણે નાટ્યલેખનનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો અને વિવિધ વિષયનાં નાટકોનું સર્જન કર્યું.

ટૂંકી માંદગી પછી કલોલ(ઉ. ગુ.)માં એમનું અવસાન થયું.

◆ બ્રહ્મભટ્ટ નાનાલાલ બળદેવજી

જયમતિ	1915	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
અમરલક્ષ્મી	1919	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
મીનળ-મુંજાલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ બ્રહ્મભટ્ટ પરશોતમ રામચંદ્ર

ભક્તરાજ બોડાણો	1916	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક
સૂર્યકમલ	1919	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક

કવિ છોટાલાલ રૂખદેવ શર્મા-રચિત બે નાટકો ‘સંન્યાસી’ (6 જૂન, 1912) અને ‘અજિતસિંહ’ (12 એપ્રિલ, 1913)માં તેમણે હાસ્ય વિભાગ લખ્યો હતો.

◆ બ્રહ્મભટ્ટ રઘુનાથ ત્રિભુવન (જ. 13 ડિસેમ્બર 1892, લીંચ, જિ. મહેસાણા; અ. 11 જુલાઈ 1983, મુંબઈ)

બુદ્ધદેવ	15 ઓગસ્ટ, 1914	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
શૃંગી ઋષિ	1915	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
સૂર્યકુમારી	1916	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
છત્રવિજય	1919	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
ઉષાકુમારી	1922	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
સ્નેહમુદ્રા	1926	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રેમવિજય	1928	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મણિલાલ 'પાગલ'ની કથા 'સતી ઊજળી' ઉપરથી
@ અજાતશત્રુ	6 સપ્ટેમ્બર, 1930	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
નવીન યુગ	22 નવેમ્બર, 1930	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મણિલાલ 'પાગલ'ની કથા 'અમર આશા' પરથી
અમર કીર્તિ	5 માર્ચ, 1931	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	'પ્રેમવિજય'નું નવીન નાટ્યરૂપ
* સંસારના રંગ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
@ સહાયક લેખક : જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ			
* સહાયક લેખક : પ્રફુલ્લ દેસાઈ			

વિશેષ વિગત :

નાટ્યલેખક ઉપરાંત તેઓ ગીતલેખક હતા. ડાકોરમાં ગુજરાતી 5 ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી નડિયાદમાં સરકારી શાળામાં કેશવ હર્ષદ ધ્રુવના હાથ નીચે અભ્યાસ કર્યો. ઘરની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાને લીધે 12 વર્ષની વાની વયે જ મોજાં બનાવવાના કારખાનામાં તથા પછી કંપાઉન્ડર તરીકે પણ નોકરી કરવાની ફરજ પડી. નોકરી દરમિયાન વિદ્વાનોનો સંપર્ક કેળવ્યો તથા ગ્રંથાલયમાંનાં પુસ્તકોનો જિજ્ઞાસાપૂર્વક વાચન કરતા રહ્યા અને અનેક સાહિત્યિક કૃતિઓ તથા ખાસ કરીને પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃત નાટકો – કાવ્યોનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો અને 'મેઘદૂત', 'શાકુંતલ' જેવી કૃતિઓ કંઠસ્થ કરી લીધી.

સાહિત્યિક ગ્રંથોના વાચન અને અભ્યાસ પરથી તે કાવ્યલેખન માટે પ્રેરાયા અને તેમાંથી તેમણે નાટ્યલેખનના પ્રથમ પ્રયાસ રૂપે 1914માં ભગવાન બુદ્ધના જીવન પરથી 'બુદ્ધદેવ' નાટક લખ્યું અને મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીના મૂળજી આશારામ ઓઝાને મુંબઈ મોકલી આપ્યું. એમણે નાટક પસંદ પડવાથી નાટ્યલેખકને મુંબઈ બોલાવ્યા, પોતાના સ્નેહી મથુરભાઈ પટેલની આર્થિક સહાય તથા સંગ્રાથ લઈ રઘુનાથભાઈ મુંબઈ ગયા. મૂળજીભાઈએ રઘુનાથભાઈને 'બુદ્ધદેવ' નાટકના રૂ. 150 આપી નાટક ભજવવાનું નક્કી કરી દીધું.

15 ઓગસ્ટ, 1914ની રાત્રે મુંબઈના એમ્પાયર થિયેટરમાં સાહિત્યકારોની હાજરીમાં ‘બુદ્ધદેવ’ નાટક ભજવાયું અને સફળ નીવડ્યું. ત્યારપછી ‘મોરબી’ કંપનીમાં એમનું બીજું નાટક ‘શૃંગી ઋષિ’ 1915માં ભજવાયું. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના એક સફળ નાટ્યકાર તરીકે તેમનું સ્થાન નિશ્ચિત બન્યું. ‘મોરબી’ કંપનીમાં ‘ભાવિપ્રાબલ્ય’ના નાટ્યલેખન દરમિયાન મૂળજીભાઈ સાથે મતભેદ થતાં એમણે નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ માટે 1916માં ‘સૂર્યકુમારી’ લખ્યું અને પ્રેક્ષકવર્ગમાં તે લોકપ્રિય થયું.

1926માં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ તરફથી ભજવાયેલ ‘સ્નેહમુદ્રા’ સાહિત્યિક છાંટવાળી નાટ્યકૃતિ હોવાથી નાટ્યતખ્તા પર નિષ્ફળ નીવડ્યું. ક. મા. મુનશીની નવલકથા ‘જય સોમનાથ’ પરથી તેમણે તૈયાર કરેલી નૃત્યનાટિકા 1939માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ભજવાઈ હતી.

કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટનો ‘વનપ્રવેશ’ 14 માર્ચ, 1944ની રાત્રે મુંબઈના શેરીફના પ્રમુખપદે ભવ્યતાથી ઊજવાયો. આ પ્રસંગે શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ અને શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના કલાકારોના સહયોગથી કવિનાં સુપ્રસિદ્ધ નાટકોમાંથી પસંદગી કરેલા પ્રવેશો ભજવાયા હતા. 1952માં કવિની ષષ્ટિપૂર્તિ શાનદાર રીતે ઊજવામાં આવી હતી. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી એમનું સન્માન 30 માર્ચ, 1970ના રોજ અમદાવાદમાં કરવામાં આવ્યું હતું. 1954માં એમની જ્ઞાતિ તરફથી અને 1969માં નડિયાદના નાગરિકો તરફથી કવિનું બહુમાન કરાયું હતું.

‘સાર આ સંસારમાં ન જોયો’, ‘વિકસાવે નવજીવન કુસુમ આ વિદ્યાની વાડી’, ‘તમારા નામની નિશદિન સલુણા, હું તો જપમાળ જપતી’, ‘જિગરના વાંચનારાઓ મને કોઈ માર્ગ બતલાવો’, ‘હૃદય રમણીતણાં છુંદે, રસિકવર હો તો આવા હો’, ‘નાગરવેલીઓ રોપાવ તારા રાજમહેલોમાં’, ‘સોહામણી સ્વર્ગની વાટ એક દિન શોભાવજો હો રાજ’, ‘રિસાવામાં રસિકતા શી રિસાનારા રસિક જાણે’, ‘મીઠી નજરનાં તરસ્યાં, તરસ્યાં બનીને રહેજો’ જેવાં તેમનાં મધુર અને અર્થસભર ગીતો નાટકની સફળતા માટે નિર્ણાયક બનતાં અને પ્રેક્ષક-ચિત્તમાં લાંબો સમય સુધી ગુંજતાં રહેતાં. આ નાટ્યજગતમાં તેઓ ‘રસકવિ’નું લાડકું બિરુદ પામ્યા હતા. એમનાં લોકપ્રિય ગીતો ઉપરાંત એમનાં પ્રહસનો અને નાટકોની રેકૉર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત તેમણે ‘સ્નેહલતા’, ‘સંસારલીલા’, ‘બારાત’, ‘આશીર્વાદ’, ‘બે ખરાબ જણ’, ‘અદ્ભૂત’ વગેરે જેવાં ચલચિત્રોનાં પણ ગીતો લખ્યાં હતાં.

એમની પાંચ દાયકા ઉપરાંતની નાટ્યયાત્રાની વિગતો ‘સ્મરણમંજરી’ (1955) નામક પુસ્તકમાં આલેખી છે. ‘દેવો, ઋષિઓ અને પ્રતાપી પુરુષો’ (1965), ‘પુરાણ અને ઇતિહાસનાં યશસ્વી પાત્રો’ (1969), ‘સુમન સૌરભ’ (1964) એ એમના અન્ય ગ્રંથો છે. ‘યશોધર્મા’ (1971) નામની તેમની નવલકથા છે. ‘થાયા’ (1972) એ આનાતોલ ફ્રાંસની નવલકથાનો અનુવાદ છે. ‘અખંડ આનંદ’ સામયિકમાં પણ તેઓ નિયમિત લખતા હતા. ચંપકલાલ મોદીએ કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ વિષે મહાનિબંધ લખી ડૉક્ટરેટની પદવી મેળવી છે.

◆ બ્રહ્મભટ્ટ શિવલાલ

બહાદુર કાલાજી	જાન્યુઆરી, 1897	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
ચંપક ચતુરિકા	1897	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક

◆ ભટ્ટ અંબાશંકર જશંકર

વીરાંગના	1931	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
----------	------	--	-------

◆ ભટ્ટ ખીમજી વસનજી

કબીર સાબ	8 ડિસેમ્બર, 1912	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
* પરશુરામ	1913	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રવીણ સાગર	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
* સહાયક લેખક હરિહર 'દીવાના'			

◆ ભટ્ટ ગણપતભાઈ જેઠાભાઈ

સૂરશ્યામ	અંદાજે 1913	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
પિતૃભક્ત શ્રવણ	1914	શ્રી આર્યનીતિ સુબોધ નાટક સોસાયટી	મૌલિક

◆ ભટ્ટ ચંદુલાલ જટાશંકર

છત્રપતિ શિવાજી	14 ડિસેમ્બર, 1923	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
----------------	-------------------	-----------------------------------	-------

◆ ભટ્ટ જગજીવન કાળિદાસ

ભક્ત દામાજી	1924	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
-------------	------	--	-------

◆ ભટ્ટ નારાયણ

રમાદેવી	1920 પછી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ લિમિટેડ	મૌલિક
---------	----------	-----------------------------	-------

◆ ભટ્ટ પ્રાણલાલ ગિરધરલાલ

મહારાજા શાન્તનુ ને યજનગંધા	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
-------------------------------	------	--------------------------	-------

◆ ભટ્ટ મણિશંકર રત્નજી (કવિ કાન્ત) (જ. 20 નવેમ્બર 1867, ચાવંડ, જિ. અમરેલી; અ. 16 જૂન 1923)

જાલિમ ટુલિયા	2 ફેબ્રુઆરી, 1910	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
બેવફા બેટી યાને ટુલિયા	1925	શ્રી દીવાન દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

ગુજરાતી સાહિત્યના આ અગ્રણી સર્જકે પણ પોતાનું નાટક ખાસ નાટ્યસંસ્થા માટે જ લખ્યું હતું. 'રોમન સ્વરાજ'ના વસ્તુ ઉપર તેમણે શ્રી દેશી નાટક સમાજ માટે 'જાલિમ ટુલિયા' નામે નાટક લખી આપ્યું હતું અને તે ભજવાયું હતું; ભાવનગરમાં ભજવાયેલું આ નાટક ભાવનગરનરેશને અર્પણ થયું હતું. આ ઉપરાંત 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ' (1924) લખાયું છે પણ તે ભજવાયું નથી. તેમણે 'સલીમશાહ' (1908) નાટક લખ્યાનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

◆ ભટ્ટ મોતીલાલ

લવકુશ	1907 અંદાજે	શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ	મૌલિક
મનુ-મણિ	1907 અંદાજે	શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ	મૌલિક
સત્યનારાયણ	1907 અંદાજે	શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ	મૌલિક

◆ ભટ્ટ રાજેન્દ્રકુમાર રતિલાલ

પવિત્ર ગંગા	21 માર્ચ, 1988	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
-------------	----------------	----------------------	-------

◆ ભટ્ટ રામજી વસનજી

નવલમુક્તા	1906	રાજનગર નાટક મંડળી	મૌલિક
-----------	------	-------------------	-------

◆ ભટ્ટ રામપ્રસાદ હરજીવન

શાહ કે ચોર ?	1928	સૂર્યપ્રકાશ નાટક સમાજ	મૌલિક
--------------	------	-----------------------	-------

◆ ભટ્ટ લાલભાઈ

ટ્રસ્ટી	ફેબ્રુઆરી, 1955	શ્રી વિદ્યુત નાટક સમાજ (મુંબઈ)	મૌલિક
---------	-----------------	--------------------------------	-------

◆ ભટ્ટ વજેશંકર કાળિદાસ

* પ્રેમકલા	3 નવેમ્બર, 1894	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	27 એપ્રિલ, 1895	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
રામચરિત્ર	8 જાન્યુઆરી, 1898	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
0 તિલકકુમાર	8 જાન્યુઆરી, 1899	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મોહિની	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
શારદાવિજય	1908	શ્રી નવીન સુબોધ નાટક સમાજ	મૌલિક
નવલકુસુમ	1910	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

* 'પ્રેમકલા' નાટકમાં કેટલાક ઉદ્ધ પ્રવેશો મુનશી મહંમદખાં (સૂરત)એ લખ્યા હતા.

0 'તિલકકુમાર' નાટકમાં લેખકે પોતે 'માનસિંહ'ની ભૂમિકા ભજવી હતી.

◆ ભટ્ટ વિજયશંકર કાળિદાસ (જ. 1907, પાલિતાણા, જિ. ભાવનગર; અ. 1993)

લાખો ફુલાણી	21 માર્ચ, 1931	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર ધવલ	21 ઓક્ટોબર, 1931	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

1939માં પ્રકાશ પિક્ચરની સ્થાપના કરી ચિત્રનિર્માણક્ષેત્રે ઝંપલાવ્યું અને વિજય ભટ્ટ નામે ખ્યાતિ પામ્યા.

◆ ભટ્ટ હરિભાઈ મણિશંકર

અખંડ જ્યોતિ યાને કીમતી કુરબાની.	1938	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
એક જ વખત	1940	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
* નાગર નરસિંહ યાને સોરઠનો સંત	1940	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
* મુરલીધર	1940	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સુવર્ણપ્રભાત	1941	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	1941	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	10 ઓગસ્ટ, 1942	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
લવકુશ	ઓગસ્ટ, 1942	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
અવતાર યાને અનિરુદ્ધ ઉષા	નવેમ્બર, 1944	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
* ફરજ યાને ભાઈબીજ	1945	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
* આ નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું. બાકીનાં નાટકોમાં દિગ્દર્શન ઉપરાંત સંગીત આપ્યું.			

વિશેષ વિગત :

પિતાની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં નાટ્યકલાનું શિક્ષણ પામ્યા. 1938માં પિતાની સંસ્થામાં અભિનય, સંગીત, દિગ્દર્શન અને નાટ્યલેખનની જવાબદારી સંભાળી. 1941માં પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી પ્રભાત કલામંડળ ભાવનગરમાં શરૂ કરી. તેમણે લખેલા નાટક ‘લવકુશ’ (ઓગસ્ટ, 1942)ના સળંગ 300 પ્રયોગ થયા. 1948માં સંસ્થાનું લિમિટેડ કંપની તરીકે રૂપાંતર કર્યું. થોડા સમય પછી મતભેદો ઊભા થતાં 1948માં સંસ્થા બંધ થઈ.

◆ ભટ્ટ હરિશંકર માધવજી (જ. 1866; અ. -)

ભક્ત અંબરીષ	1907	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
કંસવધ	1909	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક

◆ ભટ્ટ હેમુભાઈ મણિશંકર

નારીનાં વેર	જુલાઈ, 1934	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
રાજરમત યાને ઈશ્વરી ન્યાય 1935		શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક

મર્દની મહત્તા યાને કુળગૌરવ	ઓગસ્ટ, 1936	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મર્દ મુસ્લિમ યાને	1937	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ગરીબનો પૂજારી			
દેવી દેવયાની	1937	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
શયતાન શત્રુ યાને નિમકહરામ	1937	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ગુનેગાર યાને રૂપલાલસા	1939	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
રાણકદેવી	15 ડિસેમ્બર, 1947	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	મૌલિક
શેણી વિજાણંદ	20 જૂન, 1947	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	ઝવેરચંદ મેઘાણીના 'બાળપણની પ્રીત' ઉપરથી
રા'નવઘણ	5 જુલાઈ, 1947	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	મૌલિક
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	24 ઓક્ટોબર, 1947	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	મૌલિક
સતી પાર્વતી	17 ડિસેમ્બર, 1947	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	મૌલિક
જુગારી	3 જાન્યુઆરી, 1948	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	મૌલિક
સંત સુરદાસ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ	મૌલિક
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	13 એપ્રિલ, 1948	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ લિમિટેડ	મૌલિક
કુળલક્ષ્મી	1 ઓક્ટોબર, 1949	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
એભલવાળો	1 નવેમ્બર, 1961	શ્રી કમલ કલાકંપની	મૌલિક
ભણેલો ખૂની યાને રમેશ એમ.એ.	13 ફેબ્રુઆરી, 1971	શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)	મૌલિક
ધર્મપ્રેમી ભાઈ	27 ઓક્ટોબર, 1972	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
વહુનાં દાન	2 ડિસેમ્બર, 1972	શ્રી પુનિત પ્રકાશ કલામંડળ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

પિતાની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં અભિનય, સંગીત, દિગ્દર્શન અને નાટ્યલેખનની સર્વાંગી તાલીમ પામ્યા. 1945માં એમના બંધુ હરિભાઈ ભટ્ટની માલિકીની સંસ્થા શ્રી પ્રભાત કલામંડળમાં જોડાયા.

◆ ભણસાળી વિઠસ ગોવિંદ

ગુલાબસિંહ બહાદુર	1903	જામનગર ભારતભૂષણ નાટક સમાજ	મૌલિક
------------------	------	---------------------------	-------

◆ ભાવનગરી અસગર

જય જવાન	1965	શ્રી વિજય કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)	મૌલિક
લાખોમાં એક	સપ્ટેમ્બર, 1966	ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટર્સ (મુંબઈ)	મૌલિક

◆ ભોજક કાળિદાસ લક્ષ્મીચંદ કવિ

સીરોહી શમશેર	28 મે, 1938	શ્રી દેશી નાટક સમાજ બ્રાંચ	મૌલિક
--------------	-------------	----------------------------	-------

◆ ભોજક કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક

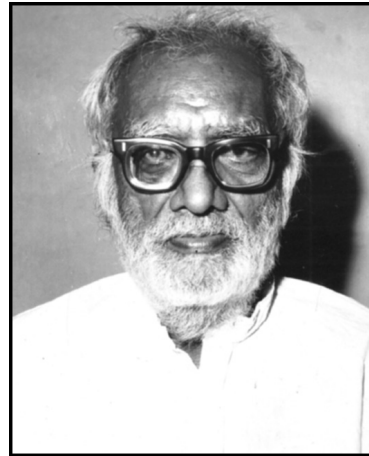
સંગીત લીલાવતી	1890	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	કથા : જૈન સાહિત્ય પર આધારિત
૦ પવિત્ર લીલાવતી	1893	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	કથા : જૈન સાહિત્ય પર આધારિત
૦ 'સંગીત લીલાવતી' નાટક સુધારાવધારા સાથે રજૂ કર્યું.			

◆ ભોજક ચીમનલાલ મગનલાલ (જ. 4 ઓક્ટોબર 1907; અ. -)

રાજા હરિશ્ચંદ્ર	30 મે, 1945	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
કુમકુમ પગલે	16 ઓક્ટોબર, 1945	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
સૂરજની સાખે	4 જાન્યુઆરી, 1947	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
રામદુહાઈ	3 મે, 1947	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક

કેશવલાલ શિવરામ ભોજક

નૌતમકાન્ત મહેતા 'સાહિત્યવિલાસી'

કુદરતના ખોળે	જુલાઈ, 1948	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
સુભાષ બોઝ	1949	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
* સસરો ખોળે બેઠો		રંગરાગ	મૌલિક
* અર્વાચીન રંગભૂમિની સંસ્થા			

વિશેષ વિગત :

એમની માલિકીની સંસ્થા શ્રી ચેતન નાટક સમાજ 1940ની આખરમાં શરૂ થઈ અને 1949ના નવેમ્બરમાં મુંબઈના બોમ્બે થિયેટરમાં બંધ થઈ.

◆ મસ્ત વજીર

* જાલિમ જગત	1934	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
પલટાતું ભાગ્ય	1935	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી	મૌલિક
વિધવાનાં આંસુ	1936	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
* નવેસરથી સુધારાવધારા સાથે 'વિધવાનાં આંસુ'			

◆ મહીધર જીવરામ

નાગમતી	1907	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી	મૌલિક
--------	------	----------------------------	-------

◆ મહેતા કાન્તિલાલ જગજીવન (જ. ; અ. 3 જૂન 1991, અમદાવાદ)

ભાગ્યચક્ર યાને કોનું કલંક ?	1941	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
કુંવરબાઈનું મામેરું	1943	રાજકમલ કલા મંદિર	મૌલિક
શેઠ સગાળશા	1943	રાજકમલ કલા મંદિર	મૌલિક
સંત કબીર	1943	રાજકમલ કલા મંદિર	મૌલિક
કર્મવીર પ્રતાપ	22 નવેમ્બર, 1944	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી સુકન્યા	11 જાન્યુઆરી, 1945	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
રાણકદેવી	1946	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
વણઝારી વાવ	1960	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ	મૌલિક
*સાત ભવના સાથી	1967	શ્રી મિલન કલામંદિર (મુંબઈ)	મૌલિક
વીર ભાથીજી	1968	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ	મૌલિક
કર્મ કંકણ	1970	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ	મૌલિક
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

વિશેષ વિગત :

એમની માલિકીની શ્રી મોરબી નાટક સમાજ અંદાજે 10 વર્ષ સુધી કાર્યરત હતી. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. એમનાં નાટકો જૂની રંગભૂમિ પર અંદાજે 1960થી આજસુધી વિશેષ સંખ્યામાં ભજવાતાં રહ્યાં છે. રંગભૂમિની એમની કલાયાત્રા વિષે ‘ઘરદીવડા’ અને એમનાં બે નાટકો ‘સત્યની મશાલ’ પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત થયાં છે.

◆ મહેતા ચંદુલાલ માણેકલાલ ઇજનેર (જ. -; અ. -)

શુક્રજયંતી	1914	શ્રી સૂરવિજય નાટક મંડળી	મૌલિક
નંદનંદન	1914	શ્રી સૂરવિજય નાટક મંડળી	મૌલિક

◆ મહેતા જયંતિલાલ માણેકલાલ

સેવાસદન યાને સાચો પ્રેમ	1929	ઓમકાર નાટક સમાજ	મૌલિક
-------------------------	------	-----------------	-------

◆ મહેતા નૌતમકાન્ત ‘સાહિત્યવિલાસી’ (જ. 14 ઓગસ્ટ 1899, રાજકોટ; અ.)

સિંહ-સંતાન	1931	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ	મૌલિક
ક્યાં સુધી ?	1932	શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી	મૌલિક
અનાથનાં આંસુ	1932	શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી	મૌલિક
સમરશક્તિ	1933	મેજેસ્ટિક ઓપેરા હાઉસ	મૌલિક
વંઠેલ વિધવા	1933	મેજેસ્ટિક ઓપેરા હાઉસ	મૌલિક
વિજયનાદ	1934	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
આબરૂદાર	1941	શ્રી ભારત નાટક કંપની (જિ. સાબરકાંઠા)	મૌલિક
અધૂરી હઠ	1943	ઓમકાર નાટક સમાજ	મૌલિક
1944	1944	ઓમકાર નાટક સમાજ	મૌલિક
વિજયડંકા	1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
0 સીતાત્યાગ યાને લવકુશ	1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (શાખા)	મૌલિક
સમ્રાટ જન્મેજય	1946	પૂના ગુજરાતી નાટક સમાજ	મૌલિક
આજની કન્યા	1950	અશોક ભારત થિયેટર	મૌલિક
0 સહાયક લેખક : અંબાલાલ પંડિત			

વિશેષ વિગત :

‘સાહિત્ય-વિલાસી’ નાટ્યકાર અને લેખક હતા. અભ્યાસ જૂનાગઢમાં. કોલેજમાં હતા ત્યારથી જ વાચન અને લેખનનો નાદ જાગેલો. ‘જોહરે શમશીર’ નાટકના લેખક મુનશી ‘કામીલ’ સાથે પ્રથમ મુલાકાત થઈ અને

નાટ્યલેખનની પ્રેરણા મળી.

1919થી 1925 દરમિયાન વિવિધ 'સાપ્તાહિકો, સામયિકોમાં ખંડકાવ્યો, ટૂંકી વાર્તાઓ અને અન્ય લેખો વગેરે પ્રકાશિત થયાં. 1924માં જૂનાગઢની સાહિત્ય સભામાં 'દયારામનું જીવન અને કવન' વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું. તેમણે વેદ, પુરાણ, બાઇબલ, કુરાન વગેરે ધર્મગ્રંથોનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકો નિહાળીને નાટ્યલેખનનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો.

શાંતિલાલ ઇચ્છારામ ભોજકની શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજમાં 1930માં એમનું ઐતિહાસિક નાટક 'સિંહ-સંતાન' રજૂ થયું અને સફળતા પામ્યું. નાટકના સંગીતકાર હમીરજી ઉસ્તાદ હતા અને ગીતકારો હતા કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા અને ભગવાનદાસ. 'સાહિત્યવિલાસી', એમના ભાઈ હતા.

તેમણે નક્કી કર્યું હતું કે કોઈ પણ કંપનીના આમંત્રણ વગર નાટક લખવું નહિ અને જે નાટક લખવા માટે આમંત્રણ આપે તેમને નિરાશ કરવા નહિ. આ નિયમ તેમણે જીવનભર પાળ્યો હતો. નાટ્યકાર તરીકેની એમની કીર્તિ ચલચિત્રોની સંસ્થાઓમાં પ્રસરતાં ત્યાંથી આમંત્રણ મળતાં તેમણે 'કરણવેલો', 'રૂપસુંદરી' અને 'જન્મેજય'ની કથાઓ લખી આપી હતી.

11 વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓના રંગમંચ પર તેમનાં 13 નાટકો ભજવાયાં અને લોકપ્રિયતા પામ્યાં.

આત્મલક્ષી તથા પરલક્ષી કાવ્યો, ખંડકાવ્યો, ગીતો, વિવેચનો, આખ્યાનો, નિબંધો, નવલિકાઓ, નાટકો, ચિત્રવાર્તાઓ, જીવનચરિત્રો વગેરે સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારોમાં એમનાં પુસ્તકોની સંખ્યા અંદાજે 100 થાય છે.

તે સ્વભાવે સાદા, નિરભિમાની, મિલનસાર તથા આનંદી હતા અને અંગ્રેજી, મરાઠી, ઉર્દૂ, ફારસી ભાષાઓના અભ્યાસી હતા. તેઓ ત્વરિત ગતિથી સર્જન કરી શકતા. તે આજીવન કલમજીવી લેખક હતા.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશને એમનું બહુમાન કર્યું હતું. 1978માં અમદાવાદ દૂરદર્શન પર એમનો પરિચય રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. અમદાવાદમાં ટૂંકી માંદગી બાદ અવસાન થયું.

◆ મહેતા બાલશંકર હરજીવન

તારણહાર	9 જુલાઈ 1931	શ્રીકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
---------	--------------	---------------------	-------

◆ મહેતા રમણીકલાલ રતિલાલ

પુનરુદ્ધાર યાને કોરિયા	1924	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
------------------------	------	--	-------

◆ મહેતા રામજીભાઈ નાગરભાઈ (પ્રણામી) (જ. ; અ. 1959)

રા'નવઘણ	1921	શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
વામન અવાતાર યાને બલિરાજા	1921	શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રદ્યુમ્ન	1921	શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
સોરઠપતિ	ડિસેમ્બર 1926	શ્રી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક

◆ મહેતા રોહીનટન

ન્યાય કે અન્યાય	14 ડિસેમ્બર, 1963	શ્રી લક્ષ્મીવિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------------	-------------------	----------------------------	-------

◆ 'મામા' મૂળચંદ વલ્લભ

* પૃથ્વીપુત્ર	10 જુલાઈ, 1920	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજકુમારી	12 ઓક્ટોબર, 1933	શ્રીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક

* 'પૃથ્વીપુત્ર' નાટકમાં હરિહર 'દીવાના', પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, નારણદાસ મોતીરામ નાયક (કવિ લહેરી) તથા કવિ રામજીભાઈ(પ્રણામી)નો સહકાર હતો. ગીતરચનામાં રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રો. દેવદત્ત ટી. તારકસ અને અજિતરાય વિઠ્ઠલદાસ(ઉ. ગુ.)નો સહકાર હતો.

◆ મારવાડી ચીમનલાલ અંબાલાલ

મમત ને મમતા	1 ઓક્ટોબર 1968	સંસ્કાર કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
ઓઢું કોની ચૂંદડી ?	1972	શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ માસ્તર શ્રીપતલાલ મગનલાલ

સતી શ્રીમતી	1919	શ્રી દેશી નાટક સમાજ લિમિટેડ	મૌલિક
વિશ્વમોહિની	1921	શ્રી દેશી નાટક સમાજ લિમિટેડ	મૌલિક

◆ મીર મનહર આઈ ('ઝખ્મી')

ધરતીનું સ્વર્ગ	1962	શ્રી મોહન કલામંડળ	મૌલિક
ઉમિયાના વારસદાર	1971	શ્રી નટરાજ કલામંડળ	મૌલિક
ઝંખના	1972	શ્રી નટરાજ કલામંડળ	મૌલિક
અનુરાગ	1972	શ્રી નટરાજ કલામંડળ	મૌલિક
વેર, વિવાહ ને પ્રીત	1973	શ્રી નટરાજ કલામંડળ	મૌલિક

◆ મીર લલ્લુભાઈ ઈસ્માઈલભાઈ (જ. -; અ. 1945)

કાદુ મકરાણી	-	શ્રી ભારત નાટક કંપની	મૌલિક
સોરઠનો સૂર્ય	1932	શ્રી ભારત નાટક કંપની	મૌલિક
શૂરીલી સિંહણ	-	શ્રી ભારત નાટક કંપની	મૌલિક
બહારવટિયો વીર જેસાજી	1934	શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ મુનશી લવજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ

કામલતા	1910	શ્રી ભારત વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક
ચિત્તોડનો કરણ	1911	શ્રી ભારત વિજય નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ મુનશી હર્ષદરાય સુંદરલાલ

ધર્મગુપ્ત	1906	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શન નાટક કંપની	મૌલિક
સતી એકાવલી		શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શન નાટક કંપની	મૌલિક
ઉત્તમકુમાર	થી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શન નાટક કંપની	મૌલિક
સુદર્શન		શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શન નાટક કંપની	મૌલિક
વિશ્વમોહિની	1908	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શન નાટક કંપની	મૌલિક

◆ મૂલાણી મૂળશંકર હરિનંદ (જ. 1 નવેમ્બર 1867; અ. 14 ડિસેમ્બર 1957)

શાકુંતલ	10 ઓગસ્ટ, 1889	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : કિલોસ્કરના મરાઠી નાટક 'શાકુંતલ' ઉપરથી ગુજરાતી રૂપાંતર
રાજબીજ	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કુંદબાળા	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
માનસિંહ અભયસિંહ	8 જુલાઈ, 1893	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મૂળરાજ સોલંકી	19 ઓક્ટોબર, 1895	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કરણધેલો	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : નંદશંકર તુળજાશંકર મહેતા
બૅરિસ્ટર	14 ઓગસ્ટ, 1897	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
જયરાજ	27 ઓગસ્ટ, 1898	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
અજબકુમારી	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વીરમંડળ	16 ડિસેમ્બર, 1899	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વિક્રમચરિત્ર	7 જુલાઈ 1900	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : કવિ શામળ ભટ્ટની 32 પૂતળીની વાર્તા ઉપરથી
સૌભાગ્યસુંદરી	19 ઓક્ટોબર, 1901	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
જુગારી	23 ઓગસ્ટ, 1902	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કામલતા	14 ઓક્ટોબર, 1904	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

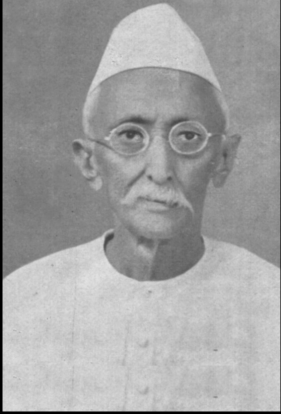
કૃષ્ણચરિત્ર	1906	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી	મૌલિક
નંદબત્રીસી	1906	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : કવિ શામળ ભટ્ટ
ચૈતન્યકુમાર	1908	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી	કથા : હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી
દેવકન્યા	1908	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી	મૌલિક
નવલશા હીરજી	3 નવેમ્બર, 1909	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વસંતપ્રભા	17 ડિસેમ્બર, 1910	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
પ્રતાપલક્ષ્મી	31 જાન્યુઆરી, 1914	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મણિલાલ નભુભાઈની નવલકથા 'ગુલાબસિંહ' ઉપરથી
સંગતનાં ફળ	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
એક જ ભૂલ	1919	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
ભાગ્યોદય	1920	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
રત્નાવલી	28 ફેબ્રુઆરી, 1925	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : હર્ષના 'રત્નાવલી' ઉપરથી
વિક્રમ ને શનિ	28 મે, 1925	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	કથા : કવિ શામળ ભટ્ટની 32 પૂતળીઓની વાર્તા ઉપરથી
વીરનારી આશા	3 ઓક્ટોબર, 1925	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
કોકિલા	1926	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

સંનિષ્ઠ નાટ્યકાર. અભ્યાસ માધ્યમિક શાળાનાં 4 ધોરણ સુધીનો. પિતા મૂળશંકર ધર્મચુસ્ત. સંતચરિત્રો, ધાર્મિક ગ્રંથો, સંસ્કૃતનાં અમૂલ્ય પુસ્તકો ઘરમાં હતાં. તે તમામ વિદ્યાર્થીજીવનમાં જ વાંચી કાઢ્યાં અને શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

ધારી(જિ. અમરેલી)માં રૂ. 10 ના પગારે તલાટીની નોકરીથી કારકિર્દીનો પ્રારંભ. ત્યાંના કાવાદાવાથી ત્રાસી જઈને નસીબ અજમાવવા મુંબઈ ગયા; અનેક તકલીફો વેઠ્યા પછી 'સત્યવક્તા' સાપ્તાહિકમાં રૂ. 20ના પગારથી પ્રૂફવાચક તરીકે જોડાયા તેમાં 'ઘનઘટા' લેખમાળામાં સત્ય ઘટનાઓ આલેખી, વાચકોમાં આકર્ષણ જમાવ્યું અને

લોકપ્રિયતા મેળવી. સમય જતાં તંત્રીપદે પહોંચ્યા.

કવિ મૂળશંકર મૂલાણી

ડૉ. પોપટ પ્રભુરામની મુલાકાત થઈ. પરિણામે મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં ૩. 5ના પગારથી નાટકોની નકલો સુધારવાની કામગીરી મળી; સમય જતાં 'સત્યવક્તા'ના તંત્રીપદેથી રાજનામું આપ્યું. નાટ્યસંસ્થામાં પગાર રૂ. 30 થયો. પ્રથમ નાટ્યસર્જન 'શાર્કુંતલ' (18 ઓગસ્ટ, 1889) અને 'રાજબીજ' (21 ફેબ્રુઆરી, 1891) મુંબઈના ગેઈટી થિયેટરમાં ભજવાયાં અને લોકપ્રિય નીવડ્યાં. 'માનસિંહ અભયસિંહ' 8 જુલાઈ, 1893ના રોજ ભજવાયું. તબિયત બગડી જેથી દેશમાં ગયા. સ્વાસ્થ્ય સુધારવાની સાથોસાથ 'મૂળરાજ સોલંકી' (19 ઓક્ટોબર, 1895) અને 'કરણધેલો' (5 સપ્ટેમ્બર, 1896) જેવાં સફળ નાટકો લખ્યાં. કવિનો પગાર રૂ. 35 થયો.

કાલિદાસ અને શેક્સપિયરનાં નાટકોનો ઝીણવટભર્યો અભ્યાસ કર્યા પછી 'બેરિસ્ટર' નાટક લખ્યું. તેમાં પશ્ચિમના દેશોના મોહમાં અટવાતા યુવામાનસનો કરુણ અંજામ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. 'બેરિસ્ટર' 14 ઓગસ્ટ, 1897ના રોજ ભજવાયું અને લોકપ્રિય નીવડ્યું. હવે કવિનો પગાર રૂ. 75 થયો. એમનાં નાટકોની લોકપ્રિયતા જોઈ મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં ભાગીદાર તરીકે સ્થાન આપવામાં આવ્યું. 'જયરાજ' (27 ઓગસ્ટ, 1898), 'અજબકુમારી' (30 સપ્ટેમ્બર, 1899) મુંબઈમાં ભજવાયાં, પણ ત્યારે પ્લેગના મહારોગથી મુંબઈ ઘેરાયેલું હતું; પરિણામે ઉચ્ચ કોટિનાં નાટકો પણ નિષ્ફળ નીવડ્યાં. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ 'અજબકુમારી' નાટક જોઈને પ્રશંસા કરી હતી. 191213માં ફરીથી આ નાટક ભજવાયું ત્યારે લોકચાહના પામ્યું હતું.

નાટ્યસંસ્થાની આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોવાથી છોટાલાલ શેઠ અને કલ્યાણ શેઠ પત્નીના દાગીના ગીરો મૂકીને સંસ્થા ચલાવતા હતા. એ દાગીના ગીરોમુક્ત કરાવવાના દૃઢ સંકલ્પથી તેમણે 'વિક્રમચરિત્ર' લખ્યું અને તે 7 જુલાઈ, 1900ના રોજ ભજવાયું ત્યારે નાટ્યપ્રેમીઓએ તે સહર્ષ વધાવી લીધું. કવિ શામળ ભટ્ટની 32 પૂતળીઓમાંની વાત આ નાટકમાં વણી લેવામાં આવી હતી. આવકની દૃષ્ટિએ નાટક ખૂબ સફળ નીવડવાથી બંને શેઠ ગીરવી મુકાયેલા દાગીના છોડાવી શક્યા.

આ સમયે કંપનીમાં કવિ મૂળશંકરના ભાગે રૂ. 28,000 જમા હતા તે તેમણે માગ્યા ત્યારે તેમને માત્ર રૂ. 10,000 આપવામાં આવ્યા અને બાકીની રકમ પછી આપવા જણાવાયું; કવિને એથી મનમાં દુઃખ થયું, પરંતુ એ સંસ્થા સાથે થયેલા કરાર મુજબ તે બીજી નાટ્યસંસ્થા માટે 10 વર્ષ સુધી નાટક લખી શકે તેમ ન હતા એટલે 1906માં તેમના જમાઈ વિષ્ણુનાથ માધવજી ભટ્ટના નામે 'કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી' શરૂ કરી. તેમાં દિગ્દર્શક વિહલદાસ ભોજક અને સંગીતકાર બાપુલાલ પુંજીરામ નાયક હતા. મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ પાસે 'સૌભાગ્યસુંદરી' નાટક લખાવ્યું, પરંતુ માલિકો અને દિગ્દર્શકને તેની શૈલી-ભાષા પસંદ પડી નહિ; અંતે કવિ નથુરામ શુક્લે લખેલા પત્રને માન આપી કવિ મૂલાણી 'મુંબઈ ગુજરાતીમાં' પાછા આવ્યા અને 'સૌભાગ્યસુંદરી' નાટક નવેસરથી લખ્યું તે 19 ઓક્ટોબર, 1901ના રોજ રજૂ થયું. તેમાં સૌભાગ્ય તરીકે બાપુલાલ નાયક, સુંદરી તરીકે જયશંકર ભોજક અને માધવ તરીકે મોહનલાલાજીએ સુંદર અભિનય આપ્યો અને નાટકને જ્વલંત સફળતા પ્રાપ્ત થઈ. 'સુંદરી'ના પાત્રમાંના જયશંકર ભોજકના જ્વંત અભિનયના પરિણામે રંગભૂમિજગતમાં તે 'સુંદરી'ના નામથી ચિરસ્મરણીય પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. આ જ નાટકથી બાપુલાલ-જયશંકરની અભિનય-બેલડીનું રંગભૂમિ પર જબરું આકર્ષણ જામ્યું.

1906માં કાઠિયાવાડી નાટક મંડળીના રંગમંચ પર કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનું ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ નાટક રજૂ થયું, એમાં ગુર્જર રંગમંચ પર પ્રેક્ષકોને પહેલી વખત જ કૃષ્ણનાં દર્શન થયાં. એ રીતે કૃષ્ણને રંગમંચ પર સર્વપ્રથમ લાવવાનું શ્રેય કવિ મૂળશંકર મૂલાણીને ફાળે જાય છે. આ જ લેખકનું ‘અજબકુમારી’ નામનું નાટક ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર જવલ્લે જ ભજવાતાં કરુણાન્ત નાટકોમાંનું એક હતું.

મૂલાણીએ જયશંકર (‘સુંદરી’), પ્રભાશંકર (‘રમણી’), બાપુલાલ બી. નાયક તથા મોહનલાલાજી જેવા નામી અભિનેતાઓને ઉત્તમ નાટકો દ્વારા પ્રસિદ્ધિ આપી હતી.

તેઓ કુશળ સન્નિવેશકાર પણ હતા. ઉર્દૂ અને મરાઠી નાટ્યલેખકોએ એમનાં નાટકો જોઈને પ્રેરણા મેળવી હતી.

‘વીરમંડળ’ એ કવિનું માત્ર 24 કલાકમાં લખેલું નાટ્યસર્જન હતું. શીઘ્રલેખનકળા એમને સાધ્ય હતી. નાટ્યલેખન ઉપરાંત તેમણે ચલચિત્રો માટે પટકથાઓ લખી હતી. નિવૃત્તિનો સમય તેમણે કાનપુર અને ભાવનગરમાં વિતાવ્યો હતો.

1944માં ભાવનગર ‘સાહિત્ય સભા’ દ્વારા સન્માન, તેમજ 1946માં ગુજરાત સાહિત્ય સભા દ્વારા સન્માન કરવાની સાથોસાથ થેલી અર્પણ કરવામાં આવી. 14 ડિસેમ્બર, 1948ના રોજ મુંબઈમાં કવિનો સન્માન-સમારંભ ભાંગવાડી થિયેટરમાં મનુ સૂબેદારના પ્રમુખપદે યોજવામાં આવ્યો ત્યારે રૂ. 1,50,000ની થેલી તેમને અર્પણ કરવામાં આવી હતી.

ગુજરાતી રંગભૂમિની ઉન્નતિમાં બહુમૂલ્ય ફાળો આપનાર કવિ મૂળશંકર મૂલાણીએ કુલ ત્રીસેક જેટલાં વિવિધ વિષયનાં નાટકો લખ્યાં છે; તેમાં મુખ્ય ‘અજબકુમારી’, ‘સૌભાગ્યસુંદરી’, ‘નંદબત્રીસી’ તથા ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ છે. એમાંથી ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ અને ‘દેવકન્યા’ પુસ્તકાકારે સુલભ છે. ‘પોરસ સિકંદર’ પ્રકાશિત થયું છે, પણ ભજવાયું નથી.

◆ મૂલાણી હરિલાલ મૂળશંકર (જ. 27 સપ્ટેમ્બર 1891; અ.)

ભદ્રા ભામિની	1908	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી	શામળ ભટ્ટની ‘ભદ્રા ભામિની’ ઉપરથી
સાયો સંન્યાસ	1920	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
વીરનારી આશા	3 ઓક્ટોબર, 1925	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

◆ મોતીલાલ

ગોપીચંદ	અંદાજે 1896	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
---------	-------------	-----------------------------------	-------

◆ મોહનલાલ કરસનદાસ

જાગીરદાર	1943	રાજકમલ કલા મંદિર	મૌલિક
----------	------	------------------	-------

◆ મોહનલાલ ગોકળદાસ ‘યુવાન’

કાળો નાગ	1919	શ્રી ગુજરાત નૂતન નાટક સમાજ	મૌલિક
ચંદ્રકાન્ત	1921	શ્રી રાષ્ટ્રીય નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ રતનજી જીવાજી

મોહન	અંદાજે 1882	શ્રી નવી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
દુઃખદર્શક યાને સોબતે અસર			

◆ રાજપુરા મંગલદાસ કુબેરદાસ

જીવનસંગ્રામ	1935	શ્રી હિન્દ નાટક સમાજ	મૌલિક
કુદરતનો કેદી	ઓક્ટોબર, 1935	જ્યોતિ નાટ્ય મંદિર	મૌલિક
આશા યાને યુવાન	25 જુલાઈ, 1942	પ્રભાત કલા મંડળ	મૌલિક
કોની દુનિયા	અંદાજે 1942	ભારત નાટક સમાજ (જિ. સાંકાં.)	મૌલિક

◆ રાવળ છગનલાલ શિવશંકર (તરુણ તપસ્વી)

સૂર્ય સરોજ	1918	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
દોષિત કોણ ?	1 ડિસેમ્બર, 1935	શ્રી રાજનગર નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ રાવળ ત્રંબકલાલ દેવશંકર

ભક્તરાજ પિપાજી	1912	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
રાધા પ્રેમભક્તિ	1913	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
શ્રી સૂરશ્યામ	1913	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
ધ્રુવકુમાર	1927	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક

◆ રાવળ દુર્લભરામ જટાશંકર

મનહર મેના	1912	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
-----------	------	-------------------------------------	-------

◆ લહેરી અમૃતલાલ નારણદાસ

ધ્રુવ-આખ્યાન	17 ઓક્ટોબર 1878	સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વિનાશકાળ	1879	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
લવકુશ	1879	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક
નંદબત્રીસી	1880	નાટક ઉત્તેજક મંડળી	મૌલિક

◆ વરતેજવાળા મનહર

અદલ ઇન્સાફ	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્વદેશસેવા	1918	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
લોહીની લક્ષ્મી	1925	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

વતન વરતેજ (જિ. ભાવનગર) મૂળ નામ ફિદાહુસેન. ‘સ્વદેશસેવા’ નાટકમાં ‘સૃજેલા શ્રીપ્રભુજીએ મનુષ્યો સર્વે સરખાં છે’ આ ગીત પ્રશંસા પામી પાઠ્યપુસ્તકમાં સ્થાન પામ્યું હતું.

◆ વર્મા સંજય ‘અંગાર’

કંકુનો રંગ કાળો	1986	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ	મૌલિક
પિયુ ગયો પરદેશ	1987	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ	મૌલિક

નાટ્યલેખક મણિલાલ ‘પાગલ’નું ‘ગરીબ કન્યા’ નાટકનું નવસંસ્કરણ કર્યું. ‘છોકરી છેતરી ગઈ’ નામથી 1985માં શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર તરફથી સૂરતમાં તેના સળંગ 118 પ્રયોગો ભજવાયા.

◆ વસંતરાય

ભગવતગીતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
◆ વિભાકર નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ (જ. -; અ. 28 મે 1925)			
સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ	1914	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ	મૌલિક
સ્નેહસરિતા	15 સપ્ટેમ્બર, 1915	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
સુધારંદ્ર	5 ઓગસ્ટ, 1916	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મધુ-બંસરી	8 જુલાઈ, 1917	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
મેઘ-માલિની	23 નવેમ્બર, 1918	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
અબજોનાં બંધન	2 ડિસેમ્બર, 1922	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

વિભાકર એ જમાનાના પ્રગતિશીલ નાટ્યકાર હતા. 1903માં મેટ્રિક, 1908માં બી.એ. અને 1913માં બેરિસ્ટર થયા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પ્રત્યે અનન્ય ચાહના હોવાથી એની ઉન્નતિ કાજે અથાગ પ્રયત્નો કર્યા. 1909માં રાજકોટમાં મળેલી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં રંગભૂમિની દુર્દશા અને તે અંગે ઘેરી ચિંતા વ્યક્ત કરી, રંગભૂમિના ઉત્કર્ષ માટે સાહિત્યકારોનો સહયોગ માગ્યો.

રંગભૂમિના વિકાસ માટે તેમણે સમકાલીન પ્રશ્નોને લગતા વિવિધ વિષયોનાં ગુણવત્તાવાળાં નાટકો લખેલાં

તેમાંથી 1914માં 'સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ' શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજે ભજવ્યું. તેમણે 'સ્નેહસરિતા' (1915)માં હિંદુ સ્ત્રીના અધિકારના પ્રશ્નને અને 'સુધાચંદ્ર'(1916)માં રાષ્ટ્રભાવનાને અગ્રિમ સ્થાન આપ્યું. 'મધુબંસરી' (1917)માં હોમરૂલ લીગની ચળવળ, 'મેઘમાલિની' (1918)માં કામદારોની જાગૃતિ અને 'અબજોનાં બંધન' (1922)માં મા ભારતીની મુક્તિ એમ નવતર વિષયોની છણાવટ તેમણે કરી. જોશીલા સંવાદો તેમની શૈલીની વિશેષતા હતી. તે 'સોરઠના જાદુગર' નામથી ઓળખાતા હતા.

રંગભૂમિના ઉત્કર્ષ માટે તેમણે 1923માં 'રંગભૂમિ' નામક ત્રિમાસિક શરૂ કર્યું હતું, પણ એકાદ વર્ષ પછી તે ચાંપશી વી. ઉદેશીના 'નવચેતન' સાથે ભેળવી દેવાયું હતું. 'સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ' નાટક 1917માં પ્રકાશિત થયું હતું.

બેરિસ્ટર વિભાકરનું માત્ર 37 વર્ષની યુવા વયે અવસાન થવાથી રંગભૂમિને ચેતનવંતી બનાવવાની તેમની તીવ્ર તમન્ના અધૂરી રહી.

◆ વેદ કિશોર કવિ (જ. 9 સપ્ટેમ્બર 1917, ટંકારા, મોરબી; અ. -, રાજકોટ)

ગીરનો સિંહ ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	1933	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
અબળાનાં આંસુ	1960	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ	મૌલિક
સંસ્કારમૂર્તિ	1962	ગુજરાત કલામંદિર (મા. અશરફખાન)	મૌલિક
* મુરતિયો મળ્યો	2 જૂન, 1963	શક્તિ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

વિશેષ વિગત :

1950 પછી 'સૌરાષ્ટ્ર રંગમંડળ' અને 'નટરાજ થિયેટર્સ'ના ઉપક્રમે નવી-જૂની રંગભૂમિએ સાથે મળીને કવિ કિશોરચિત નાટકો રજૂ કર્યાં હતાં. 'પરદેશીના પગલે' 1947 અને 'રામને રામ રમાડે' 1993માં પ્રકાશિત થયાં છે.

◆ વૈદ્ય ગિજુભાઈ શિવશંકર

રાણીનું રાજ યાને રાક્ષસી માર્ગ	1938	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
--------------------------------	------	--	-------

◆ વૈદ્ય વિશ્વનાથ પ્રભુરામ (જ. 26 ફેબ્રુઆરી 1863, પોરબંદર-સૌરાષ્ટ્ર; અ. 1940)

હરિશ્ચંદ્ર	8 સપ્ટેમ્બર, 1890	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
------------	-------------------	-------------------------------	-------

◆ વૈરાટી જી. એ. (જ. 14 ઓગસ્ટ 1888; અ. 1972, વડોદરા) (કવિ ગૌરીશંકર આશારામ રાવળ)

કનકકેસરી	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	1917	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	1919	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
ચંદ્રવિજય	1919	શ્રી ભાનુપ્રસાદ નાટક મંડળી	મૌલિક

રણજિતસિંહ	1919	શ્રી વાંકાનેર આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
બલિરાજા	1920	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
અમરલક્ષ્મી	1920	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર હમ્મીર	1920	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ	મૌલિક
સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત	1920	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ	મૌલિક
નવજીવન (મેવાડી)	1921	શ્રી હિંદ નાટક સમાજ	મૌલિક
ગુજરાતની ગર્જના	1921	શ્રી હિંદ નાટક સમાજ	મૌલિક
રાણા અમરસિંહ		શ્રી હિંદ નાટક સમાજ	મૌલિક
મેઘ મયૂરી	1921	શ્રી તિલક નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર કેસરી	1921	શ્રી તિલક નાટક સમાજ	મૌલિક
હંસા હેલન	1921	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટક સમાજ	મૌલિક
સ્વદેશમણિ	1921	શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
રાઠોડ દુર્ગાદાસ	1922	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સ્વયંવર	1922	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
પોરસ સિકંદર	1923	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
રામાયણ	1923	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીર રમણી	1924	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
દિવ્ય લક્ષ્મી	1925	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વીરપૂજન	29 જાન્યુઆરી, 1925	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમાજસેવા	19 નવેમ્બર, 1925	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
રા'નવઘણ	1926	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
વલ્લભીપતિ	19 મે, 1927	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
દેશ-દીપક	29 ડિસેમ્બર, 1927	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
વીર રાઠોડ (દુર્ગાદાસ)	1927	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
રા'કવાટ	1927	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
બાપા રાવળ	12 જાન્યુઆરી, 1929	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ	મૌલિક
મરદના ઘા	18 ડિસેમ્બર, 1929	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક

વીરનો વટ	28 જાન્યુઆરી, 1930	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજ્યલક્ષ્મી	25 ડિસેમ્બર, 1930	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ	મૌલિક
પુષ્પહાર યાને ડંકાનિશાન	30 ડિસેમ્બર 1933	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
વિધિના ખેલ	10 ઓક્ટોબર, 1935	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સાયો સજ્જન	26 જાન્યુઆરી, 1937	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ઊગતો ભાનુ	26 ઓગસ્ટ, 1937	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સમાજના કંટક	1937	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ	મૌલિક
ઉદય પ્રભાત	30 માર્ચ, 1939	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
કરિયાવર	6 નવેમ્બર, 1939	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
નવજુવાન	7 ઓક્ટોબર, 1943	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
નિશાનબાજ	13 નવેમ્બર, 1943	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
કીર્તિકળશ	22 માર્ચ 1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
મારો દેશ	1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
વિવેકાનંદ	18 ઓક્ટોબર 1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
સમયસર	1946	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક
'સત્તાનો મદ' કથા : કવિ જી. એ. વૈરાટી, નાટ્યલેખન : પ્રભુલાલ દ્વિવેદી (1927), શ્રી દેશી નાટક સમાજ			

વિશેષ વિગત :

કવિ જી. એ. વૈરાટી

શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજે કરાંચીમાં 1917માં કવિ વૈરાટીનું રાષ્ટ્રભક્તિની ભાવનાવાળું 'સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ' નાટક ભજવાયું ત્યારે અંગ્રેજ ન્યાયાધીશ રિચર્ડસને કવિનું ધરપકડ વોરંટ કાઢ્યું, પરિણામે કવિને કરાંચી છૂપા વેશે છોડવું પડ્યું હતું.

શ્રી દેશી નાટક સમાજ તરફથી 1925માં ભજવાયેલ 'વીરપૂજન' રજૂ કર્યું હતું. આ નાટકમાં આવતું ગીત 'આ બાલ્યવયમાં કોઈના માતાપિતા મરશો નહિ' ચિરસ્મરણીય બની રહ્યું.

કેટલીક નવી નાટ્યસંસ્થાઓનો પ્રારંભ કવિ વૈરાટીના નાટકથી થયો હતો.

81 વર્ષના કવિનો તા. 20 સપ્ટેમ્બર, 1968ના રોજ વડોદરામાં સન્માન-સમારંભ યોજાયો હતો. ત્યારે એમનું લખેલું 'નારી કે નારાયણી' નાટક મયૂર કલામંચે ભજવ્યું હતું. આ પ્રસંગે 'સન્માન' અંક પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો.

◆ वोरा विष्णुप्रसाद नंदलाव

गौरी गुप्ती	1910	श्री सनातन नाटक समाज	भौतिक
द्रौपदीदासत्व	1910	श्री सनातन नाटक समाज	कथा : सवाईलाव छोटालाव वोरा

◆ व्यास जयाशंकर वाघज्जभाई

* उर्वशी पुरुरवा	1916	श्री विजय नौतम नाटक समाज	भौतिक
नूरजहां	1922	श्री पाविताशा भक्तिप्रदर्शक नाटक कंपनी	भौतिक
महांध मडिला याने नूरजहां	1926	श्री मुंबई गुजराती नाटक मंडणी	भौतिक
* सहायक लेखक : कवि ज. अ. वैराटी			

◆ व्यास निर्भयशंकर मंछाराम

रसिकमणि	15 ओगस्ट, 1892	श्री मुंबई गुजराती नाटक मंडणी	भौतिक
0 सुंदर माधव	1893	श्री देशी नाटक समाज	भौतिक
0 दिग्दर्शन पण कर्णु.			

◆ व्यास परशोतम

श्री	31 ओगस्ट, 1944	ओमकार नाटक समाज	भौतिक
------	----------------	-----------------	-------

◆ व्यास पोपट प्रभुराम

कनकतारा	4 जान्युआरी, 1890	श्री मुंबई गुजराती नाटक मंडणी	भौतिक
* यंदा	30 जून, 1894	श्री मुंबई गुजराती नाटक मंडणी	भौतिक
* केटलाक उर्दू प्रवेशो मुन्शी मंडमदभांअे लज्या उता.			

◆ व्यास ललिताशंकर लालशंकर कवि

करणवेलो	1894	धी गुजरात नाटक कंपनी	भौतिक
समरपृथु	1895	धी गुजरात नाटक कंपनी	भौतिक
रामविजय	1907	सूरत शांतिविजय नाटक कंपनी	भौतिक
पांडवविजय याने धर्म जय पापे क्षय	1907	सूरत स्वदेश विजय नाटक कंपनी	भौतिक

◆ શયદા (જ. 24 ઓક્ટોબર 1892; અ. 31 મે 1962, મુંબઈ)

સંસાર-નૌકા	1921	પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
કર્મપ્રભાવ	1922	પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
કુમળી કળી	1926	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
વસંત વીણા	1927	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
નારીહૃદય	1944	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	મૌલિક
અર્વાચીન રંગભૂમિ પર તેમનું 'અમર જ્યોત' નાટક અમદાવાદમાં ભજવાયું હતું.			

વિશેષ વિગત :

મૂળ નામ : હરુજી લવજી દામાણી

વતન : ધોલેરા (સૌરાષ્ટ્ર). ઉપનામ 'શયદા'.

'બે ઘડી મોજ' સાપ્તાહિકનો પ્રથમ અંક 17 ઓગસ્ટ 1924ના રોજ પ્રકાશિત કર્યો. 1953નો દીપોત્સવી અંક પ્રકાશિત થયા પછી તે બંધ થયું.

નવલકથાઓ અને ગઝલો પણ લખી હતી. એમની ગઝલોની અસરકારકતા તથા લોકપ્રિયતાને લીધે તેઓ 'ગઝલસમ્રાટ'નું બિરુદ પામ્યા હતા. 15 એપ્રિલ, 1957ના રોજ મુંબઈમાં યોજાયેલા એમના સન્માન-પ્રસંગે રૂ. 7000ની થેલી તેમને અર્પણ કરવામાં આવી હતી.

1968માં મુંબઈમાં એક માર્ગનું નામ એમની સ્મૃતિમાં 'શયદા માર્ગ' આપવામાં આવ્યું છે.

◆ શર્મા છોટાલાલ ઋષભદેવ (જ. ; અ. 1926)

માધવવિલાસ	1899	શ્રી અમદાવાદ ગુજરાતી નાટક કંપની	મૌલિક
* વિજય-કમળા	1904	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ચંદ્રસિંહ	1905	શ્રી અમદાવાદ ગુજરાત આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી સીતા	26 ઓક્ટોબર, 1905	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ગીતાસુંદરી	1906	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
ભગવદગીતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી દ્રૌપદી	1908	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સરસ્વતીચંદ્ર	11 માર્ચ, 1912	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ	ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીકૃત 'સરસ્વતીચંદ્ર' પરથી
સંન્યાસી	6 જુલાઈ, 1912	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

કુલીન નાયિકા	12 ડિસેમ્બર, 1912	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અજિતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી સુલોચના	1914	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી દમયંતી	1915	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
અશોક	1916	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	1917	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીકૃત 'ગુલાબસિંહ' પરથી
અહલ્યાબાઈ	1918	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
રુકિમણી સ્વયંવર	1918	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
* પ્રથમ અંક ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીએ લખ્યો હતો.			

વિશેષ વિગત :

આ નાટ્યલેખકને બાલ્યકાળથી જ સંસ્કૃત ભાષા પ્રત્યે ચાહના. તેમણે 'રઘુવંશ'નો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. 'અમદાવાદ ગુજરાત નાટક કંપની'માં એમનું પ્રથમ નાટક 'માધવવિલાસ' 1899માં રજૂ થયું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર પ્રચલિત બનેલી બેતબાજીના સ્થાને તેમણે સવૈયા, શિખરિણી, તોટક વગેરે છંદોને નાટકો દ્વારા રંગભૂમિ પર રજૂ કર્યા. એમની ભાષા અલંકારોથી ઓપતી હતી. સામાન્ય રીતે તે અન્ય સાહિત્યકારોની ઉત્તમ રચનાઓ પરથી નાટકો લખતા.

જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી તેથી કવિ ફૂલચંદભાઈ શાહ પાસે 'દશકુમારચરિત્ર' પરથી 'રાજહંસ' નામનું નાટક તૈયાર કરાવ્યું, પણ તેની રજૂઆત પૂર્વે જ 1926માં એમનું અવસાન થયું.

◆ શર્મા મહારાણીશંકર અંબાશંકર

ચંદ્રગુપ્ત	31 ડિસેમ્બર, 1916	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
અશોક	31 માર્ચ, 1917	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
રુકિમણીહરણ	26 જુલાઈ, 1919	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

◆ શાહ ચંદુલાલ એમ.

કીર્તિધ્વજ	1937	શ્રી પ્રભાત નાટક સમાજ (મુંબઈ)	મૌલિક
------------	------	-------------------------------	-------

◆ શાહ નંદલાલ નકુભાઈ (જ. 18 જાન્યુઆરી 1915; અ. -)

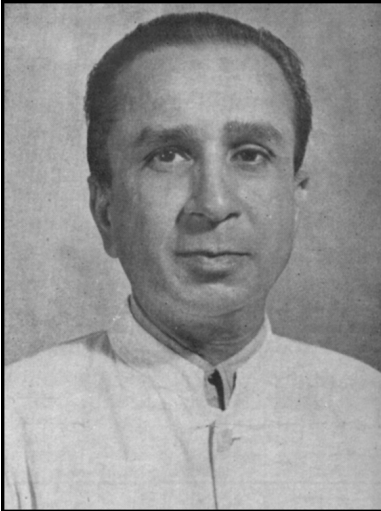
ભાવના બી.એ.	1941	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
-------------	------	--------------------------	-------

સવા રૂપિયો	14 ઓગસ્ટ, 1943	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સરમુખત્યાર	13 ઓક્ટોબર, 1945	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
માયા ને મમતા	27 જૂન, 1963	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
પૈસો બોલે છે	17 ઓગસ્ટ, 1966	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક
સાસુના વાંકે	3 એપ્રિલ, 1970	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

આર્યનૈતિક નાટ્યસંસ્થાના લેખક અને સૂત્રધાર. પિતાનું નામ મણિલાલ. આર્યનૈતિક નાટક સમાજના મૌલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહને સંતાન નહિ હોવાથી નંદલાલને દત્તક લીધા અને ઘરની જ નાટ્યસંસ્થા હોવાથી કવિઓની બેઠક જામતી. તેમાંથી વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી નાટ્યકળાનો અભ્યાસ થતો ગયો સાથોસાથ ચિત્રકળા વિષે પણ સંસ્થાના પેન્ટર મહંમદ આલમ પાસેથી વિશેષ તાલીમ લીધી. આમ નાટકના વાતાવરણમાં જ એમનો ઉછેર થયો. ઇન્ટર આર્ટ્સ સુધી અભ્યાસ કર્યો. નવું નાટક લખવાનું હોય ત્યારે નકુભાઈ, દિગ્દર્શક વગેરેની નાટ્યકાર સાથેની ચર્ચાઓમાં હાજર રહીને તે સાંભળી સમજવા મથતા.

ચાંપશી વી. ઉદેશીની નવલકથા ‘તાતી તલવાર’ પરથી 1934માં લખાયેલા નાટક ‘ન્યાયનાં વેર’માં નંદલાલભાઈએ બે પ્રવેશ લખ્યા તેમાંથી નાટ્યલેખનની શરૂઆત થઈ. નકુભાઈ શેઠ નાટ્યસંસ્થાનું સંચાલન કેમ કરવું એ વિશે નંદલાલભાઈને પણ શિક્ષણ આપી રહ્યા હતા.

નંદલાલ નકુભાઈ શાહ

નંદલાલભાઈના મનમાં એક કથા ઘોળાયા કરતી હતી. તેમણે કલમ ઉપાડીને નાટ્યસર્જનની શરૂઆત કરી. એકેક પ્રવેશ લખીને કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળાને વંચાવે અને ચર્ચાવિચારણા કરે. આ રીતે 1941માં સામાજિક નાટક ‘ભાવના બી.એ.’નું સર્જન થયું. રંગમંચ પર ‘ભાવના બી.એ.’ નાટક સફળ થયું. એમાં નંદલાલભાઈનું એક ગીત ‘સૌએ પૂછે છે દિલને શું કામ જિંદગી છે’ નાટ્યરસિકોમાં ખ્યાતિ પામ્યું. પ્રથમ નાટકની સફળતાના પગલે નાટ્યલેખનની કેડી ઊઘડી. સાથોસાથ કવિસંમેલનોમાં પણ ભાગ લેતા રહ્યા અને એમની રચનાઓને સારી દાદ મળતી રહી.

નવા નાટકની કથા તૈયાર હતી તે એમના શુભેચ્છક શેઠ અમૃતલાલ ખોખાણી મારફત નકુભાઈ શેઠને સંભળાવવામાં આવી અને પસંદ પડવાથી તે નવા નાટકનું નામ ‘સવા રૂપિયો’ રાખ્યું, 1943માં તે ભજવાયું અને લોકાદર પામ્યું.

વચગાળામાં સંસ્થા બંધ કરવી પડે એવા સંજોગો ઊભા થયા હતા. તેમણે નકુભાઈ શેઠને મોહનલાલાજીની ભૂમિકા મા. અશરફખાન ભજવે એવું સૂચન કર્યું, તે અનુસાર ‘સંસારલીલા’, ‘એક અબળા’, ‘રા’માંડલિક’માં અશરફખાન મુખ્ય પાત્રમાં રજૂ થયા અને તેની સફળતાથી સારી આવક થઈ. આ સફળ પ્રયોગ ફરી પાછો 1944માં કર્યો. અશરફખાને ‘સિરાજુદૌલા’, ‘માલવપતિ’, ‘સજ્જન કોણ ?’ જેવાં નાટકોમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી વિશાળ ચાહકવર્ગ ઊભો કર્યો.

1945ની આખરમાં નકુભાઈએ નાટ્યસંસ્થાના સંચાલનની સંપૂર્ણ જવાબદારી નંદલાલભાઈને સોંપી. ત્યારપછી દેશભરમાં પ્રસારેલાં કોમી હુલ્લડોનો નાટક કંપની પણ ભોગ બની. નાટકો ભજવી શકાય નહિ છતાં સંસ્થાનું ખર્ચ તો ચાલુ જ રહેતું હતું. કંપની પર કરજ થઈ ગયું અને અંતે સંસ્થા બંધ કરવાની ફરજ પડી, પરંતુ લાગણીશીલ કલાકારોએ સ્વેચ્છાએ પગાર-કાપ સ્વીકારી લઈ નંદલાલભાઈને સંસ્થા ફરીથી શરૂ કરવા આગ્રહ કર્યો અને 1947માં કલોલથી સંસ્થા ફરીથી શરૂ થઈ. ગુજરાતનાં નાનાં શહેરોમાં નાટકો રજૂ કરી ફરીથી 1947માં અમદાવાદ આવી. ભારત ભુવન થિયેટરમાં નાટ્યકાર મણિલાલ ‘પાગલ’નું ‘સગાંવહાલાં’ ભજવવાનું હતું, ત્યાં ફરીથી રમખાણો થતાં સંસ્થા નડિયાદ ને વડોદરા નાટકો ભજવવા ગઈ. ફરી ભારતભુવન થિયેટરમાં મણિલાલ પાગલનું નવું નાટક ‘કુલીન કન્યા’ રજૂ કર્યું અને એના 45 પ્રયોગ થયા, દરમિયાનમાં અમદાવાદમાં સંચારબંધી આવી પડવાથી મુશ્કેલીઓ ચાલતી જ રહી, આવી ખરાબ પરિસ્થિતિમાં પણ 51મા પ્રયોગ વખતે રાણી પ્રેમલતાએ ભૂમિકા ભજવી હતી. કંપનીની આર્થિક હાલત ઉત્તરોત્તર કથળતી જવાથી આખરે 1950માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ બંધ કરવી પડી.

આર્યનૈતિક નાટક સમાજ બંધ થયા પછી નંદલાલભાઈ મુંબઈ ગયા. શ્રી દેશી નાટક સમાજ ભાંગવાડીમાં નાટકો ભજવી રહી હતી. આ સંસ્થાના મેનેજર મણિભાઈ ભટ્ટના આગ્રહથી તેમણે નાટ્યલેખન શરૂ કર્યું અને 1963માં ‘માયા ને મમતા’ અને 17 ઓગસ્ટ, 1966ના રોજ ‘પૈસો બોલે છે’ ભજવાયું. શનિ-રવિએ ભજવાતા ‘પૈસો બોલે છે’ના 547 પ્રયોગો થયા અને નાટક ખૂબ જ ખ્યાતિ પામ્યું. ‘સાસુના વાંકે’ 3 એપ્રિલ, 1970ના રોજ રજૂ થયું અને શનિ-રવિવારે કુલ 204 પ્રયોગ કર્યા. ‘પૈસો બોલે છે’ નાટક પરથી ચલચિત્રોનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ શાહ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ (જ. 10 સપ્ટેમ્બર 1879, નડિયાદ; અ. 14 માર્ચ 1954)

મહાસતી અનસૂયા	1907	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
સુકન્યા સાવિત્રી	1910	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	શંકરલાલ શાસ્ત્રીના ‘સુકન્યા સાવિત્રી’ પરથી રૂપાંતર
મહાશ્વેતા કાદંબરી	1912	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
માલતીમાધવ	10 જૂન, 1913	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
મુદ્રાપ્રતાપ	1914	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
શુકદેવજી	1915	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
વિશ્વધર્મ	1945	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

ફૂલચંદભાઈને ચિત્રકળા, સંગીત, સાહિત્યનો અનેરો શોખ. સરદાર પટેલ અને ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક એમના સહાધ્યાયી.

મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીના કલાકાર મૂળજીભાઈ ઓઝા (‘ભરથરી’) સાથે અમદાવાદમાં મુલાકાત થઈ. આ નાટ્યસંસ્થા માટે ‘મહાસતી અનસૂયા’ લખીને નાટ્યલેખનનો પ્રારંભ કર્યો; એ નાટક 1907માં ભજવાયું અને લોકચાહના પામ્યું. સાહિત્યક્ષેત્રે ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, સંગીતક્ષેત્રે મણિલાલ દ્વિવેદી અને કાવ્યક્ષેત્રે બાલાશંકર

કંથારિયાના સહવાસ અને માર્ગદર્શનથી તેમની એ પ્રકારની શક્તિઓનો સારો વિકાસ થયો અને એ કૌશલ્યના પરિણામે નાટ્યલેખનક્ષેત્રે સફળ નીવડી શક્યા.

કાલિદાસ, બાણ અને ભવભૂતિની સુવિખ્યાત સંસ્કૃત કૃતિઓને ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર નાટ્ય રૂપે રજૂ કરવાનું શ્રેય ફૂલચંદભાઈના ફાળે જાય છે.

શાહ ફૂલચંદ

‘મારા નયનસલુણા શ્યામ તમને શું કહી બોલાવું ?’, ‘પતિ વિના પ્રમદાના મનના પુરાય ક્યાંથી કોડ ?’, ‘અત્યુત્તમ પદ મિત્રતણું આ સંસારે સમજાય’, ‘આ જગમહી જેણે મન જીત્યું એણે જીત્યું સર્વ ગણાય’, ‘અજબ શા આ ઉપવનની બહાર’, ‘બની શી શોભા અપરંપાર, અહો ઋતુરાજની આજે’, ‘શો બ્રહ્મનાદ ગાજે, રૂડો રાસ રઘો આજે બ્રહ્માંડમાં’ જેવાં એમનાં મધુર ભાવસભર ગીતોએ એ સમયે પ્રેક્ષકપ્રિય નીવડ્યાં અને જાહેર પ્રસંગોએ તેની તરજો બેન્ડ પર રજૂ થતી. હંમેશાં સુરુચિપૂર્ણ સાહિત્ય લખવાની તેમની નેમ હતી. 10 જેટલાં આખ્યાનો અને રાગ વિષેનું ‘રાગરૂપાવલિ’નું તેમણે સર્જન કર્યું હતું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના નાટ્યસંસ્થાઓના માલિકોની નવા નાટક માટેની માગણી છતાં 1915 પછી તેમણે નાટકો લખવાનું બંધ કર્યું; પરંતુ પ્રાણજીવન ગાંધીના અતિ આગ્રહને માન આપીને એમની સંસ્થા શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ માટે 1945માં ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ના સૂત્રને આવરી લેતું ‘વિશ્વધર્મ’ નાટક લખી આપ્યું.

એમનાં નાટકો ગૂર્જર ગ્રંથ કાર્યાલય તરફથી રમણીકલાલ જયચંદભાઈ શાહ દ્વારા સંપાદિત થઈને પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. ફૂલચંદભાઈ શાહને ‘સંગીત કલાભૂષણ’નું સન્માન અપાયું હતું. 75 વર્ષની વયે આ સંગીતકાર-નાટ્યકારનું અવસાન થયું. એમના અવસાન પછી ‘સ્મારક સમિતિ’ રચવામાં આવી હતી.

◆ શુક્લ નથુરામ સુંદરજી (જ. 18 માર્ચ 1862; અ. 18 એપ્રિલ 1923)

સતી સોન યાને હલામણ જેઠવો	1896 પહેલાં	શ્રી વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
હરિશ્ચંદ્ર	1896 પહેલાં	શ્રી વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
સીતાસ્વયંવર	1897	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
ચંદ્રકાન્ત	1899	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
ઈંદુમતી	1904	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક

ગુમાનસિંહ	1905 પહેલાં	શ્રી વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
નરસિંહ મહેતા	1906	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
કબીરવિજય	1907	શ્રી વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
માધવ કામકુંડલા	1907	શ્રી વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક નાટક મંડળી	મૌલિક
* તુકારામ	નવેમ્બર, 1907	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની	મૌલિક
નટી-નટવર	1908	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ધ્રુવકુમાર	1909	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
ભક્તિવિજય	1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
નાગર ભક્ત	16 ઓક્ટોબર, 1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
શહેનશાહ અકબર	1910	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
યોગકન્યા	1911	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ	મૌલિક
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	મે, 1914	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ	મૌલિક
પદ્માવતી યાને જયદેવ	1916	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સૂર્યકમળ	1919	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની	મૌલિક
* 'તુકારામ'; સહયોગી લેખક : કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ (જામનગર)			

વિશેષ વિગત :

નથુરામ શુક્લ

વતન વાંકાનેર, જિ. રાજકોટ. આ નાટ્યકારનું પ્રાથમિક શિક્ષણ ગામઠી શાળામાં. સાહિત્ય પ્રત્યે અનોખો લગાવ. કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. એમની બુદ્ધિપ્રતિભા નિહાળી ધાંગધા(સૌરાષ્ટ્ર)ના રાજવીએ વિશેષ અભ્યાસ અર્થે તેમને કાશી મોકલ્યા; ત્યાં સંસ્કૃત કાવ્ય, અલંકારશાસ્ત્ર અને નાયિકાભેદનો અભ્યાસ કર્યો. વૈદરાજ લક્ષ્મીશંકર નરોત્તમ ભટ્ટને ગુરુપદે સ્થાપી તેમની પાસેથી સંસ્કૃત સાહિત્યના વૈદકના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો. હરિસિંહજીએ એમને રાજકવિ તરીકેનું સ્થાન આપ્યું. 'કૃષ્ણબાળલીલા', 'પ્રતાપ પ્રતિજ્ઞા' જેવાં નાટકો લખ્યાં.

રણછોડભાઈ ઉદયરામરચિત 'હરિશ્ચંદ્ર' તેમણે હિંદીમાં લખ્યું અને તે વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળીમાં ભજવાયું, પરંતુ હિન્દીમાં હોવાથી તે નિષ્ફળ નીવડ્યું. આ સંસ્થાએ એમનાં નાટકો વધારે સંખ્યામાં ભજવ્યાં હતાં. 1891માં તેમણે શ્રી વાંકાનેર વિદ્યાવર્ધક નાટક મંડળી નામે પોતાની નાટ્યસંસ્થાની સ્થાપના કરી અને તેમનાં રચેલાં નાટકો ભજવ્યાં. કવિને નાટ્યસંસ્થા સંચાલનનો અનુભવ ન હોવાથી 1907માં નાટ્યસંસ્થા બંધ કરવી પડી. એમનાં લખેલાં 'બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ'

અને ‘નાગર ભક્ત નરસિંહ મહેતો’ ખૂબ વખણાયાં. ‘આંખ વિના અંધારું રે, સદાય આંખ વિના અંધારું’ (નાટક ‘સુરદાસ’), ‘ઘડાલા વેગે આવો રે, દયા દિલે લાવો રે’ (નાટક ‘નરસિંહ મહેતો’), ‘ઝીણા ઝરમર વરસે મેહ ભીંજે મારી ચુંદલડી’ વગેરે ગીતો યાદગાર નીવડ્યાં.

તેમણે ‘શૃંગાર સરોજ’ (1904) અને ‘ભરતનાટ્યશાસ્ત્ર’નું ગુજરાતીમાં રૂપાંતર કર્યું, તે ‘સંગીતશાસ્ત્ર’ 1918માં પ્રકાશિત થયું.

શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજે તેમને માટે ‘બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ’ની લાભરાત્રીનો પ્રયોગ 9 નવેમ્બર, 1909ના રોજ યોજ્યો હતો.

◆ સફરૂદીન અલીભાઈ

સંતાન	જાન્યુઆરી, 1979	શ્રી છોટુ નાટક સમાજ (મુંબઈ)	નાટ્યરૂપાંતર યાસ્મિનબાનુ સફરૂદીન
મુંબઈમાં ‘શ્રી છોટુ નાટક સમાજ’ સફરૂદીનના પિતા અલીભાઈ રામજીની માલિકીની સંસ્થા હતી.			

◆ સંપટ જમનાદાસ મોરારજી ‘જામન’ (જ. 9 નવેમ્બર 1888; અ. 1955)

ભૂલનો ભોગ	1921	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
સોનેરી જાળ	1922	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
એમાં શું ?	1923	રોયલ નાટક મંડળી	કવિ પ્રેમચંદ્રજીના ‘સ્નેહસદન’ પરથી.
રાજરમત	1923	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
એ કોનો વાંક ?	1926	રોયલ નાટક મંડળી	મૌલિક
લગ્નબંધન	1929	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
નવું ને જૂનું	27 ઓક્ટોબર, 1932	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
સંવાદી સૂર	16 નવેમ્બર, 1932	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
નગદ સોદો	15 ડિસેમ્બર, 1932	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
કોલેજિયન	29 ડિસેમ્બર, 1932	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
વાસનાનાં વહેણ	માર્ચ, 1933	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
વીસમી સદી	એપ્રિલ, 1933	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર	મૌલિક
સમાજના સડા	1933	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
કાળી વાદળી	1934	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક

રસના રાસ (બેઅંકી)	1934	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક
ગુનેગાર દુનિયા	1934	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક
ભિક્ષુક બાબા	ફેબ્રુઆરી, 1935	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક
તલવારની ધારે	1935	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ	મૌલિક
શતરંજના દાવ	15 મે, 1937	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	શૂદ્રકના 'મૃચ્છકટિક' પરથી
પ્રવાસી	19 ડિસેમ્બર, 1937	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	'લા મીઝરેબલ' પરથી
જન્મદાતા	1938	શ્રી જ્યોતિ નાટ્યમંદિર	મૌલિક
અધૂરાં અમૃત	ડિસેમ્બર, 1939	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ	મૌલિક
પ્રણય-મંથન	23 ડિસેમ્બર, 1940	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ	મૌલિક
રખે ભૂલતા	1940	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ	મૌલિક
સંપત્તિનો સ્વામી	1942	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ	મૌલિક
અંધારી ગલી	9 ડિસેમ્બર, 1943	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટ્ય સમાજ	મૌલિક
બાંધી મૂઠી લાખની	1959	ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિક કંપની	મૌલિક
એક હતો સસરો			મૌલિક

વિશેષ વિગત :

જામન ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના અભિનેતા અને નાટ્યકાર હતા. બાલ્યવયમાં તેમનાં ભાભીના કંઠે ધાર્મિક ગ્રંથોનું શ્રવણ કરેલું પછી અભ્યાસની સાથે જ વિવિધ ધાર્મિક ગ્રંથો, 'શ્રીમદ્ ભાગવત', 'રામાયણ' વગેરેનું વાચન અને મનન ચાલ્યું. માત્ર 11 વર્ષની વયે 'કૃષ્ણ-સુદામા' નાટક લખ્યું. પહેલેથી જ નાટક જોવાનો શોખ.

'મોરારજી એન્ડ સન્સ'ના નામે ધંધો શરૂ કર્યો, પરંતુ ધંધાનો બહોળો અનુભવ નહિ હોવાથી અને સાહિત્યરસિક જીવ હોવાથી વેપારમાં નુકસાન થયું.

બનેવી મથુરદાસ એમને 'રોયલ નાટક મંડળી'ના દિગ્દર્શક સોરાબજી કાત્રક પાસે લઈ ગયા. એમણે લખેલા 'કુસંગદોષ' નાટકનાં બે દૃશ્યો વાંચ્યાં અને દિગ્દર્શકને તે પસંદ પડ્યાં, પરંતુ વેપારી પહેરવેશ ધરાવતો છોકરો નાટક લખી શકે એવી શંકા પરથી તેમણે પૂછપરછ કરતાં જામનને અપમાન જેવું લાગ્યું. બીજી મુલાકાતમાં નાટક વંચાયું અને પસંદ થયું. 'રોયલ નાટક મંડળી'માં 'કુસંગદોષ' નાટક 'ભૂલનો ભોગ'ના નામથી 1921માં ભજવાયું.

'રોયલ' તરફથી બીજું નાટક લખવાની માગણી થયેથી તેમણે રશિયાના પાખંડી ધર્મગુરુ રાસ્પુટિનની કથાવસ્તુ પરથી 'સોનેરી જાળ' નાટક લખ્યું. આ નાટકે વૈષ્ણવ સમાજ અને પ્રેક્ષકવર્ગમાં ભારે ઊંડાપોહ મચાવ્યો. નાટ્યકાર જામન માટે ભયનું વાતાવરણ સર્જાયું. જામન તથા નાટ્યસંસ્થાના માલિક મહાભાઈ શેઠ નાટકની રજૂઆત અંગે અડગ હતા. નાટક જોવા માટે ભારે ભીડ થતી હતી. વિવાદના સમાધાન રૂપે મંદિરના મહારાજ તથ

વૈષ્ણવ સમાજના આગેવાનો સમક્ષ 'સોનેરી જાળ' નાટક ભજવાયું અને તેમના સૂચન મુજબ નાટકના ધર્મગુરુના પાત્રનું 'યુ' આકારનું તિલક તથા 'જુઠણ' ખવડાવવાનો પ્રસંગ દૂર કરાયાં. હવે જામન બંડખોર નાટ્યકાર તરીકે ઓળખાતા થયા.

કવિ પ્રેમચંદ્રજીના 'સ્નેહસદન' પરથી રચિત 'એમાં શું ?' 1923માં ભજવાયું ત્યારે ટિકિટનો ભાવ રૂ. 100 સુધી પહોંચ્યો. સંસ્થા અમદાવાદ આવી ત્યારે સાક્ષરોએ નાટક જોઈ જામનને માનપત્ર આપવા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવના પ્રમુખપદે સમારંભ યોજવામાં આવ્યો. નાટ્યસંસ્થા કરાંચી ગઈ ત્યારે ન્યાયમૂર્તિ ચાગલાના હસ્તે જામનને માનપત્ર અપાયું હતું.

રોચલ નાટક મંડળીમાં એમનાં પાંચ નાટકો રજૂ થયા પછી મહાભાઈ શેઠ અને દિગ્દર્શક સોરાબજીએ કવિ મૂળશંકર મૂલાણીને નાટ્યલેખન માટે આમંત્રણ આપવાથી જામન નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં ગયા અને તેમનું લખેલું 'લગ્નબંધન' નાટક 1929માં ભજવ્યું, પણ સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળું એ નાટક ટિકિટબારી પર નિષ્ફળ ગયું.

ગોરધનદાસ મોરારજીના સહકારથી મુંબઈમાં શ્રી ભટ્ટી હિતવર્ધક નાટક સમાજની સ્થાપના કરી. 1932માં કોટા રાહત ફંડના લાભાર્થે 'વીસમી સદી' નાટક ભજવાયું, સંસ્થામાં કોઈ પણ કલાકાર વેતન લેતા ન હતા. ગીત-સંગીત સાથે સંસ્થાએ જૂની રંગભૂમિની ઢબે નાટકો ભજવી અંદાજે રૂ. સવા લાખ જેવી રકમ ધાર્મિક કાર્યો માટે એકત્રિત કરી આપી હતી. 1932માં પોતાની સંસ્થા 'ગુજરાત કલામંદિર' શરૂ કરી. બદલાતા સમયને અનુકૂળ થવા માત્ર 3 કલાકમાં ભજવી શકાય એવી ઓછાં પાત્રોવાળી બે-અંકી નાટિકાઓ લખીને ભજવી. 'સંવાદી સૂર' (16 નવેમ્બર, 1932) અને 'નગદ સોદો' (15 ડિસેમ્બર, 1932) ભજવાઈ. સૂરતથી મુંબઈ જઈ સંસ્થાએ બાલીવાલા થિયેટરમાં 29 ડિસેમ્બર, 1932ના રોજ 'કોલેજિયન' ભજવ્યું.

1934માં સ્થાપેલી શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ 1935માં બંધ થઈ. 1939માં શ્રી ઉદય નાટક સમાજ શરૂ કરી. 1940માં કમળાકાન્ત નાટક સમાજમાં એમનું 'રખે ભૂલતા' ભજવાયું.

જૂની રંગભૂમિ પર જામન નાટિકાયુગના પ્રણેતા ગણાયા. એમનાં મોટા ભાગનાં નાટકોમાં કલંકિત પાત્રો જોવા મળે છે. એમનો કાવ્યસંગ્રહ 'કલરવ' પ્રકાશિત થયો છે.

♦ સાંગાણી દામોદર (દામુ) (જ. 20 નવેમ્બર 1912; અ. -)

સત્તાની સમશેર યાને રા'રાયઘણ	જૂન, 1935	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ગોહિલના ગૌરવ યાને	ડિસેમ્બર, 1935	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
શેત્રુંજયનો સિંહ			
માથાનાં દાન યાને પ્રતાપી વીર	1936	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સ્નેહ શહીદ યાને કર્મવીર	1938	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ઈન્સાફ યાને ગરીબની હાય	1939	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
કોની લક્ષ્મી ?	1940	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક

કુટુંબ કાજે	1940	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
મમતા માટે	30 સપ્ટેમ્બર, 1941	શ્રી ચૈતન્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
ઘરસંસાર	9 સપ્ટેમ્બર, 1941	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
ઘરની લાજ	9 નવેમ્બર, 1942	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
ભવના સોદા	1 નવેમ્બર, 1943	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
રાજસૌભાગ્ય	19 જાન્યુઆરી, 1944	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
શિવ-પાર્વતી	1944	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ	મૌલિક
દુનિયા સામે	1945	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ	મૌલિક
અધૂરો પંથ	10 જુલાઈ, 1948	શ્રી મનહર નટકલા મંદિર	મૌલિક
વહાલાં વૈરી	1949	શ્રી મનહર નાટક કંપની	મૌલિક
ક્યાં સુધી ?	1949	શ્રી મનહર નાટક કંપની	મૌલિક
મારે નથી પરણવું	1955	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું	26 ઓક્ટોબર, 1955	શ્રી જનતા નાટક સમાજ	મૌલિક
* સૌ જાગતા રહેજો	1957	શ્રી ભારત સુબોધ મંડળ	મૌલિક
મોટા ઘરની વહુ	4 એપ્રિલ, 1959	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
જેવા તેવા નથી હો	5 સપ્ટેમ્બર, 1959	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
* મોંઘેરો મુરતિયો	માર્ચ, 1960	પંચશીલ કલા મંદિર	મૌલિક
આવ્યા એવા ગયા	4 જૂન, 1961	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
જાગે તે જીવે	1961	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
* એક એકથી સવાયા	1962	અલકા થિયેટર્સ	મૌલિક
જાનમાં આવજો	1962	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
* રમકડા વર	3 જાન્યુઆરી, 1963	સાધના કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
* શું હતા શું થઈ ગયા ?	1963	અલકા થિયેટર્સ	મૌલિક
* ઘેર બેઠાં ગંગા	1963	નટરાજ કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
* રૂપિયાની રામાયણ	4 માર્ચ, 1965	કમલ કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)	મૌલિક

સંસાર ચાલ્યો જાય છે	1965	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર	મૌલિક
બગ ભગત	1965	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
પૈસાની સગાઈ	1966	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ	મૌલિક
* પનારે પડ્યા	1966	ચંદ્રમૌલિ પ્રોડક્શન	મૌલિક
* હું દીકરો લખપતિનો	1 જુલાઈ, 1967	રસરાજ (મુંબઈ)	મૌલિક
* દસમો ગ્રહ	1967	ગુજરાત થિયેટર્સ (મુંબઈ)	મૌલિક
* પાંદડું લીલું ને રંગ રાતો	1969	નીલા થિયેટર્સ	મૌલિક
* છોકરી નોકરી તોબા તોબા	1969	પી. ખરસાણી કલાવૃંદ	મૌલિક
* સૂડી વચ્ચે સોપારી	1972	કેતુલ થિયેટર્સ	મૌલિક
* પરણ્યા છતાં કુંવારા	1977	પી. ખરસાણી કલાવૃંદ	મૌલિક
* છેલ છબીલો ગુજરાતી	—	રંગતરંગ (વડોદરા)	મૌલિક
'સંસાર ચાલ્યો જાય છે' નાટકના 100 પ્રયોગો અને 'જાનમાં આવજો'ના 100 પ્રયોગો થયા.			
* અર્વાચીન રંગભૂમિની સંસ્થાઓ			

◆ 'સેવક' હરિહર પુરુષોત્તમ (દીવાના) (જ. 14 મે 1881; અ. 1941, મુંબઈ)

બોલતો કાગળ	1912	શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજમૌલિક	મૌલિક
સૌંદર્યવિજય	20 ઓક્ટોબર, 1914	સૂરત નાટક સમાજ	મૌલિક
સતી તોરલ	1915	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
પુત્રરત્ન પુંડલિક	30 જુલાઈ, 1915	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સંસારદર્પણ	1917	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
સૂર્યકમળ	1919	શ્રી વાંકાનેર આર્યસુબોધ નાટક મંડળી	મૌલિક
સતી અંજના	1928	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ	મૌલિક
મહાત્મા મૂળદાસ	1929	નાટ્ય નવજીવન સમાજ	મૌલિક

વિશેષ વિગત :

પારસી થિયેટ્રિકલ કંપનીએ નાટ્યલેખક પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ'રચિત 'ઝહરી સાપ' નાટક 27 જૂન, 1906ના રોજ મુંબઈના વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં રજૂ કર્યું, તેના દિગ્દર્શક અમૃત કેશવ નાયક હતા. આ નાટકમાં

હરિહર સેવકે 'નસીર દીવાના'ની ભૂમિકા અત્યંત કુશળતાપૂર્વક ભજવવાથી તેઓ હરિહર 'દીવાના' તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા. મુંબઈમાં આ નાટક ખૂબ લોકપ્રિય નીવડ્યું અને લાંબા સમય સુધી ભજવાતું રહ્યું હતું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર પ્રસિદ્ધ નટ અને દિગ્દર્શક તરીકે નામના પામ્યા.

◆ સોમાણી દામોદર રતનશી

કામસેનરસિકા	24 એપ્રિલ, 1876	શ્રી આર્ય ગુર્જર હરિશ્ચંદ્ર નાટક મંડળી	મૌલિક
વીરસેન-ચંદ્રિકા	13 ફેબ્રુઆરી, 1887	શ્રી નીતિદર્શક નાટક મંડળી	મૌલિક

વતન સૌરાષ્ટ્ર તેમનો કોલકાતા અને મુંબઈમાં તમાકુ, સિગારેટ અને ચાનો બહોળો વેપાર હતો. સંસ્કારી અને સુશિક્ષિત હોવાથી સાહિત્યપ્રેમથી પ્રેરાઈને નાટકો તથા ગીતો લખ્યાં.

◆ સોલિસિટર ભાઈશંકર નાનાભાઈ

કામનાથ અને રૂપસુંદરી	16 જૂન, 1876	આર્ય નાટ્યોત્કર્ષ મંડળી	મૌલિક
----------------------	--------------	-------------------------	-------

◆ હળવદકર મણિશંકર પોપટલાલ (જ. 1889; અ. 23 એપ્રિલ 1964)

ભક્ત પ્રતાપ	1915	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
સતી અનસૂયા	1915	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
કુંજવિહારી	1917	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
મહાભારત	1918	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
નળ-દમયંતી	1918	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
રમણ-તારા	1919	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
ઉર્વશી	1920	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક
વીરહાક પૃથ્વીરાજ	1940	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની	મૌલિક

નાટ્યકારો - 2

◆ કલ્યાણ સોહરાબ અ.

11 ઓક્ટોબર, 1945ના રોજ 'હૈયાની હકૂમત' નાટક શ્રી દેશી નાટક સમાજના સહકારથી ભજવાયું.

◆ કારિયા કરસનદાસ

એમની ભાગીદારીવાળી સંસ્થામાં 'મેવાડી તલવાર', 'પુત્ર પ્રતિજ્ઞા' (1938 પહેલાં) મુંબઈમાં ભજવાયાં.

◆ ગુંસાઈ જયરાજગર હીરાગર

માયા ગજેન્દ્ર પુરોહિતની સંસ્થા ઓમ નાટ્યકલા મંડળે, 'ચૂડી, ચાંદલો ને ચિતા' નાટક ભજવ્યું.

◆ ઘડિયાળી ચંપકલાલ (ધંધૂકા)

એમનું 'ચાંપરાજવાળો' નાટક રાણી ઇન્દુમતી અને ભગવાનદાસની નાટ્યસંસ્થા શ્રી આદર્શ નાટક સમાજમાં ભજવાયું હતું.

◆ લેલાણી લક્ષ્મીદાસ (કવિ 'વ્યથિત')

લાલુ મારવાડીની સંસ્થા શ્રી લક્ષ્મી નાટ્ય સમાજે 'નૂરજહાં', રાણી ઇન્દુમતી ભગવાનદાસની સંસ્થા શ્રી આદર્શ નાટક સમાજે 'સોનાના પિંજરનાં પંખી' નાટક ભાયાવદર (સૌરાષ્ટ્ર)માં ભજવ્યું. એમની રચનાઓની ગ્રામોફોન કંપનીએ રેકર્ડ ઉતારી હતી.

◆ જમાદાર કાંતિલાલ

એમની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રીકાન્ત કલા નાટક સમાજ તરફથી ભાટિયા (જિ. જામનગર)માં એમનું લખેલું 'વેરી વીરડો' નાટક ભજવાયું.

◆ ત્રિવેદી કુમુદચંદ્ર

તેમનું 'ઘર, ઘૂંઘટ ને ઘરચોળું' નાટક ભજવાયું.

◆ ત્રિવેદી રત્નલાલ માણેકલાલ

આર્યોદય નાટ્યસંસ્થાએ 'જીવનનૌકા' ભજવ્યું.

◆ દેસાઈ ઈશ્વરલાલ ઝીણાભાઈ

શ્રી ભારત નાટક સમાજે 'રમણસિંહ' નાટક ભજવ્યું.

◆ નાયક નારણદાસ (કવિ 'લહેરી')

1928માં હસનઅલી વોરાની નાટ્યસંસ્થાએ અમદાવાદના માસ્તર થિયેટરમાં 'કોની ભૂલ', 'કોણ સરસ', 'શ્રીમાન કોણ ?' 'એ કોણ ?' એ તેમનાં ચાર નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

◆ પટેલ ડાહ્યાભાઈ પુરુષોત્તમ

શ્રી રતિકાન્ત નાટક સમાજે 'પ્રતાપી પ્રતાપ' નાટક ભજવ્યું.

◆ બદામી ગમનલાલ હીરાલાલ ('પુષ્પ')

શાંતિલાલ ઈચ્છારામ ભોજકની સંસ્થા 'નવજુવાન નાટક સમાજ'માં 'માતૃભૂમિ' તથા 'ગરીબની હાય' જેવાં નાટકો ભજવાયાં.

◆ બ્રહ્મભટ્ટ છોટાલાલ

વતન લીંચ. તા. જિ. મહેસાણા. એમનાં લખેલાં બે નાટકો 'રાજા પ્રકોપ' અને 'પરાક્રમની પ્રસાદી' અમદાવાદમાં 1925-26માં ભજવાયાં હતાં.

◆ બ્રહ્મભટ્ટ જમનાદાસ ખુશાલદાસ

તેમનાં 'વિદ્યાના રંગ', 'જોગીદાસ ખુમાણ' નાટકો ભજવાયાં હતાં.

◆ ભટ્ટ રવિકાન્ત

તેમનું 'આશીર્વાદ' નાટક ભજવાયું.

◆ મેઘાણી વશરામ

શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજે 'વણખેડી ધરા' નાટક ભજવ્યું.

◆ રામજીભાઈ (કચ્છ)

શ્રી મનહર નટકલા મંડળમાં 'કચ્છની વીરાંગના', 'પાંજો કચ્છ', 'અબડો જામ' નાટકો ભજવાયાં.

◆ રાવળ હરીશ

શ્રી આદર્શ નાટક સમાજમાં 'કાદુ મકરાણી' તથા 'ચાંપરાજવાળો' વગેરે નાટકો ભજવ્યાં.

◆ વ્યાસ મોહન

શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપનીએ 'બ્રહ્મકુમારી' નાટક ભજવ્યું.

◆ 'શબનમ' ઉસ્માનગની

શ્રી નવીન નાટક સમાજે 'નાદીરા બેગમ' નાટક જૂનાગઢમાં ભજવ્યું.

◆ શુક્લ નરભેરામ

હળવદ હિતવર્ધક નાટક સમાજે 'ગૌમાતા કે ગૌસેવા' તથા 'કવિ ભૂષણ' નાટકો ભજવ્યાં.

◆ 'સાકી' એહમદઅલી

તેમનું 'ભારતનો સિંહ' મુંબઈમાં ભજવાયું.

ગીતકારો

નાટક	પ્રથમ રજૂઆત	નાટ્યલેખક	ભજવનાર સંસ્થા
♦ અજિતરાય વિકલદાસ			
પૃથ્વીપુત્ર	10 જુલાઈ, 1920	મૂળચંદ વલ્લભ નાયક 'મામા'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
♦ કતીરા કાન્તિ			
ખોટો રૂપિયો	અંદાજે 1955	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
♦ ઠાકર ભવાનીશંકર			
ભવના સોદા	1 નવેમ્બર, 1943	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
રાજસૌભાગ્ય	19 નવેમ્બર, 1944	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
ભક્તિ	20 નવેમ્બર, 1944	શ્રી ચીમનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

આ ગીતકાર ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના અભિનેતા પણ હતા. શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજમાં 20 વર્ષથી વધુ સમય સુધી વિવિધ નાટ્યકારોના જુદાં જુદાં નાટકોમાં પુરુષપાત્રો ભજવ્યાં. ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજકની શ્રી ચેતન નાટક સમાજના પણ અભિનેતા હતા.

♦ ત્રિવેદી રમણીકલાલ			
ખોટો રૂપિયો	અંદાજે 1955	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
♦ નાયક રવિશંકર બાપુજી			
રાધાકૃષ્ણ	-	-	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
♦ નાયક રામલાલ વલ્લભ			
સંસારલીલા	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
♦ નિરંજન			
સાચી જનેતા	24 જાન્યુઆરી, 1965	મોતીબાબુ નાયક	સમાજસેવા કલા-કેન્દ્ર, મુંબઈ
♦ પટણી સર પ્રભાશંકર			
રા'કવાટ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ભાવનગર રાજ્યના આ દીવાન સાહિત્યપ્રેમી હતા.

◆ પટેલ છનાલાલ ભીખાભાઈ (મીર) (જ. 1913, કડોલી, જિ. સાબરકાંઠા; અ. 1987, મોટા લીલિયા, સૌરાષ્ટ્ર)

મંગળફેરા	29 ડિસેમ્બર, 1976	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અમે પારેવાં પ્રીતનાં	31 જુલાઈ 1978	કથા : મણિલાલ 'પાગલ' નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા, જયંત ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને સંગીતકાર. જ્ઞાતિએ મીર હતા. 14 વર્ષની વયે આગલોડમાં રાધેશ્યામ મહારાજ પાસે દેહશુદ્ધિ કરાવી ચુસ્ત હિંદુ બન્યા. નાટ્યકલાનું શિક્ષણ મોહનલાલાજી પાસેથી અને સંગીતનું શિક્ષણ ચિમનલાલ મારવાડી પાસેથી લીધું.

1928માં 'બોલતા હંસ' નાટકમાં આંધળા કિશોરની ભાવવાહી ભૂમિકા નિહાળી ચિત્રજગતના ખ્યાતનામ હોમી માસ્તરે ચિત્રમાં કામ કરવા કહ્યું. રાણી પ્રેમલતા, સરસ્વતીબાઈ વગેરે ખ્યાતનામ અભિનેત્રીઓ સાથે વિવિધ નાટકોમાં મુખ્ય પાત્રો ભજવ્યાં. રાણી પ્રેમલતા અને છનાલાલની જોડીએ રંગમંચ પર આકર્ષણ જમાવ્યું હતું. નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું. સંગીત આપ્યું.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી 23 સપ્ટેમ્બર, 1978ના રોજ સન્માન કરવામાં આવ્યું.

◆ પંડિત ઈન્દ્ર

સુવર્ણમૃગ	10 ફેબ્રુઆરી, 1965	રૂપાંતર : ઈશ્વરલાલ ભટ્ટ	શ્રી ગણેશ કલાકેન્દ્ર, મુંબઈ
-----------	--------------------	-------------------------	-----------------------------

◆ પારેખ લલિતકુમાર

મોંઘેરો મુરતિયો	19 માર્ચ, 1960	દામુ સાંગાણી	પંચશીલ કલામંદિર, મુંબઈ
-----------------	----------------	--------------	------------------------

◆ બારોટ કેશવલાલ શામજી કવિ

નૂરજહાં	1922	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સોનેરી ટોળી યાને ગોલ્ડન ગૅંગ	1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતીપ્રભાવ	1935	મણિલાલ 'પાગલ' દામોદર સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

એમના પિતા જામનગર રાજ્યમાં રાજકવિ હતા. કાવ્યસંગ્રહ 'કેશવકાવ્ય'.

◆ બારોટ ચંદ્રસિંહ રામસિંહ

જીવનજ્યોતિ	1943	માધવસિંહ મૂળજીભાઈ બારોટ	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
------------	------	-------------------------	---------------------

◆ ભગવાનદાસ 'સાહિત્યવિલાસી'

સિંહસંતાન	1931	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ
-----------	------	---------------------------	----------------------------

◆ ભટ્ટ પ્રાગજી હરિરામ (વૈદ્યશાસ્ત્રી)

કળાવતી	1896	વિક્ટોરિયા ગુજરાતી નાટક મંડળી	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ
--------	------	-------------------------------	----------------------------

◆ ભાવનગરી ખલીલ

ગુનેગાર યાને જુગારી	1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
---------------------	------	--------------	----------------

◆ મહેતા ગોકળદાસ રામકૃષ્ણ

પ્રહલાદ-રક્ષા	1909	કવિ કહાનડ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
---------------	------	-----------	--

◆ મહેતા સનત

સેંથીએ ભયો સિંદૂર	9 એપ્રિલ, 1968	બિમલ માંગલિયા	નટરાજ નાટ્યમંચ, મુંબઈ
-------------------	----------------	---------------	-----------------------

◆ વાડીલાલ વિહલદાસ

લક્ષ્મીવિજય	1914	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
કિશોરસિંહ	1914	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ

◆ વૈદ્ય મધુકર

સાત ભવના સાથી	8 મે, 1967	કવિ કાન્તિ મહેતા	શ્રી મિલન કલા મંદિર, મુંબઈ
રામદે પીર	1967	કવિ કાન્તિ મહેતા	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર, મુંબઈ

◆ વોરા સલીલ

તમે મારા વર છો	ઓગસ્ટ, 1967	ગિરીશ નાકર	નાટ્યકલા મંદિર, મુંબઈ
સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર	7 ઓક્ટોબર, 1967	ચિમનલાલ ભોજક (ચકુડો)	રંગલોક, મુંબઈ

◆ વ્યાસ ભાનુશંકર (કવિ બાદરાયણ) (જ. 22 મે 1905; અ. 15 નવેમ્બર 1963)

ભવ્ય ભાવના	22 માર્ચ, 1962	મધુસૂદન આચાર્ય	ગુજરાત કલામંદિર
------------	----------------	----------------	-----------------

◆ શર્મા પરભુભાઈ

વીરપૂજન	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
---------	--------------------	-------------------	---------------------

◆ શાસ્ત્રી મહેશ

સેંથીએ ભયો સિંદૂર	9 એપ્રિલ, 1968	બિમલ માંગલિયા	નટરાજ નાટ્યમંચ, મુંબઈ
-------------------	----------------	---------------	-----------------------

◆ શાસ્ત્રી રજની

તોય અમે નાટકિયા	1961	અનંત આચાર્ય	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
-----------------	------	-------------	-------------------------

◆ શાસ્ત્રી હરિશંકર કલ્યાણજી

પ્રહલાદ-રક્ષા	1909	કવિ કહાનડ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
---------------	------	-----------	--

◆ શાહ જગદીશ

સજોડે સંસાર	1975	વિનયકાન્ત દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	------	--------------------	---------------------

◆ શાહ મૂળજીભાઈ પીતાંબરદાસ (જ. 12 સપ્ટેમ્બર 1910; અ. 27 ઓક્ટોબર 1975)

શ્રીમંતલીલા	6 સપ્ટેમ્બર, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
હિંદમહિલા	13 નવેમ્બર, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની

વિશેષ વિગત :

‘ભારતનાં સંગીતરત્નો’ ભાગ 4, રાસગરબા, નાટિકાઓ તેમજ અન્ય પુસ્તકો પ્રકાશિત.

રસકવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટના વનપ્રવેશ પ્રસંગે ‘કનક’ સામાયિકના વિશિષ્ટ અંકનું સંપાદન 1944માં (સહસંપાદક : દલસુખભાઈ). અમદાવાદ આકાશવાણી પર ઘણાં વર્ષો સુધી ખાસ અધિકારી તરીકે ઉપયોગી કામગીરી બજાવી.

◆ શુક્લ ભાઈશંકર કુબેરજી (જ. 18 જાન્યુઆરી 1879, મોરબી, જિ. રાજકોટ)

દ્રૌપદીદાસત્વ	1910	વોરા સવાઈલાલ છોટાલાલ	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
---------------	------	----------------------	----------------------

વિશેષ વિગત :

કાવ્યસંગ્રહો ‘હૃદયરંગ’ ભાગ 1, 2, 3 (1904, 1907, 1910), ‘રસમંજરી’ (1920), ‘કાવ્યવિલાસ’ (1930), ‘વિવાહસંગીત’ (1934), ‘ઊર્મિલાનું સ્વપ્ન અને બીજાં કાવ્યો’ (1947), ‘સોમનાથ શતક’ અને ‘માયાવિજય’ નાટક વગેરે કૃતિઓ.

◆ શુક્લ માધવલાલ નાગરદાસ

મહારાષ્ટ્રનો મહારથી	1923	‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા	શ્રી નવયુગ નૈતિક નાટક સમાજ
---------------------	------	-----------------------	----------------------------

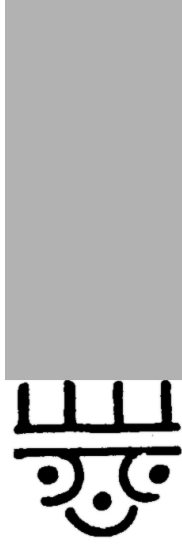
◆ ‘શૂન્ય’ પાલનપુરી

સમર્પણ	4 જૂન, 1960	પંડિત મધુર	શ્રી ભરત નાટ્ય મંદિર, મુંબઈ
--------	-------------	------------	-----------------------------

◆ હરિપ્રસાદ

પરણેતર	10 એપ્રિલ, 1965	રૂપાંતર : હરિપ્રસાદ	શ્રી કલામંદિર, મુંબઈ
--------	-----------------	---------------------	----------------------

3

દિગ્દર્શકો - 1

દિગ્દર્શન કરેલ નાટક	પ્રથમ રજૂઆત	નાટ્યકાર	ભજવનાર નાટ્યસંસ્થા
---------------------	-------------	----------	--------------------

◆ આચાર્ય મયાશંકર જેશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 12

0 ચંપક ચતુરિકા	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 સદેવંત સાવર્ણીગા	1897	ગોકુળજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 ટેકીલી સુંદરબા	જૂન, 18958	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય, ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 વસંતમાલિની	1900	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય, ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ કમલા	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
@ અમર સત્ર	એપ્રિલ, 1903	દોલતરાય કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
@ રાધાકૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર, 1905	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય, ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ	

@ સોબતે અસર	1907	મુનશી અમરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
		ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફુ)	
@ તુકારામ	નવેમ્બર, 1907	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ,	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
		કવિ કેશવજી શામજી બારોટ	
@ મીરઝા શયદા (ઉર્ફુ)	1908	મુનશી અમરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરત ભદ્રા	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો(હિંદી)	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 સહાયક દિગ્દર્શક : ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ			
@ સહાયક દિગ્દર્શક : છગનલાલ શિવશંકર રાવળ			

◆ ઓઝા મૂળજીભાઈ આશારામ (જ. -; અ. 1919) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 13

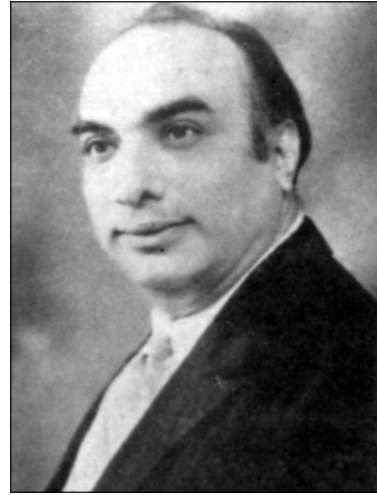
ભર્તૃહરિ	1880	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રમા-રણજિત	1882	મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચાંપરાજ હાડો	1882	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાણકદેવી	1890	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિયારાજ	1891	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
જગદેવ પરમાર	1892	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	1893	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	1894	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	1896	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	1897	વાઘજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	1899	મૂળજી આશારામ, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાજતરંગ	1902	મૂળજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદ્દાલસા		મૂળજી આશારામ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ કાત્રક સોરાબજી (જ. 1894; અ. 1977) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 15

ભાગ્યોદય	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાચો સંન્યાસ	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
સોનેરી જાળ	1922	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એ કોનો વાંક ?	1924	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
તસવીરે બલા (હિંદી)	1926	મુનશી અજીજ	રોયલ નાટક મંડળી
વીર નવઘણ	1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી	રોયલ નાટક મંડળી
અદલ ન્યાયી નરેશ	26 મે, 1926	–	શ્રી કલાકેન્દ્ર નાટક સમાજ
આર્ય રમણી	1926	–	શ્રી કલાકેન્દ્ર નાટક સમાજ
શાહેજહાંન (ઉર્દૂ)	1927	મુનશી અબ્દુલલતીફ 'શાદ'	રોયલ નાટક મંડળી
વિજય કોનો ?	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
0 કુલાંગાર કપૂત	1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
0 સહાયક દિગ્દર્શક : લાલજી નંદા દેસાઈ			

મૂળજીભાઈ ઓઝા

સોરાબજી કેરાવાલા

◆ કુમાર અલીદાદન : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો 4

* જેવા તેવા નથી હો	1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
* મોંઘેરો મુરતિયો	1960	દામુ સાંગાણી	પંચશીલ કલામંદિર
પીળું એટલું સોનું નથી	25 ઓગસ્ટ, 1964	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી સરસ્વતી કલામંદિર
સાત ભવના સાથી	1967	કવિ કાંતિ મહેતા	શ્રી મિલન કલામંદિર
* સહાયક : બબલદાસ ભોજક			

◆ કેરાવાલા સોરાબજી (જ. 1894; અ. 1977) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

અનોખી પૂજા	10 ફેબ્રુઆરી, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
સો ટ્યનું સોનું	1965	તેરસિંહ ઉદેશી	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ
ઘરની લાજ	11 ડિસેમ્બર, 1965	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	રંગરંજન થિયેટર્સ, મુંબઈ

◆ ચંપકલાલા (જ. 1913; અ. 1971) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 11

મંગલમૂર્તિ	1955	મધુસૂદન આચાર્ય	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	1955	જામન	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ટ્રસ્ટી	ફેબ્રુઆરી, 1955	લાલભાઈ ભટ્ટ	શ્રી વિદ્યુત નાટક સમાજ
આરતીના દીવા	20 સપ્ટેમ્બર, 1956	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ભારત નાટ્ય સમાજ
અભિનંદન	જૂન, 1959	મધુસૂદન આચાર્ય	રાણી થિયેટર્સ
સુવર્ણમૃગ	1965	શ્રી ગણેશ કલાકેન્દ્ર	
પાનેતરનો રંગ	1965	કાંતિ મહેતા	ચંદ્રકલા નિકેતન
હીરામાણેક	1966	તેરસિંહ ઉદેશી	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ
લાખોમાં એક	સપ્ટેમ્બર, 1966	અસગર ભાવનગરી	ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટર્સ
ખોળાનો ખૂંદનાર	1967	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	દીપક થિયેટર્સ
રામદે પીર	1967	કાંતિ મહેતા	કીર્તિ કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)

◆ જાની જટાશંકર સુંદરજી : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 5

અનંગપદ્મા	1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજભક્તિ	10 ફેબ્રુઆરી, 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સ્નેહસુધા	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
દામાજી	1921	ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદી	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ

◆ જામન (જ. 1888; અ. 1955) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 18

નવું ને જૂનું	27 ઓક્ટોબર, 1932	જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
સંવાદી સૂર	16 નવેમ્બર, 1932	જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
નગદ સોદો	5 ડિસેમ્બર, 1932	જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
કોલેજિયન	29 ડિસેમ્બર, 1932	જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
વાસનાનાં વહેણ	માર્ચ, 1933	જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
વીસમી સદી	એપ્રિલ, 1933	જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
કાળી વાદળી	1934	જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રસના રાસ	1934	જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
ગુનેગાર દુનિયા	1934	જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
તલવારની ધારે	1935	જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણનો સિંહ	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
જુલ્મનાં સિંહાસન	1936	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
જન્મદાતા	સપ્ટેમ્બર, 1938	જામન	શ્રી જ્યોતિ નાટક મંદિર
કુદરતનો કેદી	ઓક્ટોબર, 1938	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી જ્યોતિ નાટક મંદિર
અધૂરાં અમૃત	23 ડિસેમ્બર, 1939	જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
પ્રણયમંથન	જાન્યુઆરી, 1940	જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	21 જુલાઈ, 1940	જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
અંધારી ગલી	9 ડિસેમ્બર, 1943	જામન	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ

◆ જોશી રાઘવજી શિવશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 6

0 સતીપ્રભાવ (હિંદી)	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વાલો નામેરી	31 ઓક્ટોબર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
* ટીપુ સુલતાન	19 ડિસેમ્બર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
* વિધિના લેખ	30 જાન્યુઆરી, 1936	નરભેરામ પાંધી	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
* અમરજી દીવાન	16 એપ્રિલ, 1936	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી અમૃતલાલ રતનજી ત્રિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સંઘ

* જીવનસંગ્રામ	નવેમ્બર, 1936	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
0 સહાયક દિગ્દર્શક : નાટ્યલેખક મણિલાલ 'પાગલ'			
* સહાયક દિગ્દર્શક : કૃતુજી મારવાડી			

◆ ઝવેરી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી (જ. 19 માર્ચ 1967; અ. 1 મે 1902) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 9

સતી પાર્વતી	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદારબા	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મદનમંજરી (હિંદી)	29 જાન્યુઆરી, 1903	મુનશી મીરઝા કથા : ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ત્રવાડી લલજી મયાશંકર 'સુરદાસ' : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

નીલમ માણેક	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રીવાંકાનેરનૃસિંહનૌતમનાટકસમાજ
શહેનશાહ અકબર	1910	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રીવાંકાનેરનૃસિંહનૌતમનાટકસમાજ
યોગકન્યા	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રીવાંકાનેરનૃસિંહનૌતમનાટકસમાજ

◆ ત્રિવેદી મણિલાલ 'પાગલ' (જ. 1889; અ. 11 ફેબ્રુઆરી 1966) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટક - 13

જાગીરદાર	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
આર્ય રમણી	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દેહનાં દાન	2 ઓગસ્ટ, 1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દગાબાજ દોસ્ત	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
કૃષ્ણાકુમારી	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સોનેરી ટોળી યાને ગોલ્ડન ગૅંગ	1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

સ્નેહબંધન	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
બંગાળનો નવાબ	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સ્ત્રીશક્તિ	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ઘરજમાઈ	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નેતાજી પાલકર	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતીપ્રભાવ (હિંદી)	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદર્શન	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

◆ દેરાસરી દલપતરામ મહાશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 24

બાજીરાવ મસ્તાની	1910	કવિ પ્રાણલાલ જેઠાલાલ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રતિરંભા	1911	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સ્વયંવર	1922	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પોરસ-સિકંદર	1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રામાયણ	1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
આદર્શ અધિકારી	1924	જગજીવન કાળીદાસ પાઠક	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પુનરુદ્ધાર	1924	રમણીકલાલ રતિલાલ મહેતા 'રંજન'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી શોભના	1925	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
અનારકલી	1925	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર અભિમન્યુ	1925	અંબાશંકર જેશંકર ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સોરઠનો સિંહ	1920	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહારાજા મુંજ	1926	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીરહાક	1927	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર તાનાજી	1927	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહાત્મા ભીષ્મ	1928	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મોજીલો મહારાજા	1928	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સંસારચિત્ર	1928	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

વીરપ્રતિજ્ઞા	1928	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મુરારબાજી	1928	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાવબહાદુર	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
શંઘજી બહારવટિયો	1929	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ન્યાયાધીશ	1931	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીરાંગના	1931	પ્રયોજક : અંબાશંકર જેશંકર ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર યુવક	સપ્ટેમ્બર 1932	ડૉ. જયંત શ્યામ ભટ્ટ	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ દેસાઈ બાપાલાલ નારણજી : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 4

રાણકદેવી	અંદાજે 1949	દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
પત્તિ વાંકે	અંદાજે 1949	દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
મહારથી કર્ણ	અંદાજે 1949	દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
સતિ તોરલ	અંદાજે 1949	દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ

◆ દેસાઈ લાલજી નંદા (જ. 1890; અ. 1974) દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

રુકમણિસ્વયંવર	1918	છોટાલાલ રૂખદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
કુલાંગાર કૂપર	1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
આજની કન્યા	1950	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	અશોક ભારત થિયેટર્સ

◆ નટવરલાલ ('ચાર્લી') : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

કુંવરબાઈનું મામેરું	1949	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા	શ્રી રાજકમલ કલામંદિર
શેઠ સગાળશા	1949	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા	શ્રી રાજકમલ કલામંદિર
સંત કબીર	1949	કવિ કાન્તિલાલ મહેતા	શ્રી રાજકમલ કલામંદિર

◆ નંદવાણા મોતીરામ બેચર (જ. -; અ. 1915) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 16

મોહિનીચંદ્ર	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
		કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ	

સતી સીતા	1905	કવિ છોટાલાલ ઋષભદેવ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવદગીતા	1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	1908	કવિ છોટાલાલ ઋષભદેવ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભદ્રાયુ	1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	
જાલિમ ટુલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી કવિ 'કાન્ત'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરસ્વતીચંદ્ર	11 માર્ચ, 1912	નાટ્યરૂપાંતર : છોટાલાલ રૂષભદેવ શર્મા	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
ઇન્દ્રાવતી	1913	વિશ્વનાથ રણછોડજી જોશી રામનારાયણ મોહનલાલ કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
બોલતો કાગળ	1912	હરિહર પરશોત્તમ 'દીવાના'	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
પરશુરામ	1913	હરિહર પરશોત્તમ 'દીવાના' કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
વસુંધરા યાને બેધારી તલવાર	19 જૂન, 1913	ગુજરાતી રૂપાંતર : નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચાલુ જમાનો	19 માર્ચ, 1914	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ	1914	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ
દગાબાજ દુનિયા	25 સપ્ટેમ્બર, 1915	નાટ્યરૂપાંતર : નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ
દેવી દમયંતી	1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ

◆ નાયક અંબાલાલ વીરચંદ (જ. 1911; અ. -) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 11

ભક્ત પુરણ	1935	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
સમ્રાટ અશોક	28 સપ્ટેમ્બર, 1935	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
પાવાગઢનો પ્રલય	1937	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
વીર બાવાવાળો	1938	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
જોગો ખુમાણ	1938	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ

સંત મીરા	1943	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
સુભાષ બોઝ	1950	કાંતિ કવિ	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
ગરવી ગુજરાતણ	2 જાન્યુઆરી, 1958	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી પ્રભાત નાટક સમાજ સમાજ
મહેંદી રંગ લાગ્યો	1964	અંબાલાલ વીરચંદ નાયક	શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ
રૂપિયો અને રૂપ	13 ફેબ્રુઆરી, 1970	ચીમન નાયક ('કોમિક')	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ
જમાનો બોલે છે	અંદાજે 1972	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર

◆ નાયક કચરાલાલ શિવરામ (જ. 1902; અ. 5 મે 1975) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 20

વીરનો વટ	21 ઓગસ્ટ, 1930	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
અટંકી વીર	15 ઓક્ટોબર, 1930	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
રાજ્યલક્ષ્મી	25 એપ્રિલ, 1930	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
લાખો ફુલાણી	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
તારણહાર	9 જૂન, 1931	લાલશંકર હરજીવન મહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
વીર ધવલ	21 ઓક્ટોબર, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	15 ડિસેમ્બર, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	19 જાન્યુઆરી, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ જ્યોતિ	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	1969	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સાગરનાં મોતી	1970	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
0 સાસુના વાંકે	3 એપ્રિલ, 1970	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સૌભાગ્યકંકણ	1972	કથા : પ્રભુલાલ દ્વિવેદી નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
0 સહાયક દિગ્દર્શક : નંદલાલ નકુભાઈ શાહ			
* સહાયક દિગ્દર્શક : જયંત ભટ્ટ			

◆ નાયક ચૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ 'દુર્ગાદાસ' (જ. 1884; અ. 4 એપ્રિલ 1952) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 14

જયમતી	1916	નાથાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
પ્રવીણસાગર	1916	કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી-પુરુરવા	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનક-કેસરી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મહારાજા શાન્તનુ, ને યોજનગંધા	1916	પ્રાણલાલ ગિરધરલાલ ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સામંત વીર દુર્ગાદાસ			
રાજલીલા	1918	શંકરલાલ ત્રવાડી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મીનળ-મુંજાલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપૂજન	29 જાન્યુ., 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
0 કન્યાદાન	મે, 1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
પુષ્પહાર યાને ડંકાનિશાન	31 ડિસેમ્બર, 1933	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મૂળચંદ 'મામા'			

◆ નાયક ત્રિકમ 'સુરભિ' (જ. 1902; અ. 1952) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 14

સંસારસાગર	1926	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શકુંતલા	1926	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શાલિવાહન	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
માયાના રંગ	15 ઓગસ્ટ, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીરનાં વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અમર આશા	1 મે, 1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીર તાનાજી (હિંદી)	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
યુગપ્રભાવ	4 ઓગસ્ટ, 1934	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મોહપ્રતાપ	25 જુલાઈ, 1935	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સાગરપતિ	19 માર્ચ, 1936	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સજ્જન કોણ ?	16 જુલાઈ, 1936	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અક્ષયરાજ	29 જાન્યુઆરી, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વારસદાર	1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વગર વાંકે	1946	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

◆ નાયક પ્રાણસુખ 'એડીપોલો' (જ. 1886; અ. 1954) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 21

દેવી વત્સલા	1916	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ
દાનવમોહિની	1916	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
દેવી ભદ્રકાળી	22 ફેબ્રુઆરી, 1917	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
યાને પાવાગઢનો પ્રલય	ખત્રી કલ્યાણજી પ્રાગજી		
મનોરમા	1 જાન્યુઆરી, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
આર્યતિલક	1926	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
માધવી-કંકણ	નવેમ્બર, 1926	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

સોરઠપતિ	ડિસેમ્બર, 1926	રામજીભાઈ નાગરદાસ પ્રણામી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શાહ કે ચોર	1928	રામપ્રસાદ હરજીવન ભટ્ટ	શ્રી સૂર્યપ્રકાશ નાટક સમાજ
કોની મહત્તા ?	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	1934	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જોબનનાં જાદુ	30 જુલાઈ, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમરપ્રભા	1936	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	29 ઓક્ટો., 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રેમ કે મોહ ?	1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વારસદાર	1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

◆ નાયક બાપુલાલ બી. (જ. 25 માર્ચ 1979; અ. 4 ડિસેમ્બર 1947) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 47

સૌભાગ્યસુંદરી	19 ઓક્ટો., 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	18 ઓક્ટો., 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીશી	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનું ફળ	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	3 નવેમ્બર, 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલકુસુમ	1910	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કૃષ્ણચરિત્ર	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	31 જાન્યુ., 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	15 સપ્ટેમ્બર, 1915	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાચંદ્ર	5 ઓગસ્ટ, 1916	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	28 જુલાઈ, 1917	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘ-માલિની	23 નવેમ્બર, 1918	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભારત-સંતાન (હિંદી)	1924	ગોકુળપ્રસાદ બનારસવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યનો સિંહ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 કુમળી કળી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 રાઈનો પર્વત	1926	રમણભાઈ મ. નીલકંઠ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 જમાનાનો રંગ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 તરુણીના તરંગ	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 કાશ્મીરનું પ્રભાત	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 કુદરતનો ન્યાય	21 ફેબ્રુ., 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 અપ ટુ ડેટ મવાલી	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	9 જાન્યુઆરી, 1930	જોસેફ ડેવિડ, ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

0 બાપના બોલ	1930	ચિમનલાલ એમ. ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
0 કુટિલ રાજનીતિ	1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
જેન્ટલમેન ડાકુ	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
રણસામ્રાજી	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
કોણ સમ્રાટ ?	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
કંચનકુમારી	20 ઓક્ટો., 1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
જંજીરના ઝણકારે	13 સપ્ટેમ્બર, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
સરચા હીરા (ઉર્દૂ)	7 જાન્યુ., 1935	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
મુંબઈની બદી	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
ઘેલી ગુણિયલ	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
કેવો બદમાશ ?	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
@ શતરંજના દાવ	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
ગરીબનાં આંસુ	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
કૌમી નિશાન	4 ઓગસ્ટ, 1938		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
રાજાધિરાજ	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
કલંકિત કોણ ?	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
કર્તવ્યપંથે	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
ગર્ભસંસ્કાર	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
પ ર મ ભ ક ત પ્રહલાદ	26 ઓક્ટો., 1949	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
લક્ષ્મીના લોભે	20 જાન્યુ., 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
આજની દુનિયા	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
નારીહૃદય	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી.
0 સહાયક દિગ્દર્શક : જયશંકર 'સુંદરી'			
@ સહાયક દિગ્દર્શક : કવિ જામન			

કચરાલાલ નાયક

બાપુલાલ નાયક

મૂળચંદ નાયક 'મામા'

◆ નાયક મૂળચંદ વલ્લભ 'મામા' (જ. 1881; અ. 1936) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 26

માયામોહિની	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માનવી પ્રપંચ	10 મે, 1913	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
		રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	
માલતી-માધવ	10 જૂન, 1913	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સતી તોરલ	1915	હરિહર પરશોત્તમ 'દીવાના'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
પદ્માવતી યાને જયદેવ	1916	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સૂર્યકુમારી	ઓક્ટોબર, 1916	કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સ્વદેશસેવા	18 એપ્રિલ, 1918	'મનહર' વરતેજવાળા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
પૃથ્વીપુત્ર	10 જુલાઈ, 1920	રામજીભાઈ પ્રજામી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
		હરિહર 'દીવાના', પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	
અરુણોદય	4 જૂન, 1921	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મહાતાબે જહાન-	29 એપ્રિલ, 1922	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	
0 અબજોનાં બંધન	2 ડિસેમ્બર, 1922	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

સત્યપ્રકાશ	12 મે, 1923	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	11 જુલાઈ, 1923	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
માલવપતિ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પૃથ્વીરાજ	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
દેવકુમારી	19 જુલાઈ, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ સિરાજુદૌલા
1926	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ	
એક અબળા	11 જુલાઈ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	કથા : કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
		પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	
કીર્તિસ્તંભ	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અજાતશત્રુ	7 ઓગસ્ટ, 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
		કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	
નવીન યુગ	21 નવેમ્બર, 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
@ કન્યાદાન	મે, 1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
સમર કેસરી	12 જુલાઈ, 1933	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* યુગપ્રભાવ	4 ઓગસ્ટ, 1933	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
0 સહાયક દિગ્દર્શક : જયશંકર 'સુંદરી'			
@ સહાયક દિગ્દર્શક : ચૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ'			
* સહાયક દિગ્દર્શક : મા. ત્રિકમ 'સુરભિ'			

◆ નાયક મૂળજીભાઈ ખુશાલભાઈ (જ. 1886; અ. 1968) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 31

કુસુમાવતી	1914	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
ભક્તરાજ બોડાણો	1916	કવિ પરશોતમ રામચંદ્ર	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
છત્રવિજય	26 જૂન, 1920	'પાગલ', રઘુનાથ, કવિ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
મહાદેજી શિંદે	1924	મૂલાણી, અબ્બાસઅલી વગેરે મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી

સૌરાષ્ટ્ર વીર	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
વીર હમ્મીર	1926 પહેલાં	કવિ જી. એ. વૈરાટી	એક્સલસિયર ઓપેરા હાઉસ
સંસારસાગર	1926	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શકુંતલા	1926	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શાલિવાહન	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માયાના રંગ	15 માર્ચ, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પ્રેમવિજય	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મેરા ઈમાન	1928	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીરનાં વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અમર આશા	1 મે, 1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીર તાનાજી (હિંદી)	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમુદ્રગુપ્ત	4 ફેબ્રુઆરી, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વિજયનાદ	1934	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
પ્રવાસી	19 સેપ્ટેમ્બર, 1937	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શાહજી	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સ્નેહપૂજન	10 એપ્રિલ, 1940	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભાવના બી.એ.	1940	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સૌભાગ્યવતી	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સવા રૂપિયો	14 ઓગસ્ટ, 1943	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સંસારશેતરંજ	1944	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અપર માતા	1944	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સરમુખત્યાર	10 માર્ચ, 1945	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સગાંવહાલાં	જાન્યુઆરી 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
કુલીન કન્યા	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

સુખી સંસાર	29 સપ્ટેમ્બર, 1948	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વહુરાણી	22 જાન્યુઆરી, 1949	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

◆ નાયક રતિલાલ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 5

કોકિલા	1926	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
વહેમનો ભોગ	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સિદ્ધ સમ્રાટ	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિંદી)	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
ગીરનો અમીર યાને કાદરબક્ષ મકરાણી	1933	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ નાયક રામલાલ વલ્લભ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 8

સતી સુલોચના	1914	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર ઘટોત્કચ	1917	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીર કુણાલ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શંકરાચાર્ય	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
કુમારપાળ	1920	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રાજા જશવંતસિંહ	1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીર રમણી	16 એપ્રિલ, 1926	મણિલાલ 'પાગલ', કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક શનિ માસ્તર (જ. 1885; અ. 1961) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 27

રણગર્જના	10 ઓક્ટોબર, 1929	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમ્રાટ હર્ષ	17 જાન્યુઆરી, 1931	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જય ચિત્તોડ	30 જાન્યુઆરી, 1932	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ન્યાયનાં વેર	28 જૂન, 1932	નાટ્યરૂપાંતર : વિવિધ નાટ્યકારો દ્વારા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

સમરહાક	1 ફેબ્રુઆરી, 1934	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	મે, 1935	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
		કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	
સળગતો સંસાર	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજ્યના રંગ	1936	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વિલાસપંથે	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
@ સર્જનહાર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રૂઢિબંધન	2 ફેબ્રુઆરી, 1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વડીલશાહી	1939	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સુખી કુટુંબ	1939	ઓતમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
સમાજના કંટક	1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
બળવાખોર	1939	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
0 સ્નેહપૂજન	10 એપ્રિલ, 1940	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
નસીબદાર	27 ડિસેમ્બર, 1941	ચિમનલાલ એમ. ત્રિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રણકેસરી	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 સવા રૂપિયો	14 ઓગસ્ટ, 1943	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 સંસારશેતરંજ	1944	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભવના ફેરા	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અનીતિ કે નીતિ ?	19 જુલાઈ, 1945	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
દુનિયા સામે	24 સપ્ટેમ્બર, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આપણું ઘર પૃથ્વી	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત કાશીરામ નાયક	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
* સાધ્વી મીરાં	1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
0 સુખી સંસાર	29 સપ્ટેમ્બર, 1948	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મૂળજી ખુશાલ નાયક			
* સહાયક દિગ્દર્શક : નંદલાલ નકુભાઈ શાહ			
@ સહાયક દિગ્દર્શક : સોમનાથ પટપટ			

◆ નાયક હીરાલાલ દુર્લભરામ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 4

સોરઠનો સૂર્ય	1932	લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલ મીર	શ્રી ભારત નાટક કંપની
કોની દુનિયા	1939	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી ભારત નાટક કંપની
આબરુદાર	1941	નૌતમકાન્ત સાહિત્યવિલાસી	શ્રી ભારત નાટક કંપની
કાદુ મકરાણી	-	લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલ મીર	શ્રી ભારત નાટક કંપની

◆ પોચખાનવાળા મંચેરશા : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

બાપના શ્રાપ	1923	બમનજી ન. કાબરા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રતિ મડમ	26 ઓગસ્ટ, 1923	શ્યાવકશા 'ફિરોઝગર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
હેન્ડસમ બ્લેગાર્ડ	8 સપ્ટેમ્બર, 1927	પિરોજશા 'પીજામ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

◆ બ્રહ્મભટ્ટ નાથાલાલ શામળદાસ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 4

યોગમાયા	ઓગસ્ટ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અશોક	31 માર્ચ, 1917	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	મે, 1917	નાથાલાલ શામળદાસ બ્રહ્મભટ્ટ દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ ભટ્ટ છોટુભાઈ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

નૂરજહાં	1922	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાઠોડ દુર્ગાદાસ	1922	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પતિભક્તિ	1931	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શકનાટક કંપની

◆ ભટ્ટ જયંત : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 2

તમે મારા વર છો	ઓગસ્ટ, 1967		નાટ્યકલા મંદિર
* જિગર અને અમી	1971		ઉષા થિયેટર્સ
સૌભાગ્યકંકણ	1974	વાર્તા : પ્રભુલાલ દ્વિવેદી નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ઘૂંઘટ	1979		રોયલ થિયેટર્સ
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

◆ ભટ્ટ દયાશંકર વસનજી (જ. 1864; અ. 1909) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 24

કુલીન કાન્તા યાને વનરાજ વિજય	29 જૂન, 1889	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શકુંતલા	10 ઓગસ્ટ, 1889	રૂપાંતર : કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કનકતારા	4 જાન્યુઆરી, 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* હરિશ્ચંદ્ર	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુંદબાળા	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નળ-દમયંતી	17 ડિસેમ્બર, 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
માનસિંહ અભયસિંહ	8 જુલાઈ, 1893	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુંદર વેણી	2 ડિસેમ્બર, 1893		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદા	30 જૂન, 1894	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* પ્રેમકલા	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દુઃખી ભાઈ-બહેન	14 જાન્યુઆરી, 1895		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લલિતાદુઃખદર્શક	20 જુલાઈ, 1895	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	19 ઓક્ટોબર, 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	ગુજરાતી રૂપાંતર : કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પુષ્પસેન પુષ્પાવતી	23 એપ્રિલ, 1898		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૃસિંહાવતાર	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરમંડળ	16 ડિસેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* મોહિની	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* વિક્રમચરિત્ર	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

* સંગીત : દયાશંકર વસનજી

◆ ભટ્ટ મણિશંકર જશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 7

ધર્મગુપ્ત	1906 થી 1908	}	કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી એકાવલી			કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ઉત્તમકુમાર			કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સુદર્શન			કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વિશ્વમોહિની			કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નટી-નટવર			કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પ્રહલાદ-રક્ષા	ફેબ્રુઆરી, 1909		કવિ કહાનડ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

◆ ભટ્ટ રાજેન્દ્રકુમાર રતિલાલ (જ. 3 મે 1928) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 6

પૈસા માટે	1970	-	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
વરદાન યાને ખોળાનો ખૂંદનાર	1972	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
ધર્મપિતા	1973	ચિમનલાલ એમ. ભોજક	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
છતમાં છકી ગયા	1982	દામુ સાંગાણી	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
જેવી સાસુ તેવી વહુ	1986	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
વસમાં વેણ વહુનાં	1987	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર

◆ ભટ્ટ વિશ્વનાથ માધવજી : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 8

કૃષ્ણચરિત્ર	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
કનક કિશોરી	1907	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
જહરી અંગુશરી (ઉદ્દૃ)	1907		કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ચૈતન્યકુમાર	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
વિમળા	1908	રૂપાંતર : વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ભદ્રાભામિની	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
સતી વિજય	1908	રૂપાંતર : કૃષ્ણપ્રસાદ માધવજી ભટ્ટ	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી

◆ ભટ્ટ હરિભાઈ મણિશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 20

મદદ મુસ્લિમ યાને ગરીબનો પૂજારી	1937	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી ઊજળી	1937	જગજીવન કાળીદાસ પાઠક	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
અખંડ જ્યોતિ યાને કીમતી કુરબાની	1938	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સ્નેહનાશહીદયાનેકર્મયજ્ઞ	1938	દામોદર સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ગુનેગાર યાને રૂપલાલસા	1939	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ઇન્સાફ યાને ગરીબની હાય	1939	દામોદર સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ગરીબનાં આંસુ યાને ભભકતી જ્વાળા	1939	દામોદર સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મુરલીધર	1940	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
એક જ વખત	1940	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નાગર નરસિંહ યાને સોરઠનો સંત	1940	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સુવર્ણપ્રભાત	16 જાન્યુ., 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લવકુશ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	18 ઓક્ટો., 1943	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રા'નવઘણ	5 જુલાઈ, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	24 ઓક્ટો., 1947	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

અલખ નિરંજન યાને	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ લિમિટેડ
ભર્તૃહરિ			

◆ ભટ્ટ હેમુભાઈ મણિશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 21

નારીનાં વેર	1934	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
જાલિમ જગત	1934	મસ્ત વજીર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાજરમત યાને ઈશ્વરી ન્યાય	1935	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સત્તાની શમશેર યાને રા'રાયઘણ	1935	દામોદર સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રણકેસરી યાને હીપો ખુમાણ	1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
શૂરના સંગ્રામ	1935	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ગોહિલનાં ગૌરવ યાને શેત્રુંજયનો સિંહ	1935	દામોદર સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પરાધીન પંજાબ યાને	1936	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દિલીપસિંહ			
માથાનાં દાન યાને	1936	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પ્રતાપી વીર			
મર્દની મહત્તા યાને કુળગૌરવ	1936	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દેવી દેવયાની	1937	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
શયતાન શત્રુ યાને	1937	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નિમક-હરામ			
સત્તાનો શોખ	1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

રાણીનું રાજ યાને રાક્ષસી રમણી	1938	ગિધુભાઈ ત્રિવેદી	શ્રી પાલિતાશા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાણકદેવી	15 ફેબ્રુ., 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
શેણી-વિજાણંદ	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સતી પાર્વતી	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	3 જાન્યુ., 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સંત સુરદાસ	10 ફેબ્રુ., 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
એભલવાળો	4 નવેમ્બર, 1961	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી કમલ કલા કંપની
વહુનાં દાન	2 ડિસેમ્બર, 1972	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પુનિત પ્રકાશ કલામંડળ

રામલાલ નાયક

હરિભાઈ ભટ્ટ

હેમુભાઈ ભટ્ટ

◆ ભોજક જયશંકર 'સુંદરી' (જ. 30 જાન્યુઆરી 1889; અ. 22 જાન્યુઆરી 1975) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો 19

0 અબજોનાં બંધન	2 ડિસેમ્બર, 1922	બૅરિસ્ટર નૃસિંહરાવ વિભાકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
0 સત્યપ્રકાશ	12 મે, 1923	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
છત્રપતિ શિવાજી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળીદાસ	10 મે, 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચારુશીલા	2 ઓગસ્ટ, 1924	ઓધવજીભાઈ વકીલ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વપ્નદર્શન	15 ઓક્ટોબર, 1924		શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કુમળી કળી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

* રાઈનો પર્વત	1926	રમણભાઈ મહીપતરાય નીલકંઠ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* જમાનાનો રંગ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* તરુણીના તરંગ	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કાશ્મીરનું પ્રભાત	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કુદરતનો ન્યાય	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાન્ડે (હિંદી)	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કુળદીપક	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* બાપના બોલ	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ એમ. ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કુટિલ રાજનીતિ	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મ-સંજોગ	23 જાન્યુ., 1932	જોસેફ ડેવિડ, મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મૂળચંદ 'મામા'			
* સહાયક દિગ્દર્શક : બાપુલાલ બી. નાયક			
28 એપ્રિલ, 1932ના રોજ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પરથી ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લીધો.			

◆ ભોજક બબલદાસ (જ. 1908, કડી ઉ.ગુ.; અ. અમદાવાદ) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 23

રૂપકુમારી	29 મે, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
લોહીની અસર	3 જુલાઈ, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
નવજુવાન	7 ઓક્ટોબર, 1943	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
નિશાનબાજ	13 નવેમ્બર, 1943	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
નવી જિંદગી	27 જાન્યુઆરી, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
કીર્તિકળશ	22 માર્ચ, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
વિજયડંકા	1944	નૌતમકાંત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ બ્રાંચ

સીતાત્યાગ યાને લવકુશ	1944	નૌતમકાંત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમયસર	1945	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વગર વાંકે	1946	રૂપરેખા : પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
		લેખક : બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	
અધિકારી	7 એપ્રિલ, 1949	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
આજની વાત	6 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અમે પરણ્યાં	21 મે, 1950	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
આશાનું ઘર	1956	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
યુગપ્રભાવ	1957	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
જેવા તેવા નથી હો	5 ઓક્ટોબર, 1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
*મોંઘેરો મુરતિયો	19 માર્ચ, 1960	દામુ સાંગાણી	પંચશીલ કલા મંદિર (મુંબઈ)
ભવ્ય ભાવના	1962	મધુસૂદન આચાર્ય	ગુજરાત કલા મંદિર
સંસ્કારમૂર્તિ	1962	કવિ કિશોર વેદ	ગુજરાત કલા મંદિર
બગભગત	1965	દામુ સાંગાણી	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ
પૈસાની સગાઈ	1966	દામુ સાંગાણી	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ
લક્ષ્મણ-રેખા	1970	ભીખુભાઈ જોશી	કીર્તિ કલાકેન્દ્ર
વઢકણી વહુ	1971	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	કીર્તિ કલાકેન્દ્ર
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા			

◆ ભોજક વિઠલદાસ ત્રિભુવનદાસ (જ. 20 જાન્યુઆરી 1885; અ. 16 એપ્રિલ 1951) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 34

કબીર સાબ	8 ફેબ્રુઆરી, 1912	કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન નાયિકા	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અદલ ઇન્સાફ	1914	'મનહર' વરતેજવાળા	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
લક્ષ્મીવિજય	16 એપ્રિલ, 1914	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ

કિશોરસિંહ	1914	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
જેસલ-તોરલ	1914	કવિ પ્રભાશંકર નાયક	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	1916	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી દેવહૂતી	1916	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રા'માંડલિક	7 ડિસેમ્બર, 1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* છત્રવિજય	26 જૂન, 1920	'પાગલ', રઘુનાથ, કવિ મૂલાણી, અબ્બાસઅલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સતી મંજરી	1921	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શંભાજી	ડિસેમ્બર, 1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
બાપના શ્રાપ	1923	બમનજી ન. કાબરા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સંસારલીલા	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સેવકધર્મ (હિંદી)	1924	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 રતિ મડમ	26 ઓગસ્ટ, 1926	શ્યાવકશા ફિરોઝગર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
શ્રીમંત બાજીરાવ	1926	મણિલાલ 'પાગલ' રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા'કવાટ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સતી અંજના	24 મે, 1928	હરિહર 'દીવાના', પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	15 ડિસેમ્બર, 1928	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
શંકિત હૃદય	1929	રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
વીર જયસિંહ	9 ડિસેમ્બર, 1933	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
@ વિજયનાદ	માર્ચ, 1934	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
પુણ્યપ્રભાવ	15 એપ્રિલ, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સુખી કે દુઃખી	29 માર્ચ, 1937	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

સ્નેહી કે શત્રુ	19 સપ્ટેમ્બર, 1937	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીરપસલી	10 જૂન, 1944	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વિવેકાનંદ	18 ઓક્ટોબર, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પતિના વાંકે	30 ડિસેમ્બર, 1944	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સહાયક દિગ્દર્શકો : મોહનલાલાજી, મા. શનિ, મૂળજી ખુશાલ નાયક			
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મંચેરશા પોચખાનવાળા			
@ સહાયક દિગ્દર્શક : મૂળજી ખુશાલ નાયક			

◆ મકવાણા ભીમજી 'સિકંદર' : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

વીર કેસરી	1919	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
રંગતરંગ	1919	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
0 1944	1944	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
0 સહકારી દિગ્દર્શક : બાબુરાવ રાજે			

◆ મહાશંકર વિશ્વનાથ 'ભનાભાઈ' : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

મહાત્મા તુલસીદાસ	1917	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાભાઈ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ મારવાડી ચિમનલાલ અંબાલાલ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 4

અનોખો સંસાર	1951	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ
પૂજારી	1951	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ
સ્નેહલતા	1952	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ
મમત ને મમતા	1966	ચિમનલાલ મારવાડી	સંસ્કાર કલા મંદિર

◆ મારવાડી ફતુજી : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 6

સમરશક્તિ	1933	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	મેજેસ્ટિક ઓપેરા હાઉસ
વાલો નામેરી	31 ઓક્ટોબર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ

ટીપુ સુલતાન	31 ડિસેમ્બર, 1935 (કવિ મહાજન)	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
વિધિના લેખ	30 જાન્યુઆરી, 1936	નરભેરામ ભુરાભાઈ પાંધી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
અમરજી દીવાન	16 એપ્રિલ, 1936	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી અમૃતલાલ રતનજી ત્રિવેદી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
જીવનસંગ્રામ	નવેમ્બર, 1936	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ

◆ મીર અલ્વારખા મલ્લુ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 8

જાલિમ જમાનો	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
સોનેરી જાળ	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
રાજ્યનો લોભ	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
વાઘેર મૂળુ માણેક	1932	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
દીવાન અમરજી	1932	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
મુઝફરશાહ	1933	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
ભા કુંભાજી	1934	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
કાદુ મકરાણી	1935	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી

◆ મીર કાસમભાઈ (જ. 1906; અ. 28 ઓક્ટોબર 1969) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 49

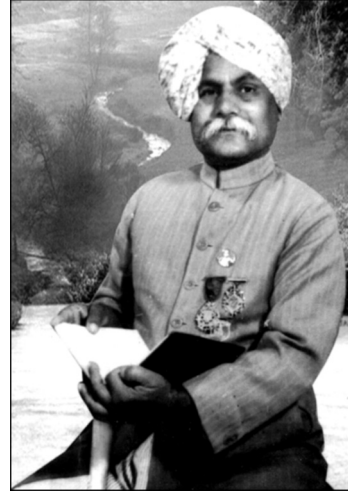
* વલ્લભીપતિ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	25 ઓગસ્ટ, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર ભૂષણ	15 માર્ચ, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

આર્ચ અબળા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	10 નવેમ્બર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	29 ઓગસ્ટ, 1936	કવિ કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
એક જ આશા	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
સાયો સુકાની	26 ફેબ્રુઆરી, 1948	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
ગોપીનાથ	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
લગ્નમંડપ યાને	1951	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી વિજય નાટક સમાજ
સંસારસાથી	(મા. કાસમભાઈ મીર)		
ઉઘાડી આંખે	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

શ્રીચરણે	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	26 ઓગસ્ટ, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રવણકુમાર	21 ફેબ્રુઆરી, 1957	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારલક્ષ્મી	27 ફેબ્રુઆરી, 1958	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુખના સાથી	31 જાન્યુઆરી, 1960	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહમંદિર	18 જાન્યુઆરી, 1961	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાના વારસ	1961	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માયા ને મમતા	1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વપ્નદ્રષ્ટા	27 ડિસેમ્બર, 1963	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	1965	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પરભવની પ્રીત	1965	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહાયક દિગ્દર્શક : કવિ જી. એ. વૈરાટી			

કાસમભાઈ મીર

મણિશંકર પોપટલાલ 'હળવદકર'

◆ મોહનલાલા (જ. 1885; અ. 20 જાન્યુઆરી 1938, મુંબઈ) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 4

પિતૃભક્ત પ્રભાકર	1914	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગર-સરિતા	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
બોલતા હંસ (હિંદી)	1928	મુનશી મોહિયુદીન નાંઝા	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
સર વસંતકુમાર	15 ફેબ્રુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
		કવિ નારણદાસ મોતીરામ	

◆ રાવળ ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 5

બહાદુર કાલાજી	જાન્યુઆરી, 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 ચંપક ચતુરિકા	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 સદેવંત સાવર્ણીગા	1897	ગોકુળજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 ટેકીલી સુંદરબા	જૂન, 1898	ઉમિયાશંકર રાવળ,	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
		મયાશંકર આચાર્ય	
0 વસંતમાલિની	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ,	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
		મયાશંકર આચાર્ય	
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય			

◆ રાવળ છગનલાલ શિવશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 9

0 અમરસત્ર	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 રાધાકૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	1907	મુનશી અમીરબેગ મિરઝાં	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 તુકારામ	નવેમ્બર, 1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 મીરઝા શયદા (ઉર્ફે)	1908	મુનશી અમરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 ભરતભદ્રા	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સૂર્ય સરોજ	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય			
* નાટ્યલેખન ઉપરાંત સંગીત-દિગ્દર્શન			

◆ રાવળ ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 4

ભક્તિવિજય	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ વકીલ શંભુપ્રસાદ દયાશંકર : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 3

વિધિનો વાંક	19 એપ્રિલ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ વર્મા સંજય ‘અંગાર’ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 7

વહુ ગમતી નથી	1985	જયંત ભટ્ટ	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
કંકુનો રંગ કાળો	1986	સંજય વર્મા ‘અંગાર’	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
ઢેલામારુ	1986	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
જેવી સાસુ તેવી વહુ	1987	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
પિયુ ગયો પરદેશ	1987	સંજય વર્મા ‘અંગાર’	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
મહિયરની ચૂંદડી	1987	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
વેર કે વાસના	1988	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ

◆ શાહ નંદલાલ નકુભાઈ (જ. 1915; અ.) દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો – 7

* સવા રૂપિયો	14 ઓગસ્ટ, 1943	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 સરમુખત્યાર	13 ઓક્ટોબર, 1945	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 સગાંઘાલાં	1947	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 કુલીન કન્યા	1947	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
@ સાધ્વી મીરાં	1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
@ સુખી સંસાર	29 સપ્ટેમ્બર, 1948	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
0 વહુરાણી	22 જાન્યુઆરી, 1949	કથા : નંદલાલ નકુભાઈ શાહ, નાટ્યરૂપ : કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સહાયક દિગ્દર્શક : મા. શનિ, મૂળજી ખુશાલ નાયક			
0 સહાયક દિગ્દર્શક : મૂળજી ખુશાલ નાયક			
@ સહાયક દિગ્દર્શક : મા. શનિ			

◆ શાહ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ (જ. 1879; માર્ચ 1954) : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 2

મુદ્રાપ્રતાપ	ઓક્ટોબર, 1914	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ સાંગાણી ચંદ્રકાન્ત : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 3

જાનમાં આવજો	1962	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
પાનેતર	30 મે, 1963	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
પટરાણી	જૂન, 1964	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર

◆ હળવદકર મણિશંકર પોપટલાલ : દિગ્દર્શન કરેલાં નાટકો - 14

રતિચંદ	1910	પ્રાણલાલ છગનલાલ ત્રિવેદી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રતિરંભા	1911	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
જાલિમ રૂભદ્ર	12 જૂન,	અમૃતલાલ પ્રેમજી 'બોટાદકર'	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
શાન્તિકર	1914	એમ. ડી. કોઠારી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ચંદ્રશેખર	1914	ઓલિયા જોશી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ભક્તપ્રતાપ	1915	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી અનસૂયા	1915	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સરલાદેવી	1915	મણિલાલ 'પાગલ'	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
કુંજવિહારી	1917	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહાભારત	1917	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નળ-દમયંતી	1918	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રમણતારા	1919	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પુષ્પવીણા	1919	વકીલ ઓધવજી, રણછોડ ઠક્કુર	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ઉર્વશી	1920	મણિશંકર પોપટલાલ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

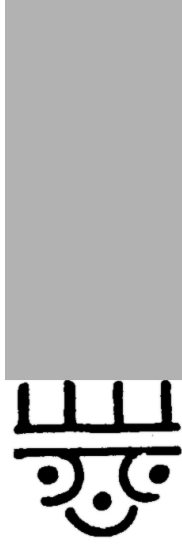
દિગ્દર્શકો - 2

દિગ્દર્શક	નાટક	રજૂઆત	ભજવનાર સંસ્થા
અબ્દુલ રહેમાન કાબુલી	મૃગજળ	1945	શ્રી નવયુગ નાટક સમાજ
અલીદાદન	મહારાષ્ટ્રનો મહારથી	1921	શ્રી નવયુગ નૈતિક નાટક સમાજ
ઓઝા અમૃતલાલ મહાદેવ	બુદ્ધદેવ	1914	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
	શૃંગી ઋષિ	1915	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ઓઝા પ્રતાપ	સાચી જનેતા	25 જાન્યુઆરી 1965	સમાજસેવા કલાકેન્દ્ર
ઓઝા ભાનુશંકર	સતી અનસૂયા	1908	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
	કંસવધ	1909	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
	સુકન્યા સાવિત્રી	1910	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
કંથારિયા બબ્રુપ્રસાદ	રુકિમણીહરણ	26 જુલાઈ 1919	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહનલાલ	સાધુ કે શયતાન ?	30 એપ્રિલ 1921	શ્રી દેશી નાટક સમાજ બ્રાંચ
કેકી અડાજણિયા	ગર્વખંડન	1928	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
	લગ્નબંધન	1929	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ખરસાણી પી.	મારી ઘરવાળી	1964	ગુર્જર રાષ્ટ્રીય કલામંદિર
ખુશાલ કુંવરજી ('દિલેર')	ગયબી ઇન્સાફ	1926	શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક મંડળી
ગઢવી કનુભાઈ	વાલો નામેરી		શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ
	પાનેતરનો રંગ		શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ
	વીર ઘેલાશા		શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ
ગુલામ સાબીર	સમર્પણ	1965	શ્રી ભરત નાટ્યમંદિર (મુંબઈ)
ઘોરી એચ. એફ.	વિનાશપંથે	18 ઓક્ટોબર 1965	વિજય નાટ્યકલા મંદિર (મુંબઈ)
ચિત્તલિયા હિંમત	રાતે વહેલા આવજો	2 એપ્રિલ 1965	શ્રી વીરુ નાટક સમાજ (મુંબઈ)
ચૂનીલાલ ઓઘડ	દ્રૌપદી દાસત્વ	1910	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
	ગૌરી ગુપ્ત	1910	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
ચૂનીલાલ બાપુલાલ (માસ્તર)	સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	1917	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
જગન્નાથ ગણેશલાલ ('ખૂબસૂરત બલા')	માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	1916	શ્રી વિજયનૌતમ નાટક સમાજ
જટાશંકર ('કોમિક')	તલવારની ધારે	1 જુલાઈ 1935	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

જાની અમૃત જટાશંકર	પારસમણિ	ડિસેમ્બર 1962	પંકજ (મુંબઈ)
જોશી ચિમનલાલ	મનપંખીને માળો	1 મે 1967	જય જવાન થિયેટર્સ
ભીખાલાલ (કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા)	સમજણના સથવારે	1968	સરોજ નાટ્ય થિયેટર્સ
જોશી વેણીશંકર ડાહ્યાભાઈ	દિવ્ય લક્ષ્મી	1924	શ્રી દેશી નાટક સમાજ બ્રાંચ
દત્ત વિજય	સૌભાગ્યકંકણ	1965	ઉદય થિયેટર્સ (મુંબઈ)
દાણી પ્રકાશ	વહુને વોટ આપો	1983	શ્રી નવરંગ કલા મંદિર
દેસાઈ પ્રફુલ્લ (નાટ્યલેખક)	લાડકવાયો	17 જૂન 1944	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
	પારકી જણી	1 મે 1965	મીરાં કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)
નાયક ઈશ્વરલાલ	સમ્રાટ જન્મેજય	1946	પૂના ગુજરાતી નાટક સમાજ
નાયક કેશવલાલ માનચંદ	અધૂરી હઠ (“ખાકી પૂતલા”)	29 નવેમ્બર 1944	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
નાયક ખોડીદાસ ગિરધર	ભણેલો ખૂની	13 ફેબ્રુઆરી 1971	શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)
નાયક ગોવિંદરામ મોતીરામ	મનહર મેના	1912	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
	મહાશ્વેતા કાદમ્બરી	17 જૂન 1912	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
નાયક ચૂનીલાલ મનસુખ	માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
નાયક છોટુ ‘તોરલ’	સિંહસંતાન	1931	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ
નાયક ભલજી મોતીરામ	સીરોહી સમશેર	28 મે 1938	શ્રી દેશી નાટક સમાજ (બ્રાંચ)
નાયક ભોગીલાલ (‘કોમિક’) વહુના વાંકે	ઓગસ્ટ 1944		શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
નાયક લલ્લુભાઈ મૂળચંદ	વીરવિજય	1904	ફિનિક્સ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નાયક વસંત હાથીરામ	અગ્નિપરીક્ષા	1964	શ્રી લક્ષ્મીકાંત કલા મંદિર
નાયક શિવલાલ ગિરધર (‘કોમિક’)	હસ્તમેળાપ	9 સપ્ટેમ્બર 1948	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નાયક સૂરજરામ (સ્પેશિયલ ‘સુંદરી’)	કર્મવીર પ્રતાપ	22 નવેમ્બર 1944	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
પટેલ રાજુ	એ ગઈ ક્યાં ?	1963	ગુર્જર રાષ્ટ્રીય કલા મંદિર
પંડિત બકુલેશ	સંતાન	જાન્યુઆરી 1979	શ્રી છોટુ થિયેટર્સ (મુંબઈ)
પંચા રમણલાલ	પ્રીતના પારખાં	11 ડિસેમ્બર 1975	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ખીમજીભાઈ	સોહાગ સિંદૂર	14 જુલાઈ 1979	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

	માબાપ	25 માર્ચ 1978	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પ્રતાપ ('પાગલ')	અબળાનાં આંસુ	1960	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
બાદશાહ ચિમનલાલ	મહારાષ્ટ્ર કેસરી	16 ઓક્ટોબર 1933	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
બારોટ કનુભાઈ	ભાદરના કાંઠે	4 જાન્યુઆરી 1966	શ્રી ચંદ્રકલા નિકેતન (મુંબઈ)
ભૈયાજી લક્ષ્મણસિંહજી	જોહરે શમશેર (ઉર્દૂ)	1914	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ભોજક દલસુખરામ ટી.	માબાપ	2 ઓક્ટોબર 1970	મોહન કલા મંડળ
ભોજક શાન્તિલાલ	ક્યાં સુધી ?	1932	શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી
ઈચ્છારામ	અનાથનાં આંસુ	1932	શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી
મણિલાલ ભૂદર	હરિશ્ચંદ્ર (હિંદી)	1919	શ્રી દેશી નાટક સમાજ બ્રાંચ
મહેતા બિપીન	ઘેરબેઠા ગંગા	1963	નટરાજ કલાકેન્દ્ર
માંગલિયા બિમલ	આતમનાં આંસુ	1 જાન્યુઆરી 1968	રંગ રસના (મુંબઈ)
	સેંથીએ સિંદૂર ભર્યો	9 એપ્રિલ 1968	નટરાજ નાટ્યમંચ (મુંબઈ)
મીર દાદુભાઈ મીઠાભાઈ	વીર કેસરી	1919	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
	રંગતરંગ	1919	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
મેવાવાળા દોરાબજી એદલજી	દેશભક્તિ	18 મે 1921	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજે બાબુરાવ	1944	17 મે 1944	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
રાજે બાબુરાવ ભીમજી 'સિકંદર'	શ્રી	31 ઓગસ્ટ 1944	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
રાણી ઈંદુમતી ભગવાનદાસ	ભાદર તારાં વહેતાં પાણી		શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
વ્યાસ રામલાલ ('અધિકારી')	વિશ્વધર્મ	1945	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સાંગાણી દામુ (નાટ્યલેખક)	ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું	20 ઓક્ટોબર 1955	શ્રી જનતા નાટક સમાજ (અમદાવાદ)
સિનોર રતનશા	અરબકા સિતારા (હિંદી)	1932	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સેવક, હરિહર પુરુષોત્તમ ('દીવાના')	સૌંદર્યવિજય	1913	શ્રી સૌંદર્યવિજય નાટક સમાજ

4

અભિનેતાઓ;

નાટકનું નામ	ભૂમિકા	પ્રથમ રજૂઆત	લેખક	નાટકમંડળી
-------------	--------	-------------	------	-----------

◆ અબ્દુલ શકુર

ભવના ફેરા	કીર્તિપ્રસાદ	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
નારીહૃદય	નિરંજન	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	શશિકાન્ત	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હસ્તમેળાપ	અમલદાર	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	જયસુખ	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ અમકાલાલ

ભાગ્યોદય	સુરતન	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	ખીલજી	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	નરાધમ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	વનમાળી	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી

જયસિંહ રાઠોડ	માનસિંહ	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	સૂરજમલ	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ

◆ અલી દાદનભાઈ (જ. 1900, પાલિતાણા, જિ. ભાવનગર; અ. 3 માર્ચ 1965)

ભૂલનો ભોગ	લાલુ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ	મેરુભા	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
લગ્નબંધન	અરવિંદ	1929	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રણગર્જના	દેવજી દાદા	10 ઓક્ટોબર, 1929	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમુદ્રગુપ્ત	કેતુકુમાર	4 ફેબ્રુઆરી, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
હંસાકુમારી	દુલારામ	24 ઓક્ટોબર, 1940	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
પરમભક્ત પ્રહલાદ	યજ્ઞદેવ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	જીવરામ	20 જાન્યુઆરી, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	સોમનાથ	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	કલ્યાણદાસ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	ચંદ્રકાન્ત	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત એચ. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સાધ્વી મીરાં	જગન્નાથ	1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

અલી દાદન
પરથી ક્ષેત્રસંન્યાસ લીધો.

13 વર્ષની વયે મણિશંકર જશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં રૂ. 2 માસિક પગારથી શરૂઆત. કૃષ્ણ નાટક કંપનીમાં રૂ. 15 પગારથી રહ્યા. શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ, શ્રી હિંદ નાટક સમાજ, શ્રી રણજિત નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકા ભજવી. અભિનય બદલ પારિતોષિક મેળવ્યાં.

ઈમ્પીરિયલ ફિલ્મ કંપનીના 'ઘરજમાઈ', 'મહામાયા', 'મુંબઈની બિલાડી', 'લયલો નિહાર', 'અક્કલના બારદાન'; સરોજ મૂવીટોનના 'શાહ બહેરામ'; અને વાડિયા મૂવીટોનના 'કાલા ગુલાબ' ચલચિત્રમાં તેમણે હાસ્યરસની ભૂમિકા ભજવી હતી. હાસ્યરસના ઉત્તમ કોટિના અભિનેતા તરીકે ખ્યાતિ પામેલા. 1952માં રંગમંચ

અલી દાદનના પુત્ર કુમાર (દાઉદ) પણ કુશળ અભિનેતા હતા.

◆ અશરફખાન મુન્નાવરખાન (જ. 1893, ઈંદોર; અ. 1962, અમદાવાદ)

બ્રહ્મતનેયા	પોકળસિંહ	1921	જયકૃષ્ણ નથુરામ	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
દામાજી	સંતુ	1921	ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદી	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
માલવપતિ	મુંજરાજ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પૃથ્વીરાજ	પૃથ્વીરાજ	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સિરાજુદૌલા	સિરાજ	1926	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
માલવવિજય	સિદ્ધરાજ	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	વિલાસ	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	વનેરાજા	12 ફેબ્રુઆરી, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર ભૂષણ	અમોઘવર્ષ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સજ્જન કોણ ?	કિરીટકુમાર	16 જુલાઈ, 1936	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અક્ષયરાજ	અક્ષયરાજ	29 જાન્યુઆરી, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
કલંકિત કોણ ?	રમેશ	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્ય પંથે ?	ભાનુમિત્ર	27 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભવના ફેરા	મનોહર	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	મસ્તરામ	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારમૂર્તિ	ધનંજય	એપ્રિલ, 1962	કવિ કિશોર વેદ	ગુજરાત કલામંદિર
ભવ્ય ભાવના	રાઘુ	1962	મધુસૂદન આચાર્ય	ગુજરાત કલામંદિર

વિશેષ વિગત :

1905માં શિવશંકર રામચંદ્ર રાવળની શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક સમાજમાં નેપથ્યમાંથી મધુર કંઠે ગાવા બદલ એમને દર પ્રયોગે 2 પૈસા મળતા. 1905માં ‘પારસી નાટક મંડળી’માં જોડાયા. નાટ્યકાર પંડિત નારાયણપ્રસાદ ‘બેતાબ’ અને અમૃત કેશવ નાયક પાસેથી નાટ્યકલાનું શિક્ષણ લીધું. દાદાભાઈ ટુંડીની સંસ્થામાં 5 વર્ષ રહ્યા ત્યાં તખ્તાની વિશેષ તાલીમ એમની પાસેથી મેળવી. 1914માં બાબુ નાનકચંદની ‘આલ્ફ્રેડ’ કંપનીમાં અલ્પ સમય રહ્યા પછી કાવસજી ખટાઉની નાટ્યસંસ્થામાં રૂ. 50ના પગારથી જોડાયા.

અશરફખાન

હિંમત મીર ('દ્રૌપદી') અને દાદુજી મીરની શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજના હિંમતભાઈએ અશરફખાનને કરાંચીમાં બોલાવ્યા અને એમને શુદ્ધ ગુજરાતી બોલતાં શીખવ્યું અને આ રીતે ગુજરાતી રંગમંચ પર એમની કારકિર્દીની શરૂઆત થઈ. આ સંસ્થામાં કવિ પ્રભુલાલ દ્વિવેદી અને મૂળચંદ 'મામા'એ અશરફખાનની 'દામાજી'માં 'સંતુ'ની ભૂમિકા જોઈ હતી અને તેઓ પ્રભાવિત થયા હતા. આથી 'માલવપતિ'માં 'મુંજ'ની ભૂમિકા માટે અશરફખાન યોગ્ય જણાતાં 'લક્ષ્મીકાંત'માં તેમને બોલાવી 'મુંજ'ની ભૂમિકાની ભાષા માટે મૂળચંદ 'મામા'એ ખૂબ જ મહેનત લઈ તેમને તૈયાર કર્યા. 1924માં 'માલવપતિ' નાટક ભજવાયું અને લોકપ્રિય બન્યું. 1925માં 'પૃથ્વીરાજ'માં પૃથ્વીરાજના પાત્રમાં અને 1926માં 'સિરાજુદૌલા'માં સિરાજના પાત્રમાં પ્રશંસા પામ્યા. એમનાં ગીતોનો અનેક વખત 'વન્સ મોર' થતો. 'હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને નિગમનાં જ્ઞાન ઓછાં છે' એ ગીતનો 18 વન્સ મોર થયા હતા અને તે લોકજીભે ચઢ્યું હતું.

એમની સાથે મુખ્ય સ્ત્રીપાત્રો ભજવનારાઓમાં માસ્ટર ત્રિકમ ('સુરભિ'), રાણી પ્રેમલતા, સરસ્વતીબાઈ, શાન્તા આપ્ટે, શ્યામાબાઈ, મુન્નીબાઈ, કમળાબાઈ કણાટકી, શિવલાલ ('હોથલ'), નાનજી ('મીનળ') વગેરે હતાં.

નાની નાટ્યસંસ્થાઓ આર્થિક મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે મહેમાન-કલાકાર તરીકે અશરફખાનને બોલાવે. 'માલવપતિ', 'પૃથ્વીરાજ', 'સિરાજુદૌલા'માં ભૂમિકા ભજવી નાની નાટ્યસંસ્થાઓને નાણાકીય લાભ કરાવી આપે.

1962માં અમદાવાદમાં પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા 'ગુજરાત કલામંદિર' શરૂ કરી. સૌરાષ્ટ્રની સફરે સંસ્થા ગઈ. એમની સુમધુર ગાયકી બદલ અનેક પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયા હતા. બિનગુજરાતી હોવા છતાં નાટકમાં શુદ્ધ ગુજરાતી બોલી શકતા. તેમણે ધાર્મિક જ્ઞાન ગુલામ સરવરસાહેબ પાસે પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કસરત અને પાનનો શોખ હતો. એમને ઘેર દરરોજ ગરીબો-ફકીરોને જમાડવા પછી ભોજન લેતા. એમના પુત્ર સદાઅતખાને પણ સંગીતક્ષેત્રે પ્રદાન કર્યું છે.

ચલચિત્રક્ષેત્રે 'અજામિલ', 'રૂપ બસંત', 'માલતીમાધવ', 'રોટી', 'ચાંદચકોરી' ચિત્રોમાં ચરિત્ર-અભિનેતા તરીકે અભિનય આપ્યો. સ્વભાવે નિરભિમાની, દયાળુ, પરોપકારી, મૃદુભાષી અને મિલનસાર હતા.

'માલવપતિ' નાટકમાં 'મુંજ'ની ભૂમિકા 2500મી વખત મુંબઈમાં ભજવી અને બધી મળીને 2700થી વધુ વખત ભજવી હતી.

આર્યનૈતિક નાટક સમાજની આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હતી, ત્યારે અશરફખાને 'માલવપતિ', 'સિરાજુદૌલા', 'સજ્જન કોણ ?' વગેરે નાટકોમાં ભૂમિકા કરી સંસ્થાને નાણાકીય લાભ કરાવ્યો હતો.

એમનું રાષ્ટ્રીય એવોર્ડ વડે સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. 1962માં અવસાન થવાથી અમદાવાદમાં દાણીલીમડા વિસ્તારમાં ગંજ શહીદ કબ્રસ્તાનમાં એમને દફનાવવામાં આવ્યા હતા.

◆ અંબાશંકર દલસુખ (જ. -; અ. નવેમ્બર 1937)

વસંતવીણા	સુંદરદાસ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	શતધન્વા	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

રણસંગ્રામ	ગોવિંદગીર	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	રાઘવજી	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	ભીમજી	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાર્યો સજ્જન	જુનુ	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	રાયચંદ	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

નવેમ્બર 1937માં બીમારીથી કંટાળીને ચોથે માળથી પ.ડીને જીવનનો અંત આણ્યો.

◆ આચાર્ય ગોપાળજી જગજીવન

શ્રી ભક્તિ-વિજય	લક્ષ્મી	1909	કવિ નાથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	સુભદ્રા	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	કુંવરબાઈ	16 ઓક્ટો, 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	મહામાયા	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	ધારિણી	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી-ભૂમિકા ભજવનાર કુશળ અભિનેતા.

◆ આચાર્ય પ્રાણશંકર મોરારજી ('જયોત્સ્ના')

યોગકન્યા	કાન્તા	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર-મેના	મેના	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	નવી	1913	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાગર-સરિતા	પ્રિયદેવી પાઠક	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગ-પદ્મા	સુશીલા	25 ડિસે., 1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

રાજભક્તિ	મુદ્રિકાદેવી	10 ફેબ્રુઆરી, 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડકર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
બલિરાજા	રત્નમાલા	અંદાજે 1920	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સોરઠપતિ	કાન્તા પ્રણામી	1926	રામજીભાઈ નાગરદાસ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભાવિપ્રાબલ્ય	હેમલતા		મૂળજી આશારામ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સર વસંતકુમાર	જ્યોત્સ્ના	11 મે, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
* ડોલતી દુનિયા	પ્રિયદેવી	20 ઓગસ્ટ, 1929	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
* 'સાગર-સરિતા'નું નવસંસ્કરણ.				

વિશેષ વિગત :

મોહનલાલાજી સાથે મુખ્ય સ્ત્રીપાત્રો ભજવ્યાં. 1914માં જૂનાં નાટકો પૈકી 'સંત વિજય'માં સુરદાસ-મોહનલાલા અને ચિંતામણિ - પ્રાણશંકર આચાર્ય, 'કૃષ્ણ જયંતી'માં કૃષ્ણ - મોહનલાલાજી અને મીરાં - પ્રાણશંકર આચાર્ય, 'સર વસંતકુમાર'માં વસંતકુમાર - મોહનલાલાજી અને જ્યોત્સ્ના - પ્રાણશંકર આચાર્ય એ પ્રમાણે ભૂમિકાઓ ભજવી. 1930માં પોતાની સંસ્થા શ્રી આર્યવિજય નાટક સમાજ કરી હતી. તેઓ સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર નામોક્તિ નટ હતા.

◆ આચાર્ય મયાશંકર જૈશંકર

બહાદુર કલાજી	નવાબ	જાન્યુઆરી, 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક ચાતુરિકા	હજૂરિયો	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સતી સોન યાને હલામણ જેઠવો	પંડિત	1897	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
હરિશ્ચંદ્ર	વિશ્વામિત્ર	1897	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	શાલિવાહન	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ગોપીચંદ	ગોરખનાથ	1897	મોતીલાલ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	રાયમલ	જૂન, 1898	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જૈશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વસંતમાલિની	મનોજપાલ	1900	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમકમળા	જોરાવરસિંહ	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	મદનસિંહ	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	કંસ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	મદાંધસિંહ	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	વિતંડાવાદ	નવેમ્બર, 1907	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ, શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મિર્ઝા શયદા (ઉર્ફે)	નવાબ	1908	મુનશી અમીરબેગ ઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	નહારસિંહ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	મદન મહેતા	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

ઉત્તમ કલાકારની સાથોસાથ કુશળ દિગ્દર્શક. 1986 પહેલાં શ્રી વાંકાનેર નવીન આર્યોદય નાટક કંપનીના મુખ્ય અભિનેતા.

◆ ઇબ્રાહીમ (જામનગર)

સુવર્ણપ્રભાત	મીરખાન	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત	માંડલિક	1941	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	શ્યામરાવ	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લવકુશ	વાલ્મીકિ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
શેણી વિજાણંદ	મેઘાણંદ	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

◆ ઈશ્વરલાલ

સરદારબા	રહેમતખાં	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
---------	----------	-----------------	-------------------------	---------------------

ઉમાદેવડી	સામંતસિંહ	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	સેનાપતિ	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	રાયસિંહ	3 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	કર્ણસિંહ	2 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	દીવાન	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	અલાઉદ્દીન	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	વસિષ્ઠ	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવત-ગીતા	ગોવિંદસિંહ	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	ભીષ્મ	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભદ્રાયુ	ઋષભદેવ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	
સતી દમયંતી	સુબાહુ	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

♦ ઉદેશી તેરસિંહ (જ. 17 મે 1916, મુંબઈ; અ. 2001)

શૈશવથી જ કલા પ્રત્યે લગાવ. કચ્છમાં અંદાજે 1945માં શ્રી નવયુગ નાટક સમાજ શરૂ કરી અને પોતાનું લખેલું નાટક ‘મૃગજળ’ રજૂ કર્યું એમાં ‘વિનાયક’નું મુખ્ય પાત્ર પણ ભજવ્યું. ગુજરાત નાટક સમાજે ‘શરાબી’ અને ‘જાગૃતિ’ નાટકો ભજવ્યાં; અગાઉનાં અન્ય ગુજરાતી નાટકોમાં મુખ્ય નાયકની ભૂમિકામાં પણ અભિનય આપ્યો.

1963માં મુંબઈમાં ‘મધર ઈડિયા થિયેટર્સ’ સંસ્થા શરૂ કરી. એમનું લખેલું નાટક ‘સો ટચનું સોનું’ મુંબઈમાં રજૂ કર્યું અને એમાં છગનલાલ અને પોપટલાલ શેઠની ભેવડી ભૂમિકા ભજવી. નાટકના દિગ્દર્શક સોરાબજી કેરાવાલા હતા. નાટકમાં તેમણે ઉમદા અભિનય આપ્યો. ગુજરાતનાં મોટાં શહેરોમાં આ નાટક અનેરી સફળતાથી ભજવાયું. એના 1217 પ્રયોગો થયા હતા. આ નાટકમાં બિન્દુનું મુખ્ય સ્ત્રીપાત્ર રાધિકારાણીએ ભજવ્યું હતું.

તેરસિંહ ઉદેશી

1966માં ‘હીરા-માણેક’ લખ્યું ને ભજવ્યું અને એમાં ‘માણેક’નું પાત્ર કુશળતાથી ભજવ્યું. 1967માં ઉર્દૂ નાટક ‘શરીકે હયાત’ ભજવ્યું. બંને નાટકો સફળ નીવડ્યાં.

1965માં ગુજરાતી ચિત્ર ‘છોગાળા છગનલાલનો વરઘોડો’ ચિત્ર તૈયાર કર્યું અને મુખ્ય પાત્ર ભજવ્યું. એમની ઉન્નતિમાં મશહૂર અભિનેત્રી હીરાબાઈ અને બિપિન મહેતાનો ફાળો અગત્યનો હતો.

ગ્રામોફોન કંપનીએ એમનાં લખેલાં ગીતો અને નાટકોની રેકર્ડ ઉતારી હતી. વિવિધ સાપ્તાહિકોમાં અને સામયિકોમાં સહતંત્રીની ફરજ પણ બજાવી. એમને કલાજગતમાં માસ્તર શંભુના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

રંગભૂમિના પાકા રંગે રંગાયેલ કુશળ અભિનેતા. થોડા સમય પહેલાં એમનું અવસાન થયું.

◆ ઉપાધ્યાય માણેકલાલ પ્રભાશંકર

ચંદ્રભાગા	ગગલી	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	મદના	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	વનમાળા	1911	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મહાશ્વેતા કાદમ્બરી	કાદમ્બરી	17 જૂન, 1912	કૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
માયા મોહિની	હર્ષદેવી	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગર- સરિતા	સરિતા	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગપદ્મા	મંદાકિની	25 ડિસે., 1915	નારાયણવિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી-ભૂમિકા ભજવનાર કીર્તિવંત કલાકાર.

◆ ઉપાધ્યાય શિવલાલ હરિવલ્લભ ('હોથલ') (જ. 1 જાન્યુઆરી 1901, સિદ્ધપુર, ઉ.ગુ.; અ. 31 જુલાઈ 1980, સિદ્ધપુર, ઉ.ગુ.)

સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	દિલીપસિંહ	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	વીરા	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
વીર હમ્મીર	રંભા	1922	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	હેલન	1922	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
પોરસ-સિકંદર	ઇન્દિરા	1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રામાયણ	સીતા	1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
અનારકલી	અનારકલી	1925	પરમાનંદ ત્રાપજકર	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર અભિમન્યુ	ઉત્તરા	1925	અનુવાદ : અંબાશંકર જેશંકર ભટ્ટ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દેવી હોથલ	હોથલ	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિજયધ્વજ	જ્યોતિર્મયી	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભપતિ	કલ્યાણી	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરહાક	સંયુક્તા	1927	પરમાનંદ ત્રાપજકર	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહાત્મા ભીષ્મ	અંબા	1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સંસારચિત્ર	ચપલા	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મુરારબાજી	હેમલતા	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાવબહાદુર	સુશીલા	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ચેતનયુગ	ઉર્વશી	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	શારદા	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આશા યાને યુવાન	કેતકી	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	પ્રભાત કલામંડળ
કુળની લાજ	રજની	9 નવેમ્બર, 1942	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	ચંદા	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ લિમિટેડ

વિશેષ વિગત :

વતન સિદ્ધપુર. પિતા ઝવેરી હતા. બાલ્યકાળમાં માતા-પિતાનું અવસાન થવાથી અનાથ બની ગયા. માત્ર 9 વર્ષની વયે મુંબઈમાં 'મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી'માં અભિનયની શરૂઆત કરી. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં સ્ત્રીપાત્રો ભજવ્યાં.

1926માં હરગોવિંદદાસ જેઠભાઈ શાહની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. અહીં કવિ અંબાશંકર હરિશંકર ઉપાધ્યાયના 'દેવી હોથલ'માં 'હોથલ'ની ભૂમિકા ખૂબ કુશળતાપૂર્વક ભજવવાથી તેઓ 'હોથલ'ના નામે નામાંકિત બન્યા.

શ્રી દેશી નાટક સમાજે 1 જૂન, 1933ના રોજ શિવલાલ 'હોથલ'ની કલાની કદર રૂપે 'વલ્લભીપતિ' નાટકની લાભરાત્રિ યોજીને રૂ. 2000ની થેલી, 3 સુવર્ણચંદ્રકો, 2 સોનાની બંગડી, એક ચાંદીની ફૂલદાની, એક ચાંદીનો પ્યાલો, સન્માન રૂપે તેમને આપવામાં આવ્યાં.

1946માં શિવલાલ બીમારીના બિછાને પટકાયા. ઇલાજ કરવા માટે ઉત્તમલક્ષ્મીબહેને તેમને મુંબઈ બોલાવ્યા. સારવાર પછી સ્વાસ્થ્ય બરાબર થયું. કવિ જી. એ. વૈરાટીનું જૂનું નાટક 'વિધિના ખેલ'માં નિર્મળા શેઠાણીના પાત્રને 45 વર્ષની વયે ન્યાય આપ્યો. વ્યવસાયી રંગમંચ પર અભિનેત્રીઓનું આગમન થવાથી 1948માં શિવલાલ 'હોથલે' રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લીધી.

મૂળ નામ શિવપ્રસાદ હતું, પરંતુ નાટકમાં અભિનય કરતા હોવાથી સિદ્ધપુરની બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિએ એમને જ્ઞાતિમાંથી બાકાત કર્યા હતા તેથી રંગમંચ પરનું નામ શિવલાલ રાખ્યું હતું.

તેઓના કલાગુરુ ચૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક 'દુર્ગાદાસ' હતા. 4 માર્ચ, 1978ના રોજ ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી દ્વારા અમદાવાદના જયશંકર 'સુંદરી' નાટ્યગૃહમાં તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું ત્યારે 77 વર્ષની વયે પણ શિવલાલ 'હોથલે' 'વડીલોના વાંકે' નાટકના એક દૃશ્યમાં 'સમતા'ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી બતાવી હતી. 77 વર્ષે પણ એમનો અવાજ સ્ત્રીપાત્રને અનુરૂપ રહ્યો હતો.

દ્વારકાપીઠના જગદગુરુ શ્રી સ્વરૂપાનંદતીર્થજી પાસેથી શિવલાલભાઈએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ગુજરાતનાં ગામડાંમાં તથા શહેરોમાં રામ-કીર્તન કર્યું. જગદગુરુએ એમના આ કાર્યથી પ્રભાવિત થઈ શિવલાલ 'હોથલ'ને 'રામાયણભૂષણ'નો ઇલકાબ આપ્યો હતો.

તેઓ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર ઉત્તમ કલાકારો સ્ત્રીપાત્રો ભજવનારા અભિનેતા હતા.

◆ એરચશા

* દીવાન	હૈદરઅલી	18 ઓક્ટોબર, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* મીનળ-મુંજાલ	કર્ણદેવ	20 નવેમ્બર, 1924	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* જાલિમ ટુલિયા	સરવિયસ	1924	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ (કવિ કાન્ત)	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપૂજન	અકબર	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	લલિતાદિત્ય	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	મેજર માલકમ	16 એપ્રિલ, 1926	મણિલાલ 'પાગલ' કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	હોથીજી	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	શાહુ મહારાજ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	લાખારાણા	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

◆ ઓઝા જટાશંકર ગંગારામ

બારિસ્ટર	જગજીવન	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૃસિંહાવતાર	હિરણ્યકશિપુ	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	પ્રતાપસિંહ	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	પ્રધાન	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	રામદાસ	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	રૂપસેન	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	હરદેવ	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	હીરજી	3 નવેમ્બર, 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	રાજા	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	રાજવી	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	ગુરુ	31 જાન્યુઆરી, 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	દેવેન્દ્ર	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	ઈંદ્રસ્વરૂપ	15 સપ્ટેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધારંદ્ર	સુરેન્દ્રસિંહ	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	સૂર્યકેતુ	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	કીર્તિદેવ	23 નવેમ્બર, 1919	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	નરેન્દ્રસિંહ	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	અમરસિંહ	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર હરિશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વીરનારી આશા	સોઢરાજ	3 ઓક્ટોબર, 1925	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	સાગરસિંહ	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાત નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	નલિન	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	લલિતમોહન	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	રાજારામ	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ઓઝા દયાશંકર ગંગારામ

બોરિસ્ટર	દેવરામ	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	અર્જુનદેવ	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરમંડળ	ઉદયસિંહ	16 ડિસેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યસુંદરી	સુંદરસેન	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	પ્રધાન	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યનો સિંહ	અકબર	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	મીનાર્ક	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ઓઝા મૂળજીભાઈ આશારામ ('ભરથરી') (જ. -; અ. 31 ઓગસ્ટ 1918, વડોદરા)

ભર્તૃહરિ	ભર્તૃહરિ	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચાંપરાજ હાડો	ચાંપરાજ	1882	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાણકદેવી	સિદ્ધરાજ	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિયારાજ	મરછેન્દ્રનાથ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
જગદેવ પરમાર	શ્રીધર પાળ	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	સુભટ સેન	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

ચંદ્રહાસ	કૌંતલરાય	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	રાજસિંહ	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	જજ	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	કમલાકર	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ તથા અન્ય	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સતી અનસૂયા	ઈન્દ્ર	1908	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	યયાતિ	1910	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન મોરબી, જિ. રાજકોટ.

આર્યસુબોધ નાટક મંડળીથી અભિનયની શરૂઆત કરી. ‘ભર્તૃહરિ’ નાટકમાં ભરથરીની ભૂમિકામાં તેમનો ભાવવાહી અભિનય જોઈ પ્રેક્ષકો રડી ઊઠતા અને એવું પણ કહેવાય છે કે કોઈક કોઈક પ્રેક્ષકે તો ભાવવાહી અભિનયની ઘેરી અસર નીચે સંસારત્યાગ પણ કરેલો. આ જ કારણસર તેઓ ‘ભરથરી’ તરીકે ઓળખાયા. ભરથરીના પાત્રમાં તેઓ પગમાં સોનાનો તોડો પહેરતા હતા.

મૂળજીભાઈ આશારામ ઓઝા

અનેક અભિનેતાઓને નાટ્યકલાનું શિક્ષણ આપી એમનો નટદેહ ઘડ્યો હતો. એમના કેટલાક અભિનેતાઓએ માલિકીની નાટ્યસંસ્થાઓ કરી હતી. નાનામોટા ત્રંબકે શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળી, લવજી ‘સુરદાસે’ સૂરવિજય નાટક મંડળી, પ્રાણશંકર આચાર્ય આર્યવિજય નાટક સમાજ, અલારખા મીરે સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી અને ગોવિંદજી પ્રાણજીવન ભટે શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક નાટક મંડળી કરી હતી.

મૂળજીભાઈ મુત્સદી હતા. સંસ્થામાં કોઈ પણ કલાકાર નાટ્યલેખકને વિશેષ કીર્તિ મળ્યા પછી સંસ્થામાં તે લાંબો સમય ના રહે એ માટે સદૈવ સજાગ રહેતા.

તેઓ ઉત્તમ કોટિના દિગ્દર્શક હતા. થોડાંક નાટકો પણ લખ્યાં હતાં. એમના દિગ્દર્શનવાળાં નાટકો મહદ્ અંશે મુંબઈ અને વડોદરામાં ભજવાયાં હતાં.

◆ કચરાલાલ

કરણઘેલો	ડોશી	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	નાટ્યરૂપ : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બોરિસ્ટર	ગલાલ	14 ઓગસ્ટ, 1897	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

લક્ષ્મીપતિનો રાવણ	પ્રેમકોર	7 માર્ચ, 1899	દયાશંકર વિસનજી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	પુંજીબાઈ	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	રૂપલી	3 નવેમ્બર, 1909	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ કનુજી લખુજી

બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	ચંદુ	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ માણેક 'દેલવાડાકર'	નવલરામ	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
યોગકન્યા	ઉદ્ધતસિંહ	1911	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર મોના	નટવર	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	પુંડરિક વૈશમ્પાયન	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1918માં આર્યનૈતિક અને 1921માં શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક અને શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં ભૂમિકાઓ ભજવી.

◆ કંથારિયા જયપ્રસાદ મોહનલાલ (બબ્રુપ્રસાદ) (જ. 1888; અ. 25 નવેમ્બર 1952)

મોહિનીચંદ્ર	ચંદ્રહાસ	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	કૃષ્ણ	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સુલોચના	રામચંદ્ર	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન : નડિયાદ. બાલ્યકાળમાં જ માતાપિતાનું અવસાન થવાથી મોટાં બહેને આશ્રય આપ્યો, પણ ચોરીનો જૂઠો આરોપ મુકાવાથી ઘરનો ત્યાગ કર્યો. જટાશંકરની લાગણીથી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં રહ્યા. પાત્રો પણ ભજવે અને લહિયા તરીકે પણ કામ કરે. સંસ્થાના નાટ્યકાર છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્માના સહવાસમાં આવ્યા. અગાઉનાં નાટકો 'વીણાવેલી'માં કઠિયારો, 'ઉદયભાણ'માં ભીખી, 'સતી દમયંતી'માં નવરાય 'અશ્રુમતી'માં સલીમનું પાત્ર ભજવ્યું.

નવા કલાકારો તૈયાર કર્યા. શ્રી દેશી નાટક સમાજની શાખામાં દિગ્દર્શકની જવાબદારી સ્વીકારી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચના કાબેલ કલાકાર.

◆ કાલિયા ત્રિભોવન

સંન્યાસી	લક્ષ્મી	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	સુશીલા	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	સરસ્વતી	1915	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	ચંદ્રકળા	1916	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	દાસી	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	રતિ	1918	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ કાત્રક સોરાબજી (જ. 1870, મુંબઈ; અ. 1929)

કરણઘેલો	અલેક્ષાં	5 સપ્ટે. 1896	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	દશરથ	8 જાન્યુ., 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જહાંગીરશાહ ગૌડર	જહાંગીરશાહ	23 જાન્યુ., 1899	ખાનસાહેબ નસરવાનજી મહેરવાનજી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભાગ્યોદય	રાણા રાયમલ	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	બિહારી	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	માધવાચાર્ય	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	વેણીલાલ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	સુરેન્દ્ર	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	દીનેન્દ્ર	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ઉદૂ રંગભૂમિના નામાંકિત કલાકાર. દાદાભાઈ ઠૂંઠીની ન્યૂ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની તથા પારસી ઇમ્પીરિયલ થિયેટ્રિકલ કંપનીનાં વિવિધ નાટકોમાં અભિનય કર્યો અને ખ્યાતિ પામ્યા. ગુજરાતી રંગભૂમિ પર અભિનય આપ્યો તેમાં તેમની યાદગાર ભૂમિકાઓ તે આ - ‘ભાગ્યોદય’માં રાણા રાયમલ, ‘એક જ ભૂલ’માં બિહારી અને ‘ભૂલનો ભોગ’માં વેણીલાલ.

શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ 23 જાન્યુઆરી 1899ના રોજ સોરાબજી કાત્રક અને દયાશંકર વસનજી પુરોહિત(‘રસિકા’)ના લાભાર્થે ‘જહાંગીરશાહ ગૌહર’ નાટક ભજવ્યું હતું, તેમાં જહાંગીરશાહના પાત્રમાં સોરાબજી કાત્રક રજૂ થયા હતા.

છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાએ મુંબઈમાં અંદાજે 1899માં શ્રી મુંબઈ ઉર્દૂ નાટક મંડળી શરૂ કરી. એમાં તેઓ વ્યવસ્થાપક હતા.

◆ કાસિમ (નાનો)

દેશદીપક	કિશોર	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	લતા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	મંજુ	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	અર્થિ	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	રામ	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રાણકદેવી	સિદ્ધરાજ	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
શેણી વિજાણંદ	બીજલ	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને	ચાંદ	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જય સૌરાષ્ટ્ર				
જુગારી	ગોકળ	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

◆ કાળિદાસ જીવરામ

સંન્યાસી	સુખો	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	અજલ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સુલોચના	વાલી	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી દેવહૂતી	ગોર અજા	1916	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	રાઘોબા	10 ઓક્ટોબર, 1923	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજસંસાર	દેવરાજ	14 મે, 1924	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપૂજન	ઉદયસિંહ	29 જાન્યુ., 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સમાજસેવા	સારંગદેવ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	સદાશિવ	16 એપ્રિલ, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ કેશવલાલ ગોવિંદ

જગતસિંહ	અયેશા	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
ઇન્દુમતી	ઇન્દુમતી	1899	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો	કુંવરબાઈ		પોપટલાલ માધવજી ઠક્કર	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

પોતાના કરુણ અભિનયથી તેઓ પ્રેક્ષકોને રડાવી શકતા. આ સંસ્થા નાટકો ભજવવા માટે જૂનાગઢ ગઈ ત્યારે જૂનાગઢના નવાબસાહેબે એમનો અનુપમ અભિનય જોઈ રાજ્યની નાટ્યસંસ્થામાં નોકરીમાં રહેવાનું આમંત્રણ આપ્યું તેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો હતો.

◆ કોઠારી ઝવેરચંદ

મહારાષ્ટ્ર કેસરી યાને શાતકરાણી	શાતકરાણી	16 ઓક્ટોબર, 1933	રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
વીર જયસિંહ	શિવાજી	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	માનસિંહ	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	દિલેરખાન	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	માનસિંહ	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ફરેદૂન આર. ઈરાનીની શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટર્સ વગેરે જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં અભિનય આપ્યો હતો.

◆ કોઠારી ત્રિભોવન

બારિસ્ટર	કેસર	14 ઓગસ્ટ, 1897	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	પુષ્પા	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	અજબ	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વીરમંડળ	રોહિણી	16 ડિસેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મોહિની	કેસર	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	મેના	7 જુલાઈ, 1900	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ કોઢિયા શંકરલાલ રાઘવજી

બહાદુર કલાજી	ભાટિયાણી	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક ચાતુરિકા	ચાતુરિકા	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	સાવળીંગા	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	કરણસિંહ	1898	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત-માલિની	કુસુમાવતી	1900	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ-કમળા	નવલચંદ્ર	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	ધર્મપાલ	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	ઉગ્રસેન	1905	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીઢર (ઉર્ફે) તુકારામ	દુર્જયસિંહ	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
	શિવાજી	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ, શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા (ઉર્ફે)	સૈયદ	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	ચંદ્રસિંહ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિન્દી)	દીક્ષિત	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ ખવાસ ચક્રુ

માયા મોહિની	મદિરા	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	મંદારિકા	10 જૂન, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગર-સરિતા	મેના પાઠક	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	છાયા	ઓક્ટોબર, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગ-પદ્મા	ગોપી	25 ડિસેમ્બર, 1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજ્યભક્તિ	મોતી 'દેલવાડાકર'	10 ફેબ્રુ., 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	ભ્રમણા	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સરસ્વતી	ફુલકી		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ ગણપત

વહેમનો ભોગ	બંસરી	21 જાન્યુઆરી, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સિદ્ધસમ્રાટ	શશીકલા	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રીરણદેવી (હિંદી)	વૃદ્ધા	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	હસીના	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	બાકુંવર	17 ઓગસ્ટ, 1933	પ્રયોજક : પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	રત્નકુંવર	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ ગંધ્રપ અમીર

નવલકુસુમ	કોઢિયો	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	માનભા	15 સપ્ટે., 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	માલુ	23 નવે, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	સરદાર	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર જેશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	આસફ	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કુમળી કળી	કેશવલાલ	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	ડિટેક્ટિવ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	ગમન	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	નરીમાન	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્ત યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	કાલોજી	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	કવિ	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાપના બોલ	જીવન	1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિન્દી)	વિનોદ	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ	હીરાલાલ	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	રૂપાંતર : 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	હરદાન	1934	નાટ્યરૂપ : 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	રજનીકાન્ત	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	અર્થદાસ	7 ઓગ., 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	પ્રો. વીરેન્દ્ર	5 ફેબ્રુ., 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	મનમોહન	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ગિરનારા જમનાદાસ રામજીભાઈ

ન્યાયસિંધુ	કાન્તા	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
યોગમાયા	યોગમાયા	31 ડિસેમ્બર, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વહેમનો ભોગ	વિશાખા	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કાદરબક્ષ મકરાણી	રૂડી	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	પરીન	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	વીજળી	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	રજની	3 જાન્યુ., 1934	કવિ કિશોર	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

દોષિત કોણ ?	રેણુકા (‘સુંદરશ્યામ’)	18 ડિસે., 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	વીરા	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ ગોપાળજી ભોજરાજ

કૃષ્ણચરિત્ર	કૃષ્ણ	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	કિશોર	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
નવલકુસુમ	નવલ	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	કૃષ્ણ	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	વિલાસી	31 જાન્યુ., 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	પ્રવીણચંદ્ર	15 સપ્ટે., 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાચંદ્ર	દિલીપસિંહ	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	રવીન્દ્ર	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	કલાપી	23 નવેમ્બર, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	અમરસિંહ	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	કિશોર	25 સપ્ટે., 1920	અંબાશંકર શંકરભાઈ ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
છત્રપતિ શિવાજી	શિવાજી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળિદાસ	ભોજરાજ	10 મે, 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચારુશીલા	દેવરાય	2 ઓગસ્ટ, 1924	ઓધવજીભાઈ વકીલ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વપ્નદર્શન	ચામુંડરાય	15 ઓક્ટો., 1924		શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* રત્નાવલી	વત્સરાજ	28 ફેબ્રુ., 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* વિક્રમ અને રાજા	વિક્રમ	28 મે, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

* વીરનારી આશા	વિક્રમાજીત	3 ઓગસ્ટ, 1925	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું.				
પુરુષપાત્રો ભજવનાર ઉત્તમ અભિનેતા.				

◆ ગોવિંદ તુકારામ

હરિશ્ચંદ્ર	નારદ	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	બરજોરજી	25 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રેમકલા	સરદારજંગ	3 નવેમ્બર, 1894	વજેશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણવેલો	મલેક કાફૂર	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	રૂપાંતર : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બોરિસ્ટર	જદુરાય	14 ઓગસ્ટ, 1897	મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* રામચરિત્ર	વસિષ્ઠ	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* રામચરિત્ર	સુપર્ણાબા	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૃસિંહાવતાર	નારદ	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	બંદલ	7 જુલાઈ, 1900	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* બેવડી ભૂમિકા ભજવી.				

◆ ઘીવાલા દામોદર

કુલીન કાન્તા યાને વનરાજ વિજય	કરણ	29 જૂન, 1889	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	કૂરસિંહ	4 જાન્યુ., 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હરિશ્ચંદ્ર	વિશ્વામિત્ર	9 ઓગ., 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	જાલમ	21 ફેબ્રુ., 1891	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુંદબાળા	ભૂપસિંહ	27 ફેબ્રુ., 1892	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નળદમયંતી	પુષ્કર	17 ફેબ્રુ., 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	દુર્જયસિંહ	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	નાગેન્દ્રરાજ	30 સપ્ટે., 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ચત્રભુજ પ્રેમજી

કુંદબાળા	મિ. બાલી	27 ફેબ્રુ., 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	નવનીતરાય	15 ઓગ., 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	વીરિયો	19 ઓક્ટો., 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

બોરિસ્ટર	પ્રાણશંકર	14 ઓગ., 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	પરશુરામ	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	સુમનરાય	27 ઓગ., 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૃસિંહાવતાર	હિરણ્યાક્ષ	18 ફેબ્રુ., 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	ભીમચંદ	7 ઓગ., 1899	વિજયશંકર કાળિદાસભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	ફક્કડ	30 સપ્ટે., 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	લાલદાસ	26 ઓગ., 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	દેવો	18 ઓક્ટો., 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	મંગળ	3 નવેમ્બર, 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલકુસુમ	ખોપરો	1910	વિજયશંકર કાળિદાસભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	તાંત્રિક	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	ગુરુ	18 ફેબ્રુ., 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	દીદીબા	15 સપ્ટે., 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિન્દી)	કમર મિર્ઝા	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાળી વાદળી	બટુક બાબુ	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

◆ ચંપકલાલજી જગુભાઈ (ચંપકલાલા) (જ. 27 જૂન 1913; અ. 8 માર્ચ 1971)

વાસનાનાં વહેણ	વીણા	માર્ચ, 1933	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
કાળી વાદળી	તરલા	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રસના રાસ	રાધા	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
ભિક્ષુક બાબા	પદ્મા	ફેબ્રુઆરી, 1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણાનો સિંહ	ગુલામ મહંમદ	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
આત્મનિર્ણય	લીલા	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુખી કે દુઃખી	રમેશ	29 માર્ચ, 1937	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

રખે ભૂલતા	માધવ	21 જુલાઈ, 1940	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
મંગલમૂર્તિ	રમેશ	1955	મધુસૂદન આચાર્ય	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પાનેતર	બી. એમ. કાળા-બજારિયા	30 જૂન, 1963	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર

વિશેષ વિગત :

ચંપકલાલજી જગુભાઈ

બાલ્યકાળથી જ અભિનયની તીવ્ર તમન્ના. નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં વાયરમેન તરીકે રૂ. 15ના પગારથી શરૂઆત કરી. કવિ જામનને ગુરુપદે સ્થાપ્યા. નાટ્યકલાનું વિશેષ શિક્ષણ લીધું. 1940માં સમદ ઉસ્તાદની ઉર્દૂ નાટક કંપનીમાં રહ્યા. ઉર્દૂ નાટકોમાં ભૂમિકા કરી.

ચલચિત્રો ‘ગાડાનો બેલ’, ‘સદેવંત સાવળીંગા’, ‘સમાજના વાંકે’, ‘તકદીર’, ‘બસંત બહાર’, ‘જનમ જનમ કે ફેરે’, ‘યુગદર્શન’માં અભિનય આપ્યો.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓ : ‘વાસનાનાં વહેણ’માં વીણા તથા ‘રસના રાસ’માં રાધા. નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું. તેઓ સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર નામાંકિત નટ નીવડ્યા.

લકવાના દર્દથી 8 માર્ચ, 1971ના રોજ અમદાવાદમાં અવસાન.

◆ ચાંદમિયાં ઇસ્માઈલ (‘રાણકદેવી’)

રાણકદેવી	રાણકદેવી	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	કેસરબા	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	વિજયા	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	હંસાવતી	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ કેશવલાલ ધ્રુવ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાજતરંગ	શીલવતી	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રમા રણજિત	રમા	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અનસૂયા	અનસૂયા	1908	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સરસ્વતી	સરસ્વતી		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

મદાલસા	ઋતુધ્વજ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
--------	---------	--	------------------	---------------------------------

વિશેષ વિગત :

શ્રીપાત્ર ભજવનાર કુશળ કલાકાર. 'રાણકદેવી'ના ઉત્કૃષ્ટ અભિનય બદલ તેઓ 'રાણકદેવી' તરીકે પંકાયા હતા.

◆ છબીલ મગન

વિક્રમચરિત્ર	મદીરા	7 જુલાઈ, 1900	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	ગુણવંતી	19 ઓક્ટોબર, 1901	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	ધની	26 ઓગસ્ટ, 1902	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	હંસી	18 ઓક્ટોબર, 1904	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલકુસુમ	નાથી	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	લલિત	1912	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* પ્રતાપલક્ષ્મી	દીવી	31 જાન્યુઆરી, 1914	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* અગાઉનું નાટક				

◆ છબીલ રણછોડ

ભગવતગીતા	ગીતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાવ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	રુકિમણી	1908	છોટાલાલ રૂખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રી ભદ્રાયુ	કીર્તિ માલિની	25 સપ્ટેમ્બર, 1909		શ્રી દેશી નાટક સમાજ
યોગકન્યા	ચંદ્રશેખર	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર-મેના	સુનંદા	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
વીર રમણી	મેજર એલિસ	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	જશવંતસિંહ	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	આત્મદેવ	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	ભાનુ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

દેશદીપક	પૂરણમલ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	મિનેન્ડર	6 સપ્ટેમ્બર, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	અરિમદન	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	અજય વર્મા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	શાન્તિનાથ	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	કિરાત	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	ધર્મસિંધુ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	સુબેરસિંગ	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	કામદાર	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કલંકિત કોણ ?	બિહારી	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	સશાંકદેવ	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવી સંકેત	કૌશિક	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	મધુસૂદન	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	સાંગણસિંહ	21 જાન્યુ., 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ જગન્નાથ ગણેશલાલા ('ખૂબસૂરત બલા')

ન્યાયસિંધુ	અજિત ઉપાધ્યાય	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સ્વપ્નદર્શન	વિલાસરાય	15 ઓક્ટોબર, 1924		શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ઉર્દૂ નાટ્યતખ્તાના નામાંકિત નટ. ઉર્દૂ નાટક 'ખૂબસૂરત બલા' નાટકમાં લાક્ષણિક અભિનય આપવાથી તેઓ 'ખૂબસૂરત બલા'ના નામથી જાણીતા થયા.

◆ જટાશંકર બાપુજી

કાદરબક્ષ મકરાણી	ફોજદાર	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	રામજી	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	પલકચંદ	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	રમણ	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	પ્રેમચંદ	18 ફેબ્રુઆરી, 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા ('સુંદરશ્યામ')	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	માણસુર	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	જેઠુભા	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સાચો સજ્જન	ગિરિધર	26 જાન્યુ., 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	રૂપજી	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	દામુ કાકા	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	સોમચંદ	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	પુરોહિત	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી સંકેત	ચારુદત્ત	12 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	સૂર્યશંકર	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	મેરુ	21 જાન્યુ., 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	લક્ષ્મીદાસ	23 ફેબ્રુઆરી 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	જટાશંકર	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	કાકુ શેઠ	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધનમુક્તિ ?	અફરદાસ	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	અમીધર	10 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	હરિદત્ત	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	રામો પટેલ	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	ખરાશંકર	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	જુગતરામ	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	શિવરામ	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	લીલા શેઠ	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	દેવજી	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	આદિત્યરામ	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	ગિધુભા	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	કપિલદેવ	23 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	રામચંદ્ર	30 જાન્યુ., 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	મથુર	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	શક્તિપ્રસાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ જટાશંકર શિવશંકર

ભર્તૃહરિ	શાંતિરામ	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચાંપરાજ હાડો	અકબર	1881	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	ત્રિકમલાલ	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	પંજી	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધ-વિજય	ભૂપતસિંહ	1897	મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	તાલકેતુ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	રૂપચંદ	-		

વિશેષ વિગત :

‘મદાલસા’ નામના એક જ નાટકમાં બે પાત્રો ભજવ્યાં.

◆ જયસુખ

સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	ગંગા	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લવકુશ	વીજળી	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	સત્યભામા	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રાણકદેવી	નાથી	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
શેણી વિજાહંદ	કસ્તુરી	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	લલના	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સતી પાર્વતી	ગૌરી	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	લક્ષ્મી	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

◆ જાની અમૃત જટાશંકર (જ. 7 જુલાઈ 1912, ગામ ટંકરા, જિલ્લો રાજકોટ; અ. 9 ઓગસ્ટ 1997)

લગ્નબંધન	કમળા	1929	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સરસ્વતીચંદ્ર	કુમુદ		નાટ્યરૂપ : છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	શશી	21 જુલાઈ, 1940	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
સમય સાથે	શીલા	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધનમુક્તિ ?	ગૌતમી	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

શંભુમેળો	યમુના	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	નારદ	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	સંજય	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	અનસૂયા	28 જુલાઈ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	અભિમન્યુ	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	સગુણા	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવનો મોહ	ગંગાબાઈ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	નિર્મળા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	વામન	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	ચંપક	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	યુસુફખાન	25 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	વિનોદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સિરાજુદ્દૌલા	વોટસન	21 જાન્યુઆરી, 1954	પ્રભુલાલ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સમ્રાટ હર્ષ	માધવગુપ્ત	28 એપ્રિલ, 1954	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* હંસાકુમારી	પ્રવીણચંદ્ર	1 માર્ચ, 1954	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* હૈયાની હકૂમત	જુહાક	11 ઓક્ટોબર, 1954	સોરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

વતન ગામ ટંકારા, મોરબી પાસે, જિ. રાજકોટ. પિતા સુંદરજી જાની નાટ્યસંસ્થાના કલાકાર તેમજ દિગ્દર્શક હતા. 1927માં રાજકોટ આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલમાં ભણતા હતા ત્યારે 'ભારત ગૌરવ' નાટક નૂતન થિયેટરમાં રજૂ થયું. એમાં છાયાદેવીની ભૂમિકા ભજવવા બદલ ચંદ્રકો મળ્યા. છાયાદેવીની એક રાત્રિ માટે ભૂમિકા ભજવવા બદલ રૂ. 30 મળ્યા હતા. ત્યારે મહાભાઈ શેઠની રોયલ નાટક મંડળી રાજકોટમાં નાટકો ભજવી રહી હતી. સંસ્થાના મશહૂર અભિનેતા લાલજી નંદાએ અને દિગ્દર્શક સોરાબજી કાત્રકે તેમની 'છાયાદેવી'ની ભૂમિકા જોયા પછી એમના પિતા જટશંકર જાની પાસે 'અમૃત'ને 'રોયલ'માં લઈ જવા માટે અતિ આગ્રહ કરવાથી તેઓ રોયલ નાટક મંડળીમાં જોડાયા.

અમૃત જટાશંકર જાની

તે વખતે નાટ્યજગતમાં બાદશાહી ગણાતી રોયલ નાટક મંડળીમાં એમને નાટ્યવિષયક પ્રાથમિક તાલીમ આપવામાં આવી. નૃત્યશિક્ષક જગજીવન માળીએ નૃત્યની તાલીમ આપી. અભિનય અને સંગીતની વિશેષ તાલીમ પછી અગાઉના નાટક 'ભૂલનો ભોગ'માં ગંગાનું પાત્ર ભજવ્યું અને એમની ભૂમિકા વખણાઈ. અગાઉના બીજા નાટક 'એક જ ભૂલ'માં કાંતિના સ્ત્રીપાત્રમાં 'આપણે કરશું વકીલાત ત્યારે' અને 'મને ભોળીને ભરમાવી રે' જેવાં ગીતોમાં 8થી 10 વન્સ મોર મળ્યા. તેથી એમનો ઉત્સાહ વધ્યો. લાલજી નંદાએ એમને ખુશ થઈને રૂ. 25 બક્ષિસ રૂપે આપ્યા. માસિક પગાર રૂ. 50 થયો. અગાઉના નાટક 'એ કોનો વાંક ?' માં કુમુદના પાત્રમાં રજૂ થયા. કરાંચીના પ્રેક્ષકોએ એમની આ ભૂમિકા પરથી 'કોચેટા મેલ'ના નામથી નવાજ્યા.

કરાંચીમાં અમૃત જાનીની અભિનયકલાની લોકપ્રિયતા જોયા પછી સંસ્થાએ એમને માટે 'લાભરાત્રિ' યોજી હતી, જેની આવક રૂ. 2500 થઈ હતી.

શેઠ અમૃતલાલ ખોખાણીના આમંત્રણથી શેઠ નકુભાઈ કાળુભાઈની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં જોડાયા. ત્યાં થોડો સમય રહ્યા પછી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં ગયા. આ સંસ્થામાં 10 વર્ષ રહી વિવિધ નાટકોમાં જુદા જુદા રસનાં પાત્રો કુશળતાપૂર્વક ભજવ્યાં અને તેમની નામના ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ.

1960માં શ્રી સૌરાષ્ટ્ર કલાકેન્દ્ર તરફથી રાજકોટમાં ડૉ. યાજ્ઞિકના પ્રમુખપદે અને 1965માં માર્કન્ડભાઈ ભટ્ટ સંચાલિત 'ત્રિવેણી' સંસ્થા વડોદરા તરફથી સન્માન કરવામાં આવ્યું ત્યારે રૂ. 1000 માનધન તરીકે આપવામાં આવ્યા.

રાજકોટમાં શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સંગીત નાટક અકાદમીમાં નાટ્યવિભાગમાં શિક્ષક તરીકે 7થી 8 વર્ષ ફરજ બજાવી. એકાંકીના પ્રયોગો ઉપરાંત 'ધન્ય સૌરાષ્ટ્ર ધરતી' અને 'શેતલને કાંઠે' નાટકોમાં અભિનય આપ્યો અને કલાકારોને તાલીમ આપી.

અમદાવાદમાં 'જવનિકા', 'દર્પણ' તથા 'ભરતનાટ્યપીઠ' સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધો હતા. 'અંતરના અપરાધ'માં અભિનય કર્યો. તેઓ જૂની અને અર્વાચીન રંગભૂમિની કડી સમાન હતા. અમદાવાદ દૂરદર્શન અને આકાશવાણી પરથી એમની નાટ્યકલાની ઝલક રજૂ થઈ હતી.

'અભિનયના પંથે' અને 'ગુજરાતની જૂની રંગભૂમિ' એ બે પુસ્તકો લખ્યાં તથા ગઝલો પણ લખી.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી, ગાંધીનગર તરફથી 30 માર્ચ, 1973ના રોજ એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું.

◆ જાની જટાશંકર સુંદરજી

વિજયા-વિજય	ઘાંચી	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	બિન્દુ	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

નાગરભક્ત	ધરણીધર	16 ઓક્ટો., 1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	ચીમનલાલ દેલવાડાકર	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
યોગકન્યા	શઠરાય	1911	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	જગન્નાથ	મે 1914,	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગરસરિતા	ઘનદાસ પાઠક	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	દુર્વાસા	ઓક્ટો., 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* અનંગપદ્મા	અનંગપાળ	25 ડિસે., 1915	નારાયણ વસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* રાજ્યભક્તિ	વિમળસિંહ દેલવાડાકર	10 ફેબ્રુ., 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* અમરકુમાર	અજિતસિંહ	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	પરીક્ષિત	10 સપ્ટે., 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* વીર વનિતા	1920		જટાશંકર સુંદરજી જાની	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું.				

◆ જાની જીવણલાલ

વીણાવેલી	ઓઘડશા	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	અમુલખરાય	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	ગોટાશંકર	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	ભરત	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	વિદુર	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીભદ્રાયુ	શિવશંકર	25 સપ્ટેમ્બર, 1909		શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	સુદેવ	1915	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજરમત	ઉડદીયો	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
કીર્તિ-વિજય	હિંમતલાલ	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભિક્ષુકબાબા	લવિંગિયો	ફેબ્રુઆરી, 1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

ભવના ફેરા	નવનીત	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
-----------	-------	-------------	----------------	--------------------------

◆ જાની મોહનલાલ જટાશંકર

શ્રીદેવી (હિંદી)	મદનસિંહ	4 જૂન, 1932	સી. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કાદરબક્ષ મકરાણી	જેકસન	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર જયસિંહ	માનસિંહ	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	વસંતરાય	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	દીનાનાથ	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
શેણી વિજાણંદ	વેદા ગઢવી	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	અનવરખાન	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
સતી પાર્વતી	દક્ષ	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	હવાલદાર	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
સંત સુરદાસ	રામદાસ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ

◆ જુસબભાઈ

સિદ્ધ સમ્રાટ	ગોરખ	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિંદી)	નવાબ	4 જૂન, 1932	સી. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	કાદરબક્ષ	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	રામવાળો	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	ડિટેક્ટિવ	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	સુમનસેન	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

હિંદવિજય નાટક સમાજનાં વિવિધ નાટકોમાં પણ પાત્રો ભજવ્યાં હતાં.

◆ જેઠાલાલ

કુસુમ-કમળા	જમના	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કૃષ્ણચરિત્ર	રુકિમણી	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ભરતભદ્રા	પૂતળી	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	પાનકુંવર	1910	બાવા નૂરમહમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
દ્રૌપદી-દાસત્વ	દ્રૌપદી	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રીપાત્ર ભજવનાર કુશળ અભિનેતા.

◆ જોશી ઉમિયાશંકર પુરુષોત્તમ ('મીરાં')

ભક્તિવિજય	મીરાં	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	દ્રૌપદી	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	ચિંતામણિ	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	માણેકબાઈ	13 ઓક્ટોબર, 1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માલતીમાધવ	ભદ્રા	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	લક્ષ્મી	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	ગંગાદેવી	1914	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રીપાત્રના કુશળ અભિનેતા. 'મીરાં'ના પાત્રમાં ખ્યાતિ પામ્યા.

◆ જોશી જગજીવન ('કમળા')

ટેકીલી સુંદરબા	રૂપાળી	જૂન 1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
----------------	--------	----------	--------------------------------	-----------------------------------

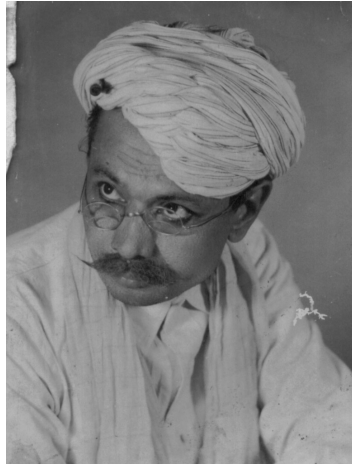
વસંતમાલિની	વિમળા	1900	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ-કમળા	કમળા	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	સુભદ્રા	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

‘કુસુમ-કમળા’ નાટક જોયા પછી મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડે રૂ. 301 સંસ્થાને ભેટ આપ્યા હતા.

◆ જોશી બાલુ (જ. મોરબી, જિ. રાજકોટ)

સુવર્ણપ્રભાત	ઉકાભાઈ	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	જીવણ	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લલકુશ	પૂનમ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	નારદ	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	પરમાણંદ	1945	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રાણકદેવી	હડમત	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણકુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	જીવો સેતો	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સતી પાર્વતી	નારદ	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સંત સુરદાસ	મંગળ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

બાલુ જોશી

વિશેષ વિગત :

શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીનાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી.

◆ જોશી ભાઈશંકર

ટેકીલી સુંદરબા	મનહરસિંહ	1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંતમાલિની	માનિયો	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ કમળા	માધિયો	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	કૌટિલ્ય	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	નારદ	સપ્ટે., 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર યાને જુલ્મે પીદર (ઉર્દૂ)	દરજી	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	કાનોબા	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ,	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીઝા શયદા (ઉર્દૂ)	સાંઈકોડો	1908	મુનશી અમીરબેગ મીઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	ભૂધર	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિન્દી)	જાફર	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ જોશી રાઘવજી શિવશંકર (જ. 20 એપ્રિલ 1898; અ. 1976)

ભાગ્યોદય	પૂજારી	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	બંબુક	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	પ્રીતમલાલ	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
વિક્રમ ને શનિ	રાજા	1925	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જય ચિત્તોડ	વિકાજી રાઠોડ	30 જાન્યુ., 1932	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	કેપ્ટન ડેવિસ	14 સપ્ટે., 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતીપ્રભાવ (હિન્દી)	ગોરખનાથ	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	જયંતિલાલ	7 નવે., 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાલો નામેરી	વાલો નામેરી	31 ઓક્ટો., 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
ટીપુ સુલતાન	ટીપુ સુલતાન	19 ડિસે., 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
અમરજી દીવાન	નવાબ	16 એપ્રિલ, 1936	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ

વિશેષ વિગત :

વતન ધ્રોળ (જિ. જામનગર). જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. અભ્યાસ ગુજરાતી પહેલું ધોરણ. 14 વર્ષની ઉંમરે દ્વારકાના ગૂગળી બ્રાહ્મણ કાનજીભાઈની માલિકીની શ્રી દ્વારકા નાટક મંડળીમાં 1912માં જોડાયા. વિહ્વલદાસ હેમજીભાઈની શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ, કચ્છી જેઠુભાઈ શેઠની કચ્છ કીર્તિ નાટક સમાજ, પ્રાણશંકર કવિની શ્રીકૃષ્ણ નાટક સમાજ અને મહાશંકર વેણીશંકરની માલિકીની સંસ્થા રોયલ નાટક મંડળીમાં જુદા જુદા સમયે જોડાયા. દિગ્દર્શક સોરાબજી કાત્રકે નાટ્યકલાનું વિશેષ શિક્ષણ આપ્યું. નકુભાઈ શેઠની શ્રી આર્યનૈતિક, ચંદુલાલ શેઠની શ્રી લક્ષ્મીકાંત અને 1933માં હરગોવિંદદાસ શેઠની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં ગયા. અહીં 1934માં મણિલાલ ‘પાગલ’રચિત હિંદી નાટક ‘સતીપ્રભાવ’નું દિગ્દર્શન કર્યું, જેના સહભાગી દિગ્દર્શક મણિલાલ ‘પાગલ’ હતા. 1935માં આણંદજી પંડ્યાની શ્રી હિંદ નાટક સંઘમાં દિગ્દર્શક અને અભિનેતા તરીકે કામગીરી બજાવી.

પોતે નાટ્યસંસ્થા શ્રી રામવિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી. ગોંડલ, જૂનાગઢ, પોરબંદર, માંડવી (કચ્છ), ભાવનગર, વાડાસિનોરમાં નાટકો ભજવ્યાં. 11 વર્ષ સંસ્થા ચલાવી. સંસ્થામાં અભિનય કરતા મુખ્ય કલાકારોનું અવસાન થવાથી સંસ્થા બંધ કરવી પડી. ઈશાક મોહંમદ જોધપુરીની કમલ કલા-કંપની, રતિલાલ જસદણવાળાની ડાયમંડ કલાકેન્દ્ર, જૂનાગઢમાં શરૂ થઈ, તેમાં કવિ કાંતિલાલ મહેતાની શ્રી મોરબી નાટક સમાજ તથા ગુણવંત જોશીની શ્રી ઉદય નાટક સમાજમાં દિગ્દર્શક અને અભિનેતા તરીકે કામગીરી સંભાળી.

1927માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં મશહૂર દિગ્દર્શકો શનિ માસ્તર અને મૂળજી ખુશાલ નાયક, લાલજી નંદા, ગુલામ મોહંમદ, કનુજી મીરની તેમણે ડુપ્લિકેટ ભૂમિકાઓ કરી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ સવા શતાબ્દી મહોત્સવ પ્રસંગે તેમનું બહુમાન કરવામાં આવ્યું હતું. પક્ષઘાતનો રોગ થવાથી રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લીધી.

રાજકોટમાં શ્રી ઉદય નાટક સમાજમાં ચાંદીના બે ચંદ્રક, કુતિયાણામાં કમલ કલા કંપનીમાં ન્યાયાધીશ તરફથી માનપત્ર, પોરબંદરમાં શ્રી રામવિજય નાટક સમાજમાં શેઠ દામોદર અમીચંદ તરફથી ચાંદીનો પ્યાલો ભેટ મળ્યા હતા. જીવનનાં 50થી અધિક વર્ષો નાટ્યક્ષેત્રે વ્યતીત કરી જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવી લોકચાહના મેળવી હતી.

◆ ઠક્કર જમનાદાસ

ભર્તૃહરિ	મધુરવંતી	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચાંપરાજ હાડો	વીરમતી	1882	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિયારાજ	કામસેના	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	ચંદ્રહાસ	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	પુરંધર	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	વિબુધ	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
આનંદલહરી	દાસી	23 ઓગ., 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	સખી	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર હરિશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ઠાકર ધરમશી

ભર્તૃહરિ	વિક્રમ	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાણકદેવી	દેશળ	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	ચંદ્રસિંહ	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	ગાલપ	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ભક્ત અંબરીષ	નારદ	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	બવનચંદ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ ડાહ્યાલાલ

સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	પ્રધાનપત્ની	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	જીજાબાઈ	નવેમ્બર, 1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* ભૂલભુલૈયા (ઉર્ફે)	જમીલા	1908		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	વેરાગણ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	માણેકબાઈ	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* ઇન્દ્રસભા (ઉર્ફે)	લાલપરી	1913		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* ખૂબસૂરત બલા (ઉર્ફે)	શમશા	1913		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સયદે હવસ (ઉર્ફે)	યકબાલ	1914		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	બબલી	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સૂર્યસરોજ	શ્યામા	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અન્ય સંસ્થાએ ભજવેલ અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

સ્રીપાત્ર ભજવનાર કુશળ કલાકાર.

◆ ત્રવાડી ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ('નરસિંહ મહેતા') (જ. ; અ. 1910)

હરિશંદ્ર	ગાલવ ઋષિ	1896	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
મહારાણા પ્રતાપસિંહ	પ્રતાપસિંહ	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
ઈન્દુમતી	રાહુ	1899	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની

શૂરવીર શિવાજી	શિવાજી	1900	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતા	નરસિંહ મહેતા	1907	પોપટલાલ માધવજી ઠક્કર	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
સંસારી સાવિત્રી	સાકરલાલ શેઠ	1909	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
ભક્તિવિજય	કુંભારાણો	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	નરસિંહરામ	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર, જિ. રાજકોટ. અભિનયની શરૂઆત મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીથી કરી. 1882માં અમદાવાદમાં ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળ (મોટા ત્રંબક) સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળી શરૂ કરી. 1909માં વડોદરામાં પોતાની માલિકીની શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ શરૂ કરી, જેને નાની વાંકાનેર કંપની તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

‘નરસિંહ મહેતો’ નાટકમાં નરસિંહ મહેતાની ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવવાથી તેઓ નરસિંહ મહેતા તરીકે ઓળખાયા અને નાટક અતિ લોકપ્રિય થયું. નાટ્યકલાજગતમાં એમને નાના ત્રંબક તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

◆ ત્રવાડી લવજી મયાશંકર (‘સુરદાસ’) (જ. ; અ. 22 સપ્ટેમ્બર 1956, વાંકાનેર, જિ. રાજકોટ)

શ્રી ભક્તિ-વિજય	શ્રીકૃષ્ણ	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	શ્રીકૃષ્ણ	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	બિલ્વમંગળ	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	કૃષ્ણ	16 ઓક્ટો., 1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	કુંદનલાલ દેલવાડાકર	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
યોગકન્યા	કિશોરસિંહ	1911	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર મેના	મનહરલાલ	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

મહાશ્વેતા કાદંબરી	ચંદ્રાપીડ	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
----------------------	-----------	-----------------	--------------------	-------------------------------------

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). અભ્યાસ 5 ધોરણ. ગુજરાતી અને થોડું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ. ગળું સુરીલું હતું. કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ ઉપરાંત ભાવનગર, પાલિતાણા, વાંકાનેરના રાજવીઓ અને પંડિત સીતારામ બેરિસ્ટર એમની કર્ણમધુર ગાયનકળાથી પ્રભાવિત થયા હતા.

કાકા ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડી શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળીના માલિક એમને સંસ્થામાં લઈ ગયા અને નાટ્યકલાની પદ્ધતિસરની તાલીમ આપી. સંસ્થામાં એમના નાના કાકા ત્રંબકલાલ દેવશંકર ત્રવાડી એટલે કે નાના ત્રંબક (જે નરસિંહ મહેતાના પાત્રમાં નામના પામ્યા હતા.) સાથે આ નાટકમાં કામ કરવાની તક મળી. લવજીભાઈની કૃષ્ણની ભૂમિકા નિહાળી જૂનાગઢના નવાબસાહેબ ખુશ થયા.

આ સંસ્થામાં લવજીભાઈનાં અભિનય અને ગાયનને નજર સમક્ષ રાખીને એને અનુરૂપ ‘બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ’ નાટક લખાયું. એમાં સુરદાસના પાત્રમાં ભાવવાહી અભિનય અને કર્ણમધુર ગાયકીથી તેઓ ‘સુરદાસ’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. ‘વિષય વાત મમ માત તજીને કૃષ્ણ ભજન તું કરવા દે’, ‘આંખ વિના અંધારું રે’, ‘દાસ પરે દયા લાવો રે’ વગેરે લોકપ્રિય નીવડેલાં ગીતોની રેકર્ડ ઊતરી હતી. ‘સુરદાસ’ના પાત્ર માટે 1911માં સૂરતના કલેક્ટરસાહેબે તેમને સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો હતો.

સમય જતાં કાકાનું અવસાન થયું અને સંસ્થાના સંચાલનની જવાબદારી તેમણે સ્વીકારી, પરંતુ એમને કીર્તિ મળવાથી ઈર્ષ્યાળુઓએ ખટપટ કરવાથી એમની વિધવા કાકીને સંસ્થાનો વહીવટ સોંપી તે છૂટા થયા. પછી નિવૃત્તિમાં સ્વાસ્થ્ય સુધારવા માટે સૂરત ગયા. ત્યાં સ્નેહીઓ અને મિત્રોએ નવી જ નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરવા માટે રૂ. 30,000 ભેગા કરી આપ્યા લવજીભાઈના હાથમાં મૂક્યા. તેમાંથી રૂ. 15,000ના ખર્ચે એક આદર્શ નાટ્યસંસ્થા શ્રી સૂરવિજય નાટક સમાજની સ્થાપના કરી અને રૂ. 15,000 વધ્યા હતા તે સ્નેહી મિત્રોને પાછા આપ્યા. પ્રથમ નાટક સૂરતમાં ‘શુક્રજયંતી’ રજૂ કર્યું જે લોકાદર પામ્યું. સંસ્થા સૂરતથી ઈંદોર ગઈ. કરાચી, હૈદરાબાદમાં સફળતા મળી. બહુમાન અને સુવર્ણચંદ્રકો પ્રાપ્ત થયાં. બધાં જ નાટકોને ઉર્દૂમિશ્રિત ભાષામાં લખાવ્યાં. આ સંસ્થામાં બધા કલાકારો ગુજરાતી હતા. ઉત્તર ભારત તેમજ પંજાબ અને અમૃતસરથી કોલકાતા સુધીનાં તમામ મોટાં શહેરોમાં નાટકો રજૂ કર્યાં. સંસ્થાએ મુખ્ય મથક દિલ્હી રાખ્યું હતું.

કાશ્મીરના મહારાજાએ શ્રી સૂરવિજય નાટક સમાજની ખ્યાતિ સાંભળી સંસ્થાને 2 માસ માટે જયપુરથી કાશ્મીર બોલાવી, નાટકો નિહાળીને માનપૂર્વક કદર કરી હતી. જયપુરના મહારાજા માધવસિંહજી ગંગાના પરમ ભક્ત હતા અને આ સંસ્થાના ‘ગંગાવતરણ’, ‘શ્રવણકુમાર’ અને ‘બિલ્વમંગળ’ જેવાં નાટકો જોઈ લવજીભાઈ ‘સુરદાસ’ને રૂ. 200નું આજીવન પેન્શન બાંધી આપ્યું હતું. ‘ગંગાવતરણ’ નાટકમાં ગંગાનું પાત્ર બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયક ભજવતા હતા.

‘સમ્રાટ અશોક’, ‘દાનવીર કર્ણ’, ‘સંત કબીર’, ‘ભક્ત વિદુર’ જેવાં નાટકોમાં આદર્શ રાષ્ટ્રભાવના, રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ તથા હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્યનો સંદેશ હોવાથી બ્રિટિશ સરકારે દિલ્હી તથા પંજાબમાં આ નાટકો રજૂ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો.

લોકમાન્ય તિલક મહારાજે દિલ્હીમાં સંસ્થાનો ‘શ્રવણકુમાર’ નાટક જોઈને ખૂબ ખુશ થઈને અને નાટક કંપનીના આશ્રયદાતાઓમાં એમનું નામ લખવા માટે સંમતિ આપી હતી. મદનમોહન માલવિયાજીએ બનારસમાં લવજીભાઈ(‘સુરદાસ’)ને ‘નાટ્યકલાભૂષણ’ની પદવી તેમજ સંસ્કૃતમાં માનપત્ર આપ્યાં હતાં. 33મી રાષ્ટ્રીય મહાસભા કોંગ્રેસ અધિવેશન પ્રસંગે ગયામાં મોતીલાલ નહેરુ તથા હકીમ અજમલખાનજી જેવા મહાનુભાવોએ

સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ તથા સેવાકાર્યોની ભારે પ્રશંસા કરી હતી.

સંસ્થાને મળેલા સોના-ચાંદીના ચંદ્રકોનું કુલ વજન અંદાજે 5 શેર જેટલું હતું. સંસ્થાના વિકટ સમયમાં આ ચંદ્રકો વેચીને સંસ્થાને ચાલુ રાખી હતી.

એમના બાળમિત્ર અને ભાગીદાર દુર્લભરામનું અવસાન થવાથી સંસ્થાના સંચાલનના બોજાને લીધે સ્વાસ્થ્ય પર અસર થઈ અને 1928-1929માં સર્વે કલાકારોને નાટ્યસંસ્થા સોંપી દીધી અને સંસ્થાનું કરજ પોતે ભરપાઈ કરવાની જવાબદારી લઈને ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લીધો.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ એમના ખાસ સ્નેહી હતા. એમના અતિ આગ્રહને લીધે અમદાવાદમાં 1932માં એમની નાટ્યસંસ્થામાં માત્ર 2 પ્રયોગ માટે લવજીભાઈએ ‘સુરદાસ’ની ભૂમિકા ભજવી હતી.

રંગમંચ પરથી નિવૃત્ત થયા પછી વતન વાંકાનેરમાં રહી જયપુરના મહારાજા તરફથી મળતા પેન્શનમાંથી નાટ્યસંસ્થાનું તમામ કરજ ચૂકવી દીધું. એમનું જીવન સંસ્કારી ને સદાચારી હતું.

♦ ત્રિવેદી પ્રાણશંકર ઘેલાભાઈ

બહાદુર કલાજી	વિદૂષક	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક ચતુરિકા	વાળંદ	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	રૂપાશા	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	લઘુપ્રસાદ	1898	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંતમાલિની	વિક્કલ	1900	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). શ્રી વાંકાનેર નવીન આર્યોદય નાટક કંપનીના નામાંકિત હાસ્યનટ. 1896 સુધી આ સંસ્થાનાં વિવિધ નાટકોમાં હાસ્યરસની સફળતાપૂર્વક ભૂમિકાઓ ભજવી નામના પામ્યા.

♦ દલે કલ્યાણજી

ભર્તૃહરિ	અશ્વપાળ	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચાંપરાજ હાડો	શેરબેગ	1882	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિયારાજ	લાલસિંહ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	મદનપાળ	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	શુક્રાચાર્ય	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ તથા અન્ય	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સરસ્વતી	બાજીરાવ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

1906માં મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શકમાં દિગ્દર્શક થયા અને ટૂંક સમયમાં જ બીમારીથી અવસાન પામ્યા.

◆ દલે મગનલાલ ભાઈશંકર ('વીર હમીર') (જ. 1892; અ. -)

બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	અન્ના	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	ઝવેરબાઈ	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	સરસ્વતી દેલવાડાકર	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
દેવી વત્સલા	બલરામ	1916	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ
પ્રવીણસાગર	રંગસિંહ	1916	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી- પુરુરવા	કેશી	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	કલ્યાણ	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ	ચંદ્રસિંહ	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા- અગ્નિમિત્ર	માધવસેન	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
રાજલીલા	ગુમાનસિંહ	1916	શંકરલાલ ત્રવાડી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
વીર હમીર	હમીર	1920	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

મહાવીર કંપનીના 'પિતૃભક્ત', 'અસુરી લાલસા', સૌરાષ્ટ્ર સિનેમેટોગ્રાફ કંપનીના 'બલિરાજા', 'સુંદરીઓથી સાવધાન', સેન્ટ્રલ ફિલ્મ કંપનીના 'જેસલ-તોરલ', જયંત પિક્ચર્સનાં 'રણચંડી' તથા 'જવાંમદ', કૃષ્ણ ફિલ્મ કંપનીનાં 'હીર-રાંઝા', 'હાતિમતાઈ', 'ખુદાદોસ્ત', 'લંકાદહન', 'જાંબુવાન' વગેરે અવાક અને સવાક ચલચિત્રોમાં 15 વર્ષ અભિનય આપ્યો.

વીર હમીર નાટકમાં 'હમીર'ના ઐતિહાસિક પાત્રમાં ઉત્તમ અભિનય દાખવવાથી કેટલાક રાજવીઓએ એમની 'હમીર'ની ભૂમિકાને આવકારી, અને તેઓ 'વીર હમીર' તરીકે જાણીતા થયા. ભાવનગરના ઝવેરીએ તેમને સોનાનાં બટન ભેટ આપ્યાં. 1936માં તેઓ રંગમંચ અને ચલચિત્રજગતમાંથી નિવૃત્ત થયા.

◆ દવે મણિલાલ દેવજી

સુરેખાહરણ	સુરેખા	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ યાને સુરદાસ	માયા	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	મેના	25 નવે., 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
યોગકન્યા	વિલાસિની	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર મેના	દેવાતી	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન પોરબંદર (સૌરાષ્ટ્ર). અભિનયક્ષેત્ર પછી હાર્મોનિયમ-વાદકની ફરજ બજાવી. નાટકોમાં સંગીત-સંચાલન કર્યું.

◆ દવે સોમનાથ

સુવર્ણપ્રભાત	જેઠસુર	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	બંસીધર	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	વસંતરાય	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	મહાગુરુ	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	દારૂક	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રાણકદેવી	મુંજાલ	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	અમરજી	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સતી પાર્વતી	બ્રહ્માજી	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	લક્ષ્મીશંકર	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અલખ-નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	મત્સ્યેન્દ્ર	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ લિમિટેડ

◆ દેસાઈ લાલજી નંદાભાઈ (જ. 1890, પેટલાદ, જિ. આણંદ; અ. 29 એપ્રિલ 1974, વડોદરા)

સતી સીતા	કુશ	26 ઓક્ટો., 1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	-----	--------------------	----------------------	---------------------

ભગવતગીતા	ભગવતસિંહ	6 સપ્ટે., 1906	વસંતરાવ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભદ્રાયુ	મદન	25 સપ્ટે., 1909		શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરસ્વતીચંદ્ર	પ્રમાદધન	11 માર્ચ, 1912	નાટ્યરૂપાંતર : કવિ છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
બોલતો કાગળ	મોહન માસ્તરાણી	1912	હરિહર 'દીવાના'	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
પરશુરામ	પરશુરામ	1913	કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	બાબુ	1917	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	કૃષ્ણ	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
બ્રહ્મતનૈયા	ખાનદાન	1921	કવિ જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ
દામાજી	મજમુદાર	1921	ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદી	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ
મહાદેવજી શિંદે	વેણીમાધવ	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સૌરાષ્ટ્રવીર	અખેરાજ	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
મનોરમા	ભાનુમિત્ર	1 જાન્યુ., 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
આર્યતિલક	પ્રભાતસિંહ	1926	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
વિજય કોનો ?	ગોવિંદગુપ્ત	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
મરદના ઘા	દુર્લભદેવ	18 ડિસે., 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
અમર આશા	શ્યામરાજ	1 મે, 1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
અજાતશત્રુ	સેનાપતિ	7 ઓગસ્ટ, 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	શ્યામસુંદર	8 ઓક્ટો., 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કોલેજિયન	બાબુ	29 ડિસે., 1932	જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
વાસનાનાં વહેણ	વિજયરાજ	માર્ચ, 1933	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
કાળી વાદળી	પીયૂષ	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

અધૂરાં લગ્ન	નિશાનાથ	1935	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભિક્ષુકબાબા	રાઘવ	1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રસના રાસ	બિલ્વમંગળ	1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણાનો સિંહ	કાદરબક્ષ	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
સ્નેહપૂજન	સુરેન્દ્ર	10 એપ્રિલ, 1940	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

લાલજી નંદા દેસાઈ

સંગીતનું શિક્ષણ હમીરજી ઉસ્તાદ પાસેથી લીધું. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં જુદા જુદા રસની ભૂમિકાઓ ભજવી. એમની અભિનયકલા પર પ્રસન્ન થઈ લાહોરમાં ‘ઈન્ડિયન ફુલસહર’નો ઇલકાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો, બરવાનીના મહારાજાએ રૂ. 5 હજાર રોકડા ઇનામ રૂપે આપ્યા. સચીનના નવાબે તેમજ ઉત્તમચંદ ઝવેરીએ સુવર્ણચંદ્રકો આપ્યા. કરાંચીમાં યુરોપિયન કલેક્ટરે સુવર્ણચંદ્રક પહેરાવ્યો હતો.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓ : ‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં પ્રમાદધન, ‘વાસનાનાં વહેણ’માં ન્યાયમૂર્તિ વિજયરાય, ‘રસના રાસ’માં સુરદાસ, ‘કોલેજિયન’માં બાબુ.

એમની કોલેજિયનની ભૂમિકા જોવા માટે ખાસ કોલેજિયનો આવતા, બિલ્વમંગળ(સુરદાસ)ના પાત્રમાં આંખો ફોડવાનો વાસ્તવિક અભિનય પ્રેક્ષકોને રડાવી દેતો. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નાટક જોવા માટે વડોદરા, અમદાવાદ તથા મુંબઈથી કલારસિક પ્રેક્ષકો સૂરત આવતા. ‘મોહિનીચંદ્ર’માં ગુલઝારના પાત્રમાં ‘હું મસ્તાન

પ્રેમની મને કોઈ ના છેડો રે’ એ લોકપ્રિય નીવડેલા ગીતમાં અનેક વન્સ મોર મળતા.

ગાંધીજીનું પ્રવચન સાંભળીને એમણે હાથે પહેરેલી સોનાની પહોંચી રાષ્ટ્રીય ફાળામાં આપી દીધી હતી.

એમની 108મી જન્મજયંતી પ્રસંગે તા. 4 જૂન, 1997ના રોજ વડોદરાના ગાંધી નાટ્યગૃહ સામેના ચૌકને ‘નટસમ્રાટ લાલજી નંદા ચૌક’ નામ આપવામાં આવ્યું છે. 1956માં વાય. બી. ચૌહાણના હસ્તે તથા 19 સપ્ટેમ્બર, 1962ના રોજ મુંબઈ રાજ્ય તરફથી અને 13 સપ્ટેમ્બર, 1963ના રોજ ગુજરાત રાજ્ય નૃત્ય નાટક અકાદમી તરફથી સન્માન કરાયું હતું.

◆ નન્નુ ગુલાબ

કુલીન કાન્તા યાને વનરાજ વિજય	રામદાસ	29 જૂન, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	મુસ્તુફા	4 જાન્યુ., 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કુંદબાળા	રાયસિંહ	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	ભટ્ટ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	ચટણી- પ્રસાદ	19 ઓક્ટો., 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણવેલો	જસો	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	રૂપાંતર : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	હનુમાન	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	બુધો	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	ચતુરસિંહ	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	ભીખારામ	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મોહિની	ધાંધલિયો	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	ઉસ્તાદ	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	ઓઘડુભા	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	ઘાટી	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	અરજણ	18 ઓક્ટો., 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	પાંખી	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	બહાદુર	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નરોત્તમ

સોરઠપતિ	નવઘણ	1926	રામજીભાઈ (પ્રણામી)	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવું ને જૂનું	મનુ મહેતા	27 ઓક્ટોબર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલામંદિર
સંવાદી સૂર	યાદવ	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલામંદિર

કિરીટકુમાર	નિપુણરાજ	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	ચંદનક	15 મે, 1937	કવિ જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નંદવાણા મોતીરામ બેચર (અ. 1915)

ઉમાદેવડી	જેશળ	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	જાલમસિંહ	30 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયા-વિજય	જયમલ	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	સજનસિંહ	22 ફેબ્રુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	પીરૂ	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમલા	લખમસિંહ	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	રામ	1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવતગીતા	અમરસિંહ	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	દુર્યોધન	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રી ભદ્રાયુ	વ્રજબાહુ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	
જાલિમ ટુલિયા	સેક્સટસ	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજીને ત્યાં રસોઈયા. 12 વર્ષની વયે શ્રી દેશી નાટક સમાજના રંગમંચે શરૂઆત. એમના લગ્ન પ્રસંગે શ્રી દેશી નાટક સમાજે 'ઉમાદેવડી' નાટકની લાભ-રાત્રિ 19 નવેમ્બર, 1901ના રોજ યોજી હતી.

અબ્દુલકૈયુમ અબ્દુલહુસેન પિતળવાળા અને નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહ સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજની 1911ની આખરમાં સ્થાપના કરી. 1914 સુધીમાં 8 નાટકો ભજવ્યાં. 1914માં ભાગીદારીમાંથી છૂટ થયા અને 1914માં માલિકીની સંસ્થા કરાંચીમાં શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ શરૂ કરી. 1916 સુધીમાં 4 નાટકો ભજવ્યાં. 'દેવી દમયંતી' નાટક ભજવાયા પછી 1915માં એમનું અવસાન થવાથી સંસ્થા બંધ પડી.

મોતીરામ નંદવાણા તેઓ કુશળ દિગ્દર્શક હતા અને ઉમદા અભિનય દિગ્દર્શન માટે એમને ચંદ્રકો મળ્યા હતા. 'સરસ્વતીચંદ્ર', 'પરશુરામ', 'બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્ર', 'સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ', 'દેવી દમયંતી' વગેરે નાટકોનું તેમણે ઉત્તમ દિગ્દર્શન કર્યું હતું.

◆ નાયક અમૃત ('જોખમ')

જયસિંહ રાઠોડ	લક્ષ્મી	15 ડિસેમ્બર, 1928	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	રજની	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
નવું ને જૂનું	લીલા	27 ઓક્ટોબર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર

સંવાદી સૂર	નિશા	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
નગદ સોદો	કમળી	5 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
કોલેજિયન	રમા	29 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
વાસનાનાં વહેણ	રેવતી	29 ડિસેમ્બર, 1933	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
કાળી વાદળી	ઉષા	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
પશ્ચિમનો પવન	ગૌરાંગના	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
ભિક્ષુકબાબા	લીલી	ફેબ્રુઆરી, 1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
તલવારની ધારે	ફાતમા	1935	પ્રતાપ ટી. ઘાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

◆ નાયક અંબાલાલ ભભલદાસ

સૌભાગ્યનો સિંહ	સામંતરાજ	25 એપ્રિલ, 1922	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	બળભદ્ર	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	ચંદ્રકુમાર	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	રતનલાલ	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	દોરાબજી	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાન્ડે (હિંદી)	શિવાજી	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	હરિભાઈ	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાપના બોલ	ચંદાવત	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	લાખાણી	23 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જેન્ટલમેન ડાકુ	વીરસિંહ	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	સાબાજીરાવ	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કીર્તિવિજય	ઉદયરાજ	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરને ઝણકારે	અમરસિંહ	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	કનૈયાલાલ	16 જાન્યુઆરી, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	નરોત્તમદાસ	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	વેલિંગ્ટન	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	ચારુદત્ત	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	મનમોહન	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	મનમોહન	20 ફેબ્રુઆરી, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	પુશાલદાસ	16 એપ્રિલ, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	કિશોરચંદ્ર	25 એપ્રિલ, 1945	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક અંબાલાલ લલ્લુભાઈ ('ચાંદબી')

વીર જયસિંહ	રાણી	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	યશોમતી	17 જાન્યુ., 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
વિજયનાદ	વાસંતી	17 જાન્યુ., 1934	નૈતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
હસ્તમેળાપ	વિલાસ	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	સુધીર	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કાર વારસામાં જ મળ્યા હતા. હૈદરાબાદની ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થાએ ભજવેલ નાટક 'અમાનુલ્લા'માં બાદશાહ અમાનુલ્લા તથા 'શયદા એ વતન'માં શાહજાદીની ભૂમિકા ભજવી; અને આર્યનૈતિક અને રંજન નાટક સમાજમાં જોડાયા અને વિવિધ ભૂમિકા કરી. પારસી એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપનીએ ભજવેલા 'સુલતાના ચાંદબી' (ઉર્દૂ) નાટકમાં 'સુલતાના ચાંદબી'નું પાત્ર ભાવવાહી રીતે ભજવવાથી તેઓ 'ચાંદબી'ના નામથી નામના પામ્યા.

◆ નાયક અંબાલાલ વીરચંદ ('સુભાષ') (જ. 1911, લાખવડ, જિ. મહેસાણા, ઉ.ગુ.; અ.)

બેવફા કાતિલ	શાહજાદા રફીક			ધી આલ્બર્ટ થિયેટ્રિકલ કંપની
અનંગપદ્મા	પદ્મા	1921	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી મનોરંજક નાટક સમાજ
વીર હમ્મીર	મરહટ્ટી	અંદાજે 1921	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી હિંદ નાટક સમાજ
ગુજરાતની ગર્જના	માધવી	અંદાજે 1922		શ્રી હિંદ નાટક સમાજ
નવજીવન	કલ્યાણી	અંદાજે 1923		શ્રી હિંદ નાટક સમાજ
* સતી તોરલ	તોરલ			શ્રી હિંદ નાટક સમાજ
* હોથલ પદ્મણી	પદ્મણી			શ્રી હિંદ નાટક સમાજ
વીરપૂજન	સુમિત્રા	29 જાન્યુ. 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	જાગીરદારની પત્ની	19 નવે., 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જિગર અને અમી	દાદાજી	અંદાજે 1974	ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ	ઉષા થિયેટર્સ
* જૂનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

અભ્યાસ ગુજરાતી બીજું ધોરણ. પિતા વીરચંદભાઈ ભવાઈના કલાકાર. જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી નાટ્યકલા તો લોહીમાં જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. માત્ર 7 વર્ષની વયે જીવનની કોરી પાટીમાં અભિનયનો એકડો ઘૂંટ્યો. મામસા શેઠની ધ પારસી એમ્પ્રેસ થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં જોડાયા. શ્રી દેશી નાટક સમાજ, મોટી વાંકાનેર કંપની, ધી આલ્બર્ટ થિયેટ્રિકલ કંપની (લાહોર) તથા ભારતવિજય થિયેટ્રિકલ કંપની(દિલ્હી)નાં વિવિધ નાટકો દ્વારા એમનો નટદેહ ઘડાયો.

મનોરંજક નાટક સમાજ તરફથી અગાઉનું નાટક 'માલતીમાધવ' અમદાવાદમાં રજૂ કર્યું, તેમાં સૌદામિનીના પાત્રમાં 'સિદ્ધિનું સાધન ધન સંઘરવું' અને 'અમો તમો જુદાં નથી' એ બંને ગીતો સુમધુર કંઠથી ગાઈને 12 વન્સ મોર લીધા હતા.

1924માં શ્રી દેશી નાટક સમાજે કવિ નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટનું અગાઉનું ઐતિહાસિક નાટક 'મીનળ-મુંજાલ' કલાકારોના ફેરફાર સાથે રજૂ કર્યું. એમાં 'પ્રસન્ન'નું સ્ત્રી-પાત્ર ભજવ્યું. ઊગતી યુવાની, ઊર્મિલ અભિનય અને સુમધુર કંઠથી 'લીયો રાજ ગુલાબનાં ફૂલડાં' ગીતમાં ભાંગવાડી થિયેટરમાં પ્રેક્ષકોનાં મન જીતી લીધાં. નાટ્યરસિકોએ એ ગીતના 21 વન્સ મોર આપ્યા અને 21 વખત આ ગીત અનોખા ભાવ સાથે રજૂ થયું. સંસ્થાના શેઠ હરગોવિંદદાસે તેની કદરૂપે અંબાલાલ નાયકને 10 તોલાના સોનાના દાગીના ભેટ આપ્યા.

1925માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં હતા ત્યારે લગ્ન કરવા માટે સંસ્થામાંથી રજા લઈને વતન લાખવડ(જિ. મહેસાણા)માં આવ્યા હતા ત્યારે કવિ જી. એ. વૈરાટીનું 'વીરપૂજન' નામનું નવું ઐતિહાસિક નાટક રજૂ કરવા અંગે એમના લગ્નના દિવસે જ તાર મળ્યો. આથી તેઓ લગ્નમંડપમાંથી સીધા જ મુંબઈ શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં હાજર થઈ ગયા અને કલાકાર તરીકેની ફરજ બજાવી. 'વીરપૂજન' નાટક ખૂબ સફળતા પામ્યું અને મહિનાઓ સુધી થોકબંધ પ્રેક્ષકો ઊભરાતા રહ્યા.

1933માં શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ નામની સંસ્થા ભાગીદારીમાં શરૂ કરી; 34 વર્ષ પછી અંબાલાલભાઈ અને તેમના બંધુ ત્રિભુવનદાસે તે ચાલુ રાખી. નાટ્યકલામાં અનેક કલાકારો તૈયાર કર્યા. આ સંસ્થામાં અંબાલાલ નાયકનાં લખેલાં નાટકો રજૂ થયાં અને તેમણે તેનું દિગ્દર્શન કરવા ઉપરાંત એમાં મુખ્ય ભૂમિકા પણ ભજવી. આ સંસ્થાએ કચ્છ, કાર્કિયાવાડ, ગુજરાતમાં ઉદ્દ, હિંદી અને ગુજરાતી નાટકો રજૂ કરીને નાટ્યજગતમાં ચાહના અને ખ્યાતિ મેળવ્યાં. ‘સુભાષ બોઝ’ નાટકમાં તેમણે ‘સુભાષ’ની ભૂમિકામાં ખૂબ જીવંત અભિનય આપ્યો તેથી તેઓ ‘સુભાષ’ના નામે ઓળખાવા લાગ્યા. માલિકીની સંસ્થા એમના પિતાજીના અવસાન પછી 1966માં બંધ કરી. વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ), શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર, શ્રી આર્ય નાટક સમાજ તથા શ્રી રાગિણી કલાકેન્દ્રમાં દિગ્દર્શક તરીકે કામગીરી બજાવી અને ભૂમિકાઓ ભજવી. ઉષા થિયેટર્સ ભાવનગરમાં ‘જિગર અને અમી’ નાટક રજૂ કર્યું એમાં દાદાજીના પાત્રમાં રજૂ થયા. આ નાટકના ભાવનગરમાં 1974માં અંદાજે સળંગ 150 પ્રયોગો થયા હતા.

મોહનલાલાજી, ચૂનીલાલ (‘દુર્ગાદાસ’) તથા વિહલદાસ ભોજકનો અંબાલાલ નાયકની કારકિર્દી ઘડવામાં અગત્યનો ફાળો હતો; જ્યારે જયશંકર (‘સુંદરી’) માસ્તર ત્રિકમ (‘સુરભિ’) તેમજ નાનજી શંકર નાયક(‘મીનળ’) ની ભૂમિકા જોઈને તેમણે અભિનયના સંસ્કાર ઝીલ્યા હતા.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી દ્વારા 23 સપ્ટેમ્બર, 1979ના રોજ અમદાવાદના જયશંકર ‘સુંદરી’ નાટ્યગૃહમાં એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમણે આ પ્રસંગે ‘બિલ્વમંગળ’ નાટકના એક દૃશ્યમાં ‘રામદાસ’નું પાત્ર ભજવી બતાવ્યું હતું. તેમણે નાટકો લખવા ઉપરાંત દિગ્દર્શન પણ સંભાળ્યું હતું. રંગભૂમિના રંગે રંગાયેલ અંબાલાલભાઈએ રાષ્ટ્રીય લડતમાં ભાગ લીધો હતો અને નમક સત્યાગ્રહમાં જોડાયા હતા. તેમણે ખાદીનો પહેરવેશ ધારણ કર્યો હતો.

સ્વભાવે શાંત, સાદગીવાળા, સત્યવક્તા, પ્રામાણિક, નિરભિમાની, નિષ્ઠાવાન તેમજ મિલનસાર હતા.

ઉદ્દ, હિંદી, ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ગુજરાતમાં તેમજ પરપ્રાંતોમાં પણ નિષ્ણાતસહજ અભિનયકલાથી પુષ્કળ નામના પામ્યા હતા.

◆ નાયક ઓધવલાલ અંબાલાલ

કર્મસંજોગ	જયંતિ	27 જાન્યુ., 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	હમીરરાવ	1934	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	વસંતકુમાર	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	હરકિસન	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	કિરીટ	1936	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	આર્યક	15 મે, 1937	કવિ જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	પ્રકાશ	ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	પરિમલ	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	જસુભા	23 સપ્ટે., 1938	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

સિનેમાની સુંદરી	શ્રીકાન્ત	24 ઓક્ટો., 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	પ્રવીણકુમાર	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	ભોજરાજ	6 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	ચન્દ્રકદેવ	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ખાવિંદને ખાતર	પેસી	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	નરહરિ	20 જાન્યુ., 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	સુરેન્દ્ર	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	પ્રકાશ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	વિનોદચંદ્ર	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હસ્તમેળાપ	વિજય	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	સમીર	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રમાં અંદાજે 15 વર્ષથી અધિક સમય વિવિધ નાટકોમાં તેમણે ભૂમિકા ભજવી હતી.

◆ નાયક કચરાલાલ શિવરામ (જ. 1902; અ. 5 મે 1975)

વીરપૂજન	પ્રેમાનંદ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	તપોચંદ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	યશવંતરાવ	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી, મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	મકરંદ	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	જાગીરદાર	29 ઓગસ્ટ, 1935	કવિ કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જ્વાલાપ્રસાદ	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	સેનાપતિ	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદય-પ્રભાત	વિષ્ણુકુમાર	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	આદિત્યસેન	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

દેવી સંકેત	જનક	12 નવેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	શ્રીકાન્ત	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધનમુક્તિ	રોહિતલાલ	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	વનો કાકો	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	વ્રજકિશોર	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	સુમંત	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	પ્રસાદજી	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	ગિરીશ	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	ધનકુબેર	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	જગદીશ	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	બલરામ	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	હરિશ્ચંદ્ર	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળજ્યોતિ	ભગત	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	ધનશ્યામ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	શ્રીધર	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	કેશવલાલ	30 જાન્યુઆરી 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	અમીધર	30 ઓગસ્ટ 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	શ્યામલાલ	18 ડિસેમ્બર 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	અનંગપાળ	26 માર્ચ 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	રાયમોહન	6 ઓગસ્ટ 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	જશવંતરાય	22 જુલાઈ 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	જયરાજ	7 એપ્રિલ 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમુદ્રગુપ્ત	નાગરાજ	29 જૂન 1955	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

કચરાલાલ નાયક

વતન : કડી (ઉ.ગુ.). એમની અભિનયકલા પર પ્રસન્ન થઈ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના તત્કાલીન પ્રમુખ સર ચીનુભાઈ માધવલાલે મખમલનો પોશાક બનાવી ભેટ આપ્યો હતો. એમની કલાના કદરદાન પ્રેક્ષકો તરફથી પ્રાણલાલ દેવકરણ નાનજીના હસ્તે 5 તોલાનો સુવર્ણચંદ્રક, દોઢ તોલાની સોનાની સાંકળી અને રૂ. 350 રોકડા આપીને તેમનું સન્માન કરાયું હતું.

એમની વખણાયેલ ભૂમિકાઓ : ‘ગાડાનો બેલ’માં વનોકાકો, ‘સર્વોદય’માં શ્યામલાલ તથા ‘જય જવાન’માં કૃષ્ણલાલ મુખ્ય છે.

નિપુણ કલાકાર ઉપરાંત તેઓ કુશળ દિગ્દર્શક પણ હતા.

◆ નાયક કેશવલાલ (‘કપાતર’)

વિક્રમ ને શનિ	પંડિત	24 મે, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીર નાર આશા	નટુ	3 ઓક્ટોબર, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતવીણા	માણેકલાલ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	ચંદનમલ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	વૈકુંઠ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	બટુક શર્મા	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	શૃંગારચંદ	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	મફતલાલ	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	શિવ શર્મા	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર ભૂષણ	વચ્છરાજ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	માધવજી	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતીપ્રભાવ (હિંદી)	શિવરામ	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	ગરીબદાસ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	રવજી	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	જનાર્દન	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદય-પ્રભાત	સરૂપચંદ	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	ભાર્ગવ	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

હાસ્યરસના અભિનેતા. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં એમની અને આણંદજી પંડ્યા(‘કાઠિયાવાડી કબૂતર’)ની જોડી હતી અને એ બંને હાસ્ય-અભિનેતા ખૂબ જ્યાતિ પામ્યા હતા.

◆ નાયક કેશવલાલ અંબારામ (‘સરસ્વતીચંદ્ર’)

વિજય-કમળા	અજિત	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	લવ	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	નારદ	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રી ભદ્રાયુ	ભદ્રાયુ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909		શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	માર્સેલ્સ	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરસ્વતીચંદ્ર	સરસ્વતીચંદ્ર	1912	નાટ્યરૂપાંતર : છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
પૃથ્વીપુત્ર	ભગદત્ત	10 જુલાઈ, 1920	લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મહાદેજી શિંદે	વિશ્વાસરાવ	1924	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
મનોરમા	માધવ	1 જાન્યુઆરી, 1925	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
મહારાષ્ટ્ર કેસરી	દેવરાજ	16 ઓક્ટોબર, 1933	રામજીભાઈ નાગરદાસ પ્રણામી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
વીર જયસિંહ	કિરતસિંહ	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	ગોવિંદરાય	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1912માં ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નાટકમાં ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના પાત્રમાં ઉત્કૃષ્ટ અભિનય કરવાથી તેઓ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ તરીકે નામના પામ્યા.

◆ નાયક કેશવલાલ પ્રેમચંદ (જ. 4 જાન્યુઆરી 1905; અ. -)

વિશ્વલીલા	સુમિત્રા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	કવિ અંબાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સૌભાગ્ય સુંદરી	ગુણવંતી	1922	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

સૌભાગ્યનો સિંહ	બ.ડી. બેગમ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	લલના	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પરમભક્ત પ્રહલાદ	ભડકાસુર	26 ઓક્ટો., 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	રતિલાલ	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભશ્રીમંત	મતાદિન	25 એપ્રિલ, 1946	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	રામજી પટેલ	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગોપીનાથ	મથુર	25 માર્ચ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	તુળજારામ	25 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	ખરશેદજી	24 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	શકુનિ	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	હરિવદન	19 જાન્યુ., 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	હરિદાસ	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	બલરામ	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	દામોદર	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	ભિલ્લુ	22 ઓક્ટો., 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માયા ને મમતા	પ્રીતમ પહેલવાન	27 જૂન, 1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	મહીપતરામ	4 માર્ચ, 1965	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પરભવની પ્રીત	માવલો	20 ઓક્ટો., 1965	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	શાંતિલાલ માસ્તર	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાગરનાં મોતી	મોઘાલાલ	14 ફેબ્રુઆરી, 1970	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાસુના વાંકે	મંગળદાસ	3 એપ્રિલ, 1971	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સૌભાગ્ય-કંકણ	લહેરચંદ લોભી	5 ઓગસ્ટ, 1972	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અમર હો તારો ચાંદલો	સુખનાથ	17 ઓગસ્ટ, 1974	લેખક : કવિ કાંતિ મહેતા, નાટ્ય-સંસ્કરણ પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પ્રીતનાં પારખાં	બાલુભાઈ મારફતિયા	11 ડિસેમ્બર, 1975	નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોહાગ-સિંદૂર	બાબુલાલ બંદરવાળા	14 જુલાઈ, 1977	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*અગાઉનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

જન્મ ઉંઢાઈ ગામ, જિ. મહેસાણા. નાયક કોમમાં જન્મ હોવાથી વારસાગત સંસ્કારો પ્રાપ્ત થયા. પ્રાથમિક કેળવણી લીધા પછી નાટ્યક્ષેત્રે જોડાયા. મોરબી આર્યસુબોધ, વાંકાનેર કંપની, મુંબઈ ગુજરાતી અને આર્યનૈતિક નાટક સમાજ જેવી વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી અને તેઓ નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યા. 1947માં ઉત્તમલક્ષ્મીબહેનની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા; ત્યાં લાંબા સમય સુધી સંસ્થાએ ભજવેલાં અનેક નાટકોમાં વિશેષ સંખ્યામાં હાસ્યરસની ભૂમિકાઓ સફળતાપૂર્વક ભજવી.

મુકુંદભાઈ ગોરડિયા દ્વારા શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં કેશવલાલ નાયકનો ષષ્ટિપૂર્તિ મહોત્સવ 26 ડિસેમ્બર, 1977ના રોજ ઊજવવામાં આવ્યો હતો. હાસ્યરસની ભૂમિકામાં એમણે ખૂબ ખ્યાતિ મેળવી હતી. યુવાન જેવા તરવરાટથી તેઓ 60 વર્ષ પછી પણ ભૂમિકાઓ ભજવતા હતા. ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી એમનું સન્માન 23 સપ્ટેમ્બર, 1978ના રોજ અમદાવાદમાં જયશંકર 'સુંદરી' નાટ્યગૃહમાં કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ નાયક કેશવલાલ શોભારામ

* રામવિયોગ	મંથરા	10 જુલાઈ, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	ચંબેલી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	શિવલી	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	મોંઘી	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	દિવાળી	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	કૈકેયી	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અશ્રુમતી	દરજણ	4 નવેમ્બર, 1905	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવતગીતા	રતન	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

વતન જગુદણ (જિ. મહેસાણા). ‘રામવિયોગ’માં મંથરા અને ‘અશ્રુમતી’માં દરજણની ભૂમિકા પ્રેક્ષકોમાં પ્રશંસા પામી હતી.

◆ નાયક ગણપત બેચર

ભોજરાજ	વિજયા	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પાર્વતી	પાર્વતી	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	અશ્રુમતી	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદારબા	રૂપાંદે	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	રાણી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	રાણી	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	ભાણી	22 ફેબ્રુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	ગંગા	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	બેગમ	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	ધોબણ	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવતગીતા	સત્યવતી	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	ભાનુમતી	1908	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રી ભદ્રાયુ	રાણી	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	-	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક ગિરધર વિકલભાઈ

મધુબંસરી	મૌલાબક્ષ	28 જુલાઈ, 1917	બૅરિસ્ટર વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યનો સિંહ	કામેશ્વર	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૂરજહાં	ઘેલો કુંવર	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	રામપ્રસાદ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	કિશોરચંદ્ર	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	નરસિંહ	1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	અડાજનિયો	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	હાસમ	1929	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
--	------	------	-------------------------	-------------------------------

◆ નાયક ગોવિંદરામ મોતીરામ

મનહર-મેના	લાલદાસ	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	તારાપીડ	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માયા-મોહિની	રત્નસિંહ	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	ભૂરિવસુ	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	કણ્વ	ઓક્ટોબર, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પોતાની નાયક નાટક કંપની કરી હતી. તેઓ ઉત્તમ અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને સંગીતકાર હતા. 1914માં જૂનું નાટક 'માલતી-માધવ'માં માલતી તરીકે ભોગીલાલ કાળિદાસ નાયક અને માધવ તરીકે ગોવિંદરામ નાયકની બેલડીએ મધુર કંઠથી રજૂ કરેલાં ગીતોને લોકચાહના મળી હતી.

◆ નાયક ગોવિંદ રાયચંદ

રામચરિત્ર	મંથરા	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	ભીલબાળા	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	લક્ષ્મી	27 ઓગ., 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	વેલી	30 સપ્ટે., 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરમંડળ	લીલી	16 ડિસે., 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	ઇન્દુ	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યસુંદરી	માલતી	19 ઓક્ટ., 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	જીવી	18 ઓક્ટો., 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

નંદબત્રીસી	મેના	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનો રંગ	માણેક	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભક્તિવિજય	કુમતિ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	હિંડબા	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	હિંડબા	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	પાંચી	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	કમળી	25 નવે., 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
શકુંતલા	શકુંતલા	1914	-	શ્રી દેશી નાટક સમાજ લિમિટેડ

વિશેષ વિગત :

વતન લાખવડ (જિ. મહેસાણા) 1915માં વિહ્વલદાસ હેમજીભાઈ મનીપુરિયાની શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજના સંગીત વિભાગમાં જોડાયા. બાળનટોને નૃત્યનું શિક્ષણ આપતા.

◆ નાયક ચંદુલાલ હીરાલાલ (‘સંદલ’)

બુદ્ધદેવ	રાહુલ	1922	બ્યાકુલ સાહેબ	બ્યાકુલ ભારત થિયેટ્રિકલ કંપની
અસીરે હીર્સ	ઝંઝટ	1923		ગ્લોબ થિયેટ્રિકલ કંપની
ઈન્દ્રસભા	સબ્જપરી	1923		ગ્લોબ થિયેટ્રિકલ કંપની
વીરપૂજન	સંદલ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	વારુણી	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	માધવી	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટીમણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	દેવદાસી	ઓગસ્ટ 1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	સંન્યાસી	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
લગ્નબંધન	સુરંગી	1929	જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

રણગર્જના	ગુલાબ	10 ઓક્ટોબર, 1929	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમ્રાટ હર્ષ	માણેક	17 જાન્યુઆરી, 1931	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જય ચિત્તોડ	ગજરા	30 જાન્યુઆરી, 1932	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમરહાક	રાધા	1 ફેબ્રુઆરી, 1934	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	કમળા	મે, 1935	પરમાનંદ ત્રાપજકર જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સળગતો સંસાર	જ્યોતિ	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સુખી કે દુઃખી	ચંચળ	29 માર્ચ, 1937	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વીરપસલી	માલી	10 જૂન, 1944	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સંસારશોભા	માનકુંવર	30 જૂન, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વહુના વાંકે	સરકસ સુંદરી	23 ઓગસ્ટ, 1945	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમયસર	ધોબણ	1945	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ચંદુલાલ નાયક 'સંદલ'

વતન કડી (ઉ.ગુ.). અભ્યાસ ગુજરાતી 3 ધોરણ. પિતા નાટકો માટેની માથાની વિગો બનાવતા. માત્ર 8 વર્ષની ઉંમરે બ્રિટાનિયા થિયેટ્રિકલ કંપનીથી શરૂઆત કરી. આ ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થામાં અભિનયની પ્રાથમિક તાલીમ મળી. શ્રી દેશી નાટક સમાજ (શાખા) તથા શેઠ બરકત ઉલ્લાખાનની ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થા ગ્લોબ થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં રહ્યા. આ સંસ્થામાં માત્ર બે ગુજરાતી કલાકારો હતા.

'વીરપૂજન' નાટકમાં 'સંદલ'ના પાત્રમાં 'આ બાલ્યવયમાં કોઈનાં માતાપિતા મરશો નહિ' ગીતમાં 7 વન્સ મોર મેળવ્યા. સિકંદરના પાત્રમાંનાં 4 ફરમાન ખૂબ જ લોકપ્રિય થયાં અને એની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી. જૂનાં નાટકો 'સતી પદ્મિની'માં કમળા, 'અજિતસિંહ'માં સવિતા, 'બોલતો કાગળ'માં મેનાનો અભિનય યાદગાર બન્યો તથા 'વીર રમણી'માં માધવીના પાત્રમાં 'છોટી ઉંમર મેરી બારા બરસ કી' ગીતમાં વન્સ મોર મેળવ્યા. આર્યનૈતિક અગાઉના

'સુરદાસ'માં ચિંતામણિની ભૂમિકા પણ ભજવી હતી.

1947માં એમના વડીલ બંધુ બળદેવપ્રસાદની શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજમાં જોડાયા. તેમાં અભિનય, દિગ્દર્શક અને વ્યવસ્થાપકની જવાબદારી સંભાળી. 1968 સુધી વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. જીવનપર્યંત આ નાટ્યસંસ્થામાં જ રહ્યા.

◆ નાયક ચીમનલાલ કસ્તુરચંદ ('સંજય') (જ. અંદાજે 1913; અ. -)

ગર્ભસંસ્કાર	અરવિંદ	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પરમભક્ત પ્રહલાદ	ઇન્દ્ર	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિમળજ્યોતિ	લલિત	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	શેખર	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

જીવનના ત્રણ દસકા ઉર્દૂ-હિંદી રંગભૂમિ પર વિવિધ નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો.

ચલચિત્રોમાં 'મધુર મુરલી'માં કૃષ્ણ, 'પ્રેમ કી રાગિની', 'મુફલિસ આશક', 'પોસ્ટ બોક્સ નં. 999' વગેરેમાં અભિનય કર્યો. 1946માં પોતાની માલિકીની શ્રી વિજય નાટક સમાજ અને શ્રી ભગવતી નાટ્યકલા મંદિર સંસ્થાઓ કરી.

ઉર્દૂ-હિંદી રંગમંચના કુશળ અભિનેતા.

◆ નાયક ચીમનલાલ પ્રભાશંકર

વાસનાનાં વહેણ	મદનરાય	માર્ચ, 1933	કવિ જામન	ગુજરાત કલામંદિર
કાળી વાદળી	અનિલ	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રસના રાસ	હીરિયો	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
ત્રિક્ષુકબાબા	જાદવ	ફેબ્રુઆરી, 1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણનો સિંહ	અલાદાદ	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રખે ભૂલતા	વસંત	21 જુલાઈ, 1940	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ

◆ નાયક ચૂનીલાલ જીવરામ ('કીર્તિકુમાર') (જ. 1903; અ. 20 નવેમ્બર 1977, મુંબઈ)

નવું ને જૂનું	વસંત	27 ઓક્ટોબર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર
સંવાદી સૂર	નિરંજન	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર
નગદ સોદો	વિલાસ	5 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર
કોલેજિયન	કિશોર	29 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર
વાસનાનાં વહેણ	રામુ	માર્ચ, 1933	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલામંદિર
વિધિનો વાંક	વીરેન્દ્ર	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

હન્ટરવાળી	બદમાશ બાબુ	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સમરહાક	રણરાજ	ફેબ્રુઆરી, 1934	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	નિશાનાથ	મે, 1935	પરમાનંદ ત્રાપજકર કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જદુનાથ	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	જગત શેઠ	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	કીર્તિકુમાર	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદય-પ્રભાત	વાસુદેવ	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	ઇન્દ્રસેન	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	તક્ષક	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	બંસીધર	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	જામહોથી	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	કૃષ્ણકાંત	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	સજ્જનરાય	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	મન્યનકુમાર	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	વાસુદેવ	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	નંદકુમાર	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	નવનીત	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	સુરેશ્વર	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	શિશિર	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	અજિત	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	રમાનાથ	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સૈનિક	જોરાવર	25 જાન્યુઆરી, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	દુર્યોધન	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	કુંદનલાલ	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ-જ્યોતિ	બાકરઅલી	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	ઘનશ્યામ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	વ્રજલાલ	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	વિશ્વનાથ	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	ફિરોઝખાન	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	મનમોહન	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હૈયાની હકૂમત	રૂસ્તમજી	11 ઓક્ટોબર, 1954	સોરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	સુધાકર	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	સૌભાગ્યચંદ	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રવણકુમાર	સુબાહુ	24 ડિસેમ્બર, 1956	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારલક્ષ્મી	શિવનાથ	9 મે, 1958	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહમંદિર	વિનયકાંત	12 ડિસેમ્બર, 1960	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	ડૉક્ટર	4 માર્ચ, 1965	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

યૂનીલાલ નાયક 'કીર્તિકુમાર'

વતન અમદાવાદ. સ્વ. અમૃત કેશવ નાયક સ્થાપિત શાળામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધું. સંગીતશિક્ષકે એમના મધુર કંઠની પ્રશંસા કરી. પિતાજીએ અભ્યાસ છોડાવીને કરિયાણાની દુકાને બેસાડ્યા, પરંતુ તેમણે એ છોડી દઈને રંગભૂમિ પર રૂ. 5ના પગારથી શરૂઆત કરી. ત્યારબાદ નાટ્યસંસ્થાઓ બદલતા રહ્યા અને અભિનયક્ષેત્રે ઉત્તરોત્તર સફળતા મેળવતા રહ્યા. જીવનના 3 દસકા શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં વિવિધ નાટ્યકારોના વિવિધ રસનાં નાટકોમાં અનેકવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. 'વડીલોના વાંકે' નાટકમાં 'કીર્તિકુમાર'ની ભૂમિકા 461 વખત ભજવી છે. 22 સપ્ટેમ્બર, 1966ના રોજ સ્વેચ્છાએ રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લીધી. મુંબઈ નગરપાલિકા તરફથી 12 માર્ચ, 1966ના રોજ અને ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 30 સપ્ટેમ્બર, 1973ના રોજ એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ નાયક યૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ ('દુર્ગાદાસ') (જ. 1884; એ. 5 એપ્રિલ 1952)

રામચરિત્ર	મંદોદરી	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત	સરસ્વતી	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	રાણી	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
પ્રવીણસાગર	સાગર	1916	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી-પુરુરવા	પુરુરવા	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ, કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	કનક	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મહારાજા શાન્તનુ ને યોજનગંધા	શાન્તનુ	1916	પ્રાણલાલ ગિરધરલાલ ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ	દુર્ગાદાસ	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મીનળ-મુંજાલ	મુંજાલ	31 ઓગ., 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	ફાણવીસ	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપૂજન	જયમલ	29 જાન્યુ., 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	યશોવર્મન	19 નવે., 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	ઓઢજી	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

યૂનીલાલ લક્ષ્મીરામ
નાયક 'દુર્ગાદાસ'

'સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ' નાટકમાં 'દુર્ગાદાસ'ના પાત્રમાં જીવંત અભિનય આપવાને પરિણામે તેઓ 'દુર્ગાદાસ' તરીકે ઓળખાયા.

1927માં માલિકીની શ્રી દુર્ગાદાસ નાટક સમાજ શરૂ કરી, અને 2 વર્ષ પછી તે બંધ થઈ. નાટ્યક્ષેત્રે અભિનય-તાલીમ આપી અને નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું.

◆ નાયક છગન નાગરદાસ ('રોમિયો') (જ. 1902; અ. 24 ઓગસ્ટ 1956, વડોદરા)

સૌભાગ્યનો સિંહ	ધનેશ્વર	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	શાહજહાં	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	અમીધર	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	રોમિયો	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	રેવાશંકર	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	કનૈયો	21 ફેબ્રુ., 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	સચિનવાળા	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	સરદાર ફઝલ	1929	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	ચંપક	4 જાન્યુ., 1930	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાપના બોલ	ચંદ	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	સુદર્શન	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મ-સંજોગ	દુલેરાય	23 જાન્યુ., 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	રાજારામ	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જેન્ટલમેન ડાકુ	બાલુ બાફ્લાજી	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	ચંપક શેઠ	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	શ્યામરાવ	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કીર્તિવિજય	વધુમલ	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	જોરાવરસિંહ	13 સપ્ટે., 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સરચ્ચા હીરા (ઉદ્દૃ)	-ચંદ્ર	7 જાન્યુઆરી, 1935	નાટ્યરૂપ : મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	સોમેશ્વર	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	રસિકલાલ	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	પ્રાણશંકર	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	મૂળરાજ	જાન્યુઆરી 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	નેકર	ફેબ્રુઆરી 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જોબનના જાદુ	કામેશ્વર	30 જુલાઈ, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શતરંજના દાવ	શર્વિલક	15 મે, 1937	કવિ જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	પ્રાણલાલ	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	ન્હારસિંહ	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	કુસુમકાન્ત	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમરપ્રભા	મંજુલ	1938	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	શામજી	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	નવનીતલાલ	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	કામેશ્વર	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

રાજાધિરાજ	લક્ષ્મીશંકર	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	ડૉક્ટર ઘનશ્યામ	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	રમતારામ	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દૈવી સંકેત	મહેશ્વર	12 સપ્ટે., 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	નાદાર શેઠ	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	માવો	21 જાન્યુ., 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	તનસુખ દેસાઈ	25 ફેબ્રુ., 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી પ્રફુલ્લ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	દમનલાલ	9 ઓક્ટો., 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	છગનલાલ	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધનમુક્તિ	વિસ્મય	14 ફેબ્રુ., 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	ડૉ. નિયોગી	19 ઓક્ટો., 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	અરુણકાન્ત	15 ફેબ્રુ., 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	મંડુક	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	પરાશર	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	અશ્વિન	ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	વામન	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	હરિવલ્લભ	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	સારાભાઈ	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	લક્ષ્મણ	15 ઓક્ટો., 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	જગમોહન	19 જાન્યુ., 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ-જ્યોતિ	મનહર	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	હસમુખ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	ભંગડનાથ	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	કેશવલાલ	3 જાન્યુ., 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	ધનવંત	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	નટવર	18 ડિસેમ્બર 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વીરદાદા જશરાજ	ખેમરાજ	26 સપ્ટે., 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	તનમન	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	દમનલાલ	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	ગુલાબ	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	પ્રતાપ	18 સપ્ટે., 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	કુન્દન	27 ઓક્ટો., 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

છગન નાયક 'રોમિયો'

શરૂઆતમાં તારાબાઈ સેન્ડોના સરકસમાં રહ્યા, પછી દોરાબજી મેવાવાળાની નાટ્યસંસ્થા, ઈમ્પીરિયલ નાટક મંડળીનાં નાટકોમાં અભિનય આપવાની શરૂઆત કરી. 1928માં 'તરુણીના તરંગ' નાટકમાં 'રોમિયો'ના પાત્રમાં જીવંત અભિનય આપવાથી તેઓ 'રોમિયો' તરીકે ઓળખાયા.

1932માં 4 ભાગીદારો સાથે શ્રી ભવ્ય કલાદર્શક નાટક સમાજ શરૂ કરી અને ટૂંક સમયમાં જ તે બંધ થઈ. ગુજરાતી ચલચિત્રો 'મંગળકેરા', 'ગુણસુંદરી', 'જવાબદારી' વગેરેમાં અભિનય આપ્યો. તેઓ ઉચ્ચ કક્ષાના હાસ્યરસના અભિનેતા હતા. શ્રી દેશી નાટક સમાજનો વડોદરામાં 'સર્વોદય' નાટકનો સળંગ 99મો પ્રયોગ ભજવ્યા પછી 24 ઓગસ્ટ, 1956ના રોજ એમનું અવસાન થયું.

એમના વારસોએ 'રોમિયો કલા મંદિર' સંસ્થા દ્વારા 'રાંકનું રતન' નાટક રજૂ કર્યું હતું. જાડાસણમાં એમના નામનો 'છગન રોમિયો હોલ' બંધાવ્યો છે.

◆ નાયક છોટાલાલ કાશીરામ

કુલીન કાન્તા અથવા વનરાજ વિજય	વનરાજ	29 જૂન, 1989	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	કનક	4 જાન્યુઆરી, 1890	(ડૉ.) પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હરિશ્ચંદ્ર	કાર્તિક સ્વામી	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	રાજ	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુંદબાળા	કેસરીસિંહ	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	રસિક	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક છોટાલાલ માણેકલાલ ('તોરલ')

માયામોહિની	માયા	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતીમાધવ	માલતી	10 જૂન, 1913	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	રાણી	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ સમાજ

વિશેષ વિગત :

નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કાર લોહીમાં જ વણાયેલા હતા. 'જેસલ તોરલ' નાટકમાં 'તોરલ'ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવવા બદલ છોટુ નાયક તે છોટુ 'તોરલ' તરીકે નામના પામ્યા. તે સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર નામાંકિત અભિનેતા હતા.

◆ નાયક જગન્નાથ

સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	દેશપાંડે	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	રાજારામ	1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	રંગીલ	23 ફેબ્રુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	રંગરાય	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	સુલતાન	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	વીરાજી	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાશ ?	પ્રાણશંકર	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	જનરલ મેકડોનલ્ડ	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	પરભો	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	ઇન્દ્રનાથ	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	જસરાજ	7 ડિસે., 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	રામરાય	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	વિજયરાય	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમય સાથે	મુકુન્દરાય	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન કુણઘેર (જિ. મહેસાણા). વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં અંદાજે 20 વર્ષ રહ્યા.

◆ નાયક જયશંકર શ્યામચંદ

મેવાડનો પ્રતાપ ચંદ	ચંચલા	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	પાંચી	19 ઓક્ટોબર, 1895	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	ચંચળ	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	કૈકેયી	8 જાન્યુઆરી, 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	મોતી	27 ઓગસ્ટ, 1898	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	કુમતિ	19 ઓક્ટોબર, 1901	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	ઇન્દ્રાણી	18 ઓક્ટોબર, 1904	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન લાખવડ (જિ. મહેસાણા). સોરાબજી ઓગરાની ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થાથી અભિનયની શરૂઆત. મુંબઈમાં મરકીનો રોગ ફાટી નીકળવાથી અંદાજે 20 વર્ષની વયે મુંબઈમાં જ અવસાન. તેઓ સંસ્કૃતનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

◆ નાયક જયંતિલાલ કાળિદાસ

છત્રપતિ શિવાજી	સાવિત્રી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળિદાસ	ચંપા	15 ઓક્ટોબર, 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચારુલતા	ચંપા	2 ઓગસ્ટ, 1924	ઓધવજીભાઈ વકીલ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમાજસેવા	સરલા	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંવાદી સૂર	રાધા	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન (જામન)	ગુજરાત કલા મંદિર
સત્તાનો લોભ	પદ્મિની	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
* બલિરામ	રત્નમાળા	30 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
* સુકન્યા	સાવિત્રી	9 ઓગસ્ટ, 1934	અનુવાદ : ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
મકરાણનો સિંહ	અબાબકર	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (જિ. મહેસાણા) સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર કુશળ કલાકાર.

♦ નાયક જેઠાલાલ દુર્લભરામ

કુલીન કાન્તા યાને વનરાજ વિજય	યૌવનશ્રી	29 જૂન, 1889	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શાર્કુંતલ	સાનુમતી	10 ઓગસ્ટ, 1890	રૂપાંતર : કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	કમળા	4 જાન્યુઆરી, 1890	(ડૉ.) પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હરિશ્ચંદ્ર	તારામતી	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	મોહના	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુંદબાળા	ચમન	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	ગુલાબ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નળ-દમયંતી	દમયંતી	17 ડિસેમ્બર, 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુંદર વેણી	કેસર	2 ડિસેમ્બર, 1893	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	
પ્રેમકલા	લક્ષ્મીબાઈ	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	વખ્તુબા	19 ઓક્ટો., 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	ચૌલાદેવી મૂલાણી	5 ઓગસ્ટ, 1896	રૂપાંતર : કવિ મૂળશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બોરિસ્ટર	દેવકોર	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	કૌશલ્યા	8 જાન્યુ., 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પુષ્પસેન પુષ્પાવતી	દુર્મતિ	23 એપ્રિલ, 1898	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી	

નૃસિંહાવતાર	દિતિ	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	રાણી	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	ધારાદેવી	30 ઓગસ્ટ, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	રાજરમણી	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	કલ્યાણી	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	સુમતિ	18 ઓક્ટો., 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીશી	ચારુમતી	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	ગુરુજી	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	હરકુંવર	3 નવેમ્બર, 1909	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	રાણી	1911	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહ-સરિતા	કાલિન્દી	15 નવેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાચંદ્ર	આશાદેવી	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	ભદ્રશીલા	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	અસૂયા	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	સુભદ્રા	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	મધુરી	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
છત્રપતિ શિવાજી	જીજાબાઈ	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર ઉત્તમ કક્ષાના અભિનેતા.

◆ નાયક દોલત નાથલાલ (કલા) (જ. 1916; અ. -)

અજાતશત્રુ	ડાયેના	7 ઓગસ્ટ, 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
લાખો ફૂલાણી	હીરૂ	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ

તારણાહાર	કૃષ્ણ	9 જુલાઈ, 1931	લાલશંકર હરજીવન મહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
કન્યાદાન	કલા	મે, 1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
સુખી કે દુઃખી	પુષ્પા	29 માર્ચ, 1937	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જન્મદાતા	ઇલા	સપ્ટેમ્બર, 1938	જામન	શ્રી જ્યોતિ નાટ્ય મંદિર
પ્રણયમંથન	ઇલા	જાન્યુઆરી, 1940	જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	મંજરી	21 જુલાઈ, 1940	જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
સવા રૂપિયો	મંજરી	14 ઓગસ્ટ, 1943	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
કુલીન કન્યા	મણિ	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સ્નેહલતા	વજેરામ	1951	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ.ગુ.). અભ્યાસ ગુજરાતી 4 ધોરણ, અંગ્રેજી 3 ધોરણ. દાદા હીરાલાલ માધવજી નાટ્યસંસ્થાના ગાયક કલાકાર તેમજ સંગીતકાર અને રાજગાયક ધરમપુર (વાંસદા).

કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળાની નાટ્યલેખક તરીકે શરૂઆત હતી. 'કન્યાદાન' નાટકમાં કલાના પાત્રમાં દોલત નાયકે કેળવાયેલા કંઠે ગીતો ઘૂંટી ઘૂંટીને ગાયાં, અને લોકપ્રિય થયાં. દોલત નાયકે 'કન્યાદાન' નાટકથી જ કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળાનું નાટ્યજગતમાં સફળ ગીતલેખક તરીકે સ્થાન નક્કી કરી આપ્યું.

'સવા રૂપિયો' નાટકમાં મંજરીના પાત્રમાં ગાયેલું 'માઝમ રાતનાં રે મીઠાં સોણલાં' આ ગીત ખૂબ જ લોકાદર પામ્યું. એના અનેક વખત 'વન્સ મોર' મળતા.

'નવીન સરોજ'માં માસિક રૂ. 27, 'શ્રીકાન્ત'માં રૂ. 91, 'લક્ષ્મીકાંત'માં રૂ. 301 પગાર મળતો હતો.

કરસનદાસ કારિયાની નાટ્યસંસ્થાનું મુંબઈમાં સંચાલન કર્યું. 'મેવાડી તલવાર' અને 'પુત્રપ્રતિજ્ઞા' નાટકો રજૂ કર્યાં. કૃષ્ણ ફિલ્મ કંપનીના ચિત્રમાં કામ કર્યું.

જૂનું નાટક 'સુકન્યા સાવિત્રી'માં સત્યવાનના પાત્રમાં સંગીતરત્ન માસ્ટર ભગવાનદાસ નાયક અને સાવિત્રીના પાત્રમાં દોલત નાયક રજૂ થયા હતા.

1954માં ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લઈ રહ્યા. ઉત્તરાવસ્થામાં ભક્તિરસમાં મગ્ન બની જતા.

♦ નાયક નાથાલાલ (વસઈ ડાભલા)

સુવર્ણપ્રભાત	શેઠ	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	ઓઘડ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	ઓઘડ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
લવકુશ	નાથો પટેલ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	સુદર્શન	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	બાપુ	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ નાયક નાથાલાલ ઉગરચંદ (જ. ; અ. 16 જાન્યુઆરી 1935, જાદર, જિ. સાબરકાંઠા)

વીરપૂજન	ચંદન	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	પાનાચંદ	19 જાન્યુઆરી, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	મેરૂ	ઓગસ્ટ, 1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	કંભજી	23 ડિસેમ્બર, 1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	ચંદન	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	છબીલો	19 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	મૂળજી	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	મોતિયો	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	સુખાનંદ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	વાઘજી	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	મથુર	25 જૂન 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	ભાર્ગવ	12 ફેબ્રુઆરી 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	જસરાજ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	અધીરદાસ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	રામજી શેઠ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	હીરજી	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

‘આલ્ફ્રેડ’ અને ‘બાલીવાલા’ એ બે નાટ્યસંસ્થાઓમાં અંદાજે 25 ઉપરાંત વર્ષ રહ્યા.

◆ નાયક નાથાલાલ ગોપાળ ('વીરા') (જ.; અ. 1970, અમદાવાદ)

ભદ્રાયુ	પિંગલા	22 સપ્ટેમ્બર, 1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	કોર્નેલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* બોલતો કાગળ	વીરા	29 મે, 1919	હરિહર 'દીવાના'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હસ્તમેળાપ	રામો પટેલ	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

જૂના નાટક 'બોલતો કાગળ'માં 'વીરા'ની ભાવવાહી સ્ત્રી-ભૂમિકા સફળતાપૂર્વક ભજવી તેઓ નાથાલાલ ('વીરા') તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા.

◆ નાયક નાનજી શંકર ('મીનળ')

મીનળ-મુંજાલ	મીનળ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	પાર્વતી	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મહાદજી શિંદે	લાલન	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
વીરપૂજન	શશીવદના	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	લીલાદેવી	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	લક્ષ્મીદેવી	16 એપ્રિલ, 1926	મણિલાલ 'પાગલ', કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	મીણાવતી	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	સાવિત્રી	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	દુર્ગાવતી	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	ચારણીદેવી	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	લક્ષ્મી	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	કાલિન્દી	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	સુવર્ણ	ફેબ્રુઆરી 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	શશીકળા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	રોહિણી	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

અંશાવતાર	મંદાકિની	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	ધીરાદેવી	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	સોમલદેવી	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	બેગમ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	વિશાખા	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જશોદા	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	ભાગીરથી	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	વસુંધરા	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	મહાક્ષત્રપ	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	દેવતાજિત	12 જુલાઈ 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ઐતિહાસિક નાટક 'મીનળ-મુંજાલ'માં 'મીનળ'ના પાત્રમાં આગવો અભિનય આપવાથી તેઓ એ નાટકથી 'મીનળ'નું નામાભિધાન પામ્યા.

નાનજી નાયક 'મીનળ'

પ્રભાશંકર નાયક 'રમણી'

◆ નાયક નારણદાસ મગનલાલ

મહાશ્વેતા કાદમ્બરી	કપિંજલ	17 જુલાઈ, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માયામોહિની	ભદ્રકુમાર	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

માલતી-માધવ	મકરન્દ	10 જુલાઈ, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	ધર્મદાસ	1914	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* સાગર-સરિતા	સાગર	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	દુષ્યંત	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગપદ્મા	મદનકેતુ	25 ડિસેમ્બર, 1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજ્યભક્તિ	પ્રણયસિંહ	10 ફેબ્રુઆરી, 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડકર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	અમરકુમાર	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	જનક	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* 'માનવીપ્રપંચ'નું નવસંસ્કરણ				

◆ નાયક નારણ સાંકળચંદ

ન્યાયસિંધુ	મોહિની	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	મુરા	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	લલિતા	1917	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	નાગરિકા	1918	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ભૂલનો ભોગ	ગંગા	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	વિમળા	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
સત્તાનો મદ	પ્રતિભા	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક પન્નાલાલ છગનલાલ

ખૂબસૂરત બલા	તાહેરા	1915		પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળી
જોહરે ઇસ્લામ	લયલા	1915		પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળી
શ્રીમતી મંજરી	ચંપા મારવાડણ	1915	મુનશી અબ્બાસઅલી	પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળી

ભાગ્યોદય	વાદળી	1919	મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
રાજા શંભાજી	સૂર્યાબાઈ	ડિસેમ્બર, 1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
માયાના રંગ	પરી	15 માર્ચ, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (ઉ.ગુ.). પિતા છગનલાલ પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળીના નામાંકિત કલાકાર હતા. જૂના નાટક 'મોહિનીચંદ્ર'માં વેશ્યા મોહિનીના પાત્રમાં 'હું મસ્તાન પ્રેમની મને કોઈ ન છોડો રે', 'ઉમાદેવડી'માં ભીખી નાયિકાના પાત્રમાં 'મધુર ગુલાબ જોઈ દિલ બન્યું દીવાનું', 'ઝહરી સાપ' (ઉર્દૂ) નાટકમાં 'કહું કૈસે શર્મ કી એ બાત મુશ્કિલ સે કટતી હય રાત નિગોડી' - ગીતો ખૂબ જ લોકપ્રિય થયાં. ચલચિત્ર 'સત્યનારાયણ'માં પણ સારો અભિનય આપ્યો હતો.

સોરાબજી કાત્રક, રામલાલ વલ્લભ નાયક, મોતીરામ બેચર નંદવાણા, પ્રાણસુખ 'એડીપોલો' પાસેથી તખ્તાની તાલીમ લીધી. તેમના અભિનય પર ખુશ થઈને રોયલ નાટક કંપનીએ 1919માં એમના લગ્નમાં રૂ. 1200 ભેટ તરીકે આપ્યા.

રસ્તામાં અકસ્માત થવાથી જીવનભર પગે ખોડ રહી જવા પામી હતી.

◆ નાયક પરસોતમ અંબારામ

સંન્યાસી	લીલી	6 જૂન 1912	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન નાયિકા	રસિકા	12 એપ્રિલ 1913	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કનકકેસરી	ચપલા	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	નંદા	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા- અગ્નિમિત્ર	તરલા	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ભૂલનો ભોગ	નવલ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
મીનળ-મુંજાલ	બંસરી	15 જૂન 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક પ્રભાશંકર જગજીવન (રમણી) (જ. 22 નવેમ્બર 1890, વડનગર; અ. 22 જાન્યુઆરી 1971)

નંદબત્રીશી	ચંદ્રમુખી	1906	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટકમંડળી
------------	-----------	------	----------------	---------------------------------

ચંદ્રભાગા	હીરા	22 મે 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટકમંડળી
નવલશા હીરજી	શાણી	3 નવેમ્બર 1909	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટકમંડળી
વસંતપ્રભા	દેરાણી	17 ડિસેમ્બર 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટકમંડળી
ભાગ્યોદય	તારા	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	રમણી	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	મનોરમા	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	સરસ્વતી	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	પ્રેમિલા	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	રમાદેવી	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એ કોનો વાંક	સરલા	1924	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
કોકિલા	કોકિલા	1926	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર. પિતા રાજગાયક હતા. બાલ્યકાળથી જ સંગીતના સંસ્કારો વારસામાં મળ્યા હતા. 7 વર્ષની વયે તાલ સાથે સ્વરબદ્ધ ગીતો ગાતા હતા. નૃત્ય અને અભિનયની તાલીમ લીધી. છોટાઉદેપુર, રાજપીપળા, બરવાની રજવાડામાં સંગીત રજૂ કરીને ભેટ-સોગાદો મેળવી.

1905માં શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના દિગ્દર્શક દયાશંકરે પરીક્ષા લીધી, તેમાં પાસ થયા. ‘નંદબત્રીશી’ નાટકમાં ‘ચંદ્રમુખી’ના પાત્રમાં ખ્યાતિ પામ્યા. મોહનલાલા અને પ્રભાશંકરની અભિનયજોડીએ પુષ્કળ નામના મેળવી. શાસ્ત્રીય સંગીતનું જ્ઞાન પંડિત વાડીલાલ શિવરામ નાયક પાસેથી મેળવ્યું. સંસ્થા સાથે 5 વર્ષનો નોકરીનો કરાર કર્યો. ઉર્દૂ તથા હિંદીનું જરૂરી જ્ઞાન પણ મેળવ્યું તેમજ ગુજરાતીનાં ઉત્તમ પુસ્તકોનું વાંચન કર્યું. સંસ્થા સાથે નોકરીનો કરાર પૂરો થયા પછી દેવગઢ બારિયામાં રાજગાયકના પદ પર રહ્યા. પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક મંડળી, લક્ષ્મીકાંત, આર્યનૈતિક અને રતનશા સિનોરની અને કવિ જામનની સંસ્થાનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

રોયલ નાટક મંડળીએ કરાંચીમાં કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનું ‘એક જ ભૂલ’ નાટક રજૂ કર્યું એમાં પ્રભાશંકરે ‘રમણી’ના પાત્રમાં ચિત્તાકર્ષક ભૂમિકા ભજવી, તેથી તેઓ આ નાટકથી પ્રભાશંકર ‘રમણી’ના નામથી મશહૂર થયા.

રતનશા સિનોરની સંસ્થામાં ‘પ્રખર વેર’ નાટકમાં એમની ‘રાણી’ની ભૂમિકા હતી. નાટકની પ્રથમ રાત્રિએ એમનો અવાજ અચાનક બેસી ગયો. સંસ્થાના દિગ્દર્શક રતનશા સિનોરે જાહેર કર્યું કે પ્રભાશંકરનો અવાજ બેસી ગયો છે. તેથી ‘રાણી’ની ભૂમિકા બીજો કલાકાર કરશે. પ્રેક્ષકોએ કહ્યું કે ‘પ્રભાશંકર બોલ્યા વગર માત્ર અભિનય

કરે' અને પ્રેક્ષકોના પ્રેમને લીધે પ્રભાશંકરભાઈએ 'રાણી'ની ભૂમિકા માત્ર અભિનય દર્શાવીને કરી.

કવિ જામનના 'બિલ્વમંગલ' નાટકમાં ચિંતામણિની ભૂમિકામાં પ્રભાશંકર અને રાધાની ભૂમિકામાં વાસુદેવ(તેમના પુત્ર)નો ભાવવાહી અભિનય જોઈ ભાવનગરના સર પ્રભાશંકર પટણીએ પ્રભાશંકરને શાલ અને વાસુદેવને સાફો ભેટ આપ્યાં હતાં.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નાટક અકાદમીએ 15 ઓગસ્ટ, 1964ના રોજ એમનું સન્માન કર્યું. 1966માં માનવ મંદિરના સ્થાપક પંડિત દેવેન્દ્રવિજયજીએ તેમને નટરાજની મૂર્તિ ભેટ આપી સન્માન કર્યું હતું. ઉત્તરાવસ્થામાં તેમણે ભક્તિભાવપૂર્વક જીવન ગાળ્યું હતું અને શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં.

◆ નાયક પ્રભાશંકર મૂઘાલાલ

રણસંગ્રામ	મોતી	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	ચંબેલી	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	રમણી	29 ઓગસ્ટ, 1936	કવિ કિશોરદાન	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	શ્રીધર	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	રાધા	25 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	ચિંતામણિ	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન પાંચોટ (જિ. મહેસાણા). શ્રી કીર્તિ નાટક કંપનીના માલિક. આ સંસ્થા ઘણાં વર્ષો ચલાવી અને નવા કલાકારોને અભિનયની તાલીમ આપી.

◆ નાયક પ્રભાશંકર લલ્લુભાઈ

ઉર્વશી-પુરુરવા	ઈન્દ્ર વ્યાસ	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ, કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	કૌટિલ્ય	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ	આલમગીર	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	ભિલ્લરાજ	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
વીરપૂજન	છત્રદેવ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	અનંગદેવ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વીર રમણી	હેસ્ટ્રી	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	સાંગલસિંહ	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	આલમગીર	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	અમરૂશા	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	રજબખાં	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	વીરુમલ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	વજનાદ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	ભીમદેવ	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	સૂરસિંહજી	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	મલિકાર્જુન	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	બ્રહ્મજિત	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક પ્રાણસુખ મણિલાલ (જ. 1910)

સૌભાગ્યનો સિંહ	પાર્વતી	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	દીવાળી	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	કાશી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	ઈંદુ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	કિશોરી	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	લલિતા	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	કુસુમ	21 ફેબ્રુ., 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	શહેરાં	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	તુલસી	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કુળદીપક	મેના	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળ
બાપના બોલ	મીઠી	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	વીજળી	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	કોયલ	21 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	નીલગંગુ	1932	મુનશી અબ્બાસ અલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જેન્ટલમેન ડાકુ	સુમન	1932	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	ચંદન	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	સરિતા	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	સોના	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	વીરા	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સચ્ચા હીરા (ઉર્દૂ)	મીઠી	7 જાન્યુઆરી, 1935	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	સુલોચના	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	રંગીલી	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	ચંચળ	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	માનબા	જાન્યુ., 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	લ્યૂસી	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જોબનના જાદુ	મોહિની	30 જુલાઈ, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	મદનિકા	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

ગરીબનાં આંસુ	પ્રભાવતી	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	ગંગા	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	લવંગિકા ઓઝા	5 ફેબ્રુઆરી, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમર-પ્રભા	મંજુલા	1938	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	સુંદરી	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	નિર્મળા	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	મોહિની	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	લલિતા	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	લેડી લલના	19 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	કાન્તિ	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ખાવિંદને ખાતર	કેટી	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુવર્ણપ્રભાત	બબલી	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ મ. ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	ઝુમકુ	1941	હરિભાઈ મ. ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

વિશેષ વિગત :

વતન : જગુદણ (જિ. મહેસાણા). પિતા ભવાઈના લોકપ્રિય કલાકાર. મોતીરામ બેચર નંદવાણાની શ્રી આર્ય નાટક સમાજ તથા પ્યારેલાલ વિહ્વરાવ મહેતાની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજમાં નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવી. પછી બાપુલાલ બી. નાયકની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં જોડાયા.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓમાં 'કુમળી કળી'માં કાશી, 'તરુણીના તરંગ'માં કિશોરી, 'સુવર્ણ-પ્રભાત'માં બબલી જેવી ભૂમિકાઓનો સમાવેશ થાય છે. ઉત્તરાવસ્થામાં 'નટમંડળ' જેવી પ્રયોગલક્ષી રંગભૂમિના 'મેના

ગુર્જરી'માં બ્રાહ્મણ અને 'મિથ્યાભિમાન'માં જીવરામ ભટ્ટનાં પાત્રોમાં કુશળ અને ચિરસ્મરણીય અભિનય દાખવ્યો. 'દર્પણ' સંસ્થામાં પણ થોડો સમય રહ્યા અને 'શ્રેયસ'માં નાટ્યશિક્ષક તરીકે કામ કર્યું.

પ્રાણસુખ મણિલાલ નાયક

વ્યવસાયી રંગમંચ પર છગન 'રોમિયો' અને પ્રાણસુખ નાયકની અભિનય-બેલડી ખૂબ લોકપ્રિય નીવડી હતી.

તેમણે પોતે અમદાવાદમાં સ્થાયી થઈ 'પ્રાણ થિયેટર્સ' સંસ્થા શરૂ કરી ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રમાં નાટકો, બાળનાટકો રજૂ કર્યાં.

એમણે નાટ્યકલાનું શિક્ષણ જયશંકર 'સુંદરી' પાસેથી લીધું હતું. ત્યારબાદ આપમેળે આપસૂઝથી કલાસાધના કરી ખૂબ લોકચાહના મેળવી હતી.

અર્વાચીન નાટ્યપ્રવૃત્તિમાં એમની ઉલ્લેખનીય ભૂમિકાઓ તે - 'મિથ્યાભિમાન'માં જીવરામ ભટ્ટ (19 જૂન, 1955), 'વિજયા'માં કાલિપદ (નોકર) (7 જાન્યુઆરી, 1956) તથા 'જુગલ જુગારી'માં ઉકો મારવાડી.

ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી અમદાવાદમાં 13 સપ્ટેમ્બર 1963ના રોજ તેમનું સન્માન કરી સ્મૃતિચિહ્ન તરીકે તેમને તામ્રપત્ર આપવામાં આવ્યું. એમનો ષષ્ટિપૂર્તિ મહોત્સવ 1976માં અમદાવાદના ટાઉનહોલમાં તત્કાલીન મેયર વાડીલાલ કામદારના અધ્યક્ષપદે ઊજવવામાં આવ્યો હતો. વડોદરા નગરપાલિકાએ પણ તેમનું સન્માન કર્યું હતું.

1974માં અભિનયકલા માટે ભારત સરકારે રાષ્ટ્રીય એવોર્ડથી તેમનું સન્માન કર્યું હતું. એવોર્ડ-સ્વીકાર પ્રસંગે તત્કાલીન રાષ્ટ્રપતિ ફખરુદ્દીન અલી એહમદને પણ હસાવ્યા હતા.

◆ નાયક પ્રાણસુખ માનચંદ (જ. 1879; અ. 1962)

સંગીત લીલાવતી	સગુણામંજરી	1891	કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સંયુક્તા	સંયુક્તા	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	સુભદ્રા	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભોજરાજ	જયા	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુંદર માધવ	સુંદર	1893	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પાર્વતી	સોનારણ	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	રાણી	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વસઈ (ઉ.ગુ.). અમૃત કેશવ નાયક સાથે ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થાઓમાં અભિનય આપેલો. બાલ્યકાળથી જ સંગીત પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ હોવાથી પંડિત વિષ્ણુનારાયણ ભાતખંડે, નથ્યનખાન ઘરાનાના ઉસ્તાદ મહંમદખાન, પંડિત વિષ્ણુ દિગંબર પળુસકર પાસેથી સંગીતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

‘પ્રાણ પ્રેમ પુષ્પમાળા’ ભાગ 1-2 અને ‘તત્વતરંગિણી’ પુસ્તકોની રચના કરી. ‘ઇમ્પીરિયલ’, ‘સાગર’, ‘રણજિત’ ચિત્ર-સંસ્થાઓમાં સંગીત દિગ્દર્શક તરીકે 12 વર્ષ ફરજ બજાવી. 1926માં એમની જ્ઞાતિના તેઓ પ્રથમ પ્રમુખ હતા.

◆ નાયક પ્રાણસુખ હરિચંદ (‘એડીપોલો’) (જ. અંદાજે 1883; અ. 1955)

વીણા વેલી	કઠિયારો	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	ગાંડિયો	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	શત્રુઘ્ન	26 ઓક્ટ., 1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	દુઃશાસન	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	કોલેટાઈન	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરસ્વતીચંદ્ર	દુષ્ટરાય ઋષભદેવ શર્મા	11 માર્ચ, 1912	નાટ્યરૂપાંતર : છોટાલાલ	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
બોલતો કાગળ	રણધીર (‘દીવાના’)	1912	હરિહર પુરુષોત્તમ સેવક	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
પરશુરામ	પરશુરામ	1913	કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
દેવી વત્સલા	ઘટોત્કચ	1916	પ્રભુલાલ દયારામ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનાટ્ય સમાજ
મહાદજી શિંદે	મહાદજી	1924	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સૌરાષ્ટ્ર-વીર	ભાથી લૂંટારો	1924	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
મનોરમા	પ્રતાપભાનુ	1 જાન્યુ., 1925	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સોરઠપતિ	દેવાયત પ્રણામી	ડિસેમ્બર, 1926	કવિ રામજીભાઈ નાગરદાસ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સત્તાનો મદ	બૃહસ્થ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	વિજયમલ	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

અજયધારા	અજયવર્મા	16 જાન્યુ., 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	વસુમિત્ર	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	અગ્નિકુમાર	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	રુદ્રદામા	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કોણ સમ્રાટ ?	કંપરાય પ્રાંતિજવાળા	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	બાલાજી	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	હમીર સુમરો પ્રાંતિજવાળા	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	રઘુવીર	1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	નેપોલિયન	1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જોબનના જાદુ	અવિનાશ	30 જુલાઈ, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	સત્યવીર	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	કૃષ્ણકાંત	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમરપ્રભા	ગુલ્સુ	1938	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	સેજકજી	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	અવિનાશ	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	કીર્તિકુમાર	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિદ્યાવારિધિ	રાજા	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પિતા ભવાઈના કલાકાર. અભિનય અને સંગીતનું પ્રાથમિક જ્ઞાન પિતા પાસેથી પ્રાપ્ત થયું. 8 વર્ષની વયે વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં પ્રવેશ. મૂળજી આશારામ સમક્ષ 'મોરી ભૈયાં ન પકડો ગિરધારી' એ ઠૂમરી સફળતાપૂર્વક ગાઈ બતાવી પસંદગી પામ્યા.

મૂળચંદ 'મામા' એમને આલ્ફ્રેડ નાટક કંપનીમાં લઈ ગયા. ત્યાં અમૃત કેશવ નાયક, મૂળચંદ 'મામા', ગોવિંદરામ મોતીરામ નાયક, રૂસ્તમજી શેઠ વગેરેનો અભિનય નિહાળવા મળ્યો. 'મહંમદશા ગીઝની' નાટકમાં

ઈમરનના પુત્રની બાળ-ભૂમિકામાં આંખમાં આંસુ લાવીને ગીત ગાવાથી વન્સ મોર મળ્યા. દિગ્દર્શક રતનશા પ્રસન્ન થયા અને તેમને પારસી ઇમ્પીરિયલમાં રાખ્યા. 1899માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા.

પ્રાણસુખ હરિચંદ નાયક 'એડીપોલો'

શ્રી આર્ય નીતિદર્શક નાટક સમાજના 'બોલતો કાગળ'માં પ્રાણસુખભાઈની 'રણધીર'ની ભૂમિકા જોવા માટે વડોદરાના મહારાજા સયાજીરાવ અને હિન્દના તત્કાલીન વાઈસરોય આવ્યા હતા. એમણે પ્રાણસુખ નાયકની 'એડીપોલો' સાથે સરખામણી કરી, ત્યારે પ્રાણસુખભાઈએ વાઈસરોયને કહ્યું કે 'એડીપોલો તો બે-બે રિવોલ્વરો રાખતો હતો.' આ સાંભળીને તેમને લાઈસન્સ સાથે બે રિવોલ્વરો આપવામાં આવી હતી. 'બોલતો કાગળ'માં 'રણધીર'નો અભિનય જોઈ ખુશ થયેલ એક અંગ્રેજ કલેક્ટરે સોનાની ઘડિયાળ ભેટ આપી હતી. તેઓ પાત્ર મુજબ સ્વભાવ અને ચાલ બદલતા હતા. ઉત્તમ અભિનય બદલ પ્રાણસુખ 'એડીપોલો'ને અનેક માન-સન્માન મળ્યાં હતાં.

પોતાની સંસ્થા શ્રી દયાનંદ નાટક સમાજ અંદાજે 1920થી 1923 ચલાવી અને શ્રી ઉત્તમ નાટક સમાજ નામની સંસ્થા બીજી વખત શરૂ કરી હતી.

બાપુલાલ બી. નાયકની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ એમની કલાની કદર રૂપે 15 ફેબ્રુઆરી, 1938ના રોજ એક નાટકની લાભરાત્રિ યોજી હતી.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓ : 'વીર કેસરી'માં સિકંદર, 'નેપોલિયન'માં નેપોલિયન, 'સરસ્વતીચંદ્ર'માં દુષ્ટરાય, 'સૌરાષ્ટ્ર વીર'માં ભાથી લૂંટારો, 'સત્તાનો મદ'માં બૃહદ્રથ, 'પરશુરામ'માં પરશુરામ, 'મનોરમા'માં ભાનુપ્રતાપ અને 'બોલતો કાગળ'માં રણધીર મુખ્ય છે. રંગમંચના આ કલાકારે ચલચિત્રક્ષેત્રે 7 વર્ષ કામ કર્યું હતું.

નાની નાટ્યસંસ્થાઓ આર્થિક મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે પ્રાણસુખ 'એડીપોલો' મહેમાન કલાકાર તરીકે ભૂમિકા ભજવીને એ નાટ્યસંસ્થાને સારી આવક કરી આપીને મુશ્કેલીમાં મદદગાર થતા. ઉત્તમ કક્ષાના અભિનેતા હોવા ઉપરાંત તેઓ દિગ્દર્શક પણ હતા.

♦ નાયક બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ (જ. 1907; અ. 12 ફેબ્રુઆરી 1987)

હુબે વતન (ઉર્દૂ)	અઝરા	1922	મુનશી 'શાહ'	ધી બ્યાકુલ થિયેટ્રિકલ કંપની
ચંદ્રગુપ્ત (ઉર્દૂ)	હેલન	1923	મુનશી 'માહિર'	ધી બ્યાકુલ થિયેટ્રિકલ કંપની
તેગે સિતમ (ઉર્દૂ)	મસિયા	1923	મુનશી 'માહિર'	ધી બ્યાકુલ થિયેટ્રિકલ કંપની
સિંહ-સંતાન	કાશીકાકી	1931	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી સંસારસુબોધ નાટક સમાજ
સત્તાની સમશેર	મધુરી	જૂન, 1935	દામુ સાંગાણી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

રણકેસરી	રતન	જુલાઈ, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ગોહિલનાં ગૌરવ યાને શેત્રુંજયનો સિંહ	રાણી	ડિસેમ્બર, 1935	દામુ સાંગાણી	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ.ગુ.). નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકળાના સંસ્કારો વારસાગત પ્રાપ્ત થયા હતા. પિતા માથાની વિગ બનાવવાનું કામ કરતા હતા.

માત્ર 7 વર્ષની વયે 1914માં યૂનીલાલ ગાભાવાળાની નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા અને 1915થી 1918 લવજી (સુરદાસ) અને દુર્લભરામની શ્રી સુરવિજય નાટક કંપની, ઝિટાનિયા થિયેટ્રિકલ કંપની અને શ્રી દેશી નાટક સમાજની શાખામાં જોડાયા; તેમાં અગાઉના નાટક 'સતી સુલોચના'માં ચંપા માલણના પાત્રમાં 'ચંપા માલણ' તરીકે અમદાવાદમાં ખ્યાતિ પામ્યા અને એ નામે જ ઓળખાયા. 'સુરવિજય'માં ગંગાવતરણ નાટકમાં ગંગાની ભૂમિકામાં મશહૂર થયા.

૩. 4 લાખના ખર્ચે મેરઠ(ઉત્તર પ્રદેશ)માં ધ બ્યાકુલ ભારત થિયેટ્રિકલ કંપની શરૂ થઈ એમાં તે જોડાયેલા. સંસ્થાએ દિલ્હીમાં બ્યાકુલસાહેબનું 'બુદ્ધદેવ' નાટક રજૂ કર્યું જેના અંદાજે 200 પ્રયોગો થયા. સંસ્થાએ બીજું નાટક મુનશી 'માહિર'નું 'તેગે સિતમ' રજૂ કર્યું, એની લોકપ્રિયતા એટલી બધી હતી કે લોકો વાસણો વેચીને પણ નાટક જોવા માટે આવતા.

1925માં પારસી ઇમ્પીરિયલ, રંગભૂમિના નામી અભિનેતા યૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ'ની દુર્ગાદાસ નાટક સમાજ તથા શ્રી દેશી નાટક કંપની વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં જુદા જુદા નાટ્યલેખકોનાં અનેક નાટકોમાં તેમણે વિવિધ રસનાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં હતાં.

1942-43માં ભાગીદારીમાં શ્રી પ્રકાશ નાટક સમાજ શરૂ કરી. 1944માં માલિકીની સંસ્થા શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ શરૂ કરી. 1947માં એમના નાના ભાઈ ચંદુલાલે આ સંસ્થામાં અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને વ્યવસ્થાપક તરીકે અંદાજે 40 ઉપરાંત વર્ષ સુધી ફરજ બજાવી. તે સંસ્થાએ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રનાં અનેક ગામોમાં નાટકો ભજવ્યાં હતાં. કેટલાય નવા નટોને નાટ્યતપ્તાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા હતા.

ગુજરાત રાજ્ય ધંધાદારી રંગભૂમિની નાટ્યસ્પર્ધામાં એમની નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોએ પ્રથમ પારિતોષિક મેળવ્યાં હતાં.

નાટ્યસંસ્થા સંચાલનની તાલીમ તેમણે યૂનીલાલ 'દુર્ગાદાસ' અને પાલિતાણા કંપનીના માલિક મણિશંકર ભટ્ટ અને આ સંસ્થાના દિગ્દર્શક છોટુભાઈ ભટ્ટ પાસેથી મેળવી હતી.

નાની નાટ્યસંસ્થાઓમાં 5 દસકાથી વધુ સમય કાર્યરત રહેલી શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના 150 વર્ષના ઇતિહાસમાં યશસ્વી સ્થાન ધરાવે છે. વાચનનો શોખ હોવાથી તેમના ઘરના પુસ્તકાલયમાં મૂલ્યવાન પુસ્તકો હતાં.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિમાં એવી ઉમદા છાપ હતી કે નાટ્યસંસ્થાનું સંચાલન કરવા માટેનું શિક્ષણ લેવા માટે શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજમાં જોડાવું જોઈએ. એમની વૃદ્ધાવસ્થામાં એમના પુત્ર રતિલાલને નાટ્યસંસ્થામાં સાથે રાખીને સંચાલનની તાલીમ આપી. રતિલાલે આ નાટ્યસંસ્થા અંદાજે 15 વર્ષ ચલાવી હતી. પરપ્રાંતોમાં પણ આ ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાના વહીવટની ઉમદા છાપ હતી.

ઘાટીલો દેહ, ગોરો વાન, પ્રભાવશાળી ચહેરો, નિરભિમાની, નીતિમાન, મિલનસાર, માયાળુ સ્વભાવ ઉપરાંત ધાર્મિક મનોવૃત્તિ ધરાવનાર બળદેવપ્રસાદ નાયક ઉર્દૂ, હિંદી તથા ગુજરાતી નાટ્યતખ્તાનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. એમની યાદશક્તિ સતેજ હતી. અભિનયજગત છોડ્યા પછી અંદાજે 50 વર્ષ વીતી ગયા હોવા છતાં પણ એમણે ઉર્દૂ-ગુજરાતી નાટકોમાં ભજવેલી ભૂમિકાઓ શુદ્ધ ભાષા સાથે કંઠસ્થ હતી.

લકવાના દર્દથી એમનું કડીમાં અવસાન થયું હતું.

◆ નાયક બાપુલાલ ભભલદાસ (જ. 25 માર્ચ 1879, ગેરિતા, તા. વીસનગર, ઉ.ગુ.; અ. 4 ડિસેમ્બર 1947, ઊંઢાઈ, જિ. મહેસાણા)

હરિશ્ચંદ્ર	જયન્ત	9 ઓગસ્ટ 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	બીજ	22 જાન્યુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શકુંતલા	સર્વદમન	1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુંદબાળા	ચંદ	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	મોહન	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુંદર વેણી	સુંદરલાલ	2 ડિસેમ્બર, 1893		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રેમકલા	પ્રેમરાય	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	મોકળ	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	મૂળરાજ	19 ઓક્ટોબર, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	બીજખાં	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બૈરિસ્ટર	શંકર	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	રામ	8 જાન્યુઆરી, 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પુષ્પસેન પુષ્પાવતી	પુષ્પસેન	23 એપ્રિલ, 1898		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	જયરાજ	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તિલકકુમાર	તિલકકુમાર	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	રણધીર	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વીર મંડળ	પ્રતાપસિંહ	16 ડિસેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મોહિની	કલ્યાણદેવ	14 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	રાજરતન	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	સૌભાગ્ય	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	જુગલ	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	મીનકેતુ	18 ઓક્ટોબર, 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	વિલોચન	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનો રંગ	લાલાજી	1908		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	રત્નસિંહ	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	નવલશા	3 નવેમ્બર, 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	વસંતસેન	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	કિશોર	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	બળદેવ	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	પ્રતાપ	31 જાન્યુઆરી, 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	કાન્ત	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	સ્નેહચંદ્ર	19 સપ્ટેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાચંદ્ર	ચંદ્રકુમાર	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	મધુસૂદન	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	મેઘદૂત	23 નવેમ્બર, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	લહરીકાન્ત	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	વિશ્વદેવ	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યનો સિંહ	માનસિંહ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ હિલા યાને નૂરજહાં	શેર અફઘાન	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કુમળી કળી	પ્રાણજીવન	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	ધનરાજ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	પદ્મકુમાર	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	દેવારક	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	કાન્તિલાલ	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	સોરાબજી	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિન્દી)	હીરોજી	1929	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીમિયાગર	શ્રીપતરાય	27 જાન્યુઆરી, 1929	નવસંસ્કરણ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	શાન્તિલાલ	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	શિવાજી	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	ધર્મદાસ	23 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	દુપ્લે	1932	રૂપાંતર : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	ભીમદેવ	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નવસંસ્કરણ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	રત્નપાળ	1934	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	રામસિંહ	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	સુખલાજી	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	કંચનલાલ	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	વિજયવર્મા	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

નેપોલિયન	ફ્રાન્સિસ	ફેબ્રુઆરી 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	શ્રીપાલક	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	વ્રજભૂષણ	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	ભાનુપ્રસાદ	19 નવેમ્બર, 1938	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	બક્ષી શેઠ	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

બાપુલાલ ભભલદાસ નાયક

માટે કેવાં સ્વપ્નો સેવ્યાં હતાં તેનો ખ્યાલ આવે છે.

જયશંકર 'સુંદરી' અને બાપુલાલ નાયકની અભિનયબેલડીએ શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં અભિનયક્ષેત્રે અનોખી લોકપ્રિયતા મેળવી હતી. 1901માં 'સૌભાગ્યસુંદરી'માં 'સુંદરી' જયશંકર ભોજક અને 'સૌભાગ્ય'ના પાત્રમાં બાપુલાલ નાયક હતા. આ પ્રથમ નાટકથી જ ખ્યાતિ મેળવી હતી.

અનેક કલાકારોને અભિનયકલાની તાલીમ આપીને તૈયાર કર્યા હતા.

સંસ્થાના માલિક, અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને નાટ્યલેખક એમ ચતુર્વિધ જવાબદારી લાંબા સમય સુધી સફળતાપૂર્વક નિભાવી હતી. કડક શિસ્તપાલનના ખાસ આગ્રહી હતા.

એમની અભિનયકલા વિષે એ સમયના મુંબઈના 'સાંજ વર્તમાન'માં પી. કે. નાયરે અંગ્રેજીમાં સુંદર લેખ લખ્યો હતો. 1901થી 1944 જીવનના સાડા ચાર દસકા સુધી વિવિધ નાટ્યકારોની જુદા જુદા રસની નાટ્યકૃતિઓનું ખૂબ જ જહેમતપૂર્વક સર્વાંગસુંદર દિગ્દર્શન કરી પોતાની પ્રતિભાની પ્રતીતિ કરાવીને ગુજરાતી રંગભૂમિની ચિરસ્મરણીય સેવા કરી છે. એ જ રીતે અભિનય તથા નાટ્યલેખનના ક્ષેત્રે પણ તેમનું આગવું પ્રદાન રહ્યું છે.

રંગમંચ પરથી ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લીધા પછી એમનું મન ભક્તિરસમાં વિશેષ તલ્લીન થઈ ગયું હતું. જીવનનાં પાછલાં વર્ષોમાં એમણે ભજનો લખવામાં મન પરોવ્યું.

એપ્રિલ 1922થી 1939 સુધી બાપુલાલભાઈ શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના માલિક હતા. એમનો વહીવટ ખૂબ જ વ્યવહારુ અને કરકસરયુક્ત હતો.

◆ નાયક ભગવાનદાસ મૂળચંદદાસ ('સંગીતરત્ન') (જ. અંદાજે 1892; અ. 28 ઓગસ્ટ 1951)

કંસવધ	દેવકી	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સત્તાનો મદ	પતંજલિ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	જયપીડ	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	યશોવર્મા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	વાયસ્પતિ	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	સોમદેવ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કલંકિત કોણ ?	દીનદયાળ	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે ?	સિદ્ધનાથ	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ભગવાનદાસ મૂળચંદદાસ નાયક
'સંગીતરત્ન'

વતન કુણ્ઘર (જિ. મહેસાણા). ઉર્દૂ ભાષા શીખવા માટે નિઝામુદ્દીન સખા સાહેબના શિષ્ય બન્યા. પંજાબના ખ્યાતનામ ઉસ્તાદ બાદર હુસેનખાન અને પંડિત વિષ્ણુ નારાયણ ભાતખંડેજી પાસેથી સંગીતનું શિક્ષણ લીધું.

એમની અભિનયકલા જોઈ રામપુરના નવાબ અલીખાં એમના રાજ્યમાં લઈ ગયા. ત્યાં 3 વર્ષ રહ્યા. કાવસજી ખટાઉની આલ્ફેડ કંપનીના મહાભારત નાટકમાં દ્રૌપદીનું પાત્ર સફળતાપૂર્વક ભજવ્યું. કોલકતાની માદન થિયેટર્સમાં 15 વર્ષ ઉપરાંત રહ્યા અને જુદાં જુદાં નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકા ભજવી લોકપ્રિયતા મેળવી.

'રણજિત'નાં 'કૃષ્ણ-સુદામા', 'વીર બબ્રુવાહન', 'દેવી દેવયાની', 'સતી સાવિત્રી', 'શૈલબાળા', 'તારાસુંદરી' તથા 'અંબિકા મૂવીટોન'નાં 'ભક્ત અંબરીષ' અને 'ડોલતી નૈયા' જેવાં ચલચિત્રોમાં મુખ્ય પાત્રમાં અભિનય કર્યો.

'અંજુમને ઇસ્લામ યાને બઝમે નિશાત' સંસ્થાએ સુવર્ણચંદ્રક અને પ્રમાણપત્ર તેમજ અમૃતસરના કલારસિકો તરફથી સુવર્ણચંદ્રક અને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યાં.

જીવનનાં ઘણાં વર્ષો ઉર્દૂ-હિન્દી નાટ્યતખ્તા 52 પરપ્રાંતોમાં વિતાવ્યા પછી ‘સત્તાનો મદ’ નાટકમાં ‘પતંજલિ’ના પાત્રમાં યાદગાર અભિનય આપ્યો. રંગભૂમિ ઉપરાંત સંગીતની મહેફિલોમાં પણ એમની મધુર ગાયકી સાંભળવા મળતી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના તે એક અગ્રણી ગાયક હતા.

◆ નાયક ભોગીલાલ નથુરામ (જ. 1880)

ભક્ત અંબરીષ	કમળા	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અનસૂયા	નર્મદા	1907	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	લાભશંકર	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિહ્લદાસ ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	ડૉ. દિલખુશ	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	ખેડૂત	1936	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબ કન્યા	માવો	1942	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વીરપસલી	મોહન	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	મનવંત	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	મધુકર	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર દાદા જસરાજ	ભોજરાજ	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	લાલજી	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	વાસુદેવ	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હૈયાની હકૂમત	મસ્તાન	10 ઓક્ટોબર, 1954	સોરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	સદાનંદ	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	યશભોગી	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	હીરાલાલ	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રવણકુમાર	તેજારામ	21 ફેબ્રુઆરી, 1957	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારલક્ષ્મી	વરજીવન	27 માર્ચ, 1958	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહમંદિર	ગૌતમ	21 જાન્યુઆરી, 1961	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

માયા ને મમતા	સુમનલાલ	27 જૂન, 1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પરભવની પ્રીત	હીરો કામદાર	1965	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	પંડિત કામેશ્વર	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	યોગરાજ ગુગળ	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	ઈન્સ્પેક્ટર અરુણકુમાર	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાસુના વાંકે	ગંગારામ	1971	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

તેઓ મીઠાના સત્યાગ્રહમાં જોડાયા હતા. પૂનાની યરવડા જેલમાં સજા ભોગવી. 1972માં રંગમંચ પરથી નિવૃત્ત થયા.

તેમની યાદગાર ભૂમિકાઓ : ‘સર્વોદય’માં મધુકર (562 પ્રયોગ), ‘સંસ્કારલક્ષ્મી’માં વરજીવન (351 પ્રયોગ), ‘સ્નેહમંદિર’માં ગૌતમ (100 પ્રયોગ), ‘પૈસો બોલે છે’માં પંડિત કામેશ્વર, યોગરાજ ગુગળ અને ઈન્સ્પેક્ટર એમ ત્રેવડી ભૂમિકા (547 પ્રયોગ), ‘સાસુના વાંકે’માં ગંગારામ (204 પ્રયોગ). આમ તેમની ભૂમિકાવાળાં નાટકોના અનેક પ્રયોગો થયેલા જણાય છે. શ્રી દેશી નાટક સમાજે એમની કલાની કદર કરી ‘માયા ને મમતા’ની લાભરાત્રિનો પ્રયોગ યોજ્યો હતો.

ચલચિત્રક્ષેત્રે ‘જવાબદારી’, ‘ગાડાનો બેલ’, ‘કઠ્ઠાગરો કંથ’, ‘કન્યાદાન’, ‘વરઘેલી’માં અભિનય કર્યો. ઉત્તમ પ્રકારના હાસ્ય-અભિનેતા હતા.

◆ નાયક મગનલાલ શ્યામચંદ (‘માસ્ટર શનિ’) (જ. 1885; અ. 1961, લાડોલ, ઉ. ગુ.)

કુંદબાળા	કુંવર	1892		શ્રી શંકરવિજય નાટક કંપની
ચતુરવિજય	કુંવરી	1892		શ્રી શંકરવિજય નાટક કંપની
સુંદર માધવ	રમણિક	1892		શ્રી શંકરવિજય નાટક કંપની
કેસરીસિંહ માનસિંહ	કુંવરી	1893		શ્રી સુંદરવિજય નાટક કંપની
અશ્રુમતી	છગવો	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદારબા	ગોપાળિયો	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	ભીખી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	વેલી	3 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિજયાવિજય	વિજયસેન	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	ભાણજી	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાધાકૃષ્ણ	રાધા	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	તુકારામ	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા	હુશ્નઆરા	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	ખુશાલ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	કૃષ્ણ	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સતી દમયંતી	પુષ્કર	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રા'માંડલિક	મહંમદ બેગડો	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
છત્રવિજય	દલપત	26 ફેબ્રુઆરી, 1920	સહકારી લેખકોનું સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સતી મંજરી	જલાલુદ્દીન	1921	મુનશી અબ્બાસ અલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શંભાજી	રાજારામ	1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સંસારલીલા	શશિકાંત	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા'કવાટ	ઉગાવાળો	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
એક અબળા	રાયસિંહ	1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગર્વખંડન	જયરાજ	18 ઓક્ટો., 1928	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જય ચિત્તોડ	મહાસામંત	30 જાન્યુ., 1932	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સળગતો સંસાર	બંસીધર	18 સપ્ટે., 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	વિજયપાળ	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભવના ફેરા	સુંદરલાલ	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આપણું ઘર પૃથ્વી	ગુણવંતરાય	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

મગનલાલ શ્યામચંદ નાયક

૩. 6ના પગારથી શ્રી શંકરવિજય નાટક કંપનીમાં, 1903માં ૩. 30ના પગારથી શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપનીમાં જોડાયા. અહીં 1906માં બાળનટોને નૃત્યની તાલીમ આપતા. અનેક નટોને તખ્તાની તાલીમ આપી. વિવિધ નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું. અભિનયની દષ્ટિએ તેઓ સિંહનાદી કલાકાર હતા.

1941માં 'ચિત્રપટ' સાપ્તાહિકના તંત્રી નગીનલાલ શાહે એમની 50 વર્ષની કલાયાત્રાના સન્માન નિમિત્તે જાહેર સમારંભ યોજ્યો હતો. શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજના માલિક શ્રી નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહે તેમની કારકિર્દીની કદરરૂપે 'સમ્રાટ હર્ષ' નાટકની લાભરાત્રિ યોજી હતી.

◆ નાયક મણિલાલ

ભક્ત અંબરીષ	ચંદ્રકળા	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
કંસવધ	જશોદા	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	માલતી	1910	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ભીષ્મ પિતામહ	સત્યવતી		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
માયા-મોહિની	ચંદ્રકેતુ	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	સોદામિની	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	ઓઘડ	ઓક્ટોબર, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ નાયક મણિલાલ કસ્તુરભાઈ

સૌભાગ્યનો સિંહ	ઘાયલ કવિ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	અર્જુન	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	જેક્સન	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	ભવાનીશંકર	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	પુરોહિત	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક મણિલાલ યુનીલાલ

સતી દમયંતી	હંસ	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	મનોહરા	1916	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

કનકકેસરી	ભાનુમતી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મહારાજા શાન્તનુ ને યોજનગંધા	યોજનગંધા	1916	પ્રાણલાલ ગિરધરલાલ ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત વીર દુર્ગાદાસ	દુર્ગાવતી	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	માલવિકા	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

રંગભૂમિમાંથી નિવૃત્તિ લીધા પછી સંગીત-શિક્ષક તરીકે જીવન વ્યતીત કર્યું.

◆ નાયક મફતલાલ

કેવો બદમાસ	ભુવનસુંદરી	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	રેણુકા	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	જેની	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	હંસા	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	રમા	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	રસિકા	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	જડી	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક માધવલાલ ત્રિભોવન ('શાલિવાહન')

ચંદ્રભાગા	અમરસિંહ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	કુમાર	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	સત્યવાન શાહ	1910	અનુવાદ : ફૂલચંદ ઝવેરચંદ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
બુદ્ધદેવ	બુદ્ધ	1914	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
શૃંગી ઋષિ	શૃંગી	1915	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
શાલિવાહન	શાલિવાહન	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	વિજ્જલદેવ	1936	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જેકસન	26 જાન્યુ., 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	બિંબિસાર	25 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

‘શાલિવાહન’ નાટકમાં ‘શાલિવાહન’ના અસરકારક અભિનયથી કીર્તિ મેળવી. ઐતિહાસિક પાત્રોમાં તેમનો અભિનય દીપી ઊઠતો.

માધવલાલ ત્રિભોવન નાયક
‘શાલિવાહન’

◆ નાયક મૂળચંદ જેશંકર (જ. 9 જૂન 1919, સોખડા, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા)

ઉદયપ્રભાત	વાસંતી	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	જ્યોતિ	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	તનુલતા	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરમોહિની	રૂપમતી	21 ફેબ્રુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	તરલા પ્રફુલ્લ દેસાઈ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	દુલારી	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	યશોધરા	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	સુનયના	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	વિભાવરી	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	લક્ષ્મી	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	સુમિત્રા	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	સુરુચિ	10 સપ્ટેમ્બર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	અન્નપૂર્ણા	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	વારુણી	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વીર દાદા જશરાજ	ફૂલકુંવર	26 માર્ચ, 1949	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	કાન્તા	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	શાન્તા	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હૈયાની હકૂમત	સુખલાજી	11 ઓક્ટોબર, 1954	સોહરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	પ્રભાવતી	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી દેશી નાટક સમાજ (મુંબઈ ભાંગવાડી થિયેટરમાં) નાટ્યકાર પરમાનંદ ત્રાપજકરનું જૂનું નાટક 'સુખી કે દુઃખી' 18 નવેમ્બર, 1954ના રોજ ભજવ્યું અને સંસ્થામાં 6 અભિનેત્રીઓ હોવા છતાં પણ મૂળચંદ નાયકે 'મૃગાક્ષી'ની ભૂમિકા ભજવી હતી.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નાટક અકાદમી તરફથી 7 જુલાઈ, 2001ના રોજ 1998-99ના વર્ષ માટે એમનું 'ગૌરવ પુરસ્કાર' વડે સન્માન કર્યું હતું. સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર કુશળ કલાકાર.

◆ નાયક મૂળચંદ વલ્લભ ('મામા') (જ. 1881, કલોલ, ઉ.ગુ.; અ. 1935)

સરસ્વતીચંદ્ર	નરભેરામ	1912	નાટ્યરૂપાંતર : છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
બોલતો કાગળ	ભડભડ	1912	હરિહર 'દિવાના'	શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ
માયા-મોહિની	સામંત	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	નંદન	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સતી સરોજિની	મેરૂ	1915	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
સતી તોરલ	સુધીર શેઠ	1915	હરિહર 'દિવાના'	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
પુંડલિક	પુંડલિક	1915	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
પદ્માવતી જયદેવ	જયદેવ શુક્લ	1916	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
સૂર્યકુમારી	વસંતક	1916	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
સ્વદેશસેવા	આનંદ મંગળ	18 એપ્રિલ, 1918	મનહર વરતેજવાળા	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
પૃથ્વીપુત્ર	ચંદ્રક	10 જુલાઈ, 1920	લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અરુણોદય	મનોહરદાસ	4 જૂન, 1921	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
માલવપતિ	ગૌતમ	11 જુલાઈ, 1923	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પૃથ્વીરાજ	ધનો	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
દેવકુમારી	દેવસુર	18 જુલાઈ, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	ઓમકાર	6 સપ્ટેમ્બર 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

કીર્તિસ્તંભ	મનોરથ	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* દગાબાજ દુનિયા	શ્યામાકાન્ત	1929	નારાયણ વસનજી ઠક્કુર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	બોધાશા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનું જૂનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

તેમણે ભવાઈથી શરૂઆત કરી. 1893માં નાથાશંકર પૂજાશંકર શાસ્ત્રીની ભરત નાટ્યોદ્ધારક કંપનીમાં પ્રવેશ. મુંબઈમાં નાનાભાઈ દામોદરદાસ (ભુરિયા) પાસે હાર્મોનિયમ શીખ્યા. અમૃત કેશવ નાયક હતા તે ખટાઉ આલ્ફ્રેડ નાટક મંડળીમાં સહાયક હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા. ત્યાં અંદાજે 10 વર્ષ રહ્યા. માસિક પગાર રૂ. 150 થયો. અમૃત કેશવ નાયકનું અવસાન થતાં એ સંસ્થા છોડી દીધી. 1908માં ગોવિંદરામ મોતીરામ નાયક સાથે શ્રી નાયક નાટક સમાજ શરૂ કરી અને અંદાજે 4 વર્ષ ચલાવી. એમાં નાયક જ્ઞાતિના કલાકારોને નાટ્યકળાનું શિક્ષણ આપી તૈયાર કર્યા.

1916માં આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં 'સૂર્યકુમારી' રજૂ થતાં પહેલાં સંસ્થાની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હતી. સંસ્થા પ્રત્યેની લાગણીને લીધે; સંસ્થાના માલિક નકુભાઈ શાહને જાણ કર્યા વગર જ મૂળચંદ 'મામા'એ પોતાની બહેનના દાગીના ગીરવી મૂકી રૂ. 3000ની રકમ નકુભાઈના હાથમાં મૂકી; છેવટે 'સૂર્યકુમારી' નાટક સફળ થયું. તેમની લોકપ્રિયતા જોઈ શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજના માલિક ચંદુલાલ શેઠે મૂળચંદ 'મામા'ને માસિક રૂ. 1000નો પગાર આપ્યો હતો.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓમાં 'સરસ્વતીચંદ્ર'માં નરભેરામ, 'બોલતો કાગળ'માં ભડભડ, 'માલતીમાધવ'માં નંદન, 'સૂર્યકુમારી'માં વસંતક, 'અરુણોદય'માં મનોહરદાસ, 'માલવપતિ'માં ગૌતમ, 'સત્તાનો મદ'માં ઓમકાર મુખ્ય છે.

તેમણે તાલીમ આપીને અનેક કલાકારોને તૈયાર કર્યા તેમજ વિવિધ નાટકોમાં સંગીત આપ્યું અને દિગ્દર્શન પણ સંભાળ્યું.

એમણે આપેલા દાનમાંથી જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિ અપાતી હતી. તેઓ અમૃત કેશવ નાયકના મામા થતા હતા તેથી તેઓ 'મામા' તરીકે ઓળખાયા.

◆ નાયક મૂળજી ખુશાલ (જ. 1886)

વિજયકમળા	રોશનઆરા	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી, છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	શાન્તા	26 ઓક્ટો., 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	નકુળ	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	ટુલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	ધીરસિંહ	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

કુલીન નાયિકા	દેવશર્મા	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	વીરસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સુલોચના	હનુમાન	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુસુમાવતી	ખુમાણસિંહ	1914	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
રા'માંડલિક	એભલવાળો	7 ડિસેમ્બર, 1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
છત્રવિજય	સંભાકરણ	26 જૂન, 1920	લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શંભાજી	શિવાજી	ડિસેમ્બર 1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
મહાદજી શિંદે	સદાશિવરાવ	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સૌરાષ્ટ્ર વીર	અખેરાજ	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
શાલિવાહન	શૂદ્રક	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
માયાના રંગ	દેવદૂત	15 માર્ચ, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
મેરા ઈમાન	મુરાદ	1928	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
વીરનાં વેર	જયસિંહ	2 જાન્યુ., 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
સમુદ્રગુપ્ત	મહેન્દ્ર	4 ફેબ્રુઆરી, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
કન્યાદાન	સ્વામી વિદ્યાનંદ	મે, 1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
રાજકુમારી	કૃષ્ણા	12 ઓક્ટો., 1933	દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	પ્રતાપાદિત્ય	17 જાન્યુઆરી, 1934	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભકિતવિજય નાટક સમાજ
રાજા શાહજી	શાહજી	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વિલાસપંથે	હેમચંદ્ર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સર્જનહાર	શ્યામસુંદર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	સીતારામ	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સગાંવહાલાં	ઈશ્વરલાલ	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન ઉમતા (ઉ. ગુ.). આર્ય નાટક મંડળીથી શરૂઆત કરી; પગાર રૂ. એક, વિવિધ પાત્રોનો અભિનય કર્યો. 'બેધારી તલવાર'માં રેણુકા, 'ચંદ્રવિજય'માં મોકલકુંવર, 1901માં ફિનિક્સ ગુજરાતી નાટક મંડળીના 'વીરવિજય'માં નંદા. ફરામજી રતનજી અપ્પુની પારસી નાટક મંડળીમાં રહ્યા. એમાં પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ' અને અમૃત કેશવ નાયક પાસેથી રંગમંચનું તથા ઉદ્દેશનું શિક્ષણ લીધું. સુબોધ નાટક મંડળીમાં 'કુમુદસુંદરી'માં કુમુદનું પાત્ર

ભજવ્યું. 1904માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. 1914માં સંસ્થામાં ભાગીદાર બન્યા અને રૂ. 75ના પગારથી શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજમાં જોડાયા.

મૂળજી ખુશાલ નાયક

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓમાં 'સુલોચના'માં હનુમાન, 'રાજા શાહજી'માં શાહજી, 'સંન્યાસી'માં ધીરસિંહ, 'રા'માં ડલિક'માં એભલવાળો, 'શાલિવાહન'માં શૂદ્રક તથા 'રાજા શંભાજી'માં શિવાજી મુખ્ય છે.

'રાજા શાહજી' નાટકમાં શાહજીના પાત્રમાં રંગમંચ પર તેઓ ઘોડા પર બેસીને પ્રવેશ કરતા. 'રાજા શંભાજી' નાટકમાં એમનો શિવાજી તરીકેનો અભિનય જોવા માટે મહારાષ્ટ્રીય પ્રેક્ષકો ખાસ આવતા.

ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 13 સપ્ટેમ્બર, 1963ના રોજ અમદાવાદમાં સન્માન કરવામાં આવ્યું. રંગભૂમિક્ષેત્રે નોંધપાત્ર સેવા બદલ 1965માં તેમને રાષ્ટ્રીય એવોર્ડ આપવામાં આવ્યો હતો. શ્રી દેશી નાટક સમાજના ઉપક્રમે પોરબંદરના યુવરાજ ઉદયભાણસિંહજીના હસ્તે 9 ફેબ્રુઆરી, 1966ના રોજ મુંબઈમાં સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

ઐતિહાસિક નાટકોમાં એમણે વિવિધ ભૂમિકાઓથી ગુજરાતી

રંગભૂમિને ગાજતી કરી હતી. તેમણે નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું હતું.

◆ નાયક મોહન (ડાંગરવા)

સતી સંયુક્તા	કર્ણાટકી	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	ચિત્રાંગદા	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભોજરાજ	સાવિત્રી	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પાર્વતી	રતિ	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	માલિની	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર કીર્તિવંત કલાકાર.

◆ નાયક રણછોડ ઝીણાભાઈ ('જમના આપટે') (જ. 1898; અ. 1962)

સાયો સંન્યાસ	ગિરજા	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
વીરપૂજન	ચપલા	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	તરલા	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	એડિલા	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

દેવી હોથલ	મોરલી ઉપાધ્યાય	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	આસમાની પટેલ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	ચંદા	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	પ્રવીણ	12 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંત-વીણા	હીરા	6 જાન્યુઆરી, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	કસ્તુરી	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	સરયૂ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	સમજુ	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	સુશીલા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	જમના	25 જૂન, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	મમતા	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	ઉજમ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતીપ્રભાવ (હિંદી)	કમળા	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	જાનબાઈ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	મેનકા	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	રૂપાળી	29 ઓગસ્ટ, 1935	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	ગંગા	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	રંભા	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	જમના	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	સુરભિ	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	દયાકોર	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	રોહિણી	12 સપ્ટેમ્બર 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	કેસર	21 જાન્યુઆરી 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	મંગળાગૌરી	25 ફેબ્રુઆરી 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	માસીબા	9 ઓક્ટોબર 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	માણેકબાઈ	19 એપ્રિલ 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

બંધન-મુક્તિ	રાધા	14 ફેબ્રુઆરી 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	રતન	12 જુલાઈ 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	મૂળીબા	10 એપ્રિલ 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1938માં 'વડીલોના વાંકે' નાટકના કોમિકમાં 'જમના'ના પાત્રમાં અભિનય વખણાયો અને તેઓ 'જમના ઝાપટે'ના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. કેશવલાલ 'કપાતર' સાથે કોમિકમાં એમની જોડી હતી. 'લેશો નિસાસા પરણેતરના' આ ગીત ખૂબ ખ્યાતિ પામ્યું. 'હિઝ માસ્ટર્સ વોઇસ' કંપની તરફથી એમના ગીતની રેકર્ડ ઉતારાઈ હતી.

◆ નાયક રતિલાલ

ભાગ્યોદય	પૃથુ	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	લલિત	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	હેમચંદ્ર	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	ચંદ્રકાન્ત	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	જયસિંહ	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	વિનોદ	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
વહેમનો ભોગ	માધવરાવ	21 નવેમ્બર 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સિદ્ધસમ્રાટ	મત્સ્યેન્દ્ર	ડિસેમ્બર 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
ભિક્ષુકબાબા	અનંગ	ફેબ્રુઆરી 1935	કવિ જામન	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણનો સિંહ	દીવાન	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રસના રાસ	કૃષ્ણ	1935	કવિ જામન	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (ઉ. ગુ.). રોયલ નાટક મંડળી અને સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજનાં નાટકોમાં સંગીત આપ્યું. વિવિધ ભૂમિકા ભજવનાર પ્રતિભાશાળી અભિનેતા.

◆ નાયક રતિલાલ છગનલાલ

રાજતરંગ	મતિ મનોહર	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	કિસન	3 નવેમ્બર, 1909	મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	લાખો	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	જગમલ્લ	15 સપ્ટેમ્બર 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક રતિલાલ મનસુખ ('સુરંગી')

સૌભાગ્યનો સિંહ	સુરંગી	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	રૂપાળી	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	લતા	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	લવંગિકા	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીમિયાગર	મદિરા	21 નવેમ્બર, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	શશી	23 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	કેથેરાઈન	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	પદ્માવતી પ્રાંતિજવાળા	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	શોભા પ્રાંતિજવાળા	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	પુષ્પા	1934	ચાંપશી વિ. ઉદ્દેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગતો :

'સૌભાગ્યનો સિંહ' નાટકમાં 'સુરંગી'ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવવા માટે કલારસિકોએ એમને 'સુરંગી'નું લાડકું નામ આપ્યું હતું. 'કીમિયાગર'માં 'મદિરા'નો અભિનય જોઈ ખુશ થયેલ વઢવાણના ઠાકોરસાહેબે સોનાનાં કડાં અને સુવર્ણમહોર ભેટ આપી હતી. સંસ્થા મધ્યપ્રદેશમાં હતી ત્યારે જૂના નાટક 'બાજી દેશપાંડે'માં 'ગજરા'ના ઉમદા અભિનય બદલ ત્યાંના વિદ્વાન સમાજે સુવર્ણપદક આપ્યું હતું.

કાર્યકુશળ નાટક સમાજ તથા જયહિંદ કલામંદિર નામની નાટ્યસંસ્થાઓ તેમણે ભાગીદારીમાં શરૂ કરી હતી તેમજ માલિકીની સંસ્થા શ્રી અંબિકા કલામંદિર શરૂ કરી હતી. જયશંકર 'સુંદરી'ની અભિનયકલાની ઘેરી અસર એમના પર થઈ હતી. યુવાન વયથી જ ખાદીનો પહેરવેશ પહેરતા હતા.

◆ નાયક રામલાલ વલ્લભ (જ. 1880, કડી, ઉ.ગુ.; અ.)

મીનળ-મુંજાલ	ઉદા મહેતા	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	મનુ (મધુરી)	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ.ગુ.). શરૂઆત ઉર્દૂ હિંદી રંગમંચથી. અમૃત કેશવ નાયક પાસેથી નાટ્યકલાનું જ્ઞાન મેળવ્યું. પ્રસિદ્ધ કાલકા બિંદાદીન ઘરાણામાં કથક અને સંગીતનું શિક્ષણ લીધું.

ઓલફેડ કંપની અને કાવસજી ખટાઉની કંપનીનાં ઉર્દૂ નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. મેરઠમાં લાલા મનોહરલાલની ઉર્દૂ કંપની અને મુંબઈમાં પૂતલીબાઈની ઉર્દૂ કંપનીમાં દિગ્દર્શક. જીવનનાં અનેક વર્ષો ઉર્દૂ-હિંદી નાટ્યતખ્તા પર નાટ્યકલામાં પ્રશંસા પામ્યા. ઘરની નાટ્યસંસ્થા કરી, પણ થોડા સમય પછી બંધ કરવી પડી. ગુજરાતી નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું, સંગીત આપ્યું, ગીતોની અને સુંદર કવિતાઓની રચના કરી.

ખ્યાતનામ અભિનેત્રી ગોહરે એમની પાસેથી સંગીત અને કથકની તાલીમ મેળવી હતી. મૂળચંદ ‘મામા’, માસ્ટર અશરફખાન, માસ્ટર ત્રિકમ (સુરભિ), માસ્ટર સુખલાલ(બાજી દેશપાંડે)ને તેમણે નાટ્યકલાનું શિક્ષણ આપી તૈયાર કર્યા હતા.

નાટ્યકલાના તેમના જ્ઞાનને પરિણામે ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર તેઓ નાટ્યશાસ્ત્રી લેખાતા હતા.

◆ નાયક રેવાશંકર છબીલદાસ

લાખો ફુલાણી	ચંપા	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
વાલો નામેરી	રાણી	30 જાન્યુઆરી, 1935	ઉત્તમચંદ મંગજી દેશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
વિધિના લેખ	કુસુમ	30 જાન્યુઆરી, 1936	નરભેરામ ભુરાભાઈ પાંધી	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
જીવનસંગ્રામ	ચંપા વેશ્યા	નવેમ્બર, 1936	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
અપરાધી કોણ ?	લીલી	1939	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિજયરંગ થિયેટર્સ
કોની લક્ષ્મી ?	મયૂરી	1940	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
કુટુંબ કાજે	સુરતી	1940	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
ઘરસંસાર	લીલા	9 સપ્ટેમ્બર, 1942	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
રાજસૌભાગ્ય	રાજકુમારી	19 જાન્યુઆરી, 1944	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
શિવપાર્વતી	વીણા	1944	દામોદર સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
ભક્તિ	માયા ભોજક	20 મે, 1945	ચીમનલાલ મગનલાલ	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
કુમકુમ પગલે	જ્યોતિ ભોજક	16 ઓક્ટોબર, 1945	ચીમનલાલ મગનલાલ	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
સૂરજની સાખે	રૂપાંદે ભોજક	4 જાન્યુઆરી, 1947	ચીમનલાલ મગનલાલ	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
રામદુહાઈ	માલતી ભોજક	3 મે, 1947	ચીમનલાલ મગનલાલ	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન ઉમતા (ઉ. ગુ.). પિતા રંગભૂમિના કલાકાર હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કાર સ્વાભાવિક સાંપડ્યા હતા. 5 વર્ષની ઉંમરે માતાનું અવસાન થયું. શ્રી આર્યનૈતિક તથા શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં રહ્યા. 1929માં શ્રી લક્ષ્મીકાન્તમાં અને મુંબઈમાં 1930માં કોરેનથિયન થિયેટ્રિકલ કંપની ઓવ્ કલકત્તા નામની ઉર્દૂ સંસ્થામાં જોડાયા. 1931માં સંસ્થા કોલકત્તા ગઈ. 1937 સુધી તેમાં રહ્યા. માદન થિયેટર્સનાં ચિત્રો ‘શીરી-ફરહાદ’, ‘લયલા- મજનૂ’, ‘રાજા હરિશ્ચંદ્ર’, ‘ઇન્દ્રસભા’ વગેરેમાં નાની ભૂમિકાઓ ભજવી. આ સમય દરમિયાન તેઓ દિવસે ચિત્રોમાં કામ કરતા અને રાત્રે નાટકોમાં અભિનય કરતા. આગા હશ્ર કાશ્મીરીનાં નાટકો ‘દિલ કી પ્યાસ’ ‘ધર્મી બાળક’ તથા પંડિત નારાયણપ્રસાદરચિત ‘સીતાવનવાસ’, ‘શ્રીકૃષ્ણ-સુદામા’ ‘ગણેશજન્મ’ અને પંડિત રાધેશ્યામકૃત ‘લવકુશ’ વગેરે નાટકોમાં સ્ત્રી અને પુરુષપાત્રોમાં નાની ભૂમિકાઓ ભજવી.

શ્રી ચેતન નાટક સમાજમાં ભૂમિકા ભજવતા આ કલાકારે અન્ય નાટ્યલેખકોનાં નાટકો ‘રાણકદેવી’, ‘સૂરજની સાખે’, ‘રામદુહાઈ’નાં ગીતો લખ્યાં. મુંબઈમાં શ્રી દેશી નાટક સમાજના નાટ્યલેખક પ્રભુલાલ દ્વિવેદી પાસે રહ્યા. એનાથી નાટકો લખવાની પ્રેરણા ને વધુ પ્રોત્સાહન મળવાથી નાટ્યલેખન તરફ વળ્યા.

શ્રી મનહર નાટક કંપનીમાં દામુ સાંગાણીનાં 2 નાટકો ‘વહાલાં વેરી’ અને ‘ક્યાં સુધી ?’નાં ગીતો લખ્યાં. 1965માં ભાગીદારીમાં શ્રી મોહન કલામંડળ શરૂ કરી અને પોતાનાં લખેલાં નાટકો ‘ભક્ત બોડાણો’, ‘મધુરાં મિલન’, ‘કૃષ્ણસુદામા’, ‘માનું હૈયું ને હેત’, ‘મીરાંબાઈ’, ‘સતી વૃંદા’ લખ્યાં અને સારી રીતે ભજવાયાં. પાટણ(ઉ. ગુ.)માં ‘મીરાંબાઈ’ નાટક માટે નાગર જ્ઞાતિ તરફથી ચંદ્રક અને માનપત્ર મળ્યાં. 1972માં ભાગીદારીની સંસ્થા શ્રી નટરાજ કલાકેન્દ્ર શરૂ કરી. તેમના લખેલા ‘માનું હૈયું ને હેત’ નાટકને નાટ્યસ્પર્ધામાં પ્રથમ પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું હતું.

એમના નાટ્યલેખનમાં ઉર્દૂ રંગભૂમિની ઊંડી અસર પડી હતી. એમની યાદશક્તિ તીવ્ર હતી. કેટલાંક ઉર્દૂ નાટકો એમને કંઠસ્થ હતાં.

સપ્રમાણ શારીરિક બાંધો, ઘઉંવર્ણો વાન, ગોળમટોળ ચહેરો, મોટી આંખો, વિશાળ કપાળ ધરાવનાર આ કલાકારે અભિનય અને નાટ્યસર્જન ક્ષેત્રે અડધી સદી સુધી નિષ્ઠાપૂર્વક સેવા કરી હતી.

◆ નાયક લલ્લુભાઈ મૂળચંદ (જ. અંદાજે 1901)

મીરઝા શયદા	દિલારા	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	શિયળવતી	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* શયદે હવસ	નરગીસ	1913		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	વસુંધરા	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સૂર્યસરોજ	સુવર્ણરેખા	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વીર કેસરી	પોકળસિંહ	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
* અગાઉનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

વતન ઉમતા (ઉ.ગુ.). ગુજરાતની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાસ્યરસનાં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. જીવનનાં 80 વર્ષ ઉપરાંતના લાંબા ગાળા સુધી ભૂમિકાઓ કરતા રહ્યા. હાસ્યરસનાં પાત્રોમાં ઉમદા અભિનય આપ્યો.

◆ નાયક લાલજી

જગદેવ પરમાર	વીરમતી	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	રૂપાળી	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	વીરબાળા	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	દેવયાની	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ અને અન્ય	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	બુદ્ધિ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

કુશળ સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર અભિનેતા.

◆ નાયક વસંત હાથીરામ (જ. 1908; અ. -)

*રા'માંડલિક	કેતકી	1924	મણિલાલ 'પાલગ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
કન્યાદાન	કીર્તિકુમાર	1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જયંત	25 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	સુરેન્દ્ર	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	ચંદ્રદેવ	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	વિદ્યાધર	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	શુકદેવજી	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	ઉલ્લાસ	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	હાકમસિંહ	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	લલિતકુમાર	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	રશ્મી	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સમય સાથે	સંદીપ	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	માધવ	4 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	સુબોધ	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	શશિકાંત	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	ભરત	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	સુધીર	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	પકંજ	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	દેવદત્ત	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	જયરાજ	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	શરદ	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	શ્રીકૃષ્ણ	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	વિજય	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ જ્યોતિ	ગિરીશ	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	રત્નાકર	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	મત્સ્યેન્દ્રનાથ	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	દિવાકર	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	દિલીપ	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	મનોહર	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	રશ્મિ	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ		26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	રાજેન	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	દુષ્યંત	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હૈયાની હકૂમત	રતનમાંજી	10 ઓક્ટોબર, 1954	સોહરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સેવાભાવી	વિમળપ્રસાદ	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	ગૌતમ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	રોહિત	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	શિવપ્રસાદ	1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

વસંત હાથીરામ નાયક

વતન ઊંઝા (ઉ. ગુ.). પિતા હાથીરામ ભવાઈના કીર્તિવંત કલાકાર. ઘરની નાટ્યસંસ્થા હતી. તેમાં શરૂઆત. રાધનપુરમાં ઉર્દૂ નાટક ‘શહીદે નાઝ’માં શાહજાદાના પાત્રમાં પ્રશંસા મેળવી. એક ગીત 7થી 8 વખત ગવરાવ્યું. જલાઉદ્દીન નવાબે તેની કદર રૂપે રૂપિયા 251 ભેટ આપ્યા.

સંગીતનું શિક્ષણ રાજગાયક મણિલાલ ઉસ્તાદ, મેઘજી ઉસ્તાદ, મીર હમીરજી ઉસ્તાદ, છનાલાલ ઠાકોર પાસેથી મેળવ્યું. જ્યારે નૃત્ય અને તાલનું જ્ઞાન નાયક ઈશ્વરભાઈ કાટ, ભોગીલાલ કિશોર ભોજક, રામલાલ નાયક અને બબલદાસ પાસેથી મેળવ્યું. ભરતનાટ્યમ્ અને કથકનૃત્ય પણ શીખ્યા.

વિવિધ નાટકોમાંથી ‘સામે પાર’ નાટકમાં જડભરત અને ‘પૈસો બોલે છે’ નાટકમાં શિવપ્રસાદ માસ્તરની ભૂમિકા યાદગાર નીવડી. નાટકોનું લેખન તથા દિગ્દર્શન કર્યું. નવલિકાઓ, ગઝલો અને ભજનોની પણ રચના કરી. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 30 સપ્ટેમ્બર 1973ના રોજ એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ નાયક વાડીલાલ શિવરામ (સંગીતશાસ્ત્રી) (જ. 1882; અ. 22 ડિસેમ્બર 1947)

રાજબીજ	ચાંદ	21 ફેબ્રુઆરી 1891	મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	હરિયો	19 ઓક્ટોબર 1895	મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

1899ના જૂન માસ પછી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં સંગીત નિયોજકની જવાબદારી સોંપવામાં આવી. વાડીલાલ નાયક સંગીતના ઊંડા અભ્યાસી હતા. 1899થી 1932 સુધીમાં અંદાજે 500 જેટલી સંગીતની તરજોનું સર્જન કર્યું હતું.

◆ નાયક વાસુદેવ પ્રભાશંકર

* તસવીરે બલા (હિંદી)	બાળભૂમિકા	1926	મુનશી અજીજ	રોયલ નાટક મંડળી
પશ્ચિમનો પવન	સુશીલા	1934	કવિ જામન	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
ભિક્ષુકબાબા	વિન્નુ	1935	કવિ જામન	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

રસના રાસ	રાધા	1935	કવિ જામન	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણનો સિંહ	ગુલબદન	1935	પ્રતાપ ટી. ઘાયા	સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
શેતરંજના દાવ	ધૂતા (સ્ત્રીપાત્ર)	15 મે, 1937	કવિ જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અધૂરાં અમૃત	મંજરી	23 ડિસેમ્બર, 1939	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
* બાળનાટક				

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (ઉ.ગુ.). ખ્યાતનામ કલાકાર પ્રભાશંકર 'રમણી'ના પુત્ર. નાટ્યકલા વારસામાં જ પ્રાપ્ત થઈ. સંગીતની તાલીમ પાછળથી મેળવી. કવિ જામનના 'બિલ્વમંગળ' નાટકમાં રાધાનો હૃદયવેદક અભિનય નિહાળી ભાવનગર રાજ્યના સર પ્રભાશંકર પટણીએ વાસુદેવ નાયકને સાફો ભેટ આપ્યો હતો.

◆ નાયક વિહલ માનચંદ ('ઠગી') (જ. 1904; અ. 8 ઓક્ટોબર 1974)

સૌરાષ્ટ્ર વીર	રાધા	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
મનોરમા	માલતી	1 જાન્યુઆરી, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
જયસિંહરાઠોડ	હીરકી	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	લીલી	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વડાસણ. ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થાઓ ન્યૂ એલેક્ઝાન્ડર, પંજાબ નાટક કંપની, ધી ન્યૂ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ, શ્રી દેશી નાટક સમાજ શાખા, વિદ્યાવિનોદ, મોટી વાંકાનેર, શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ, આર્ય નાટક મંડળી અને આર્યનૈતિક નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં ઉર્દૂ-ગુજરાતી નાટકોમાં વિવિધ પાત્રોમાં અભિનય આપ્યો. 'મહાશ્વેતા કાદંબરી'માં ચિત્રલેખાના પાત્રમાં 'માલિકનાં બાળક સહુ', 'સૌરાષ્ટ્ર વીર'માં રાધાની ભૂમિકામાં 'મન મોહન આવો કહું એક મારા મનની વાતલડી', 'પોરસ સિકંદર'માં 'રાજ સમી સાંજના પધારજો, સામી સડક પર બંગલો' જેવાં ગીતો ખૂબ લોકચાહના પામ્યાં. 'માલતી-માધવ' નાટકમાં 'દમયંતિકા'ની ભૂમિકામાં 'ઠગી રે મને ઠગી'ના ગીતમાં 'ઠગી' શબ્દનાં લાક્ષણિક ગાયકી અને અભિનયના પરિણામે તેઓ વિહલ 'ઠગી' તરીકે પંકાયા. વડોદરાના મહારાજા સયાજીરાવે વિહલ માનચંદ નાયક 'ઠગી' વિહલ 'ઠગી'ની અભિનયકલા પર ખુશ થઈ વિહલદાસના લગ્નપ્રસંગે રૂ. 1000નો ચાંલ્લો, તલવાર, વરરાજાનો કીમતી પોશાક અને સાફો ભેટ આપ્યાં હતાં. સંગીતપ્રેમીઓ તરફથી 24 જાન્યુઆરી, 1965ના રોજ રૂ. 1000ની થેલી અને માનપત્ર અર્પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

ઘરની માલિકીની 3 નાટ્યસંસ્થાઓ કરી; શ્રી અંબિકા વિજય નાટક સમાજ, શ્રી ગણેશ નાટક સમાજ અને ગુજરાત નાટક સમાજ. પણ વહીવટી અનુભવના અભાવે તે ત્રણે બંધ થઈ. નિવૃત્ત થયા પછી અમદાવાદમાં સંગીતશાળા શરૂ કરી. ક્ષયરોગથી એમનું અવસાન થયું હતું.

◆ નાયક શંકર ગોવિંદ

સત્તાનો મદ	શંકરિયો	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	કીર્તિદેવી	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કર્તવ્યપંથે	વૃંદાકુમારી	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ખાવિંદને ખાતર	લ્યુસી	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિમળ જ્યોતિ	માલતી	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	બિપીન	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	અન્નપૂર્ણા	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	દિલીપ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક શિવલાલ ગિરધર (જ. ; અ. 22 નવેમ્બર 1969)

માયા-મોહિની	મદ્વિકા	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	સારંગરાવ	ઑક્ટોબર, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
યોગમાયા	પ્રવીણચંદ્ર	ઓગસ્ટ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	સુમાલ્ય	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
છત્રવિજય	ભગો	26 જૂન, 1920	છ લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સતી મંજરી	નયનાજી	1921	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
બાપના શ્રાપ	ચીચીપોપો	1924	બમનજી ન. કાબરાજી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
લગ્નબંધન	પ્રો. યોમપોમ	1929	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રણગર્જના	કિરીટકુમાર	10 ઑક્ટો., 1929	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જય ચિત્તોડ	મંછારામ	30 જાન્યુઆરી, 1932	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ન્યાયના વેર	જયસિંહ	28 જૂન, 1933	વિવિધ લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

સળગતો સંસાર	મુનીમ મંગળદાસ	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સર્જનહાર	ધરણીધર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
હસ્તમેળાપ	દેવશંકર	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	લાલજી	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

શિવલાલ ગિરધર નાયક

વતન સૈજ, તા. કલોલ (ઉ. ગુ.). બાલીવાલા દોરાબજી મેવાવાળાની પારસી નાટક કંપની, વલ્લભ કેશવ નાયકની શેક્સપિયર નાટક કંપની, વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ તથા શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં વારાફરતી કામગીરી બજાવી. આર્યનૈતિક સમાજ સંસ્થામાં તેઓ લાંબા સમય સુધી રહ્યા અને ત્યાં 'સ્વદેશસેવા'માં જીવણ, 'સળગતો સંસાર'માં મુનીમ મંગળદાસ, 'સતી મંજરી'માં નયનાજી મારવાડી, 'સર્જનહાર'માં ધરણીધર તથા 'બાપના શ્રાપ'માં ચીચીપોપો જેવાં પાત્રોમાં યાદગાર અભિનય આપ્યો. તેઓ હાસ્યરસના ઉત્કૃષ્ટ અભિનેતા હતા.

◆ નાયક શિવલાલ ત્રિભોવનદાસ ('હુમાયું')

* સિંહાસનના શોખ	શાહ હુમાયું	13 ઓગસ્ટ, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	ખેંગારજી	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	ત્રિલોકચંદ્ર	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	રણવીરસિંહ	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	ગિર્દેશરાજ	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

* અગાઉનું નાટક

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (ઉ.ગુ.). માત્ર 7 વર્ષની ઉંમરે રંગમંચ પર શરૂઆત. ઉર્દૂ તથા હિંદી નાટકો ભજવનારી નાટ્યસંસ્થાઓમાં અંદાજે 30 વર્ષ સુધી અનેક નાટકોમાં વૈવિધ્યસભર ભૂમિકા ભજવી. પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટ્યસંસ્થામાં 20 વર્ષ રહ્યા. નામી કલાકાર તથા દિગ્દર્શક રતનશા સિનોર અને નામાંકિત નટ ગુલામ મોહંમદ સાથે પાત્રો ભજવ્યાં. 'સિંહાસનના શોખ'માં 'હુમાયૂં'ના લાક્ષણિક અભિનયથી તેઓ 'હુમાયૂં' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

◆ નાયક શિવલાલ વલ્લભ

નાગરભક્ત	લક્ષ્મીજી	16 ઓક્ટોબર, 1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ માણેક	નીલમ	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર-મેના	અચ્છન રાવળ	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	મહાશ્વેતા	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ.ગુ.). રંગભૂમિ પર સ્ત્રી-ભૂમિકા ભજવનાર અગ્રણી અભિનેતા.

◆ નાયક સુખલાલ અંબાલાલ ('દેશપાંડે') (જ. અંદાજે 1901; અ. 1948)

ભૂલનો ભોગ	જયંત	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	માધવ	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	કિશોરમલ	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
વીર નવઘણ	નવઘણ	1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી	રોયલ નાટક મંડળી
બાપના બોલ	મૌલેશ	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	રઘુનાથ	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મ-સંજોગ	નરોત્તમ ઓઝા	23 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	ઓનરે	1932	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કોણ સમ્રાટ ?	સિદ્ધરાજ	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	છત્રપતિ	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	વિજયરાજ	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	અંબર	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સળગતો સંસાર	મદનલાલ	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજ્યના રંગ	વિનાયક	1936	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શાહજી	શિવાજી	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
હંસાકુમારી	અનિલ	24 જાન્યુઆરી, 1940	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	અરુણ	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સાધ્વી મીરાં	રાણા	1948	પંડિત અંબાલાલ માનચંદ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વીસનગર (ઉ. ગુ.). જૂના નાટક 'બાજી દેશપાંડે'ના પાત્રને અનોખા અભિનયથી જીવંત કરી બતાવ્યું. પરિણામે તેઓ 'દેશપાંડે'ના લાડકા નામથી ઓળખાયા. 1948માં વીસનગર(ઉ.ગુ.)માં મૂળજી ખુશાલ નાયક, માસ્ટર ત્રિકમ 'સુરભિ'ના સહકારથી શ્રી દત્ત નાટક સમાજ શરૂ કરી; પણ થોડા સમય પછી તે બંધ કરવી પડી.

સુખલાલ અંબાલાલ નાયક 'દેશપાંડે'

◆ નાયક સૂરજરામ વનમાળી (સ્પેશિયલ 'સુંદરી') (જ. 1899; અ. 26 જાન્યુઆરી 1967)

શ્રી ભક્તિવિજય	સખી	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	શ્રીદામો	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

નાગરભક્ત	શામળશાહ	16 ઓક્ટોબર, 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ માણેક	રતન	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક
યોગકન્યા	વસંત	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મનહર-મેના	લાભશંકર	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	પત્રલેખા	17 જૂન 1912	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ રોહિણી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	સરલા	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	અષ્ટાવક	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સૌભાગ્યનો સિંહ	ચંદ્રબા	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	રેવારાણી	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	રસમંજરી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	કમલિની	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	ધમ્મિલા- રાણી	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	ઈશ્વર	1 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	મીનુ	29 ફેબ્રુઆરી, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	સીદી જૌહર	1929	મુનશી મોઈયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કીમિયાગર	નિર્મળા	26 નવેમ્બર, 1929	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કુળદીપક	શારદા	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લાખો ફુલાણી	લાખો ફુલાણી	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	શિયળવતી	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	રફિક જમાદાર	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પ્રભાવ (હિંદી)	મંજુલા	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	રૂપાનીબા	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણ પ્રભાત	સૂર્યકાન્ત	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	માણેકબાઈ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	ગંગા	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	છોટુલાલ	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	અશોક	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લવકુશ	લક્ષ્મણ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	ગોરખ	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ લિમિટેડ

વિશેષ વિગત :

વતન વડાસણ, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા. પિતા ભવાઈના નામી કલાકાર હતા જેથી નાટ્યકળા વારસામાં જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. કોલકતાની માદન થિયેટર્સનાં ઉર્દૂ નાટકો 'શીરી-ફરહાદ'માં ફરહાદ, 'લયલા-મજનૂ'માં 'મજનૂ'ની ભૂમિકામાં લોકચાહના મેળવી. અંગ્રેજ કલેક્ટર ટ્રેલરસાહેબે એમની અભિનયશક્તિ પર ખુશ થઈ સોનાનો ચંદ્રક આપ્યો. અન્ય ચંદ્રકો પણ મળ્યા હતા. જયશંકર 'સુંદરી'ની જેમ સ્ત્રીભૂમિકાઓ સૂરજરામ નાયકે સફળતાથી ભજવી જેથી પ્રેક્ષકોએ તેમને 'સ્પેશિયલ સુંદરી'નું બિરુદ આપ્યું હતું.

તેમણે અન્ય નટોને નાટ્યકલાનું શિક્ષણ આપ્યું તથા નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું હતું. સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર તેઓ ઉત્તમ અભિનેતા લેખાયા.

◆ નાયક સોમનાથ અંબારામ ('કલ્યાણી') (જ. અંદાજે 1899; અ. 7 ફેબ્રુઆરી 2000, કલોલ, ઉ.ગુ.)

કનકકેસરી	કલાવતી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી પુરુરવા	આયુ	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	સરલા	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સમાજસેવા	ઇલાદેવી	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	રૂપમતી	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	યોગેશ્વરી	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	કૃષ્ણાકુમારી	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	સુનીતિ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	વિલાસવતી	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જય ચિત્તોડ	વિમળા	30 જાન્યુઆરી, 1932	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમરહાક	ભાગ્યદેવી	1 ફેબ્રુઆરી, 1934	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વીરપસલી	રાજેન્દ્ર	1944	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રામદુહાઈ	રામ	3 મે, 1947	ચિમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
સંતકસોટી યાને સુરદાસ	ચિંતામણિ	1948	ચિમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
સુભાષ બોઝ	સુભાષ	1949	ચિમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન કલોલ (ઉ. ગુ.). 1911માં શ્રી સૂરત દેશી નાટક કંપનીથી અભિનયનો આરંભ કર્યો. 1914માં શ્રી આર્યનૈતિકદર્શક નાટક સમાજ, શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ એમ જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં તેમનું ઘડતર થયું.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહે સંસ્થાના સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર પ્રતિભાશાળી અભિનેતા માસ્ટર પ્રહલાદ નાયકના અચાનક અવસાન પછી 'સમ્રાટ હર્ષ' નાટકમાં 'કલ્યાણી'ની ભૂમિકા ભજવવાની જવાબદારી સોમનાથ નાયકને સોંપી અને સોમનાથભાઈએ 'કલ્યાણી'નું પાત્ર અનુપમ અભિનયથી જીવંત બનાવીને ખૂબ નામના મેળવી. કરાંચીમાં કલાપ્રેમીઓએ સોમનાથભાઈને ઐતિહાસિક નાટકમાં 'કલ્યાણી'ની વીરરસથી છલકતી ભૂમિકા ભજવવા બદલ 40 તોલા ચાંદીના ખૂમચા સાથે 'કલ્યાણી'નું યાદગાર સન્માનસૂચક બિરુદ આપ્યું. સંસ્થાના નકુભાઈ શેઠે પગાર રૂ. 300 કરી આપ્યો.

સોમનાથ અંબારામ નાયક
'કલ્યાણી'

1919માં ત્રંબકલાલ દેવશંકર રાવળની શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપનીએ કરાંચીમાં જૂનું નાટક 'ભક્ત સુરદાસ' રજૂ કર્યું. એમાં સોમનાથ નાયક 'ચિંતામણિ'ના પાત્રમાં પ્રેક્ષકોમાં પ્રશંસા પામ્યા. એક દિવસ એમને અચાનક 104 તાવ આવ્યો. સંસ્થાના માલિકે રાત્રે પ્રેક્ષકો સમક્ષ જાહેર કર્યું કે 'ચિંતામણિ'ની ભૂમિકા કરનાર સોમનાથને અત્યારે 104 તાવ છે જેથી બીજા કલાકાર ચિંતામણિની ભૂમિકા કરશે. પરંતુ પ્રેક્ષકોના આગ્રહ-પ્રેમને વશ થઈને સોમનાથભાઈએ 104 તાવ હોવા છતાં પણ ખુરશીમાં બેસીને 'ચિંતામણિ'નું પાત્ર એટલી જ કુશળતાથી ભજવી બતાવ્યું.

1935માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ જૂનાગઢ હતી. સોમનાથભાઈ લગ્ન કરવા માટે રજા લઈને વતન કડીમાં આવ્યા હતા. ચાલુ લગ્ને નાટ્યસંસ્થાના માલિકનો તાર મળ્યો કે 'જૂનાગઢના નવાબ કેશોદમાં 'સમ્રાટ હર્ષ' નાટક જોવા આવવાના છે, માટે લગ્નવિધિ પૂરી થયા પછી તુરત જ

તમારે કેશોદ આવવાનું છે, જૂનાગઢ રાજ્યની મોટર તમોને તેડવા માટે આવે છે. લગ્નવિધિ પૂરી થયા પછી યોજના પ્રમાણે તેઓ કેશોદ પહોંચ્યા અને રાત્રે નવાબસાહેબ સમક્ષ 'સમ્રાટ હર્ષ' નાટક ભજવાયું. વીરરસથી ભરપૂર વીરાંગના 'કલ્યાણી'ની ભૂમિકા જોઈ નવાબસાહેબે રંગમંચ પર આવી ચાંદીના થાળમાં રૂ. 101 ચાંદીના રૂપિયા, ચાંદીના મૂઠવાળી કટાર અને સાચી ઝરીનો સાફો તેમની કદર રૂપે તેમને ભેટ આપ્યાં.

પાંચ ભાગીદારો સાથે સોમનાથ 'કલ્યાણી'એ 1937માં શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ શરૂ કરી, જે સંચાલનશક્તિના અભાવે 13 મહિના પછી બંધ પડી.

10 જાન્યુઆરી, 1944ના રોજ પ્રાણજીવન ગાંધીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજે વડોદરામાં પરમાનંદ ત્રાપજકરનું 'વીરપસલી' નાટક ભજવ્યું. અનેક વર્ષો સુધી સ્ત્રી-ભૂમિકા કરનાર આ કલાકારે રાજેન્દ્રના ખલનાયકના પાત્રને અભિનયથી દીપાવ્યું. નાટકના એકધારા 100 પ્રયોગો થયા. સંસ્થાને પ્રતિષ્ઠા અને પૈસો બંને મળ્યાં. અમદાવાદ, સૂરતથી નાટ્યરસિકો વડોદરા નાટક જોવા માટે આવતા હતા.

1948માં ચિમનલાલ મગનલાલ ભોજકની શ્રી ચેતન નાટક સમાજે જૂનું નાટક સંત કસોટી યાને સુરદાસ ભજવ્યું. એમાં જીવનના 48મા વર્ષે પણ સોમનાથભાઈએ 'ચિંતામણિ'ના ઊર્મિલ અભિનયથી પ્રેક્ષકોનાં હૃદય જીતી લીધાં હતાં. જીવનની અર્ધી સદીએ પહોંચેલા સોમનાથભાઈએ સ્ત્રી-પાત્રને અનુરૂપ અવાજ અને દેહસૌષ્ઠવ જાળવી રાખ્યાં હતાં. એમની અભિનયકલાની આ સિદ્ધિ હતી.

1948માં કોલકાતાની ચિત્રસંસ્થાએ 'સીતાવનવાસ' ચિત્રમાં 'રામ'ના પાત્ર માટે પ્રસ્તાવ મૂક્યો અને એમણે 'રામ'નાં પાત્રને કુશળતાથી ભજવી બતાવ્યું.

શ્રી ચેતન નાટક સમાજે 1949માં ચિમનલાલ ભોજકનું રાષ્ટ્રભક્તિથી સભર નાટક 'સુભાષ બોઝ' ભજવ્યું, એમાં રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં ભાગ લઈ ચૂકેલા અને રાષ્ટ્રભક્તિથી રંગાઈ ગયેલા સોમનાથભાઈએ 'સુભાષચંદ્ર'નું પાત્ર રાષ્ટ્રભાવના સાથે ભજવી બતાવ્યું. દીવાન દયાશંકરભાઈ તથા અંગ્રેજ પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિકડલે 'સુભાષ બોઝ' નાટક જોવા આવ્યા અને ખુશ થઈને ચાંદીનો ચંદ્રક આપી તેમની કદર કરી હતી. શમી શેઠની ઉદ્દે નાટ્યસંસ્થામાં ખ્યાતનામ અભિનેત્રી શરીફ સાથે અભિનય આપ્યો હતો. નાટ્યકલાનું શિક્ષણ તેમણે મૂળચંદ 'મામા' અને ચૂનીલાલ ('દુર્ગાદાસ') પાસે લીધું હતું.

1949માં ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લીધો અને રાજકોટમાં કોલસાનો વ્યાપાર શરૂ કર્યો. રાજકોટ આકાશવાણી પર

એમની અભિનયકલા રજૂ થઈ. 1971માં રાજકોટ જૂનિયર 'જેસીઝ' ક્લબ દ્વારા તેમનું સન્માન કરાયું. રાજકોટમાં 1979માં રંગભૂમિ સવા-શતાબ્દી પ્રસંગે એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું. ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય અકાદમી દ્વારા 29 ઓક્ટોબર, 1979ના રોજ અમદાવાદમાં તેમનું સન્માન થયું હતું.

વડોદરાના શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ, રાજકોટ નરેશ શ્રી ધર્મેન્દ્રસિંહજી, લીંબડી ઠાકોરસાહેબ, ધ્રોળ ઠાકોરસાહેબ, દીવાન શ્રી દયાશંકરભાઈ, દીવાન શ્રી વીરાવાળા તરફથી સોમનાથ 'કલ્યાણી'ની ઉત્કૃષ્ટ અભિનયકલાને સોના, ચાંદીના ચંદ્રકો આપીને નવાજવામાં આવી હતી.

નાયક-ભોજક હિતવર્ધક મંડળ (અમદાવાદ) તરફથી 1975માં, નાયક કેળવણી મંડળ તરફથી 1980માં તથા સમસ્ત નાયક-ભોજક કેળવણી મંડળ (મહેસાણા) તરફથી 1982માં સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી કલોલ સમસ્ત નાયક સેવા સમાજ, કલોલ દ્વારા 31 ઓક્ટોબર, 1999ના રોજ કલોલમાં એમનો શતાબ્દી મહોત્સવ ઊજવવામાં આવ્યો, ત્યારે સન્માનના પ્રત્યુત્તર રૂપે તેમનો કલાકાર જીવ જાગી ઊઠ્યો અને 100 વર્ષની વયે પણ બેઠા બેઠા 'સમ્રાટ હર્ષ' નાટકની ચૂડીઓવાળા સંવાદની બેતબાજી અભિનય સાથે કરી બતાવી સૌને મંત્રમુગ્ધ કર્યા હતા. 100 વર્ષે આવું સન્માન મેળવનારા તે સૌપ્રથમ કલાકાર લેખાય.

ઉત્તરાવસ્થામાં માત્ર સફેદ વસ્ત્રો જ ધારણ કરતા અહિંશ મા ભગવતીનું સ્મરણ કરતા, ભક્તિભાવનામાં જ જીવન પૂર્ણ કર્યું.

◆ નાયક સોમનાથ પરસોત્તમ (જ. 1897, કડી, ઉ.ગુ.; અ. 8 ઓગસ્ટ 1977, કલોલ, ઉ.ગુ.)

મીનળ-મુંજાલ	ગંભીરમલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપૂજન	ચિત્રસેન	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ ગૌરીશંકર આશારામ વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	જાગીરદાર	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ ગૌરીશંકર આશારામ વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	હુરોઝ	16 એપ્રિલ, 1926	મણિલાલ 'પાગલ' કવિ ગૌરીશંકર વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	સેનાપતિ	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
લવકુશ	વશિષ્ઠ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અવતાર યાને અનિરુદ્ધ-ઉષા	બાણસુર	1942	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
ગાડાનો બેલ	ઘનશ્યામ	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	રહુગણ	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	ઈન્સ્પેક્ટર	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સૈનિક	ડૉક્ટર	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હેયાની હકૂમત	પીલતન	11 ઓક્ટોબર, 1954	સોહરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

કવિ ચંદ બારોટના અભિનય બદલ ચંદ્રક મળ્યો હતો. 'મીનળ-મુંજાલ' નાટકમાં મુંજાલના પાત્રનો અભિનય ખૂબ વખણાયો. ગુજરાતી ચલચિત્રો 'નરસિંહ મહેતા', 'વડીલોના વાંકે', 'તુલસીદાસ'માં અભિનય આપ્યો. આકાશવાણીનાં નાટકોમાં ભાગ લીધો. ગાંધીવિચારસરણીને અનુરૂપ તેમનું જીવન હતું.

◆ નાયક હરગોવિંદ

કુમળી કળી	મેઘલી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	ડોસી	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	ગોદાવરી	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	કીકીબહેન	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	એનેસી	1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક હરગોવિંદ મોતીરામ

અશ્રુમતી	અમર	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદારબા	વૈરીસિંહ	1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	હમીર	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	ગંભીરસિંહ	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	ધનો	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	વિજયસિંહ	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	બ્રુટસ	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ 'કવિ કાન્ત'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન કાન્તા	ચારુદત્ત	12 ડિસે., 1912	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન પાટણ (ઉ. ગુ.). શ્રી દેશી નાટક સમાજની શરૂઆત કામચલાઉ કાચા નાટ્યગૃહથી થઈ ત્યારથી આ

સંસ્થામાં જોડાયા. ‘સંગીત લીલાવતી’માં વીરવિલાસની બાળ ભૂમિકા કરી. સંસ્થાના માલિક ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીના તેઓ બહુ માનીતા કલાકાર હતા.

યુવાન વયમાં જ આ કલાકારનું અવસાન થયું હતું.

◆ નાયક હીરાલાલ માધવજી

ભક્ત અંબરીષ	અંબરીષ	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અનસૂયા	નારદ	1908	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
કંસવધ	વાસુદેવ	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	નારદ	1910	લે. શંકરલાલ શાસ્ત્રી અનુવાદ : ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ.ગુ.). પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીની શરૂઆતમાં નાટકોમાં સંગીત આપ્યું. રંગમંચ છોડીને ધરમપુર વાંસદા રાજ્યમાં રાજ્યગાયકના પદ પર સ્થાયી થયા. ઉત્તમ સંગીતકાર, ગાયક અને અભિનેતા.

◆ નારણદાસ (જામનગર)

સિદ્ધસમ્રાટ	શંખનાથ	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિન્દી)	અમીચંદ	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કાદરબક્ષ મકરાણી	જમાદાર	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	માણેકશા	18 જુલાઈ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	ગરબડ ગોર	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	રસિક	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	વિનાયક	18 ફેબ્રુઆરી, 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા ‘સુંદરશ્યામ’	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
મહારાષ્ટ્ર કેસરી	ચિત્રકોટ	16 ઓક્ટોબર, 1933	રામજીભાઈ નાગરદાસ પ્રણામી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
શ્રી	શેઠિયા	31 ઓગસ્ટ, 1944	પરશોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ

◆ નારાયણ

તુકારામ	મહાદેવ	નવેમ્બર, 1907	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
---------	--------	---------------	--------------------------	-----------------------------------

નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	શામળશા	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	નંદા	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સૂર્યસરોજ	સુજસિંહ	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ નૂરમહંમદ ('નુકાદેવ')

અપરાધી કોણ ?	અરવિંદ	1939	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી નવજીવન નાટક સમાજ
નરસિંહ ભગત	લહેરચંદ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સમ્રાટ અશોક	વિકાશેઠ	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	શ્રીકાંત	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા	અનિરુદ્ધ	1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સંસારશોભા	પ્રભાકર	30 જૂન, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)

વિશેષ વિગત :

નૂરમહંમદ 'નુકાદેવ'

મૂળ નામ નૂરમહંમદ મામદ અજાબ. અલ્પ અક્ષરજ્ઞાન મેળવીને અલારખા મલ્લુ મીર, હાસમભાઈ મલ્લુ મીર અને નૂરમહંમદ મલ્લુ મીરની સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળીમાં 10 વર્ષની ઉંમરે જોડાયા, ત્યાં નાટ્યકળાની પ્રાથમિક તાલીમ મળી શકી. અભિનય અને સંગીત શીખવા માટે નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રયાસ કરતા રહ્યા. અનુભવી અભિનેતાઓના અભિનયનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું. એ સંસ્થામાં 'એક જ ભૂલ'માં મોહન, 'રાજા ભરથરી'માં કૃષ્ણાકુમારી, 'બલિરાજા'માં વામન, 'ભાગ્યોદય'માં 'મફતિયો'નાં પાત્રો ભજવ્યાં.

જમનાદાસ ઠક્કરની ન્યૂ નરહરિ નાટક કંપનીમાં જોડાયા; તેમાં જમનાદાસ ઠક્કરચિત નાટકો 'વિષવેલી'માં વીરસિંહ, 'કુંજલતા'માં હમીરસિંહ, 'તુલસીદાસ'માં બાદશાહ, 'રાજરંગ'માં કુમાર કુસુમાયુધ, 'સત્યવાન સાવિત્રી'માં વિષ્ણુ, 'પ્રતાપ રાણા'માં પ્રતાપ અને 'ગયબી ઇન્સાફ'માં મહેતાબની ભૂમિકા ભજવી. સંસ્થાના દિગ્દર્શક ખુશાલ કુંવરજી ('દિલેર') હતા.

ફરીથી શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળીમાં જોડાયા. 'જોગીદાસ ખુમાણ'માં ભાણ ખુમાણ, 'કાદુ મકરાણી'માં શંકર, 'મૂળુ માણેક'માં દેવુ માણેક, 'રા'માંડલિક'માં માંડલિક, 'દગાબાજ દોસ્ત'માં દગાબાજ દોસ્ત, 'સોનેરી ટોળી'માં શ્યામસુંદર, 'સર્જનહાર'માં બાલકૃષ્ણ, 'પલટાતા ભાગ્ય'માં વીરસિંહ, 'અજબ અશ્રુ'માં સલીમ, 'પોરસ-સિકંદર'માં પુરુરાજ, 'રામાયણ'માં લક્ષ્મણ, 'હોથલ પદ્મણી'માં ઓઢો જામ તરીકે એમ જુદાં જુદાં નાટકોમાં વિવિધ

પાત્રો ભજવ્યાં. સંસ્થામાં અચાનક ભયંકર આગ લાગવાથી સંસ્થાની બધી જ સાધનસામગ્રી તેમજ કલાકાર-કસબીઓનો સામાન એ બધું બળીને ખાક થઈ ગયું. કલાકારોના સંપૂર્ણ સહકારથી સંસ્થા ફરીથી શરૂ થઈ, પરંતુ આ અસહ્ય આઘાતથી સંસ્થાના ભાગીદાર હાસમ મલ્લુ મીર હાર્મોનિયમ-વાદકનું અવસાન થયું, એક મહિના પછી બીજા ભાગીદાર નૂરમહંમદ મલ્લુ મીરનું અવસાન થયું. બંને ભાઈઓનાં અવસાન થતાં અલારખા મલ્લુ મીર પર સંસ્થા ચલાવવાની જવાબદારી આવી પડી. થોડા સમય પછી ભાયાવદર(સૌરાષ્ટ્ર)માં સંસ્થા બંધ પડી.

પછી બાપાલાલ દેસાઈ તથા વશરામ ગઢવી સાથે ભાગીદારીમાં મોરબી (જિ. રાજકોટ)માં શ્રી સૂર્યપ્રકાશ નાટક સમાજ શરૂ કરી, જેમાં મોરબીના પૂજારી અંબાલાલ ગુરુનો સહકાર સાંપડ્યો હતો. પ્રથમ નવું નાટક ‘નાથો મોઢવાડીઓ’ ભજવ્યું; એમાં નાટકની પ્રથમ રાતે લિવર પર સોજો અને ઉગ્ર તાવ હોવા છતાં પણ મોઢવાડીઆની ભૂમિકા તેમણે ભજવી. સંસ્થા વાંકાનેર, રાજકોટ અને વેરાવળ ગઈ અને ત્યાં તેઓ સંસ્થામાંથી ભાગીદારીમાંથી છૂટા થયા. તેમના સંબંધી દેવુભાઈ શેઠ પાસેથી પૈસા લઈ સ્વતંત્ર સંસ્થા શ્રી દિગ્વિજય નાટક સમાજ માળિયા(સૌરાષ્ટ્ર)માં શરૂ કરી. સંસ્થા સારી આવક આપી રહી હતી ત્યાં એમના પિતાનું અવસાન થવાથી સંસ્થા કવિ જમનાદાર ઠક્કરને આપી દીધી. ત્યારબાદ કવિ ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન) તથા વસંતલાલ પૂજારાના સહકારથી શ્રી વસંતવિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી, પણ થોડા સમય પછી સંસ્થા બંધ થઈ.

રાઘવજી શિવશંકર જોશીએ શિહોર (સૌરાષ્ટ્ર)માં શ્રી રામવિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી. ત્યાંથી સંસ્થા પોરબંદર ગઈ અને ‘નાથો મોઢવાડીઓ’ નાટક રજૂ કર્યું. એમાં આ નાથા મોઢવાડીઆની ભૂમિકા ભજવી, એ જોઈને શેઠ નાનજી કાળિદાસ પ્રસન્ન થયા અને જરીનો સાફો ભેટ આપ્યો. સંસ્થા ભાવનગર ગઈ અને ત્યાં વિજયરંગ થિયેટરના માલિક લક્ષ્મીદાસ દેવીદાસ પટેલ ઉર્ફે ભીમભાઈ શેઠે ‘વડીલોના વાંકે’ નાટક રજૂ કરવા સહકાર આપ્યો. એમાં પુષ્કરની જવાબદારીવાળી ભૂમિકાને ન્યાય આપ્યો. તેમના આ અભિનયની ખ્યાતિ મુંબઈ સુધી પહોંચી. કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર એમની આ ભૂમિકા જોઈ ખુશ થયા અને સંસ્થાને પણ યશ-ધન મળ્યાં.

1939માં ઈસ્માઈલભાઈની પુત્રી હલીમા સાથે લગ્નથી જોડાયા. શેઠ લક્ષ્મીદાસ ઉર્ફે ભીમભાઈએ પોતાની માલિકીના વિજયરંગ થિયેટરમાં નાટ્યસંસ્થા શ્રી નવજીવન નાટક સમાજ શરૂ કરી. નૂરમહંમદની અભિનયક્ષમતા જોઈ કવિ ત્રાપજકરે ‘અપરાધી કોણ ?’ નાટક લખ્યું. નાટકની રજૂઆતમાં અરવિંદનું મુખ્ય પાત્ર ખૂબ સફળતાપૂર્વક ભજવ્યું. કવિએ કહ્યું કે ‘મેં ઘણાં નાટકો લખ્યાં, ઘણા કલાકારોની કેરેક્ટર જોઈ, પણ અરવિંદની ભૂમિકા તમે કરી તે હજી સુધી મારા જોવામાં આવી નથી.’ આ નાટકમાં યશવંતીના મુખ્ય પાત્રમાં શિવલાલ (‘હોથલ’) રજૂ થયા હતા. આ નાટક શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના માલિક નકુભાઈ કાળુભાઈ શેઠે જોયું અને ભીમભાઈ શેઠ પાસે નૂરમહંમદને પોતાની સંસ્થામાં લઈ જવાનું કહ્યું, પરંતુ ભીમભાઈએ એમની વાતને સંમતિ આપી નહિ. સંસ્થા પોરબંદર ગઈ અને તેમાં દામુ સાંગાણીના ‘ગાદીત્યાગ’માં દેવદત્ત, ‘કોનો ઈશ્વર’માં જગદીશ, કવિ બાલાશંકરના ‘તુલસીશ્યામ’માં વિષ્ણુનું એમ વિવિધ પાત્ર સફળતાથી ભજવ્યાં.

શ્રી પ્રભાત કલામંડળમાં જોડાયા. એમની અભિનયકલાની પ્રશંસા સાંભળ્યા પછી એફ. આર. ઈરાની શેઠ એમની સંસ્થા ‘ખટાઉ આલ્ફેડ’માં તેમને લઈ ગયા. સંસ્થા પ્રફુલ્લ દેસાઈનું સામાજિક નાટક ‘અનોખી પૂજા’ મુંબઈમાં ભજવી રહી હતી જેના સળંગ 80 પ્રયોગો ભજવાઈ ગયા હતા. નાટકમાં અશોકની મુખ્ય ભૂમિકા છન્નાલાલ ભીખાભાઈ ભજવતા હતા, તેમને ચિત્રના શૂટિંગમાં બહારગામ જવાનું હોવાથી 81મા પ્રયોગથી ‘અશોક’નું પાત્ર નૂરમહંમદે નિષ્ઠા અને સફળતાપૂર્વક ભજવી ભારે ચાહના મેળવી. સંસ્થાઓમાં કલાકારોને જ્યારે જ્યારે અન્યાય થતો ત્યારે આર્થિક નુકસાન સહન કરીને પણ કલાકારોને નૂરમહંમદે ન્યાય અપાવ્યો હતો.

શેઠ દુર્લભજી પ્રેમજી (રાજકોટ)ની સંસ્થામાં થોડો સમય રહ્યા પછી મફતલાલ શેઠની શ્રી સત્યવિજય નાટક સમાજમાં જોડાયા.

થાન (સૌરાષ્ટ્ર)માં માલિકીની સંસ્થા મિનરવા નાટક સમાજ શરૂ કરી. થોડા સમય પછી સંસ્થા બંધ કરી. ફરેદૂન ઈરાની શેઠ કૉલકાતા લઈ ગયા. રાણી થિયેટ્રિકલ કંપનીએ ‘હવેલી મેં હોલી’ (હિંદી) નાટક ભજવ્યું એમાં કવિ નિરંજનના પાત્રને દીપાવ્યું.

બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝારચિત ‘પ્રિન્સિપાલ’ નાટિકા મુંબઈ બાલીવાલા થિયેટરમાં રજૂ થઈ, એમાં નૂરમહંમદનો અભિનય જોઈ સનરાઈઝ ફિલ્મ કંપનીના માલિક વ્યાસ શેઠ ખુશ થયા. એમનાં 2 ચિત્રો ‘શામળશાના વિવાહ’ અને ‘ઓખાહરણ’ માટે કરાર કર્યો. પરંતુ ઈર્ષ્યાળુઓએ શેઠને ભડકાવ્યા કે મુસ્લિમ કલાકારને ચિત્રમાં લેવાથી ચિત્ર નિષ્ફળ નીવડશે તેથી આ કરાર રદ કરવામાં આવ્યો. દિગ્દર્શક ચત્રભુજ દોશીનાં બે ચિત્રો ‘વણઝારી વાવ’ અને ‘કરિયાવર’માં રૂપેરી પરદા પર પણ નૂર-મહમદે અભિનયકલાની ઝલક દાખવી. તેમાં મહેનતાણું રૂ. 500 મળ્યું. ત્યારબાદ તેમને ટ્રામ સાથે અકસ્માત થયો અને તેઓ ભાવનગર આવ્યા.

નવોદિત કલાકારોને સહકાર આપી નાટ્યકળામાં તૈયાર કર્યા.

ભાવનગરમાં મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીને ગોહિલવાડી પાઘડી બાંધી આપી અને મહારાજાને તે પસંદ પડી, જેથી એમને રાજ્યમાં ‘પાઘડી માસ્તર’ તરીકેનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું. 19 વર્ષ સુધી ત્યાં ફરજ બજાવી.

નાટ્યકલાની આજીવન સાધનાથી તથા કર્ણમધુર ગાયકી રજૂ કરીને અને વિવિધ નાટકોમાં પ્રાણવાન અભિનય આપીને એક ઉમદા કલાકાર તરીકે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. નાટ્યજગતમાં એમને ‘નુકાદેવ’ અને ‘કાઠિયાવાડી સાયગલ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

જીવનનાં 50 વર્ષો નાટ્યક્ષેત્રે વ્યતીત કરનાર આ કલાસાધકે અડગ મનોબળ અને આત્મસૂઝથી સન્માન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

◆ પટેલ બાબુભાઈ

નવલકુસુમ	ચંડસેન	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	સરદાર	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	કેસરીસિંહ	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	કંસ	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	કુટિલ	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	રણમલ	15 સપ્ટેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાયંદ્ર	વિહારકેતુ	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભાગ્યોદય	આદિતરાવ	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	જગદીશ	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

સાચો સંન્યાસ	પશુપતિ	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	વિમળચંદ્ર	1922	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
નવું ને જૂનું	ગડબડ ભટ્ટ	27 ઓક્ટોબર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
સંવાદી સૂર	નિશાનાથ	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
નગદ સોદો	લટુભા	5 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
કોલેજિયન	સોલિસિટર	29 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
વાસનાનાં વહેણ	માધવરાવ	માર્ચ, 1933	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર
કાળી વાદળી	મોહન	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
રસના રાસ	રામદાસ	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
ભિક્ષુકબાબા	કમલાકર	1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણનો સિંહ	અલીમહંમદ	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન સૂરત. તેઓ ઉચ્ચ કોટિના અભિનેતા હતા.

◆ પટેલ રતિલાલ વેણીભાઈ (જ. એપ્રિલ 1897; અ. 9 એપ્રિલ 1953)

બુદ્ધદેવ	સરલા	1914	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
શૃંગી ઋષિ	મોહલેખા	1915	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
બલિરાજા	લાડવઈ	1920	કવિ જી. એ. વૈરાટી	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અરુણોદય	મનોરમા	4 જૂન, 1921	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પૃથ્વીરાજ	કર્ણાટકી	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સિરાજુદ્દૌલા	મહારાણી	1926	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શાલિવાહન	દક્ષમિત્રા	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અજાતશત્રુ	મલ્લિકા	7 ઓગસ્ટ, 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

ઉદયપ્રભાત	વિમળાદેવી	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	સમરપ્રભા	15 ઓગસ્ટ, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	ઇરાવતી	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	વિભૂતિ	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	જયવતી	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	વિમળા	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	દેવયાની	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	તુલસી	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	વિદ્યા	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	કૃષ્ણા	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	સુભદ્રા	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	સુભદ્રા	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ગામમાં રામલીલા જોઈ આકર્ષણ થયું. ઘેરથી રાત્રે ભાગીને મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં ગયા અને નાટ્યકલાની તાલીમ લીધી. ‘મોરબી’ કંપનીનાં નાટકોમાં ખ્યાતિ મેળવી. આ સંસ્થામાં દિગ્દર્શક મૂળજીભાઈ આશારામ પાસે પગારમાં રૂ. 5 વધારો કરવાની માગણી કરી. પગાર-વધારો ના મળતાં લવજી મયાશંકર ત્રવાડી(‘સુરદાસ’)ની સંસ્થા શ્રી સુરવિજય નાટક મંડળીમાં જોડાયા. મૂળજીભાઈએ રતિલાલને પાછા બોલાવ્યા. ફરીથી આ સંસ્થાના જૂના નાટક ‘બુદ્ધદેવ’માં યશોધરાની તથા ‘કંસવધ’માં રાધા અને બલિરાજાની હાસ્યરસની ભૂમિકાઓ ભજવી.

ચંદુલાલ શાહની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં જોડાયા. અહીં એમની અભિનયકલાનો વિશેષ વિકાસ થયો. ઐતિહાસિક નાટકોમાં વીર રસથી રંગભૂમિને ગાજતી કરી દીધી. તેમણે કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટને ગુરુ માન્યા હતા અને મૂળજીભાઈ પાસેથી નાટ્યકલાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેમણે ગાયેલાં કેટલાંક ગીતો લોકભોગ્ય બન્યાં અને તે ગીતોની રેકર્ડ પણ ઉતારવામાં આવી.

શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં એમને માસિક પગાર રૂ. 700 મળતો હતો. ચલચિત્રમાં ‘સદેવંત સાવળીંગા’માં સદેવંતના પાત્રમાં અભિનય આપ્યો હતો.

સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર, રણકારભર્યો અવાજ. સંવાદો બોલવાની અનોખી છટા અને અભિનયના ઊંડાણને લીધે અભિનેતા તરીકે વિશેષ ઝળકી ઊઠ્યા.

1950માં રંગમંચ પરથી નિવૃત્ત થયા અને હૃદયરોગના હુમલાથી 1953માં અવસાન થયું.

◆ પરસોત્તમ રામચંદ્ર (ડાકોર)

કુસુમકમળા	તર્કટલાલ	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	ધનપાળ	એપ્રિલ, 1930	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	કૃતાન્ત	1905	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર	કપટલાલ	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્દૂ)				
* ભુલભુલૈયા (ઉર્દૂ)	જમીર	1907		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા (ઉર્દૂ)	કીરાઉન	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	મોજીલાલ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનું નાટક				

◆ પંડિત અંબાલાલ માનચંદ (‘દમચંતી’)

* અજિતસિંહ	સવિતા	1919	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી દમચંતી	દમચંતી	12 ફેબ્રુઆરી, 1920	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અશોક	પન્નાવતી	18 નવેમ્બર, 1920	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી દેવહૂતી	દેવહૂતી	19 ફેબ્રુઆરી, 1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશભક્તિ	પ્રવીણબાળા	1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો નવેસરથી રજૂ કર્યાં.				

વિશેષ વિગત :

વતન પાલોદર (જિ. મહેસાણા ઉ.ગુ.). જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી કલાસંસ્કારો વારસામાં જ મળ્યા હતા. ગુજરાતી રંગભૂમિ છોડી કોલકાતામાં હિંદી નાટકોનું લેખન કર્યું. જીવનનાં અનેક વર્ષો હિંદી રંગમંચ પર વિતાવ્યાં. ગુજરાતી નાટકો લખ્યાં. એમનાં ગુજરાતી નાટકોએ ગુજરાત રાજ્ય નાટ્ય હરીફાઈમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવી પારિતોષિકો મેળવ્યાં હતાં.

અગાઉના નાટક ‘સતી દમચંતી’માં દમચંતીના પાત્રમાં ભાવવાહી અભિનય આપવાથી તેઓ ‘દમચંતી’ના નામે ઓળખાવા લાગ્યા.

◆ પંડ્યા આણંદજી ભગવાન (‘કાઠિયાવાડી કબૂતર’) (જ. 1896)

એક જ ભૂલ	શોભા	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	રાણી	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
વિક્રમ અને શનિ	પંડિતાણી	28 મે, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીર રાઠોડ	નંદા	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	પન્ના	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	મોતી	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	કેસર	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	ત્રિવેણી	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	રતિ	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	પાતળી	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	વેણી	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	સુગંધા	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	કંકુ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	રસિકા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતીપ્રભાવ (હિંદી)	સુહાસિની	5 જુલાઈ 1934	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	મણિ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન હનુભાનું લીંબડા (વાયા ધોળા જંકશન, જિ. ભાવનગર). વડીલોના ભાગવત-વાચનના બાલ્યકાળથી જ સંસ્કાર પડ્યા હતા. અભ્યાસ ગુજરાતી ત્રણ ધોરણ. ગામમાં આવેલી રામલીલા બે દિવસ જોઈ અને એમાં ભાગ પણ લીધો; પિતાજીએ રામલીલાની મંડળી કરી આપી; તેમની સાથે એમના બંધુ પણ રામલીલામાં જોડાયા.

મુંબઈથી ત્રિકમલાલ ગીગાભાઈ નાટકમાં કામ કરી શકે તેવા છોકરાઓની પસંદગી કરવા માટે ગામમાં આવ્યા હતા. એમની સાથે મુંબઈમાં શ્રી કૃષ્ણ નાટક સમાજમાં ગયા, જેના માલિક પારસી હતા. આ સંસ્થામાં નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યા. સંસ્થા વેચાઈ ગઈ અને રોયલ નાટક મંડળીમાં 7 વર્ષના કરારથી રહ્યા. સંસ્થામાં દિગ્દર્શક સોરાબજી કાત્રક હતા. તેમની પાસેથી પદ્ધતિસર સર્વાંગી તાલીમ મેળવી અને સંગીત નારાયણરાવ ભાતખંડે પાસે શીખ્યા. સંસ્થાના માલિક મહાશંકર શેઠે તેમના લગ્નના તમામ દાગીના બનાવડાવી આપ્યા. 1925માં શ્રી છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની શ્રી આર્ય ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં રહ્યા. એ સંસ્થાએ કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનું 'વિક્રમ અને શનિ' નાટક ભજવ્યું અને કવિ મૂળશંકર મૂલાણીએ એમની અભિનયકલા નિહાળી 'કાઠિયાવાડી કબૂતર' નામ રાખ્યું. એમના સાથી નટ કેશવલાલ નાયકનું નામ 'કપાતર' નામ રાખ્યું. 'કબૂતર' અને 'કપાતર'ની અભિનય-બેલડી રંગભૂમિ-ક્ષેત્રે ખાસ્સી લોકપ્રિય નીવડેલી.

આણંદજી ભગવાન પંડ્યા

લોકચાહના પામ્યાં અને નાટકમાં પણ અનેક 'વન્સ મોર' પામ્યાં હતાં. 'કબૂતર' અને 'કપાતર'ની જોડીનાં આ પ્રહસન-ગીતોમાં ખૂબ ખીલી ઊઠતી એમનાં લોકપ્રિય ગીતોની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી અને 'હિઝ માસ્ટર્સ વોઈસ' તરફથી તેમને ચંદ્રક આપવામાં આવ્યો હતો.

1935માં તેમની માલિકીની સંસ્થા શ્રી હિંદ નાટક સંઘ મુંબઈના બાલીવાલા થિયેટરમાં શરૂ કરી. પ્રથમ પ્રયોગ અંધજનોના લાભાર્થે ભજવ્યો. બ્રિટિશ ગવર્નરે ચંદ્રક આપી તેમનું સન્માન કર્યું. સંસ્થાના દિગ્દર્શક હતા રાઘવજી શિવશંકર જોશી. સંસ્થાએ ભજવેલાં ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)રચિત નાટકો 'વાલો નામોરી', 'ટીપુ સુલતાન' (1935), 'અમરજી દીવાન' અને મંગળદાસ કે. રાજપુરાંરચિત 'જીવનસંગ્રામ' (1936) માં તેમણે અભિનય આપ્યો.

થોડો સમય પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં રહ્યા હતા.

13 સપ્ટેમ્બર, 1963ના રોજ ગુજરાત રાજ્ય તરફથી અને ગુજરાતી રંગભૂમિ સવા શતાબ્દી પ્રસંગે એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આકાશવાણી પર એમનાં ગીતોના કાર્યક્રમો રજૂ થયા હતા.

◆ પંડ્યા મણિલાલ પ્રભુરામ ('ભજનાનંદ') (જ. અંદાજે 1878; અ. અંદાજે 1954)

ભક્તિવિજય	ભજનાનંદ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સુરેખાહરણ	ઘટોત્કચ	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	મંગળ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
યોગકન્યા	સમરસિંહ	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

* મનહર-મેના	પુરાણી	1912	દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* વીર રમણી	માનાજી	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

મૂળ નામ મણિશંકર. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી, નાની વાંકાનેર કંપની, વિક્ટોરિયા નાટક મંડળીમાં કામ કર્યું. ઉર્દૂ નાટકો ભજવનારી સંસ્થામાં માત્ર બે ગુજરાતી હતા. પરદેશમાં પણ આ સંસ્થાએ નાટકો ભજવ્યાં હતાં. પછી માદન થિયેટર્સ, કોલકાતા તથા લવજી ('સુરદાસ') અને દુર્લભજી શેઠની શ્રી સુરવિજય નાટક મંડળીમાં જોડાયા. સંસ્થાએ ઈંદોર, હૈદરાબાદમાં ઉર્દૂ-હિંદી નાટકો રજૂ કર્યાં. ત્યારબાદ મહાભાઈ શેઠની રોયલ નાટક મંડળી અને શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. આમ જુદી જુદી સંસ્થાઓએ ભજવેલાં નાટકોમાં તેમણે અનેકવિધ ભૂમિકાઓ કરી.

'ભક્તિવિજય'માં ભજનાનંદની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી 'ભજનાનંદ' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. આશરે 1954માં મિયાંગામ કરજણ પાસે સિનોર ગામે એમનું અવસાન થયું.

◆ પંડ્યા રમણલાલ ખીમજીભાઈ (જ. 12 સપ્ટેમ્બર 1915; અ. -)

વિધિના ખેલ	મંછા	10 જાન્યુઆરી, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	વિમલશ્રી	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	શાન્તા	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	રેવા	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	રેણુ	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદય-પ્રભાત	વનલીલા	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	કૃષ્ણકાંત	27 ઓગસ્ટ, 1965	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

એમના ભાઈઓ સાથે 1943માં શ્રી રાજકમલ કલામંદિર' પોરબંદરમાં શરૂ કરી હતી. 'પૈસો બોલે છે' નાટકમાં 'કૃષ્ણમોહન'ના પાત્રમાં નામના મળી. આ નાટકના 547 પ્રયોગો થયા. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં 1975થી 1978 સુધીમાં 3 નાટકોનું તેમણે દિગ્દર્શન કર્યું હતું.

◆ પંડ્યા હરિલાલ ખીમજી

રણસંગ્રામ	વિજયા	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-----------	-------	-----------------	---------------	---------------------

વિધિના ખેલ	વત્સલા	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	વિલાસ	29 ઓગસ્ટ, 1935	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જમુના	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	ચંદ્રાવતી	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	શોભના	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદય-પ્રભાત	સુભદ્રા	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	મીણાવતી	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની, શ્રી રંજન નાટક સમાજ વગેરે સંસ્થાઓનાં નાટકોમાં સ્ત્રીપાત્રો ભજવ્યાં.

◆ પાંચોટિયા નર્મદાશંકર નારાયણ

સતી પાર્વતી	સોની	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	શક્તિસિંહ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદારબા	ખેમરાજ	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	ટેલિયો	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	જયસિંહ	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	વલ્લભસેન	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

તેઓ ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી પાસે લહિયાની ફરજ બજાવતા હતા. ઉપરાંત અભિનેતાઓને નાટ્યકલાની તેમજ નૃત્યની તાલીમ આપતા, ગીતોની તરજો બનાવતા અને નાટકની રજૂઆતમાં ડાહ્યાભાઈને સહકાર આપતા.

◆ પુરોહિત દયાશંકર વસનજી ('રસિક') (જ. 1864; અ. 27 નવેમ્બર 1909)

કુલીન કાન્તા યાને વનરાજ વિજય	સુરસેન	29 જૂન, 1889	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	ઉદયસિંહ	4 જાન્યુઆરી, 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હરિશ્ચંદ્ર	હરિશ્ચંદ્ર	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	વીરસિંહ	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

નળ-દમયંતી	નળરાય	17 ડિસેમ્બર 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રેમકલા	ગોહિલરાજ	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	લાખારાણા	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	માધવ	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	રૂપાંતર : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બેરિસ્ટર	દેવરામ	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પુષ્પસેન- પુષ્પાવતી	ઋષિ	24 માર્ચ 1898	—	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૃસિંહાવતાર	કાશ્યપ	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	વિક્રમ	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	ચતુરસિંહ	19 ઓક્ટો., 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	નૃસિંહરાજ	18 ઓક્ટો., 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	નંદસેન	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	જગતસિંહ	1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન જૂનાગઢ. બાલ્યકાળથી જ ગીત-સંગીતનો શોખ. અંધ ગવૈયા પાસે સંગીતની તાલીમ લીધી. દિવસે પોલીસ કચેરીએ કામ કરે અને રાત્રે રામભાઉ નાટક મંડળીમાં પાત્ર ભજવે. જૂનાગઢના નવાબ સાહેબે એમની અભિનયકલા નિહાળી ઈનામ આપ્યું.

દાદાભાઈની પારસી નાટક મંડળીમાં પગાર રૂ. 8થી રહ્યા અને ત્યાં નાટ્યકલાની તાલીમ મેળવી. 'કામદેવરસિકા' નાટકમાં 'રસિકા'ની ભૂમિકા ભજવી એ નામથી પંકાયા. પગાર રૂ. 60 થયો. નીતિદર્શક નાટક સમાજમાં રહ્યા.

પોતાની નાટક કંપની કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી તેથી ચાર ભાગીદારો સાથે 1889માં શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી શરૂ કરી. સંસ્થાના સંચાલકની જવાબદારી સ્વીકારી અને જુદાં જુદાં નાટકોમાં વિવિધ પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં. અભિનયક્ષેત્રે લોકચાહના મેળવી. એમની સાથે સ્ત્રી-પાત્રો ભજવનાર જેઠાલાલ દુર્લભરામ નાયક (મલોસણિયા) હતા.

ગુજરાતી વ્યવસાયી નાટ્યસંસ્થા દ્વારા વ્યવસ્થિત નાટકો રજૂ કરવા માટે પ્રયંસ પુરુષાર્થ કરીને ગુજરાતી

રંગભૂમિના આદ્ય પ્રવર્તકોમાં સ્થાન મેળવ્યું.

કૃષ્ણરાવ ભોળારાવ દિવેટિયાએ તેમના અભિનયની પ્રશંસા કરી હતી. જૂની રંગભૂમિના નવા નટોનું ઘડતર કર્યું તેમજ નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું.

સ્વભાવે ખૂબ જ ઉદાર હતા. સંકટસમયે સ્વમાન જળવાઈ રહે એ રીતે અન્યને મદદગાર બનતા.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચના ઉચ્ચ કક્ષાના અભિનેતા અને કુશળ દિગ્દર્શક.

◆ પ્રાણશંકર

સુવર્ણ પ્રભાત	વનમાલા	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	કુંવરબાઈ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	સુરુચિ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	મૃદુલા રાજપુરા	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	કલિંગકુવરી	10 ઓગસ્ટ 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લવકુશ	રસિકા	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	ઉષા	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	સગુણા	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રાણકદેવી	રંગીલી	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
શેણી વિજાણંદ	ચંચળ	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	ગંગા	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	અન્નપૂર્ણા	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સંત સુરદાસ	ભક્તિ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	કલાવતી	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ લિમિટેડ

◆ બળવંતરાય દાદા

સરદારબા	મૂળરાજ	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
---------	--------	-----------------	-------------------------	---------------------

વિજયાવિજય	શેઠ	1900	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	ધોબી	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવત-ગીતા	નાનાલાલ	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	શકુનિ	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	રિસાલદાર	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	શ્યામલાલ	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન નાયિકા	ગંડકસેન	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	સામંતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં 1891થી 1899 14 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ બારોટ ભુલાભાઈ કુંવરજી

અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	વિહારી	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	નંદજી	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	ચિંતામણિ શેઠ	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કેશવલાલ શ્યામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા (ઉર્દૂ)	શેરઅલી	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	ભાનુસિંહ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	કપટરાય	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ બારોટ વાઘજીભાઈ

નંદબત્રીસી	જમાદાર	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગ્યા	જગલો	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	પૃથ્વીસિંહ	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	સાહેબરામ	15 નવેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

સુધાયંદ્ર	કનકરાય	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુ બંસરી	અજિત	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	મહેરજીભાઈ	23 નવેમ્બર, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	જમાદાર	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	લવિંગિયા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર હરિશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	મહોબતખાન	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	સેવકરામ	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	સોલેમન	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	ફરામ	23 સપ્ટેમ્બર, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાપાના બોલ	ગુમાનસિંહ	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ભટ્ટ ગોવિંદજી પ્રાણજીવન (‘પિંગળા’)

ભર્તૃહરિ	પિંગળા	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચાંપરાજ હાડો	સોનારાણી	1882	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાણકદેવી	રા’ખેંગાર	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિયારાજ	મહિયારણ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
જગદેવ પરમાર	જગદેવ	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	મદનકળા	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	યોગિની	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	યયાતિ	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ તથા અન્ય	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાજતરંગ	સત્યસિંહ	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રમા રણજિત	રણજિત	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

‘ભર્તૃહરિ’ નાટકમાં ‘પિંગળા’ના યાદગાર અભિનયના પરિણામે ગોવિંદજી ‘પિંગળા’ તરીકે ઓળખાયા. રંગમંચના નામાંકિત કલાકાર. એમની માલિકીની શ્રી નરહરિ પ્રાસાદિક મંડળી હતી.

◆ ભટ્ટ પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ

ચંપક ચાતુરિકા	દૂતી	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	ભાભી	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	ભાનુમતી	1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત-માલિની	કેસર	1900	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ-કમળા	યૌવનસેના	1902	મણિશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	ગિરા	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	અકૂર	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	પ્રવીણસિંહ	1907 મીરઝા	મુનશી અમીરબેગ નાટક	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ ભટ્ટ પ્રભાશંકર રાજારામ

વડીલોના વાંકે	રાધુ	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	વસુબંધુ	6 સપ્ટે., 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભસંસ્કાર	મહેશચંદ્ર	25 એપ્રિ., 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પરમભક્ત પ્રહલાદ	હિરણ્ય- કશ્યપુ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ઉર્ફે રંગમંચના નામાંકિત અભિનેતા. શારદા ફિલ્મ કંપનીના ખલનાયક. ભાગીદારીમાં 1943માં શ્રી રંજન નાટક સમાજ શરૂ કરી હતી. આ સંસ્થાનાં પાંચ નાટકોનું દિગ્દર્શન તેમણે કર્યું હતું.

◆ ભટ્ટ હરિભાઈ મણિશંકર

સુવર્ણપ્રભાત	દેવેન્દ્ર	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત	નરસિંહ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

લવકુશ	રામચંદ્ર	1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	કૃષ્ણ	1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	રહીમ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અલાખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	ભર્તૃહરિ	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

વિશેષ વિગત :

તેમના પિતાની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં નાટ્યકલાની જાણકારી મેળવી. 1936માં પિતાની સંસ્થામાં વ્યવસ્થાપકની જવાબદારી સંભાળી.

દક્ષિણ હૈદરાબાદમાં શેઠ મોતીલાલ મારવાડી સાથે ચલચિત્રના સર્જન માટે ગયા, એ માટેના સંજોગો અનુકૂળ ન હતા, જેથી હરિભાઈ ભટ્ટની વ્યવસ્થાથી ગંજાવર ખરે ભવ્ય ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થા ‘એક્સેલસિયર થિયેટર’ શરૂ કરી. ઉર્દૂના ખ્યાતનામ નાટ્યકાર મુનશી શાહજહાં શમ્સલિખિત ‘આઈને ઈમાન’ નાટક 1932માં મુંબઈમાં ભવ્યતાથી રજૂ કર્યું પણ તે નિષ્ફળ ગયું.

ફરીથી પિતાજીની નાટક કંપનીમાં આવ્યા. નાટકોનું લેખન અને દિગ્દર્શન તેમજ તેમાં અભિનય અને સંગીતની જવાબદારી સ્વીકારી. 1938માં સંસ્થામાં અકસ્માત આગ લાગવાથી તે બંધ કરવી પડી.

1941માં માલિકીની સંસ્થા શ્રી પ્રભાત કલામંડળ શરૂ કરી. 1942માં ‘લવકુશ’ નાટકના સળંગ 300 પ્રયોગ ભાવનગરમાં થયા. નાટકની કીર્તિ મુંબઈ સુધી પહોંચી હતી. ‘લવકુશ’ નાટકમાં ‘રામ’ની ભાવવાહી ભૂમિકા હરિભાઈ ભટ્ટે ભજવી હતી. વી. શાન્તારામે તે જોયા પછી હરિભાઈને અભિનંદન આપી, ‘લવકુશ’ નામે ચલચિત્ર બનાવવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો; પણ દિગ્દર્શન પોતે સંભાળવાના હરિભાઈના આગ્રહને કારણે એ વાત આગળ વધી શકી નહિ.

16 ઓક્ટોબર, 1942ના રોજ ભાવનમા પ્રયોગ વખતે ભાવનગર. લલિત કલામંડળ તરફથી, 27 જાન્યુઆરી, 1943ની રાત્રે ‘લવકુશ’ નાટકના 165મા પ્રયોગ-પ્રસંગે ભાવનગરના મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીના હસ્તે હરિભાઈને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું. 1945માં ‘લવકુશ’ નાટક ફરીથી રજૂ થયું ત્યારે તેના સળંગ 115 પ્રયોગ થયા હતા.

સૌરાષ્ટ્રમાં ફિલ્મ સ્ટુડિયો હોવો જોઈએ એવા વિચારથી પ્રેરાઈને તેમણે ભાવનગર પરામાં તેના આયોજન માટે પ્રયત્નો શરૂ કર્યા, પણ તેમાં સફળતા મળી નહિ.

એમની નાટ્યસંસ્થાનું 1948માં લિમિટેડ કંપની તરીકે રૂપાંતર કર્યું. પરંતુ થોડા સમય પછી મતભેદ થતાં 1948માં જ આ સંસ્થા ભાવનગરમાં બંધ થઈ.

સાંઈ રંગ મંડળ(મોરબી)માં કેટલાંક નાટકોમાં નાટ્યલેખન, સંગીત તેમજ દિગ્દર્શનની જવાબદારી તેમણે સંભાળી હતી.

ખ્યાતનામ અભિનેત્રી મણિ સાથે તેઓ સ્નેહલગ્નથી જોડાયા હતા.

શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં તેમજ ઘરની સંસ્થા શ્રી પ્રભાત કલામંડળમાં નાટ્યલેખન, અભિનય, સંગીત અને દિગ્દર્શન એમ ચતુર્વિધ જવાબદારી સંભાળી હતી.

◆ ભટ્ટ હરિશંકર માધવજી

રાણકદેવી	વિદૂષક	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
* ત્રિયારાજ	વ્યંગનાથ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
* ત્રિયારાજ	પંચાણ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
જગદેવ પરમાર	શામો	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	સૌભાગ્યચંદ	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	મનજી	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	કલિયુગ	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	ત્રિપુરાશંકર	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ તથા અન્ય	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાજતરંગ	દંભીસિંહ	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ભક્ત અંબરીષ	ઘંટાકર્ણ	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	જેશરાજ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સરસ્વતી	મંછો મેરાઈ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
* બેવડી ભૂમિકા કરી.				

વિશેષ વિગત :

તેઓ રંગભૂમિના નાટ્યકાર પણ હતા.

◆ ભટ્ટ હેમુભાઈ મણિશંકર

રાણકદેવી	રા'ખેંગાર	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
શેણી વિજાણંદ	વિજાણંદ	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રા'નવઘણ	નવઘણ	5 જુલાઈ, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જય સૌરાષ્ટ્ર	જસા જામ	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સતી પાર્વતી	શંકર	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	જુમ્મો	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સંત સુરદાસ	બિલ્વમંગળ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	વિક્રમ	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

વિશેષ વિગત :

વતન મોરબી, જિ. રાજકોટ. પિતાજીની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની હતી. અભિનય, સંગીત, દિગ્દર્શન અને નાટ્યલેખનની સર્વાંગીણ જાણકારી ઘરની સંસ્થામાં મેળવી. અભિનયની શરૂઆત 1934થી કરી.

1945માં એમના વડીલ બંધુ હરિભાઈ ભટ્ટની માલિકીના શ્રી પ્રભાત કલામંડળમાં તેઓ જોડાયા. 1948માં આ સંસ્થા બંધ થયેથી 1949માં થોડો સમય બાપુલાલ બી. નાયકની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં રહ્યા. છેલ્લે રેલવેમાં ગાર્ડની નોકરી કરી નિવૃત્ત થયા. પછી નાટ્યલેખન, દિગ્દર્શન અને સંગીતસંચાલનની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી.

એમના 'શેણી-વિજાણંદ' નાટકના ભાવનગરમાં 1970માં સળંગ 100 પ્રયોગ થયા હતા.

પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં અને શ્રી પ્રભાત કલામંડળનાં કેટલાંક નાટકોમાં અભિનય, નાટ્યલેખન, દિગ્દર્શક અને સંગીતની જવાબદારી સ્વીકારી સફળતા મેળવી હતી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઉચ્ચકોટિના કલાકસભી હતા.

◆ ભાલકિયા સૂરજરામ

સતી સંયુક્તા	પૃથ્વીરાજ	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	અર્જુન	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પાર્વતી	શીવ	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	માનસિંહ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પુરુષ-પાત્ર ભજવનાર ઉત્તમ અભિનેતા.

◆ ભોજક ચીમનલાલ ભૂધરભાઈ ('બૅરિસ્ટર') (જ. 1872, વડનગર; અ. 1932, ભાવનગર)

ત્રિવિક્રમ	સૂરજબા	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	વિષયા	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	વિજય બૅરિસ્ટર	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ચીમનલાલ ભૂધરભાઈ
ભોજક 'બૅરિસ્ટર'

બાલ્યવયમાં જ પિતાનું અવસાન થયું. વ્યવસાયી રંગભૂમિ અંગે તાલીમ મેળવ્યા પછી વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં જોડાયા. વાઘજી આશારામરચિત 'ત્રિવિક્રમ'(1893)માં સૂરજબા તથા 'ચંદ્રહાસ'(1894)માં વિષયાની ભૂમિકાથી તેમણે સ્ત્રી-પાત્ર ભજવવાનો પ્રારંભ કર્યો.

મોરબી કંપનીએ ભાવનગરમાં 1897માં વાઘજીભાઈકૃત 'વિબુધવિજય' નાટક ભજવ્યું. એમાં 'વિજય'ના પાત્રમાં બૅરિસ્ટરનો આબેહૂબ અભિનય કર્યો અને તે જોઈને ભાવનગરના મહારાજા ભાવસિંહજીએ અતિપ્રસન્ન થઈને એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે રંગમંચ પર બૅરિસ્ટર બનનાર નટને મારે જીવનમાં પણ ખરેખર બૅરિસ્ટર બનાવવો છે. ચીમનભાઈને નાટક કંપનીની નોકરી છોડાવી અભ્યાસ કરાવ્યો અને વિલાયત મોકલ્યા. ત્યાંથી બૅરિસ્ટર થઈને તેઓ ભાવનગર આવ્યા. મહારાજાએ એમને વસૂલાત અધિકારીના પદે નિયુક્ત કર્યા. એમની કાર્યદક્ષતાથી પ્રસન્ન થઈ મહારાજાએ તેમને 'રાવસાહેબ'નો ખિતાબ આપી સન્માન કર્યું.

◆ ભોજક ચીમનલાલ મગનલાલ ('ચકુડો') (જ. 1907, લાડોલ, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા)

સંસારલીલા	સરલા	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સેવકધર્મ (હિંદી)	તેજસિંહ	1924	મુનશી અબ્બાસ-અલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
બાપના શ્રાપ	જહાંગીર	1924	બમનજી ન. કાબરા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	શિવાજી	15 ડિસેમ્બર 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	બળવીર	12 જાન્યુઆરી 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
નવીન યુગ	સુધાંશુ	22 નવેમ્બર 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમરકેસરી	ચકુડો	12 જુલાઈ 1933	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
યુગપ્રભાવ	મંગળસિંહ	4 ઓગસ્ટ 1934	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
કોની લક્ષ્મી ?	પ્રીતમ	1940	દામુ સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
કુમકુમ પગલે	કવિ કાંત	16 ઓક્ટોબર 1945	ચિમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક 'ચકુડો'

વતન લાડોલ (તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા). પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા પછી નાટ્યકલાની સાધના સાથોસાથ વિવિધ નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવ્યાં.

'સમરકેસરી' નાટકના પ્રહસનમાં 'ચકુડા'ના પાત્રમાં ઉમદા અભિનય આપવાના કારણે તેઓ 'ચકુડા' તરીકે પ્રખ્યાત થયા.

ઘરની નાટ્યસંસ્થા શ્રી ચેતન નાટક સમાજ (1940થી નવેમ્બર 1949) શરૂ કરી; તેમાં જૂનાગઢમાં 'નરસિંહ મહેતા'ના 51 પ્રયોગ અને 'શિવપાર્વતી'ના 41 પ્રયોગ, 1949-વીસનગર (ઉ.ગુ.)માં 'કુદરતના ખોળે' નાટકના એકધારા 100 પ્રયોગો થયા.

તેમણે નાટકો પણ લખ્યાં અને તે વ્યવસાયી રંગભૂમિ અને અર્વાચીન રંગભૂમિ પર ભજવાયાં હતાં. એમનું હાસ્યપ્રધાન નાટક 'સસરો ખોળે બેઠો', 'રંગરાગ' સંસ્થાએ અમદાવાદ, મુંબઈમાં ભજવ્યું. મુંબઈમાં તેના અંદાજે 300 પ્રયોગો થયા.

ઇમ્પીરિયલ મૂવીટોન અને સરોજ મૂવીટોનનાં ચિત્રોમાં નૃત્ય-શિક્ષકની ફરજ બજાવી. અવાક ચલચિત્ર

‘સરદારબા’માં વૈરસિંહ અને ‘ચંદ્રલાસ’માં નાના ચંદ્રલાસનું પાત્ર ભજવ્યું.

જામનગરના મહારાજા તથા જૂનાગઢના નવાબસાહેબે એમનો અભિનય જોઈ સુવર્ણચંદ્રકો ભેટ આપ્યા હતા. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું. અભિનેતા, નાટ્યલેખક અને નાટ્યસંસ્થાના માલિક તરીકે તેમનું ગણનાપાત્ર પ્રદાન છે.

♦ ભોજક જયશંકર ભૂદરદાસ (‘સુંદરી’) (જ. 30 જાન્યુઆરી, 1889, ઊંઢાઈ, તા. વડનગર, ઉ.ગુ.; અ. 22 જાન્યુઆરી 1975, વિસનગર, ઉ.ગુ.)

સૌભાગ્ય-સુંદરી	સુંદરી	19 ઓક્ટો., 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	લલિતા	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	ઇન્દ્રાણી	18 ઓક્ટોબર, 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	પદ્મિની	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	ચંદ્રભાગા	25 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	પ્રેમકુંવર	3 નવે., 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલકુસુમ	કુસુમ	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	પ્રભા	17 ડિસે., 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	દેવકન્યા	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	રાધા	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	લક્ષ્મી	31 જાન્યુ., 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	કમળા	28 ફેબ્રુ., 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	સરિતા	15 સપ્ટે., 1915	બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાચંદ્ર	સુધા	5 ઓગસ્ટ, 1916	બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	બંસરીબાલા	28 જુલાઈ, 1917	બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

મેઘ-માલિની	માલિની	23 નવેમ્બર, 1918	બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	આનંદરજની	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	લીલાદેવી	25 સપ્ટે., 1920	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અબજોના બંધન	વિદ્યાવિભૂતિ	22 ડિસે., 1922	બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સત્યપ્રકાશ	સ્નેહવીણા	12 મે, 1923	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
છત્રપતિ શિવાજી	પૂતળી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળિદાસ	લીલાવતી	10 મે, 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચારુશીલા	જશુમતી	2 ઓગસ્ટ, 1924	વકીલ ઓધવજીભાઈ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વપ્નદર્શન	કરુણાદેવી	15 ઓક્ટો., 1924		શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	મહેરુન્નિસા	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	મંગળા	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	જયગંગા	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	સવિતા	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	અવન્તિકા	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	ઈન્દિરા	21 ફેબ્રુઆરી, 1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	ખોરશેદ	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિન્દી)	ગજરા	1929	મુનશીમોહિયુદ્દીનનાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કીમિયાગર	રમા	21 નવેમ્બર, 1929	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	લક્ષ્મી	9 જાન્યુઆરી, 1930	પ્રયોજક : ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાપના બોલ	શ્રીદેવી	1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	યેસુબાઈ	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	શારદા	23 જાન્યુ., 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

જયશંકર ભોજક 'સુંદરી'

દાદાભાઈ ઠૂંઠીની ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થામાં 3 વર્ષ રહ્યા. ત્યારબાદ છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં 12 જાન્યુઆરી, 1901માં રૂ. 200 માસિક પગારથી જોડાયા. કવિ મૂળશંકર મૂલાણીરચિત 'સૌભાગ્યસુંદરી' નાટક 19 ઓક્ટોબર 1901ના રોજ રજૂ થયું, એમાં માત્ર 12 વર્ષની વયે 'સુંદરી'ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી. ત્યારથી તેઓ 'સુંદરી'ના નામે નાટ્યતપ્તે નામના પામ્યા.

પંડિત વાડીલાલની સ્વરગૂંથણી, જયશંકરનો કંઠ અને કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનાં ગીતોના ત્રિવેણી-સંગમે એ ગીતોને લોકપ્રિય બનાવ્યાં. એમની ઉન્નતિમાં છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાનો ફાળો છે. દરેક નાટકમાં અંદાજે અડધા ભાગનાં ગીતો જયશંકરના મધુર કંઠે રજૂ થતાં હતાં. તેમને નાટ્યતાલીમ આપવામાં અને તેમની કારકિર્દી ઘડવામાં બાપુલાલનો મોટો હિસ્સો હતો. કુશળ નટ સમા જયશંકર 'સુંદરી' અને બાપુલાલ નાયકની અભિનય-બેલડી અવિસ્મરણીય બની રહી હતી.

વડોદરાના મહારાજા ગાયકવાડે જયશંકર 'સુંદરી'નો અભિનય જોઈ રંગભૂમિના વિશેષ અભ્યાસ માટે એમને ઇંગ્લેન્ડ જવા માટે સ્કોલરશિપ આપવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો હતો. પરંતુ અંગ્રેજી ભાષાની જાણકારીના અભાવે તેઓ તેનો સ્વીકાર કરી શકતા નહિ. અનેક કલાકારોએ તેમની પાસેથી અભિનયની તાલીમ પામી રંગભૂમિ પર નામના મેળવી હતી. સંગીત-સાધના ધ્રુપદ ગાયકીનું જ્ઞાન 'સુંદરી'ને વારસામાં જ પ્રાપ્ત થયું હતું. ખરજની સાધના તેમણે આપમેળે કરી હતી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પરથી એમણે 28 એપ્રિલ 1932ના રોજ પરદા પાસે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લીધો હતો.

કેટલીક મિલોએ તેમનાં લોકપ્રિય ગીતોની કડીઓ ધોતિયાં અને સાડીની કિનાર પર છાપી હતી. મુંબઈની ઉચ્ચ કુટુંબની મહિલાઓને વસ્ત્ર-પરિધાનની કલા તથા ચાલવાની કલાનું જયશંકર 'સુંદરી'એ શિક્ષણ આપ્યું હતું. પુરુષ હોવા છતાં, સ્ત્રીસુલભ ભાવો તે સહજતાથી દાખવી શકતા.

જયશંકર 'સુંદરી'ની અભિનયકલા પર વારી ગયેલા પ્રેક્ષકો તેમને અનેક ભેટ-સોગાદો આપતા.

તેમણે વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર વિવિધ નાટકોમાં ચિત્તાકર્ષક ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવી સ્ત્રી-પાત્રને મૂર્તિમંત કરવા ઉપરાંત નાટ્યકાર, દિગ્દર્શક, સંગીતકાર તરીકે પણ દક્ષતા દાખવી અને નાટ્યસંસ્થાને તેમજ ગુજરાતી રંગભૂમિને યશસ્વી બનાવ્યાં.

મરાઠી રંગભૂમિ પર બાલગાંધર્વની અને બંગાળી રંગમંચ પર શિશિર ભાદુરીની જે પ્રતિષ્ઠા હતી એવી જ પ્રતિષ્ઠા ગુજરાતી રંગમંચ પર જયશંકર 'સુંદરી'એ પ્રાપ્ત કરી હતી.

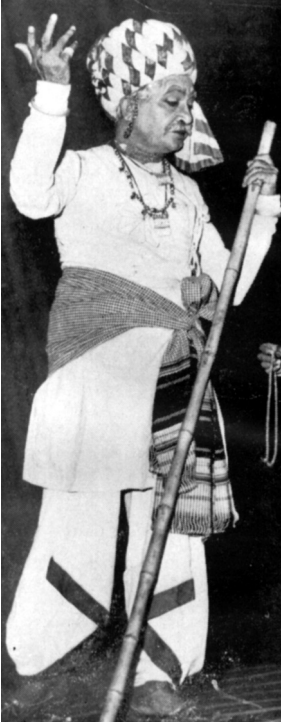
કનૈયાલાલ મુનશી, નરસિંહરાવ દિવેટિયા, ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક તથા અન્ય મહાનુભાવોએ જયશંકર 'સુંદરી'ની અભિનયકલા જોઈ પ્રશંસા કરી હતી.

'સાંજ વર્તમાન' દૈનિક પત્રમાં 1917માં પી. કે. નાયરે તથા બૅરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકરના 'રંગભૂમિ' ત્રિમાસિકના 1922ના પ્રથમ અંકમાં જયશંકર 'સુંદરી'ની અભિનયકલા વિષે પ્રશંસાત્મક લખ્યું હતું.

1910માં મરાઠી રંગભૂમિના ખ્યાતનામ નટ બાલગાંધર્વ સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ બંધાયો. બંને એકબીજાનાં નાટકો જોઈ નવું શીખવાની તત્પરતા દાખવતા.

કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળાને નાટ્યકલાની તાલીમ આપવામાં જયશંકર 'સુંદરી' અને બાપુલાલ બી. નાયકનો મુખ્ય ફાળો હતો.

એક પુરુષ-અભિનેતાએ સ્ત્રી-પાત્ર ભજવવામાં આવી દક્ષતા તથા સ્વાભાવિકતા દાખવી પોતાની કારકિર્દીમાં અનન્ય યશ પ્રાપ્ત કરવા ઉપરાંત ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં ગૌરવવંતું પ્રકરણ આલેખ્યું.

જયશંકર ભોજક

28 જાન્યુઆરી, 1948ના રોજ અમદાવાદ આવી ગુજરાત વિદ્યાસભાના ઉપક્રમે 'નાટ્ય વિદ્યામંદિર'નું નિયામકપદ સંભાળ્યું. ગુજરાતમાં સર્વપ્રથમ નાટ્યતાલીમ વર્ગો શરૂ કર્યાં. તેના ફળસ્વરૂપે રસિકલાલ પરીખરચિત 'મેના ગુર્જરી' 1953માં રજૂ થયું. દિલ્હીમાં પ્રજાસત્તાકદિનની ઉજવણી પ્રસંગે 'મેના ગુર્જરી' ભજવાયું. મેનાના પિતાના પાત્રમાં જયશંકર 'સુંદરી'એ ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવી પુરુષ-પાત્રના અભિનયમાં પણ કૌશલ્ય દાખવ્યું. આ નાટકના 150થી વધુ પ્રયોગો થયા. આ ઉપરાંત 'ઊરુભંગ', 'સાગરઘેલી', 'સાહેબ આવે છે', 'ઢીંગલીઘર', 'જુગલ જુગારી', 'વિજયા', 'મિથ્યાભિમાન' વગેરે નાટકોની ભજવણીમાં તેમનું પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ માર્ગદર્શન હતું. 1952માં 'નટમંડળ'ની સ્થાપના થઈ. 'નાટ્ય વિદ્યામંદિર' અને 'નટમંડળ'માં જયશંકરભાઈએ અંદાજે 23 નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું. એમાં જશવંત ઠાકર, દીનાબહેન ગાંધી, કૈલાસ પંડ્યા અને ઉમેશ નાયક કેટલાંક નાટકોમાં સહદિગ્દર્શક હતાં. આ રીતે 1948થી 1962 સુધી તેમણે અર્વાચીન રંગભૂમિ પર અનન્ય સેવા બજાવી.

1961માં ગુજરાત રાજ્ય નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીની પ્રથમ વાર રચના થઈ ત્યારે સૌપ્રથમ સભ્યપદે તેમની નિયુક્તિ થઈ હતી. 1964માં 22મા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના કલા-વિભાગના પ્રમુખ બન્યા. 1967-68માં ગુજરાત સરકારે એમને માનાર્હ મૅજિસ્ટ્રેટ તરીકે નિયુક્ત કર્યાં. પ્રાણલાલ દેવકરણ નાનજીની આર્થિક સહાયથી તેમણે 'ગુજરાતનાં નાટકો-ગીતોની સારીગમ' પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું; તેમાં

પંડિત વાડીલાલ શિવરામ નાયકની 100 જેટલી સ્વરરચનાઓ છે. આ ઉપરાંત ‘રંગભૂમિ’ અંકનું પણ તેમણે સંપાદન કર્યું હતું.

આત્મકથા રૂપે એમનાં સંસ્મરણો ‘થોડાં આંસુ થોડાં ફૂલ’(1976)માં ગુજરાતીમાં પ્રકાશિત થયાં છે. એમના વિશે ભાઈલાલભાઈ પાંચોટિયાએ અંગ્રેજીમાં પુસ્તક લખ્યું છે.

1916માં નડિયાદ સાહિત્યસભાએ જયશંકર ‘સુંદરી’ અને બાપુલાલ નાયકને સન્માનપત્ર આપ્યાં. 1953માં ગુજરાત સાહિત્યસભાએ તેમને ‘રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક’ અર્પણ કર્યો.

31 માર્ચ, 1957ના રોજ દિલ્હીમાં દિગ્દર્શન અને નિર્માણ માટે રાષ્ટ્રપતિ ચંદ્રક આપવામાં આવ્યો. 1969માં ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીએ ગૌરવ પુરસ્કાર રૂપે રૂ. 1000 રોકડા, તામ્રપત્ર અને શાલ આપી સન્માન કર્યું હતું.

1971માં ભારત સરકારે ‘પદ્મભૂષણ’ વડે તેમનું બહુમાન કર્યું હતું. 1976માં જયશંકર ‘સુંદરી’ની નાટ્યસેવાના જીવંત સ્મરણ રૂપે અમદાવાદમાં ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી ‘જયશંકર સુંદરી નાટ્યગૃહ’ ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું. એચ. કે. આર્ટ્સ કોલેજમાં એમનું તૈલચિત્ર મૂકવામાં આવ્યું છે.

1998માં દિલ્હીની રાષ્ટ્રીય નાટ્યશાળાના અનુરાધા કપૂરે ‘સુંદરી’ના જીવનના મહત્વના પ્રસંગો આવરી લઈને ‘સુંદરી’ નાટક રજૂ કર્યું હતું. દિલ્હી, મુંબઈ, વડોદરામાં પણ એ ભજવાયું હતું.

શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યાનું નાટક ‘કાશ્મીરનું પ્રભાત’ રેલરાહત માટે મુંબઈમાં ભજવ્યું અને તેમાં અંદાજે રૂ. 75 હજાર ફાળા માટે એકત્રિત થયા. આ પ્રસંગે આભારવિધિ કરતી વખતે રંગમંચ પર જ જયશંકર ‘સુંદરી’એ આંગળી પર પહેરેલી અડધા તોલાની સોનાની વીંટી રાહત ફાળામાં આપીને પોતાનો સદભાવ અને રંગભૂમિ-નિષ્ઠા દાખવ્યાં હતાં. કાર્યકરોએ આ પ્રસંગને અતિ મહત્વનો બનાવ્યો. આ વીંટીનો જાહેરમાં ચઢવો કરવામાં આવ્યો અને ‘સુંદરી’ની કલાના ચાહક પ્રેક્ષકે રૂ. 15 હજાર રોકડા આપ્યા હતા.

◆ ભોજક ત્રિકમલાલ કેશવલાલ (‘સુરભિ’) (જ. 1902; અ. 1952)

અજિતસિંહ	ચંપા	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સુલોચના	રંભા	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	નારદ	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવપતિ	સુરભિ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પૃથ્વીરાજ	સંયુક્તા	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શાલિવાહન	ચંદ્રલેખા	1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અજાતશત્રુ	આમ્રપાલી	7 ઓગસ્ટ, 1930	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
યુગપ્રભાવ	તરંગિણી	4 ઓગસ્ટ, 1934	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ભાવના બી.એ.	ભોગીલાલ	1940	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ત્રિકમલાલ કેશવલાલ ભોજક
'સુરભિ'

અભિનયપટુ અભિનેતા હતા.

વીસનગરમાં કલાકારોના સહકારથી અંદાજે 1950-51માં શ્રી દત્ત નાટક સમાજની સ્થાપના કરી હતી; થોડા સમય પછી વીસનગરમાં જ તે બંધ કરવી પડી. માસ્તર ત્રિકમ('સુરભિ')ના મધુર કંઠે ગવાયેલાં મશહૂર ગીતો જેવાં કે 'મીઠી નજરનાં તરસ્યાનાં તરસ્યાં બનીને રહેજો', 'રસીલાં પ્રેમીનાં હૈડાં, પ્રીતમમાં રાતદિન રહેતાં' ('શાલિવાહન'), 'મધરાતડી વીતી ગઈ પણ આંખડી હજી ના મળી' ('સિરાજુદૌલા') ઊર્મિલ અભિનય સાથે રજૂ કરીને અપાર ચાહના મેળવી હતી. તેઓ કુશળ નૃત્યકાર અને સંગીતના જ્ઞાતા હતા. 'માલવપતિ મુંજ'માં 'સુરભિ'ના ભાવવાહી અભિનયના પરિણામે તેઓ એ નામે ઓળખાવા લાગ્યા. અશરફખાન સાથે શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજનાં નાટકોમાં મુખ્ય અભિનેત્રીની ભૂમિકા ભજવી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર તેઓ

◆ ભોજક દલસુખરામ વસ્તારામ (જ. 1864, સોખડા, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા; અ. 16 ઓક્ટોબર 1945)

ત્રિયારાજ	ગોરખ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિવિક્રમ	ત્રિવિક્રમ	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	કુલિંદસિંહ	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	ઔરંગઝેબ	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	ગુરુ વિલાસી	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

એમના બંધુ ચેલારામ પાસેથી પખવાજ અને સારંગી તથા જયશંકર 'સુંદરી'ના દાદા ત્રિભોવનદાસ પાસેથી સારંગી, બીન અને પખવાજ વગેરેના વાદનની તાલીમ લીધી. ધ્રુપદ ધમાર અને ખ્યાલની ઉચ્ચ કક્ષાની તાલીમ પણ મેળવી. પિતાનું અવસાન થવાથી 1889માં એમના બાળપણના મિત્ર દયાશંકર ગિરનારા તેમને શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં આગ્રહપૂર્વક લઈ ગયા. પ્રથમ વર્ષે પગાર રૂ. 35 હતો તે બીજે વર્ષે રૂ. 75 થયો. એમની ખ્યાતિ સાંભળી વાઘજી આશારામ ઓઝા તેમને મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં રૂ. 100ના પગારથી લઈ ગયા.

વડોદરામાં મોરબી કંપનીએ 'ત્રિયારાજ' નાટક ભજવ્યું તેમાં 'મચ્છેન્દ્રનાથ' તરીકે મૂળજી આશારામ ઓઝાએ અને 'ગોરખ'ના પાત્રમાં દલસુખરામે અભિનય કર્યો. તેમની ગાયકી સાંભળી નાટક જોવા આવેલા તે સમયના રાજગાયક મૌલાબક્ષ ધીસેખાંએ અનહદ ખુશ થઈ વડોદરામાં ગાયક તરીકે રહેવાનું આમંત્રણ આપ્યું, પરંતુ તેઓ તેનો સ્વીકાર કરી શક્યા નહિ. ભાવનગરના મહારાજાએ એમને ભાવનગર આવવા માટે નિમંત્રણ આપવાથી 1897માં તેઓ ભાવનગર આવ્યા અને જીવનભર ત્યાં જ રહ્યા.

1919માં પ્રથમ અખિલ ભારતીય સંગીત પરિષદ બનારસમાં યોજાઈ. તેમાં તેમને રૌપ્ય ચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવ્યો. 1931માં અલાહાબાદ યુનિવર્સિટી સંગીત પરિષદમાં એમનું સુવર્ણચંદ્રક આપીને સન્માન કરવામાં

આવ્યું. 81 વર્ષની વયે પણ તેઓ બીન, સિતાર, દિલરુબા, તબલાં, મૃદંગ વગેરેના વાદનની અને તાલીમની પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત હતા અને સુરીલો ને બુલંદ અવાજ ધરાવતા હતા.

◆ ભોજક બબલદાસ કાળિદાસ

અટંકી વીર	જોશી	15 ઓક્ટોબર, 1930	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
લાખો ફૂલાણી	જીવો હજમ	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
તારણહાર	ખોડીદાસ મહેતા	9 જુલાઈ, 1931	લાલશંકર હરજીવન મહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
કન્યાદાન	ધનિયો	મે, 1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	જમનાદાસ જે.પી.	મે, 1935	પરમાનંદ ત્રાપજકર, કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમાજના કંટક	પોપટલાલ	1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
રૂપકુમારી	માધુ	29 મે, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
મોટા ઘરની વહુ	લક્ષ્મીદાસ	4 એપ્રિલ, 1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલા કેન્દ્ર

વિશેષ વિગત :

બબલદાસ કાળિદાસ ભોજક

વતન કડી (ઉ. ગુ.). એફ. આર. ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજે રાજકોટમાં જૂનું નાટક 'સજ્જન કોણ ?' રજૂ કર્યું. એમાં 'શાસ્ત્રીનો' હાસ્યરસનો અભિનય નિહાળી લોધિકાની રાજકુમારીએ તેમને સોનાની વીંટી આપી હતી અને કેશોદના વેપારીઓએ સોનાનો ચંદ્રક ભેટ આપ્યો હતો.

1937માં ભાગીદારીમાં શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ શરૂ કરી, જે 13 મહિના પછી બંધ થઈ.

એમનું દિગ્દર્શન પામેલાં નાટકો સફળ થયાં છે. નવા કલાકારોને તાલીમ આપી તૈયાર કર્યાં. ઉર્દૂ નાટકોમાં પણ તેમણે ભૂમિકા ભજવી છે.

અંદાજે 1949માં ગુજરાતી ચલચિત્રો 'જમાઈરાજ' અને 'વેવિશાળ'માં તેમણે અભિનય આપ્યો હતો. 'મોટા ઘરની વહુ' નાટકમાં લક્ષ્મીદાસ કટપીસના પાત્રમાં લોકચાહના મેળવેલી. વિવિધ નાટકોમાં હાસ્યરસનાં પાત્રો ભજવી 'હાસ્યસમ્રાટ' તરીકે નામના પામ્યા હતા.

ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 4 માર્ચ, 1978ના રોજ અમદાવાદના જયશંકર 'સુંદરી' નાટ્યગૃહમાં એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ ભોજક ભોગીલાલ કાળિદાસ ('માલતી')

ભર્તૃહરિ	કૃષ્ણાકુમારી	1880	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રાણકદેવી	કુંવર	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	મોહિની	1914	કવિનથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* માલતી-માધવ	માલતી	1914	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	શકુંતલા	ઓક્ટોબર, 1914	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગપદ્મા	ચંદ્રા	25 ડિસેમ્બર, 1915	નારાયણ વસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજ્યભક્તિ	કૌમુદી	10 ફેબ્રુઆરી, 1916	ગોપાલજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	કાન્તા	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજસંસાર	વાસંતી	14 મે, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર નારી આશા	હુમાયૂં	3 ઓક્ટોબર, 1925	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયસિંહ રાઠોડ	કિરતસિંહ	15 ડિસેમ્બર, 1928	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	બાપા રાવળ	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
વહેમનો ભોગ	પ્રતાપરાય	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિન્દી)	શ્રીરાજ	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કાદરબક્ષ મકરાણી	ગુલામ મહંમદ	1933	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	દિલીપ	17 ઓગસ્ટ, 1933	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	ગોદડ	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. ધાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	રસિક	18 ડિસેમ્બર, 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

વીરપસલી	દીનાનાથ	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ભવના ફેરા	વીરેન્દ્ર	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
* જૂનું નાટક નવેસરથી રજૂ કર્યું.				

વિશેષ વિગત :

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર કુશળ અભિનેતા. 1914માં 'માલતી-માધવ' નાટકમાં 'માલતી'- ના ભાવવાહી અભિનયને પરિણામે તેઓ ભોગીલાલ 'માલતી' તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા અને એનાં ગીતો ઘેર ઘેર ગુંજતાં થયાં.

પોતાની નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી પણ તે થોડા સમય પછી બંધ થઈ. વડનગરમાં ફોટોગ્રાફરનો ધંધો કર્યો. ગાંધીજીની રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી રંગાયા હતા. જીવનભર સિલાઈ કર્યા વગરનાં જ કપડાં પહેરતા હતા. ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નાટક અકાદમી તરફથી તા. 23 સપ્ટેમ્બર, 1978ના રોજ એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ ભોજક વિક્કલદાસ ત્રિભુવનદાસ (જ. 20 જાન્યુઆરી 1885; અ. 16 એપ્રિલ 1951)

કૃષ્ણચરિત્ર	ઋષભ	1906	મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	તાંત્રિક	1908	મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
જાલિમ ટુલિયા	નાલબન્દ	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	લાલદાસ સુરતી	6 જૂન, 1912	કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન નાયિકા	દીવાન	12 ડિસેમ્બર, 1912	કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	ગોટાશા શેઠ	12 એપ્રિલ, 1913	કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	કળિયુગ	1915	કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	કમળસિંહ	1916	કવિ છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી દેવહૂતી	નારદ	1916	કવિ મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	જયસિંહ	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	દામોદર	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	મેઘજીભાઈ	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ

વીરપસલી	ધીરજરામ	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
---------	---------	--------------	------------------	----------------------------

વિશેષ વિગત :

વતન લાડોલ, તા. વિજાપુર (જિ. મહેસાણા). ઓગસ્ટ, 1892 પછી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં જોડાયા. 1914માં શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજમાં ભાગીદાર, 1918માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, 1929માં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, 1945માં શ્રી ચેતન નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં પાત્રો ભજવ્યાં.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓ તે 'સંન્યાસી'માં લાલદાસ સુરતી, 'સતી દમયંતી'માં કળિયુગ, 'અજિતસિંહ'માં ગોટાશા શેઠ, 'સતી સુલોચના'માં લંકાપતિ રાવણ.

એમની દિગ્દર્શન-કલાથી નાટકોનું નાટ્યતત્વ દીપી ઊઠતું. એમના ગહન જ્ઞાનનો લાભ આપી નવા કલાકારોને તખ્તાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા તેમજ કવિ-લેખકોને લેખનકાર્યમાં માર્ગદર્શક પણ બની રહ્યા.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના દિગ્દર્શકોમાંના એક ઉત્તમ કક્ષાના દિગ્દર્શક અને હાસ્યરસના નામાંકિત નટ.

'ચવચવના મુરબ્બા'ની ભજવણી પ્રસંગે શ્રી દેશી નાટક સમાજ(મુંબઈ)ના રંગમંચ પર 16 એપ્રિલ, 1951ના રોજ હૃદયરોગથી એમનું અવસાન થયું.

◆ મકવાણા જાદવજી

ન્યાયસિંધુ	કિશોર	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
યોગમાયા	નાનીયો	1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	રવિકાન્ત	1917	દેવદત્ત ઠાકોરદાસ તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વીર કેસરી	રાહુમલ	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
બ્રહ્મતનૈયા	જમાદાર	1921	જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
દામાજી	પુરાણી	1921	ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદી	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ

◆ મકવાણા ભીમજી રામજી ('સિકંદર')

ન્યાયસિંધુ	માતા	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
યોગમાયા	ગોરાણી	1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	ચંદા	1917	દેવદત્ત ઠાકોરદાસ તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	શાસ્ત્રી	1917	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી-સ્વયંવર	બલરામ	1918	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	ખંડેરાવ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

વીર કેસરી	સિકંદર	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન વ્યાસ	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
પંજાબકેસરી	સિકંદર	1920	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન વ્યાસ	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક
બ્રહ્મતનૈયા	વ્રજાશ્વર	1921	ચત્રભૂજ ભીમજી ત્રિવેદી	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ
દામાજી	નવાબ	1921	કવિ જયકૃષ્ણ નથુરામ	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	મીઠો આરબ	2 ફેબ્રુ., 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અધૂરાં અમૃત	વિક્કલરાય	23 ડિસેમ્બર, 1939	જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	પ્રકાશ	21 જુલાઈ, 1940	જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
શ્રી	પ્રકાશ	31 ઓગ., 1944	પરશોતમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

'સિકંદર'ના પાત્રને આબેહુબ સફળતાપૂર્વક ભજવવાને પરિણામે તેઓ 'સિકંદર'ના નામે ખ્યાતિ પામ્યા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના એક ખ્યાતનામ અભિનેતા.

ભીમજી રામજી મકવાણા 'સિકંદર'

અમૃતલાલ મારવાડી

◆ મહાશંકર વિશ્વનાથ (ભનાભાઈ)

ઉદયભાણ	ઉદય	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	નવાબજાદો	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	બહાદુર	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	હરનામ	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	અજિતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સતી સુલોચના	લક્ષ્મણ	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	સુદર્શન	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	ભીમો	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	ભૈરવદાસ	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ મહેતા મૂળશંકર જગજીવન

જમાનાનો રંગ	હંસા	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	જીવકોર	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	પ્રભા	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	સોયરાબાઈ	જાન્યુઆરી 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મસંજોગ	વિમળા	23 જાન્યુઆરી,	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	સુલોચના	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	હંસાવતી	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	કૈલાસકુમારી	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	સિંધુ સુંદરી	1934	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરને ઝણકારે	રૂપકુમારી	13 સપ્ટે., 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સચ્ચા હીરા (ઉર્દૂ)	શ્રીદેવી	7 જાન્યુઆરી, 1935	રૂપાંતર : મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	નવાજબાઈ	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	રુકિમણી	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ	તારા	3 ઓગ., 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	ખેડૂત સ્ત્રી	જાન્યુ., 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	મહારાણી	ફેબ્રુઆરી, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	કાલિન્દી	15 મે, 1937	કવિ જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

ગરીબનાં આંસુ	વિલાસવતી	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	વિજયા	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	રૂપમતી	23 સપ્ટે., 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	ધનકોર	19 નવે., 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	સચ્ચિદાનંદ	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	રાધારાણી	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	શાન્તા	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ખાવિંદને ખાતર	આળી માસી	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગારી	માસ્તર	3 જાન્યુ., 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સંત સુરદાસ	કૃષ્ણા	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	અશ્વપાળ	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

◆ મહેતા મોતીભાઈ દયાળજી

ચંપક ચાતુરિકા	મૂર્ખદત્ત	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	વિરમદેવ	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	જશવંત	જૂન, 1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત-માલિની	પ્રવીણસિંહ પંડ્યા	1900	દોલતરામ કૃપાશંકર	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	મત્સર પંડ્યા	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ મારવાડી અમૃતલાલ અંબાલાલ (જ. 1917, ઈંડર, જિ. સાબરકાંઠા; અ. 24 જાન્યુઆરી 1981, ઈંડર, જિ. સાબરકાંઠા)

સવા રૂપિયો	દીપક	14 ઓગસ્ટ, 1943	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સરમુખત્યાર	વિજયકુમાર	13 ઓક્ટોબર, 1945	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

નંદનવન	જયંતિલાલ	4 મે, 1946	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ખટાઉ આલ્ફ્રેડ
કુલીન કન્યા	હીરાલાલ	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વહુરાણી	બાબુલાલ	22 જાન્યુઆરી, 1949	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ખોટો રૂપિયો	જયંત	1955	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
મારે નથી પરણવું	રસવલ્લભ	1955	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
જેવા તેવા નથી હો	લલિત	5 સપ્ટેમ્બર, 1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
જાગે તે જીવે	લલિત	1961	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
મોટા ઘરની વહુ	સુમન	4 એપ્રિલ, 1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
ધરતીનો છેડો ઘર	અમરો (ખલનાયક)	1970	પ્રાગજી જ. ડોસા	નવરત્ન

વિશેષ વિગત :

પિતા અંબાલાલ અને મોટાભાઈ ચીમનલાલ શ્રી દેશી નાટક સમાજના નામાંકિત કલાકાર હતા. આથી નાટ્યકળાના સંસ્કાર વારસામાં જ પ્રાપ્ત થયા. બાલ્યકાળમાં જ પિતાનું અવસાન થયું. ધી ન્યૂ પારસી ઇમ્પીરિયલ થિયેટ્રિકલ કંપનીથી શરૂઆત. સાબરકાંઠાની બે સંસ્થાઓ શારદાવિજય અને રમાકાન્ત ઉપરાંત આર્યવિજય, ધી ન્યૂ દેશી, ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટ્રિકલ કંપની, દીવાનદેશી અને શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં અભિનય આપ્યો.

'આર્યનૈતિક'માં 'સવા રૂપિયો'માં દીપક અને 'વહુરાણી'માં બાબુલાલના પાત્રમાં નાટ્યરસિકોને રીઝવી ગયા. એમના જીવનની આ બે યાદગાર ભૂમિકાઓ હતી.

મોટા ભાઈ ચીમનલાલ મારવાડીએ 1950માં શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ, મુંબઈમાં શરૂ કરી તેમાં અભિનય અને સંચાલકની ફરજ નિભાવી.

લાલુ મારવાડી સાથે શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજમાં ભાગીદાર થયા. 1962 અમદાવાદમાં માલિકીની શ્રી આર્ય નીતિ નાટક સમાજ શરૂ કરી. પાંચ વર્ષ પછી સંસ્થા બંધ થઈ.

1973માં શ્રી બિન્દેશ્વરી નાટક સમાજમાં નાટક ભજવાતું હતું ત્યારે લકવાની અસર થઈ. સારવાર લઈ સાજા થયા પછી શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રમાં રહ્યા. 1975માં નિવૃત્ત થયા.

શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટ્ય સમાજે 8 નવેમ્બર, 1954ના રોજ અમદાવાદમાં 'ભાવના બી.એ.'ની લાભરાત્રિ યોજી હતી. જીવનની અર્ધી સદી સુધી વિવિધ નાટકોમાં જુદા જુદા રસનાં પાત્રોમાં દક્ષતાપૂર્વક અભિનય કરનાર અમૃતભાઈનું નાટકની દુનિયામાં ગૌરવવંતું સ્થાન છે.

રાણી પ્રેમલતા, પન્નારાણી, રાધિકારાણી, મુમતાઝ, કુસુમ ઠાકર, ચંદ્રિકા, સલામતભાઈ, શારદાબાઈ, પ્રેમીલા, નૂર, સલમા, મહેશ્વરી વગેરે અભિનેત્રીઓએ અમૃતભાઈ સાથે પાત્રો ભજવ્યાં હતાં.

1979માં ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ શતાબ્દી પ્રસંગે સાબરકાંઠા જિલ્લામાં એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું. પરંતુ તેઓ દવાખાનામાં હોવાથી હાજર રહી શક્યા ન હતા. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી એમનું મરણોત્તર સન્માન 31 માર્ચ 1982ના રોજ ગાંધીનગરમાં કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ મારવાડી અંબાલાલ દોલજી

મોહિનીચંદ્ર	નવાબ	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	જનક	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવતગીતા	દલપતરામ	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	ધર્મ	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભદ્રાયુ	પ્રધાન	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	—	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

‘સતી દ્રૌપદી’માં ‘ધર્મ’ના પાત્રમાં ખ્યાતિ પામ્યા. રીવા રાજ્યની નાટ્યસંસ્થાનું સંચાલન કર્યું. એમના બે પુત્રો ચીમનલાલ મારવાડી અને અમૃતલાલ મારવાડીનું પણ નાટ્યક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રદાન છે.

◆ મારવાડી કૃષ્ણલાલ

છત્રપતિ શિવાજી	નૂરમહલ	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળિદાસ	ચંપકલતિકા	10 મે, 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચારુશીલા	ચારુશીલા	2 ઓગસ્ટ, 1924	વકીલ ઓધવજીભાઈ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમ અને શનિ	ચંદ્રમુખી	28 મે, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરનારી આશા	આશા	30 ઓક્ટોબર, 1925	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	કેતકી	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	કિરાતી	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	મંદાકિની	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	જાઈ	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને દેશપાંડે (હિંદી)	પૂતળી	1929	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	રસિકા	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

બાપના બોલ	મૃણાલ	ઓક્ટોબર, 1930	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	તારા	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્મ સંજોગ	કમળા	23 જાન્યુઆરી 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	ઈન્દ્રા	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જેન્ટલમેન ડાકુ	સરોજ	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	મીનાક્ષી	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	રૂપાંતર : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	લક્ષ્મી	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	કીર્તિપ્રભા	1934	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરને ઝણકારે	રૂપકુમારી	13 સપ્ટે., 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સચ્ચા હીરા (ઉર્દૂ)	મૃણાલ	7 જાન્યુઆરી, 1935	મુનશી મોહિયુદીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	શિરીન	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	રાધારાણી	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ	લીલા	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	શ્રીદેવી	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	મેરિયા લૂઈ	1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભવના ફેરા	વંદના	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આપણું ઘર પૃથ્વી	મંજરી	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	સુમિત્રા	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ મારવાડી ગોરધન ચુનીલાલ (જ. 1920; અ. 1 માર્ચ 1972, મુંબઈ)

જય ચિત્તોડ	કોકિલા	30 જાન્યુઆરી, 1932	કવિ પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	શારદા	મે, 1935	કવિ ત્રાપજકર, કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

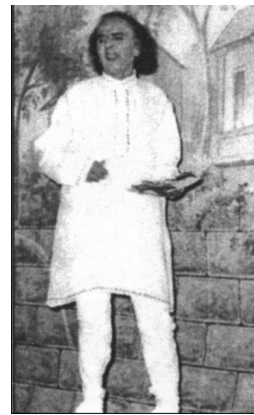
સળગતો સંસાર	સરિતા	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સુખી કે દુઃખી	સ્નેહગંગા	29 માર્ચ, 1937	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રૂઢિબંધન	હેમલતા	2 ફેબ્રુઆરી, 1939	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
હંસાકુમારી	હંસા	24 ઓક્ટોબર, 1940	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સર્જનહાર	મોહિની	1940	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભાવના બી.એ.	ભાવના	1941	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	સૂરમોહિની	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	અનુકંપા	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	કિરણમાલા	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ જ્યોતિ	સુમન	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	સુદર્શન	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	ગોરખ	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	ભારવિ	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	સુંદર	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	પરાગ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	સુરેન્દ્ર	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1935માં 'સળગતો સંસાર' નાટકમાં 'સરિતા'ની ભૂમિકામાં લોકપ્રિયતા પામ્યા.

ગોરધન યુનીલાલ મારવાડી

ચીમનલાલ અંબાલાલ મારવાડી

◆ મારવાડી ચીમનલાલ અંબાલાલ (જ. ઈડર, જિ. સાબરકાંઠા; અ. 17 એપ્રિલ 1986, મુંબઈ)

કેવો બદમાસ ?	દોલત	3 ઓગસ્ટ, 1935	મુગટલાલ ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	અજય	1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	લ્યૂઈ	1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	કૃષ્ણલાલ	1 જૂન, 1936	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	સંસ્થાનક	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	પ્રો. રોહિત	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	રૂમેન	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	રણમલ	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	મન્યન	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	શક્તિપ્રસાદ	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	શ્યામલાલ	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દૈવી સંકેત	કલિ	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	સોઢરાજ	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	રંગીલદાસ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	સારંગધર	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
લક્ષ્મીના લોભે	સુમંત	20 જાન્યુઆરી, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	રામલાલ	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	જમનાદાસ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગોપીનાથ	ગોપીનાથ	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	પ્રતાપ	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	મધુપ	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	ઘટોત્કચ	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	શ્યામસુંદર	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પિતા શ્રી દેશી નાટક સમાજના નામાંકિત કલાકાર અને રિવા રાજ્યની નાટક કંપનીમાં વ્યવસ્થાપક હતા. નાટ્યકલાના સંસ્કારો તો વારસામાં જ પ્રાપ્ત થયા હતા.

શ્રી નવીન દેશી નાટક કંપની વિમિટેડમાં અગાઉના નાટક ‘શારદા’માં ‘શારદા’ની ભૂમિકા જોઈ સરોજિની નાયડુએ ઇનામ આપ્યું હતું. શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજના અગાઉના નાટક ‘અમર લક્ષ્મી’માં ગિરિબાળાના પાત્રમાં અભિનય જોઈ પ્રસન્ન થયેલા મોહમદઅલી શૌકતઅલી તથા સરોજિની નાયડુએ ઇનામ આપી કલાની કદર કરી.

ન્યૂ આલ્ફ્રેડ ઉદ્દ-હિંદી નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા અને અન્ય પ્રાંતોમાં નાટકો ભજવ્યાં. સંસ્થાના કુશળ કલાકાર સોરાબજી ઓગરા પાસેથી તખ્તાની વિશેષ તાલીમ લીધી, નૃત્યશિક્ષક ભોજક ભોગીલાલ કિશોર પાસેથી નૃત્યનું વિશેષ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. નાટ્યલેખક પંડિત રાધેશ્યામની સાથે ગાઢ સંપર્કમાં આવ્યા. શ્રી શારદાવિજય નાટક સમાજ (જિ. સાબરકાંઠા)માં જોડાયા અને ઉદ્દ-હિંદી રંગમંચના ખ્યાતનામ ઉસ્તાદ માધવલાલ મનસુખરામ નાયક પાસેથી સંગીતનું વિશેષ શિક્ષણ મેળવ્યું.

ઐતિહાસિક નાટકનાં પાત્રોમાં ખાસ કરીને ‘સાંભરરાજ’ની ભૂમિકામાં પ્રતિભાશાળી અભિનયથી કીર્તિ મેળવી. ખ્યાતનામ અભિનેત્રી કમળાબાઈ કણાટકી સાથે સ્નેહલગ્નથી જોડાયા. પોતાની માલિકીની 3 નાટ્યસંસ્થાઓ શ્રી પ્રતાપવિજય નાટક સમાજ, શ્રી ધર્મોદય નાટક સમાજ (1948) તથા શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ (1950 મુંબઈ) કરી. ચલચિત્રોમાં ‘કૃષ્ણ રુકિમણી’, ‘શિશુપાલ’, ‘કુંવરબાઈનું મામેરું’માં નોંધનીય અભિનય આપ્યો.

નાટકો લખ્યાં અને દિગ્દર્શન પણ કર્યું. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 4 માર્ચ, 1978ના રોજ એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું.

◆ મારવાડી મોતીલાલ મૂગલાલ

રાધાકૃષ્ણ	વિશાખા	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* કિશોર કાન્તા	શેઠાણી	1906	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ન્યાયસિંધુ	મૃણાલી	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	શૃંગારદેવી	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	શ્યામા	2 ફેબ્રુઆરી, 1932	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	ગંગા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* ‘બહાદુર કાલાજી’ નાટકનું નવસંસ્કરણ.

◆ મારવાડી મોહન

પ્રતાપલક્ષ્મી	વહાલી	31 જાન્યુઆરી, 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	ઉષા	16 સપ્ટેમ્બર, 1915	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધારંદ્ર	કુંજલીલા	5 ઓગસ્ટ, 1916	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	સ્નેહવીણા	28 જુલાઈ, 1917	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘ-માલિની	શિવકામિની	23 નવેમ્બર, 1918	બેરિસ્ટર નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	મેના	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	માયા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર શંકરભાઈ ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વપ્નદર્શન	માયાદેવી	15 ઓક્ટોબર, 1924	-	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રત્નાવલી	રત્નાવલી	28 ફેબ્રુઆરી, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમ ને શનિ	રસમંજરી	28 મે, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરનારી આશા	જેહર	3 ઓક્ટોબર, 1925	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીર રાઠોડ	સરલાદેવી	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	પદ્માવતી	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	વીણા	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	કિશોરી	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	સાવિત્રી	15 ડિસેમ્બર, 1928	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	રંભા	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વનાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

અંબાલાલ નાયક સાથે એમણે ભાગીદારીમાં નાટ્યસંસ્થા કરી હતી, જે અંદાજે બે વર્ષ પછી બંધ પડી. ધાંગધ્રા (સૌરાષ્ટ્ર)માં એમનું અવસાન થયું.

◆ માસ્તર કિષ્ના (‘મોઘી’)

રા’માંડલિક	મોઘી	7 ડિસેમ્બર, 1918	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
------------	------	------------------	---------------	--------------------------

વિશેષ વિગત :

નાટ્યજગતમાં શરૂઆત દરજીકામથી કરી. 1916માં અભિનયની શરૂઆત ‘સૂર્યકુમારી’ તથા ‘સ્વદેશસેવા’ નાટકથી કરી. ‘રા’માંડલિક’ નાટકમાં ‘મોઘી’ના પાત્રમાં ભાવવાહી અભિનય કરવાથી તેઓ ‘મોઘી’ના નામે ઓળખાવા લાગ્યા.

મોહન મારવાડી

નિસાર માસ્તર

◆ માસ્તર નિસાર (જ.; અ. 13 જુલાઈ 1980, મુંબઈ)

વિશેષ વિગત :

નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, એફ. આર. ઈરાનીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો. એમનો રણકારભર્યો અવાજ થિયેટરને ગજાવી મૂકતો. કોલકાતાની જાણીતી સંસ્થા માદન થિયેટર્સનાં વિવિધ ઉર્દૂ નાટકોમાં યાદગાર અભિનય આપ્યો. ચલચિત્રોમાં માસ્તર નિસાર અને પ્રખ્યાત અભિનેત્રી કજ્જનની જોડી હતી. ગળું સુરીલું હોવાથી ‘શીરી-ફરહાદ’ ચિત્રમાં અનેક ગીતો ગાયાં અને ફરહાદનો ઉત્કૃષ્ટ અભિનય કર્યો. એ વખતે પાર્શ્વગાયનની પ્રથા ન હતી. અન્ય ચલચિત્રોમાં પણ ઉત્તમ અભિનય આપ્યો. નિસાર અને કજ્જનની જોડી ચલચિત્રોમાં ખ્યાતનામ બની હતી.

અનેક વર્ષો સુધી ઉર્દૂ નાટકો અને ચલચિત્રોમાં મુખ્ય ભૂમિકાઓના અભિનયમાં અને ગાયકીમાં લોકપ્રિયતા મેળવી.

ઉર્દૂ નાટ્યતખ્તા પર અને ચલચિત્રોમાં એમનું સ્થાન યાદગાર નીવડ્યું છે. જીવનનાં અનેક વર્ષો કોલકાતામાં જ વ્યતીત થયાં. માદન થિયેટર્સનાં ઉર્દૂ નાટકો અને ચિત્રોમાં એમની ગાયકી અને અભિનયે ખૂબ યશ મેળવ્યો હતો.

યુવાનીના દિવસો જાહોજલાલીમાં ગયા, પરંતુ મુંબઈમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમનું અવસાન કંગાળ હાલતમાં 13 જુલાઈ, 1980ના રોજ થયું.

◆ માસ્તર પરભુ

કર્મસંજોગ	જ્યોતિ	23 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ પ્રાણજીવન ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જેન્ટલમેન ડાકુ	ગુલબાનુ	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	રતન	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	લતા	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	શાન્તિ	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	વિજયવંતી	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	માલિની	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	પ્રમીલા	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	મિસ બુસ	1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	રજની	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	તારા	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	કાન્તા	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	મધુરી	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	સવિતા	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	નવલ	11 માર્ચ, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ખાવિંદને ખાતર	પરવઝ	5 માર્ચ, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ મીર અલારખા મલ્લુ

મદાલસા	કુંડલા		મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ભાગ્યોદય	મંગળા	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	મેના	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન ગોંડલ (સૌરાષ્ટ્ર). એમના મોટા ભાઈએ નૂરમહંમદ અને હાસમભાઈ સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી સોરઠ નાટક મંડળી 1922-23માં શરૂ કરી. 1936માં આ સંસ્થા બંધ પડી. શ્રી મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા

ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં 1936માં રઘ્વા. જુદાં જુદાં નાટકોમાં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. તેઓ કર્ણપ્રિય કંઠ અને ખૂબ સુંદર ગાયકી ધરાવતા હતા.

◆ મીર કાસમભાઈ નથુભાઈ (જ. 1906; અ. 28 ઓક્ટોબર 1969)

વીરપૂજન	ફતેસિંહ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	વજયુદ્ધ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	પેશ્વા	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી, મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	હાકમસિંહ	ઓગસ્ટ, 1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	વિશ્વાસરાવ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	સમરસિંહ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	શિલાદિત્ય	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	વસંતકુમાર	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	રઘુદેવ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	અગ્નિમિત્ર	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	અનુરાગ	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	લક્ષ્મણવર્મા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	નિરંજન	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	પૃથુ	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર ભૂષણ	કુન્તલ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	હનુદેવ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	હરભાઈ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબલા	કિશોરકુમાર	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	અજિતસિંહ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	વનદેવ	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જન્મેજય	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	ચંદ્રશેખર	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	પુષ્કર	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	સુબાહુ	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી સંકેત	જન્મેજય	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સંપત્તિ માટે	અનુપમ	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	ઓઢો જામ	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	નિરંજન	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	ગુણનિધિ	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	નિર્ગુણ	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	અનિલકુમાર	12 એપ્રિલ, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	નિરંજન	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	ભાસ્કરરાય	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	કમલાકર	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	સિંધુ શર્મા	26 માર્ચ, 1953	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	સનતકુમાર	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

કાસમભાઈ નથુભાઈ મીર

શ્રી આર્યનૈતિક, શ્રી વિજય નૌતમ, શ્રી દેશી નાટક કંપની લિમિટેડ અને છેલ્લે 1924માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા હતા.

1936માં એમનાં પ્રથમ પત્નીના અવસાનનો તાર મળ્યો ત્યારે શ્રી દેશી નાટક સમાજના ઉપક્રમે તેઓ નાટક ભજવી રહ્યા હતા પણ પૂરી સ્વસ્થતાથી તેમણે નાટકમાંનું શુંગારનું દશ્ય ભજવીને અદાકારનો ધર્મ સાર્થક કર્યો. 1938માં એમનાં બીજાં લગ્ન નક્કી થયાં પરંતુ ‘વડીલોના વાંકે’ના ઉપરાઉપરી પ્રયોગોને કારણે વધારે રજા મળી શકે તેમ ન હોવાથી મુંબઈથી તેઓ બારોબાર લગ્નમંડપમાં ગયા અને એ જ રીતે ત્યાંથી બારોબાર શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં પહોંચી ગયા. આ નાટકમાં તેઓ અભિનય, સંગીત અને દિગ્દર્શન – એમ ત્રણ પ્રકારની જવાબદારી સંભાળતા હતા.

શ્રી દેશી નાટક સમાજને 75 વર્ષ પૂરાં થતાં 16થી 22 ઓક્ટોબર, 1964 સુધી 7 દિવસ અમૃત મહોત્સવ ઊજવાયો હતો. તેની સફળતાના મુખ્ય યશભાગી તેઓ હતા.

કાસમભાઈ અને અભિનેત્રી મોતીબાઈની આ અભિનય બેલડીએ શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં 15 વર્ષ સુધી ઉત્કૃષ્ટ અભિનય આપ્યો હતો. વિવિધ નાટકનાં ગીતોમાં અનેક ‘વન્સ મોર’ મેળવ્યા હતા અને ગ્રામોફોન કંપનીએ એ ગીતોની રેકર્ડ ઉતારી હતી.

તેમનું દિગ્દર્શન પામેલાં લોકપ્રિય નાટકો : ‘વલ્લભીપતિ’, ‘સોરઠી સિંહ’, ‘સાંભરરાજ’, ‘વિધિના ખેલ’, ‘ઊગતો ભાનુ’, ‘વડીલોના વાંકે’, ‘સંપત્તિ માટે’, ‘સર્વોદય’, ‘સંસ્કારલક્ષ્મી’, ‘માયા ને મમતા’, ‘પરભવની પ્રીત’, ‘પૈસો બોલે છે’.

એમની યાદગાર ભૂમિકાઓ : ‘વડીલોના વાંકે’માં પુષ્કર, ‘સંપત્તિ માટે’માં અનુપમ, ‘લીલાવતી’માં સુમતિવિલાસ, ‘વીણાવેલી’માં કઠિયારો અને ‘ઉમાદેવડી’માં હમીરકુમાર.

શ્રી દેશી નાટક સમાજે એમની સંનિષ્ઠ અને સુદીર્ઘ ફરજની કદર રૂપે ‘અજિતસિંહ’ (29 એપ્રિલ, 1931), ‘ગર્ભશ્રીમંત’ (12 સપ્ટેમ્બર, 1945), ‘વીરપૂજન’ (9 સપ્ટેમ્બર, 1957) અને ‘સંપત્તિ માટે’ (29 મે, 1958) જેવાં નાટકોની લાભરાત્રિ યોજી હતી.

1949માં વીરચંદ શેઠની ‘ખટાઉ’ સંસ્થામાં દિગ્દર્શક હતા. 1950માં ઘરની સંસ્થા શ્રી વિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી પણ તે એક વર્ષ પછી બંધ થઈ. 1951માં ફરીથી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં ગયા.

કાસમભાઈએ સંગીતનું જ્ઞાન સંગીતકાર લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજી પાસેથી મેળવ્યું હતું. તેઓ મધુર કંઠ ધરાવતા હતા અને એમની સંગીતની તરજો લોકપ્રિય બની હતી. તેઓ કડક શિસ્તપાલનના આગ્રહી હતા અને દિગ્દર્શનકળાની તેમનામાં આગવી સૂઝ હતી. નવોદિત કલાકારોને નાટ્યવિદ્યાની તાલીમ આપી તેમને તૈયાર કર્યા હતા.

તેમનું નોંધપાત્ર પ્રદાન તે આ : 50 નવાં નાટકોનું દિગ્દર્શન; 51 નવાં નાટકોમાં અભિનય; 41 નાટકોમાં સંગીત-દિગ્દર્શન; અંદાજે 1200 ગીતોની તરજોનું સર્જન; નાટકોમાં 8000થી અધિક વખત અભિનય આપ્યો; 1953 સુધી રંગમંચ પર અભિનય કર્યો; 1954થી માત્ર દિગ્દર્શન સંભાળવાનું ચાલુ રાખ્યું.

1961ના વર્ષ માટે કાસમભાઈ મીરની સિદ્ધિઓ માટે તેમને રાષ્ટ્રપતિ ચંદ્રક અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

◆ મીર કેશવ જીવાભાઈ

સતી દમંયતી	હંસી	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	આનંદી	1917	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	સત્યભામા	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	કેતકી	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	તુમરૂ (હિંરલ)	1918	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વીર કેસરી	અંબાલિકા	1919	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ સમાજ

વિશેષ વિગત :

હિંમતભાઈ કાળુભાઈ મીર અને દાદુભાઈ મીઠાભાઈ મીરની શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજમાં જુલાઈ 1920માં રહ્યા. ઉર્દૂ નાટક ‘સબાબે આલમ’માં પણ ભૂમિકા ભજવી હતી.

હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં 1924માં સંગીત વિભાગમાં હામોનિયમ વાદક હતા.

◆ મીર ગગુજી

માયા મોહિની	જયપાલ	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગપદ્મા	રતિપાળ	25 ડિસેમ્બર, 1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજ્યભક્તિ	જાલિમસિંહ	13 જાન્યુઆરી, 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી દોલવાડાકર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

અમરકુમાર	વીરકેતુ	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	અમાત્ય	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
વીરપૂજન	અબુલફઝલ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	ભવભૂતિ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	બંગેજ	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	ઘલુડો સોઢો	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	ગુણાજીરાવ	1926	વલ્લભભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	ચંદ્રસિંહ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	વલ્લભદેવ	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંત-વીણા	પદાણ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશ દીપક	સૂરજમલ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	સિંધુરાજ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	સામંતસિંહ	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	મહેન્દ્રરાય	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	સુવિશાલ	15 માર્ચ, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	રાવ શાદૂલ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	કુંદનલાલ	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મીર દાદુભાઈ મીઠાભાઈ (જ. ; અ. 26 મે, 1938, ધ્રાંગધ્રા)

મોહિનીચંદ્ર	હીરો મહેતો	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	રણધીર	1904	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	લક્ષ્મણ	26 ઓક્ટોબર	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	ભીમ	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રી ભદ્રાયુ	અજો	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

જાલિમ ટુલિયા	લુશિયસ	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	કેશરીસિંહ	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	ચંદ્રસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સુલોચના	રાવણ	1914	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	નળરાય	1915	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	અશોક	1916	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી દેવહૂતી	કંદપ ઋષિ	1916	કવિ મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	સત્યેન્દ્ર	1917	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	શિશુપાલ	1918	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	આનંદરાય	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	મહાદેવ	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વીર કેસરી	પુરુરાજ	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન વ્યાસ	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
મનોરમા	ચંદ્ર	1 જાન્યુઆરી, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
વલ્લભીપતિ	અર્જુનદેવ	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	લક્ષ્મીદાસ	6 જાન્યુઆરી, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	ચંદ્રદેવ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભરરાજ	દુર્લભરાય	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	કાદરબક્ષ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતીપ્રભાવ (હિન્દી)	મત્સ્યેન્દ્રનાથ	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	હીપો ખુમાણ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	વિક્રમદેવ	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	અનિરુદ્ધ	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

દાદુભાઈ મીર

‘સતી દ્રૌપદી’ નાટકમાં ‘ભીમ’ના પાત્રમાં સુંદર અભિનય આપ્યો. હિંમત મીર (‘દ્રૌપદી’) અને દાદુ મીરની અભિનયબેલડી નામના પામી હતી. આ બંને કલાકારોએ 1920માં શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ શરૂ કરી. કરાંચી, હૈદરાબાદમાં ઉર્દૂ ગુજરાતી નાટકો ભજવ્યાં. પછી 1922માં સંસ્થા બંધ થઈ.

◆ મીર કૃતુજી ગુલાબ

ચંદ્રગુપ્ત	ચંદ્રગુપ્ત	31 ડિસે., 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	નિરંજન	મે, 1917	દેવદત્ત ઠાકોરદાસ તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	માસ્તર	1917	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુક્મિણી સ્વયંવર	મદનસેન	1918	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	માલેરાવ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
દેશભક્તિ	સુરપાળ	18 મે, 1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	જહાંગીર	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ મીર બાલુ

વીર કેસરી	સરોજસિંહ	1919	કવિ ત્રિભુવન ગૌરીશંકર	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
બ્રહ્મતનૈયા	સમીર	1921	કવિ જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
કર્તવ્યપંથે	શ્રીધર	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પરમભક્ત પ્રહલાદ	નારદ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

આજની દુનિયા	રંગનાથ	16 એપ્રિલ, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	રમણ	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હસ્તમેળાપ	મૂળશંકર	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ માનચંદ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	રામલાલ	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ મીર ભીખુભાઈ જલ્લુભાઈ

વલ્લભીપતિ	કરુણા	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવિણા	મનુ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	મુકુલદેવ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	હિરણ્યરેખા	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	મુક્તાવળી	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	પ્રવીણા	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	વનમાલા	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	માધવી	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	લક્ષ્મી	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનેતિક નાટક સમાજ
હસ્તમેળાપ	સાધના	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ માનચંદ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	માયા	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

સ્ત્રીપાત્રમાં ખાસ કરીને 'ગરીબ કન્યા' નાટકમાં 'લક્ષ્મી'ના પાત્રમાં કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી. ગુજરાત રાજ્ય તરફથી એમનું બહુમાન ગાંધીનગરમાં 31 માર્ચ, 1982ના રોજ કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ મીર હાસમ મલ્લુ

વીરબાળા	વીરકળા	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	શર્તાકરા	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ વગેરે	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
રમા રણજિત	શોભના	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન ગોંડલ (સૌરાષ્ટ્ર). મોરબી કંપનીમાં અંદાજે 10 વર્ષ રહ્યા. તેમના ભાઈઓ નૂરમહમદભાઈ અને હાસમભાઈ સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી (1922-23થી 1936)નું સંચાલન કર્યું. ઉપરની બંને સંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. મહાભાઈ શેઠની રોયલ નાટક મંડળીમાં 'ભાગ્યોદય', 'એક જ ભૂલ', 'સારો સંન્યાસ' એ ત્રણ નાટકોમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી. ઘરની સંસ્થાનાં નાટકોમાં સંગીત નિર્દેશન સંભાળ્યું. તેમના પુત્ર મહમદભાઈએ નાટકોમાં સંગીત આપ્યું હતું.

◆ મીર હિંમતભાઈ કાળુભાઈ ('દ્રૌપદી') (જ. અંદાજે 1885 પહેલાં, વતન ગેરીતા, તા. વિજાપુર; અ. 1947)

ઉમાદેવડી	ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	વીણા	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	લીલાદેવી	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	મોહિની	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયકમળા	કમળા	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	સીતા	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	દ્રૌપદી	1908	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રી ભદ્રાચુ	સુમતિ	26 ઓક્ટોબર, 1909		શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	લુકેશિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	દમયંતી	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી દેવહૂતી	દેવહૂતી	1916	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	કમળા	1917	કથા : મણિલાલ નભુભાઈ, નાટ્યરૂપ : છોટાલાલ ઋષદેવ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	અહલ્યાબાઈ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુક્મિણી સ્વયંવર	રુક્મિણી	1918	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	સવિતા	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વીર કેસરી	રાણી ઈંદિરા	1918	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
બ્રહ્મતનૈયા	બ્રહ્મતનૈયા	1921	કવિ જયકૃષ્ણ નથુરામ	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ

દામાજી	સાવિત્રી	1921	ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદી	શ્રી દુનિયા દર્શક નાટક સમાજ
મનોરમા	મનોરમા	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	આર્ય નાટક મંડળી
વલ્લભીપતિ	કમળા	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	શારદા	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	કપિલા	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભારરાજ	સુબંધુ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	માનકુંવર	14 સપ્ટેમ્બર, 1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	વિક્રમરાજ	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

મીર હિંમતભાઈ કાળુભાઈ (જ. આશરે 1885; અ. 1947) ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર નામાંકિત અભિનેતા. પિતા કાળુભાઈ ગાયક અને શીઘ્ર કવિ હતા. માતા બાનુબહેન મીર કોમનાં હોવાથી સંગીતકળા વારસાગત બની હતી. અભિનય અને સંગીતની પ્રથમ તાલીમ પિતા તરફથી મળી રહી.

નાટ્યસંસ્થામાં નાટ્યકળાની જાણકારી તેમ તાલીમ મેળવ્યા પછી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. (1898થી 1916). ત્યાં 1898માં 'ઉમાદેવડી'માં ઉમાદેવડી, 1899માં 'વીણાવેલી'માં વીણા, 1903માં 'મોહિનીચંદ્ર'માં મોહિની, 1904માં 'વિજયકમળા'માં કમળા, 1905માં 'સતી સીતા'માં સીતા, 1908માં 'સતી દ્રૌપદી'માં દ્રૌપદી, 1910માં 'જાલિમ ટુલિયા'માં લુકેશિયા, 1915માં 'સતી દમયંતી'માં દમયંતી, 1916માં 'દેવી દેવહૂતી'માં દેવહૂતીનાં પાત્રો ભજવ્યાં પછી 1917માં શામજી ગંગારામની શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજમાં જોડાયા. 1918માં 'અહલ્યાબાઈ'માં અહલ્યાબાઈ, 'રુકિમણી સ્વયંવર'માં રુકિમણી, 'સતી સવિતા'માં સવિતા તથા 'વીર કેસરી'માં રાણી ઇંદિરા તરીકે અભિનય કર્યો.

1921માં હિંમતભાઈ મીરે એમની જોડીના સાથી અભિનેતા દાદુભાઈ મીઠાભાઈ મીર સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ શરૂ કરી. 1921માં 'બ્રહ્મતનૈયા'માં બ્રહ્મતનૈયાનું પાત્ર ભજવ્યું.

કરાંચીમાં 1921માં ચત્રભુજ ભીમજી ત્રિવેદીરચિત રાષ્ટ્રભક્તિથી ભરપૂર 'દામાજી' નાટક રજૂ થયું. આ નાટકમાં ભારતની આમજનતાને જાગ્રત કરવાનો પ્રધાન સૂર હતો. નાટક રજૂ કરવા બદલ નાટ્યસંસ્થાના માલિકો તેમજ તમામ કલાકારોની ધરપકડ કરવામાં આવી. પર્લ ઓપેરા હાઉસના માલિક મોતીલાલ ડી. સેજપાલે આ કલાકારોને મુક્ત કરાવ્યા. સંસ્થામાં આ સમયે મુખ્ય કલાકારોમાં અશરફખાન, હિંમત મીર (દ્રૌપદી), દાદુજી મીર વગેરે હતા.

આ સંસ્થાએ ભજવેલાં નાટકોમાં સંગીત હિંમતભાઈએ આપ્યું હતું. પોતાની માલિકીની સંસ્થામાં મીર કોમના કલાકારો તૈયાર કરવાની તીવ્ર તમન્ના હતી. પરંતુ વહીવટી જ્ઞાનના અભાવે સંસ્થા બંધ થઈ.

1924માં તેઓ આર્ય નાટક મંડળીમાં જોડાયા. ત્યાં 'મનોરમા' નાટકમાં મનોરમાની ભૂમિકા કરી. 1927માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં ગયા અને 1927માં 'વલ્લભીપતિ'માં કમળા, 'વસંતવીણા'માં શારદા, 'દેશદીપક'માં

કવિલા, 1932માં 'સાંભારરાજ'માં સુબંધુ, 'આર્ય અબળા'માં માનકુંવર અને 1936માં 'આત્મનિર્ણય'માં વિક્રમરાજ તરીકે અભિનય આપ્યો.

એ સમયે નાટકોનાં લોકપ્રિય ગીતોની ગ્રામોફોન કંપનીઓ તરફથી રેકર્ડ ઉતારવામાં આવતી અને તેનું સારી સંખ્યામાં વેચાણ થતું. તેમનાં યાદગાર ગીતો આ છે - 'અરે ઓ માનવી અભિમાન પલકમાં ટળી જાશે', 'વનવગડામાં ભૂલી પડી', 'કાયા કાચનો કુંભ છે.' ('વીણાવેલી' નાટક), 'મન માયાના કરનાર', 'સાહેબા સલૂણી નાની' ('ઉદયભાણ'), 'ગ્વાલન હું રાધા ગોરી' ('સ્વયંવર'), 'મોહન મદભીનાની માયા મને લાગી' ('મનોરમા'), 'પિયુની ખબર કોઈ' ('સુલોચના'), 'શામળિયાજી કરજો મારી સહાય' ('સતી દ્રૌપદી'), 'રાજ સમી સાંજના પધારજો' ('અહલ્યાબાઈ'), 'બંસીવાલા આ જો' ('સરદારબા').

હિંમત મીર રંગભૂમિની પ્રવૃત્તિ ઉપરાંત રાષ્ટ્રભક્તિથી પણ રંગાયા હતા. મહાત્મા ગાંધીજીએ સાબરમતીથી શરૂ કરેલા સ્વાતંત્ર્યઆંદોલનમાં હિંમતભાઈ મીરના કંઠે ગવાયેલ ગીત 'ખાદી કી સાડી પહેનો ખાદી હય આબાદી' ખૂબ જ લોકપ્રિય નીવડ્યું હતું અને ગવાતું હતું. પરિણામે જનતામાં જાગૃતિ લાવવામાં તેમનો પણ પરોક્ષ ફાળો રહ્યો હતો.

બરવાની (યુ.પી.) રાજ્યના રાજવીએ હિંમત-દાદુ મીરની સંસ્થાને નાટકો રજૂ કરવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું અને આ સંસ્થાના કલાકાર-કસબીઓને આર્થિક ફાયદો થયો હતો.

એમની લોકપ્રિય ગીતની રેકર્ડના હિઝ માસ્ટર્સ વોઇસ કંપની તરફથી રૂ. 100 અપાતા હતા. આ કંપનીએ એમની ગાયકીથી પ્રભાવિત થઈને તેની કદર રૂપે પાંચ તોલા સોનાનો ચંદ્રક તથા એક ગ્રામોફોન યાદગીરી રૂપે ભેટ આપ્યાં હતાં.

1908માં શ્રી દેશી નાટક સમાજે રજૂ કરેલ નાટક 'સતી દ્રૌપદી'માં હિંમતભાઈએ 'દ્રૌપદી'નું પાત્ર પૂરેપૂરા કૌશલ્યપૂર્વક ભજવવાથી તેઓ 'દ્રૌપદી'નું બિરુદ પામ્યા.

સુરીલું ગળું અને નાટ્યતખ્તાની સબળ તાલીમ એમની કારકિર્દીના વિકાસનાં નિર્ણાયક પરિબળ હતાં. તેઓ સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર એક ઉત્તમ કલાકાર તરીકે નામના પામ્યા.

◆ મેવાવાળા દોરાબજી એદલજી

કરણઘેલો	કરણ	5 જુલાઈ, 1896	નાટ્યરૂપ : કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બારિસ્ટર	કેશવલાલ	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* અશોક	અશોક	18 નવેમ્બર, 1920	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશભક્તિ	સામંત	18 મે, 1921	વૈદ્ય મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી દેવહૂતી	ગોરેઅમ	19 ફેબ્રુઆરી, 1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1896 સુધી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં ડોરકીપર તરીકે ફરજ બજાવતા હતા. 'કરણઘેલો' નાટકમાં કવિ મૂળશંકરે એમને કરણઘેલાનું પાત્ર ભજવવા આપ્યું. નાટકના છેલ્લા દર્શ્યમાં કરુણ રસના અભિનયની

એક ઉત્તમ અભિનેતા તરીકે નામના મેળવી. આ સંસ્થાએ 1899માં મુંબઈમાં જ મુંબઈ ઉર્દૂ નાટક મંડળી નામે એક શાખા શરૂ કરી. સંસ્થાએ મુનશી નિઝામુદ્દીનનાં નાટકો ‘દાગે હસરત’ (5 જુલાઈ, 1899), ‘નેક અંજામ’ (1 નવેમ્બર, 1899) અને ‘તિલિસ્મે ઇશક’ રજૂ કર્યાં. આ ત્રણ નાટકોનું દિગ્દર્શન તેમણે કર્યું. ટૂંક સમય પછી આ સંસ્થા શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં સાથે જોડાઈ ગઈ.

◆ મોહનલાલાજી (જ. 1885; અ. 20 જાન્યુઆરી 1938, મુંબઈ)

જયરાજ	પદ્મા	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	હસમુખી	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મોહિની	કિશોરી	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્ય-સુંદરી	માધવ	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	રાજારામ	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	કીર્તિસેન	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
માયામોહિની	પુરંદર	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	માધવ	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	પ્રભાકર	મે, 1914	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સૂર્યકુમારી	સંવરણ	1916	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા’માંડલિક	માંડલિક	7 ડિસેમ્બર, 1918	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
છત્રવિજય	છત્રસાલ	26 જૂન, 1920	વિવિધ લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સંસારલીલા	રમાકાન્ત	1924	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા’કવાટ	રા’કવાટ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટકસમાજ
એક અબળા	બિહારી	11 જુલાઈ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સર વસંત-કુમાર	સર વસંત-કુમાર	11 મે, 1929	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
મરદના ઘા	રા’ મહિપાલ	18 ડિસેમ્બર, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમ્રાટ હર્ષ	શશાંકદેવ	17 જાન્યુઆરી, 1931	કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

સાંભરરાજ	વિગ્રહરાજ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	રાવ સાહેબ	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	દયાસાગર	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

મોહનલાલાજી

8 વર્ષની વયે પિતાનું અવસાન થવાથી બાલ્યકાળમાં જ મકનજી જૂઠાની શ્રી દ્વારકા નાટક મંડળી અને અનુપરામ કાનજીની શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળીમાં રહ્યા. છેવટે માતાએ પોતે કવિ મૂળશંકર મૂલાણીને સોંપ્યા.

છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી, પ્યારેલાલ વિઠ્ઠલરાય મહેતાની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ, પારસી નાટક મંડળી, નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, રમણલાલ લાલભાઈ શેઠની શ્રી સરોજ નાટક સમાજ, હરગોવિંદદાસ શેઠની શ્રી દેશી નાટક સમાજ તથા ચંદુલાલ શાહની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં વિવિધ નાટ્યલેખકોનાં જુદા જુદા રસનાં નાટકોમાં મુખ્ય નાયકનો અભિનય આપ્યો.

સંગીતનું જ્ઞાન પંડિત વાડીલાલ શિવરામ નાયક અને લક્ષ્મણસિંહજી ભૈયાજી પાસેથી લીધું. હાર્મોનિયમ તથા વાયોલિન વગાડતાં પણ શીખી લીધું. કવિ મૂળશંકર મૂલાણી અને દિગ્દર્શક દયાશંકર વસનજીએ નાટ્યકળાનું શિક્ષણ આપ્યું. કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લે રસ અને ભાવની તાલીમ આપી.

મોહનલાલાજીની મુખ્ય ભૂમિકાને નજર સમક્ષ રાખીને એ સમયના નાટ્યકારો નાટકો લખતા અને તેમના અભિનયથી એ નાટકો દીપી ઊઠતાં. નાટ્યસંસ્થાના માલિકોએ આ નાટકોની અનન્ય સફળતાથી પૈસો અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કર્યા હતાં. એમનો અભિનય જોઈ જોઈ ઘણા કલાકારોએ પ્રેરણા મેળવી હતી, સફળતા મેળવી હતી. નવાં નાટકોના પૂર્વ પ્રયોગોમાં તેઓ ઉપયોગી સૂચનો કરતા તે નાટકોના દિગ્દર્શકોને સ્વીકાર્ય બનતાં.

'માયા મોહિની' નાટક(1913)નાં કેટલાંક ગીતોની સંગીતની તરજો તેમણે બાંધી હતી. 'છત્રવિજય' નાટક(1920)માં કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટે રચેલ 'મોહે પનઘટ પે નંદલાલ છેડ ગયો રે' ગીતનો ઢાળ મોહનલાલાએ તૈયાર કર્યો હતો. આ ગીત પાછળથી હિંદી ચલચિત્ર 'મોગલે આઝમ'માં પણ લેવામાં આવ્યું હતું.

અભિનેત્રી મુન્નીબાઈ અને સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર પ્રાણશંકર આચાર્ય એમની સાથે સ્ત્રી-ભૂમિકા ભજવી હતી.

હિંદી નાટક 'બોલતા હંસ'માં રંગમંચ પર મોટરમાં બેસીને પ્રવેશ કરીને આશ્ચર્ય જન્માવતા. સળંગ 80 પ્રયોગ સુધી 'બોલતા હંસ' નાટક ભજવાયું હતું. આર્યનૈતિક સંસ્થા 'સુરદાસ' નાટક ભજવી રહી હતી ત્યારે તેઓ શરીરે દાઝેલા હતા. પ્રેક્ષકોની લાગણીને માન આપીને ખુરશીમાં બેસીને 'સુરદાસ'ની ભૂમિકા ભજવી હતી.

રાધાબાઈ ડોંકટરની પુત્રી જયા તેમના અભિનય પર વારી ગઈ હતી. જયા પરિણીત હોવાથી છૂટાછેડા મેળવીને રાજકોટમાં મોહનલાલા સાથે સિવિલ પદ્ધતિથી લગ્ન કર્યાં. જયા એક પુત્રને જન્મ આપીને મૃત્યુ પામી ત્યારથી એના વિરહમાં મોહનલાલાજી દારૂનું સેવન કરતા થઈ ગયા હતા.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓ : 'સૌભાગ્યસુંદરી'માં માધવ (1901), 'ખૂને જિગર'માં મલકા નૌબહાર (સ્ત્રીપાત્ર) (1909), 'માલતી-માધવ'માં માધવ (1913), 'સંતવિજય'માં સુરદાસ, 'ભક્તિવિજય'માં કૃષ્ણ (1914),

‘રા’માંડલિક’માં રા’માંડલિક (1918), ‘સર વસંતકુમાર’માં વસંતકુમાર, ‘મરદના ઘા’માં રા’મહિપાલ (1929), ‘સમ્રાટ હર્ષ’માં શશાંકદેવ (1931), ‘સોરઠી સિંહ’માં રાવસાહેબ (1933).

યુવાની વીતી ગઈ હોવા છતાં પણ શ્રી દેશી નાટક સમાજે જૂનું નાટક ‘બોલતો કાગળ’ ભજવ્યું ત્યારે એમાં મોહનલાલાએ માસ્તરાણીના પાત્રમાં અગાઉ જેવો જ જીવંત અભિનય આપ્યો હતો. એમનું લાડકું નામ ‘લાલાજી’ હતું. સાચા અર્થમાં લાલાજી નટરાજ જેવા હતા.

એમના પર લકવાનો હુમલો થવાથી મુંબઈની હરકિશન હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા. 20 જાન્યુઆરી, 1938ના રોજ તેમનું અવસાન થયું. એમની સ્મશાનયાત્રામાં સમાજના દરેક વર્ગના લોકો ઊમટ્યા હતા.

◆ રણછોડ દેવકરણ

શાકુંતલ	શકુંતલા	10 ઓગસ્ટ, 1889	રૂપાંતર કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રેમકલા	કલાવતી	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણવેલો	દેવળરાણી	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બારિસ્તર	ગંગા	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રામચરિત્ર	સીતા	8 જાન્યુઆરી, 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	ચંપા	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૃસિંહ અવતાર	લક્ષ્મી	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ રાઈટર જાલેજર

દેશભક્તિ	જયશિખર	18 મે, 1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મીનળ-મુંજાલ	દેવ પ્રસાદ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	અલીબહાદર	1923	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજસંસાર	અજય	14 મે, 1924	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	મોરેપંત	16 એપ્રિલ, 1926	મણિલાલ ‘પાગલ’ કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજય ધ્વજ	દામાજીરાવ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	દુર્ગાદાસ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	કાકુશેઠ	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	જગુ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

દેશદીપક	રણમલ	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	પુષ્પમિત્ર	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	દેવશર્મા	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	મંગળસિંહ	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	આપો ભાણ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	વિજલદેવ	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	પરીક્ષિત	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	ગોપાળશેઠ	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	વલ્લભરાજ	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	પરીક્ષિત	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	સંતરામ	9 નવેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ રાવળ ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર

બહાદુર કલાજી	કલાજી	જાન્યુઆરી, 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક-ચતુરિકા	બુદ્ધિસાગર	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સતી સોન યાને હુલામણ જેઠવો	શીયો જેઠવો	1897	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	ગોરખો	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	ભીમસિંહ	1898	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવલ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત માલિની	અનંગસેન	1900	નાટ્યરૂપ ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમકમળા	ભૂપતસિંહ	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર	સંધીરાજ	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ)

◆ રાવળ ગિરજાશંકર રામચંદ્ર

ચંપક-ચતુરિકા	કૃષ્ણસિંહ	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સતી સોન	રાજસિંહ	1897	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* હરિચંદ્ર	વશિષ્ઠ	1897	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* ગોપીચંદ	જવાલેન્દ્ર	1897	મોતીલાલ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	બાદશાહ	1898	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંતમાલિની	સમરસિંહ	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ કમળા	અનુપમસિંહ	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	સિદ્ધરાજ	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનાં નાટકો નવેસરથી રજૂ કર્યાં.				

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપનીના માલિક શિવશંકર રામચંદ્ર રાવળ તેમના ભાઈ થતા હતા.

◆ રાવળ છગનલાલ શિવશંકર

બહાદુર કલાજી	કેસર	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક ચાતુરિકા	દિવાળી	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	લવિંગા	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	સુંદરબા	1898	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત માલિની	સુમનસિંહ	1900	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ કમળા	કુસુમ	1902	માયશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	અમરસત્ર	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	સજ્જનસિંહ	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	પંતપ્રધાન	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ શામાજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા	મિર્ઝા શયદા	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરતભદ્રા	ભરત	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	નરસિંહ મહેતો	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	વિશ્વાસકુમાર	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સૂર્ય સરોજ	સરોજસિંહ	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). વિવિધ પાત્રો ભજવનાર પ્રથમ પંક્તિના અભિનેતા.

◆ રાવળ ત્રંબકલાલ દેવશંકર ('મોટા ત્રંબક')

હરિશ્ચંદ્ર	નક્ષત્ર	1896	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળી
શૂરવીર શિવાજી	આનંદરાવ	1900	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળી
જગતસિંહ	જગતસિંહ	1909	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ) મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીથી અભિનયની શરૂઆત.

1882 અમદાવાદમાં ત્રંબકલાલ રામચંદ્ર ત્રવાડી સાથે ભાગીદારીમાં 'વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક મંડળી' શરૂ કરી. 1908માં ત્રંબકલાલ ત્રવાડી છૂટા થવાથી તેઓ સંસ્થાના સ્વતંત્ર માલિક થયા. 1917માં આ સંસ્થા બંધ પડી. રંગભૂમિ પર તેઓ મોટા ત્રંબકના નામથી ઓળખાતા.

◆ રાવળ દુર્લભરામ જટાશંકર

ભક્તિવિજય	કપટસિંહ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	દુર્યોધન	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	અકબર	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્તિ	નવલરાય	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

નીલમ માણેક	માણેક	25 નવે., 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
યોગકન્યા	શાંતિસેન	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). નાટ્યસંસ્થાના વહીવટી કાર્યના જાણકાર ઉપરાંત રંગમંચના નાટ્યકાર પણ હતા.

◆ રાવળ ધનેશ્વર

ચાંપરાજ હાડો	સત્યવરન	1882	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
જગદેવ પરમાર	દયાળ ભટ્ટ	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	ધૃષ્ટબુદ્ધિ	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	યમ	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
દેવયાની	વૃષપર્વા	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ રાવળ ભાઈશંકર હીરજી

ભક્તિવિજય	સરલદાસ	1919	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	તુલસીદાસ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માયામોહિની	જયપાલ	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	રાજા	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	બોધડ	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પ્યારેલાલ વિઠ્ઠલરાય મહેતાની માલિકીની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજમાં 1912થી 1918 સુધી વ્યવસ્થાપક તરીકે ફરજ બજાવી હતી.

◆ રાવળ શિવશંકર રામચંદ્ર

બહાદુર કલાજી	વિજયસિંહ	જાન્યુઆરી 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક-ચતુરિકા	ચંપકસેન	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સતી સોન યાને હલામણ જેઠવો	હલામણ	1897	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

સદેવંત સાવળીંગા	સદેવંત	1897	ગોકુલજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	રાયસિંહ	જૂન 1898	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંતમાલિની	મદનસિંહ	1900	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ કમળા	વિવેકચંદ્ર	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	મનોરાજ	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	વાસુદેવ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ) મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીથી શરૂઆત. શ્રી વાંકાનેર નવીન આર્યોદય નાટક કંપનીના ભાગીદાર. શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપનીના માલિક અને ઉત્તમ અભિનેતા.

◆ રાવળ હરિશંકર મહાશંકર

ટેકીલી સુંદરબા	મોહબતખાં	1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ કમળા	ગફલશાહ	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	વિદ્યાધર	1903	દોલતરાય કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	શ્રીદામો	1905	ઉમિયાશંકર રામચંદ્ર રાવળ,	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર યાને જુલ્મે પાદર (ઉર્દૂ)	અંબુજપ્રસાદ	1907	મુનશી અમરબેગ મીરઝા મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	શાસ્ત્રી	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા	નવાબ	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરત ભદ્રા	મહારાજ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિન્દી)	અનંતરાય	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	શંખભારથી	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

સૂર્યસરોજ	કીચક	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	------	------	---------------------	-----------------------------------

વિશેષ વિગત :

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ).

જાલેજર રાઈટર

હિંમતલાલ હરિશંકર રાવળ

◆ રાવળ હિંમતલાલ હરિશંકર

સતી સુલોચના	શેઠ	1914	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	કેશવ શાસ્ત્રી	1923	મણિલાલ પાગલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મહાદેવ શિંદે	મહીપત	1924	મણિલાલ પાગલ	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સૌરાષ્ટ્રવીર	રૂડો	1924	મણિલાલ પાગલ	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સમાજસેવા	સૌભાગ્યચંદ્ર	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	પ્રતાપરાય	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	માવજી	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	ધનાજી	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભપતિ	પ્રેમચંદ	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	હીરાલાલ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેશદીપક	અક્કલમલ	28 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	અનંગદેવ	5 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

માલવવિજય	વીરપાળ	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજયધારા	પરબત	16 જાન્યુઆરી, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	ધરમદા	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	હરિદત્ત	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અધૂરાં અમૃત	નરસિંહ	23 ડિસેમ્બર, 1939	જામન	શ્રી જ્યોતિ નાટ્ય મંદિર
રખે ભૂલતા	નરસિંહ	21 જુલાઈ, 1940	જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ઉત્તમ કોટીના હાસ્યરસના અભિનેતા.

◆ રેવાશંકર વેણીરામ

ભક્ત પિપાજી	પિપાજી	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક કંપની
ભીષ્મ પિતામહ	-	-	મૂળજીભાઈ આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અલોપ રત્ન	ધુરંધર	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

પુરુષ-પાત્ર ભજવનાર ખ્યાતનામ કલાકાર.

◆ લક્ષ્મણસિંહ ભૈયાજી

શૈલબાળા	સમરસિંહ	1904		શ્રી વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો	કૃષ્ણ	1907		શ્રી વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક કંપની
જગતસિંહ	અભિરામ ગુરુ	1909		શ્રી વાંકાનેર આર્ય હિતવર્ધક નાટક કંપની
ભક્તિવિજય	સંતોષરામ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	નારદ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	કૃષ્ણ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	રા'માંડલિક	16 ઓક્ટોબર, 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

નીલમ-માણેક	સચ્ચિદાનંદ	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	કનક	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	વેદવ્યાસ	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ઉત્તમ સંગીતકાર અને કલાકાર. ખ્યાતનામ અભિનેતા મોહનલાલાજી અને જાણીતા દિગ્દર્શક કાસમભાઈ નથુભાઈ મીરને સંગીતની તાલીમ તેમણે આપી હતી.

◆ વનમાળીદાસ

વહેમનો ભોગ	પંત સચિવ	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિન્દી)	જગત	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	અલીમહમદ	1933	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	રાજસિંહ	17 ઓગસ્ટ, 1933	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	કાળાવાળો	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	રાજબહાદુર	31 જાન્યુઆરી, 1934	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	લક્ષ્મીનંદન	18 ફેબ્રુઆરી, 1835	ભગવાનદાસ કાપડિયા (સુંદર શ્યામ)	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	અજય	1 જુલાઈ, 1935	કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ વર્મા સંજય ('અંગાર')

કંકુનો રંગ કાળો	સુરેન્દ્ર સકસેના	1986	સંજય વર્મા 'અંગાર'	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
બેલા મારુ	ઘેલુભા	1886	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
જેવી સાસુ તેવી વહુ	સસરા	1987	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
પિયુ ગયો પરદેશ	નિશાનાથ	1987	સંજય વર્મા 'અંગાર'	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
મહિયરની ચૂંદડી	ધનરાજ શેઠ	1987	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ

◆ વાળંદ પીતાંબર પૂજાભાઈ

નીલમ-માણેક	રતનલાલ	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	કલકસિંહ	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	આશાદાસ	1914	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગર-સરિતા	જંગબારી	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	આપો	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	ભગો	1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ વિહ્વલદાસ કાણા

રસિક મણિ	કાળિદાસ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	કકુમિયાં	5 સપ્ટેમ્બર 1896	રૂપાંતર કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	કમળાશંકર	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	સંદલ	7 જુલાઈ 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યસુંદરી	સરવરખાં	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	જસવંત	18 ઓક્ટોબર, 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીશી	બાંગો	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	અડબંગ	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	ગંગો	3 નવેમ્બર, 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	ડોસો	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલકુસુમ	રઘો	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કૃષ્ણચરિત્ર	સુદામા	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	હેમો	31 જાન્યુઆરી, 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	ગભરુલાલ	15 સપ્ટે., 1915	નૃસિંહ વિભાકર મંડળી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધાયન્દ્ર	ચમનકાન્ત	5 ઓગસ્ટ, 1916	નૃસિંહ વિભાકર મંડળી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુબંસરી	સાધુલાલ	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર મંડળી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘ-માલિની	દોલતશંકર	23 નવે., 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલાહરી	છેલસિંહ	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	ફટાકિયા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર હરિશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યનો સિંહ	રમતારામ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ વીણ અનંત ભીખાભાઈ

સમય સાથે	જગતકિશોર	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	વ્રજમોહન	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	પિનાકિન	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	યામિનીવલ્લભ	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	ગોકળ	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	દીપક	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	તુષાર	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	ગજાનન	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	નરોત્તમ	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	સરયૂપ્રસાદ	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળજ્યોતિ	વ્યોમશચંદ્ર	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ કહાનજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વીર રાઠોડ	ચંદન	29 નવેમ્બર, 1950	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* સમરકેસરી	ગંગાધર	22 ફેબ્રુઆરી, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવનો મોહ	વસંતકુમાર	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	વરદ	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	ધીરુ	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

નાટ્યકલાના સંસ્કારો પિતા તરફથી મળ્યા હતા. અભ્યાસ બી.એ., બી. ટી., ડી. પી. ઈ.ડી. સપ્ટેમ્બર, 1929માં મુંબઈ કબીબાઈ હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષકની નોકરી સ્વીકારી. બાલ્યકાળથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યે ખાસ્સો પ્રેમ હતો. અવેતન રંગભૂમિ પર ભજવેલાં 24 નાટકોમાંથી 8 નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. 1925ના ફેબ્રુઆરીમાં રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈના 'શંકિત હૃદય' નાટકમાં કવિપત્નીના પાત્રમાં અસરકારક અભિનય કર્યો.

1945માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. 1952ના જૂન માસ સુધી આ સંસ્થામાં રહ્યા. કુશળ અભિનયથી વિવિધ રસનાં પાત્રો રંગમંચ પર દીપાવ્યાં. સંસ્થાનાં નવાં અને અગાઉનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો. એમની યાદશક્તિ તીવ્ર હતી. આ સંસ્થાનાં 85 નાટકોમાંથી અંદાજે 150 જેટલાં પાત્રો તેમને કંઈસ્થ હતાં.

અનંતભાઈ ભીખાભાઈ વીણ

1952ના જૂન માસમાં શ્રી દેશી નાટક સમાજ છોડીને ફરીથી કબીબાઈ હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષકની ફરજ સ્વીકારી. જીવનમાં અંદાજે આકાશવાણી પરથી 158 ઉપરાંત કાર્યક્રમો રજૂ કર્યા હતા.

એમની લાંબા સમયની કલાયાત્રામાં એમની કલાની કદર રૂપે સોના તથા ચાંદીના ચંદ્રકો મળ્યા હતા પરંતુ વિકટ સંજોગોમાં તે વેચી નાખવાની ફરજ પડી હતી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર આવા સુશિક્ષિત કલાકાર તેઓ સૌપ્રથમ હતા એ એક ઉલ્લેખનીય હસ્તી લેખાય. એ જ રીતે રંગભૂમિના વિકાસમાં તેમનો ફાળો પણ નોંધપાત્ર રહ્યો છે.

અનંત વીણની અંતિમ ઇચ્છા એ હતી કે એમના મૃત્યુ પછી તેમના દેહને કંઈને બદલે કોઈ રજવાડી પહેરવેશ પહેરાવીને અગ્નિદાહ દેવામાં આવે.

◆ વ્યાસ કુબેરદાસ દલસુખરામ (જ. 1893; અ. -)

સતી દમયંતી	દાસી	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી સુલોચના	સુપણ્ડરેખા	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી દ્રૌપદી	સત્યભામા	4 જુલાઈ, 1918	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* જાલિમ ટુલિયા	સ્વીટી ('કવિ કાન્ત')	12 ડિસેમ્બર, 1918	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* અજિતસિંહ	નવી	9 જૂન, 1919	છોટાલાલ રૂખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ન્યાયસિંધુ	મોહિની ઉપાધ્યાય	1919	ભાઈલાલ જમનાશંકર	શ્રી કચ્છ નીતિ દર્શક નાટક સમાજ
સૌરાષ્ટ્રવીર	રાણી	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
જયસિંહ રાઠોડ	તારા	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
બાપા રાવળ	દલી	1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ.ગુ.). જ્ઞાતિએ નાયક. 1932માં અભિનયક્ષેત્રથી નિવૃત્તિ લીધી. ત્યારબાદ સત્યાગ્રહમાં જોડાયા. તેમજ ભૂદાન-પ્રવૃત્તિના સક્રિય કાર્યકર બની રહ્યા.

◆ વ્યાસ કેશવલાલ જયશંકર

પ્રવીણસાગર	નીતિપાલ	1916	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી-પુરુરવા	ભરત	1916	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મહારાજ શાન્તનુ ને યોજન ગંધા	દ્વીમીર	1916	પ્રાણલાલ ગિરધર ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામી ભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	જશવંતસિંહ	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વાંકાનેર કંપનીના આ મુખ્ય કલાકાર. રંગમંચ પરથી નિવૃત્ત થયા પછી વીરપુરમાં જલારામ મંદિરમાં સંગીતકાર તરીકે રહ્યા હતા.

◆ વ્યાસ પ્રભાશંકર

* સત્તાનો મદ	ગર્ભિણી	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* દગાબાજ દોસ્ત	યશોધરા	1928	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કીર્તિસ્તંભ	સેવા	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	કૃષ્ણ	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	વિભૂતિ	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	શ્રીદેવી	15 માર્ચ, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

◆ વ્યાસ રામલાલ લક્ષ્મીશંકર ('અધિકારી')

સોરઠપતિ	કર્ણસિંહ	ડિસેમ્બર, 1926	રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સત્તાનો મદ	મહામંત્રી	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલવવિજય	નરવર્મા	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતન યુગ	સુવિચાર	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	ભૃગુ	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	વાસુદેવ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપસલી	નિશાનાથ	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ ત્રાપજકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અધિકારી	અધિકારી	7 એપ્રિલ, 1949	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ નાયક. 'વીરપસલી' નાટક સળંગ 100 નાઇટ સુધી ભજવાયું. 'અધિકારી' નાટકમાં એમની 'અધિકારી'ની ભૂમિકા વખણાઈ હતી. નાટકની લોકપ્રિયતાથી પ્રેરાઈ મોરારજી દેસાઈ આ નાટક જોવા માટે આવ્યા હતા.

◆ વ્યાસ હરિલાલ નારાયણદાસ ('સીતા')

સુવર્ણપ્રભાત	વિમળા	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	રામી	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	સુનીતિ	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
આશા યાને યુવાન	સરલા	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	મહારાણી	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
લવકુશ	સીતા	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	રુકિમણી	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	દેવી	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રાણકદેવી	રાણકદેવી	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	નિસ્બત	24 ઓક્ટોબર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

સતી પાર્વતી	પાર્વતી	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
જુગારી	ગંગા	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ. ગુ.). જ્ઞાતિએ નાયક. ‘લવકુશ’ નાટકમાં ‘સીતા’ના પાત્રમાં ભાવવાહી અભિનય કરવા બદલ તેઓ ‘સીતા’ તરીકે ઓળખાતા થયા. અભિનયક્ષેત્રેથી નિવૃત્ત થયા પછી કથાકાર તરીકે ‘જલારામ આખ્યાન’માં સારી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી.

◆ શંભુલાલ દુર્લભરામ

સતી સંયુક્તા	જયચંદ	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	બળદેવ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પાર્વતી	દક્ષ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	પ્રતાપ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદાર બા	ગુરુ	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	વજીર	1998	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	તાનતોલખાં	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયા-વિજય	માધવસેન	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ શાસ્ત્રી (ટંકારા)

ભક્તિવિજય	જયમલ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	ધૃતરાષ્ટ્ર	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	સોમગારી	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	બંસીધર	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	દુર્ગાદાસ	25 નવેમ્બર,	ગોપાળજી કલ્યાણજી ‘દેલવાડાકર’	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	હંસરાજ	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ શિવલાલ કાનજી

સુંદરવેણી	વેણીકુંવર	2 ડિસેમ્બર, 1893		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણવેલો	રૂપસુંદરી	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બેરિસ્ટર	ચંદન	14 ઓગસ્ટ, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જયરાજ	વિજુબા	27 ઓગસ્ટ, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીપતિનો રમણ	રંભા	7 માર્ચ, 1899	દયાશંકર વસનજી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરમંડળ	શ્રીદેવી	16 ડિસેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

1899માં સંસ્થાએ તેઓને તબલચીના સ્થાન પર નિયુક્ત કર્યા હતા.

◆ શુક્લ નારણજી

પ્રવીણસાગર	ભારતીનંદ	1916	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી-પુરુરવા	નારદ	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	કુસુમ	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મહારાજા શાન્તનુને યોજનગંધા	દેવદત્ત	1916	પ્રાણલાલ ગિરધરલાલ ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	સમરસિંહ	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ સંઘી જીવાભાઈ

ઉર્વશી-પુરુરવા	માણવક	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી, જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	સિંહણજી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	ચંદન	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	કોડીદાસ	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ભાગ્યોદય	મફતિયો	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ વખત	ડાહ્યો	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

◆ સીદી મહંમદ

* દીવાન	હેબતી	18 ઓક્ટોબર, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* મીનળ-મુંજાલ	મોરરપાળ	20 નવેમ્બર, 1924	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* જાલિમ ટુલિયા	ગોલ્ડન (કવિ કાન્ત)	1924	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરપૂજન	ચંપક	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	નફરચંદ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રમણી	દીવાન	16 એપ્રિલ, 1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી, મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	રાધવ	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

◆ સૂર્યકુમાર

શ્રી ચરણો	અનિલકુમાર	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	સુધાકર	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર દાદા જશરાજ	કર્મસિંહ	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	દિનકર	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	સુરેન્દ્ર	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હૈયાની હકૂમત	નવલ	11 ઓક્ટોબર, 1954	સોહરાબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	સુશીલ	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	કૈલાસ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે		27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

મૂળ નામ ખુરશીદ. ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં અભિનય કર્યો છે. કુશળ અભિનેતા.

◆ હરિદાસ

મધુબંસરી	પ્રમોદરાય	24 ઓગસ્ટ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	કર્મવિલાસ	22 નવેમ્બર, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	લંપટસિંહ	23 ઓગસ્ટ, 1929	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશ્વલીલા	મદનરાય	25 સપ્ટેમ્બર 1920	અંબાશંકર શંકરલાલ ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
છત્રપતિ શિવાજી	જયસિંહ	14 નવેમ્બર 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળિદાસ	ચૂડામણિ	10 મે 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ પટેલ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

અભિનેતાઓ - 2

◆ અડાજણિયા કેકી

મહાદેજી શિંદે	ઇબ્રાહીમ ગાર્દી	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી
સૌરાષ્ટ્રવીર	રાજચંદ	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ઉદ્દૂ રંગમંચના નામી અભિનેતા. 'પારસી ઇમ્પીરિયલ' નાટ્યસંસ્થાના જાણીતા કલાકાર.

◆ અદા દયારામ

શૂરવીર શિવાજી	રઘુનાથ પંત	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
જગતસિંહ	વીરેન્દ્રસિંહ	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

'મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી'થી શરૂઆત. 1896ના ઓક્ટોબર માસમાં સૂરતમાં અવસાન પામ્યા.

◆ અબ્દુલ

* ઇન્દ્રસભા (ઉદ્દૂ)	કાળો દેવ	1913	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	લખપતિ	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સૂર્યસરોજ	બળભદ્ર	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

સંસ્થાના તબલચી રાજૂ મીર છૂટ થતાં અબ્દુલાએ તબલચી તરીકે પણ ફરજ બજાવી હતી.

◆ અબ્દુલ હુસેન

વડીલોના વાંકે	યદુરાય	2 એપ્રિલ 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
---------------	--------	---------------	-------------------	---------------------

◆ અંબાલાલ (1)

સમુદ્રગુપ્ત	સુનંદા	31 ડિસેમ્બર 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ભાગ્યોદય	યશોધરા	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	જમના	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	પ્રમદા	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી

◆ અંબાલાલ (2)

સોરઠપતિ	રા'કવાટ	નવેમ્બર 1926	રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
---------	---------	--------------	------------------	-----------------------------------

◆ અંબાલાલ છગનલાલ

વસંતપ્રભા	દાસી	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	મોતી	1911	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	પ્રબલા	15 સપ્ટેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ અંબાશંકર

જગતસિંહ	આસમાની	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
---------	--------	---	---	---------------------------------------

◆ આચાર્ય જટાશંકર જગજીવન

ભક્તિવિજય	કાલિન્દી	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
-----------	----------	------	--------------------------	-------------------------------------

◆ આચાર્ય મણિશંકર ત્રિભુવન

પિતૃભક્ત પ્રભાકર	ભોળો ભટ્ટ	1914	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	બોધડ	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

આ સંસ્થામાં 1917માં એમણે વ્યવસ્થાપકની જવાબદારી પણ અદા કરી હતી.

◆ આચાર્ય વજેશંકર

જગતસિંહ	મદનવતી	-	-	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
---------	--------	---	---	---------------------------------------

◆ ઉમરખાં (ફિડલ)

રાજ્યભક્તિ	હરિસિંહ	10 ફેબ્રુઆરી, 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
------------	---------	--------------------	------------------------------	----------------------------

◆ એલાઈઝર

છત્રપતિ શિવાજી	શાહજી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------------	-------	------------------	----------------------	-------------------------------

◆ ઓઝા જટાશંકર

વિબુધવિજય	ગર્વસિંહ	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
-----------	----------	------	------------------	---------------------------------

◆ ઓઝા હરિલાલ

ચંદ્રભાગા	પ્રતાપ	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	મોતીચંદ	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ કરુણાશંકર પ્રેમજી

કંસવધ	કુબ્જા	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	ઝુમખી	1910	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
શૂરવીર શિવાજી	મોરોપંત			શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની

◆ કલ્યાણજી

ઉમાદેવડી	બહેરામખાન	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	-----------	------	-------------------------	---------------------

◆ કાનજી

દ્રૌપદી-દાસત્વ	સુદેષણા	1910	વિખ્નુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
----------------	---------	------	--------------------------	----------------------

◆ કાબુલી અબ્દુલ રહેમાન

ખાવિંદને ખાતર	સોહલબ	5 સપ્ટેમ્બર 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
---------------	-------	------------------	---------	-------------------------------

વિશેષ વિગત :

ઉર્દૂ-હિંદી રંગભૂમિના ખ્યાતનામ કલાકાર.

◆ કારાણી હોરમસજી (જ. 1879)

એમાં શું ?	બલભદ્ર	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	પ્રભાકર	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	નસરવાન	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ઓલફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપનીના ‘મહાભારત’માં દુર્યોધન, બાલીવાલાના ‘પૂરણ ભગત’માં પૂરણ ભગત, પારસી ઇમ્પીરિયલના ‘ખાકી પૂતલા’માં આધુનિક અર્ધદગ્ધની ભૂમિકા ભજવી. ઉર્દૂ તખ્તાના તેઓ નામાંકિત કલાકાર હતા અને તેમણે અનેક યાદગાર ભૂમિકાઓ ભજવી હતી. તેમની સંપૂર્ણ કારકિર્દી ઉર્દૂ તખ્તા પર પસાર થઈ હતી.

◆ કાશીનાથ

મુદ્રાપ્રતાપ	શારદત	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
--------------	-------	------	--------------------	----------------------------

અધૂરાં અમૃત	સુધાકર	22 ડિસેમ્બર, 1939	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	સુધાકર	27 જાન્યુઆરી, 1940	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ

◆ કાળિદાસ (જોટાણા)

વિજયાવિજય	ચંદ્રમુખી	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-----------	-----------	------	-------------------------	---------------------

◆ કાળુભાઈ (જગુદણ)

સતી સીતા	કૌશલ્યા	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	---------	------------------	---------------------	---------------------

◆ કાંતિલાલ

મુદ્રાપ્રતાપ	મેનકા	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
--------------	-------	------	--------------------	----------------------------

◆ કુંભાર ગોકળ

યોગકન્યા	ધૂમકેતુ	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદમ્બરી	મેઘનાદ	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માયા-મોહિની	વનવીર	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	અઘોરઘંટ	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ કુંવરજી મોનજી

રામચરિત્ર	રાવણ	8 જાન્યુઆરી, 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	દાહીર	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મોહિની	વીરમ	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	મેઘરાજ	7 જુલાઈ, 1900	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યસુંદરી	દુર્મદ	19 ઓક્ટોબર, 1901	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ કેમિસ્ટ ટી.

સાંભારરાજ	જાલિમ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-----------	-------	-----------------	-------------------	---------------------

◆ ખવાસ ટપુ

રા'નવઘણ	હમીર સુમરો	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
---------	------------	------	----------------------	-----------------------------------

◆ ગઢવી ગરવાજી

દેશભક્તિ	કર્ણરાજ	19 મે, 1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મીનળ-મુંજાલ	આનંદસિંહ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજસંસાર	જયમલ	14 મે, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ગઢવી વીરાજી

ભક્ત અંબરીષ	દુર્વાસા	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	યમરાજ	1910	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અનસૂયા	માંડલ		ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ભાવિ-પ્રાબલ્ય	દુર્યોધન રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ		મૂળજી આશારામ ઓઝા,	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
બલિરાજા	ઇન્દ્ર	અંદાજે 1922-23	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ ગઢવી શંભુદાન

સિદ્ધસમ્રાટ	લલિતા	1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	રસિકા	31 માર્ચ, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ ગણપત

દેવી હોથલ	હીરુ	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	કમુ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ગણપતરામ

ન્યાયસિંધુ	રાજબા	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
------------	-------	-----------------	--------------------------	-------------------------------

◆ ગંગારામ

વહેમનો ભોગ	લલિતમોહન	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	રમજાન	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ ગિરધર મનસુખ

ન્યાયસિંધુ	પોપટશા	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
------------	--------	-----------------	--------------------------	-------------------------------

◆ ગોરધન

વિજયાવિજય	રાણી	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	લધુભા	22 ફેબ્રુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ગોરધન કેવળરામ (અમદાવાદ)

સતી દમયંતી	લલિતા	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	ચંપા	1916	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	ચંદા	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	સુંદરી	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ ગોરધનદાસ

દ્રૌપદી દાસત્વ	ઉત્તરા	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
----------------	--------	------	--------------------------	----------------------

◆ ગોવર્ધનદાસ

મહારાષ્ટ્ર કેસરી યાને શતકરાણી	ઇન્દ્રગૌરી	16 ઓક્ટોબર, 1933	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
વિજયસિંહ	હિરકી	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	વીજળી	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ

◆ ગોવિંદ (ઉમતા)

ચંદ્રભાગા	મધુરી	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	રંગીલી	3 નવેમ્બર, 1909	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	જેઠાણી	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	પ્રભાવતી	1911	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ગૌરીશંકર

વિક્રમ અને શનિ	પ્રેમરૂપ	28 મે, 1925	મૂળશંકર હ. મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------------	----------	-------------	-------------------	-----------------------------------

◆ ચંદુ

નારીહૃદય	પ્રેમકિશોર	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------	------------	------------------	------	-------------------------------

હસ્તમેળાપ	હીરા	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	સુનંદા	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ચંપાલાલ

વીર નારી આશા	હમીદ	3 ઓક્ટોબર, 1925	મૂળશંકર હરિલાલ મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
--------------	------	-----------------	-----------------------	-----------------------------------

વિશેષ વિગત :

અનુપરામ કાનજીની જૂની નાટ્યસંસ્થા શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળીનાં નાટકોમાં મુખ્ય નાયિકાની ભૂમિકા ભજવી. આ સંસ્થામાં ઘણો લાંબો સમય સ્ત્રી-પાત્રો ભજવતા રહ્યા. સંસ્થાના માલિકના અવસાન પછી નાટ્યજગતમાંથી ક્ષેત્ર-સંન્યાસ લઈ ધોળા જંકશનમાં મહાદેવના પૂજારી થયા અને ભક્તિભાવથી આયુષ્ય પૂરું કર્યું.

◆ ચીમન અમથા

વસંતપ્રભા	વેશ્યા	17 ડિસેમ્બર 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	--------	------------------	----------------	-------------------------------

◆ ચીમન અમુલખ

દીવાન	દાસી	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------	------	------	---------------	---------------------

◆ ચીમન મગન

બાપા રાવળ	બળવીર	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
-----------	-------	--------------------	-------------------	----------------------

◆ ચીમનલાલ ('બાદશાહ')

માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	અગ્નિમિત્ર	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
--------------------	------------	------	-------------------	--------------------------

◆ ચૂનીલાલ ઓઘડ

માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	અગ્નિમિત્ર	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
--------------------	------------	------	-------------------	--------------------------

◆ ચૂનીલાલ (કડછા)

અલોપ રત્ન	દ્યોતળ	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* રા'નવઘણ	છબીલો	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનું નાટક				

◆ ચૂનીલાલ (પૂ. મોટા)

અલોપ રત્ન	સત્યવાન	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	---------	------	-------------------	-----------------------------------

સૂર્યસરોજ	સુરેન્દ્રસિંહ	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	---------------	------	---------------------	-----------------------------------

◆ ચૌહાણ નટવર

ભવના ફેરા	વસંત	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
-----------	------	-------------	----------------	--------------------------

વિશેષ વિગત :

એફ. આર. ઈરાનીની સંસ્થા અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી. ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં પણ અભિનય આપ્યો હતો.

◆ જગજીવન ગુરુ

વિજયાવિજય	સિદ્ધનાથ	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	જસાજી	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	ગિરધરરાય	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ જટાશંકર

વસંત-માલિની	સગુણસિંહ	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-------------	----------	------	--------------------------------	-----------------------------------

◆ જયશંકર દુર્લભરામ

વિજયાવિજય	વિજયા	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-----------	-------	------	-------------------------	---------------------

◆ જાની મથુર

સુરેખાહરણ	બળરામ	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	મદન મહેતા	16 ઓક્ટોબર, 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ જાફરખાન

* કિશોર કાન્તા	આલમગીર	1906	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
@ કરણસિંહ	બાદશાહ	1906	ઉમિયાશંકર રાવળ,	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* બહાદુર કાલાજીનું નવસંસ્કરણ			મયાશંકર આચાર્ય	
@ ટેકીલી સુંદરબાનું નવસંસ્કરણ				

વિશેષ વિગત :

ઉર્દૂ રંગભૂમિના અભિનેતા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના મશહૂર અભિનેતા. માસ્તર અશફખાનને બાળ-નટ તરીકે આ સંસ્થામાં 1905માં જાફરખાન જ લાવ્યા હતા.

◆ જીવાલાલ

રાધાકૃષ્ણ	લલિતા	1905	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	તારા	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ કવિ કેશવલાલ શામજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર યાને જુલ્મે પીઠર (ઉર્દૂ)	કુંવરી	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરજા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ જુગલદાસ

સતી સુલોચના	સુપાર્ણરેખા	1914	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	-------------	------	---------------------	---------------------

◆ જોઈતારામ કિશોર

જગતસિંહ	વિમળા		-	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
---------	-------	--	---	-----------------------------------

◆ ઠક્કર વલ્લભરામ

વિબુધ-વિજય	ચંપા	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
------------	------	------	------------------	---------------------------------

◆ ઠક્કર નારાયણ

ભક્તિ-વિજય	અકબર	1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
------------	------	------	----------------------	-------------------------------------

◆ ઠાકર કમલેશ

અધૂરાં અમૃત	માધવ		23 ડિસેમ્બર, 1939	જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
-------------	------	--	-------------------	------	--------------------

વિશેષ વિગત :

અર્વાચીન રંગભૂમિ પર પણ એમની કારકિર્દી યશસ્વી રહી છે.

◆ ઠાકર હરિભાઈ

શ્રી	ડૉ. મધુકર		31 ઓગસ્ટ, 1944	પરસોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
------	-----------	--	----------------	----------------	----------------------

◆ ઠાકોર કાનજી

રાધાકૃષ્ણ	બળદેવ		સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	-------	--	-----------------	-----------------------------------	-----------------------------------

◆ ડાહ્યાલાલ

મહારાષ્ટ્ર કેસરી યાને શ્રીમાન શતકરાણી	દેવવૃંદા		16 ઓક્ટોબર, 1933	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
--	----------	--	------------------	----------------------	--------------------------

વીર જયસિંહ	ચંપા	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
------------	------	------------------	--------------------	--------------------------

◆ ડાહ્યાલાલ 'ડાબલી' (વીસનગર)

સુવર્ણપ્રભાત	ઝફરુલ્લાખાન	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
--------------	-------------	--------------------	-------------	----------------------

◆ ડુંગરદાસ

એમાં શું ?	નંદન	1923	જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	રણધીર	1923	જામન	રોયલ નાટક મંડળી

◆ ડુંગરદાસ જોઈતારામ (વડનગર)

સતી દમયંતી	કાનજી	1915	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ન્યાયસિંધુ	પ્રતાપ ઉપાધ્યાય	13 માર્ચ, 1919	ભાઈલાલ જમનાશંકર	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
* અગાઉનું નાટક				

◆ ડૉક્ટર અબ્દુલ

સાયો સજ્જન	ઈન્સ્પેક્ટર	26 જાન્યુઆરી,	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અધૂરાં અમૃત	પિનાકી	23 ડિસેમ્બર, 1939	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	પિનાકી	27 જાન્યુઆરી, 1940	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
શ્રી	શ્યામલાલ	31 ઓગસ્ટ, 1944	પરસોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ

◆ ત્રંબકલાલ

ભાગ્યોદય	લાડકી	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	કમળા	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

◆ ત્રિકમલાલ ગીગાભાઈ

વીરકેસરી	તક્ષશીલ	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
----------	---------	------	-----------------------	-------------------------

◆ ત્રિભોવન વસંત

સતી પાર્વતી	કામદેવ	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	સલીમ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ત્રિવેદી મણિશંકર

મદાલસા	ચંદ્ર	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
--------	-------	---	------------------	----------------------------

◆ થોભલી કાળિદાસ

દ્રૌપદી દાસત્વ	વિરાટરાજ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
----------------	----------	------	--------------------------	----------------------

◆ દયાશંકર આત્મારામ (વઢવાણ-સૌરાષ્ટ્ર)

માયામોહિની	વિલાસિની	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	બુદ્ધરક્ષિતા	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રાપ્રતાપ	અનસૂયા	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ દરજી રણછોડ

ભરતભદ્રા	કોટવાળ	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
----------	--------	------	-----------------------	-----------------------------------

◆ દરજી નાનાલાલ

સતી દ્રૌપદી	અભિમન્યુ	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	----------	------	----------------------	---------------------

◆ દલપતરામ

સૌભાગ્ય-સુંદરી	ગુમાનસિંહ	19 ઓક્ટોબર, 1901	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકકેસરી	કેસરી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	દિલેરખાન	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ભાગ્યોદય	સંગ	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

◆ દલસુખ (સોખડા)

કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)	મિસ ટેસ્કા	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સત્તાનો લોભ	સુશીલા	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ

◆ દલાલ ચીમનલાલ બકોરદાસ પટેલ

વીરકેસરી	ગુણવંતી	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
----------	---------	------	-----------------------	-------------------------

વિશેષ વિગત :

તેમણે જુદા જુદા સમયે 4થી 5 નાટ્યસંસ્થાઓ શરૂ કરી હતી.

◆ દવે ખુશાલ પ્રાણજીવન

રાણકદેવી	કરમચંદ	1890	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
જગદેવ પરમાર	દયાદિત્ય	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	ટોકરશી	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	દેવીદાસ	—	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ દવે જમનાદાસ (હળવદ)

સુવર્ણપ્રભાત	જુગલ	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
આશા યાને યુવાન	મોહન	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	કરસન	10 ઓગસ્ટ 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	ચંદ્રવદન	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ દવે દોલતરામ

ત્રિવિક્રમ	નિર્મળા	1893	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વીરબાળા	મહાદેવી	1896	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ દવે ભાઈશંકર

ભાવિ-પ્રાબલ્ય	યુધિષ્ઠિર		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
---------------	-----------	--	------------------	---------------------------------

◆ દવે ભાણશંકર

મદાલસા	દાનિયો		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
--------	--------	--	------------------	---------------------------------

◆ દવે રેવાશંકર

ભીષ્મ પિતામહ	ભીષ્મ		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
અલોપ રત્ન	ધુરંધર	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ દવે વસનજી ભાણજી

સુવર્ણપ્રભાત	નરેન્દ્ર	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
--------------	----------	--------------------	-------------	----------------------

◆ દવે વિશ્વનાથ

અમરકુમાર	રાયસિંહ	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	પ્રજારામ	1917	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

નાટ્યસંસ્થામાં વ્યવસ્થાપક તરીકે પણ ફરજ બજાવી હતી.

◆ દાદા ગોવિંદરાવ

નાગરભક્ત	શ્રીરંગધર	16 ઓક્ટોબર, 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ માણેક	વેણીલાલ	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ દાદા વિક્કલરાવ

સતી દમયંતી	સુદેવ	12 ફેબ્રુઆરી, 1920	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	ઉપગુપ્ત	18 નવેમ્બર, 1920	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મહાદેજી શિંદે	શાહઆલમ	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી

◆ દામોદર

ભરતભદ્રા	ભદ્રા	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	કુંવરબાઈ	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ દીવાનજી

*રા'નવઘણ	રા'કવાટ	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
----------	---------	------	----------------------	-----------------------------------

◆ ધનજી (જામનગર)

આશા યાને યુવાન	મધુરી	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
લવકુશ	ઊર્મિલા	ઓગસ્ટ 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
રાણકદેવી	રતન	15 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ ધનજીશા

માલવપતિ	તૈલપ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
---------	------	------	-------------------	----------------------------

શ્રી	ગુણવંતરાય	31 ઓગસ્ટ, 1944	પરસોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
------	-----------	----------------	----------------	----------------------

◆ ધનસુખ હરજીવન

સત્તાનો મદ	ઈશ્વર	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	ગગનવિહારી	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	પ્રફુલ્લ દેસાઈ, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	રસોઈયો	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ધીરજરામ

સતી દમયંતી	ભીમક	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	------	------	----------------------	---------------------

◆ નરભેરામ

અજિતસિંહ	કાજલ	12 એપ્રિલ, 1923	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	------	-----------------	----------------------	---------------------

◆ નરસિંહ (જીડાસણ)

આનંદલહરી	વ્યતિપાત	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------	----------	----------------	------------------	-------------------------------

◆ નર્મદાશંકર – 1

કૃષ્ણચરિત્ર	સત્યભામા	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
સત્તાનો મદ	ઈરાવતી	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નર્મદાશંકર – 2

વસંતમાલિની	કોધાનંદ	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રુકિમણી સ્વયંવર	દામો	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	જીભાઈ પટેલ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચારુશીલા	ગુડગુડમલ	2 ઓગસ્ટ, 1924	ઓધવજીભાઈ વકીલ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નર્મદાશંકર (સૂઢિયા)

દીવાન	હેબતી નિંબાલકર	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------	----------------	------	---------------	---------------------

◆ નંદલાલ

ઉદયભાણ	રામદેવ	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
--------	--------	--------------------	-------------------------	---------------------

◆ નાગડા આણંદજી વેલજી

યોગમાયા	અબાડભૂતિ	1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	ચાણક્ય	1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ નાગર નટવરલાલ (ભાવનગર)

દ્રૌપદી-દાસત્વ	દુર્યોધન	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
વીરપૂજન	પર્વતસિંહ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાગર નાથાલાલ છોટાલાલ

ચંદ્રગુપ્ત	ભાગુરાયણ	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	કૈલાસકેતુ	1917	પ્રો. દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ નાથાલાલ ('કોમિક')

તલવારની ધારે	નફફટ	1 જૂન, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
--------------	------	-------------	--------------	----------------------

◆ નાનજી

મહાશ્વેતા કાદમ્બરી	તમાલિકા	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ અવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
--------------------	---------	--------------	--------------------	-------------------------------------

◆ નાનાલાલ કાનજી

વસંતમાલિની	કામસેના	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
------------	---------	------	--------------------------------	-----------------------------------

◆ નાયક અંબાલાલ (કુણઘેર)

કીર્તિવિજય	ગોપી	1934	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
------------	------	------	--------------------------------------	-------------------------------

◆ નાયક અમૃતલાલ કાળિદાસ

સતી દમયંતી	ઇન્દ્રસેન	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	-----------	------	----------------------	---------------------

◆ નાયક આનંદ (ઉમતા)

વાદવિવાદ	દિલીપ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	-------	---------------	----------------	---------------------

◆ નાયક ઈશ્વરભાઈ લલ્લુભાઈ ('કાટ')

સાયો સજ્જન	સીતા	26 જાન્યુઆરી, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	------	--------------------	-------------------	---------------------

◆ નાયક કેશવલાલ

મદાલસા	ચૂડામણિ	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
--------	---------	---	------------------	---------------------------------

◆ નાયક કેશવલાલ વલ્લભ (કડી)

નાગરભક્ત	રૂપાળી	16 ઓક્ટોબર, 1909	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ-માણેક	હરિગંગા	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ નાયક ખેમચંદ ઉગરચંદ

મહાચેતા કાદંબરી	કેયૂરક	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી-પુરુરવા	વિદ્યારામ	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ નાયક ગંગારામ

નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	છબીલ	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* ખૂબસૂરત બલા (ઉર્દૂ)	તોહરા	1913		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનું નાટક				

◆ નાયક ગોપાળ જેઠારામ (સોખડા)

શકુંતલા	સુવ્રતા	10 ઓગસ્ટ 1889	ગુજરાતી રૂપાંતર : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	તારા	4 જાન્યુઆરી, 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુંદબાળા	કુંદબાળા	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	મણિ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

શ્રી-પાત્ર ભજવનાર નામાંકિત કલાકાર.

◆ નાયક ચીમનલાલ અમૃતલાલ ('કોમિક')

સોરઠી સિંહ	પૂંજો	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	-------	-------------------	---------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોના પ્રહસન વિભાગમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી. નાટકો લખ્યાં તેમજ દિગ્દર્શન પણ કર્યું.

◆ નાયક ચૂનીલાલ મૂળચંદ (ઉમતા)

છત્રપતિ શિવાજી	હીરોજી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------------	--------	------------------	----------------------	-----------------------------------

◆ નાયક છગનલાલ

ન્યાયસિંધુ	નથુચંદ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	વાઘ	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ નાયક જુગલ પરસોત્તમ (જગુદણ)

સરદારબા	મણિ	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	જેકોર	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	ધમલાની સ્ત્રી	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક જેઠાલાલ

કંસવધ	રાધા	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
સુકન્યા સાવિત્રી	સાવિત્રી	1910	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ નાયક ડુંગરદાસ

શૃંગી ઋષિ	સુલોચના	1915	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
-----------	---------	------	-------------------	---------------------------------

◆ નાયક ત્રિકમભાઈ લલ્લુભાઈ ('કાટ')

સતી દ્રૌપદી	ઉત્તરા	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	ટુલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ ('કવિ કાન્ત')	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	કમળા	મે, 1914	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ નાયક દેવશંકર

કૃષ્ણચરિત્ર	સત્યભામા	1912	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	છબીલી	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	મીરાં	23 નવેમ્બર, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલહરી	શીલવતી	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક ધનસુખ પ્રેમચંદ

કુમળી કળી	અરવિંદ	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	પેસ્તનજી	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

કુળદીપક	નંદલાલ	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોની મહત્તા ?	કરપીણરાવ	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાશ ?	કરસન	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક ધનેશ્વર નરસિંહદાસ ('ધૂળિયા')

મહાશ્વેતા કાદંબરી	મદલેખા	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માયા-મોહિની	લવંગી	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
માલતી-માધવ	લવંગિકા	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ નાયક નટવર લીલાધર

સામે પાર	ત્રિલોક	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ ત્રિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	---------	----------------	-------------------	---------------------

◆ નાયક નર્મદાશંકર

ભાવિ-પ્રાબલ્ય	કૃષ્ણ	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
---------------	-------	---	------------------	---------------------------------

◆ નાયક નર્મદાશંકર સેવકરામ (વસઈ)

માલતી-માધવ	દમયંતિકા	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગર-સરિતા	ભાણિયો	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
મુદ્રપ્રતાપ	પ્રિયંવદા	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ નાયક નાથાલાલ

કંસવધ	કંસ	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
-------	-----	------	---------------------	---------------------------------

◆ નાયક નાથુલાલ વાલચંદ (ઉંઢાઈ)

જયરાજ	રણમલ	27 ઓગસ્ટ, 1898	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	ઇન્સ્પેક્ટર	26 ઓગસ્ટ, 1902	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	ઇન્દ્ર	10 ઓગસ્ટ, 1924	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

ગળું સુરીલું હોવાથી એચ. એમ. વી. કંપનીએ એમની કેટલીક રેકર્ડ ઉતારી હતી. નાટ્યસંસ્થામાં હાર્મોનિયમ-

વાદક તરીકે પણ કામ કર્યું.

◆ નાયક નારણદાસ

ન્યાયસિંધુ	જસાજી	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
------------	-------	-----------------	--------------------------	-------------------------------

◆ નાયક નારણ (બટેટા)

ભવના ફેરા	ધનેશ્વર	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
-----------	---------	-------------	----------------	--------------------------

◆ નાયક પરસોત્તમ લલ્લુભાઈ

વહેમનો ભોગ	આનંદીબાઈ	21 જાન્યુઆરી, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
------------	----------	--------------------	---------------	----------------------

◆ નાયક પ્રભાશંકર અંબારામ (કવિ પ્રમોદ)

ઉદયભાણ	ભાણીબા	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
--------	--------	--------------------	-------------------------	---------------------

◆ નાયક પ્રેમશંકર ('કુમળી કળી')

સર વસંતકુમાર	ચંબેલી	11 મે, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
--------------	--------	-------------	---------------	---------------------

◆ નાયક બળદેવ ભાઈચંદ (ઉમતા)

બાપના બોલ	ચંદ્રાવલી	ઓક્ટોબર, 1930	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	વસુમતી	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક બળદેવ મોતીરામ (જાદર)

ગર્ભસંસ્કાર	બિહારી	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-------------	--------	-----------------	----------------------	-------------------------------

વિશેષ વિગત :

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા. ભાગીદારીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી અશ્વિન નાટક કંપની પણ કરી હતી.

◆ નાયક બાબુલાલ છબીલદાસ (ઉમતા)

સૂરજની સાખે	માનબા	4 જાન્યુઆરી, 1947	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
આપણે ક્યાં ?	મનોરમા	1950 પહેલાં	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી મનહર નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન ઉમતા (જિ. મહેસાણા). વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં વિવિધ નાટ્યક્ષેત્રની તાલીમ પામ્યા અને અભિનય,

સંગીત, ચિત્રકલાની જાણકારી મેળવી. 'શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ' (ઉમતા) સંસ્થામાં ભાગીદાર બન્યા. નવાં નાટકોમાં હાર્મોનિયમ-વાદક અને તબલચી તરીકે કામગીરી બજાવી.

◆ નાયક ભાઈલાલ ત્રિભોવન (પાટણ)

અશ્રુમતી	ફરીદ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરદારબા	સામંતસિંહ	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન પાટણ (ઉ. ગુ.). શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં તેઓ એમના ભાઈ માણેકલાલ સાથે તલવારોની પટાબાજી ખૂબ જ સુંદર રીતે ખેલી બતાવતા. રંગમંચ પર નાટકમાં આવી તલવારોની પટાબાજી પ્રથમ વખત રજૂ થતી હતી અને પ્રેક્ષકો માટે તે મોટું આકર્ષણ બની રહ્યું હતું. પાટણના તુળજીરામ ઉસ્તાદના તે શાગિર્દ હતા.

◆ નાયક મગનલાલ શિવરામ (કલોલ)

* નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	નરસિંહ મહેતો	-	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
------------------------	--------------	---	---------------	---------------------------------------

વિશેષ વિગત :

'નરસિંહ મહેતો' નાટકમાં એમની અસલ ભૂમિકા શ્રીરંગધરની હતી પરંતુ આ સંસ્થામાંથી નરસિંહ મહેતાનું પાત્ર ભજવનાર નાના ત્રંબક છૂટા થઈ જવાથી એમણે નરસિંહ મહેતાનું પાત્ર ભજવ્યું હતું.

◆ નાયક મણિલાલ શિવરામ

મીનળ-મુંજાલ	પ્રસન્નમુખી	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	યમુના	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજસંસાર	રાજબા	11 મે, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ. ગુ.). રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લઈ ખેતીનો વ્યવસાય કર્યો.

◆ નાયક મનસુખ

ભક્ત અંબરીષ	માલતી	1907	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
-------------	-------	------	---------------------	---------------------------------

◆ નાયક માણેકલાલ ત્રિભોવન (પાટણ)

અશ્રુમતી	દરજી	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	------	------	-------------------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

વતન પાટણ (ઉ. ગુ.). શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં તેઓ એમના ભાઈ ભાઈલાલ સાથે તલવારોની પટાબાજી ખૂબ જ સુંદર રીતે ખેલી બતાવતા. રંગમંચ પર તલવારોની પટાબાજી પ્રથમ વખત રજૂ થયેથી એક નવું આકર્ષણ સર્જાયું હતું.

◆ નાયક મોતીરામ બેચર (કડી)

મુદ્રાપ્રતાપ	ગૌતમી	ઓક્ટોબર, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
--------------	-------	---------------	--------------------	----------------------------

વિશેષ વિગત :

લવજી ('સુરદાસ') અને દુર્લભરાયની શ્રી સુરવિજય નાટક સમાજમાં 'ભક્ત સુરદાસ' નાટકમાં નિર્લોભરામના પાઠમાં ખ્યાતિ પામ્યા હતા. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી સત્યનારાયણ નાટક કંપની પણ કરી હતી.

◆ નાયક રામલાલ કેશવલાલ (ભદ્રેસર)

ગાડાનો બેલ	ચંદુ	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	------	------------------	-------------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

1947થી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં પ્રોમ્પ્ટર તરીકે લાંબા સમય સુધી ફરજ બજાવી.

◆ નાયક લલ્લુભાઈ (કોમિક)

સર વસંતકુમાર	પ્રતાપ	11 મે, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
ભવના ફેરા	અંબારામ	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ નાયક લલ્લુભાઈ અમરચંદ (ઉમતા)

કુલીન કાન્તા અથવા	તરલા	29 જૂન, 1889	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વનરાજવિજય				
મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	સુષુષ્ણા	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક લલ્લુભાઈ જેઠારામ (સોબડા)

કનકતારા	ચપળા	4 જાન્યુઆરી, 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબા	રમા	21 જાન્યુઆરી, 1891	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નાયક લલ્લુભાઈ નરભેરામ

નીલમ-માણેક	સુંદર	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
યોગકન્યા	વિજયા	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	તરલિકા	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

પ્રવીણસાગર	પુષ્પા	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
------------	--------	------	-------------------	--------------------------

◆ નાયક લીલાધર ('કાટ')

બોલતો કાગળ	મેના	29 મે, 1919	હરિહર 'દીવાના'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભાગ્યોદય	લીલો	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
મહારાષ્ટ્ર કેસરી	નાહપાણ	1933	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ

◆ નાયક વ્રજલાલ (પાંચોટ)

ગર્ભસંસ્કાર	માલતી	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-------------	-------	-----------------	----------------------	-------------------------------

◆ નાયક શાંતિલાલ શિવલાલ

વીરપૂજન	પ્રતાપ	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમાજસેવા	જયપીડ	19 નવેમ્બર, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક શિવલાલ હરજીવન (જાદર)

મીનળ-મુંજાલ	વાહડ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	પેશ્વા	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નાયક સૂરજરામ

જગદેવ પરમાર	હરકોર	1892	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
-------------	-------	------	------------------	---------------------------------

◆ નારણ

અનસૂયા	સાવિત્રી	1908	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
--------	----------	------	--------------------	---------------------------------

◆ નારાયણ

પરમભક્ત પ્રહલાદ	શશી	26 ઓક્ટોબર 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	યમુના	20 જાન્યુઆરી, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	કેસરીબાઈ	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદયા	સેવા	6 ડિસે., 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ નૂરમહંમદ મલુ (ગોંડલ)

ભાગ્યોદય	પ્રભુરાવ	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	નાગાળો	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળીના ભાગીદાર.

◆ પંડ્યા જશંકર

રાજતરંગ	ધર્મરાજ	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
મદાલસા	મારીય	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ભાવિ-પ્રાબલ્ય	ભીમ	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ પંડ્યા પ્રાણશંકર રેવાશંકર

રાધાકૃષ્ણ	કૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	સ્નેહલતા	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ પાંચોટિયા ગણપત

સત્તાનો મદ	નકળંગ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	-------	-------------------	-------------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

વતન પાંચોટ (જિ. મહેસાણા). અભિનયક્ષેત્ર છોડી દીધા પછી નાટકોમાં સંગીત-નિર્દેશન કર્યું. અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી.

◆ પાંચોટિયા ત્રિકમલાલ

બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	કાનોજી	1929	મુનશી મોહિયુદીન 'નાઝાં'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------------------	--------	------	-------------------------	-------------------------------

◆ પુરુષોત્તમદાસ

ઉમાદેવડી	પૂજારી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	--------	------	-------------------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

સંગીતાચાર્ય પંડિત આદિત્યરામજીના શિષ્ય. 'ઉમાદેવડી' નાટકમાં સહયોગી સંગીતકાર તરીકે કામગીરી બજાવી.

◆ પોપટલાલ

શ્રીમંત કે શયતાન ?	કમળા	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સામે પાર	નિશાદરાજ	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	કર્નલ શ્રેષ્ઠી	25 જાન્યુઆરી, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ પ્રભાશંકર (ઊંઢાઈ)

વસંતપ્રભા	નાનો	17 ડિસેમ્બર, 1910	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	------	-------------------	----------------	-------------------------------

◆ પ્રભાશંકર જીતારામ (લાખવડ)

અજબકુમારી	ચંદ્રિકા	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	----------	--------------------	----------------	-------------------------------

◆ પ્રભાશંકર (લાંબા)

અહલ્યાબાઈ	ગોર	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ગર્ભસંસ્કાર	ઇન્સ્પેક્ટર	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પરમભક્ત પ્રહલાદ	બૃહસ્પતિ	26 ઓક્ટો., 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ પ્રાણસુખ ભાઈચંદ (ઉમતા)

સુરેખાહરણ	રેવતી	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	ગૌરી	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	પાંડુરંગ	15 ડિસે., 1928	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	પોપટ	12 જાન્યુ., 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ

◆ પ્રેમશંકર કામેશ્વર

સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	કૃષ્ણકળા	1917	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	ગોપી	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	કપૂરી	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	સરિતા	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ પ્રેમશંકર છગન

અહલ્યાબાઈ	તારા	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
પંજાબકેસરી	સુંદરી	1920	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ

◆ બહેચર

સત્તાનો લોભ	ચંદા	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
-------------	------	--------------------	------------------------	--------------------------

◆ બાબુ (ઉમતા)

ગીરનો અમીર ઉર્ફે	ફાતમા	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કાદરબક્ષ મકરાણી				
વીર રામવાળો	રાઠોડબાઈ	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. ઘાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ બાબુ રાજે

રખે ભૂલતા	પરખોટો	21 જુલાઈ, 1970	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
-----------	--------	----------------	----------	--------------------------

વિશેષ વિગત :

સાબરકાંઠાની શ્રી ભારત નાટક કંપનીમાં તથા અન્ય સંસ્થાઓમાં રહ્યા અને અભિનયની તાલીમ મેળવી. ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં હાસ્ય-અભિનેતા તરીકે ‘ગુણસુંદરી’, ‘મંગળફેરા’, ‘જવાબદારી’ જેવાં ચિત્રોમાં ખ્યાતિ પામ્યા. અન્ય ચિત્રોમાં પણ અભિનય કર્યો. ચલચિત્રોમાં એમની અને છગન ‘રોમિયો’ની જોડી હતી. અર્વાચીન રંગભૂમિ પર જગદીશ શાહના ‘નીલા થિયેટર્સ’નાં નાટકોમાં ઘણાં વર્ષો સુધી ભૂમિકા કરતા રહ્યા હતા.

◆ બાબુલાલ

અલોપ રત્ન	યોગાનંદ	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	---------	------	-------------------	-----------------------------------

◆ બારોટ ઈશ્વર

કૃષ્ણચરિત્ર	રુકિમણી	1912	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* ભરત-ભદ્રા	ભરત	1923	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* રા’નવઘણ	રા’નવઘણ	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનાં નાટકો				

◆ બારોટ કાનજી

ભાગ્યોદય	જીવી	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
----------	------	------	----------------	-----------------

◆ બારોટ જયાલાલ (બરેડી-મોરબી)

કનકકેસરી	ચક્રમ	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત	નંદન	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

યાને વીર દુર્ગાદાસ				
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	વાચાલ	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ બારોટ મણિલાલ

* ભરત-ભદ્રા	વેરાગણ	1923	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

‘અરુણોદય’ નાટકમાં શારદાની ભૂમિકા ભજવીને સારી ખ્યાતિ મેળવી.

◆ બારોટ રામજી

સતી દ્રૌપદી	સત્યભામા	1908	છોટાલાલ ઋજદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	----------	------	---------------------	---------------------

◆ બારોટ શીતળ

* ભરત-ભદ્રા	ભદ્રા	1923	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* રા’નવઘણ	જાસલ	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* અગાઉનાં નાટકો				

◆ બાલાશંકર

રણસંગ્રામ	મેસ્કો	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-----------	--------	-----------------	---------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

નાટકો પણ લખ્યાં છે.

◆ બાવા નૂરમહંમદ

નરસિંહ મહેતા (હિંદી)	સારંગધર	1910	બાવા નૂરમહંમદ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
----------------------	---------	------	---------------	-----------------------------------

વિશેષ વિગત :

વતન બાંટવા (જિ. જૂનાગઢ). એમના લખેલા હિંદી નાટક ‘નરસિંહ મહેતા’માં ભૂમિકા કરી.

◆ બાવા મંગળગીર

નીલમ-માણેક	વેલી	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી ‘દેલવાડાકર’	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
માયામોહિની	પન્ના	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

માલતી-માધવ	કપાલકુંડલા	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	વેશ્યા	1914	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
સાગર-સરિતા	ગુલાબ	1914	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ બાવા શંકર

રામચરિત્ર	ઇન્દ્રજિત	8 જાન્યુઆરી, 1898	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અજબકુમારી	ઇન્દ્રજિત	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	કાળીઓ	26 ઓગસ્ટ, 1902	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ બ્રહ્મભટ્ટ નાથાલાલ

ન્યાયસિંધુ	ફરજ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	સિદ્ધાર્થક	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ ભગવાનજી (ધાંગધ્રા)

સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	પિશાય	1917	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકમિણી સ્વયંવર	સત્રાજિત	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ ભગવાનદાસ

કુંદબાળા	શાહ આલમ	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	અલાઉદ્દીન	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ભટ્ટ અમૃતલાલ ગોવિંદજી

સૂર્યસરોજ	સચ્ચિદાનંદ	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	------------	------	---------------------	-----------------------------------

વિશેષ વિગત :

‘શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં 1922 જોડાયા. તેમાં ‘નૂરજહાં’ તથા ‘રાઠોડ દુર્ગાદાસ’(1922) માં ભૂમિકા ભજવી. ખૂબ સારા ગાયક કલાકાર. કથા-કીર્તનકાર તરીકે ખ્યાતિ મેળવી. એમના પુત્ર માસ્તર વસંત સંગીતકાર હતા.

◆ ભટ્ટ દામોદર ગાંડાલાલ (ભાવનગર)

દ્રૌપદી	કીચક	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
---------	------	------	--------------------------	----------------------

◆ ભટ્ટ મનુભાઈ

રખે ભૂલતા	વિનોદ	27 જાન્યુ., 1940	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
પરમભક્ત પ્રહલાદ	કાળદમન	26 ઓક્ટો., 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	યોગેશ	20 જાન્યુ., 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	અરુણ	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	બાબુ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ભટ્ટ લલિતાશંકર

ચંદ્રગુપ્ત	ચંદનદાસ	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
* બોલતો કાગળ	રણધીર	28 મે, 1919	હરિહર દીવાના	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ભટ્ટ વિજયશંકર કાળિદાસ (નાટ્યલેખક)

તિલકકુમાર	માનસિંહ	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	---------	---------------	-----------------------	-------------------------------

◆ ભટ્ટ શંકરલાલ

દ્રૌપદી દાસત્વ	કર્ણ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
શયદે હવસ	શેરજંગ	1914		શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ ભણસાળી ભગવાનદાસ

મૂળરાજ સોલંકી	બીજ	19 ઓક્ટોબર, 1895	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	અલાઉદ્દીન	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	રૂપાંતર : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ભલજીભાઈ

સત્તાનો લોભ	ઇબ્રાહિમ	17 ઓક્ટોબર, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
-------------	----------	------------------	------------------------	--------------------------

◆ ભવાનીશંકર ગીરજાશંકર

વીર કેસરી	સુહાસિની	1919	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભોવન	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
-----------	----------	------	-----------------------	----------------------

◆ ભવાનીશંકર (લંગડા)

સતી સીતા	હનુમાન	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	--------	------------------	----------------------	---------------------

સતી દ્રૌપદી	ધૃતરાષ્ટ્ર	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	------------	------	----------------------	---------------------

◆ ભાટિયા કાળિદાસ

રાજબીજ	મુબારક	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રસિકમણિ	ભાઈદાસ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	મોતીશા	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	નાટ્યરૂપ : મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ભાનુપ્રસાદ મોહનલાલાજી

સુવર્ણ પ્રભાત	મહીપાળ	16 જાન્યુ., 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	સારંગધર	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલામંડળ

વિશેષ વિગત :

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવ્યાં. નામી અભિનેતા મોહનલાલાજીના પુત્ર.

◆ ભાવસાર છગનલાલ

સુકન્યા સાવિત્રી	સુકન્યા	1910	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
------------------	---------	------	--------------------	---------------------------------

◆ ભાવસાર ચૂનીલાલ

અશ્રુમતી	દરજણ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
----------	------	------	-------------------------	---------------------

◆ ભૂપસિંહ

વિજયાવિજય	પહાડસિંહ	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	દીવાન	22 ફેબ્રુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ભૈયાજી હરગોવિંદ

પશ્ચિમનો પવન	હુસેન	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
--------------	-------	------	----------	------------------------------

◆ ભૈયાજી હરિસિંહ

માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	યજ્ઞસેન	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
--------------------	---------	------	-------------------	--------------------------

◆ ભોળાનાથ

અધૂરાં અમૃત	શશી	23 ડિસેમ્બર, 1939	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ (કવિ જામન)
-------------	-----	-------------------	----------	-------------------------------

◆ ભોજક કચરાલાલ ભૂધર

ન્યાયસિંધુ	અભયસિંહ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	સુમતિકા	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ ભોજક ગલુભાઈ મગનલાલ

ભોજરાજ	સેનાપતિ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુંદર માધવ	માધવ	1893	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પાર્વતી	મેના	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ભોજક ચૂનીલાલ ઠાકોરલાલ (પાટણ)

કુલીન કાન્તા યાને વનરાજવિજય	કાન્તા	29 જૂન, 1889	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હરિશ્ચંદ્ર	ચંચળપ્રભા	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય (બેરિસ્ટર)	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજબીજ	વિમળા	21 ફેબ્રુ., 1891	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ ભોજક જીવણલાલ

ગરીબનાં આંસુ	વૃજલાલ	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	વિહારી	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	મનુ	20 જાન્યુ., 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	કનૈયાલાલ	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હસ્તમેળાપ	શિવશંકર	9 સપ્ટે., 1945	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

◆ ભોજક ધનસુખલાલ મગનલાલ

સતી સંયુક્તા	ચંદ	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભોજરાજ	ભોજ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશ્રુમતી	પૃથ્વીરાજ	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ ભોજક નાનાલાલ

અલોપ રત્ન	મોહના	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	-------	------	-------------------	-----------------------------------

◆ ભોજક ભોગીલાલ કિશોર

વહેમનો ભોગ	શ્રીધર પંત	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
------------	------------	------------------	---------------	----------------------

વિશેષ વિગત :

ઉદ્દ નાટ્યસંસ્થા 'આલ્ફેડ કંપની'માં તથા અન્ય ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થામાં અને 'શ્રી રણજિત નાટક સમાજ'માં નૃત્યશિક્ષક.

◆ ભોજક સોમનાથ પ્રભુરામ

પ્રવીણસાગર	પ્રવીણ	1916	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ઉર્વશી-પુરુરવા	લલિતા	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	ચંદ્રિકા	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લીધા પછી સંન્યાસી બન્યા અને સ્વામી સોમેશ્વર તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા.

◆ ભોજક હરિલાલ (વડનગર)

વસંતવીણા	કનુ	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------	-----	-----------------	------	-------------------------------

◆ મગન (નાનો)

કનકકેસરી	કીર્તિ	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	વસુમિત્ર	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ મગનલાલ

કુસુમ-કમળા	સુનંદા	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક મંડળી
રાધાકૃષ્ણ	સુભદ્રા	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક મંડળી
નીલમ-માણેક	કમળા	25 નવેમ્બર, 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ

◆ મફતલાલ

સુવર્ણપ્રભાત	દેવળ	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
--------------	------	--------------------	-------------	----------------------

◆ મણિલાલ સદાશિવ

મદાલસા	શેઠાણી	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
--------	--------	---	------------------	---------------------------------

ભાવિ-પ્રાબલ્ય	તરંગિણી	-	મૂળજી આશારામ ઓઝા રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
શૃંગીઋષિ	રમણી	1915	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ મણિશંકર અંબારામ

કુસુમ-કમળા	કિશોરી	1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	દેવકી	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	ભક્તન	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ મહંમદ (દાદુ)

મુદ્રાપ્રતાપ	ભરત	1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અમરકુમાર	બિન્દુબાળા	1916	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	શુકદેવજી	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ મહાસુખ

આત્મબળ	નંદા	1917	દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
--------	------	------	---------------	-------------------------------

◆ મંગળ ઈશ્વર

દીવાન	મેના	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------	------	------	---------------	---------------------

◆ મંગળ સાંકળચંદ

ચંદ્રગુપ્ત	અથેના	31 ડિસે., 1926	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	લલિતા	1917	છોટાલાલ ઋજદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	ઉષા	1917	દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ માકડા કાવસજી

સાયો સંન્યાસ	વિલાસ	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	જગતવંદન	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી

◆ માણેકલાલ રેવાશંકર

કામલતા	વસુ	18 ઓક્ટો., 1904	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
--------	-----	--------------------	----------------	-------------------------------

છત્રપતિ શિવાજી	તુકાબાઈ	14 નવે, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------------	---------	--------------	----------------------	-----------------------------------

◆ માધવ ગિરધર (વડનગર)

સોરઠી સિંહ	લક્ષ્મી	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	---------	-------------------	---------------	---------------------

◆ મારવાડી કાશીરામ

કોની મહત્તા ?	કેશવજી	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કીર્તિવિજય	છનો	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	સોમો	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	ખંડુભાઈ	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

અભિનયક્ષેત્ર છોડીને હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા.

◆ મારવાડી કાળુજી

સંપત્તિ માટે	ફૈબા	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	ગુમાનબા	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	રૂપસુધા	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મારવાડી ચત્રભુજ

રાજરમત	મેરી	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
--------	------	------	----------	-----------------

◆ મારવાડી દુર્લભરામ

સતી સુલોચના	અંગદ	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	------	------	----------------------	---------------------

◆ મારવાડી પુરુષોત્તમ

વીરપસલી	સોહનલાલ	10 જૂન, 1943	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
---------	---------	--------------	--------------------	----------------------------

વિશેષ વિગત :

અભિનયક્ષેત્ર છોડ્યા પછી હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા. નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મારવાડી ફતુજી

સત્તાનો લોભ	ઉદયાદિત્ય	17 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
-------------	-----------	--------------------	------------------------	--------------------------

◆ મારવાડી મહંમદ ('વિષયા')

સ્વપ્નદર્શન	નર્તકી	15 ઓક્ટોબર, 1924	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
ચંદ્રહાસ	વિષયા	19 નવેમ્બર, 1924	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમ અને શનિ	સ્નેહલતા	28 મે, 1925	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્ય સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરનારી આશા	મહેર	3 ઓક્ટોબર, 1925	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્ય સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

અગાઉના જૂના નાટક 'ચંદ્રહાસ'માં 'વિષયા'ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવવા બદલ તેમને 'વિષયા'નું લાડકું નામ અપાયું હતું.

◆ મારવાડી મોહન માધુજી ઈડર (જિ. સાબરકાંઠા)

સતી સુલોચના	સુલોચના	1914	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	મત્સ્યેન્દ્ર	1917	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	કૃષ્ણ	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	ચિત્રકાર	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બ્રહ્મતનૈયા	સેનાપતિ	1921	જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ

◆ મારવાડી રેવાશંકર

રુકિમણી સ્વયંવર	કનક માલિકા	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
-----------------	------------	------	----------------------	-------------------------------

વિશેષ વિગત :

અભિનયક્ષેત્ર છોડ્યા પછી હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા.

◆ માસ્તર ફકીરા

સતી મંજરી	મંજરી	1921	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વીરપૂજન	સુનંદા	29 જાન્યુઆરી, 1925	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

'સતી મંજરી'માં મંજરીની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી નાટ્યપ્રેમીઓમાં ચાહના મેળવી અને 'સતી મંજરી' તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા. એમનો કંઠ કર્ણપ્રિય હતો. એમનાં લોકપ્રિય ગીતોની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી.

◆ માળી જગજીવન

એમાં શું ?	ચંદા	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
------------	------	------	----------	-----------------

વિશેષ વિગત :

સંસ્થાના નૃત્યશિક્ષક.

◆ માળી વનમાળી

ભાગ્યોદય	જેમલ	1919	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	કાશીરાજ	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી

◆ મીર ગુલામહંમદ

આપણું ઘર પૃથ્વી	રમેશચંદ્ર	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------------	-----------	----------------	-------------------	-------------------------------

◆ મીર નાથુ

માલતી-માધવ	નવી	10 જૂન, 1913	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
પિતૃભક્ત પ્રભાકર	ગંગા	મે, 1914	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શુકદેવજી	રંભા	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

◆ મીર પૂંજાભાઈ નથુભાઈ

વિશેષ વિગત :

1932માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં પ્રોમ્પ્ટર.

◆ મીર મહંમદ ગુલાબ

ન્યાયસિંધુ	રધી	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	હિરણ્યગુપ્ત	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ મીર લલ્લુભાઈ

સિનેમાની સુંદરી	નારીરિપુ-શંકર	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	ગંગાપ્રસાદ	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

પરમભક્ત પ્રહલાદ સમિધ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------------------	------------------	----------------------	-------------------------------

◆ મીર વસંત

લક્ષ્મીના લોભે	ગજરા	20 જાન્યુઆરી, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------------	------	--------------------	---------------	-------------------------------

◆ મીર સરદાર

દેશભક્તિ	રૂપસુંદરી	18 મે, 1921	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મીનળ-મુંજાલ	હંસાકુમારી	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દીવાન	અમલા	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મુસાભાઈ

લવકુશ	હનુમંત	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	કૌભાણ	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ મૂળચંદ

સોરઠપતિ	જેહલ	ડિસેમ્બર, 1926	રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીર જયસિંહ	લક્ષ્મી	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	શશીકલા	17 જાન્યુઆરી 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ

◆ મૂળચંદ ('ખીચડી')

એમાં શું ?	વિકલ	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
વિધિના ખેલ	પૂજારી	10 ઓક્ટોબર 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	ગંગાધર	26 જાન્યુઆરી 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મોહન - 1

તલવારની ધારે	કાળિયો	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	ઈન્દ્રસેના	13 ઓગસ્ટ, 1941	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરમોહિની	ચંદા	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	વિપ્લવ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મોહન - 2

અલોપ રત્ન	તર્કટી	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-----------	--------	------	-------------------	-----------------------------------

◆ મોહન (ઉમતા)

મધુબંસરી	દુલારી	28 જુલાઈ, 1917	બૅરિસ્ટર નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	શોભના	23 નવેમ્બર, 1918	બૅરિસ્ટર નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલાહરી	કોકિલા	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ મોહન ('કાળો નાગ') (અમદાવાદ)

વીર રાઠોડ	નંદન	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વલ્લભીપતિ	પૂનમચંદ	11 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મોહન ત્રિભોવન

મીનળ-મુંજાલ	હંસા	20 નવેમ્બર, 1924	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	બ્રુટસની સ્ત્રી	1924	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ ('કવિ કાન્ત')	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	ઈન્દ્રાણી	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર રાઠોડ	મહામાયા	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ મોહન બળદેવ

નૃસિંહાવતાર	રાણી	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-------------	------	--------------------	----------------------	-------------------------------

◆ મોહન સઘા (લાડોલ)

જયસિંહ રાઠોડ	ખંડુરંગ	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	દેવદત્ત	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ

◆ મોહન ભૂરા

બલીરાજા	બલિરાજા	અંદાજે 1922-1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રીમોરબીઆર્યસુબોધનાટકમંડળી
વિક્રમ અને શાનિ	શાનિ	28 મે, 1925	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ મોહનલાલ

પ્રિયારાજ	અમતી	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ચંદ્રહાસ	વેલી	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

◆ યાસીન

ન્યાયસિંધુ	દુર્મદ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	માલવકેતુ	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ રઘુ મેરુ (જામનગર)

દેવી હોથલ	ઇન્દ્રા	1926	અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણપ્રભાત	વિક્રમ	16 જાન્યુઆરી, 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
સમ્રાટ અશોક	મલ્લિકાર્જુન	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ રતિલાલ ભગવાન

રા'નવઘણ	રઘો ખવાસ	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
---------	----------	------	----------------------	-----------------------------------

◆ રતિશંકર ('સંગીતકાર') (ભાવનગર)

દ્રૌપદી દાસત્વ	શકુનિ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
----------------	-------	------	--------------------------	----------------------

◆ રમણ

આજની દુનિયા	રાધા	16 એપ્રિલ, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	જ્યોતિ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	શારદા	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ રવિશંકર ('સંગીતકાર') (ભાવનગર)

દ્રૌપદી દાસત્વ	ધર્મરાજ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	પુરંદર	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી દમયંતી	ઇન્દ્રસેન	13 ઓગસ્ટ, 1941	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

সূরমোড়িনী	জমরো	21 জানুয়ারী, 1942	প্রমুলাল দ্বিবেদী	শ্রী দেশী নাটক সমাজ
* অগাউনু নাটক				

◆ রেবাসংকর (কয়রো)

মডারাজ্জ কেসরী যানে শতকরাশী	কৈলাস	16 অক্টো., 1933	কবি রামজ্জিলাই প্রজামী	শ্রী ভক্তিবিজয় নাটক সমাজ
-----------------------------	-------	-----------------	------------------------	---------------------------

◆ রাঘবজ্জ

* সিংহাসননা শোভ	রুমৈন	1938	বাবুলাই কল্যাণজ্জ অজা	শ্রী মুংই গুজরাতি নাটক মংগী
* অগাউনু জুনু নাটক.				

◆ রাজকুমার

শ্রী	গোমতী	31 অগস্ট, 1944	পরসৌতম ব্যাস	শ্রী অমকার নাটক সমাজ
------	-------	----------------	--------------	----------------------

◆ রাজগুরু বেয়রলাল বিশরাম

য়ংগুপ্ত	পর্বতেশ্বর	31 ডিসেম্বর, 1916	মডারাজ্জীশংকর অংবাসংকর শর্মা	শ্রী কল্ল নীতিদর্শক নাটক সমাজ
----------	------------	-------------------	------------------------------	-------------------------------

◆ রামজ্জ

বলেমনো ভোগ	কাশীলাই	21 নবেম্বর, 1931	মণিলাল 'পাগল'	শ্রী রঞ্জিত নাটক সমাজ
------------	---------	------------------	---------------	-----------------------

◆ রায়চন্দ (জগুদজ্জ)

উমাদেবডী	রাবলো	1898	ডাছালাই ধোণশাজ্জ জবেরী	শ্রী দেশী নাটক সমাজ
উদয়লাজ্জ	জোডুলা	22 জানুয়ারী, 1902	ডাছালাই ধোণশাজ্জ জবেরী	শ্রী দেশী নাটক সমাজ

◆ রাবণ কল্যাণজ্জ

ত্রিয়ারাজ	বিশাণদেব	1891	বাঘজ্জ আশারাম অজা	শ্রী মোরনী আর্য়সুভোধ নাটক মংগী
------------	----------	------	-------------------	---------------------------------

◆ রাবণ যিমনলাল

*মুজসূরত বলা (উর্দু)	সাডেল	1913		শ্রী বাংকানের সত্যভোধক নাটক কংপনী
*সযদে উবস (উর্দু)	কৈসর	1913		শ্রী বাংকানের সত্যভোধক নাটক কংপনী
* অগাউনাং নাটকো				

◆ রাবণ নরভেশংকর

কুসুম-কমণা	উরভয়ংদ	1902	মযাশংকর আচার্য	শ্রী বাংকানের সত্যভোধক নাটক কংপনী
------------	---------	------	----------------	-----------------------------------

રાધાકૃષ્ણ	વૃષભાણ	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	મરાઠી	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ રાવળ લક્ષ્મીશંકર

વસંતમાલિની	કોધિકા	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
કુસુમ-કમળા	કૃષ્ણમુખી	1902	મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમરસત્ર (સપ્તાંકી)	મેઘાવી	1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
રાધાકૃષ્ણ	યશોદા	1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
તુકારામ	રામેશ્વર	1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ, કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ લક્ષ્મીચંદ પીતાંબર

અજબકુમારી	ચંદ્રિકા	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	----------	--------------------	----------------	-------------------------------

◆ લક્ષ્મણ

તલવારની ધારે	આયુષ્યમતી	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
--------------	-----------	---------------	--------------	----------------------

◆ લાભશંકર

શ્રી	શ્રીદેવી	31 ઓગસ્ટ, 1944	પરસોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
------	----------	----------------	----------------	----------------------

◆ લાલજી (અમદાવાદ)

નવું ને જૂનું	પ્રવીણ	27 ઓક્ટોબર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર (જામન)
સંવાદી સૂર	શૈલ	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન	ગુજરાત કલા મંદિર (જામન)

◆ લાલજી ચેલા

અપ-ટુ-ડેટ મવાલી	કીકલી	29 માર્ચ, 1929	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------------	-------	----------------	-------------	-------------------------------

◆ લાલજી જશંકર

ટેકીલી સુંદરબા	રૂપાળી	1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત-માલિની	વસંત	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ વકીલ શંભુપ્રસાદ દયાશંકર

વીરમંડળ	જગમલ	16 ડિસેમ્બર, 1899	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભિક્ષુકબાબા	મનોજ	ફેબ્રુઆરી, 1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણાનો સિંહ	હરભાઈ	1935	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

વિશેષ વિગત :

‘શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ’માં તેમણે વ્યવસ્થાપકની ફરજ પણ બજાવી હતી.

◆ વર્મા પરસોત્તમ

આજની દુનિયા	રમાકાન્ત	14 જૂન, 1944	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	ધરમદાસ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ વર્મા મોહનલાલ વિકૃલદાસ

પરમભક્ત પ્રહલાદ	હિરણ્યકશ્યપ	22 ઓગસ્ટ, 1945	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	મહેશચંદ્ર	9 સપ્ટેમ્બર, 1945	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

અભિનેતા અને નાટ્યલેખક. એમણે નાટક પણ લખ્યાં. એમનું ઉપનામ ‘અમરેલીકર’ હતું.

◆ વલી મહંમદ

વસંતવીણા	શરદચંદ્ર	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સત્તાનો મદ	મન્થન	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	હૃષીકેશ	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભારરાજ	અનુપમ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	મેરુ	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાણકદેવી	હમીરજી	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ વાડીલાલ ચતુર

સતી દમયંતી	ગાંડો રાજા	12 ફેબ્રુઆરી, 1920	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------	------------	--------------------	----------------------	---------------------

◆ વાડીલાલ (વડગામ)

સિદ્ધસમ્રાટ	ચતુરા	1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
-------------	-------	------	---------------	----------------------

◆ વિહલ ખેમચંદ

મોહિનીચંદ્ર	ગુલઝાર	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	--------	------	-------------------------	---------------------

◆ વિહલ ત્રિભોવન

સતી દ્રૌપદી	ઉત્તરા	1918	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જાલિમ ટુલિયા	ડોલી	1918	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ ('કવિ કાન્ત')	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	ચંદ્રા	1919	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મીનળ-મુંજાલ	સનમ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ વિહલ ('રાધા')

કૃષ્ણચરિત્ર	રાધા	1906	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	પ્રભાવતી	1908	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

'કૃષ્ણચરિત્ર' નાટકમાં 'રાધા'ની ભૂમિકા અસરકારક રીતે ભજવવા બદલ તેઓ 'રાધા'ના નામે લોકપ્રિય થયા.

◆ વિષ્ણુરામ કૃપાશંકર

વસંત-માલિની	પ્રબળસિંહ	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
-------------	-----------	------	-----------------------------------	-----------------------------------

વિશેષ વિગત :

વતન : ખંભાત. આ સંસ્થામાં પાછળથી ઉસ્તાદ તરીકે ફરજ બજાવી.

◆ વીરચંદ છગન

સૌભાગ્યનો સિંહ	સુભદ્રા	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નૂરજહાં	પુશરુ	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	અનિલ	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ વાંકાનેરી વલ્લભદાસ

સરસ્વતી	લક્ષ્મી		મૂળજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
---------	---------	--	------------------	---------------------------------

◆ વૈકુંઠ માસ્તર

ગોપીચંદ	મેનાવતી	અંદાજે 1898	મોતીલાલ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંત-માલિની	સુજાણબા	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ વ્યાસ અમૃતલાલ કાશીરામ

સંન્યાસી	મરીચિ	1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	સવિતા	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ વ્યાસ નિર્ભયશંકર મંછારામ (રાંદેર)

રસિકમણિ	રાજારામ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
---------	---------	----------------	--------------------------	-------------------------------

વિશેષ વિગત :

રંગમંચના નાટ્યલેખક હતા.

◆ વ્યાસ પ્રેમશંકર શામળદાસ

મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	લયલા	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	કનકાવતી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	લત્તા	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	દુર્ગાવતી	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	નાટ્યરૂપ : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ વ્યાસ મહાશંકર

ચંદ્રહાસ	ચંપકમાલિની	1894	વાઘજી આશારામ ઓઝા	શ્રી મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
----------	------------	------	------------------	---------------------------------

◆ વ્યાસ રમેશ

અધૂરાં અમૃત	વિનોદ	23 ડિસેમ્બર, 1939	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
-------------	-------	-------------------	----------	--------------------

◆ વ્યાસ સોમનાથ અમૃતલાલ

ઉવર્શી-પુરુરવા	ઉર્વશી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી, જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	ભાગીરથી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	યોગેશ્વરી	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	માધવી	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ શાવકશા

ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	મેજર હમ્ફ્રી	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	સબળસિંહ	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	ડોસો પટેલ	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	ક્રિપાલદેવ	1 જૂન, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

અનુપરામ કાનજીની શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી, માસ્તર મયાશંકર રેવાશંકર મહેતાની શ્રી સોહમ નાટક સમાજ, કનુ ગઢવીની શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ વગેરે જેવી નાટ્યસંસ્થાઓમાં લાંબા સમય સુધી અનેક નાટકોમાં અભિનય આપ્યો.

◆ શાંતિલાલ રેવાશંકર

ગર્ભસંસ્કાર	ગોવિંદ	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-------------	--------	-----------------	----------------------	-------------------------------

◆ શિવલાલ અમરશી

જગતસિંહ	તિલોત્તમા			શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
---------	-----------	--	--	---------------------------------------

વિશેષ વિગત :

આ સંસ્થા જ્યારે જૂનાગઢ નાટકો ભજવવા માટે ગઈ ત્યારે નાટ્યસંસ્થાની નોકરી છોડીને તેઓ જૂનાગઢ રાજ્યની નાટ્યસંસ્થામાં જોડાઈ ગયા હતા.

◆ શિવલાલ કસ્તુર ('બાદશાહ')

યોગકન્યા	મલીનસિંહ	1911	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
મહાશ્વેતા કાદંબરી	કુબેર	17 જૂન, 1912	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
ઉવર્શી-પુરુરવા	રાહુ	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	અજિતસિંહ	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ

◆ શિવલાલ ચૂનીલાલ (વડનગર)

કોણ સમ્રાટ ?	પાનાચંદ	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
હસ્તમેળાપ	દલસુખ	6 નવેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ શિવલાલ હેમચંદ

ચેતનયુગ	વેણી	14 મે, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	કંકુ	25 જૂન, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભારરાજ	સમજુ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	રમા	2 ફેબ્રુઆરી, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આર્ય અબળા	ગોદાવરી	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પ્રહસન વિભાગના સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા નામાંકિત કલાકાર.

◆ સરદાર જાલ

ન્યાયસિંધુ	પ્રતાપ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	જયદેવ	29 ઓગસ્ટ, 1936	કવિ કિશોરદાન	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જશરાજ	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ સર્વેચર મહેરજી

સ્વપ્નદર્શન	જ્યોતિષી	15 ઓક્ટોબર, 1924		શ્રી સુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રત્નાવલી	વિદ્યુ	28 ફેબ્રુઆરી, 1925	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ સામંત

મોહિની	મોહિની	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમ-ચરિત્ર	રંભા	7 જુલાઈ, 1900	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ સિનોર રતનશા ('ફ્રે હિંદ')

વિજેતા	કનિકદેવ	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
--------	---------	-------------------	-------------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

ઉર્દૂ રંગમંચ પર અભિનયની આલમમાં ઉત્તમ અભિનેતા તરીકે બહુ નામના પામ્યા. 'ફ્રે હિંદ'ના નામથી તેઓ જાણીતા થયા. આખી જિંદગી ઉર્દૂ નાટ્યતખ્તા પર વિતાવી.

◆ સુલતાન

કૃષ્ણચરિત્ર	લલિતા	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
-------------	-------	------	--------------------	----------------------------

◆ સૂંઢિયા ગિરધર પ્રભુરામ

સંન્યાસી	કાન્ત	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	મણિલાલ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ સૂંઢિયા છોટાલાલ

કાદરબક્ષ મકરાણી	મિ. સ્કોટ	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	સુરસેન	1 જૂન, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

◆ સૂંઢિયા પ્રભાશંકર અમથાલાલ

સૌભાગ્યનો સિંહ	સિપેહસાલાર	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	ગંધર્વરાજ	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	ચિત્રાલ	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)	આદિલશાહ	1929	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ સૂંઢિયા મોહનલાલ

સિદ્ધસમ્રાટ	લપોડશંખ	1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
-------------	---------	------	---------------	----------------------

◆ સોની મગન (મામા)

સતી દ્રૌપદી	શકુનિ	4 જુલાઈ, 1918	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર જયસિંહ	પાન્ડુરંગા	9 ડિસેમ્બર, 1933	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
સત્તાનો લોભ	નથુભાઈ	17 જાન્યુ., 1934	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
શ્રી	મદનજી	31 ઓગસ્ટ, 1944	પરસોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ

◆ સોમાલાલ

દેવકન્યા	વનમાલા	1908	મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
----------	--------	------	----------------	----------------------------

◆ હજીમ ભગવાન

મધુબંસરી	સુંદરકાન્ત	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	આચરિયા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર શંકરભાઈ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

◆ હરિલાલ

નવું ને જૂનું	રજની	27 ઓક્ટોબર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
સંવાદી સૂર	આશા	16 નવેમ્બર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
નગદ સોદો	નીરુ	5 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર
કોલેજિયન	કાન્તા	29 ડિસેમ્બર, 1932	કવિ જામન	શ્રી ગુજરાત કલા મંદિર

◆ હિંમત નાનો (પેટલાદ)

સંન્યાસી	સુરબાળા	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન નાયિકા	વસંતસેના	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ હેમંતરાય

રા'નવઘણ	ઈંકરાય	1924	કવિ રામજીભાઈ પ્રણામી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
---------	--------	------	----------------------	-----------------------------------

અભિનેતાઓ - ૩

◆ દિગ્વિજય કલા મંડળ (ઉમતા, ઉ. ગુ.)

જશમતગિરિ; જોશી શંકરલાલ; નાયક અમથાલાલ હેમચંદ; નાયક આત્મારામ કેશવલાલ; નાયક આત્મારામ લલ્લુભાઈ; નાયક કસ્તુરભાઈ શામળ; નાયક કાંતિલાલ છોટાલાલ; નાયક કુંદનલાલ કેશવલાલ; નાયક ગગલદાસ કસ્તુરચંદ; નાયક છનાલાલ નારણદાસ; નાયક છોટાલાલ દલસુખ; નાયક જશુભાઈ; નાયક જેઠાલાલ રેવાશંકર; નાયક નટવરલાલ નારાયણ; નાયક નટવરલાલ પ્રભાશંકર; નાયક નટવરલાલ રાયચંદ; નાયક નરેન્દ્રકુમાર સૂરજરામ; નાયક બાબુલાલ; નાયક બાબુલાલ દયાશંકર; નાયક બાબુલાલ હરગોવન; નાયક પ્રાણસુખ; નાયક પ્રાણસુખ વિહલદાસ; નાયક મનુભાઈ નરોત્તમ; નાયક મનુભાઈ ભોગીલાલ; નાયક મહાસુખ મૂળચંદ; નાયક મૂળશંકર બળદેવ; નાયક રઘુનાથ દયાશંકર; નાયક રતિલાલ કેશવલાલ; નાયક વાડીલાલ; નાયક વાસુદેવ રતિલાલ; નાયક શંકરલાલ; નાયક શંકરલાલ મોહનલાલ; નાયક હરિલાલ પરસોત્તમ; ભટ્ટ મુકુંદરાય; ભાંડ બાબુ; ભાંડ મોહન; મથુરભાઈ ભીખાભાઈ; માણેકલાલ બાપુજી; મીર અનવર; મીર ઈશ્વરભાઈ; મીર છન્નાલાલ ગોસાભાઈ; મીર બચુભાઈ પીરભાઈ; મીર મહંમદ ઇબ્રાહીમ; હર્ષદ.

◆ પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

કચ્છી પંચાણ; કડિયા શામજીભાઈ; કવિ સોમેશ્વર; કુંભાર ડાહ્યાલાલ; ગઢવી છગન; ગંજેરી મોહન; ચારણ દેવીદાન; ચારણ પૃથુદાન; ચારણ ભોજુદાન; ચારણ શંભુદાન; ત્રવાડી રામશંકર; ત્રિકમલાલ; પરસોત્તમ જેઠાલાલ; પરસોત્તમ દીવેશ્વર; પોપટલાલ; પ્રાણજીવન જેષ્ટારામ; બાપાલાલ; બ્રહ્મભટ્ટ મંગળદાસ; મણિલાલ અમથા; માસ્તર કાનજી; રાજગોર અમુભાઈ; રાજગોર છોટાલાલ; રાજગોર મૂળશંકર; રાજગોર રેવાશંકર; વ્યાસ મનજી; શામજી ઈશ્વર; સાકરલાલ; સિંધી જીવાભાઈ.

◆ બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ

નાયક અમૃતલાલ મોહનલાલ; નાયક અમૃતલાલ સોમનાથ; નાયક કચરાલાલ શામળ; નાયક છબીલદાસ ત્રિભુવન; નાયક જયશંકર ચીમનલાલ; નાયક જેઠાલાલ દોલતરામ; નાયક દલસુખ રણછોડ; નાયક દશરથ (વિલન); નાયક દિલીપ કાંતિલાલ; નાયક નટવરલાલ હીરાલાલ; નાયક નરસિંહદાસ શામળદાસ; નાયક નરોત્તમ જુગલદાસ; નાયક બાબુલાલ અંબારામ; નાયક મણિલાલ મોહનલાલ; નાયક મણિલાલ શામળદાસ; નાયક મોહનલાલ શંકરલાલ; પંડ્યા ગુણવંત; બલસારા દિલીપ; બંધુ મોહન; બાપાલાલ ભાંડ ભીખુ; ભોજક ભાઈલાલ બાપુલાલ; મીર કાસમભાઈ; હર્ષદ (કોમિક);

◆ મનહર નટકલા મંડળ

કમાવા કમા સુરસિંહ; ગઢવી બલરાજ; ગેબીલાલ; ચંદુ ડાન્સર; ચંદ્રકાન્ત માસ્તર; ચંદ્રેશ; જાની વિનોદ (પિત્તળિયો); ઠક્કર વિનુભાઈ; ત્રિવેદી બકુલભાઈ; દરબાર અનુપસિંહ; નાગર મહેશભાઈ; નાયક અરવિંદ; નાયક અંબાલાલ શિવલાલ; નાયક ઈશ્વરલાલ; નાયક બકાભાઈ મફતલાલ; નાયક ભગવાનદાસ નાગરદાસ; નારણ; પટેલ ચિન્તુ; પટેલ ભાઈલાલ ત્રિકમલાલ; પઠાણ મનોજ; પરમાર હરીશ; પેન્ટર મનુ; બચુ ('બાઘડો'); બચુ બંગાળી; બચુભાઈ કેશવલાલ; બચુ વાઘા; બટુક નંદલાલ; બલસારા યાકુબ; બળવંત (બી.ટી.); બાબુલાલ દેસાઈ (બંડલ); બાબુ સુરિયો; બાવાજી જયરાજ; ભટ્ટ દીપક મહેશભાઈ; ભાઈલાલ ('ભડાકો'); ભાંડ નટવર; મનોજકુમાર અનવર; મહંમદ સાલેભાઈ; મહારાજ પોપટલાલ; મહારાજ મણિલાલ; મહેતા હસમુખલાલ શંકરલાલ; માસ્તર

ચંદ્રકાન્ત; માસ્તર રમેશ; મિસ્ત્રી અજિત પરસોત્તમ; મિસ્ત્રી અલાઉદ્દીન; મિસ્ત્રી કાળુભાઈ અલાઉદ્દીન; મિસ્ત્રી ધરમશી; મીર ગુલાબ; મીર નટવર; મીર ભીખુ; મીર રમેશ; મુનશીજી; મોદી વાસુદેવ; મોહન પ્રેમજી; મોહનલાલ નાનાલાલ; મોહનસિંહ માનસિંહ; રાવળ દિનેશ; શિવલાલભાઈ; સોની દેવજી; હમીદ અલારખા.

◆ મુદ્રણા નાટક સમાજ (જિ. સાબરકાંઠા)

નાયક અમુલખ નાથાલાલ; નાયક અમૃતલાલ નાથાલાલ; નાયક ઉગરચંદ મૂળચંદ; નાયક ગિરધરલાલ જયશંકર (જેલા); નાયક ચિમનલાલ મૂળચંદ; નાયક જુગલદાસ બેચરદાસ; નાયક ડુંગરદાસ રામચંદ્ર; નાયક દયાશંકર મૂળચંદ; નાયક દલસુખ જયશંકર (જેલા); નાયક નવલરામ જયશંકર (જેલા); નાયક નાથાલાલ જયશંકર (જેલા); નાયક બાબુલાલ બેચરદાસ; નાયક મૂળચંદ ભાઈચંદ; નાયક મોતીરામ જયશંકર (જેલા); નાયક મોતીરામ પૂજારામ; નાયક બળદેવ મોતીરામ.

◆ વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ, જિ. મહેસાણા)

અરુણભાઈ; આચાર્ય બાલકૃષ્ણ અમૃતલાલ; કનુભાઈ કરસન; કમરૂદ્દીન; કુરેશી રાજેશ; કૈલાસપુરી મદનપુરી; કિંખાલાલ શંકરલાલ; ચાપટ ચંદુલાલ; જોલી શશિકાન્ત વાસુદેવ; જોશી પ્રદીપ; જોશી યશવંત મોહનલાલ; જોશી હરિલાલ કાશીરામ; ઠાકર હરિકૃષ્ણ હિંમતલાલ; દલપતભાઈ; દવે રમણલાલ; દેવીસિંહ ભુરાસિંહ; દેવેન્દ્ર ધનસુખલાલ; ધીરુભાઈ નુરજીભાઈ; નથુરામ કાળિદાસ; નાથુદાન; નાયક અમૃતલાલ છગનલાલ; નાયક અમૃતલાલ જેઠલાલ; નાયક અમૃતલાલ ભીખુભાઈ કવિ; નાયક અમૃતલાલ મહાશંકર; નાયક અમૃતલાલ માધવલાલ; નાયક અમૃતલાલ માસ્તર; નાયક અમૃતલાલ રેવાશંકર; નાયક અમૃતલાલ હીરાલાલ; નાયક અમૃતલાલ હેમચંદ; નાયક અરવિંદ અંબાલાલ; નાયક અરવિંદ ધનસુખ; નાયક અરવિંદ પ્રભાશંકર; નાયક અંબાલાલ મણિલાલ; નાયક અંબાલાલ સૂરજરામ; નાયક ઈશ્વરલાલ છબીલદાસ; નાયક ઉમેદરામ હરજીવન; નાયક કાંતિલાલ; નાયક કાંતિલાલ અમૃતલાલ; નાયક કાંતિલાલ કાળિદાસ; નાયક કાંતિલાલ માણેકલાલ; નાયક કાંતિલાલ લીલાધર; નાયક કેશવલાલ ગોપાળદાસ; નાયક ગંગારામ; નાયક ચંદુલાલ ખોડીદાસ; નાયક ચંદુલાલ નર્મદાશંકર; નાયક ચંદુલાલ રેવાશંકર; નાયક ચંદ્રકાન્ત મૂળચંદ; નાયક ચિમનલાલ પ્રાણસુખ; નાયક ચિમનલાલ માણેકલાલ; નાયક ચિમનલાલ મોતીરામ; નાયક ચિમનલાલ મોહનલાલ; નાયક ચુનીલાલ ચેલારામ; નાયક ચુનીલાલ હાથીરામ; નાયક છબીલદાસ નરોત્તમ; નાયક છબીલદાસ હેમચંદ; નાયક જયશંકર ઈશ્વરલાલ; નાયક જયશંકર ચુનીલાલ; નાયક જયશંકર દલસુખ; નાયક જયશંકર નારણદાસ; નાયક જયશંકર ભગવાન; નાયક જયશંકર માધવલાલ; નાયક જયંતીલાલ જયશંકર; નાયક જયંતીલાલ જેઠલાલ; નાયક જેઠલાલ રાયચંદ; નાયક જોઈતારામ દલસુખ; નાયક ડાહ્યાલાલ ચીમનલાલ; નાયક ડાહ્યાલાલ છોટાલાલ; નાયક ડાહ્યાલાલ માસ્તર; નાયક ડાહ્યાલાલ મુધાલાલ; નાયક ડાહ્યાલાલ મૂળચંદ; નાયક ડાહ્યાલાલ મોહનલાલ; નાયક ડાહ્યાલાલ રાયચંદ; નાયક તુલસીદાસ જયશંકર; નાયક તુલસીદાસ વિહલદાસ; નાયક ત્રિકમલાલ માનચંદ; નાયક ત્રિકમલાલ વનમાળી; નાયક દયાશંકર લીલાધર; નાયક દયાશંકર સેવકરામ; નાયક દયાશંકર હરજીવન; નાયક દલસુખ ત્રિકમલાલ; નાયક દશરથ વીરચંદ; નાયક દેવશંકર ત્રિભુવન; નાયક દેવશંકર પરસોત્તમ; નાયક નરેન્દ્રકુમાર શિવલાલ; નાયક નરેશચંદ્ર; નાયક નર્મદાશંકર પરસોત્તમ; નાયક નવનીત જગન્નાથ; નાયક નાથાલાલ; નાયક નાથાલાલ અમથાલાલ; નાયક નાથાલાલ જેઠલાલ; નાયક નાથાલાલ સાકળચંદ; નાયક નારણદાસ કાળિદાસ; નાયક નારણદાસ કેશવલાલ; નાયક નારણદાસ મૂળચંદ; નાયક નારાયણ ઈશ્વરલાલ; નાયક નારાયણ હેમચંદ; નાયક પરસોત્તમ કચરાભાઈ; નાયક પરસોત્તમ સૂરજરામ; નાયક પોપટલાલ અંબાલાલ; નાયક પ્રકાશ ચીમનલાલ; નાયક પ્રભાશંકર ભગવાન; નાયક પ્રભાશંકર લીલાધર; નાયક પ્રહલાદ ત્રિકમલાલ; નાયક પ્રહલાદ ભોગીલાલ; નાયક પ્રહલાદ મણિલાલ;

નાયક પ્રહલાદ વિહ્વલદાસ; નાયક બચુભાઈ શાંતિલાલ; નાયક બળદેવ ભાઈચંદ; નાયક બળદેવ મૂગાલાલ; નાયક બાબુલાલ; નાયક બાબુલાલ ચુનીલાલ; નાયક બાબુલાલ દલસુખ; નાયક બાબુલાલ પ્રેમચંદ; નાયક બાબુલાલ વનમાળી; નાયક ધનસુખ માનચંદ; નાયક ધનેશ્વર મોહનલાલ; નાયક ધીરજલાલ ત્રિભુવન; નાયક નટવરલાલ નાગેશ્વર; નાયક નટવરલાલ નારણદાસ; નાયક ભગવાનદાસ ઈશ્વરલાલ; નાયક ભોગીલાલ કેશવલાલ; નાયક ભોગીલાલ ચુનીલાલ; નાયક ભોગીલાલ છબીલદાસ; નાયક ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ; નાયક ભોગીલાલ મોહનલાલ; નાયક મણિલાલ કસ્તુરચંદ; નાયક મણિલાલ ચુનીલાલ; નાયક મણિલાલ જેઠલાલ; નાયક મણિલાલ દલસુખ; નાયક મણિલાલ નર્મદાશંકર; નાયક મનહરલાલ કેશવલાલ; નાયક મનહરલાલ રતીલાલ; નાયક મનહરલાલ શિવલાલ; નાયક મફતલાલ મગનલાલ; નાયક મફતલાલ મણિલાલ; નાયક રજનીકાન્ત બાબુલાલ; નાયક રતિલાલ ગૌરીશંકર; નાયક રતિલાલ રેવાશંકર; નાયક રવિશંકર ગણપતલાલ; નાયક રાજુભાઈ શાંતિલાલ; નાયક રામલાલ કાળિદાસ; નાયક રામલાલ નાનાલાલ; નાયક રામલાલ મોહનલાલ; નાયક રામલાલ લક્ષ્મીચંદ; નાયક રામલાલ શામળદાસ; નાયક રેવાશંકર વનમાળી; નાયક રેવાશંકર સૂરજરામ; નાયક વસંતલાલ મહાસુખલાલ; નાયક વસંતલાલ મોહનલાલ; નાયક વાડીલાલ માનચંદ; નાયક વાડીલાલ લલ્લુભાઈ; નાયક વિહ્વલદાસ લલ્લુરામ; નાયક વીરચંદદાસ; નાયક વૃજલાલ મોહનલાલ; નાયક વૃજલાલ લીલાધર; નાયક શંભુલાલ મુધાલાલ; નાયક શાંતિલાલ; નાયક શાંતિલાલ કાળિદાસ; નાયક શાંતિલાલ મૂળચંદ; નાયક શાંતિલાલ મોહનલાલ; નાયક શિવલાલ નાનાલાલ; નાયક શિવલાલ પ્રાણસુખ; નાયક સામંતભાઈ હરજીવન; નાયક સુમનલાલ રતિલાલ; નાયક સૂરજરામ ઠાકરશી; નાયક સેવંતીલાલ કેશવલાલ; નાયક સોમનાથ પુરુષોત્તમ; નાયક સુરેશ જીવણલાલ; નાયક સુરેશ બાબુલાલ; નાયક હરગોવન છબીલદાસ; નાયક હરગોવન ત્રિભુવન; નાયક હરિલાલ ઈશ્વરલાલ; નાયક હસમુખલાલ શંકરલાલ; નાસીરખાન; નિઝામઅલી; પટેલ મનુભાઈ હીરાભાઈ; પટેલ રમણલાલ; પાંચોટિયા રજનીકાન્ત વ્રજલાલ; પુરોહિત શશિકાંત વાસુદેવ; પ્રકાશકુમાર; બબરુભાઈ ખુશાલ; બાપુલાલ સધારામ; બાબલા પિન્ડુ; બાબુ ટી.; બારોટ અરવિંદ; બારોટ પુંજરામ; ભોજક ગિરજાશંકર પ્રભાશંકર; ભોજક નગીનદાસ મોહનલાલ; મહેતા અરવિંદ શંકરલાલ; મારવાડી પૂનમચંદ; મારવાડી મોહનલાલ બંસીલાલ; મારવાડી સતીષ મોહનલાલ; મીનેશકુમાર નાનાલાલ; મીર ઇબ્રાહીમ ભીખુભાઈ; મીર છોટુભાઈ હિંમતભાઈ; મીર પ્રભાત હિંમતલાલ; મીર બચુભાઈ લલ્લુભાઈ; મીર મનહર ઇબ્રાહીમ; મીર મહંમદ મુબારક; મીર રાજુભાઈ; મીર વલાભાઈ ભીખુભાઈ; મીર વલ્લભભાઈ; મીર વિનોદભાઈ ભીખુભાઈ; મુન્નો રમેશભાઈ; યશવંત સાકળચંદ; યોગેશ ચિમનલાલ; રફીકખાન; રાજભાઈ ઇબ્રાહીમ; રાજરામ; વ્યાસ બચુભાઈ હરજીવન; શાહ ભોગીલાલ; શિકારી ગિરધર; હાડા દેવેન્દ્રસિંહ ગુલાબસિંહ.

◆ સયાજીવિજય નાટક સમાજ

દરબાર ભીમજી; નાયક અમૃતલાલ પ્રેમચંદ; નાયક આણંદ વાડીલાલ; નાયક ગણપતલાલ કાળિદાસ; નાયક ગણપતલાલ નારાયણ; નાયક ગણપતલાલ મુધાલાલ; નાયક ગણપતલાલ વનમાળી; નાયક ગણપતલાલ વીરચંદ; નાયક ગણપતલાલ સધારામ; નાયક ગણપતલાલ હીરાલાલ; નાયક ગૌરીશંકર લલ્લુભાઈ; નાયક છોટાલાલ; નાયક જગદીશ માધવલાલ; નાયક જયસુખ ગંગારામ; નાયક જયસુખ ત્રિકમલાલ; નાયક જયસુખ સધારામ; નાયક જયંતિલાલ મોતીરામ; નાયક જયંતિલાલ હરજીવન; નાયક ડાહ્યાલાલ ગંગારામ; નાયક ત્રિભુવનદાસ હરિલાલ; નાયક દિનેશકુમાર મુગાલાલ; નાયક પ્રભાશંકર મુધાલાલ; નાયક મનસુખલાલ ભોગીલાલ; નાયક માધવલાલ ખેમચંદ; નાયક માધવલાલ પરસોત્તમ; નાયક માધવલાલ મગનલાલ; નાયક મોહનલાલ હરજીવન; નાયક રમણિકલાલ ચિમનલાલ; નાયક શામજીભાઈ પ્રેમચંદ; નાયક શિવલાલ પ્રાણસુખ; મારવાડી જગન્નાથ મૂળચંદ; મીર ધીરુભાઈ; મીર ભીખુ; મોરલો મોતીલાલ.

અભિનેતાઓ - 4

◆ કટ દુર્લભજી

વતન : જૂનાગઢ. દીનુભાઈ મહેતાની શ્રી મનોરંજક નાટક સમાજ, મણિશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની, અનુપરામ કાનજીની શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી, મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં વૈવિધ્યસભર રસનાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવી ખ્યાતિ પામ્યા. રંગમંચે સ્ત્રી-ભૂમિકા ભજવનાર કુશળ કલાકાર.

◆ કેરાવાલા સોરાબજી (જ. 1894; અ. 1977, મુંબઈ)

રણછોડભાઈ આમલીખાઉની સંસ્થા શ્રી સુંદરવિલાસ નાટક કંપનીથી શરૂઆત કરી. શ્રી દેશી નાટક સમાજશાખામાં રહ્યા. પછી ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થા ન્યૂ આલ્ફેડમાં સોરાબજી ઓગરા પાસે નાટ્યકલાની વિશેષ તાલીમ પામ્યા. મહેરવાન નોશિરવાન સર્વેયરની રિપન થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં રૂ. 80નો પગાર થયો; મહંમદ મામશાની ઈમ્પીરિયલ નાટક કંપનીમાં પગાર રૂ. 125 થયો; રૂસ્તમ પૂનાવાલાની સંસ્થામાં પગાર રૂ. 450 થયો. કાવસજી ખટાઉની આલ્ફેડ, એલ્ફિન્સ્ટન અને અંદાજે 1930માં માદન કંપનીમાં જોડાયા અને એમની અભિનયકલાને ખૂબ ખ્યાતિ સાંપડી. નાટકો અને ચલચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો તેમજ દિગ્દર્શન કર્યું. ખ્યાતનામ અભિનેત્રી પેશન્સ કપૂરનો પણ સહકાર મળ્યો.

‘ઝહરી સાપ’ નાટક પરથી ચિત્ર તૈયાર કર્યું ત્યારે જહાંગીર માદન શેઠે સોરાબજીને માસિક પગાર રૂ. 1750થી રોક્યા. 1936માં પોતાની માલિકીની સ્ટાર ફિલ્મ કંપની શરૂ કરી અને ચિત્રોનું નિર્માણ તથા દિગ્દર્શન કર્યું.

1940માં શાહજહાં થિયેટ્રિકલ કંપનીના ‘હિટલર’માં હિટલરની ભૂમિકા કરી. મધર ઇંડિયા થિયેટર્સનું ‘સો ટ્યનું સોનું’ નાટકનું 1962માં દિગ્દર્શન કર્યું; તેના 1250થી અધિક પ્રયોગો થયા. દિનાઝ આર્ટ સેન્ટરનાં 6 નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું તથા તેમાં અભિનય કર્યો.

મૈસૂરના મહારાજાએ ‘મહાભારત’ નાટકમાં એમનો ‘દુર્યોધન’ના પાત્રનો અદભુત અભિનય જોઈ સોનાનો હાર, શાલ, જામો આપી તેમનું સન્માન કર્યું.

ઉર્દૂ, હિંદી તથા ગુજરાતી રંગમંચના મશહૂર અભિનેતા અને દિગ્દર્શક હતા.

◆ ગઢવી કનુભાઈ

વતન : મોરબી, જિ. રાજકોટ. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં નાટ્યકલાની તાલીમ અને જાણકારી મેળવી. અરુણોદય નાટક સમાજમાં ભાગીદાર તરીકે રહ્યા અને સંસ્થાનાં વિવિધ નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ શરૂ કરી. નાટ્યકાર પાસે નવાં નાટકો પણ લખાવ્યાં. રંગમંચે ‘ઘેલાશા’, ‘પાનેતરનો રંગ’, ‘વાલો નામેરી’, સારી સૂઝસમજ સાથે દિગ્દર્શન કર્યું. સંસ્થાએ સામાજિક, ઐતિહાસિક તથા ધાર્મિક નાટકો ભજવ્યાં અને એમાં મુખ્ય ભૂમિકા પણ ભજવી.

મુંબઈમાં વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં લોકસાહિત્ય પર આધારિત નાટકોમાં યાદગાર અભિનય આપ્યો. રંગભૂમિની સાધનામાં જ તેમનું જીવન પસાર થયું.

◆ ગઢવી ચંડીદાન નારણદાન

અનુરૂપરામ કાનજીની શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળીમાં કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો; ત્યાં અભિનય અને સંગીતની પ્રાથમિક જાણકારી મેળવવાની તક મળી. સંસ્થાના નામાંકિત કલાકારોની કલાનો બારીકાઈથી અભ્યાસ કરી એમાંથી પ્રેરણા લીધી. આ નાટ્યસંસ્થામાં દરેક કલાકાર-કસબીને દૈનિક વેતન આપવામાં આવતું હતું. નાટ્યમંડળીઓ બદલાતી રહી તેમ વિવિધ સ્ત્રી-પાત્રોની ભજવણી દ્વારા એમની નાટ્યસૂઝનો વિકાસ થતો રહ્યો અને સ્ત્રી-પાત્રોની એમની અભિનયકલા ખ્યાતિ પામી.

એકવડું શરીર, લંબગોળ મુખાકૃતિ, આકર્ષક આંખો, સ્ત્રીપાત્ર માટે યોગ્ય મધુર અવાજ જેવી શારીરિક ખાસિયતોને કારણે તેઓ ખૂબ ખ્યાતિ પામ્યા.

અનેક નાટ્યસંસ્થાઓને તેમની કફોડી હાલતમાં ઉદારતાથી મદદગાર બન્યા અને ઘણા નવોદિત કલાકારોની ઉન્નતિમાં પણ સહભાગી થયા હતા. નાટ્યક્ષેત્રેથી સ્વેચ્છાએ નિવૃત્તિ લીધી. થોડો સમય બેંકમાં પતાવાળાની નોકરી કરી નિવૃત્ત થયા. આજે પણ સ્ત્રીપાત્રને અનુરૂપ અવાજ ધરાવનાર આ કલાકાર આજે (2002માં) મોરબીમાં જીવન વિતાવી રહ્યા છે.

◆ ગઢવી વીસાજી રવાજી

જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થામાં અભિનયકલાની તાલીમ લેવાની તક મળી. વિવિધ નાટ્યલેખકોનાં નાટકોમાં અનેકવિધ ભૂમિકાઓ ભજવી. અભિનય કરતાં સંસ્થાના વહીવટમાં વધુ ચાહના હોવાથી, નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક વર્ષો સુધી વ્યવસ્થાપક તરીકે ફરજ બજાવી. એમનું સમગ્ર જીવન નાટકની દુનિયામાં જ વીત્યું. નાટ્યસંસ્થાઓના સફળ વ્યવસ્થાપક તરીકે એમનું નામ જાણીતું હતું.

◆ ગઢવી શિવલાલ

લવજી મયાશંકર ત્રવાડી ('સુરદાસ') અને દુર્લભરામ જટાશંકર રાવળની શ્રી સૂરવિજય નાટક કંપનીમાં અભિનયનો આરંભ કર્યો અને નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યા. અહીં અંદાજે 8થી 9 વર્ષ રહ્યા. અલારખાં મીર, હાસમ મીરની શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી, મણિશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા, નભુભાઈ શેઠ(પોરબંદર)ની શ્રી નવભારત નાટક કંપની, મોટા ત્રંબકની વાંકાનેર કંપની અને વજુભાઈ વડોદરિયાની શ્રી તરુણહિંદ નાટક સમાજ જેવી વિવિધ સંસ્થાઓમાં એમનું ઉત્તરોત્તર ઘડતર થતું રહ્યું.

તેમણે શ્રી અરુણોદય નાટક સમાજ શરૂ કરી; ભાગીદારો કનુભાઈ ગઢવી તથા રહેમાન બેલીમ હતા. સંસ્થા રાજપીપળામાં હતી ત્યારે રહેમાન બેલીમ ભાગીદારીમાંથી છૂટા થયા અને હેમુ ગઢવી ભાગીદાર બન્યા. સંસ્થા મુંબઈ ગઈ. 'શિવ-પાર્વતી', 'રાણકદેવી' અને 'રાજા ભરથરી' નાટકો મુંબઈના નાટ્યજગતમાં નામના પામ્યાં. અંદાજે એક વર્ષ મુંબઈમાં રહ્યા. અહીં 'શિવ-પાર્વતી'માં શિવનું પાત્ર ભજવ્યું. પાર્વતીની ભૂમિકા હેમુ ગઢવીએ કરી હતી. આ નાટકમાં 'શંકર-પાર્વતી'નો લાંબા સમય સુધી ચાલતો નાચ રંગમંચ પર મુખ્ય આકર્ષણ બની રહ્યો. મુંબઈના તખ્તા પર હેમુ ગઢવીની સ્ત્રી-ભૂમિકા લોકભોગ્ય બની.

1975માં માલિકીની સંસ્થા શ્રી નટરાજ કલામંદિર શરૂ કરી. વસનજી ભાણજીના ડહેલામાં ગંગાના નાકે અંજાર(કચ્છ)માં 'શેણી વિજાણંદ' નાટકના એકધારા 101 પ્રયોગ ભજવાયા; તેમાં વિજાણંદની ભૂમિકા શિવલાલ ગઢવી અને શેણીની ભૂમિકા જયાકુમારી(પાછળથી મીનાક્ષીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં)એ ભજવી હતી. આ સંસ્થા અંદાજે 6થી 7 વર્ષ ચલાવી. માલિકીની અન્ય સંસ્થા શ્રી શક્તિ કલામંડળ શરૂ કરી, જે 8થી 9 વર્ષ ચલાવી. રંગમંચના ખ્યાતનામ લેખક-કલાકાર-દિગ્દર્શક હેમુભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી રામવિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી અને તે અંદાજે 6થી 7 વર્ષ ચલાવી.

સૂરવિજય સંસ્થા દિલ્હીમાં નાટકો ભજવી રહી હતી ત્યારે ઉર્દૂ રંગમંચના ખ્યાતનામ કલાકાર માસ્તર નિસાર શિવલાલ ગઢવીની ગાયકી સાંભળીને ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને તેમને ઉર્દૂ રંગમંચ પર આવવા આમંત્રણ આપ્યું.

શિવલાલભાઈની 'શ્રીમતી મંજરી' (હિંદી) નાટકમાં મંજરીની ભૂમિકા વખણાઈ હતી.

અક્ષરજ્ઞાન નહિવત્, પરંતુ સદૈવ સાધના સાથે આત્મસૂઝથી પરભાષી હિંદી નાટક 'શ્રીમતી મંજરી'માં 'મંજરી' તરીકે મશહૂર બન્યા.

જીવનના 7 દસકા રંગમંચ પર વ્યતીત કરનાર અને સતેજ યાદશક્તિ ધરાવનાર આ કલાકાર નાટ્યકલાનું ગહન જ્ઞાન ધરાવે છે. 80 વર્ષની વયે (2002) પણ નાની નાટક કંપનીઓમાં ભાવભરી ભૂમિકા ભજવી રહ્યા છે.

◆ ગઢવી હેમુ (જ. 1929; અ. 1965)

હેમુ ગઢવી

વજુભાઈ વડોદરિયાની શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજે જામનગરમાં ભજવેલા દામુ સાંગાણીના 'રાણકદેવી' નાટકમાં રાણકદેવીની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી. નાટકની હરીફાઈ માટે સામે આવેલા થિયેટરમાં રજૂ કરાયેલ 'રાણકદેવી' ચિત્ર આવકની દૃષ્ટિએ નિષ્ફળ ગયું, નાટકના સળંગ 65 પ્રયોગો થયા. 'રાણકદેવી' નાટકની ખ્યાતિ મુંબઈ સુધી પહોંચી અને 'રાણકદેવી' ચિત્રની મુખ્ય અભિનેત્રી તથા અન્ય અગ્રણી કલાકાર-કસબીઓએ જામનગર આવી રાણકદેવી નાટક નિહાળી ધન્યવાદ આપ્યા. 'રાણકદેવી' નાટકથી સંસ્થાને યશ તથા ધન મળ્યાં.

શ્રી અરુણોદય નાટક સમાજ, શ્રી શક્તિપ્રભાવ કલામંદિર, શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજમાં એમણે ભજવેલાં સ્ત્રીપાત્રો એટલે કે 'રાજયોગી ભર્તૃહરિ'માં પિંગળા, 'શિવ-પાર્વતી'માં પાર્વતી, 'રાણકદેવી'માં રાણકદેવી, 'નેતાજી સુભાષ બોઝ'માં કેપ્ટન લક્ષ્મી, 'રા'નવઘણ'માં ઝાસલ, 'શેઠ સગાળશા'માં ચંપાવતી, 'પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ'માં સંયુક્તા, 'રા'માંડલિક'માં મીનળ, 'સમ્રાટ હર્ષ'માં કામાક્ષી, 'ગરીબ કન્યા'માં લક્ષ્મી, 'વસંતકુમાર'માં જ્યોત્સ્ના, 'સૂરજની સાખે'માં આલણદે, 'એક અબળા'માં નિરંજના, 'લવકુશ'માં સીતા, 'સતી તોરલ'માં તોરલ તથા 'નળદમયંતી'માં દમયંતી તરીકેનો અભિનય યાદગાર નીવડ્યો.

વતન : ઢાકણિયા (સૌરાષ્ટ્ર). પૃથુદાન ગઢવીની પુત્રી હરિબા સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. નાટ્યક્ષેત્રે શરૂઆત પ્રથમ બાળનટ તરીકે કરી અને બાળકૃષ્ણની ભૂમિકા ભજવી. અરુણોદય નાટક સમાજ રાજપીપળામાં હતી ત્યારે આ સંસ્થામાં ભાગીદાર થયા. અન્ય ભાગીદારો તરીકે શિવલાલ ગઢવી (મોરબી) અને કનુભાઈ ગઢવી (મોરબી) હતા. આ સંસ્થામાં અંદાજે 8થી 10 વર્ષ રહ્યા. સંસ્થા મુંબઈ ગઈ. 'શિવ-પાર્વતી'માં પાર્વતી તથા 'ભરથરી'માં પિંગળા તરીકે અનુપમ અભિનય આપ્યો. બંને નાટકો મુંબઈમાં ખૂબ જ લોકપ્રિય થયાં. સંસ્થા અંદાજે એક વર્ષ મુંબઈમાં રહી. ત્યારબાદ તેઓ એફ. આર. ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થામાં થોડો સમય રહ્યા.

શ્રી શક્તિ પ્રભાવ કલામંદિર સંસ્થામાં જોડાયા. સંસ્થા પોરબંદર પાસેના ગામમાં હતી ત્યારે રાજકોટ આકાશવાણીનો મુખ્ય અધિકારી વર્ગ રાત્રે નાટક જોવા આવ્યો હતો અને નાટકમાં હેમુ ગઢવીની કર્ણમધુર ગાયકી સાંભળી ખુશ થયો અને રાજકોટ આકાશવાણી પર ગાયક-કલાકાર તરીકે તેમને નિમણૂક આપી. આ સંસ્થાના બીજા કલાકાર મહંમદ હુસેન મીરને પણ આકાશવાણી રાજકોટમાં ગાયક તરીકે સ્થાન મળ્યું.

આકાશવાણી પરથી એમનો મધુર અવાજ ગુંજતો રહ્યો. હજારોની માનવમેદનીને રણકતા કંઠની બુલંદીથી ડોલાવનાર આ કલાકારનું 1965માં અવસાન થયું. ગુજરાતના લોકગીતની ગાયકીના ક્ષેત્રે એક મોટી ખોટ પડી.

◆ ગોંડલિયા મનસુખલાલ ('ઉસ્તાદ') (જ. 19 ફેબ્રુઆરી 1919)

અંગ્રેજી 4 ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો. 1942માં ચીમનલાલ ભોજકની શ્રી ચેતન નાટક સમાજમાં સંગીત વિભાગમાં જોડાયા. મોહનકાકાની શ્રી મનહર નટકલા મંદિર, મયાશંકર માસ્તરની શ્રી સોહમ નાટક સમાજ, ગુણવંત જોશીની શ્રી ઉદય નાટક સમાજ, ચંદ્રહાસ ઝવેરીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ, વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની તથા બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયકની શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ અને અન્ય સંસ્થાઓમાં કામગીરી બજાવી.

પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી બળવંત કલામંદિર શરૂ કરી અને ધાર્મિક, સામાજિક, ઐતિહાસિક તથા લોકસાહિત્યવિષયક નાટકો ભજવીને અંદાજે 40 વર્ષ સુધી સંસ્થા ચલાવી.

ગણદેવીમાં અભિનેત્રી કૃષ્ણાકુમારી સાથે લગ્નથી જોડાયા. જીવનના અનેક અવરોધ છતાં સંગીત-સાધનામાં જ સદા મસ્ત રહ્યા.

જીવનનાં 82 વર્ષ પસાર કરી ચૂકેલા રંગમંચના ઉસ્તાદ ગોંડલમાં રંગભૂમિના ભૂતકાળને યાદ કરી જીવી રહ્યા છે (2002). એમની પુત્રી પણ આશાસ્પદ અભિનેત્રી છે.

◆ જોધપુરી ઇશાક મોહંમદ

વતન : જોધપુર. ઉર્દૂ રંગમંચથી પ્રારંભ કર્યો અને નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યા. ઉર્દૂ નાટકો ભજવતી નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનય કરવાની સાથોસાથ સંગીતની પણ સાધના કરી. ત્યારબાદ ગુજરાતમાં નાટકો ભજવતી નાટ્યસંસ્થામાં આવ્યા. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા કમલ કલા કંપની શરૂ કરી. ઉર્દૂ રંગમંચની અભિનેત્રી શમીમબાનુ સાથે લગ્ન કર્યાં. પોતાની માલિકીની સંસ્થામાં પાત્રો ભજવ્યાં અને હારમોનિયમ-વાદક તરીકે પણ ફરજ બજાવી. પોતાની એ સંસ્થા અંદાજે 20 વર્ષ સુધી ચલાવી અને ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રમાં નાટકો ભજવ્યાં. 'શ્રીમતી મંજરી' (હિંદી), ઉર્દૂ નાટકો 'શીરી ફરહાદ', 'લયલા મજનૂ' વગેરે નાટક ભજવી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી. માલિકીની સંસ્થા બંધ થયા પછી ઉંમરને લીધે રાજસ્થાનમાં હાલ (2002) નિવૃત્ત જીવન વિતાવી રહ્યા છે.

◆ જોશી ગુણવંત પ્રભાશંકર

બાલ્યકાળથી જ રંગમંચનું આકર્ષણ હતું. નાટ્યવિષયક તાલીમ મેળવી વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં પાત્રો ભજવ્યાં, અને એ રીતે તેમની અભિનય-કારકિર્દીનું ઘડતર થયું. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી ઉદય નાટક સમાજ શરૂ કરી. કવિ કાંતિલાલ મહેતાનાં નવાં નાટકો વિશેષ સંખ્યામાં રજૂ કર્યાં. ગુજરાત તેમજ સૌરાષ્ટ્રમાં ગુજરાતી-ઉર્દૂ નાટકો ભજવ્યાં અને વ્યાપક લોકચાહના પામ્યા. પોતાની સંસ્થા અંદાજે 10 વર્ષ ચલાવી. એમની સંસ્થા વાઘોડિયામાં નાટકો ભજવી રહી હતી ત્યારે એમનું અવસાન થયું.

◆ જોશી ચીમનલાલ ભીખાલાલ (ઉપનામ, કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા) (જ. 1904, પ્રાંતિજ; અ. 3 જુલાઈ 1969, એકાદર, એહમદનગર, મહારાષ્ટ્ર)

વતન : પ્રાંતિજ, જિ. સાબરકાંઠા. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. શૈશવકાળથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યે અનહદ આકર્ષણ. જેથી વધુ અભ્યાસ કરી શક્યા નહિ.

શ્રી સરસ્વતી વિજય સંગીત સમાજે કરાંચીમાં 'તોફાની તલવાર' અને એહમદઅલી 'સાકી'એ મુંબઈ

વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં રજૂ કરેલ નાટક ‘મુસ્લિમ ચિતાર’માં ગફુરની ભૂમિકા કરી અને એમ. જે. એમ. પ્રોડક્શને કવિ ‘મનસ્વી’લિખિત ‘ચૂંદડી’ નાટક 5 જાન્યુઆરી 1967ના રોજ મુંબઈમાં એમના સન્માન પ્રસંગે ભજવ્યું, એમાં દીકરીના બાપની ભાવવાહી ભૂમિકા ભજવી.

નાટ્યલેખક કરતાં તેઓ ગીતલેખક તરીકે વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને અનેક યાદગાર ગીતોની રચના કરી યશસ્વી કારકિર્દીનું નિર્માણ કર્યું. લગભગ અડધી સદી સુધી રંગમંચની અવિરત સેવા કરી. અનેક નાટ્યલેખકોનાં નાટકમાં ગીતોની રચના કરી. ચલચિત્રક્ષેત્રે પણ કથા, સંવાદ, ગીતો રચ્યાં હતાં.

◆ જોશી મનહરલાલ તુળજાશંકર (જ. 16 માર્ચ 1926)

શૈશવકાળમાં જ પિતાનું અવસાન થયું. 29 જૂન 1934ના રોજ નિશાળ છોડી. શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજથી કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો. શ્રી સૂર્યપ્રકાશ નાટક કંપની, શ્રી હિંદ નાટક સંઘ, સાબરકાંઠાની ભારત નાટક કંપની, સોહમ નાટક સમાજ, ભીમભાઈ શેઠની નવજીવન નાટક સમાજ તથા દુર્લભજી પ્રેમજીની મનહર સંસ્થામાં કામગીરી બજાવી. પગાર રૂ. 150 થયો. તેરસિંહ ઉદેશીની નવયુગ નાટક સમાજ અંદાજે 1945માં કચ્છમાં શરૂ થઈ એમાં જોડાયા અને પગાર રૂ. 101. ત્યાં દેશદ્રોહી ‘અંબાલિકા’નું પાત્ર ભજવી રહ્યા હતા ત્યારે પ્રેક્ષકગૃહમાંથી મહંમદ નામના પ્રેક્ષકે ઉશ્કેરાટમાં આવી છરીનો છૂટો ઘા કર્યો, પણ સદભાગ્યે તેઓ બચી ગયા.

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં પાત્રો ભજવી અનુભવ લીધો. 26 જુલાઈ, 1959ના રોજ માલિકીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળ સૌરાષ્ટ્રના ઢાક ગામે શરૂ કરી.

1960માં દામનગર(જિ. અમરેલી)માં હરિભાઈ પટેલનું નવું નાટક ‘માંગડાવાળો’ વીજળી વગરના રંગમંચે ભજવ્યું અને તેના સળંગ 100 પ્રયોગો થયા. એમાં મુખ્ય નાયક માંગડાવાળાની ભૂમિકા ભજવી. સાવરકુંડલામાં આ નાટકના સળંગ 51 પ્રયોગો થયા. જામનગરમાં ત્રણ દરવાજા પાસે લુહારની વાડીમાં મધુસૂદન આચાર્યનું અગાઉનું નાટક ‘મંગલમૂર્તિ’ (વેશ્યા કે વહુ) ભજવ્યું અને તેના સળંગ 111 પ્રયોગો થયા; જ્યારે ‘વહુ ગમતી નથી’ નાટક સળંગ 101 પ્રયોગ સુધી ભજવાયું.

એમની સંસ્થાએ ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, સામાજિક અને લોકસાહિત્યની કથાઓ પર આધારિત નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

મનહરલાલ જોશીએ નાટકોમાં મુખ્યત્વે મુખ્ય નાયકનું પાત્ર ભજવ્યું હતું. પ્રથમ લગ્ન સુભદ્રા સાથે અને બીજું લગ્ન પ્રેમીલા સાથે કર્યું. પ્રેમીલા પણ ઘડાયેલી અભિનેત્રી છે.

એમની 6 દાયકાની કલાયાત્રામાં અનેક વખત આરોહ-અવરોહ આવ્યા. નવા કલાકારોને નાટ્યકલાક્ષેત્રે તાલીમ આપી. માલિકીની સંસ્થા દ્વારા સંરક્ષણ ફંડ, સમાજસેવા, કુદરતી આફત, ધાર્મિક કાર્યો વગેરેમાં ફાળો આપ્યો હતો. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રમાં નાટકો ભજવ્યાં હતાં. ‘માંગડાવાળો’, ‘અમર બલિદાન’, ‘પડી પટોળે ભાત’, ‘સોળવલ્લુ સોનું’, ‘નવું-જૂનું’ જેવાં નાટકો રજૂ કર્યાં હતાં. 1985માં પોતાની સંસ્થા બંધ થઈ; 26 વર્ષ તે નાટ્યસંસ્થા ચલાવી.

નાટ્યતપ્તાનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા મનહરલાલને હૃદયરોગના બે હુમલા આવી ગયા છે. રંગભૂમિની સુખદ-દુઃખદ સ્મૃતિઓને યાદ કરતાં અત્યારે (2002) મહારાષ્ટ્રના થાણા જિલ્લામાં 76 વર્ષની વયે નિવૃત્ત જીવન વિતાવી રહ્યા છે.

◆ ઠક્કર ચૂનીલાલ ભાણજી

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓના રંગમંચે અનેક નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. રંગમંચે કરુણ રસના દશ્યમાં ‘મા’ની

ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી પ્રેક્ષકોને રડાવી શકતા. તેઓ પાત્ર ભજવી રહ્યા હતા ત્યારે જ એમની બંને આંખોની દષ્ટિ ચાલી ગઈ. મોરબી પાસે ટંકારા ગામમાં અંધત્વવાળું જીવન વિતાવીને અવસાન પામ્યા.

◆ ઠક્કર મોહન

વિવિધ નાટ્યમંડળીઓએ ભજવેલાં અનેક નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકા ભજવી સારી ખ્યાતિ પામ્યા. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા અને નાની નાટ્યસંસ્થાઓમાં દિગ્દર્શનની જવાબદારી પણ સ્વીકારી. મજબૂત શારીરિક બાંધો, પ્રભાવશાળી ચહેરો, વિશાળ કપાળ, મોટી આંખો, રણકારભર્યો અવાજ જેવી વિશેષતાઓને કારણે નાટકોમાં વિશેષ સફળતા મળી હતી. 1979માં ગુજરાતી રંગભૂમિ સવા શતાબ્દી પ્રસંગે ગુજરાત રાજ્ય તરફથી એમનું બહુમાન કરવામાં આવ્યું હતું. સમસ્ત જીવન રંગમંચ પર જ પસાર કર્યું હતું.

◆ ત્રિવેદી કુમુદચંદ્ર ભવાનીશંકર

વતન : મોરબી. એમના વડીલ બંધુ બચુભાઈ રંગભૂમિના કલાકાર હતા તેથી તેમની સાથે નાટ્યસંસ્થાઓમાં જોડાયા. શ્રી વિજય નાટક કંપની, શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી તેમજ નાટકો પણ લખ્યાં. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી રોગગ્રસ્તતાને કારણે નિવૃત્ત જીવન ગાળે છે.

◆ ત્રિવેદી બચુભાઈ ભવાનીશંકર ('નાદાર')

વતન : મોરબી. ગુજરાતી રંગભૂમિની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં કામગીરી બજાવી. રાજકમલ કલા મંદિરે પોરબંદરમાં પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનું અગાઉનું નાટક 'સંપત્તિ માટે' રજૂ કર્યું, એમાં નાદાર શેઠનું પાત્ર વાસ્તવલક્ષી અભિનયથી ભજવીને ખ્યાતિ મેળવી તેથી બચુ ત્રિવેદીને બદલે તેઓ બચુ 'નાદાર' નામથી ઓળખાતા થયા. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. અર્વાચીન રંગભૂમિ પર પણ નાટકોમાં ભૂમિકા ભજવી. દૂરદર્શનની વિવિધ શ્રેણીઓમાં પણ અભિનય કર્યો હતો.

◆ દવે મહેન્દ્ર

વતન : મોરબી, જિ. રાજકોટ. અભ્યાસ બી.એ. તથા હિન્દીમાં કોવિદ. ખાસ કરીને ચિત્રકલા પ્રત્યે બાલ્યકાળથી જ અતિ ચાહના હતી. અર્વાચીન રંગભૂમિ પર અભિનયની કારકિર્દી શરૂ કરી. નાટ્યકલા પ્રત્યે ખૂબ લગાવ હોવાથી 1965માં નાટ્યકલા સંગ્રહસ્થાન શરૂ કર્યું. એમના બે પુત્રો હર્ષવર્ધન દવે ક્યુરેટર તથા દર્પણ દવે સંચાલન કરી રહ્યા છે. નાટકોનું લેખન પણ કર્યું. અર્વાચીન રંગભૂમિ પર ભજવાતાં નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું તેમજ એમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચની સંસ્થાઓ શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર તથા બચુ વાઘાની અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. ચલચિત્રક્ષેત્રે સહદિગ્દર્શક તરીકે પણ ફરજ બજાવી.

◆ દાણી પ્રકાશ

એમની બાલ્યાવસ્થા રંગભૂમિ પર વ્યતીત થઈ. આથી નાટ્યકલાની તાલીમ મળી રહી. માતા રંગભૂમિનાં અભિનેત્રી હતાં. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં. અભિનયની સાથોસાથ નાટકો લખ્યાં અને દિગ્દર્શન પણ કર્યું. વીસનગર(ઉ.ગુ.)માં એમનું લખેલું નાટક 'વહુએ વધારી આબરૂ' સળંગ 100 પ્રયોગ સુધી ભજવાયું હતું. રંગમંચના આ કુશળ કલાકાર સંવાદો બોલવાની આગવી હથોટી ધરાવે છે. અભિનેત્રી શીલા રાજસ્થાની સાથે પ્રેમલગ્નથી જોડાયા.

◆ નટવરલાલ ('ચાર્લી')

મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં અભિનયની તાલીમ પામ્યા. હાસ્યરસિક પાત્રોમાં ઉમદા અભિનય આપી નામના પામ્યા. મનહરલાલ જોશીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળ અને શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર સંસ્થાઓમાં દિગ્દર્શનની જવાબદારી પણ સંભાળી અને કેટલાંક નવાં નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું. ઘણા નવોદિત કલાકારોને અભિનયની તાલીમ આપી. જીવનની અડધી સદી ઉપરાંતનો સમયગાળો નાટ્યક્ષેત્રે વિતાવ્યો. પ્રહસન વિભાગના અનોખા અભિનયથી 'ચાર્લી' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા.

◆ નાયક અમૃતલાલ હીરાલાલ

વતન : જાદર, તા. હિંમતનગર, જિ. સાબરકાંઠા. સાબરકાંઠાની ભારત નાટક કંપનીથી કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો. નાયક કોમના ડોવાથી નાટ્યકલાનો વારસો સહજ હતો. પિતા ભારત નાટક કંપનીમાં ભાગીદાર હતા. ત્યાં તેમના નાટ્યસંસ્કારોનો વિકાસ થયો. ભારત નાટક કંપનીમાં અનેક નાટ્યલેખકોનાં વિવિધ નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી. આ સંસ્થામાં તેમની અને બહેચર ('સરયૂ')ની અભિનય-બેલડી લોકપ્રિય હતી અને નાટ્યજગતમાં આકર્ષણ જમાવ્યું હતું. ઘણાં વર્ષો આ સંસ્થામાં અભિનય આપ્યો. શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ) અને અન્ય સંસ્થાઓમાં પણ ભૂમિકા ભજવી.

◆ નાયક આનંદરામ હરજીવનદાસ

વતન : જાદર, તા. હિંમતનગર, જિ. સાબરકાંઠા. કેશવલાલ ખુશાલદાસ નાયકની શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજે 'કૃષ્ણ-સુદામા' નાટક રજૂ કર્યું, એમાં 'સુદામા'ના પાત્રમાં તેમણે પોતાની લાક્ષણિક અભિનયકુશળતા દાખવી ખ્યાતિ મેળવી હતી.

◆ નાયક કાંતિલાલ ગિરધર ('ગુજરાતનું બુલબુલ')

જન્મ અંદાજે 1916, વતન : લાખવડ. જિ. મહેસાણા. પિતા ગિરધર રંગમંચના કલાકાર અને ચિત્રકાર ડોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કારો તો સહજ રીતે ઊતરી આવ્યા હતા. મોટા ભાઈ ખોડીદાસ કલાકાર હતા. અલ્પ અક્ષરજ્ઞાન મેળવીને સૌપ્રથમ ભવાઈ મંડળીમાં થોડો સમય રહ્યા પછી છોટુ 'તોરલ' અને લક્ષ્મીશંકર દાદાની સંસ્થામાં તથા જટાશંકર 'તોફાન'ની ન્યૂ રોયલ નાટક મંડળીમાં જોડાયા. આ સંસ્થાઓમાં થોડો સમય રહ્યા પછી દયાશંકર 'ઉસ્તાદ' અને લીલાધર 'ભાથી'ની શ્રી ભૈરવ વિજય નાટક કંપની, નાનાલાલ અમથાલાલ નાયકની શ્રી પ્રતાપ નાટક સમાજ, વજુભાઈ વડોદરિયાની શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ અને દુર્લભજી પ્રેમજીની શ્રી મનહર નાટક સમાજમાં અભિનય કર્યો. આ નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલાં અનેક નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રની ભૂમિકા ભજવી અને નામના પામ્યા.

શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજમાં 'વડીલોના વાંકે'માં 'સમતા'ની ભૂમિકામાં પ્રશંસા પામ્યા. વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં જોડાયા. નાટકોનાં હલકદાર ગીતોમાં અનેક વન્સ મોર મેળવ્યા હતા. 'સતી તોરલ'માં શેઠાણી, 'એક અબળા'માં ગજરા, 'ભાથી લૂંટેરા'માં રાધા, 'સુખી કે દુઃખી'માં નિરંજના, 'સમ્રાટ હર્ષ'માં તવાયફ, ઉદૂ નાટક 'લયલા મજનૂ'માં ફઈમન વગેરે વિવિધ સ્ત્રી-પાત્રોમાં કુશળતાપૂર્વક અભિનય આપ્યો અને 'ગુજરાતનું બુલબુલ' બિરુદ પામ્યા. એમની અને એમના ભાઈ ખોડીદાસની લોકપ્રિય અભિનય-બેલડી હતી. એમની યાદદાસ્ત ખૂબ જ સતેજ હતી. એ જમાનામાં અંદાજે 75 જેટલાં નાટકો કંઈસ્થ હતાં.

અનેક યાદગાર સ્ત્રી-ભૂમિકાઓમાં ઉત્કૃષ્ટ અભિનય બદલ માન-ચાંદ મેળવ્યાં હતાં.

1953માં માત્ર 37 વયની વયે કલાકારનું અવસાન થયું.

◆ નાયક કાન્તિલાલ વિહલદાસ (જ. અંદાજે 1925; અ. નવેમ્બર 2002)

અભ્યાસ ગુજરાતી 2 ધોરણ. 12 વર્ષની વયે 1937માં શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજમાં જોડાયા. પગાર રૂ. 5; તેમાં નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવી. વીજળી વગરના નાટ્યમંચ પર પણ ભૂમિકાઓ ભજવી. ખટાઉ આલ્ફ્રેડ, તરુણ હિંદ નાટક સમાજ, જયહિંદ કલામંદિર જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનાં વિવિધ નાટકોમાં જુદાં જુદાં પાત્રોમાં અભિનય આપ્યો. 1947માં માસિક પગાર રૂ. 131 થયો.

અભિનયકલાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી યુવાનીમાં કૈંક કરી જવાની તીવ્ર તમન્ના હતી; તેથી શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલા મંદિર ભાગીદારીમાં અંદાજે 1950 આસપાસ શરૂ કરી, જે અંદાજે 1988માં બંધ થઈ.

અંદાજે 40 વર્ષ સુધી આ નાટ્યસંસ્થાએ મહદ્ અંશે સૂરત જિલ્લાનાં વિવિધ ગામોમાં નાટકો રજૂ કરી લોકપ્રિયતા મેળવી. ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી દ્વારા યોજિત નાટ્ય સ્પર્ધામાં અંબાલાલ પંડિતલિખિત ‘પરણી કે કુંવારી’ (1972), ‘ઘેચમર્યાદા’ (1973), ‘પારસની પરીક્ષા’ (1974), ‘નાણાંકોથળી સાવધાન’ (1981) એ 4 નાટકોએ પ્રથમ સ્થાન મેળવ્યું.

એમની લોકપ્રિય ભૂમિકાઓ ‘અનોખી પૂજા’માં વિલાસિની, ‘કુંવરબાઈનું મામેરું’માં માનબા, ‘વીરપસલી’માં માલી, ‘ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા’માં અંબાલિકા, ‘સંસારશોભા’માં શોભના, ‘જુવાનીનાં ઝેર’માં હરિહર, ‘પરણી કે કુંવારી’માં કવિ બાદલ, ‘સદેવંત સાવળીગા’માં દેવજી કાણિયો; હાસ્યરસનાં પાત્રો ભજવી ‘કાન્તિ કૌમિક’ અને ખેડા જિલ્લામાં સ્ત્રી-પાત્રોમાં ‘ચરોતરની ચોકલેટ’ના નામથી નામના પામ્યા.

પ્રહલાદ નાયક, સુમન નાયક, સુરૈયાબાનુ (જોધપુર), અલકા શાહ વગેરે કલાકારોને તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા.

એમની નાટ્યસંસ્થા દ્વારા સામાજિક, ધાર્મિક, રાષ્ટ્રીય કાર્યો માટે ફાળો આપ્યો છે.

તેમના ઘડતરમાં ચંદુલાલ ડી. નાયક, રતિલાલ મ. નાયક અને ત્રિભુવનદાસ નાયકનો ફાળો છે. નાટ્યકલાના એમના ગુરુ અંબાલાલ વીરચંદ નાયક હતા.

જિંદગીની અર્ધી સદી નાટ્યતપ્તા પર વિતાવી અને એ દરમિયાન માન, ચાંદ તથા પ્રમાણપત્રો પણ મેળવ્યાં.

◆ નાયક ખોડીદાસ ગિરધર (જ. અંદાજે 1910; અ. -)

* એમાં શું ?	તનમન	1927	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
શાહજહાં (ઉદ્દ)	મહેરુન્નિસા	1927	મુનશી અબ્દુલલતીફ ‘શાહ’	રોયલ નાટક મંડળી
* અગાઉનું નાટક				

વતન : લાખવડ (જિ. મહેસાણા, ઉ.ગુ.). પિતાનું અચાનક અવસાન થવાથી બાલ્યવયમાં જ રંગભૂમિમાં જોડાવાનું થયું. નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કારો લોહીમાં જ વણાયેલા હતા. મુંબઈ ગુજરાતી, શ્રી દેશી તથા મહાશંકરભાઈની રોયલ નાટક મંડળીમાં માસિક પગાર રૂ. 18થી જોડાયા અને સંગીત, નૃત્ય, અભિનય, ભાષા વગેરેની વિશેષ તાલીમ પામ્યા. શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત, ભાનુવિલાસ, શ્રીદેવી, ન્યૂ રોયલ જેવી સંસ્થાઓ પછી શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજમાં અંદાજે 1933માં જોડાયા અને તેમાં પ્રથમ વાર પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં; આ સંસ્થામાં અંદાજે 3 વર્ષ વિતાવ્યાં. અંબાલાલ વીરચંદ નાયક પાસેથી નાટ્યકલાની વિશેષ જાણકારી મેળવી.

નાનાલાલ અમથાલાલ નાયક ઊંઝાવાળાની ભાગીદારી સંસ્થા શ્રી પ્રતાપ નાટક સમાજમાં જોડાયા. વીસનગરમાં ડાહ્યાભાઈ નગરશેઠે ચંદ્રક આપ્યો. ‘લયલા-મજનૂ’ ઉદ્દ નાટકના પ્રહસનમાં મિરઝા રિક્તની

ભાવવાહી ભૂમિકા નિહાળી ઉત્તર ગુજરાતના મહાન મુંજાવર અમદુમિયાં તરફથી ચંદ્રક ભેટ મળ્યો.

શેઠ રૂસ્તમજી વરિયાની નાટ્યસંસ્થામાં અને વજુભાઈ વડોદરિયાની શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ, શ્રી મનહર નાટક સમાજ, જયકલા નાટક સમાજ (પૂના), ચંદુલાલ ડી. નાયકની શ્રી જયહિંદ કલા મંદિર અને વ્રજલાલભાઈ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં રહ્યા. ‘ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું’ નાટકમાં શ્રીધરની ભૂમિકામાં વલ્લભવિદ્યાનગરમાં ભાઈકાકાના હસ્તે ઇનામ અને પ્રમાણપત્ર મેળવ્યાં.

મરાઠી રંગભૂમિના હાસ્યનટ દામુ આણેએ ખોડીદાસ નાયકની ‘સંત સુરદાસ’ની ભૂમિકા જોયા પછી તેમને પ્રભાત ફિલ્મ કંપનીનાં ચિત્રોમાં કામ કરવા માટે આમંત્રણ આપ્યું, પરંતુ ચિત્રજગત કરતાં નાટ્યજગતને વિશેષ મહત્વ આપ્યું. નાટ્યરસિકો તેમને ગુજરાતની ગૌહર કહેતા.

શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં અંદાજે 25-26 વર્ષ રહ્યા અને નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું. ગુજરાત સંગીત નૃત્ય અકાદમી આયોજિત ગુજરાત રાજ્ય ધંધાદારી રંગભૂમિની સ્પર્ધામાં શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં કવિ જામનના ‘ભિક્ષુકબાબા’, 1977માં ‘વર ગમતો નથી’, 1978માં વસંત હાથીરામ નાયકલિખિત ‘મૂડીનું વ્યાજ’ નામનાં નાટકોના શ્રેષ્ઠ દિગ્દર્શન માટે ઇનામો મેળવ્યાં.

તેઓ નિયમિત પ્રાણાયામ કરતા. દુર્બળ દેહ, વિશાળ કપાળ, સાધક જેવી આંખો, પ્રસન્ન મુખમુદ્રા અને સ્પષ્ટ રણકતો અવાજ ધરાવનાર આ કલાકાર નાટ્યકલાનું પણ ઊંડું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. પ્રેક્ષકો પર એમના અભિનયની ધારી અસર થતી.

ગાંધીનગરમાં ટૂંકી માંદગી બાદ અવસાન પામ્યા.

◆ નાયક ગણપતરામ બળદેવદાસ

વતન : સાબરકાંઠા. ગુજરાતી પહેલા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી મોટા ભાઈ જોઈતારામ સાથે કેશવલાલ ખુશાલદાસ નાયકની શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજમાં બાળનટ તરીકે શરૂઆત. સાબરકાંઠાના કલાકારોની ભાગીદારી સંસ્થા શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજમાં રહ્યા. સંસ્થા ઉત્તરપ્રદેશમાં બિલાસપુર, ગુંદિયા, બરાડ દેશ વગેરે પરપ્રાંતોમાં ઉદ્દૂ-હિંદી નાટકો ભજવતી. સંસ્થામાં બધા કલાકારો ગુજરાતી જ હતા. અહીં 3થી 4 વર્ષ રહ્યા. અભિનયકલાનો વિકાસ થયો. સાબરકાંઠાની શ્રી ભારત નાટક કંપનીમાં 4થી 5 વર્ષ રહ્યા. ભગવાનદાસની શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ, લાલુ મારવાડીની શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મી નાટ્ય સમાજ તથા બળદેવ મોતીરામ નાયકની શ્રી અશ્વિન નાટક કંપનીનાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. સાબરકાંઠાની જયંતિલાલ નાયક અને ધનેશ્વર નાયકની શ્રી જ્યોતિ નાટક સમાજમાં અભિનેતા અને વ્યવસ્થાપક તરીકે ફરજ બજાવી. હાસ્યરસનાં પાત્રોમાં પ્રેક્ષકોનો પ્રેમ મેળવ્યો. કારણ કે સંવાદો બોલવાની એમની લાક્ષણિક લઢણ હતી.

◆ નાયક ગુલાબદાસ ખુશાલદાસ

વતન : વીરપુર, તા. હિંમતનગર, જિ. સાબરકાંઠા. ભારત નાટક કંપનીમાં અનેક નાટ્યલેખકોનાં નાટકોમાં ભૂમિકા કરી. એમને કુશળ ખલનાયક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

◆ નાયક ચંદ્રમોહન ત્રિભુવનદાસ

વતન : લાખવડ, જિ. મહેસાણા. નાયક કોમના હોવાથી અભિનયના સંસ્કાર સહજ બની રહ્યા. પિતા ત્રિભુવનદાસ અને કાકા અંબાલાલ રંગભૂમિના નામાંકિત અભિનેતા હતા અને શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજ નામની તેમની સંસ્થા ચાલતી હતી. અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા પછી ઘરની નાટ્યસંસ્થામાં તેમણે બાળ-ભૂમિકાઓમાં

અભિનય આપી નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ લીધી. સૂઝ અને કુશળતાનો વિકાસ થતાં વિવિધ અને મહત્વની ભૂમિકાઓ ભજવતા રહ્યા. દાદા વીરચંદદાસનું અવસાન થયા પછી 1966માં ઘરની માલિકીની સંસ્થા બંધ થઈ. થોડો સમય પરપ્રાંતમાં અન્ય ક્ષેત્રમાં વિતાવ્યા પછી પાછા વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં જોડાયા અને રંગભૂમિ પર સક્રિય બન્યા.

અનેક નાટ્યકારોના જુદા જુદા રસનાં પાત્રોમાં વૈવિધ્યસભર ભાવવાહી ભૂમિકાઓ ભજવી અને તેમાં પણ કરુણરસનાં પાત્રો વિશેષ સંખ્યામાં ભજવ્યાં અને એ રીતે પોતાની અભિનયકલાને દીપાવી. પિતાનું અવસાન થયા પછી ઘરની ખેતી સંભાળવાની ફરજ પડી. જીવનના સાડા છ દસકા રંગભૂમિ પર ગાળનારા આ કલાકાર આજે (2002માં) રંગભૂમિના એ ભૂતકાળના દિવસોનાં મધુર સંસ્મરણોને યાદ કરીને જિંદગી વિતાવી રહ્યા છે.

◆ નાયક ઝવેરભાઈ સાંકળચંદ

મૂળ વતન : વસઈ ડાભલા, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા. હાલ જગુદણ. લવજી ('સુરદાસ') અને દુર્લભજી શેઠની શ્રી સૂરવિજય નાટક મંડળીમાં શરૂઆત કરી અને 'કૃષ્ણજન્મ' નાટકમાં બાળકૃષ્ણનું પાત્ર કુશળતાપૂર્વક ભજવ્યું. 4થી 5 વર્ષ એ સંસ્થામાં રહ્યા અને એ રીતે અભિનયકલાની તાલીમ અને જાણકારી મેળવ્યાં. પ્યારેલાલ વિહલરાવ મહેતાની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજમાં જોડાયા, ત્યાં 'અનંગપદ્મા', 'માનવી-પ્રપંચ', 'માલતી-માધવ', 'શુકદેવજી' (રંભા), 'માયા-મોહિની', 'ભક્ત સુરદાસ'(મોહિની વેશ્યા)માં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. ગુલામહુસેનની ઉદ્દ-હિંદી સંસ્થામાં 'ઇન્દ્રસભા', 'સફેદ ખૂન', 'દર્દે જિગર', 'લયલા-મજનૂ' જેવાં નાટકોમાં ભૂમિકા કરી. ઇમ્પીરિયલ કંપની, લક્ષ્મીકાન્ત, શ્રી દેશી નાટક સમાજ, ખટાઉ આલ્ફ્રેડ તથા ચીમનલાલ બકોરદાસ દલાલની શ્રી નવયુગ નાટક સમાજનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

રંગભૂમિ પરથી નિવૃત્તિ લીધી બાદ વડોદરાના 'મહાત્મા ગાંધી હોલ'માં પગી તરીકે 20 ઉપરાંત વર્ષ સુધી ફરજ બજાવી.

◆ નાયક ડાહ્યાલાલ શિવરામ (સંત)

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક નાટકોમાં પાત્રોની ભજવણી દ્વારા અભિનય-સંસ્કાર ઘડાયા. વ્રજલાલભાઈ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની અને અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજી વિજય નાટક સમાજમાં અનેક વર્ષો વિતાવ્યાં. વિવિધ રસની અનેક ભૂમિકાઓ ભજવી અને પુરુષ-પાત્રોના અભિનયમાં નામના પામ્યા.

◆ નાયક ત્રિભોવનદાસ વીરચંદ

વતન : લાખવડ. અભ્યાસ અક્ષરજ્ઞાન પૂરતો. નાયક કોમના હોવાથી અભિનયના સંસ્કારો વારસાગત મળ્યા હતા. શ્રી સૌંદર્યવિજય નાટક સમાજ, શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ અને મોટી વાંકાનેર જેવી નાટ્યસંસ્થામાં એમને રંગભૂમિવિષયક તાલીમ સાંપડી. આલ્ફ્રેડ અને અન્ય ઉદ્દ નાટ્યસંસ્થાઓમાં પરપ્રાંતોમાં ઉદ્દ નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. ગુજરાતી કલાકાર હોવા છતાં ઉદ્દ નાટકોમાં સારી પ્રસિદ્ધિ મેળવી. શ્રી દેશી નાટક સમાજ અને એની શાખામાં અને કરાંચીમાં આલબર્ટ થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં પણ અભિનય આપ્યો. કરાંચી, લાહોર વગેરે શહેરોમાં નાટકો ભજવ્યાં.

1921-22માં દીનુભાઈ મહેતાની અમદાવાદમાં ઘીકાંટા ચૂનીલાલ ગાભાવાળાની જગ્યામાં શરૂ થયેલ શ્રી મનોરંજક નાટકમાં જોડાયા. એ સંસ્થાએ કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહનું અગાઉનું નાટક 'માલતી-માધવ' રજૂ કર્યું. એમાં 'માલતી'ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવી નાટ્યરસિકોમાં ખ્યાતિ પામ્યા. નાટક લોકપ્રિય નીવડ્યું

અને વડોદરા, સૂરત વગેરેથી નાટ્યપ્રેમીઓ નાટક જોવા માટે ખાસ આવતા. એમાં માધવની ભૂમિકા સંસ્થાના દિગ્દર્શક અને નિપુણ અભિનેતા મોહનલાલાજી ભજવતા હતા. મોહનલાલાજી અને એમની અભિનય-બેલડીએ નાટ્યસંસ્થાને યશ અને ધન અપાવ્યાં.

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનુભવ લીધા પછી 1933માં શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી. આ સંસ્થામાં ગુજરાતી કલાકારો હોવા છતાં ઉર્દૂ તથા હિંદી નાટકો રજૂ કર્યાં અને સન્માન મેળવ્યાં. ગુજરાતમાં ખાસ કરીને સૂરત જિલ્લામાં વિવિધ નાટકો રજૂ કર્યાં. અનેક નવોદિત કલાકારોને નાટ્યકલાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યાં. નાની નાટ્યસંસ્થાઓમાં આદર્શ અને સંસ્કારી સંસ્થા તરીકેની છાપ ઉપસાવી.

પિતાનું અવસાન થતાં પોતાની સંસ્થા 33 વર્ષ ચલાવી 1966માં બંધ કરી અને તે પછી વિજય નાટક કંપની(પાંચોટ)માં રહ્યા. સંસ્થાએ નંદલાલ નકુભાઈ શાહનું અગાઉનું નાટક 'પૈસો બોલે છે'માં શિવપ્રસાદ માસ્તરની ભૂમિકામાં સુંદર અભિનય આપ્યો અને અન્ય નાટકોમાં પણ પ્રશંસનીય પાત્રો ભજવતા રહ્યા.

એમના નાના ભાઈ અંબાલાલ પણ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચના કુશળ અભિનેતા, દિગ્દર્શક, નાટ્યકાર અને સફળ સંચાલક હતા.

ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 23 નવેમ્બર, 1978ના રોજ અમદાવાદમાં એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ નાયક દયાશંકર ગુલાબદાસ

વતન : વીરપુર, તા. હિંમતનગર જિ. સાબરકાંઠા. નાયક જ્ઞાતિના હોવાથી નાટ્યકલા સ્વાભાવિક સંસ્કાર તરીકે ઊતરી આવી હતી. પિતા ગુલાબદાસ ખલનાયકનું પાત્ર ભજવનાર પ્રસિદ્ધ કલાકાર હતા. સાબરકાંઠાની ભારત નાટક કંપનીમાં અભિનય અને સંગીતની તાલીમ પામ્યા. સંગીતક્ષેત્રે વિશેષ સાધના કરી. આ સંસ્થામાં અભિનેતા ભાગીદાર અને હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી.

◆ નાયક ધીરજલાલ કાનજીભાઈ (પેન્ટર) (જ. 1931; અ.-)

વતન : કુણ્ઘેર. 4 ગુજરાતી ધોરણનો અભ્યાસ પૂરો કરી શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં જોડાઈને પ્રારંભ કર્યો. અહીં અભિનયકલાની સાથોસાથ ચિત્રકલાની જાણકારી મેળવી. અમદાવાદમાં જ ચિત્રકામનો ધંધો શરૂ કર્યો. જાણીતા અભિનેતા અમૃતલાલ મારવાડીના સહકારથી શ્રી આર્ય નાટક સમાજ શરૂ કરી. નવાં નાટકો રજૂ કર્યાં. જ્ઞાતિના કલાકસભીઓને સહકાર આપ્યો. ગુજરાતનાં અનેક ગામોમાં નાટકો રજૂ કર્યાં.

◆ નાયક નર્મદાશંકર (માદન થિયેટર્સ)

આણંદજી પંડ્યા(કાઠિયાવાડી કબૂતર)ની શ્રી હિંદ નાટક સંઘમાં 1935થી 1936. 'ટીપુ સુલતાન', 'વિધિના લેખ', 'અમરજી દીવાન' વગેરે નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. ઉર્દૂ-હિંદી નાટકો ભજવતી સંસ્થા માદન થિયેટર્સ કોલકાતાના નામાંકિત અભિનેતા. જીવનનાં ઘણાં વર્ષો ઉર્દૂ-હિંદી તપ્તા પર જ વિતાવ્યાં.

◆ નાયક નાગરદાસ દામોદરદાસ

વતન : જગુદણ, જિ. મહેસાણા. નાયક કોમના જન્મજાત સંસ્કાર રૂપે અભિનય વારસામાં મળ્યો હતો. રીમા રાજ્યની નાટ્યસંસ્થામાં તથા ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થામાં અભિનયકલાની પ્રારંભિક તાલીમ પામ્યા. લવજી ('સુરદાસ') અને દુર્લભજી શેઠની શ્રી સુરવિજય નાટક મંડળીમાં જોડાયા અને અભિનયકલાનો વિકાસ થયો. 'ભક્ત સુરદાસ'માં અન્ના, 'સીતા વનવાસ'માં ધોબણ, 'મહાત્મા વિદુર'માં ભિખારણ તથા 'સત્યવાન સાવિત્રી'માં છપ્પરપગીના સ્ત્રી-પાત્રમાં કુશળ અભિનય આપી નામના પામ્યા. ઉમદા અભિનય બદલ માન-સન્માન મેળવ્યાં. એમનો સ્ત્રી-પાત્રનો

અભિનય નિહાળી સંસ્થાના ભાગીદારોએ એમને લાંબો વખત સુધી ખૂબ જ આદરપૂર્વક રાખ્યા હતા.

◆ નાયક નાગરદાસ માધવલાલ

વતન : સાબરકાંઠા. ગુજરાતી ૩ ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી મોટા ભાઈ છોટાલાલ સાથે હોરમસજી તરતરાની બાલીવાલા થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં ગયા અને ત્યાં બે વર્ષ રહ્યા. અભિનયકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવી. મલાડના રાજા તરીકે ઓળખાતા અબ્દુલહમીદ હબીબભાઈની સંસ્થા ન્યૂ ઇમ્પીરિયલ થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં તેમજ વતન સાબરકાંઠાની શ્રી ભારત નાટક કંપનીમાં 'વેરની વસૂલાત', 'કળિયુગની સતી', 'છત્રસાલ', 'નરસિંહ મહેતા', 'આફત કા હીરા' વગેરે નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. સંસ્થાએ લલ્લુભાઈ હાજીભાઈ (ઈસ્માઇલભાઈ) મીરનાં 'કાદુ મકરાણી' અને 'શૂરીલી સિંહણ', નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'ના 'આબરૂદાર', મણિલાલ 'પાગલ'ના 'સૌભાગ્યકંકણ' જેવાં નાટકો રજૂ કર્યાં. એમાં સ્ત્રી-પાત્રનો અભિનય કર્યો, 'કાદુ મકરાણી'માં ચારણયાણીનો જોશીલો અભિનય ખૂબ વખણાયો. આ ભૂમિકા એમના જીવનની શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા ગણાઈ હતી. આ સંસ્થામાં અંદાજે ૨૦ વર્ષ રહ્યા.

રામલાલ મોહનલાલ નાયકની શ્રી કિંજા નાટક સમાજ, મનહરલાલ ટી. જોશીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળ વગેરે સંસ્થાઓમાં અભિનય કરવા ઉપરાંત હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે પણ સેવા આપી.

સંગીતનું જ્ઞાન સાબરકાંઠાના પ્રખ્યાત ઉસ્તાદ માધવલાલ નાયક પાસેથી મેળવ્યું હતું. એમના અવાજમાં વિશેષ આકર્ષણ હતું. કલાની આરાધના કરવામાં એમનું જીવન પસાર થયું હતું.

◆ નાયક પરસોત્તમ માનચંદ

વતન : ઉમતા, જિ. મહેસાણા. રંગભૂમિની નોંધપાત્ર કારકિર્દી પારસી આલ્ફ્રેડ કંપનીમાં 'અફલાતૂન' નાટકથી કરી. આ સંસ્થામાં એમની નાટ્યકલાની સાધના સફળ થઈ. સંસ્થાએ ભજવેલાં 'કૃષ્ણ-સુદામા', 'મહાભારત', 'સતી સાવિત્રી', 'સતી અનસૂયા' અને 'ખૂને નાહક' જેવાં નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રમાં સુંદર અભિનય કરી લોકચાહના મેળવી. 'સતી અનસૂયા' નાટકમાં 'અનસૂયા'ની ભૂમિકામાં અનેક મેડલ તથા હીરા-મોતી જડેલ ઘડિયાળનો અછોડો મળ્યા હતા. આ સંસ્થા છોડ્યા પછી માદન કંપનીમાં રહ્યા. ૩૫ વર્ષની નાની વયે તેમનું અકાળે અવસાન થયું.

◆ નાયક પોપટલાલ પ્રેમચંદ

વતન : બોરીયાવી. નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કારો સાહજિક સ્વભાવગત બની રહ્યા. વિજય નાટક કંપની, શ્રી દિગ્વિજય કલામંડળ, શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ જેવી સંસ્થામાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં. જામનગરમાં તરુણ હિંદ નાટક સમાજે અંદાજે ૧૯૪૧-૧૯૪૨માં દામુ સાંગાણીનું ઐતિહાસિક નાટક 'રાણકદેવી' ભજવ્યું અને તેમાં 'સિદ્ધરાજ'નું પાત્ર કુશળતાપૂર્વક ભજવ્યું. આ નાટકના સળંગ ૬૫ પ્રયોગો થયા. નાટકમાં સંવાદો બોલવાની એમની આગવી પ્રભાવક છટા એ એમની વિશેષતા હતી. નાટ્યકલાનું ઊંડું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

◆ નાયક પ્રભાકર ('કીર્તિ')

વતન : ઊંઢાઈ, વડનગર પાસે. મૂળ નામ પ્રભાશંકર. જ્ઞાતિએ નાયક. પિતા કેશવલાલ 'કપાતર', રંગભૂમિના જાણીતા કલાકાર. નાટ્યકલાના સંસ્કારો પરિવારમાંથી જ મળી રહ્યા હતા. શરૂઆતમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, શ્રી દેશી નાટક સમાજ અને ખટાઉ આલ્ફ્રેડ જેવી નામાંકિત નાટ્યસંસ્થાઓમાં તાલીમ પામ્યા અને કમશ: સુંદર અભિનય આપવા નાટ્યકલાની સદૈવ સાધના કરતા રહ્યા. ગમે તે વય કે કક્ષાનું પાત્ર હોય પણ તે સાહજિક કુશળતાથી ભજવી બતાવતા અને એ રીતે ખૂબ કીર્તિ પામ્યા. રંગમંચ પર એમને પ્રભાકર 'કીર્તિ'ના નામે ઓળખવામાં આવે છે.

◆ નાયક પ્રહલાદ કાળીદાસ

જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કારો તો વારસામાં જ પ્રાપ્ત થયા હતા. પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા પછી રંગમંચ પર અભિનય અને સંગીતની તાલીમ લીધી. એ સમયના અન્ય નામાંકિત અભિનેતાઓનો અભિનય ઝીણવટભરી રીતે જોયો અને એમાંથી પ્રેરણા લીધી. નાટ્યસંસ્થાઓ બદલાતી રહી, તેમ નાટ્યકલાની વિશેષ સાધના મેળવી. 'મોરબી' કંપનીમાં 'ભાવિપ્રાબલ્ય'માં શોભના, 'બલિરાજ'માં મોહિનીનું પાત્ર ભજવ્યું. 1918માં તેઓ શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા.

અહીં સંસ્થાનાં જૂનાં નાટકો 'સતી દ્રૌપદી'માં રુકિમણી અને 'જાલિમ ટુલિયા'માં ટુલિયાની ભૂમિકા ભજવી. 1923માં શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં રહ્યા. અહીં જૂનાં નાટકો 'સુકન્યા સાવિત્રી'માં ચ્યવન અને 'બુદ્ધદેવ'માં ઉદયનના પાત્રમાં રજૂ થયા. આ નાટ્યસંસ્થામાં જયશંકર 'સુંદરી' પાસેથી સ્ત્રીભૂમિકાનું અભિનયકલાનું વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. 'છત્રપતિ શિવાજી'માં આદિલશાહ અને 'ભોજરત્ન કાળીદાસ'માં કાળીદાસની ભૂમિકા કરી. શમી શેઠની ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા. અહીં નામાંકિત નટી શરીફ સાથે ભૂમિકા ભજવી હતી.

1924માં શ્રી નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના રંગમંચ પર ગયા. અહીં 'રા' ક્વાટ', 'એક અબળા', 'ગર્વખંડન' અને 'રણગર્જના'માં સ્ત્રીપાત્રો ભજવ્યાં. 1931માં કવિ પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'નું ઐતિહાસિક નાટક 'સમ્રાટ હર્ષ' ભજવાયું એમાં 'કલ્યાણી'ના પાત્રને અભિનયકલાથી જીવંત કરી દીધું. રંગભૂમિના કલારસિકોમાં એમની 'કલ્યાણી'ની ભૂમિકા પ્રશંસા પામી. જીવનભરની સદૈવ સાધનાથી રંગમંચ પર પ્રથમ કક્ષાના અભિનેતામાં સ્થાન પામ્યા. ગજવેલના રણકાર સમો અવાજ અને લાંબા સંવાદો પણ ઝડપથી બોલવાની કલા એમણે સાધ્ય કરી હતી. આ સંસ્થામાં 'ન્યાયનાં વેર' નાટકમાં રણમલની પુરુષ-ભૂમિકા કરી. સંસ્થા કરાચીમાં હતી ત્યારે ઐતિહાસિક નાટકોમાં સ્ત્રીપાત્ર ભજવનાર આ નામાંકિત નટનું અવસાન થયું.

◆ નાયક પ્રહલાદ મોહન

વતન : મંદરોપુર, જિ. મહેસાણા. પિતા માસ્તર મોહન ઉર્દૂ રંગભૂમિના મશહૂર કલાકાર તથા દિગ્દર્શક હતા. કોલકાતાની ખ્યાતનામ સંસ્થા માદન થિયેટર્સમાં તેઓ કુશળ અભિનેતા તરીકે નામના પામ્યા.

નાયક કોમના હોવાથી અભિનયના સંસ્કારો સહજસાધ્ય બની રહ્યા. નાટ્યસંસ્થામાં નાટ્યકલાની તાલીમ મેળવી તથા સંગીતની સાધના પણ સાથોસાથ ચાલુ રાખી. વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની વિજય નાટક કંપનીએ 1960માં કલોલમાં હેમુભાઈ ભટ્ટનું 'શેણી વિજાણંદ' નાટક કાચા નાટ્યગૃહમાં રજૂ કર્યું અને તે સળંગ 65 પ્રયોગ સુધી ભજવાયું; એમાં 'વિજાણંદ'ની ભૂમિકા તેમણે ભજવી. અન્ય નાટકોમાં મુખ્ય નાયકનાં પાત્રો ભજવ્યાં.

શ્રી દિગ્વિજય કલામંડળ નામની સંસ્થા ભાગીદારીમાં શરૂ કરી. અંદાજે 20 વર્ષ સુધી આ સંસ્થાએ ઉત્તર ગુજરાતનાં ગામોમાં નાટકો રજૂ કર્યાં.

અનેક નવોદિત કલાકારોને તપ્તાની તાલીમ આપી. ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમીમાં 1979માં સભ્ય તરીકે નિયુક્ત થયા.

◆ નાયક પ્રહલાદ રતિલાલ (જ. 7 ઓક્ટોબર 1933, ઉમતા, જિ. મહેસાણા; અ. 7 ઓગસ્ટ 2000)

વતન : ઉમતા, જિ. મહેસાણા. અભ્યાસ ગુજરાતી 4 ધોરણ સુધી. નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યસંસ્કારો વારસાગત નીવડ્યા.

ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજકની શ્રી ચેતન નાટક સમાજમાં 12 વર્ષની વયે અભિનયનો આરંભ કર્યો અને ત્યાં નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવી. આ સંસ્થાએ 1945માં 'કુદરતને ખોળે' નાટક રજૂ કર્યું એમાં બાળ-નટ

વિશ્વાસની ભૂમિકા કરી. નાટકની પ્રથમ રાત્રિએ જ માતા શાંતાબાઈનું અવસાન થવાથી તેની ઘેરી અસર નીચે તેમનો અભિનય વાસ્તવિક બની ગયો અને કરુણ રસમાં ગાયેલ ગીત ‘કાગળ લખીએ દીનદયાળ અમે તો અનાથ નાનાં બાળ’ તેમણે આંસુ સાથે રજૂ કર્યું અને તેની પ્રેક્ષકો પર ભાવવાહી અસર થઈ અને તેઓ ખૂબ પ્રશંસા પામ્યા.

નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, કેશવલાલ આર. ભારદિયાની શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજ, મૂળચંદદાસ નરભેરામની શ્રી પ્રભાકર નાટક કંપની, કાંતિલાલ વિહ્વલદાસ નાયકની શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલા મંદિર, વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક નાટ્યલેખકોનાં નાટકોમાં વૈવિધ્યસભર સ્ત્રી અને પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં અને સતત વિકાસ સાધતા રહ્યા. સંસ્થાએ ગુજરાત અને કચ્છ, સૌરાષ્ટ્રમાં નાટકો રજૂ કર્યાં.

પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા કમલ કલામંદિર શરૂ કરી, પણ વહીવટી જ્ઞાનના અભાવે તે બંધ કરવી પડી.

અભિનય કરતાં સંગીતક્ષેત્રે વિશેષ પ્રગતિ કર્યા પછી, સુમનલાલ નાયકની શ્રી નવરંગ કલામંદિર, અરુણભાઈ રામીની શ્રી સત્યમ્ નાટક સમાજ તેમજ અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે પોતાના સંગીત-જ્ઞાનનો લાભ આપ્યો.

‘ભાવના બી.એ.’ નાટકમાં ‘મુક્તા’નો ભાવવાહી અભિનય એમની કારકિર્દીની શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા બની રહી. સંગીતને જીવન સમર્પિત કરી વીસનગરમાં શ્રી હરિ ઓમ્ સંગીતશાળા શરૂ કરી નવી પેઢીમાં સંગીતનાં રસ-રુચિ પ્રગટાવી માર્ગદર્શન આપ્યું.

એમની નાટ્યકલાના ગુરુ સોમનાથ ‘કલ્યાણી’ અને સ્ત્રી-પાત્રની અભિનયકલાના ગુરુ જયશંકર ‘સુંદરી’ હતા.

◆ નાયક બળદેવદાસ પ્રભાશંકર (‘કાળી કોયલ’) (જ. અંદાજે 1914)

પ્રાથમિક અભ્યાસ ગુજરાતી પહેલા ધોરણ સુધી. નાયક કોમમાં જન્મ લીધો હોવાથી નાટ્યકલા તથા સંગીતકલાના સંસ્કારો વારસાગત મળ્યા હતા. લવજી મયાશંકર ત્રવાડી (‘સુરદાસ’) અને દુર્લભજીની સંસ્થા શ્રી સુરવિજય નાટક મંડળીથી કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો અને અભિનય-સંગીતની તાલીમ મેળવી. શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, શ્રી આર્ય નાટક મંડળી, શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી, શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં જુદાં જુદાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. અભિનય કરતાં સંગીત પ્રત્યે વધુ યાહના હોવાથી ઈડરના સંગીતકાર પંડિત રેવાશંકર, મોહન જુનિયર અને પંડિત અંબાલાલ માનચંદ પાસેથી સંગીતનું વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

‘સેલ્ફ હાર્મોનિયમ ટીચર’ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં ઉત્કટ સાથ-સહકાર આપ્યો. 1934માં વાડિયા મૂવીટોનમાં હાર્મોનિયમ માસ્તર તરીકે ફરજ બજાવી. 1942માં યુદ્ધની પરિસ્થિતિ હોવાથી કોન્ટ્રેક્ટ પદ્ધતિથી અનેક ચિત્રોનું સંગીત-નિર્દેશન કર્યું.

1946માં નાયક ભોજક સમાજ માટે મુંબઈમાં ‘ચવચવનો મુરબ્બો’ કાર્યક્રમ દ્વારા સમાજને રૂ. 15 હજારની રકમ એકત્ર કરી આપી. વીસનગરમાં લલિત કલા મંડળ સંચાલિત ભારતીય સંગીત વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના મુંબઈમાં યોજાયેલા પ્રથમ સંમેલનમાં સક્રિય કાર્ય કર્યું હતું. ભવાઈ કલાકાર સંઘની સ્થાપના કરી હતી.

કર્ણમધુર સ્વર હોવાથી નાટકમાં અનેક ગીતોમાં વન્સ મોર મેળવનાર બળદેવદાસ નાયકને ‘કાળી કોયલ’ તરીકે ઓળખવામાં આવતા.

◆ નાયક બાપુલાલ ખેમચંદ

વતન : લાખવડ, જિ. મહેસાણા. પિતા રંગમંચના ચિત્રકાર હતા. નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકલા વારસાગત નીવડી. પ્રાથમિક અભ્યાસ પૂરો કર્યો; પિતાનું યુવાન વયે અવસાન થવાથી, અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજમાં જોડાયા અને રંગભૂમિના જગતનો પ્રારંભિક અનુભવ લીધો. એ સંસ્થામાં અંબાલાલ નાયકે તખ્તાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા. સંસ્થાનાં નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી.

1943માં પ્રભાશંકર રાજારામ ભટ્ટની શ્રી રંજન નાટક સમાજમાં જોડાયા. અહીં કવિ જી. એ. વૈરાટીએ 'નવયુવાન' નાટકમાં પ્રહસન વિભાગમાં 'વિહ્વલ'નું પાત્રાલેખન એમની અભિનય-શક્તિને લક્ષમાં લઈ લખ્યું હતું. આ ભૂમિકામાં તેઓ પ્રશંસા પામ્યા. ટૂંક સમયમાં જ સંસ્થા બંધ થઈ. અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં પણ પાત્રો ભજવ્યાં.

વ્રજલાલભાઈ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં જોડાયા. જીવનનાં અનેક વર્ષો આ સંસ્થામાં વિતાવ્યાં અને અનેક નાટ્યલેખકોનાં નાટકોમાં વિવિધ રસનાં જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવ્યાં; તેમાં પણ પ્રહસન વિભાગમાં વિશેષ સંખ્યામાં અભિનય આપ્યો. આ સંસ્થામાં તેમણે સહદિગ્દર્શક તરીકે પણ ફરજ બજાવી હતી.

જીવનની અડધી સદીની નાટ્ય-કારકિર્દી દરમિયાન નવોદિત કલાકારોને દિલેર સહકાર આપી તૈયાર કર્યા.

સશક્ત શારીરિક બાંધો, આકર્ષક ચહેરો, ગજવેલના રણકાર જેવો અવાજ અને લાક્ષણિક અભિનયથી તેમને ખૂબ નામના મળી હતી. તેમની સ્મરણશક્તિ સતેજ હતી.

◆ નાયક બેચરદાસ નાથાલાલ ('સરયૂ')

વતન : જાદર, તા. હિંમતનગર, જિ. સાબરકાંઠા. નાયક જ્ઞાતિના હોવાથી નાટ્યકલા જાણે વારસામાં મળી હતી. શ્રી ભારત નાટક કંપનીમાં તેઓ નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યા. અભિનયકલામાં સતત વિકાસ સાધતા રહ્યા અને 'સમય સાથે' નાટકમાં 'સરયૂ'ના પ્રભાવક અભિનયથી ખૂબ નામના પામ્યા; તેમની આ ભૂમિકા યાદગાર બની રહી અને તેના પરિણામે રંગભૂમિ જગતમાં તેઓ બેચર 'સરયૂ' તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર ઉત્તમ સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર ઉમદા કલાકાર.

◆ નાયક મહાસુખરામ કેશવલાલ ('કવિ પથિક') (જ. અંદાજે 1914; અ. 18 ફેબ્રુઆરી 1987)

વતન : જગુદણ, જિ. મહેસાણા (ઉ.ગુ.). નાયક કોમના હોવાથી લોહીમાં જ કલા-સંસ્કાર મળ્યા હતા. પિતા પણ કલાકાર હતા. માત્ર 7 વર્ષની ઉંમરે વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીથી અભિનયનો પ્રારંભ કર્યો; પગાર રોજના 2 પૈસા. શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની, શ્રી હિંદ નાટક સમાજ, શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ તેમજ ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની જેવી નાટ્યસંસ્થાઓમાં અભિનયની વિશેષ તાલીમ મળી. વિવિધ ઉર્દૂ, હિંદી તથા ગુજરાતી નાટ્યકારોનાં નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી.

અભિનયની સાથોસાથ રાષ્ટ્રભક્તિના રંગે રંગાયા. તેઓ કાવ્યરચના પણ કરતા. બારડોલીમાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે વીરરસથી ભરપૂર એમનાં રાષ્ટ્રપ્રેમનાં કાવ્યો સાંભળી 'બ્યૂગલ' ભેટ આપતાં કહ્યું કે 'દેશના સંરક્ષણ અને ઉન્નતિમાં, નશાબંધી અને સમાજસુધારામાં નેતા જેટલી જ અભિનેતાની પણ જવાબદારી છે, માટે ગામેગામ આ બ્યૂગલ ફૂંકી નવી પેઢીને તૈયાર કરો.' સરદારશ્રીના આ આદેશ અનુસાર આમજનતામાં કાવ્ય અને બ્યૂગલ દ્વારા ચેતના જાગ્રત કરી. એ માટે 750 જેટલાં કાવ્યોની રચના કરી. નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ સમક્ષ પણ એમણે કવિતાઓ લલકારી હતી. રંગમંચ છોડી નશાબંધી પ્રચારક તરીકે નિષ્ઠાપૂર્વક ફરજ બજાવી અનેક ગામોમાં નશાબંધીનો પ્રચાર કર્યો. અનેક લોકોને દારૂ નહિ પીવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવી હતી.

તેમને અનેક ચંદ્રકો અને પ્રમાણપત્રો મળ્યાં હતાં.

બારડોલીના સત્યાગ્રહમાં જોડાયા અને જેલવાસ વેઠ્યો; અડાસ ખાંભી-સત્યાગ્રહમાં પણ ભાગ લીધો અને 22 દિવસ જેલ ભોગવી. ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ સમયે પ્રચારક તરીકે મોરચે પણ જઈ આવ્યા. રવિશંકર મહારાજે એમની પ્રવૃત્તિઓને અનુલક્ષીને ‘પથિક’ ઉપનામ આપ્યું હતું.

એમની યાદશક્તિ સતેજ હતી. અનેક ઉર્દૂ હિંદી તથા ગુજરાતી નાટકો કંઠસ્થ હતાં. એમનાં કાવ્યોનું પુસ્તક ‘પથિકનાં પ્રેરણાગીતો’ પ્રકાશિત થયું છે. એક કુશળ અભિનેતા, સ્પષ્ટવક્તા તથા સાચા રાષ્ટ્રભક્ત હતા; તેમણે નાટકો પણ લખ્યાં. તત્કાળ કવિતા રચી શકતા.

મનોરંજન કર માફ કરાવવા માટે અને રંગભૂમિ તથા ભવાઈના ઉત્કર્ષ માટે તેમણે તનતોડ પ્રયાસો કર્યા હતા. રંગભૂમિ ભવાઈ કલાકાર સંઘના તેઓ પ્રથમ મંત્રી હતા. ગુજરાત નૃત્ય સંગીત નાટ્ય અકાદમીના પણ સભ્ય હતા. અમદાવાદ દૂરદર્શન પરથી 1978માં એમના અભિનયકલાની ઝલક રજૂ થઈ હતી. અનેક કવિસંમેલનમાં એમણે ભાગ લીધો હતો.

◆ નાયક માધવલાલ

વતન : સાબરકાંઠા. નાયક જ્ઞાતિના હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કારો વારસા રૂપે સહજ મળ્યા હતા. શ્રી ભારત નાટક કંપની (જિ. સાબરકાંઠા)થી અભિનયની શરૂઆત કરી. અભિનય અને સંગીતની તાલીમ પણ લીધી. સાબરકાંઠાની સંસ્થાઓ શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ અને શ્રી શારદા વિજય નાટક સમાજમાં અભિનય કર્યો. જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં રહી રંગમંચનો બહોળો અનુભવ મેળવ્યો.

પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક શરૂ કરી અને ખાસ કરીને સાબરકાંઠાનાં ગામોમાં નાટકો ભજવ્યાં. સંસ્થા અંદાજે 20 વર્ષ સુધી કાર્યરત રહી. એ દરમિયાન નવોદિત કલાકારોને પણ તૈયાર કર્યા.

◆ નાયક મૂળશંકર હીરાલાલ

વતન : સાબરકાંઠા. સાબરકાંઠાની શ્રી ભારત નાટક કંપનીના ‘કાદુ મકરાણી’ નાટકમાં ‘મીણાવતી’ના પાત્રમાં નામના મેળવી હતી.

◆ નાયક મોતીલાલ માધવજી (‘બાપલા’)

વતન : કડી (ઉ.ગુ.). શ્રી આર્યનીતિદર્શક નાટક સમાજ તથા પારસી નાટક કંપનીમાં અમૃત કેશવ નાયક પાસે નાટ્યકલાની પદ્ધતિસર તાલીમ પામ્યા અને ઉત્તરોત્તર તેમનો વિકાસ થતો ગયો. સોરાબજી ઓગરાની, વલ્લભ કેશવ નાયકની શેક્સપિયર નાટક કંપની તથા અરદેશર ઠૂંઠીની વગેરેની નાટ્યસંસ્થાઓનાં ઉર્દૂ નાટકોમાં અભિનય કર્યો. અલેકઝાંડ્રા તથા ન્યૂ આલ્ફ્રેડમાં રહ્યા પછી શ્રી સરોજ નાટક સમાજમાં મુનશી મોહિદીન ‘નાઝાં’ રચિત ‘બોલતા હંસ’માં ‘ભગવતી’ની સ્ત્રી-ભૂમિકા કરી. મણિલાલ ‘પાગલ’લિખિત ‘સર વસંતકુમાર’માં ન્યાયાધીશનું પાત્ર ભજવ્યું.

ઉર્દૂ મરાઠી, ફારસી અને બંગાળી ભાષાના જાણકાર હતા અને ઘરમાં કીમતી પુસ્તકોનું પુસ્તકાલય વસાવ્યું હતું.

નાટ્યકલાનું ઊંડું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. જીવનનાં અંદાજે 50 વર્ષો રંગમંચની સાધનામાં જ પસાર કર્યા હતાં. એમને ‘બાપલા’ના નામથી ઓળખવામાં આવતા.

◆ નાયક રવિશંકર બાપુજી (જ. 1922; અ. અંદાજે 1999)

વતન : કડી (ઉ.ગુ.). રંગમંચ પર નાટ્યકલા અને સંગીતની તાલીમ પામ્યા. જુદી જુદી નાટ્યમંડળીઓમાં

અભિનય આપ્યો. અભિનય કરતાં સંગીત પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ હોવાથી સંગીતની વિશેષ તાલીમ લીધી. વિવિધ નાટ્યમંડળીઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી. શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજમાં ઘણો સમય રહ્યા. સંગીતવિશારદ થયા. રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લઈ વિદ્યાલયમાં સંગીત-શિક્ષક તરીકે રહ્યા. પાછલી અવસ્થામાં ભક્તિમાં વિશેષ રસ હોવાથી ‘માઈભક્ત રવિરામ’ તરીકે પ્રખ્યાત થયા.

◆ નાયક રામલાલ મોહનલાલ

વતન : ભદ્રેસર, જિ. સાબરકાંઠા. નાયક કોમના હોવાથી અભિનયના સંસ્કાર વારસામાં જ મળ્યા હતા. 7 વર્ષની વયે ઈંદોરમાં પારસી નાટક કંપની, આર્યનીતિદર્શકમાં રહ્યા અને પારસી એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપની નામની સંસ્થાના દિગ્દર્શક કેકી અડાજણિયાએ તેમને તખ્તાની વિશેષ તાલીમ આપી. ‘સુલતાના ચાંદબી’માં શાહજાદા, આલ્ફ્રેડ કંપનીમાં ‘આંખ કા નશા’માં વેશ્યાની પુત્રી, ‘ભક્ત પ્રહલાદ’માં બાળ પ્રહલાદનાં પાત્રો ભજવ્યાં.

લગ્ન થયા પછી સાબરકાંઠાની શ્રી ભારત નાટક કંપનીમાં ભાગીદાર થયા. ‘નરસિંહ મહેતો’, ‘સતી દ્રૌપદી’, ‘વીર અભિમન્યુ’, ‘રાધા પ્રેમભક્તિ’ વગેરે નાટકોમાં કૃષ્ણની ભાવવાહી ભૂમિકાઓ ભજવી. કૃષ્ણના પાત્રમાં ખૂબ કીર્તિ મેળવી.

ભારત નાટક કંપનીમાં તેમની ભૂમિકા જોઈ ચલચિત્રજગતમાં આમંત્રણ મળવાથી રૂપેરી પરદા પર પણ અભિનય આપ્યો. શ્રી દેશી નાટક સમાજ સાથે 3 વર્ષની નોકરીનું કરારનામું કર્યું, પરંતુ એમાં થોડો સમય રહ્યા પછી શંકરલાલ નાયક અને સોમભાઈ નાયકની શ્રી સમ્રાટ નાટક સમાજમાં જોડાયા.

ઓક્ટોબર 1947માં પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી કિષ્ના નાટક સમાજ શરૂ કરી. અંદાજે 30 વર્ષથી વધુ સમય સુધી ગુજરાતમાં અને પરપ્રાંતોમાં નાટકો ભજવ્યાં. જીવનમાં અનેક સંઘર્ષો આવ્યા, છતાં એમની નાટ્યકલાની પ્રગતિ અવિરત ચાલુ રહી.

◆ નાયક લીલાધર પુરુષોત્તમ (‘ભાથી’)

વતન : પાંચોટ, જિ. મહેસાણા. પિતા ભવાઈના કલાકાર હતા. પરિવારમાંથી જ નાટ્યના સંસ્કારો મળ્યા હતા. કાકા દલસુખરામ તેમને શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં લઈ ગયા; ત્યાં તેઓ રંગમંચની તાલીમ પામ્યા. આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં જોડાયા અને વિશેષ અનુભવ મેળવ્યો. 1921માં પાંચોટિયા દયાશંકર છબીલદાસ ઉસ્તાદ સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી ભૈરવ વિજય નાટક કંપની શરૂ કરી અને 1940માં સંસ્થા બંધ પડી.

ખૂબ માવજતથી અને સફળતાથી નાટકો ભજવી લોકચાહના મેળવી. ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રનાં ગામોમાં નાટકો ભજવ્યાં. પાટડી, બજાણા અને સતલાસણા દરબારે ચંદ્રકો આપી એમનું સન્માન કર્યું. ‘ભાથી લૂંટારા’ નાટકમાં ‘ભાથી’નું પાત્ર આકર્ષક અભિનયપૂર્વક ભજવવાથી તેઓ ‘ભાથી’ તરીકે ખ્યાતનામ થયા.

◆ નાયક વિહલદાસ મિરાંતરામ

વતન : ભદ્રેસર. તા. હિંમતનગર, જિ. સાબરકાંઠા. નાયક જ્ઞાતિમાં જન્મ્યા હોવાથી અભિનયકલાના સંસ્કારો સહજ બની રહ્યા. સાબરકાંઠા જિલ્લાની જ સંસ્થાઓ શ્રી ભારત નાટક કંપની, શ્રી શારદાવિજય નાટક સમાજ તથા શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજમાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં; એમાં ખલનાયકનાં પાત્રોમાં એમનો અભિનય ખાસ આકર્ષણરૂપ હતો. દિગ્દર્શનની જવાબદારી પણ સંભાળી અને નવયુવકોને તખ્તાની તાલીમ આપી. રંગભૂમિની દુનિયામાં ખલનાયક તરીકે ખૂબ પંકાયા.

◆ નાયક શંકરલાલ નથુરામ (‘કાનકટ્ટા’) (જ. 1907, અમદાવાદ; અ. 29 ફેબ્રુઆરી 1949)

વતન : ઈરાણા. અમદાવાદમાં જ સ્થાયી થયા. પિતા નથુરામ નામાંકિત સારંગીવાદક હતા. બાળ-નટ તરીકે શરૂઆત શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજનાં 'સુંદરવિલાસ' તેમજ ધી સન-રાઈકિંગ મૂન થિયેટ્રિકલ કંપની, શ્રી દેશી નાટક સમાજ, મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી અને અભિનયની તાલીમ પામ્યા.

દિલ્હીની ભારત થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં સંગીત-દિગ્દર્શકની ફરજ બજાવી. ઘરની તમામ ઘરવખરી વેચી શાંતિનિકેતન ગયા. એમની ગાયનવાદનની કલાથી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે પ્રસન્નતા દાખવી હતી. મુરાદાબાદ અને અલીગંજમાં નાટ્યસંસ્થાના દિગ્દર્શક રહ્યા.

તેમણે કેટલીક કવિતાઓ રચી હતી તેમજ તબલાવાદનની કલા વિષેની પુસ્તિકા લખી હતી, જે પ્રકાશિત થઈ નથી.

1930માં મીઠાના સત્યાગ્રહમાં જોડાયા. પ્રથમ ટુકડી સાથે ધારાસણા ગયા અને પોલીસોનો માર ખાધો. ઢાંડીકૂચ વખતે 'સુખદા કારાગાર ધન્ય તે સુખદા કારાગાર' નામનું તેમણે રચેલું ગીત વખણાયું હતું.

શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈને ત્યાં એમની પુત્રીઓને સંગીત-શિક્ષણ આપ્યું.

ગાયન સાથે વાદનકલાનું શિક્ષણ મગનલાલ ત્રિભોવનદાસ ભોજક અને નારણદાસ મનસુખરામ નાયક ઉસ્તાદ પાસેથી મેળવ્યું. હિઝ માસ્ટર્સ વૉઈસે એમનાં ગીતોની કેટલીક રેકર્ડ ઉતારી હતી. તબલામાં ત્રિતાલ, એકતાલ, ઝપતાલની સાથે ધમાર અને ધ્રુપદ જેવા અઘરા તાલો પર સિદ્ધિ મેળવી હતી. તેઓ મશહૂર તબલાવાદક હતા.

1949માં મહાશિવરાત્રીએ એમનું અવસાન થયું.

◆ નાયક સોમનાથ ડાહ્યાલાલ (જ. 1926, કડી, ઉ.ગુ.)

પિતા ગાયક અને તબલાવાદક હતા. કૌટુંબિક વાતાવરણમાંથી જ નાટ્યકલાના સંસ્કાર મળ્યા હતા. ગુજરાતી 6 ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કરી, તેઓ આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં જોડાયા અને નાટ્યતપ્તાની વિશેષ તાલીમ મેળવી. લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ અને લક્ષ્મીકલા કેન્દ્ર તેમજ અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો. દિગ્દર્શક કચરાલાલ શિવરામે તેમને નાટ્યકલાની ખાસ તાલીમ આપી હતી.

શ્રી મનહર નટકલા મંડળ તથા શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્રમાં અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં વ્યવસ્થાપક તરીકે કામગીરી બજાવી. એમના કુશળ વહીવટની ખ્યાતિથી પ્રેરાઈ શ્રી દેશી નાટક સમાજે એમને વહીવટી કાર્ય સોંપ્યું.

ગળાના કેન્સરથી એમનું અમદાવાદમાં જ અવસાન થયું હતું.

◆ નાયક હીરાલાલ દુર્લભરામ

વતન : વીરપુર, તા. હિંમતનગર, જિ. સાબરકાંઠા. જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી નાટ્યકલાના ગુણો સ્વાભાવિક ઊતરી આવ્યા હતા. સાબરકાંઠાની શ્રી ભારત નાટક કંપનીનાં અનેક નાટકોમાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં વૈવિધ્યસભર અભિનય કર્યો. 'નરસિંહ મહેતા' નાટકમાં નરસિંહ મહેતાની ભૂમિકા ભક્તિભાવપૂર્વક કરવાથી ખૂબ ખ્યાતિ પામ્યા. આ સંસ્થામાં ભાગીદાર અને દિગ્દર્શનની જવાબદારી પણ સ્વીકારી; ખાસ તો નવાં નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું. લાંબા સમય સુધી કાર્યરત રહેનારી નાટ્યસંસ્થાઓમાં શ્રી ભારત નાટક કંપની પણ એક સંસ્થા હતી. નવયુવા કલાકારોને નાટ્યક્ષેત્રે તાલીમ આપી. રંગમંચના આ કુશળ અભિનેતાએ સમસ્ત જીવન નાટ્યક્ષેત્રે વિતાવ્યું.

◆ પાંચોટિયા દયાશંકર છબીલદાસ 'ઉસ્તાદ' (જ. - ; અ. 4 ઓગસ્ટ 1957, પાંચોટ, જિ. મહેસાણા)

પિતા છબીલદાસ દલસુખરામની શ્રી અંબિકા કલામંડળ નામની નાટ્યસંસ્થા હતી. પાંચોટ ગામના વતની

હોવાથી પાંચોટિયા કહેવાયા. નાયક કોમમાં જન્મ લીધો હોવાથી અને નાટકનો સહવાસ હોવાથી કેટલાક સંસ્કાર સ્વભાવગત બની ગયા. વિહ્વલદાસ હેમજીભાઈ મનીપુરિયાની શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજમાં કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો; ત્યાં અભિનય અને સંગીતની પ્રાથમિક તાલીમ મળી. પછી વાંકાનેર કંપનીમાં જોડાયા. અભિનય કરતાં સંગીત પ્રત્યે વધુ લગન હોવાથી તબલાવાદન શીખવા માટે મશહૂર ઉસ્તાદ ફતુજી પાસે રહ્યા. ઉસ્તાદનો સ્વભાવ અતિ ઉગ્ર હોવાથી કોઈ પણ શિષ્ય લાંબા સમય સુધી તાલીમ મેળવી શકતો નહિ, પણ સહનશીલતા સાથે અનોખી નિષ્ઠા દાખવી તેઓ ઉસ્તાદ પાસેથી તબલાવાદન શીખ્યા.

1921માં લીલાધર ‘ભાથી’ સાથે ભાગીદારીમાં શ્રી ભૈરવ વિજય નાટક સમાજ શરૂ કરી અને નાટ્યતપ્તાના નામાંકિત કલાકારોને સ્થાન આપ્યું. ગુજરાતમાં સારી રીતે નાટકો રજૂ કર્યા પછી 1940માં ભાગીદારી છૂટી થઈ.

1941થી સ્વતંત્ર નાટ્યસંસ્થા શ્રી વિજય નાટક કંપની શરૂ કરી. સંસ્થામાં સંસ્કારી કલાકારોને જ સ્થાન આપવામાં આવતું. રંગમંચની પવિત્રતા જળવાઈ રહે એની ખાસ તકેદારી રાખવામાં આવતી. નાટક એ નીતિની નિશાળ છે એવું તેઓ માનતા. પ્રેક્ષકોમાં સંસ્કારનું સિંચન થાય એ મુખ્ય ધ્યેયથી નાટ્યસંસ્થા દ્વારા સંસ્કારલક્ષી, નીતિપ્રધાન, બોધદાયક નાટકો ભજવવામાં આવતાં. સંસ્થાના કલાકાર-કસબીઓ સાથે કુટુંબભાવના રાખવામાં આવતી. કલાકારનાં માન-મરતબો જળવાઈ રહે એ રીતે એમની સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવતો હતો.

મોટા પુત્ર વ્રજલાલને અભ્યાસ કરાવ્યા પછી પોતાની સાથે નાટ્યસંસ્થામાં રાખ્યા અને સંસ્થા-સંચાલનની તાલીમ આપી. નીતિ, સદાચાર અને સંસ્કારનાં મૂલ્યો જીવનભર જાળવી રાખવા માટે ખાસ આગ્રહ રાખતાં શીખવ્યું.

સંસ્થાના માલિક તરીકેના સ્વાનુભવો મેળવ્યા પછી તેઓ હંમેશાં કહેતા કે ‘નાટ્યસંસ્થાના માલિક થવું ને તે વ્યવસ્થિત ચલાવવી એ પારો પચાવવા જેવું દુષ્કર કાર્ય છે.’

બનારસમાં સંસ્થા નાટકો ભજવી રહી હતી. એક વખત નાટકમાં ગીત આવ્યું, ત્યારે દયાશંકર ઉસ્તાદ તબલા વગાડી રહ્યા હતા અને તબલાના બોલની મીઠાશ સાંભળી, સામેના મકાનમાં મુજરો કરતી તવાયફ ખૂબ મુશ થઈ અને બીજે દિવસે સવારે નાટ્યસંસ્થામાં જાતે આવી દયાશંકર ‘ઉસ્તાદ’ને અભિનંદન આપ્યાં.

ઘણાં વર્ષો પછી એમના ગુરુ ફતુજી ઉસ્તાદ સાથે મહેસાણા રેલવેસ્ટેશન પર આકસ્મિક મિલન થયું અને પાસે કશું ન હોવાથી ગુરુના ચરણે ઝભ્ભાનાં સોનાનાં બટન કાઢીને ધરી દીધાં અને ગુરુની સેવાનો આત્મસંતોષ માન્યો.

સંસ્થાના રંગમંચે અનેક નવોદિત કલાકારોને નાટ્યકળાની વિશેષ તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા અને એમનું જીવનઘડતર કર્યું. કલાકસબીઓના દુઃખદ પ્રસંગોએ હંમેશાં તેમના હૃદયે બની રહ્યા હતા. અન્ય નાટ્યસંસ્થાના માલિકો સાથે પણ સહકારની ભાવના રાખી. જ્ઞાતિજનો પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ ધરાવતા હતા.

જીવનમાં અનેક આરોહ-અવરોહ આવવા છતાં દૃઢ મનોબળથી પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી.

નાટ્યજગતમાં દયાશંકર ‘ઉસ્તાદ’ તરીકે એમનું નામ ખૂબ જાણીતું હતું. કોલકાતા, ઉજ્જૈન, નાગપુર, ખાનદેશ, બનારસ, કરાંચી, હૈદરાબાદ, અમરાવતી, અંકોલા, કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર વગેરેનો પ્રવાસ કરી ઉસ્તાદ તરીકે ખૂબ ખ્યાલિ પામ્યા હતા.

નાટ્યક્ષેત્રે જીવન ન્યોછાવર કરનાર દયાશંકર ‘ઉસ્તાદ’નું 4 ઓગસ્ટ, 1957ના રોજ પાંચોટમાં અવસાન થયું.

એમના અવસાન પછી બંને પુત્રો વ્રજલાલભાઈ અને વાસુદેવભાઈએ પિતા દયાશંકરની પદ્ધતિથી જ આ સંસ્થાનું સફળ સંચાલન કરી, 1988 સુધી સંસ્થાને કાર્યરત રાખી હતી.

◆ પાંચોટિયા ધીરજલાલ દયાશંકર

વતન : પાંચોટ, જિ. મહેસાણા. પિતા દયાશંકર 'ઉસ્તાદે' નાટ્યક્ષેત્રે ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. નાયક જ્ઞાતિમાં જન્મ્યા હોવાથી નાટ્યસંસ્કારો વારસાગત નીવડ્યા હતા. પ્રારંભિક અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો. ત્યાં નાટ્યકલાની તાલીમ મળવાની શરૂ થઈ. એમના બન્ને મોટા ભાઈઓ વ્રજલાલભાઈ તથા વાસુદેવભાઈ પણ આ સંસ્થાનું સંચાલન કરી રહ્યા હતા. પ્રથમ નાની ભૂમિકાઓ ભજવી ઉત્તરોત્તર વિકાસ કરતા રહ્યા. સંસ્થાએ રજૂ કરેલાં વિવિધ નાટકોમાં પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં. સ્વેચ્છાએ રંગભૂમિ છોડી અને કશુંક નવું કરી જવાની તમન્ના હોવાથી, વ્યાપાર-ક્ષેત્રે ઝંપલાવ્યું અને થોડો અનુભવ લીધા પછી મહેસાણામાં પોતાની માલિકીના 'સેજલ ગેસ્ટ હાઉસ'નું સફળ સંચાલન કરી રહ્યા છે (2002). સમસ્ત ભારત અને પરદેશમાં રહેતા નાયક-ભોજકનો 'સંભારણાં આપણા સૌનાં' ગ્રંથના સંપાદક.

◆ પાંચોટિયા બાબુલાલ વીરચંદ

વતન : ઉમતા (જિ. મહેસાણા). નાયક કોમના હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કાર વારસાગત મળ્યા હતા. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીથી પ્રારંભ કર્યો અને નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવી. નામી કલાકાર-દિગ્દર્શક પ્રાણસુખ('એડીપોલો')ની શ્રી ગજાનન નાટક સમાજમાં જોડાયા અને એમની પાસેથી તખ્તાની વિશેષ તાલીમ લીધી. ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થા એમ્પાયર થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં જોડાયા. ઉર્દૂ નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. મણિશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં જોડાયા અને મુખ્ય સ્ત્રી-ભૂમિકાઓ ભજવી. પછી જૂનાગઢના નવાબની નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા અને ત્યાં અભિનયકલાની યાદગાર ભૂમિકાઓ ભજવી. ઊંઝાવાળા નાનાલાલ નૃત્યશિક્ષક અને રોયલવાળા રતિલાલ નાયક પાસે અભિનયકલા તથા નૃત્યનું શિક્ષણ લીધું. 'પયામે હક' અને 'સુલતાના ચાંદબી'માં મુખ્ય સ્ત્રી-પાત્રો ભજવી નામના મેળવી. છેવટે અભિનયજગતમાંથી નિવૃત્તિ લીધી અને સુવર્ણકાર બન્યા. કલાકારીગરીમાં નામના થઈ. અત્યારે (2002) 90 વર્ષની વયે પણ સામાજિક સેવાથી જીવનનો આનંદ માણી રહ્યા છે.

◆ પાંચોટિયા રમેશકુમાર વ્રજલાલ

વતન : પાંચોટ, જિ. મહેસાણા. પિતા વ્રજલાલભાઈની વિજય નાટક કંપની હતી. તેથી નાટ્યકલાના સંસ્કાર વારસાગત મળ્યા હતા. રંગભૂમિના વાતાવરણમાં જ એમનો ઉછેર થયો હતો. વિદ્યાભ્યાસની સાથોસાથ રંગમંચનો પણ અનુભવ લેતા રહ્યા. અભ્યાસ પૂરો થયેથી ઘરની નાટ્યસંસ્થાનાં અનેક નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકા ભજવી. તેમણે કાવ્યો પણ લખ્યાં છે. એમનાં કાવ્યોનું 'લાગણીનાં પુષ્પ', ભોજક કલાકસભીઓ વિષે 'સુરતાલના સથવારે' જેવાં પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં છે. નાટ્યસર્જનની સાથોસાથ રંગભૂમિની સાધના કરી રહ્યા છે.

◆ પાંચોટિયા વાસુદેવ દયાશંકર

વતન : પાંચોટ, જિ. મહેસાણા. પિતા દયાશંકર 'ઉસ્તાદ'ની માલિકીની શ્રી વિજય નાટક કંપની નામની નાટ્યસંસ્થા હતી. તેઓ અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે 1957માં પિતાનું અવસાન થવાથી, સંસ્થાનું સંચાલન મોટા ભાઈ વ્રજલાલભાઈ કરવા લાગ્યા. થોડાંક વર્ષ એમણે એકલા હાથે સંચાલન કર્યું, પરંતુ સંચાલનમાં ખૂબ જ પરિશ્રમ પડતો હોવાથી શિક્ષકની નોકરીમાંથી રાજીનામું આપી તેઓ મોટા ભાઈને સંચાલનકાર્યમાં મદદરૂપ થવા માટે સંસ્થામાં જોડાયા.

બંને ભાઈઓએ પિતાના આદર્શોનું જીવની જેમ જતન કરી નાટ્યસંસ્થાનું સંચાલન કર્યું. આ સંસ્થા એક આદર્શ નાટ્યસંસ્થા તરીકે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની નાની મંડળીઓમાં સ્થાન પામી.

પોતાની માલિકીની સંસ્થામાં વ્યવસ્થાપકની ફરજ અદા કરવાની સાથોસાથ રંગભૂમિ ભવાઈ કલાકાર સંઘના મંત્રીના સ્થાન પર લાંબા સમય સુધી કામગીરી બજાવી. રંગભૂમિની ઉન્નતિ માટે અહિંનિશ પ્રયાસો કરતા રહ્યા અને 1978માં ગુજરાતી રંગભૂમિ સવા શતાબ્દી પ્રસંગે ગુજરાત રાજ્ય તરફથી આ બંને ભાઈઓનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. 1988માં પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા બંધ કરી. નાટ્યક્ષેત્રની એમની અનેક વર્ષોની સેવા તથા સંસ્કારપ્રવૃત્તિ માટે ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી ગૌરવ પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો હતો.

રંગભૂમિનાં કડવાં-મીઠાં સંસ્મરણોને યાદ કરતાં અત્યારે (2002માં) નવસારીમાં સામાજિક સેવાની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે.

◆ પાંચોટિયા વિહલદાસ હરજીવનદાસ (જ. 1906)

જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી અભિનયકલા વારસામાં મળી હતી. વતન : વડનગર (ઉ.ગુ.). પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા પછી પ્યારેલાલ વિહલરાવ મહેતાની શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજમાં બાળ-નટ તરીકે શરૂઆત કરી અને અભિનયની પ્રારંભિક તાલીમ પામ્યા.

ન્યૂ આલ્ફ્રેડ નાટક કંપનીમાં જોડાયા. અહીં દિગ્દર્શક સોરાબજી ઓગરા અને ડાન્સ-માસ્તર ભોગીલાલ કિશોર ભોજક પાસેથી અભિનય અને નૃત્યની તાલીમ મેળવી તેમજ ઉર્દૂ-હિંદી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો. સંસ્થાએ જુદાં જુદાં શહેરોમાં નાટક ભજવ્યાં પછી 1917માં પરદેશમાં નાટકો રજૂ કર્યાં. 1920માં માદન થિયેટર્સ લિ.ની ધી એલ્ફ્રેડ-સ્ટન ડ્રામેટિક કંપનીમાં 3 વરસના નોકરીના કરારથી જોડાયા અને ‘નળ-દમયંતી’માં નારદની ભૂમિકા કરી. સંગીત-દિગ્દર્શક નાગરદાસ નાયક પાસે સંગીતનું શિક્ષણ લીધું. ‘પતિભક્તિ’માં ‘મનોહર’ની ભૂમિકામાં ખ્યાતિ મળી.

1924માં પોતાની માલિકીની સંસ્થા ધી ન્યૂ બોમ્બે થિયેટ્રિકલ કંપની શરૂ કરી. એમનું લખેલું રાષ્ટ્રભક્તિથી ભરપૂર ‘બલિદાન’ નાટક રજૂ કરવામાં પ્રથમ રાત્રીએ મુખ્ય કલાકારોએ દગો દીધો અને બીજી નાટ્યસંસ્થાઓમાં જતા રહ્યા, જેની પ્રેક્ષકોને જાણ થયેથી, પ્રેક્ષકોએ સહાનુભૂતિ તથા સાથ-સહકાર આપ્યાં. વિહલદાસ પાંચોટિયાએ બે પાત્રો ભજવ્યાં અને બીજા કલાકારો પાસે પણ બે-બે પાત્રો ભજવ્યાં. ટૂંક સમય પછી સંસ્થા બંધ થઈ. 1951માં મુંબઈમાં ગાંધીજીના જીવન-દર્શનવાળું નાટક ‘શાન્તિદેવતા’ ભજવાયું. 1963માં મુંબઈના ભાંગવાડી થિયેટરમાં એમનું ‘કૃષ્ણ-સુદામા’ નાટક રજૂ થયું.

ધી પારસી ઇમ્પીરિયલ નાટક કંપનીમાં ગયા; ત્યાં ‘નૂરે વતન’ નાટકમાં ચાર્લી ચેપ્લિનના મેક-અપમાં અને ‘નૂરે મેનાર’માં શાહજાદા ઝફરની ભૂમિકામાં નામના પામ્યા. દિલ્હીમાં હકીમ અજમલખાંએ ‘ઈન્ડિયન ચાર્લી ચેપ્લિન’નો ઇલકાબ આપ્યો. અમદાવાદમાં એક્સલસિયર ઓપેરા કંપનીમાં ‘કર્મવીર’ નાટકમાં મનોહર દલાલની ભૂમિકા કરી. ધી ગુજરાત થિયેટ્રિકલ કંપની શરૂ કરી ‘ગૌરક્ષા’ અને ‘રાક્ષસી રમા’ નાટકો વીસનગરમાં રજૂ કર્યાં.

1930માં મહાત્મા ગાંધીજીની મીઠાની લડતમાં આગળ પડતો ભાગ લીધો, પોલીસોની લાઠીઓનો માર ખાવા છતાં છેવટે મીઠું લઈને જ આવ્યા. ગાંધીજીના સહવાસમાં પણ રહ્યા હતા.

પ્રોફેસર શર્મા પાસે જાદુ શીખ્યા અને જાદુના પ્રયોગો હાવડામાં નેશનલ હોલમાં અને અમદાવાદમાં કર્યાં.

1926માં ધી ગુજરાત ફિલ્મ કંપની શરૂ કરી. હાસ્યપ્રધાન ચિત્ર ‘રંગ રાખ્યો છે’નું સર્જન કર્યું. આ ચિત્રમાં લેખક, દિગ્દર્શક, નિર્માતા, સંકલન અને નાયકની જવાબદારી તેમણે સંભાળી. આ ચિત્રથી વિહલદાસ પાંચોટિયાને ‘ઈન્ડિયન હેરોલાઈડ’નું માન મળ્યું. 1928માં શારદા ફિલ્મ કંપનીમાં હાસ્યરસિક ચિત્રો ‘નસીબનાં નખરાં’ અને ‘ભુલભુલૈયાં’ બનાવ્યાં. એમાં લેખન, દિગ્દર્શન અને સંકલનના ક્ષેત્રે સફળતા મેળવી. 1934માં ‘ભારતલક્ષ્મી’ ફિલ્મ

સાથે 'માયા કી છાયા' અને 'ઇન્સાફ કી તોપ' અને 'ગેબી ગોલા' ચિત્રો બનાવ્યાં. 'ગેબી ગોલા'માં બેરિસ્ટર અને કર્નલનો બેવડો અભિનય સાહજિકતાથી કર્યો. આ ચિત્રમાં બાળભૂમિકા 'રાણી પ્રેમલતા'એ કરી હતી. 1929માં પોતાની માલિકીની શ્રી વિહલ ફિલ્મ કંપની શરૂ કરી અને 'કાયાપલટ' ચિત્ર બનાવ્યું.

1936માં સીતારામ સિનેટોન દ્વારા 'કર્મવીર ઉર્ફે મદ્ બનો' ચિત્ર બનાવ્યું. આ ચિત્ર જોઈ કોલકાતાના મેયર સુધીરચંદ્ર રાયે એમનું બહુમાન કર્યું હતું. 1951માં 'શ્રીમદ્ ભાગવત' અને 'પ્રભુ કી માયા'ની પટકથા લખી આપી. 'ભગવતમહિમા' જોઈ ગુજરાતના રાજ્યપાલે પુરસ્કાર રૂપે 'ગાંધી સંસ્મરણ અને વિચાર ગ્રંથ' ભેટ આપ્યા.

1935માં 'ગેબી ગોલા' ચિત્ર બનાવ્યું. તેમાંની અંદાજે 50 નૃત્યાંગનામાં નૂરજહાં, પ્રેમીલા, માયા બેનર્થ પણ હતાં. જ્યારે મેહમુદ, શોભા ખોટેને રૂપેરી પડદે ચમકાવનાર વિહલદાસ પાંચોટિયા હતા.

25 એપ્રિલ, 1948ના રોજ વિમાન દ્વારા મણિપુર ગયા અને હિંદી ચિત્રમાં અભિનય આપ્યો. એ અભિનય માટે વિમાનની સફર કરનાર તેઓ પ્રથમ અભિનેતા હતા.

1946માં જૈમિની સ્ટુડિયોના વાસને હિંદી ચિત્ર 'ચંદ્રલેખા' માટે માસિક રૂ. 2000ની ઓફર આપી હતી. પરંતુ તેઓએ આ ઓફરનો અસ્વીકાર કર્યો હતો.

'ગાંધીસંગ્રામ' ચિત્રનું મુહૂર્ત 23 માર્ચ, 1983ના રોજ અમદાવાદમાં કરવામાં આવ્યું હતું. 84 વર્ષની વયે 'ગાંધી'ના પાત્રમાં વિહલદાસે અભિનય આપ્યો હતો.

ઉદ્દ, હિંદી તથા ગુજરાતી રંગભૂમિ અને ચલચિત્રોમાં નિર્માણ, લેખન, દિગ્દર્શન અને મુખ્ય અભિનેતા તરીકે સફળતા પ્રાપ્ત કરી પરંપ્રાંતમાં અને વિદેશમાં પણ ગુજરાતને યશ અપાવ્યો.

◆ પાંચોટિયા વ્રજલાલ દયાશંકર (જ.-; અ. 9 ડિસેમ્બર 2002 મહેસાણા)

વતન : પાંચોટ (જિ. મહેસાણા). નાયક કોમમાં જન્મ અને પિતા દયાશંકર 'ઉસ્તાદ' રંગભૂમિના નામાંકિત કલાકાર એટલે નાટ્યસંસ્કારોનો સાહજિક સહવાસ થયો. પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા પછી ભૈરવ વિજય નાટક કંપનીમાં નાટ્યકારકિર્દીનો આરંભ કર્યો. એમના પિતા સાથે આ સંસ્થામાં લીલાધર 'ભાથી' ભાગીદાર હતા. પછી પિતાની સાથે નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા. પિતાજી પાસેથી સંસ્થાના સંચાલનની જાણકારી તથા તાલીમ મેળવ્યાં. નાટ્યસંસ્થાઓમાં પણ એક રજવાડા જેવી ખટપટ હોય છે, એટલે વ્યવસ્થાપક અને માલિક બંનેએ ખૂબ સજાગ રહેવું પડે. પિતા દયાશંકરે 1941માં સ્વતંત્ર સંસ્થા શ્રી વિજય નાટક કંપની શરૂ કરી. પિતાજી સાથે થોડાંક વર્ષો રહ્યા. પિતાજીનું અવસાન થવાથી, નાટ્યસંસ્થાની સર્વ જવાબદારી એમને સ્વીકારવી પડી. એકલા હાથે માલિક અને વ્યવસ્થાપક તરીકે સતત પરિશ્રમ કર્યા પછી, એમના નાના ભાઈ વાસુદેવને શિક્ષકની નોકરીમાંથી રાજીનામું અપાવી સંસ્થાના વહીવટી કાર્યની જવાબદારી સોંપી દીધી.

પિતા પાસેથી નાટ્યસંસ્થાના સંચાલન અંગે મેળવેલ માર્ગદર્શન તથા અનુભવ જીવનપર્યંત જાળવી રાખ્યાં. સંસ્થામાં યોગ્ય કલાકાર-કસબીને જ સ્થાન આપવામાં આવતું હતું. સંસ્કારી અને બોધદાયક નાટકો ભજવી પ્રજામાં સંસ્કાર-સિંચન કર્યું હતું. ભજવણી માટેનાં નાટકોની યોગ્ય માવજત કરી સુંદર રજૂઆત કરવામાં આવતી. અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભનોથી દૂર રહીને પોતાની સંસ્થાને નમૂનેદાર નાટ્યસંસ્થા બનાવી હતી. નાટક એ તો નીતિની નિશાળ છે એ સૂત્રને જીવનનો મહામંત્ર બનાવી દીધો. પ્રામાણિકતા અને પુરુષાર્થ વડે 1988 સુધી આ સંસ્થાને કાર્યરત રાખી હતી.

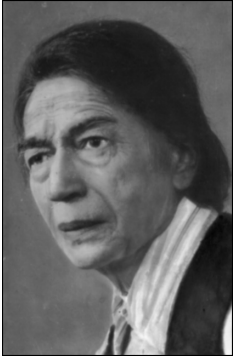
અનેક નવોદિત કલાકારોની ઉન્નતિમાં સહભાગી બન્યા. કલાકાર-કસબીઓ પ્રત્યે કુટુંબ જેવી ભાવના રાખીને હંમેશાં પ્રેમાળ વર્તન દાખવી તેમના દુઃખમાં ભાગીદાર બનતા.

નાની નાટ્યમંડળીઓમાં શ્રી વિજય નાટક કંપનીને આદર્શ સંસ્થા બનાવી. કુદરતી આફત, રાષ્ટ્રીય કટોકટી અને સામાજિક તેમજ ધાર્મિક કાર્યો માટે નાટકો ભજવીને બને તેટલો ફાળો આપી પોતાની સામાજિક કર્તવ્યનિષ્ઠા બજાવી હતી. રાજ્યની નાટ્યહરીફાઈમાં ઘણી વાર પ્રથમ પારિતોષિકો પ્રાપ્ત કર્યા હતાં.

સંસ્થાના માલિક તરીકે અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓ પ્રત્યે પણ સહકારની ભાવના રાખી હતી. સંસ્થાને લાંબો સમય કાર્યરત રાખવામાં સંસ્થાના વ્યવસ્થાપક તરીકે કામગીરી સંભાળતા એમના નાના ભાઈ વાસુદેવભાઈનો અગત્યનો ફાળો હતો.

જીવનના સાડા સાત દસકા વટાવી ચૂકેલા વ્રજલાલભાઈ રંગભૂમિનો બહોળો અનુભવ ધરાવતા હતા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ ક્ષેત્રે લાંબા સમય સુધી નાટ્યસંસ્થાના માલિક તરીકે એમનું પ્રદાન નાની નાટ્યમંડળીઓના ઇતિહાસમાં યાદગાર છે.

◆ પેન્ટર ખાન (જ. અંદાજે 1919, જેતપુર, જિ. રાજકોટ)

પેન્ટર ખાન

મૂળ નામ અલીખાન. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં ભજવેલ ભૂમિકાઓ : પ્રવીણ નટકલા મંડળના 'પાનેતરનો રંગ'માં રત્નો રંગીલો, 'વાલો નામેરી'માં મોવર, 'ભીમો મલેક'માં કામદાર, 'ખમરો ખંભાતણ'માં વેરસિંહ તથા શ્રી ઉદય નાટક સમાજના 'કરમાતાં ફૂલ'માં પ્રકાશ, 'વહુએ લજાવ્યાં ખોરડાં'માં મકનો, 'રૂપિયાની સગાઈ'માં પ્રકાશ અને શ્રી આદર્શ નાટક સમાજના 'વણઝારી વાવ'માં વીરો પટેલ, 'વીર ચાંપરાજવાળો'માં ચાંપરાજ, તેમજ શ્રી મોરબી નાટક સમાજનાં 'રાણો કુંવર'માં લઘરો, અને 'વીર રામવાળો'માં રબારી.

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં સન્નિવેશની કામગીરી સંભાળી. કુશળ ચિત્રકાર. 84 વર્ષની ઉંમરે પણ કાર્યરત. પીપળાના પાંદડા પર સુંદર ચિત્રકામ કરે છે. એમનો પુત્ર રાજુ ચિત્રકાર છે.

◆ પેન્ટર ગિરધરલાલ સાંકળચંદ નાયક

વતન : લાખવડ, જિ. મહેસાણા. અભ્યાસ અક્ષરજ્ઞાન પૂરતો નહિવત. નાયક હોવાથી કલા વારસામાં મળતી હતી. બાળ-કલાકાર તરીકે છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની માલિકીની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં શરૂઆત કરી અને નાટ્યકલાનું પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું. અભિનય અને સંગીતક્ષેત્ર કરતાં ચિત્રકલામાં વિશેષ યાહના હોવાથી પેન્ટર લૂઈસ તથા પેન્ટર બચુભાઈ રઘુનાથ મૂલાણી પાસે ચિત્રકલાની વિશેષ તાલીમ લીધી. પેન્ટર તરીકે નાટ્યજગતમાં સારી ખ્યાતિ પામ્યા. એમનું ચિત્રકામ ઉત્તમ પ્રકારનું હતું. ઈંગલેન્ડની માન્ચેસ્ટર મિલે તેમણે બનાવેલી ધોતિયાંની કિનારીની ડિઝાઇન ધોતિયા પર છાપી હતી.

યુવાન વયે જ એમની ચિત્રકલાની પ્રશંસા થવા માંડી હતી. પરદેશમાં તેમની કલા વખણાઈ હતી. માત્ર 30 વર્ષની ઉંમરે એમનું અવસાન થયું.

◆ બચુ ('કોયલ')

સૌરાષ્ટ્રની નાટ્યમંડળીઓમાં અનેક નાટકોમાં વિવિધ રસનાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. સુરીલા અવાજથી સ્ત્રી-પાત્રમાં ગીતો ગાતાં ત્યારે પ્રેક્ષકો તરફથી અનેક વન્સ મોર મળતા. સુમધુર અવાજના કારણે તેમને બચુ 'કોયલ'નું લાડકું બિરુદ મળ્યું હતું. નાની નાટ્યમંડળીઓમાં જ એમનું જીવન પૂરું થયું.

◆ બબલદાસ ('કાદુ')

ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવ્યાં. 'કાદુ મકરાણી' નાટકમાં 'કાદુ'ના પાત્રનો આકર્ષક અભિનય જીવંત બની ગયો. પડછંદ કાયા, પ્રભાવશાળી ચહેરો, મોટી આંખો, વિશાળ કપાળ, પહાડી અવાજ સાથે નાટ્યકલાની સદૈવ સાધનાથી 'કાદુ'ના પાત્રમાં તેઓ પુષ્કળ નામના પામ્યા અને બબલદાસ 'કાદુ' તરીકે ઓળખાયા.

◆ બાપુ સતારશા (ભજનિક)

અંદાજે 1906માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ-શાખામાં 'વીણાવેલી'માં રાજકઠિયારાનું પાત્ર ભજવ્યું. કંઠ મધુર હોવાથી ખૂબ નામના મેળવી શક્યા. રંગમંચ છોડ્યા પછી આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો માર્ગ અપનાવ્યો. ભજનિક તરીકે સૌરાષ્ટ્રમાં એમનું નામ જાણીતું છે. તેમનાં હલકદાર કંઠે ગવાયેલાં ભજનો સાંભળવાં એ પવિત્ર અનુભૂતિ હતી.

◆ બેલીમ રહેમાન જીવણલાલ (જ. 1916, મોટા લીલિયા, જિ. અમરેલી, સૌરાષ્ટ્ર)

ગુજરાતી 7 ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો. પછી અનુપરામ કાનજીની ધોળા સુબોધ નાટક સમાજમાં જોડાયા અને નાટ્યકલાના સંસ્કાર ઝીલ્યા. મયાશંકર માસ્તર અને રંગીલદાસ સોનીની ભાગીદારી સંસ્થા શ્રી સોહમ નાટક સમાજમાં 3 વર્ષ વિતાવ્યાં. વિવિધ અનુભવ લીધા પછી 1934માં માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી અરુણોદય નાટક સમાજ શરૂ કરી. એમાં 'લીલાવતી'માં સુમતિવિલાસ, 'જેસલ-તોરલ'માં જેસલ, 'વીણાવેલી'માં કઠિયારો, 'નવલકુસુમ'માં નવલસિંહ વગેરે નાટકોમાં મુખ્ય નાયકનાં પાત્રો ભજવ્યાં. સંસ્થા 10 વર્ષ ચલાવી 1944માં બંધ કરી.

1944માં વ્રજલાલ લક્ષ્મીચંદ વડોદરિયાની શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજમાં અલ્પ સમય રહ્યા પછી દુર્લભજી પ્રેમજી(રાજકોટ)ની શ્રી મનહર નાટક સમાજમાં ગયા.

કેશવલાલ ભારદિયા(રાજકોટ)ની શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજ 1945માં મોરબીમાં શરૂ થઈ તેમાં જોડાયા. સંસ્થાએ 'વાલો નામેરી' નાટક રજૂ કર્યું જેના સળંગ 100 પ્રયોગ થયા. રાણી ઇન્દુમતી અને ભગવાનદાસની શ્રી આદર્શ નાટક સમાજમાં 5થી 6 વર્ષ વિતાવ્યાં અને વિવિધ નાટકોમાં પુરુષપાત્રો ભજવ્યાં.

મનહરલાલ તુળજાશંકર જોશીની શ્રી મનહર નાટકલા મંડળમાં જોડાયા. રંગમંચના કલાકારે હાથમાં કલમ પકડી અને 4 નાટકો લખ્યાં. 'વીર રામવાળો'માં રામવાળો, 'ચાંપરાજવાળો'માં ચાંપરાજવાળો, 'રાણો કુંવર યાને અધૂરાં મિલન'માં રાણો અને 'રામાયણ'માં રામની ભૂમિકા ભજવી. અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં નવાં નાટકો લખ્યાં અને એમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી.

જીવનના પાંચ દસકાથી રંગમંચે વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં નોંધપાત્ર ભૂમિકા ભજવી. એમણે લખેલાં નાટકો લોકભોગ્ય નીવડ્યાં હતાં. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચે એમનાં નાટકો 30 ઉપરાંત વર્ષથી જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવ્યાં હતાં.

બેઠી દડીનું ભરાવદાર શરીર, સહેજ લંબગોળ મુખાકૃતિ, મોટી આંખો, શુદ્ધ ભાષા, આકર્ષક અવાજ, સંવાદો બોલવાની અનોખી છટાને કારણે પ્રેક્ષકો પર પ્રભાવ પાડી શકતા.

◆ બ્રહ્મભટ્ટ ચંદુલાલ ('મસ્તાન')

પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યા પછી ભવાઈ મંડળીમાં જોડાયા અને અભિનય તથા સંગીતકલાની પ્રારંભિક તાલીમ મેળવી. થોડા સમય પછી શ્રી સત્યવિજય નાટક સમાજ, મયાશંકર માસ્તરની શ્રી સોહમ નાટક સમાજ અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં પાત્રો ભજવીને અભિનયનો આરંભ કર્યો. જુદા જુદા લેખકોનાં નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રો

ભજવ્યાં તથા મધુર ગાયકીથી ગીતોમાં વન્સ મોર મેળવ્યા. અભિનય કરતાં સંગીત તરફ વિશેષ લગન હોવાથી હાર્મોનિયમ-વાદન અને તબલાવાદન શીખી લીધું. સ્ત્રી-ભૂમિકાને અનુરૂપ શારીરિક બાંધો હોવાથી વિશેષ સંખ્યામાં સ્ત્રી-પાત્રોમાં અભિનય કર્યો. કંઠ-માધુર્ય હોવાથી ખૂબ ખ્યાતિ પામ્યા. રંગભૂમિની પડતી દશા જોઈ નાટકની દુનિયા છોડી દીધી. જીવનના 6 દસકા પસાર કરી ગયેલા આ કલાકાર હાલ (2002માં) બાલભવન રાજકોટમાં સંગીતશિક્ષકની ફરજ બજાવી રહ્યા છે.

◆ ભટ્ટ છોટુભાઈ

મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં ઘણાં વર્ષો સુધી સંગીત-નિર્દેશન કર્યું હતું અને કેટલાંક નાટકોમાં ભૂમિકાઓ પણ ભજવી હતી. આ સંસ્થામાં જુદા જુદા નાટ્યકારોનાં વિવિધ વિષય પર લખાયેલાં 33 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું હતું.

◆ ભટ્ટ જયંત છોટુભાઈ

બાલ્યકાળથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યે આકર્ષણ હતું. વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર અભિનય કર્યો તેમજ નાટકોનું પણ દિગ્દર્શન કર્યું. પ્રહસનનાં પાત્રો અનોખી કુશળતાથી ભજવી પ્રેક્ષકોમાં ખૂબ ચાહના મેળવી હતી. મનહરલાલ ટી. જોશીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળ, તુલસીદાસ પારેખની શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં યાદગાર ભૂમિકાઓ ભજવી. અર્વાચીન રંગભૂમિ પર એમનું અભિનય, લેખન અને દિગ્દર્શન – એમ ત્રણે ક્ષેત્રે ઉપયોગી પ્રદાન છે.

◆ ભટ્ટ બાબુભાઈ

વતન મોરબી, જિ. રાજકોટ. વિવિધ નાટ્યમંડળીઓમાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં. અભિનય કરતાં સંગીત પ્રત્યે વિશેષ લગાવ હોવાથી સંગીતની સાધના પ્રત્યે ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે કામગીરી બજાવી. પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી પુનિત પ્રકાશ કલામંડળ શરૂ કરી અને નવાં નાટકો રજૂ કર્યાં. નવોદિત કલાકારોને અભિનય તથા સંગીતની તાલીમ વિશે સહકાર આપ્યો. જીવનભર સંગીતસાધના કરી જીવનને સાર્થક કરી ગયા.

◆ ભટ્ટ બાબુભાઈ મણિશંકર

તેમના પિતા મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની માલિકીની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની હતી. એમના બંને વડીલ બંધુઓ હરિભાઈ ભટ્ટ અને હેમુભાઈ ભટ્ટે પણ રંગભૂમિ ક્ષેત્રે નામના મેળવી હતી. આમ, નાટ્યકલાના વારસાગત સંસ્કારો અને તાલીમ મળવાથી તેમણે ઘરની નાટ્યસંસ્થામાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકાઓ ભજવવા માંડી અને અભિનયક્ષેત્રે નામ કમાયા.

◆ ભટ્ટ મણિશંકર જેશંકર

વતન મોરબી. પાલિતાણાના ઠાકોરસાહેબની માંદગીમાં તેમના મનોરંજન અર્થે રાજ્યની પોતાની નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી અને સમય જતાં તે પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીના નામે (1906માં) જાણીતી થઈ. 1906થી 1908 સુધીમાં ‘નરસિંહ મહેતો’, ‘ચંદ્રહાસ’, ‘ત્રિવિક્રમ’ વગેરે નાટકોમાં અભિનય કર્યો તેમજ એ નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું.

નાટ્યસંસ્થા બંધ થયા પછી જૂનાગઢના નવાબસાહેબ તરફથી એમને માસિક પેન્શન બાંધી આપવામાં આવ્યું હતું. એમના પુત્રો હરિભાઈ, હેમુભાઈ, બાબુભાઈ પણ નાટ્યક્ષેત્રે જાણીતા થયા.

◆ ભટ્ટ રાજેન્દ્રકુમાર રતિલાલ

વતન ભાવનગર. હરિભાઈ ભટ્ટના પ્રભાત કલામંડળથી અભિનય-જીવનનો પ્રારંભ. મયાશંકર માસ્તરની શ્રી સોહમ નાટક સમાજ, વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની વિજય નાટક કંપની, ભગવાનદાસ અને રાણી ઇન્દુમતીની શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ, એફ. આર. ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થાઓ ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, રાણી થિયેટર્સ, શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર જેવી વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અનેક ભૂમિકાઓ ભજવી. તેમની કારકિર્દીનો એ શ્રેષ્ઠ સમય હતો. તુલસીદાસ પારેખની શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રમાં 1970માં જૂનાગઢ હતા, ત્યારે 30 જુલાઈ, 1970માં માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર શરૂ કરી. 1971માં ભાવનગરના મોતીબાગમાં 'જેસલ-તોરલ' નાટકના સળંગ 100 પ્રયોગો થયા. જ્યારે કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરના નવા નાટક 'વહુ માથાની મળી'ના સળંગ 118 પ્રયોગો થયા. ભાવનગરમાં જ કારકિર્દીનો પ્રારંભ કરનાર રાજેન્દ્રકુમારે આ બે નાટકોના સળંગ પ્રયોગો દ્વારા ખૂબ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી.

એમની સંસ્થાએ રંગમંચ પર ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, સામાજિક અને લોકકથા આધારિત નાટકો ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં ભજવ્યાં. તેમાં નવાં નાટકો પણ ભજવ્યાં. પોતાની માલિકીની સંસ્થા 15 ઉપરાંત વર્ષ ચલાવી હતી.

એમણે હાસ્યરસથી ભરપૂર અનેક પાત્રો ભજવી રંગમંચે કીર્તિ મેળવી છે. નાટ્યજગતમાં 'બાબુ પંડિત'ના હુલામણા નામથી ઓળખાય છે. 1949માં કમલપ્રભા સાથે સ્નેહલગ્નથી જોડાયા.

અડધી સદી કરતાં વધુ સમયથી પ્રવૃત્ત રહેલા આ કલાકારે જીવનમાં અનેક અવરોધો પાર કર્યા છે. નવા કલાકારો માટે સતત માર્ગદર્શક બનતા રહ્યા છે.

એમનાં ધર્મપત્ની કમલપ્રભા પણ સારાં અભિનેત્રી છે. એમનો પુત્ર હસમુખ તથા પુત્રવધૂ પારુલ તેમજ પુત્રી મીના પણ અભિનયક્ષેત્રે સક્રિય છે.

તેમણે નાટકોનું દિગ્દર્શન કરવા ઉપરાંત ગીતો પણ લખ્યાં છે.

જીવનના સાડા સાત દસકા સુધી પ્રવૃત્તિ કર્યા પછી તેઓ અમદાવાદમાં ભક્તિરસમાં જ જીવનનો આનંદ માણી રહ્યા છે.

◆ ભોજક ડાહ્યાલાલ હરજીવન (જ. અંદાજે 1899; અ. 1974)

વતન લાડોલ, જિ. મહેસાણા. કાકા પેન્ટર જેઠાલાલ નાટ્યજગતમાં લઈ ગયા. નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ તથા ચંદુલાલ શાહની શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ સંસ્થામાં અભિનય આપ્યો. અભિનય કરતાં સંગીત પ્રત્યે વધુ ચાહના હોવાથી સંગીતની સાધના તરફ વિશેષ ધ્યાન આપ્યું. 1937માં ભાગીદારીની સંસ્થા શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ શરૂ કરી એમાં અને શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજનાં નાટકોમાં સંગીત-નિર્દેશન કર્યું. ગુજરાતની નાની નાટ્યમંડળીઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી. વધારે સમય વિજય નાટક કંપનીમાં રહ્યા. રંગમંચના આજીવન કલાકાર અને સંગીતકાર.

1974માં એમનું અવસાન થયું.

◆ ભોજક શાંતિલાલ ઇચ્છારામ

વતન રાધનપુર, જિ. બનાસકાંઠા. ભોજક કોમના હોવાથી ગાયન-વાદનકલા આપોઆપ પાંગરી હતી. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં. અભિનયની સાથોસાથ સંગીતની સાધનાને વિશેષ પ્રાધાન્ય આપ્યું. શ્રી મહાવીર નાટક સમાજ, શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ તથા એફ. આર. ઈરાનીની

સંસ્થા જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનું સંચાલન કર્યું. નવાં નાટકોનું સંગીત-નિર્દેશન પણ સંભાળતા રહ્યા. શમીમબાનુ અને ઇશાક મોહમદ જોધપુરીની શ્રી કમલ કલા કંપની, શ્રી વિજય નાટક કંપની તથા અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી.

◆ મજેઠિયા હાસમભાઈ

વતન પોરબંદર (સૌરાષ્ટ્ર). સૌરાષ્ટ્રની વિવિધ નાટ્યમંડળીઓના રંગમંચ પર તેઓ નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યા. હાસ્યરસનાં અનેક પાત્રો તેમણે કુશળતાપૂર્વક ભજવ્યાં અને પ્રેક્ષકોને ખડખડાટ હસાવ્યા. પાત્રને રજૂ કરવાની એમની અનોખી આત્મસૂઝ હતી અને તેથી જ તેઓ પ્રેક્ષકમાનસ પર છવાઈ જતા. જિંદગીનાં લગભગ 70 વર્ષ રંગભૂમિની સેવા કરી તેમણે જીવનને સાર્થક કર્યું. નાટ્યજગતમાં તેમની ઓળખ ‘હાસમબાપુ કોમેડિયન’ તરીકે હતી.

◆ મહેતા કાંતિલાલ જગજીવન (જ. 3 મે 1916, મોરબી, જિ. રાજકોટ; અ. 3 જૂન, 1991, અમદાવાદ)

વતન મોરબી. જિ. રાજકોટ બ્રાહ્મણ. અભ્યાસ ગુજરાતી 4 ધોરણ. ઘરની સ્થિતિ સારી ન હોવાથી, નાની વયમાં જ ભવાઈમાં જોડાયા અને ભિક્ષાવૃત્તિ પણ કરી. નવદુર્ગા, ધોળા સુબોધ, મોરબી સત્યવિજય, નવજીવન, રાજકમલ, સોહમ, અરુણોદય, પાલિતાણા, ચેતન, રામવિજય, મનહર નાટક કંપની, શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ વગેરે 22 ઉપરાંત નાટ્યસંસ્થાઓના વિવિધ નાટ્યકારોનાં અનેક નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રની તેમજ પુરુષ-પાત્રની જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી. ભીમભાઈ શેઠની શ્રી નવજીવન નાટક સમાજમાં કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરનાં બે નવાં નાટકો ‘સ્નેહનાં જાદુ’માં મેઘવાળ નારી અને ‘અપરાધી કોણ’માં વિમળા શેઠાણીની ભૂમિકા ભજવી. તેમનો માસિક પગાર રૂ. 125 હતો.

1941થી નાટ્યલેખન શરૂ કર્યું. એમણે અંદાજે 70 જેટલાં નાટકો લખ્યાં હતાં એમાં થોડાંક નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી હતી.

મુંબઈમાં ડાહ્યાલાલ વાગડવાળાએ ‘રામદે પીર’ નાટકના 25મા પ્રયોગ વખતે એમનું સન્માન કરી રૂ. 1,000 માનધન તરીકે આપ્યા હતા.

એમની શ્રી મોરબી નાટક સમાજે જૂનાગઢમાં ‘ઈશ્વર આરામમાં છે’ નાટક ભજવ્યું, જેને ગુજરાત રાજ્ય નાટ્યસ્પર્ધામાં પ્રથમ ઇનામ પ્રાપ્ત થયું હતું. એમનાં લખેલાં અન્ય નાટકોને પણ ગુજરાત રાજ્ય નાટ્યસ્પર્ધામાં ઇનામો પ્રાપ્ત થયાં હતાં. અમદાવાદમાં અંદાજે 1963માં રાણી ઇન્દુમતી ભગવાનદાસની શ્રી આદર્શ નાટક સમાજે ‘સોનબહેનની ચૂંદડી’ નાટકના સળંગ 51 પ્રયોગ કર્યાં.

‘પાનેતરનો રંગ’, ‘ભાથીજી મહારાજ’, ‘શેઠ સગાળશા’, ‘સોનબહેનની ચૂંદડી’ જેવાં તેમનાં કેટલાંક નાટકો પરથી ગુજરાતી ચલચિત્રોનું સર્જન થયું હતું. 1973માં ગુજરાત રાજ્ય તરફથી કવિ કાંતિલાલ મહેતાનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની અંદાજે 30થી અધિક નાટ્યસંસ્થાઓએ કવિ કાંતિલાલ મહેતાનાં નાટકો વિવિધ શહેરોમાં ભજવ્યાં હતાં. મુંબઈની મશહૂર નાટ્યસંસ્થા શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં પણ એમનાં નાટકો ભજવાયાં હતાં. 40 વર્ષથી વધુ સમય સુધી એમનાં નાટકો ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ભજવાયાં છે. જૂની રંગભૂમિને કવિ કાંતિલાલ મહેતાનાં નાટકોએ ઠીકઠીક સમય સુધી જીવંત રાખી. એમણે મહદૂઅંશે લોકકથા પર આધારિત નાટકો લખ્યાં છે.

ઘરની નાટ્યસંસ્થા શ્રી મોરબી નાટક સમાજ અંદાજે 1975માં બંધ થઈ. 20 વર્ષ સુધી સંસ્થાએ ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રમાં નાટકો રજૂ કર્યાં.

◆ મહેતા મયાશંકર રેવાશંકર ('માસ્તર')

વતન વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). શરૂઆત વાંકાનેર કંપનીથી કરી અને નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ લીધી. અનુપરામ કાનજીની ધોળા સુબોધ નાટક મંડળીમાં જોડાયા. એમાં અભિનયકલાની સાથોસાથ સંસ્થાના સંચાલનનો અનુભવ પણ મેળવ્યો. અભિનયક્ષેત્ર છોડી નાટ્યસંસ્થાના વ્યવસ્થાપકની ફરજ બજાવી. 1933માં શ્રી થિયેટ્રિકલ કંપની, શ્રી ચેતન નાટક સમાજ, શ્રી મોરબી નાટક સમાજ, શ્રી મનહર નટકલા મંડળ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં વ્યવસ્થાપક તરીકે ફરજ બજાવી.

ધ્રાંગધ્રામાં શ્રી વાંકાનેર આર્યોદય નાટક કંપની શરૂ કરી; પછી શ્રી સોહમ નાટક સમાજ ભાગીદારીમાં શરૂ કરી. આ સંસ્થામાં ઘણા સમય સુધી રહ્યા. અનેક નવા કલાકારોને નાટ્યકલાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા. જીવનનાં અંદાજે 70 વર્ષ જેટલો લાંબો ગાળો ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર ગાળ્યો.

◆ મારવાડી લાલુ

વતન ઈડર, જિ. સાબરકાંઠા. માત્ર 9 વર્ષની વયે રંગમંચના ખ્યાતનામ કલાકાર ચીમનલાલ મારવાડી તેમને રંગભૂમિ પર લઈ આવ્યા. એ રીતે નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવવાની તક મળી. ઉત્તરોત્તર નાટ્યમંડળીઓ બદલાતી રહી અને શ્રી તેમજ પુરુષ-પાત્રો તેઓ સફળતાપૂર્વક ભજવતા રહ્યા. ગુજરાતી રંગમંચ ઉપરાંત ઉર્દૂ રંગભૂમિ પર પણ અભિનય કર્યો. પ્રહસનનાં પાત્રોમાં તેમને વિશેષ સફળતા મળી. અગાઉનાં નાટકો 'ભાભીનાં હેત'માં નટવર નોવેલ્ટી, 'શેણી વિજાણંદ'માં દયારામ, 'અદ્યૂત કન્યા'માં પરશુરામ, 'દાનેશ્વરી કર્ણ'માં કર્ણ, 'હરિશ્ચંદ્ર તારામતી'માં હરિશ્ચંદ્રનાં પાત્રો ભજવ્યાં. 'અધૂરા ફેરા' નાટકમાં એમનો અભિનય જોઈને જોધપુરના ન્યાયાધીશ કુરેશીસાહેબે તેમને સોનાનો ચાંદ ભેટ આપ્યો હતો. ઉર્દૂ નાટક 'લયલા-મજનૂ'માં મજનૂની ભૂમિકા ખૂબ સફળતાપૂર્વક ભજવી.

પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા લક્ષ્મી નાટ્યકલા સમાજ કરી હતી. નવોદિત કલાકારોને નાટ્યકલાની તાલીમ આપી, અભિનયક્ષેત્રે તૈયાર કર્યા. એમણે નાટકો પણ લખ્યાં, ભજવ્યાં તથા એનું દિગ્દર્શન કર્યું. શ્રી નવદુર્ગા કલામંદિર નામની સંસ્થામાં વ્યવસ્થાપક તથા અભિનેતા તરીકે કામગીરી બજાવી. માત્ર 50 વર્ષની વયે એમનું અવસાન થયું.

◆ માસ્તર કુમાર અલીદાદન

વતન પાલિતાણા (સૌરાષ્ટ્ર). મૂળ નામ દાઉદ. પિતા અલીદાદન જાણીતા હાસ્ય અભિનેતા હતા. નાટ્યના સંસ્કારો વારસાગત ઊતરી આવ્યા હતા. અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજમાં કારકિર્દીની શરૂઆત પાલિતાણાથી કરી. અભિનયકલા શીખવા માટે સતત કોશિશ કરતા રહ્યા. વિવિધ સંસ્થાઓમાં અભિનયકલાનો અનુભવ મેળવ્યો.

1955માં ફરેદૂન આર. ઈરાનીની શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ, 1959માં શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર, 1960માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ, 1964માં સરસ્વતીદેવી અને સંગીતકાર છૈલાજીની શ્રી સરસ્વતી કલા મંદિર, 1965માં અલીભાઈ રામજીની શ્રી છોટુ નાટક સમાજ, 1971માં જમનાદાસ ઠક્કરની ઉષા થિયેટર્સ, 1979માં અલીભાઈ રામજીની છોટુ થિયેટર્સ એમ વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં વિવિધ વિષય પર લખાયેલાં અનેક નાટકોમાં ભાવવાહી ભૂમિકાઓ ભજવી લોકચાહના મેળવી.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં રહ્યા પછી પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા પાલિતાણા (જિ. ભાવનગર)માં કલાપથિક શરૂ કરી અને હેમુભાઈ ભટ્ટનું 'શેણી વિજાણંદ' નાટક રજૂ કર્યું અને

તેના સળંગ 80 પ્રયોગો થયા. આથી સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠા બંધાઈ.

નાટ્યતપ્તાનો બહોળો અનુભવ ધરાવનાર આ કલાકારે નાટકોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું.
ક્ષયરોગથી તેઓ અવસાન પામ્યા.

◆ માસ્તર ચૂનીલાલ બાપુલાલ

1916માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં પ્રોમ્પ્ટરનું તથા રંગમંચનું કાર્ય સંભાળતા હતા. તે પછી એમને રંગમંચની વ્યવસ્થાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. 10 જુલાઈ, 1922ના રોજ અગાઉનાં નાટક ‘સતી દમયંતી’માં સુદેવની ભૂમિકા કરી. એમના કાર્યની કદર કરી 20 જાન્યુઆરી, 1919ના રોજ તેમને માટે ‘ઉદયભાણ’ નાટકની લાભારત્રી યોજવામાં આવી હતી. 1924માં મુંબઈમાં તેઓ શ્રી આર્ય નાટક મંડળીમાં ભાગીદાર હતા.

◆ માળી ઘેલાભાઈ

મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં રહી વિવિધ નાટકોમાં મુખ્ય સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં અને સારી નામના મેળવી. એમનો આવો અભિનય જોઈ જૂનાગઢના નવાબે રાજ્યની નાટ્યસંસ્થામાં રહેવા માટે આમંત્રણ આપવાથી તેઓ જૂનાગઢ રાજ્યની નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા.

◆ મીર અજિત ભીખુભાઈ

ગુજરાતી રંગભૂમિ પર સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા જાણીતા કલાકાર ભીખુ મીરના પુત્ર; આથી કલાના સંસ્કારો આપોઆપ ઉતરી આવ્યા હતા. વિવિધ નાટ્યમંડળીઓમાં અભિનય કર્યા પછી શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજમાં અને શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર સંસ્થામાં લાંબો સમય રહ્યા. 1979માં તુલસીદાસ પારેખની શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રે મધુસૂદન આચાર્યનું અગાઉનું નાટક ‘મંગલમૂર્તિ’ રજૂ કર્યું અને તેના સળંગ 225 પ્રયોગો થયા હતા; એમાં તેમણે પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરની ભૂમિકા કરી હતી. આ સંસ્થામાં નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું હતું. વિવિધ પાત્રો સફળતાથી ભજવનાર અભિનેતા.

◆ મીર અબલ હુસેન

વતન સાયલા (સૌરાષ્ટ્ર). મીર કોમના હોવાથી નાટ્યકલા લોહીમાં જ વણાયેલી હતી. સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં એમની અભિનયકલાનો વિકાસ થયો. કંઈ કર્ણપ્રિય હતો. વિવિધ નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભાવવાહી રીતે ભજવ્યાં. અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ, કનુભાઈ ગઢવીની શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ તથા મનહરલાલ ટી. જોશીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળમાં વિવિધ રસની ભૂમિકાઓ ભજવી.

◆ મીર કાસમ સુલેમાન (જ. 13 ફેબ્રુઆરી 1926, કટોસણ, તા. વિરમગામ, જિ. અમદાવાદ)

મીર કોમના હોવાથી અભિનયના સંસ્કાર સ્વભાવગત હતા. પિતા સુલેમાન રંગભૂમિના હાસ્યરસના કલાકાર હતા. તેમની માતાના અવસાન પછી 9 વર્ષની વયે પિતાની સાથે ઉદૂ નાટકો ભજવતા અલહુસેન બીકાનેરવાળાની સંસ્થામાં જોડાયા. ત્યાં અભિનય અને સંગીતની પ્રાથમિક તાલીમ મળી. વડોદરામાં શરૂ થયેલા ઉદય નાટક સમાજમાં જોડાયા; ત્યાં કવિ જામનરચિત ‘અધૂરાં અમૃત’ ભજવાયું. વડોદરાના મહારાજા એ નાટક જોઈ ખુશ થયા અને સંસ્થાને રૂ. 2,000 અને લેખકને રૂ. 501 આપ્યા. પછી નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં જોડાયા. ત્યાં કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરના નાટક ‘રણગર્જના’માં ‘મળેલાં માટીનાં તત્ત્વો માટીમાં મળી જશે’ ગીત ગાઈને પ્રેક્ષકોના વન્સ મોર મેળવ્યા. અભિનય કરતાં સંગીતની વિશેષ સાધના કરી.

વડોદરામાં ચંદ્રહાસ ઝવેરીએ અગાઉનાં નાટકો પૈકી ‘રાજ્યલક્ષ્મી’ ભજવ્યું. એમાં હાર્મોનિયમ-વાદક

તરીકે ફરજ બજાવી. મુંબઈમાં ‘અક્ષયરાજ’ નાટક રજૂ કર્યું. એમાં સંગીત વિભાગમાં અત્યારના નામાંકિત સંગીતકાર કલ્યાણજીભાઈ હતા. નાટક નિષ્ફળ જતાં સંસ્થા બંધ થઈ. રાજકોટમાં દુર્લભજી પ્રેમજીની સંસ્થામાં રહ્યા ‘રાણકદેવી’ નાટક રજૂ કર્યું અને તે નાટક લોકપ્રિય થયું અને સંસ્થાને યશ અને ધન મળ્યાં. એમાં હેમુ ગઢવીએ ‘રાણકદેવી’ની ભૂમિકા કરી હતી.

જીવનમાં કૈંક કરી જવાની તીવ્ર તમન્ના હોવાથી 1971માં શ્રી સત્યવિજય નાટક કંપની શરૂ કરી, પણ થોડા સમય પછી તે બંધ કરવી પડી. મુંબઈમાં શ્રી દેશી નાટક સમાજના દિગ્દર્શક સંગીતકાર કાસમભાઈએ તેમને બોલાવ્યા. ત્યાં અંદાજે 8 વર્ષ હાર્મોનિયમ-વાદક રહ્યા પછી શ્રી દિગ્વિજય કલામંડળમાં 10થી 11 વર્ષ, વ્રજલાલભાઈ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં 6થી 7 વર્ષ અને શ્રી ખોડિયાર કલા મંદિર તથા શ્રી વિસત કલા મંદિરમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી.

રંગભૂમિના ક્ષેત્રે નાટક લખ્યાં, સંગીત-નિર્દેશન કર્યું, ગીતો લખ્યાં તેમજ અભિનય કર્યો. જીવનના સાત દસકા નાટ્યક્ષેત્રે પ્રવૃત્ત રહેલા. આ કલાકાર-સંગીતકારની કલાયાત્રામાં અનેકવિધ સંભારણાં છે. તેને યાદ કરતાં અત્યારે (2002માં) વતન કટોસણમાં સમય પસાર કરી રહ્યા છે. કાસમભાઈ મીર સંગીતનું ઊંડું જ્ઞાન ધરાવે છે. એમના 5 પુત્રો એહમદ, યૂસુફ, ખુરશીદ, અબ્બાસ, અશરફ પણ કલાકાર છે.

◆ મીર છગનલાલ ગગુજી (જ. 1945; અ. 30 નવેમ્બર 2000)

વતન કોઠાસણ. પિતા ગગુજી મીર રંગભૂમિના મશહૂર કલાકાર. પ્રારંભિક કેળવણી લીધા પછી 1960માં શ્રી કૃષ્ણકાન્ત નાટક કંપની અને અન્ય નાટ્યમંડળોમાં રહ્યા પછી 1969માં અજિતકુમાર મીરની સાથે ભાગીદારીમાં લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર શરૂ કરી, જે 2-3 વર્ષ પછી બંધ થઈ. પોતાની માલિકીની સંસ્થા મંજુલ કલાકેન્દ્ર 1980માં શરૂ કરી અને અંદાજે 1987 સુધી નાટકો ભજવીને બંધ કરી.

1966માં ખ્યાતનામ કલાકાર છનાલાલ ભીખાભાઈ મીરે હાસ્યરસનાં પાત્રો ભજવવાનો પડકાર કર્યો અને એમણે આ પડકારને ઝીલી લઈને ‘સમ્રાટ હર્ષ’ નાટકમાં હાસ્યરસથી ભરપૂર ‘રઘા’ની ભૂમિકા સફળતાપૂર્વક ભજવી નામના મેળવી.

1972-73માં અંજુ શાહ અને શીલા શાહના શ્રી કમલ કલાકેન્દ્રે પ્રફુલ્લ દેસાઈનું નાટક ‘છૂટાછેડા’ રજૂ કર્યું, એમાં ચંદ્રકાન્તની જવાબદારીવાળી ભૂમિકા ભજવી. એ નાટકના 500થી અધિક પ્રયોગો થયા હતા.

દામુ સાંગાણીના ‘માથે પડેલા મુરતિયા’માં ગિરીશ, ચીમનલાલ ત્રિવેદીના ‘મારી ઘરવાળી’માં નટવર, પ્રફુલ્લ દેસાઈના ‘સંજોગનાં રમકડાં’માં પ્રોફેસર દલપત તથા 1975માં તુલસીદાસ પારેખ સંચાલિત શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રના ‘વહુ માથાની મળી’માં મથુરિયાની હાસ્યપ્રધાન ભૂમિકા ભજવી. કવિ પરમાનંદ ત્રાપજકરે એમની અભિનયક્ષમતાને નજર સમક્ષ રાખીને જ મથુરિયાનું પાત્રાલેખન કર્યું હતું અને એ નાટક ઘણું લોકપ્રિય પણ નીવડ્યું હતું. શ્રી દેશી નાટક સમાજનાં ‘સૌભાગ્ય-કંકણ’ અને ‘માડીનાં જાયાં’નો અભિનય ખૂબ વખણાયો. વિવિધ ભૂમિકાઓમાં અને ખાસ કરીને હાસ્યરસનાં પાત્રોમાંના એમના અભિનયથી કુશળ અભિનેતા તરીકે તેમની નામના બંધાઈ.

30 નવેમ્બર, 2000ના રોજ હૃદયરોગથી એમનું અવસાન થયું.

◆ મીર ધીરેન્દ્ર તેજાભાઈ

વતન કડોલી (જિ. સાબરકાંઠા). પિતા તેજાભાઈ રંગભૂમિના કલાકાર હોવાથી નાટ્યકલાના સંસ્કાર સરળ-સહજ બની ગયા. અક્ષરજ્ઞાન સામાન્ય. પિતાની સાથે નાટ્યસંસ્થાઓમાં જોડાયા અને અભિનયની તાલીમ મેળવી.

વિજય નાટક કંપનીમાં પ્રહસન વિભાગમાં નાયક તરીકે અંદાજે 15 વર્ષ વિતાવ્યાં અને સારી નામના મેળવી. અત્યારે (2002) પણ આગવી છટાથી હાસ્યરસિક પાત્રો ભજવી પ્રેક્ષકોનું મનોરંજન કરી રહ્યા છે.

◆ મીર નંદકુમાર કેશવલાલ

વતન ઊંઢાઈ. મીર કોમના હોવાથી ગાયન-વાદનકલા તો વારસાગત ઊતરી આવી હતી. શ્રી દેશી નાટક સમાજથી કારકિર્દીની શરૂઆત કરી અને નાટ્યકળાની તાલીમ શરૂ કરી. શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી, ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટર્સ, ગજાનંદ પુરોહિતની શ્રી ઓમકલા મંડળ, શ્રી સૂરત નાટક કંપની વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક નાટકોમાં જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવ્યાં અને વિકાસ સાધ્યો.

એમણે ખ્યાતનામ અભિનેતા માસ્તર અશરફખાન સાથે ‘પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ’ નાટકમાં સંયુક્તાની ભૂમિકા કરી હતી. અન્ય નાટકોમાં પણ એમણે નાયિકાનાં પાત્રો ભજવ્યાં હતાં.

ઉદેપુરના મહારાજાની વર્ષગાંઠ નિમિત્તે ઘરના વડીલો સાથે દરબારમાં મુજરો કર્યો. મહારાજા એમની આ કલા પર ખુશ થઈ ગયા અને પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરવા માટે ઉદારતાથી નાણાંની સહાય કરી તેમણે શ્રી નંદકુમાર નાટક સમાજ શરૂ કરી હતી; તેમાં વિશેષ સંખ્યામાં મીર જ્ઞાતિના કલાકારો હતા. થોડા સમય પછી આ સંસ્થા બંધ પડી. મીર જ્ઞાતિના કલાકારોને નાટ્યકલાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા.

એમણે નામાંકિત કલાકારો સાથે સ્ત્રી-પાત્રની મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી હતી. રંગમંચની અભિનેત્રી રેણુકાદેવી સાથે લગ્નથી જોડાયા. જીવનનાં 60 વર્ષ નાટ્યક્ષેત્રે જ વિતાવનાર આ કલાકારે 20 મે, 1993ના રોજ ચિરવિદાય લીધી.

◆ મીર બાલાભાઈ હિંમતભાઈ (‘મજનૂ’) (જ. 1915, હલધરવાસ, જિ. ખેડા; અ. 27 જુલાઈ 1970)

મીર કોમના હોવાથી ગાયન-વાદનકલા તો વારસામાં જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. સંગીતની તાલીમ પિતા હિંમતભાઈ અને લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલભાઈ મીર પાસેથી લીધી. 1930માં સાબરકાંઠા જિલ્લાની હીરાલાલ દુર્લભરામ નાયકની શ્રી ભારત નાટક સમાજમાં જોડાયા અને અભિનયનો પહેલવહેલો પ્રારંભ કર્યો. સંસ્થાનાં વિવિધ નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી. શ્રી આર્યનૈતિક, દેશી, મુંબઈ ગુજરાતી, ખટાઉ આલ્ફેડ, આર્યોદય વગેરે સંસ્થાઓમાં નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકાઓ ભજવતા રહ્યા. એફ. આર. ઈરાનીની સંસ્થા શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્યસમાજે ઉર્દૂ નાટક ‘લયલા-મજનૂ’ અમદાવાદના ભારત ભુવન થિયેટરમાં 4 નવેમ્બર, 1954ના રોજ ભજવ્યું, તેમાં મજનૂની ભૂમિકા કરી. ‘લયલા’ના પાત્રમાં જાણીતી અભિનેત્રી પ્રભાકુમારી રજૂ થઈ. મજનૂના પાત્રમાં લોકચાહના મેળવી.

ભાગીદારીમાં શ્રી મોહન નાટક સમાજ શરૂ કરી, જે ટૂંક સમય પછી બંધ કરવી પડી. ફરીથી શ્રી વિજય નાટક કંપની તથા શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજમાં રહ્યા. આ બંને સંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે કામ કર્યું.

એમના સુરીલા અવાજથી નાટકનાં ગીતો લોકાદર પામ્યાં. 1940માં એમના લોકપ્રિય ગીતોની એચ. એમ. વી. કંપનીએ રેકર્ડ ઉતારી હતી.

ચલચિત્રોમાં પણ અભિનય આપ્યો. અનેક નાટ્યસંસ્થાઓમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી.

સારણગાંઠના દર્દથી 27 જુલાઈ, 1970ના રોજ સાબરકાંઠામાં અવસાન પામ્યા.

◆ મીર મનહર ઇબ્રાહીમ (‘ઝખ્મી’) (જ. અંદાજે 1940)

13 વર્ષની ઉંમરે ચીમનલાલ મારવાડીની સંસ્થા શ્રી દેશોદય નાટક સમાજમાં રહ્યા. વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની પછી 2 મે, 1956ના રોજ શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા. ત્યાં પેન્ટર ખંડેરાવ પાસે ચિત્રકામ શીખ્યા. 1970માં શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રમાં અને 1975માં શ્રી નટરાજ કલામંડળ, શ્રી

દિગ્વિજય કલામંડળ જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં સ્ત્રી-ભૂમિકાઓ ભજવી તેમજ નાટકો લખ્યાં; કાવ્ય અને ગઝલો પણ લખ્યાં. દિગ્દર્શક બબલદાસે એમને મનહર નામ આપ્યું. ‘ઝખ્મી’ એ એમનું ઉપનામ હતું.

◆ મીર મહંમદ હાસમ (જ. 5 નવેમ્બર 1911, ગોંડલ, સૌરાષ્ટ્ર)

અભ્યાસ ગુજરાતી 4 ધોરણ. પિતા હાસમભાઈ રંગમંચના અભિનેતા અને હાર્મોનિયમ-વાદક. પિતાની ભાગીદારી સંસ્થા શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળીથી શરૂઆત કરી. પ્રથમ અભિનેતા પછી હાર્મોનિયમ-વાદક.

◆ મીર મહંમદહુસેન

મીર કોમના હોવાથી ગાયન-વાદનકલા તો સ્વાભાવિક રીતે જ વારસામાં જ સાંપડી હતી. પિતા સંગીતકાર હતા. હરિભાઈ ભટ્ટની શ્રી પ્રભાત કલામંડળમાં પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં નાટ્યકલાની પ્રારંભિક તાલીમની તક મળી. શ્રી શક્તિપ્રભાવ કલામંદિર, શ્રી બળવંત કલામંદિર, શ્રી વિજય નાટક કંપની, શ્રી મનહર નટકલા મંડળ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનેતા અને હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે ફરજ બજાવી. હાલ (2002માં) રાજકોટમાં શ્રી શારદા સંગીત શાળાના સંચાલન દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને સંગીતનું શિક્ષણ આપી રહ્યા છે. એમનાં પુત્રી સાયરાબાનુ તાનપુરા-વાદક છે, મીર કોમનાં તે પહેલવહેલાં સ્ત્રી-સંગીતકાર છે.

શ્રી શક્તિપ્રભાવ કલામંદિર પોરબંદર પાસેના ગામમાં નાટકો ભજવી રહી હતી. સંસ્થાએ ઐતિહાસિક નાટક ‘ઝાંસીની રાણી’ રજૂ કર્યું અને એમાં રાણી લક્ષ્મીબાઈનું પાત્ર હેમુ ગઢવી અને પુત્ર દામોદરનું પાત્ર મહંમદ મીર ભજવતા હતા. નાટકના દર્શકમાં તખ્તા પર લક્ષ્મીબાઈ સાથે દામોદર ઘોડા પર બેસીને આવે છે, સામેની દિશામાંથી અંગ્રેજો ગોળીબાર કરે છે. રંગમંચ પર ગોળીબારનો અવાજ કરવા માટે દરરોજ પોટાશનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. એક રાત્રે આ દર્શક વખતે પોટાશનું પ્રમાણ વધારે પડવાથી ખૂબ મોટો અવાજ થયો, પરિણામે રંગમંચ પર ઘોડો ભડક્યો અને ઝાડ થયો અને એના પગમાં રંગમંચ પરના વીજળીના વાયરો ભરાઈ જવાથી ઘોડો આડો પડી જવાથી ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને પુત્ર દામોદરનું પાત્ર ભજવનાર બંને કલાકારો રંગમંચ પર પટકાયા અને એમના પર ઘોડો પડ્યો. આથી હેમુ ગઢવીને શરીરે થોડી ઈજા થઈ, પરંતુ મહંમદ મીરને શરીરે ગંભીર ઈજા થઈ. પ્લાસ્ટરની લાંબી સારવાર પછી પણ તેમને જિંદગીભર શરીરે મોટી ખોડ રહી ગઈ.

◆ મીર મહેરવાન મુનશીજી (જ. અંદાજે 1917, છતલપુર ગામ, દિલ્હી; અ. 1999)

10 વર્ષની વયે પિતાનું અવસાન થવાથી થોડો અભ્યાસ કર્યા પછી 14 વર્ષની ઉંમરે લડમસાહેબની હિંદી નાટકો ભજવતી નાટ્યસંસ્થામાં રહ્યા અને નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મેળવી. માસિક પગાર રૂ. 10 થયો. અહીં નાનાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. 3 વર્ષ પછી કોલકાતાની જે. એફ. માદનની માદન કંપનીમાં જોડાયા અને 4 વર્ષ રહ્યા. આ સંસ્થામાં ગુજરાતી કલાકાર મંદરોપુરના માસ્તર મોહન મુખ્ય હતા. પુરુષ-પાત્રો ભજવીને વિકાસ સાધ્યો. લશ્કરી મનોરંજન માટેની એફ. ડી. એસ. સંસ્થામાં જોડાઈને બે વર્ષ તેમાં રહ્યા. ઈંદોરની ફકીરચંદ એન્ડ કંપની કોલકાતામાં નાટકો ભજવતી હતી તેમાં જોડાયા અને સંસ્થામાંની મદ્રાસ(ચેન્નાઈ)ની મશહૂર અભિનેત્રી અખ્તરીબાઈ સાથેના ગાઢ પરિચય પછી 1951માં ઈંદોરમાં તેમની સાથે લગ્ન કર્યાં. અહીં વિવિધ નાટકોમાં પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં.

અંબાલાલ વીરચંદ નાયક અને ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ નામની ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયા. સંસ્થા ઉર્દૂ નાટકો ‘શીરો ફરહાદ’, ‘લયલા-મજનૂ’ તથા ‘શ્રીમતી મંજરી’ (હિંદી) ભજવતી હતી. ત્યારબાદ અલાઉદ્દીન મિસ્ત્રીની નાટક કંપની (મહારાષ્ટ્ર)માં જોડાયા. કલાકાર ગુણવંતરાય જોશીની ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થા શ્રી ઉદય નાટક સમાજમાં રહ્યા પછી વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં

આવ્યા. આ સમયે એમની પુત્રી રાગિણી બાળ-ભૂમિકા ભજવતી હતી, બીજી પુત્રી હેલનનો જન્મ થયો. નથુરામ શર્માની શ્રી છત્રછાયા નાટક સમાજમાં અને બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયકની શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજમાં જોડાયા અને પુરુષ-ભૂમિકાઓ ભજવી.

અંજાર(કચ્છ)માં પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી રાગિણી કલાકેન્દ્ર શરૂ કરી, જેનું સંચાલન અંબાલાલ વીરચંદ નાયક કરતા હતા. કચ્છનાં ગામોમાં સંસ્થાએ નાટકો ભજવ્યાં હતાં. એમની ત્રણ પુત્રીઓ રાગિણી, હેલન, રૂપાએ પણ નાટકોમાં અભિનય કર્યો. ‘લયલા-મજનૂ’ નાટકમાં લયલાના પાત્રમાં રાગિણી અને મજનૂના પાત્રમાં અપ્તરીબાઈનો અભિનય ખૂબ પ્રશંસા પામ્યો. આ સંસ્થામાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં. પત્ની અપ્તરીબાઈનું આંખોનું તેજ ઓછું થયું અને દીકરીઓને પરણાવી દીધી. પણ આ બધા વિકટ સંજોગોમાં ઘરની સંસ્થા 1982માં બંધ કરવાની ફરજ પડી.

તેમની સંસ્થાએ ‘લયલા-મજનૂ’, ‘શીરી-ફરહાદ’, ‘શ્રીમતી મંજરી’, ‘રા’નવઘણ’, ‘માલવપતિ મુંજ’, ‘રાજા ભરથરી’, ‘એક અબળા’, ‘રાણકદેવી’, ‘ગરીબ કન્યા’, ‘ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું’, ‘પૈસો બોલે છે’ વગેરે નાટકો ભજવ્યાં હતાં.

આવક બંધ થવાથી કેરા ગામ(તા. ભુજ, જિ. કચ્છ)માં કેરાવાસી ગામલોકોના સહકારથી ગુલામઅલી શાહ પીરની દરગાહમાં વગર ભાડાની રૂમમાં રહ્યા. પત્ની આશરે 1992માં ગળાના દર્દથી અવસાન પામી.

વૃદ્ધાવસ્થામાં હૃદયના વાલ્વની બીમારીથી આશરે 1999માં કંગાલ હાલતમાં કેરા ગામ (તા. ભુજ, જિ. કચ્છ) માં તેમનું કરુણ અવસાન થયું.

◆ મીર રમેશ સરદાર (‘કુંવરી’) (જ. 30 મે 1935, વિજાપુર)

પિતા રંગભૂમિના કલાકાર. મીર કોમના હોવાથી કળાના સંસ્કાર વારસાગત મળ્યા હતા. 14 વર્ષની વય સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી 1949માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા અને બાળ-નટ તરીકે અભિનયકલાની તાલીમ મેળવી. નાટકોમાં ગીતો પણ ગાયાં. માધવલાલ નાયકની શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક કંપની; વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની, શ્રી નૂતન નાટક કંપની, ન્યૂ પ્રભાકર નાટક કંપની; અમૃતલાલ મારવાડીની શ્રી આર્યનીતિ નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક નાટકોમાં વિવિધ સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. નાટ્યજગતમાં સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનારા કલાકારોમાં એમનું નામ જાણીતું થયું.

પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થાઓ 1980માં રોશન નાટક કંપની અને 1983માં સર્વોદય નાટક કંપની શરૂ કરી. જે થોડા સમય પછી બંધ થઈ. કાન્તિલાલ વિહલભાઈ નાયકની શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલા મંદિરે ‘સળગતો સંસાર’ નાટક રજૂ કર્યું, એમાં ‘સરિતા’ની પ્રભાવક ભૂમિકા જોયા પછી સંસ્થાના માલિકે રમેશને ‘કુંવરી’નું ઉપનામ આપ્યું. ચીમનલાલ પેન્ટરે વડોદરામાં શ્રીકૃષ્ણ કલા નાટક કંપની શરૂ કરી તેમાં રૂ. 250ના માસિક પગારથી જોડાયા.

કાનજીભાઈ લાકરોડાવાળાની લાખાગઢ નાટક કંપની ખેડબ્રહ્મા(જિ. સાબરકાંઠા)માં હતી ત્યારે ‘પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ’ નાટકમાં પૃથ્વીરાજના પાત્રમાં માસ્તર અશરફખાન સાથે સંયુક્તાની ભૂમિકા કરી હતી.

નાટકોમાં મહદ્ અંશે સ્ત્રી-પાત્રો ભજવી ખ્યાતિ તથા માનપત્રો મેળવ્યાં. તેમણે માત્ર થોડાંક પુરુષ-પાત્રો પણ ભજવ્યાં છે.

◆ મીર સુલેમાન શેરુભાઈ

વતન કટોસણ, તા. જિ. મહેસાણા. મીર કોમમાં જન્મ્યા હોવાથી નાટ્યસંસ્કારો વારસાગત ઊતર્યા હતા. વશરામભાઈ અને અખેરાજની અમદાવાદમાં શરૂ થયેલી સંસ્થામાં પ્રારંભ કર્યા પછી અલીહુસેન બીકાનેરની

ઉદ્દ નાટ્યસંસ્થામાં 'શીરી-ફરહાદ', 'લયલા-મજનૂ', 'શાને ઇસ્લામ', 'આલમ-આરા' જેવાં નાટકોમાં પ્રહસન વિભાગમાં પાત્રો ભજવ્યાં. વાડાસિનોર રાજ્યની નાટ્યસંસ્થા, ઉદય નાટક સમાજ પછી શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં રૂ. 50ના પગારથી જોડાયા. 'સુખી સંસાર', 'રણગર્જના', 'માલવપતિ', 'સળગતો સંસાર', 'કુલીન કન્યા', 'સંસારયાત્રા' વગેરે નાટકોમાં પ્રહસનનાં પાત્રો ભજવ્યાં. ઇમ્પીરિયલ કંપની વગેરે જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં હાસ્યરસ રેલાવ્યો. સમગ્ર જીવન નાટ્યપ્રવૃત્તિમાં જ વ્યતીત કર્યું. એમનો પુત્ર કાસમ પણ અભિનેતા તથા હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે કાર્યરત છે.

◆ મેરામણ વલાભાઈ

વતન જામનગર. પ્રવીણ નટકલા મંડળ, વિજય નાટક કંપની અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં વૈવિધ્યસભર ભૂમિકાઓ ભજવી; ખાસ કરીને પ્રહસન વિભાગમાં હાસ્યરસિક પાત્રો ખૂબ જ સફળતાપૂર્વક ભજવતા. સંસ્થાની નબળી આર્થિક સ્થિતિમાં માલિકને પૂરેપૂરો સહકાર આપતા. હાસ્યરસિક અભિનેત્રી સરોજ સાથે લગ્નથી જોડાયા હતા.

◆ મોતીલાલ ખુશાલ

શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપનીનાં નાટકોમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં હતાં. તેમને હિંદીનું સારું જ્ઞાન હોવાથી 1910 પછી 'ભર્તૃહરિ' નાટકનું હિંદી ભાષામાં રૂપાંતર કરી 'વિક્રમવિજય' નામે ભજવાયું હતું.

◆ મોદી સોહરાબ (જ. 2 નવેમ્બર 1897; અ. 28 જાન્યુઆરી 1984, મુંબઈ)

સોહરાબ મોદી

મુંબઈ ન્યૂ હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કર્યો. રાયપુરમાં ઉદ્દ ભાષાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. વિદ્યાર્થીજીવનથી જ શેક્સપિયરનાં નાટકો પ્રત્યે અનોખી ચાહના હતી. 1924માં ઉદ્દ ડ્રામેટિક કંપની શરૂ કરી. 10 વર્ષમાં અનેક ઉદ્દ નાટકો નાટ્યતપ્તા પર રજૂ કર્યાં અને 1935માં સંસ્થા બંધ કરી.

અભિનય ભારતી (મુંબઈ) તરફથી ચીમનલાલ ત્રિવેદીનું નાટક 'ન્યાયના પંથે' (1963), નવરત્ન (મુંબઈ) તરફથી પ્રાગજી ડોસાનું 'ધરતીનો છેડો ઘર' (1964), તેરસિંહ ઉદ્દેશીના મધર ઈડિયા થિયેટર્સ (મુંબઈ) તરફથી એમનું લખેલું સામાજિક નાટક 'સો ટયનું સોનું' 1965માં એમ વિવિધ સંસ્થાનાં નાટકોમાં તેમણે ચિત્તાકર્ષક અભિનય આપ્યો.

ચલચિત્રજગતમાં કૈંક નક્કર કરી જવાની તીવ્ર તમન્ના હોવાથી ચિત્રક્ષેત્રે પ્રવેશ કર્યો. સ્ટેજ ફિલ્મ કંપની શરૂ કરી. 1935માં 'હેમ્લેટ' પરથી 'ખૂન કા ખૂન' ચિત્રનું સર્જન કર્યું અને એમાં હેમ્લેટનું પાત્ર ભજવ્યું.

1936માં મિનરવા મૂવીટોનની સ્થાપના કરી; તેના ઉપક્રમે 'પુકાર', 'જેલર', 'સિકંદર', 'પૃથિવીવલ્લભ', 'મીરઝા ગાલિબ', 'શીશમહલ', 'ઝાંસીની રાણી' વગેરે અનેક યાદગાર ચિત્રોનું નિર્માણ કર્યું અને એમાં નાયક તરીકે અભિનય કર્યો તેમજ એનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું. ઇતિહાસ અને સાહિત્ય પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ હતો. ચિત્રજગતમાં એમનાં ચિત્રોને કીર્તિ મળી હતી.

પડછંદ કાયા, બુલંદ અવાજ, પ્રભાવશાળી ચહેરો, વિશાળ કપાળ, મોટી આકર્ષક આંખો, સંવાદો બોલવાની અનોખી લઢણ અને સન્નિષ્ઠ સાધનાથી ચિત્રજગતમાં યશ અને સફળતા મેળવી શક્યા. એમની અભિનયકલા વડે તેમણે ચિત્રસૃષ્ટિમાં ઐતિહાસિક પાત્રોને જીવંત બનાવ્યાં હતાં.

ઉદૂ તથા હિંદી ચલચિત્રોના અભિનેતા, દિગ્દર્શક, નિર્માતા હોવા ઉપરાંત ચલચિત્રોની કથા પણ લખતા. રંગમંચ પ્રત્યેનો એમનો લગાવ જીવનમાં સદા જળવાઈ રહ્યો હતો.

એ જમાનાની જાજરમાન અભિનેત્રી મહેતાબબાનુ સાથે લગ્નથી જોડાયા.

બાલ્યવયના સંસ્કારબળથી જ ચિત્રજગતનાં દૂષણોથી દૂર રહી શક્યા હતા. પ્રચંડ પુરુષાર્થ અને અડગ આત્મબળના સદગુણોએ જ એમને સફળતા અર્પી હતી. તેમની કારકિર્દી હિંદી ચલચિત્રજગતનું એક યાદગાર પ્રકરણ લેખાશે.

86 વર્ષની વયે 1984માં તેમનું અવસાન થયું.

◆ રાજગુરુ મણિશંકર પોપટલાલ 'હળવદકર'

જન્મ 1889. સૌરાષ્ટ્રના હળવદ ગામમાં. 1898માં ધ્રાંગધ્રાના રાજવી અજિતસિંહ હળવદ આવ્યા હતા ત્યારે બાળ મણિશંકરે 4થી 5 બાળકો સાથે પ્રાર્થનાગીત ગાયું, એમાં એમનો મીઠો કંઠ સાંભળી અજિતસિંહ પ્રભાવિત થયા. થોડા સમય પછી એમને અજિતસિંહે ધ્રાંગધ્રામાં રાજ્યની નોકરી આપી. અભિનય અને સંગીતની નિયમસર તાલીમ આપી. સુમધુર કંઠ ધરાવતા બીજા છોકરાઓને પણ અભિનય અને સંગીતની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા. રાજ્યની નાટકશાળામાં વિવિધ નાટકો ભજવ્યાં.

પાલિતાણાના ઠાકોર માનસિંહજીની માંદગીમાં મનોરંજન અર્થે નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરવામાં આવી હતી અને તેમાંથી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની શરૂ થઈ અને તેઓ તેમાં જોડાયા.

પાલિતાણા નાટક કંપનીમાં એમની કલાસાધનાને નાટ્યલેખન, સંગીત, અભિનય અને દિગ્દર્શનક્ષેત્રે સફળતા સાંપડી.

પાલિતાણા જૂનાગઢ ગઈ ત્યારે અંદાજે 1920માં ત્યાંના રાજમહેલમાં નાટકો ભજવ્યાં. નવાબ મહોબ્બતખાનજી એમની અભિનયકલા અને સુંદર ગાયકીથી અતિ પ્રસન્ન થયા અને સોનાની જરીનો સાફો બંધાવી એમનું સન્માન કર્યું. ત્યાંના રાજ્યની નાટ્યસંસ્થામાં જોડાવા સન્માન સાથે આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું અને સંસ્થાના માલિક મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટને સારી એવી રકમ આપવામાં આવી. જૂનાગઢ નવાબને ત્યાં અંદાજે 1920થી 1939 સુધી રહ્યા. એમની સામે અનેક ખટપટ કરવામાં આવી હતી., છતાં ખૂબ જ નિષ્ઠાપૂર્વક નોકરી કરી સ્વેચ્છાએ રાજનામું આપી રાજ્યની નોકરીમાંથી છૂટા થયા હતા.

એમની નાટ્યકલા નિહાળી જૂનાગઢના નવાબની મોટી પુત્રીએ રત્નજડિત હાર ભેટ આપ્યો હતો. 1929માં મહાકવિ ન્હાનાલાલે સુવર્ણચંદ્રક સાથે માનપત્ર આપી એમનું બહુમાન કર્યું હતું. જગન્નાથપુરીના ગોવર્ધનપીઠના શંકરાચાર્યે 3 સપ્ટેમ્બર, 1923ના રોજ 'સંગીતભૂષણ'નો ઇલકાબ આપ્યો હતો. રાજકોટમાં સૌરાષ્ટ્ર કલાકેન્દ્રે મણિશંકર 'હળવદકર'નું બહુમાન કરી રૂ. 3,000 આપ્યા હતા.

પાલિતાણા કંપનીમાં 1915થી 1919માં 7 નાટકોનું લેખન, 1909થી 1920માં 13 નાટકોમાં સંગીત-નિર્દેશન અને 1910થી 1920માં 14 નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું હતું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર તેઓ સર્વાંગીણ દિગ્દર્શક લેખાયા.

◆ રાવળ કાનજી હીરજી

મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીનાં નાટકોમાં ભૂમિકા ભજવી. 1882માં શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક મંડળીમાં જોડાયા. ત્યાં ‘સીતા-સ્વયંવર’, ‘સતી સોન’ જેવાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. ‘હરિશ્ચંદ્ર’માં વિશ્વામિત્ર, ‘મહારાણા પ્રતાપસિંહ’માં બાદશાહની ભૂમિકા ભજવી.

◆ રાવળ હરીશ

વતન મોરબી (જિ. રાજકોટ). સૌરાષ્ટ્રની નાટ્યસંસ્થાઓમાં જુદાં જુદાં પાત્રો અને ખાસ કરીને નાયકનાં પાત્રો ભજવ્યાં. ‘રાજા ભરથરી’માં ગોરખના પાત્રનો અભિનય ખ્યાતિ પામ્યો. શ્રી સોહમ નાટક સમાજ મોરબીમાં નાટકો રજૂ કરી રહી હતી, એ દરમિયાન મોરબી રાજ્યના ઇતિહાસ પરથી કવિ કાંતિલાલ મહેતાએ ‘ઠાકોર વાઘ’ નાટક લખ્યું અને તે રજૂ થયું. ઠાકોર વાઘની મુખ્ય ભૂમિકામાં હરીશ રાવળ ઘોડેસવારી કરીને રંગમંચ પર પ્રવેશ કરતા. આ નાટક જોવા માટે આવેલાં મોરબીનાં રાણીએ નાટક જોવા પછી અભિનંદન આપ્યાં અને સંસ્થાની કદર રૂપે બીજે દિવસે મોરબી ઠાકોરની 1 જોડી કપડાંની ભેટ આપી. મોરબીમાં આ નાટકના સળંગ 52 પ્રયોગો થયા.

તેઓ ખલનાયકની ભૂમિકામાં પણ પ્રેક્ષકોમાં આકર્ષણ જમાવી શક્યા હતા. નાટ્યજગતના અનુભવ પછી તેમણે નાટકો લખ્યાં હતાં. રંગભૂમિની અભિનેત્રી રતન ઘોડા સાથે પ્રેમલગ્નથી જોડાયા હતા. તેઓ જામખંભાળિયામાં શ્રી ઉદય નાટક સમાજમાં હતા ત્યારે એમનું અવસાન થયું.

◆ વાઘરી નારણ

મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની માલિકીની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં અભિનયની તાલીમ લીધી અને વિવિધ સ્ત્રી-પાત્રો ભજવ્યાં. 1909માં કવિ કહાનડ લિખિત ‘રતિચંદ્ર’ નાટકમાં રતિની ભૂમિકામાં ‘નેડલો કરીએ કોઈ સાચાની સંગાથે’ ગીત પુષ્કળ લોકપ્રિય નીવડ્યું. સૌરાષ્ટ્રનાં ગામડાંમાં તે ઘેર ઘેર ગવાતું હતું. સ્ત્રી-પાત્ર ભજવનાર કુશળ અભિનેતા.

◆ સોની રંગીલદાસ

જુદી જુદી નાટ્યમંડળીઓમાં રહીને અનેક નાટકોમાં અભિનય કર્યો. વિવિધ રસનાં સ્ત્રી-પાત્રોથી શરૂઆત કર્યા પછી પુરુષ-પાત્રો ભજવ્યાં. અગાઉના નાટક ‘જડભરત’માં એમનો જડભરતનો અભિનય ખ્યાતિ પામ્યો હતો. શ્રી સોહમ નાટક સમાજમાં અનેક વર્ષો સુધી મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા (માસ્તર) સાથે ભાગીદાર રહ્યા. અવાક ચિત્રોનાં અભિનેત્રી શારદા સાથે પ્રેમલગ્નથી જોડાયા. આ નાટ્યસંસ્થાએ નવોદિત કલાકારોને તપ્તાની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા. જૂનાગઢમાં એમનું અવસાન થયું.

◆ સોમાણી પ્રભુદાસ (જ. 1890 આસપાસ)

વતન બોટાદ (જિ. ભાવનગર). જ્ઞાતિએ બાવન ગામ ભાવસાર (જૈન). બાલ્યકાળથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યેની અનહદ યાહના હોવાથી વધુ અભ્યાસ કર્યો નહિ. રંગમંચ પર પ્રવેશ પામ્યા. નાટ્યકલાનું પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં એમનો નટદેહ ઘડાયો. ગળું સુરીલું હોવાથી સંગીતનું વિશેષ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. સ્ત્રી-પાત્રની વિશેષ તાલીમ લીધી.

સૌરાષ્ટ્રની નાટ્યસંસ્થાઓમાં જ રહ્યા. જિંદગીના ચાર દસકા સુધી વિવિધ લેખકોનાં જુદા જુદા રસનાં નાટકોમાં રંગમંચે મુખ્ય સ્ત્રી પાત્રોમાં ભાવસભર ભૂમિકા ભજવી પ્રેક્ષકોની યાહના મેળવી હતી. ‘જેસલ-તોરલ’માં તોરલ, ‘મીરાંબાઈ’માં મીરાંબાઈ, ‘ભર્તૃહરિ’માં પિંગળા, ‘નરસિંહ મહેતા’માં કુંવરબાઈ, ‘રાણકદેવી’માં રાણકદેવી

વગેરે નાટકોમાં પ્રભાવશાળી નાયિકાના પાત્રમાં પ્રેક્ષકોની પ્રશંસા પામ્યા. તેમને કર્ણમધુર સ્વર હોવાથી ગીતોમાં અનેક વન્સ મોર મળતા.

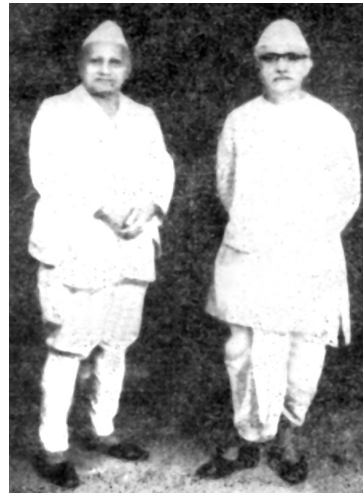
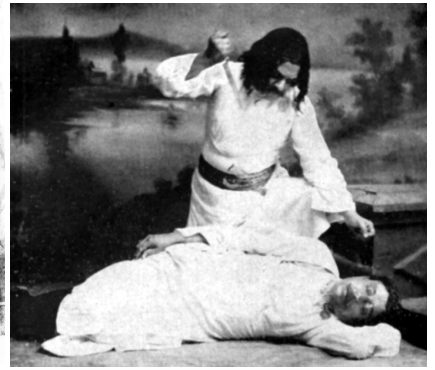
સૌરાષ્ટ્રના નાના રાજવીઓ તથા કલારસિકો તરફથી ભેટ-સોગાદો મળી તે જીવનનાં પાછલાં વર્ષોમાં વેચી નાખવાની ફરજ પડી.

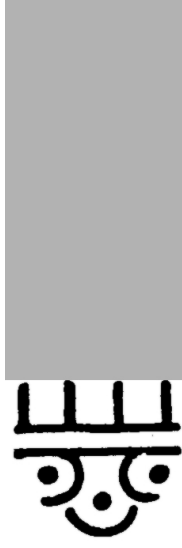
નાટ્યકલાના નાદને લીધે લગ્ન કર્યા ન હતા. સંસારની માયાજાળથી અલિપ્ત રહ્યા. ઉંમર વધવાથી સ્ત્રીપાત્રો નહિ ભજવી શકવાને લીધે રંગમંચ પરથી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લીધી.

પ્રભાવશાળી મુખમુદ્રા, વિશાળ ભાવ, મોહક આંખો, મધુર કંઠ, સ્ત્રીપાત્રને અનુરૂપ સપ્રમાણ ઘાટીલો દેહ ધરાવનાર આ કલાકારનું અંદાજે 1960માં 70 વર્ષની વયે ભાવનગરમાં અવસાન થયું.

નાટ્યકલાને જ જીવનનો મહામંત્ર બનાવનાર આ કલાકારનું જીવન આરોહ-અવરોહમાં પસાર થયું.

5

અભિનેત્રીઓ

નાટક	ભૂમિકા	પ્રથમ રજૂઆત	નાટ્યલેખક	ભજવનાર નાટ્યસંસ્થા
------	--------	-------------	-----------	--------------------

◆ આપ્ટે શાન્તા ગોવિંદરાવ (જ. 11 જાન્યુઆરી 1920; અ. 23 માર્ચ 1964)

સંશય કલ્લોળ	રેવતી	4 ડિસેમ્બર, 1952	ગોવિંદ બલ્લાળ દેવલ	--
એકચ પ્યાલા	સિંધુ	17 જાન્યુઆરી, 1953	રામ ગણેશ ગડકરી	--
વિદ્યાહરણ	દેવયાની	7 મે, 1953	કૃષ્ણાજી પ્રભાકર ખાડિલકર	--
સજ્જન કોણ ?	લજજાવતી	5 સપ્ટેમ્બર, 1953	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટર્સ
યુગપ્રભાવ	તરંગિણી	17 જૂન, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટર્સ

વિશેષ વિગત :

જન્મ : દક્ષિણ હૈદરાબાદ. પિતા ગોવિંદરાવ, માતા રમાબાઈ. અભ્યાસ અંગ્રેજી પાંચ ધોરણ સુધી. મધુર કંઠની કુદરતી બક્ષિસ. બાલ્યવયથી જ સુરીલા અવાજે ગાતાં.

ભાઈ બાબુરાવે બચત કરેલા પૈસામાંથી હાર્મોનિયમ, તબલાં, તંબૂરો વસાવીને સંગીત-શિક્ષકને રોકીને સંગીત-શિક્ષણ માટે જોગવાઈ કરી. 10 ઓક્ટોબર, 1929ના રોજ, 21 ઓગસ્ટ, 1930ના રોજ અને 31 જાન્યુઆરી,

1931ના રોજ એલ્ફિન્સ્ટન થિયેટરમાં એમ તેમના નાના નાના સંગીત-ગાયનના કાર્યક્રમો થયા પછી 22 જાન્યુઆરી, 1931ના રોજ આકાશવાણી પર પ્રથમ વખત ગાયું. આકોલામાં 20 નવેમ્બર, 1932ના રોજ કાર્યક્રમ આપ્યો.

સંગીતકલામાં વિશેષ સિદ્ધિ માટે પંડિત નારાયણ બુવા પાસે પુણે અને પંઢરપુરમાં સંગીત અને ગાયકીની પદ્ધતિસર તાલીમ લીધી. જાહેર કાર્યક્રમો કર્યા નહિ અને કરતાં પહેલાં માત્ર સાધના અને રિયાઝને જીવનમાં અગ્રિમ સ્થાન આપ્યું.

ગુરુની આજ્ઞા મેળવી ગ્રાંટ મેડિકલ કોલેજમાં 25 જુલાઈ, 1942ના રોજ શાન્તા આપ્ટેએ પ્રથમ સંગીત કાર્યક્રમ

આપ્યો, જેના રૂ. 300 મળ્યા હતા. માનવની સેવા અને ધાર્મિક કાર્યો માટે સંગીતના કાર્યક્રમો વિના વેતને તે આપતાં રહ્યાં હતાં.

શાન્તા ગોવિંદરાવ આપ્ટે

6 જુલાઈ, 1942ના રોજ આકાશવાણી પર કાર્યક્રમ આપ્યો, જેના રૂ. 125 મળ્યા. આકાશવાણીનાં પ્રથમ કક્ષાનાં કલાકાર તરીકે સ્થાન પામ્યાં. 10 જૂન, 1945ના રોજ આકાશવાણી પર 'વિદ્યાહરણ'માં દેવયાનીની ભૂમિકા કરી મહેનતાણું રૂ. 250 મેળવ્યું. 11 એપ્રિલ, 1948ના રોજ દિલ્હી-આકાશવાણી પર સંગીતનો કાર્યક્રમ રજૂ થયો, જેના રૂ. 1,000 મળ્યા. આકાશવાણીનાં કેન્દ્રો પરથી ભારતનાં મોટાં શહેરોમાં શાન્તા આપ્ટેના કાર્યક્રમો રજૂ થતા રહ્યા.

ખ્યાતનામ અભિનેતા ગણપતરાવ બોડસના વિશિષ્ટ આગ્રહથી મરાઠી રંગમંચથી પ્રારંભ કર્યો. ડિસેમ્બર 1952માં 'સંશયકલ્લોલ'માં રેવતી, 'એકચ પ્યાલા'માં સિંધુ, 'વિદ્યાહરણ'માં દેવયાની, આચાર્ય અત્રેના 'લગ્નાચી બેડી', કૃષ્ણાજી પ્રભાજી ખાડલકરનું 'સ્વયંવર', રામ ગણેશ ગડકરીના 'પૈસે ઝાકલા લાગતાત' વગેરે નાટકોમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી. મરાઠી સંગીતનાટક 'શ્યામસુંદર' અને 'સંગીત કાદંબરી'માં અગત્યની ભૂમિકા ભજવી. રાણી પ્રેમલતાએ 'એકચ પ્યાલા' નાટકમાં 'સિંધુ'ની ભૂમિકા નિહાળી શાન્તા આપ્ટેની અભિનયકલાના પ્રશંસક બની ગયાં અને ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર અભિનય કરવા માનપૂર્વક આમંત્રણ આપ્યું. ધી ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં જોડાયાં. 'સજ્જન કોણ ?' નાટકમાં લજજાવતીની ભૂમિકા આપવામાં આવી. એક મહિના સુધી દરરોજ 6 કલાક સુધી પાત્રની ભજવણીની તૈયારી કરી. 5 સપ્ટેમ્બર, 1953ના રોજ સૂરતમાં 'સજ્જન કોણ ?' રજૂ થયું. શાન્તા આપ્ટેનો અભિનય અને ગાયકી પ્રેક્ષકો પર છવાઈ ગયાં. આ સંસ્થાએ અમદાવાદ અને ગુજરાતનાં મોટાં શહેરોમાં એમની ભૂમિકાવાળાં નાટકો રજૂ કર્યાં. પછી 17 જૂન, 1954ના રોજ મુંબઈના તખ્તા પર પહેલી જ વખત ગુજરાતી નાટકમાં રજૂ થયાં. શાન્તા આપ્ટેનાં અભિનય અને ગાયકી ખૂબ આદર અને ચાહના પામ્યાં.

એફ. આર. ઈરાનીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને 1959માં સૌરાષ્ટ્રનાં મોટાં શહેરોમાં 'યુગપ્રભાવ' અને 'સજ્જન કોણ ?' નાટકો રજૂ થયાં.

તેમનાં અભિનયકલા અને ગાયકીની સુવાસ ચારે બાજુ પ્રસરી હતી. ચિત્રજગતના નામાંકિત દિગ્દર્શક શાંતારામ દ્વારા ચલચિત્રોની દુનિયામાં પ્રવેશ પામ્યાં. મરાઠી ચિત્ર 'ગોપાલકૃષ્ણ'માં રાધા, પ્રભાત ફિલ્મ કંપનીના 'કાદંબરી'માં તેમજ મરાઠી અને હિંદી ચિત્ર 'અમૃતમંથન'માં જવાબદારીવાળી મહત્વની ભૂમિકા કરી. આ ઉપરાંત, 'ભાગ્યરેખા', 'મેં અબલા નહિ હું', 'ગીત' વગેરે ચિત્રમાં અભિનય કર્યો.

1938માં 'દુનિયા ન માને' સામાજિક ચિત્રમાં ક્રાંતિની ચિનગારીઓ ફેલાવતી સ્ત્રીનું પાત્ર ભજવ્યું. વૃદ્ધ પતિ સામે જેહાદ જગાવી એ સમયની નામાંકિત અભિનેત્રીઓમાં મોખરાનું સ્થાન મેળવ્યું. શાન્તારામ સામે ઉપવાસ કરીને કરારમાંથી મુક્તિ મેળવી. કોલકાતાની ઈન્ડિયન નેશનલ પિક્ચરે 'સ્વયંસિદ્ધા' હિંદી ચિત્રનું સર્જન કર્યું, એમાં શાન્તા આપ્ટેએ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી. આ ચિત્રમાં તેઓ વીરાંગના બન્યાં. શિક્ષણ મારફત પોતાના પતિમાં સ્વત્વ પ્રગટાવવામાં સમાજ તથા કુટુંબીજનો સામે તે સંઘર્ષ ખેલે છે તેનો ઉત્કૃષ્ટ અભિનય તેમણે દાખવ્યો. તેમની કારકિર્દીની તે ઉત્તમ ભૂમિકા લેખાય છે. આ સમય દરમિયાન કુટુંબીઓનો અને અનિષ્ટ તત્વોનો સામનો ચંડિકા બનીને કરે છે. એમનો આ ચંડિકાનો અભિનય પ્રેક્ષકો પાસે દાદ માગી લે તેવો સર્વાંગસુંદર હતો. આ ભૂમિકા તેમને માટે પડકારરૂપ હતી જે સફળતાથી ભજવી. આ ભૂમિકાને તેઓ તેમના જીવનની શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા માને છે. 'સ્વયંસિદ્ધા' ચિત્રને સારી સફળતા મળી. 'સ્વયંસિદ્ધા'ની ભૂમિકા જોનારા આજે પણ એમના અભિનયને યાદ કરે છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતી ચિત્ર 'મૂળુ માણેક'માં પણ અભિનય કર્યો હતો. પંચોલીના ચિત્ર 'જમીનદાર' માટે લાહોર ગયાં ત્યારે બીભત્સ ભાષા ઉચ્ચારનાર પત્રકારોની શાન્તા આપ્ટેએ બરાબર ખબર લઈ પોતાના સ્વતંત્ર મિજાજનો પરચો દાખવ્યો હતો. એ જમાનાની ખુરશીદ, કાનનબાલા, નૂરજહાં જેવી ગાયિકા અભિનેત્રીઓ સાથે મહત્વનું સ્થાન મેળવવા ઉપરાંત એક બંડખોર અભિનેત્રી તરીકે પોતાનું વ્યક્તિત્વ ઉપસાવ્યું હતું.

રૂપેરી પરદા પર ગીતો ગાવા ઉપરાંત એમના નિવાસસ્થાને પણ શાસ્ત્રીય સંગીતની મોડી રાત સુધી બેઠકો યોજાતી.

ગુજરાતી નાટકોમાં રંગમંચ પર ગુજરાતી સ્પષ્ટ-ચોખ્ખી ભાષા બોલતાં ત્યારે ખ્યાલ પણ ન આવે કે તેઓ મહારાષ્ટ્રનાં છે.

તેઓ આજીવન અપરિણીત હતાં. મુંબઈ અંધેરીમાં એમના નિવાસસ્થાને હૃદય બંધ પડવાથી 44 વર્ષની વયે શાન્તા આપ્ટેનું અકાળે અવસાન થયું.

◆ કર્ણાટકી કમળાબાઈ

સાયો સજ્જન	જ્યોતિ	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શેતરંજના દાવ	તરુલતા	15 મે, 1937	જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	અરુણા	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	મધુકાન્તા	ડિસેમ્બર 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શ્રીમંત કે શયતાન ?	સુધા	5 ફેબ્રુઆરી, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમરપ્રભા	શોભન-ગંગા	1938	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

ન્યાયી નરેશ	સુમન	23 સપ્ટે., 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	અલકા	29 ઓક્ટો., 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	વિમળા	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	દક્ષાકુમારી	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	શારદા	11 માર્ચ, 1939	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દૈવી સંકેત	રંભા	12 સપ્ટે., 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	અંબુજા	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	હિરણ	21 જાન્યુ., 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	ઉમાદેવી	25 ફેબ્રુ., 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	સરોજિની	9 ઓક્ટો., 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
લક્ષ્મીના લોભે	શશિકલા	2 જાન્યુ., 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	અનુપમા	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	જ્યોતિ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગોપીનાથ	શશિકલા	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	આશા	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	કલ્પના	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	વનમાળા	19 જાન્યુ., 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

કમળાબાઈ કર્ણાટકી

1940માં દેશીમાં પાછાં ફર્યા અને વળી 1945માં મુંબઈ ગુજરાતીમાં આવ્યાં. 1949માં ત્રીજી વખત દેશી સમાજમાં જોડાયાં.

નામાંકિત નટ ચીમનલાલ મારવાડી સાથે સ્નેહસંબંધથી જોડાયાં. 1950માં ચીમનલાલ મારવાડીએ મુંબઈના દેવધર હોલમાં શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ શરૂ કરી. કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળાની શ્રેષ્ઠ નાટ્યકૃતિ ‘પૂજારી’ અને ‘અનોખો સંસાર’ તેમજ નાટ્યકાર મણિલાલ ‘પાગલ’ રચિત 101મી નાટ્યકૃતિ ‘સ્નેહલતા’ રજૂ કરી.

ઉર્દૂ-હિંદી-ગુજરાતી રંગભૂમિના ઉસ્તાદ માધવલાલ મનસુખરામ નાયક અને કેશવલાલ ખુશાલદાસ નાયકની સંસ્થા શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજમાં જોડાયાં. આ સંસ્થામાં મહદ્અંશે પરપ્રાંતોમાં ઉર્દૂ-હિંદી નાટકો ભજવ્યાં.

શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ 11 માર્ચ, 1939ના રોજ ચીમનલાલ ત્રિવેદીનું નાટક ‘કલંકિત કોણ ?’ રજૂ કર્યું. આ નાટક પ્રથમ વાર માઈકની સગવડ સાથે ભજવાયું. કવિ ‘મનસ્વી’નું ગીત કમળાબાઈ કર્ણાટકીના મધુર કંઠે ગવાયું, જેના શબ્દો હતા : ‘જ્યાં હતી અમીરસની આશા ત્યાં જોયાં મીઠાં ઝેર, આ જગના અજબ તમાશા વહાલમાં દીઠાં વેર’. આ ગીત માટે 5થી 6 વન્સ મોર મળતા. ‘જેણે વિકસાવ્યો જીવનનો મોંઘેરો બાગ’ (‘સિંહાસનના શોખ’), શ્રી દેશી નાટક સમાજના રંગમંચે સાંભરે રે બાળપણનાં સંભારણાં’, ‘પારેવડા જાજે વીરાના દેશમાં’ (‘સંપત્તિ માટે’), ‘સાળુડો ઓઢું ઓઢું ને સરી જાય’ (‘સૂરમોહિની’).

અંદાજે 40 વર્ષ સુધી મધુરકંઠ અને દક્ષતાપૂર્ણ અભિનય વડે કમળાબાઈએ વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોને સફળતા અપાવી રંગભૂમિની સેવા કરી અને પોતાની પ્રતિભા દાખવી.

ગુજરાત સંગીત નૃત્ય અકાદમી દ્વારા 4 માર્ચ, 1978ના રોજ અમદાવાદના જયશંકર ‘સુંદરી’ નાટ્યગૃહમાં તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

અંદાજે 20થી વધુ વર્ષ શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ), શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં પોતાના અભિનયથી સેવા કરી.

જીવનના 73મા વર્ષે પણ મુંબઈમાં 'સંભારણાં' સંસ્થાના ઉપક્રમે 'સાંભરે રે બાળપણનાં સંભારણાં, જાણે ઊઘડતાં જીવનનાં બારણાં' ગીત રજૂ કરીને પોતાની રંગભૂમિ-નિષ્ઠા દાખવી હતી. મધુર ગાયકીને લીધે નાટ્યજગતમાં તેઓ 'કર્ણાટકનાં કોકિલા'ની લાડકા નામથી મશહૂર થયાં હતાં.

◆ કુમઠેકર શ્યામાબાઈ દામોદર (જ. 1920, મહારાષ્ટ્ર; અ. 1977, મુંબઈ)

આર્ય અબળા	ચપળા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતીપ્રભાવ (હિંદી)	કપિલા	5 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	રમાબા	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	મંજુલા	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	સોહાગ	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	પ્રજ્ઞા	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્યામાબાઈ કુમઠેકર

પિતા દામોદર કુશળ સંગીતકાર અને સરોદવાદક હતા. 1928માં પિતાની સાથે મુંબઈ આવ્યાં. પિતાની પાસેથી સંગીત શીખ્યાં.

1932માં પિતા સાથે મનદુઃખ થવાથી 1932માં સંગીતકાર મહાનંદાબાઈની શ્રી મહાનંદા સંગીત મંડળીમાં જોડાયાં અને 'મત્સ્યગંધા' નાટકમાં ભૂમિકા કરી. 1933માં હરગોવિંદદાસ શેઠની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં. આ સંસ્થામાં શ્યામાબાઈ પ્રથમ સ્ત્રી-અભિનેત્રી હતાં. એ સમયે રંગમંચ પર પુરુષો સ્ત્રી-પાત્રો ભજવતા હતા. 22 એપ્રિલ, 1933ના રોજ જૂનું નાટક 'સોરઠી સિંહ'માં શારદાની ભૂમિકા કરી. 1939 સુધી આ સંસ્થામાં રહ્યાં. થોડા સમય માટે શ્રી આર્યનૈતિક અને ચંદ્રહાસ ઝવેરીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજમાં રહ્યાં. નાટકમાં કામ કરતાં હોવાથી પતિને એ ગમતું નહિ હોવાથી 1935માં છૂટાછેડા લીધા.

શાન્તિલાલ ઇચ્છારામ ભોજકની નાટ્યસંસ્થામાં ગયાં અને તેમની સાથે ગાઢ પરિચયમાં આવ્યાં. 1942માં લગ્નથી જોડાયાં.

વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં ભૂમિકા કરી. તેમાં 'વડીલોના વાંકે'માં સોહાગના પાત્રના અભિનયમાં ખૂબ યશ મળ્યો.

મહારાષ્ટ્રનાં હોવા છતાં પણ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા બોલી શકતાં. 1970માં રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લીધી.

એમનું મુંબઈનું ઘર કલાકારો માટે આશ્રયસ્થાન હતું. કલાકારો પ્રત્યે સદૈવ સહાનુભૂતિ ધરાવતાં હતાં.

1977માં એમનું મુંબઈમાં અવસાન થયું.

◆ ગોસાંઈ ગિરજાબાઈ બાપુલાલ (‘રંગમંચનો ચિત્તો’) (જ. અંદાજે 1924)

કીર્તિકળશ	રાણી	22 માર્ચ, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
*લાડકવાયો	કવિ કબારામ સવિતા	17 જૂન, 1944	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
રામરાજ્ય	રામ			શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
વહુએ લજાવ્યાં ખોરડાં	જોગડો			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શેણી વિજાણંદ	વેદો આપો		હેમુભાઈ ભટ્ટ	મોરબી નાટક સમાજ
મન મેલાં તન ઊજળાં	વિશ્વનાથ પંડિત		કવિ કાન્તિલાલ મહેતા	મોરબી નાટક સમાજ
પાનેતરનો રંગ	વીરો વાગડિયો		કવિ કાન્તિલાલ મહેતા	મોરબી નાટક સમાજ
રામદે પીર	અજમલજી		કવિ કાન્તિલાલ મહેતા	મોરબી નાટક સમાજ
* બેવડી ભૂમિકા ભજવી				

ગિરજાબાઈ ગોસાંઈ
(સ્ત્રી અને પુરુષપાત્રની બેવડી ભૂમિકામાં)

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ ગોસાંઈ, પુત્રની માંદગીને કારણે સારવાર માટે નાણાંની જરૂર પડવાથી અનુપરામ કાનજીની શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળીમાં જોડાયાં. અનુપરામ શેઠે ભાષા-શુદ્ધિ શીખવી અને સંગીતનું શિક્ષણ હેમંતસિંહ દરબારે આપ્યું. નાટ્યક્ષેત્રે તેઓ અંદાજે 9થી 10 વર્ષ રહ્યાં.

નૂરમહંમદ મલ્હુભાઈ મીરની શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી પછી શ્રી રણજિત નાટક સમાજમાં જોડાયાં

અને ‘હન્ટરવાળી’, ‘રા’નવઘણ’, ‘કાદુ મકરાણી’, ‘બોલતો કાગળ’, ‘વીર રામવાળો’ વગેરે નાટકોમાં અભિનેત્રી મોતીબાઈ સાથે પાત્રો ભજવ્યાં. ‘વીર રામવાળો’માં ‘ડુંગરે ડુંગરે કાદુ તારા ડાયરા’ નામના રાસમાં પ્રેક્ષકોની ચાહના મેળવી. ભીમભાઈ શેઠની નવજીવન નાટક સમાજ, ખ્યાતનામ અભિનેત્રી સલામતબાઈની સલામત થિયેટ્રિકલ કંપની, વજુભાઈ વડોદરિયાની શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજનાં નાટકોમાં તથા અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ, શ્રી દયાશંકર ઉસ્તાદની શ્રી ભૈરવ વિજય નાટક કંપની, શ્રી હરિભાઈ ભટ્ટની શ્રી પ્રભાત કલામંડળ વગેરે નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં પાત્રો ભજવ્યાં.

ચંદ્રહાસ ઝવેરીની શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટ્ય સમાજના ‘લાડકવાયા’ નાટકના પ્રહસન વિભાગમાં એક દશ્યમાં અડધા દશ્યમાં પુરુષપાત્રમાં કવિ કબારામ અને અડધા શ્યમાં સ્ત્રીપાત્રમાં સવિતાની ભૂમિકા કરી. ગુજરાતી ચલચિત્રોના નાયક છન્નાલાલ ભીખાભાઈની સંસ્થામાં પુરુષપાત્રો ભજવ્યાં. ‘માલવપતિ મુંજ’માં ગૌતમ, ‘વડીલશાહી’માં અરવિંદ. વકીલોએ ગિરજાબાઈનું સન્માન કરી સોનાનો ચંદ્રક આપ્યો. 1971માં રાજેન્દ્રકુમાર રતિલાલ ભટ્ટની શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્રના ‘જેસલ-તોરલ’ નાટકમાં ભાવનગરમાં સળંગ 75 પ્રયોગ સુધી ભૂમિકા કરી. આરોગ્ય સારું નહિ રહેવાથી રંગમંચ પરથી 1971માં નિવૃત્તિ લઈ એમના વતન જેતપુરમાં નિવાસ કર્યો.

યુવાન વયે કલાજગતમાં કૈંક કરી જવાની તમન્ના સાથે ધોરાજીના હાર્મોનિયમ-વાદક ફઝલઅલી સાથે નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી, પરંતુ સંચાલનની કુશળતાના અભાવે ટૂંક સમયમાં બંધ કરવી પડી. નાટ્યસંસ્થાઓની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હોય તેવા સંજોગોમાં વગર વેતને પણ નાટ્યધર્મ બજાવ્યો હતો. રંગભૂમિ પર કેવળ પુરુષો જ સ્ત્રી-પાત્રો ભજવતા હતા એ જમાનામાં ગિરજાબાઈએ રંગમંચ પર અભિનય આપવાનો પ્રારંભ કર્યો. શિક્ષણ નહિવત્ હતું છતાં પણ આપસૂઝથી પોતાની કારકિર્દી દીપાવી. પ્રભાવશાળી મુખમુદ્રા, વિશાળ ભાલ, મોટી તગતગતી ચમકદાર આંખો, ગજવેલના રણકાર સમો પહાડી અવાજ, સપ્રમાણ શારીરિક બાંધો ધરાવનાર અભિનેત્રી ગિરજાબાઈએ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચ પર વિવિધ નાટકોમાં પ્રતિભાસંપન્ન પુરુષપાત્રો ભજવી અભિનયક્ષેત્રે નવી જ કેડી કંડારી. પુરુષપાત્રોનો તેમનો અભિનય જોઈ જોનારને ખ્યાલ પણ ન આવે કે કોઈ અભિનેત્રી પુરુષ-પાત્ર ભજવી રહી છે; એટલે જ તેઓ ‘સ્ટેજનો ચિત્તો’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યાં હતાં. આ રીતે ગિરજાબાઈએ ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં ગૌરવવંતું સ્થાન મેળવ્યું છે.

15થી અધિક નાટ્યસંસ્થાઓનાં 100 ઉપરાંત નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ કરી લગભગ 40 વર્ષ સુધી

રંગભૂમિની સેવા કરનાર આ અભિનેત્રીએ જીવનનાં પાછલાં વર્ષોમાં બંને આંખોનું તેજ ગુમાવી દીધું હતું. જેતપુરમાં એમનું અવસાન થયું.

◆ ગોસાંઈ મોતીબાઈ ભભૂતગર (જ. 1915, ગામ ખૂંટવડા, જિ. ભાવનગર; અ. 28 ઓગસ્ટ 1990, મોટા લીલિયા, જિ. અમરેલી)

વહેમનો ભોગ	સુશીલા	1931	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સિદ્ધ સમ્રાટ	મનોરમા	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિંદી)	નન્દિની	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	પ્રમીલા	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	સોનલ	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

હન્ટરવાળી	અશ્રુદેવી	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	રોહિણી	18 ફેબ્રુઆરી, 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	નિર્મળા	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	વસંતસેના	29 ઓગસ્ટ, 1936	કવિ કિશોરદાન	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાયો સજ્જન	જયાકુમારી	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	સમતા	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદય પ્રભાત	વસુમતી	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	મંદારમાળા	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દૈવી સંકેત	રત્નાવલી	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	નીરા	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	વાસંતી	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	ભારતી	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	ધૃતિ	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	સુરભિ	15 ડિસેમ્બર, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	સાવિત્રી	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	શાંતિ	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	કીર્તિ	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	વસુમતી	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

નાની વયે બોટાદમાં રામલીલામાં કામ કર્યું. હાસ્યરસના ખ્યાતનામ કલાકાર મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા (માસ્તર) સંચાલિત નાટ્યસંસ્થામાં જોડાઈને નાટ્યકલાનું પદ્ધતિસર શિક્ષણ લીધું. 1931માં શ્રી રણજિત નાટક સમાજમાં અને 1935માં હરગોવિંદદાસની શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં.

એ સમયે રંગમંચ પર માઈક ન હોવાથી છેલ્લી હરોળમાં બેઠેલા પ્રેક્ષકો સાંભળી શકે એ રીતે સંવાદ બોલવા પડતા અને સંસ્થાના દિગ્દર્શક કાસમભાઈ મીરે તેમને એ પ્રકારે વિશેષ તાલીમ આપી. આ સંસ્થાનાં જૂનાં નાટકોમાં ‘ઉમાદેવડી’માં ભીખી, ‘ઉદયભાણ’માં ભાણીબા, ‘મીનળ-મુંજાલ’માં મીનળ, ‘સતી દમયંતી’માં દમયંતી, ‘જાલિમ ટુલિયા’માં ટુલિયા, ‘સંન્યાસી’માં મરીચિ, ‘સમય સાથે’માં સરયૂની ભૂમિકા કુશળતાપૂર્વક દીપાવી.

મોતીબાઈ ગોસાંઈ

‘વડીલોના વાંકે’ નાટકમાં ‘સમતા’નું પાત્ર તેમણે અજબ તદ્દપતાથી ભજવીને નાટ્યજગતમાં ચિરસ્મરણીય સ્થાન નિશ્ચિત કર્યું.

‘વડીલોના વાંકે’ની અપૂર્વ સફળતાપૂર્વકની રજૂઆતથી સંસ્થા મોટી રકમનું કરજ ચૂકવી શકી. નાણાં ઉપરાંત સંસ્થાને ખૂબ પ્રતિષ્ઠા પણ સાંપડી. 1935થી 1952 સુધીમાં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં મુખ્યત્વે પ્રભુલાલ દ્વિવેદીનાં નાટકોમાં અભિનય આપી યશ અપાવ્યો હતો. નહિવત્ શિક્ષણ છતાં નિષ્ઠા અને આપસૂઝના પરિણામે તેઓ પોતાની લાક્ષણિક અભિનય-છટા દાખવી શક્યાં. જીવનના 4 દાયકાની એમની નાટ્યયાત્રા અનેક સુખદ સ્મરણોથી ભરપૂર છે.

બીજી સંસ્થાનાં આમંત્રણ છતાં અને દેશીમાંથી અનેક અભિનેત્રીઓ બીજે જવા છતાં, તેમણે ‘દેશી’માં જ નિષ્ઠાપૂર્વક અભિનય કરવાનું સ્વીકાર્યું. સંસ્થાએ મોતીબાઈની કલાની કદર રૂપે 22 જાન્યુઆરી, 1942ના રોજ ‘વડીલોના વાંકે’

નાટકની લાભરાત્રી યોજી હતી.

શ્રી દેશી નાટક સમાજના અમૃત મહોત્સવ (16થી 22 ઓક્ટોબર, 1964) પ્રસંગે ભજવાયેલા ‘વડીલોના વાંકે’ નાટકના ‘સમતા’ના પાત્રમાં તેમણે અવિસ્મરણીય અભિનય દાખવ્યો હતો.

પોતાની કીર્તિની ટોચ પર હતાં ત્યારે જ તેમણે 1952માં સ્વેચ્છાએ નિવૃત્તિ સ્વીકારી લીધી હતી. ચલચિત્રોના રૂપેરી પરદા પર એમની કલા ચમકી હતી.

સંસ્થાના દિગ્દર્શક કાસમભાઈ મીર અને મોતીબાઈની અભિનય-બેલડીએ શ્રી દેશી નાટક સમાજના તખ્તા પર 15 વર્ષ સુધી ગુજરાતી પ્રેક્ષકોનું મનોરંજન કર્યું હતું.

મધુર કંઠની કુદરતી બક્ષિસ તથા ગીતની હલક સાથે લયબદ્ધ તાલની સમજદારી સાથે ગીતો ગાવાની તેમની કુશળતાથી પ્રેક્ષકો બેહદ ખુશ થઈને અનેક વન્સ મોર આપતા. તેમાંનાં તેમનાં થોડાંક લોકપ્રિય ગીતો :

‘મીઠા લાગ્યા તે મને આજના ઉજાગરા’ (‘વડીલોના વાંકે’), ‘ધનવાન જીવન માણે છે, નિર્ધન એ બોજો તાણે છે’, ‘સહુને હોય જીવનમાં કદી તડકા કદી છાયા’ (‘સંપત્તિ માટે’), ‘પિયરિયું સાંભરે બાઈ મને પિયરિયું સાંભરે’ (‘શંભુમેળો’) આવાં બહુ જ ખ્યાતિ પામેલાં ગીતોની ગ્રામોફોન કંપની રેકર્ડ ઉતારતી હતી અને એનું બહોળા પ્રમાણમાં વેચાણ થતું હતું.

મોતીબાઈને નાટ્યકલાનું શિક્ષણ મયાશંકર રેવાશંકર મહેતા (માસ્તર), સોરાબજી શેઠ તેમજ અભિનય અને સંગીતની વિશેષ તાલીમ કાસમભાઈ નથુભાઈ મીરે આપ્યાં હતાં.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી દ્વારા 14 ઓગસ્ટ, 1964ના રોજ અમદાવાદમાં એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું.

સાદગી, સરળ, મિલનસાર સ્વભાવ, નિરભિમાની સ્વભાવ, હસતું મુખારવિંદ તથા અન્ય કલાકારને સદા પ્રોત્સાહન આપવાની વૃત્તિ એ મોતીબાઈના જીવનના સદગુણો હતા.

દૂરદર્શન પરથી એમની અભિનયકલાની ઝલક રજૂ કરવામાં આવી હતી.

આવાં જાજરમાન અભિનેત્રી એમના વતન મોટા લીલિયા (લાઠી પાસે) (જિ. અમરેલી)માં 28 ઓગસ્ટ, 1990ના રોજ 75 વર્ષની વયે અવસાન પામ્યાં. એમના અવસાનની જાણ અંદાજે 4 મહિના પછી થઈ શકી હતી.

◆ ગોસ્વામી લતાબાઈ વીરમપુરી (જ. 1911)

* સાંભારરાજ	શિયળવતી	31 ઓગસ્ટ, 1944	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	જયા	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધનમુક્તિ	કુસુમ	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	વિશાખા	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	કૌશલ્યા	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	ચંપા	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	નીલમણિ	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	લક્ષણા	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	અલકા	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	જયા	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	છાયા	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	મોહિની	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	કપિલા	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* માલવપતિ	નીલાંબરી	6 એપ્રિલ, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

જન્મ પેથાપુરી (સૌરાષ્ટ્ર). મૂળ નામ રળિયાત. સંગીતના સંસ્કાર વારસાગત પ્રાપ્ત થયા હતા. 1939માં શ્રી ઉદય નાટક સમાજ તથા 1940માં શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ વગેરે જેવી સંસ્થાનાં નાટકોમાં પાત્રો ભજવ્યાં.

રંગમંચ ઉપરાંત 'કૃષ્ણ-સુદામા', 'નણંદ-ભોજાઈ', 'વડીલોના વાંકે', 'નારદમુનિ' જેવાં ચલચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો. એમનાં લોકપ્રિય ગીતોની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી.

એમનું સ્વાસ્થ્ય સારું નહિ રહેવાથી 1950માં સ્વેચ્છાએ નિવૃત્તિ લીધી.

◆ ઠાકર કુસુમ

વિમળ-જ્યોતિ	સુશીલા	3 ઓગસ્ટ, 1950	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	કપિલા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	વિદ્યા	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	સુશીલા	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	તરંગિણી	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વીરદાદા જશરાજ	લક્ષ્મીદેવી	26 માર્ચ, 1952	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	કાન્તિ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	સુવર્ણા	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	કિન્નરી	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

કુસુમ ઠાકર

શિક્ષણ અંગ્રેજી 6 ધોરણ, હિંદીમાં કોલેજ. 7 વર્ષની ઉંમરે નૃત્યસંસ્થામાં તાલીમ લેવાની શરૂઆત કરી. મણિપુરી અને કથકમાં પારંગત બન્યાં. પ્રથમ હિંદી નાટક 'કિસી કી વજે'માં મીરાંના પાત્રમાં રજૂ થયાં. આર્યનૈતિકમાં થોડો સમય રહ્યાં પછી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને તેનાં નાટકોમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ અભિનય દાખવી ખૂબ ખ્યાતિ પામ્યાં; તેથી પ્રેરાઈ કોલકાતાની એક સંસ્થા તરફથી ખૂબ જ સારા વેતનથી આમંત્રણ મળવાથી તેના 'નેપોલિયન બોનાપાર્ટ' નાટકમાં વિદેશી પાત્રો ભજવી પ્રતિષ્ઠા જમાવી.

1948માં 'કુસુમચિત્ર' નામે માલિકીની સંસ્થા શરૂ કરી. 'ગોપી' નૃત્ય-નાટિકા દ્વારા નવતર પ્રયોગ કર્યો. ઓમકાર નાટક સમાજ, શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ, શ્રી ભારત નાટ્ય સમાજ(મુંબઈ)માં પણ પોતાનું અભિનય-કૌશલ્ય દાખવ્યું.

ત્યારબાદ તેમણે ચિત્રસૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કર્યો. 'જોગીદાસ ખુમાણ', 'નણંદ-ભોજાઈ', 'વારસદાર', 'મંગલસૂત્ર', 'શુકરંભા', 'જય હનુમાન' વગેરે ચિત્રોમાં અભિનયકલાનો કસબ દાખવ્યો.

અભિનય ઉપરાંત તેઓ રંગભૂષા, વેશભૂષા, નાટ્ય-રજૂઆત જેવાં રંગભૂમિવિષયક પાસાંનું જ્ઞાન ધરાવે છે અને સતત શીખવાની જિજ્ઞાસા રાખે છે.

♦ (કુ). દીનાઝ દારાં (જ. 6 ડિસેમ્બર 1944, મુંબઈ)

વિશેષ વિગત :

દીનાઝ દારાં

જ્ઞાતિએ પારસી. પિતા દારાં હકીમ નાટ્યલેખક અને ખ્યાતનામ તબીબ. પિતાનો કલાવારસો પુત્રીને મળ્યો છે. જાણીતા કલાકાર તેરસિંહ ઉદેશીના મધર ઈડિયા થિયેટર્સ મુંબઈના 'સો ટ્યનું સોનું' (1967) અને ઉર્દૂ નાટક 'શરીકે હયાત'માં ભૂમિકા કરી.

શાસ્ત્રીય નૃત્યની સ્પર્ધામાં 300 કલાકારોમાં વિજેતા બન્યાં અને પ્રથમ કપ તથા સોનાનો ચંદ્રક મેળવ્યો. દીનાઝે ડાન્સ એકેડેમી શરૂ કરી શિષ્યાઓના સહકારથી નૃત્યનાટિકાઓ 'પરદેશી પ્રીતમ', 'ઉર્વશી' તથા 'બિંદિયા'નું દિગ્દર્શન કર્યું. દીનાઝ આર્ટ સેન્ટરની સ્થાપના કરી અને પોતાના પિતા દારાં હકીમનાં લખેલાં 8 નાટકો ભજવ્યાં.

નેશનલ ડિફેન્સ ફંડના લાભાર્થે પણ સેવા આપી. ચલચિત્રક્ષેત્રે અભિનય પણ આપ્યો. અંગ્રેજી, ઉર્દૂ, સિંધી, ગુજરાતી ભાષાનો સારો અભ્યાસ ધરાવે છે. 1971માં શ્રી દેશી નાટક સમાજે નંદલાલ નકુભાઈ શાહરચિત નાટક ભજવેલા 'સાસુના વોકે'માં નૃત્ય-સંચાલન કર્યું.

◆ દેશમુખ વિજયા શ્રીધર

વીરપસલી	પુષ્પા	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમય સાથે	વસુધા	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધનમુક્તિ	નંદિની	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	મુરલી	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	અંશુમતી	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	ચંદ્રાવતી	15 ડિસેમ્બર, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહ-વિભૂતિ	ઊર્મિમાળા	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	માધવી	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	પ્રેમા	21 મે, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	મીરાં	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	સુરેખા	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	મિનાક્ષી	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ-જ્યોતિ	વિદિ	7 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમરકેસરી	કુમારદેવી	22 ફેબ્રુઆરી, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વિજયા દેશમુખ

મહારાષ્ટ્રીય છે.

તેમનું રંગભૂમિનું નામ હતું વિજયા. વી. શાન્તારામે શ્રી દેશી નાટક સમાજના નાટકમાં વિજયાની ભૂમિકા જોઈ હિંદી ચિત્ર માટે આમંત્રણ આપ્યું અને તેઓ ચલચિત્રની દુનિયામાં પ્રવેશ્યાં અને સંધ્યા નામ ધારણ કર્યું. 22 ડિસેમ્બર, 1956ના રોજ વી. શાન્તારામે વિજયા સાથે ગાંધર્વ પદ્ધતિથી લગ્ન કર્યાં. શાંતારામનાં પ્રથમ પત્નીનું નામ વિમલ હતું.

‘દો આંખે બારહ હાથ’ ચિત્ર 27 ડિસેમ્બર, 1957ના રોજ રજૂ થયું એમાં સંધ્યાએ મુખ્ય નાયિકાની ભૂમિકા કરી. ચિત્રને સફળતા મળી. ‘સહેરા’, ‘નવરંગ’, ‘પરછાઈ’ તથા ‘અમર ભુપાલી’ જેવાં હિંદી અને મરાઠી ચિત્રોમાં સફળ અભિનય કર્યો.

મહારાષ્ટ્રીય હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષા શુદ્ધ બોલી શકતાં. રંગમંચ પર એમના સંવાદો-ભાષા સાંભળનારને લેશ માત્ર ખ્યાલ ન આવે કે તેઓ

તેમના મધુર કંઠે ગવાયેલાં લોકપ્રિય ગીતો : ‘નાના બાળકને પયપાન કોણે શીખવ્યું’ (‘સામે પાર’), ‘એક વિરહી પડોશણ રે, વિરહ ગીત વગાડે’ (‘સામે પાર’), ‘આર્યત્વનાં ગુમાન ઘરમાં સદા રહેજો’ (‘વિમળજ્યોતિ’).

તેમણે નાટ્યજગતમાં તેમજ ચલચિત્રોમાં સફળ અભિનેત્રી તરીકે ખ્યાતિ મેળવી.

◆ દેસાઈ ઝંખના મનુભાઈ (જ. 14 ઓક્ટોબર, 1950, મુંબઈ)

મોટા ઘરની વહુ	ઉમા	12 ફેબ્રુઆરી, 1965	દામુ સાંગાણી	અરુણા કલાકેન્દ્ર, મુંબઈ
મીઢળ બાંધ્યા હાથ	લીલી	17 ફેબ્રુઆરી, 1966	પ્રાગજી ડોસા	અરુણા કલાકેન્દ્ર, મુંબઈ
*સસરો ખોળે બેઠો	રમા	1967	ચિમનલાલ મગનલાલ ભોજક ('ચકુડો')	રંગરાગ
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા				

વિશેષ વિગત :

પિતા મનુભાઈ દેસાઈ લેખક અને દિગ્દર્શક હતા. શૈશવકાળથી જ નૃત્યકલા પ્રત્યે લગાવ હોવાથી નૃત્ય શીખ્યાં. ચિત્રસૃષ્ટિમાં 'મઝિયારાં હૈયાં', 'મારે જાવું પેલે પાર', 'હસ્તમેળાપ', 'પાની', 'મિટ્ટી કે દેવ'માં અભિનય આપ્યો. 'કુમકુમ પગલે' ચિત્રનું નિર્માણ કરી તેમાં રાધાની ભૂમિકા કરી. દૂરદર્શનની વિવિધ શ્રેણીઓમાં અભિનય કરી રહ્યાં છે.

અર્વાચીન રંગભૂમિની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં પણ અભિનય આપ્યો.

◆ નીલમ (જ. 14 જાન્યુઆરી 1934, મુંબઈ)

સાવિત્રી	કુમુદ	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	અનુપમા	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	વિદ્યા	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	ગૌરી	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

પારસી કોમનાં આ અભિનેત્રીનું મૂળ નામ કેખુશરુ અને અટક સચીનવાલા હતાં. શરૂઆતમાં 1948માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં. 1950માં એફ. આર. ઈરાનીની લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં ગયાં. આ સંસ્થા મુંબઈથી કોલકાતા ગઈ અને ત્યાં તેઓ મૂનલાઈટ થિયેટર્સમાં જોડાયાં અને 14 વર્ષ ત્યાં રહીને વિવિધ ઉર્દૂ-હિંદી નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. 1964માં ફરીથી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં. 'પૈસો બોલે છે' નાટકમાં ગૌરીની ભૂમિકામાં વિશેષ યશ મળ્યો. આ નાટકના 562 પ્રયોગ થયા. 'સામે પૂરે તરનારાને ડૂબવાનો ભય હોય નહિ' ગીત મશહૂર થયું. સ્વાસ્થ્ય કથળવાથી રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લેવી પડી.

◆ પન્નારાણી (જ. 25 જાન્યુઆરી 1940, આફ્રિકા)

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ મહારાષ્ટ્રીય. પિતા સોલિસિટર અને કુશળ વક્તા. પિતાનું સ્વાસ્થ્ય સારું નહિ રહેતું હોવાથી વડોદરામાં વસવાટ કર્યો. વિદ્યાર્થી-જીવનથી જ ચલચિત્રો અને નાટકો પ્રત્યે અનોખી ચાહના. અભિનયના આકર્ષણને લીધે ફરેદૂન ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થામાં વડોદરામાં 14 વર્ષની ઉંમરે પ્રવેશ મેળવ્યો અને નાટ્યકલાનું પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું. આ સંસ્થામાંનાં રાણી પ્રેમલતાને પન્નારાણી પ્રત્યે ખૂબ ચાહના હતી. તેમણે એવો બોધ આપ્યો કે કલાજગતમાં સિદ્ધિ મળે તો ખુશ થવું, પરંતુ નાટ્યકલાના સદાય વિદ્યાર્થી બનીને સતત નવું શીખવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું. પન્નાએ આ શબ્દોને જીવનમાં બરાબર ચરિતાર્થ કરવા સતત કોશિશ કરી.

પન્નારાણી

રાણી પ્રેમલતાની અચાનક તબિયત બગડવાથી ‘મોટા ઘરની વહુ’માં પન્નાએ મુખ્ય નાયિકાની ભૂમિકા ભજવી. પોતાની અભિનય-કુશળતા દાખવી, તે જોઈને રાણી પ્રેમલતાએ પણ પ્રસન્નતા દાખવી. આ નાટકના 100 પ્રયોગો થયા અને તેઓ પન્નારાણીના નામથી પ્રખ્યાત થયાં. બીજું નાટક ‘જાનમાં આવજો’ 1962માં ભજવાયું અને ખૂબ લોકપ્રિય થયું તેમજ તેના પણ 100 પ્રયોગો થયા. ‘પાનેતર’(30 જૂન, 1963)ના પણ 100 પ્રયોગો કરી શક્યું. વિવિધ નાટકોમાં સદૈવ સાધનાથી તેઓ ખૂબ સફળતા મેળવતાં રહ્યાં.

આજે (2002) 62મા વર્ષે પણ પન્નારાણીનો અભિનય સ્ફૂર્તિલો બની રહ્યો છે. અનેક નાટ્યસંસ્થાઓમાં નાટ્યકારોનાં વિવિધ વિષયનાં નાટકોમાં જુદા જુદા રસનાં પાત્રો ભજવી અભિનયકલાની નિપુણતા દાખવી.

‘અખંડ સૌભાગ્યવતી’, ‘કલાપી’, ‘કસુંબીનો રંગ’, ‘વેણીને આવ્યાં ફૂલ’, ‘નરસૈયાની હૂંડી’ જેવાં અનેક ગુજરાતી ચિત્રો તેમજ ‘પરિવાર’, ‘વિશ્વાસ’ અને ‘સંઘર્ષ’ જેવાં હિંદી ચિત્રો વગેરેમાં એમની સ્વયંસ્ફુરિત અભિનયકલા દીપી ઊઠી હતી. એમનાં નાનાં બહેન સરિતા પણ નામાંકિત અભિનેત્રી છે. દૂરદર્શનની જુદી જુદી શ્રેણીમાં એમના અભિનયની ઝલક જોવા મળે છે.

પન્નારાણીના અભિનયવાળાં અનેક નાટકોનાં 100 ઉપરાંત પ્રયોગો થયા છે. તેમણે 50 ઉપરાંત ગુજરાતી ચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો છે. તખ્તા સાથેનો તેમનો સંબંધ અતૂટ રાખ્યો છે.

આકર્ષક મુખાકૃતિ, સપ્રમાણ ઘાટીલો દેહ, રણકારભર્યો સ્પષ્ટ અવાજ, સ્વમાની પણ મિલનસાર સ્વભાવ, સદાય હસતો ચહેરો એ તેમના વ્યક્તિત્વની વિશેષતા છે અને તેમની કારકિર્દીની સફળતામાં એ મોટું જમા-પાસું નીવડ્યું છે.

◆ મનોરમા (જ. 1 જાન્યુઆરી 1935, મુંબઈ)

વીરપસલી	શાન્તિ	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ ‘ત્રાપજકર’	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમરકેસરી	પાંખડી	22 ફેબ્રુઆરી, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	રંજના	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	કામકળા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ (ભારવિ)	કલાવતી	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	કુંતા	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	શશિકલા	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	નિરંજના	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર દાદા જસરાજ	ધનકુંવર	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	તરલા	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સ્વાશ્રય	માધવી	22 જુલાઈ, 1954	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	રેણુકા	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	સ્મિતા	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	વસંત માલતી	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

મનોરમા

મુંબઈમાં જન્મ. માતા એ જમાનાનાં અવાકુ ચિત્રોમાં અભિનય આપતાં. નૃત્યમંડળીઓમાં કામ કર્યું. સિનેમા-નાટકના ક્ષેત્રથી પુત્રીને દૂર રાખવાની માતાની ઈચ્છા હતી. સંજોગવશાત્ મુંબઈના બાલીવાલા થિયેટરમાં માત્ર 8 વર્ષની ઉંમરે હિંદી નાટક ‘અન્યાય’માં બાળ-નટી ‘આશા’ની ભૂમિકા કરી. શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં જોડાયાં. થોડા સમય પછી તેઓ ચલચિત્રોની દુનિયામાં જોડાયા. ‘ભક્ત પૂરણ’ ચિત્ર માટે દિગ્દર્શક ચત્રભુજ દોશીએ તેમને એ માટે તૈયાર કર્યાં.

‘વીરપસલી’ નાટકના વડોદરામાં સળંગ 100 પ્રયોગ થયા.

માતાનું 1950માં અવસાન થયું. ઉત્તમલક્ષ્મીબહેનના શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને કાસમભાઈ મીર અને કચરાલાલ શિવરામ નાયકે તેમને નાટ્યકલાની તાલીમ આપી. મનોરમાની પ્રિય ભૂમિકા ‘પૈસો બોલે છે’માં વસંતમાલતીની છે. આ નાટકના 562 પ્રયોગો થયા.

શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જીવનનાં અમૂલ્ય વર્ષો ગાળી જે કીર્તિ કમાયાં તેમાં તેના મેનેજર મણિલાલ ભટ્ટ, મુકુંદભાઈ ગોરડિયા, ઉત્તમલક્ષ્મીબહેન તથા દિગ્દર્શક કાસમભાઈ મીરનો અગત્યનો ફાળો હોવાનું સ્વીકારાયું છે.

◆ મિસ મુસ્તરી

પરમભક્ત પ્રહલાદ	આહુતિ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	રમા	20 જાન્યુઆરી, 1945	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	શોભના	16 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
*ગર્ભસંસ્કાર	જડી	9 સપ્ટેમ્બર, 1945	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	સદા સોહાગણ	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આપણું ઘર પૃથ્વી	મંગળા	31 ઓગસ્ટ, 1945	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
*શેણી વિજાણંદ	શેણી	1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કળા મંડળ
સંત સુરદાસ	ચિંતામણિ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કળા મંડળ

અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	પિંગળા	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કળા મંડળ
* અગાઉનાં નાટકો				

વિશેષ વિગત :

મૂળ રંગમંચની નૃત્યાંગના. 1947માં આર્યનૈતિક અને 1948માં શ્રી ચેતન નાટક સમાજમાં અભિનય આપ્યો. અનેક નાટકોમાં નાયિકાની ભૂમિકા ભજવી.

◆ મુન્નીબાઈ (જ. 1901)

એક અબળા	નિરંજના	1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
મુંબઈની બદી	પરીન	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	ગુણિયલ	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	સાવિત્રી	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	રેવારાણી	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	જોસેફાઈન	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	સુરેખા	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	ચંદ્રાવતી	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સમરપ્રભા	શોભનગંગા	1938	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	સુનયના	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	સુમોહા	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	હંસા	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	દેવળદેવી	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કલંકિત કોણ ?	માલતી	17 ફેબ્રુઆરી, 1939	ચિમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કર્તવ્યપંથે	બકુલાદેવી	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ખાવિંદને ખાતર	દોલતબાઈ	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે દાદાની સાથે મુંબઈ આવ્યાં. ખુરશેદજી મહેરવાનજી બાલીવાલાની બાલીવાલા થિયેટ્રિકલ કંપનીના રંગમંચ પર 7 વર્ષની ઉંમરે 'સૈફ સુલેમાન' નાટકમાં 'માસુમા'ના પાત્રથી અભિનયનો આરંભ કર્યો અને તખ્તાની તાલીમ મેળવી.

1911માં દિલ્હી દરબાર વખતે ગંજાવર ખર્ચ કરી ખુરશેદજી બાલીવાલા શેઠે સંસ્થાને દિલ્હી બોલાવી. સંસ્થાની નાયિકા એકાએક સંસ્થા છોડી જતી રહી, ત્યારે મુન્નીબાઈએ માત્ર 11 વર્ષની વયે નાયિકાની ભૂમિકા ભજવી પોતાની અભિનય-શક્તિની પ્રતીતિ કરાવી. બાલીવાલા શેઠે પગાર રૂ. 10 મળતો હતો તેમાં વધારો કરીને રૂ. 125 કરી આપ્યો. ત્યાં 'હરિશ્ચંદ્ર', 'નૂરજહાં', 'ગોપીચંદ', 'આશક કા ખૂન', 'વિક્રમવિલાસ', 'લયલોનિહાર', 'કરીસ્મે કુદરત' વગેરે નાટકોમાં નાયિકાની ભૂમિકા ભજવી.

'હરિશ્ચંદ્ર' નાટકમાં સ્મશાનગૃહનો પ્રસંગ ખૂબ કરુણરસથી ભજવવામાં આવતો અને કહેવાય છે કે કેટલાક ભાવુક પ્રેક્ષકો તો નાટ્યગૃહ છોડીને જતા રહેતા. 'તારામતી' એ મુન્નીબાઈના જીવનની શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા મનાય છે.

પરદેશ જઈ આવેલા નીતિસેન નામના ધનવાન ગૃહસ્થે મુંબઈમાં રંગભૂમિની પ્રગતિ કરવા માટે 1921માં નાટક કંપની શરૂ કરી, તેમાં રૂ. 500ના માસિક પગારથી તેઓ જોડાયાં. મુંબઈમાં બૉમ્બે થિયેટરમાં 'રાણો પ્રતાપ', અને 'ચિંતામણિ' એક વર્ષ સુધી નાટકો ભજવ્યાં. પછી એ સંસ્થા બંધ પડી.

મુન્નીબાઈ

આ સંસ્થામાં એક પણ રૂપિયો લીધા વગર તેમણે કામ કર્યું.

1930માં કોલકાતાની ખ્યાતનામ નાટ્યસંસ્થા માદન થિયેટર્સમાં માસિક રૂ. 500ના પગારથી જોડાયાં.

1932માં દિલ્હીમાં 'સીતાવનવાસ' નાટક ભજવ્યું, એમાં સીતાની ભૂમિકામાં મુન્નીબાઈએ એક જ ગીતમાં 7 વખત વન્સ મોર મેળવ્યો હતો. નાટક જોવા આવેલા કેટલાક અમેરિકન પ્રવાસીઓના સૂચનથી અમેરિકનોએ મોકલેલ કંઠ્ય કસરત(vocal exercise)નો અભ્યાસ મુન્નીબાઈએ ખાસ ડોક્ટરો રાખીને પૂરો કર્યો. આ કસરતને પરિણામે જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષો સુધી તેમના કંઠની મધુરતા જરા પણ ઓછી થઈ ન હતી.

બાપુલાલ બી. નાયકની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં 1935માં ગયાં. ત્યાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો. 1939 સુધી આ સંસ્થામાં રહ્યાં.

મુન્નીબાઈના પતિ દારબશા ધનજીશા ખરાસે 1940માં ધ ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિક સંસ્થા મુંબઈમાં શરૂ કરી. 'પાકમદ પરીન', 'નિર્દોષ', 'ગામરેની ગોરી', 'રોશન', 'ભોળી ગુલ', 'બાપના શાપ', 'ફાંકડો ફિતૂરી', 'ચેરાગ' વગેરે નાટકોમાં પાત્રો ભજવ્યાં. આ સંસ્થાનાં કેટલાંક નાટકોમાં દિગ્દર્શન પણ કર્યું તેમજ ગીતોની રચના કરવા ઉપરાંત સંગીત આપ્યું. 1945થી અભિનયક્ષેત્રે નિવૃત્તિ લીધી.

એમના પતિ દારબશા ખરાસ શાસ્ત્રીય સંગીતના અભ્યાસી હતા. એમના અતિશય આગ્રહથી 1925માં મુન્નીબાઈએ સારંગપુરના મશહૂર સંગીતકાર લળફખાન પાસે અને પછી 1927માં મુરાદાબાદના જાણીતા સંગીતકાર મિયાં ખાદીમહુસેન પાસે શાસ્ત્રીય સંગીતનું શિક્ષણ લીધું. વળી મિયાં છમ્મુખાં તથા મિયાં નજરખાં જેવા ભારતભરમાં નામાંકિત ગવૈયા પાસે સંગીતની વિશેષ તાલીમ 7 વર્ષ સુધી લીધી.

તેઓ પોતાની જીભ પકડીને અતિ મધુર કંઠે ગાઈ શકતાં એ તેમની વિશેષતા હતી. એક રાગના આલાપને સળંગ 44 પળ સુધી ગાઈ શકવાનો વિક્રમ સ્થાપ્યો હતો. અમેરિકન ગાયિકાનો 22 પળ સુધીનો વિક્રમ હતો. એમની કર્ણમધુર ગાયકીની નામના યુરોપ સુધી પહોંચી હતી અને અમેરિકાની 3 સંગીતશાળાઓએ એમને પ્રમાણપત્રો આપ્યાં હતાં.

1932માં ઔદ્યોગિક પ્રદર્શનમાં શાસ્ત્રીય સંગીત માટે સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવ્યો, તે સમયે હિન્દુસ્તાનના સંગીતકારોએ એક પ્રમાણપત્ર આપીને જણાવેલું કે ‘અત્યંત મુશ્કેલ રાગરાગિણી પર પણ તેમણે સારો કાબૂ મેળવ્યો છે.’

14 નવેમ્બર, 1942ની રાત્રે ‘દિલ કી પ્યાસ’ નાટક ભજવવાનું હતું, ત્યારે નાટક શરૂ થવાના થોડા સમય પહેલાં જ ‘કૃષ્ણા’ની ભૂમિકા ભજવનાર રાણી પ્રેમલતા આવી શકશે નહિ એવા સમાચાર આવ્યા ત્યારે સંસ્થાના દિગ્દર્શક સોરાબજી કેરાવાલાના આગ્રહથી મુન્નીબાઈએ એક જ કલાકની તૈયારીમાં કૃષ્ણાનું પાત્ર ખૂબ જ કુશળતાપૂર્વક ભજવી બતાવ્યું.

મુન્નીબાઈ કહેતાં કે ‘નાટક એ નીતિની નિશાળ છે. નાટક જોવા આવનાર પ્રત્યેક પ્રેક્ષક કંઈ બોધપાઠ લઈને જાય છે.’ જીવનનાં 40 વર્ષ ઉપરાંત તેમણે નાટકોનાં અનેક પાત્રો પૂરી નિષ્ઠાથી ભજવ્યાં.

ખુરશેદજી મહેરવાનજી બાલીવાલાએ 1912માં રંગૂનની કોર્ટમાં મુન્નીબાઈને પોતાની માનસ પુત્રી તરીકે જાહેર કર્યાં હતાં. નાટ્યકલાનું શિક્ષણ પણ તેમણે ખુરશેદજી બાલીવાલા પાસેથી લીધું હતું. તેમણે ઉર્દૂ, હિંદી, મરાઠી, ગુજરાતી અને અરબી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો.

ગુજરાત રાજ્ય તરફથી 14 ઓગસ્ટ, 1964ના રોજ અમદાવાદના ટાઉનહોલમાં એમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આ ઉપરાંત તેમને અનેક ચંદ્રકો પ્રાપ્ત થયા હતા.

રંગભૂમિનાં તે એક નામાંકિત વ્યવસાયી અને આદરપાત્ર અભિનેત્રી હતાં.

◆ રાધિકારાણી (જ. 15 એપ્રિલ 1939, બેઝવાડા, આંધ્રપ્રદેશ)

સો ટચનું સોનું	બિંદુ	1963	તેરસિંહ ઉદેશી	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ
હીરામાણેક	ગોદાવરી	20 જૂન, 1966	તેરસિંહ ઉદેશી	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ
શરીકે હયાત (ઉર્દૂ)	નઝમા	1967	સી. એમ. હુન્નર	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ

વિશેષ વિગત :

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજથી અભિનયનો પ્રારંભ કર્યો. એફ. આર. ઈરાનીની સંસ્થાનાં ઉર્દૂ-ગુજરાતી નાટકોમાં પાત્રો ભજવ્યાં. ‘સો ટચનું સોનું’ નાટકના 1,217 પ્રયોગો થયા. અંદાજે 25 ગુજરાતી તથા હિંદી

ચલચિત્રોમાં નાયિકા તથા સહ-નાયિકાનો અભિનય આપ્યો. ચલચિત્ર અને રંગમંચની કલાનિપુણ અભિનેત્રી.

◆ રામધ્યારી

વીરપસલી	ચંચળ	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ભવના ફેરા	રશ્મિ	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આપણું ઘર પૃથ્વી	વત્સલા	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શંભુમેળો	સુનીતા	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સામે પાર	મહિમા	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	દુર્ગા	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	સુજાતા	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	યમુના	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ-જ્યોતિ	ઉમા	3 ઓગસ્ટ, 1950	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	વંદના	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	ગૌરી	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	શ્યામકુંવર	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	મંગળમયી	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	શારદા	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	હરકુંવર	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

જન્મ હૈદરાબાદના કપરગુંટા ગામમાં. મધુર કંઠની કુદરતી બક્ષિસ. પિતા સાથે નિત્ય મંદિરમાં જાય અને ભજનો ગાય. પિતા લિંગાયત બ્રાહ્મણ હોવાથી પરંપરા મુજબ શંકરપૂજા અને ભજનોથી નિર્વાહ કરતા. 8 વર્ષની ઉંમરે માતાનું અવસાન થવાથી, વિકટ સંજોગોમાં 1936માં હૈદરાબાદમાં સોહરાબ મોદીની ઉર્દૂ નાટકો ભજવતી નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયાં અને અંદાજે 3 વર્ષ તેમાં રહી નાટ્યવિષયક જાણકારી મેળવી. સોહરાબ મોદી ચિત્રજગતમાં જવાથી એમની સંસ્થા બંધ થઈ.

ઉર્દૂ, હિંદી, ગુજરાતી રંગભૂમિના મશહૂર ઉસ્તાદ માધવલાલ મનસુખરામ નાયક અને કેશવલાલ ખુશાલદાસ નાયકની ભાગીદારીવાળી સંસ્થા શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ(જિ. સાબરકાંઠા)માં જોડાયાં. આ સંસ્થાએ ઉર્દૂ, હિંદી નાટકો મહદ્અંશે ગુજરાત બહારના પ્રદેશોમાં ભજવ્યાં. એકાદ વર્ષ આ રીતે રહ્યાં પછી પોતાની માલિકીની આર. પી. નાટક કંપની શરૂ કરી, પણ થોડા સમય પછી રતલામમાં તે બંધ થઈ અને જાવરા સરકારની નાટક કંપનીમાં જોડાયાં, ખ્યાતનામ શાસ્ત્રીય સંગીતકાર અલાદિયાખાંસાહેબનાં શિષ્યા બન્યાં અને પદ્ધતિસર તાલીમ લીધી. નાટ્યકલા અને સંગીતની સાંગોપાંગ જાણકારી મેળવવાથી તેઓ નાટ્યજગતમાં સફળતા મેળવી શક્યાં.

રામધારી

1944માં પ્રાણજીવન ગાંધીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ વડોદરામાં શરૂ થઈ તેમાં જોડાયાં અને પ્રથમ વાર ગુજરાતી નાટકોમાં અભિનય આપવાનો પ્રારંભ કર્યો. સંસ્થાના દિગ્દર્શક વિહ્વલદાસ ભોજકે તેમને ગુજરાતી ભાષાની સંવાદ-છટાની તાલીમ આપી. સંસ્થાએ પરમાનંદ ત્રાપજકરરચિત સામાજિક નાટક ‘વીરપસલી’ 10 જૂન, 1944ના રોજ વડોદરામાં રજૂ કર્યું એમાં હાસ્ય વિભાગમાં ‘ચંચળ’નું પાત્ર વિહ્વલદાસ ભોજક સાથે ભજવ્યું. ‘વીરપસલી’ નાટક ખૂબ સફળ નીવડ્યું અને તેના સળંગ 100 પ્રયોગ થયા. ‘વીરપસલી’ નાટકના સંગીત-નિર્દેશક મોહન જૂનિયર સાથે લગ્નથી જોડાયાં. રામધારીને પ્રથમ ગુજરાતી નાટકથી જ યશ મળવાની શરૂઆત થઈ.

છોટાઉદેપુરના કાંતિલાલ અમથાલાલ શાહે મોહન જૂનિયરના સહકારથી 1945માં સૂરતમાં શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ શરૂ કરી તેમાં જોડાયાં. એકાદ વર્ષ પછી સંસ્થા બંધ થવાથી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતીમાં એક વર્ષ રહ્યા પછી 1947માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં. ફરેદુન ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થાઓ શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ અને રાણી થિયેટર્સનાં નાટકોમાં પણ ભૂમિકા કરી.

રામધારીના મધુર કંઠે ગવાયેલાં અને લોકચાહના પામેલાં કેટલાંક ગીતો : ‘ગુણીજન વાંચે ના ગઈ કાલ, આવતી કાલ વિચારે છે’ (‘વિમળજ્યોતિ’), ‘ઘડતર સૌનાં ઘડે છે વિધાતા તું કાં ઘડવા બેઠો’ (‘સોનાનો સૂરજ’), ‘પહેલું પાનું છે બાળપણ’ (ઉઘાડી આંખે), ‘કારણ જોતાં દુઃખનું મનને જડે નિદાન’ (‘ગુરુદક્ષિણા’), ‘ફરિયાદ કરે છે હરઘડી ઘડિયાળના ટકોરા’ (‘સોનાનો સૂરજ’), ‘જ્યાં ધીરે ધીરે દેહ બળે ને દુનિયાને દેખાય નહિ’ (‘સાવિત્રી’), ‘સદવિચાર સંસ્કાર બે ઊભા છે દરવાન’ (‘વૈભવના મોહ’).

પરપ્રાંતીય હોવા છતાં, આવાં ગુજરાતી ગીતો તથા વિવિધ મનોભાવોના સંવાદો તેઓ અત્યંત સાહજિકતાથી રજૂ કરીને ખૂબ પ્રશંસા મેળવી શક્યાં.

ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી યોજિત 4 માર્ચ, 1978ના રોજ અમદાવાદના જયશંકર ‘સુંદરી’ નાટ્યગૃહમાં રામધારીનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

◆ રાયરાણી પ્રેમલતા બલદેવ (જ. 1918 મુઝફરપુર જિ. બિહાર; અ. 22 ઓગસ્ટ 1959, મુંબઈ)

સચકી ફતેહ	નાયિકા	1935		કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
પતિભક્તિ	લીલાવતી	1935	પંડિતનારાયણપ્રસાદ ‘બેતાબ’	કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
અમરસિંહ રાઠોડ	સ્નેહલતા	1936	મણિલાલ ‘પાગલ’	કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
દિલ કી પ્યાસ	કૃષ્ણા	1936	આગા હશ્ર કાશ્મીરી	કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
તુર્કી હૂર	રશીદા	1937		કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
ઇન્દ્રસભા	ગુલફામ	1937		કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
નઈ દુલહન	નિર્મળા	1938	મુનશી દિલ લખનવી	કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
શીરી-ફરહાદ	શીરી	1938		કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
*લયલા-મજનૂ	લયલા	1938		કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની

*લયલા-મજનૂ	મજનૂ			કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની
આંખ કા નશા	કામલતા	1942	આગા હશ્ર કાશ્મીરી	ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની
દિલનાં દાન		24 જુલાઈ 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની
અનોખી પૂજા	અંજના	10 ફેબ્રુ., 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની
આશાનું ઘર	આશા	1946	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની
નંદનવન	સાધના		પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની
અબોલ હૈયા	ઇન્દિરા	1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની
* બેવડી ભૂમિકા કરી.				

વિશેષ વિગત :

રાયરાણી પ્રેમલતા

મૂળ નામ સિદ્ધેશ્વરી. શાળામાં જઈ શક્યાં નહિ પણ ઘેર બેઠાં ઉઠૂં, હિંદી અને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કર્યો. વાચનનો અતિશય શોખ તથા ગીત-સંગીત પ્રત્યે બેહદ ચાહના. એ સમયની મશહૂર અભિનેત્રી કજ્જનનું 'લયલા-મજનૂ' ચિત્ર જોયું. પ્રેમલતા પોતે પણ એ સમયે એક વ્યક્તિની લયલા બનીને માત્ર 16 વર્ષની વયે ઘેરથી ભાગીને કોલકાતા આવ્યાં હતાં. ચલચિત્રોમાં કામ કરવાની એમની તમન્ના હતી. આ સમયે કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની નાટકો ભજવી રહી હતી. અને તે સંસ્થાની અભિનેત્રી કજ્જન છૂટી થવાના સમાચાર મળવાથી તેઓએ પ્રયત્ન કરીને આ નાટ્યસંસ્થામાં પ્રવેશ મેળવી લીધો. સંસ્થામાં ભજવાતાં નાટકોનો બારીકાઈથી અભ્યાસ કર્યા પછી ૩થી 4 મહિના પછી 'સચકી ફતેહ' નાટકમાં નાયિકાની ભૂમિકા મેળવી શક્યાં. 'સચકી ફતેહ' નાટકમાં તેમણે રાણી પ્રેમલતાના નામે અભિનય આપ્યો. આ નાટકની વિશેષતા એ હતી કે એમાં પુરુષપાત્ર સહિત તમામ પાત્રો ભજવનાર બધી સ્ત્રીઓ જ હતી. પ્રથમ નાટ્યપ્રવેશનાં પ્રારંભિક ક્ષોભ અને

ગભરામણ દૂર થયા પછી તેઓ પ્રથમ પ્રયોગ ભજવી શક્યાં. સંસ્થાના બીજા નાટક 'પતિભક્તિ'માં લીલાવતીનું પાત્ર પણ સારી રીતે ભજવી શક્યાં.

કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપનીએ લાહોર, બલુચિસ્તાન, કોટા, સક્કર, કરાંચી વગેરે મોટાં શહેરોમાં નાટકો ભજવ્યાં. તેમાં રાણી પ્રેમલતા વિવિધ નાટકોમાં નાનીમોટી ભૂમિકાઓ ભજવતી હતી. 'નઈ દુલહન' નાટકમાં નિર્મળાના પાત્રના ઉમદા અભિનય બદલ ઉત્તરપ્રદેશના તે સમયના રાજ્યપાલે સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો હતો. 'ચિત્રપટ'ના સ્થાપક સ્વ. નગીનલાલ શાહની સ્મૃતિમાં આપવામાં આવતો નગીનલાલ શાહ ચંદ્રક અને શ્રી દેશી નાટક સમાજના માલિકની યાદગીરી રૂપે અપાતો હરગોવિંદદાસ સુવર્ણચંદ્રક પણ અભિનય-કૌશલ્ય બદલ તેમને મળ્યો હતો.

1936માં ફરેદૂન ઈરાની સાથે પરિચય થવાથી 1946માં એમની સાથે લગ્નથી જોડાયાં.

1942માં 'ધ ખટાઉ થિયેટ્રિકલ કંપની'એ રજૂ કરેલા 'આંખ કા નશા'માં 'કામલતા' વેશ્યાનું પાત્ર અત્યંત નિપુણતાથી ભજવવાથી મળેલી ખ્યાતિથી ચિત્રજગતમાં પણ તેમની નામના વધી.

ફરેદૂન ઈરાનીએ શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ શરૂ કરીને મુંબઈ, અમદાવાદ, ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રનાં મોટાં

શહેરોમાં ગુજરાતી નાટકો ભજવ્યાં. કવિ રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ, મુન્નીબાઈ, ચંપકલાલા તથા અમૃત જાની જેવાના પ્રોત્સાહનથી પ્રથમ ગુજરાતી નાટક 'દિલનાં દાન' સફળતાપૂર્વક રજૂ કરી શક્યાં. મુંબઈમાં વિક્રમ મહોત્સવના ઉજવણી પ્રસંગે 'પૃથ્વીરાજ' નાટકના એક દશ્યમાં કવિ ચંદના પાત્રમાં સોહરાબ મોદી અને સંયુક્તાના પાત્રમાં રાણી પ્રેમલતા રજૂ થયાં હતાં.

તેમણે 'ઇન્દ્રસભા'માં પુરુષ પાત્ર મુલકમા અને 'લયલા-મજનૂ'માં મજનૂનું પાત્ર ભજવી અનોખી અભિનય-નિપુણતા દાખવી. વળી તેઓ પરપ્રાંતીય હોવા છતાં શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા સુંદર રીતે બોલીને નમૂનેદાર દક્ષતા દાખવી. શાંત, સ્વમાની, સાદાં, નિરભિમાની, સદાય મૃદુભાષી અને હસમુખો સ્વભાવ ધરાવનારાં આ અભિનય-રાણીએ ગુજરાતી નાટ્યજગતમાં ગૌરવવંતું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

તેમની કારકિર્દીના સૌથી યશસ્વી સમયે જ તેમનું અવસાન થયું અને એ નિમિત્તે 28 ઓગસ્ટ, 1959ના રોજ મુંબઈના ભાંગવાડી થિયેટરમાં સરદાર ચંદુલાલ શાહના પ્રમુખપદે શોકસભા યોજવામાં આવી હતી. એમની વાદગીરી રૂપે દર વર્ષે ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ-જગતમાં 'રાણી પ્રેમલતા એવોર્ડ' આપવામાં આવતો હતો.

◆ રૂપકમલ (જ. 28 નવેમ્બર 1938)

વૈભવના મોહ	મંજુકુમારી	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	કિરણમયી	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉઘાડી આંખે	સુભદ્રા	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	વર્ષા	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	કુસુમ	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	રાજબા	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	શીલા	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	શુભલક્ષ્મી	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
હૈયાની હકૂમત	નાજુ	11 ઓક્ટોબર, 1954	સોપિબ અ. કલ્યાણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળ જ્યોતિ	શશીકલા	15 જાન્યુઆરી, 1954	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	અસ્મિતા	4 માર્ચ, 1965	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	સુલોચના	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં થોડો સમય રહ્યાં પછી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને નિષ્ઠાપૂર્વક જુદાં જુદાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. સુરીલા કંઠથી સારી ચાહના અને આદર પામ્યાં. 'બંધ આંખનાં અજવાળાં'માં અસ્મિતા અને 'પૈસો બોલે છે'માં સુલોચનાનો અભિનય ખૂબ વખણાયો.

રાધિકા રાણી

રૂપકમલ

◆ સરસ્વતીબાઈ (જ. 1925, કાનપુર)

દિલનાં દાન	સુનીતા	27 એપ્રિલ, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	ધખટાઉ ઓલફેડ ડિયેટ્રિકલ કંપની
હૈયાનાં હેત	કમળા	5 ફેબ્રુઆરી, 1944	મણિલાલ 'પાગલ'	ધખટાઉ ઓલફેડ ડિયેટ્રિકલ કંપની
અનોખી પૂજા	વિલાસિની	10 ફેબ્રુઆરી, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધખટાઉ ઓલફેડ ડિયેટ્રિકલ કંપની
વૈભવના મોહ	સુકન્યા	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	મહામાયા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	અંજલિ	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	બીજકુંવર	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	લજ્જા	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	શકુંતલા	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	મંદાકિની	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમુદ્રગુપ્ત	દત્તાદેવી	29 જૂન, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જીવનદીપ	તુલસી	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	અચલા	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સરસ્વતીબાઈ

વિશેષ વિગત :

પિતા એસ. બી. બાજપાઈ. મૂળ નામ વિદ્યા. કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં લાહોરમાં રંગમંચ પર અભિનયનો પ્રારંભ કર્યો. ઉર્દૂ નાટક ‘નઈ દુલહન’માં શીરીનું પાત્ર ભજવ્યું. અહીં અભિનયકલાનું પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધું. બાબુ માણિકલાલની મૂનલાઈટ થિયેટર્સ, એફ. આર. ઈરાનીની સંસ્થાના ‘દિલકી પ્યાસ’માં મનોરમા તથા ‘સુરદાસ’ નાટકમાં ‘રંભા’ના પાત્રમાં મુંબઈમાં અભિનય આપ્યો ત્યારે તેમનું નામ સરસ્વતીદેવી રાખવામાં આવ્યું. આ સંસ્થાએ પ્રથમ ગુજરાતી નાટક પ્રફુલ્લ દેસાઈનું ‘અનોખી પૂજા’ રજૂ કર્યું એમાં વિલાસિનીની ભૂમિકા 75 પ્રયોગ સુધી ભજવી.

નકુભાઈ શેઠની આર્યનૈતિક, ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિક, મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ, ધ ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટર્સ, માસ્તર અશરફખાન સ્થાપિત ગુજરાત કલામંદિર, અભિનયભારતી તથા અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં.

ખ્યાતનામ સંગીતકાર માસ્તર છૈલાજી સોલંકી સાથે લગ્નથી જોડાયાં. માલિકીની 3 નાટ્યસંસ્થાઓ કરી. શ્રી સરસ્વતી કલામંદિરે કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટનું ‘પીળું એટલું સોનું નથી’ અને દીપક થિયેટર્સ પ્રફુલ્લ દેસાઈનું નાટક ‘ખોળાનો ખૂંદનાર’ રજૂ કર્યું તેમજ ભારત નાટ્ય સમાજ મુંબઈમાં

શરૂ કરી. કવિ મનસ્વી પ્રાંતિજવાળા રચિત ‘આવતી કાલ’ અને પ્રફુલ્લ દેસાઈનું ‘આરતીના દીવા’ નાટકો રજૂ કર્યાં.

નાટ્યતપ્તા પર યશ મળ્યો હતો. ચલચિત્રોની દુનિયામાં પણ પ્રવેશ કર્યો. કારદાર પ્રોડક્શનના ‘પહેલે આપ’, ‘ગીત’, ‘સંજોગ’ તથા અન્ય હિંદી ચિત્રો તેમજ ગુજરાતી ચિત્રો ‘હોથલ પદમણી’, ‘સાવકી મા’, ‘જનેતા’, ‘ગુણસુંદરી’ વગેરેમાં જવાબદારીવાળાં પાત્રો ભજવ્યાં. રૂપેરી પરદા પર પણ નામ ગાજતું કરી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને પોતાની અભિનયકલાને દીપાવી.

સરસ્વતીદેવી પરપ્રાંતનાં હતાં. છતાં ગુજરાતી નાટકોમાં એમની શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા સાંભળીને તેઓ ગુજરાતી છે એમ જ લાગતું.

ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા 30 સપ્ટેમ્બર, 1973ના રોજ ગાંધીનગરમાં સરસ્વતીદેવીનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

એમની પુત્રી ઉષા સોલંકી પણ ચલચિત્રોમાં તથા રંગમંચ પર અભિનય આપી રહી છે.

◆ સુશીલા (જ. 1939, લીલિયા (જિ. અમરેલી, સૌરાષ્ટ્ર; અ. 1979)

જીવનદીપ	લીલી	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી જ. ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુવર્ણયુગ	મિનાક્ષી	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રવણકુમાર	શશિકલા	2 ફેબ્રુઆરી, 1957	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારલક્ષ્મી	સરલા	4 માર્ચ, 1958	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

માયા ને મમતા	સુશીલા	1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	-	4 માર્ચ, 1965	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	લીલા	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાસુના વાંકે	ઈન્દુમતી	7 એપ્રિલ, 1971	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

દિગ્દર્શક કાસમભાઈ મીર પાસે નાટ્યકલાનું શિક્ષણ લીધું. શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં રહ્યાં. અનેક જૂનાં નાટકોમાં ભૂમિકા કરી. અગાઉના નાટક ‘સજ્જન કોણ ?’માં અશરફખાન સાથે પાત્ર ભજવ્યું. ‘માયા ને મમતા’ નાટકમાં સુશીલાના પાત્રમાં પ્રથમ ગામડાની નારી અને પછી શહેરની ફેશનેબલ યુવતી એમ બે પ્રકારનો અભિનય કર્યો. ‘પૈસો બોલે છે’ નાટકના 547 પ્રયોગો થયા.

ચંદ્રહાસ ઝવેરીની સંસ્થા, શ્રી છોટુ નાટક સમાજ (મુંબઈ)માં અભિનય આપ્યો. નાની નાટ્ય સંસ્થાઓમાં કામ કર્યું. મહદ્ અંશે હાસ્યરસિક પાત્રો ભજવ્યાં છે.

◆ હંસા (જ. 1938)

સંસ્કારલક્ષ્મી	યશવંતી	1959	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહમંદિર	યશવંતી	1961	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

એમનાં મોટાં બહેન નીલમ રંગભૂમિક્ષેત્રે અભિનેત્રી હતાં અને તેથી તેઓ પણ અભિનયક્ષેત્રે પ્રવેશવા પ્રેરાયાં. એફ. આર. ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થામાં 1950માં જોડાયાં. સંસ્થા ફોલકાતા ગઈ. ઉર્દૂ તથા હિંદી નાટકોમાં હાસ્યરસની નાની ભૂમિકાઓ ભજવવાની શરૂઆત કરી. મૂનલાઈટ થિયેટર્સ કોલકાતામાં જોડાયાં અને નૃત્યકલાની તાલીમ લીધી. સંસ્થાએ બિહાર, આસામ, નેપાળ વગેરે સ્થળે નાટકો રજૂ કર્યાં. ઉર્દૂ, હિંદી, પંજાબી, મારવાડી જેવી વિવિધ ભાષાઓનાં નાટકોમાં અભિનયનિપુણતા દર્શાવી. ‘વિષ્ણુ ભગવાન’ના પાત્રમાં તેઓ સારી ખ્યાતિ પામ્યાં; પુરુષ-પાત્રની આવી ભૂમિકા અનન્ય બની રહી.

1958માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને પ્રથમ વખત ગુજરાતી નાટકમાં અભિનય આપ્યો. પ્રફુલ્લ દેસાઈના ‘સંસ્કારલક્ષ્મી’ નાટકમાં યશવંતીના પાત્રમાં પ્રાણવાન અભિનય આપ્યો અને ગુજરાતી નાટકોમાં પણ સફળતા મેળવી. 1961માં ‘સ્નેહમંદિર’માં વૃદ્ધ સ્ત્રીના અસરકારક અભિનયના પરિણામે એ નાટકના 100 પ્રયોગ થઈ શક્યા. સંસ્થાએ હંસાની અભિનયકલાની કદર રૂપે 1969માં ‘સંસ્કારલક્ષ્મી’ની લાભરાત્રી યોજી હતી.

પારસી હોવા છતાં એમના અભિનય અને સંવાદોમાં ગુજરાતીની સ્વાભાવિક છટા ઊપસી આવતી.

આ નિપુણ અભિનેત્રીએ રંગમંચ પરથી સ્વેચ્છાએ નિવૃત્તિ લીધી.

◆ હીરાબાઈ

સુખી કે દુઃખી	પુષ્પા	29 માર્ચ 1937	પરમાનંદ ‘ત્રાપજકર’	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભાવના બી. એ.	સુહાસિની	1940	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

હંસાકુમારી	લલના	24 ઓક્ટોબર 1940	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	તારા	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ડીરાબાઈ

વતન પોરબંદર, મૂળ નામ ચંપા. જ્ઞાતિએ નાગર બ્રાહ્મણ. બાલ્યકાળમાં માતા-પિતાનું અવસાન થયું. પાલક પિતાએ રૂપિયા લઈને લગ્ન કરાવી નાખ્યાં. મુંબઈમાં પતિનો ભયંકર ત્રાસ હોવાથી ઘેરથી ભાગી ગયાં. કોહીનૂર ચિત્ર સંસ્થાના સહકર્મચારીને સંસ્થાના ભાગીદાર દ્વારકાદાસ સંપતની મુલાકાત કરાવી અને અહીં એમને ચિત્રજગતમાં સ્થાન મળ્યું.

ઉદયશંકર પાસે મણિપુરી અને કાલકા બિન્દાની પાસે કથક શીખ્યાં. જાલબાવા નૃત્ય મંડળીમાં લઈ ગયાં. વિવિધ કંપનીઓના ઉપક્રમે રંગૂન, હૈદરાબાદ, બેંગાલુરુ, કોલંબો, સિકન્દરાબાદ, કોચિન, કોઈમ્બતુર, મુંબઈ, અમદાવાદ વગેરે મોટાં શહેરોમાં ચલચિત્રના મધ્યાંતર સમયે નૃત્યનો કાર્યક્રમ લગભગ 10 વર્ષ સુધી રજૂ કરતાં રહ્યાં. રાજમહારાજાઓ અને શ્રીમંતવર્ગમાં એમના નૃત્યના કાર્યક્રમ રજૂ થતા અને એક વખતના કાર્યક્રમના એમને ત્યારે રૂ. 100 મળતા હતા. તેમને પુષ્કળ માન-સન્માન મળ્યું હતું.

કોહીનૂર ફિલ્મ સંસ્થામાં અંદાજે 14 ઉપરાંત અવાક અને સવાક ચિત્રોમાં તથા ઇમ્પીરિયલ ફિલ્મ કંપની અને અન્ય ચલચિત્ર-સંસ્થાઓનાં ચિત્રોમાં પણ કૌશલ્ય દાખવ્યું. ગુજરાતી ચિત્ર 'ગાડાનો બેલ'માં પણ અભિનય આપ્યો. ચિત્રજગતના અભિનેતા બિપિન મહેતા સાથે પરિચય થયેથી લગ્નથી જોડાઈ ગયાં.

શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ ઉપરાંત એફ. આર. ઈરાની અને શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

'હંસાકુમારી' નાટકમાં 'લલના'ના હાસ્યરસિક પાત્રમાં 'મને કહેતું આખું ગામ લલના લટકાળી' અને 'સાહબો મારો ગુલાબનો છોડ' તેમજ 'ભાવના બી.એ.'માં સુહાસિનીની ભૂમિકામાં 'મારા નયનોમાં નાચે છે મોર, સાજન નાચે છે મોર' વગેરે ગીતોને પુષ્કળ વન્સમોર મળતા.

ડીરાબાઈના પતિ બિપિન મહેતાનું 9 માર્ચ 1969ના રોજ ભાવનગરમાં હૃદયરોગના હુમલાથી અવસાન થયું.

ગુજરાત સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી દ્વારા અમદાવાદમાં 23 સપ્ટેમ્બર 1978ના રોજ તેમજ અમદાવાદ મહાનગર પાલિકા દ્વારા ડીરાબાઈનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

એક જમાનાની ચલચિત્ર તથા રંગમંચની મશહૂર અભિનેત્રી જીવનનાં પાછલાં વર્ષો કંગાળ પરિસ્થિતિમાં પસાર કરતાં અવસાન પામ્યાં.

અભિનેત્રીઓ - 2

◆ અનુરાધા

વીરદાદા જશરાજ	બિજલ	26 માર્ચ 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
------------------	------	------------------	---------------------	---------------------

◆ ઈન્દુબાળા

* વડીલોના વાંકે	રેણુ	19 મે, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	જ્યોતિ	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* અગાઉનું નાટક				

◆ જોહરાબાઈ

પરમભક્ત પ્રહલાદ	મહારાણી	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લક્ષ્મીના લોભે	માનવતી	20 ઓક્ટોબર, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આજની દુનિયા	રંજના	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (1955), રૂપ કલાકેન્દ્ર (1956) તથા શ્રી મનહર નટકલા મંડળ (1963) વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. ઉર્દૂ નાટક 'આંખ કા નશા'(1955)માં ભૂમિકા કરી.

◆ દેશમુખ વત્સલા શ્રીધર

વીરપસલી	પ્રેમલીલા	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમય સાથે	સુધા	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગાડાનો બેલ	ચિત્રા	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ નિર્મળા

* કાદરબક્ષ મકરાણી	મિસિસ હમ્ફ્રી	1931	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	કલ્યાણી	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	માકબાઈ	4 નવેમ્બર, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	ઉર્વશી	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* અગાઉનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

1951માં ચીમનલાલ મારવાડીની શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ, 1957માં શ્રી સુબોધ નાટ્ય નિકેતન (મુંબઈ) વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

◆ પ્રેમીલા

ભવના ફેરા	ભારતી	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વિમળ જ્યોતિ	પારુ	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	ભામિની	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	રાધા	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1944માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ, ચંદ્રલાસ ઝવેરીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ, શ્રી ચેતન નાટક સમાજ, વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની વગેરે નાટ્ય-સંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં. રંગભૂમિના ખ્યાતનામ કલાકાર ચીમન ('સંજય') સાથે લગ્નથી જોડાયાં. એમની પુત્રી કિરણ પણ અભિનેત્રી છે.

◆ ફૂલકુમારી

હસ્તમેળાપ	મીનાક્ષી	19 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	વૃંદા	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

જામનગરમાં વજુભાઈ વડોદરિયાની સંસ્થા શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજે દામુ સાંગાણીનું 'રાણકદેવી' નાટક રજૂ કર્યું જેના સળંગ 65 પ્રયોગ થયા હતા. આ નાટકમાં પ્રહસન વિભાગમાં નાયિકાની ભૂમિકા કરી. પ્રહસન-પાત્રો સુંદર રીતે ભજવતાં.

◆ ભાનુમતી

ભવના ફેરા	ચંદ્રિકા	19 મે, 1945	દામોદર સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
-----------	----------	-------------	----------------	--------------------------

વિશેષ વિગત :

શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ (1942), આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની, જનતા નાટક સમાજ (1955), શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ (1963) તથા શ્રી વિજય નાટક કંપની વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં અભિનય કર્યો.

◆ મિસ મણિ

બ્રહ્મતનૈયા	માલણ	1921	જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
દામાજી	સવિતા	1921	ચત્રભુજ ભીમજી	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં પ્રથમ અભિનેત્રી તરીકે 1921માં આવ્યાં. રંગમંચના જાણીતા કલાકાર લાલજી નંદા પાસેથી નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યાં.

◆ મોહિનીબાઈ

આર્ય અબળા	વિમળા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી પ્રભાવ (હિંદી)	મહાદેવી	1 જુલાઈ, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રણસંગ્રામ	લલિતા	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

1951માં શ્રી દેશોદય નાટક સમાજમાં રંગમંચે અભિનય કર્યો. 1933માં રંગમંચ પર આવ્યાં તે પહેલાં કૃષ્ણ ફિલ્મ કંપનીનાં ચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો હતો.

◆ રાધા

હસ્તમેળાપ	ચંબેલી	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	પંડિત અંબાલાલ માનચંદ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	--------	-------------------	----------------------	-------------------------------

વિશેષ વિગત :

ચંદ્રહાસ ઝવેરીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત અને 1943માં દોરાબજી ધનજીશા ખરાસની ધ ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિક (મુંબઈ) અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો.

◆ વર્મા મંજુશ્રી

વહુને વોટ આપો	વિચિત્રલેખા	1983	પ્રકાશ દાણી	શ્રી નવરંગ કલા મંદિર
ઢોલામારુ	મારવણ	1986	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
કંકુનો રંગ કાળો	સુશીલા	1986	સંજય વર્મા 'અંગાર'	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
પિયુ ગયો પરદેશ	સુશીલા	1987	સંજય વર્મા 'અંગાર'	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
મહિયરની ચૂંદડી	ચંદ્રા	1987	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
સોનામાં સુગંધ	પુષ્પા	1987	પ્રકાશ દાણી	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ

◆ વીણાકુમારી

હસ્તમેળાપ	સરલા	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	પંડિત અંબાલાલ માનચંદ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરિયાવર	છાયા	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

1947માં ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજકની શ્રી ચેતન નાટક સમાજ, 1954માં એફ. આર. ઈરાનીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી.

◆ શારદાબાઈ

દૈવી સંકેત	રેવતી	12, સપ્ટેમ્બર 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	રૂખી	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની સંસ્થા શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજમાં 13 વર્ષ રહ્યાં. સોહમ્ નાટક સમાજ અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી.

◆ શોભાદેવી

ગર્ભસંસ્કાર	ઉર્વશી	25 જુલાઈ, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-------------	--------	----------------	----------------------	-------------------------------

વિશેષ વિગત :

1955માં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ અને 1972માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં રહ્યાં.

◆ સગુણાદેવી

મંગલમૂર્તિ	મોહિની	1955	મધુસૂદન આચાર્ય	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
------------	--------	------	----------------	---------------------------------

વિશેષ વિગત :

એફ. આર. ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થાઓ કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની તથા શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજનાં નાટકોમાં નાયિકાની યાદગાર ભૂમિકાઓ કરી. એમની પુત્રી અરુણા ઈરાની રંગમંચ અને સિનેક્ષેત્રમાં નામાંકિત અભિનેત્રી તથા ચિત્રનિર્માત્રી પણ છે.

◆ સલામતબાઈ

ન્યાયી નરેશ	આજુબા	23 સપ્ટે., 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	વિલાસવતી	3 ઓક્ટો., 1938	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિનેમાની સુંદરી	વાયોલેટ	28 ઓક્ટો., 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાજાધિરાજ	ભવાની	2 ડિસેમ્બર, 1938	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન પંજાબ. 1935માં આણંદજી પંડ્યાની શ્રી હિન્દ નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને વિવિધ ભૂમિકા ભજવી. ઉર્દૂ-ગુજરાતી નાટકો ભજવવા પોતાની માલિકીની સલામત થિયેટ્રિકલ કંપની શરૂ કરી. 'લયલા-મજનૂ' અને 'શીરી-ફરહાદ' ઉર્દૂ નાટકો રજૂ કરી ખ્યાતિ મેળવી. ગુજરાતી નાટકો 'પૃથ્વીરાજ', 'સિરાજુદૌલા', 'માલવપતિ' ભજવી એમાં પણ સારી નામના મેળવી. સંસ્થાએ રાજકોટ, મોરબી, જેતપુર અને કચ્છમાં નાટકો ભજવ્યાં. કચ્છમાં જ એમની સંસ્થા બંધ થઈ.

ઉદ્દૂ રંગમંચનાં નામાંકિત અભિનેત્રી.

◆ સુલોચના

ગર્ભશ્રીમંત	લીલી	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	કેતકી	15 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	વીણા	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*માલવપતિ	બંસરી	6 એપ્રિલ, 1950	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળજ્યોતિ	લવંગી	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*સમરકેસરી	હંસી	22 ફેબ્રુઆરી, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	ગિરિબાળા	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	ચંદ્રકળા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* અગાઉનાં નાટકો

વિશેષ વિગત :

1934માં શ્રી રણજિત નાટક સમાજ, 1943માં ઓમકાર નાટક સમાજ, 1954માં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, 1955માં જનતા નાટક સમાજ તથા 1960માં ઉષા કલા મંદિરનાં નાટકોમાં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં.

◆ સ્નેહલતા

*કાદરબક્ષ મકરાણી	મિસિસ સ્કોટ	1931	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	લાખાબાઈ	4 નવેમ્બર, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* અગાઉનું નાટક				

વિશેષ વિગત :

1956માં ભારત નાટ્ય સમાજ (મુંબઈ), 1957માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ, 1964માં શ્રી સરસ્વતી કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ) વગેરે સંસ્થાઓમાં ભૂમિકા કરી.

અભિનેત્રીઓ - 3

◆ અપ્તરીબાઈ મહેરવાન ('મજનૂ')

ઉર્દૂની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં રંગમંચ પર ભૂમિકાઓ ભજવી અને ત્યાં તેમને નાટ્યસંસ્કાર સાંપડ્યા. ઇન્દોરની ફકીરચંદ એન્ડ કંપનીની નાટ્યસંસ્થામાં જોડાયાં. ત્યાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો. ઉર્દૂ નાટક 'લયલા- મજનૂ'માં મજનૂની ભૂમિકા અત્યંત સફળતાપૂર્વક ભજવી. આ સંસ્થાના કલાકાર મહેરવાન મીરના પરિચયમાં આવ્યાં અને 1951માં ઇન્દોરમાં એમની સાથે લગ્નથી જોડાયાં.

અંબાલાલ વીરચંદ નાયક અને ત્રિભુવનદાસ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજમાં જોડાયાં અને 'લયલા-મજનૂ'માં મજનૂનો ભાવવાહી અભિનય આપ્યો.

અલાઉદ્દીન મિસ્ત્રીની નાટ્યસંસ્થા મહારાષ્ટ્રમાં હતી તેમાં જોડાયાં. ત્યારબાદ કલાકાર ગુણવંતરાય જોશીની શ્રી ઉદય નાટક સમાજ, વ્રજલાલ પાંચોટિયાની

શ્રી વિજય નાટક કંપની, નથુરામ શર્માની શ્રી છત્રછાયા નાટક સમાજ તથા બળદેવપ્રસાદ હીરાલાલ નાયકની શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજમાં રહ્યાં અને વિવિધ નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી.

અંજાર (કચ્છ)માં પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી રાગિણી કલાકેન્દ્ર શરૂ કરી, આ સંસ્થાના સંચાલક અંબાલાલ વીરચંદ નાયક હતા. ઉર્દૂ નાટકો 'લયલા-મજનૂ' ઉપરાંત 'શીરી ફરહાદ' (ઉર્દૂ) તથા 'શ્રીમતી મંજરી' (હિંદી), 'માલવપતિ મુંજ', 'રા'નવઘણ', 'રાજા ભરથરી', 'એક અબળા', 'રાણકદેવી', 'ગરીબ કન્યા', 'ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું', 'પૈસો બોલે છે' વગેરે નાટકોમાં અભિનય આપ્યો.

એમની 3 પુત્રીઓ - રાગિણી, હેલન તથા રૂપાએ પણ અભિનેત્રીની કારકિર્દી અપનાવી. 'લયલા-મજનૂ'માં પુત્રી રાગિણી લયલાની ભૂમિકા ભજવતી અને અપ્તરીબાઈ મજનૂની ભૂમિકા કરતાં અને એ ભૂમિકા ભજવવા માટે વાંકડિયા વાળ સેટ કરવા માટે 3 કલાકનો સમય લેતાં હતાં.

પુત્રીઓ પરણાવી દીધી અને વૃદ્ધાવસ્થામાં આંખનું તેજ જતું રહેવાથી પોતાની માલિકીની સંસ્થા બંધ કરવી પડી.

માલિકીની સંસ્થા બંધ થયા પછી કચ્છના ભુજ તાલુકામાં કેરા ગામમાં ત્યાંના ગામવાસીઓના સહકારથી ગુલામઅલી શાહ પીરની દરગાહમાં વગર ભાડાની ઓરડીમાં રહ્યાં.

અભિનેત્રી માટે સ્ત્રી-ભૂમિકા સફળતાપૂર્વક ભજવવી એ સ્વાભાવિક છે, અભિનેત્રી માટે પુરુષ-પાત્રમાં કુશળતાપૂર્વક સાહજિક અભિનય આપવો એ કપરું કામ છે. એ રીતે અપ્તરીબાઈએ 'મજનૂ'ની ભૂમિકા સફળતાપૂર્વક ભજવીને ગૌરવભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

પાછલી અવસ્થામાં આવકનું સાધન ન હતું અને પતિ મહેરવાનને હૃદયના વાલ્વની તકલીફ થઈ હતી. વળી તેમને પોતાને ગળામાં મોટી ગાંઠ થઈ. આવી કરુણાજનક પરિસ્થિતિમાં ગરીબાઈમાં અંદાજે 1995માં તેમનું અવસાન થયું.

◆ ઇન્દુ

1948માં ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજકની શ્રી ચેતન નાટક સમાજનાં નાટકો 'સંત કસોટી યાને સુરદાસ', 'સુભાષ બોઝ', તથા શ્રી એફ. આર. ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થાઓ શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ, 1959માં શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્રનાં 'જેવાતેવા નથી હો', 'મારે નથી પરણવું', 'મોંઘાં મિલન', 'ખોટો રૂપિયો' વગેરે નાટકોમાં ભૂમિકાઓ કરી.

◆ ઈરાની અરુણા ફરેદૂન

અરુણા ઈરાની

તેમના પિતા ફરેદૂન ઈરાનીએ ઉર્દૂ, હિંદી અને ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાઓ કોરિન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપની, શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ, રાણી થિયેટર્સ, શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનું લાંબા સમય સુધી સંચાલન કર્યું હતું. રંગમંચ પર અરુણાને અભિનયકલાની પદ્ધતિસર તાલીમ આપવામાં આવી. બાળભૂમિકાથી અભિનયકારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો. પિતાની સંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અનેક પ્રકારની ભૂમિકાઓ કરી. માતા સગુણાની રંગમંચનાં નામાંકિત અભિનેત્રી હતાં અને ઘરની સંસ્થાનાં નાટકોમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવતાં હતાં.

અરુણાએ ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં અનેક પ્રકારની ભૂમિકા કરી. વીરરસ, કરુણ અને હાસ્યરસનો વિવિધ પ્રકારનો અભિનય આપ્યો અને ગુજરાતી ચલચિત્રોનાં સફળ અને લોકપ્રિય અભિનેત્રી તરીકે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

જીવનના ચાર દસકા સિને જગતમાં વિતાવ્યા. 6 ગુજરાતી ચલચિત્રોનું નિર્માણ અને દિગ્દર્શન કર્યું. ગુજરાતી-હિંદી ચિત્રો સહિત તેમણે અંદાજે 500 ચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો.

શ્રેષ્ઠ અભિનય માટે 2 ફિલ્મફેર એવોર્ડ, 1 સ્ક્રીન એવોર્ડ તથા સ્ક્રીનનો લાઇફ ટાઇમ એચિવમેન્ટ એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયા છે.

◆ ઓઝા સરોજ

જ. 5 ડિસેમ્બર 1937. કમલ કલાકેન્દ્ર - મુંબઈ તરફથી દામુ સાંગાણીના 4 માર્ચ, 1965ના રોજ રજૂ થયેલા સામાજિક નાટક 'રૂપિયાની રામાયણ'માં અભિનય આપ્યો.

કોલેજ સુધીનું શિક્ષણ મુંબઈમાં જ મેળવ્યું. બાલ્યકાળથી જ રંગભૂમિ, વક્તૃત્વ, મહેંદી અને કેશગુંફનકલા પ્રત્યે લગાવ હતો. 1971માં ગુજરાત રાજ્યના સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી માટે પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું.

1971માં ઇંગ્લેન્ડનો પ્રવાસ કર્યો. અર્વાચીન રંગભૂમિની અનેક નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં જુદાં જુદાં પાત્રો ભજવ્યાં. મરાઠી અને હિંદી નાટકોમાં પણ અભિનય કર્યો.

◆ કમળા ખટાઉ

ઉર્દૂ-હિંદી નાટકો ભજવતી ખટાઉ ઓલફેડમાં રહ્યાં. ઉર્દૂ-હિંદી નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકાઓ ભજવી, ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાઓ 1948માં શ્રી ચેતન નાટક સમાજ, 1957માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓના અભિનય આપ્યો. અર્વાચીન રંગમંચનાં નાટકોમાં પણ ભૂમિકા ભજવી.

◆ કમળાબાઈ ('કોમિક')

જુદી જુદી નાટ્યમંડળીઓમાં નાટ્યકલાની તાલીમ પામ્યાં. પછી, 1943માં પ્રભાશંકર રાજારામ ભટ્ટની શ્રી રંજન નાટક સમાજ, 1946માં દોરાબજી ધનજીશા ખરાસની ધ ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિક, 1948માં એફ. આર. ઈરાનીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, 1959માં શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર, 1962માં માસ્તર અશરફખાનની ગુજરાત કલામંદિર અને શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ, તુલસીદાસ પારેખની શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર વગેરે જેવી નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલાં વિવિધ નાટકોમાં મહદ્ અંશે હાસ્યરસની ભૂમિકાઓ ભજવી નામના પામ્યાં. સમસ્ત જિંદગી નાટ્યકલાની સાધનામાં જ પસાર કરી. એમની પુત્રી ઇન્દુ પણ આશાસ્પદ અભિનેત્રી છે.

◆ કાપડી જયશ્રી

શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં અભિનય કર્યા પછી પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા કરી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિનાં સ્નાતક થયેલાં પ્રથમ અભિનેત્રી. કલાકાર પ્રભુદાસ કાપડી સાથે લગ્ન કર્યાં. એમની 2 પુત્રીઓ પણ કલાકાર છે.

◆ કિરણ ચીમન ('સંજય')

જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં પાત્રો ભજવીને અભિનયની તાલીમ પામ્યાં. જયંતિલાલ નાયક અને ધનેશ્વર નાયકની શ્રી જ્યોતિ નાટક સમાજે હિંમતનગરમાં અગાઉનું નાટક 'વહુ માથાની મળી' સળંગ 37 પ્રયોગ સુધી ભજવ્યું તેમાં નાયિકાનું પાત્ર તેમણે ભજવ્યું હતું.

◆ કિશોરી

મનહરલાલ ટી. જોશીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી મનહર નટકલા મંડળમાં અભિનયની તાલીમ પામ્યાં. વિવિધ નાટકોમાં અનેક પાત્રો ભજવ્યાં. આ સંસ્થામાં અંદાજે 10 વર્ષથી વધુ સમય અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં નાયિકાનો અભિનય આપ્યો.

◆ કેસરબાઈ

1944માં પી. જી. ગાંધીની શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ, 'વીરપસલી' નાટકમાં સુરગંગાના પાત્રમાં પ્રતિભાશાળી અભિનય આપ્યો. ડૉ. ઉદાસીની શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજમાં તેમજ એફ. આર. ઈરાનીની ન્યૂ લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો.

◆ ગોંડલિયા કિષ્નાકુમારી

જ. અંદાજે 1932, મુંબઈમાં. મૂળ નામ : પારુ. એક વર્ષની ઉંમરે પિતાનું અને 3 વર્ષની વયે માતાનું અવસાન થયું. અનાથ થતાં ફોઈની સાથે રહ્યાં. અક્ષરજ્ઞાન ઘેર જ પ્રાપ્ત કર્યું. 1944માં ઝવેરચંદ કોઠારી, તેમને પી. જી. ગાંધીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં લઈ ગયા. કવિ ત્રાપજકરનું સામાજિક નાટક 'વીરપસલી' વડોદરામાં રજૂ થયું જેના સળંગ 100 પ્રયોગો થયા. ત્યાં નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ મળી રહી. સંસ્થા બંધ થયા પછી આર્યનૈતિક નાટક સમાજના મેનેજર છગનસિંહ એ સંસ્થામાં લઈ ગયા. 1950માં એ સંસ્થા બંધ થયા પછી શંભુદાન ગઢવીની સંસ્થામાં, ગણદેવીમાં જોડાયાં. ત્યાં મનસુખલાલ 'ઉસ્તાદ' સાથે લગ્નથી જોડાયાં. શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ, શ્રી વિજય નાટક કંપની અને અન્ય સંસ્થાઓમાં રહ્યા પછી પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી બળવંત કલા મંદિર શરૂ કરી સંસ્થાએ અંદાજે 40 વર્ષ સુધી નાટકો ભજવ્યાં હતાં. ત્યાં વિવિધ નાટકોમાં નાયિકાનાં પાત્રોમાં અભિનય આપ્યો. ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક તથા લોકકથા પર આધારિત નાટકો ભજવ્યાં.

સમગ્ર જીવન કલાસાધનામાં જ પસાર કર્યું. 70 વર્ષની વયે પણ ગોંડલ(સૌરાષ્ટ્ર)માં રંગભૂમિનાં ખાટાં-મીઠાં સંભારણાં યાદ કરી રહ્યાં છે. એમની પુત્રી આશાસ્પદ અભિનેત્રી છે.

◆ ચંદ્રિકા ('કોમિક')

અભિનયકલાની તાલીમ જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં પામ્યા પછી, 1943માં ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિકમાં જોડાયાં અને 1954માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં. પ્રાગજી ડોસાના નાટક 'સેવાભાવી'માં અંજનાના પાત્રમાં (7 મે, 1955) અને અગાઉનાં અન્ય નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. 1956માં એફ. આર. ઈરાનીની શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, 1960માં શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર, 1964માં પેન્ટર ધીરજલાલ નાયકની શ્રી આર્ય નાટક સમાજનાં નાટકોમાં હાસ્યરસનાં પાત્રો ભજવ્યાં, એમની અનોખી લઢણ હોવાથી તેમનો હાસ્યરસિક અભિનય ખૂબ વખણાતો. તેઓ હાસ્યપ્રધાન ભૂમિકાનાં ઘડાયેલાં અભિનેત્રી હતાં, યુવાન વયે જ રંગમંચનો ત્યાગ કર્યો. એમની પુત્રી પણ અભિનેત્રી છે.

◆ જોશી ઉષા ગુણવંત

પિતા જયંતીલાલ પાઠક કલારસિક હતા. રંગમંચના કલાકાર હતા. શ્રી મનહર નટકલા મંડળ, શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ, શ્રી વિજય નાટક કંપની વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં જુદા જુદા રસની ભૂમિકાઓ ભજવી. ગુણવંત જોશી સાથે લગ્નથી જોડાયાં. માલિકીની સંસ્થા શ્રી ઉદય નાટક સમાજ શરૂ કરી અંદાજે 10 વર્ષ ચલાવી. કવિ કાન્તિલાલ મહેતા તથા કવિ ઘેલાણી 'વ્યથિત'નાં નવાં નાટકો રજૂ કર્યાં. એમનો પુત્ર રંગમંચનો કલાકાર છે.

તુલસીદાસ પારેખ સંચાલિત શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રે 1979માં વીસનગરમાં મધુસૂદન આચાર્યે લખેલ અગાઉનું સામાજિક નાટક 'મંગલમૂર્તિ' રજૂ કર્યું અને એના સળંગ 225 પ્રયોગો થયા. એમાં 'મોહિની' નામની ગાયિકાના પાત્રમાં અસરકારક અભિનય કર્યા અને એ ભૂમિકા એમના જીવનની યાદગાર ભૂમિકા બની રહી. સમગ્ર જીવન રંગમંચ પર વિતાવ્યું.

◆ જોશી પ્રેમિલા મનહરલાલ

મનહર ટી. જોશીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી મનહર નટકલા મંડળમાં એમણે અભિનયની સંપૂર્ણ તાલીમ લીધી. આ સંસ્થાએ ભજવેલાં નાટકોમાં મુખ્ય નાયિકા તરીકે અંદાજે 15 વર્ષ સુધી અભિનય આપ્યો. સંસ્થાના માલિક મનહરલાલ જોશી સાથે લગ્નબંધનથી બંધાયાં. અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં પણ પાત્રો ભજવ્યાં.

◆ તારાબાઈ

1943માં શેઠ દોરાબજી ધનજીશા ખરાસની ધ ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિકમાં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ અને 1967માં તેરસિંહ ઉદેશીની મધર ઈંડિયા થિયેટર્સમાં અભિનય કર્યો; તેરસિંહ ઉદેશીના નાટક 'સો ટચનું સોનું' અને ઉર્દૂ નાટક 'શરીકે હયાત'માં ભૂમિકા ભજવી.

◆ દીવાન કલ્પના

જ. 1933; જગુદણ, જિ. મહેસાણા. મૂળ નામ તારા. જ્ઞાતિએ નાયક. જન્મતાંવેત માતાનું અવસાન અને 3 વર્ષની ઉંમરે પિતાનું અવસાન થયું. દાદીમા પાસે બાળપણ વીત્યું. અભ્યાસ બી. એ. તથા હિંદીમાં કોવિદ અને શિક્ષણ સનંદની પરીક્ષા પાસ કરી. 1960માં 9 વર્ષ શિક્ષકની ફરજ બજાવી.

મુંબઈમાં નાટ્યલેખક હિંમત ચિત્તલિયાના 'કરમાતાં ફૂલ' નાટકથી રંગમંચ પર પ્રારંભ કર્યો. દાદા જેઠાલાલ

દુર્લભરામ છોટાલાલ મૂળચંદ કાપડિયાની શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં સ્ત્રી-પાત્રો ભજવનાર સફળ અભિનેતા હતા. આ સંસ્થામાં અંદાજે 25 વર્ષ સુધી નાયિકાની ભૂમિકા ભજવી હતી.

અર્વાચીન રંગભૂમિની અનેક નાટ્યસંસ્થાઓનાં વિવિધ નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવીને અભિનયક્ષેત્રે ગણનાપાત્ર પ્રદાન કર્યું. અનેક ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો. રંગમંચ અને ચલચિત્રોનાં નામાંકિત અભિનેત્રી. દૂરદર્શન પર અભિનય કરી રહ્યાં છે.

◆ દુલારી

મૂળ નામ અંબા. 1940માં નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં નાટ્યલેખક મણિલાલ 'પાગલ'ના 'હંસાકુમારી' અને નંદલાલ નકુભાઈ શાહના 'ભાવના બી. એ.'માં અભિનય આપ્યો. સંસ્થાનાં અન્ય જૂનાં નાટકોમાં તેમજ 1944માં ઓમકાર નાટક સમાજ અને 1944માં શ્રી દેશી નાટક સમાજનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો પછી ચલચિત્રક્ષેત્રે વિવિધ ચલચિત્રોમાં પણ અભિનય આપ્યો અને સારી નામના પામ્યાં.

◆ દેસાઈ રક્ષા પ્રફુલ્લભાઈ

1966માં શ્રી અરુણા કલાકેન્દ્ર, 1972માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ, 1978માં કમલ કલાકેન્દ્ર, 1979માં શ્રી છોટુ નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી. જાણીતા નાટ્યલેખક પ્રફુલ્લ દેસાઈનાં પુત્રી થાય. નવી રચાયેલી રંગભૂમિ પર ઘણાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

◆ ધૂળેકર શારદા

વતન : ધૂળિયા એફ. આર. ઈરાનીના શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ, રાણી થિયેટર્સ, માસ્તર અશરફખાનની ગુજરાત કલા મંદિર વગેરે જેવી નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી. ગળું સુરીલું હોવાથી નાટ્યક્ષેત્રે ખ્યાતિ પામ્યાં. ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં પણ અભિનય કર્યો.

◆ પટેલ ભાવના રાજુભાઈ

વિવિધ નાટ્યમંડળીઓમાં તખ્તાની તાલીમ મેળવી. વ્રજલાલભાઈ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં ઘણો સમય રહ્યાં. આ સંસ્થાનાં અનેક નાટકોમાં નાયિકાનો ઉત્કૃષ્ટ અભિનય આપ્યો. કાંતિલાલ વિહલદાસ નાયકની શ્રી લક્ષ્મી નાટ્યકલા મંદિર અને અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં ભૂમિકા કરી. 1999માં લાંબી માંદગી બાદ અમદાવાદમાં જ એમનું અવસાન થયું.

◆ પુરોહિત માયાદેવી ગજેન્દ્રશંકર

વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની અને ગુજરાતની નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં વિવિધ રસની ભાવસભર ભૂમિકાઓ ભજવી. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા ઓમ કલા મંડળ શરૂ કરી અને અંદાજે 20 વર્ષ સુધી ખાસ કરીને પંચમહાલ જિલ્લામાં નાટકો રજૂ કર્યાં. નાટકમાં મધુર કંઠે ગવાતાં ગીતો પ્રેક્ષકોમાં ખૂબ લોકપ્રિય નીવડતાં. રંગમંચના કલાકાર ગજેન્દ્રશંકર પુરોહિત સાથે લગ્નથી જોડાયાં. નાની નાટ્યમંડળીઓમાં એમની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા આદર્શ સંસ્થા ગણાતી હતી. એમનો પુત્ર અશોક રંગમંચનો કલાકાર છે.

◆ પૂતળીબાઈ (દિલ્હી)

તેરસિંહ ઉદેશીના મધર ઈંડિયા થિયેટર્સમાં 1966-1967માં 'શરીકે હયાત' (ઉદ્દૂ નાટક) અને 'સો ટચનું સોનું' જેવાં નાટકમાં તેમજ અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ તથા અન્ય ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. ઉદ્દૂ રંગમંચનાં નામાંકિત અભિનેત્રી અને નાટ્યસંસ્થાનાં માલિક.

જીવનનાં અનેક વર્ષો ઉદ્દૃ રંગમંચ પર વિતાવ્યાં હતાં. અભિનયક્ષેત્રે ઘડાયેલાં અભિનેત્રી.

◆ ફરીદા

ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની નાટ્યસંસ્થાઓમાં અભિનયની તાલીમ પામ્યાં. અનેક નાટકોમાં હાસ્યરસની ભૂમિકાઓમાં યાદગાર અભિનય આપ્યો. 1979માં શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રે વીસનગરમાં મધુસૂદન આચાર્યનું અગાઉનું નાટક ‘મંગલમૂર્તિ’ ભજવ્યું તેમાં હાસ્ય-વિભાગમાં પ્રો. નવનીતનાં પત્નીની ભૂમિકાનો અભિનય બેહદ વખણાયો. આ નાટકના સળંગ 225 પ્રયોગો થયા હતા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચની હાસ્યરસ ભજવતી ઉમદા અભિનેત્રી.

◆ બાલુબાઈ (‘દુહાગીર’)

સૌરાષ્ટ્રની જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં અનેક નાટકોમાં ભૂમિકાઓ કરી. પોતાની માલિકીની સંસ્થાઓ શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ તથા શ્રી આદર્શ નટમંડળ શરૂ કરી. શ્રી આદર્શ નાટક સમાજે, અંદાજે 25 વર્ષ સુધી ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્રનાં ગામોમાં નાટકો ભજવ્યાં. લોકસાહિત્ય પર આધારિત નાટકોમાં રંગમંચ પર ગજવેલના રણકાર જેવા અવાજથી દુહા ગાતાં ત્યારે પ્રેક્ષકો બેહદ ખુશ થઈ જતા. કલાકાર ભગવાનદાસ સાથે લગ્નથી જોડાયાં. પુત્રી દેવયાની પણ રંગમંચનાં કલાકાર છે. પુત્ર બી. કે. માસ્તર કલાકાર અને સંગીતકાર છે.

◆ મહેતા સવિતા

પેન્ટર ચીમનલાલ નાયકની શ્રી કૃષ્ણ નાટક સમાજથી અભિનયની શરૂઆત કરી. નાયકે બીજી સંસ્થા શ્રી મનમોહન નાટક સમાજ શરૂ કરી એમાં જોડાયાં. વ્રજલાલભાઈ પાંચોટિયાની વિજય નાટક કંપનીમાં અંદાજે 18 વર્ષ રહ્યાં અને મુખ્ય અભિનેત્રી તરીકે પાત્રો ભજવ્યાં. કંઠ કર્ણપ્રિય હોવાથી તેમનાં ગીતો લોકભોગ્ય નીવડતાં. ઊંચા સૂરે ગાતાં ત્યારે થિયેટર ગાજી ઊઠતું. સંવાદો બોલવાની એક અનોખી લઢણ અને અવાજમાં આકર્ષણ હતાં. હાલ (2002) અમદાવાદમાં જ લગભગ છેલ્લાં 8 વર્ષથી પક્ષઘાતનો ભોગ બન્યાં છે.

◆ મહેશ્વરી

શ્રી મનહર નટકલામંડળ (1970), શ્રી દેશી નાટક સમાજ અને નવી રચાયેલી નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં જુદી જુદી ભૂમિકાઓ ભજવી રહ્યાં છે. નાટ્યકલામાં નિપુણ અભિનેત્રી.

◆ માહેલિકર શાલિની શાન્તારામ

માહેલિકર શાલિની

જન્મ ગોવામાં. એમના પિતાની નાટ્યસંસ્થામાં 7 વર્ષની ઉંમરે રંગમંચ પર પ્રવેશ કર્યો અને 4થી 5 વર્ષ તેમાં રહ્યાં. નાટ્યકલાની પ્રાથમિક તાલીમ લીધી. નાના ફાટકની સંસ્થામાં ‘ભાવ-બંધન’માં લતિકા, ‘સૌભદ્ર’માં રુકિમણી, તથા ‘હેમ્લેટ’માં ઓફિલિયા(મલિકા)નું પાત્ર ભજવ્યું. નાના ફાટક તથા ચિંતામણરાવ કોલ્હાટકર અને કેશવરાવ દાતે પાસેથી નાટ્યકલાની વિશેષ તાલીમ પામ્યાં. મરાઠી ભાષાનાં નાટકો ઉપરાંત કોંકણી અને રાજસ્થાની ભાષાનાં નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

1955માં શ્રીદેશી નાટક સમાજમાં જોડાયાં. જૂનાં નાટકો ‘રાજા શંભાજી’માં યેશુબાઈ (14 ડિસેમ્બર, 1955) તથા ‘ભાવના બી. એ.’માં ભાવના (23 જાન્યુઆરી, 1957)નો અભિનય કર્યો.

ચંદ્રહાસ ઝવેરીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં 1964માં જોડાયાં અને

બે નવાં નાટકો ‘અગ્નિપરીક્ષા’ અને ‘પડી પટોળે ભાત’માં અભિનય કર્યો. ચલચિત્રક્ષેત્રે મરાઠી ચિત્રો ‘બાયકો પાહિજે’ અને ગુજરાતી ચિત્ર ‘મૂળુ માણેક’માં અભિનય કર્યો.

‘સંસ્કારલક્ષ્મી’ નાટકમાં વિશિષ્ટ અભિનય માટે ‘રાણી પ્રેમલતા સ્મારક એવોર્ડ’ મળ્યો, જ્યારે ‘નિર્મોન’ કોંકણી ચિત્રમાં અભિનય બદલ રાષ્ટ્રપતિ એવોર્ડનું સન્માન મળ્યું. ગુજરાત રાજ્ય નૃત્ય સંગીત નાટ્ય અકાદમી દ્વારા એમની કલાની કદર રૂપે 1979માં શાલિનીનું બહુમાન કરવામાં આવ્યું. શ્રી દેશી નાટક સમાજે 3 સપ્ટેમ્બર, 1959ના રોજ ‘શ્રવણકુમાર’ની લાભરાત્રી યોજી હતી.

પરપ્રાંતીય હોવા છતાં પણ તેઓ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા બોલી શકે છે.

રંગમંચના માંડવે શાલિનીએ સુમધુર કંઠે ગાયેલાં ગીતો : ‘પ્રથમ દષ્ટિએ જીત રૂપની, અંતે ગુણ જીતે છે’, ‘અર્થ વગરનો શબ્દ છતાંયે અર્થ ઘટાવે’ (‘સુખના સાથી’), ‘વિષનું અમૃત બની શકે છે, શ્યામ હૃદયમાં હોય તો,’ ‘મિથ્યા છે અભિમાન મનવા, મિથ્યા છે અભિમાન’ (‘માયા ને મમતા’), ‘કોઈ સોહાગણને પૂછો જઈને, કહેશે કે સાસરિયું સોહામણું’ (‘સંસ્કારલક્ષ્મી’).

◆ મિસ્ત્રી દેવયાની

પિતાની માલિકીની શ્રી આદર્શ નાટક સમાજના ‘સોનબહેનની ચૂંદડી’ નાટકમાં બાળનટી સોનબહેનની અમદાવાદમાં 1963માં સળંગ 51 પ્રયોગ સુધી ભૂમિકા કરી. સમય જતાં માલિકીની સંસ્થાનાં નાટકોમાં નાયિકાની ભૂમિકાઓ ભજવી.

◆ મીનાક્ષી

મૂળ નામ સુશીલા. 1940માં શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં રહ્યાં. મણિલાલ ‘પાગલ’ના ‘હંસાકુમારી’ નાટકમાં પ્રહસન વિભાગમાં પ્રભાવશાળી અભિનય કર્યો અને ‘સાહ્યબો મારો ગુલાબનો છોડ, વેલી હું તો લવંગની’ ગીત માટે અનેક વન્સ મોર મેળવ્યા. એમનો મનમોહક અભિનય યાદગાર નીવડ્યો છે. ટૂંકી કારકિર્દી પછી એમનું અવસાન થયું.

◆ મીર રાગિણી મહેરવાન

માતા અપ્તરીબાઈ (‘મજનૂ’) નામાંકિત અભિનેત્રી હતાં. આથી નાટ્યના સંસ્કારોનો તેમને વારસો મળ્યો હતો. ઉર્દૂ હિંદી તથા ગુજરાતી રંગભૂમિનાં વિવિધ નાટકોમાં અભિનય કર્યો. ઉર્દૂ નાટક ‘લયલા-મજનૂ’માં લયલાની ભૂમિકા દ્વારા ખ્યાતિ પામ્યા. ‘લયલા-મજનૂ’ નાટકમાં મજનૂની ભૂમિકા એમનાં માતા અપ્તરીબાઈ ભજવતાં હતાં. લયલાના આકર્ષક મેકઅપ સાથેનો અનોખો અભિનય એમની જીવનની યાદગાર ભૂમિકા ગણાય છે. ઘરની સંસ્થા રાગિણી કલાકેન્દ્રમાં નાયિકાનાં પાત્રો ભજવ્યાં.

◆ મીર રૂપા મહેરવાન

શ્રી રાગિણી કલાકેન્દ્રમાં ગુજરાતી, ઉર્દૂ નાટકોમાં અંદાજે 10 વર્ષ સુધી અભિનય કર્યો.

◆ મીર હેલન મહેરવાન

શ્રી રાગિણી કલાકેન્દ્રનાં નાટકોમાં પ્રહસન વિભાગમાં અંદાજે 12 વર્ષ સુધી સુંદર પાત્રો ભજવ્યાં. ઉર્દૂ, ગુજરાતી નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

◆ મુમતાઝ

ફરેદૂન ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થા શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજે નાટ્યલેખક મણિલાલ 'પાગલ'નું સામાજિક નાટક 'અધિકારી' 7 એપ્રિલ, 1949ના રોજ મુંબઈમાં બોમ્બે થિયેટરમાં રજૂ કર્યું; એમાં પુત્રવધૂની ઊર્મિલ ભૂમિકા ભજવનાર મુમતાઝના અભિનયની ખૂબ પ્રશંસા થઈ હતી. આ ઉપરાંત આ અભિનેત્રીએ ખટાઉ આલ્ફ્રેડ, આર્યનેતિક તેમજ અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં પણ અભિનય આપ્યો હતો. વળી 'પુત્રવધૂ', 'રૂપનગર', 'શરદ્દપૂનમ' તથા 'કન્યાદાન' જેવાં ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં પણ ભૂમિકાઓ ભજવી હતી. સિનેમાક્ષેત્રે રૂપમાલા નામ હતું.

◆ મોદી લીલાવતી નારણદાસ

સૌરાષ્ટ્ર તથા ગુજરાતની નાટ્યસંસ્થાઓમાં રહ્યા પછી વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં 13 વર્ષ રહ્યાં. કરુણરસપ્રધાન તથા હાસ્યરસનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો. એમનો પુત્ર અનિલ પણ કલાકાર છે.

◆ રમાબાઈ

સૌરાષ્ટ્ર તથા ગુજરાતની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓમાં અભિનય આપ્યો. મનહરલાલ ટી. જોશીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળ અને અંબાલાલ વીરચંદ નાયકની શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજમાં લગભગ 13થી 14 વર્ષ રહ્યાં. 'નરસિંહ મહેતો' નાટકમાં કુંવરબાઈના પાત્રનો પ્રભાવક અભિનય ખૂબ વખણાયો હતો. એમના અભિનય-જીવનની એ યાદગાર ભૂમિકા બની રહી. કરુણ- રસમાં એમનો અભિનય વિશેષ દીપી ઊઠતો. રંગમંચનાં કુશળ અભિનેત્રી.

◆ રંભાબાઈ

નૂરમહંમદ મલ્લુ મીરની સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળીમાં અંદાજે 10 વર્ષ તેમજ આણંદજી બી. પંડ્યાની હિંદ નાટક સંઘ વગેરે નાટ્યસંસ્થાનાં નાટકોમાં ભૂમિકા કરી. નૂરમહંમદ મલ્લુ મીર સાથે લગ્નથી જોડાયાં.

◆ રાજસ્થાની શીલા

વ્રજલાલભાઈ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપની અને શ્રી દિગ્વિજય કલામંડળ (ઉમતા) તેમજ અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં પાત્રો ભજવ્યાં. વિવિધ નાટ્યકારોનાં નાટકોમાં નાયિકાના પાત્રમાં અભિનય કરતાં રહ્યાં છે.

◆ રાણી ઈંદુમતી ભગવાનદાસ (જ. ; અ. 25 ઓગસ્ટ 2003, જૂનાગઢ)

રાણી ઈંદુમતી

માતા બાલુબાઈ રંગમંચનાં જાણીતાં અભિનેત્રી હોવાથી નાટ્યકલાનાં તાલીમ તથા સંસ્કાર મળ્યાં હતાં. સૌરાષ્ટ્રની નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલાં અનેક લેખકોનાં નાટકોમાં વૈવિધ્યસભર ભૂમિકા ભજવવાથી તેમનું વિશેષ ઘડતર થયું. રંગમંચના જાણીતા કલાકાર ભગવાનદાસ સાથે લગ્નથી જોડાયાં.

પોતાની માલિકીની સંસ્થા શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ શરૂ કરી. કવિ ઘેલાણીનું 'સોનાનાં પિંજર', કવિ કાંતિલાલ મહેતાનાં 'સોનબહેનની ચૂંદડી', 'વણઝારી વાવ', ડૉ. હરિભાઈ ગોદાણીનું 'નેફાની નારી' વગેરે નવાં નાટકો રજૂ કર્યાં. આ ઉપરાંત અગાઉનાં નાટકો ભજવ્યાં. મહદ્ અંશે ઘણાં નાટકોમાં મુખ્ય નાયિકાના પાત્રમાં અભિનય આપ્યો હતો; નાયકના પાત્રમાં એમના પતિ ભગવાનદાસ હતા.

માલિકીની સંસ્થા બંધ થયા પછી અન્ય નાટ્યસંસ્થાઓમાં ભૂમિકા કરતા રહ્યાં.

શુદ્ધ ભાષા, સંવાદો બોલવાની વિશિષ્ટ લઢણ, તેમજ નાટક પ્રત્યેની સંનિષ્ઠા વડે તેમણે કીર્તિ મેળવી હતી.

ખ્યાતનામ અભિનેત્રી મોતીબાઈનાં કલા-સંસ્કારની અસર એમના અભિનયમાં નિહાળવા મળતી. એમની યાદશક્તિ તીવ્ર હતી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગમંચનાં અંદાજે 100 ઉપરાંત નાટકો કંઠસ્થ હતાં.

સપ્રમાણ ઘાટીલો દેહ, પ્રભાવશાળી મુખમુદ્રા, ભાવવાહી આંખો, તેમજ સુરીલા અવાજને લીધે નાટ્યતખ્તા પર પુષ્કળ સફળતા મળી હતી.

એમના ભાઈ બી. કે. માસ્તર નાટ્યજગતના સારા સંગીતકાર છે, જ્યારે પુત્રી દેવયાની પણ આશાસ્પદ અભિનેત્રી છે.

ગુજરાત રાજ્ય સંગીત નૃત્ય નાટ્ય અકાદમી તરફથી 23 સપ્ટેમ્બર, 1978ના રોજ તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું.

જીવનનાં 60 ઉપરાંત વર્ષો સુધી નાટ્યજગતની સેવા કરનાર આ નામાંકિત અભિનેત્રીનું અંદાજે 76 વર્ષની વયે ટૂંકી માંદગી બાદ અવસાન થયું.

◆ રૂપમતી (જ. 25 મે 1948)

જ્ઞાતિએ પારસી અને તેમનું મૂળ નામ મહારૂપ મિસ્ત્રી છે. અભ્યાસ એસ.એસ.સી. સુધી. બાલ્યકાળથી જ અભિનેત્રી બનવાની તીવ્ર તમન્ના. અભ્યાસ દરમ્યાન નિશાળના કાર્યક્રમોમાં ભાગ લીધો. 1966માં તેરસિંહ ઉદેશીના મધર ઈન્ડિયા થિયેટર્સના ‘સો ટ્યનું સોનું’ નાટકમાં અભિનયથી કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો. ભૂપેન્દ્ર દેસાઈના રોયલ થિયેટર્સના ‘ઘૂંઘટ’ નાટકમાં મુખ્ય અભિનેત્રી અને ‘ત્યાગમૂર્તિ’માં હવાઈ દળના મેજરની આધુનિક પત્નીનો પ્રાણવાન અભિનય કર્યો. રોયલ થિયેટર્સ, ઉષા થિયેટર્સ અને યુગનિર્માણ સંસ્થાઓ દ્વારા રજૂ કરાયેલ નાટક ‘જવાબદારી’માં કાતિલ ખલનાયિકામાં વિલક્ષણ અભિનયકલા દાખવી ખ્યાતિ મેળવી. ચલચિત્રોમાં મુખ્ય નાયિકા અને સહનાયિકાની ભૂમિકા કરી. કથક નૃત્યની તાલીમ પણ લીધી.

◆ લક્ષ્મી

1962માં માસ્તર અશરફખાનની ગુજરાત કલામંદિર, 1963માં શ્રી ગુર્જર રાષ્ટ્રીય કલામંદિર. એફ. આર. ઈરાનીની શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર, શ્રી આર્ય નાટ્ય સમાજ, શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં ભૂમિકા ભજવી.

◆ વાસંતીબાઈ

તેરસિંહ ઉદેશીના મધર ઈન્ડિયા થિયેટર્સમાં 1966-1967માં ‘સો ટ્યનું સોનું’ નાટકમાં અભિનય કર્યો. અમદાવાદમાં વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની વિજય નાટક કંપનીએ 1972માં અગાઉનું નાટક ‘રા’નવઘણ’ ભજવ્યું. તેમાં રાણીની ભૂમિકા માટે માત્ર એક જ દિવસમાં તૈયાર થઈ ગયાં અને સફળતાપૂર્વક એ પાત્ર ભજવ્યું. એમની માલિકીની માતબર ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થા હતી. નાટ્યકલાની સાધના સફળ બનાવનાર કાબેલ અભિનેત્રી.

◆ શબનમ

મૂળે તેઓ નૃત્યાંગના હતાં. શ્રી કીર્તિ થિયેટર્સ (1959), શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ (1951), શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં નૃત્યાંગના તરીકે કામ કર્યું તેમજ અભિનય આપ્યો. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા શરૂ કરી હતી. ચલચિત્રક્ષેત્રે પણ કામગીરી બજાવી.

◆ શમીમરાણી

ઉર્દૂ રંગમંચ પર શરૂઆત. ઉર્દૂ નાટકોમાં વિવિધ ભૂમિકા ભજવી અને નાટ્યના સંસ્કાર પામ્યાં. સંગીતની સારી જાણકારી હતી અને હાર્મોનિયમ ખૂબ જ સુંદર રીતે વગાડી શકતાં. ઉર્દૂ નાટ્યતંત્રો છોડ્યા પછી ગુજરાતમાં આવ્યાં. મનહરલાલ ટી. જોશીની શ્રી મનહર નટકલા મંડળમાં જોડાયાં અને વિવિધ ભૂમિકાઓ ભજવી. પોતાની માલિકીની નાટ્યસંસ્થા કમલ કલા કંપની શરૂ કરી. ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રનાં ગામોમાં નાટકો રજૂ કર્યાં. કલાકાર અને સંગીતકાર ઇશાક મોહમદ જોધપુરી સાથે લગ્નથી જોડાયાં. ઉર્દૂ નાટકો ‘લયલા-મજનૂ’માં લયલા, શીરી-ફરહાદ’માં શીરી તથા ‘શ્રીમતી મંજરી’ (હિંદી)માં મંજરીના પાત્રમાં ખૂબ પ્રશંસા પામ્યાં. પોતાની નાટ્યસંસ્થા કમલ કલા કંપની અંદાજે 20 વર્ષ સુધી વ્યવસ્થિત ચલાવી.

◆ શયદા

ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્રની જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં અભિનય આપ્યા પછી વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં 20 વર્ષ રહ્યાં. વિવિધ નાટકોમાં ખાસ કરીને પ્રહસનમાં વિશેષ સંખ્યામાં પાત્રો ભજવ્યાં.

◆ શાહ ભૈરવી

મણિલાલ શાહ અને ગૌતમ ઓઝાની નાટ્યસંસ્થા રંગલોક(મુંબઈ)માં ચીમનલાલ ભોજકના નાટક ‘સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર’ (7 ઓક્ટોબર, 1967), જમનાદાસ ઠક્કરના ઉષા થિયેટર્સ(મુંબઈ)માં મધુસૂદન આચાર્યરચિત ‘એને કોઈએ ન ઓળખ્યો’ (29 નવેમ્બર, 1976), નવરત્ન(મુંબઈ)માં પ્રાગજી ડોસાના નાટક ‘ધરતીનો છેડો ઘર’ (1970માં) ભજવાયાં એમાં ભૂમિકા કરી.

◆ સરિતા

સરિતા

તેઓ મહારાષ્ટ્રીય હતાં અને તેમનું મૂળ નામ ઇન્દુમતી હતું. પિતા સોલિસિટર અને સારા વક્તા હતા. ફરેદૂન ઈરાનીની નાટ્યસંસ્થા વડોદરામાં હતી ત્યારે ‘અમે પરણ્યાં’ નાટક 5 આનાની ટિકિટ લઈને 4 પ્રયોગો સુધી જોયું. એ સમયે નાટ્યતંત્રા પર ‘રાણી પ્રેમલતા’ની નામના હતી. ‘ગણપતિ ઉત્સવ’માં સરિતાનું નૃત્ય ફરેદૂન ઈરાનીએ જોયું હતું. આ સંસ્થામાં આકસ્મિક બાળ-ભૂમિકાથી રંગમંચ પર પ્રવેશ પામ્યાં. સંસ્થા બીજી વખત વડોદરા આવી ત્યારે પણ આકસ્મિક રીતે ભૂમિકા ભજવ્યા પછી તેઓ એ સંસ્થામાં જોડાઈ ગયાં. આ સંસ્થાનાં નાટકો ‘આશાનું ઘર’, ‘અમે પરણ્યાં’, ‘દિલ કી પ્યાસ’ (હિન્દી) અને ‘સજ્જન કોણ ?’ નાટકમાં મશહૂર અભિનેત્રી શાંતા આપ્ટેની નાની બહેનની ભૂમિકા કરી. નાટ્યકલાનું પદ્ધતિસરનું વિશેષ શિક્ષણ લીધું તેમજ વિવિધ કલાકારોનો અભિનય જોઈ આપમેળે અભિનયનો વિકાસ કર્યો. ફરેદૂન ઈરાનીના સંબંધી ખટાઉ કુટુંબમાં લગ્ન કર્યાં, પરંતુ થોડા સમય પછી છૂટા થવું પડ્યું.

ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પરથી અર્વાચીન રંગભૂમિ પર પ્રવેશ મેળવ્યો અને વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં અનોખી અભિનય-નિપુણતાથી બહોળી કીર્તિ મેળવી. ઇન્ડિયન નેશનલ થિયેટર્સ (મુંબઈ)માં જોડાયાં અને સરિતાની અભિનયશક્તિને પુષ્કળ મોકળાશ મળી અને તેઓ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિ દાખવતાં ગયાં. એ જ સંસ્થાના અન્ય નિપુણ કલાકાર પ્રવીણ જોશી સાથે અભિનયની અનોખી જોડી જમાવી નાટ્યજગતમાં અપાર યશ મેળવ્યો; તેમજ લાંબો સમય ગુજરાતી તખતાને ગાજતો રાખ્યો. આ કીર્તિકાળમાં તેઓ પ્રવીણ જોશી સાથે લગ્નથી જોડાયાં. પ્રવીણ જોશીનું અકાળે અવસાન થયું.

તેમની યાદગીરી રૂપે પ્રવીણ જોશી થિયેટરની સ્થાપના કરી મુંબઈ અને મોટાં શહેરોમાં નાટકો રજૂ કર્યાં. આ સંસ્થા બંધ થયા પછી અર્વાચીન રંગભૂમિની અન્ય સંસ્થાઓનાં નાટકોમાં અભિનય આપતાં રહ્યાં.

આજે (2002માં) 57 વર્ષની વયે પણ આ જાજરમાન અભિનેત્રીનું અભિનય-પ્રભુત્વ લેશ પણ ઓછું આકર્ષક બન્યું નથી; એમના અભિનયની તાજગી અને સ્ફૂર્તિ એ એમની સિદ્ધિ છે.

સરિતાની ભૂમિકાવાળાં અનેક નાટકોના સો ઉપરાંત પ્રયોગો થયા છે. રંગમંચ ઉપરાંત તેમણે ચલચિત્રોમાં અને દૂરદર્શન પર અભિનય દીપાવ્યો છે. એમની પુત્રી કેતકીમાં પણ અભિનયકલાનો વારસો જોવા મળે છે.

◆ સરોજ મેરામણ

શ્રી મનહર નટકલા મંડળ, શ્રી વિજય નાટક કંપની જેવી નાટ્યસંસ્થાઓમાં પ્રહસન વિભાગમાં વધારે સંખ્યામાં અનેક ભૂમિકાઓ ખૂબ સફળતાપૂર્વક ભજવી. રંગમંચના કલાકાર વલાભાઈ મેરામણ સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં.

◆ સવિતા નવાબ

સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં વિવિધ નાટકોમાં અલગ અલગ રસની ભૂમિકાઓ ભજવવાથી તેમનું ઘડતર થયું. નિષ્ઠાપૂર્વક અભિનય કરવાથી સફળતા પામ્યાં. રંગભૂમિના કલાકાર અમર નવાબ સાથે પ્રેમલગ્નથી જોડાયાં.

◆ સાધના (‘મીરાંબાઈ’)

શ્રી નટરાજ કલાકેન્દ્ર અને વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં અનેક નાટકોમાં ભૂમિકા ભજવી અને ધીરે ધીરે વિકાસ કર્યો. ‘મીરાંબાઈ’ નાટકમાં ‘મીરાંબાઈ’ની ભૂમિકા ભાવવાહી રીતે ભજવવાથી ‘મીરાંબાઈ’ તરીકે ઓળખાયાં.

◆ સુફિયા

પ્રસંગોપાત્ત જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓમાં જોડાયાં. વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની શ્રી વિજય નાટક કંપનીમાં 16 વર્ષ સુધી અનેક નાટકોમાં અભિનય આપ્યો.

◆ હાડા કિરણ ગુલાબસિંહ

પિતા કલાકાર હોવા ઉપરાંત માતા નિરુપમા પણ કલાધારિત્રી હોવાથી કલાના સંસ્કારો સ્વાભાવિક બની રહ્યા. બાળ-ભૂમિકાથી અભિનયની શરૂઆત શ્રી વિજય નાટક કંપનીથી ઉત્તરોત્તર અન્ય નાટ્યમંડળીઓનાં નાટકોમાં પાત્રો ભજવતાં ગયાં. નાટકોમાં મુખ્ય નાયિકાનાં પાત્રો ભજવી રહ્યાં છે.

◆ હાડા નિરુપમા ગુલાબસિંહ

વ્રજલાલ દયાશંકર પાંચોટિયાની, શ્રી વિજય નાટક કંપની, શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ, પેન્ટર ચીમનલાલ નાયકની શ્રી મનમોહન નાટક સમાજ વગેરે નાટ્યસંસ્થાઓમાં રહ્યાં. મધુર અવાજ તથા અનોખા હાવભાવથી પ્રહસનનાં પાત્રો ખૂબ જ કુશળતાપૂર્વક ભજવતાં. કલાકાર ગુલાબસિંહ હાડા સાથે લગ્નથી જોડાયાં. એમની પુત્રી કિરણ તખ્તાની આશાસ્પદ અભિનેત્રી છે. વૃદ્ધાવસ્થા હાલમાં વડોદરામાં ગાળી રહ્યાં છે.

◆ હીરાસુંદરી

આણંદજી ભગવાન પંડ્યા (‘કાઠિયાવાડી કબૂતર’)ની નાટ્યસંસ્થા શ્રી હિંદ નાટક સંઘમાં કવિ મહાજનલિખિત ‘વાલો નામેરી’ નાટક 31 ઓક્ટોબર, 1935ના રોજ ભજવ્યું એમાં અભિનય આપ્યો. જન્મ બનારસમાં. મૂળ નામ

હીરાદેવી. રંગમંચનું નામ હીરાસુંદરી. પિતા રામસ્વરૂપ કરતાં સંગીતની વિશેષ ચાહના માતા મૌનાદેવીમાં હતી. 7 વર્ષની વયે પંડિત સરજુપ્રસાદના હસ્તે ગંડાબંધન કરાવ્યું. સંગીતના વિવિધ ઉસ્તાદો પાસે તાલીમ લીધી. બનારસ ઠૂમરીનું એમને આકર્ષણ હતું. કમલ મિશ્રા પાસે સિતારવાદન શીખ્યાં. સમય જતાં પરિચય ગાઢ થયો અને એમની સાથે લગ્નથી જોડાયાં. પતિએ એમને ઠૂમરીની ગાયકીમાં વિશેષ પ્રોત્સાહન આપ્યું.

એમની ગુરુ-બહેનો બેગમ અખ્તર અને નિર્મલાદેવી હતાં. બેગમ અખ્તરની ગાયકીની એમના પર ઊંડી અસર હતી.

અભિનય પ્રત્યે ચાહના હોવાથી 'ગમન' ચિત્રમાં અભિનય આપ્યો. ચિત્રમાં રજૂ થયેલ એમની બનારસી ઠૂમરી ખૂબ ખ્યાતિ પામી અને તેને માટે તેમને સૂરસિંગાર અકાદમી તરફથી મિયાં તાનસેન એવોર્ડ આપવામાં આવ્યો હતો.

એમની ઘણી ચીજો રેકર્ડ કરવામાં આવી હતી. બનારસી લોકગીતોની એમની રેકર્ડ જાણીતી છે. ભોજપુરી ચિત્રોમાં એમનાં ગીતો લેવામાં આવ્યાં હતાં.

મુંબઈના શાંતાકૃષ્ણ વિસ્તારમાં સંગીતશાળા શરૂ કરી નવી પેઢીને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપ્યો. એમની તાલીમ પામેલાં શિષ્યોએ નામના મેળવી છે.

અભિનેત્રીઓ - 4

નામ	વતન	સમય	નાટ્યસંસ્થા
1	2	3	4
અખ્તર મધુમતી	ઉનાવા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
અનસૂયા	મહેસાણા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
અનુરાધા			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અરુણા કનૈયાલાલ	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
અરુણા ફતેસિંહ	છાપી		શ્રી વિજય નાટક કંપની
અલકા			શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
આશા			શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
આશા નારાયણ			શ્રી વિજય નાટક કંપની
ઈન્દુ ઈશ્વરલાલ	મકતુપુર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ઈન્દુમતી અરવિંદ		1975	શ્રી વિજય નાટક કંપની
ઈંદિરા		1961	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
ઈરાની સુરેખા		1967	મીના થિયેટર્સ, મુંબઈ
ઈલા ગેબીલાલ	દિલ્હી		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ઈલારાણી		1969	શ્રી ભારત નાટક સમાજ
ઉર્વશી		1957	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉષા અમૃતલાલ	નરોડા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
ઉષાકુમારી	અમદાવાદ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
ઉષા મણિલાલ	મોટા લીલિયા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ઊર્મિલા દીપક	જૂનાગઢ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ઊર્મિલા મનોજ	મુક્તુપુર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
કમલપ્રભા	રાજેન્દ્રકુમાર ભટ્ટ		શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
કમલા			શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

કમળાબહેન			શ્રી વિજય નાટક કંપની
કલી કલ્લુભાઈ	દિલ્હી		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
કલ્પના			શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
કાન્તા			શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કાપડી મીનાક્ષી	અમદાવાદ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
કિરણશશી			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુંજબાળા			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કોકિલારાણી			શ્રી સરસ્વતી કલા મંદિર, મુંબઈ
કોમલ		1971	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
કિશ્ચિયન પૂર્ણિમા			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
કિશ્ચિયન સાધના	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
કિશ્ચિયન સુનીતા	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ગટુ	માણાવદર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
*ગણાત્રા માયા		1963	શ્રી સરસ્વતી કલાકેન્દ્ર
ગાયત્રી મનુભાઈ	વડોદરા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
ગીતા ઝરીના			શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ
ગીતા બચુભાઈ			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ગીતારાણી (મોતી)			શ્રી વિજય નાટક કંપની
ગુગળી કિષ્ના	કોટડા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ગુણવંતી નારાયણ	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
ઘડિયાળી નિર્મળા	વડોદરા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
ચંચળ		1967	મધર ઈંડિયા થિયેટર્સ
*ચંદ્રકળા		1955	ભારત નાટ્ય સમાજ, મુંબઈ
ચંદ્રકાન્તા (નૃત્યાંગના)			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ચંદ્રકાન્તા બાલકીસન		1980	શ્રી વિજય નાટક કંપની
ચાંદ		1964	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ચૌધરી છાયા રાજુભાઈ			શ્રી વિજય નાટક કંપની
ચૌધરી અબિતા કલ્લુ			શ્રી વિજય નાટક કંપની
જમના બલરાજ	અમદાવાદ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ

જયશ્રી			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જયાકુમારી	વાપી		શ્રી વિજય નાટક કંપની
જયાબહેન	રાજકોટ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
જરીના ઇકબાલ	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
*જરીવાલા રશીદા	મુંબઈ		શ્રી ઉષા થિયેટર્સ (મુંબઈ)
*જરીવાલા રહેના	મુંબઈ		શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
જાનકી	મુંબઈ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
જોલી સુમિત્રા શશીકાન્ત	વિસનગર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
જોશી કમળાબહેન	અમદાવાદ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
જોશી દેવયાની	રાજકોટ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
જોશી પ્રતિમા	નવસારી		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
જોશી પ્રભારાણી	નવસારી		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
જોશી મનીષા	નવસારી		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
*જોશી શોભા		1967	એમ. જે. એમ. પ્રોડક્શન, મુંબઈ
ટંકારિયા ઇંદિરા			શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
તારામતી	મુંબઈ		મીના થિયેટર્સ, મુંબઈ
તૃપ્તિ		1963	ગુર્જર રાષ્ટ્રીય કલા મંદિર
દમયંતી		1943	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
દયાકુમારી		1993	આશા કલાકેન્દ્ર
*દલાલ સરોજ		1951	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવયાની	કોહડા		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
દેસાઈ આશા		1959	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
દેસાઈ ડિમ્પલ			શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
દેસાઈ નંદિની		1972	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
દેસાઈ રજની		1963	શ્રી નટરાજ કલાકેન્દ્ર
દેસાઈ શીલા		1971	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
દ્વારકા			શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ધનલક્ષ્મી			શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
ધનેશ્વરી			શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ

નઝમા	મુંબઈ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
નઝીરા		1935	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નમ્રતા		1967	મીના થિયેટર્સ, મુંબઈ
નયના ગેબીલાલ	દિલ્હી		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
નરગીસ	અમદાવાદ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
*નરગીસ	મુંબઈ		અભિનય ભારતી, મુંબઈ
નલિની		1959	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
નાયક શારદા જેઠાલાલ	કુણ્ઘર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
નિરંજના	મુંબઈ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
નિલયકુમારી મનુભાઈ	વડોદરા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
નિશાદેવી		1944	શ્રી વિજય નાટક કંપની
નીલા બાબુલાલ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
પટેલ અરુણા			શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર
પટેલ ઊર્મિલા	મુંબઈ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
પટેલ મીના	મુંબઈ		શ્રી આશા કલાકેન્દ્ર
પટેલ લીલા		1970	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર
પદ્મણ રેશમા	અમદાવાદ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
પદ્મા		1955	શ્રી ભારત નાટ્ય સમાજ, મુંબઈ
પરીખ કુસુમ		1963	અલકા થિયેટર્સ
પાઠક અંજુ	અમદાવાદ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
પાર્વતી		1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
પુરોહિત સુદીપ્તિ		1976	ઉષા થિયેટર્સ, મુંબઈ
*પુરોહિત સુધા		1969	શ્રી કમલ નાટક સમાજ
*પ્રતિમા		1967	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ
*પ્રધાન આશા		1969	રોયલ થિયેટર્સ
પ્રફુલ્લલતા		1952	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પ્રભા		1954	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
પ્રભારાણી સુંદરલાલ			શ્રી વિજય નાટક કંપની
પ્રવીણબાળા		1955	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

પ્રેમલતા		1954	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ફરીદા ઇકબાલ	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
બલસારા સલમા	વલસાડ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
બલસારા સિમતા	મુકુંદચંદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
બાનુબાઈ જેઠાલાલ	કુણઘેર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
બાલાસુંદરી		1935	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
બાલુબહેન કનુભાઈ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
બીજલી હુસેન	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
બોરકર ઇન્દુ			શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
*ભટ્ટ જયાબહેન	રોયલ થિયેટર્સ		
*ભટ્ટ રોહિણી		1969	રોયલ થિયેટર્સ
ભટ્ટ સાધના			શ્રી વિજય નાટક કંપની
ભાનુમતી લક્ષ્મણ	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
ભારતી બાબુલાલ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
મધુ	માણાવદર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મધુબહેન ધૂળાભાઈ	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
મધુબહેન નારણભાઈ	રામપરા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મધુમતી		1973	શ્રી આશા કલાકેન્દ્ર
મનોરમા		1963	શ્રી સોહમ નાટક સમાજ
મહેતા તારાદેવી અરવિંદ	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
*મહેતા લીલા		1955	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મહેબૂબા રમેશભાઈ	બાવળા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મંજરીબાઈ		1944	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
મંજુલા		1948	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
માયાદેવી		1953	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માલતી		1939	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
મીના (કાઠિયાવાડી કોયલ)			શ્રી વિજય નાટક કંપની
મીનાક્ષીદેવી			શ્રી વિજય નાટક સમાજ
મીનાક્ષી બાબુલાલ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની

મીર ઊર્મિલા ધૂળાભાઈ	કટોસણ રોડ		શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ
મીર છાયા ભીખાભાઈ			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મીર રેણુ નંદુ	મહેસાણા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મીર શર્મિલા આર.	કટોસણ રોડ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
મીર સરલા	વીસનગર		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
મુન્ની નાનાલાલ			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મેનકા	ધંધૂકા		શ્રી મનહર નટ કલા મંડળ
મોહિની			શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
યાર્મિન અશોકકુમાર	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
યાર્મિનબાનુ			શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
રતનબાઈ		1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
રમાદેવી	મુંબઈ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
રમોલા		1944	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રંજનબાળા			શ્રી વિજય નાટક કંપની
રંજનબેન જીવાભાઈ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
રંજના		1943	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
રાગિણી			શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રાજકુમારી	વડોદરા		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
રાજશ્રી મનુભાઈ	વડોદરા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
રાજેશ્વરીબાઈ		1970	શ્રી રામવિજય નાટક સમાજ
રાઠોડ જયાકુમારી		1970	શ્રી વિજય નાટક કંપની
રાધાબાઈ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
રાધા રાજુભાઈ	ઉમતા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
રૂખસાના (અમીનાબાઈ)	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
રૂપકમલ બાબુલાલ	પાલોદર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
રૂપાદેવી		1944	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
રેખા જરીના			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
રોશન અનિલ	પોરબંદર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
રોશનબાનુ નાનુભાઈ	પળી		શ્રી વિજય નાટક કંપની

રોશની		1970	નવરત્ન, મુંબઈ
લક્ષ્મી કાળુસિંહ	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
લતાકુમારી		1971	શ્રી કૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
લતા ડાહ્યાલાલ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક સમાજ
લલિતાકુમારી			શ્રી સાધના કેલા કેન્દ્ર, મુંબઈ
લાજ		1969	શ્રી મોરબી નાટક સમાજ
લીલા		1945	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
લોટલીકર સુશીલા		1945	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વઝીર બેગમ		1967	મધર ઈંડિયા થિયેટર્સ
વર્મા રૂપાદેવી	રૂપકલાકેન્દ્ર		
વર્ષારાણી		1965	કમલ કલાકેન્દ્ર, મુંબઈ
*વંદના	મુંબઈ		શ્રી છોટુ નાટક સમાજ
વંદના ઈશ્વરલાલ	મુક્તુપુર		
વાઘેલા અનુરાધા		1967	
વાનરસે ગાયત્રી			શ્રી મોહન કલા મંડળ
વિમલા	રૂપકલાકેન્દ્ર		
વિલાસિની		1955	
વિશાખા (મણિબહેન)	મોટા લીલિયા		
વ્યાસ વૈશાલી	ભાવનગર	1965	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
શકીનાબાનુ (અમીના)			શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શકુંતલા બચુભાઈ	નરોડા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
શરદબાળા		1961	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શર્મા ગૌતમી નથુરામ	સૈજપુર બોધા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શર્મા તારા નથુરામ	સૈજપુર બોધા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
શર્મા શાલિની નથુરામ	સૈજપુર બોધા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શશિકળા		1938	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
શાન્તા		1955	ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શાન્તાબહેન કેશુભાઈ	પોરબંદર		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શાન્તા હરિલાલ	વડોદરા		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ

શાલિની	મુંબઈ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
શાલિનીકુમારી	અમદાવાદ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
શાલિનીદેવી	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
શાલિની ભાલચંદ્ર	કાંસા		શ્રી વિજય નાટક કંપની
શારદા મોતીલાલ			શ્રી સયાજીવિજય નાટક સમાજ
શાહ કલ્પના			શ્રી રૂપકલાકેન્દ્ર
*શાહ પુષ્પા		1963	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
શાહ મધુ		1913	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
શાહ સુમિત્રા	અમદાવાદ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
શીલકુમારી			શ્રી જ્યોતિ નાટક સમાજ
શીલબાળા		1950	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શેડે નીલા	મુંબઈ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
શૌલા		1959	શ્રી જ્યોતિ નાટક સમાજ
સરલા ઈશ્વરલાલ	કાંસા		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
સરલા કનુભાઈ	દિલ્હી		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
સરોજ			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શર્મિષ્ઠા			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સરોજકુમારી	મુંબઈ		શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
સવિતા		1963	શ્રી સોહમ નાટક સમાજ
(કુ.) સંગીતા			શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
સાગર શોભા રૂગનાથ	રાજકોટ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
*સાબીરા			શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સાવિત્રી શશિકાન્ત	ખેરાળુ		શ્રી વિજય નાટક કંપની
સિંધુ			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*સુજાતા			સપ્તરંગ થિયેટર્સ, મુંબઈ
સુધાકુમારી			શ્રી વિજય નાટક કંપની
સુધાબહેન ચંદુલાલ	સૌરાષ્ટ્ર		શ્રી વિજય નાટક કંપની
સુધા શ્રીનિવાસ			મધર ઈડિયા થિયેટર્સ, મુંબઈ
સુનીતા હાજીભાઈ	મુંબઈ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ

સુપ્રભા			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રા			શ્રી દેશી નાટક સમાજ
(શ્રીમતી) સુરોષાદેવી			શ્રી નટરાજ કલા મંડળ
સુમનબહેન	અમદાવાદ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
સુરભિ સતીશકુમાર	છાપી		શ્રી વિજય નાટક કંપની
સુરેખા		1977	રોયલ થિયેટર્સ
સુશીલા	મીના થિયેટર્સ, મુંબઈ		
સુહાસિની			શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ
હીના			શ્રી રૂપકલાકેન્દ્ર
હીરા ગેબીલાલ	દિલ્હી		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
હેમલતા			શ્રી ભારત નાટક સમાજ
* અર્વાચીન રંગભૂમિ પર કાર્યરત			

6

સંગીતકારો - 1

◆ ઉપાધ્યાય પુરુષોત્તમ (જ. 1934)

વિશેષ વિગત :

શૈશવકાળથી જ ગીત-સંગીતની સાધના કરતા હતા. 1947માં મુંબઈ આવ્યા. પરિશ્રમ અને ખંતથી ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતા રહ્યા. આશા ભોંસલે, ગીતા રોય, દિલીપ ધોળકિયા જેવા ગીતકારોના સહકારમાં ચલચિત્રોમાં ગાવાનો પ્રારંભ કર્યો. સમસ્ત ભારતમાં કાર્યક્રમો યોજી વ્યાપક લોકચાહના મેળવી. નામાંકિત સંગીતકાર કલ્યાણજી આણંદજીએ પણ એમની કલાની પ્રશંસા કરી પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા. ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં એમણે સંગીત-નિર્દેશન કર્યું છે, શ્રી રામવિજય નાટક સમાજના 'વિજયડંકા' નાટકમાં તેમણે સંગીત આપ્યું હતું.

ગુજરાતના આ ગાયક-સંગીતકારે પરદેશમાં પણ કાર્યક્રમો દ્વારા ગુજરાતના પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય નામને કલાજગતમાં રોશન કર્યું છે.

◆ ઉસ્તાદ ઝંડેખાં (જ. જમ્મુ; અ. 11 ઓક્ટોબર 1952, કરાંચી)

નાટક	પ્રથમ પ્રયોગ	નાટ્યકાર	સંસ્થા
ન્યાયસિંધુ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

હુમારી ભૂલ (હિંદી)	1937	પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ'	ધી પારસી કોરોનેશન થિયેટ્રિકલ કંપની, કોલકાતા
-----------------------	------	----------------------------	--

વિશેષ વિગત :

હાર્મોનિયમ પંજાબમાં શીખ્યા. મુંબઈ આવી સંગીતની વિશેષ તાલીમ લીધી. ઉસ્તાદ છજ્જૂખાં, નજરખાં, ખાદીમ હુસેનખાં ભીંડી બજારવાળાના તે શાર્ગિદ બન્યા. રંગમંચ પર ભજવાતાં નાટકોનો ઝીણવટભર્યો અભ્યાસ કર્યો. પ્રસિદ્ધ નાટ્યકાર પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ' સાથે ગાઢો પરિચય થયો. ગીત-સંગીતમાં બંનેની જોડી હતી. માદન થિયેટર્સનાં નાટકોમાં સંગીત આપ્યું. ચલચિત્રોમાં પણ સંગીત આપ્યું. તેઓ નામાંકિત સંગીતકાર હતા.

◆ ઉસ્તાદ ડોસુજી ખીમજી

*બહાદુર કાલાજી	જાન્યુઆરી, 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
ચંપક ચતુરિકા	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સદેવંત સાવળીંગા	1897	ગોકુળજી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
ટેકીલી સુંદરબા	જૂન, 1898	ઉમિયાશંકર આચાર્ય મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
વસંતમાલિની	1900	ઉમિયાશંકર આચાર્ય મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : ગુલામરસુલ બન્નુમીયાં.			

◆ ઉસ્તાદ બચુમિયાં લંઘો

*સરદારબા	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*વીણાવેલી	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*વિજયાવિજય	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*ઉદયભાણ	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ એહમદ દરબાર

નવજુવાન	7 ઓક્ટોબર, 1943	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
સગાંબાલાં	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
કુલીન કન્યા	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સાધ્વી મીરાં	1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
*સુખી સંસાર	1948	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

જેવા તેવા નથી હોં	5 સપ્ટેમ્બર, 1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
જાનમાં આવજો	1962	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
સંસાર ચાલ્યો જાય છે	28 મે, 1963	દામુ સાંગાણી	અરુણા કલાકેન્દ્ર
પાનેતર	30 મે, 1963	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
પટરાણી	1964	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
ઘરની લાજ	1965	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	રંગરંજન થિયેટર્સ
0 પુત્રવધૂ	1965	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	ચંદ્રમૌલી પ્રોડક્શન
મોટા ઘરની વહુ	12 જૂન, 1965	દામુ સાંગાણી	અરુણા કલાકેન્દ્ર
0 સોહાગણ	1965	નીલા થિયેટર્સ	
મીઢળ બાંધ્યા હાથ	18 ફેબ્રુઆરી, 1966	પ્રાગજી ડોસા	અરુણા કલાકેન્દ્ર
0 ઘૂંઘટ	1969	અનુવાદ : જયંત ભટ્ટ	રોયલ થિયેટર્સ
* સહયોગી સંગીતકાર : પ્રભાકર નાયક (કીર્તિ).			
0 અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓ.			

વિશેષ વિગત :

16 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું હતું.

◆ ગુલામઅલી કાસમજી

*સરદારબા	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*વીણાવેલી	31 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*વિજયાવિજય	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*ઉદયભાણ	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર ઉસ્તાદ બચુમિયાં લંધો			

વિશેષ વિગત :

27 જુલાઈ, 1906ના રોજ 'ઉમાદેવડી' નાટકનો લાભરાત્રિનો પ્રયોગ યોજ્યો. 1902 પછી સંસ્થામાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકેની ફરજ બજાવી.

◆ ગુલામરસૂલ બન્નુમિયાં

*બહાદુર કાલાજી	જાન્યુઆરી, 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ચંપક ચતુરિકા	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સદેવંત સાવળીંગા	1897	ગોકુળજી	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ટેકીલી સુંદરબા	જૂન, 1898	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
વસંતમાલિની	1900	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સહયોગી સંગીતકાર ઉસ્તાદ ડોસુજી ખીમજી			

◆ જામન

જુલ્મનાં સિંહાસન	1936	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
જન્મદાતા	સપ્ટેમ્બર 1938	કવિ જામન	શ્રી જ્યોતિ નાટ્ય મંદિર
કુદરતનો કેદી	ઓક્ટોબર 1938	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી જ્યોતિ નાટ્ય મંદિર
અધૂરાં અમૃત	23 ડિસેમ્બર 1939	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ
પ્રણયમંથન	જાન્યુઆરી 1940	કવિ જામન	શ્રી ઉદય નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

કુશળ અભિનેતા, દિગ્દર્શક, નાટ્યલેખક અને નાટ્યસંસ્થાઓના કુશળ માલિક.

◆ ઠાકુર છન્નાલાલ

આજની દુનિયા	14 જૂન, 1945	ચાંપશી વી. ઉદ્દેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નારીહૃદય	6 ડિસેમ્બર, 1945	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
*નંદનવન	4 મે, 1946	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ
અનોખો સંસાર	1 જૂન, 1951	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ
* સહાયક સંગીતકાર : માસ્તર નાગરદાસ, છૈલાજી.			

વિશેષ વિગત :

ચલચિત્રોમાં સંગીત આપ્યું. કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા અને સંગીતકાર છન્નાલાલ ઠાકુરની ચલચિત્રક્ષેત્રે જોડી હતી. તેઓ કુશળ સંગીતકાર હતા.

◆ દવે અમૃતલાલ જેઠાલાલ (જ. -; અ. 14 ઓગસ્ટ 1935)

છત્રવિજય	26 જૂન 1920	નાટ્યકારોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
દેશભક્તિ	18 મે 1921	વૈદ્ય મોહનલાલ ભાઈશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજા શંભાજી	26 જૂન 1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રતી મડમ	26 ઓગસ્ટ 1926	શાવકશા (ફીરોઝગર)	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
શ્રીમંત બાજીરાવ	1926	મણિલાલ 'પાગલ', રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા'કવાટ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
એક અબળા	11 જુલાઈ 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સતી અંજના	24 મે 1928	હરિહર 'દીવાના', પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગર્વખંડન	18 ઓક્ટોબર 1928	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રણગર્જના	10 ઓક્ટોબર 1929	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમ્રાટ હર્ષ	17 જાન્યુઆરી 1932	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
જય ચિત્તોડ	30 જાન્યુઆરી 1933	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ન્યાયનાં વેર	28 જૂન 1933	નાટ્યકારોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમરહાક	1 ફેબ્રુઆરી 1934	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	મે 1935	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

15 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

શ્રી દેશી નાટક સમાજે 24 ફેબ્રુઆરી, 1919ના રોજ 'વીણાવેલી' નાટકની લાભરાત્રિ તેમને માટે યોજી. આપમેળે સંગીત શીખી શકાય તેવા પુસ્તકનું સર્જન કર્યું હતું. કેન્સરથી અવસાન થયું.

એમની બનાવેલી સંગીતની તરજો નાટ્યરસિકોમાં માન પામી હતી.

◆ દવે મણિલાલ દેવજીભાઈ

પિતૃભક્ત પ્રભાકર	મે 1914	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
અનંગપદ્મા	25 ડિસેમ્બર 1915	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
રાજ્યભક્તિ	10 ફેબ્રુઆરી 1916	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
વીર વનિતા	1920	જટાશંકર સુંદરજી જાની	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

વતન : પોરબંદર (સૌરાષ્ટ્ર). નાટકોમાં અભિનયથી શરૂઆત. સ્ત્રી-પાત્રના કુશળ કલાકાર હતા.

◆ નાયક અમથાલાલ

*સતી પાર્વતી	1894	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*અશ્રુમતી	1895	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
*સહયોગી સંગીતકાર : ઉસ્તાદ તુળજારામ નાયક			
વતન : વડનગર (ઉ.ગુ.)			

◆ નાયક અમરચંદ નારાયણ

0 કાર્યસિદ્ધિ (હિન્દી)	1932	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જેન્ટલમેન ડાકુ	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રણસામ્રાજી	1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોણ સમ્રાટ ?	9 સપ્ટેમ્બર, 1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કંચનકુમારી	20 ઓક્ટોબર, 1933	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
● કોની મહત્તા ?	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
▲ કીર્તિવિજય	1934	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જંજીરના ઝણકારે	13 સપ્ટેમ્બર, 1934	ચાંપશી વી. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સચ્ચા હીરા (ઉર્દૂ)	7 જાન્યુઆરી, 1935	-	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મુંબઈની બદી	20 માર્ચ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ઘેલી ગુણિયલ	1 જૂન, 1935	ચાંપશી વી. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કેવો બદમાસ ?	3 ઓગસ્ટ, 1935	જોસેફ ડેવિડ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કિરીટકુમાર	જાન્યુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નેપોલિયન	ફેબ્રુઆરી, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જોબનનાં જાદુ	30 જુલાઈ, 1936	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શેતરંજના દાવ	15 મે, 1937	કવિ જામન	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગરીબનાં આંસુ	7 ઓગસ્ટ, 1937	ચાંપશી વી. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સિંહાસનના શોખ	ડિસેમ્બર, 1937	બાબુભાઈ ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

શ્રીમંત કે શયતાન ?	5 ફેબ્રુઆરી, 1937	બાબુભાઈ ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કોમી નિશાન (ઉર્દૂ)	4 ઓગસ્ટ, 1938		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ન્યાયી નરેશ	23 સપ્ટેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
□ સિનેમાની સુંદરી	29 ઓક્ટો., 1938	બાબુભાઈ ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખી સંસાર	19 નવેમ્બર, 1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* રાજાધિરાજ	7 ડિસેમ્બર, 1938	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કલંકિત કોણ ?	17 માર્ચ, 1939	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કર્તવ્યપંથે	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
◆ ખાવિંદને ખાતર	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગર્ભસંસ્કાર	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
0 કરિયાવર	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
● સહયોગી સંગીતકાર : અંબાલાલ બી. નાયક, મુકનાજી મારવાડી			
▲ સહયોગી સંગીતકાર : અંબાલાલ બી. નાયક			
◆ સહયોગી સંગીતકાર : મુન્નીબાઈ			
* સહયોગી સંગીતકાર : લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલભાઈ મીર, ગેરીતા (જિ. મહેસાણા)			
0 સહયોગી સંગીતકાર : શંકરલાલ નથુ નાયક			

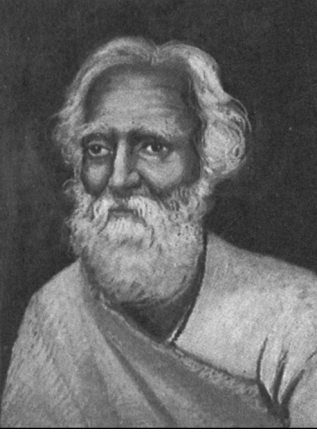
વિશેષ વિગત :

29 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ નાયક ડાહ્યાલાલ શિવરામ (જ. 1869, વડનગર, જિ. મહેસાણા; અ. 1924, ભાવનગર)

જાલિમ ટુલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ (કવિ 'કાન્ત')	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
--------------	------	-----------------------------------	---------------------

વિશેષ વિગત :

ડાહ્યાલાલ નાયક

મહારાજા ડાહ્યાલાલ નાયકની હાજરીમાં સંગીતની તરજો બાંધતા. વિચારવિમર્શ કર્યા પછી એમાં યથાયોગ્ય સુધારા થતા.

નવી તરજ બનાવી ભાવનગરના મહારાજાને સંભળાવતા અને તેમને પસંદ પડેલી તરજોમાંથી કોઈ કોઈ તરજ તો ભાવનગર રાજ્યના બેન્ડ માસ્તર પિન્ટોને મોકલી આપતા અને તે તરજો બેન્ડ પર વગાડવામાં આવતી.

ડાહ્યાલાલ કવિતાઓ પણ કરતા.

અનેક વર્ષોનાં તપ અને સાધનાથી મેળવેલા સંગીતના ગહન જ્ઞાનના નિયોડ રૂપે ‘સંગીત કલાધર’ ગ્રંથ લખ્યો. ઘણાં વર્ષોના સંગીતના ઊંડા અભ્યાસ પછી સંગીતના આ મહાન ગ્રંથનું ભાવનગરના મહારાજા ભાવસિંહજીની સહાયથી 1901માં પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું. એમાં કુલ 60 પ્રકરણો છે. આ ગ્રંથના પ્રકાશન પછી સમસ્ત ભારતમાં તેઓ સંગીતશાસ્ત્રી તરીકે ઓળખાયા.

એમણે કેટલાંક પુસ્તકોનું સ્વતંત્ર લેખન કર્યું હતું તો કેટલાંક મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ (કવિ ‘કાન્ત’) સાથે મળીને લખ્યાં હતાં.

આ મહાન સંગીતશાસ્ત્રી ભાવનગરના મહારાજાના અવસાનનો કારમો આઘાત જીરવી શક્યા નહિ અને 1924માં એમનું પણ દેહાવસાન થયું હતું.

◆ નાયક તુળજારામ ઉસ્તાદ

સંગીત લીલાવતી	1889	કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સંયુક્તા	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભોજરાજ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિક્રમાદિત્ય	1893	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુંદર માધવ	1893	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વતન : પાટણ. ‘સંગીત લીલાવતી’ નાટકમાં સર્વપ્રથમ તબલાવાદન કર્યું.

◆ નાયક ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ

જયમતી	1916	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
પ્રવીણસાગર	1916	કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
કનકકેસરી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
મહારાજા શાન્તનુ યાને યોજનગંધા	1916	પ્રાણલાલ ગિરધરલાલ ભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
અમરલક્ષ્મી	1919	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
* મીનળ-મુંજાલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
□ દીવાન	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
○ વીર રાઠોડ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : રામલાલ વલ્લભ નાયક			
□ સહયોગી સંગીતકાર : ઉસ્તાદ હમીરજી મીર			
○ સહયોગી સંગીતકાર : મોહન મારવાડી			

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ. ગુ.) તેમણે 9 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું. રંગમંચ પર અભિનયથી પ્રારંભ કર્યો.

◆ નાયક દુર્લભજી

* ભોજરાજ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વિક્રમાદિત્ય	1893	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સુંદર માધવ	1893	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

સહયોગી સંગીતકાર : મણિલાલ માધવલાલ નાયક. રંગમંચ પર 'ભોજરાજ' નાટકમાં સર્વપ્રથમ હાર્મોનિયમ વગાડ્યું.

◆ નાયક નારણદાસ મનસુખરામ ઉસ્તાદ (જ. અંદાજે 1890; અ. 1931, અમદાવાદ)

માલવિકા-અગ્નિમિત્ર	1919	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
--------------------	------	-------------------	--------------------------

* કુમારપાળ	1920	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
○ પૃથ્વીપુત્ર	10 જુલાઈ 1920	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
○ માલવપતિ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
○ પૃથ્વીરાજ	1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
○ દેવકુમારી	18 જુલાઈ, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
□ સિરાજુદૌલા	1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
□ શાલિવાહન	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
□ વીરનાં વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
□ મરદના ઘા	18 ડિસેમ્બર, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : રામલાલ વલ્લભ નાયક			
○ સહયોગી સંગીતકાર : મૂળચંદ 'મામા', લલ્લુભાઈ શામળદાસ નાયક, નારણદાસ ઉસ્તાદ			
□ સહયોગી સંગીતકાર : લલ્લુભાઈ શામળદાસ નાયક			

વિશેષ વિગત :

તેમના મોટા ભાઈ ચૂનીલાલ મનસુખરામ સાથે ધ્રાંગધ્રાનરેશ અજિતકુમારને ત્યાં નોકરીએ રહ્યા. જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી કલાના સંસ્કાર વારસામાં મળ્યા હતા. સંગીતના શિક્ષણમાં 'તાલ' પર વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું. માત્ર 17 વર્ષની ઉંમરે તેઓ 'ઉસ્તાદ' તરીકે સંગીતની દુનિયામાં નામના પામ્યા.

અખિલ ભારત સંગીત પરિષદોમાં તેઓ 'તાલ' વિષેની ચર્ચામાં ભાગ લેતા હતા. તેમના 'તાલ' વિષેના ગહન જ્ઞાનને લીધે તેમને અનેક ચંદ્રકો, પ્રમાણપત્રો વગેરે મળ્યાં હતાં. એમણે અનેક શિષ્યોને 'તાલ'નું જ્ઞાન આપ્યું. રસજ સંગીતકાર સાણંદ દરબારે પણ 'તાલ'નું જ્ઞાન એમની પાસેથી લીધું હતું.

શાસ્ત્રીય સંગીતમાં તાલ વિષેની સમજ આપતું પુસ્તક 'સંગીત તાલ માર્ગ' પ્રકાશિત થયું હતું. તેમણે વિવિધ પ્રકારના તાલ અને તેના માપ વિષે લખ્યું છે. મૃદંગના તાલની સમજ માટે તેમણે તે સમયે 'સાઝના ભોજક' અને 'સમાજસુધા' પત્રિકાઓમાં લેખો લખ્યા હતા. મૃદંગ, તબલાં, ઉપરાંત હાર્મોનિયમ, સિતાર, જલતરંગનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

તબલાંની સંગત આપવામાં નારણદાસ એવા કુશળ હતા કે શ્રોતાઓ ગીત સાંભળવાને બદલે તેમનો તબલાંનો બોલ સાંભળતા.

તેઓનું ભણતર ઓછું હતું છતાં પણ સંસ્કૃત ભાષાનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

નારણદાસ ઉસ્તાદે સંગીતપ્રેમીઓમાં મૃદંગવાદક તરીકે ખ્યાતિ મેળવી હતી. તેમણે 'સંગીતની મહત્તા' અને 'તાલ જ્ઞાનની આવશ્યકતા' વિશે કાવ્યરચના કરી, જેમાં એમનું સંગીતકલા અને તાલ વિષેનું બહોળું જ્ઞાન જોવા મળે છે. તાલ અને માપ વિશેનું ઘણું લખાણ અપ્રસિદ્ધ છે.

સંગીતની દુનિયામાં નારણદાસ ઉસ્તાદની કલાની કીર્તિ ચોમેર પ્રસરી હતી. અમદાવાદમાં 1931માં નારણદાસ ઉસ્તાદનું દેહાવસાન થયું હતું.

◆ નાયક પ્રભાકર કેશવલાલ (કીર્તિ)

હસ્તમેળાપ	9 સપ્ટેમ્બર, 1948	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કરિયાવર	6 નવેમ્બર, 1948	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વરકન્યા	28 મે, 1949	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : અમરચંદ નારણભાઈ નાયક			

વિશેષ વિગત :

વતન : ઊંઢઈ, વડનગર પાસે (ઉ.ગુ.). પિતા કેશવલાલ ‘કપાતર’ રંગભૂમિના નામાંકિત કલાકાર. કલાના સંસ્કારો વારસામાં જ મળ્યા હતા. સ્ત્રી તથા પુરુષ-પાત્રો ભજવીને સારી ખ્યાતિ મેળવી. હૃદયરોગથી મુંબઈમાં અવસાન થયું.

◆ નાયક મણિલાલ માધવલાલ

સંગીત લીલાવતી	1889	કેશવલાલ શિવરામ અધ્યાપક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સંયુક્તા	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ભોજરાજ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વિક્રમાદિત્ય	1893	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સુંદર માધવ	1893	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : દુર્લભજી નાયક			

વિશેષ વિગત :

વતન : પાટણ (ઉ. ગુ.). ‘સંગીત લીલાવતી’ નાટકમાં સર્વપ્રથમ સારંગીવાદન રજૂ કર્યું.

◆ નાયક માધવલાલ મનસુખલાલ ‘ઉસ્તાદ’

* બુદ્ધ (હિંદી)	1922	બ્યાકુલ સાહેબ	ધી બ્યાકુલ ભારત થિયેટ્રિકલ કંપની
* સહયોગી સંગીતકાર : બ્યાકુલ સાહેબ			

વિશેષ વિગત :

વતન ભદ્રેસર (જિ. સાબરકાંઠા). હિંદી રંગમય પર ઉસ્તાદ તરીકે નામના મેળવી, ગુજરાતી નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ નાયક મૂળચંદ વલ્લભ ‘મામા’

સ્વદેશ સેવા	18 એપ્રિલ, 1918	મનહર વરતેજવાળા	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ કુમારપાળ	1920	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* પૃથ્વીપુત્ર	10 જુલાઈ, 1920	લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* માલવપતિ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* પૃથ્વીરાજ	19 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* દેવકુમારી	18 જુલાઈ, 1925	મણિલાલ ‘પાગલ’	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રાજકુમારી	12 ઓક્ટોબર, 1933	પ્રયોજક : મૂળચંદ ‘મામા’, લેખક : દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
કન્યાદાન	1933	કવિ ‘મનસ્વી’ પ્રાંતિજવાળા	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
○ સહયોગી સંગીતકારો : રામલાલ નાયક, લલ્લુભાઈ નાયક, નારણદાસ ઉસ્તાદ			
* સહયોગી સંગીતકાર : લલ્લુભાઈ નાયક, નારણદાસ ઉસ્તાદ			

વિશેષ વિગત :

કાવસજી ખટાઉની નાટ્યસંસ્થામાં હાર્મોનિયમ-વાદક હતા. ઉત્તમ કોટિના અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને સંગીતકાર.

તેમણે 8 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ નાયક મોતીબાબુ (મોતીલાલ) (જ. 1901, ભાન્ડુ ગામ, જિ. મહેસાણા; અ. 24 ઓગસ્ટ 1971)

દિલનાં દાન	24 જુલાઈ, 1943	મણિલાલ ‘પાગલ’	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
હૈયાનાં હેત	5 ફેબ્રુઆરી, 1944	મણિલાલ ‘પાગલ’	ધી ખટાઉ આલ્ફ્રેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
સાચી જનેતા	1965	મોતીબાબુ નાયક	સમાજસેવા કલાકેન્દ્ર (મુંબઈ)
પાનું પડ્યું સવા લાખનું		મોતીબાબુ નાયક	

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી કલા તો વારસામાં જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. કરાંચીમાં રાજબાઈ નાટક મંડળીમાં અને મુંબઈમાં પારસી વિક્ટોરિયા થિયેટરનાં નાટકોમાં નાયિકાની ભૂમિકા કરી. કોલકાતામાં કોરોન્થિયન થિયેટ્રિકલ કંપનીમાં જોડાઈ સંસ્થાના હાર્મોનિયમ-વાદક નાગરદાસ નાયક પાસેથી હાર્મોનિયમ શીખ્યા. ઉદ્દ-ગુજરાતી નાટકોમાં સંગીત પણ આપ્યું. મહારાજા અરિમર્દનસિંહજીએ એ સંસ્થા વેચાણ લઈ લીધી. મોતીબાબુ પાસે મહારાજા સંગીત શીખ્યા અને એમનું બહુમાન પણ કર્યું.

અવાક્ ચિત્રો સવાક્ થયાં અને તેઓ નાટ્યસંસ્થા છોડીને હિંદી ચલચિત્રોમાં પ્રવેશ્યા તથા ‘નળ-દમયંતી’,

‘કીમતી કુરબાની’, ‘આંખ કા તારા’, ‘હિંદુસ્તાન’, ‘ઘર કી નુમાઈશ’, ‘અફલાતૂન’માં સંગીત આપ્યું. એમના સફળ સંગીતની ખ્યાતિ ફેલાવાથી, ચેન્નાઈના નામાંકિત નિર્માતા-દિગ્દર્શક કે. સુબ્રહ્મણ્યમનાં તામિલ ભાષાનાં ચિત્રો ‘અર્ધનારી’, ‘ત્યાગભૂમિ’, ‘સત્ય મુરલી’, ‘ભક્ત કુચેલા (સુદામા)’, ‘વિકટ યોગી’માં સફળતાપૂર્વક સંગીત આપ્યું. એમની સફળતાથી આકર્ષાઈને તેલુગુ ચિત્રોના જાણીતા નિર્માતાદિગ્દર્શક નારાયણમૂર્તિએ આમંત્રણ આપવાથી તેમણે ‘મહાનંદા’, ‘દક્ષયજ્ઞ’ અને બીજાં ચિત્રોમાં સંગીત આપ્યું, અને પુષ્કળ નામના કમાયા. ચિત્રજગતના એક કુશળ સંગીતકાર લેખાયા.

મુંબઈના આકાશવાણી કેન્દ્રનાં ‘ભારતેન્દુ બાબુ હરિશ્ચન્દ્ર’ અને ‘વિષ્ણુગુપ્ત ચાણક્ય’ નાટકોમાં પણ સંગીત આપ્યું. આ સમયે આકાશવાણી પર મશહૂર અભિનેતા-દિગ્દર્શક સોરાબજી કેરાવાલા હતા.

આ ખ્યાતનામ સંગીતકારે નાટકોનું પણ સર્જન કર્યું હતું. રંગમંચ અને ચિત્રજગતમાં સંગીતમાં નામના મેળવી ગુજરાતને ગૌરવ અપાવ્યું હતું. કેન્સરના રોગથી આ મહાન સંગીતકારનું અવસાન થયું.

જાણીતા સંગીતકાર છૈલાજીના તેઓ સંગીતગુરુ હતા.

◆ નાયક રતિલાલ

ભાગ્યોદય	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
* એક જ ભૂલ	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	1920	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
સોનેરી જાળ	1922	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એ કોનો વાંક ?	1924	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
કોકિલા	1926	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
તસવીરે બલા (હિંદી)	1926	મુનશી અઝીઝ	રોયલ નાટક મંડળી
વીર નૌઘણ	1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી	રોયલ નાટક મંડળી
શાહેજહાં (ઉર્દૂ)	1927	મુનશી અબ્દુલ લતીફ ‘શાદ’	રોયલ નાટક મંડળી
કુલાંગાર કપૂત	1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
ભિક્ષુકબાબા	1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
તલવારની ધારે	1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
મકરાણાનો સિંહ	1935	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ

* સહયોગી સંગીતકાર : કવિ મૂળશંકર મૂલાણી

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (ઉ.ગુ.).

◆ નાયક રામલાલ વલ્લભ (જ. 1880)

સતી સુલોચના	1914	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર ઘટોત્કચ	1917	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વીર કુણાલ	1917	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શંકરાચાર્ય	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* કુમારપાળ	1920	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
○ મીનળ-મુંજલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજસંસાર	14 મે, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારલીલા	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વીર રમણી	16 એપ્રિલ, 1925	મણિલાલ 'પાગલ', કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી હોથલ	1926	કવિ અંબાશંકર હરિશંકર	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયધ્વજ	1926	વલ્લભદાસ વાઘજીભાઈ પટેલ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
○ સહયોગી સંગીતકાર : ઉસ્તાદ હમીરજી ગીગાભાઈ મીર તથા ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક			
* સહયોગી સંગીતકાર : મૂળચંદ 'મામા', નારણદાસ ઉસ્તાદ, લલ્લુભાઈ શામળદાસ નાયક			

વિશેષ વિગત :

વતન : કડી (ઉ.ગુ.). કાલકા બિંદાદીનના ઘરાણામાં સંગીતની તાલીમ લીધી. કથક નૃત્યની સારી જાણકારી મેળવી. કોલકાતાની પ્રખ્યાત મિસ ગોહરે પણ એમની પાસેથી કથકનું શિક્ષણ લીધું હતું. તાલબદ્ધ અને સુમેળ માત્રાયુક્ત સંગીતનું ગહન જ્ઞાન ધરાવતા હતા. તેમની બનાવેલી સંગીતની તરજો મશહૂર થઈ હતી. નામાંકિત અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને કુશળ સંગીતકાર હતા. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના તેઓ નાટ્યશાસ્ત્રી હતા. આશરે 11 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ નાયક લલ્લુભાઈ શામળદાસ

સૂર્યકુમારી	ઓક્ટોબર, 1916	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા'માંડલિક	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* કુમારપાળ	1920	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

અરુણોદય	4 જૂન, 1921	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* માલવપતિ	1924	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* પૃથ્વીરાજ	29 એપ્રિલ, 1925	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* દેવકુમારી	18 જુલાઈ, 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સિરાજુદૌલા	1926	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
શકુંતલા	1926	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* શાલિવાહન	1 ઓગસ્ટ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* વીરનાં વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* મરદના ઘા	18 ડિસેમ્બર, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમુદ્રગુપ્ત	4 ફેબ્રુઆરી, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમરકેસરી	12 જુલાઈ, 1933	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
યુગપ્રભાવ	4 ઓગસ્ટ, 1934	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મોહ-પ્રતાપ	25 જુલાઈ, 1935	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સજ્જન કોણ ?	16 જુલાઈ, 1936	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સાગરપતિ	19 માર્ચ, 1936	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અક્ષયરાજ	21 જાન્યુઆરી, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રણકેસરી	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : રામલાલ વલ્લભ નાયક, મૂળચંદ 'મામા' તથા નારાયણ મનસુખ નાયક ઉસ્તાદ.			

વિશેષ વિગત :

વતન : કલોલ (ઉ.ગુ.). ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિના પ્રશંસનીય હાર્મોનિયમ-વાદક. હિઠ માસ્ટર્સ વોઇસ તરફથી એમની ઘણી રેકર્ડ બહાર પડાઈ હતી. પ્રકાશ પિક્ચર્સમાં સંગીત-નિર્દેશક અને હાસ્યરસના અભિનેતા તરીકે કામ કર્યું. કુશળ સંગીતકાર હતા અને લગભગ 20 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ નાયક હીરાલાલ માધવજી ગવૈયા

ધર્મગુપ્ત	1906	કવિ હર્ષદરાય, સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાજી ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી એકાવળી		કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાજી ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ઉત્તમકુમાર	થી	કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાજી ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

સુદર્શન		કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વિશ્વમોહિની	1908	કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

વિશેષ વિગત :

વતન કડી (ઉ. ગુ.). નામાંકિત નટ તથા ગાયક તેમજ વાંસદા દરબારને ત્યાં રાજગાયક.

◆ પટેલ છન્નાલાલ ભીખાભાઈ (મીર) (જ. 1911, કડોલી, જિ. સાબરકાંઠા; અ. માર્ચ 1987)

મોટા ઘરની વહુ	4 એપ્રિલ, 1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
સંસાર ચાલ્યો જાય છે	1959	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
વીર ભાથી ક્ષત્રીજી		કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી મનમોહન નાટક સમાજ
પિતૃદેવો ભવ	1973	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર

વિશેષ વિગત :

વતન : કડોલી (જિ. સાબરકાંઠા). એમના ગુરુ લોકપ્રિય અભિનેતા મોહનલાલાજી પાસે શાસ્ત્રીય સંગીતની તાલીમ લીધી. કર્ણપ્રિય કંઠથી નાટકનાં ગીતો ગાયાં. ગુજરાતી, ઉર્દૂ, હિંદી રંગમંચે અભિનય આપ્યો. ખ્યાતનામ અભિનેત્રી રાણી પ્રેમલતા સાથે નાટકોમાં વિવિધ પાત્રો ભજવ્યાં. ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં મુખ્ય નાયક તરીકે ગણના પામ્યા. રંગભૂમિ અને ચિત્રજગતના નામાંકિત કલાકાર બની રહ્યા.

મુસ્લિમ ધર્મ ત્યજી શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી દેહશુદ્ધિ કરાવી હિંદુ થયા હતા.

◆ પરમાર અબ્દુલ

આવતી કાલ	1956	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	ભારત નાટ્ય સમાજ
રમકડા વર	5 જાન્યુઆરી, 1963	દામુ સાંગાણી	સાધના કલા કેન્દ્ર
અગ્નિપરીક્ષા	4 મે, 1964	મધુસૂદન આચાર્ય	લક્ષ્મીકાંત નાટ્યકલા મંદિર
પાનેતરનો રંગ	1965	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	ચંદ્રકલા નિકેતન
રાતે વહેલા આવજો	2 એપ્રિલ, 1965	હિંમત ચિતલિયા	શ્રી વીરુ નાટક સમાજ
હીરા-માણેક	1966	તેરસિંહ ઉદેશી	મધર ઇન્ડિયા થિયેટર્સ
મન પંખીને માળો	1967	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	જય જવાન થિયેટર્સ
પાનેતરનો રંગ	1969	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી નાયક નાટ્ય સમાજ
* આરતી	1969	ગિધુભાઈ ત્રિવેદી	ફ્રેન્ડ્ઝ ઓર્ગેનાઇઝર્સ

* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થા

◆ પંડિત વાડીલાલ શિવરામ નાયક (જ. 1882; અ. 30 નવેમ્બર 1947)

અજબકુમારી	30 નવેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરમંડળ	16 ડિસેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિક્રમચરિત્ર	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મોહિની	17 ડિસેમ્બર, 1900	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સૌભાગ્યસુંદરી	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જુગલ જુગારી	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	18 ઓક્ટોબર, 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નંદબત્રીસી	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનો રંગ	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદ્રભાગા	22 મે, 1909	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નવલશા હીરજી	3 નવેમ્બર, 1909	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વસંતપ્રભા	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	1911	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	1912	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	31 જાન્યુઆરી, 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્નેહસરિતા	15 સપ્ટેમ્બર, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુધા-ચંદ્ર	5 ઓગસ્ટ, 1915	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મધુ-બંસરી	28 જુલાઈ, 1917	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેઘમાલિની	23 નવેમ્બર, 1918	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
આનંદલાહરી	23 ઓગસ્ટ, 1919	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વિશ્વલીલા	25 સપ્ટેમ્બર, 1920	અંબાશંકર શંકરભાઈ ઉપાધ્યાય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
અબજોનાં બંધન	2 ડિસેમ્બર, 1922	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સત્યપ્રકાશ	12 મે, 1923	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

છત્રપતિ શિવાજી	14 નવેમ્બર, 1923	ચંદુલાલ જટાશંકર ભટ્ટ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજરત્ન કાળીદાસ	10 મે, 1924	મગનલાલ ધનજીભાઈ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચારુશીલા	2 ઓગસ્ટ, 1924	ઓધવજીભાઈ વકીલ	શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વપ્નદર્શન	10 મે, 1924		શ્રી આર્યસુબોધ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં	1926	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુમળી કળી	1926	શયદા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
રાઈનો પર્વત	1926	રમણભાઈ મ. નીલકંઠ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
જમાનાનો રંગ	1927	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
તરુણીના તરંગ	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કાશ્મીરનું પ્રભાત	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુદરતનો ન્યાય	21 ફેબ્રુઆરી, 1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશખંડે (હિંદી)	1929	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુળદીપક	9 જાન્યુઆરી, 1930	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાપના બોલ	ઓક્ટોબર, 1930	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કુટિલ રાજનીતિ	જાન્યુઆરી, 1931	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન ઊંઘઈ (ઉ. ગુ.). 39 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું. જ્ઞાતિએ નાયક હોવાથી કલાના સંસ્કારો તો લોહીમાં જ મળ્યા હતા. 18 વર્ષની વયે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ‘કૌમુદી’ની સાથોસાથ ન્યાય, કાવ્ય અને અલંકારશાસ્ત્રનો પણ અભ્યાસ કર્યો. સંગીત વિષે લખાયેલા સંસ્કૃતના વ્યાકરણશાસ્ત્રીય ગ્રંથો, જીવરામભાઈ અને ભાતખંડે પાસે સંગીતનું અધ્યયન કર્યું. ‘સંગીતરત્નાકર’ના ‘સ્વરાધ્યાય’ અને ‘રાગવિવેકાધ્યાય’નું ગુજરાતીમાં રૂપાંતર કરી પ્રકાશિત કર્યું. મરાઠીમાં લખાયેલા પ્રખ્યાત શાસ્ત્રીય ગ્રંથોનો બારીકાઈથી અભ્યાસ કર્યો. આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ તેઓ ગાતી વખતે કરતા હતા.

ભાતખંડેએ વાડીલાલને હિંદુસ્તાનના મહાન ગવૈયાઓના પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ 125થી 150 જેટલા રાગોનાં ધ્રુપદ, ધમાર અને ખ્યાલની તાલીમ આપી. આ ચીજો ભાતખંડેસાહેબે તેમને ટુકડે ટુકડે ગળેથી ઘૂંટાવીને બેસાડી હતી. આ રીતે તેમણે સંગીતની કઠિન સાધના કરી.

ઉદેપુરના ધ્રુવપદિયા અને આલાપના નામાંકિત ગાયક ઝાફરુદ્દીનખાંના ગાયનની તેમના પર ઘેરી અસર થઈ હતી. ખ્યાલ ગાયકીમાં મિયાંજાનખાનની ઊંડી અસર થઈ હતી. કામોદ, દેશકાર, જયજયવંતી, શંકરા જેવા રાગો

મિયાંજાન સાથે તેઓએ ગાયા હતા. ઉપર્યુક્ત બંને મહાન કલાકારોની શૈલી તથા સંગીતના ગહન જ્ઞાનનો અનુભવ વાડીલાલની ગાયકીમાં સાંભળવા મળતાં.

1899થી 1931 સુધી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં 39 નાટકોમાં સંગીત-નિર્દેશન કર્યું. એમની સંગીતની તરજો સંગીતરસિકોમાં માન પામી હતી. નાટકનાં કેટલાંક લોકપ્રિય ગીતોની ગ્રામોફોન કંપનીએ રેકર્ડ ઉતારી હતી. ગુજરાતી વ્યવસાયી રંગભૂમિ પર શાસ્ત્રીય સંગીતને અગ્રિમ સ્થાન આપ્યું હતું.

પંડિત વાડીલાલ નાયકની સ્વરરચના, કવિ મૂળશંકર મૂલાણીનાં ગીતો, જયશંકર ‘સુંદરી’ અને બાપુલાલ બી. નાયકનો અનોખો અભિનય આ સર્વેના સહયોગથી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીએ એ જમાનામાં નાટ્યજગતમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. તેમની જ્ઞાતિના અનેક કલાકારોને તેમણે તાલીમ આપી.

1931માં રંગમંચ પરથી નિવૃત્તિ લીધી અને 1932માં વાંસદા રાજ્યના રાજકુટુંબમાં સંગીત-શિક્ષક તરીકે રહ્યા.

અંદાજે 1940માં ભાતખંડે યુનિવર્સિટી ઓફ મ્યુઝિકના કુલપતિ ઉમટબલિ અને મોરિસ મ્યુઝિક કોલેજ લખનૌના આચાર્ય રતંજનકરની સાથે ગુજરાત વિદ્યાસભામાં સંગીત વિષયની ચર્ચા થઈ ત્યારે તરત જ 22 શ્રુતિઓને જુદાં જુદાં સ્વરૂપે ગાઈને સૌને આશ્ચર્યચકિત કરી દીધા હતા.

1935-36માં શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈના આમંત્રણને માન આપી અમદાવાદ આવ્યા અને ગીતાબહેનને સંગીતકલાનું શિક્ષણ આપ્યું. એમના જ્ઞાનનો લાભ લેવા માટે ગુજરાત વ્યવસાયી રંગભૂમિનાં ગીતોનું સ્વરાંકન ‘ગુજરાતનાં નાટકો (ગીતોની સારીગમ)’ પુસ્તક 1956માં પ્રકાશિત થયું હતું. આ પુસ્તકના લેખનમાં ચંપકલાલ છ. નાયક અને બાપુલાલ પુંજીરામ નાયકનો સહકાર હતો.

1947માં પંડિત વાડીલાલ સંગીતશાસ્ત્રીનું દેહાવસાન થયું.

◆ પંડ્યા આણંદજી ભગવાન

* વાલો નામેરી	31 ઓક્ટોબર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* બાલ સમ્રાટ યાને ટીપુ સુલતાન	19 ડિસેમ્બર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* વિધિના લેખ	30 જાન્યુઆરી, 1936	નરભેરામ પાંધી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* અમરજી દીવાન	16 એપ્રિલ, 1936	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* જીવનસંગ્રામ	નવેમ્બર, 1936	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* સહયોગી સંગીતકાર : ફતુજી મારવાડી			

વિશેષ વિગત :

વતન હજુભાના લીંબડી (સૌરાષ્ટ્ર).

◆ બળવંતરાય દાદા

રાજબીજ	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
--------	--------------------	--------------------	-------------------------------

* કુંદબાળા	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નળ-દમયંતી	17 ડિસેમ્બર, 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
માનસિંહ અભયસિંહ	8 જુલાઈ, 1893	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ચંદા	30 જૂન, 1894	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
દુઃખી ભાઈ-બહેન	14 જાન્યુઆરી, 1895		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
લલિતાદુઃખદર્શક	20 જુલાઈ, 1895	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
મૂળરાજ સોલંકી	19 ઓક્ટોબર, 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કરણઘેલો	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	રૂપાંતર : કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બૅરિસ્ટર	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ			

◆ ભટ્ટ છોટુભાઈ જેશંકર

સ્વયંવર	1922	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પોરસ-સિકંદર	1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રામાયણ	1923	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પુનરુદ્ધાર	1924	રમણિકલાલ રતિલાલ મહેતા ('રંજન')	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી શોભના	1925	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
અનારકલી	1925	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર અભિમન્યુ	1925	અંબાશંકર જેશંકર ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સોરઠનો સિંહ	1926	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહારાજા મુંજ	1926	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર-હાક	1927	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
વીર તાનાજી	1927	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહાત્મા ભીષ્મ	1928	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

મોજીલો મહારાજા	1928	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
સંસારચિત્ર	1928	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
વીરપ્રતિજ્ઞા	1928	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
મુરારબાજી	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
રાવ બહાદુર	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
સંઘજી બહારવટિયો	1929	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
જાગીરદાર	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
આર્ય રમણી	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
દેહનાં દાન	2 ઓગસ્ટ, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
દગાબાજ દોસ્ત	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
કૃષ્ણાકુમારી	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
ન્યાયાધીશ	1931	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
* વીરાંગના	1931	અંબાશંકર જેશંકર ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
સોનેરી ટોળી યાને ગોલ્ડન ગૅંગ	1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
પતિભક્તિ	1931	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
બંગાળનો નવાબ	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
સ્ત્રીશક્તિ	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
ઘરજમાઈ	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
નેતાજી પાલકર	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
સ્નેહબંધન	1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
સતીપ્રભાવ	1935	મણિલાલ 'પાગલ', દામુ સાંગાણી.	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની.
* સહયોગી સંગીતકાર : મોહન મારવાડી			

વિશેષ વિગત :

કુશળ અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને સફળ સંસ્થા-સંચાલક. 33 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ ભટ્ટ હરિભાઈ મણિશંકર

○ મર્દ મુસ્લિમ યાને ગરીબનાં આંસુ	1937	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સતી ઊજળી	1938	જગજીવન કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
* અખંડ જ્યોતિ યાને કીમતી કુરબાની	1938	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
○ સ્નેહના શહીદ યાને કર્મયજ્ઞ	1938	દામુ સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
○ ઇન્સાફ યાને ગરીબની હાય	1939	દામુ સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
○ ગરીબનાં આંસુ યાને ભભકતી જ્વાળા	1939	દામુ સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
* એક જ વખત	1940	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
* સુવર્ણપ્રભાત	16 જાન્યુ., 1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર	1941	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
આશા યાને યુવાન	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કે. રાજપુરા	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* સમ્રાટ અશોક યાને વિજય	10 ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* લવકુશ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર	1944	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* ફરજ યાને ભાઈબીજ	1945	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
○ રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર	24 ઓક્ટો., 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* નાટ્યલેખક-દિગ્દર્શક : હરિભાઈ ભટ્ટ			
○ દિગ્દર્શક : હરિભાઈ ભટ્ટ			

વિશેષ વિગત :

નામાંકિત નાટ્યલેખક, અભિનેતા તથા સર્વાંગી દિગ્દર્શક. 15 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ ભટ્ટ હેમુભાઈ મણિશંકર

કાદુ બહારવટિયો	1934	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નારીનાં વેર	1934	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
જાલિમ જગત	1934	મસ્ત વજીર	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાજરમત યાને ઈશ્વરી ન્યાય	1935	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સત્તાની સમશેર યાને રા'રાયઘણ	1935	દામુ સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રણકેસરી યાને હિપો ખુમાણ	1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
શૂરાના સંગ્રામ	1935	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ગોહિલના ગૌરવ યાને શેત્રુંજયનો સિંહ	1935	દામુ સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
પરાધીન પંજાબ યાને દિલીપસિંહ	1936	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
માથાનાં દાન યાને પ્રતાપી વીર	1936	દામુ સાંગાણી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મર્દની મહત્તા યાને કુળગૌરવ	1936	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દેવી-દેવયાની	1937	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
શયતાન શત્રુ યાને નિમકહરામ	1937	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
સત્તાનો શોખ	1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાણીનું રાજ યાને રાક્ષસી રમણી	1938	ગિધુભાઈ ત્રિવેદી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
દેશદર્શન	1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
ગુનેગાર યાને રૂપલાલસા	1939	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

રાણકદેવી	15 ફેબ્રુઆરી, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
શેણી વિજાણંદ	20 જૂન, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
સતી પાર્વતી	7 ડિસેમ્બર, 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
જુગારી	3 જાન્યુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
સંત સુરદાસ	10 ફેબ્રુઆરી, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ	13 એપ્રિલ, 1948	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
એભલવાળો	1 નવેમ્બર, 1961	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી કમલ કલાકેન્દ્ર
વહુનાં દાન	2 ડિસેમ્બર, 1972	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પુનિત પ્રકાશ કલા મંડળ

વિશેષ વિગત :

લોકપ્રિય અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને નાટ્યલેખક. 25 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ ભૈયાજી લક્ષ્મણસિંહજી

ભક્તિવિજય	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
સુરેખાહરણ	1909	રેવાશંકર પ્રભુરામ ત્રવાડી	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નાગરભક્ત	16 ઓક્ટો., 1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
નીલમ માણેક	25 નવે., 1909	ગોપાળજી કલ્યાણજી 'દેલવાડાકર'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
શહેનશાહ અકબર	1910	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
જોહરે શમશીર (ઉર્દૂ)	1914	મુનશી ગુલામઅલીખાં 'કામીલ'	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
અશોક	31 માર્ચ 1917	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

અભિનયક્ષેત્રે પણ એમનું મહત્વનું પ્રદાન હતું. ખ્યાતનામ અભિનેતા મોહનલાલાજીના તેઓ સંગીત-ગુરુ હતા.

◆ ભોજક ડાહ્યાલાલ હરજીવનદાસ

* સળગતો સંસાર	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* રાજ્યના રંગ	1936	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સુખી કે દુઃખી ?	29 માર્ચ, 1937	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમાજના કંટક	1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
બળવાખોર	1938	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
સુખી કુટુંબ	1938	ઉત્તમચંદ દોશી ('કવિ મહાજન')	શ્રી શક્તિ નાટક સમાજ
* વિલાસપંચે	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સર્જનહાર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* રૂઢિબંધન	2 ફેબ્રુઆરી, 1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* વડીલશાહી	1939	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
નસીબદાર	27 ડિસેમ્બર, 1941	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ગરીબ કન્યા	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરી હઠ	29 નવેમ્બર, 1943	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
શ્રી	31 ઓગસ્ટ, 1944	પરસોત્તમ વ્યાસ	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
0 સૂરજની સાખે	4 જાન્યુઆરી, 1947	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
રામદુહાઈ	3 મે, 1947	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
સોરઠપતિ	1947	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
હિપો ખુમાણ	1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
કુદરતને ખોળે	જુલાઈ, 1948	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
સંતકસોટી યાને સુરદાસ	1948	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
સુભાષ બોઝ	1948	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : મોહન જૂનિયર			
○ સહયોગી સંગીતકાર : ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક			

વિશેષ વિગત :

વતન : લાડોલ. નાટકમાં અભિનયથી પ્રારંભ કર્યો. પછી નકુભાઈ કાળુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે જોડાયા. પી. જી. ગાંધીની શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજમાં અને નાની નાટ્યસંસ્થાઓમાં વિશેષ સમય રહ્યા. શ્રી વિજય નાટક કંપની(પાંચોટ)માં પણ કામ કર્યું. સંખ્યાબંધ અગાઉનાં નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ ભોજક દલસુખરામ વસ્તારામ (જ. 1864, સોખડા, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા; અ. 15 ઓક્ટોબર 1945)

શાકુન્તલ	10 ઓગસ્ટ, 1889	રૂપાંતર કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
વીરબાળા	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
ત્રિયારાજ	1891	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
વિબુધવિજય	1897	વાઘજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

અભ્યાસ ગુજરાતીનાં 5 ધોરણ સુધી. મૌલવી સાહેબ પાસેથી ઉર્દૂ તથા હિંદી પણ શીખી લીધું. પિતા વસ્તારામ અને મોટા ભાઈ ચેલારામ જૂનાગઢ રાજ્યમાં નવાબસાહેબની નોકરી કરતા હતા. ચેલારામ સંગીતના અભ્યાસી હતા. એમણે દલસુખરામને સંગીતની પ્રાથમિક તાલીમ આપી. ખ્યાતનામ પખવાજવાદક આદિત્યરામજી પાસે તેનું વાદન શીખ્યા અને જાણીતા અભિનેતા જયશંકર ‘સુંદરી’ના દાદા જાણીતા ઉસ્તાદ ત્રિભોવનદાસ પાસે ખાસ બંદીશની ચીજો શીખ્યા. હસુખાં અને બહેરામખાંની ચીજોનો અભ્યાસ કર્યો. બીન, સિતાર, દિલરુબા, તબલાં, મૃદંગ, સારંગી જેવાં વાજિંત્રોના વાદનની કલામાં પ્રવીણતા મેળવી.

જૂનાગઢના નવાબસાહેબ મોહબતખાનજી ઉત્તમ સંગીતકાર હતા. નવાબસાહેબ દલસુખરામ પર ખૂબ પ્રેમ ધરાવતા હતા. એક પ્રસંગે દલસુખરામે 2 કલાક સુધી બુલંદ અવાજે મધુરતાપૂર્વક સંગીતની ગાયકી સંભળાવી અને તેમને સાંભળ્યા પછી મહેમાન સંગીતકારોએ ગાવાની હિંમત જ ન કરી.

પિતાનું અવસાન થવાથી 1889માં એમના બાળપણના મિત્ર દયાશંકર વસનજી ગિરનારા (‘રસિકા’) તેમને શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં આગ્રહપૂર્વક લઈ ગયા. પ્રથમ વર્ષે માસિક પગાર રૂ. 35 હતો તે બીજે વર્ષે રૂ. 75 થયો. એમની ખ્યાતિ સાંભળી વાઘજી આશારામ ઓઝા મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં રૂ. 100ના પગારથી લઈ ગયા.

દલસુખરામ ભોજક

ભાવનગરના મહારાજાના નિમંત્રણથી તેઓ 1897માં ભાવનગર આવ્યા અને જીવનભર ત્યાં જ રહ્યા.

દલસુખરામ તાલના ખૂબ સારા જ્ઞાતા હતા. તાલ એમનો પ્રિય વિષય હતો. 82 વર્ષની ઉંમરે પણ 3 સપ્તકથીયે આગવા ભારે બુલંદ અવાજથી તેઓ ગાવાની શક્તિ ધરાવતા હતા. સૂરો પર એમનું પ્રભુત્વ હતું. સંગીતમાં ધ્રુપદ ગાયકીની રજૂઆત એ એમની આગવી ઓળખાણ હતી.

1922-23માં સૌરાષ્ટ્ર આવેલા રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર પોરબંદરમાં દલસુખરામનું સંગીત સાંભળી ખૂબ પ્રસન્ન થયા હતા.

વડોદરાના સયાજીરાવે એમને સ્વતંત્ર નાટ્યસંસ્થા કરવી હોય તો વર્ષના 6 મહિના સંસ્થાનો તમામ ખર્ચ આપવા જણાવ્યું હતું.

1897માં રંગમંચ પરથી તેઓએ નિવૃત્તિ લીધી.

1919માં બનારસમાં યોજાયેલ અખિલ ભારત સંગીત પરિષદ પ્રસંગે ભાવનગર રાજ્યના મશહૂર સંગીતકાર ડાહ્યાલાલ શિવરામ નાયકની સાથે તેઓ ગયા હતા અને તેમની ગાયકી પ્રશંસા પામી હતી. એમનું રૌપ્યચંદ્રકથી સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

1931માં અલ્લાહાબાદ યુનિવર્સિટી સંગીત પરિષદમાં તેમને સુવર્ણચંદ્રક અને એમના પુત્ર વાસુદેવભાઈને રૌપ્યચંદ્રક આપવામાં આવ્યો હતો. વાસુદેવભાઈનું પણ સંગીતક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રદાન છે.

1945માં દલસુખરામ ભોજકનું દેહાવસાન થયું હતું.

◆ ભોજક બાપુલાલ પુંજરામ

કૃષ્ણચરિત્ર	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
કનકકેસરી	1907	રામનારાયણ મો. પાઠક	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
જેહરી અંગુશ્તરી (ઉઠ્ઠું) નાગમતી	1907	જીવરામ મહીધર રામનારાયણ મોહનલાલ	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
વિમળા	1908	રૂપાંતર : વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ભદ્રાભામિની	1908	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
સતી વિજય	1908	રૂપાંતર : કૃષ્ણપ્રસાદ માધવજી ભટ્ટ	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

1899થી 1906 સુધી શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા. હાર્મોનિયમની વાદનકલામાં લયદારી ઉપર એમનું ઉત્તમ પ્રભુત્વ હતું.

◆ મણિશંકર પોપટલાલ (હળવદકર) (જ. 22 જૂન 1889; અ. 23 એપ્રિલ 1964)

પ્રહલાદ-રક્ષા	1909	કવિ કહાનડ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
બાજીરાવ મસ્તાની	1910	કવિ પ્રાણલાલ જેઠલાલ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રતિ-રંભા	1911	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
જાલિમ રૂભદ્ર	12 જૂન 1913	અમૃતલાલ પ્રેમજી 'બોટાદકર'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
○ શાન્તિકર	1914	એમ. ડી. કોઠારી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
* ચંદ્રશેખર	1914	પ્રયોજક : જગજીવન ત્રિ. કોઠારી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની

ભક્ત પ્રતાપ	1915	મણિશંકર પોપટલાલ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
○ સરલાદેવી	1915	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
કુંજવિહારી	1917	મણિશંકર પોપટલાલ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મહાભારત	1918	મણિશંકર પોપટલાલ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નળ-દમયંતી	1918	મણિશંકર પોપટલાલ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રમણતારા	1919	મણિશંકર પોપટલાલ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
○ પુષ્પવીણા	1919	વકીલ ઓધવજી, રણછોડ કોઠારી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
* કથા : ઓલિયા જોશી			
□ નાટ્યસર્જન પણ કર્યું.			
○ દિગ્દર્શન પણ કર્યું.			

વિશેષ વિગત :

વતની હળવદ (સૌરાષ્ટ્ર). કુશળ અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને નાટ્યલેખક 13 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મારવાડી પરસોત્તમ

રૂપકુમારી	29 મે, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
લોહીની અસર	3 જુલાઈ, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
અધૂરો સંસાર	8 સપ્ટેમ્બર, 1943	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
નવી રોશની	30 સપ્ટેમ્બર, 1943	ચાંપશી વી. ઉદેશી	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
જીવન-જ્યોતિ	1943	ચંદ્રસિંહ બારોટ	શ્રી રંજન નાટક સમાજ
વિજયડંકા	1944	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટ્ય સમાજ (શાખા)
પરમભક્ત પ્રહલાદ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સુખની શોધ	1944	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
સંસારશોભા	30 જૂન, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
વહુના વાંકે	23 ઓગસ્ટ, 1945	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
લક્ષ્મીના લોભે	26 ઓક્ટોબર, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ

હીરાનો હાર	1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
સમયસર	1945	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
વગર વાંકે	10 સપ્ટેમ્બર, 1946	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
બગભગત	1965	દામુ સાંગાણી	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ
પૈસાની સગાઈ	1966	દામુ સાંગાણી	શ્રી આર્ય નાટક સમાજ
16 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.			

◆ મારવાડી ફતુજી

* વાલો નામેરી	31 ઓક્ટોબર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* બાલસમ્રાટ યાને ટીપુ સુલતાન	19 ડિસેમ્બર, 1935	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (કવિ મહાજન)	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* વિધિના લેખ	30 જાન્યુઆરી, 1936	નરભેરામ પાંધી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* અમરજી દીવાન	16 એપ્રિલ, 1936	ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* જીવનસંગ્રામ	નવેમ્બર, 1936	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	શ્રી હિન્દ નાટક સંઘ
* સહયોગી સંગીતકાર : આણંદજી પંડ્યા.			

◆ મારવાડી મોહન

* વીર રાઠોડ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
શંકિત હૃદય	1929	રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : નાયક ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ			

◆ મારવાડી રેવાશંકર

સવા રૂપિયો	18 ઓગસ્ટ, 1943	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
લાડકવાયો	17 જૂન, 1944	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વહુરાણી	22 જાન્યુઆરી, 1949	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

◆ માસ્તર ઉગરચંદ

વિજય કોનો ?	1928	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
કુલાંગાર કપૂત	1929	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	રોયલ નાટક મંડળી
* વીરનો વટ	21 ઓગસ્ટ, 1930	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
* અટંકી વીર	15 ઓક્ટોબર, 1930	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
* રાજ્યલક્ષ્મી	25 ડિસેમ્બર, 1930	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
* લાખો ફુલાણી	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
* તારણહાર	9 જુલાઈ, 1931	લાલશંકર હરજીવન મહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
* વીર ધવલ	21 ઓક્ટોબર, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
વહેમનો ભોગ	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
સિદ્ધસમ્રાટ	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
શ્રી રણદેવી (હિંદી)	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વિધિનો વાંક	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	18 ફેબ્રુઆરી, 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા (‘સુંદર શ્યામ’)	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર મોખડાજી	1 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : ઉસ્તાદ હમીરજી મીર			
17 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.			

◆ માસ્તર છગનલાલ

સૌભાગ્યવતી	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અપર માતા	1944	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સંસાર શેતરંજ	1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

સરમુખત્યાર	13 ઓક્ટોબર, 1945	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
------------	------------------	-------------------	--------------------------

◆ માસ્તર છૈલાજી (જ. 1910, ખોડ ગામ, જિ. રાજસ્થાન)

એક જ આશા	19 ઓગસ્ટ, 1944	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
અનોખી પૂજા	10 ફેબ્રુઆરી, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
* નંદનવન	4 મે, 1946	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું	1956	દામુ સાંગાણી	ભારત નાટ્ય સમાજ
આરતીના દીવા	20 સપ્ટેમ્બર, 1956	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ભારત નાટ્ય સમાજ મુંબઈ
સમર્પણ	4 જૂન, 1960	પંડિત મધુર	શ્રી ભરત નાટ્ય મંદિર મુંબઈ
જુવાનીનાં ઝેર	1963	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	ગુર્જર રાષ્ટ્રીય કલા મંદિર મુંબઈ
પીળું એટલું સોનું નથી	25 જાન્યુઆરી, 1964	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી સરસ્વતી કલા મંદિર
રૂપિયાની રામાયણ	4 માર્ચ, 1965	દામુ સાંગાણી	કમલ કલાકેન્દ્ર મુંબઈ
સુવર્ણમૃગ	1965	અનુવાદ : ઈશ્વરલાલ એમ. ભટ્ટ	શ્રી ગણેશ કલાકેન્દ્ર મુંબઈ
જય જવાન	1965	અસગર ભાવનગરી	શ્રી વિજય કલાકેન્દ્ર મુંબઈ
લાખોમાં એક	27 ઓગસ્ટ, 1966	અસગર ભાવનગરી	ધ ન્યૂ વિક્ટોરિયા થિયેટર્સ
* સહયોગી સંગીતકાર : છન્નાલાલ ઠાકુર, નાગરદાસ.			
12 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.			

વિશેષ વિગત :

અભ્યાસ 6 ધોરણ સુધી. બાલ્યકાળથી જ ગળું સુરીલું હતું. એમના મામા પૂનમચંદ માદન કંપનીમાં હતા. તેઓ તેમને ત્યાં લઈ ગયા. સંસ્થામાં સંગીતકારો તરીકે મોતીબાબુ (મોતીલાલ) નાયક અને માસ્તર નાગરદાસ નાયક હતા. મધુર અવાજ હોવાથી મોતીબાબુ પાસે હાર્મોનિયમ શીખ્યા. પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ'નું નાટક 'મહાભારત'માં બાળભૂમિકા કરી. શાસ્ત્રીય સંગીત નાગરદાસ નાયક પાસેથી અને તેની વિશેષ તાલીમ ઉસ્તાદ ઝંડેખાં પાસેથી લીધી. આકરી સંગીતની તપશ્ચર્યા પછી ગ્રામોફોન કંપનીએ છૈલાજીનાં ગીતોની રેકર્ડ ઉતારી. એમની મધુર ગાયકીને લીધે સંગીતની બેઠકોમાંથી શરૂઆતમાં મહિને અંદાજે રૂ. 400થી 500 મળતા, પછી રૂ. 700થી 800 મળતા હતા.

માદન શેઠે ચલચિત્રોના સ્ટુડિયોમાં રૂ. 75ના પગારથી રાખ્યા, પરંતુ દર સપ્તાહે માદન શેઠ રૂ. 100 એમને આપતા હતા. સ્ટુડિયોની માલિકી બદલાતાં છૈલાજીને છૂટા થવું પડ્યું. માંદગી આવી પડતાં માદન શેઠ સારવાર માટે રૂ. 500 ઘેર આવીને આપી ગયા.

માદન કંપનીના બંને સંગીતકારો સંસ્થા છોડીને જતા રહેવાથી સોરાબજી કેરાવાલાએ છૈલાજીને બોલાવ્યા. 'પ્રેમ કા પૂજારી' નાટકમાં હાર્મોનિયમ વગાડ્યું અને પગાર રૂ. 200 નક્કી થયો.

'રાવ બહાદુર' ચિત્રમાં સંગીત આપવા માટે રૂ. 500 પગારથી રાખ્યા. 'પ્રેમ કી દેવી', 'જહાંઆરા', 'કશ્મકશ', 'રશિદા', 'ચિંડકી દૂડી' (પંજાબી) જેવાં ચિત્રોમાં સંગીત આપ્યું.

સિને-રંગમંચની મશહૂર અભિનેત્રી સરસ્વતીદેવી સાથે લગ્નથી જોડાયા. માલિકીની નાટ્યસંસ્થાઓ પણ કરી હતી. તેમની પુત્રી ઉષા પણ કલાના ક્ષેત્રમાં છે. બારેક જેટલાં નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મીર અલારખા મલ્લુ

જાલિમ જમાનો	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
સોનેરી જાળ	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
રાજ્યનો લોભ	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
વાઘેર મૂળુ માણેક	1932	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી

◆ મીર ઉસ્તાદ અલારખા આદમ

રતિચંદ્ર	1910	પ્રાણશંકર છગનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાઠોડ દુર્ગાદાસ	1922	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
આદર્શ અધિકારી	1924	જગજીવન કાળીદાસ ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મુરલીધર	1940	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત	1941	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
ફરજ યાને ભાઈબીજ	1945	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ

◆ મીર ઉસ્તાદ હમીરજી ગીગાભાઈ

વીણાવેલી	30 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* મદનમંજરી (હિંદી)	1901	મુનશી મીરઝાં	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	22 જાન્યુ., 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજય-કમળા	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સતી સીતા	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવતગીતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	1908	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીભદ્રાયુ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	
કબીરસાબ	8 ફેબ્રુઆરી, 1912	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંન્યાસી	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુલીન નાયિકા	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અજિતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
○ સતી સુલોચના	1914	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દમયંતી	1915	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અશોક	1916	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવહૂતી	1916	મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
□ સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર	1917	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
રુકિમણી સ્વયંવર	1918	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અહલ્યાબાઈ	1918	છોટાલાલ ઋષદેવ શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
સતી સવિતા	1918	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
વીર કેસરી	1919	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
રંગતરંગ	1919	ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
○ દીવાન	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મહાદજી શિંદે	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	આર્ય નાટક મંડળી
સૌરાષ્ટ્ર વીર	1924	મણિલાલ 'પાગલ'	આર્ય નાટક મંડળી
▲ સત્તાનો મદ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
▲ કીર્તિસ્થંભ	1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
▲ માલવવિજય	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરની વટ	21 ઓગસ્ટ, 1930	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ

અટંકી વીર	15 ઓક્ટોબર, 1930	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
રાજ્યલક્ષ્મી	25 ડિસેમ્બર, 1930	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
લાખો ફુલાણી	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
તારણહાર	9 જુલાઈ, 1931	લાલશંકર હરજીવન મહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
વીર ધવલ	21 ઓક્ટોબર, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
સિંહ સંતાન	1931	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક સમાજ
* કથા : ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી			
■ કથા : મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીના 'ગુલાબસિંહ' પરથી			
■ સહયોગી સંગીતકાર : રામલાલ વલ્લભ નાયક			
○ સહયોગી સંગીતકાર : ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ નાયક			
▲ સહયોગી સંગીતકાર : મૂળચંદ મામા, ભગવાનદાસ, અમૃતલાલ દવે તથા કાસમભાઈ મીર			

વિશેષ વિગત :

વતન : ભૃગુપુર (ચુડા પાસે, સૌરાષ્ટ્ર). નાટકોમાં શાસ્ત્રીય સંગીતને મહત્વનું સ્થાન અપાવનાર ઉત્તમ કોટિના સંગીતકાર. તેમણે 37 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મીર કાસમભાઈ નથુભાઈ (જ. 10 માર્ચ 1906; અ. 28 ઓક્ટોબર 1969)

* વલ્લભીપતિ	16 મે, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વસંતવીણા	6 ઓક્ટોબર, 1927	શયદા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* દેશદીપક	29 ડિસેમ્બર, 1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સત્તાનો મદ	6 સપ્ટેમ્બર, 1928	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* કીર્તિસ્થંભ	ફેબ્રુઆરી, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* માલવવિજય	12 નવેમ્બર, 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ચેતનયુગ	25 જૂન, 1930	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અંશાવતાર	12 ફેબ્રુઆરી, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરભૂષણ	13 મે, 1931	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાંભારરાજ	8 ઓક્ટોબર, 1932	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોરઠી સિંહ	2 ફેબ્રુઆરી, 1932	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
○ આર્ય અબળા	14 સપ્ટેમ્બર, 1933	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

રણસંગ્રામ	7 નવેમ્બર, 1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિધિના ખેલ	10 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
આત્મનિર્ણય	29 ઓગસ્ટ, 1936	કિશોરદાનજી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સારો સજ્જન	26 જાન્યુઆરી, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઊગતો ભાનુ	26 ઓગસ્ટ, 1937	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વડીલોના વાંકે	2 એપ્રિલ, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયપ્રભાત	30 માર્ચ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજેતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1939	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
દેવી સંકેત	12 સપ્ટેમ્બર, 1940	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંપત્તિ માટે	1 ફેબ્રુઆરી, 1941	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરમોહિની	21 જાન્યુઆરી, 1942	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારના રંગ	25 ફેબ્રુઆરી, 1943	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંતાનોના વાંકે	9 ઓક્ટોબર, 1943	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમય સાથે	19 એપ્રિલ, 1945	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધન-મુક્તિ	14 ફેબ્રુઆરી, 1946	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
□ સામે પાર	12 જુલાઈ, 1947	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગોપીનાથ	24 માર્ચ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૈનિક	25 જાન્યુઆરી, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગર્ભશ્રીમંત	28 જુલાઈ, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુરેખા	15 જાન્યુઆરી, 1949	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસારસાથી યાને લગનમંડપ	1950ઢ્ય+	અંબાલાલ પંડિત (મા. કાસમભાઈ મીર)	શ્રી વિજય નાટક સમાજ
■ વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
■ સ્વાશ્રય	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
■ સેવાભાવી	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
■ જીવનદીપ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
■ સુવર્ણયુગ	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રવણકુમાર	21 ફેબ્રુઆરી, 1957	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સંસ્કારલક્ષ્મી	27 માર્ચ, 1958	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

☐ સુખના સાથી	31 જાન્યુઆરી, 1960	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકારો : હિંમત મીર, કેશવલાલ મીર, આણંદજી પંડ્યા, અમૃતલાલ દવે, લલ્લુભાઈ શામળદાસ, નારણ ઉસ્તાદ, મૂળચંદ ‘મામા’, હમીરજી મીર, ભગવાનદાસ.			
1 સહયોગી સંગીતકાર : મોહન જૂનિયર.			
☐ સહયોગી સંગીતકાર : હાજીભાઈ મીર.			

વિશેષ વિગત :

ખ્યાતનામ અભિનેતા તથા દિગ્દર્શક. લોકચાહના મેળવી ગયેલાં એમનાં ગીતોની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી. એમણે બનાવેલી નાટકનાં ગીતોની તરજો ખૂબ લોકપ્રિય નીવડી હતી. 41 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મીર મહંમદ હાસમ (જ. 5 નવેમ્બર 1911, ગોંડલ, જિ. રાજકોટ)

કુંવરબાઈનું મામેરું	1943	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી રાજકમલ કલા મંદિર
શેઠ સગાળશા	1943	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી રાજકમલ કલા મંદિર
સંત કબીર	1943	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી રાજકમલ કલા મંદિર
રાણકદેવી	1943	દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
પતિના વાંકે		દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
મહારથી કર્ણ		દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
સતી તોરલ		દામુ સાંગાણી	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ
આજકાલની દુનિયા		ડૉ. અમૃતલાલ કાટબામણા	સંસ્કાર કલા વર્તુળ
જીવનસંગ્રામ		ડૉ. અમૃતલાલ કાટબામણા	સંસ્કાર કલા વર્તુળ
મહાત્મા મૂળુદાસ		ડૉ. અમૃતલાલ કાટબામણા	સંસ્કાર કલા વર્તુળ

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ મીર હોવાથી ગાયન-વાદનની કલા વારસામાં જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. પિતાની ભાગીદારીની શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી હતી ત્યાંથી પ્રારંભ કર્યો. નાટકોમાં ભૂમિકાઓ કર્યા પછી આ સંસ્થામાં અંદાજે 1925થી અંદાજે 1936 સુધી હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે રહ્યા.

◆ મીર રતિલાલ

પ્રેમમાર્ગ	24 ફેબ્રુઆરી, 1972	મનહર આઈ. મીર (‘ઝખ્મી’)	નટરાજ કલા મંડળ
અનુરાગ	1 એપ્રિલ, 1972	મનહર આઈ. મીર (‘ઝખ્મી’)	નટરાજ કલા મંડળ
ઉમિયાના વારસ	10 જૂન, 1972	મનહર આઈ. મીર (‘ઝખ્મી’)	નટરાજ કલા મંડળ

વેર, વિવાહ ને પ્રીત	2 એપ્રિલ, 1975	મનહર આઈ. મીર ('ઝખ્મી')	નટરાજ કલા મંડળ
---------------------	----------------	------------------------	----------------

◆ મીર હાજીભાઈ નથુભાઈ

* એક જ આશા	28 જૂન, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
* શ્રીમંતલીલા	6 સપ્ટેમ્બર, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
* હિંદ-મહિલા	13 નવેમ્બર, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
* સાચો સુકાની	26 ફેબ્રુઆરી, 1948	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	ધ ખટાઉ આલ્ફેડ થિયેટ્રિકલ કંપની
* વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સ્વાશ્રય	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સેવાભાવી	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* જીવનદીપ	28 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સુવર્ણયુગ	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સુખના સાથી	31 જાન્યુઆરી, 1960	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સ્નેહમંદિર	18 જાન્યુઆરી, 1961	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાત ભવના સાથી	1963	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ
લક્ષ્મણરેખા	1970	ભીખુભાઈ જોશી	શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર
* સહયોગી સંગીતકાર : કાસમભાઈ નથુભાઈ મીર			

વિશેષ વિગત :

શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં અનેક વર્ષો સુધી હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે કામ કર્યું. વ્યવસાયી રંગભૂમિની નાની નાટ્યસંસ્થાઓમાં સંગીત-નિર્દેશન કર્યું. ગ્રામોફોન કંપનીએ એમની રેકર્ડ ઉતારી હતી. શરૂઆતમાં નાટકોમાં અભિનય આપ્યો, ત્યારબાદ હાર્મોનિયમ-વાદક તરીકે કામગીરી બજાવી. 13 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મીર હિંમતભાઈ કાળુભાઈ ('દ્રૌપદી') (જ. અંદાજે 1885 ગેરીતા અ. ડિસેમ્બર 1947)

સબાબે આલમ (ઉર્દૂ)	1920	મુનશી સફરુદ્દીન સૈયદ (ભરૂચ)	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
સત્તાનાં સાહસ	1921	કવિ ગૌરીશંકર ત્રિભુવન ઉપાધ્યાય	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
બ્રહ્મતનૈયા	1921	જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
વીર બબ્રુવાહન	1921	જયકૃષ્ણ નથુરામ (કવિ જનક)	શ્રી દુનિયાદર્શક નાટક સમાજ
મનોરમા	1 જાન્યુ., 1925	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્ય નાટક મંડળી

વિશેષ વિગત :

વતન ગેરિતા, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા. એમનાં લોકપ્રિય નીવડેલાં ગીતોની રેકર્ડ ઉતારવામાં આવી હતી. સ્ત્રી-ભૂમિકા ભજવનાર નામાંકિત નટ. 'દ્રૌપદી'ના સ્ત્રી-પાત્રમાં ખ્યાતિ પામ્યા.

◆ મુન્નીબાઈ (જ. 1902, બીજપુર જિલ્લો)

* સિનેમાની સુંદરી	29 ઓક્ટોબર, 1938	બાબુભાઈ કલ્યાણજી ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* ખાવિંદને ખાતર	5 સપ્ટેમ્બર, 1939	ફીરોઝગર	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : અમરચંદ નારાયણ નાયક			
'ધ ન્યૂ બાલીવાલા ડ્રામેટિક'નાં 12 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું તેમજ દિગ્દર્શન કર્યું.			

વિશેષ વિગત :

ઉર્દૂ, ગુજરાતી રંગમંચનાં નામાંકિત અભિનેત્રી. શાસ્ત્રીય સંગીતના ઊંડા અભ્યાસી. 1925માં સારંગપુરના ખ્યાતનામ સંગીતકાર લતીફખાન પાસે તથા 1927માં મુરાદાબાદના અબ્રાહી સંગીતકાર ખાદીમહુસેન પાસે શાસ્ત્રીય સંગીતની તાલીમ લીધી. મિયાં છજ્જુખાં તથા મિયાં નજરખાં જેવા ભારતના નામાંકિત ગવૈયા પાસે 7 વર્ષ સુધી સંગીત શીખ્યાં.

◆ મોહન જૂનિયર

વિજયનાદ	1934	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ભક્તિવિજય નાટક સમાજ
○ સળગતો સંસાર	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ રાજ્યના રંગ	1936	જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ સુખી કે દુઃખી ?	29 માર્ચ, 1937	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ પ્રવાસી	19 ડિસેમ્બર, 1937	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ રાજા શાહજી	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ વિલાસપંથે	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ સર્જનહાર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ રૂઢિબંધન	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
○ વડીલશાહી	1939	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સ્નેહપૂજન	1 એપ્રિલ, 1940	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
હંસાકુમારી	24 ઓક્ટોબર, 1940	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

ભાવના બી. એ.	1940	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
નિશાનબાજ	13 નવેમ્બર, 1943	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
અંધારી ગલી	9 ડિસેમ્બર, 1943	કવિ જામન	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
નવી જિંદગી	27 જાન્યુઆરી, 1944	બાબુભાઈ ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
કીર્તિ-કળશ	23 માર્ચ, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
વીરપસલી	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વિવેકાનંદ	18 ઓક્ટોબર, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
પતિના વાંકે	30 ડિસેમ્બર, 1944	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
ભવના ફેરા	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
અનીતિ કે નીતિ ?	19 જુલાઈ, 1945	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
દુનિયા સામે	24 સપ્ટેમ્બર, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આપણું ઘર પૃથ્વી	31 ઓગસ્ટ, 1946	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સામે પાર	12 જુલાઈ 1947	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શંભુમેળો	15 ડિસેમ્બર 1947	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાવિત્રી	10 એપ્રિલ, 1948	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહવિભૂતિ	9 ઓક્ટોબર, 1948	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોનાનો સૂરજ	19 જાન્યુઆરી, 1950	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિમળજ્યોતિ	3 ઓગસ્ટ, 1950	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વૈભવના મોહ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગુરુદક્ષિણા	23 ઓગસ્ટ, 1951	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાવારિધિ	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
• ઉઘાડી આંખે	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
શ્રીચરણે	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સર્વોદય	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીર દાદા જશરાજ	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

મંગલમૂર્તિ	1955	મધુસૂદન આચાર્ય	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
રખે ભૂલતા	1955	કવિ જામન	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અભિનંદન	1959	મધુસૂદન આચાર્ય	રાણી થિયેટર્સ
સ્વપ્નદ્રષ્ટા	27 ડિસેમ્બર, 1962	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિદ્યાના વારસ	1962	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માયા ને મમતા	1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૂરજની સામે	1964	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પરભવની પ્રીત	2 ઓક્ટોબર, 1965	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	1965	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત	1969	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સાગરનાં મોતી	1970	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સૌભાગ્યકંકણ	5 ઓગસ્ટ, 1972	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સોહાગ સિંદૂર	1977	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મા-બાપ	1978	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
□ અમે તો પારેવાં પ્રીતનાં	2 ઓગસ્ટ, 1978	નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
○ સહયોગી સંગીતકાર : ડાહ્યાભાઈ હરજીવનદાસ ભોજક			
* સહયોગી સંગીતકાર : કાસમભાઈ નથુભાઈ મીર			
● કથા : મણિલાલ 'પાગલ'			
■ વાર્તા : મણિલાલ 'પાગલ'; નાટ્યરૂપ : પ્રાગજી ડોસા			

વિશેષ વિગત :

મોહન જૂનિયર

ઉર્દૂ રંગમંચ પર પ્રથમ શરૂઆત અભિનયક્ષેત્રે. ગળું સુરીલું હોવાથી ગ્રામોફોન કંપનીમાં ગાવાની શરૂઆત કરી. પ્રથમ પત્નીના અવસાન પછી ખ્યાતનામ ગાયિકા અભિનેત્રી રામખ્યારીબાઈ સાથે લગ્નથી જોડાયા. નાટકનાં ગીતોની તેમની બનાવેલી સંગીતની તરજોને પુષ્કળ લોકચાહના સાંપડી હતી. ઉચ્ચ કોટિના સંગીતકાર પણ હતા. 53 નાટકોમાં સંગીત પણ આપ્યું.

◆ રાવળ છગનલાલ શિવશંકર

0 કુસુમ-કમળા	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 અમરસત્ર	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* રાધા-કૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્ફે)	1907	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* તુકારામ	નવેમ્બર 1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ કવિ કેશવલાલ શામજી બારોટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીરઝા શયદા (ઉર્ફે)	1908	મુનશી અમીરબેગ મીરઝા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ભરત-ભદ્રા	1909	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
નરસિંહ મહેતો (હિંદી)	1910	બાવા નૂરમહંમદ (બાંટવા)	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અલોપ રત્ન	1916	રામચંદ્ર અધ્વર્યુ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
સૂર્યસરોજ	1918	છગનલાલ શિવશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
0 સહયોગી સંગીતકાર : નંદલાલ કંસારા (શિહોર)			
* સહયોગી સંગીતકાર : રાજુ મીર			

વિશેષ વિગત :

વતન : વાંકાનેર (જિ. રાજકોટ). તેમના પિતા શિવશંકર રામચંદ્ર રાવળની માલિકીની શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની હતી. આ સંસ્થામાં નાટકોનું દિગ્દર્શન કર્યું તેમજ મુખ્ય પાત્રો ભજવ્યાં. 10 નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ વ્યાસ અવિનાશ (જ. 1912; અ. 1984)

લવકુશ યાને સીતાત્યાગ	10 ઓગસ્ટ, 1944	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી', અંબાલાલ પંડિત	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટ્ય સમાજ
* ન્યાયના પંથે	14 નવેમ્બર, 1963	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	અભિનયભારતી (મુંબઈ)
* મારી વેણીમાં ચાર ચાર ફૂલ	22 એપ્રિલ, 1965	વસંત હાથીરામ નાયક	પ્રકાશ થિયેટર્સ (મુંબઈ)
* ધરતીનો છેડો ઘર	1970	પ્રાગજી જ. ડોસા	નવરત્ન (મુંબઈ)
* અર્વાચીન રંગભૂમિની નાટ્યસંસ્થાઓ.			
અવિનાશ વ્યાસ			

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ નાગર. બાલ્યકાળથી જ ગાવાનો અને ક્રિકેટનો અનોખો લગાવ. એમના ગીતની પ્રથમ રેકર્ડ

1940માં ઉતારવામાં આવી હતી. આકાશવાણી પરથી એમનાં ગીતો પ્રસારિત થયાં હતાં. ભારતીય વિદ્યાભવનના સંગીત-વિભાગના અધ્યક્ષ તથા અવેતન રંગભૂમિના અભિનેતા પણ હતા; ‘બળતો દવ’, ‘જવલંત જવાળા’, ‘શંકિત હૃદય’, ‘ગુર્જરૈશ્વર’ વગેરે નાટકોમાં અભિનય કર્યો.

અવિનાશ વ્યાસ

ઇન્ડિયન નેશનલ થિયેટર અને યોગેન્દ્ર દેસાઈના સહકારથી ગુજરાતી રંગમંચ પર લોકપ્રિય સર્જનો આપ્યાં. 4 ઉપરાંત દસકાથી શબ્દ અને સૂરના સરળ, સુગમ અને લોકભોગ્ય સમન્વય વડે અનેક સુમધુર ગીતોની રચના કરી. ગુજરાતના ગામડે ગામડે તેમનાં લોકભોગ્ય ગીતો પહોંચી ગયાં હતાં. તેમણે અપાર લોકચાહના મેળવી હતી. તેમણે અંદાજે 12,000 જેટલાં ગીતોની બંદિશો રચી હતી. તેમણે જ ગરબાને ગુજરાતમાં બેહદ લોકપ્રિય બનાવ્યો.

અંદાજે 250 ચલચિત્રોમાં સંગીત આપ્યું. એમાં લગભગ 175 ચલચિત્રો ગુજરાતી છે. એમનાં કાવ્યો, ગીતો તથા ગરબાના 10 જેટલા સંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. તેમના સંગીતથી મહેલી ‘જેસલ-તોરલ’, ‘આમ્રપાલી’, ‘રાસદુલારી’, ‘નરસૈયો’, ‘મીરાં’ વગેરે નૃત્યનાટિકાઓ મુંબઈના રંગમંચ પર રજૂ થઈ અને સફળતા પામી.

ઇટાલી અને જર્મની જેવા દેશોમાં પણ એમના સંગીત-કાર્યક્રમો યોજાયા હતા. આશા ભોંસલેને રંગમંચ પર પ્રથમ રજૂ કરવાનું માન એમને ફાળે જાય છે. લતા મંગેશકર એમનાં ગુરુબહેન હતાં.

‘ગુણસુંદરી’ અને ‘મંગળફેરા’ ચિત્રમાં એમનાં ગીતોને અપાર સફળતા સાંપડી હતી. આ ગીતોની હજારો રેકર્ડનું વેચાણ થયું હતું. એચ. એમ. વી. કંપનીએ કદર રૂપે તેમને 10 તોલા સોનાનો ચંદ્રક અને રૂ. 3,500 રોકડા આપ્યા હતા. રણજિત મૂવીટોન તરફથી ઓરિન્ટન મોટર પણ તેમને ભેટ આપવામાં આવી હતી.

1970માં ભારત સરકારે તેમને પદ્મશ્રીનો ઇલ્કાબ આપ્યો હતો. એમનાં પત્ની સુલોચના વ્યાસ અને પુત્ર ગૌરાંગ વ્યાસ પણ સંગીતકાર તરીકે નામના પામ્યાં છે.

ગુજરાતી ચલચિત્રોમાં સફળ સંગીતકાર અને ગીતકાર તરીકે અવિનાશ વ્યાસનું સ્થાન યશસ્વી નીવડ્યું છે.

◆ વ્યાસ ડાહ્યાલાલ કેશવલાલ

અધૂરી હઠ	1943	નૌતમકાન્ત ‘સાહિત્યવિલાસી’	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
આજની કન્યા	1950	નૌતમકાન્ત ‘સાહિત્યવિલાસી’	અશોક ભારત થિયેટર્સ
ટ્રસ્ટી	જાન્યુઆરી, 1955	લાલભાઈ ભટ્ટ	વિદ્યુત નાટક સમાજ (મુંબઈ)
ન્યાય કે અન્યાય ?	14 ડિસેમ્બર, 1963	રોહિન્ટન મહેતા	શ્રીલક્ષ્મીવિજયનાટકસમાજ(મુંબઈ)

સંગીતકારો - 2

◆ ઉસ્તાદ નંદલાલ કંસારા

* અમર સત્ર	એપ્રિલ, 1903	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* રાધાકૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની

◆ ઉસ્તાદ વિષ્ણુરામ કૃપાશંકર

કુસમ-કમળા વતન : ખંભાત	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
--------------------------	-------------	-----------------------	-----------------------------------

◆ ઓઝા કેશવલાલ

દેવી દેવયાની	1899	મૂળજી આશારામ ઓઝા, કવિ દુર્લભજી ધ્રુવ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
* રાજતરંગ	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : નર્મદાશંકર પાંચોટિયા			

◆ કાપડિયા મૂળરાજ

રખે ભૂલતા	1938	કવિ જામન	શ્રી કમળાકાન્ત નાટક સમાજ
એક હતો સસરો	-	ડૉ. નગીનદાસ સંપટ	મંજુલ નાટ્યમ્

◆ ચૌહાણ કે.

મમત ને મમતા	1 ઓક્ટોબર, 1968	ચીમનલાલ મારવાડી	સંસ્કાર કલા મંદિર મુંબઈ
સમજણના સથવારે	1968	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	સરોજ નાટ્ય થિયેટર્સ મુંબઈ

◆ છગનલાલ 'સાહ્યબા'

ઈશ્વર આરામમાં છે	1969	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી મોરબી નાટક સમાજ
પાનેતરનો રંગ	1969	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી મોરબી નાટક સમાજ

◆ ઠક્કર અમિત

સમય વર્તે સાવધાન	1889	સંજય વર્મા	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
------------------	------	------------	------------------------

◆ ઠાકર ભાનુ

સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર	9 ઓક્ટોબર, 1967	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	રંગલોક મુંબઈ
---------------------	-----------------	---------------------	--------------

◆ ઠાકુર હરિભાઈ

લક્ષ્મીપૂજન	29 મે, 1966	રમણકાન્ત કવિ	લક્ષ્મી થિયેટર્સ - મુંબઈ
ચૂંદડી	1967	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	એમ. જે. એમ. પ્રોડક્શન - મુંબઈ

◆ ત્રવાડી લલજી મયાશંકર ('સુરદાસ')

યોગકન્યા	1912	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
----------	------	----------------------	-------------------------------------

◆ ત્રિવેદી રતિશંકર કાળિદાસ

દ્રૌપદી દાસત્વ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
ગૌરી ગુપ્તી	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ

◆ નાયક અમથાલાલ બી.

સંસારનું સ્વર્ગ	22 એપ્રિલ, 1981	મનહર આઈ. મીર ('ઝખ્મી') (જિ. સાબરકાંઠા)	શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ
-----------------	-----------------	---	---------------------------

◆ નાયક અંબાલાલ ત્રિભોવન

* કોની મહત્તા	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કીર્તિવિજય	1934	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સમરપ્રભા	1938	ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : અમરચંદ નારાયણ નાયક			

◆ નાયક ગોવિંદરામ મોતીરામ

મનહર મેના વતન : લાકરોડા.	1912	દુર્લભરામ જયશંકર રાવળ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
-----------------------------	------	-----------------------	-------------------------------------

◆ નાયક જોઈતારામ

આબરૂદાર	1941	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ભારત નાટક કંપની (જિ. સાબરકાંઠા)
---------	------	---------------------------	--------------------------------------

◆ નાયક ડુંગરદાસ છબીલદાસ

* પુષ્પહાર યાને ડંકાનિશાન	30 ડિસેમ્બર, 1933	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી કાન્ત નાટક સમાજ
---------------------------	-------------------	-------------------	----------------------

ગાડાનો બેલ	19 ઓક્ટોબર, 1946	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : બાપુલાલ			
સહયોગી સંગીતકાર : ગોરધન મારવાડી, વસંત નાયક.			

◆ નાયક બાબુલાલ છબીલદાસ

કંકુનો રંગ કાળો	1986	સંજય વર્મા 'અંગાર'	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ (ઉમતા)
પિયુ ગયો પરદેશ	1987	સંજય વર્મા 'અંગાર'	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ (ઉમતા)

◆ નાયક મણિલાલ

મૂડીનું વ્યાજ	–	વસંત હાથીરામ નાયક	શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)
---------------	---	-------------------	-------------------------------

◆ નાયક શંકરલાલ નથુરામ ('કાનકટા')

વિશ્વધર્મ	1945	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
-----------	------	--------------------	----------------------------

◆ નાયક સોમનાથ ('પટપટ')

* સિરોહી તલવાર	28 મે, 1938	–	શ્રી દેશી નાટક સમાજ શાખા
* સહયોગી સંગીતકાર : શંકરલાલ			

◆ નાયક હરિલાલ ('સીતા')

રા'નવઘણ	5 જુલાઈ 1947	હેમુભાઈ ભટ્ટ	પ્રભાત કલામંડળ
---------	--------------	--------------	----------------

◆ પારધી કેતુમન

માનવતાના માંડવે	1963	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	ગુર્જર રાષ્ટ્રીય કલામંદિર
-----------------	------	--------------------	---------------------------

◆ પાંચોટિયા ગણપત

મોંઘાં મિલન	21 મે, 1959	મધુસૂદન આચાર્ય	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
મોંઘેરો મુરતિયો	1960	દામુ સાંગાણી	શ્રી પંચશીલ કલામંદિર

◆ પાંચોટિયા નર્મદાશંકર નારાયણ

* ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
□ રાજતરંગ	1902	મૂળજી આશારામ ઓઝા	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી

* સહયોગી સંગીતકાર : પુરુષોત્તમ

□ સહયોગી સંગીતકાર : કેશવલાલ ઓઝા

◆ પુરુષોત્તમ

* ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : પાંચોટિયા નર્મદાશંકર નારાયણ.			
સંગીતાચાર્ય પંડિત આદિત્યરામના શિષ્ય.			

◆ પ્રભાશંકર જીતારામ

* સૌભાગ્યનો સિંહ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : મણિલાલ કસ્તુર			

◆ બળદેવ માસ્તર

પ્રેમ કે મોહ	1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
વારસદાર	1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ

◆ બારોટ કેશવલાલ શામજી

નટી નટવર વતન : જામનગર	1908	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
--------------------------	------	----------------------	-----------------------------------

◆ ભટ્ટ વિજયશંકર કાળિદાસ

નવલકુસુમ	1910	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
----------	------	-----------------------	-------------------------------

◆ ભાવસાર નાથાલાલ નાનચંદ

કંસવધ	1909	હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
-------	------	---------------------	----------------------------

◆ ભોજક ચીમનલાલ મગનલાલ ('ચકુડો')

* સૂરજની સાખે	4 જાન્યુઆરી, 1947	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : ડાહ્યાલાલ હરજીવન ભોજક			

◆ ભોજક લલ્લુભાઈ કે.

* 1944	17 મે, 1944	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	ઓમકાર નાટક સમાજ
* સહયોગી સંગીતકાર : પી. મધુકર			

◆ ભોજક વાડીલાલ

ક્યાં સુધી ?	1932	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી
અનાથનાં આંસુ	1932	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી

◆ મણિલાલ કસ્તુર

* સૌભાગ્યનો સિંહ	25 એપ્રિલ, 1925	બાપુલાલ બી. નાયક	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : પ્રભાશંકર જીતારામ			

◆ મહેશ-નરેશ

એને કોઈએ ન ઓળખ્યો	29 જાન્યુઆરી, 1976	મધુસૂદન આચાર્ય	ઉષા થિયેટર્સ મુંબઈ
-------------------	--------------------	----------------	--------------------

◆ મારવાડી અમરકુમાર ફતુજી

અધૂરાં અરમાન	1967	ચીમનલાલ મારવાડી	શ્રી આર્યનીતિ નાટક સમાજ
ભણેલો ખૂની	13 ફેબ્રુઆરી, 1971	હેમુભાઈ ભટ્ટ	શ્રી વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)

◆ મારવાડી દુર્લભરામ

કર્મસંજોગ	23 જાન્યુઆરી, 1932	મુગટલાલ ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
-----------	--------------------	-------------	-------------------------------

◆ મારવાડી મૂકનાજી

* કોની મહત્તા ?	1934	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : અમરચંદ નારાયણ નાયક.			

◆ માસ્તર કરીમ

વહુ માથાની મળી	1975	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર (ભાવનગર)
----------------	------	--------------------	-------------------------------

◆ માસ્તર કાદર

સમરશક્તિ	1933	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	મેજેસ્ટિક ઓપેરા હાઉસ
----------	------	---------------------------	----------------------

◆ માસ્તર બી. કે.

અબળાનાં આંસુ યાને જય ઝીંઝકાવાળી	1960	કવિ કિશોર વેદ	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ (માલિક : રાણી ઇન્દુમતી)
------------------------------------	------	---------------	---

વિશેષ વિગત :

શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્રનાં 'વેરના ડંખ', 'વરને ગમે તે વહુ', 'બળાત્કાર' વગેરે નાટકોમાં સંગીત આપ્યું.

◆ મિસ્ત્રી હસમુખ

વિનાશપંથે	1960	એચ. જી. ગોવાણી	શ્રી વિજય નાટક સમાજ મુંબઈ
-----------	------	----------------	---------------------------

◆ મીર અબ્દુલ કાળુ ('ભગત')

રસના રાસ	1934	કવિ જામન	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર નાટ્યકલા સમાજ
----------	------	----------	------------------------------

◆ મીર કનુજી મોદુજી

સાત ભવના સાથી યાને સદેવંત સાવળીંગા	10 નવેમ્બર, 1960	કવિ કાંતિલાલ મહેતા	શ્રી અશ્વિન નાટક કંપની
---------------------------------------	------------------	--------------------	------------------------

◆ મીર કાસમભાઈ સુલેમાન

મા-બાપ	2 ઓક્ટોબર, 1970	મનહર આઈ. મીર ('ઝખ્મી')	મોહન કલા મંડળ
--------	-----------------	------------------------	---------------

◆ મીર લલ્લુભાઈ ઇસ્માઈલ

* રાજાધિરાજ	17 ડિસેમ્બર, 1938	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કલંકિત કોણ ?	11 માર્ચ, 1939	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કર્તવ્યપંથે	26 જુલાઈ, 1939	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : અમરચંદ નારાયણ નાયક			

◆ મૂલાણી મૂળશંકર હરિનંદ

* એક જ ભૂલ	1920	મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
* સહયોગી સંગીતકાર : રતિલાલ નાયક (વડનગર)			

◆ રાજપરા વિનુભાઈ

વસમાં વેણ વહુનાં	1987	ભીખુભાઈ જોષી	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
------------------	------	--------------	----------------------

◆ રાજપ્રિય રાજકુમાર

તોય અમે નાટકિયા	10 જુલાઈ 1961	અનંત આચાર્ય	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
-----------------	---------------	-------------	-------------------------

◆ રાવળ શાન્તિલાલ કુબેરદાસ

બોલતા હંસ (હિંદી)	1928	મુનશી મોહિયુદ્દીન નાઝાં	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
-------------------	------	-------------------------	---------------------

સર વસંતકુમાર	1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સરોજ નાટક સમાજ
--------------	------	---------------	---------------------

◆ વ્યાસ નિર્ભયશંકર મંછારામ

* સરદારબા	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સહયોગી સંગીતકાર : નર્મદાશંકર નારાયણ પાંચોટિયા.			

◆ શંકરરાવ હાર્મોનિયમ-વાદક

યોગમાયા	ઓગસ્ટ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
ચંદ્રગુપ્ત	31 ડિસેમ્બર, 1916	મહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
આત્મબળ	મે, 1917	પ્રો. દેવદત્ત તારકસ	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ

◆ સદાઅતખાન અશરફખાન

સંસ્કારમૂર્તિ	1962	કવિ કિશોર વેદ	ગુજરાત કલા મંદિર (માલિક : માસ્તર અશરફખાન)
ભવ્ય ભાવના	1962	મધુસૂદન આચાર્ય	ગુજરાત કલા મંદિર (માલિક : માસ્તર અશરફખાન)
મા. અશરફખાન(મુંજ)ના પુત્ર			

◆ હરિભાઈ જામનગરવાળા

બુદ્ધદેવ	15 ઓગસ્ટ, 1914	રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
----------	----------------	-------------------	----------------------------

હાર્મોનિયમ અને તબલાં-વાદકો

નામ	સમય	નાટ્યસંસ્થા
અબ્દુલા ઉસ્તાદ (તબલાં-વાદક)	1915	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
અમથાલાલ ઉસ્તાદ		
અમૃતલાલ ચેલારામ (વીસનગર; તબલાં-વાદક)	1941	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
ઈશાકભાઈ (તબલાં-વાદક)	1910	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
ઈશ્વરલાલ	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
ઉસ્તાદ સુલતાન ગાંધર્વ	1912	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
કાસમભાઈ એચ. વી. એમવાળા (તબલાં-વાદક)	1943-1944	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
કેશવલાલ ગંગારામ	1922	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ગઢવી પ્રભુદાન કાળુદાન	મોરબી	
ગાંધર્વ કાંતિલાલ	1912	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
ગોપાળ રાયચંદ (લાખવડ)	1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
ગોવર્ધનદાસ (તબલાં-વાદક)	1919	રોયલ નાટક મંડળી
ચંદુભાઈ	-	-
ચીન્નુમીયાં (તબલાં-વાદક)	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
છગનલાલ હેડાવ	નાની બસર-મોરબી	-
જાલબાવા	-	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
જોશી લાલજી શિવશંકર	બાલંભા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ડાહ્યાલાલ	જીડાસણ	
ડોસાભાઈ ઉસ્તાદ	કટોસણ રોડ	
ડોસુજી ખીમજી (બાલીસણા; તબલાં-વાદક)	1896	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
ત્રવાડી શંકરલાલ ત્રંબકલાલ	1915	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ત્રિભુવનદાસ બ્રાહ્મણ	વાંકાનેર	
જેશંકર (તબલાં-વાદક)	1914	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ
ત્રિવેદી હીરેન		શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ શ્રી આર્ય નાટક સમાજ

દેવરામ ઉસ્તાદ	-	-
ધૂળજી ચતુર		શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ
નથુરામ ઉસ્તાદ	1945	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
નાનાલાલ		શ્રી અરુણોદય નાટક સમાજ
નાયક અમરચંદ નારાયણ	1922	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
નાયક ઉમેદરામ દલસુખરામ	પાંચોટ	શ્રી કલોલ ગુજરાતી નાટક કંપની
નાયક કનૈયાલાલ મગનલાલ	1956	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક કાળીદાસ ઉસ્તાદ	કુણધેર	
નાયક કેશવલાલ નરભેરામ	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
નાયક ગણપતલાલ શોભારામ		
નાયક ચીમનલાલ	1949	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
નાયક ચુનીલાલ નરભેરામ	જગુદણ	શ્રી પ્રભાકર નાટક સમાજ
નાયક છબીલદાસ મગનલાલ	પાંચોટ	શ્રી વાંકાનેર આર્યહિતવર્ધક નાટક કંપની
નાયક જુગલદાસ ઉસ્તાદ (તબલાં-વાદક)	1914-1918 1922 1928-1929	શ્રી સૂરવિજય નાટક સમાજ શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
નાયક જુગલ પરસોત્તમ	1941	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
નાયક જેઠલાલ શંકરલાલ (ભદ્રેસર; તબલાં-વાદક)	1924	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક જોઈતારામ	કુણધેર	
નાયક ડુંગરદાસ છબીલદાસ	1922 1932	શ્રી દેશી નાટક સમાજ શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક ત્રિકમલાલ લક્ષ્મીરામ	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
નાયક દયાશંકર ગુલાબદાસ	વીરપુર	ભારત નાટક કંપની (જિ. સાબરકાંઠા)
નાયક દયાશંકર મૂળચંદ	જાદર	
નાયક ધૂળાભાઈ	કડી	શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ
નાયક નટવરલાલ મોતીરામ	ભદ્રેસર	
નાયક નાગરદાસ ત્રિભુવનદાસ		શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
નાયક નાગરદાસ માધવલાલ	જાદર	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ

		શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ
		શ્રી કિંખા નાટક સમાજ
નાયક નારણદાસ મનસુખરામ ઉસ્તાદ	1919 1924	રોયલ નાટક મંડળી શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક પીતાંબર ઉસ્તાદ	કુણઘેર	
નાયક પ્રહ્લાદ રતિલાલ	ઉમતા	શ્રી નવરંગ કલા મંદિર
નાયક પ્રાણસુખ સૂરજરામ		શ્રી જયહિંદ કલા મંદિર
નાયક બળદેવ મોતીરામ (જાદર)	1951	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ ભારત નાટક કંપની (સાબરકાંઠા) શ્રી મનહર નટકલા મંડળ શ્રી કિંખા નાટક સમાજ શ્રી અશ્વિન નાટક કંપની
નાયક બાબુલાલ છબીલદાસ	ઉમતા	શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ
નાયક મોહનલાલ જેચંદભાઈ (તબલાં-વાદક)	1932	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક રવિશંકર બાપુજી	કડી	શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ
નાયક લલ્લુભાઈ આશારામ	1912 પહેલાં	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક લીલાધર ઉસ્તાદ	વસઈ ડાભલા	
નાયક વ્રજલાલ બાપુલાલ (તબલાં-વાદક)	પાટણ	શ્રી બળવંત પ્રકાશ નાટક સમાજ
નાયક શંકર લીલાધર	1932	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક સૂરજરામ ઉગરચંદ (તબલાં-વાદક) (લાડોલ)	1909 1914 1916	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ શ્રી સૂરવિજય નાટક કંપની શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
નાયક સેવંતીલાલ	ઉમતા	
નાયક હરગોવન ભાઈચંદ	ઉમતા	વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)
પંડ્યા શામળજી ભગવાન	1932	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પારસેકર	-	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પાંચોટિયા કાંતિલાલ	જયહિંદ કલા મંદિર	
પાંચોટિયા ગણપતરામ	1945	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
પાંચોટિયા દયાશંકર છબીલદાસ ઉસ્તાદ	1921-1940 1941	શ્રી ભૈરવ વિજય નાટક કંપની વિજય નાટક કંપની

પ્રાગજી ખવાસ	મોરબી	
બળદેવ પુંજીરામ (ઊંઝા) (તબલાં-વાદક)	1922	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
બાબુ પી. પી.	જેતપુર	
બાબુભાઈ ચત્રભૂજ		શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બાવાજી મણિલાલ	ખીજડિયા જંકશન	શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી
ભટ્ટ પ્રાણશંકર મોહનલાલ	તરગડી (મોરબી)	
ભટ્ટ બાબુભાઈ	મોરબી	શ્રી પુનિત પ્રકાશ કલા મંડળ શ્રી પ્રવીણ નટકલા મંડળ શ્રી મનહર નટકલા મંડળ શ્રી મોરબી નાટક સમાજ
ભરતલાલ પૂનમચંદ	1916 1925	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભોગીલાલ	1932	ગુજરાત કલામંદિર (જામન)
ભોજક જયશંકર	1916	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
ભોજક જેશંકર	1914 1922	શ્રી સરસ્વતી નાટક સમાજ શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ભોજક બાપુલાલ પુંજીરામ	1899-1904	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
	1906-1909	શ્રી કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ભોજક મગનલાલ ત્રિભોવન (લાડોલ)	1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ શ્રી સૂરવિજય નાટક કંપની
ભોજક મહાસુખરામ (તબલાં-વાદક)	1928-1929	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
ભોજક ત્રિભોવનદાસ	1942	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
ભોજક માધવલાલ જુગલદાસ	1928-1929	શ્રી વિશ્વરંગ નાટક સમાજ
ભોજક શાંતિલાલ ઇચ્છારામ	રાધનપુર	શ્રી સંસાર સુબોધ નાટક કંપની શ્રી મહાવીર નાટક મંડળી શ્રી કમલ કલા કંપની વિજય નાટક કંપની
મણિલાલ (તબલાં-વાદક)	1919	રોયલ નાટક મંડળી
મહંમદભાઈ	ટુંબા	-
મહંમદભાઈ બાબરાવાળા	-	શ્રી અરુણોદય નાટક સમાજ
મહેતા ઇગનલાલ રેવાશંકર	1931	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

માધવલાલ	જાદર	-
મારવાડી કાશીરામ	-	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
મારવાડી કાળુ	-	-
મારવાડી ગોરધનદાસ રાજુજી (તબલાં-વાદક)	1950	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મારવાડી ફતુજી ઉસ્તાદ	જોધપુર	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
મારવાડી મોહનલાલ બદરીસિંગ	-	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માસ્તર કરશનજી	-	શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી
માસ્તર કરીમ અબુ	રાજકોટ	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
માસ્તર ચત્રભૂજ	રાજપર મોરબી	મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળી
માસ્તર ફઝલભાઈ	-	શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી
માસ્તર બી. કે.	-	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ શ્રી કીર્તિ કલાકેન્દ્ર
માસ્તર રમણિક	રાજકોટ	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મીર અબ્દુલ ('ભગત')	રાજકોટ	કલા પથિક
મીર અલારખા	મોરબી	
મીર ઇબ્રાહીમ રહેમતુલ્લા	મોરબી	
મીર ઓસમાણ હાસમભાઈ	ગોંડલ	શ્રી તરુણ હિંદ નાટક સમાજ શ્રી મનહર નાટક સમાજ
મીર કરીમ	ભેંસાણ - સૌરાષ્ટ્ર	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મીર કાદરભાઈ	ભંકોડા	
મીર કાસમ સુલેમાન	કટોસણ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ શ્રી દિગ્વિજય કલા મંડળ શ્રી સત્યવિજય નાટક સમાજ
મીર કાળુભાઈ	મોયદ	
મીર ગુલામ રહેમતુલ્લા	મોરબી	સલામત થિયેટ્રિકલ કંપની
મીર જમાલ નૂરમહંમદ	મોરબી	
મીર નાનાભાઈ	ભંકોડા	
મીર બચુભાઈ લલ્લુભાઈ		શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
મીર કેશવ જીવાભાઈ		શ્રીદેશી નાટક સમાજ

મીર બાલાભાઈ ('મજનૂ')	કડિયાદરા	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
મીર ભીખાભાઈ	કટોસણ	
મીર ભીખાભાઈ	નંદાસણ	
મીર મહંમદ રહેમતુલ્લા	મોરબી	
મીર મહંમદ હુસેન	રાજકોટ	વિજય નાટક કંપની (પાંચોટ)
મીર મુકેશ	તલોદ	
મીર મુબારક	કટોસણ રોડ	શ્રી બળવંતપ્રકાશ નાટક સમાજ
મીર યુસુફભાઈ કાસમભાઈ	કટોસણ	
મીર રતિલાલ	દલસાણા	
મીર રસુલ ગગુજી	1940	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
	1951	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મીર રહેમતુલ્લા ઓસમાણ	મોરબી	
મીર રાજુ (તબલાં-વાદક)	1907	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
મીર હાજી	ભેંસાણ - સૌરાષ્ટ્ર	પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
મીર હાસમ મલ્લુ	1919-1920	રોયલ નાટક મંડળી
	1925-1930	સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
મીર હિંમતભાઈ ભીખાભાઈ	કડોલી	કૈલાસ રંગભૂમિ
મેઘજી ઉસ્તાદ	1925	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહનલાલ	તરગડી (મોરબી)	
રાજગોર વલ્લભરામ કલ્યાણજી		પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની
રાજપરા વિનુભાઈ	જૂનાગઢ	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	
રાણિયા શંકરલાલ પ્રભુદાસ		
રૂડચંદ બગલી ઉસ્તાદ		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
રાવળ દુર્લભરામ		
રેવાશંકર ઉસ્તાદ (તબલાં-વાદક)	1919 1931 1941 1950	રોયલ નાટક મંડળી શ્રી રણજિત નાટક સમાજ શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ શ્રી દેશી નાટક સમાજ

રેવાશંકર ઉસ્તાદ (કટારિયા, જિ. કચ્છ)		શ્રી ધોળા સુબોધ નાટક મંડળી
વનરાવનદાસ	1910	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
વાલજી પૂંજા ઉસ્તાદ	મોરબી	શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
વસનજી લોહાણા (પોરબંદર; તબલાં-વાદક)	1909	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
વીરચંદ (તબલાં-વાદક) વ્યાસ ભૂરાલાલ	1915	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની શ્રી શક્તિપ્રભાવ નાટક સમાજ
શર્મા ડી. સી.	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર	
શાંતિલાલ	1912	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
શિવલાલ કાનજી (તબલાં-વાદક)	1899	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શિવસ્વરૂપ (તબલાં-વાદક)	1918	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
હરિભાઈ	વડનગર	

સાજિંદાઓ

નામ	વાજિંત્રનું નામ	સાલ	નાટ્યસંસ્થા
ઇશાક મોહંમદ	શહેનાઈ		શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
કુમઠેકર આત્મારામ જગન્નાથ	સારંગી	1943	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
જમાલભાઈ રહીમબક્ષ	ફીડલ	1943	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
નંદરામજી	ગિતાર		શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
નાયક શિવલાલ હેમચંદ	સારંગી	1899	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પૂનમ	ઢોલક		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ફરામજી માસ્તર	ફીડલ	1924	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બચુ	ઢોલક		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
ભોલો કોટવાલ	ઢોલક		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
મીઠુભાઈ બેન્ડવાળા	ફીડલ	1910	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
મોરારજી	ફીડલ	1945	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
મોહન	બંસી		શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજ
મોંઘીલાલ	ઢોલક		શ્રી મનહર નટકલા મંડળ
શર્મા હરિલાલ મોહનલાલ	ફીડલ	1934	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

નામ	વાજિંત્રનું નામ
અબ્દુલ ઉમર	ક્લેરિયોનેટ
આચાર્ય મૂળશંકર	ફીડલ
ઇનાયત હુસેન	ક્લેરિયોનેટ
જોશી શાંતિલાલ વજેશંકર	વાયોલિન
તીલા એહમદ	ક્લેરિયોનેટ
નાયક નાગરદાસ માધવલાલ	વાયોલિન
નૂરમહંમદ	ક્લેરિયોનેટ
મારવાડી ભવરલાલ	વાયોલિન
મોરારજી લાલદાસ	વાયોલિન
શેખ મહંમદ	ક્લેરિયોનેટ
હુસેન બાપુ	ક્લેરિયોનેટ

નૃત્યનિર્દેશકો

નાયક ઈશ્વરભાઈ લલ્લુભાઈ 'કાટ'	-	-
નાયક ગોવિંદભાઈ રાયચંદ	લાખવડ	શ્રી સૂરવિજય નાટક કંપની
નાયક નાનાલાલ અમથાલાલ	ઊંઝા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
નાયક ભોગીલાલ	-	-
નાયક મહાસુખભાઈ	-	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
નાયક હરિલાલ	જગુદણ	-
માળી જગજીવન	રોયલ નાટક મંડળી	-

નૃત્યનિર્દેશિકા

(કુ.) દીનાઝ દારાં	મુંબઈ	1971	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------------	-------	------	---------------------

7

સન્નિવેશકારો - 1

નાટક	પ્રથમ રજૂઆત	નાટ્યલેખક	ભજવનાર નાટ્યસંસ્થા
------	-------------	-----------	--------------------

◆ ઈરાની દિનશા પેન્ટર

વસંતપ્રભા	17 ડિસેમ્બર, 1910	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
પ્રતાપલક્ષ્મી	31 જાન્યુઆરી, 1914	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
સંગતનાં ફળ	28 ફેબ્રુઆરી, 1915	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
ગણેશજન્મ (હિંદી)	16 ઓગસ્ટ, 1928	પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ'	ઓલફ્રેડ નાટક કંપની
કુમારી કિન્નરી અર્થાત્	ડિસેમ્બર, 1928	પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ'	ઓલફ્રેડ નાટક કંપની
મધર ઇન્ડિયા (હિંદી)			

◆ ગઢવી જિજ્ઞાભાઈ પથાભાઈ

જાલિમ જમાનો	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
સોનેરી જાળ	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી

રાજ્યનો લોભ	1930	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
વાઘેર મૂળુ માણેક	1932	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી (‘કવિ મહાજન’)	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
દીવાન અમરજી	1932	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી (‘કવિ મહાજન’)	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
મુઝફરશા	1933	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી (‘કવિ મહાજન’)	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
ભાકુંભાજી	1934	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી (‘કવિ મહાજન’)	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
કાદુ મકરાણી	1935	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી (‘કવિ મહાજન’)	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
પલટાતું ભાગ્ય	1935	મસ્ત વજીર	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
વાલો નામેરી	1945	કવિ ઉત્તમચંદ મંગળજી દોશી (‘કવિ મહાજન’)	શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજ

વિશેષ વિગત :

શ્રી મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની શ્રી પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપની તથા નંદલાલ નકુભાઈ શાહની શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજનાં નાટકોમાં સન્નિવેશ વિભાગમાં પણ કામ કર્યું.

હેરતભર્યા દશ્યો ખૂબ જ કુશળતાપૂર્વક તૈયાર કરી શકતા.

◆ ગાર્ડ કાવસજી નસરવાનજી પેન્ટર

# ભદ્રાયુ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	શ્રી સોરઠ ભાગ્યોદય નાટક મંડળી
# જાલિમ ટુલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ (કવિ કાન્ત)	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# કબીર સાબ	8 ફેબ્રુઆરી, 1912	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સંન્યાસી	6 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# કુલીન નાયિકા	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# અજિતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સતી દમયંતી	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# અશોક	1916	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

# દેવી દેવહૂતી	1916	વૈદ્ય મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* દેશભક્તિ	18 મે, 1921	વૈદ્ય મોહનલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* મીનળ-મુંજાલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નહાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
@ દીવાન	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સહયોગી સન્નિવેશકાર બરજોર મિસ્ત્રી			
* સહયોગી સન્નિવેશકાર જહાંગીરજી મિસ્ત્રી			
@ સહયોગી સન્નિવેશકાર ગણપત મરાઠે			

વિશેષ વિગત :

શ્રીદેશી નાટક સમાજે 'સતી સીતા' નાટકની લાભરાત્રી તેમને માટે 26 ઓગસ્ટ, 1909ના રોજ યોજી હતી.

◆ નાયક અમૃતલાલ પેન્ટર વતન : જગુદણ (જિ. મહેસાણા)

એ કોનો વાંક ?	1924	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
કોકિલા	1926	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
વીર નૈઘણ	1926	કવિ જી. એ. વૈરાટી	રોયલ નાટક મંડળી
* વહેમનો ભોગ	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* સિદ્ધસમ્રાટ	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* શ્રી રણદેવી (હિંદી)	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* વીર યુવક	સપ્ટેમ્બર, 1932	ડૉ. કવિ જયંત શ્યામ	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
કન્યાદાન	મે, 1933	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રીકાન્ત નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર ચૂનીલાલ.			

◆ નાયક ચીમનલાલ પ્રભાશંકર

ગર્ભસંસ્કાર	25 એપ્રિલ, 1944	બાબુભાઈ કે. ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક કંપની
પરમભક્ત પ્રહલાદ	26 ઓક્ટોબર, 1944	બાબુભાઈ કે. ઓઝા	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક કંપની
લક્ષ્મીના લોભે	20 જાન્યુઆરી, 1945	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક કંપની
આજની દુનિયા	16 જાન્યુઆરી, 1945	ચાંપશી વી. ઉદેશી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક કંપની
રામદુહાઈ	3 મે, 1947	ચીમનલાલ એમ. ભોજક	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ

◆ પેન્ટર ખંડુભાઈ ગંગારામ

મહાશ્વેતા કાદંબરી	17 જૂન, 1912	કૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
* સ્વામીભક્ત સામંત	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
યાને વીર દુર્ગાદાસ			
*# વીરનાં વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
@ તારણહાર	9 જુલાઈ, 1931	લાલશંકર હરજીવનમહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
** અક્ષયરાજ	29 જાન્યુઆરી, 1938	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
@ વૈભવના મોહ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
@ વિદ્યાવારિધિ (ભારતિ)	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
@ ઉઘાડી આંખે	30 જાન્યુઆરી, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
@ શ્રીચરણે	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
@ સર્વોદય	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીરદાદા જશરાજ	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્વાશ્રય	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સેવાભાવી	7 એપ્રિલ 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : હીરજીભાઈ મિસ્ત્રી			
*# સહયોગ : પેન્ટર બળદેવ, યશવંત વીરચંદ			
** સહયોગ : પેન્ટર બળદેવ			
@ સહયોગ : જહાંગીરજી મિસ્ત્રી			

◆ પેન્ટર ચૂનીલાલ

* વહેમનો ભોગ	21 નવેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* સિદ્ધસમ્રાટ	ડિસેમ્બર, 1931	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* શ્રી રણદેવી (હિંદી)	4 જૂન, 1932	એસ. એમ. જોશી	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી	1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ

વિધિનો વાંક	17 ઓગસ્ટ, 1933	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર રામવાળો	4 નવેમ્બર, 1933	પ્રતાપ ટી. છાયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
હન્ટરવાળી	31 જાન્યુઆરી, 1934	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
દોષિત કોણ ?	18 ફેબ્રુઆરી, 1935	ભગવાનદાસ કાપડિયા	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
તલવારની ધારે	1 જુલાઈ, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
વીર મોખડાજી	1 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ કિશોરદાન	શ્રી રણજિત નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર અમૃતલાલ નાયક			

◆ પેન્ટર બી. રેડાર્ટ

ભાગ્યોદય	1919	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
એક જ ભૂલ	1920	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
સાયો સંન્યાસ	1920	પ્રો. હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
ભૂલનો ભોગ	1921	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી

◆ પેન્ટર મહંમદ આલમ

* છત્રવિજય	20 જૂન, 1920	નાટ્યલેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શંભાજી	ડિસેમ્બર, 1922	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સેવકધર્મ (હિંદી)	1924	મુનશી અબ્બાસઅલી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
# એક અબળા	11 જુલાઈ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
# સતી અંજના	24 મે, 1928	હરિહર 'દીવાના'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
		પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	
# લગ્નબંધન	1929	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
# રણગર્જના	10 ઓક્ટોબર, 1929	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
લાખો ફુલાણી	21 માર્ચ, 1931	વિજયશંકર ભટ્ટ	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
વાલો નામેરી	31 ઓક્ટોબર, 1935	કવિ ઉત્તમચંદ દોશી	શ્રી હિંદ નાટક સંઘ
* સહયોગી સન્નિવેશકાર : યશવંતરાવ હાટે			
# સહયોગી સન્નિવેશકાર : શંકરરાવ પ્રધાન			

◆ પેન્ટર લૂઈસ

* લલિતાદુઃખદર્શક	20 જુલાઈ, 1895	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* મૂળરાજ સોલંકી	19 ઓક્ટોબર, 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# કરણઘેલો	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# બેરિસ્ટર	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# રામચરિત્ર	8 જાન્યુઆરી, 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# પુષ્પસેન પુષ્પાવતી	23 એપ્રિલ, 1898	–	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# નૃસિંહાવતાર	18 ફેબ્રુઆરી, 1898	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# જયરાજ	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# તિલકકુમાર	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# અજબકુમારી	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# વીરમંડળ	16 ડિસેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# મોહિની	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# વિક્રમચરિત્ર	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# સૌભાગ્ય-સુંદરી	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# જુગલ જુગારી	26 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સહયોગી સન્નિવેશકાર : ડોસાભાઈ મિસ્ત્રી, બચુભાઈ રૂઘનાથ મૂલાણી			
# સહયોગી સન્નિવેશકાર : બચુભાઈ રૂઘનાથ મૂલાણી			

◆ પ્રધાન શંકરરાવ

શ્રીમંત બાજીરાવ	1926	મણિલાલ 'પાગલ', રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રા'કવાટ	1927	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
# એક અબળા	11 જુલાઈ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
હૈન્ડસમ બ્લેગાર્ડ	8 સપ્ટેમ્બર, 1927	પિરોજશાહ 'પિઝામ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
# સતી અંજના	24 મે, 1928	હરિહર 'દીવાના', પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* લગ્નબંધન	1929	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* રણગર્જના	10 ઓક્ટોબર, 1929	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ

@ સમ્રાટ હર્ષ	17 જાન્યુઆરી, 1931	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
@ જય ચિત્તોડ	30 જાન્યુઆરી, 1932	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ન્યાયનાં વેર	28 જૂન, 1933	નાટ્યલેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સમરહાક	1 ફેબ્રુઆરી, 1934	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
અધૂરાં લગ્ન	મે, 1935	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સળગતો સંસાર	18 સપ્ટેમ્બર, 1935	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજ્યના રંગ	1936	કવિ જીવણલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સુખી કે દુઃખી ?	29 માર્ચ, 1937	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
પ્રવાસી	19 ડિસેમ્બર, 1937	કવિ જામન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રાજા શાહજી	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વિલાસપંથે	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સર્જનહાર	1938	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વડીલશાહી	1939	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
રૂઢિબંધન	2 ફેબ્રુઆરી, 1939	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સ્નેહપૂજન	10 એપ્રિલ, 1940	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
ભાવના બી.એ.	1940	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
નસીબદાર	27 ડિસેમ્બર, 1941	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સૌભાગ્યવતી	1942	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
સંસાર શેતરંજ	1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
વીરપસલી	10 જૂન, 1944	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
** વિવેકાનંદ	18 ઓક્ટોબર, 1944	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
પતિના વાંકે	30 ડિસેમ્બર, 1944	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
વિશ્વધર્મ	1945	ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)

સંસારશોભા	30 જૂન, 1945	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
વહુના વાંકે	23 ઓગસ્ટ, 1945	બી. કે. ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
હીરાનો હાર	1945	બી. કે. ઓઝા	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
સમયસર	1945	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
વગર વાંકે	10 સપ્ટેમ્બર, 1946	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (પી. જી. ગાંધી)
એક જ આશા	28 જૂન, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધખટાઉ આલ્ફેડથિયેટ્રિકલકંપની
શ્રીમંત લીલા	6 સપ્ટેમ્બર, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધખટાઉ આલ્ફેડથિયેટ્રિકલકંપની
હિંદ મહિલા	13 નવેમ્બર, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	ધખટાઉ આલ્ફેડથિયેટ્રિકલકંપની
વહુરાણી	22 જાન્યુઆરી, 1949	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
આજની વાત	6 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (મા. એફ. આર. ઈરાની)
અમે પરણ્યાં	21 સપ્ટેમ્બર, 1950	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (મા. એફ. આર. ઈરાની)
અનોખો સંસાર	1951	કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળા	શ્રી દેશોદય નાટક સમાજ
મંગલમૂર્તિ	1955	મધુસૂદન આચાર્ય	શ્રી ન્યૂ લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ (મા. રાણી પ્રેમલતા)
આરતીના દીવા	20 સપ્ટેમ્બર, 1956	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	ભારત નાટ્ય સમાજ (મુંબઈ)
અભિનંદન	1959	મધુસૂદન આચાર્ય	રાણી થિયેટર્સ
મારે નથી પરણવું	1959	દામુ સાંગાણી	લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર (એફ. આર. ઈરાની)
જેવા તેવા નથી	5 સપ્ટેમ્બર, 1959	દામુ સાંગાણી	લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર (એફ. આર. ઈરાની)
સમર્પણ	1960	પંડિત મધુર	ભારત નાટ્ય મંદિર (મુંબઈ)
વિદ્યાના વારસ	1961	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સ્નેહમંદિર	1961	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

સ્વપ્નદ્રષ્ટા	1962	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માયા ને મમતા	1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પાનેતર	1963	ચીમનલાલ ત્રિવેદી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
જાનમાં આવજો	1964	દામુ સાંગાણી	શ્રી લક્ષ્મી કલાકેન્દ્ર
સૂરજની સાખે	1964	ચીમનલાલ ભોજક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
બંધ આંખનાં અજવાળાં	1964	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
પૈસો બોલે છે	27 ઓગસ્ટ, 1966	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સહયોગી સન્નિવેશકાર : મહંમદ આલમ, વીરચંદ			
* સહયોગી સન્નિવેશકાર : મહંમદ આલમ			
@ સહયોગી સન્નિવેશકાર : વાસુદેવ			
** સહયોગી સન્નિવેશકાર : નારણદાસ			

◆ ભોજક ધનસુખલાલ મગનલાલ પેન્ટર

સંગીત લીલાવતી	1889	કેશવલાલ શિવલાલ અધ્યાપક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સંયુક્તા	1891	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુભદ્રાહરણ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભોજરાજ	1892	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિક્રમાદિત્ય	1893	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સુંદર માધવ	1893	નિર્ભયશંકર મંછારામ વ્યાસ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* દ્રૌપદી દાસત્વ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
* ગૌરી ગુપ્તી	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
* સહયોગી સન્નિવેશકાર : ગોપાળજી મિસ્ત્રી, રામજી મિસ્ત્રી.			

વિશેષ વિગત :

વતન વડનગર (ઉ.ગુ.). રંગમંચ છોડ્યા પછી જૈન દેરાસરોમાં સુંદર ચિત્રકામ કર્યું.

◆ મિસ્ત્રી જહાંગીરજી

મીનળ-મુંજાલ	31 ઓગસ્ટ, 1922	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	----------------	----------------------------	---------------------

દીવાન	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
રાજસંસાર	14 મે, 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
કુમારી કિન્નરી અર્થાત્ મધર ઇંડિયા (હિંદી)	1928	પંડિત નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ'	આલ્ફ્રેડ થિયેટર્સ
તારણહાર	9 જુલાઈ, 1931	લાલશંકર હરજીવનદાસ મહેતા	શ્રી નવીન સરોજ નાટક સમાજ
* વૈભવનો મોહ	5 જુલાઈ, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વિદ્યાવારિધિ	6 ડિસેમ્બર, 1951	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ઉઘાડી આંખે	30 જાન્યુઆરી, 1952	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
@ શ્રીચરણે	30 ઓગસ્ટ, 1952	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સર્વોદય	18 ડિસેમ્બર, 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વીરદાદા જશરાજ	26 માર્ચ, 1953	રમણલાલ કઠલાલવાળા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ, 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સ્વાશ્રય	22 જુલાઈ, 1954	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
** સેવાભાવી	7 એપ્રિલ, 1955	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* જીવનદીપ	29 સપ્ટેમ્બર, 1955	પ્રાગજી ડોસા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
** સુવર્ણયુગ	27 ઓક્ટોબર, 1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : ખંડુભાઈ ગંગારામ પેન્ટર			
# સહયોગ : ખંડુભાઈ ગંગારામ પેન્ટર, બળદેવ પેન્ટર			
@ સહયોગ : બળદેવ પેન્ટર			
** સહયોગ : નારણભાઈ મિસ્ત્રી, ખંડુભાઈ પેન્ટર, મંગળદાસ મિસ્ત્રી			

◆ મિસ્ત્રી ડોસાભાઈ

કુલીન કાન્ત યાને વનરાજ વિજય	29 જૂન, 1889	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
શાર્કુંતલ	10 ઓગસ્ટ, 1889	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કનકતારા	4 ઓક્ટોબર, 1890	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

હરિશ્ચંદ્ર	9 ઓગસ્ટ, 1890	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# રાજબીજ	21 ફેબ્રુઆરી, 1890	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# કુંદબાળા	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# રસિકમણિ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભૈરામ મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# નળદમયંતી	17 ડિસેમ્બર, 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# માનસિંહ અભયસિંહ	8 જુલાઈ, 1893	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# સુંદર વેણી	2 ડિસેમ્બર, 1893		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# ચંદા	30 જૂન, 1894	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# પ્રેમકલા	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# દુઃખી ભાઈ-બહેન	14 જાન્યુઆરી, 1895		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* લલિતાદુઃખદર્શક	20 જુલાઈ, 1895	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* મૂળરાજ સોલંકી	19 ઓક્ટોબર, 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
# સહયોગી સન્નિવેશકાર : બચુભાઈ રૂઘનાથ મૂલાણી			
* સહયોગી સન્નિવેશકાર : બચુભાઈ રૂઘનાથ મૂલાણી, પેન્ટર લૂઈસ			

◆ મિસ્ત્રી નારણભાઈ ઈશ્વરભાઈ (જ. 23 જુલાઈ, 1923)

* સુવર્ણયુગ	1955	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સ્નેહમંદિર	1960	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સૂરજની સાખે	4 એપ્રિલ 1964	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સાગરનાં મોતી	14 ફેબ્રુઆરી 1970	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સાસુના વાંકે	3 એપ્રિલ 1971	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
અમર હો તારો ચાંદલો	18 જુલાઈ 1974	કવિ કાંતીલાલ મહેતા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : શંકરરાવ પ્રધાન			
# સહયોગ : ભોગીલાલ પેન્ટર, બળદેવ પેન્ટર, મંગળદાસ મિસ્ત્રી 'પરભવની પ્રીત' અને 'માડીના જાયા'માં સન્નિવેશમાં સહયોગ.			

વિશેષ વિગત :

વતન : ગઢડા સ્વામીના (જિ. ભાવનગર).

નારણભાઈ મિસ્ત્રી

તેમણે અર્વાચીન રંગભૂમિ પર ‘ભારેલો અગ્નિ’, ‘પૂર્ણિમા’, ‘સ્નેહનાં ઝેર’, ‘સોના વાટકડી’, ‘બોર્ન યસ્ટરડે’, ‘જેવી છું તેવી’, ‘વેવિશાળ’, ‘પારિજાત’, ‘દાનવીર જગડુશા’ નાટકોમાં 70’ x 40’નો સરકતો રંગમંચ તૈયાર કર્યો; ‘અભિનય-સમ્રાટ’માં ગોળ ફરતો રંગમંચ બનાવ્યો; તેમાં 7 અલગ અલગ દૃશ્યો સર્જાતાં. આઈ. એન. ટી., ભારતીય વિદ્યાભવન, લોકનાટ્ય સંઘ (ઈપ્ટા), કલાકેન્દ્ર, રંગભૂમિ, ત્રિવેણી, આર્યકન્યા ગુરુકુળ, થિયેટર ગ્રુપ, નાટ્યસભા વગેરે નામાંકિત નાટ્યસંસ્થાઓ તેમજ ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીની સંસ્થા વગેરે સંસ્થાઓનાં નાટકોમાં સન્નિવેશ તૈયાર કર્યા હતા. વિશ્વ-પ્રવાસ માટે ‘વિશ્વશાંતિ’ ડાન્સ બેલે માટે મુંબઈના આઝાદ મેદાનમાં 5 મોટરટૂકનું હરતું-ફરતું (mobile) સ્ટેજ બનાવ્યું.

1962માં ઈસ્ટ આફ્રિકા અને 1973માં યુ.કે. અને યુરોપ ગયા. લંડન, બર્મિંગહામ, ફ્રાન્સ, પૅરિસ, સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ વગેરેનાં નાટ્યગૃહોનો અભ્યાસ કર્યો.

આર્ટ ગૅલરી અને સંગ્રહસ્થાનો નિહાળ્યાં તથા નાટ્યજગતને લગતું કીમતી નાટ્યસાહિત્ય પણ લેતા આવ્યા.

‘રામશબરી’, ‘રાજેશ્વરી’, ‘ચિત્રલેખા’, ‘આરાધના’, ‘ઘટઘટ મેં ઘનશ્યામ’, ‘અનારકલી’ વગેરે નૃત્યનાટિકાઓમાં પણ તેમણે સન્નિવેશ પણ પ્રયોજ્યા હતા. ‘અનારકલી’માં પ્રથમ વાર જ સરકતા પરદાઓનો સેટ બનાવ્યો. 1 ઓક્ટોબર, 1968માં મુંબઈની જહાંગીર આર્ટ ગૅલરીમાં નાટ્યપ્રદર્શન કર્યું. 1978માં ગુજરાતી રંગભૂમિ સવાશતાબ્દી પ્રસંગે નેપથ્ય કલાપ્રદર્શન તૈયાર કરી મુંબઈ, અમદાવાદ, વડોદરા, સૂરત, રાજકોટ વગેરે શહેરોમાં યોજ્યું. 24 માર્ચ, 1988ના રોજ અમદાવાદમાં રંગભૂમિનું પ્રદર્શન આર્ટ ગૅલરીમાં કર્યું.

શ્રી દેશી નાટક સમાજના ‘સ્નેહમંદિર’ નાટકમાં ભભકાદાર ચિત્રકામ કર્યા વગરનો દીવાનખાનાનો સાદો સેટ બનાવી આ સંસ્થાની જૂની પદ્ધતિ તેમણે બદલી નાખી.

નાટ્યજગતમાં બેક સ્ટેજ માટે ગુજરાત અગ્રિમ સ્થાન ધરાવે છે. એનો યશ નારણભાઈને ફાળે જાય છે.

મુંબઈ-દૂરદર્શન પરથી એમની નાટ્યકલા રજૂ થઈ હતી. ગુજરાત-મહારાષ્ટ્રનાં અનેક નામાંકિત વર્તમાનપત્રોમાં તેમના પ્રદાન વિષે પુષ્કળ લેખો પ્રગટ થયા છે.

ચલચિત્રક્ષેત્રે ‘જગડુશા’, ‘લીલુડી ધરતી’, ‘ઝેર પીધાં જાણી’, ‘ધરતી કે લાલ’, ‘તિલોત્તમા’, ‘ભ્રષ્ટાચાર મુર્દાબાદ’, ‘પડી પટોળે ભાત’ વગેરેમાં કલાનિર્દેશન કર્યું હતું.

વિવિધ સંસ્થાઓ અને રાજ્યો દ્વારા જુદાં જુદાં શહેરોમાં તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. 22 ઓગસ્ટ, 1963 મુંબઈના રાજ્યપાલના હસ્તે, 27 માર્ચ, 1968ના રોજ ગાંધીનગરમાં ગુજરાત સરકાર તરફથી, 13 જાન્યુઆરી, 1978ના રોજ સોલાપુરમાં, 25 ફેબ્રુઆરી, 1978ના રોજ મુંબઈમાં તેમજ 8 મે, 1979, 14 જાન્યુઆરી, 1980 એમ અનેક પ્રસંગે તેમનું સન્માન કરાયું હતું.

13 જૂન, 1981ના રોજ મુંબઈના મિથિલા હોલમાં નારણભાઈ મિસ્ત્રીનો સન્માન સમારંભ યોજવામાં આવ્યો હતો.

તેમણે અંદાજે 250 જેટલાં નાટકોના સેટ બનાવ્યા છે તેમજ નાટ્યગૃહના રંગમંચ(stage)નું પણ નિર્માણ કર્યું છે. જૈફ વયે પણ તેઓ કાર્યરત રહ્યા હતા. ગુજરાતમાં નાટ્યકલા સંગ્રહસ્થાનની સ્થાપના થાય તે માટે તેઓ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. છેલ્લાં 2 વર્ષથી ગઢડા(સ્વામી)નામાં શ્રીવિશ્વકર્મા ધામ બનાવી રહ્યા છે.

◆ મિસ્ત્રી પુરુષોત્તમદાસ

#* માયા-મોહિની	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
#* માલતી-માધવ	10 જૂન, 1913	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
# મુદ્રાપ્રતાપ	ઓક્ટોબર, 1914	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* શુકદેવજી	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* સહયોગ : યશવંતરાવ હાટે			
# સહયોગ : હીરજીભાઈ સોલંકી			

◆ મિસ્ત્રી બરજોરજી જામાજી

* સરદારબા	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વીણાવેલી	3 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વિજયાવિજય	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* મદનમંજરી (હિંદી)	19 ઓક્ટોબર, 1901	મુનશી મીરઝા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ઉદયભાણ	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* મોહિનીચંદ્ર	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* વિજય-કમળા	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી સીતા	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* ભગવત ગીતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સતી દ્રૌપદી	1908	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# શ્રી ભદ્રાયુ	25 સપ્ટેમ્બર, 1909	શ્રી દેશી નાટક સમાજ	
# જાલિમ ટુલિયા	1910	મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# કબીરસાબ	8 ફેબ્રુઆરી, 1912	ખીમજી વસનજી ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સંન્યાસી	7 જૂન, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# કુલીન નાયિકા	12 ડિસેમ્બર, 1912	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# અજિતસિંહ	12 એપ્રિલ, 1913	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સતી દમયંતી	1915	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

# અશોક	1916	છોટાલાલ ઋષભદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# દેવી દેવહૂતી	18 મે, 1921	કવિ મોહનલાલ ભા. ભટ્ટ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* સહયોગ : પેન્ટર એકનાથ હાટે

સહયોગ : પેન્ટર કાવસજી ગાઈ

વિશેષ વિગત :

શ્રી દેશી નાટક સમાજે 'ઉમાદેવડી' નાટકની લાભરાત્રી 12 માર્ચ, 1907 અને 'વીણાવેલી' નાટકની લાભરાત્રી 9 જૂન, 1919ના રોજ તેમને માટે યોજી હતી.

◆ મિસ્ત્રી મંગળદાસ નાથાલાલ (જ. 1910, કડી)

સ્વપ્નદ્રષ્ટા	27 ડિસેમ્બર, 1962	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સાગરનાં મોતી	14 ફેબ્રુઆરી, 1970	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સાસુના વાંકે	3 એપ્રિલ, 1971	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : નારણભાઈ મિસ્ત્રી, બળદેવ પેન્ટર.			
*# સહયોગ : ભોગીલાલ પેન્ટર			

વિશેષ વિગત :

અંદાજે 1947માં શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં જોડાયા અને 27 ફેબ્રુઆરી, 1979માં તે બંધ થઈ ત્યાં સુધી 32 વર્ષ તેમાં સેવા આપી. 'સામે પાર', 'પૈસો બોલે છે', 'સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત', 'જય જવાન', 'માડીના જાયા', 'અમર હો તારો ચાંદલો', 'સજોડે સંસાર', 'શિવ-પાર્વતી', 'પ્રીતિનાં પારખાં', 'અમર પ્રેમ', 'સોહાગ સિંદુર', 'અમે પારેવાં પ્રીતનાં' વગેરે લગભગ 36 નાટકોમાં મિસ્ત્રીકામનો કસબ દર્શાવ્યો.

◆ મૂલાણી બચુભાઈ રૂઘનાથ

* રાજબીજ	21 ફેબ્રુઆરી, 1891	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* કુંદબાળા	27 ફેબ્રુઆરી, 1892	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* રસિકમણિ	15 ઓગસ્ટ, 1892	નરભેરામ મંછારામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* નળદમયંતી	17 ડિસેમ્બર, 1892	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
*માનસિંહઅભયસિંહ	8 જુલાઈ, 1893	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* સુંદરવેણી	2 ડિસેમ્બર, 1893		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* ચંદા	30 જૂન, 1893	ડૉ. પોપટ પ્રભુરામ વ્યાસ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* પ્રેમકલા	3 નવેમ્બર, 1894	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી

* દુઃખી ભાઈ-બહેન	14 જાન્યુઆરી, 1895		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
* મેવાડનો પ્રતાપી ચંદ	27 એપ્રિલ, 1895	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ લલિતાદુઃખદર્શક	20 જુલાઈ, 1895	રણછોડભાઈ ઉદયરામ દવે	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
** મૂળરાજ સોલંકી	19 ઓક્ટોબર, 1895	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ કરણઘેલો	5 સપ્ટેમ્બર, 1896	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ બેરિસ્ટર	14 ઓગસ્ટ, 1897	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ રામચરિત્ર	8 જાન્યુઆરી, 1898	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ પુષ્પસેન પુષ્પાવતી	23 એપ્રિલ, 1898		શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ જયરાજ	27 ઓગસ્ટ, 1898	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ નૃસિંહાવતાર	18 ફેબ્રુઆરી, 1899	મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ તિલકકુમાર	8 જુલાઈ, 1899	વિજયશંકર કાળિદાસ ભટ્ટ	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ અજબકુમારી	30 સપ્ટેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ વીરમંડળ	16 ડિસેમ્બર, 1899	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ મોહિની	17 ફેબ્રુઆરી, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ વિક્રમચરિત્ર	7 જુલાઈ, 1900	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ સૌભાગ્ય-સુંદરી	19 ઓક્ટોબર, 1901	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
@ જુગલ જુગારી	20 ઓગસ્ટ, 1902	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કામલતા	18 ઓક્ટોબર, 1904	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
કૃષ્ણચરિત્ર	1906	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
કનક કિશોરી	1907	રામનારાયણ મોહનલાલ પાઠક	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ઝહરી અંગુસ્તરી (ઉદ્દૃ)	1907	-	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
નાગમતી	1907	જીવરામ મહિધર	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ચૈતન્યકુમાર	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
વિમળા	1908	વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
દેવકન્યા	1908	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
ભદ્રાભામિની	1908	હરિલાલ મૂળશંકર મૂલાણી	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી
સતી વિજય	1908	કૃષ્ણપ્રસાદ મા. ભટ્ટ	કાઠિયાવાડી નાટક મંડળી

* સહયોગી સન્નિવેશકાર : ડોસાભાઈ મિસ્ત્રી
** સહયોગી સન્નિવેશકાર : પેન્ટર લૂઈસ, ડોસાભાઈ મિસ્ત્રી
@ સહયોગી સન્નિવેશકાર : પેન્ટર લૂઈસ

◆ રઘુવીર દાદા

સોનેરી જાળ	1922	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
એમાં શું ?	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
રાજરમત	1923	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
* એ કોનો વાંક ?	1924	કવિ જામન	રોયલ નાટક મંડળી
* કોકિલા	1926	કવિ મૂળશંકર મૂલાણી	રોયલ નાટક મંડળી
* સહયોગી સન્નિવેશકાર : પેન્ટર અમૃતલાલ			

◆ સોલંકી હીરજીભાઈ

ભક્તિવિજય	1909	કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર નૃસિંહ નૌતમ નાટક સમાજ
* માયા-મોહિની	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* માલતી-માધવ	10 સપ્ટેમ્બર, 1913	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* મુદ્રાપ્રતાપ	ઓક્ટોબર, 1914	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
# જયમતી	1916	નાનાલાલ બળદેવજી બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
# સ્વામીભક્તસામંત	1917	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
યાને વીર દુર્ગાદાસ			
મુરલીધર	1940	હરિભાઈ ભટ્ટ	શ્રી પ્રભાત કલા મંડળ
* સહાયક : પેન્ટર યશવંતરાવ હાટે, પુરુષોત્તમદાસ મિસ્ત્રી			
# સહાયક : પેન્ટર કાળુદાદા			

વિશેષ વિગત :

જ્ઞાતિએ ખવાસ. વતન : જામનગર. નાટકોમાં અભિનયથી શરૂઆત કરી શંકરરાવ પ્રધાન પાસેથી સન્નિવેશનું શિક્ષણ મેળવ્યું. મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીનાં નાટકોમાં સન્નિવેશ તૈયાર કરેલો. થોડાંક નાટકોમાં એમના ભાઈ કાનજીભાઈ સોલંકીનો પણ સહકાર મળેલો. ચિત્રકળાની વિશેષ તાલીમ મુંબઈમાં લીધી હતી.

◆ હાટે એકનાથ

સરદારબા	2 ઓક્ટોબર, 1897	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉમાદેવડી	1898	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વીણાવેલી	3 ઓક્ટોબર, 1899	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજયાવિજય	1900	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મદનમંજરી (હિંદી)	19 ઓક્ટોબર, 1901	મુનશી મીરઝા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ઉદયભાણ	22 જાન્યુઆરી, 1902	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મોહિનીચંદ્ર	1903	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
વિજય-કમળા	1904	ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી સીતા	26 ઓક્ટોબર, 1905	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
ભગવતગીતા	6 સપ્ટેમ્બર, 1906	વસંતરાય	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
સતી દ્રૌપદી	1908	છોટાલાલ ઋખદેવ શર્મા	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

◆ હાટે યશવંતરાવ

* માયામોહિની	10 એપ્રિલ, 1913	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* માલતીમાધવ	10 જૂન, 1913	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* મુદ્રાપ્રતાપ	ઓક્ટોબર, 1914	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
* શુકદેવજી	10 સપ્ટેમ્બર, 1917	કવિ ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ	શ્રી વિદ્યાવિનોદ નાટક સમાજ
# છત્રવિજય	26 જૂન, 1920	લેખકોનું સહકારી સર્જન	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સહયોગ : પુરુષોત્તમદાસ, હીરજીભાઈ સોલંકી પેન્ટર.			
# સહયોગ : પેન્ટર મહંમદ આલમ			

સન્નિવેશકારો - 2

◆ ચાવડા મોતીસિંગ (પેન્ટર)

ભવના ફેરા	19 મે, 1945	દામુ સાંગાણી	શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજ
-----------	-------------	--------------	--------------------------

◆ દીક્ષિત રામ (પેન્ટર)

ઘરતીનો છોડો ઘર	1970	પ્રાગજી ડોસા	નવરત્ન (મુંબઈ)
----------------	------	--------------	----------------

◆ નાયક દશરથલાલ (પેન્ટર)

કોની લક્ષ્મી ?	1940	દામુ સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
ઘરસંસાર	9 સપ્ટેમ્બર, 1942	દામુ સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ
શિવપાર્વતી	1944	દામુ સાંગાણી	શ્રી ચેતન નાટક સમાજ

◆ પટેલ ભીખુભાઈ

અબળાનાં આંસુ યાને જય ઝીંઝકાવાળી	1960	કવિ કિશોર વેદ	શ્રી આદર્શ નાટક સમાજ (માલિક : ઇન્દુમતી કંડોલીયા)
------------------------------------	------	---------------	---

◆ પેન્ટર કચ્છવનાથ

* વીર ઘટોત્કચ	1917	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* વીર કુણાલ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સહયોગ : પરભુભાઈ મિસ્ત્રી			

◆ પેન્ટર કાળુદાદા

* જયમતી	1916	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
# ઉર્વશી-પુરુરવા	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
* સહયોગ : હીરજીભાઈ સોલંકી			
# સહયોગ ; જેઠાલાલ મિસ્ત્રી			

◆ પેન્ટર ગણપત મરાઠે

* દીવાન	1923	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* રાજસંસાર	14 મે 1924	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* સહયોગ : કાવસજી ગાર્ડ, જહાંગીરજી મિસ્ત્રી

◆ પેન્ટર ચંદુલાલ

વરકન્યા	28 મે 1949	અંબાલાલ પંડિત	શ્રી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી
---------	------------	---------------	-------------------------------

◆ પેન્ટર જમાલબક્ષ

અધૂરી હઠ	29 નવેમ્બર 1943	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ
ઓગણીસો યુમ્માલીસ	1944	નૌતમકાન્ત 'સાહિત્યવિલાસી'	શ્રી ઓમકાર નાટક સમાજ

◆ પેન્ટર તાપીદાસ

* રાધાકૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર, 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સહયોગ : પેન્ટર દુર્લભજી વ્રજલાલ			

◆ પેન્ટર દુર્લભજી વ્રજલાલ

બહાદુર કલાજી	જાન્યુઆરી 1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક સમાજ
ચંપક ચતુરિકા	1897	શિવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક સમાજ
* રાધાકૃષ્ણ	સપ્ટેમ્બર 1905	ઉમિયાશંકર રાવળ, મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક સમાજ
* સહયોગ : તાપીદાસ			

◆ પેન્ટર બળદેવ

* વીરના વેર	2 જાન્યુઆરી 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
# અક્ષયરાજ	29 જાન્યુઆરી 1929	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
0 સર્વોદય	18 ડિસેમ્બર 1952	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
0 વાદવિવાદ	6 ઓગસ્ટ 1953	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : યશવંત વીરચંદ, ખંડુભાઈ			
# સહયોગ : ખંડુભાઈ			
*# સહયોગ : જહાંગીરજી મિસ્ત્રી, ખંડુભાઈ			

◆ પેન્ટર ભોગીલાલ

* સાસુના વાંકે	3 એપ્રિલ, 1970	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સાગરનાં મોતી	14 ડિસેમ્બર, 1970	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : નારણભાઈ મિસ્ત્રી, બળદેવ પેન્ટર, મંગળદાસ મિસ્ત્રી.			

◆ પેન્ટર મોઢા

વહુ માથાની મળી	24 જાન્યુઆરી, 1971	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રીકૃષ્ણ કલાકેન્દ્ર
----------------	--------------------	--------------------	----------------------

◆ પેન્ટર યશવંત વીરચંદ

અરુણોદય	4 જૂન, 1921	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
અબજોનાં બંધન	2 ડિસેમ્બર, 1922	નૃસિંહ વિભાકર	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* વીરના વેર	2 જાન્યુઆરી, 1929	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર બળદેવ, પેન્ટર ખંડુભાઈ.			

◆ પેન્ટર વાસુદેવ

સગાંવડાલાં	જાન્યુઆરી, 1947	મણિલાલ 'પાગલ'	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
આજની વાત	6 ઓક્ટોબર, 1949	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સ્નેહમંદિર	1961	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
* સહયોગ : શંકરરાવ પ્રધાન, નારણભાઈ મિસ્ત્રી.			

◆ પેન્ટર વીરચંદ

* એક અબળા	11 જુલાઈ, 1927	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સતી અંજના	24 મે, 1928	હરિહર દીવાના પ્રભુલાલ દ્વિવેદી, રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ	શ્રી આર્યનૈતિક નાટક સમાજ
* સહયોગ : મહંમદ આલમ, શંકરરાવ પ્રધાન.			

◆ પેન્ટર શંકરલાલ

વસંતમાલિની	1900	દોલતરામ કૃપાશંકર પંડ્યા	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક સમાજ
* કુસુમ-કમળા	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક સમાજ
* સહયોગ : જગજીવન જોશી			

◆ ભોજક જેઠાલાલ દલસુખરામ (પેન્ટર)

ઉર્વશી-પુરુરવા	1916	જયાશંકર વાઘજીભાઈ વ્યાસ	શ્રી વિજય નૌતમ નાટક સમાજ
જયસિંહ રાઠોડ	15 ડિસેમ્બર, 1928	પરમાનંદ 'ત્રાપજકર'	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
બાપા રાવળ	12 જાન્યુઆરી, 1929	કવિ જી. એ. વૈરાટી	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
શંકિત હૃદય	1929	રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	શ્રી વિશ્વ નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર કાળુદાદા			

◆ મિસ્ત્રી ખરશેદજી

ન્યાયસિંધુ	29 એપ્રિલ, 1916	ભાઈલાલ જમનાશંકર ઉપાધ્યાય	શ્રી કચ્છ નીતિદર્શક નાટક સમાજ
------------	-----------------	--------------------------	-------------------------------

◆ મિસ્ત્રી ગોપાલજી

* દ્રૌપદી દાસત્વ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
* ગૌરી ગુપ્તી	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર ધનસુખલાલ, રામજીભાઈ મિસ્ત્રી.			

◆ મિસ્ત્રી જગજીવન

*કુસુમ-કમળા	માર્ચ, 1902	મયાશંકર જેશંકર આચાર્ય	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
* સહયોગ : પેન્ટર શંકરલાલ			

◆ મિસ્ત્રી પ્રભુભાઈ

* વીર ઘટોત્કચ	1917	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* વીર કુણાલ	1918	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર કચ્છવનાથ			

◆ મિસ્ત્રી ભવાનજી

તુકારામ	નવેમ્બર, 1907	નથુરામ સુંદરજી શુક્લ	શ્રી વાંકાનેર સત્યબોધક નાટક કંપની
		કેશવલાલ શામજી બારોટ	

◆ મિસ્ત્રી રામજીભાઈ

* દ્રૌપદી દાસત્વ	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
* ગૌરી ગુપ્તી	1910	વિષ્ણુપ્રસાદ નંદલાલ વોરા	શ્રી સનાતન નાટક સમાજ
* સહયોગ : પેન્ટર ધનસુખલાલ ભોજક, ગોપાલજી મિસ્ત્રી.			

◆ સોલંકી બાબુભાઈ હીરજીભાઈ (પેન્ટર)

આશા યાને યુવાન	25 જુલાઈ, 1942	મંગળદાસ કુબેરદાસ રાજપુરા	પ્રભાત કલા મંડળ
લવકુશ	ઓગસ્ટ, 1942	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	પ્રભાત કલા મંડળ
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને	નવેમ્બર, 1944	હરિભાઈ મણિશંકર ભટ્ટ	પ્રભાત કલા મંડળ
અવતાર			

સન્નિવેશકારો – 3

◆ નાયક આનંદ (પેન્ટર)

સાબરકાંઠા જિલ્લાની નાટ્યસંસ્થાઓ શ્રી ભારત નાટક કંપની, શ્રી રમાકાન્ત નાટક સમાજ, શ્રી શારદાવિજય નાટક સમાજનાં નાટકોમાં સન્નિવેશ.

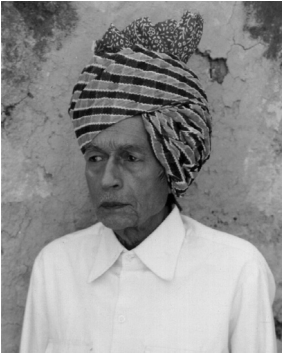
◆ નાયક ચંદ્રકાન્ત આનંદ (પેન્ટર)

સાબરકાંઠા જિલ્લાની નાટ્યસંસ્થાઓ – શ્રી ભારત નાટક કંપની, શ્રી કિષ્ના નાટક સમાજ, શ્રી મહાલક્ષ્મી નાટક સમાજ તથા શ્રી જ્યોતિ નાટક સમાજનાં નાટકોમાં સન્નિવેશ.

◆ નાયક ચીમનલાલ (પેન્ટર)

માલિકીની નાટ્યસંસ્થાઓ શ્રી કૃષ્ણ નાટક સમાજ તથા શ્રી મનમોહન નાટક સમાજમાં સન્નિવેશ.

◆ પેન્ટર ખાન (જ. અંદાજે 1919, જેતપુર, જિ. રાજકોટ)

પેન્ટર ખાન

મૂળ નામ અલીખાન. અભ્યાસ ગુજરાતી ધોરણ 2. બાલ્યકાળથી જ ચિત્રકલા પ્રત્યે ચાહના. પેન્ટર હીરજીભાઈ સોલંકી અને પેન્ટર કાનજીભાઈ સોલંકી પાસેથી ચિત્રકલાનું વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ઓમ કલા મંડળના ‘જેસલ-તોરલ’ નાટકમાં દરિયાનું દૃશ્ય, મંદિરમાં મૂર્તિમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થવાનું દૃશ્ય, અશ્વશાળામાં ઘોડીને મેખ મારવાનું દૃશ્ય, સુધીર શેઠ સામે તોરલનું હાડપિંજર બની જવાનું દૃશ્ય તથા શ્રી ઉદય નાટક સમાજના ‘રામદેવ પીર’ નાટકમાં રામદેવ પીર ઘોડા પર આવે છે ને ભૈરવ રાક્ષસને મારે છે એ દૃશ્ય તેમજ શ્રી લક્ષ્મી નાટક સમાજના ‘સળગતો સંસાર’ નાટકમાં પુલને બાબથી તોડી નાખવાનું દૃશ્ય, મોટર લઈને ભાગી જવાનું દૃશ્ય જેવાં અનેક કરામતી દૃશ્યોમાં તેમની જીવંત ચિત્રકલાથી પ્રેક્ષકો પ્રભાવિત થયા હતા.

સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં નાટકોમાં યુક્તિ-પ્રયુક્તિવાળાં અનેક પ્રકારનાં દૃશ્યો (trick scenes) પ્રયોજ્યાં. નાની નાટ્યમંડળીઓની નબળી આર્થિક પરિસ્થિતિમાં પરદા, વિંગો, ઝાલરોનું સુંદર ચિત્રકામ કર્યું. તેઓ કાબેલ ચિત્રકાર તરીકે નામના પામ્યા.

તેઓ કુશળ અભિનેતા પણ છે. વિવિધ નાટ્યસંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં નાટકોમાં નાયક અને ખલનાયકનું પાત્ર ભજવી સારી નામના પામ્યા. એમની નાટ્યકલાની ઝલક અમદાવાદ દૂરદર્શન પરથી 1995ના એપ્રિલમાં રજૂ થઈ હતી.

જીવનના 6 ઉપરાંત દસકા સુધી અભિનય અને ચિત્રકામ કરનાર પેન્ટર ખાન આજે (2002માં) 85 વર્ષની વયે પણ કાર્યરત છે.

◆ પેન્ટર પ્રેમજીભાઈ (વઢવાણ)

જુદી જુદી નાટ્યસંસ્થાઓએ ભજવેલાં નાટકોમાં સન્નિવેશ.

◆ પેન્ટર મીનુ કાપડિયા

રંગમંચની વિંગ

ઉર્દૂ રંગમંચથી ચિત્રકલાની શરૂઆત કરી. ઉર્દૂ નાટ્યસંસ્થાઓ અને શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ અને અન્ય ગુજરાતી નાટ્યસંસ્થાઓના સન્નિવેશ વિભાગમાં કામ કર્યું, નાટકોમાં ભૂમિકાઓ ભજવી, તથા ચલચિત્રોમાં અભિનય આપ્યો. સુંદર ચિત્રકાર અને નાટ્યકલાના ઊંડા અભ્યાસી.

◆ પેન્ટર રંગીલદાસ

વાઘજી આશારામ ઓઝાની મોરબી આર્યસુબોધ નાટક મંડળીમાં પેન્ટર. સંસ્થાએ ભજવેલાં પૌરાણિક નાટકોમાંની દશ્યરચના તથા એમાંની ચિત્રકલા ખૂબ વખણાઈ. યુક્તિ-પ્રયુક્તિવાળાં શ્યો(trick scene)નું નિર્માણ-આયોજન તે સારી રીતે કરી શકતા. આમ એમની કલાસૂઝને પરિણામે આ સંસ્થાનાં પૌરાણિક નાટકોને ખ્યાતિ મળી હતી.

ચિત્રકળાના પ્રભુત્વને કારણે તેમને ચલચિત્રક્ષેત્રે સ્થાન મળ્યું અને તેમણે વિજય ભટ્ટનાં ચિત્રોમાં દશ્યરચનાની કામગીરી સંભાળી. ચલચિત્રોમાં પણ એમની પીંછીની કળા દીપી ઊઠી અને સારી ખ્યાતિ પામ્યા; એ ક્ષેત્રે એમનું નોંધનીય પ્રદાન રહ્યું.

◆ સોલંકી કાનજીભાઈ (પેન્ટર)

વિશેષ વિગત :

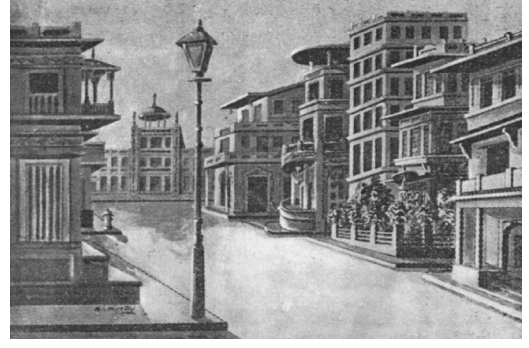
જ્ઞાતિએ ખવાસ. વતન : જામનગર. શંકરરાવ પ્રધાન પાસેથી સન્નિવેશની તાલીમ લીધી. મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં અંદાજે 20થી વધુ વર્ષો સુધી અનેક નાટકોમાં સન્નિવેશ યોજ્યો.

થોડાંક નાટકોમાં એમના ભાઈ હીરજીભાઈ સોલંકીનો સહયોગ સાંપડ્યો.

ચિત્રકલાની વિશેષ તાલીમ મુંબઈમાં લીધી.

દેશચરચના

પડદા પર જાહેર માર્ગનું દેશ

પ્રકાશ-નિયોજકો

◆ જમીનદાર રમેશ

સૂરજની સાખે	4 એપ્રિલ, 1964	ચીમનલાલ મગનલાલ ભોજક	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
-------------	----------------	---------------------	---------------------

◆ દક્ષિણી બાબુરાવ

શ્રી મણિશંકર જેશંકર ભટ્ટની પાલિતાણા ભક્તિપ્રદર્શક નાટક કંપનીમાં અંદાજે 20 વર્ષથી વધુ સમય અનેક નાટકોમાં પ્રકાશ-નિયોજન કર્યું હતું.

◆ બંસીલાલ

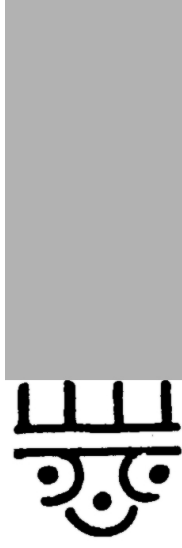
વિદ્યાના વારસ	1962	પ્રભુલાલ દ્વિવેદી	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
---------------	------	-------------------	---------------------

◆ વ્યાસ સુરેશભાઈ

* સ્વપ્નદ્રષ્ટા	27 ડિસેમ્બર, 1962	પ્રફુલ્લ દેસાઈ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માયા ને મમતા	1963	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ
# સાસુના વાંકે	3 એપ્રિલ, 1971	નંદલાલ નકુભાઈ શાહ	શ્રી દેશી નાટક સમાજ

* સહયોગ : લોકનાટ્ય સંઘ

સહયોગ : કિશોરભાઈ

સૂચિ

ભજવાયેલાં નાટકો

અકબર પ્રતાપ
અક્ષયરાજ
અખંડ જ્યોત યાને કીમતી
કુરબાની
અગ્નિપરીક્ષા
અજબ અશ્રુ
અજબકુમારી
અજયધારા
અજાતશત્રુ
અજિતસિંહ
અટંકી વીર
અદલ ઇન્સાફ
અધિકારી

અધૂરાં લગ્ન
અધૂરો પંથ
અધૂરો સંસાર
અનાથનાં આંસુ
અનારકલી
અનિરુદ્ધ-ઉષા યાને અવતાર
અનીતિ કે નીતિ ?
અનુરાગ
અનોખી પૂજા
અનોખો સંસાર
અપ-ટુ-ડેટ મવાલી
અપર માતા
અપરાધી કોણ ?

અબજોનાં બંધન
અબડો જામ
અબળાનાં આંસુ
અબોલ હૈયાં
અભિનંદન
અભિલાષા
અમર આશા
અમરકીર્તિ
અમરકુમાર
અમરજી દીવાન
અમર પૃથુ
અમર યોગીન્દ્ર
અમરલક્ષ્મી

અમરસત્ર
 અમર હો તારો ચાંદલો
 અમે પરણ્યાં
 અમે પારેવાં પ્રીતનાં
 અયોગ્ય દીક્ષા
 અરબ કા સિતારા
 અરુણોદય
 અલખ નિરંજન યાને ભર્તૃહરિ
 અલીબાબા
 અલોપ રત્ન
 અશોક
 અશ્વમતી
 અસુરી માયા
 અહ્યાબાઈ
 અંધારી દિશા
 અંશાવતાર
 આજની કન્યા
 આજની દુનિયા
 આજની વાત
 આતમનાં આંસુ
 આતશી નાગ (ઉર્દૂ)
 આત્મનિર્ણય
 આત્મબળ
 આદર્શ અધિકારી
 આનંદલહરી
 આપણું ઘર પૃથ્વી
 આબરુદાર
 આર્ય અબળા
 આર્ય રમણી
 આર્યવિજય
 આશાનું ઘર

આશા યાને યુવાન
 ઇન્દુમતી
 ઇન્દ્રસભા (ઉર્દૂ)
 ઇન્સાફ યાને ગરીબની હાય
 ઇન્દ્રાવતી
 ઈશ્વરે ઘર બદલ્યું
 ઉઘાડી આંખે
 ઉત્તમકુમાર
 ઉદયપ્રભાત
 ઉદયભાણ
 ઉમાદેવડી
 ઉમિયાના વારસ
 ઉર્વશી
 ઉર્વશી અપ્સરા
 ઉર્વશી-પુરુરવા
 ઊગતો ભાનુ
 એક અબળા
 એક એકથી સવાયા
 એક જ આશા
 એક જ ભૂલ
 એક જ વાર
 એ કોનો વાંક ?
 એમાં શું ?
 ઓખાહરણ
 ઓઢું કોની ચૂંદડી ?
 કચ્છની વીરાંગના
 કર્મકંકણ
 કર્મદેવી અથવા પ્રેમકે દેશ
 કંસવધ
 કાદુ મકરાણી
 કાન્તાકુમારી

કુટુંબ કાજે
 કુમારદેવ
 કુંજલતા
 કુંવરબાઈનું મામેરું
 કૃષ્ણ બોડાણો
 કેવાં જીવન ?
 કેસરસિંહ પરમાર
 કોની દુનિયા ?
 કોની લક્ષ્મી ?
 ક્યાં સુધી ?
 ક્ષત્રિયટેક
 ખોટો રૂપિયો
 ગયબી ઇન્સાફ
 ગરવી ગુજરાત
 ઘરની લક્ષ્મી
 ઘરનો દુશ્મન
 ઘેર બેઠાં ગંગા
 ચંદ્રકાન્ત
 ચંદ્રપ્રભાવતી
 ચંદ્રહાસ
 ચાંપરાજ હાડો
 ચિત્રસેન
 ચિત્રસેન ગાંધર્વ
 ચૂંદડી
 જગદેવ પરમાર
 જયવર્ધન
 જયાકુમારી
 જલકુમારી
 જવાબદારી
 જાગીરદાર
 જુગારી

ટ્રસ્ટી
 તુલસીદાસ
 ત્રિચારાજ
 ત્રિવિક્રમ
 દત્ત કે દાનવ ?
 દામાજી
 દિલનાં દાન
 દુનિયા સામે
 દેવયાની
 દેવરો આલણદે
 દોષિત કોણ ?
 ધરતીનું સ્વર્ગ
 ધર્મજોશ
 ધ્રુવચરિત્ર
 નઈ દુલ્હન (હિંદી)
 નરસિંહ ભગત યાને સોરઠનો સંત
 નંદનવન
 નાગવાળો-નાગમતી
 નૂરે સદાકત (ઉર્દૂ)
 નેતાજી સુભાષ
 કનકકિશોરી
 કનકકેસરી
 કનકતારા
 કપટનો કહેર
 કબીરવિજય
 કબીરસાબ
 કમળાલક્ષ્મી
 કરણઘેલો
 કરમાતાં ફૂલ
 કરિયાવર
 કર્તવ્યપંથે

કર્મવીર પ્રતાપ
 કર્મસંજોગ
 કલંકિત કોણ ?
 કલિપ્રભા
 કળિયુગની સતી
 કંચનકુમારી
 કાકુ બહારવટિયો
 કાચા-પોચા નથી હો
 કાદુ મકરાણી
 કામલતા
 કામાંધનાં કાવતરાં
 કાર્યસિદ્ધિ (હિંદી)
 કાશ્મીરનું પ્રભાત
 કાળો નાગ
 કિરીટકુમાર
 કિશોરસિંહ
 કીર્તિવિજય
 કીર્તિસ્થંભ
 કુટિલ રાજનીતિ
 કુટુંબ કાજે
 કુદરતના ખોળે
 કુદરતનો કેદી
 કુદરતનો ન્યાય
 કુમકુમ પગલે
 કુમળી કળી
 કુમુદકિશોરી
 કુમુદચંદ્ર
 કુલાંગાર કપૂત
 કુલીન કાન્તા અથવા
 વનરાજવિજય
 કુલીન નાયિકા

કુસુમ-કમળા
 કુસુમાવતી
 કુળદીપક
 કુળની લાજ
 કુળલક્ષ્મી
 કુંજવિહારી
 કુંદબાળા
 કુંવરબાઈનું મામેરું
 કૃષ્ણચરિત્ર
 કૃષ્ણાકુમારી
 કેદારસિંહ
 કેવો બદમાશ ?
 કેસર-કિશોર
 કોકિલા
 કોણ સમ્રાટ ?
 કોની મહત્તા ?
 કોમી નિશાન
 કોલેજિયન
 કૌરવ-પાંડવો
 ખાવિંદને ખાતર
 ખોળાનો ખૂંદનાર
 ગરીબ કન્યા
 ગરીબનાં આંસુ
 ગર્ભશ્રીમંત
 ગર્ભસંસ્કાર
 ગર્વખંડન
 ગંગાકિનારે
 ગાડાનો બેલ
 ગાદીત્યાગ
 ગીતાસુંદરી
 ગીરનો અમીર ઉર્ફે કાદરબક્ષ મકરાણી

ગુનેગાર
 ગુમાનસિંહ
 ગુરુદક્ષિણા
 ગુલબંકાવલી
 ગુલાબસિંહ બહાદુર
 ગોપીચંદ
 ગોપીનાથ
 ગોહેલનાં ગૌરવ
 ગૌરી ગુપ્તી
 ઘરજમાઈ
 ઘરની લાજ
 ઘરસંસાર
 ઘેલી ગુણિયલ
 ચંદા
 ચંદ્રકળા
 ચંદ્રકાન્તા
 ચંદ્રકૌશિક
 ચંદ્રગુપ્ત
 ચંદ્રભાગા
 ચંદ્રવિજય
 ચંદ્રશેખર
 ચંદ્રસિંહ
 ચંદ્રસેન-ચંદ્રિકા
 ચંપક-ચતુરિકા
 ચારુશીલા
 ચાલુ જમાનો
 ચિત્તોડનો કરણ
 ચિત્રસેન ચંદ્રિકા
 ચેતનયુગ
 ચૈતન્યકુમાર
 છત્રપતિ શિવાજી

છત્રવિજય
 છૂટાછેડા
 જગતસિંહ
 જન્મદાતા
 જમાનાનો રંગ
 જમાનો બોલે છે
 જય ચિત્તોડ
 જય જવાન
 જયમતી
 જયરાજ
 જયવિજય
 જયસિંહ રાઠોડ
 જહરી અંગુસ્તરી (ઉદ્દૂ)
 જંજીરના ઝણકારે
 જાગીરદાર
 જાનમાં આવજો
 જાલંધર સતી વૃંદા
 જાલિમ ટુલિયા
 જીવનજ્યોતિ
 જીવનદીપ
 જીવનસંગ્રામ
 જુગલ જુગારી
 જુલ્મનાં સિંહાસન
 જેન્ટલમેન ડાકુ
 જેવા તેવા નથી હો
 જેવી સાસુ તેવી વહુ
 જેસલ-તોરલ
 જોગીરાજ
 જોગો ખુમાણ
 જોબનનાં જાદુ
 જોહરે-સમશીર (ઉદ્દૂ)

ઝંખના
 ઝેરી છૂરી (ઉદ્દૂ)
 ટેકીલી સુંદરબા
 ડોલતી દુનિયા
 તમે મારા વર છો
 તરુણ ભોજ
 તરુણીના તરંગ
 તલવારની ધારે
 તસવીરે બલા (હિંદી)
 તાનારીરી
 તારાસુંદરી
 તિલકકુમાર
 તુકારામ
 તુલસીદાસ
 તેગે સિતમ (હિંદી)
 તોય અમે નાટકયા
 દગાબાજ દુનિયા
 દાનવ-મોહિની
 દારા ઔરંગઝેબ (ઉદ્દૂ)
 દીવાન
 દીવાની
 દુનિયા સામે
 દુઃખી ભાઈબહેન
 દેવકન્યા
 દેવકુમારી
 દેવી દમયંતી
 દેવી દેવયાની
 દેવી દ્રૌપદી
 દેવી ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય
 દેવી વત્સલા
 દેવી હોથલ

દેશદર્શન
 દેશદીપક
 દેશભક્તિ
 દેહનાં દાન
 દૈવી સંકેત
 દોલતે જંગ
 દોષિત કોણ ?
 દ્રૌપદીદાસત્વ
 ધર્મનિષ્ઠ
 ધર્મપિતા
 ધ્રુવકુમાર
 નટી-નટવર
 નરસિંહ મહેતા
 નર્મદા
 નવલકુસુમ
 નવલચંદ્ર
 નવલનૌતમ
 નવલ-મુક્તા
 નવીન યુગ
 નવી રોશની
 નવું ને જૂનું
 નસીબદાર
 નળ-દમયંતી
 નંદબત્રીસી
 નાગમતી
 નાગર નરસિંહ
 નાગરભક્ત
 નારીનાં વેર
 નારીહૃદય
 નીલમ માણેક
 નુગરો સાપ

નૂરજહાં
 નૃસિંહાવતાર
 નેતાજી પાલકર
 નેપોલિયન
 નેફાની નારી
 નૌતમચંદ્ર
 ન્યાયનાં વેર
 ન્યાયાધીશ
 ન્યાયી નરેશ
 પટરાણી
 પડી પટોળે ભાત
 પતિના વાંકે
 પતિભક્તિ
 પન્નાવતી યાને જયદેવ
 પરભવની પ્રીત
 પરમભક્ત પ્રહલાદ
 પરશુરામ
 પરાધીન પંજાબ
 પવિત્ર ગંગા
 પવિત્ર લક્ષ્મી
 પવિત્ર લીલાવતી
 પંચશીલ
 પાનેતર
 પાનેતરનો રંગ
 પારસમણિ
 પાંડવ-ગુપ્તનિવાસ
 પાંડવવિજય
 પાંડવવિજય યાને ધર્મે જય પાપે ક્ષય
 પિતૃદેવતા
 પિતૃભક્ત પ્રભાકર
 પિતૃભક્ત શ્રવણ

પિયુ ગયો પરદેશ
 પીળું એટલું સોનું નથી
 પુણ્યપ્રભાવ
 પુત્રવધૂ
 પુનરુદ્ધાર (કોરિયા)
 પુણ્યચંદ્ર
 પુષ્પવીણા
 પુંડલિક
 પૂજારી
 પૃથ્વીપુત્ર
 પૃથ્વીરાજ
 પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ
 પૃથ્વીરાજ રાઠોડ
 પૈસો બોલે છે
 પોરસ-સિકંદર
 પ્રખર વેર
 પ્રજાના પાપે ઉર્ફે કળિપ્રભાવ
 પ્રજા-પોકાર
 પ્રણયવીણા
 પ્રતાપચંદ્ર
 પ્રતાપલક્ષ્મી
 પ્રતાપી પ્રેમીલા
 પ્રતાપી રાજસિંહ
 પ્રતિજ્ઞા
 પ્રદ્યુમ્ન
 પ્રદ્યુમ્નકુમાર
 પ્રિયદર્શિકા
 પ્રીતનાં પારખાં
 પ્રેમકલા
 પ્રેમકુમાર
 પ્રેમકુંવર

પ્રેમચંદ્રિકા
 પ્રેમની પૂતળી
 પ્રેમમાં વહેમ
 પ્રેમમુગ્ધા
 પ્રેમમુદ્રિકા
 પ્રેમયોગી (હિંદી)
 પ્રેમવિજય
 પ્રવાસી
 પ્રવીણસાગર
 ફરજ યાને ભાઈબીજ
 ફાની દુનિયા
 બલિરાજા
 બહાદુરસિંહ
 બહારવટિયો વીર જેસાજી
 બળવાખોર
 બળાત્કાર
 બંગાળનો નવાબ
 બંધ આંખનાં અજવાળાં
 બાજીરાવ પેશ્વા
 બાદશાહી હીરો
 બાપના બોલ
 બાપા રાવળ
 બાલસમ્રાટ ટીપુ સુલતાન
 બાળભક્ત ધ્રુવકુમાર
 બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ
 બીરબલ અને બાદશાહ
 બુદ્ધદેવ
 બૅરિસ્ટર
 બોલતા હંસ (હિંદી)
 બોલતો કાગળ
 બ્રહ્મકુમારી

બ્રહ્મતનૈયા
 બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્ર
 ભક્ત અંબરીષ
 ભક્ત કુટુંબ
 ભક્તપુરાણ
 ભક્તબાળા
 ભક્તરાજ પીપાજી
 ભક્તરાજ બોડાણો
 ભક્તિ
 ભક્તિપ્રભા
 ભક્તિવિજય
 ભગતરાજ
 ભણેલો ખૂની
 ભદ્રાભામિની
 ભર્તૃહરિ
 ભરતભદ્રા
 ભવના ફેરા
 ભવના સોદા
 ભવ્ય ભાવના
 ભાગ્યચક્ર
 ભાદર, તારાં વહેતાં પાણી
 ભાનુપ્રતાપ
 ભારતની ભવ્યતા
 ભારતવીર
 ભારત-સંતાન
 ભાવિપ્રાબલ્ય
 ભિક્ષુકબાબા
 ભીષ્મ પિતામહ
 ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા
 ભૂલનો ભોગ
 ભેદ-ભરમ

ભોજકુમાર
 ભોજરત્ન કાળિદાસ
 ભોજરાજ
 મકરાણનો સિંહ
 મદનનો માર
 મદનમંજરી
 મદાલસા
 મદાંધ મહિલા યાને નૂરજહાં
 મધુબંસરી
 મધુરાં મિલન
 મનપંખીનો માળો
 મનહર-મુક્તા
 મનહર-મેના
 મનુ-મણિ
 મનોરમા
 મમત ને મમતા
 મમતા
 મમતા માટે
 મયૂરધ્વજ
 મરદના ઘા
 મર્દની મહત્તા
 મર્દ મુસ્લિમ
 મલહારરાવની મેલડી
 મહાત્મા તુલસીદાસ
 મહાત્મા ભીષ્મ
 મહાત્મા મૂળદાસ
 મહાદેજી શિંદે
 મહારથી કર્ણ
 મહારાજા મુંજ
 મહારાજા શાન્તનુ ને યોજનગંધા
 મહારાજા પ્રતાપસિંહ

મહારાષ્ટ્ર-કેસરી
 મહારાષ્ટ્રનો મહારથી
 મહાશ્વેતા કાદંબરી
 મહાસતી અનસૂયા
 મહિયારી
 મહેતાબે જહાં
 મહેંદી રંગ લાગ્યો
 મંગલમૂર્તિ
 મા
 માડીના જાયા
 માથાનાં દાન
 માધવ-કામકુન્ડલા
 માધવવિલાસ
 માનવધર્મ
 માનવી પ્રપંચ
 માનસિંહ અભયસિંહ
 માનું હૈયું ને હેત
 મા-બાપ
 માયાના રંગ
 માયા ને મમતા
 માયાપ્રભાવ
 માયા-મોહિની
 માલતી-માધવ
 માલવપતિ
 માલવવિજય
 માલવિકા-અગ્નિમિત્ર
 માંગડાવાળો
 મીનળ-મુંજાલ
 મીરઝા શયદા (ઉર્દૂ)
 મીરાંબાઈ
 મુદ્રાપ્રતાપ

મુરારબાજી
 મુંબઈની બદી
 મૂડીનું વ્યાજ
 મૂળરાજ સોલંકી
 મેઘ-માલિની
 મેરા ઈમાન (હિંદી)
 મેવાડી સિંહ
 મોજીલો મહારાજ
 મોટા ઘરની મોહિની
 મોહપ્રતાપ
 મોહિની
 મોહિનીચંદ્ર
 મોંઘાં મિલન
 મોંઘેરો મુરતિયો
 મ્યુનિસિપલ ઇલેક્શન
 યુગપ્રભાવ
 યોગકન્યા
 રબે ભૂલતા
 રઘુસિંહ
 રઝિયા બેગમ
 રઢિયાળી રાત
 રણકેસરી
 રણગર્જના
 રણજિતસિંહ
 રણદુંદુભિ યાને જય સૌરાષ્ટ્ર
 રણસંગ્રામ
 રણસમ્રાજી
 રતિચંદ્ર
 રતિ-મડમ
 રતિમણિ
 રતિમાલતી

રતિ રમણ
 રતિસુંદરી
 રમકડાવર
 રમણતારા (હેમ્લેટ)
 રમણસિંહ
 રમણસુંદરી
 રમા-રણજિત
 રસના રાસ
 રસિકમણિ
 રંગતરંગ
 રાઈનો પર્વત
 રા'કવાટ
 રાજતરંગ
 રાજતિલક
 રાજબીજ
 રાજયોગી
 રાજરમત
 રાજલીલા
 રાજસંસાર
 રાજસિંહ
 રાજસૌભાગ્ય
 રાજા જશવંતસિંહ
 રાજાધિરાજ
 રાજા શંભાજી
 રાજા શાહજી
 રાજા સત્યવ્રત
 રાજા હરિશ્ચંદ્ર
 રાજ્યના રંગ
 રાજ્યભક્તિ
 રાજ્યરંગ
 રાજ્યલક્ષ્મી

રાઠોડ દુર્ગાદાસ	લવકુશ	વાવે તેવું લણે
રાણકદેવી	લાડકવાયો	વાસનાનાં વહેણ
રાણીનું રાજ્ય	લાયક કોણ ?	વિક્રમચરિત્ર
રાણો કુંવર	લાલખાંની લુચ્ચાઈ	વિજયકમળા
રાતે વહેલા આવજો	લાલન	વિજય કોનો ?
રાધાકૃષ્ણ	લોહીની અસર	વિજયનાદ
રાધાવિલાસ	લોહીની લક્ષ્મી	વિજયસિદ્ધિ
રા'નવઘણ	વગર વાંકે	વિજેતા
રામચરિત્ર	વચન	વિદ્યાના વારસ
રામદુહાઈ	વડીલશાહી	વિદ્યાપ્રતાપ
રામદે પીર	વડીલોના વાંકે	વિદ્યાવારિધિ (ભારવિ)
રામરાજ્ય	વઢકણી વહુ	વિધિના ખેલ
રામરાજ્યવિયોગ	વણખેડી ધરા	વિધિના લેખ
રામવાળો	વણઝારી વાવ	વિધિનો વાંક
રામવિજય	વરકન્યા	વિબુધવિજય
રામવિયોગ	વરદાન	વિમળજ્યોતિ
રામાયણ	વરને ગમે તે વહુ	વિમળદેવી
રા'માંડલિક	વલ્લભીપતિ	વિમળા
રાવણવધ	વસંતમાલિની	વિલાસી આત્મા
રાંકનું રતન	વસંતવીણા	વિવેકાનંદ
રુકિમણીસ્વયંવર	વસંતસેના	વિશ્વધર્મ
રુકિમણીહરણ	વસુંધરા યાને બેધારી તલવાર	વિશ્વલીલા
રૂપકુમારી	વહુએ વધારી આબરૂ	વિષવેલી
લક્ષ્મણપતિનો રાવળ (એકાંકી)	વહુનાં દાન	વીણાવેલી
લક્ષ્મણરેખા	વહુને વાંકે	વીર અભિમન્યુ
લક્ષ્મીના લોભે	વહુરાણી	વીર અમરસિંહ
લક્ષ્મીવિજય	વહેમનો ભોગ	વીર કુણાલ
લયલા-મજનૂ (ઉર્દૂ)	વંઠેલ વિધવા	વીર કેસરી
લલિતમુગ્ધા	વાદવિવાદ	વીરગર્જના
લલિતસિંહ	વારસદાર	વીર ઘટોત્કચ
લલિતાદુઃખદર્શક	વાલો નામેરી	વીર ચાંપરાજવાળો

વીર જગદુશા
 વીર જયસિંહ
 વીર જરાસંગ
 વીર તાનાજી
 વીર તાનાજી (હિંદી)
 વીર દાદા જસરાજ
 વીરનાં વેર
 વીરની વટ
 વીર નૌઘણ
 વીરપસલી
 વીરપૂજન
 વીરપ્રતિજ્ઞા
 વીર બબ્રુવાહન
 વીર બાવાવાળો
 વીર ભાથીજી
 વીર ભૂષણ
 વીરમંડળ
 વીર મોખડાજી
 વીર યુવક
 વીર રમણી
 વીર રાઠોડ
 વીર રામવાળો
 વીર વનિતા
 વીર વિક્રમાદિત્ય
 વીર-વીરાંગના
 વીર હમીર
 વીરહાક પૃથ્વીરાજ
 વીરાંગના
 વીસમી સદી
 વેરના ડંખ
 વેરની વસૂલાત

વેર ને વાસના
 વેર વિવાહ ને પ્રીત
 વ્હાલા વેરી
 શકુંતલા
 શત્રુ કે મિત્ર ?
 શયતાન શત્રુ
 શરીકે હયાત (ઉર્દૂ)
 શહીદે વતન (ઉર્દૂ)
 શહેનશાહ અકબર
 શંકિત હૃદય
 શંભુમેળો
 શાકુંતલ
 શાન્તિ-કાન્તિ
 શામળશા
 શારદાવિજય
 શાલિવાહન
 શાહ કે ચોર ?
 શાહે અલાઉદ્દીન (ઉર્દૂ)
 શાહેજહાં (ઉર્દૂ)
 શિયળવતી
 શિવ-પાર્વતી
 શીરી-ફરહાદ (ઉર્દૂ)
 શુકદેવજી
 શું હતું ને શું થઈ ગયા !
 શૂરવીર શિવાજી
 શૂરાના સંગ્રામ
 શૂરી સિંહણ
 શૃંગી ઋષિ
 શેઠ સગાળશા
 શેણી વિજાણંદ
 શેતરંજના દાવ

શૈલબાળા
 શ્રવણકુમાર
 શ્રીકૃષ્ણભક્ત સુદામા
 શ્રીચરણે
 શ્રી ભદ્રાયુ
 શ્રીમંત કે શયતાન ?
 શ્રીમંત કોણ ?
 શ્રીમંત બાજીરાવ
 શ્રીમાન મુરલી
 શ્રી રણદેવી (હિંદી)
 સચ્ચા હીરા (ઉર્દૂ)
 સજોડે સંસાર
 સજ્જન કોણ ?
 સતી અનસૂયા
 સતી અંજના
 સતી ઊજળી
 સતી કાદમ્બરી
 સતી તારા
 સતી તોરલ
 સતી દમયંતી
 સતી દેવહૂતી
 સતી દ્રૌપદી
 સતી પચિની
 સતી પાર્વતી
 સતી પિંગળા
 સતીપ્રભાવ
 સતીપ્રભાવ (હિંદી)
 સતી મંજરી
 સતીવિજય
 સતી વિભાવરી
 સતી શિયળવતી

સતી શ્રીમતી
 સતી સરોજિની
 સતી સવિતા
 સતી સંયુક્તા
 સતી સીતા
 સતી સુકન્યા
 સતી સુલોચના
 સતી સુંદરબા
 સત્તાનાં સાહસ
 સત્તાની સમશેર
 સત્તાનો મદ
 સત્તાનો લોભ
 સત્તાનો શોખ
 સત્યતા
 સત્યનારાયણ
 સત્યપ્રકાશ
 સત્યવાદી હરિશ્ચન્દ્ર
 સત્યવાન સાવિત્રી
 સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર (હિન્દી)
 સદેવંત સાવર્ણીંગા
 સંન્યાસી
 સબાબે આલમ (ઉર્દૂ)
 સમજણના સથવારે
 સમયસર
 સમય સાથે
 સમરકેસરી
 સમરપ્રભા
 સમરશક્તિ
 સમરહાક
 સમર્પણ
 સમાજના કંટક

સમાજના સડા
 સમાજનો શત્રુ
 સમાજસેવા
 સમુદ્રગુપ્ત
 સમ્રાટ અશોક
 સમ્રાટ અશોક યાને યુવાન
 સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત
 સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત (હિંદી)
 સમ્રાટ જન્મેજય
 સમ્રાટ હર્ષ
 સરદારબા
 સરલાદેવી
 સર વસંતકુમાર
 સરસ્વતી
 સરસ્વતીચંદ્ર
 સરોજિની
 સર્જનહાર
 સર્વોદય
 સલીમશાહ
 સવા રૂપિયો
 સળગતો સંસાર
 સંગતનાં ફળ
 સંગતનો રંગ
 સંગીત લીલાવતી
 સંઘજી કાર્વાઈયો
 સંજોગનાં રમકડાં
 સંત કબીર
 સંતકસોટી યાને સુરદાસ
 સંત મીરાં
 સંત સુરદાસ
 સંતાન

સંતાનોના વાંકે
 સંપત્તિ માટે
 સંવાદી સૂર
 સંસારચિત્ર
 સંસારના રંગ
 સંસારલીલા
 સંસારશોભા
 સંસારસાથી યાને લગ્નમંડપ
 સંસારી સાવિત્રી
 સંસ્કારમૂર્તિ
 સંસ્કારલક્ષ્મી
 સાગરનાં મોતી
 સાગરપતિ
 સાગરસરિતા
 સાચી જનેતા
 સાચો સજ્જન
 સાચો સંન્યાસ
 સાત ભવનાં સાથી
 સાધના
 સાધુ કે શયતાન ?
 સાધ્વી મીરાં
 સામે પાર
 સાસુના વાંકે
 સિદ્ધ સત્યેન્દ્ર
 સિદ્ધ સમ્રાટ
 સિદ્ધાર્થ બુદ્ધ
 સિનેમાની સુંદરી
 સિરાજુદૌલા
 સિંહસંતાન
 સિંહાસનના શોખ
 સીતાસ્વયંવર

સુકન્યા સાવિત્રી
 સુખના સાથી
 સુખી કુટુંબ
 સુખી કે દુઃખી ?
 સુખી સંસાર
 સુધન્વા
 સુધાયંદ્ર
 સુભદ્રાહરણ
 સુભાષયંદ્ર બોઝ
 સુરમોહિની
 સુરશ્યામ
 સુરેખાહરણ
 સુવર્ણ-પ્રભાત
 સુવર્ણમૃગ
 સુવર્ણયુગ
 સુંદર-માધવ
 સુંદરવેણી
 સૂરજની સાખે
 સૂરજમુખી સુંદરી
 સૂરમોહિની
 સૂર્યકમળ
 સૂર્યકુમારી
 સૂર્યપ્રભા
 સૂર્યસરોજ
 સેવકધર્મ (હિંદી)
 સેવાભાવી
 સેવાસદન યાને સાચો પ્રેમ
 સેંથીએ ભયો સિંદૂર
 સૈનિક
 સો ટચનું સોનું
 સોનબહેનની ચૂંદડી

સોનાનું પિંજર
 સોનાનો સૂરજ
 સોનેરી જાળ
 સોનેરી ટોળી યાને ગોલ્ડન ગૅંગ
 સોબતે અસર ઉર્ફે જુલ્મે પીદર (ઉર્દૂ)
 સોરઠની સતી
 સોરઠપતિ
 સોરઠી સિંહ
 સોડાગણનાં સપનાં
 સોડાગ-સિંદુર
 સોળવલ્લુ સોનું
 સૌભાગ્યકંકણ
 સૌભાગ્યનો સિંહ
 સૌભાગ્યવતી
 સૌભાગ્યસુંદરી
 સૌરાષ્ટ્રનો સિંહ
 સૌરાષ્ટ્ર-વીર
 સૌંદર્યવિજય
 સ્કંદગુપ્ત
 સાંભરરાજ
 સ્ત્રીચરિત્ર
 સ્ત્રીની મહત્તા
 સ્ત્રીશક્તિ
 સ્નેહના શહીદ
 સ્નેહપૂજન
 સ્નેહબંધન
 સ્નેહમંદિર
 સ્નેહવિભૂતિ
 સ્નેહશહીદ યાને કર્મયજ્ઞ
 સ્નેહસરિતા
 સ્નેહસંબંધ

સ્નેહસુધા
 સ્નેહી કે શત્રુ ?
 સ્વદેશમણિ
 સ્વદેશરમણી
 સ્વદેશસેવા
 સ્વપ્નદર્શન
 સ્વપ્નદ્રષ્ટા
 સ્વયંવર
 સ્વામીભક્ત સામંત યાને વીર દુર્ગાદાસ
 સ્વામીભક્તિ યાને બાજી દેશપાંડે (હિંદી)
 સ્વાશ્રય
 હઠીલો જયમલ
 હન્ટરવાળી
 હલામણ
 હસ્તમેળાપ
 હંસાકુમારી
 હિન્દુ સમાજ
 હિંદ મહિલા
 હીરાનો હાર
 હીરા-માણેક
 હેન્ડસમ બ્લેગાર્ડ
 હૈયાનાં હેત
 હોથલ પદમણી

સંદર્ભગ્રંથો

અદનો અદાકાર મા. છગન રોમિયો, દિનકર ભોજક, વિનાયક રાવલ, અસાઇત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; અભિનય-પંથે (અભિનેતા અમૃત જાનીનાં રંગભૂમિનાં સંસ્મરણો), પ્ર. સવિતાબહેન જાની, અમદાવાદ; અભિનય-સમ્રાટ અને સાક્ષર અમૃત કેશવ નાયક, રતિલાલ સાં. નાયક, અસાઇત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; ઇતિહાસ સિને દર્શન : યાસીન દલાલ; ઈડરનો અમૃત; ચંદ્રકાંત મારવાડી; કનક રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ વનપ્રવેશ અંક, તંત્રી દલસુખરામ ભટ્ટ, સંપાદક : મૂળજીભાઈ પી. શાહ, કનક કાર્યાલય, અમદાવાદ; કાયા લાકડાની, માયા લૂગડાની, જયંતી દલાલ, ગતિ પ્રકાશન, અમદાવાદ; કાસમભાઈ મીર, ધીરેન્દ્ર સૌમાણી, અસાઇત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; ગુજરાતનું સંગીત અને સંગીતકારો હરકાન્ત શુક્લ; ગુજરાતની અસ્મિતાના જ્યોતિર્ધરો (જયશંકર 'સુંદરી'), સંપાદન-આલેખન : દિનકર ભોજક, પ્ર. માહિતી ખાતું, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર; ગુજરાતી જૂની રંગભૂમિ, અમૃત જાની, માહિતીખાતું, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર; ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ખંડ બીજો, મુખ્ય સંપાદક ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, સંપાદકો : રમણ સોની, રમેશ મ. દવે, ગુજરાતી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ; ગુજરાતી થિયેટરનો ઇતિહાસ, હસમુખ બારાડી, નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ ઇન્ડિયા, દિલ્હી; ગુજરાતી નાટ્ય શતાબ્દી મહોત્સવ સ્મારકગ્રંથ, પ્રકાશક : પ્રકાશન સમિતિ, ગુજરાતી નાટ્ય શતાબ્દી મહોત્સવ, મુંબઈ; ગુજરાતી રંગભૂમિ: ગઈ કાલ અને આજ, દિનકર ભોજક, અસાઇત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; ગુજરાતી રંગભૂમિના ઘડતરમાં શ્રી મૂળશંકર હરિનંદ મૂલાણીનું પ્રદાન, પ્રો. ડૉ. દિનેશ હ. ભટ્ટ, મુંબઈ; ગુજરાતી રંગભૂમિના ઘડવૈયા, ચંદુલાલ એમ. શાહ, વિદ્યા પબ્લિશર્સ, મુંબઈ; ગૂર્જર રંગભૂમિનું ઇતિહાસદર્શન ખંડ-1, સંશોધન : જયંતિલાલ ત્રિવેદી, આલેખન : મધુકર રાંદેરિયા, પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠી, મુંબઈ; ગૌરવગ્રંથ, સંપાદનસમિતિ, ત્રાગાળા-ભોજક હિતવર્ધક સમાજ, અમદાવાદ; ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર, પુસ્તક 11મું, સંપાદકો પીતાંબર પટેલ, ચિમનલાલ ત્રિવેદી; ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર, પુસ્તક 1લું, પ્ર. ગુજરાત વિદ્યાસભા; જયશંકર 'સુંદરી' શતાબ્દી વિશેષાંક, અતિથિ સંપાદક : પ્રબોધ જોષી, જન્મભૂમિ, મુંબઈ; જૂની ગુજરાતી રંગભૂમિ, ડૉ. દિનકર ભોજક, પ્ર. યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ; ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી : એક અધ્યયન, લે : ડૉ. ભરતકુમાર ઠાકર, પ્ર. લેખક પોતે; તખ્તો બોલે છે, ભાગ-1 તથા ભાગ-2 પ્રાગજી ડોસા, પ્ર. પ્રાગજી ડોસા, મુંબઈ; તખ્તાના તેજસ્વી તારલા સંપાદક : ભીખુ કવિ, પ્ર. સંપાદક પોતે, ખેડબ્રહ્મા; થોડાં આંસુ થોડાં ફૂલ, લે. જયશંકર 'સુંદરી', અસાઇત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; દીવાન બહાદુર રણછોડભાઈ ઉદયરામ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સંપાદક : શ્રી રણછોડભાઈ ઉદયરામ શતાબ્દી સમિતિ, મુંબઈ; ધંધાદારી ગુજરાતી રંગભૂમિનાં નાટકનાં ગીતો, ડૉ. ધર્મેન્દ્ર મ. માસ્તર (મધુરમ્), અજિત પ્રકાશન, ભરૂચ; નાટ્યપાથેય, દિનકર ભોજક, પ્રકાશક પોતે, વીસનગર; નાટ્યમહર્ષિ કવિ

જી. એ. વૈરાટી સન્માન ગ્રંથ, કવિ શ્રી વૈરાટી સન્માન સમિતિ, વડોદરા; નારણ મિસ્ત્રી, ધીરેન્દ્ર સોમાણી, મુંબઈ; પં. મહારાણીશંકર શર્માનું જીવનચરિત્ર, ઇચ્છાદેવી મહારાણીશંકર શર્મા, પ્રકાશક પોતે, જૂનાગઢ; પારસી રંગભૂમિ, ડૉ. ગોપાલ શાસ્ત્રી, વડોદરા; પ્રાસંગિક જ્ઞાનકોશ, લે. પ્ર. બંસીધર શુક્લ, અમદાવાદ; ફિલ્મદર્શન, ડૉ. યાસીન દલાલ; ફલેશ બેંક, રસિકલાલ વકીલ, સંપાદક : હસમુખ બારાડી, અસાઈત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; બાપુલાલ બી. નાયક સ્મૃતિગ્રંથ : સંપાદન સમિતિ, અમદાવાદ; મીઠા ઉજાગરા, સંપાદન-સંકલન-આલેખન : વિનયકાન્ત ત્રિવેદી, પ્રકાશક સંપાદક પોતે, મુંબઈ; રંગદેવતાના પર આરાધક શ્રી જયશંકર 'સુંદરી', પ્રા. મધુકર રાંદેરિયા, અસાઈત સાહિત્ય સભા ઊંઝા; મા. યૂનીલાલ નાયક : એક ખેલદિલ ખલનાયક, સંપાદક કીર્તિભાઈ ડી. વ્યાસ, પ્રકાશક આકાર ભારતી મુંબઈ; રંગનાયક પ્રાણસુખ નાયક, દિનકર ભોજક અને વિનુભાઈ શાહ, અસાઈત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; રંગભૂમિના કલાકારો, પદ્મકુમાર કે. જોષી, પ્રકાશક પોતે, મુંબઈ; રંગભૂમિનું રત્ન મા. વસંત નાયક, દિનકર ભોજક, વિનાયક રાવલ, અસાઈત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; વિશ્વધર્મ (નાટક), ફૂલચંદ ઝવેરચંદ શાહ, 'ગુજરાતી રંગભૂમિનો સુવર્ણકાળ', રમણીકલાલ દલાલ, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ; શ્રી દેશી નાટક સમાજ અમૃતમહોત્સવ, પ્રકાશક : શ્રી દેશી નાટક સમાજ અમૃતમહોત્સવ સમિતિ, મુંબઈ; શ્રીરંગદેવતાને ચરણે, સંપાદક : રતિલાલ શ્યામજી ત્રિવેદી, પ્ર. ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સૂરત; સંભારણાં : કવિ 'મનસ્વી' પ્રાંતિજવાળાને શ્રદ્ધાંજલિ; 'સંભારણાં' સ્મરણિકા સંપાદન સમિતિ, મુંબઈ; સાહિત્યવિલાસ, સંપાદક : રતનરામ ઉત્તમરામ; સોમનાથ કલ્યાણી, ધીરેન્દ્ર સોમાણી, અસાઈત સાહિત્ય સભા, ઊંઝા; સ્મરણ-દીવડા (કવિ કાંતિલાલ જગજીવન મહેતાનાં સ્મરણો), સંપાદક અનંત આચાર્ય, પ્ર. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ; સ્મરણમંજરી (રઘુનાથ ત્રિ. બ્રહ્મભટ્ટનાં રંગભૂમિ-જીવનનાં સ્મરણો), એન. એમ. ત્રિપાઠી લિમિટેડ, મુંબઈ; હિન્દી રંગમંચ ઔર પં. નારાયણપ્રસાદ 'બેતાબ' : (સૌ.) ડૉ. વિદ્યાવતી લક્ષ્મણરાવ નન્ન, વિશ્વ વિદ્યાલય પ્રકાશન, વારાણસી

સામયિકો

ત્રૈમાસિકો : નાટક, રંગભૂમિ. માસિક : કુમાર, ગુજરાતી નાટ્ય, નવચેતન, પાનેતર, પ્રતિષ્ઠા, મહેંદી. પાક્ષિક : નાટક. સાપ્તાહિકો : આગેકૂચ, ગુજરાત (ગુજરાત રાજ્ય), ગુજરાત ટુ-ડે (ગુજરાતી), ચિત્રકથા, ચિત્રજ્યોત, ચિત્રપટ, ચિત્રયુગ, ચિત્રલોક, લોકબંધુ, પારસ, રવિવાર, રાષ્ટ્રવાણી, વેણી, સિને સાપ્તાહિક (અમૃતા). દીપોત્સવી : ગુજરાત, મુંબઈ સમાચાર, સંદેશ, સિનેમા બુલેટિન, હિઝ માસ્ટર્સ વોઇસ. વર્તમાનપત્રો : ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ, કચ્છ મિત્ર, ગુજરાત મિત્ર, ગુજરાત સમાચાર, જનશક્તિ, જનસત્તા, જન્મભૂમિ, જયહિંદ, ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, પ્રતાપ, ફૂલછાબ, મુંબઈ સમાચાર, લોકસત્તા, સમકાલીન, સમભાવ, સંદેશ, સૌરાષ્ટ્ર સમાચાર.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ પ્રકાશન